ACADEMIA
REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

DOCUMENTE
PRIVIND
ISTORIA ROMÎNIEI

INTRODUCERE
VOL. II

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

ACADEMIA
REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

DOCUMENTE
PRIVIND
ISTORIA ROMÎNIEI

INTRODUCERE
VOL. II

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

DIPLOMATICA SLAVO-ROMÎNĂ

DE

DAMIAN P. BOGDAN

GENERALITĂŢI

Denumirea diplomaticii. Termenul *diplomatică* vine din cuvîntul latin *diploma*, sub acest nume cuprinzîndu-se în antichitate, la romani, atît o categorie de paşapoarte eliberate de obicei curierilor de către senat şi apoi şi de către împărat, cît şi livretele militare ale soldaţilor romani. Şi fiindcă aceste acte erau scrise pe două plăci de bronz, alcătuind un diptic, s-a adoptat pentru denumirea lor termenul grec διπλοῦν[1].

Caracterul şi obiectul. Ca şi paleografia, epigrafia, sigilografia, numismatica ş.a.m.d., diplomatica este o disciplină ştiinţifică auxiliară istoriei şi ea arată regulile şi principiile care în trecut au condus la elaborarea şi redactarea actelor socotite ca izvoare ale istoriei[2].

Diplomatica şi celelalte discipline ştiinţifice auxiliare istoriei. Între diplomatică, paleografie, epigrafie, sigilografie, cronologie etc — discipline ştiinţifice auxiliare istoriei — dăinuieşte o strînsă legătură. Dintre aceste discipline, cea mai apropiată este paleografia, căci aceasta se ocupă cu studiul caracterelor externe ale textelor scrise pe papirus, pergament şi hîrtie. Dar pe cînd paleografia adînceşte caracterele externe ale textelor amintite, şi uneori pentru a-şi întări concluziile recurge şi la cercetarea caracterelor interne, diplomatica se ocupă şi cu studiul particularităţilor interne. Aşadar, din acest punct de vedere cîmpul de cercetare al diplomaticii este mai larg decît cel al paleografiei. Însă acest cîmp se reduce dacă-l raportăm la categoriile de texte ce intră în domeniul diplomaticii, căci dacă paleografia are ca obiect de studiu două mari categorii de texte, — manuscrisele şi documentele — în obiectul diplomaticii intră numai o parte din textele cunoscute sub numele de documente şi anume numai *actele*, adică numai documentele cu caracter juridic[3].

Diplomatica — ca şi epigrafia—studiază caracterele externe, dar nu ale tuturor textelor scrise pe metal, piatră, lemn — cum e obiectul epigrafici — ci numai ale documentelor *acte*.

Diplomatica—ca şi sigilografia — studiază peceţile, dar nu toate sigiliile, cum face sigiliografia, — ci numai sigiliile folosite pentru acte. Ca şi cro-

---

[1] A. Giry, *Manuel de diplomatique (MD)*, ed. nouă, Paris, 1925, p. 7. Vezi aici şi bibliografia problemei.

[2] Vezi şi Georges Tessier, *Leçon d'ouverture du cours de diplomatique à l'École des Chartes*, în *Bibliothèque* de *l'Ecole des Chartes*, (8 decembrie 1930), XCI (1930), p. 260.

[3] Vezi N. S. Ceaev şi L. Cerepnin, Русская палеография, în colecţia: Учебные пособия по вспомогательным историческим дисциплинам, partea I, Главное архивное управление, МВДСССР, Историко-архивный Институт, Moscova, 1946, p. 14.

nologia, diplomatica studiază datele istorice, dar nu toate aceste date, ci numai acele date ce apar în acte.

Naşterea şi dezvoltarea diplomaticii. Cauza care a dus la crearea diplomaticii a fost falsul. Nevoia de a cunoaşte şi dovedi autenticitatea actelor, de a deosebi, în chip sigur, actele autentice de cele false, a născut critica diplomatică şi prin aceasta disciplina ştiinţifică — *diplomatica.*

Însă cei dintîi istoriografi, cronicarii, care au recurs la ajutorul documentelor, nu se preocupau de autenticitatea lor — cum fac cercetătorii moderni — şi ca atare originea criticii diplomatice trebuie căutată nu la ei, ci în discuţia litigiilor de proprietate din orînduirea feudală.

Diplomatica ia naştere în apusul Europei, iar autoritatea care fixează reguli precise şi minuţioase cu privire la verificarea autenticităţii actelor este papa Inocenţiu al III-lea (1198—1216)[1].

Progresul disciplinei însă nu se evidenţiază decît la sfîrşitul veacului al XVII-lea, cînd benedictinul Jean Mabillon — ca un răspuns la lucrarea iezuitului bolandist P. Daniel van Papenbroeck[2] — publică opera sa *De re diplomatica, libri sex* [Despre diplomatică, şase cărţi], prin care pune bazele adevăratei discipline ştiinţifice a diplomaticii. De la Mabillon, cercetările s-au înmulţit aşa de mult, încît după anul 1737 ele necesită bibliografii speciale[3].

Naşterea şi dezvoltarea diplomaticii slavo-romîne. Pe teritoriul patriei noastre, cel dintîi caz de critică diplomatică este pomenit într-un act al lui Ştefan cel Mare din 25 ianuarie 1472[4].

În ceea ce priveşte cercetările în domeniul disciplinei diplomatice slavo-romîne, acestea sînt destul de reduse, iar pînă în ziua de azi nu avem încă o lucrare de ansamblu, aşa cum de pildă a făcut St. Stanojevič pentru diplomatica sîrbă[5], sau Szentpétery Imre pentru cea maghiară[6].

Prima cercetare de diplomatică cu privire la actele publice şi private moldoveneşti — mai mult din veacurile XVI şi XVII, cu prea puţine referinţe despre actele slave din Ţara Romînească — se datoreşte lui Gh. Ghibănescu[7]. Studiul respectiv are unele date valabile şi astăzi[8], însă folosirea e mult îngreuiată din lipsa unei expuneri metodice[9], lipsă ce în genere

---

[1] A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale (MDF)*, I, Paris, 1929, p. 19.

[2] Publicat în 1675 sub titlul *Propyleum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis* [Propileu de antichităţi cu privire la distingerea unui manuscris vechi fals de unul adevărat], ca prefaţă la vol. I din *Acta Sanctorum.*

[3] Vezi A. de Boüard, *MDF*, p. 25.

[4] Vezi mai departe capitolul: *Actele false.*

[5] St. Stanojevič, Студије о српској дипломатици [Studii despre diplomatica sîrbă] *(ССД)*, în «Глас Српске краљевске Академије», Secţia a doua, XC, 53(1912), p. 68—113; XCII, 54 (1913), p. 110—209; XCIV, 55 (1914), p. 192—262; XCVI, 56 (1920), p. 79—152; C, 58 (1922), p. 1—48; CVI, 61 (1923), p. 1—96; CX, 62 (1923), p. 1—25; CXXXIII, 70 (1928), p. 1—57; CLVI, 79 (1933), p. 43—75; CLVII, 80 (1933), p. 155—249; CLXI, 83 (1934), p. 1—53; CLXIX, 87 (1936), p. 1—120.

[6] Szentpétery, Imre, *Magyar oklevéltan* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930.

[7] Gh. Ghibănescu, *Documentul studiat din punct de vedere istoric, arheologic şi paleografic*, în volumul XXIII, p. V—CIX din *Uricariu* lui Theodor Codrescu, şi în extras, în acelaşi an (1895).

[8] Ca de pildă nomenclatura actelor (p. V—XXXIV), dar numai nomenclatura în sine, nu şi explicaţiile date de autorul studiului.

[9] Împărţirea expunerii e următoarea: cap. I tratează despre uric, ispisoc, zapis, privilegiu, carte şi hrisov; cap. II — nomenclatura actelor din punct de vedere juridic;

caracterizează mai toate lucrările fostului profesor de limbă romînă de la şcoala normală « Vasile Lupu » din Iaşi.

Cel care pune însă bazele unei cercetări sistematice în domeniul diplomaticii slavo-romîne este Ioan Bogdan şi acest lucru îl face prin introducerea de la *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria în sec. XV şi XVI*[1], acelaşi obiect avînd şi introducerea la lucrarea *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV—XVI*[2]. Studiul introductiv citat al lui I. Bogdan este socotit şi astăzi ca *deosebit de preţios*[3], căci el înfăţişează o schiţă a vechii diplomatici romîneşti[4].

Un alt cercetător al diplomaticii slavo-romîne este învăţatul rus A. I. Iaţimirski. Într-o lucrare din 1905, el cercetează particularităţile externe şi interne ale documentelor slave din Ţara Romînească, referind şi despre falsuri[5]. Un an mai tîrziu, Iaţimirski studiază actele slave din Moldova[6]. Iar în anul 1907, tot Iaţimirski, într-un articol, cercetează diplomatica slavo-romînă privind documentele emanate de la domnii Ţării Romîneşti şi ai Moldovei şi aflate în arhiva oraşului Braşov[7]. Toate aceste trei studii ale lui A. I. Iaţimirski sînt socotite şi astăzi ca *articole preţioase*[8], iar ultimul este caracterizat chiar ca excelent[9].

O expunere generală asupra diplomaticii romîneşti — atît epoca slavă cît şi cea romînească — a dat Nicolae Iorga într-un articol de specialitate[10]. Acest articol — unde pentru prima oară se clasifică documentele în: *a*) acte de proprietate şi *b*) misive, este interesant şi folositor atît prin problemele pe care le pune în discuţie, cît şi prin directivele ce se desprind.

---

cap. III — materialul de scris, dar în § A, intitulat *Hîrtia* tratează şi despre pergament, şi tot în acelaşi capitol (III) e vorba şi despre: scriere, titlu, cuprins, încheiere (e vorba de încheierea actelor), dată, iscălitură, pecete şi limbă, iar cap. IV — ultimul — este: *Despre arhivele vechi şi cursul hîrtiilor în cancelarie.*

[1] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria în sec. XV şi XVI* (*DR*), Bucureşti, 1902, p. XIII—LXXX.

[2] Idem, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV—XVI (DŢRB)*, I, Bucureşti, 1905, p. XV—LXXVIII.

[3] Vezi cele scrise de S. B. Bernştein în Разыскания в области болгарской исторической диалектологии, I; Язык валашских грамот XIV—XV веков XIV (ЯВГ), Moscova, 1948, p. 47.

[4] După cum ne-o spune chiar autorul. Vezi în acest sens, p. XV din lucrarea publicată în 1905, citată mai sus.

[5] A. I. Iaţimirski, Валашские грамоты в палеографическом и дипломатическом отношениях, în «Русский филологический вестник», tom. LIV, nr. 1, p. 49— 67.

[6] Idem, Молдавские грамоты в палеографическом и дипломатическом отношениях, din aceeaşi revistă, tom. LV, nr. 1 şi 2, p. 177—198.

[7] Idem, Славянские грамоты Брашовского архива в палеографическом и дипломатическом отношениях, în aceeaşi revistă, tom. LVII, nr. 1, p. 131—145.

[8] Bernştein, ЯВГ, I, p. 42.

[9] *Ibidem*, I, p. 76. Bernştein se ridică împotriva celor scrise de învăţatul bulgar Dr. L. Miletič (Към грамотите от брашовската сбирка, în «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина», XXV (1909), p. 18) că studiul citat al lui Iaţimirski este o compilaţie, şi arată că articolul în cauză este *excelent*, fiind rezultatul unor observaţii proprii (Bernştein, ЯВГ, I, p. 43). Afirmaţia lui Miletič m-a indus şi pe mine în eroare şi în sensul celor expuse de Bernştein să se corecteze şi cele scrise de mine în *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, p. 13.

[10] N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, în « Bulletin de la Section Historique » al Academiei Romîne, XVII (1930), p. 114—141.

O concisă, interesantă şi folositoare prezentare a diplomaticii slavo-romîne şi sud-slave ne-a dat istoricul grec Mihail Lascaris [1]. Un articol în domeniul aceleiaşi influenţe bizantine, despre care Mihail Lascaris scrie în 1931, a dat Dumitru Ionescu în 1934 [2].

Sînt apoi lucrările întocmite de autorul acestui studiu: *Contribuţiuni la studiul diplomaticii vechi moldoveneşti* [3] şi *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV* [4].

Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat este titlul unui bogat studiu al lui N. Grămadă [5]. După cum se vede şi din titlu, studiul priveşte organizarea cancelariei moldoveneşti.

Şi, spre a fi cît mai complet, trebuie să menţionez că există cîteva lucrări în care într-un cadru general şi în cuprinsul unui alt subiect, se discută unele chestiuni de diplomatică slavo-romînă [6].

În cele ce urmează mă voi strădui să prezint succint diplomatica slavo-romînă de pe teritoriul patriei noastre.

---

[1] M. Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine (IB)*, în « Byzantinoslavica », III/2 (1931), şi în extras, 13 pag.

[2] D. Ionescu, *Contribution à la recherche des influences byzantines dans la diplomatique roumaine*, în « Revue historique du sud-est européen », XI şi în extras, Vălenii de Munte (Roumanie), 1934, 26 pag.

[3] Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticii vechi moldoveneşti* (*CDM*), în «Revista istorică romînă » *(RIR)*, IV (1934), p. 92—140 şi în extras, Bucureşti, 1935, 50 pag. Vezi despre acest studiu cele scrise în « Byzantinische Zeitschrift », 35 (1935), fasc. 2, p. 451, iar despre următorul, aceeaşi revistă, XXXIX (1939), p. 232—233.

[4] Idem, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV* (*DSR*), Bucureşti, 1938, 188 pag. Acest studiu, în care am folosit pe larg lucrarea învăţatului francez A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale (MDF)*, I, Paris, 1929, stă la baza lucrării de faţă.

[5] N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat* (*CDM*), în « Codrul Cosminului », IX şi în extras, Cernăuţi, 1935, 232 pag.

[6] Aşa e introducerea lui Iurii Venelin din Влахоболгарские или дакославянские грамматы, St. Petersburg, 1840, unde se vorbeşte despre: intitulaţie, martori, grămătici, monogramă, caracterul lui хрисовулъ şi книга; studiul lui I. Bogdan, *Io din titlul domnilor romîni*, în « Convorbiri literare », XXIII (1889), p. 721—738, unde se relatează între altele, şi despre formularul *diplomelor* din vremea lui Nicolae Alexandru; acelaşi obiect — despre Io — are şi articolul lui D. Ciurea, *Problema originii şi sensului lui Io din intitulaţia şi subscripţia documentelor romîneşti*, în «Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., seria a III-a, tom. XXVI, Bucureşti, 1943; recenzia lui C. Jireček în «Archiv für slavische Philologie», 19 (1897), p. 598—612, unde în cadrul dării de seamă despre studiul lui Miletič şi Agura. Дакоромъните и те хната славянска писменост se cuprind referinţe preţioase despre: formula finală a actelor slave din Ţara Romînească, grămătici, dată, sancţiune, invocaţie simbolică, şabloane, limbă; despre peceţi referă atît D. A. Sturdza în *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice romîne aflate la Wiesbaden*, din « Anal. Acad. Rom. », seria a II-a, tom. VIII (1888), p. 243—247, cît şi Const. Moisil în *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării Romîneşti şi ai Moldovei* (*BAS*), în «Revista arhivelor », I (1924—1926), p. 249 — 265 şi tot Const. Moisil în *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn* (*SMB*), extras din « Revista arhivelor », VI, 2/1945, 32 pag.; despre cronologia documentelor noastre a scris N. Docan în *Despre elementele cronologice în documentele romîneşti* (*EC*) în «Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., seria II-a, tom. XXXII (1910), p. 353—402. Despre unele din elementele diplomaticii slavo-romîne se găsesc date atît în studiul lui Mihail Lascaris: Ватопедската грамота на Цар Иван Асена II (ВГ) din «Български старини», IX (1930), precum şi în recenzia făcută de autorul acestui studiu, la articolul mai sus citat al lui D. Ionescu, recenzie cuprinsă în *RIR*, IV (1934), p. 128—150. Şi în sfîrşit, pentru a încheia şirul cronologic al unor atare lucrări, subliniez că pagini interesante despre unele elemente ale diplomaticii slavo-romîne — mai ales ale legăturii dintre diplomatica slavă a Ţării Romîneşti şi cea latino-maghiară, — a închinat şi lingvistul sovietic S. B. Bernştein în lucrarea sa de doctorat ЯВГ, p. 68—79.

IZVOARELE DIPLOMATICII SLAVO-ROMÎNE

Vechimea. Diplomatica slavo-romînă are ca izvoare de studiu actele ce s-au scris în limba slavă pe teritoriul patriei noastre, cuprinsă în hotarele vechilor denumiri teritoriale: Moldova, Ţara Romînească şi Transilvania.

Cel mai vechi act slav ce ni s-a păstrat ca fiind scris în *Moldova* este scrisoarea-act din 10 februarie 1388 a lui Petru Muşat, adresată regelui polon Vladislav Iagello. Actul se păstra în *Archivum Glówne* din Varşovia, astăzi însă nu mai există, căci a fost nimicit, dimpreună cu alt material arhivistic ce privea trecutul romînesc, în urma bombardamentului german asupra acestui oraş în cel de-al doilea război mondial. Textul scrisorii a fost publicat pentru întîia oară în 1846 într-o colecţie rusă [1]; un facsimil al scrisorii l-a dat I. Bogdan în *Album paleografic moldovenesc*, sub nr. 1.

Cel mai vechi act slav ce ni s-a păstrat ca fiind scris pe teritoriul *Ţării Romîneşti* este hrisovul fără dată, al lui Vladislav I, destinat mănăstirii Vodiţa. Actul se păstrează la Arhivele statului din Bucureşti, a fost publicat întîia oară încă în anul 1840 de Iurii Venelin, iar de atunci încoace s-au dat mai multe ediţii şi facsimile, cel mai reuşit facsimil fiind — după părerea noastră — cel publicat în *Culegere de facsimile pentru Şcoala de arhivistică* [2].

Din *Transilvania*, cel mai vechi act slav ce s-a păstrat este un zapis fără dată de pe la începutul celei de-a doua jumătăţi a veacului al XV-lea al judeţului şi pîrgarilor Braşovului, zapis ce se află în Arhiva oraşului Stalin şi a fost publicat pentru întîia oară de Dr. L. Miletič [3].

Acte în limba slavă pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Romîneşti se scriu pînă la sfîrşitul veacului al XVII-lea, iar în chip cu totul sporadic şi în prima jumătate a veacului al XVIII-lea [4]. Nu acelaşi lucru se poate spune despre actele slave din Transilvania, căci în această ţară romînă ultimele acte scrise în limba slavă sînt din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Colecţiile şi bibliotecile cu acte slavo-romîne din R.P.R. Cel mai de seamă fond de acte slavo-romîne îl alcătuieşte astăzi Arhivele statului din Bucureşti. Urmează apoi Arhivele regionale din Iaşi, Bacău şi Suceava — cu acte scrise în Moldova —, cele din Ţara Romînească: Craiova şi Rîmnicul Vîlcea — cu acte slave din Ţara Romînească —, iar în Transilvania: Oraşul Stalin, oraşele Cluj şi Sibiu, unde sînt şi acte provenind de la domnii Moldovei şi ai Ţării Romîneşti. O colecţie deosebit de bogată de acte slavo-romîne are şi biblioteca Academiei R.P.R., Filiala din Iaşi a aceleiaşi instituţii avînd de asemenea o colecţie însemnată de acte moldoveneşti. În Bucureşti, mai posedă colecţii însemnate de acte slavo-romîne: Muzeul de istorie al oraşului Bucureşti, Aşezămintele culturale Nicolae Bălcescu, Muzeul romîno-rus şi Muzeul militar.

---

[1] Акты Западной России, I, 1846, p. 23.

[2] *Culegere de facsimile pentru Şcoala de arhivistică*, seria slavă, fasc. I, Bucureşti, 1943, planşa I. Vezi şi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 305.

[3] Dr. L. Miletič, Нови влахобългарски грамоти от Брашов, în «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина», XIII (1896), sub nr. 108.

[4] Aşa e de pildă actul lui Antioh Cantemir din 29 iunie 1706, destinat mănăstirii sfîntul Ioan din Patmos.

Numărul. Este foarte greu de precizat numărul documentelor slavo-romîne ce s-au păstrat pînă în zilele noastre. Cele mai multe ni s-au păstrat din Moldova. Dar în acest sens nu se pot da decît cifre aproximative: peste 4 000 în Moldova, aproape 3 000 în Ţara Romînească şi numai 11 în Transilvania [1].

Însă din datele existente în cuprinsul documentelor ce ni s-au păstrat reiese că au existat mult mai multe documente, chiar şi în ceea ce priveşte documentele din Transilvania[2].

Pricinile care au făcut ca documentele slavo-romîne să fie mistuite în cursul vremilor trebuiesc căutate nu numai în calamităţile — incendii, invazii, inundaţii — ce s-au abătut asupra oamenilor din patria noastră [3], ci şi în voia sau fără voia oamenilor, în ştiinţa sau neştiinţa lor [4].

Ediţii de acte slavo-romîne. Prin ediţie de acte slavo-romîne înţelegem acea lucrare în care se publică textul slav al unui act scris în Moldova, Ţara Romînească sau Transilvania, lucrare ce are ca obiect de bază ediţia actului [5].

Astfel, cea dintîi ediţie de acte slavo-romîne începută în anul 1832 apare la St. Petersburg în anul 1840, este publicată de Academia Rusă şi se datoreşte cercetătorului istoric — ca formaţie iniţială, medic — *Iurko Huţa*, care însă scrie sub numele de *Iurii Venelin*. Lucrarea lui Venelin: Влахоболгарские или дакославянские граматы a constituit cartea de căpătîi a generaţiilor întregi de cercetători, deşi Venelin a copiat « nu în totul exact unele documente[6], în unele cazuri a rusificat textul, aşa că e greu să deosebeşti ce aparţine originalelor şi ce transpunătorului lor » [7] — adică lui Venelin —, iar alteori chiar lasă la o parte formulele finale ale actelor, specificînd că ceea ce nu mai reproduce alcătuieşte partea finală a actului.

În acelaşi an de apariţie a ediţiei lui Venelin, revista « Журнал Министерства Иностранных Дел » publică nouă acte moldoveneşti—din care cel mai vechi e de la Ştefan cel Mare —, ediţie necunoscută pînă azi cercetătorilor romîni. Patru ani mai tîrziu, I. Nadejdin publică [8] un act de la Alexandru cel Bun. Şi tot patru ani mai tîrziu aceeaşi revistă va deschide larg paginile sale lui N. Murzakevici, care astfel îşi începe bogata sa ediţie de acte moldoveneşti cu Молдо-Влахийские грамоты [9].

Doi ani mai tîrziu apare şi în ţară prima ediţie de acte slavo-romîne, fapt datorit lui B. Petriceicu Hasdeu, care, în revista « Arhiva istorică a Romîniei » publică diferite acte slavo-romîne, unele însă fără formulele finale,

---

[1] Vezi pe larg: D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă* (*PSR*), cap. *Numărul*.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, cap. *Distrugerea textelor slavo-romîne*.

[4] *Ibidem*.

[5] Aşadar, lucrările ce adîncesc o problemă istorică şi care în cuprinsul acesteia editează şi documente nu sînt ediţii propriu-zise de documente, deci aceste lucrări nu intră în cadrul preocupărilor de mai sus.

[6] Dar aici trebuie să se ţină seama şi de faptul că Venelin n-a mai putut face corectura textelor, căci el moare înainte de 1840 cînd apare lucrarea sa. Vezi şi referinţele lui A. I. Iaţimirski din Дарственные жалованные, льготные и подтвердительные грамоты молдавских господарей XV века (ДГ), în «Древности Труды славянской комиссии», IV (1907), p. 287.

[7] Vezi cele scrise de P. Biliarski, în Судьбы церковного языка, II, p. 258 şi de S. B. Bernştein, în ЯЬГ, p. 24, nota 1.

[8] În «Записки Одесского Общества Истории и Древностей», vol. I, p. 346—351.

[9] *Ibidem*, vol. II—V (1848—1863).

aceasta după exemplul specificat al lui Venelin. Dar ediţia lui Hasdeu conţine destule omisiuni [1], aşa că S.B.Bernştein are dreptate cînd scrie că ediţiile de documente ale lui Hasdeu au multe greşeli şi că el n-a respectat cerinţele indispensabile care se pun în faţa unui editor de documente vechi [2].

Sînt apoi de semnalat actele publicate în revista «Гласник српского ученог друштва» unde în vol. VIII, Kapiton Nevostruiev editează un act dela Petru Rareş, iar în volumul următor Pavel Šafařik dă la iveală un act de la Mihai Viteazul.

În anul 1868, I. Th. Golovaţki editează un act de la Mircea cel Bătrîn şi cîteva acte moldoveneştei aflate atunci în Arhiva oraşului Lvov [3], însă actele respective sînt publicate inexact [4].

Trei acte din Ţara Romînească [5] s-au publicat de arhimandritul Leonid în Акты русского на святом Афоне монастыря святого великомученика и целителя Пантелеймона, Kiev, 1873 [6].

În acelaşi an apare la Praga prin grija lui Iosef Jireček ediţia a II-a a lucrării lui Pavel Iosef Šafařik, *Památky dřevního písmenictví J hoslovanův* [Monumente de veche scriere ale slavilor de sud], unde se editează trei acte slavo-romîne [7].

În anul 1878, prof. Emil Kalujniaţki publică *Dokumenta moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* [Documente moldoveneşti şi muntene din arhivele oraşului Lvov], în «Akta grodzkie i ziemskie», VII şi în extras, Lemberg. Ediţia lui Kalujniaţki cuprinde cîteva greşeli în despărţirea cuvintelor [8] şi lectura greşită господаръ, în loc de господинь a cuvîntului ultim din subscrierea neautografă a actelor Ţării Romîneşti.

Un an mai tîrziu, Theodor Iv. Belous publică zece acte moldoveneşti [9] în Несколько русских и румынских грамот древних господарей молдавских, Kolomeia, o ediţie slabă [10] şi cu greşeli [11].

În ţară, Grigore G. Tocilescu, creînd o revistă proprie «Revista pentru istorie, arheologie şi filologie», publică în primul număr din 1883 *Documente inedite privitoare la istoria Romînilor*, unde editează acte din Ţara Romînească.

Trei ani după apariţia revistei lui Tocilescu, cercetătorul rus V. Kocianovski publică la Kazan Неизданные грамоты из Афонских архивов în «Известия общества археологии истории и этнографии», 1886 şi în

---

[1] Vezi de pildă actul de sub nr. 19 de la p. 18—19, unde, între alte omisiuni, Hasdeu transcrie final ъ în loc de ь, urmînd fonetismul de azi al limbii ruse.

[2] S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 45.

[3] I. Th. Golovaţki, Грамоты угровлахийские и молдавские, în «Летопись занятии археографической комиссии за 1865—1866 год», caiet 4, St. Petersburg, 1868.

[4] Vezi S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 24.

[5] Primul şi al doilea de la sfîrşitul veacului al XV-lea; ultimul de la începutul veacului următor.

[6] Titlul lucrării şi în limba latină: *Acta praesertim Graeca Rossici in monte Atos monasterii.*

[7] Primul e de la Vasile Lupu (11 august 1643), dat mănăstirii Mileşevo, al doilea de la Matei Basarab (20 noiembrie 1644), dat mănăstirii Papratie şi al treilea de la Radu Leon (29 mai 1665), dat mănăstirii Mileşevo; în ediţie actele se află sub nr. XII—XIV, p. 113—118.

[8] S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 25.

[9] Cel mai vechi este de la Alexandru cel Bun.

[10] A. I. Iaţimirski, ДГ, p. 287.

[11] A. K<ociubinski>, în «Русский филологический вестник» (РФВ), III (1880), nr. 3, p. 140.

extras. Dar cele nouă acte moldoveneşti editate de Kocianovski sînt foarte slab publicate[1], cu omisiuni şi denaturări[2].

Un an după apariţia ediţiei citate, V. A. Ulianiţki publică la Moscova Материалы для истории взаимных отношении России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV—XV вв., în «Чтения имп. общества истории и древностей при Московском Университете». Dar ediţia aceasta, ce cuprinde acte slavo-romîne cu destinatari în afara Moldovei şi a Ţării Romîneşti, este foarte slabă[3].

În ţară, doi ani mai tîrziu după ediţia Ulianiţki, apare prima ediţie ştiinţifică — în sensul strict al cuvîntului — de acte slavo-romîne şi anume o ediţie datorită lui I. Bogdan[4].

Trei ani mai tîrziu, Gh. Ghibănescu publică *Documente slavone*, în volumul XVIII din *Uricariu* editat de Th. Codrescu, volumul XXV din aceeaşi colecţie cuprinzînd de asemenea acte slave publicate de Ghibănescu.

Cercetările întreprinse în ţară de învăţatul bulgar Dr. L. Miletič îi îngăduie ca în anul 1893 să publice împreună cu D. D. Agura primul volum din lucrarea Дакоромънитe и технатa славянска писменост [Dacoromînii şi scrierea lor slavă], în «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина», cartea IX şi în extras, Sofia. Dar acest prim volum, în care se publică 84 de acte — din care 53 din Ţara Romînească şi restul din Moldova — pentru care e colaborarea lui Agura — cuprinde multe greşeli[5], unele dintre ele chiar de-a dreptul grosolane[6], iar la unele acte nu se dau formulele finale, avînd în acest sens ca model pe Venelin.

Doi ani mai tîrziu, dr. Orest Popescul publică în revista « Candela » şi în extras *Cîteva documente moldovene*.

În anul 1896, Miletič publică cel de-al doilea volum al operei începute în 1893[7]. Această ediţie a fost caracterizată de A. I. Iaţimirski, întîi ca « proastă şi foarte periculoasă de folosit »[8], iar apoi că « se dovedeşte a fi foarte imperfectă şi rămîne ca un exemplu trist de cum nu trebuie publicate textele slave »[9], fapt ce a provocat o replică aprigă din partea lui Miletič. Astfel, în Към грамотите от Брашовската сбирка[10], Miletič îl acuză pe Iaţimirski că acesta nu şi-a dat osteneala să confrunte cele două ediţii — Miletič şi I. Bogdan —, ci arată numai greşelile semnalate de I. Bogdan. Dar replica are şi o parte pozitivă, căci Miletič confruntă ediţia sa cu a lui I. Bogdan şi arată că 74 din documentele publicate de el conţin greşeli şi că numai 30 sînt publicate fără greşeli[11]. Însă «o confruntare scrupu-

---

[1] S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 26.

[2] A. I. Iaţimirski, ДГ, p. 287.

[3] *Ibidem.*

[4] *Cinci documente istorice slavo-romîne din Arhiva curţii imperiale de la Viena*, în « Anal. Acad. Rom »., Mem. Secţ. Ist., seria a II-a, tom. XI şi în extras, Bucureşti.

[5] A. I. Iaţimirski, ДГ, p. 287, şi D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă* (*PSR*).

[6] D. P. Bogdan, *PSR* şi S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 27.

[7] Dr. L. Miletič, Нови влахобългарски грамоти от Брашов, în «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина», XIII (1896), p. 3—152.

[8] A. I. Iaţimirski, în «Журнал Министерства Народного Просвещения» (ЖМНП). 1907, iunie, p. 436—437.

[9] Vezi A. I. Iaţimirski, РФВ, LVII (1907), nr. 1, p. 131—132.

[10] Сборник..., vol. XXV (1909), p. 1—48.

[11] Vezi şi S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 30—31.

loasă a celor două ediţii dezvăluie în ediţia Miletič un număr imens de greşelî, interpretări greşite ale textului şi greşeli de tipar. Miletič deseori nu a înţeles conţinutul documentelor, fapt pe care ni-l confirmă multe exemple »[1].

În anul 1903, V. Sreznevski publică în Сведения о рукописях, печатных изданиях и других предметах поступивших в рукописное отделение библиотеки имп. Академии Наук в 1902 г. două acte moldoveneşti într-o formă corectă [2].

În anul următor, Gh. Ghibănescu editează *Opt urice slavone*, la Iaşi.

Din 1905 încep temeinicele ediţii de documente slavo-romîne ale lui I. Bogdan. Astfel, în cursul anului 1905 apar *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI, I, 1413— 508*, ce cuprinde documentele domnilor Ţării Romîneşti destinate şoltuzului şi pîrgarilor oraşului Braşov. Această ediţie [3], caracterizată în zilele noastre ca excelentă [4], are totuşi unele lipsuri principiale [5].

În acelaşi an, I. Bogdan publică şi *Documente Moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhivul Braşovului*, în « Convorbiri literare », XXXIX şi în extras.

Şi tot în acelaşi an apare ediţia lui St. Nicolaescu *Documente slavo-romîne cu privire la relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*. Lucrarea aceasta cuprinde în prima parte atît documentele specificate în titlu, precum şi alte documente care nu au nici o legătură cu titlul: de pildă, scrisoarea romînească a lui Neacşu din Cîmpulung, corespondenţa apocrifă a lui Ştefan cel Mare cu Ohrida, corespondenţa dintre Ştefan cel Mare şi boierii brăileni şi buzoieni. Partea a doua, intitulată *Apendice*, are ca subtitlu *Documente slavo-romîne interne şi externe*, însumînd p. 209—332 [6].

În anul următor apare lucrarea lui Polihron Sîrcu, în care se publică 28 de documente scrise în Ţara Romînească, destinate însă persoanelor şi instituţiilor din Transilvania şi păstrate în arhivele din Oraşul Stalin şi Sibiu [7]. Ediţia lui Sîrcu cuprinde destule omisiuni [8] şi acestea au fost semnalate şi subliniate de mine încă în 1942 [9].

În anul 1906, Gh. Ghibănescu începe colecţia *Ispisoace şi zapise*, ce cuprinde documentele moldoveneşti slave şi romîne aflate în Arhiva Eforiei sf. Spiridon din Iaşi. Gh. Ghibănescu a publicat din această colecţie

---

[1] S. B. Bernştein, ЯВГ. p. 34.

[2] A. I. Iaţimirski, ДГ, p. 287.

[3] Vezi recenzia lui A. I. Iaţimirski, în ЖМНП, 1907, iunie, p. 436—454.

[4] S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 46—47.

[5] *Ibidem*, p. 47.

[6] Vezi şi recenzia lui A. Lăpĕdatu în « Convorbiri literare » *(CL)*, XL (1906), p. 1063—1082, 1147—1158 şi XLI (1907), p. 325—334, precum şi cele scrise de I. Bogdan şi Gr. Tocilescu în « Anal. Acad. Rom.»; partea administrativă şi dezbaterile, seria a II-a, tom. XXIV (1906—1907), p. 406—425.

[7] Polihron Sîrcu, Из переписки румынских воевод с сибинским и брашовским магистратами, în «Сборник отделения русского языка и словесности имп. Академии Наук», vol. LXXXII, cartea a doua.

[8] Vezi şi S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 42.

[9] D. P. Bogdan, *O ediţie de documente slavo-romîne din Arhivele Sibiului şi Braşovului a lui Sîrcu, necunoscută la noi* (*ES*), în « Hrisovul », II şi în extras, Bucureşti, 1942.

mai multe volume, din care I—III, partea I şi II, cuprind documente moldoveneşti scrise în limba slavă.

Un an mai tîrziu, Gh. Ghibănescu începe o nouă colecţie şi anume *Surete şi izvoade*, în care publică fără o ordine cronologică, ci aşa cum îi venea la îndemînă, documente slave şi romîneşti, cele mai multe din Moldova şi prea puţine din Ţara Romînească.

Gh. Ghibănescu, fost profesor de limba romînă la Şcoala normală Vasile Lupu din Iaşi, îndemna pe elevii săi să-i culeagă din satele răzăşeşti şi să-i aducă acte vechi. Cercetînd şi adîncind aceste acte, Ghibănescu a reuşit să pătrundă, atît cît poate s-o facă un autodidact, limba slavă a actelor respective. Aceasta-i formaţia de paleograf a lui Ghibănescu; de aici lipsa unui discernămînt critic, a unei metode ştiinţifice şi fiinţarea a prea multe greşeli în ediţiile ce a publicat. Cîteva exemple din traducerile lui: « iar acel privilegiu li-au fost răsărit »[1], în text e: а тал пригнилїа а wна ест скажена [iar acel privilegiu el este stricat...]; « pentru oricare închisoare ce l-a învăluit »[2], în text e: ради нѣкое сѹкно что емѹ покради [pentru nişte postav ce i-au furat], « Căci că lui Nicoriţă armaş ‹i-ą venit cînd› a hiclenit dînsul domniei mele şi ţării domniei mele Icoberg din ţară[3] », în text e însă: почто Никорици армаш а wн хитлѣнил гсв ми и земли нашеи ико бег wт земли [pentru că Nicoriţă armaş el a hiclenit domniei mele şi ţării noastre, căci a fugit din ţară]. Dar Gh. Ghibănescu, pe lîngă marile lipsuri semnalate are şi un merit: a adunat şi a pus la dispoziţia cercetătorilor istorici, prin ediţiile specificate, un material imens, care însă trebuie cercetat cu tot discernămîntul critic, ce i-a lipsit editorului respectiv.

Tot în anul 1907, A. I. Iaţimirski publică temeinica sa ediţie: Дарственные, жалованные ,льготные и подтвердительные грамоты молдавских господарей XV в., în «Древности. Труды Славянской комиссии имп. Московского археологического общества», fasc. IV[4].

Un an după ce Ghibănescu îşi începuse ediţia de *Surete şi izvoade*, institutorul gorjan Alexandru Ştefulescu, după ce mersese la Viena şi îl audiase pe Franz Miklosich, publică *Documentele slavo-romîne relative la Gorj*, Tg.-Jiu. Ediţia lui Ştefulescu reproduce uneori acte după volumul I din lucrarea citată a lui Meletič şi D. Agura[5], lăsînd la .o parte subscrierile neautografe precum şi părţile din textul actelor ce nu se referă la Gorj, iar atunci cînd originalul prezintă răzuiri şi adăugiri posterioare, acestea nu sînt indicate.

Anul 1913 ne aduce o nouă şi temeinică ediţie a lui I. Bogdan: *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I şi II[6].

---

[1] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, I, p. 99.

[2] *Ibidem*, II, p. 134.

[3] *Ibidem*, p. 287.

[4] Subliniez faptul că introducerea acestei ediţii este alcătuită dintr-o bibliografie a publicaţiilor de documente romîneşti vechi — bibliografie nu numai unică chiar şi în zilele noastre, dar şi nefolosită de cercetătorii romîni.

[5] Vezi Dr. L. Miletič şi D. D. Agura, Дакоромънитe и техната славянска писмености.

[6] Vezi recenzia lui O. Markov, în « Slavia », 1927—1928, p. 396—403, cea a preotului Nicolae Popescu din *CL*, 1916, p, 164—170, şi a lui A. I. Iaţimirski, în traducerea romînă a preotului N. Popescu, în « Amvonul », XVIII (1915), p. 239—245. Vezi şi cele scrise de D. P. Bogdan, în *PSR*.

După primul război mondial, apare în 1927 lucrarea lui Silviu Dragomir *Documente nouă privitoare la relaţiile ţării Romîneşti cu Sibiul în secolii XV şi XVI*, în « Anuarul Institutului de istorie naţională al Universităţii din Cluj», IV (1926-1927) şi în extras, Bucureşti, fără an. Ediţia lui Dragomir, deşi socotită bună [1] sau chiar deosebit de preţioasă [2], are destule omisiuni, după cum m-am putut convinge dintr-o colaţionare a ediţiei, ce am făcut-o cu originalele [3].

În anul 1931, Ioan Bianu broşează, prefaţează şi pune în circulaţie ştiinţifică lucrarea lui Gr. G. Tocilescu privind documentele slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova destinate oraşelor şi instituţiilor din Transilvania. Lucrarea lui Gr. Tocilescu, redactată de slaviştii Stoica Nicolaescu, Polihron Sîrcu şi Eugen Kozak[4] — căci Gr. Tocilescu nu stăpînea nici o limbă slavă [5] — s-a tipărit în anii 1905-1906 la Viena de tipografia Holzhausen, de unde Academia Romînă a achiziţionat-o prin I. Bianu şi a dat-o la lumină în 1931, cu un titlu fixat de Bianu, şi anume *527 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, Bucureşti. Apoi recenzia publicată de prof. P. P. Panaitescu [6] face ca lucrarea să fie retrasă momentan din circulaţie, i se schimbă cifra iniţială din 527 în *534* — restul titlului rămînînd ca la început. Ediţia lui Tocilescu conţine — sub nr. 1 — şi un act al lui Sraţimir, ţar bulgar, şi publică în total 535 de documente, căci sub nr. 477 sînt editate două texte. În general lucrarea este conştiincios executată ; sînt însă şi unele omisiuni în traducere, ca de pildă la p. 35 avem următoarea traducere : « şi dacă eu voi nimici pînea crăiască şi sarea », dar textul slav e : **и ако чемъ забити кралевъ хлѣб и сол**, deci : « şi dacă eu voi uita pîinea şi sarea craiului », sau cel de la p. 526 : « uitîndu-se la lotru », însă textul e **самъıа третїи лотрꙋючи**, deci « lotrind ⟨prădînd⟩ în trei ».

În anul 1931 publică şi Ivan Ohienko două documente de la Mircea cel Bătrîn [7], într-o ediţie ce cuprinde unele omisiuni [8].

Şi tot în acelaşi an începe să apară şi primul volum din marea ediţie de acte moldoveneşti a fostului profesor de limbă romînă de la Liceul naţional din Iaşi, Mihai Costăchescu. Ediţia lui Mihai Costăchescu, din care în 1931 apare primul volum din *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, în 1933 volumul II, precum şi *Documentele moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, ca *Supliment la documentele lui Ştefan cel Mare* de I. Bogdan a fost

---

[1] Vezi recenzia lui St. Mladenov, în « Slavia », VI (1927), p. 766—774.

[2] Vezi S. B. Bernştein, ЯВГ, p. 41 şi 48.

[3] Astfel, în doc. de sub nr. 10 şi 69 s-au omis numeroase cuvinte, ceva mai puţine în nr. 17, cîteva apoi şi în nr. 25, 28, 50 şi 66: data în nr. 32 e 14 iunie în loc de 10 iunie, cea a numărului 43 e 22 octombrie şi nu 25 octombrie, a numărului 54—15 aprilie, nu 5 aprilie, a numărului 65 e martie nu mai, iar la 39 s-a omis data **писа нoeв к҃ѕ дн҃**. Mai sînt însă şi omisiuni a cîte un cuvînt: de pildă în doc. de sub nr. 35 — **добѣ врѣмѣ** şi nu **добрѣ врѣме**, apoi **ѡбраз** nu **ѡт брат** — în rîndul 3 de jos în sus în textul de sub nr. 65. Vezi şi cele scrise de mine în *PSR*, cap. *Introducere*.

[4] Vezi prefaţa lui I. B<ianu> la *534 doc.* şi cele scrise de mine în *ES*, p. 43.

[5] Vezi cele spuse de Miletič, la D. P. Bogdan, în *DSR*, p. 42.

[6] În *RIR*, I (1931), p. 312—319.

[7] Ivan Ohienko, Дві грамоти воєводи валашьскаго Івана Мирчи Великого [Două documente de la voievodul romîn Ioan Mircea cel Mare], în « Byzantinoslavica », III (1931), p. 415—419.

[8] Vezi cele scrise de D. P. Bogdan, în *RIR*, II (1932), p. 414—417.

un adevărat eveniment în istoriografia romînă a vremii[1], căci unele lipsuri ce străbat ediţia[2] nu scad valoarea ei în ansamblu.

În acelaşi an de apariţie a celui de-al doilea volum din opera citată a lui Costăchescu, Theodor Balan publică primul volum din *Documente bucovinene*, în 1934 al doilea şi în 1935 al treilea volum, dar cu o sumedenie de greşeli în ceea ce priveşte exactitatea transpunerii textelor şi a traducerilor acestora[3].

Un an după apariţia primului volum, Theodor Balan publică şi *Două documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*[4].

În acelaşi an, Theodor Holban publică *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*[5], unde se editează cu destule greşeli — atît de transpunere a textului, cît şi de traducere[6] — trei scrisori ale lui Iliaş şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun.

Şi tot în acelaşi an Constantin N. Velichi publică *Documente inedite de la Ştefan cel Mare la Ieremia Movilă*, în « Revista istorică », XX (1934) şi în extras — extrasul aproape fără omisiuni faţă de cuprinsul inserat în revistă.

În anul 1935, Ivan Ohienko publică Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 року [Două străvechi acte moldoveneşti din anul 1388][7], dar act moldovenesc e numai scrisoarea lui Petru Muşat din 10 februarie 1388.

În acelaşi an, prof. P. P. Panaitescu editează *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava* (*30 iulie 1401*), extras din « Revista istorică romînă », IV.

Un an mai tîrziu, St. Nicolaescu publică *Documente inedite de la Mircea cel Bătrîn (1386—1418)*, extras din «Revista Muzeului şi pinacotecii municipiului Bucureşti», nr. II, în care textul slav este redat în copie fotografică, uneori după copia manuscrisă a autorului, alteori după copia fotografică a originalului. Ediţia are o sumedenie de greşeli în ceea ce priveşte traducerea textelor[8] şi din aceste greşeli numai o infimă parte au intrat într-o erată volantă.

În acelaşi an, Şt. N. Berechet editează *Un act de danie de la Alexandru cel Bun din 1412 februar 19*[9], dar cu numeroase omisiuni de traducere.

---

[1] D. P. Bogdan, *Acte moldoveşti dinainte de Ştefan cel Mare* (*AM*), I, Bucureşti, 1938, p. 5, şi recenziile din *RIR*, I (1931), p. 152 şi II (1932), p. 411.

[2] Vezi recenziile din *RIR*, I (1931), p. 152—156 şi II (1932), p. 411—412 şi cele scrise de D. P. Bogdan, în *PSR*.

[3] Vezi pentru primele două volume cele scrise de D. P. Bogdan, în *RIR*, IV, şi în extras, *Recenzii*, p. 1—4.

[4] Th. Balan, *Două documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, în « Codrul Cosminului », VIII (1933—1934), p. 459—462.

[5] Th. Holban, *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*, în « Revista istorică », XX (1934), p. 258—261.

[6] Vezi D. P. Bogdan, *AM*, I, p. 11 şi 12 nota 2. Însă scrisoarea de sub nr. II nu este inedită, ci publicată de I. Bogdan, în *Cîteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni în sec. XIV şi XV*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., seria a II-a, tom. XXIX, p. 627—628.

[7] În « Slavia », XIII (1934—1935), p. 665—689.

[8] Unele de-a dreptul nepotrivite, ca de pildă: « dobitoc *mort* sau viu » ce se dă mănăstirii Cozia (p. 30), în loc de « avut *mort* sau viu » (în sensul de avere imobilă sau mobilă).

[9] În « Revista istorică », XXII (1936), p. 142—145.

Şi tot în acelaşi an Grigore Nandriş publică *Documente slavo-romîne din mănăstirile Muntelui Athos*[1], ediţie plină de greşeli, după cum m-a convins confruntarea a opt acte din ediţie cu copiile fotografice aflate la sfîrşitul publicaţiei şi în Biblioteca Academiei R.P.R.

Doi ani mai tîrziu, prof. P. P. Panaitescu editează atît *Documentele Ţării Romîneşti*, I, cît şi *Documente slavo-romîne din Sibiu (1470 — 1653)*.

Din acelaşi an este şi publicaţia autorului acestui studiu: *Acte moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, în care cîteva omisiuni le-a aflat autorul în anul 1954 cînd a făcut o nouă colaţionare a textelor pentru colecţia academică *Documente privind istoria Romîniei*, veacul al XV-lea, A, Moldova.

În anul 1939, autorul acestui studiu a publicat *Patru acte muntene din anii 1593—1630, aflate în arhiva Fundaţiei culturale Mihail Kogălniceanu*, extras din «*Arhiva romînească*», III.

În acelaşi an, Const. Solomon şi C. A. Stoide publică *Un uric necunoscut de la Ştefan cel Mare privitor la satele Poliţeni şi Tomeşti din Tutova*[2].

În anul 1940, Mihai Costăchescu dă la iveală continuarea publicaţiei de documente moldoveneşti prin *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod*, care este la fel de temeinică ca şi ediţiile din 1931 şi 1933.

Un an mai tîrziu, Constantin N. Velichi publică *Documente moldoveneşti (1607—1673) din Arhiva metohului Sf. Mormînt din Constantinopol*[3].

Doi ani mai tîrziu după apariţia ediţiei *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Mihai Costăchescu dă la iveală *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod.*

În anul 1947, apare lucrarea autorului acestui studiu *Acte moldoveneşti din anii 1426—1502*, în care la colaţionarea făcută în vederea publicării colecţiei *Documente privind istoria Romîniei* am constatat că nu am semnalat toate omisiunile datorite grămăticilor.

Doi ani mai tîrziu, Mihai Costăchescu îşi încheie opera sa prin *Documente de la Ştefan cel Mare*, în care sînt cîteva omisiuni de lectură şi traducere[4] — ce însă nu coboară de fel munca atît de rodnică desfăşurată pe tărîmul arheografiei romîneşti de cel care a fost atît de modest: Mihai Costăchescu.

Începînd cu anul 1949, munca de publicare a documentelor romîneşti trece Academiei R.P.R. şi astfel, o dată cu anul 1951, apar primele volume din această colecţie în care textul slav lipsind cu desăvîrşire, la unele documente a fost înlocuit prin facsimil.

---

[1] Însă coperta are alt titlu şi dată: *Documente romîneşti în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos 1372-1658, publicate de... după fotografiile şi notele lui Gabriel Millet*, Bucureşti, 1937.

[2] În «Revista arhivelor», III, 2, nr. 8 (1939), p. 319—323.

[3] În «Buletinul Institutului romîn din Sofia», I, nr. 1, p. 211—258, publicare ce continuă şi în nr. 2 a aceluiaşi buletin, apărut în anul 1942, p. 493—556. La nr. 1, actul de sub nr. 15 e în limba romînă; la nr. 2, actele de sub nr. 34, 41, 43, 49, 59 şi 60 sînt în limba romînă.

[4] De pildă în textul de la p. 10 rîndul 20 este гоѕмна la Costăchescu: доамна; cuv.: село распопа Шеревино din ч. 25—26 sint scrise posterior peste un text răzuit — ceea ce C. nu indică; data de zi a actului de pe p. 12 e 15 septembrie; în traducere p. 13 trebuia: « Gură Rece <poreclă>; şi cu fiul său vitreg», iar nu: «Rotă Răcoare; şi cu lista sa».

IMPORTANȚA, CLASIFICAREA ȘI NOMENCLATURA DOCUMENTELOR

Importanța. După istoricul sovietic L. V. Cerepnin, actele alcătuiesc izvoarele de bază pe temeiul cărora se poate studia nașterea și dezvoltarea proprietății agricole feudale, se poate da o caracterizare a sistemului de producție feudal, se poate cerceta starea producătorilor direcți și aspectele rentei feudale, metodele de constrîngere extraeconomică folosite de feudali față de țărănimea dependentă, esența imunității ca atribut al proprietății agricole feudale [1].

Clasificarea. Pentru o mai ușoară cercetare a numeroaselor și diferitelor documente care în decursul timpului au emanat de la diferite persoane publice și private, disciplina diplomaticii le împarte în diferite categorii, luînd drept criteriu forma lor juridică sau diplomatică.

Acte. Scrisori. Scripturae. Avînd drept criteriu natura juridică a documentelor, precum și forma lor, ele se împart din punct de vedere tehnic, în trei mari categorii : *acte*, *scrisori* și *scripturae* [2].

Prima categorie — *actele* — o formează mărturiile scrise, redactate într-o formă determinată care se schimbă numai atunci cînd e vorba de loc, epocă, persoană și obiect, sprijinindu-se pe fapte de natură juridică. Ca atare, act e orice privilegiu domnesc, orice învoială între două persoane și care are în ea un fond juridic. Dar tot acte vor fi și scrisorile domnești care au un temei juridic, de pildă poruncile adresate unor subalterni ce cuprind în sînul lor îndeplinirea unui fapt cu urmări juridice.

Scrisorile alcătuiesc corespondența de orice natură, de cele mai multe ori neavînd un fond juridic. Însă între scrisorile cu caracter executoriu asemuitoare actelor, și misive nu se poate face, din punct de vedere diplomatic o deosebire precisă. Ca atare există o categorie intermediară de documente — cea a scrisorilor cu caracter executoriu — care prin natura lor țin de misive, dar care prin forma lor [3] se leagă de acte [4]. Menționez, în legătură cu categoria acestor documente de pildă scrisoarea fără dată a lui Mircea cel Bătrîn, dar din anul 1407, adresată satelor mănăstirii Tismana [5], care e scrisă pe pergament cu pecetea aplicată și care are ca țel darea unei dispoziții, întărită mănăstirii printr-un privilegiu domnesc de imunitate. La fel e și scrisoarea lui Radu cel Mare, fără dată și datată prin 1496 septembrie 15 — 1496 iulie 31, adresată unui Vlaicu, ca să părăsească satul Stoicești [6].

Între actele care privesc persoane din afara țării cel mai vechi în acest sens este scrisoarea lui Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn, prin care cere vame-

---

[1] L. V. Cerepnin, Русские феодальные архивы XIV—XV веков (РФА), partea a doua, Moscova Leningrad. Ed. Acad. științe U.R.S.S., 1951, II, p. 3.

[2] A. de Boüard, *MDF*, p. 32.

[3] Adesea au data de an, pe cînd misivele n-au decît data de zi și sînt deschise, fiind pecetluite cu peceți atîrnate (A. de Boüard, *MDF*, p. 38).

[4] Misivele propriu-zise, dat fiind scopul lor — comunicarea de știri deseori secrete — sînt închise și au pecetea aplicată pe locul unde se închid. Însă fiindcă emanau de la autorități obișnuite a expedia acte, ele sînt modelate după acestea din urmă (A. de Boüard, *MDF*, p. 38).

[5] Cel mai recent facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 311.

[6] Vezi facsimilul acestei scrisori, *ibid.*, p. 395.

șilor din Rucăr și Bran să nu vămuiască pe brașoveni[1], faptul consemnat în scrisoare fiind sprijinit pe privilegiile vamale pe care brașovenii le aveau de la domnii Țării Romînești.

Categoria *scripturae* o alcătuiesc documentele ce nu intră în cele două categorii pomenite mai sus. Așa sînt diferitele note și ciorne după care apoi s-au redactat și scris acte, petițiile, rapoartele de orice natură, depozițiile martorilor, țidulele diferite și așa mai departe.

Acte publice și private. Avînd în vedere instituțiile sociale și politice din evul mediu și ca atare și persoanele care emiteau actele, ansamblul actelor este împărțit, din acest punct de vedere, în două categorii : acte publice și acte private.

În categoria *actelor publice* intră toate actele care emanau de la autorități publice, pe primul plan fiind socotite persoanele reprezentative ale evului mediu : împăratul, regele, marele cneaz, papa, — iar la noi domnul.

În categoria *actelor private* intră nu numai actele emanate de la particulari, ci și cele care proveneau de la instituții publice, dar care prin obiectul lor privesc chestiuni de drept privat.

Din Moldova cel mai vechi act privat este al boierului Cîrstea, dat înainte de 10 octombrie 1448[2].

Cel mai vechi act privat din Țara Romînească este al lui Aldea, boier al lui Mircea cel Bătrîn, scris la 21 noiembrie indictionul 7[3].

Din Transilvania sînt acte private parte din actele emanate de la șoltuzii și pîrgarii orașelor Brașov, Sibiu, Bistrița, precum și parte din cele de la fețele bisericești..

Clasificarea actelor în publice și private este admisă drept clasificare strict istorică și de istoricul L. V. Cerepnin, care studiază temeinic diplomatica rusă[4].

Acte de cancelarie. Dar după felul cum sînt formulate și expediate actele, ele comportă și din aceste puncte de vedere un discernămînt. Așa de o parte e cancelaria împărătească (regală), a marilor cneji, a țarilor sau a domnilor țărilor romîne ori a șoltuzilor și pîrgarilor care formează, redactează, scrie și emite actele după principii și reguli ce se nasc și se fixează în strînsă legătură cu evoluția societății ; iar de altă parte actele de orice altă proveniență și care în ceea ce privește forma și emiterea lor nu pot fi comparate cu actele provenite din cancelarii organizate.

Acte probatorii și dispozitive. O clasificare a actelor se face și din punctul de vedere al timpului cînd acțiunea juridică este consemnată în act. Și din acest punct de vedere — indiferent de persoana autorului actului — publică sau privată, se deosebesc două categorii de acte : *probatorii și dispozitive*.

---

[1] Ultima ediție a scrisorii la Gr. G. Tocilescu, *534 doc.*, sub nr. 5.

[2] Vezi textul actului la Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare (DM)*, II, p. 369.

[3] Actul se află în arhiva mănăstirii Cutlumuz de la Athos și a fost publicat de St. Nicolaescu în *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, extras din « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », XVI, București, 1922, p. 15—16 note, cu data de an 1398 care e dedusă după indiction; o ediție a dat și Grigore Nandriș în *Documente slavo-romîne din mănăstirile Muntelui Athos (DA)*, p. 244—245, sub nr. 44, unde însă data de an — 1414 — nu poate fi exactă, căci indictionul 7 din act corespunde anului 1398 sau anului 1413, dat fiind stilul și calculul lui de la 1 septembrie.

[4] L. V. Cerepnin, Русские феодальные архивы XIV—XV веков, II, p. 63,

Cele dintîi sînt redactate şi scrise după ce acţiunea judiciară s-a săvîrşit, actul, din acest punct de vedere, fiind perpetuarea amintirii acţiunii judiciare săvîrşite. În această categorie intră toate actele private de pe teritoriul patriei noastre, a căror acţiune judiciară se desăvîrşea în faţa domnului prin hotărîrea lui şi a sfatului ce-l înconjura.

Cele de-al doilea — *actele dispozitive* — sînt actele ce ajutau la săvîrşirea acţiunii judiciare în aşa fel încît dacă ele nu s-ar fi redactat şi scris, actul juridic n-ar fi fost perfect. În această categorie intră toate actele domnilor Moldovei şi Ţării Romîneşti scrise în limba slavă atît cele de danii, cît şi cele de întărire, căci acţiunea judiciară dintre părţi deseori consemnată într-un zapis nu era valabilă ca atare şi desăvîrşită dacă părţile nu veneau în faţa domnului cerînd şi hotărîrea domnească care se consemna apoi prin privilegiul emis de domn.

Acte, hrisoave şi scrisori. Ca şi în diplomatica apuseană [1] şi în cea slavo-romînă actele publice se pot împărţi, după caracterul lor — în esenţă juridic sau politic — în două categorii: *acte solemne* — în diplomatica apuseană diplomele — şi *scrisori*.

În prima categorie intră actele de lungă durată şi de formă solemnă : în diplomatica Moldovei se cuprind acte ce se numesc листъ şi au pecetea atîrnată, iar în diplomatica Ţării Romîneşti se cuprind, sub această denumire actele ce se numesc *hrisoave* şi au deasemenea pecetea atîrnată. Dar tot acte solemne şi de lungă durată sînt : actele Ţării Romîneşti cu denumirile ѡризмо şi повелѣние a căror dispoziţie începe cu даватъ господство ми сие повелѣние (ѡризмо), actele moldoveneşti cu pecetea aplicată, actele interne [2] moldoveneşti ce de la mijlocul veacului al XVI-lea se scriu pe hîrtie, privilegiile vamale slavo-romîne cît şi actele private, acte pe care pentru o mai uşoară expunere le vom numi *hrisoave simple*, spre a le deosebi de actele *hrisoave solemne*.

În categoria *scrisorilor* intră documentele de caracter administrativ cu un efect temporar, cu o formă simplă, ca atare : misivele şi mandatele care se numesc cu un singur cuvînt scrisori [3] şi a căror dispoziţie de obicei începe cu verbul писати exprimat la indicativ prezent persoana a III-a singular: пишетъ.

Numărul *scrisorilor* este destul de mare în diplomatica slavo-romînă, dar aceasta numai în ceea ce priveşte documentele cu acest caracter pe care domnii Moldovei şi ai Ţării Romîneşti sau alte persoane ori instituţii din ţările respective le-au adresat oraşelor din Transilvania, precum şi scrisorile adresate de oraşele respective domnilor, persoanelor şi instituţiilor din ţările romîne. Nu acelaşi lucru se poate spune despre scrisorile pe care domnii romîni le-au adresat persoanelor din ţară, căci foarte puţine din scrisorile de acest fel s-au păstrat, ele pierind în cea mai mare parte odată cu arhivele domneşti ale veacurilor XIV—XVII.

---

[1] Vezi C. Paoli, *Programma scolastico di paleografia e di diplomatica*, Florenţa, 1899, p. 14, după A. de Boüard, *MDF*, p. 51.

[2] Pentru o mai uşoară expunere numesc acte interne, actele emise de domni şi alte personalităţi medievale din Ţara Romînească şi Moldova unor persoane sau instituţii din cuprinsul străvechilor hotare ale acestor ţări.

[3] Vezi pentru această clasificare: M. Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine* (*IB*), extras din «Byzantinoslavica», III/2, Praga, 1931, p. 7; D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, (*CDM*), extras din *RIR*, IV, Bucureşti, 1935, p. 3 şi idem, *Recenzii*, p. 6—8.

Scrisori deschise și închise. Actele solemne erau în ceea ce privește modul lor de prezentare, toate deschise, nu însă același lucru era și cu scrisorile. Din pricina cuprinsului pe care-l înfățișau scrisorile s-a simțit nevoia unei diferențieri în ceea ce privește prezentarea lor și ca atare s-au născut din acest punct de vedere două categorii: de o parte scrisorile care prin natura conținutului n-aveau nevoie să fie închise, așadar scrisorile deschise *(litterae apertae, patente)*, iar pe de altă parte scrisorile care însumînd diferite știri și instrucțiuni secrete se cereau a fi închise, ținute închise prin pecetea ce se aplica pe locul unde ele se închideau *(litterae clausae)*, pentru închiderea lor folosindu-se diferite procedeuri [1].

Aceleași sisteme de înfățișare a scrisorilor erau cunoscute și diplomaticei slavo-romîne.

Din *Moldova*, cea mai veche scrisoare deschisă este a lui Ștefan al II-lea din 26 mai 1435 [2], iar închisă a șoltuzului Hîrlea din Bîrlad de pe la anul 1434 [3].

Prima scrisoare deschisă din *Țara Romînească* este scrisoarea lui Mihai, fiul lui Mircea cel Bătrîn, adresată brașovenilor și rîjnovenilor în privința plății datoriilor dintre aceștia și locuitorii Țării Romînești [4]; iar închisă se prezintă scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn din 10 august, adresată regelui Poloniei [5].

Din *Transilvania* prima scrisoare deschisă este cea pe care județul și pîrgarii Brașovului o adresează buzoienilor pe la 1523 [6], iar închisă scrisoarea județului și pîrgarilor Brașovului prin care trimit în solie la Vlad Călugărul pe Iacov din Rîjnov [7]. Cît despre sistemul de închidere a scrisorilor, acesta se pare că era unul singur [8], ca o înrîurire a diplomaticei apusene. Obiceiul închiderii, precum și adresa pe care obișnuit o aveau pe verso — fapte cunoscute și scrisorilor slavo-romîne — erau singurele elemente prin care scrisorile închise se deosebeau de cele deschise.

Clasificarea actelor după conținut. Pornind de la clasificarea pe care istoricul sovietic A. A. Zimin a expus-o în programul cursului de diplo-

---

[1] A. de Boüard, *MDF*, p. 55 și nota 3.

[2] Ultima ediție la Mihai Costăchescu, *DM*, II, sub nr. 190.

[3] *Ibidem*, sub nr. 188.

[4] Ultima ediție la Gr. G. Tocilescu, *534 doc.* sub nr. 4.

[5] Ultima ediție la Ivan Ohienko, Дві грамати воеводи валашьского Івана Мирча Великого (ДГ), în «Byzantinoslavica», III (1931), p. 420, un facsimil nu prea reușit la St. Nicolaescu, *Documente inedite de la Mircea cel Bătrîn 1386—1418*, extras din «Revista Muzeului și Pinacotecii municipiului București», nr. II, p. 44.

[6] Ultima ediție la Gr. G. Tocilescu, *534 doc.*, sub nr. 465; pentru data aproximativă, vezi I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902, p. 312 notele de la nr. CXCI.

[7] Ultima ediție la Gr. Tocilescu, *534 doc.*, sub nr. 463. Precizarea: *scrisoare deschisă sau închisă* pentru scrisorile Brașovene rezultă din cercetarea ce am făcut doc. brașovene în vara anului 1935, cînd documentele romînești vechi ce fuseseră evacuate în Rusia în timpul primului război mondial au fost restituite de către guvernul Uniunii Sovietice (vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 4).

[8] Și anume cel ce consta în faptul că după ce se păturea scrisoarea în două sau mai multe părți, păturirea scrisorii se străpungea cu un obiect ascuțit în două locuri, apoi prin aceste două găuri se trecea o bandă de hîrtie, ale cărei capete se prindeau sub ceara peceții. În acest sens sînt păturite, găurite și sigilate scrisorile aflate în Arhiva orașului Stalin, publicate de I. Bogdan în *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, I, București, 1905, nr. XIV—XVI, LXIII,

matică istorică rusă, ținut la Institutul istorico-arhivistic din Moscova, L. V. Cerepnin propune clasificarea actelor istorice ruse după conținut, clasificare ce trebuie însă să aibă la bază principiul că: «în orînduirea feudală, baza relațiilor de producție o formează proprietatea feudalului asupra mijloacelor de producție și proprietatea necompletă asupra producătorului, asupra iobagului . . . »[1].

Astfel, pe baza acestei precizări, Cerepnin scrie că în categoria actelor despre relațiile sociale-economice — categorie preconizată de Zimin — intră ca primă grupă actele ce caracterizează acțiunile feudalilor pentru obținerea mijloacelor de producție și în primul rînd pentru pămînt (actele de danie, cumpărare, schimb, zălogire, diatele etc.). Grupa a doua o alcătuiesc actele ce caracterizează acțiunea feudalilor pentru dobîndirea brațelor de muncă și a rentei feudale, evoluția diferitelor forme ale dependenței feudale și ale exploatării producătorilor direcți, precum și lupta de clasă (diferite acte referitoare la țărani și șerbi). A treia grupă o formează actele cneziale de întărire, ce confirmă feudalilor proprietățile agricole și fixează începutul stăpînirii și subordonării în statul feudal (privilegiile de imunitate). În a patra grupă intră actele referitoare la populația care se ocupă cu negoțul și meșteșugurile. A cincea grupă este formată din tratatele și testamentele marilor cneji și ale cnejilor feudali. A șasea și a șaptea grupă o constituie actele ce reflectă, în chip special, funcțiunea internă a statului feudal: organizarea administrației și activitatea justiției ca organ ce reprezenta « un scut al ordinei, dar care în realitate era un instrument orb, subtil de oprimare necruțătoare a celor exploatați »[2]. A opta grupă o formează actele ce se referă în chip special la funcțiunea de politică externă a statului (soliile). A noua grupă o alcătuiesc actele de drept bisericesc ce zugrăvesc activitatea bisericii care este cea mai înaltă « chintesență și consființire a dominației feudale existente »[3]. Primele două grupe de acte, Cerepnin le socotește « acte de drept privat ce cristalizează relațiile ce s-au născut în procesul de dezvoltare al proprietății feudale și a transformării, de către clasa dominantă, a producătorilor direcți în dependență feudală ». Grupele 3—9 sînt actele de drept public ce sancționează drepturile și privilegiile reprezentanților societății laice feudale, drepturi și privilegii ce aparțin vîrfurilor ei[4].

Nomenclatura actelor. În diplomatica slavă a Țării Romînești termenii care designau noțiunea de «act» erau următorii: хрисоковлъ, листъ, ѡризмо повелѣніе, оурик[5], ракашъ, писаніе, книга, рѫкописаніе, записъ, златопечатникъ și formele plurale: кожани și мемврани.

LXXVIII — LXXX, XC, XCII, XCV, XCVII, XCIX — CI, CIII — aici se văd încă ieșind de sub pecete cele două capete ale benzii de hîrtie — CVII, CIX, CXII, CXIV, CXV, CXVI, CXVII, CXIX, CXX — CXXII, CXXV, CXXVIII, CXXIX, CXXX, CXXXII — CXXXIV, CXXXVII — CXXXIX, CXL — CXLIII și CXLV. Sistemul acesta este citat și de A. de Boüard, în *MDF*, p. 55, nota 3.

[1] I. V. Stalin, *Problemele leninismului*, ed. a III-a, Ed. pentru literatură politică, 1952, p. 571.

[2] Vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 26, Ed. de stat pentru literatură politică, 1954, p. 449.

[3] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a II-a, Ed. P.M.R., 1950, p. 43.

[4] Vezi L. V. Cerepnin, ІФА, II, p. 62—64.

[5] Literele suprascrise în original le cobor în rînd și le subliniez.

Primul termen — хрисовулъ — apare întîia dată în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 1409 mai 11[1] și este folosit apoi în tot cursul veacurilor XV—XVII[2]. Sub numele хрисоковлъ sînt cuprinse toate actele solemne — hrisoavele în sensul deplin al cuvîntului — care emanau din cancelaria domnească a Țării Romînești și aveau ca mod de folosință a peceții — pecetea atîrnată. Originea denumirii хрисоковлъ se află în termenul diplomaticii bizantine[3] (χρυσόβουλ ς = bulă (pecete) de aur), cancelaria Țării Romînești adoptînd acest termen prin mijlocirea cancelariilor sud-slave, mai probabil prin cea bulgară. Dar pe cînd în Bizanț — și uneori chiar și la bulgari —sub numele de *hrisov* se cuprindeau actele solemne ce aveau drept caracteristică o bulă de aur — de unde originea numelui actului — la noi, dat fiind și situația politică a domnilor, actele hrisoave de obicei[4] aveau o pecete din ceară, care însă era și ea suspendată după modelul bulei bizantine.

Termenul листъ apare aproape numai în actele externe[5] și anume în hrisovul lui Mircea din 1403, scrisoarea aceluiași domn din 10 august și în hrisovul lui Vlad Dracul din 8 septembrie 1439[6], destinate regelui polon — primele două, iar ultimul negutătorilor din Lvov — precum și într-o scrisoare a lui Barbu Craiovescu[7]. În actele interne apare foarte rar și numai începînd din a doua jumătate a veacului XVI[8]. În primele trei acte листъ provine din cancelaria polonă, unde termenul era exclusiv pentru actele scrise în limba slavă, iar în scrisoarea lui Barbu Craiovescu provine din diplomatica sîrbă, unde termenul este frecvent[9].

Denumirea wризмо apare pentru întîia oară în actul lui Mircea din 1406 indictionul 15, dar în opoziție cu termenul хрисовулъ — wризмо nu apare ca denumire a actului în actele interne decît pînă la 1458[10], cînd este

---

[1] Vezi un facsimil, nu prea reușit al actului, în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317.

[2] Începînd însă cu actele lui Radu cel Frumos frecvența actelor cu denumirea хрисовоулъ este înlocuită prin cea a actelor cu denumirea повелѣнїе pentru ca în veacul XVI și mai ales în XVII actele cu denumirea *hrisoave* să fie din ce în ce mai rare, ajungînd apoi extrem de rare.

[3] Vezi pentru diplomatica bizantină: P. A. Iakovenko, Изследования в области византийских грамот. Грамоты Новаго Монастыря на острове Хиосе, Iuriev 1917, p. 63—118; dr. Alexandr Soloviev și dr. Vladimir Mošin, Грчке повеље српских владара [Acte grecești ale domnilor sîrbi], în colecția, Зборник за историју, језик, књижевност српског народа, треће одељење, VII, Belgrad, 1936, p. LXVII—LXXVII; Franz Dölger, *Der Kodikellos des Christodulos in Palermo*, extras din «Archiv für Urkundenforschung», B, XI (Berlin și Leipzig, 1929) și M. Lascaris, *IB*.

[4] Exceptînd cîteva acte din veacul al XVI-lea care au pecetea în aur, vezi mai departe cap. *Pecetea*.

[5] Noi numim pentru o mai ușoară expunere —așa cum s-a folosit și în colecția *Doc. priv. ist. Rom. — acte externe*, actele emise de domnii și personalitățile medievale din Moldova, Țara Romînească și Transilvania, unor persoane sau instituții din afara hotarelor țărilor romîne.

[6] Aici termenul e în *dispoziție*, căci în *coroborație* apare хрисовулъ.

[7] Vezi textul la Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Romînești cu Sibiul în secolii XV și XVI* (*DN*), extras din «Anuarul Institutului de istorie națională», IV, planșa V.

[8] Așa e de pildă un zapis de danie din anul 1573 aflat la Arhivele statului, București, Secția istorică (ASSI), sub cota 943.

[9] Vezi cele scrise de D. P. Bogdan în *RIR*, V—VI (1935—1936), p. 535.

[10] E vorba de actul lui Vlad Țepeș din 5 martie 1458, în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 348, care e ultimul act intern din Țara Romînească cu denumirea wризмо ca nomenclatură de *act*.

apoi înlocuit cu повелѣние, iar între actele externe ultimul ce folosește această denumire ca « act » este un document al lui Vlad Dracul[1]. După datele pomenite termenul cade în desuetudine ca denumire de « act » și cînd apare — și aceasta în actele interne tocmai la 1489[2] — este menționat în cuprinsul unor clauze din act, avînd sensul de specificare a hotărîrii domnești[3].

Sub numele de ѡризмо sînt cuprinse atît actele solemne — hrisoavele cu pecetea atîrnată [4] — cît și actele cu un formular redus — hrisoavele simple — și care au pecetea aplicată [5].

Termenul ѡризмо [poruncă] provine din ὁρισμός al diplomaticii bizantine, filiera fiind diplomatica bulgară unde ѡризмо era cunoscut ca denumire de act.

Termenul повелѣние [poruncă] apare întîi în actul lui Vladislav al II-lea din 15 aprilie 1456 [6], iar începînd cu actul lui Radu cel Frumos din 11 noiembrie 1463 toate actele solemne cu un formular mai redus față de cel al actelor cu termenul хрисоку́лъ — deci hrisoave simple — și cu pecetea aplicată poartă nomenclatura повелѣние.

Tot повелѣние sînt denumite și cîteva acte interne și externe cu pecetea atîrnată, acte ce reproduc formularul actelor cu numele хрисоковѹлъ.

Termenul повелѣние ar putea proveni în diplomatica slavo-romînă din diplomaticile sud-slave: sîrbă unde este atestat sau bulgară unde deși nu este atestat, dar dat fiind numărul redus de acte slavo-bulgare, medievale — nu s-au păstrat decît opt [7] — nu înseamnă că nu exista. Dar повелѣние ar putea fi tot atît de bine și o creație autohtonă a diplomaticii slavo-romîne provocată de nevoile ei.

Pentru *scrisoarea* domnească apare писаніе[8].

Denumirea рѫкашъ, apare din a doua jumătate a veacului al XVI-lea[9] pentru zapise, acte de drept privat. Dar рѫкашъ e și o diată[10] după cum tot *răvașe* sînt și actele întocmite de domnie, în dublu exemplar, de convocare a jurătorilor pentru litigii de proprietate[11].

---

[1] Publicat de Tocilescu în *534 doc.*, sub nr. 49. Dar dispariția termenului din actele externe își are explicația în faptul că actele de natura orismosurilor dispar, documentele de acest fel adresate brașovenilor devenind aproape toate scrisori.

[2] Citez în acest sens actul lui Vlad Călugărul din 3 august 1489 unde ѡризмо apare într-una din clauzele *sancțiunii.*

[3] Citez în acest sens, de pildă, actele lui Radu cel Mare din 1497 ianuarie 9 (în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII și XIV, p. 404), 1498 aprilie 15 (*ibid.*, p. 409) și 1499, privind Trestioara, Gura Jiețului și Brădet.

[4] Vezi de pildă unele acte de la Mircea cel Bătrîn și actul fiului său Mihail din 22 iunie 1418.

[5] Citez de pildă actul lui Radu Prasnaglava din 19 iunie scris în Creața, al lui Vladislav al II-lea, din 28 martie 1451 și cele publicate de Tocilescu în *534 doc.*, sub nr. 2, 4, 11 și 49.

[6] Vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 346.

[7] Vezi cele șapte acte publicate de G. Iliinski în Грамоты болгарских царей (ГБЦ), extras din Труды Славянской комиссии имп. Московского археологического общества, Moscova, 1911 și al optulea publicat de M. Lascaris, în Ватопедската грамота на царь Иван Асена II [Actul de la Vatopedi al țarului Ivan Asan II] (ВГ), extras din «Български старини», Sofia, 1930.

[8] Vezi de pildă scrisoarea lui Vlad Dracul publicată de Gr. Tocilescu, în *534 doc.*, sub nr. 47.

[9] Vezi de pildă zapisul de la Arh. st. Buc. Secț. ist. (*ASSI*) cota 811.

[10] Vezi de pildă actul din 6 iunie 1620 din Bibl. Acad. R.P.R. (*ARPR*).

[11] Vezi de pildă actul din 15 iulie 1623 la Arh. st. Buc. (*AS*) Cotroceni XXXVII—3›

Ca designare de *act* pentru actele private apare писанїе [scrisoare] din a doua jumătate a veacului al XVI-lea[1], dar tot писаніе e și un răvaș de convocare a jurătorilor[2].

Și tot pentru aceleași acte din același timp este și книга[3] [carte] ce într-un act din 13 ianuarie 1599 apare în echivalență și alături de termenul moldovenesc листъ[4].

Din același veac și tot pentru actele private e și роукописаніе[5] [scrisoare de mînă], iar din prima jumătate a veacului XVII se fixează записъ pentru aceleași acte.

Tot din veacul al XVII-lea e și златопечатникъ[6] care e transpunerea în limba slavă a cuvîntului bizantin χρυσόβυλλος. Un manuscris romînesc din a doua jumătate a veacului al XVII-lea menționează ca echivalente pentru хрисокахъ-кожани — din slav. кожа și мемврани[7] care e transpunerea grec. μεμβράνα.

În afară de termenii specificați mai sus actele slave din Țara Romînească mai redau și nomenclatura ce designează obiectul sau conținutul în sine al actului. Astfel sînt: записаніе[8] — *înscris*, потвръжденіе[9] [întărire] книга за вѣроу[10] — *cartea de credință* (salvconduct), moldovenescul оурикъ [privilegiu] în actul lui Moise din 1529 mai 13[11] sau în cel al lui Vlad Înecatul din 15 iunie 1530[12], книга клетовна[13] — *carte de jurămînt*, salvconduct, малое обѣщаніе[14] [mica făgăduință], хрисофол [hrisov] e *cartea* lui Pîrvu banul din 25 septembrie 1529[15] și мала книга[16] [carte mică]. Sînt apoi: книга за коупованіе[17] [carte de cumpărare (a unei proprietăți)]

---

[1] Vezi actul dela *ASSI*, 811.

[2] Vezi actul din 1 aprilie 1635, la *AS*, Cozia, XXIV — 11, unde apare ръваш <писані>.

[3] Așa e actul județului și pîrgarilor din București din 13 mai 1563, publicat de D. P. Bogdan în « *Cărți orășenești* » *inedite de la județii și pîrgarii Bucureștilor*, în « Bucureștii Vechi », I—V (1930—1934), p. 98—99, sub nr. I, facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 483, precum și actul mitropolitului Anania din 15 sept. 1573 (*ibid.*, vol. IV, p. 530).

[4] Vezi facsimilul actului în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 530.

[5] Așa e de pildă zapisul de despărțenie al jupîniței Stanca, de soțul ei Danciul vornic, aflat la Muzeul de istorie al orașului București (*MIB*), sub cota Dăbuleni, III.

[6] Vezi de pildă actul lui Matei Basarab din 17 iulie 1644, dat mănăstirii Adormirii Maicii Domnului de pe insula Halchi, la *AS*, Aron vodă I—4 și cel al lui Antonie vodă din Popești, scris în aprilie 1670 menționat de mine în (*ES*), p. 58.

[7] Vezi extrase din ms. la I. Bogdan (*DȚRB*), p. XXXVII.

[8] Vezi de pildă actul lui Mircea cel Bătrîn din octombrie și al lui Mihail din 22 iunie 1418.

[9] Vezi de pildă actul lui Dan al II-lea din duminica Floriilor.

[10] Termenul e foarte rar, îl cunosc numai pentru actul extern a lui Vlad Țepeș, la Tocilescu, *534 doc.*, sub nr. 113.

[11] Vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, p. 432.

[12] *Ibidem*, p. 439.

[13] Vezi scrisoarea lui Sin logofătul din pragul veacului al XVI-lea publicată de Silviu Dragomir, în *DN*, sub nr. 63.

[14] Vezi în acest sens, de pildă hrisoavele simple ale lui Radu cel Mare din 18 aprilie 1503 și 19 iunie — acesta dat mănăstirii Bistrița pentru un obroc anual de 6 000 aspri.

[15] Vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, p. 437.

[16] Vezi în acest sens de pildă hrisovul lui Vlad Înecatul din 25 octombrie 1530 dat mănăstirii Sinai.

[17] Vezi de pildă actul din 17 decembrie 1527, la *ARPR*, cota CCXXIX—14.

identică uneori cu книга за ѹложеніе[1] [carte de aşezămînt], aceeaşi nomenclatură apărînd şi în grafiile: книга за покѹненіе[2] sau книга за кѹпеніе[3]. Cartea de proprietate e книга за дѣдинѹ[4] [carte de dedină] sau în forma plurală: книге за дѣдинѹ[5] ori книге за ѡчине[6], книге за ѡчине ѡхабне[7]. Cînd un act cuprinde o înfrăţire pe o proprietate atunci actul e книга за ѹложеніе и за братство[8] [carte de aşezămînt şi de înfrăţire]. Actul ce însumează o judecată în litigiu de proprietate e книга за прѹх[9] [carte de pîră] sau în grafia книга за прѣніе[10], iar cînd proprietatea în litigiu este adjudecată uneia dintre părţi actul ce i se dă este книга за клеманію и за ѡстал[11] [carte de jurămînt şi de rămas (de judecată)], книга за ѡстал[12] [carte de rămas] (*rămasul* e faţă de partea care a pierdut judecata) ce apare şi în grafia: книга за ѡстанство[13] sau în pluralul книжіе за ѡстанѹк[14] [cărţi de rămas], iar alteori aceeaşi книга за ѡстанство e numită şi книга за прѹх и за ѡстал[15] [carte de pîră şi de rămas]. Dar tot *carte de rămas:* книга за ѡстанок[16] e actul pe care boierii sau megieşii numiţi de domn spre a cerceta o pîră dintre două părţi în litigiu de proprietate, o încheiau prin prestare de jurămînt, act prin care dădeau dreptate unei părţi în paguba celeilalte, care astfel era socotită *rămasă* de judecată. Aceleaşi acte ale boierilor sau megieşilor sînt numite şi рѣкаш ле за тъкмежіе[17] [răvaşele de întocmire]. Proprietatea ce se dăruia de către un moşnean unui boier era cuprinsă uneori în книга за поклоненіе[18] [carte de închinare], iar cînd *închinarea* cuprindea şi o înfrăţire apoi obiectul e книга за поклоненіе и за братство[19] [carte de închinare şi de înfrăţire].

Actul ce cuprindea *iertarea* de şerbie este книга за простеніе[20] şi în grafiile: книга за простиканіе[21], книг за прощеніе и за свобожденіе[22]. [carte de iertare şi de eliberare] şi chiar рѣкаш за кнезованіе[23] [răvaş de cnejire, adică de prefacere din şerb în cneaz — ţăran liber]. Cînd şerbii se

---

[1] Vezi actul de la p. 25 din nota 17.

[2] Vezi actul din 9 octombrie 1568 la *ASSI* sub nr. 803 (facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 513).

[3] Vezi actul din 5 noiembrie 1588, loc. cit., 1397 (*ibid.*, vol. V, p. 604).

[4] Vezi actul din 22 iunie 1549, loc. cit., 560 (*ibid.*, vol. II, p. 529).

[5] Vezi actul din 20 ianuarie 1587, la *ARPR*.

[6] Vezi actul din 7 iulie 1586, la *ARPR*.

[7] Vezi actul din 30 iunie 1572, la *ARPR*, peceţi 237.

[8] Vezi actul din 19 iulie 1568, la *ASSI*, 787.

[9] Vezi actul lui Alexandru cel Rău de la *ARPR*, CCLVII—27.

[10] Vezi actul din 16 aprile 1613, loc. cit., XCV—55.

[11] Vezi de pildă actul din 28 septembrie 1596 la *MAI*, Dăbuleni, X.

[12] Vezi actul din 8 iunie 1584, la *ARPR*, XCV—67.

[13] Vezi actul din 12 februarie 1623 la *AS*, Glavacioc XIX—4.

[14] Vezi actul din 20 iunie 1571, la *ASSI*, 895.

[15] În actul citat în nota 13.

[16] Vezi actul din 15 iulie 1623, la *AS*, Cotroceni XXXVII—3.

[17] Vezi actul din 8 august 1591, la *ASSI*, 1457.

[18] Vezi actul din 8 ianuarie 1582, în copie la *Institutul de istorie al Academiei R.P.R.* (*II*).

[19] Vezi actul lui Alexandru cel Rău la *ARPR*, CCCLVII—27.

[20] Vezi actul din 13 iunie 1614, la *ARPR*, CLXXXIV—32.

[21] Vezi actul din aprilie 1615, la *MIB*, cota 26858.

[22] Vezi actul din 20 februarie 1617, loc. cit., 26877.

[23] Vezi actul din 18 decembrie 1614 la Aşezămintele culturale Nicolae Bălcescu din Bucureşti (*ANB*).

răscumpărau, atare acte ale lor sînt книгокех за скѹпокание[1] [cărţi de răscumpărare]. Restituirea averii vreunui boier de către domn se consemnează în книги за милио[2] [cărţi de milă] sau în grafia книгоке за милокание[3], iar obrocul dăruit unei mănăstiri din afara ţării e tot книг за милѹ[4].

Actul ce priveşte întăriri de proprietăţi către mănăstiri cuprinzînd sate de şerbi care vor sluji unei mănăstiri este книга за. милное и прощение[5] [carte de milă şi iertare] (iertare în sensul că satele respective sînt *iertate* să lucreze domniei nu însă şi mănăstirii).

Între actele private se mai întîlnesc şi запис за вѣрие[6] [zapis de credinţă] care e o mărturie; tot o mărturie, dar cu jurămînt, e книга за скедителство[7] [carte de mărturie], записѹл за братство и за ѡстроение[8] [zapisul de înfrăţire şi de aşezămînt]; vînzarea e cuprinsă în записѹл за продание[9] [zapisul de vînzare], cumpărarea e în запис за покѹпление[10].

Răscumpărarea de vecinie este în записѹриле за скѹпокани[11] [zapisurile de răscumpărare] sau în записѹл за милокение[12] [zapis de miluire], iar înţelegerea între un fost şerb — devenit ţăran liber — şi fostul lui proprietar în sensul că pe viitor nu va mai fi tulburat pentru starea lui socială de mai înainte e consemnată în запис за смирение[13] [zapis de pace] sau запис за текмежение и за смирение[14] [zapis de întocmire şi de pace].

Schimbul era consemnat în записе за им,ом[15] [zapise de schimb], iar delimitarea de proprietate în: книга за хотарничїе[16] [cartea de hotărnicie] şi în grafia книга за хотѫрничие[17] sau книга за ѡкол белѣгике[18] [cartea de ocol a semnelor <de hotar>].

Cartea pe care mitropolitul o dădea pentru ca pe baza ei să jure martorii este книга за афѹрисанїе[19] [carte de afurisenie] în sensul că afurisenia înscrisă de mitropolit în carte să cadă asupra capetelor martorilor mincinoşi.

Actul ca obiect material era denumit книга, şi aceasta fie că era vorba de un act solemn cu pecetea atîrnată [20] sau de un act de aceeaşi natură,

[1] Vezi actul din 6 iunie 1626, la *ARPR*.
[2] Vezi actul din 13 mai 1633, la *AS*, Cotroceni, VI—5.
[3] Vezi actul din 13 mai 1633, la *AS*, Cotroceni, VI—5.
[4] Vezi actul din 15 iulie 1625, la *II*.
[5] Vezi actul din 10 mai 1629, la *AS*, Mitropolia Ţării Romîneşti, XXXIV—13.
[6] Vezi actul din 23 iulie 1619 la *MIB*, nr. 27.194 (în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. III, p. 719).
[7] Vezi actul din 7 ianuarie 1644, la *AS*, Episcopia Argeşului, XLVII—6.
[8] Vezi actul din 27 iunie 1620, *MIB* (în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 765).
[9] Vezi actul din 25 ianuarie 1621, *ARPR*, XLIX—31.
[10] Vezi actul din 15 iulie 1639, la *AS*.
[11] Vezi actul din 15 mai 1629, la *AS*, Mitropolia Ţării Romîneşti, CIX—7.
[12] Vezi actul din 28 martie 1645, la *AS*, Banu, IX—17.
[13] Vezi actul din 15 martie 1628, loc. cit., Nucet, XX—13.
[14] Vezi actul din 15 mai 1631, loc. cit., Cotroceni, XXXVII—10.
[15] Vezi actul din 28 iunie 1639, loc. cit., Episc. Rîmnic, CIII—15.
[16] Vezi actul din 10 martie 1640, la *AS*, Peceţi, 56.
[17] Vezi actul din nota 16.
[18] Vezi actul din 25 februarie 1643, la *AS*, Hanul Greci, XXIX—1.
[19] Vezi actul din 13 mai 1634, la *AS*, Bistriţa XXI—5.
[20] Vezi în acest sens formula книга запечетанѹ съ великим печатником [carte pecetluită cu marea pecete], în actul lui Radu cel Mare din 1505, la *ASSI*, sub 140.

dar cu pecetea aplicată [1], ori că era vorba de o scrisoare cu caracter de act[2] sau chiar de o simplă misivă.[3]

Locul pe care termenii ce denumeau actul îl ocupau în cuprinsul formularului diplomatic era mai totdeauna în cuprinsul *dispoziției*, pe la începutul formulei, iar denumirile ce privesc obiectul actului apar în locuri diferite, ca și книга.

În Moldova termenii care designau noțiunea de «act» erau următorii: листъ, записъ, писаніе [scrisoare], грамота [act], повеленїе [poruncă], книга [carte], хрисовоулъ, исписокъ, оурикъ, златопечатникъ ржкоуписаніе [scrisoare de mînă] și ръкосъзданнїи запис [zapis lucrat de mînă] sau ръкоуписаннїи запис [zapis scris de mînă].

Cel dintîi termen — листъ — apare încă în scrisoarea lui Petru Mușat din 10 februarie 1388 [4], iar în actele interne în cel mai vechi hrisov moldovenesc ce s-a păstrat, al lui Roman Mușat din 30 martie 1392 [5]. Termenul листъ este apoi folosit în tot cursul veacurilor XV—XVII și el provine din documentele ucrainene [6]. Este apoi de remarcat faptul că din a doua jumătate a veacului al XVII-lea autorii actelor private își mai iau îngăduința de a numi zapisele lor și листъ [7].

Записъ — ca denumire de «act», pentru actele domnești — este destul de rar și apare pentru prima oară în actul lui Alexandru cel Bun din 4 august 1400 [8], el fiind un sinonim a lui листъ.

Nu însă același lucru se poate spune și despre ființarea termenului записъ în actele private, unde apare din a doua jumătate a veacului al XVI-lea [9], iar începînd cu veacul următor [10], caracterizează actele respective.

Писаніе apare pentru prima oară în hrisovul mitropolitului Iosif Mușat din 7 ianuarie 1407 [11], apoi în al lui Alexandru cel Bun din 12 martie

---

1 Vezi actele lui Vlad Călugărul din 1493 iunie 3, 15 iunie 1493, 4 septembrie 1495 în facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 385, 386, 393 și al lui Radul cel Mare din 30 mai 1500, la *ASSI*.

2 Vezi scrisoarea lui Radu cel Frumos din 6 martie 1470, la Tocilescu, *534 doc.* sub nr. 80.

3 Vezi misivele publicate de Tocilescu în *534 doc.*, sub nr. 28, 106, 121 și 183.

4 Vezi textul scrisorii la Mihai Costăchescu, *DM*, II, sub nr. 164.

5 Vezi actul, *ibid.*, I, sub nr. 3.

6 Vezi documentele respective publicate de Vladimir Rozov în Украïнськи грамоти [Acte ucrainene], I, Kiev, 1928, indice sub voce. Subliniez că lucrarea lui Rozov a apărut în două ediții; I — în 1917; II — în 1928, între cele două ediții existînd deosebiri numai în ceea ce privește foaia de titlu care în 1917 are următorul cuprins: Южнорусские грамоты. Vezi pentru ediția din 1917 cele scrise de V. Demianciuk în Морфология украïнських грамот XIV в. і першоï половини XV в. din Записки исторично-филологiчного вiддiлу УАН cartea XVI, p. 3—5 și de E. F. Karski, în «Известия по русскому языку и словесности», I, p. 612—613.

7 Vezi de pildă zapisul din mai 1560, facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, p. 287, în gen femenin: листа — ce e transpunerea rom. *carte*— e în zapisul din 19 iulie 1594. (vezi facsimilul *ibid.*, vol. IV, p. 347); листъ e și zapisul lui Isac Balica din 30 iunie 1608 la *ARPR* și tot листъ e și o scrisoare a lui Veveriță de pe la 1551, la *ARPR*, iar într-un zapis din 4 martie 1623, alături de листа, e și diminutivul листокъ (vezi zapisul la *ARPR*).

8 Apare numai în cîteva acte.

9 Vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 4.

10 Vezi de pildă zapisul din 10 martie 1562 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, II, p. 292).

11 Vezi textul la M. Costăchescu, *DM*, *I*, sub nr. 9 (vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 434).

1422 [1]. Termenul писание, este destul de rar şi el apare şi în actele private [2] — în diplomatica moldovenească provenind din diplomatica Ţării Romîneşti [3].

Грамота [act] numeşte Ştefan fiul lui Alexandru cel Bun un act dat de tatăl său[4] braşovenilor, aşadar termenul este destul de rar şi el provine din actele ucrainene.

Повелѣние <записъ> este o scrisoare domnească de pe la 1435 martie 5 [5] unde termenul provine din diplomatica Ţării Romîneşti, iar книга este actul lui Alexăndrel din 1453 februarie 16[6].

Хрисовоулъ e actul lui Ştefan cel Mare din 10 mai 1466[7], al fiului său Petru Rareş din 13 martie 1533[8] şi al lui Eremia Movilă din 13 mai 1596 [9]. Termenul apare destul de rar — e numai în actele externe — şi prezenţa lui reprezintă înrîurirea ce o exercitau destinatarii la redactarea şi scrierea actului solicitat.

Исписокъ este denumirea ce apare din veacul al XVI-lea, însă nu numai pentru actele publice, ci şi pentru cele private [10].

Оурикъ cu adaosul сирѣчь хрисовоулъ, apare într-un act extern de la sfîrşitul veacului al XVII-lea[11]; şi tot într-un act extern apare şi златопечатникъ ce e transpunerea termenului grec χρυσόβουλλος[12].

Ржкописание adică zapis, apare din a doua jumătate a veacului al XVI-lea[13], dar numai pentru actele private, la fel e şi ржкосъзданнїи записъ [14] sau ржкѹписаннiи записъ [15], ce apar din pragul veacului al XVII-lea.

În afară de termenii pomeniţi mai sus, actele slave din Moldova mai redau şi nomenclatura ce designează obiectul sau conţinutul în sine al actului.

Astfel cei mai vechi sînt: привилѣе [16] sau forma romînească прiвилиа [17] — *privilegiu* în genere, dar şi specific: привiлiе велико [18] — *mare privilegiu* şi în grafia великое прiвилие [19] sau привилие великое [20] — ce era sigilat cu

[1] Vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 4.
[2] Vezi de pildă zapisul lui Isac Balica citat la p. 28, nota 7 sau zapisul de pe la 1609 august 20 la *AS*.
[3] Vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 5.
[4] Vezi actul la M. Costăchescu, *DM*, II, nr. 189.
[5] Vezi actul, *ibid.*, II, nr. 197.
[6] Vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 5.
[7] *Ibidem*, p. 5.
[8] Vezi actul publicat de K. Nevostruev, în «Гласник српскога ученог друштва», 1869, p. 285—7.
[9] La *AS*, Peceţi 19.
[10] Vezi de pildă zapisul din 24 martie 1596, în copie la *II*.
[11] Vezi în acest sens actul lui Antioh Cantemir din 30 ianuarie 1698, editat în «Византийский Временник», 1906—1907, p. 185, după I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare* (*DŞM*), II, indice sub voce.
[12] Vezi în acest sens actul lui Gheorghe Ştefan din 20 ianuarie 1657 dat mănăstirii Iver de la Athos.
[13] Vezi de pildă actul mitropolitan din 19 septembrie 1563 în facsimil, în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. II, p. 298.
[14] Vezi de pildă zapisul din 15 aprilie 1607 la *AS* (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol II, p. 389).
[15] Vezi de pildă zapisul din 20 august 1616, în copie la *II*.
[16] Vezi M. Costăchescu, *DM*, II, p. 41, 52 şi 88.
[17] Vezi I. Bogdan, *DŞM*, I, 66.
[18] Vezi M. Costăchescu, *DM*, II, p. 422 şi I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 7.
[19] Vezi I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 219.
[20] *Ibidem*, II, p. 272.

pecetea mare domnească[1] — прикилıє ѡт мартꙋрию[2] — *privilegiu de mărturie* — era actul de întărire ce se acorda de domn pe baza unor mărturii că solicitantul într-adevăr stăpînește proprietatea pentru care cerea întărire însă a pierdut actul anterior, dar și actul în care domnul apare ca *martor* sau *mărturie*; прикилıи ѡт кꙋпєж[3] [privilegiu de cumpărare] în forma plurală: прикꙋлıа кꙋпєжни и даниѧи[4] [privilegii de cumpărare și de danie], ꙋрикъ[5] — identic lui прикилıє[6], ѡкєщанїє[7] [făgăduința], потвєрждєніє[8] [întărire], листъ глєнтовнꙑи[9] — *act de credință*, de jurămînt, salvconduct, ce apare și în grafia: клєнтовнꙑи листъ[10] sau numai кглєнтъ[11] — denumire ce corespunde termenului листъ вѣрꙋщꙑи — *act de credință* — ce de asemenea apare într-un act moldovenesc[12], denumire ce corespunde și termenilor книга за вѣрꙋ și книга клєтвна[13] din diplomatica Țării Romînești. La fel тоꙁмѣжь[14] — *întocmire*, așezămînt și листъ прикилнꙑ[15] — act de privilegiu. Sînt apoi ꙋрик на потвръждєніє[16] [uric de întărire], ꙋрик за кꙋпленіє[17] [uric de cumpărare], ꙋрик за дѣдинꙋ[18] [uric de dedină] iar în veacul al XVII-lea lui *uric* îi corespunde și нарѣдєніє[19] [direasă].

Tot așa apar: прикилıє ѡт кꙋпєж[20] — *privilegiu de cumpărare* sau în grafia прикилıє кꙋпєжноє[21], прикꙋлıє за измѣнꙋ[22] [privilegiu de schimb], прикилїє съ марторію[23] — *privilegiu cu mărturie* sau în grafia прикилıє за мартꙋріє[24] [privilegiu de mărturie], прикилıє на потврьждєніє[25] — *privilegiu de*

---

[1] Această precizare se desprinde din contextul actului cu data 27 octombrie 1452 ce este sigilat cu pecetea mică domnească. Vezi și nota contemporană de pe verso actului din 13 februarie 1458, mai sus la *Note de pe verso actelor*.

[2] Vezi I. Bogdan, *DȘM*, I, p. 452.

[3] *Ibidem*, II, p. 22.

[4] *Ibidem*, p. 216.

[5] *Ibidem*, I, p. 282.

[6] *Ibidem*, II, p. 144.

[7] Vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 5.

[8] Vezi actul din 25 august 1454, la M. Costăchescu, *DM*, II, sub nr. 134 (vezi facsimilul din *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 506).

[9] Apare numai în cîteva acte externe, vezi de pildă cele publicate de I. Bogdan în *DȘM*, II, sub nr. CXXIII și CXXXII.

[10] În actul extern din 22 noiembrie 1503, *ibid.*, sub nr. 483.

[11] *Ibidem*, II, nr. 483, în același act fiind întîi клєнтовнꙑи листъ și apoi кглєнтъ. Termenul este de origine polonă, fiind transpunerea cuvîntului slav vechi клѧтвє.

[12] În același act citat la nota 10.

[13] Vezi cele ce am scris mai sus la p. 25.

[14] Vezi în acest sens actul vistierului Iuga din 1462, la I. Bogdan, *DȘM*, I, sub nr. XLIII.

[15] În actul extern publicat de I. Bogdan, în *DȘM*, II, sub nr. CXXXII.

[16] Vezi de pildă actul din 27 iunie 1519, la *ARPR*.

[17] Vezi de pildă actul din 2 aprilie 1546, la *ARPR*, XXXVII—7.

[18] Vezi de pildă actul din 20 martie 1605, la *ARPR*, dar denumirea apare din veacul al XVI-lea.

[19] Vezi de pildă actul din 22 martie 1622 la Așezămintele culturale Nicolae Bălcescu, din București (*ANB*), cît și actele din 9 și 13 august 1635, la *ARPR*, CLXXI—38 și 39.

[20] Vezi de pildă actul din 24 martie 1528, la *ARPR*, CVIII—63.

[21] Vezi actul din 26 martie 1532, la *ARPR*, Peceți 178.

[22] Vezi actul din 7 martie 1528, loc. cit., CI—65.

[23] Vezi actul din 22 martie 1529, loc. cit.,

[24] Vezi actul din 11 martie 1529, loc. cit., Peceți 27.

[25] Vezi actul din 25 martie 1529, loc. cit., Peceți 225.

ntărire sau în grafiile привилїє ѡт поткрѣжденїє[1], привилїє поткрѣжденноє[2], sau în forma plurală привилїи ѡт кѹпеж и на поткрѣжденїє[3] [privilegiile de cumpărare și de întărire], привилїє за данїє[4] [privilegiu de danie] și привилїє на раздѣленїє[5] [privilegiu de împărțire (a unei proprietăți)]. Apoi sînt: исписок за данїє[6] [ispisoc de danie], исписок ѡт кислѹжєнїє[7]—*ispisoc de vislujenie* (ocină dăruită de domn pentru serviciile aduse); исписок за свѣдителствѹ[8] [ispisoc de mărturie] și исписок за кратенїє[9] — *ispisoc de întoarcere* (de retrocedare a unei proprietăți confiscată de domnie).

Din veacul al XVI-lea mai apare: нарєденїє за кикѹпленїє[10]— *direasă de cumpărare* sau în grafia нарѣденїє за кѹпежно[11] și нарѧденїє за милокание[12] [direasă de miluire]. Este de adăugat că în veacul al XVII-lea această denumire apare nu numai pentru actul domnesc ce cuprindea un atare obiect, ci și pentru zapis[13] — actul privat. Obiectul zapiselor de mărturie era denumit мартѹріє[14] sau în grafia мрътѹріє[15], запис за свѣдтелство[16] sau запис за свѣдѣтелствованїє[17] [zapis de mărturie], писанїє за сведѣтелство[18] [scrisoare de mărturie], листъ за мартѹріє[19] [act de mărturie] și листъ за свѣдѣтелство[20], iar pentru *ispisocul* — cu același obiect emis de mitropolit am întîlnit: свѣдтелнѫѧ книгѫ[21] [carte de mărturie]. Însă am întîlnit și exemple cînd într-un zapis de vînzare în dispoziție este свѣделствовах, apoi actul este numit atît листъ cît și записъ, iar în clauza prohibitivă apare свѣдтелства — *mărturie* — datorită prezenței verbului свѣдѣтелствовати din dispoziție[22]. Zapisul de împrumut e запис за долженїє[23].

---

[1] Vezi actul din 10 martie 1532 loc. cit., Peceți, 29 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. I, p. 668).
[2] Vezi actul din 30 martie 1546, *ARPR*, Peceți, 146.
[3] Vezi actul din martie 1537. loc. cit., CVIII—10.
[4] Vezi actul din 26 martie 1531, loc. cit., Peceți 226.
[5] Vezi actul din 13 martie 1533, loc. cit., Peceți 130.
[6] Vezi de pildă actul din 8 aprilie 1587, la *AS*, Peceți 180.
[7] Vezi de pildă actul din 24 martie 1587, la *ARPR*, CCCLVII—8.
[8] Vezi de pildă actul din 10 februarie 1607, la *AS* (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 385).
[9] Vezi actul din 2 martie 1617, la *AS*.
[10] Vezi de pildă actul lui Ieremia Movilă, la *AS*, Peceți, 234.
[11] Vezi actul din 12 martie 1617, copie la *II*.
[12] Vezi actul din 28 martie 1621, la *ANB* (vezi facsimilul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 442).
[13] Vezi actul din 20 octombrie, 1605, la *AS*.
[14] Vezi actul din 16 februarie 1590, în copie la *II*.
[15] Vezi actul din 6 mai 1591, la *AS*, Mitropolia Moldovei, VII—2 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 320).
[16] Vezi actul din 1610 la *AS*, Episcopia Huși, XVII—4.
[17] Vezi actul din 13 octombrie 1610, la *ARPR*.
[18] Vezi actul din 18 octombrie 1637, loc. cit., CCXLI—21.
[19] Vezi actul din 3 iunie 1603, loc. cit., CLXXV—238.
[20] Vezi actul din 12 martie 1617 în copie la *II*, în acest act este запис за свѣдѣтелство < листъ за свѣдѣтелство>.
[21] Vezi actul din 19 august 1580 (vezi facs. în *Doc. priv. ist. Rom.* A, XVI, vol. III, p. 516).
[22] Vezi de pildă zapisul din 1 ianuarie 1607 al lui Constantin Ursul din Oleșești dela *ARPR*. Vezi și zapisul de danie din 20 octombrie 1602 unde dania Sorei este numită свѣдтелство [mărturie] (vezi actul în facsimil din *Doc. priv. ist. Rom.*, A., XVII, I, p. 313).
[23] Vezi actul din 5 august 1645, la *AS*.

Pentru denumirea actelor din Transilvania sînt книга şi писаніє, primul termen avînd şi sens cumulativ — denumea actul şi ca obiect material.

Actul ca obiect material era denumit книга ca şi în Ţara Romînească.

Locul pe care termenii ce denumeau actul îl ocupau în cuprinsul formularului actului, era în *promulgaţie* sau în *dispoziţie*, iar denumirile ce privesc obiectul actului apar în locuri diferite.

Caracterele externe şi interne ale actelor. Pentru a se putea studia în chip metodic un act, s-a introdus în disciplina diplomaticii o deosebire din punctul de vedere al înfăţişării şi al cuprinsului actului. Astfel materialul de scris, uneltele scrisului, grafia şi diferitele semne externe de validare ale actului s-au cuprins în denumirea de *caractere externe* ale actului, iar limba şi formularul actului — miezul propriu-zis al actului — s-au denumit *caracterele interne* ale actului.

Este însă de făcut o deosebire şi în ceea ce priveşte modul de cercetare al caracterelor pomenite. Aşa, pe cînd caracterele externe nu se pot cerceta decît pe original, caracterele interne pot fi cercetate şi după o ediţie a originalului, dar numai dacă ediţia respectivă reproduce fără lipsuri originalul.

GENEZA ACTELOR

Conform metodicei diplomaticii moderne nu este de ajuns a cunoaşte actele numai în faza lor de desăvîrşire, ci şi de a cerceta geneza lor, ce comportă diferite stadii.

Naşterea actului. După istoricul L. V. Cerepnin, documentele sînt fenomene istorice ce s-au născut în sînul societăţii feudale, sînt un produs al luptei dintre clasele antagoniste, rezultat al contradicţiilor dinăuntru claselor[1]. Documentele scrise — precizează istoricul literar sovietic D. S. Lihacev[2] — s-au născut numai atunci cînd a apărut proprietatea individuală ce a înlocuit proprietatea în obştie — colectivă —, iar proprietatea individuală era legată prin forme complexe de trecere de la un proprietar la altul, forme ce se cereau a fi întărite prin acte scrise.

Dacă avem în vedere cele pomenite mai sus, apoi în ţările romîne actele de proprietate s-au născut atunci cînd a fost nevoie să fie întărită prin acte oficiale proprietatea individuală, aşadar şefii cnezatelor — fără a mai vorbi de voievozii Ioan, Farcaş, Litovoi şi Seneslav din Ţara Romînească de la jumătatea veacului al XIII-lea, Dragoş de la mijlocul veacului următor din Moldova — au emis atare acte.

Cel dintîi stadiu în naşterea actului îl alcătuia cererea — *petiţia* — părţii, care solicita şi căreia i se acorda actul. Erau aşadar două părţi — *autorul* sau *emitentul* — persoana în numele căreia se dădea actul, împăratul, regele, marele cneaz, domnul, şoltuzul şi pîrgarii, mitropolitul şi aşa mai departe şi *destinatarul* — persoana în folosul căreia se forma şi se scria actul. Petiţia părţii căreia i se acordă actul e prezentată personal, ori prin mijlocirea unei alte persoane — *intercesiunea*.

---

[1] Vezi L. V. Cerepnin, РФА, I. p. 5—6.

[2] Vezi D. Lihacev, Исторические предпосылки возникновения русской письменности и русской литературы, în «Вопросы истории», nr. 12, 1951, . 35 şi 39.

Primind petiţia, domnul delega un dregător — pe *ispravnic*—cu realizarea actului. După ce acesta făcea cuvenitele cercetări şi realiza formarea actului, comunica domnului care convoca sfatul. În sfat ispravnicul făcea un raport privind formarea actului în faţa părţii care solicita actul. Domnul intra în deliberare împreună cu sfatul său, care astfel deveneau *martori* ai deliberării şi hotărîrii domneşti. După pronunţarea hotărîrii se realiza juridic actul. Aşadar, toate cele expuse mai sus alcătuiesc *formarea* actului. Se trecea apoi la *redactarea* actului, după care în diplomatica slavo-romînă urmează *conscripţia*—scrierea actului—, revederea — *recogniţia*—textului scris, *întărirea* — validarea, autentificarea —, ultima fază a genezei actului fiind înmînarea acestuia părţii care l-a solicitat.

Formarea actului. Orice act nu putea fi dat decît numai atunci cînd se producea o cerere — *petiţie* , *intervenţie* — din partea părţii interesate[1]. E puţin probabil ca în diplomatica slavo-romînă să fi existat la început o atare suplică scrisă, cererea respectivă fiind înfăţişată prin viu grai, partea interesată prezentîndu-se în acest scop domnului, care deseori face menţiune în act despre o atare petiţie[2].

Modul de prezentare al petiţiei era personal, mai ales cînd solicitantul era un boier sau o mănăstire care ştia să susţină cauza, ori domnul era interesat să *privilegieze*. Cînd însă partea solicitantă era un moşnean sau răzeş, atunci poate că acesta apela la un dregător care-i susţinea cauza în faţa domnului şi această intervenţie este *intercesiunea*.

După ce se produce petiţia, domnul însărcina pe unul dintre dregători[3], de obicei pe marele logofăt[4], şeful cancelariei domneşti, ca să *formeze* actul.

[1] Bineînţeles exceptînd de la aceasta diferite ordine domneşti date în interesul statului sau al domnului, care pe atunci se confunda cu noţiunea de stat şi pentru emiterea cărora nu era nevoie de nici o petiţie.

[2] Aşa de pildă, actul lui Mircea din 11 mai 1409 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317), se dă în urma молѣнїа ради и прошенїа нипрѣкѫпочтеныхъ болѣри господьства ми логофєта Балдовина и жѹпана Шербана и Радѹла Станова [după rugămintea şi *cererea* prea cinstiţilor boieri ai domniei mele: a logofătului Baldovin şi a jupanului Şerban şi al lui Radul a lui Stan]. Vezi în acest sens şi actul din 2 ianuarie 1452, actele publicate de Gr. Tocilescu în *534 doc...*, sub nr. 3, 7, 10 şi 54, cele moldoveneşti la M. Costăchescu, *DM*, II, nr. 204 şi 231 şi actul publicat de I. Bogdan, *DŞM*, II, nr. CXXVIII.

[3] Uneori însă apar mai multe persoane care primesc ordinul de formare al actului; aşa de pildă în actul Ţării Romîneşti din 14 mai 1580 (la *ASSI*, 1155) sînt исправници Иван велікы логофет и Станчюл вторни логофет iar în Moldova: великии болѣри ѹчили [marii boieri au învăţat], sau de pildă actele din 12 ianuarie 1608 — la *AS*, Neamţ, LXXXII-17 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 412) şi 4 ianuarie 1622 — la *ARPR* — dar *marii boieri au învăţat* apare şi în veacul al XVI-lea.

[4] Regula însă comporta excepţii şi aceasta în sensul că uneori dispoziţia de a forma actul se dădea de-a dreptul unui grămătic care astfel cumula: formarea, conceperea şi scrierea actului. Acest sens are de pildă formula: Сиа все записашѧ сѧ повелѣнїемъ господина воеводѫ Іѡ Дана [toate acestea s-au scris din porunca domnului voievod Io Dan] (în actul Ţării Romîneşti din 3 octombrie 1385), tot aşa: и азъ Костантин иже исписах по рѣчи господина воеводе [şi eu Constantin carele am scris după *spusa* domnului voievod] (în actul din 10 februarie 1461), iar în Moldova să se vadă de pildă actele editate de M. Costăchescu în *DM*, I, sub nr. 12, 13,20, 21—24, unde respectiv Iaţco şi apoi Brătei cumulează: formarea, conceperea şi scrierea actului. Alteori în locul marelui logofăt apare un alt dregător sau chiar mitropolitul ţării. Astfel în actele Ţării Romîneşti din 5 iunie şi 25 iunie 1483 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B,

Prin *formarea* actului se înțelegea că respectivul dregător trebuia să se documenteze asupra cauzei părții care solicita actul domnesc, așa de pildă să constate, cînd era vorba de întărirea unei vînzări-cumpărări, a unei donații ori a unei înfrățiri, că aceasta s-a făcut cu știrea tuturor megiașilor, să vadă actele anterioare de proprietate, iar în cazul pierderii acestora, împrejurările în care s-au pierdut și dovada faptului prin martori, apoi cînd era vorba de o pîră — judecată — mărturia jurătorilor și producerea eventualelor acte anterioare de proprietate, toate aceste elemente apărînd în acte în formula *narației*[1]. Dispoziția de formare a actului, precum și urmările ce decurg din executarea ei — grija de conceperea, scrierea, revizuirea textului scris și sigilarea, așa dar realizarea actului — se exprimă în actele din Țara Romînească prin cuvîntul исправникъ[2], scris de cele mai multe ori în prescurtarea prin suprascriere ис. În actele din Moldova delegația de formare a actului, la început e cuprinsă în verbul приказати din formula coroborației, iar o dată cu actul din 8 martie 1407 prin verbul писати înserat în cuprinsul aceleiași formule[3].

XIII, XIV, XV, p. 368 și 369) precum și în cel din 24 aprilie 1484 apar respectiv: Danciul stolnic, Ianăș gramatic și Dumitru Ghizdavăț, iar în actul moldovenesc de pildă din 7 iunie 1600 (la *AS*, Sf. Sava—Iași, CIII-I) este Constantin spătar. Tot așa în actul din 22 mai (1523—1525) al Țării Romînești dat m-rii Bistrița pentru satul Șeoșul (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 308) apare *vlădica Teodor*. Sînt și cazuri cînd formarea actului o lua asupra-i domnul sau un apropiat al lui. Așa de pildă în actul Țării Romînești din 5 iunie 1475 este ис сам рече гсво ми în cel din 14 aprilie 1568 (la *ASSI*, 782) este ис сама рѣч гва ми, în actul din 18 iulie (1560—1561) (loc. cit., 682) este; ис сама мати гдства ми, iar în Moldova: самомꙋ гсдв ми ꙋчи [însuși domnia mea am învățat] (în actul din 3 ianuarie 1588, la *ARPR*, Filiala Iași fondul Spiridoniei). Este apoi de adăugat și faptul comunicării deciziei de formare a actului direct cancelariei domnești și aceasta este atunci cînd ispravnicul lipsește din act.

[1] Vezi mai departe, cap. *Narația*.

[2] Că *ispravnic* însemna cel care avea grijă de *realizarea* — formarea — unui lucru ne-o dovedesc unele date ce le întîlnim în acte, așa de pildă în actul Țării Romînești din 1634 (la *AS*, Radu vodă XXIII-9) cuvintele: послал ест Стелѣ спат испрьво на ста монастире Івера ѡт ста гора да поснлает човек за ползꙋ ѡт тамо ере хочет да чинет монастирꙋ и да бꙋдет калꙋгери исправнич. Таж ест пришел ѡт ста гора поп Яверкіе гюрги и Гавр'ил диакона и със дрꙋжини им тере ест бил зде дондеж се сꙋт сътворила монастира Стелѣ ѡт темеліе [a trimis Stelea spătar de la început la sfînta mănăstire Iver de la Sfîntul Munte ca să trimită de acolo om de folos, căci vrea să facă mănăstire și să fie călugării *ispravnici*. Astfel au venit de la Sfîntul Munte popa Averchie, Giurgi și Gavriil diaconul și cu ai lor de au fost aici pînă ce s-a făcut din temelie mănăstirea lui Stelea] înseamnă cele spuse mai sus. Rolul ispravnicului ni-l dovedește de pildă și actul romînesc din 22 iulie 1672 dat de Ianache județul din București (actul la *ARPR*) lui Constantin fiul lui Stan pitar pentru un loc de casă părintesc din București, în care aflăm următoarele: «Deci vrăndu Costandin și cu mumă-sa Vlada a-și — lĕ alĕge mers-au în divan înnaintĕ măriei sale domnu nostru Io Gligorie Ghica voievod la a doa venire în domnie, măriia sa den divan pus-au ispravnic pre dumnealui Neagoe vel vornic Săcuianul. Dăci dumnealui trimis-au 2 vornici anume Manea vt vornic i Neacșul vt vornic ca să căutăm și să adevărăm direptul și să strîngem vecinii care au fostu lăcuitori pre acele vrĕmi». Iar între cei care iscălesc actul județului sînt † *Manea vt. vornic spravnic* și *eu Neacșul vt- vornic ispràvnic*.

[3] Tot din veacul al XV-lea dar numai în actele externe moldovenești de exprimare a feudalității față de suveranul rege polon e și· приказаніе самого воеводы [ordinul voievodului însuși], vezi actul editat de M. Costăchescu, în *DM*, II, nr. 173, ori în grafia приказ самог воеводы, *ibid.*, nr. 183. Aceasta înseamnă că dispoziția de formare a actului se dădea de către domn direct cancelariei domnești — formulă împrumutată din diplomatica slavă a regelui Vladislav Iagello (vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 40).

În actele moldoveneşti din veacurile XVI şi XVII se menţine dispoziţia de formare a actului prin писати din cuprinsul formulei coroboraţiei, dar aceasta numai în actele scrise pe pergament, căci în cele scrise pe hîrtie apare în schimb: вел логоф ѹчил[1] [marele logofăt a învăţat] sau în grafia вел логоф наѹчил[2], ce deseori este precedată de господинъ казал[3], сам господинъ велѣл[4] sau господинъ реч[5] — prima formulă specificînd numele persoanei anume căreia i se dădea dispoziţia de a forma actul[6], iar cea de-a doua ordinul domnesc de formare a actului.

Formulele: сам господинъ велѣл şi ѹч вел лог precum şi asocierea исправник cu сам велѣл господство ми apar şi în actele domneşti din Ţara Romînească, dar numai în unele hrisoave simple de la Simeon Movilă[7], aşa dar formule aduse din Moldova.

După ce dregătorul delegat cu formarea actului îndeplinea toate cele cuvenite în sprijinul sau paguba părţii solicitante, domnul aduna sfatul dacă era cazul. Iar sfatul după ce asculta un raport al ispravnicului, trecea la deliberare şi lua hotărîrea cuvenită[8].

Redactarea actului. După pronunţarea hotărîrii domneşti solicitată de parte, ispravnicul comunica hotărîrea respectivă unui slujbaş din cancelarie pe care îl însărcina cu redactarea actului[9]; uneori însă ispravnicul cumula el această muncă şi anume atunci cînd ispravnic era un grămătic[10].

---

[1] Vezi în sensul formulei exprimate actele din 27 aprilie 1579, 9 şi 22 octombrie 1585 şi 13 mai 1586, la *Academia R.P.R.*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei (vezi facsimilele în *Documente privind istoria Romîniei*, A,XVI, vol. III, p. 572, 574 şi 581).

[2] Vezi de pildă actul din 12 iunie 1589 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A,XVI, p. II. 624).

[3] Vezi, de pildă, actele din 6 august 1567 şi 21 septembrie 1569 (facsimilele *ibid.*, vol. II, p. 303 şi 325).

[4] Vezi, de pildă, actele din 9 octombrie 1585 şi 3 ianuarie 1589 (facsimilele *ibid.*, vol. III, p 572 şi 602).

[5] Vezi de pildă actele din 27 aprilie şi 6 mai 1579, la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei.

[6] Că ѹчил era identic cu писати din actele moldoveneşti scrise pe pergament, ne-o dovedeşte cred faptul că în actele scrise pe pergament în care apare iscălitura dregătorului care primise dispoziţia de a forma actul, acesta semnează fără a adăuga pe ѹчил sau наѹчил (vezi actele din 3 aprilie 1588 şi 5 mai 1598, date mănăstirii Galata şi actul din mai 1606, în orig. la M. Costăchescu — o fotografie în colecţia autorului acestui studiu).

[7] Vezi actele din: 1600 decembrie 16, 1601 aprilie 11 şi 1602 ianuarie 8, în facsimile în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 518, 529 şi 530.

[8] În actele în care lipseşte sfatul înseamnă că actele respective au fost emise de domn fără prezenţa sfatului său.

[9] Căci acest sens are fomula: азъ Корлат и Син иже бихмо въ тои врѣмена писали [eu Corlat şi Sin care am fost în acele vremi am scris] (în actul cu data 29 iulie 1497) în care Corlat concepe actul, iar Sin îl scrie (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 406). Tot aşa и рече ми логофет [şi mi-a spus logofătul] ori în grafia: и рече логофет — în actul din 10 septembrie 1428 şi în cel editat de Gr. Tocilescu în *534 doc...*, sub nr. 20 — în care logofătul — al II-lea — concepe actul. La fel în Moldova: а писалъ панъ Іацко и Братѣи [şi a scris pan Iaţco şi Brăteiu] (în actul editat de Costăchescu, în *DM*, II, nr. 173), în care Iaţco concepe actul, iar Brăteiu îl scrie.

[10] Vezi actul extern a lui Vlad Dracul din 8 septembrie 1439 unde verbul приправи din coroboraţie înseamnă că grămăticul Mihai a redactat actul, tot el cumulînd: scrierea lui. Tot aşa actele din 25 iunie 1483 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XIII, XIV, XV, p. 369) şi 31 ianuarie 1500 unde *ispravnic* — e respectiv

Conceptul se redacta atît după un formular tip[1], cît şi după însemnările pe care le lua grămăticul prezent în sfatul domnesc în timpul deliberării actului. Uneori însă la conceperea actului lua parte nu numai delegatul ispravnicului cu redactarea conceptului, ci şi unele persoane din afara cancelariei domneşti — un reprezentant al mănăstirii cînd era vorba de un act solicitat de o atare instituţie, un reprezentant al destinatarului laic cînd era vorba de un act ce-l solicita, sau un reprezentant al mănăstirilor şi al persoanelor din afara Ţării Romîneşti şi a Moldovei care solicitau atare acte. Aşa se explică fiinţarea onomasticei şi toponimiei romîneşti în actele interne, anumite elemente de formular şi limbă, străine cancelariilor ţărilor romîne, însă prezente în actele externe slavo-romîne. Şi în această ordine de idei este de subliniat faptul că unele acte externe erau scrise de reprezentanţii destinatarilor — fiind proprii cancelarilor ţărilor romîne numai elementele întăririi[2].

Scrierea actului. Ea urma conceptul actului, care probabil în prima jumătate a veacului al XV-lea — epoca de consolidare a normelor cancelariilor din Moldova şi Ţara Romînească, dacă nu şi mai tîrziu — nu se făcea în scris, ci se dicta grămăticului actului care în Ţara Romînească lucra întîi subscrierea[3] — aşa-numită monogramă[4] — după care apoi trecea la scrierea — grafierea — textului propriu-zis al actului, lăsînd însă spaţii suficiente pentru eventualele litere împodobite ce se lucrau după ce se sfîrşea cu grafierea actului.

Cînd se scria actul? E aproape sigur că în chip obişnuit actul nu se scria imediat după pronunţarea unei hotărîri şi acest fapt este confirmat de pildă de actul extern al lui Vlad Dracul din 8 septembrie 1439, unde formula а дана к Ꙗргишю, писана же кь Тьрговищꙋ [dată în Argeş, scrisă însă în Tîrgovişte] arată că hotărîrea domnească a fost consemnată în act peste una sau cîteva zile[5].

Albu grămătic şi Teodor grămătic, tot ei concepînd şi scriind şi actele. Acelaşi sens are formula: и азь словосьставльшаго и рꙋкописавшаго Тꙋдор граматик еже начрьтах [şi eu alcătuitorul cuvintelor şi scriitorul cu mîna care am scris] (în actele din 21 iunie şi 9 decembrie 1505).

[1] Vezi capitolul *Formularele actelor*.

[2] Vezi în acest sens de pildă actul lui Mircea cel Bătrîn din 1403.

[3] Că într-adevăr întîi se lucra *subscrierea* cu numele domnului şi apoi se scria contextul ne-o dovedesc numeroase acte ce au o parte din textul actului scris pe marginile materialului de scris, în jurul textului ce ocupă mijlocul materialului de scris. Vezi în acest sens de pildă actele lui Mircea cel Bătrîn din: octombrie, 1409 mai 11 (facsimilele în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 48—49), a lui Dan al II-lea din 10 septembrie 1428 (vezi facsimilul *ibid*, p. 331), al aceluiaşi domn din duminica Floriilor precum şi actele din 17 noiembrie 1432, 25 iunie 1436, 14 mai 1441, 16 aprilie 1457, 5 iunie 1483, 24 martie 1490, 3 iunie 1492 şi 1 august 1496 (vezi facsimile *ibid.*, p. 336, 347, 368, 378, 385, 403).

[4] Acelaşi lucru se întîmplă şi în cele cîteva acte moldoveneşti care au subscrierea neautografă.

[5] Cred că momentul pronunţării hotărîrii domneşti, iar nu cel al grafierii actului atestă şi formula din actul scris la 1406 indictionul 15 — domnul pronunţă hotărîrea în ziua de 23 noiembrie cînd ajunge la mănăstirea Tismana şi fraza: сь вьсѣми игꙋмени монастирскы и сь вьсѣми болѣри господства ми se referă, cred, la persoanele de care se afla înconjurat Mircea cînd a dat privilegiul mănăstirii — scrierea actului făcîndu-se a doua zi sau mai tîrziu (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 310). La fel şi fraza: и се бысть егда доиде кь господствꙋ ми рѣкла Хинжа и Крьстѣ от Ражновь и се бысть вь трьговищи din actul extern cu data 21 noiembrie

La fel în actul lui Alexandru Coconul din 16 august 1629[1] se arată că vecinii vin la domn *acum la 5 august*, spre judecată, iar actul e scris la 16 august.

Luau parte martorii la scrierea actului? Faptul îrsă că actul de obicei nu se scria imediat după darea hotărîrii domnești, pune întrebarea dacă martorii care luau parte la emiterea hotărîrii erau prezenți și la înscrierea hotărîrii în act?

Din acest punct de vedere, socotind și faptul că procedura formării actului se încheiase, cred ca puțin probabil prezența respectivă a martorilor la momentul cînd grămăticul scria actul.

Revizuirea actului. După ce actul este gata scris, el era prezentat *ispravnicului* care revedea — *recognitio* — textul (și aici e și sensul titlului său : исправничь [îndreptător]), cercetînd dacă nu s-au omis ori adăugat anumite formule diplomatice, clauze juridice ori nume de persoane și proprietăți. Iar rezultatul acestei revederi se vede — cred — uneori din cuvintele pe care le găsim adăugate contemporan cu roșu pe marginile textului actului [2].

Cînd însă rolul de ispravnic aparținea diacului scriitor al actului, probabil că tot el făcea și revizuirea textului ce-l scrisese — și acest sens cred că-l au unele adaosuri făcute în unele acte[3].

Întărirea actului. Îndeplinindu-se formalitatea reviziei textului scris se trecea la întărirea actului. Grămăticul lega după o anumită regulă[4] un șnur de mătase de partea de jos a actului, și capetele le prindea într-o masă de ceară galbenă ce o turna într-o formă cu o mică cavitate la suprafață. Îndeplinind această operație se prezenta în fața marelui logofăt — în fața căruia turna apoi în cavitatea cerii galbene puțină ceară roșie peste care apoi marele logofăt aplica matricea metalică a peceții domnești[5].

Cînd însă natura actului cerea o pecete aplicată, în acest caz grămăticul se prezenta unui superior al său — care în cazul peceții mijlocii sau mici putea să nu mai fie marele logofăt, ci un *vtori logofăt* — în fața căruia turna puțină ceară — care mai tîrziu se acopere și cu o bucată de hîrtie — peste care superiorul amintit aplica matricea metalică a peceții mijlocii, mici sau inelare domnești[6].

Înmînarea actului. O dată îndeplinită formalitatea validării, actul putea fi înmînat părții interesate, nu însă mai înainte de a se percepe și taxa cuvenită pentru munca depusă de toți slujbașii domnești care lucraseră

1421 (la Gr. Tocilescu, *534 doc...*, sub nr. 7). Pentru date în plus, vezi D P. Bogdan, *DSR*, p. 31, nota 2.

[1] Vezi originalul la *ARPR*, XXXI-128.

[2] Vezi în acest sens adaosul din actul Țării Romînești cu data 30 iunie 1441 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 341).

[3] Vezi adaosul din actul lui Mircea cel Bătrîn cu data 11 mai 1409 (vezi facsimilul *ibid* , p. 317), adaos făcut între rîndurile 14 și 15. Vezi pentru aceasta și cap. *Omisiunile din acte.*

[4] Vezi în acest sens cap. *Pecetea.*

[5] Astfel într-un act din 27 iulie 1654 — un rezumat în colecția autorului acestui studiu—al lui Constantin Șerban se află următoarea specificare: книги за дѣдинѫ и за покѫпеніе и за преніе и еще печетствованіе въс за Радѫл бив лог бивающи въс wн вел лог [cărți de dedină și de cumpărare și de pîră și încă pecetluite tot de Radul fost mare logofăt fiind tot el mare logofăt].

[6] Vezi mai jos, cap. *Pecetea.*

la formarea şi săvîrşirea actului[1], taxă deosebită de cea care se plătea pentru obţinerea hotărîrii domneşti, de cea care se plătea membrilor sfatului domnesc care luaseră parte la deliberarea pricinei, precum deosebită şi de plata ce se dădea eventualului dregător care susţinuse cauza părţii interesate în obţinerea hotărîrii.

Cît despre persoana care înmîna actul se poate ca aceasta să fi fost chiar marele logofăt, şeful cancelariei domneşti.

Formularele actelor. Actul avea la baza redactării lui un formular tip, din care însă nu ni s-a păstrat nici un exemplar. Totuşi existenţa lor este atestată atît de cuprinsul actelor care la intervale mari de timp reproduc identic formulele diplomatice, cît şi de faptul că în unele acte apar elemente din formular reproduse în chip cu totul mecanic[2]. Se pare apoi că în cancelariile ţărilor romîne se păstrau şi copii după anumite acte[3], iar întăririle de proprietăţi se făceau aproape totdeauna după formularul unui act mai vechi ce privea pe acelaşi destinatar, ori un predecesor al acestuia — hrisovul mai vechi cuprinzînd o întărire sau o donaţie mai veche cu acelaşi caracter.

În cancelaria domnească a Moldovei cel mai vechi formular ni-l înfăţişează actul lui Roman Muşat din 30 martie 1392[4] ce însumează: *invocaţia simbolică*, *intitulaţia*, *dispoziţia*, *martorii*, *coroboraţia* şi *data*, în plus apare la 18 noiembrie 1393 *promulgaţia* şi *naraţia*, iar *clauza prohibitivă* şi *sancţiunea spirituală* apar la 20 noiembrie 1399. La fel e apoi şi în actele din 29 iunie 1400[5] şi în cele următoare pînă la 8 martie 1407[6], cînd în coroboraţie apare precizat ordinul domnesc de formare a actului, exprimat prin verbul писати, ordin ce pînă la această dată era înglobat în verbul

---

[1] În privinţa datelor de mai sus, documentele noastre vechi nu prea dau amănunte. Cunosc de pildă următoarea însemnare a grămăticului actului moldovenesc din 30 aprilie 1555 (actul la *AS*, Peceţi 172; vezi facsimilul în *Documente privind istoria Rominiei*, A,XVI. vol. II, p. 269) făcută pe verso actului respectiv, în următorul cuprins: Тоадєр Ѡрга [care e destinatarul actului] дал г҃ злат... а҃ вол [Toader Orga a dat 3 galbeni... 1 bou] ceea ce poate însemna că a dat 3 galbeni marelui logofăt şi 1 bou grămăticului actului. Tot aşa există un катастиχ за кєлтѹьла иж кєлтовали сн҃зє Юсиповн шт Мѹнтѣнн ради сєло мѹнтѣнн бєз плєміинковє иχ коли тѣгали на ниχ Тоадєр Грєбєнчѣ и съ Нікифор и съ иними своими плєміинци [catastif de cheltuială ce au făcut feciorii lui Iusip din Munteni pentru satul Munteni fără rudele lor, cînd i-a pârît pe ei Toader Grebencea şi cu Nichifor şi cu alte rude ale lor]. Catastiful respectiv scris în Iaşi la 7112 (1604) iulie 26 arată că fii lui Iusup au plătit o iapă — а҃ кобъла — marelui logofăt pentru ispisoc de mărturie, iar *un cal şi cîţiva taleri* au dat uricarului Băseanul care probabil că le scrise ispisocul de mărturie (un extras al acestui act plin de greşeli a dat N. Iorga în *Studii şi documente*, XI, p. 48).

[2] Aşa de pildă în actul Ţării Romîneşti din 8 ianuarie 1569 destinat mănăstirii Tismana (textul la Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. a II-a, p. 262), dispoziţia se încheie prin expresia: сєго раді дадоχ и гѣо ми ꙗкож да мѹ єст въ ѡчнѹ внѹчом и прьвнончитомѹ. Deci actul se dădea *nepoţilor şi strănepoţilor* mănăstirii! La fel şi în actul Ţării Romîneşti din 27 august 1584 (la *ARPR*) dat mănăstirii Vieroş.

[3] Aşa e copia după hrisovul lui Ştefan cel Mare din 10 mai 1466, destinat m-rii Zograf, căci *invocaţia verbală* din acest hrisov este apoi copiată în hrisoavele destinate mănăstirilor din Moldova de după anul 1473 — în actele ce cuprind donaţii mai însemnate (D. P. Bogdan, *CDM*. p. 38 şi nota 7).

[4] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A,XIV, XV, p. 491.

[5] *Ibidem*, p. 432.

[6] *Ibidem*, p. 435.

прифкснти. Acesta era formularul ce apoi cu unele mici schimbări[1] se fixează în diplomatica moldovenească a actelor interne pînă pe la jumătatea veacului al XVI-lea[2].

De la jumătatea veacului al XVI-lea în cancelaria domnească a Moldovei se produce o schimbare în ceea ce priveşte formularul, căci pentru actele scrise, pe hîrtie, ia naştere un nou formular ce nu mai are *promulgaţia*, *martorii* şi *coroboraţia*[3], străvechiul formular păstrîndu-se numai pentru actele scrise pe pergament, ce devin din ce în ce mai rare.

În actele externe emise de cancelaria Moldovei actele destinate braşovenilor păstrează în genere formularul actelor interne, nu însă acelaşi lucru şi celelalte acte externe ce în bună parte au formularul datorit destinatarilor.

Cu privire la formularul actelor private din Moldova — cel mai vechi act cu acest caracter — al boierului Cîrstea dat înainte de 10 octombrie 1448 cînd urmează întărirea lui de către domn — însumează următoarele formule: *invocaţia simbolică*, *intitulaţia*, *dispoziţia*, *sancţiunea spirituală* şi *grămăticul*. Actul marelui vistier Iuga din 1462 are în plus: *invocaţia verbală* şi *data*. Din a doua jumătate a veacului al XVI-lea apar şi martorii şi aceasta este apoi formularul ce cu mici schimbări[4] se fixează pentru actele private.

După cuprinsul ce ni-l înfăţişează actele interne ale Ţării Romîneşti din veacurile XIV-XVII se pot dovedi două categorii de formulare: cel dintîi fiind al actelor solemne cu pecetea atîrnată — hrisoavele propriu-zise —, cel de-al doilea, al actelor-hrisoave simple ce au pecetea aplicată. Cel mai vechi formular de act solemn muntean ni-l prezintă hrisovul lui Vladislav I dat mănăstirii Vodiţa, unde formularul este alcătuit din: *invocaţie simbolică*, *intitulaţie*, *dispoziţie*, *clauză injunctivă*, *sancţiune* şi *subscriere*[5]. Următorul e formularul actului din 30 octombrie 1385 a lui Dan I, alcătuit din: *invocaţie simbolică*, *intitulaţie*, *naraţie*, *dispoziţie*, *clauză injunctivă*, *dată* şi *subscriere*[6] — formular folosit apoi în hrisoavele solemne de întăriri şi acordări de donaţii, destinate mănăstirii Tismana[7]. Formularul se fixează apoi în cancelaria domnească din Ţara Romînească, începînd cu actul lui Mircea din 11 mai 1409 unde este alcătuit din: *invocaţie simbolică*, *intitulaţie*, *dispoziţie*, *clauză injunctivă*, *clauză prohibitivă*, *sancţiune*, *martori*, *ispravnic*, *grămătic*, *dată* şi *subscriere*. Acesta este apoi formularul ce cu unele excepţii[8] dăinuieşte în tot cursul veacurilor XV, XVI şi XVII. Începînd însă cu actele lui Radu cel Frumos, folosirea formularului hrisoavelor solemne scade din ce în ce,

---

[1] De pildă în actele destinate laicilor foarte rar apare sancţiunea spirituală, apoi începînd cu actul din 14 aprilie 1411 începe să se fixeze şi *grămăticul* ce apare înainte de dată.

[2] Cum remarcă şi N. Grămadă, în *CDM*, p. 4.

[3] Primul act cu acest formular ce apare în colecţia *Documente privind istoria Romîniei* este din 26 aprilie 1536.

[4] De pildă, în unele apare *promulgaţia*, în altele şi *coroboraţia*, iar actele destinate mănăstirilor sau emise de feţe bisericeşti rar au şi *martori*.

[5] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B,XIII, XIV, XV, p. 305.

[6] Subscrierea însă nu se vede în act fiindcă partea finală a lui s-a rupt şi desprins o dată cu ruperea şnurului şi a peceţii ce atîrna (vezi orig. la *ASSI*).

[7] Vezi actul din 27 iunie 1387, cele două acte fără dată emise de Mircea cel Bătrîn şi actul lui Dan al II-lea din 5 august 1424.

[8] De pildă în unele acte apare înainte de intitulaţie *arenga* (vezi în acest sens, cap. *Arenga*).

căci în cancelaria lui Radu cel Frumos din 18 acte cunoscute numai patru au acest formular, în cea a lui Vlad Călugărul din 42 de acte numai 14 au formularul respectiv, iar în cancelaria lui Radu cel Mare din 69 de acte numai 19 au formularul hrisovului solemn, pentru ca în veacurile următoare formularul hrisoavelor solemne să devină rarisim. A doua categorie a formularelor o prezintă actele-hrisoave simple.

Acest formular apare pentru prima oară în actul lui Mircea cel Bătrîn dat la 23 noiembrie 1406, elementele lui componente fiind: *invocaţia simbolică*, *intitulaţia*, *dispoziţia*, *clauza prohibitivă*, *sancţiunea materială* şi *spirituală*, *data* şi *subscrierea*. Acesta e formularul desprins din formularul hrisoavelor solemne[1] ce apoi căpătînd în plus, o dată cu actul lui Vladislav al II-lea din 28 martie 1451, *martorii* şi *grămăticul*, se fixează în actele cu pecete aplicată destinate mănăstirilor în veacurile XV-XVII, căci în actele destinate laicilor dispare sancţiunea.

O dată cu fixarea acestui formular al hrisoavelor simple se manifestă şi tendinţa de eliminare din uz a formulelor hrisoavelor solemne, aceasta treptat, pentru ca începînd cu cancelaria lui Mihnea cel Rău formularul hrisoavelor simple să devină un uz aproape curent[2].

În actele externe destinate braşovenilor — unde formularul hrisoavelor solemne se păstrează numai pînă la Vlad Ţepeş[3] — formularul hrisoavelor solemne şi simple este în general cel al actelor interne cu acelaşi caracter. Nu însă acelaşi lucru se poate susţine despre celelalte acte externe, al căror formular în bună parte este opera destinatarilor unor atari acte.

Cu privire la formularul actelor private din Ţara Romînească — cel mai vechi act cu acest caracter e diata lui Petriman din 17 iulie 1425[4] — însumează următoarele formule: *invocaţia simbolică* şi *verbală*, *intitulaţia*, *dispoziţia*, *martorii*[5], *data* şi *sancţiunea spirituală*. Spre sfîrşitul veacului al XV-lea, şi anume în actul ieromonahului Macarie din 24 martie 1495, apare în plus *grămăticul* şi acesta este apoi formularul care în general se fixează în actele private. Sancţiunea spirituală apare însă mai mult în actele destinate mănăstirilor.

Actele din Transilvania sînt mai toate acte private şi ele cuprind în formular: *promulgaţia*, *intitulaţia*, *dispoziţia* şi *data*. Este apoi de subliniat faptul că actul din 13 ianuarie 1539 al episcopului de Vad, Anastasie reproduce

---

[1] Că este desprins din formularul hrisoavelor solemne o dovedeşte şi şovăiala în ceea ce priveşte folosirea peceţii pînă la 1466, căci pe cînd unele hrisoave simple au pecetea atîrnată ca şi hrisoavele solemne (vezi actul lui Mircea cel Bătrîn destinat mănăstirii Cozia, pentru ca ori cine să-i poată face danii, apoi actele din 28 martie <1451> 16 aprilie 1457 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B,XIII,XIV, XV, p. 347), 30 martie 1964 şi 14 octombrie 1465 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 351), altele o au aplicată (actul din 23 noiembrie 1406, a lui Radu Prasnaglava din 19 iunie <1421> şi actele din 15 aprilie 1456, 5 martie 1458 şi 12 noiembrie 1462 (vezi facsimilele *ibid.*, p, 310, 325, 446, 348) Abia cu actul din 8 iunie 1466 se fixează pecetea aplicată pentru hrisoavele simple.

[2] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 35.

[3] Vezi cele scrise de mine în *DSR*., p. 20, nota 4.

[4] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 328.

[5] Acelaşi formular este cunoscut şi actelor private din alte ţări (vezi pentru cele ucrainene Vladimir Rozov, Українськи грамоти [Acte ucrainene], actele de sub nr. 6, 9, 13, 16, vezi pentru cele ale Novgorodului Mare şi ale Pskovului Грамоты Великого Новгорода и Пскова, под редакцией С. Н. Валка, Moscova, 1949, actele de sub nr. 126 şi 283).

aproape aidoma — bineînțeles cu excepția dispoziției — actul marelui vistier Iuga, deși acesta din urmă e dat mănăstirii Moldovița, iar primul mănăstirii Putna. Aceasta întărește o dată mai mult afirmația dovedită și prin alte elemente că destinatarii înrîureau adînc actele externe.

Originea formularelor. Elementele componente ale formularelor actelor slavo-romîne au fost împrumutate din cancelariile vecine țărilor romîne.

Astfel în formularul actelor din Moldova s-au împrumutat din formularul actelor Țării Romînești: *invocația simbolică*, parte din elementele *intitulației* în frunte cu ιω҃, *clauza prohibitivă*, *sancțiunea spirituală*, titlurile *logofăt* și *grămătic*, *era bizantină* în dată, elemente din inscripția peceții mari, înfățișarea și modul de fixare la act a aceleiași peceți, precum și folosința cerii roșii în pecete.

Din cancelaria slavă a Poloniei s-au împrumutat: elemente din *intitulație*, *promulgația*, *narația*, *dispoziția*, elemente ale *coroborației* și exprimarea, în primele acte, a datei în cuvinte[1].

Din formularul hrisovului bulgar s-au împrumutat în formularul actelor din Țara Romînească: *invocația simbolică*, *intitulația* — în primele hrisoave slavo-romîne, *narația* din hrisovul lui Dan I, *dispoziția*, *clauza injonctivă*, *sancțiunea* și *era bizantină* în *dată*; din formularul hrisovului sîrbesc elemente din *intitulație*, scrierea în monogramă a subscrierii, iar din diplomatica maghiaro-latină: uzul formulei intitulației, elemente din aceiași formulă și uzul martorilor.

Însă formularele actelor slavo-romîne, așa cum se desprinde cadrul lor din cuprinsul actelor, înfățișează un tot armonic stilizat și modelat, în așa fel încît nu este identic cu niciunul dintre formularele vecinilor noștri, căci pe cînd în formularul hrisovului bulgar elementele ce compun *intitulația* se află în subscriere — *intitulația* ca formulă diplomatică nefiind cunoscută diplomaticii slavo-bulgare — în formularul hrisovului Țării Romînești, aceleași elemente au fost stilizate în *intitulație* — *subscrierea* avînd un alt cuprins—, iar din intitulația hrisovului Țării Romînești s-au luat elemente ce au stilizat subscrierea aceluiași act.

Tot așa în cancelaria domnească din Moldova s-au luat elemente din actele slave ale Țării Romînești și ale Poloniei, dar aceste elemente s-au potrivit după nevoile cancelariei domnești moldovenești.

De aici se desprinde și concluzia că formularele actelor slavo-romîne în totalitatea și armonizarea lor sînt un produs propriu romînesc al epocii pătruns de mediul slav, elementele componente împrumutate stilizîndu-se și modelîndu-se după nevoile cancelarilor țărilor romîne ce erau departe de a fi identice cu cele ale țarilor bulgari sau ale regilor Ungariei și Poloniei.

Cît despre formularele hrisoavelor simple ale Țării Romînești acestea sînt întru totul proprii mediului romîno-slav al cancelariei Țării Romînești, ele fiind o stilizare, într-o formă simplă, a formularului hrisovului solemn. Străin este numai începutul formulei dispoziției дакатъ господство ми сïе ωнзмо, ce este un împrumut din cancelaria bulgară, unde pare a fi o stilizare după începutul aceleași formule din χρυσόβουλλος ὁρῖσμος[2].

---

[1] Vezi și N. Grămadă, în *CDM*, p. 6—7.
[2] Vezi bibliografia la D. P. Bogdan, *DSR*, p. 36, nota 5.

FORMELE SUB CARE S-AU PĂSTRAT ACTELE ÎN DECURSUL VEACURILOR

Am văzut că actul comportă în ceea ce priveşte geneza lui mai multe stadii, care fiind îndeplinite, dădeau naştere actului original. Însă din pricina interesului ori al curiozităţii ce le înfăţişau actele, precum şi a gradului de cultură ce caracteriza epoca, actele au îndurat felurite schimbări în ceea ce priveşte păstrarea lor în cursul vremii, ele ajungînd pînă în zilele noastre fie în original — care însă în diplomatica slavo-romînă de cele mai multe ori se prezintă despuiat de unele dintre elementele sale componente[1] — fie în diferite forme ce se apropie de original sau în copii ce şi acestea s-au păstrat sub felurite forme.

Originale multiple. În diplomatica apuseană orice act original ce emana dintr-o cancelarie regală era făcut în dublu exemplar, un exemplar conservîndu-se în arhiva cancelariei, iar cel de al doilea înmînîndu-se părţii ce-l solicitase. Cînd însă partea solicitantă era alcătuită din mai multe persoane, atunci se emiteau în acest scop, de obicei atîtea originale cîte persoane erau[2].

Procedeul originalelor duble este cunoscut şi cancelariilor ţărilor romîne. În Moldova avem de pildă actele lui Ştefan cel Mare din 17 martie 1492 unul dat pentru satul Şărbanouţi[3] şi altul pentru satul Mîndreşti[4]. În Ţara Romînească avem actul extern al lui Radu Paisie din 12 ianuarie 1533 dat mănăstirii Marea Lavră de la Athos, unde se arată că actul s-a făcut în dublu exemplar, primul din exemplare fiind *hrisovul* solemn ce se va păstra la mănăstire, iar al doilea — *cartea mică* — cu care călugării vor veni ca să poată ridica dania ce li s-a făcut. La fel se făceau în dublu exemplar

---

[1] Şi în acest sens menţionez de pildă lipsa peceţii atîrnate a actelor slavo-romîne: astfel dintre actele interne ale Ţării Romîneşti, nici unul n-a păstrat pecetea pînă la actul din 2 august 1439, iar în actele Moldovei din aceeaşi perioadă de timp s-a păstrat pecetea numai la zece acte de la Alexandru cel Bun din cele treizeci cîte au avut pecetea atîrnată. Acelaşi lucru — al căderii peceţii — s-a întîmplat şi cu pecetea aplicată, dar în mai mică măsură, şi din pricină că pecetea aplicată avea o greutate foarte mică faţă de pecetea atîrnată (vezi în acest sens acte cu pecetea aplicată căzută, la D. P. Bogdan, *DSR*, p. 38 şi 39, note).

Tot în acest sens sînt apoi de menţionat actele rupte sau şterse din pricina păturirii sau a umezelii — aşa de pildă din pricina umezelii, păturirea actului lui Dan I din 3 octombrie 1385 a lăsat prin suprapunere urme de litere şi cuvinte între rînduri, urme ce l-au făcut pe Hasdeu să creadă că are în faţă un palimpsest (vezi B. P. Hasdeu, «Columna lui Traian», VII (1876) p. 343, nota 1). Unele acte au fost distruse din pricină că materialul de scris al actului — hîrtie — s-a lipit cu făină de o altă hîrtie, iar carii mîncînd făina au mîncat şi actul (vezi în acest sens, de pildă, actul Ţării Romîneşti din 4 iunie 1495), la fel actul fiind şters s-a încercat reînvierea scrisului, turnîndu-se peste text o soluţie chimică, soluţie ce a pătat complet actul (vezi în acest sens, de pildă, actul Ţării Romîneşti din 2 ianuarie 1452).

Pentru chipul cum se nimiceau actele în trecut, vezi D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Distrugerea textelor slavo-romîne*. La exemplele date acolo să se adauge şi următorul: în actul lui Radu Şerban din 12 ianuarie 1609 aflat la *Acad. R. P. R.*, hîrtia protectoare a peceţii timbrate este o scrisoare domnească din care se mai pot citi cîteva cuvinte între care că este adresată căpitanului Zaharia.

[2] A. de Boüard, *MDF*, p. 163.

[3] Publicat de M. Costăchescu în *Documentele moldoveneşti de la Ştefan cel Mare* (*DMŞM*) sub nr. 45.

[4] A. Sacerdoţeanu, *Un duplicat moldovenesc din 1492*, în «Hrisovul», VII (1947), p. 225—227 unde în traducerea textului s-au strecurat unele omisiuni: *fiicele lui Mîndrea* — nu *fetei lui Mîndrină*, *pe coastă* — nu *prin stuf*.

tratatele de pace sau de alianţă, cîte unul pentru fiecare parte contractantă, exemplare ce uneori se redactau şi în limbi diferite[1]. Nu pot fi însă socotite multiple actele care după ce s-au scris şi validat s-a constatat că au greşeli ce cer scrierea unui nou act, dar care apoi s-au păstrat şi în această formă. Aşa de pildă e actul lui Radu Paisie din 10 septembrie 1539 aflat în Biblioteca Academiei R.P.R., LXVII/210, care după ce a fost validat s-a dovedit a fi greşit scris şi s-a scris din nou actul cu aceeaşi dată ce se află în acelaşi loc — LXVII/211 — la fel şi actul din 1591 decembrie 12 — la Arhivele statului, Secţia istorică, nr. 1466, provenind de la Episcopia Rîmnic XXIX/6 — care după ce s-a constatat că i s-a plasat data greşit s-a scris actul provenit din acelaşi fond, nr. 7.

Duplicate. Sub forma duplicatelor se prezintă actele care se apropie cît mai mult de original, îmbrăcînd aproape întru totul forma lui şi deosebindu-se de original numai prin data posterioară şi uneori şi prin stilul oarecum modificat. Tot duplicate erau şi actele solemne ce înlocuiau pe un act similar ca obiect, dar care avea o formă simplă[2].

Existenţa duplicatelor este cunoscută şi diplomaticii slavo-romîne şi în acest sens este de pildă hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 27 iunie 1387 ce are un duplicat lucrat în veacul al XVI-lea. Mai avem apoi hrisovul Ţării Romîneşti din 1 august 1496, prin care se întăresc mănăstirii Govora şi proprietăţile cuprinse în actele hrisoave simple cu datele 4 februarie 1488[3], 8 septembrie 1492[4] şi 18 iunie 1496[5].

Subliniez apoi faptul că în cancelariile ţărilor romîne mai exista şi obiceiul de a se concentra într-un singur act solemn şi toate donaţiile precedente acordate unei mănăstiri [6], fie că aceste donaţii erau anterioare domniei emitentului[7] sau date de el [8] ori că au fost acordate prin hrisoave solemne [9], sau prin hrisoave simple[10].

Neooriginale. Sub numele de neooriginale se cuprind actele originale prin care se înnoiau unele acte pierdute. Procedura era următoarea: partea care pierduse, i se furase ori i se stricase actul venea în faţa cancelariei

---

[1] Vezi în acest sens de pildă tratatul lui Ştefan cel Mare din 12 iulie 1499, redactat un exemplar în slavă şi altul în latină.

[2] A. de Boüard, *MDF*, p. 166—167.

[3] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 373.

[4] *Ibidem*, p. 383.

[5] *Ibidem*, p. 402.

[6] Vezi în acest sens actul lui Radu cel Mare din 3 mai 1502 dat mănăstirii Govora (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, XVI, vol. I, p. 209), în care se află concentrat cuprinsul hrisoavelor cu datele: 1488 februarie 4, 1489 septembrie 11, 1490 aprilie 12, 1492 septembrie 8, 1494 aprilie 1 şi 22 iulie, 1496 aprilie 14, iunie 18 şi august 1, 1497 martie 23, 1498 aprilie 15, 1499 ianuarie 9, ianuarie 25 şi iulie 13 şi 1500 decembrie 13 (vezi facsimile, *ibid.*, p. 373, 380, 383, 401, 402, 403, 409, 412, 415).

[7] Vezi în acest sens actele Ţării Romîneşti din 4 februarie 1488, 11 septembrie 1489, 12 aprilie 1490 şi 1494 aprilie 1 şi 22 iulie (vezi facsimile *ibid.*, p. 373, 378, 390).

[8] Vezi în acest sens actele din 1496 iunie 18 şi august 1, 23 martie 1497, 15 aprilie 1498, 9 ianuarie, 25 ianuarie şi 13 iulie 1499 şi 13 decembrie 1500 (vezi facsimile *ibid.*, p. 402, 403, 409, 412, 415).

[9] Vezi în acest sens actele din 11 septembrie 1489, 14 aprilie şi 1 august 1496, 23 martie 1497, 25 ianuarie 1499 şi 13 decembrie 1500.

[10] Vezi în acest sens actele Ţării Romîneşti, din 4 februarie 1488, 12 aprilie 1490, 8 septembrie 1492, 1 aprilie şi 22 iulie 1494, 18 iunie 1496, 15 aprilie 1498, 9 ianuarie şi 13 iulie 1499 (vezi facsimile *ibid.*, p. 374, 380, 383, 390, 402, 409, 412, 415).

regale, solicitînd un nou act pe baza mențiunii dintr-un act vechi, unde actul pierdut sau deteriorat era pomenit, ori pe baza martorilor care atestau că într-adevăr solicitatorul a posedat actul al cărui neooriginal îl solicită.

Tot neooriginale erau și actele ce se redactau după anumite copii vechi ce se păstrau în diferite registre unde se afla o mențiune sau o copie a actului dispărut. Același caracter aveau și actele ce deși existau în original, totuși se reînnoiau, din pricină că între timp autorul lor își schimbase calitatea, dobîndind noi titluri [1].

Existența neooriginalelor este cunoscută și diplomaticilor slavo-romîne. Așa e de pildă actul lui Ștefan cel Mare din 17 aprilie 1480 făcut pe baza mărturiei megiașilor ocolinici ca neooriginal a două acte emise de Alexandru cel Bun și fiii acestuia, Iliaș și Ștefan, privilegii ce destinatarii actului din 17 aprilie 1480 le-au pierdut din pricina invaziei în Moldova a sultanului. Pentru diplomatica din Țara Romînească un neooriginal cred că îl alcătuiește actul lui Dan al II-lea din 5 august 1424 — față de originalul cu aceeași dată care între timp se deteriorase.

Acte menționate în cuprinsul altor acte. Deseori în unele acte se citează acte mai vechi, pe baza cărora părțile își susțineau cauza solicitînd hotărîrea domnească. E cunoscută și această formă a actelor diplomaticilor Țării Romînești și Moldovei.

Cercetarea acestor mențiuni în diplomaticele slavo-romîne prezintă o deosebită importanță, întrucît ne relevă o serie de acte a căror originale astăzi nu mai există — ca de pildă acte azi necunoscute de la domnii Țării Romînești: Radu I, Basarab al II-lea, Vladislav al II-lea de la care nu ni s-a păstrat nici un act [2], tot așa în Moldova acte necunoscute de la Petru Mușat [3]. La fel din unele cărți adresate de domnii Țării Romînești brașovenilor și sibienilor reiese existența unui întreg șir de cărți adresate de brașoveni și sibieni domnilor respectivi, din care însă nici una nu a mai ajuns pînă în zilele noastre [4].

Acte de întărire. Mențiunea actelor vechi în cuprinsul actelor noi se întîmpla numai cînd se întăreau acte anterioare, faptul petrecîndu-se cu deosebire la o nouă domnie. Actul anterior ce se cerea a fi întărit se menționa într-o formulă stilizată ce cuprindea numele domnului emitent al vechiului act.

În diplomatica Moldovei și a Țării Romînești existau două categorii de acte de întărire: cele dintîi sînt actele ce aveau drept obiect numai întărirea unui act anterior [5], iar cele de-al doilea, actele ce pe lîngă obiectul întăririi unui act anterior însumau și obiectul unei donații acordate de noul emitent al actului [6].

Este apoi de subliniat faptul că în Țara Romînească, fixîndu-se în uz pentru hrisoavele simple denumirea повелѣние, o parte din actele de

[1] A. de Boüard, *MDF*, p. 171—172.

[2] Vezi în acest sens cele scrise de autorul acestui studiu, în *DSR*, p. 41—42, nota 7.

[3] Menționat în actul lui Iosif Mușat. Vezi pentru cele de mai sus și D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Distrugerea textelor slavo-romîne.*

[4] Vezi D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Distrugerea textelor slavo-romîne.*

[5] Vezi în acest sens de pildă actele din Țara Romînească cu datele: 22 iunie 1418, 19 iunie < 1421 > (în facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 325), iar din Moldova actul din 24 aprilie 1434 sau al lui Ștefan cel Mare din 31 august 1458.

[6] Vezi în acest sens de pildă actele din Țara Romînească cu data 3 octombrie 1385, 27 iunie 1387, 5 august 1425, iar din Moldova actul cu data 1454 august 25 (vezi facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 506).

întărire nu mai sînt întărite sub formă de hrisoave solemne — cum au fost acordate similarele lor anterioare —, ci sub formă de повелѣніе[1].

Acte sub formă de copii. O altă formă sub care s-au păstrat actele în cursul vremurilor este cea a copiilor. Şi acestea la rîndul lor înfăţişează o clasificare.

Astfel erau: 1) *copiile autentice* — copii după acte originale certificate de o autoritate publică; 2) *copiile figurate* care reproduceau nu numai cuprinsul actului original, ci căutau să imite cît mai fidel originalul; 3) copiile păstrate în diferite registre oficiale, fie *in extenso*, fie în rezumat şi 4) copiile libere, făcute de orice persoană.

Diplomatica slavo-romînă cunoaşte copiile figurate, de pildă aceasta e forma în care s-a păstrat actul lui Mircea cel Bătrîn din 1392 indictionul 15, actul lui Radu Şerban din 1607 pentru Jirovul de Sus şi de Jos şi cel al aceluiaşi domn din 23 mai 1608[2]. Iar copii libere sînt şi copiile slave transcrise în epoca lui Constantin Brîncoveanu după unele acte originale din veacurile XIV—XVII şi păstrate într-una din aşa-numitele condici Brîncoveneşti, iar pentru Moldova de pildă aşa-numitele condici Asachi, păstrate prima şi cele următoare la Arhivele Statului din Bucureşti.

Desigur că aceste copii de acte nu se pot folosi în studiu decît cu multă băgare de seamă, căci scriptorii care le-au transcris în condică au păstrat mai mult liniile mari ale formularului şi fondului originalelor, schimbînd deseori textul cum le venea la îndemînă, intercalînd în el diferite elemente inexistente în original[3], modelînd limba originalului după cunoştinţele lor[4] sau citind greşit anumiţi termeni existenţi în original, dar necunoscuţi epocii scriptorilor respectivi[5], la fel şi data[6].

Acte sub formă de traduceri. În sfîrşit, o formă sub care ni s-au păstrat actele slavo-romîne este şi cea a traducerilor, traducerea veche fiind numită în Moldova *suret*, iar în Ţara Romînească *izvod*.

La fel ca şi copiile, traducerile nu se pot folosi în studiu decît cu multă băgare de seamă, căci *dascălii de slovenie* — *sloveanii*[7] — care făceau

---

[1] Vezi de pildă în acest sens *porunca* lui Vlad Ţepeş din 5 martie 1458 ce întăreşte hrisovul solemn cu acelaşi obiect — al lui Vlad Dracul — din 2 august 1439, actul din 14 oct. 1465 ce întăreşte hrisovul solemn din 7 august 1451 (vezi facsimile în *Documente privind istoria Rominiei*, B, XIII, XIV, XV, p. 348 şi 351).

[2] Vezi facsimilul acestor două copii *ibid.*, B, XVII, vol. I, p. 665 şi 686.

[3] Aşa, de pildă, prezenţa *invocaţiei verbale* în actul lui Mircea cel Bătrîn din 4 septembrie 1389 în condica nr. 266 de la *AS*, f. 248, indicarea filiaţiunii în hrisovul lui Mihail fiul lui Mircea, destinat mănăstirilor Cozia şi Cotmeana prin care le dă zece case de romîni, act aflat în aceeaşi condică, f. 243—243 v.

[4] De pildă, grafiile милостію божію în actul lui Mircea din 4 septembrie 1389 şi în a lui Radu Prasnaglava din 1 iunie 1421 sau должин, долга şi свидѣтелствую din actul lui Mircea cu data 8 ianuarie 1392 (în copie data greşit 6870), în acelaşi loc.

[5] Vezi în acest sens lecturile: смѣрга în loc de спинита în actul din 4 septembrie 1389, лунчавиц în loc de лжчазцн şi філоґ în loc de филос — în actul citat mai sus (în nota 4) din < 1392 > ianuarie 8, la fel дат wачні şi восх — în loc de wачин вам şi воиско — în actul citat mai sus (în nota 3) al lui Mihai voievod.

[6] Aşa e, de pildă, copia actului lui Mircea cel Bătrîn cu data: 20 mai 6866, unde cifrele a doua şi a treia sînt greşit citite 8 şi 6 în loc de 9 şi 9, aşadar 6996, la fel şi copia actului de la acelaşi emitent cu data 8 ianuarie 6870, unde de asemenea ultimele două cifre sînt greşit citite 8 şi 7 în loc de 900, aşadar 6900.

[7] Aşa sînt numiţi uneori vechii tălmăcitori. Vezi în acest sens *izvodul* actului din 5 februarie 1584 la *ARPR*, CLXXXII-17 unde Lupu dascăl îşi încheie colaţionarea

această muncă nu totdeauna redau exact scrisul originalului[1], uneori intercalînd termeni ce nu există în original[2], alteori neînțelegînd sensul cuvîntului ce uneori e scris și greșit, traduc cu totul nepotrivit[3].

Formulare și inventare vechi de arhive. Existența formularelor în diplomatica slavo-romînă nu se poate atesta decît în textul ce ni-l prezintă actele, formulare conservate în diferite registre ca în Apus diplomatica slavo-romînă nu cunoaște.

Inventare vechi de arhive se cunosc și acestea sînt cele ce s-au păstrat în diferite mănăstiri din țară[4], inventarii ce însumează actele de proprietate

---

unei tălmăciri mai vechi prin următoarele: *Protocolit-am acest izvod ce s-au tălmăcit de alți sloveani ce au fost mai nainte de noi și unde am aflat cîte un cuvînt ce nu urma sloveniile am îndreptat.*

[1] Așa, de pildă, în copia textului hrisovului simplu a lui Mircea cel Bătrîn publicată în « Hrisovul », VI, p. 69—70 unde fraza: или ѿ кнѧзов или за посадѫ или за вама или за кѫбларство este tradusă prin: *sau din oamenii domnești sau din vameși sau din găletari* în loc de forma corectă: *sau din cneji sau pentru posadă sau pentru vamă sau pentru găleterit*, apoi din text se vede că transcriptorul a omis unii termeni. Tot așa în traducerea ce Dionisie Eclisiarhul o face, la 1820, actului Țării Romînești din 1578 octombrie 20 — la *ASSI*, 1088 — numele marelui vistier e redat prin Petru, pe cînd în original astăzi se mai păstrează din numele aceluiași un к, deci Constantin e marele vistier.

[2] Ca de pildă în traducerea citată mai sus, în nota precedentă, după actul lui Mircea cel Bătrîn.

[3] Așa, de pildă, în actul Țării Romînești din 30 iunie 1578 — la *ASSI*, nr. 1071 — s-a scris greșit страм față de numele propriu бѹнкъв — pentru сестрам, cuvînt — ce protopopul Radu din județul Vîlcea — care în 1796 e hartofilax — îl traduce prin *parte* crezînd că e vorba de страна. La fel în traducerea veche a actului Țării Romînești din 7 august 1578 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.* B, XVI, vol, IV, p. 592, гѹвно — ce este un sîrbism pentru гѹмно s-a tradus prin *locul Gîngavului* în loc de *arie*. Tot așa în actul moldovenesc din 20 august 1643 este prescurtarea гпдрска, dar care neștiind-o ce este protoereul Mihai Strilbețki, tălmăcitorul actului respectiv, la 23 iulie 1779, o lasă netradusă. Aceeași observație exprimată mai sus pentru traducerile dascălilor de slovenie este și pentru unele din traducerile lui Gheorghe Hagi Toma Peșacov (sau Pedestrașescul cum semnează la 1830 în unul din exemplarele aflate în Biblioteca Arhivelor statului din București: *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești*, tipărită la Buda în 1826). Așa de pildă în actul Țării Romînești din 3 august 1514 e *Miclăușoanei*, *Iupciu*, în traducerea din 1847 a lui Gh. Peșacov e însă: *Micleuș și Ionciul*. La fel în actul din 14 decembrie 1517 e плаюрел и лѹнчиле, deci *plaiurile* și *luncile*, pe cînd în traducerea lui Gh. Peșacov e *Plăiurelul* și luncile. În ceea ce privește necunoașterea sensului cuvîntului, citez de pildă actul Țării Romînești din 10 iunie 1550 — la *ASSI*, nr. 565 — unde în tălmăcirea dascălului de slovenie Chiriță de la 30 decembrie 1800 пасторкы e tradus prin *unchi*, în loc de *vitregi*. Tot așa în actul Țării Romînești din 17 mai 1589 — *AS* Donații XVII/2 — unde fraza: а ѹ тем питал сьм гсво ми тех ві болѣри сьс правостїю и кротостїю este tradusă la 14 septembrie 1779 de Constantin dascăl slovenesc prin: « *am hrănit* acei 12 boieri domnia mea cu dreptate și blîndețe — în loc de am *întrebat*. . . ». La fel e de pildă actul din 20 mai 1624 — loc. cit., Episcopia Rîmnic, LIX/14 — unde fraza ѿ мѣстом что се сречел хотаром кацалещем сьс хотарѹл къзънещїлом protopopul Radu citat mai sus o traduce prin « din loc ce se zice *srecel* hotarul Căcăleților cu hotarul Căzăneștilor » în loc de: « din locul unde se *întîlnește*. . . ».

[4] Vezi de pildă: *Lista de monastirile pămîntești*, *Sfîntul Mormînt*, *sinaitirești*, *sfetagoricești* și *Rusmelioticești* — un opis al mănăstirilor din Țara Romînească neînchinate și închinate: Sf. mormînt, mănăstirii Sf. Sinai, mănăstirilor de la Athos și din Rumelia, făcut la 1837, la fel: *Opis de sineturile monastirei Cozia* — făcut în prima jumătate a veacului trecut și *Opisu de documentele monastirii Nucetulŭ* — aflate toate trei la Arhivele Statului din București.

ale mănăstirilor, atare opise aflîndu-se pentru unele acte slavo-romîne şi în arhivele din afara patriei noastre[1].

Este de adăugat apoi că cel mai vechi inventar de arhivă ce s-a publicat este din a doua jumătate a veacului trecut[2].

CARACTERELE EXTERNE ALE ACTELOR

Încheind cu geneza şi formele actelor slavo-romîne intrăm în cercetarea elementelor constitutive ale actelor : întîi caracterele externe şi apoi cele interne.

Materialul grafic. Materialul pe care se scriau actele în Ţara Romînească şi Moldova era de două feluri : *pielea* şi *hîrtia*, iar în chip cu totul sporadic este şi *piatra*.

Pielea. Pe piele — ce în prelucrarea pentru scris este numită *pergament* şi a cărui denumire în textele slavo-romîne este кожа, кожана хар гїа, телентъ, парграмин, парграминт, кож[3] şi мемкрана[4] — se scriau la început în Ţara Romînească atît actele cu pecetea atîrnată, cît şi cele cu pecetea aplicată[5], iar din a doua jumătate a veacului XV numai hrsoavele solemne[6].

În Moldova însă cu foarte rare excepţii[7] pergamentul se foloseşte pentru toate actele interne de pînă la prima domnie a lui Petru Rareş[8], iar de la această dată sînt scrise pe pergament numai actele cu pecetea atîrnată. Şi tot pe pergament sînt scrise şi actele moldoveneşti externe destinate regilor şi negustorilor poloni, cît şi mănăstirilor de la Athos.

În ceea ce priveşte actele private şi acestea în veacul al XV-lea se scriu pe pergament atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova, iar actul transilvănean al episcopului Anastasie de Vad din prima jumătate a veacului al XV-lea, este de asemenea scris pe pergament.

Pe hîrtie denumită хартїє, termen grec slavizat[9], se scriu în Ţara Romînească pînă în a doua jumătate a veacului al XV-lea atît scrisorile interne cu caracter de acte, cît şi cele cu acelaşi caracter destinate braşovenilor şi sibienilor, iar după 1458 hîrtia intră în uz şi pentru hrisoavele simple interne.

Hîrtia. Actele private începînd cu veacul al XVI-lea sînt aproape toate pe hîrtie.

În Moldova, pe hîrtie se scriu pînă la sfîrşitul primei jumătăţi a veacului al XVI-lea numai actele şi scrisorile-acte destinate braşovenilor, iar de la

---

[1] Vezi în acest sens, de pildă, *Index Žolkieviensis*, alcătuit de Ioan Anastasiu Manovarda, în Žolkiev, la 3 ianuarie 1783, aflat în arhiva cnezilor Radzivill din Polonia, opis de o importanţă deosebită, întrucît numai din el aflăm rezumatul documentelor ce a dus din ţară mitropolitul Dosofteiu în fuga sa din 1693. *Index Žolkieviensis* e publicat de George Popoviciu în revista « Gandela», III (1884) şi IV (1885).

[2] Vezi în acest sens C. D. Aricescu, *Indice de documentele aflate în Arhiva Statului şi nepublicate încă*, în « Revista istorică a arhivelor Romîniei», I şi II (1874 şi 1876).

[3] Vezi D. P. Bogdan, *PSR*. Cap. *Materialul de scris*.

[4] Vezi cele spuse mai sus în cap. *Nomenclatura*.

[5] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 46, nota 2.

[6] *Ibidem*, p. 46, nota 3.

[7] Cunosc scris pe hîrtie numai actul lui Alexandru cel Bun din 11 iulie 1428.

[8] Vezi şi Nicolae Grămadă, *CDM*, p. 29.

[9] Vezi D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Materialul de scris*.

sfîrşitul primei jumătăţi a veacului al XVI-lea şi actele interne cu pecetea aplicată. Cît despre actele private, acestea se scriu mai toate pe hîrtie.

În Transilvania, hîrtia este în uz pentru toate actele private.

Fabricaţia. Pergamentul se fabrica din piele de animale şi istoria preparării lui cunoaşte mai multe sisteme. Se folosea pentru prepararea pergamentului mai mult pielea de oaie, capră, viţel, miel şi ied.

Hîrtia se fabrica la început din bumbac, de unde şi denumirea unei atare hîrtii — *bombicină* — iar apoi e hîrtia fabricată din cîrpe de in. Actele slavo-romîne nu cunosc însă decît hîrtia fabricată din cîrpe de in, căci *bombicina* nu este în uz în Europa decît pînă la jumătatea veacului al XIV-lea.

Calitatea şi originea. Există în ceea ce priveşte calitatea pergamentului două feluri: *a*) un pergament gros prost lucrat şi *b*) un pergament subţire, uneori chiar catifelat.

Pergamentul gros era un produs autohton, cel fin la început de import, iar apoi poate şi lucrat în ţară[1].

Hîrtia era şi ea de două feluri: groasă şi subţire, iar mai tîrziu hîrtia lucioasă numită *turcească.*

După modul de fabricaţie, hîrtia era marcată şi nemarcată — cea marcată avînd la mijloc un semn numit filigrană. Acest semn are o deosebită importanţă pentru că pe temeiul lui se pot data unele acte lipsite de dată.

Hîrtia se importa şi abia în veacul al XVII-lea apar şi la noi mori de hîrtie.

Culoarea. Culoarea obişnuită a pergamentului era gălbuie, uneori însă pergamentul pentru a prinde foarte bine cerneala se dădea cu o substanţă minerală şi astfel se înălbea pe faţa ce urma a fi scrisă.

Hîrtia avea iniţial culoarea albă, dar cu timpul se îngălbeneşte şi sub această culoare ea apare în actele slavo-romîne.

Formatul. În ceea ce priveşte formatul în care se prezintă materialul de scris al actelor, acesta este cel al cărţii — ca în manuscrise —, dar pe cînd la manuscrise se făceau apte pentru scris amîndouă feţele pergamentului, la acte se lustruia numai o singură parte, verso rămînînd nelustruit şi folosit apoi pentru diferite menţiuni contemporane sau posterioare. Acelaşi procedeu al scrisului se folosea şi cînd materialul de scris era hîrtia şi aceasta chiar cînd intră în uz foaia dublă[2].

Sulurile. Diplomatica Ţării Romîneşti cunoaşte, dar mai mult în veacul al XVII-lea şi formatul sul — cîteva foi de pergament sau hîrtie lipite sau cusute în lung una de alta şi apoi înfăşurate sul, denumirea slavă, fiind свиток — al actului. Dar acest format este foarte rar, el fiind înfăţişat de actele cu data: 30 octombrie 1517 — în lungime de 78 cm, 10 iulie 1614 — lung de 250 cm, 9 aprilie 1646, 21 mai 1652 — lung de 150 cm şi 10 iunie 1656 — lung de 418 cm, cel mai lung sul[3] şi al lui Constantin Şerban destinat lui Bunea vistier din 1657 — lung de 269 cm.

---

[1] Vezi mai pe larg D. P. Bogdan, *DSR*, p. 47.

[2] Cel mai vechi act ce cunoaşte hîrtia dublă este în Ţara Romînească de la Vlad Călugărul (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 48 nota 2).

[3] Totuşi, de pildă, faţă de actul rus în formă de sul: Соборное уложение din anul 1655, *sulul Buzeştilor* este neînsemnat de mic, căci actul rus citat are o lungime de 309 m, fiind alcătuit din 959 fâşii (indicaţia la Ceaev şi Cerepnin, Русская палеография, p. 128).

Dimensiunea. Întinderea materialului folosit pentru scris era în raport cu dimensiunea textului actului[1].

Însă dimensiunea materialului de scris era în actele din Ţara Romînească nu numai în raport cu întinderea textului actului, ci şi cu gradul lui de solemnitate[2].

Palimpsestele. Pergamentele de pe care s-a şters textul iniţial şi s-a scris ulterior un nou text sînt cunoscute şi cîtorva dintre actele slavo-romîne. Aşa e de pildă actul lui Mihnea din 6 aprilie 1585[3] scris pe un atare material grafic, la fel diata monahiei Eufrosinia din veacul al XVI-lea[4], iar în Moldova actele lui Ştefan cel Mare din 17 martie 1490 şi 20 martie 1497, cum şi actul fals cu data 3 februarie 1455[5].

Piatra. Diplomatica Ţării Romîneşti n-a cunoscut acte scrise pe pereţii bisericilor, aşa cum de pildă există în Serbia, nu însă acelaşi lucru se poate spune şi despre diplomatica Moldovei, unde se cunoaşte un act al lui Bogdan al III-lea din 8 decembrie 1515 săpat în piatră pe un stîlp din altar, stîlp aflat în partea de miazănoapte — dinăuntrul bisericii lui Bogdan I din Rădăuţi[6].

Pana. Actele slavo-romîne se scriau cu *pana* — probabil de gîscă — denumită перо, foarte rar se întîlneşte şi termenul кондило.

Pensula. Aurul lichid pentru iniţiale, subscripţie şi ornamentaţie se aplica cu pensula.

Linierea se făcea cu ajutorul unei rame şi a unui obiect ascuţit ce trasa linia în cadrul ramei.

Cernelurile. Pentru grafia actelor slavo-romîne se întrebuinţa de cele mai multe ori cerneala neagră, sînt însă şi acte scrise cu cerneală verde, foarte verzuie, albastră închisă aproape neagră, albăstruie, albăstruie bătînd în verde[7]. Atît cerneala neagră cît şi celelalte cerneluri purtau denumirea чрънило sau мастило.

Vopselile. Pentru grafia invocaţiei simbolice, a iniţialelor, punctuaţiei şi a subscrierii denumită monogramă, iar uneori şi a unor cuvinte întregi din textul actelor slave ale Ţării Romîneşti se folosea vopseaua roşie, denumită киноваръ sau кинакарь.

Chinovarul se folosea uneori şi pentru unele corecturi; se ştergeau mai ales cu chinovar proprietăţi ce nu mai aparţineau destinatarului actului.

---

[1] Abateri însă în cancelaria Ţării Romîneşti sînt numeroase şi aceasta în sensul că materialul grafic a fost calculat mai mic faţă de întinderea textului, acest fapt fiind însă cunoscut numai hrisoavelor solemne (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 48, nota 3).

[2] Astfel, de pildă, pentru hrisoavele solemne din Ţara Romînească a veacurilor XIV şi XV se folosea în genere un pergament de dimensiuni variind lungimea între 40 şi 50 cm, iar lăţimea între 30 şi 40 cm; uneori însă lungimea trecea de 50 cm şi ajungea pînă la 70 cm, actul scriindu-se de obicei în lungul pergamentului. Cît despre hrisoavele simple, acestea foloseau un pergament şi o hîrtie ce varia ca lungime şi lăţime între 20 şi 30 cm, scriindu-se de obicei în lăţimea materialului grafic ca şi în Apus (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 48, notele 4—8).

În Moldova mai toate actele pînă către sfîrşitul primei jumătăţi a veacului al XVI-lea se scriu în latul materialului grafic, iar de la data respectivă cînd pentru actele cu pecetea aplicată intră în uz un formular deosebit, aceste acte de cele mai multe ori se scriu în lungimea materialului grafic.

[3] Vezi orig. la *ARPR*, L/11.

[4] Vezi orig. la *ASSI*, 1497.

[5] Vezi D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Materialul de scris.*

[6] Vezi o fotografie a actului respectiv la *ARPR.*

[7] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. 6—7.

în afară de chinovar se mai foloseşte uneori şi *soluţia aur*[1]. Cel mai vechi act din acest punct de vedere este al lui Radu cel Mare din mai 1502 indictionul 5, iar un act din veacul al XVII-lea — menţionat într-un act din 22 aprilie 1617 — pomeneşte de un act scris în întregime cu aur, cum de pildă e şi actul marelui cneaz de Kiev Mstislav Vladimirovici, dat pe la 1130 mănăstirii Iurie din Novgorod. În diplomatica Moldovei, vopseaua roşie şi soluţia aur apar în chip sporadic din veacul XVI[2], în veacul XVII fiind mai multe exemple[3].

În afară de chinovar şi soluţia aur se mai foloseau şi alte vopseli în actele slavo-romîne, ca de pildă: verde, albastră şi galbenă[4].

Grafia. În diplomatica slavo-romînă alfabetul chirilic stă la baza grafiei[5]. Diplomatica slavo-romînă cunoaşte toate cele trei etape fundamentale de evoluţie a grafiei: *unciala, semiunciala* şi *cursiva*, cu sistemele speciale grafice: *prescurtările* (abrevierile), *criptogramele* şi *scrierea unor litere deasupra altora.*

Astfel în uncială — de tranziţie — sînt scrise de pildă următoarele documente moldoveneşti: 30 martie 1392, 18 noiembrie 1409, 28 iunie 1411 şi 20 decembrie 1414[6], căci documentele din Ţara Romînească şi din Transilvania nu cunosc o atare etapă de evoluţie a scrisului. În semiuncială sînt scrise de pildă actele lui Vladislav I şi al lui Dan I, precum şi actele moldoveneşti din 11 februarie, 29 iunie şi 4 august 1400[7]. În cursivă sînt scrise de pildă o bună parte din documentele lui Mircea cel Bătrîn, precum şi actele moldoveneşti din 16 februarie 1424, 11 iulie 1428 şi 10 februarie 1429[8].

Prescurtările[9] se pot împărţi în două mari categorii: prescurtări exprimate prin reducerea cuvintelor şi prescurtări înfăţişate prin reducerea literilor. Prima categorie comportă reducerea cuvîntului prin eliminarea — de obicei a vocalelor şi mai rar a consoanelor. Spre a se deosebi de cuvîntul

---

[1] Aşa, de pildă, actul din 1 aprilie 1551 la *ASSI*, nr. 574 are: invocaţia simbolică, Б iniţial, punctele, unele iniţiale din text şi subscripţia în aur, la fel e şi actul din 1662 decembrie 3 la *AS*, Nucet V/5 unde subscripţia şi cuvintele бл҃гочьстивы̏ благовѣрнꙑи şi хрⷭ҇толюбивꙑи sînt cu aur, roşu şi albastru.

[2] De pildă, Ioan Vodă cel Cumplit semnează unele acte cu aur.

[3] Aşa de pildă: subscrierea neautografă în monocondil a lui Ştefan Tomşa în actul din 28 februarie 1623 la *ARPR*, Peceţi 66; primele $2^1/_2$ rînduri din actul cu data 1674 aprilie 15 la *AS*, Galata 1/14, semnătura lui Moise Movilă din actul cu data 5 aprilie 1631 la *ARPR*, Peceţi 68 — sînt cu roşu. Tot aşa, de pildă, subscrierea neautografă a lui Ştefan Tomşa din actul cu data 1623 iunie 25, *ibidem*, Peceţi 67 şi cea autografă a lui Gheorghe Ştefan din actul cu data: 20 ian. 1657 de la *AS*, Peceţi 211 sînt cu aur. În acest din urmă act cu aur mai sînt şi următoarele elemente: invocaţia simbolică, Б iniţial, cuvintele ѡтца, съ, азъ, рабъ, гс҃, бг҃ь, нш҃е, ҃, хрⷭ҇та и троическїи їѡ҃ гиѡргїе стефанъ din invocaţia verbală şi intitulaţie, precum şi зрⷣ҃е, 1657 şi мсца din dată. La fel în aur sînt şi iscăliturile lui Vasile Lupu în actele din 24 martie 1635 şi 5 aprilie 1639 (la *ARPR*, Peceţi, 201 şi *MIB*, 35 237).

[4] Vezi pentru cele scrise mai sus cu privire la *Materialul grafic*, D. P. Bogdan, *DSR*, p. 46, 49 şi idem, *PSR*, cap. *Materialul de scris* şi *Uneltele scrisului*.

[5] În chip cu totul sporadic şi începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea apar în datele şi în subscrierile actelor slavo-romîne atît alfabetele latin şi grec, cît şi cifrele arabe, (vezi mai departe cap. *Data* şi *Subscrierea*).

[6] Vezi D. P. Bogdan, *Emil Kalužniacki şi scrierea chirilică la Romîni*, în «Romanoslavica», Praga, I (1948), p. 22.

[7] D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 23.

[8] *Ibidem.*

[9] Prescurtările au la baza originei lor: economia de material grafic şi timp, iar mai tîrziu şi imitaţia. Nu se prescurta orice cuvînt, ci numai cuvintele cele mai des folosite, aşadar nu numai cuvintele cu un conţinut religios sau legate de religie — cuvinte ce dominau textele feudale —, ci şi cuvintele profane frecvente.

scris în grafie obişnuită, fiecare cuvînt scris prescurtat prin reducerea literelor din cuprinsul său se însemna deasupra cu un semn numit *titlă* — semn ce avea diferite forme grafice — o linie dreaptă — cu felurite variante — sau o linie ondulată, ori o linie în formă de arc. Categoria prescurtărilor prin reducerea cuvintelor comportă următoarele subdiviziuni: 1) *trunchiere*[1], 2) *siglă*[2], 3) *contracţiune*[3] şi 4) *suprascriere*[4] care ar putea fi numită şi prescurtarea prin *cat* sau *caturi*.

Astfel în prescurtarea prin trunchiere — care este cel mai vechi sistem de prescurtare — este de pildă prescurtarea ıω̃ pentru cuvîntul întreg ıωанъ. Sigla apare foarte rar în actele slavo-romîne şi nu am întîlnit-o decît în secolul XVII şi numai în dată — un exemplu fiind următorul: л̃ г̃ <лѣто господнѧ [anul domnului]>. Ca exemple de prescurtări prin contracţiune pot fi indicate următoarele: б̃а, б̃жїеж, г̃нъ <бога, божїеж, господинъ>.

Iar ca exemple de prescurtări prin suprascriere — cat, care este şi cel mai frecvent sistem de prescurtare în diplomatica slavo-romînă — sînt următoarele: ас, ген, гснк, нен, мсца, нед, ѹг, хса <аспръ, генарие, господинк, ниндиктионъ, мѣсѧца, недѣлѧ, ѹгарски - mai tîrziu ѹгри — христа>. În acest sistem de prescurtare exista şi regula ca atunci cînd erau două vocale identice într-un cuvînt, cea de-a doua vocală neapărat se elimina din cuvînt prin suprascriere, ca de pildă: еж, логфетъ, моег <еже, логофетъ, моего>.

E apoi de observat că atunci cînd suprascrierea însera o singură literă în cat, de obicei această literă se scria deasupra spaţiului dintre penultima şi ultima literă scrisă în rînd, ca de pildă: п din филип şi л din данчѹл în actul moldovenesc din 29 iunie 1432[5], s-au scris respectiv: п între л şi и, iar л între ч şi ѹ. Sînt şi exemple cînd litera în cat se scria deasupra spaţiului dintre antepenultima şi ultima literă, ca de pildă în actul Ţării Romîneşti din 12 aprilie 1490 unde д din скедѣтелїе este scris între с şi к, la fel în actul moldovenesc din 20 decembrie 1457 unde з din книѣз este în cat deasupra spaţiului gol dintre к şi н.

Categoria prescurtărilor prin reducerea literelor comportă următoarele subdiviziuni: *ligatură*[6], *monogramă*[7] şi *monocondil*[8]. Ca exemple de prescurtări

---

[1] Lat. *per suspensionem* — aceasta în sensul că din cuvîntul respectiv nu rămîne prin prescurtare decît o parte de la începutul cuvîntului.

[2] Prescurtare ce înfăţişează un cuvînt exprimat grafic numai prin iniţială.

[3] Lat. *per contractionem* — aceasta în sensul că dintr-un cuvînt s-au eliminat literile de la mijloc, rămînînd numai litera iniţială şi finală ca de pildă б̃а <бога>, dar tot prescurtare prin contracţiune este şi atunci cînd prin prescurtare rămîn o literă sau mai multe de la mijlocul cuvîntului, ca de pildă г̃нъ <господинъ>.

[4] Lat. *per litteras superpositas*, aceasta în sensul că după litera suprascrisă — în cat — urma una, două sau mai multe litere.

[5] Vezi actul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 462.

[6] Prescurtare ce se face pentru două litere alăturate sau chiar despărţite de alte litere însă aflate în acelaşi cuvînt, abrevierea producîndu-se prin reducerea uneia din literile specificate şi aceasta în sensul că o parte din corpul unei litere dispare prin îmbinarea în corpul celeilalte, de pildă în ligatura р + ѣ bucla literii ѣ se contopeşte în bucla literii р, rămînînd astfel numai una din cele două bucle.

[7] Prescurtare ce constă în faptul că în jurul literei principale a cuvîntului dat, aşadar a monogramei, fie contopite în ea — deci şi ligatură — se grupează restul literelor cuvîntului şi a căror dimensiune faţă de corpul literii principale este mult redusă — litera principală avînd înfăţişarea unei iniţiale. De pildă în monogramele милостїѧ божїѧ, м şi б sînt literele principale.

[8] Prescurtare ce reprezintă un cuvînt împletit în chip artificial schiţat dintr-o singură mişcare de condei — de unde şi denumirea —, cuvînt ce grămăticul căuta să-

prin ligatură se pot indica următoarele îmbinări: т + р, к + у, р + ѣ — foarte des, д + у — aproape curent în numele радулъ. În actele Țării Romînești ligatura apare obișnuit atît în context, cît și în cuvîntul господинъ din protocolul final. În actele din Moldova ligatura apare deasemenea în context și în protocolul final — însă în acesta din urmă este în ligatură iscălitura domnului, sau a ispravnicului, ori a grămaticului. Uneori însă sînt cuvinte întregi exprimate în ligatură, așa de pildă, grămăticul Toader al actului moldovenesc din 26 februarie 1491 își scrie numele și titlul în ligatură. Semnalez apoi și faptul că într-un act moldovenesc din 15 ianuarie 1664[1] am întîlnit în ligatură cea mai mare parte din cuvintele ce alcătuesc *intitulația*. Dar tot ligatură este socotită și încadrarea unei sau a mai multor litere în corpul unei singure litere de la începutul cuvîntului, ca de pildă ъ încadrat în к[2], ели încadrate în к[3], ен, не și его încadrate în к[4], е — în к[5], ѣ în к[6], е în ч[7]. Sînt apoi și exemple de încadrare a literilor unor cuvinte întregi, de pildă: ъ, лѣ și т a cuvintelor къ лѣт în litera к[8]. Monograma apare în subscrierea neautografă a actelor domnești din Țara Romînească, unde caracterizează chiar formula respectivă, în monograme fiind exprimate cuvintele: милостїа și божїеа. Subliniez și faptul că în veacul al XVII-lea am întîlnit acte care în monogramă cuprind nu un cuvînt, ci două, ca de pildă actul lui Gavril Movilă din 8 decembrie 1619 unde cuvintele гаврилъ și могила sînt cuprinse în monograma cu litera principală г . Și tot în secolul al XVII-lea am întîlnit acte din Țara Romînească care au monogramă și în context, de pildă așa e scris cuvîntul мастїю în actul din 22 septembrie 1623[9], iar uneori și grămăticul își scrie numele în monogramă, așa cum de pildă o face Paraschiva grămătic în actul ce-l scrie la 1 mai 1601. Monograma, apare — însă rar — și în actele moldovenești, cum e de pildă în actul lui Petru Șchiopul din 31 decembrie 1583, destinat mănăstirii atonite Hilandar. Același domn care vine din Țara Romînească — de unde aduce acest sistem special de grafie — își semnează uneori numele în monogramă[10], iar alteori monograma apare chiar în intitulația actelor aceluiași domn[11]. Un alt exemplu este iscălitura episcopului de Huși, Mitrofan, și anume în actul din 20 mai 1617[12]. Tot așa într-un zapis moldovenesc de la începutul secolului al XVII-lea apare primul cuvînt din act — cel de панъ — exprimat în monogramă[13]. Dar în Moldova acest gen de prescurtare nu era un element organic al grafiei speciale, ca în actele Țării Romînești. Însă alături de monograma printr-o singură

---

ascundă cititorului printr-un nor săltăreț (vezi și V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie (GP)*, ediția a II-a, Leipzig, 1911, p. 196.

[1] Vezi actul la *ARPR.*, Peceți, nr. 72.

[2] În actul lui Dan I din 3 oct. 1385.

[3] Vezi actul din *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 404.

[4] *Ibidem.*

[5] Vezi actele moldovenești din 25 noiembrie 1440 și 8 septembrie 1457.

[6] Vezi actul moldovenesc extern din 5 iulie 1450.

[7] Vezi data actului moldovenesc din 24 aprilie 1487, actul la *AS*, Coșula, VII — 1.

[8] Vezi actul Țării Romînești din 10 septembrie 1428 din *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 321.

[9] Vezi actul la *AS*, Radu Vodă, vol. IV — 24.

[10] Vezi actele în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 556 și 560.

[11] Vezi facsimilul *ibid.*, A, XVI, vol. IV, p. 605, 641.

[12] Vezi actul la *AS*, Episcopia Huși, XI — 1.

[13] Vezi actul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVIII, vol. I, p. 312.

literă principală se întîlnește monograma care socotește drept litere principale două litere din cuvînt — poate dat fiind faptul că respectivul cuvînt este la origine într-adevăr alcătuit din două cuvinte. Este vorba, în acest sens de cuvîntul воевода ce este exprimat în monogramă, unde literile principale sînt cei doi к — sistem de grafie specială ce caracterizează subscrierea neautografă a actelor domnești din Țara Romînească, fiind cunoscută și actului domnesc moldovenesc extern din 11 februarie 1450, unde monograma apare în rîndul 1 din context.

Monocondilul apare rar și anume la sfîrșitul contextului actelor slavo-romîne, iar uneori chiar la mijlocul contextului în cuvîntul амїнъ — un început de monocondil are chiar și hrisovul solemn al lui Vladislav I. Dar unul dintre cele mai remarcabile monocondilii din domeniul grafiei slavo-romîne îl alcătuește desigur — cum scrie Emil Kalužniacki[1] — subscrierea din actele lui Ștefan Tomșa de pildă cele din 12 mai și 1 august 1615[2].

Criptograma[3] este foarte rară în actele din Țara Romînească, iar în cele din Moldova lipsește aproape cu totul. Acest sistem special de grafie ființează numai în numele grămăticilor și apare pentru prima oară într-un act al Țării Romînești din 29 ianuarie 1499[4].

Sistemul de a scrie unele litere într-unul sau chiar în mai multe caturi[5] este un sistem destul de frecvent de grafie și apare pentru prima oară în actul lui Dan I din 3 octombrie 1385. Și aici este de subliniat faptul că atunci cînd se scria în cat numai o singură literă, de obicei această literă ca și în sistemul prescurtării prin suprascriere sau cat nu se scria deasupra literei după care urma în chip normal în rînd, ci în spațiul aflat deasupra între cele două litere din rînd ce o precedau[6], iar cînd se suprapunea prima literă

---

[1] Vezi Emil Kalužniacki, Кирриловское письмо у Румын, în Энциклопедия славянской филологии, vol. 4_2, p. 12—13.

[2] *Ibidem*, cu 2 facsimile. Vezi și actele citate la p. 48, nota 3.

[3] Este un sistem secret de grafie în care literile cuvîntului criptografiat au o semnificație deosebită față de cea obișnuită: astfel se înlocuesc literele alfabetului chirilic prin litere ale alfabetului glagolitic sau grec ori se înlocuește valoarea obișnuită a literilor cu o valoare convențională, ori se folosește sistemul cifric. În actele slavo-romîne criptogramele constau numai din înlocuirea valorii obișnuite, literelor cu o valoare convențională, cum e, de pildă, în actul citat mai sus din 29 ianuarie 1499, iar alteori numai cîteva litere au valoare convențională, restul avînd valoarea obișnuită, ca de pildă счен ‹стран› în actul din 26 aprilie 1500 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 419). Așa dar în documentele slavo-romîne nu sînt criptograme complicate, așa cum sînt de pildă în paleografiile: bulgară, sîrbă și rusă (vezi pentru toate acestea temeinicul studiu al lui M. S. Speranski, Таинопись в югославянских и русских памятниках письма, Leningrad, 1929).

[4] Vezi indicația la I. Bogdan în *DȚRB*, p. XXIX, nota 1 și la D. P. Bogdan, *DSR*, p. 51, nota 2.

[5] Acest sistem special de grafie este deosebit de prescurtarea prin suprascriere — prin cat —, el fiind folosit numai pentru economia de spațiu, așadar numai de material grafic. Este împrumutat de paleografiile slave din paleografia greacă, ca și prescurtările și ca și criptogramele. Ca exemple citez următoarele grafii în caturi: да deasupra lui воиwа cuvîntului воивода și лї din рωдїтелѣ în actul Țării Romînești din 3 octombrie 1385, д din самодръжець în actul cu data: 1406 indictionul 15, мꙋ din въсемꙋ în actul extern din 8 septembrie 1439, дї din челѣдї în actul moldovenesc din 26 iunie 1437, дꙋ din свадꙋ și din подводꙋ în actul din 12 august 1458. Este însă de observat că pe cînd în silabele да, дї, literele s-au scris una lîngă alta, în мꙋ, ꙋ s-a scris deasupra lui м.

[6] De ex. и din стоине în actul Țării Romînești din 9 ianuarie 1497 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 419) este scris în cat deasupra spațiului dintre т și о.

a unui cuvînt aceasta de obiceiu se scria deasupra ultimei litere din cuvîntul precedent[1].

Este însă de subliniat faptul că pe cînd actele din Moldova cunosc toate cele trei tipuri de evoluţie a grafiei[2], actele din Ţara Romînească nu cunosc decît numai semiunciala[3] şi cursiva, iar documentele din Transilvania sunt scrise mai toate în cursivă[4]. Tot aşa este de remarcat că deşi în cancelaria moldovenească apare unciala, aceasta nu este însă un element organic al grafiei actelor moldoveneşti, ci un element de imitaţie, împrumutat din manuscrisele epocii. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre semiunciala ce apare în cîteva acte din vremea lui Ştefan cel Mare, tot aşa şi despre grafia *liturgică* din unele acte ale lui Matei Basarab.

Însă studiul grafiei prezintă importanţă pentru diplomatică numai atunci cînd se poate fixa o evoluţie în forma caracterelor literelor care să aibă un punct de plecare şi unul de încheiere, evoluţie pusă în legătură şi cu ajutorul unor atari forme de litere. Aşadar studiul grămăticilor actelor prezintă un interes ce nici cum nu poate fi nesocotit.

Grămăticii actelor. În Moldova denumirile sub care ne sînt cunoscuţi scriitorii textelor paleografice sînt următoarele: оурикъ[5] — aşadar denumirea privilegiului — оурикъ — se extinde şi asupra grămăticului, съписатель[6] — scriitor, граматикъ[7] — împrumutat din Ţara Romînească, ce apoi e biruit de дїакъ[8] — luat din cancelariile ruse ale statului Poloniei şi de

---

[1] De ex.: х din хтат a actului lui Mircea cel Bătrîn dat mănăstirii Nucet este scris deasupra literii є din сє, la fel д din днистрѣ a actelor moldoveneşti din 31 august şi 15 septembrie 1429 este scris deasupra lui н din cuvîntul precedent на, tot aşa н care leagă numele вєра şi вадꙋ din actul moldovenesc scris la 31 august 1458 este scris deasupra lui а din вєра, aşa că o lectură superficială ar putea da forma inexactă вєран, în loc de cea corectă вєра.

[2] Astfel în uncială sînt scrise de pildă actele cu datele: 1392 martie 30 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romînici*, A, XIV, XV, vol. I, p. 431), 1409 noiembrie 18 (vezi facsimilul, *ibid.*, p. 437), 1414 decembrie 20 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 442) circa 1415 şi actul din 1462 al vistierului Iuga. În semiuncială, actele din 1400 feb. 11, iunie 29 şi 4 august (vezi facsimilul *ibid.*, p. 432 şi 433), 1408 septembrie 16 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 436), 1409 aprilie 18 şi 7 noiembrie, 1411 septembrie 22, 1421 decembrie 13, 1422 decembrie 25, 28 mai 1470 (vezi facsimilul, *ibid.*, p. 524) şi 7 mai 1475, iar în cursivă este încă actul lui Alexandru cel Bun din 11 iulie 1428 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 451).

[3] În semiuncială fiind actul lui Vladislav I, al lui Dan I, mai toate de la Mircea cel Bătrîn precum şi alte acte din prima jumătate a veacului al XV-lea.

[4] Primul act în cursivă este hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 22 octombrie <1409—1413>, vezi şi I. Bogdan, *DŢRB*, p. 26.

[5] Nu l-am întîlnit în acte, ci numai în manuscrise, de pildă în pomelnicul m-rii Bistriţa, Gavril vestitul caligraf de la Neamţ din epoca lui Alexandru cel Bun este pomenit ca fiu al lui паисїа оурика (vezi D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, p. 52, rîndurile 17—18). Acelaşi caligraf arată în însemnarea manuscrisului ce-l lucrează în anul 1429 — minunata evanghelie slavo-greacă de la Oxford — că textul s-a scris.... şi s-a sfîrşit de mîna lui Gavril monahul fiul *uricului Paisie* (исписа... и съвръши сѧ.... рѫкоѫ гаврїила мѡнаха сн҃а оурикова — (vezi f. 303 a manuscrisului respectiv). Acelaşi titlu — оуричъ — poartă şi cunoscutul adversar al lui Ştefan cel Mare — Mihul logofătul, dar nu în calitate de grămătic ci de *logofăt al doilea* (vezi actul din 4 iunie 1433, la M. Costăchescu, *DM*, II, p. 650) exprimată apoi aceeaşi denumire şi în forma romînească diminutivă: оурич єл (vezi *ibid.*, I, p. 354, 359 şi 362).

[6] Nu l-am întîlnit decît numai în pomelnicul mănăstirii Bistriţa, privind pe caligraful Gavriil.

[7] Apare încă în actele lui Alexandru cel Bun şi apoi şi în cele următoare, dar sub Ştefan cel Mare e biruit de *diac*.

[8] Apare încă în actele lui Alexandru cel Bun şi apoi şi în cele următoare.

писарь [1] de aceeaşi provenienţă, iar din veacul al XVII-lea apare ꙋрикарь [2] format din privilegiul denumit ꙋрикъ.

Denumirile sub care ne sînt cunoscuţi scriitorii actelor Ţării Romîneşti sînt următoarele: грамматикъ [3] — formă slavă din grecescul γραμματίκος — cel mai des folosit, лwгоѳет҄ъ [4] — formă slavă din grecescul λογοθέτης — ce apare mai rar, în veacurile XV şi XVI termenul fiind folosit mai mult pentru marele logofăt, logofătul al doilea şi logofătul al treilea, nu însă acelaş lucru se poate spune şi pentru veacul al XVII-lea, cînd termenul лwгоѳетъ pentru grămătic este aproape curent [5].

Sînt apoi ceva mai rare următoarele denumiri: с҄ъписатель [6] [scriitor], рꙋкописатель [scriitor cu mîna] — în forma: рꙋкописавшаго [7], дїакъ [8] — o formă slavă prelucrată din grecescul δίακονος —, писець [9] [scriitor] — ce mai apare atît în forma писцꙋ [10] cît şi în ortografia sîrbă: писац [11], словописатель [12] [scriitor de cuvinte] care e şi în forma словописецꙋ [13], словоустроитель [14] [întocmitor de cuvinte] — transpunere *ad litteram* a grecescului λογοθέτης ca şi sinonimul său словоположитель [15] [aşezător de cuvinte], acesta din urmă fiind adus din Moldova, ꙋрикар҄ъ [16] — format din ꙋрикъ, denumirea privilegiului feudal moldovenesc, iar de origine polonă — datorit destinata-

---

[1] Apare de asemenea pentru prima oară în actele lui Alexandru cel Bun.

[2] Vezi de pildă actul din 30 mai 1603 (la *AS*, Neamţ, II-6), termenul însă exista şi în veacul al XVI-lea.

[3] Apare pentru prima oară în hrisovul lui Mircea din 10 iunie 1415.

[4] Apare pentru prima oară în actul lui Mircea din 28 martie 1415.

[5] În actul din 11 ianuarie 1617 (la *AS*, Bistriţa, 1—16) este мн҄ѣншiи логфет [*cel mai mic logofăt*], adică dintre micii dieci, în veacul al XVI-lea apare şi în forma romînească логфътꙋл act din 1547 octombrie 20, *AS*, Episcopia Rîmnic CII — 27), логфът act din 1559, ianuarie 13 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, III, p. 437).

[6] Apare întîi în actul din 6 octombrie 1499, de la Academia R.P.R., Doc. CI-3.

[7] Vezi în acest sens actele din: 29 ianuarie 1500, textul la Grigore Nandriş, *Documente slavo-romîne din mănăstirile Muntelui Athos*, Bucureşti, 1936, p. 38 şi facsimilul la p. 301, 13 decembrie 1500, la Arhivele Statului Bucureşti, Peceţi, Ţara Romînească, nr. 5, 24 mai 1501, *ibidem*, Secţia istorică, Ţara Rominească, nr. 127, 19 iunie 1502, *ibidem*, nr. 130.

[8] Vezi, de pildă, actele din: 13 septembrie 1494, la Academia R.PR., Doc. XCV-8, 21 ianuarie 1500, la Arhivele Statului, Bucureşti; loc. cit. nr. 122, 21 noembrie 1504, *ibidem*, nr. 138, 29 iunie 1508, *ibidem*, nr. 158, 1 noembrie 1508, *ibidem*, nr. 177, textul la Alexandru Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p. 211, 28 iulie 1510, textul la Alexandru Ştefulescu, *Documente slavo-romîne relative la Gorj*, p. 69, 30 <iulie-august> 1511, la Arhivele Statului Bucureşti, loc.cit. nr. 178, facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B,XVI, I, p. 250, 27 iulie 1512, la Arhivele Statului, Bucureşti, loc. cit. nr. 185, 8 mai 1514, *ibidem*, nr. 199, 14 decembrie 1514, *ibidem*, nr. 204, textul la Alexandru Ştefulescu, *op. cit.*, p. 77,

[9] Vezi, de pildă, actul din 24 octombrie 1513, la Arhivele Statului, Bucureşti loc. cit. nr. 198, facsimil în *op. cit.*, B, XVI, p. 264. Aşa îşi spune uneori şi Udrişte Năsturel (vezi de pildă actul scris de el la Arhivele Statului Bucureşti, Episcopia Argeş, XXXII-3).

[10] Vezi de pildă actele din 15 martie 1544 la Academia R.P.R. Doc. XL-25 şi 5 aprilie 1548, *ibidem*, CXXXVI-136.

[11] Vezi, de pildă, actul din 8 mai 1547 la Alexandru Ştefulescu, *op. cit.*, *p.* 124.

[12] Vezi, de pildă, actul din 25 iulie 1526, la Arh. St. Buc, Secţia istorică, nr. 292.

[13] Vezi, de pildă, actul din 12 mai 1529, la Arhivele Statului, Bucureşti, loc. cit, nr. 323, textul la Alexandru Ştefulescu, Mănăstirea Tismana p. 221 şi idem, *Documente slavo-romîne relative la Gorj*, p. 93.

[14] Vezi de exemplul actele din : 29 septembrie 1512, la Arhivele Statului Bucureşti, loc. cit, nr. 189 şi 10 iunie 1525, textul la Alexandru Ştefulescu, *op. cit.*, p. 85.

[15] Vezi, de pildă, actul din 12 iulie 1535 la Arhivele Statului, Bucureşti, loc. cit, nr. 410 bis şi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, II, p. 469.

[16] Vezi, de pildă, actele din: 2 iulie 1538, la Arhivele Statului, Bucureşti, loc. cit. nr. 459 şi 27 august 1547 la Grigore Nandriş, *op. cit.*, p. 73.

rului actului — este писарь [scriitor] ce se află în actul extern al lui Vlad Dracul dat la 8 septembrie 1439. Dintre toți acești termeni cel mai frecvent este *diac*. Am întîlnit apoi uneori și cumularea denumirilor, ca de exemplu: рѫкописавшаго тѫдор грамматик[1] [scriitorul cu mîna Tudor grămătic] sau: съписател бадѣ грамматик[2] [scriitor Badea grămătic] și chiar mai larg, ca de pildă: *logofătul și scriitorul Tudor grămătic*[3].

Iar după ce grămăticii la începutul veacului al XVI-lea se împart în sînul cancelariei — după atribuții — în mari și mici, mai apar: мали дїакь[4] [diac mic], exprimat și în formele: въ мали диаци[5] [între diecii mici], въ мали диацех[6], меншїи въ дїацѣхь[7] [cel mai mic între dieci] și мал грам[8] [grămătic mic].

Sînt însă și destule acte slavo-romîne în care grămăticul actului nu poartă nici o denumire, iar destul de rar se întîmplă și faptul ca un act să fie scris de o persoană străină cancelariei domnești,[9] fapt ce dovedește că meșteșugul scrisului era destul de răspîndit.

În ceea ce privește înserarea numelui grămăticului, în actele Țării Romînești acesta apare numai cu numele de botez. Nu însă acelaș lucru și în Moldova unde în veacul al XV-lea grămăticul cînd e la începutul slujbei, își pune uneori numai numele de familie sau de botez, pentru ca mai tîrziu, după ce s-a fixat în slujbă, să-și adauge și al doilea nume[10].

Începînd din veacul al XVI-lea, unii dintre grămăticii bătrîni din Țara Romînească își îngăduie să adauge după numele de persoană și adjecticul старь[11] și tot din acelaș veac apare uneori atît în Țara Romînească, cît și în Moldova și precizia locului de origine al grămăticului[12].

---

[1] În actul din 9 decembrie 1505, la Arhivele Statului București, loc. cit., nr. 146.

[2] În actul din 1 aprilie 1513, la Arhivele Statului, București, loc. cit., nr. 197.

[3] În actul redat în traducere în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, I, nr. 29, p. 35.

[4] Vezi de exemplu actele din: 20 mai 1568, la Academia R.P.R., Fotografii, doc. III-9 și 22 august 1575, la Arhivele Statului, București, ms. 710, fila 679.

[5] Vezi actul din 10 ianuarie 1566, textul la Alexandru Ștefulescu, *op. cit.*, p. 154.

[6] Vezi actele din: 10 ianuarie 1538, textul la Alexandru Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 228 și 9 august 1555, la Arhivele Statului, București, Secția istorică, nr. 606.

[7] Vezi actul din 6 mai 1519 la Academia R.P.R., Fotografii, doc. III—10.

[8] Vezi de exemplu actul din 10 mai 1608, textul la Grigore Nandriș, *op. cit.*, p. 83.

[9] Așa, de pildă, actul Țării Romînești din 8 septembrie 1492 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 383) este scris de clucerul Radul, cel din 5 iunie 1494 (facsimil, *ibidem*, p. 389), de fostul clucer: Radul al lui Furcă, actul din 21 ianuarie 1519 (facsimil, *ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 288), este scris de Badea Postelnic (бадѣ постелник иж пис [Badea postelnic care a scris]), actul din 13 noiembrie 1566 este scris de *podarul* Stroe. Tot așa actul moldovenesc din 3 martie 1597 (la *AS*, N.A., XXV/1) este scris de fostul vistier Ioan Șandro.

[10] Așa, de pildă, Mihail Oțel apare întîi numai cu numele de familiei Oțel (vezi actele din 21 aprilie și 13 iunie 1436), iar apoi și cu numele de botez (vezi actul din 7 decembrie 1436), la fel Tador Prodan la început apare numai cu numele de botez (vezi actele din 14 mai 1443 și 29 noembrie 1443) și mai apoi cu numele tatălui (vezi actul din 14 ianuarie 1447 și cel din 20 iunie 1453).

[11] Vezi în acest sens de pildă actul din 5 septembrie 1568 scris de bătrînul Vîlcul, la fel actul din 9 septembrie 1568 scris de bătrînul Stepan (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 511), tot așa actul din 20 mai 1595 scris de bătrînul Dragomir, iar cunoscutul Stan logofătul din Săvești însemnează și el uneori bătrînețea sa (vezi de pildă actul din 19 aprilie 1619 — în facsimil *ibidem*, B, XVII, vol. III, p. 705).

[12] Așa de pildă bătrînul Vîlcu precizează în actul din 5 septembrie 1568 că este din satul Pogonești, Stan grămăticul care scrie actul din 14 februarie ‹1569› (facsimil *ibid.*, B, XVI, vol. III, p. 521) este din Șcheoastri, Vîrnava care scrie actul din ‹11› septembrie 1569 este din Preutești, Șerban care scrie actul din 30 august 1570 (facsimil, *Doc. priv. ist. Rom.*, B, vol. III, p. 543) este din Pădurești. Tot așa, pentru Moldova, acel

In veacul XVI, grămăticii din Țara Romînească introduc și ei, după model moldovenesc, precizarea, uneori, a filiațiunii[1] sau a gradului de rudenie cu marele logofăt[2], cu logofătul al doilea[3] sau cu un grămătic cunoscut[4]. Din același veac în Țara Romînească unii grămătici ce se socoteau foarte iscusiți în muncă își iau îngăduința de a trece după numele de persoană și adjectivul спѹдєн[5] ce e reproducerea slavă a cuvîntului grecesc σπουδαῖος — care însă nu totdeauna justifica adjectivul respectiv[6].

Acțiunea *a scri* este exprimată în actele Țării Romînești din veacul al XV-lea prin verbele исписати și писати la timpul aorist sigmatic de tip nou (нєсохъ) de obicei în formă personală cînd numele grămăticului era precedat de pronumele personal азъ — așadar исписах, писах; cînd însă grămăticul lipsea, forma e cea prescurtată пис, deci completă: писа сѧ [s-a scris], iar cînd grămăticul e prezent, dar lipsește pronumele specificat, exprimarea este de asemenea impersonală: пис — complet *писа* [a scris].

În pragul veacului al XVI-lea apare alături de писати, начрътати ce propriu-zis înseamnă *a incrusta, a sculpta* — termen ce devine apoi destul de frecvent.

Tot în veacul al XVI-lea mai apar uneori: написати, словонзписати [a scrie cuvinte], словоположити [a așeza cuvinte], мазати [propriu a unge] și în grafiile: ѹмазати și ѡмазати, изчиртати — sinonim lui на-

---

Siva care scrie actul din 16 iunie 1589 este din Bîrlad: сива брадѣи; Gheorghe care scrie actul din 1594 martie 28 este din Dorohoi: Гєѡргїє Дорохончанѹл. Pentru grămăticii veniți din țări străine să se vadă p. 56, nota 2.

[1] Astfel, de pildă, grămăticul Vîlcul care scrie actul din 20 ianuarie 1580 precizează că e fiul попїв нѣгѹлов [al popii Neagul], Neagul care scrie actul din 23 mai 1586 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 656) e fiul lui Gonța paharnic. Dar în exprimarea filiațiunii grămăticii actelor slavo-romîne nu păstrau o normă, ci scriau forma flexionară așa cum le venea la îndemînă, mai ales diecii din Moldova. Astfel dacă în actele din Țara Romînească sufixul posesiv -ов sau-єв reprezintă deseori filiațiunea (vezi actul din 3 septembrie 1568, cel din 20 ianuarie 1580, actul din 23 mai 1586 — facsimilul *ibid.*, B, XVI, vol. V, p. 566 — și cel din 18 iulie 1587), iar din veacul al XVII-lea alături de forma romînească a genetivului posesiv apare uneori sufixul posesiv -вич, din Serbia ori mai probabil adus de la Kiev de Udriște Năsturel (vezi нѣсгѹриловнч în actul din 1625 februarie 8, шърбановнч, în actul din 30 august 1634, гієргіѡвич în actul din 3 martie 1645, радѹловнч în cel din 22 aprilie 1646, станновнч în actul din 24 aprilie 1646, соаріввнч în cel din 26 februarie 1661, дѹмбръвнч în actul din 13 ianuarie 1659). În Moldova vom întîlni alături de vechile sufixe posesive slave — нч și — нн (гръдовнч, братаєвнч, нѡнловнч, продановнч, владычнн, лѹчнн, козмнн, оннн și — єв (малаєв) la unele și aceleași persoane — aceasta din veacul al XVI-lea — atît alternanța sufixelor indicate cît și forme romînizate. Astfel avem: владычнн și владыка, продановнч și продан, козмнн și козмовнч, богза și богзовнч, малаєв și малаєвнч.

[2] Așa de pildă *diacul* mic Radul care scrie actul din 9 februarie 1598 este fiul lui Lăudat fost mare logofăt, micul grămătic Mircan care scrie actul din 12 octombrie 1609 (vezi facsimilul *ibid.*, B, XVII, vol. I, p. 746) este fiul marelui logofăt Lupu.

[3] Așa de pildă Dumitrașco care scrie actul din 26 iunie 1619 (vezi facsimilul *ibid.*, B, XVII, vol. III, p. 714) este fiul lui Paraschiva logofăt al doilea.

[4] Așa de pildă Stan care scrie actele din 9 ianuarie și 13 mai 1610 și 18 martie 1628 (*AS*, dep. Filipescu, 25) este nepotul grămăticului Stan cel Bătrîn din Săvești.

[5] Așa își spune, de pildă, grămăticul Stoica Șerbanovici care scrie actele din 25 iulie, 30 august, 23 octombrie și 25 noiembrie 1634; Ghioca care scrie actul din 28 mai 1635 și Tudor care scrie actele din 25 februarie 1634 și 17 mai 1636.

[6] De pildă, omisiunile din actele citate în nota 5, scrise de Ghioca și Tudor.

чрътати — toate exprimate în acelaşi aorist, frecvenţa însă rămîne pentru начрътати şi писати.

În Moldova însă se păstrează termenul clasic писати, exprimat deseori în acelaşi aorist însă în formă impersonală: писа, iar uneori şi în perfect compus, aceeaşi formă.

Originea grămăticilor ne-o arată deseori chiar grămăticii înşişi. Astfel primii grămătici ai actelor din Moldova şi Ţara Romînească au fost străini, aceasta ca şi în toate ţările unde limba de stat era alta decît cea a poporului [1]. Iar mînuirea — de obicei corectă — a limbii în care scriau actele nu poate — cred — decît să întărească supoziţia exprimată [2].

Adăugînd la aceasta şi aspectul grafiei din actele lui Vladislav I, Dan I şi Mircea cel Bătrîn — ce seamănă mult cu cele din hrisoavele bulgare scrise în cursivă [3] — ar îngădui presupunerea că primii grămătici ai actelor Ţării Romîneşti au crescut sub înrîurirea şcolii bulgare. La fel pentru Moldova: actul de pildă al lui Roman Muşat din 30 martie 1392 este scris de un grămătic format în cancelaria slavă a Poloniei [4], iar cîteva alte acte sînt scrise de grămătici crescuţi în cancelaria Ţării Romîneşti [5].

Dar îndată ce cancelariile slavo-romîne s-au temeinicit, iar cultura slavă a prins rădăcini puternice în mănăstirile patriei noastre, grămăticii au început să se instruiască în arta scrisului la început în pomenitele mănăstiri, iar apoi şi în şcolile ce trebuie să se fi înfiinţat şi activat în sînul cancelariilor Moldovei şi Ţării Romîneşti. Dovezile că lucrurile stau aşa sînt următoarele: unii dintre grămătici sînt fii de feţe bisericeşti [6], crescuţi în mănăstiri ori formaţi de apropiaţii lor care învăţaseră mai înainte meşteşugul scrisului în mănăstiri, iar alţii sînt fii [7] sa unepoţi [8] de: grămătici, logofeţi al doilea,

---

[1] De pildă, în cancelaria slavă a Raguzei erau italieni pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea (vezi St. Stanojevici, Студије о српској дипломатици [Studii de diplomatică sîrbă], în Глас српске краљевске Академије други разред, CV (1923), p. 55).

[2] Vezi în acest sens, de pildă pentru cancelaria Ţării Romîneşti actul lui Vladislav I, al lui Dan din 1385 octombrie 3, ale lui Mircea din 1387 iunie 27, 11 mai 1409 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317) şi 28 martie 1415, iar în ceea ce priveşte cancelaria Moldovei vezi actele din: 30 martie 1392 (facsimilul *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 431), 18 noiembrie 1393, 28 noiembrie 1399, cel al lui Iuga destinat lui Braia şi actul lui Alexandru cel Bun din 14 aprilie 1411.

[3] Vezi pentru comparaţie planşele 2, 4 şi 6 din lucrarea lui G. A. Ilinski, Грамоты болгарских царей, Moscova, 1911.

[4] Să se compare actul respectiv cu cel al lui Vladislav Iagello din 27 ianuarie 1388 în facsimil la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, pl. 1.

[5] Aşa sînt, de pildă, actele din 4 august 1400, 7 ianuarie 1407, 16 februarie 1424 şi 10 februarie 1429.

[6] Aşa e, de pildă, Vîlcul fiul popii Neagul, care scrie actul Ţării Romîneşti din 20 ianuarie 1580, iar în Moldova cunoscutul diplomat Mihul logofătul, frate cu grămăticul Toader, sînt amîndoi fiii protopopului Iuga, la fel Jurj Ioilovici este fiul protopopului Ioil, tot aşa Ivan sau Ivanco Vladicin — care apoi îşi scrie numele tatălui şi prin *Vlădica* — din vremea lui Ştefan cel Mare este fecior de *Vlădică*.

[7] Aşa, de pildă, grămăticul Mircan care scrie actul din 12 octombrie 1609 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 746) este fiul marelui logofăt Lupu, Radul care scrie actul din 9 februarie 1598 este fiul lui Lăudat fost mare logofăt, Dumitraşco care scrie actul din 26 iunie 1619 (vezi facsimilul *ibid.*, B, XVII, vol. III, p. 714) este fiul lui Paraschiva logofăt al doilea. Tot aşa în Moldova Isaia Gărdovici este fiul grămăticului Gărdea din primul deceniu al veacului al XV-lea, Ivaşco Brataievici este fiul lui Brateiu logofăt de sub Alexandru cel Bun.

[8] Aşa, de pildă, e Stan care scrie actele din 9 ianuarie (vezi facsimilul *ibid.*, B, XVII, vol. I, p. 750), şi 13 mai 1610, nepotul grămăticului Stan cel Bătrîn din Săveşti.

mari logofeţi sau ai dascălilor care instruiau în şcolile respective domneşti[1]. Aşadar din cele exprimate reiese că uneori meşteşugul scrisului se moştenea. Este însă de adăugat faptul că şi după temeinicirea cancelariilor ţărilor romîne apar dieci străini, dar aceasta în chip sporadic[2].

Uneori grămăticii îşi scriau numele prescurtat fie prin reducerea cuvintelor[3], fie prin reducerea literelor[4], iar titulatura de grămătic în actele Ţării Romîneşti de obicei se exprima prescurtat[5], fapt ce se întîlneşte şi în Moldova, dar destul de rar[6].

În grafia actelor, grămăticii îşi îngăduiau unele libertăţi, ca de pildă: transpuneau din limba slavă în limba romînă şi invers unele nume de persoane[7] şi de locuri[8], introduceau elemente romîneşti în lexic, morfologie

---

[1] Acesta era, cred, de pildă, rolul dascălului Muşat care scrie actul Ţării Romîneşti din 3 mai 1595, iar în Moldova este Ioan Dascălul din actele lui Ştefan cel Mare.

[2] Aşa sînt, de pildă, în Ţara Romînească: Stan din ţara Sîrbească — ѡт сръбскы — care scrie actul din 28 octombrie 1568 (la *MIB*, fondul Brîncovinesc, moşia Măceşurile, nr. 1) tot el scrie şi actele din 27 august 1571 (vezi facsimilul *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 512) şi 28 iulie 1572 şi tot un sîrb — Радѹлъ сръбинъ — va scrie şi actul lui Matei Basarab din anul 1649 dat mănăstirii Ivir. Tot din Serbia vin grămătici şi în Moldova ca, de pildă, Геѡргіе сръбин [Gheorghe Sîrbu], care scrie actul din 10 octombrie 1454, Васко сръблин din cancelaria lui Bogdan al III-lea sau Лѹка сръблин care scrie actul din 11 mai 1540 (la Arhivele statului Iaşi). Şi tot grămătici străini sînt în ţara Romînească de pildă: *Calcio* care scrie actul din 17 noiembrie 1431 (vezi facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 334), *Coica* — care scrie actul din 23 august 1437 (vezi facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 338), *Caloiana* — care scrie actul din 15 iulie 1475, iar un moldovean scrie actul din august 1596 (*MIB*, 897).

[3] Aşa, de pildă, Tudor *spudei* îşi scrie numele în forma тѹд, la fel procedează cu numele său grămăticul moldovean Teodosie — Θеѡдс — al actului din 6 aprilie 1621 (la *AS*, ms. 543, f. 13) şi Apostol Tecucianul, grămăticul actului din 14 mai 1663 (*AS*, Ep. Huşi, LXX/13) care îşi exprimă numele de origine prin тек.

[4] Aşa, de pildă, grămăticul actului lui Ştefan cel Mare din 26 februarie 1491 îşi exprimă numele în ligatură.

[5] Dar numai pentru denumirile граматикъ şi логофетъ exprimate prin грам şi лог.

[6] Aşa, de pildă, Apostol Tecuceanul în actul citat în nota 3 de mai sus scrie ѹр pentru ѹрикаръ.

[7] Astfel sînt transpuse din slavă în romînă de pildă onomasticile: ѡрчюл în actul Ţării Romîneşti din 10 septembrie 1428 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 331) faţă de ѡрчюлов în actul din 1 decembrie <1425>, тѹркѹл în actul din 10 februarie 1461 faţă de тѹрчин din actul cu data 20 septembrie 1459, ѹдрище în actul din 31 iulie 1487 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 372), faţă de ѹдрищев în actul din 28 iulie 1472. În Moldova: дѹлческѹла în actul din 17 februarie 1438, faţă de долчевича în actul din 20 decembrie 1437, жѹмътатѣ în actul din 21 august 1438, faţă de жѹмжгатичи în actul din 5 martie 1438. Sînt transpuse din romînă în slavă de pildă: în Ţara Romînească: къдрави — în actul din 2 ianuarie 1452 faţă de крѣцъ în actul din 1 august 1451, кралевски în actele din 3 iunie 1493 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 385), 1 aprilie 1497 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 405), 6 octombrie 1499 faţă de крановескѹл din actul scris la 31 iulie 1487. Iar în Moldova, de pildă: оунгоурѣнинъ — cuvînt romînesc, dar în sufix slav — în actul din 24 iulie 1436 (vezi facsimilul A, XIV, XV, vol. I, p. 161), faţă de оунгоурѣноулъ în actul din 29 iunie 1433 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 122).

[8] Astfel sînt transpuse din slavă în romînă de pildă următoarele topice: жницѹл în actul din 3 aprilie 1480 (vezi facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 360) faţă de жилци în actul din 16 iulie 1472, iar în Moldova: панчещи în actul din 15 septembrie 1448, faţă de панчовци în actul din 18 februarie 1428, возіани în actul din 24 august <1436> faţă de возіане în actul din 5 martie 1446.

Sînt transpuse din romînă în slavă de pildă: манѕаци în actul moldovenesc din 7 decembrie 1436 (vezi facsimilul *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p.

şi sintaxă [1], exprimau — uneori — sentimente personale [2], se făleau cu iuţeala cu care scriau [3], foloseau cuvinte străine limbei cancelariei [4]. Alteori comiteau chiar abateri de la formular — cum am întîlnit la unii grămătici moldoveni care scriu în aceeaşi zi mai multe acte [5] —, abateri ce însă nu erau socotite ca dăunătoare autenticităţii actelor.

Ca aspect, scrisul grămăticilor slavo-romîni se înfăţişează în genere citeţ şi frumos [6], unii dintre ei chiar excelează în caligrafie.

Este însă de remarcat faptul că ductul grămăticilor din Ţara Romînească este de obicei destul de variat, pe cînd cel al grămăticilor din Moldova este mult mai puţin variat, iar în vremea lui Ştefan cel Mare devine aproape uniform.

Munca grămăticilor slavo-romîni, ca şi cea a oricărui, om lasă de multe ori de dorit şi cuvintele: «greşelile copiştilor sînt atît de dese în manuscrise, că de orice ne-am interesa în text noi trebuie neapărat să pomenim de existenţa lor şi să le avem în vedere » [7] — exprimate de neuitatul paleograf rus A. I. Sobolevski — sînt pe deplin valabile şi pentru munca grămăticilor slavo-romîni.

În studiul nostru: *Din paleografia slavo-romînă* am analizat pe larg atît greşelile cît şi multiplele lor cauze [8], aşa că aici dăm numai o enumerare a lor, adăugînd şi elementele ce lipsesc în studiul pomenit. Greşelile grămăticilor se manifestă prin: 1) repetarea unui cuvînt, a unei silabe, a unui sunet, sau a unui semn grafic, intervertirea literelor într-un cuvînt, grafierea unui cuvînt, sau a unei litere în locul alteia, omisiunea unui cuvînt, a unei silabe, a unei

---

469) faţă de мънзацн în actul din 24 aprilie 1434 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 463) şi tot într-un act moldovenesc, din 24 februarie 1442 въчꙋмѣни, faţă de въчꙋмѣнін în actul din 19 iulie 1428.

[1] D. P. Bogdan, *Caracterul limbii textelor slavo-romîne*, Bucureşti, 1946, p. 25—43; idem, *Glosarul cuvintelor romîneşti din documentele slavo-romîne*, Bucureşti, 1946.

[2] Aşa de pildă în actul Ţării Romîneşti din 1574 (la *AS*, Mitropolia Bucureşti, IV/2) grămăticul îndurerat scrie că: сладость мнра сего ꙋмирлетъ съмргъ [dulceaţa acestei lumi o nimiceşte moartea].

[3] De pildă, grămăticul Neagoe notează că scrie бръзо [iute] (vezi actele scrise de el la 4 august 1615 la *ARPR*, DCXXI/246 şi 28 noiembrie 1616, loc. cit., DXCII/221).

[4] De pildă панцца pentru жꙋпаннца în actul scris de Stoica Şerbanovici la 25 decembrie 1634 (copie la *II*), пања în actul scris de acelaşi la 10 iulie 1637 (*ARPR*, XLIII — 25) — cuvînt ce l-am întîlnit şi în alt act a cărui indicaţie bibliografică însă îmi scapă, cuvîntul ucrainean мовити exprimat prin: что се мовит în actele scrise de grămăticul Dumitraşco la 3 decembrie 1663 (*AS*, Nucet, V/5, *ARPR*, XCIV/10).

[5] Aşa de pildă grămăticul Tador ce scrie în ziua de 21 decembrie 1452 două acte, în al doilea (la M. Costăchescu, *DM*, II, nr. 117) elimină н брата его de după косте пръкалаба, tot aşa grămăticul Toader ce scrie la 9 ianuarie 1490 două acte, în al doilea (cel de la I. Bogdan, *DŞM*, I, CCIII) elimină cuvintele ꙗцка şi паркалаба faţă de шефꙋла şi сікаръ, la fel în cel al patrulea act scris de Teodor la 15 martie 1490 (actul, *ibid.*, sub nr. CCXV) sînt eliminate cuvintele: паркалаба pentru pîrcălabii de Hotin şi Orhei precum şi numele Ion pentru Secară — cuvinte ce apar în celelalte acte scrise de acelaşi grămătic. Aşadar oboseala îl făcea pe grămătic să facă atare suprimări din formular.

[6] Vezi, de pildă, actele lui Vladislav I, cele din: 1385 octombrie 3, 19 iunie <1421> (în facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 325), 17 noiembrie 1432, 25 iunie 1436 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 336) şi cele moldoveneşti reproduse de I. Bogdan în *Album paleografic moldovenesc*, planşele X, XXVII, XXIX, XXX, XXXIII, XXXVI, XXXVIII.

[7] Vezi Славяно-русская палеография. Лекции А. И. Соболевского, издание 2-е, St. Petersburg, 1908, p. 99.

[8] Vezi D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Greşelile.*

litere sau a titlei, scrierea de prisos a unei silabe sau a unei litere[1], cele mai de seamă greşeli fiind însă cele din dată[2]. Şi tot între greşelile grămăticilor intră şi acele acte socotite în dublu exemplar —unul dintre acte fiind greşit[3]; la fel se explică şi acele începuturi de acte aflate pe una din cele două foi ale unor acte[4].

Grămătici speciali pentru anumite categorii de acte nu existau, ci aceiaşi dieci scriau toate actele slave ce emanau din cancelariile domnilor ţărilor romîne[5].

Uneori însă, dată fiind personalitatea destinatarului, actele se scriu chiar de şeful cancelariei domneşti, — dar aceasta numai în pragul veacului al XV-lea[6].

Numărul grămăticilor la un singur domn şi într-un singur an era destul de mare; astfel Vladislav al II-lea are în 1451 cinci grămătici[7] la fel şi domnul moldovean Alexăndrel are cu un an mai tîrziu acelaşi număr de pisari[8]. Acest lucru este pe deplin explicabil, dacă ne gîndim la faptul că nevoile şi relaţiile cancelariei domneşti erau destul de întinse pentru ca grija lor să fie lăsată pe seama unuia sau a doi dieci.

În veacul al XVII-lea, cînd actele scrise în limba romînă devin din ce în ce mai dese, unii dintre grămăticii domneşti scriu de-a valma atît acte domneşti, cît şi zapise[9], atît acte în limba slavă, cît şi acte în limba romînă[10].

---

[1] La cele spuse în lucrarea indicată mai sus să se adauge şi greşelile datorite vîrstei grămăticului, aşa de pildă Eremia Băseanul care activează din 1581 (vezi lista grămăticilor moldoveni întocmită de Nicolae Grămadă în *CDM*, p. 213) în actele ce le scrie la 12 iunie 1617 (*AS*, Sava — Iaşi, XLVIII/1), 1620 şi 1621 februarie 25 (*ARPR*, CCXLVII/23 şi CLXXXV/156) are destule greşeli scrisul fiind şi tremurat. Acelaşi lucru înfăţişează şi grămăticul Corlat care scrie actul moldovenesc din 15 aprilie 1639 (*MIB*, 35 237).

[2] Vezi mai departe cap. *Data*.

[3] Aşa sînt, de pildă, actele Ţării Romîneşti din 10 septembrie 1539 la *ARPR*, LXVII/210 şi 211, cel de sub cota 210 are greşeli ca тѹ în loc de татѹ chiar în numele destinatarului, s-a omis потрѹбе numele unui alt destinatar. Tot aşa actele din 12 decembrie 1591 — la *ASI*, 1466, provin de la Episcopia Rîmnic, XXIX/6 şi 7 — data în cel de sub nr. 6 nefiind pusă la locul ei s-a scris apoi nr. 7. La fel zapisul moldovenesc din 29 septembrie 1593 (la *AS*, Neamţ, XIX/1) are pe f. 2 acelaşi zapis, dar întrucît nu s-a început zapisul cu numele celui care vinde cum era formularul, s-a scris din nou — prima variantă n-are nici-o dată. Şi tot aşa e şi actul domnesc din 19 februarie 1617 (*AS*, Galata, IX/2) care pe o filă are un act din 18 febr. 7125, iar pe alta unul din 19 febr. 7125 — aici omisiunile din formularul actului scris la 18 febr. au făcut ca să se scrie un nou act în ziua următoare.

[4] Vezi în acest sens de pildă actul Ţării Romîneşti din 25 aprilie 1569 (la *ASI*), actul moldovenesc din 8 mai 1581 (la Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XVIII, p. 146), cel din 13 iunie 1616 (la *AS*, Bisericani, IV/15) cum şi actul din 5 mai 1624 (*ARPR*, XIX/69).

[5] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 54 şi idem, în *CDM*, p. 9—10.

[6] Vezi idem, *DSR*, p. 54.

[7] *Ibidem*, p. 55 şi nota 2.

[8] Vezi şi cele scrise de N. Grămadă în *CDM*, p. 22, iar în sensul celor spuse mai sus să se rectifice şi cele scrise de mine în *CDM*, p. 10, fapt de altfel semnalat de N. Grămadă, în *CDM*, p. 22, nota 6.

[9] Vezi, de pildă, actul Ţării Romîneşti din 22 septembrie 1623 (la *AS*, Radu Vodă, IV/24) scris de Şerban logofăt care scrie şi zapisul din 18 septembrie 1623 (*ibid.*, IV/23) privind acelaşi obiect, zapisul moldovenesc scris de Eremia Borăleanul la 10 aprilie 1627 (*ARPR*, CCCXLI/20), zapisul din 22 decembrie 1625 (la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei) scris în romîneşte şi actul domnesc cu aceeaşi dată *(ibid.)* scris în slavă sînt scrise de un acelaşi grămătic privind acelaşi obiect, la fel actul domnesc din 27 februarie 1638 este scris de acelaşi grămătic care scrie şi zapisul romînesc din 26 februarie 1638 (vezi Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, III, p. 173—177).

[10] Vezi cele spuse mai sus în nota 9.

Este apoi de subliniat faptul că pregătirea cărturărească la care se adaugă şi darul vorbirii a unora dintre grămătici a făcut ca aceştia să fie folosiţi şi ca soli [1], însă vîltoarea politicii nu-i antrena pe toţi deopotrivă, căci aşa se explică de ce alţi grămătici sînt moşteniţi de domni care numai prieteni nu puteau fi [2].

Sînt însă unele acte — nu puţine — cărora le lipseşte specificarea grămăticilor ce l-au scris. În acest caz trebuie să se procedeze la *identificarea grafiei*, ţinînd seama de faptul că dacă forma literelor rămîne aproape neschimbată în faza unui tip al grafiei, nu acelaşi lucru se întîmplă şi cu direcţia de traseu — ductul — unui grămătic, element ce se schimbă de la om la om şi chiar la acelaşi om ductul este în concordanţă cu anumite stări din viaţă: tinereţe, bătrîneţe, boală, accident etc. La acestea trebuie să se adauge şi un anumit mod de a schiţa o literă, specific fiecărui om, căci toţi facem pe *M* ca literă, însă nu toţi la fel îl ornăm, îl trasăm sau îi unim cele două verticale şi acest anumit mod de a schiţa o literă — mod ce fixează personalitatea omului — este ceea ce se chiamă *idiotism grafic*.

Ţinînd seama de idiotismul grafic se cercetează apoi dacă pomenita particularitate grafică apare de *mai multe ori* în grafia grămăticului unui act, căci apariţia caracterului specific o singură dată nu poate alcătui un idiotism grafic, forma specifică a caracterului grafic putînd fi provocată o dată de o deviere a mîinii, de locul unde şi pe ce se scrie etc.

Dar şi în fixarea idiotismului grafic se cere o obişnuinţă a ochilor, o cunoaştere adîncă a evoluţiei caracterelor de la o epocă la alta — aceasta pentru a vedea dacă semnul grafic ce e luat drept idiotism nu cumva este un produs al şcolii în care s-a instruit grămăticul şi în acest caz el nu mai alcătuieşte un idiotism grafic.

Spre a exemplifica cele spuse mai sus, menţionez ca idiotism grafic de pildă o interesantă legare a lui ѡ cu т (suprascris), ce se întîlneşte în actul lui Mircea cel Bătrîn dat mănăstirii Snagov. După acest idiotism grafic se constată că acelaşi grămătic scrie actul din 1406, cît şi cel dat mănăstirii Cozia pentru ca oricine să-i poată face danii, fiindcă în toate cele trei acte apare idiotismul grafic amintit. Dar dacă idiotismul grafic specificat l-am întîlni într-un act de la Vladislav al II-lea sau mai tîrziu, el n-ar mai alcătui un idiotism grafic, ci înrîurirea unei şcoli.

Corecturile, ştersăturile, răzuirile şi adaosurile din acte. În actele slavo-romîne se întîlnesc uneori corecturi, ştersături, răzuiri şi adaosuri contemporane, elemente ce dovedesc că parte din greşelile făcute de grămătici erau sezisate sau de ei înşişi, ori de verificatorii actelor scrise şi astfel se îndreptau.

---

[1] Aşa, de pildă, Radul cel Frumos trimite ca sol pe la 1463 la braşoveni, pe grămăticul Constantin, tot aşa Basarab cel Tînăr trimite pe la 1478 la braşoveni şi la vicevoievodul Transilvaniei, ca sol pe Oprea grămătic. La fel în Moldova grămăticul Şandru Cîrje este trimis, la 1498, de către Ştefan cel Mare, sol la marele cneaz de Moscova Ivan Vasilievici, însoţit fiind de Feodor Isăescul şi de o suită de 40 de persoane, la fel Costea grămăticul, fratele dascălului Ioan este trimis în 1493 sol la Moscova şi în 1498 la marele cneaz al Lituaniei, iar în anul următor este sol atît la marele cneaz al Lituaniei, cît şi la marele cneaz al Moscovei.

[2] Aşa, de pildă, este *Calcio* grămătic atît în cancelaria lui Alexandru Aldea, cît şi în cea a adversarului său Vlad Dracul, *Caloiana* grămătic atît la Basarab cel Bătrîn cît şi la Basarab cel Tînăr, iar în Moldova Petru Asdanovici, Tador Prodan şi Vulpeş sînt grămătici atît sub Petru Aron, cît şi sub Ştefan cel Mare.

Corectarea se făcea în mai multe feluri: se prefăcea litera greșită în literă corectă, cînd forma literei îngăduia aceasta[1], se ştergea cu degetul litera greșită atunci cînd cerneala nu era uscată[2], se răzuia[3] sau se spăla litera greşit scrisă şi în locul ei se făcea litera cuvenită. Cînd grămăticul greşea mai multe litere sau chiar cuvinte, le ştergea cu cerneală şi scria deasupra lor textul corect[4].

Cînd omisiunea grămăticului cuprindea mai multe litere sau cuvinte, acestea se scriau ori deasupra printre rînduri[5] sau se adăugau marginal[6], de obicei indicîndu-se printr-un semn omisiunea[7]; avem apoi ştersăturile sau încercuirile, de obicei ştersături cu roşu, posterioare, făcute în cancelaria Țării Romîneşti în urma unei hotărîri domneşti şi aceasta în sensul că obiectul cuprins în atare ştersături nu mai aparținea posesorului actului, ştersături ce de obicei poartă o însemnare indicatoare făcută cu roşu[8].

Spații nescrise în acte. Unele acte slavo-romîne înfățișează spații nescrise, ele urmînd de obicei a cuprinde nume de persoane şi locuri, sume de bani, date ale actelor mai vechi, aceste locuri albe fiind pricinuite de faptul că atunci cînd se scria actul nu se cunoşteau elementele respective, ori sînt simple omisiuni ale grămăticului[9].

---

[1] Aşa, de pildă, s-a transformat в din вавак în б în actul lui Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413, tot aşa р în л din горовать în actul moldovenesc scris la < 13 decembrie > 1421, la fel кд din data de an a actului moldovenesc scris la 15 august 1616 (la *AS*, Iaşi CDXXIII/4) s-a corectat din cifra в.

[2] D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Corecturile, ştersăturile, răzuirile şi adaosurile din acte.*

[3] De pildă în actul Țării Romîneşti din 31 octombrie 1499 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 416) grămăticul a scris întîi cifra кѳ pentru ziua din lună, apoi a răzuit şi a scris лд, tot aşa în actul moldovenesc din 12 ianuarie 1495 s-a scris întîi мр кд, apoi s-a ras de grămătic şi s-a scris ген ві.

[4] Vezi în acest sens, de pildă, actul Țării Romîneşti, din 5 iunie 1483 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 368) unde cuvintele greşite тог радї нм s-au şters şi s-a scris deasupra н гсвꙋ мн.

[5] Vezi în acest sens, de pildă, actul lui Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413, actul moldovenesc din 14 septembrie 1427 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 450).

[6] Vezi de pildă, actul Țării Romîneşti din 8 ianuarie 1480. Cînd omisiunile erau remarcate de verificatorul actului el cerea să fie trecute cu roşu; acesta e cazul cu adaosul marginal din actul Țării Romîneşti, scris la 30 iunie 1441 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 341).

[7] Vezi de pildă actul Țării Romîneşti din 16 septembrie 1430 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 333) unde cuvintele omise sînt indicate printr-o cruce cu patru puncte între brațe, în alte acte sînt mai multe puncte şi aceste semne de obicei se pun atît în fața cuvintelor omise cît şi la locul din text unde ele urmează a fi socotite.

[8] Aşa de pildă în actul Țării Romîneşti din 19 iulie 1498 este cu roşu: извадн се ѿт пред гсдва мн [s-a scos în fața domniei mele], în actul din 1626 iunie 6 (la *ARPR*, CCCCXXXV-132); н извадних гво мн нменем ѡвемзн людїе вниш реч със кнноварю ѿт кнноговех что ест нмѣл ѡнн н за скꙋпованїе н за дѣдїнꙋ ѡхож да се знает кто ест вечнн н кто ест ѡстал кнез да не бꙋдет нѣка прнтесненїе нлн лъщенїе [şi am scos domnia mea numele acestor oameni mai sus-zişi cu chinovar din cărțile ce ei au avut de răscumpărare şi de dedină pentru ca să se ştie cine este vecin şi cine a rămas cneaz, ca să nu fie nici o zăticnire sau înşelăciune]. Trebuie adăugat faptul că uneori apare verbul измазатн [a şterge] ce se exprima şi în prescurtare prin suprascriere: нз (vezi de pildă actul din 5 iunie 1605, în copie la Institutul de istorie al Acad. R.P.R.).

[9] De pildă actul Țării Romîneşti din 16 iunie 1493 urma a cuprinde nume de țigani, cel din 28 decembrie 1595 — numele marelui logofăt care poate a lipsit de

Sînt apoi ştersături şi adaosuri făcute cu intenţie de fals, despre care însă nu poate fi vorba aici [1].

Găuri făcute în acte prin tăietură. Unele acte slavo-romîne — mai mult cele din Moldova şi mai puţin cele din Ţara Romînească [2] — înfăţişează găuri înguste, făcute în lat prin tăierea şi detaşarea unei părticele din text — părticică ce cuprinde nume de persoane sau proprietăţi —, tăieturi făcute în cancelaria domnească în urma unei hotărîri [3].

Notele de pe verso actelor. Pe dosul materialului de scris al actului se află deseori, pe lîngă menţiuni arhivistice [4] — nu rareori extrem de importante [5] — rezumate scurte sau menţiuni privind obiectul actului, întocmite ori îndată după ce actul s-a scris [6], scrise de cele

---

la sfat, actul din 12 iunie 1651 (*AS*, Bistriţa, LXII/27) — nume de sat şi judeţ. Unele din aceste spaţii nescrise se completau ulterior de grămăticul care scria actul: aşa de pildă grămăticul care a scris actul din 10 ianuarie 1646 (*AS*, Episcopia Argeş, XLII/5) a omis chiar numele lui şi l-a completat apoi, în actul moldovenesc din 1610 (la *AS*, Episcopia Huşi, XLIX/4) suma de bani s-a completat ulterior de grămătic, tot aşa în actul din 16 ianuarie 1620 (*AS*, depunerea I. G. Cantacuzino); în actul din 7 iunie 1616 (la *ARPR*) numele satului *Buhainţi* s-a scris ulterior de grămătic; în actul moldovenesc din 13 ianuarie 1602 (*AS*, Neamţ, LXV/2) neştiind grămăticul pe cît timp se acordă *slobozenie* de dări şi prestaţii unui sat ce urma a fi întemeiat a lăsat loc, peste care apoi domnul a scris cu mîna sa: на трн лѣтн [pe trei ani]. Iar în actul moldovenesc din 15 decembrie 1623 (la *ARPR*, XLII/13) grămăticul neştiind numărul de boi cu care va fi globit cel care va ridica din nou pîră, a lăsat loc gol, spaţiu ce apoi a fost completat prin cifra н҃ [50] chiar de domnul însuşi, atunci cînd a iscălit actul.

[1] Vezi mai departe cap. *Actele false*.

[2] Vezi în acest sens de pildă actul Ţării Romîneşti din 16 martie 1494, de unde, prin tăietură s-au scos o serie de nume de proprietăţi.

[3] Vezi în acest sens actele moldoveneşti din : 27 iulie 1448, 3 decembrie 1462, 18 ianuarie 1490 — aici în două locuri — 16 martie 1593 (*AS*, Mitropolia Iaşi, CXXXVIII) unde însă tăietura priveşte numai prima menţiune a satului.

[4] Aşa, de pildă, nota de pe verso actului Ţării Romîneşti din 10 ianuarie 1588 aflat astăzi la Arhivele St. Buc. Secţia istorică, nr. 1376, provenind din fondul m-rii Tismana, netrebnice, IX/10 — notă făcută în Arhiva m-rii destinatare — notă ce arată peregrinarea actului: † сію книгꙋ Іѡн мїхнѣ ѡт Влашко земли за мѣртис стомоу монастирꙋ чръна в҃ ас бь да прости <т + н în ligatură> многа мꙋ лѣта [† această carte a lui Ion Mihnea din Ţara Romînească pentru mertic sfintei mănăstiri Cerna, 2000 aspri, dumnezeu să-i ierte anii lui mulţi].

[5] Aşa, de pildă, pe baza unor atare note istoricul sovietic L. V. Cerepnin a reuşit să reconstituie unele din fondurile arhivelor feudale ruse (vezi L. V. Cerepnin, РФА, I şi II).

[6] Vezi în acest sens următoarele note de pe verso: тисмена pe actul lui Mircea din 1406 indict. 15, † кто си щєт приложит дшж [† cine-şi va dărui sufletul] pe actul aceluiaşi domn destinat Coziei prin care oricine îşi poate face danii, † За блатове съпатꙋл [†pentru bălţile Săpatul] în actul aceluiaşi destinat m-rii Nucet; с хрисовол за водениць жꙋлескии тръгь [acest hrisov este pentru moara din Tîrgu Jiului] din actul lui Dan al II-lea scris în duminica Floriilor; книгꙋ Влад воевода pe actul din 16 martie 1494; радꙋлъ вод зет Бас [Radul vodă ginerele lui Basarab] pe actul din 22 august 1526 al lui Radu de la Afumaţi. La fel: † сїа книг за съсѣни и кръломжнещ да работит стмꙋ епископꙋ [† această carte pentru Săseni şi Cărlomăneşti ca să lucreze sf. episcop], de pe un act al lui Pătraşco cel Bun (*ARPR*, CXXIX/12) catastiful satelor Mitropoliei din Tîrgovişte scris în romîneşte: а҃ аиииоасъ, în text: аиииоаса —, в҃ могошаци, г҃ лꙋчиани, д҃ бънещи, є҃ сръби, ѕ҃ мошоуль кꙋ балтж ал'бж — în text: мошови cꙋ бела блата, — з҃ ѡрѣхоунцж и болбошани, — în text: блъбошаии и ѡчинж ↑ драгънещи, ѳ҃ фолещи, і҃ спинетꙋл, аі съкътꙋрж, ві секꙋени, — în text: сакꙋени, — гі фꙋстое и кꙋр cꙋc, ді гречи ѿ скрата, єі томшани ѿ ръстока ѕі щербанещи, връщи, пернаци, кълꙋгърени ѿ cꙋд браниль — în actul

mai multe ori de grămăticul actului sau posterior[1], precum şi diferite alte note mai toate deosebit de importante atît pentru diplomatică[2],

---

cu data 1615 iulie 14 (*ARPR*, XLVI/4). Tot aşa: cartea lu Lion vodă de păr cu călugării ѡт ста (sic) строіц (sic) радї satul Goleşti — pe actul din 1630 ianuarie 10 (*AS*, Mitropolia Ţării Romîneşti, CLVII/147); † радї ѡчнѹ ѡт мъпкънеці ві бол и два крата със ка бол [† pentru ocina din Măicăneşti cu 12 boieri şi de două ori cu 24 de boieri] — pe actul din 18 octombrie 1659 (*ARPR*, CCCXCVII/15). Iar în actele moldoveneşti: мито ѡт бръладъ тръг [vama din tîrgul Bîrlad] pe actul din 20 august 1422, пашко и петрика татар <т în ligatură cu р> pe cel din 30 septembrie 1445; † комисъл пътрѹ pe actul din 15 august 1455; потвръждение (т în ligatură cu в) ѡна сѣ дал ѹ рѹки... ѡт [† întărirea aceasta s-a dat în mîinile... de la] pe actul din 7 martie 1493; привилїа митрополїнна ѡт романова тръга на село панчеци [privilegiul mitropoliei din tîrgul Roman pentru satul Panceşti] pe actul din 16 martie 1529 (*ARPR*, Peceţi, 140); вечнаа памет и здравїе и спасеніе дшн и тѣлѹ Іѡ петрѹ воевода за еж дал село вълѣнїн ѹ кнгіавской држави и едно ѡзеро на имѣ бѣлеѹл стѣи побратскои монастиры идеж ест храм стго николы и где ест ігѹмень маевник наш кvр Григоріе [vecinică pomenire şi sănătate şi mîntuire sufletului şi trupului lui Io Petru voevod pentru că a dat satul Vălenii în ţinutul Chigheci şi un iezer anume Beleul, sfintei mănăstiri Pobrata unde este hramul sfîntului Nicolae şi unde este egumen duhovnicul nostru chir Grigorie] pe actul din 11 mai 1547 (*ARPR*, Peceţi, 165).

[1] Vezi în acest sens de pildă: note din veacul al XV-lea: за вамѹ по дѹнаю [pentru vama de pe Dunăre] în actul lui Mircea din 11 mai 1409 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Rominiei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317), за вам ѡт ѹмнѹне [pentru vama de la Genune] în actul din 28 martie 1415, за телѣги да съ сѹт мирни [să fie în pace pentru căruţe], pe privilegiul vamal al lui Mircea cel Bătrîn acordat mănăstirii Cozia; † кто си прѣдаст дшѫ... [† cine-şi va închina sufletul] pe actul din 22 iunie 1418 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 320). Iar în actele moldoveneşti note din sec. XVI: † село драгомиреціи и левѹшанїи княгиня Анастасїа мати алеѯандра воевѡди стараго [† satul Dragomireşti şi Levcuşanii ale cneghinei Anastasia mama voevodului Alexandru cel Bătrîn] în actul din 16 septembrie 1408. сїа книга ест винаа ві возниниць и загорное блато [această carte este pentru vin: 12 butii şi balta Zagorna] pe actul din 1 septembrie 1429 (vezi facsimilul *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 456). Specificarea că satul Crăstineşti se chema Bălneni notă din veacul al XVIII-lea de pe actul din 14 septembrie 1427 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 450), cea de pe actul din 20 decembrie 1437 din veacul al XVIII-lea arătînd că satul *Bărgăeştii* se află pe apa pe Moldovei, tot aşa însemnarea din veacul al XVIII-lea a lui Iordache Cantacuzino de pe actul din 27 iulie 1448: această ţăncuşă s-au sco<s> cîndu am avut pără cu Dumitraş postelnic, rămăindu-l pe dumnealui < în urma judecăţii domnul porunceşte tăierea ţăncuşei — scoaterea unei părţi din textul actului > cu numele a doi ţigani.

[2] Aşa de pildă însemnarea: † прьвѣе егда сътвори привилїе велико Стефанъ воевод а ѡн постави свои печат новїи великыи на сеи привилїи нѣмецкаг монастырѣ [† întîi cînd Ştefan voievod a făcut marele privilegiu, el a pus pecetea sa mare nouă pe acest privilegiu al mănăstirii Neamţ] ce se află pe verso actului din 13 februarie 1458 ne arată următoarele: *a)* privilegiul mare — привилїе велико — se sigila cu pecetea mare domnească (vezi în acest sens şi relaţia în actul cu data: 27 octombrie 1452 facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 502); *b)* denumirea matricei peceţii mari; *c)* Ştefan cel Mare îşi fabricase matricea proprie pentru pecetea mare. Sînt de asemenea importante pentru diplomatică şi însemnările de pe actele moldoveneşti specificate în nota 6 de la p. 62 şi anume actele din: 1493 martie 7 — arată procedeul de înmînare al actului; 1529 martie 16 (vezi facsimilul în *ibid.*, A, XVI, vol. I, p. 665) — arată că conţinutul unui act metropolitan era tot привилїе; 30 septembrie 1445 — completează actul, căci în el nu se menţionează decît numai Paşco, însoţit de formula generică сь его человѣки. Tot aşa şi însemnarea : тогдаже ѡрга дал г злат... а бол — de pe actul din 30 aprilie 1555 (*AS*, Peceţi

pentru fiinţarea limbilor slavă[1] şi romînă[2], cît şi pentru istorie în genere[3].

CARACTERELE INTERNE ALE ACTELOR

Încheind cu particularităţile — caracterele — externe ale actelor, rămîne, în cele ce urmează, a mă ocupa de caracterele interne, întîi de limbă cu ortografie şi apoi de formulele diplomatice ale actelor.

Limba. Unul din elementele esenţiale ale criticii diplomaticii în determinarea datei şi provenienţei unui act îl alcătuieşte limba în care s-au scris actele.

Rîndurile ce urmează nu formează obiectul unui studiu lingvistic propriu-zis — ce nu intră în obiectul preocupărilor de faţă — el sintetizează numai cîteva date necesare, cercetării diplomatice, bazate pe studiile făcute de diferiţi lingvişti, cît şi pe cercetări personale ale autorului acestor rînduri.

Denumirile sub care e cunoscută limba actelor slavo-romîne sînt următoarele: *sîrbească*[4], *sîrbie*[5], *slovenească*[6], *bolgărească*[7], iar pentru Moldova deosebitor şi *rusie*[8]. Dar această limbă era « o limbă moartă, literară, o limbă

---

172) care arată taxele ce se percepeau pentru obţinerea unui act. La fel şi însemnările de pe actele moldoveneşti din nota 1 de la p. 63 şi anume acela cu data: 27 iulie 1448 — arată procedeul prin care un act ce totuşi rămînea în mîna cuiva nu mai avea valabilitate pentru unele elemente.

[1] Vezi în acest sens de pildă notele actelor cuprinse în nota 6 p. 62—63 şi anume cele cu datele: 1406 indictionul 15, şi duminica Floriilor.

[2] Vezi în acest sens, de pildă, însemnările de pe actele cuprinse în nota 6 p. 64 şi anume ale actelor cu datele: 22 august 1526 — pentru *vodă* Pătraşcu cel Bun, 1615 iulie 14, 1630 ianuarie 10, 30 septembrie 1445 — în act grămăticul scrie пєтрь комись — şi al lui Mircea cel Bătrîn din 11 mai 1409 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317).

[3] De pildă nota din secolul al XVII-lea de pe actul moldovenesc din 16 septembrie 1427 are importanţă pentru că ne arată că satul *Trimidicii* se află în Vaslui, la fel nota din acelaşi veac de pe actul cu data: 3 noiembrie 1433: кръстіанєщъ — în text кърстьнєщїи ne explică cum s-a format numele de azi al satului Creştineşti — căci s-a crezut că numele кръстіанєщъ este în legătură cu cuvîntul rus mai vechi крєстьанинъ [*creştin*].

[4] Vezi pe lîngă datele de la Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural (CL)*, <Bucureşti>, p. 264—267 şi datele dascălilor de slovenie raportate la act: *uric sărbesc* spune Constantin dascălul de la şcoala de la sfîntul Gheorghe cel vechi din Bucureşti — că tălmăceşte la 1778 (vezi tălmăcirea actului din 26 septembrie 1570 la *ASSI*, 868), *hrisov sîrbesc* la *hartofilaxul* protopopul Radu din Rîmnicu-Vîlcea (vezi tălmăcirea din 1796 a actului din 15 iunie 1647 la *AS*, Episcopia Argeş, XXII/12).

[5] Vezi în acest sens însemnarea dascălului de slovenie Goran logofătul pe izvodul său din 9 iulie 1694 a actului lui Matei Basarab (la *AS*, Mitropolia Bucureşti, CCIV/5), la fel cea a lui Procopie dascălul din 20 martie 1765 făcută actului moldovenesc aflat la *AS*, achiziţii noi CCXVII/9 (aici *sîrbie*), acelaşi şi *serbie* (în tălmăcirea moldovenească de la *ARPR.*, LII—138).

[6] Vezi în acest sens tălmăcirea lui Floru ierei dascăl de slovenie de la *ARPR*, CCXLIII/1, cea a dascălului domnesc Leontie ieromonah la Tismana de la ASSI, 1574, a aceluiaşi de la *ARPR*, CXXV/53.

[7] Vezi în acest sens de pildă tălmăcirea din 27 septembrie 1837 a ieromonahului Iustin şi a schimnicului Grigorie, făcută unui act moldovenesc din 16 august 1616 (la *AS*, Agapia XIII/5).

[8] Dar numai pentru actele din Moldova, vezi în acest sens tălmăcirea din 1755 a lui Tănasie logofăt de taină, aflată la *ARPR*, XL/20, şi adjectivul: <uric> *rusesc*, notă din veacul al XVIII-lea de pe verso actului moldovenesc din 1 iunie 1596 (*AS*, Văratec, XVII/6).

a scrisului, pentru că limba curentă a fost totdeauna cea romînă »[1]. De aici și faptul că limba actelor slave din Moldova și Țara Romînească[2] « reprezintă în sine un fenomen foarte complicat și contradictoriu »[3], căci în sînul ei se reflectă limba *slavă veche*, dar nu așa cum această limbă literară, comună, la vremea ei, tuturor slavilor[4] se înfățișează în veacurile ei de existență — X și XI [5] —, ci în evoluția și redacția denumită *medio-bulgară*[6], la care

---

[1] A. I. Iațimirski, Журнал Министерства Народного Просвещения (ЖМНП) 1907 р. 441—442. Vezi cele scrise în acest sens atît de C. Jireček în « Archiv für Slavische Philologie », XIX, p. 601—602, cît și cele scrise de I. Bogdan, în *DȚRB*, p. XXXIII. Că limba actelor slavo-romîne era o limbă moartă se desprinde atît din cele scrise de A. I, Sobolevski în ЖМНП, CCXCIII, iunie 1894, p. 425 cît și din cele scrise de A. A, Șahmatov în Отчет о состоянии и деятельности имп. С. Петербургского Университета за 1910 г., p. 348. De caracterul viu al limbii textelor slavo-romîne se îndoiește și K. Radcenko « un mare specialist al scrisului medio-bulgar » — așa cum îl caracterizează pe deplin just S. B. Bernștein — vezi pentru cele spuse de K. Radcenko, ЖМНП, seria nouă, IX, mai 1907, p. 422.

[2] Pînă astăzi nu există încă o lucrare care să cuprindă studiul limbii actelor slavo-romîne din toată perioada veacurilor XIV-XVII, ci sînt numai lucrări ce îmbrățișează stadiul limbii în veacurile XIV și XV. Dintre aceste lucrări, cea mai bună pentru limba actelor din Țara Romînească, este lucrarea lingvistului sovietic S. B. Bernștein, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. Том I: Язык валашских грамот XIV—XV веков (ЯВГ), Академия Наук СССР, Институт Славяноведения. Издательство Академии Наук СССР, Moscova — Leningrad, 1948, 370 p. Dar studiul lui Bernștein privește mai mult limba documentelor destinate brașovenilor și sibienilor, căci cele mai multe dintre edițiile actelor interne n-au fost accesibile învățatului sovietic. Pentru limba actelor moldovenești cel mai bun studiu este articolul lui I. Bogdan, *Über die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden* în *Iagić — Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Iagića*, Berlin, 1908, p. 369 — 377 și în extras (vezi și aprecierea lui S. B. Bernștein, în ЯВГ, p. 223).

[3] Vezi S. B. Bernștein, ЯВГ, p. 76—77.

[4] Așadar termenul de *limbă bulgară veche* — în loc de *limbă slavă veche* — preferat de cercetătorii bulgari este impropriu. Vezi de pildă cele scrise de A. M. Selișcev în Старославянский язык, часть первая (СЯ), Moscova, 1951, p. 34 cît și cele scrise de L. P. Iakubinski, în История древнерусского языка (ИРЯ), Moscova, 1953, p. 83—84.

[5] Iată care sînt, pe scurt, cele mai de seamă particularități fonetice ale limbii slave vechi: 1) ființa iusurilor simple: mare (ѫ) și mic (ѧ) ca vocale nazale: o^{m}, o^{n} și e^{m}, e^{n}: ѫждрь — *mo*^{n}*drь*, имѧ — *ime*^{n} cît și a iusurilor iotate: mare (ѭ) și mic (ѩ) ca vocale nazale: *io*^{m}, *io*^{n} și *ie*^{m}, *ie*^{n} (ѭтрь — *io*^{n}*trь*, ѩзыкъ — *ie*^{n}*zykъ*); 2) ființa semivocalelor: ъ (ѥръ) și ь (ѥрь) — ce se pronunțau — în poziție accentuată, tare, ca *ŏ* și *ĕ* foarte scurți (влъкъ — *vlŏkъ*, дьнь — *dĕnь*); 3) înlocuirea — uneori — a ierului (ъ) și a ieriului (ь) prin *o* și *e* — dar numai în poziție accentuată — ca urmare a celor exprimate la punctul 2 (дождь — дъждь, весь — вьсь); 4) dispariția — uneori — a pronunției celor doi ieri — aceasta spre sfîrșitul epocii slave vechi și numai cînd ъ, ь se află în poziție slabă, neaccentuată iar prin aceasta și căderea lor (книга — кънига, в — вь); 5) amestecul — uneori — a celor doi ieri — aceasta, în urma pierderii pronunției specificate la punctul 4 (врътопъ — врьтьпъ, вьпль — въпль); 6) ы semivocală (în добрыи — *dobrўi*) și vocală plină (în сынъ — *synъ*); 7) и semivocală (în добрыи — *dobrўi*) și vocală plină (în быти — *byti*); 8) ѣ diftongul *ea (ia)* (горѣ — *gorě*); 9) lichidele ръ, рь, лъ, ль (гръдъ, съмрьть, влъкъ, льсть); 10) *l* epentetic (земл'ѩ, корабл'ь); 11) consoanele palatale: щ, жд (помощь, дъждь); 12) africata ѕ (dz) (ноѕѣ); 13) palatalele: л', н', р' (земл'ѩ, кон'ѩ, мор'ѩ).

[6] Iată particularitățile cele mai de seamă ale medio-bulgare din actele slavo-romîne. În fonetică: 1. păstrează din slava veche: *a)* grupurile шт, жд, *b)* lichidele ръ, рь, лъ, ль, *c)* înlocuiește — uneori — ierul și ieriul în poziție accentuată prin *o* și *e*, *d)* africata *dz*. Și în plus: 2. iusurile ѫ și ѧ devin vocale curate și anume *ă* și *e*: воєводѫ, милостїѧ-милостїѧ, земѧ — cunosc însă și patru exemple de nazalism a iusului mare, așa e: сѫндїи (în actul lui Radu cel Mare din 6 aprilie <1496—1508>, destinat satelor mănăstirii Bistrița — vezi facsimilul actului în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, vol. V, p. 400), în cele două scrisori ale lui Ștefan cel Mare adresate — una buzoienilor și rîmnicenilor și alta brăi-

apoi se adaugă limba *romînă*[1], și în chip deosebitor pentru actele din Țara Romînească mai sînt limbile: *neobulgară*[2] și *sîrbă*[3], iar pentru documentele,

---

lenilor: сънадѡм și сънадїам (citat ultimul și de S. B. Bernștein, în ЯБГ, p. 142, nota 2, textul scrisorilor la Gr. S. Tocilescu, *534 doc...*, nr. 443, p. 512 și nr. 511, p. 492) și într-un act din 28 mai 1470 al lui Ștefan cel Mare: архимандритомь (citat și de Ilie Bărbulescu în *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural*, <București>, 1928, p. 29). Este apoi: 3. amestecul iusului mare cu iusul mic mai ales după palatalele л', н', р' cu predominarea iusului mic, iar după н, sibilante și șuerătoare domină ж (своѫ-своꙗ, ѫзыкъ-ꙗзыкъ, жлѫж-жлꙗ, люблꙗ-любльѫ, зимꙗ); 4. echivalarea pronunției ж-ъ din pricina pronunției iusului mare — ръка-рѫка; 5. ъ și ь devin vocale curate dar *ă* și *e* (în sufixe, căci în rădăcini ь se pronunță ca *ă*); 6. iotația slabă: моа în loc de cea tare din slava veche: моꙗ; 7. pierderea valorii fonetice a ierului și ieriului în poziție neaccentuată, iar de aici amestecul și căderea lor (монастыръ-монастырь, кто-къто); 8. dispariția lui *l* epentetic (зимꙗ-зимлꙗ. коупꙗ-коуплꙗ). În morfologie: dispariția progresivă a flexiunii nominale și formarea cazului general exprimat numai prin mijloace sintactice. La temele în *a* cazul general singular derivă, de cele mai multe ori, din nominativ, la plural din nominativ-acuzativ, pluralul fem. în н la temele tari și moi. În declinarea masculinelor mai mult flexiunea plurală ові la cuvintele simple, iar la cele compuse a căror temă nu sfîrșea în consoană postpalatală, se folosea flexiunea *e* ce în poziție neaccentuată se amesteca cu flexiunea н, formele simple și compuse ale adjectivelor și pronumelor, la verbe existența numai a timpurilor: aorist sigmatic de tip nou (несохъ), perfect, mai mult ca perfect, viitor compus I și II, iar ca moduri: indicativul, infinitivul, conjunctivul, optativul, participiile. În sintaxă înlocuirea genetivului cu acuzativul cînd avea un sens partitiv sau numai după o negație, dativul posesiv înlocuiește genetivul posesiv, fapt ce a dus la pierderea declinării slave vechi, folosirea prepozițiilor cu caz general (vezi și cele scrise de I. Bogdan, în *DȚRB*, p. XXXII și de S. B. Bernștein, în ЯБГ, p. 364—366).

[1] Iată de pildă ce scrie textual în acest sens S. B. Bernștein, în ЯБГ, p. 240: «De la sfîrșitul primului pătrar al veacului al XV-lea în actele Țării Romînești se observă ușor două procese. Primul este reflectarea rolului crescînd al elementului romînesc asupra celui slav, ce a dus la apariția, în limba actelor, a particularităților limbii romîne». Într-adevăr limba romînă se temeinicește atît de adînc în limba actelor slavo-romîne încît în a doua jumătate a veacului XV, pentru a exprima sunete proprii simte nevoia de a crea chiar și unele semne grafice, necunoscute alfabetului chirilic slav vechi, așa sînt: џ pentru redarea sunetului *ge*, *gi* și ꙟ pentru redarea sunetului *î* (vezi despre acestea D. P. Bogdan, *PSR*). Vezi pentru limba romînă în actele slavo-romîne, D. P. Bogdan, *Caracterul limbii textelor slavo-romîne* și idem, *Glosarul cuvintelor romînești din documentele slavo-romîne*.

[2] Acestea apar din veacul al XV-lea și ele sînt de pildă următoarele: articolul postpozitив ът, та, то — frecvent în documentele destinate brașovenilor însă foarte rar în cele interne —, pronumele enclitice; го, мѹ și мн, particula зи pentru pronumele: тонзи, formele de comparație ale adjectivelor se formau cu ajutorul particulelor: по și най, contracțiunea indicativului prezent a verbului быти la formele смь, си, є, смы, стє, сѫ, iar în sintaxă de pildă folosirea prepoziției на și cu cazul dativ.

[3] S. B. Bernștein, în ЯБГ, p. 162 și 165 scrie că influența sîrbă începe să se manifeste în actele Țării Romînești o dată cu epoca lui Radu al II-lea, dar este de adăugat, la cele scrise de Bernștein, că sporadic această înrîurire apare și mai de vreme; așa de pildă în cel mai vechi act al Țării Romînești — al lui Vladislav I — apare forma га pentru genetivul pronumelui personal, persoana a treia și terminația га în на́горнега.

[4] Din limba sîrbă avem în fonetică: 1) sunetele slave vechi, iusul mare și iusul mic devenite respectiv ѹ și є (рѹка-рѫка, чедо-чѧдо); 2) жд și шт slave vechi devin respectiv г și к (мегю-мeждѹ, кѹка-кѫшта); 3) un singur sunet în loc de ъ, ь, de obicei e ь: 4) ъ și ь în poziție accentuată devin а: пьсац-письць; 5) vocala ѹ în loc de въ, вь la începutul cuvîntului, înaintea silabei de formație plină: ѹ вѣки pentru въ вѣки; 6) є în loc de ѣ; 7) р pentru ж (єрє-єжє); 8) în locul lichidelor ръ, рь, лъ, ль apar р silabic și ѹ (сьмрьть-смрть, влъкъ-вѹк); 9) и în loc de ы (слиша-слъıша). În morfologie: instrumentalul singular ѡм la temele în *a* (милостїѡм), acuzativul plural în є la feminine și neutre (женє, селє), sufixul га la genetivul pronominal, sufixul мо la aorist persoana I plural (дадохмо), terminația participiului trecut activ II — о (бно), metateza: сав, сва, свє în pronume pentru slavul vechi: вьсь, вьса, вьсо.

cu acelaşi caracter, din Moldova limbile: rusă[1] şi ucraineană[2], şi în chip cu totul sporadic, sîrba[3].

Cele spuse mai sus privesc cuvintele comune ale limbii actelor slavo-romîne, căci numele de persoane — onomastica — şi locuri — toponimia — slavo-romîne cer alte date.

În limba străslavă, adică în epoca cînd neamurile slave vorbeau aceeaşi limbă împărţită pe dialectele neamurilor respective, cît şi în limbile popoarelor slave de pînă în a doua jumătate a veacului al IX-lea nu exista sunetul cunoscut sub numele de consoana fricativă labială ф, acest sunet apărînd la slavi abia în a doua jumătate a veacului al IX-lea, fiind împrumutat de la greci. În locul sunetului ф, slavii foloseau exploziva labială п. Şi urmele acestui fenomen lingvistic apar şi în onomastica slavo-romînă, unde avem: степанъ[4], alături de topicul степанокъци (степанокци), юсипъ,[5] wстапко[6] cu topicul wстъпчани, пилипъ, пилипокски, пилипчѣ, пилипокци[7] faţă de formele de mai tîrziu: стефанъ, юсифъ, филипъ — cu ale lor derivate.

Dar slavii se obişnuiau greu cu noul sunet — ф — şi din această pricină în unele graiuri ruse — şi anume în cele ucrainene — se prefera în locul lui ф sunetele хв, хф şi х[8]. Exemple ale unei atare preferinţe se află

---

[1] Astfel în fonetică: 1) iusurile mari şi mici devin respectiv ѹ şi ꙗ (роука-ржка, мꙗсо-мѧсо); 2) ъ şi ь în poziţie accentuată devin о şi е (вълкъ-вълкъ-волкъ, дьнь-день); 3) ъ şi ь în poziţie neaccentuată cad (где-гъде); 4) ѣ-е; 5) folosirea ierului şi ieriului înaintea lichidelor sau chiar de amîndouă laturele acestora (гърдъ-гордъ, вълкъ-волкъ faţă de гръдъ şi влъкъ, скърьбь, вьрьхѹ faţă de: скрьбь şi врьхѹ; 6) consoanele palatale шт, жд din slava veche devin: шч-ч şi ж (дъшть-дъшчь-дочь, межда-межа); 7) folosirea în anumite cuvinte în locul lui *e* iotat iniţial (ѥ) — *o* (озеро-ѥзеро, олена-ѥлена); 8) folosirea în unele nume împrumutate din greceşte *o* în loc de *a* (олеѯандро-алеѯандръ); 9) în anumite condiţii silabelor slave vechi: ра, ла, рѣ, лѣ corespund în limba rusă silabele: оро, оло, орѣ, оло (борозда-бразда, солонъ-сланъ, дерѣво-дрѣво, молоко-млѣко) fenomen cunoscut sub numele de *svarabhakti*, iar în ruseşte *polnoglasie*. În morfologie: genetivul singular şi nominativul plural la substantive şi pronume feminine în ꙗ cît şi la acuzativul plural masculin în ь este în ѣ, terminaţia ъмь la instrumental singular masculin şi neutru la temele în н şi о, dativul şi locativul singular persoana a doua, la pronumele personale şi reflexive are în rădăcină о: тобѣ, собѣ, persoana a treia singular şi plural la indicativ prezent se termină în ть.

[2] În fonetică de pildă: 1) fiinţa sunetului *h* ce în rusă corespunde lui г (мохнлѹ-могнлѹ); 2) acelaşi *h* devine aspirat (осподаръ-господаръ); 3) trecerea lui о, ѣ în anumite condiţii în ѹ, и (пѹдъ-подъ, вира-вѣра).

[3] Aşa de pildă în actul lui Petru Aron din 10 octombrie 1454 scris de гешргїе сръбин [Gheorghe Sîrbu], apare мн în loc de мꙑ, în cel al lui Ştefan cel Mare din 10 mai 1466 destinat Zografului sînt: свакін, сваков, ке în loc de вьсакін, вьсакоѥ, щѥ şi unde grămăticul este silit şi el să-şi scrie numele продановнк nu продановичь, cum scrie obişnuit. Tot aşa în actul lui Bogdan al III-lea din 25 martie 1508, scris de Vasko Sîrbul apare sufixul га. Toate acestea arată că ne aflăm în faţa unei prezenţe cu totul sporadice a limbii sîrbe, transplantată în actele moldoveneşti de grămătici veniţi din Serbia sau introduse în acte de reprezentanţii destinatarilor actului (cazul hrisovului citat, destinat mănăstirii Zograf).

[4] De pildă un степанъ scrie actul Ţării Romîneşti din 1510 noiembrie 12 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 62), un степанъ este în actul lui Alexandru cel Bun din 19 iunie 1429.

[5] În actul moldovenesc din 9 martie 1490.

[6] Numai în actele din Moldova, vezi de pildă actul din 26 ianuarie 1446 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 484) — care e un diminutiv ucrainean pentru Eustaţiu.

[7] Numai în actele din Moldova, vezi de pildă pentru пилипча şi пилипщъ actul din 12 martie 1523, iar pentru пилиповцн actul din 12 martie 1622.

[8] Vezi de pildă L.P. Iakubinski, ИРЯ, p. 148.

şi în actele slave ale Moldovei, iar ca frecvenţă subliniez faptul că o jumătate pagină din indicele de nume al lucrării lui Mihai Costăchescu: *Documente moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare* este cuprins de următoarele onomastice şi topice: *Hodco*[1], *Hodici*, *Hodor*[2], *Hodorici*, *Hodcăuţi*, *Hodceşti*, *Hodora*, *Hodoracinţi*, *Hodorecinţi*, *Hodoreşti*, *Hodorăuţi*, *Hodorani*, *Homeşti*, *Homiceşti*[3] *Homici* şi *Homiţa*, pentru: *Fodco* — diminutiv pentru Fodor, Teodor, *Fodici Fodor*, *Fodorici*, *Fodcăuţi*, *Fodceşti*, *Fodora* — Teodora, *Fodoracinţi*, *Fodoreşti*, *Fodorăuţi*, *Fodorani*, *Fomeşti* — Tomeşti, *Fomiceni* — Tomiceni, *Fomici* — Tomici şi *Fomiţa* — Tomiţa.

Şi subliniez că nume de sate ca: *Hodora*, *Homeşti*, *Homiceni* şi *Homiţa* există şi azi.

Înlocuirea consoanei velare к prin palatala compusă ч, o atestă la slavi multe nume de persoane — dar numai cele împrumutate din greceşte — şi aceasta începînd cu veacul al VIII-lea[4]. Astfel sînt: Ničiporъ — Νικηφόρος Čuprianъ, Čupro, Čuprilo, Čuprja, Čiprijanъ — Κυπριάνος, Čurilo — Κύριλλος, Čurъ, Curej — Κύριος, Κύρ[5]. Exemple avem şi în numele slavo-romîne ca: Чюрило[6] cu derivatul Чюрилещи[7] şi Чюричещи[8] din Чюрикъ, iar topicele de azi: *Ciura*, *Ciurea* şi *Ciureşti* dovedesc că a existat şi onomasticul Čurъ.

Iusurile mare şi mic, din punct de vedere fonetic silabe în slava veche au evoluat întîi în aceeaşi ordine în medio-bulgară.

Astfel ѫ a devenit *ăn*, iar din această pronunţie s-au dezvoltat apoi *on* şi *an*[9].

Această evoluţie este cunoscută atît onomasticei cît şi toponimiei slave din actele slavo-romîne.

Astfel avem: хѫнсѣ[10] мънжека[11], мѫнжещін[12], дѫбокица, мѫдричка[13], мандричкоу[14], андоліе[15]. În aceiaşi ordine sînt apoi: ѫ = *am*, *im* şi *un*, ca de pildă: ампѹцита[16], голымбоаніе[17], моундричка[18] şi оуггроклахін[19].

---

[1] *Hotko* pentru *Hodco* apare încă în actul din 7 ianuarie 1403.

[2] Apare de pildă în actul din 30 mai 1443.

[3] Apare de pildă în actul din 25 aprilie 1420, deci satul lui Homici — Fomici = Tomici.

[4] Vezi A. M. Selişcev, СЯ, I, p. 204.

[5] *Ibidem*, p. 26 şi 204—205.

[6] Vezi de pildă genetivul Чюрилова în actul moldovenesc din 30 noiembrie 1436 (facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 468).

[7] Vezi de pildă actul din Ţara Romînească cu data: 16 septembrie 1430 (facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 333).

[8] Vezi de pildă actul Ţării Romîneşti din 3 august 1571.

[9] Vezi schema la profesorul B. Conev, История на българския език [Istoria limbii bulgare], vol. II, 1934, p. 384.

[10] Vezi de pildă actul Tării Romîneşti din iunie 1481 (facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV p. 363).

[11] Vezi de pildă actul Ţării Romîneşti din 12 iunie 1472. Мънжѣ e un hipocoristic din Mǫžьbratъ sau din Černomǫžь.

[12] Vezi de pildă actul moldovenesc din 11 februarie 1400.

[13] Vezi de pildă actul moldovenesc din 2 martie 1422 (facsimilul *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 445).

[14] Vezi de pildă actul moldovenesc din 3 ianuarie 1425.

[15] Vezi de pildă actul Ţării Romîneşti din 18 iulie 1505 (facsimilul *ibid*, B, XVI, vol. I, p. 222), topic păstrat şi azi sub forma *Andolina*.

[16] În actul lui Ştefan cel Mare din 10 ianuarie 1495.

[17] În actul moldovenesc din 27 iulie 1448.

[18] În actul moldovenesc din 31 martie 1423.

[19] În actul Ţării Romîneşti din 3 octombrie 1385.

Următoarea evoluţie a iusului mare constă în faptul că în veacurile XII—XIII[1] cînd ѫ se află la începutul cuvîntului apare articulaţia fricativă v[2]. Şi acest fenomen este cunoscut onomasticei şi toponimiei slavo-romîne unde avem: вѫгровлахїи[3], вьгровлахїискои[4], вънгрех[5] şi вънжека[6].

Ortografia. După cum limba alcătuieşte un element esenţial în determinarea datei şi provenienţei unui act, tot aşa şi ortografia.

Iată care sînt elementele esenţiale ale ortografiei actelor slavo-romîne: *a)* toate cuvintele sfîrşesc mai totdeauna prin vocală, *b)* sfîrşitul rîndului scris, de asemenea se încheie deseori prin vocală, *c)* de obicei cuvintele nu se despart, *d)* dintre vocale nu se scriu la începutul cuvîntului decît numai: а, є, и (*i*), о (*w*), оу, ю, ѫ şi ꙗ, *e)* lipsesc semnele grafice: ѥ, ѭ şi ѩ; *f)* în locul semnului grafic ѥ deseori se foloseşte una din cele două forme grafice a literii е şi anume є lat, *g)* există semnele grafice ѕ şi з cu cîrlig pentru redarea sunetului *dz*, dar cel de-al doilea este cunoscut numai actelor din Moldova unde însă e destul de rar[7], *h)* există trei semne grafice pentru redarea sunetului *i*: і (fără tremă), ї (cu tremă) şi и, cînd se întîlnesc alături і (i) şi и se scrie întîi iota (і, ї) şi apoi ita (и), iota iniţial se foloseşte mai mult în cuvinte străine, iar и din mijlocul şi mai ales de la sfîrşitul cuvintelor se scrie deseori deasupra rîndului, în poziţie culcată, *i)* înmuierea sunetului л este redată prin diferite semne grafice[8] ca şi cea a lui н[9] şi р[10], *l)* există cinci forme grafice pentru redarea sunetului *o*: *o* îngust, *ō* lat, *o* dublu, *o* cu punct (⊙) şi ѡ, dintre acestea: *o* lat se foloseşte deseori la începutul cuvîntului, rareori e la mijloc — iar ѡ în prepoziţia ѡтъ şi în cuvintele de origine greacă (ѡризмо), *m)* с suprascris este înfăţişat sub formă de punct sau e o foarte mică verticală şi sunetul с suprascris înseamnă şi т cînd după *s* urmează în cuvînt *t* (є͡ = єстъ), *n)* sunetul *t* este redat prin cinci forme: vechea formă ш (cu trei verticale unite sus printr-o orizontală),

---

[1] Vezi pentru dată A.M. Selişcev, СЯ, I, p. 271.

[2] *Ibidem*, p. 271.

[3] În actul lui Vladislav I.

[4] În actul lui Mihai fiul lui Mircea — privilegiul vamal acordat Coziei.

[5] În privilegiul vamal al lui Ştefan cel Mare din 13 martie 1458 (semnalat şi de Ilie Bărbulescu, în *CL*, p. 28).

[6] În actul Ţării Romîneşti din 13 iulie 1482 (facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 365).

[7] Vezi de pildă слоуѕѣ în actul din 20 decembrie 1414 şi пинѣзи din unele acte de la Ştefan cel Mare (D. P. Bogdan, *AM*, II, p. 11, notele 2 şi 5).

[8] Vezi de pildă поулковци în actul lui Mircea cel Bătrîn din 11 mai 1409 (facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom*, B, XIII, XIV, XV, p. 317), благодѣтелствѣ în actul aceluiaşi domn pentru bălţi pe Dunăre, în actele moldoveneşti: николжі în actul din 3 septembrie 1448, молдава în cel din 4 august 1400, молдавѣ în actul din 26 mai 1449, молдавскои în actul din 10 septembrie 1471, постелника în actul din 24 noiembrie 1492.

[9] Vezi de pildă анстꙋніа în actul Ţării Romîneşti din 3 octombrie 1385, сѣверинскомꙋ şi банствꙋ în privilegiul vamal al lui Mircea pentru Cozia, лънжещи în actul din 13 august 1437 (facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 338), аньдрнашева în actul lui Roman I din 30 mai 1392 şi анка în actul lui Ştefan cel Mare din 20 martie 1497.

[10] Vezi топорна în actul lui Dan I din 1385 octombrie 3, мирча în actul din 17 iulie 1425 (facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 328), коумеркь în privilegiul citat mai sus (în nota 9) pentru Cozia, жꙋрꙋка şi жꙋрꙋжа în actul moldovenesc din 12 ianuarie 1495.

т avînd verticala sfîrşind în două cîrlige, т în formă de coasă, т în formă de arc cu săgeată la mijloc şi т în formă de opt arab scris culcat şi care este deschis în partea de sus — ultimele două forme numai în suprascriere, iar antepenultima şi în suprascriere; *o)* sunetul *u* este redat prin şapte forme: оу, cele trei forme în ligatură (ꙋ, ꙋ, ѹ), ү, ѵ şi ѹ format din *o* dublu (ce se fixează în cuvîntul ѹгроклаχїнскои din actele Ţării Romîneşti), оу se fixează în prepoziţie, dar alternează şi cu celelalte forme la începutul, mijlocul şi sfîrşitul cuvintelor: *p)* ч înainte de consoană are uneori între el şi consoană intercalat un ь sau un и: *r)* Ier (ъ) şi ieri (ь) în poziţie neaccentuată nu mai sînt de fel sunete, ci simple semne grafice şi din această pricină de obicei se înlocuiesc cu paierok (ierok) ce are diferite forme[1], ori se păstrează în virtutea tradiţiei[2] sau se înlocuiesc unul prin altul[3], ori există preferinţa mai mult pentru ъ faţă de ь[4] şi invers[5] sau se înlocuiesc prin ѧ[6] ori nu se mai scriu de loc[7]; *s)* sunetul *î* este redat la început prin ъı, apoi prin ы — scris deseori ь sub forma unui triunghi — apariţia uneori a semnului ъı alcătuind un arhaism *ş)* sunetele *ăn*, *an*, *am*, *îm* şi *un* ale iusului mare sînt redate prin semnele grafice: ън, ьн, ѫ, ан, ам, ым şi оун[8]; *t)* identitatea fonetică ѫ — ѧ este redată prin semnele respective *u)* după и, ж, ш, жд şi alte consoane se scrie ѫ în loc ѧ ca în ortografia slavă veche · *v)* după л, н, р palatalizate şi după labialele moi se scrie ѧ în loc de ѫ ca în ortografia slavă veche *z)* identitatea fonetică ѫ — ъ este redată respectiv prin ѫ — ъ · *x)* sunetele greceşti *ksi*, *psi*, *th* sînt redate prin semnele grafice respective ξ, ψ şi θ, folosite însă numai în cuvinte greceşti, iar din pricina

---

[1] Vezi de pildă в҇, с҇ pentru въ şi съ în actul lui Vladislav I, dar există şi вь, сь; в҇ се şi м҇ нѣ în actul lui Dan I din 1385 octombrie 3, попшорь în actul lui Mircea din 28 martie 1415, спатар[s] în actul moldovenesc din 16 iulie 1490 şi кѹпил[c] în actul moldovenesc din 15 iunie 1493.

[2] Vezi de pildă: азъ, съ, въ, монастырь în actul lui Vladislav I, нзъ şi въ în actul moldovenesc din 8 martie 1407 (facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 435).

Dar suprascrierea consoanei dinăuntrul sau de la sfîrşitul cuvîntului, consoană ce precede pe ъ, ь neaccentuaţi şi prin această prescurtare lipsa în grafie a ierilor respectivi nu înseamnă că ъ, ь neaccentuaţi nu existau, căci ei se subînţelegeau, însă nesemnalarea suprascrierii specificate în ediţiile Miletiči-Agura şi I. Bogdan (de altfel majoritatea ediţiilor nu redau această prescurtare), l-a indus în eroare pe S.B. Bernştein care în ЯВГ, p. 276, scrie textual următoarele: «. . . în imensa majoritate a cazurilor grămăticii romîni nu urmează obişnuita tradiţie slavă literară veche şi nu scriu ъ şi ь după consoanele finale» (toate cuvintele citate de Bernştein au în textele originale consoana finală suprascrisă).

[3] Vezi de pildă forma corectă недръщъ, dar şi cu ь în actul lui Vladislav I, вь în actul lui Dan I din 1385 octombrie 3, монастыръ în actul moldovenesc din 9 ianuarie 1407 tot aici şi ıѡ҃мь.

[4] Vezi de pildă actul moldovenesc din 8 martie 1407 unde ь apare numai în господарь. нь şi бѹдь (facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 435).

[5] Vezi de pildă actul moldovenesc din 4 august 1400, aici ъ apare în съ şi господаръ (facsimilul *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 433).

[6] Numai în actele din Ţara Romînească; vezi de pildă: самодѫржавиıын, кѫрвъ şi дѫрстирѹ în actul din 10 iunie 1415 (facsimilul, *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 319), acuzativul ѡчинь dar şi ѡчинѫ în actul din 8 ianuarie 1480.

[7] Vezi de pildă в legat de лѣт în actul lui Dan I din 1385 octombrie 3 sau нс în actul lui Roman I din 1392 martie 30, ori всым, în actul moldovenesc din 26 aprilie 1444 unde alternează cu в[s]симы (facsimilul, *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 481).

[8] Vezi cele scrise mai sus p. 68.

faptului că în limbile slave fiecărui sunet îi corespunde un singur semn grafic există tendința de preferință a semnelor grafice к și с pentru ξ, iar mai tîrziu și confuzia: ξ с, к ξ pentru ξ și п ψ pentru ψ; tot așa identitatea fonetică θ — т a dus la înlocuirea titei prin ѳ în cele mai multe onomastice și topice. Din pricina faptului că ipsilon — ижица (υ) — se pronunța în unele cazuri și *ν* pe lîngă *i* s-a creat încă în slava veche ортографиа авгѹстъ pentru grecescul Αὔγουστος, ce este fixată în ortografia actelor slavo-romîne. De aici apoi tinde să se fixeze aceeași ortografie în veacul al XVI-lea și în cuvîntul евангеліе în loc de forma veche еѵангеліе. Apoi încă în textele slave vechi din pricina faptului că una din formele grafice ale ijiței — ѵ — era identică uneia din formele grafice ale lui *u* — γ — se folosea ipsilon uneori și ca *u*. De aici și ortografia кѹрило = кѵрило într-un act al lui Mircea cel Bătrîn și al lui Radu Prasnaglava din 19 iunie <1421>, кѹреици pentru кѵреици în actul Țării Romînești din 5 septembrie 1519 și кѹрiачь pentru кѵрiачь în actul Țării Romînești din 27 august 1571[1]. De asemenea: există la început ortografia greacă din slava veche гг = *ng*[2] care apoi însă e înlocuită prin нг. Sunetele romînești *ge* și *gi* și *î* redate la început respectiv prin: г[3], ж[4], ч[5], н[6] și ѵ[7], după dezvoltarea înrîuririi romîne, în limba actelor slavo-romîne se creează, la mijlocul veacului al XV-lea, semnele grafice speciale џ[8] și ⱡ[9]. Ca prescurtări ortografice sînt: *trunchierea*, *contracțiunea*, *suprascrierea* — cu regula ca atunci cînd într-un cuvînt sînt două vocale identice, cea de-a doua se elimină prin prescurtare în sensul că litera consoană ce o precede se suprascrie —, *ligatura*, *sigla*, *monograma*, *monocondilul* și cuvintele sau literele prescurtate fiind indicate — în

---

[1] Aceeași explicație au și topicele existente astăzi ca de pildă: *Curila*, *Curița*, *Curova*, *Curești* pentru *Chirila*, *Chirița*, *Chirova* și *Chirești* pentru că *Chir* este un hipocoristic pentru *Chiril*.

[2] Vezi de pildă агг҃лъ în actul lui Mircea destinat Coziei pentru ca oricine să-i poată face danii.

[3] Vezi de pildă генѹне în actul lui Mircea cel Bătrîn din 28 martie 1415.

[4] Vezi de pildă женѹне în actul lui Radu Prasnaglava din 19 iunie <1421> (facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 325), вонижеџи în actul lui Dan al II-lea dat boierului Șerban, лънжици în actul din 13 august 1437 (facsimil *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 92), стънижанiн în actul moldovenesc din 29 iunie 1428, поунжицъ în actul moldovenesc din 15 mai 1437 și жемници în cel din 22 august 1447 (facsimil, *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 489).

[5] Vezi de pildă лѹчани în actul din 19 iunie <1421> (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 325), лѹчѣни în cel din 25 iunie 1430 tot aici și чинѹне, мѹрчеџи în actul din 16 iulie 1472 și фъчицелѹ în actul din 1 iunie 1475 — deci numai în actele din Țara Romînească.

[6] Vezi de pildă инфоундътѹрѣ în actul moldovenesc din 3 septembrie 1428.

[7] Vezi de pildă ѵнтре în actul Țării Romînești din iulie 1451 (facsimil *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 342).

[8] Vezi de pildă чиџѣни în actul din 5 iunie 1475, apoi лѹџани, џѹџѣни și џинѹне în actul Țării Romînești din 15 iulie 1475, вонниџици în actul din 12 aprilie 1506 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 225), мѹџиџи în cel din 1 septembrie 1531, џамиръ în actul moldovenesc din 8 decembrie 1454, стънинџескоу și стънинџескоулоу în unul din cele 6 acte ale lui Ștefan cel Mare din 15 martie 1490. Dar ortografia veche nu cedează așa de ușor căci uneori mai avem ч — џ (așa e чюрра pentru џюрра în actul Țării Romînești din 11 mai 1573 — *ASSI*, 934) sau чюдеи pentru џюдеи (într-un act moldovenesc din veacul al XVII-lea, aflat la *AS*, Neamț, CXXXII/13).

[9] Apare întîi în actul Țării Romînești, din 13 iulie 1499 (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 415) în prepoziția н.

afară de cele prin ligatură — printr-un semn de diferite forme, numit *titlă*[1] e şi regula ortografică de a scrie unele litere şi silabe deasupra rîndului[2]. Ca punctuaţie: punctul de respiraţie pus de obicei la mijlocul rîndului, la fel e prezentă şi virgula. Ca semne didactice sînt spiritele şi accentele, astfel: kendema ce se fixează pe ultima literă a silabei finale a cuvîntului[3], însemnînd însă uneori şi sunetul і (н)[4], paierokul (ierokul) în diferite forme grafice[5] ce indică de obicei lipsa lui ъ, ь neaccentuat, iar deseori şi palatalizarea sunetelor: л,н,р[6], alteori chiar şi a sunetelor а[7], є[8] şi н[9], accentele ` şi ´ indicau de cele mai multe ori, începutul sau sfîrşitul unui cuvînt[10], iar alteori şi limba în care este scris un act[11].

Cît despre grafia oscilantă a unor cuvinte aceasta trebuie pusă, uneori, în legătură şi cu limba din care s-a împrumutat cuvîntul în actul slav[12]. Ca valoare cifrică pe lîngă ч este şi semnul grecesc *koppa*, dar acesta din urmă îşi pierde din frecvenţă în veacul al XVI-lea.

Formulele diplomatice. Oricine cercetează o serie de acte pornite din diferite cancelarii care în cursul vremii n-au avut nici o legătură între ele constată totuşi că în linii mari aceste acte au părţi comune, înfăţişate însă sub forme destul de variate. Unele dintre aceste părţi comune fiind fundamentale se întîlnesc în toate actele, în timp ce altele nu se află decît numai în actele a căror redacţie este învăluită într-o formă solemnă[13]. În totalitatea lor aceste elemente — părţi componente ale actului — alcătuiesc cuprinsul actului.

Protocolul, *contextul* şi *eschatocolul*. Discernămîntul diplomatic stabileşte o deosebire între protocol — *protocollum* — ce cuprinde formule cu care începe şi continuă actul, neînglobînd cuprinsul în sine al actului. Contextul — *contextus* — alcătuieşte cuprinsul în sine al actului, cuprinde, în esenţă, relatarea acţiunii juridice, iar eschatocolul — *eschatocollum*[14] — inserează formulele finale ale actului: data şi elementele validării.

---

1 Vezi cele scrise mai sus la p. 48—53.

2 Vezi cele scrise mai sus la p. 53—54.

3 Vezi снѝ, вьсѣ̀ în actul lui Vladislav I; мы̀, şi знаменнтѐ în actul moldovenesc din 18 mai 1443.

4 Vezi нстнны̀ şi вѣрны̀ <нстнныи şi вѣрныи> din actul moldovenesc scris la 18 mai 1443.

5 Acestea sînt : s, ̥, ›, ‹, ◡, ⌒, pe cuvintele citate mai sus la p. 69, notele 8—10 şi p. 70, nota 1.

6 Vezi cele scrise la p. 69, notele 8—10.

7 Vezi пан̄ <пана> în actul moldovenesc din 16 martie 1591.

8 Vezi actul Ţării Romîneşti din 13 mai 1613, unde cuvîntul врѣмє e scris врѣм^s.

9 Vezi actul Ţării Romîneşti din 18 noiembrie 1635 (la *ARPR*, CCCLVIII/5) unde далн e scris aşa: дал̑].

10 Vezi cele scrise de Ivan Ohienko, *Cum trebuiesc editate documentele moldoveneşti*, în «Arhiva», XXXVIII (1931), p. 533.

11 Astfel accentele de pe următoarele cuvinte din actul lui Vladislav I indică reforma ortografică a patriarhului Eftimie, deci limba medio-bulgară: никóдима, тóго прилóжих, окованъ, села.

12 Aşa e пръгаръ care se scrie în următoarele forme: пѹргар, пѹлгар, бѹлгър, пѹргър, cea mai frecventă formă fiind пѹлгар şi aceasta din pricina apropierii de maghiarul *polgar*, cuvîntul fiind în actele slavo-romîne împrumutat din această limbă.

13 A. Giry, *Manuel de diplomatique (MD)*, ed. nouă, Paris, 1925, p. 527.

14 Primul cercetător care a făcut discernămîntul în *protocollum* şi *eschatocollum* este germanul Th. von Sickel care în lucrarea sa: *Acta regnum et imperatorum Caroli-*

Această împărţire a cuprinsului actului exista încă la romani[1] şi ea este capitală pentru studiul diplomatic al actelor, căci în timp ce protocolul rămîne de obicei cam acelaşi în toate actele ce pornesc din aceeaşi cancelarie şi de la acelaşi autor, contextul şi eschatocolul depind de natura fiecărui act, de formularul ce reproduce actul respectiv, de cel care redactează cît şi chiar de cel care îl scrie.

Schema formulelor diplomatice încadrate în diviziunile specificate este următoarea:

Protocolul	*Invocaţia*: *simbolică (monogramatică, chrismon)* şi *verbală (invocatio simbolica, monogrammatica, chrismon, verbalis).* *Intitulaţia (intitulatio).* *Inscripţia (inscriptio, adresse).* *Salutaţia (salutatio).* *Arenga (prologus, proemium, exordium).*
Contextul	*Promulgaţia (promulgatio, notificatio, publicatio, praescriptio).* *Intervenţia (interventio, petitio).* *Naraţia (narratio).* *Dispoziţia (dispositio).* *Sancţiunea (Sanctio; poëna materialis sau poëcuniae,* pedeapsa materială, şi *poëna spiritualis,* pedeapsa spirituală). *Coroboraţia (corroboratio).*
Eschatocolul	*Data (datum).* *Aprecaţia (apprecatio).* *Semnele de validare* (subscrierile—*subscriptiones, martorii* şi *pecetea)*[2].

Dar aceste formule diplomatice nu prezintă o formă absolut invariabilă şi ele nu se găsesc neapărat toate în cuprinsul unui act. Astfel, în timp ce actele solemne inserează un protocol complet, actele socotite de mai mică importanţă au un cuprins destul de redus, dacă nu chiar foarte redus — atare acte neînglobînd decît numai formule socotite esenţiale.

Şi din acest punct de vedere în diplomatica slavo-romînă constat următoarele: invocaţia verbală şi arenga este destul de rară — în actele moldoveneşti arenga e aproape necunoscută — promulgaţia, curentă în actele solemne moldoveneşti este necunoscută actelor interne din Ţara Romînească, intervenţia este destul de rară — coroboraţia este necunoscută actelor interne din Ţara Romînească, iar inscripţia şi salutaţia apar numai în scrisorile domnilor romîni adresate oraşelor din Transilvania sau din alte părţi.

Forma subiectivă şi obiectivă. O altă deosebire ce se mai poate face între cuprinsul actelor, aceasta însă de ordin general, este modul cum persoana care emite actul îşi exprimă voinţa sa. Astfel, atunci cînd emitentul intervine personal în cauză şi voinţa sa este exprimată la persoana I singular sau la persoana I plural — şi acesta e şi cazul actelor slavo-romîne (азъ, în Ţara Romînească şi мы în Moldova) — aceasta e forma subiectivă. Cînd însă emitentul este numit la persoana a III-a sau e vorba de o notă redactată în formă de povestire, ori atunci cînd autoritatea în numele căreia

---

norum. . ., Viena, 1861, I, p. 106, 208 urm. spune că πρωτόκολλον însemna în antichitate prima foaie a sulurilor de papirus, iar ἐσχατόκολλον — ultima.

[1] A. de Boüard, *MDF*, p. 255.

[2] Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien (HU)* Leipzig, I (1912), p. 47—48 şi A. de Boüard, *MDF*, p. 256—257.

se expediază actul pomenește pe emitentul actului la a treia persoană, aceasta e forma obiectivă[1]. Amîndouă formele sînt foarte vechi, datează din vremea romanilor[2], iar în orînduirea feudală forma subiectivă rămîne[3] proprie actelor dispozitive, cea obiectivă fiind destinată actelor probatorii.

Invocația simbolică. Formula diplomatică de invocare simbolică a divinității, semnul crucii[4], este elementul diplomatic cu care încep mai toate[5] actele slavo-romîne. În hrisoavele solemne din Țara Romînească crucea de obicei se înfățișează împodobită prin diferite înflorituri[6], este destul de lungă[7] și uneori e și cu un piedestal destul de impunător, pe cînd în hrisoavele simple din Țara Romînească și în cele mai multe acte moldovenești[8] crucea este simplă la fel și în scrisorile brașovenilor. Sînt apoi și cîteva acte a căror cruce are între brațe inscripția: іс҃ хс҃ ника[9].

Formula vine în Țara Romînească din cancelaria bulgară, iar din Țara Romînească a trecut în Moldova.

Invocația verbală. Formula de invocare prin cuvinte a divinității nefiind o formulă organică a actelor publice slavo-romîne apare destul de rar și numai în hrisoavele solemne. Astfel apare pentru prima oară într-un

---

1 A. de Boüard, *MDF*, p. 253—254.

2 Mențiunea lor se află în actele din veacul I e.n., în acte scrise pe tablele din ceară descoperite în săpăturile orașului Pompei, Bruns, *Fontes juris romani* [Izvoarele dreptului roman], I, p. 329 urm., 355 urm., și Schiaparelli, *Raccolta di documenti latini* [Culegere de documente latine], nr. 4 urm și 8 urm. după A. de Boüard, *MDF*, p. 254, nota 1.

3 A. de Boüard, *MDF*, p. 254.

4 Folosința crucii, la începutul fiecărui act este codificată încă în anul 395 și apare întîi în misive pentru ca cu timpul să pătrundă și în actele publice (A. de Boüard, *MDF*, p. 260).

5 Crucea lipsește în unele acte, mai puțin în actele din Țara Romînească (vezi pentru lipsa crucii în actele din veacul al XV-lea, D. P. Bogdan, *DSR*, p. 67, nota 3) și mai mult în Moldova (vezi pentru lipsa crucii în actele din veacul al XV-lea D. P. Bogdan, în *CDM*, p. 11, nota 7) unde în veacurile XVI și XVII se întîlnesc cîteva acte pe pergament cărora le lipsește atît crucea cît și litera inițială cu care începe actul (vezi de pildă actele cu datele: 20 martie 1558 —*ARPR*—, 20 aprilie 1576, cele de la *ARPR*, CXXXIV/93 și 92, 30 august 1584, 3 aprilie 1588, 22 august 1589, 30 aprilie 1591, 22 iunie 1607, 28 august 1632 și chiar cel extern din 29 iunie 1706 al lui Antioh Cantemir pentru mănăstirea din Patmos) — lipsă ce la început se poate explica prin nebăgarea de seamă că actul după ce a fost scris de grămătic să fie trecut la *zugrav* ca să-i lucreze crucea și inițiala, dar mai tîrziu această omisiune devine uz, lipsa crucii fiind și o influență a cancelariei slave a statului polon unde crucea lipsește în mai toate actele; afirmația este de altfel întărită atît prin lipsa crucii nu la puține acte moldovenești din veacul al XVI-lea, cît și prin faptul că sînt și unele acte moldovenești scrise pe pergament din veacul al XVI-lea și al XVII-lea care deși au literă inițială n-au cruce (vezi de pildă următoarele acte ale lui Petru Șchiopul, aflate la *ARPR*, Filiala Iași fondul Spiridoniei, moșia Todireni, cu datele: 7 martie 1587, 23 mai 1589, 5 mai 1598, 16 mai 1604).

6 Vezi de pildă actul lui Mircea din 1392 indictionul 15, al aceluiași din 10 iunie 1415 (facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 319), în Moldova actul din 10 octombrie 1448, apoi actele din 1 iunie 1521 și 4 februarie 1522.

7 De pildă în hrisovul lui Vladislav I are lungimea egală cu înălțimea a patru rînduri din textul actului, în actul lui Mircea din 1392 indictionul 15, este egală cu înălțimea a opt rînduri din text, iar în actul din 5 august 1451 e de 10 rînduri (vezi facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 343). Această lungime apare deseori și în actele moldovenești, de pildă în actul din 14 septembrie 1428 este egală cu înălțimea a aproape 6 rînduri din text, în cel din 8 iulie 1428 — cu 7 rînduri, iar în actul extern din 29 iunie 1456 este egală cu înălțimea a 10 rînduri din text.

8 Sînt însă și acte moldovenești care au crucea lungă și chiar cu înflorituri, vezi mai sus, notele 6 și 7.

9 Vezi actele Țării Romînești din 1 august 1496, 19 iulie 1498 și cele moldovenești din 12 mai 1606 și 17 iulie 1607 date mănăstirii Secul.

act al lui Mircea cel Bătrîn din 4 septembrie 1389: въ имѧ ѡ҃ца и с҃на и ст҃го д҃ха [în numele tatălui și al fiului și al sfîntului duh] și într-unul extern din ‹23 septembrie› 1403 unde are următorul conținut: въ имѧ божие истанн сѧ[1] [în numele lui dumnezeu, amin], exact deci ca în actul cu același caracter al lui Roman I din 5 ianuarie 1393 și în cel al lui Vladislav Iagello din 1 octombrie 1399[2]. Mai dezvoltată formula apare apoi într-un act extern al lui Ștefan cel Mare din 3 septembrie 1473: въ имѣ ѡтца и сына и свѧтаго дꙋха троицѫ свѧтаа, единосѫщнаа и нераздѣлимаа[3] [în numele tatălui și al fiului și al sfîntului duh, troiță sfîntă, de o ființă și nedespărțită], la fel e și într-un act al lui Radu cel Mare din 23 mai 1501[4]. Într-un act privat al Țării Romînești—diata lui Petriman din 17 iulie 1425 — conținutul formulei e următorul: въ имѧ ѡ҃ца и с҃на и ст҃го д҃ха [în numele tatălui și al fiului și al sfîntului duh],[5] deci ca și în actul din 1389 septembrie 4, la fel e și în actul lui Radu cel Mare din 19 iulie ‹1501›.

Într-un act privat moldovenesc din 1462 formula are următoarul conținut: изволениемь ѡтца и поспѣшениемь сына и съвръшениемь свѧтаго доуха [cu voia tatălui și cu ajutorul fiului și cu săvîrșirea sfîntului duh].

Locul ce-l ocupă invocația verbală în formularul actelor slavo-romîne este cel de după invocația simbolică, iar cînd aceasta lipsește invocația verbală este formula cu care începe actul. Invocația verbală nu este un element organic al formularului actelor slavo-romîne, ci ea este introdusă în acte datorită destinatarilor actelor.

Intitulația. Ca element diplomatic în sine intitulația înserează numele, titlul, sau titlurile și calitățile persoanei de la care emană actul[6], foarte des legate de așa-numita formulă a devoțiunii[7].

În actele slavo-romîne intitulația este alcătuită din numele de botez al emitentului, exprimată în actele din Țara Romînească la persoana I singular азъ, iar în cele din Moldova la persoana I plural мы, titlul воевода, urmat în actele din Țara Romînească de titlul iwаннъ, exprimat în cea mai veche formă de prescurtare — prin trunchiere — iw҃.

Formula devoțiunii este exprimată întîi în ortografie medio-bulgară: милостїѫ божїеѫ, apoi în ortografie sîrbă: милостїѡм божїѡм, милостїю божїею și rusă: милостїю божїею, ce este caracteristica actelor din

---

[1] Așadar o transpunere a formulei latine cu același caracter: *In nomine domini amen*.

[2] Vezi actul la Vladimir Rozov, Українськи грамоти, I, sub nr. 32, p. 59.

[3] La fel e și în actul extern al lui Antioh Cantemir din iunie 1706 dat mănăstirii sf. Ioan din Patmos.

[4] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 206. Dar uneori și mai dezvoltată, cum e de pildă în actul extern al Țării Romînești din 18 februarie 1502: *În numele tatălui și al fiului și al sfîntului duh și laudă prea cinstitei și fără început și celei de o ființă și de viață făcătoare și nedespărțită troiță, adică al tatălui și al fiului și al prea sfîntului duh și a unui atotștiutor dumnezeu.* În cîteva acte solemne din Țara Romînească grămăticul personal invoacă sprijinul divinității; vezi în actul din 14 aprilie 1496: *am chemat numele domnului și mi-a fost de ajutor*, în cel din 25 ianuarie 1499: *Doamne ajută*, iar în actul din 24 mai 1501: *Troiță sfîntă ajută și sprijină.*

[5] Vezi facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 328. Formula apare și în actele din 1495 martie 24, 29 august 1526 și 14 aprilie 1529.

[6] A. de Boüard, *MDF*, p. 162.

[7] *Devotions formels* cum o numește diplomatistul german Harry Bresslau (vezi Harry Bresslau, *HU*, p. 47).

Moldova — cuvintele respective fiind exprimate ortografic în prescurtare prin suprascriere — aşa e: мlстіѫ, мlстіωм, мlстію şi contracţiune — pentru: бжїеѫ şi бжїею. Formula se încheie prin calitatea emitentului: господинъ — în actele din Ţara Romînească şi господаръ în cele din Moldova, exprimate ortografic în prescurtarea prin suprascriere: гднъ, гсднъ, гспръ, гспдръ — въсеи земли ѹггровлахїи — în actele din Ţara Romînească, iar în cele din Moldova — земли молдавскои. Dar în Ţara Romînească mai apar şi alte calităţi ale emitentului necunoscute actelor din Moldova.

Ordinea în care apar elementele componente ale intitulaţiei este în hrisoavele solemne din Ţara Romînească următoarea: pronumele personal азъ, іω, numele de botez, titlul воевода, calitatea господинъ, devoţiunea şi calitatea sau calităţile legate de господинъ. În hrisoavele simple formula este de obicei alcătuită din devoţiune, іω, numele de botez, titlul *voievod* şi calitatea emitentului: господинъ въсеи зели ѹгровлахїискои. Faţă de formula din hrisoavele simple ale Ţării Romîneşti, actele moldoveneşti de obicei au în plus pe мъı. În actele din Ţara Romînească formula comportă în ceea ce priveşte numărul elementelor componente o compoziţie simplă şi alta dezvoltată, iar în Moldova numai o compoziţie simplă.

Astfel în actul lui Vladislav I formula este următoarea: понеже азъ иже въ хсѣ бѕ благовѣрныи воеωда владиславъ мlстіѫ бжїеѫ гснь въсеи вѫгровлахїи [fiindcă eu cel în Hristos dumnezeu, binecredinciosul voievod Vladislav, din mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia] — deci o compoziţie simplă. Aceeaşi componenţă e şi în actele din 3 octombrie 1385, 27 iunie 1387, 1392 indictionul 15, ‹1399 mai 11›, ‹1409—1418› şi în actele din 5 august 1424[1] şi ‹24 martie› 1426 destinate toate mănăstirii Tismana. Începînd cu actele lui Mircea cel Bătrîn intră în uz şi formula dezvoltată ce pentru prima oară apare în actul din 4 septembrie 1389: азъ въ хрста бга благовѣрны и хрстолюбивы великы и самодержавны гспдн іωан мирча вωевода, мlстію бга вседержителѧ гсдь всеи ѹгрωвлахїискωи, подѹнавскым и запланинскым странам [eu în Hristos dumnezeu binecredincios şi de Hristos iubitor mare şi singur stăpînitor domn Ioan Mircea voievod, din mila atotţiitorului dumnezeu, domn a toată Ungrovlahia, al Podunaviei şi al ţărilor transalpine], iar în actul simplu din 1406 indictionul 15 sînt în plus calităţile: ещеж и къ татарским странам амлашѹ и фаграшѹ херцег и сѣверинскомѹ банствѹ гднь [încă şi spre ţările tătăreşti, herţeg al Almaşului şi Făgăraşului şi al Banatului de Severin domn] —, подѹнавскым este exprimată prin: и ωба пол по въсемѹ подѹнавїю şi se încheie prin: даже и до великааго морѣ и дрьстрѹ градѹ самодръжецъ [şi de amîndouă laturile ale întregii Podunavii... chiar şi pînă la marea cea mare şi singur stăpînitor al cetăţii Durostor], iar ѹгровлахїискои este precedat de земли. Dar chiar şi compoziţia simplă a formulei capătă, începînd cu Mircea cel Bătrîn, diferite atribute ca: хсолюбивы şi великы[2], самодръжавны,[3] бжїемь

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 326.
[2] Vezi în acest sens de pildă cele două acte din 20 mai 1388.
[3] Vezi în acest sens actul din ‹1409—1418› dat mănăstirii Nucet pentru balta Săpatul şi actul din oct. ‹1409—1413›. Dar în acesta lipseşte ţara.

дарованїемь, швладѫщѹми и гдвоужщѹми[1] și земли — numele țării înfățișîndu-se în adjectivul derivat din substantiv: оугровлахїиском.

Este de subliniat faptul că formula redusă apare mai mult în hrisoavele solemne destinate mănăstirilor, atît în cele de la Mircea cel Bătrîn, cît și în actele de la fiul său Mihail, Radu Prasnaglava, Dan al II-lea, Alexandru Aldea, Vladislav al II-lea, Vlad Călugărul și Radu cel Mare — — însă din actele lui Vlad Călugărul este completată cu elementul filiațiunii emitentului[2]: снь... воевода — element împrumutat din componența formulei reduse a hrisoavelor simple unde apare pentru prima oară în actul din 15 aprilie 1456[3] și tot din hrisoavele simple *filiațiunea* trece în hrisoavele solemne, primul act din acest punct de vedere fiind cel din 16 aprilie 1457[4].

Dar începînd cu hrisovul simplu din 28 martie 1451 formula redusă se fixează pentru atare acte, ca avînd o componență diferită de cea din hrisoavele solemne destinate mănăstirilor. Astfel în actul specificat este: iw владислав воевода и гснь въсеи земли оугровлахїиском [Io Vladislav voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei]. Începînd însă cu actul din 15 aprilie 1456[5] apar *devoțiunea* și *filiațiunea*, ordinea elementelor fiind următoarea: мастїюм бжїюм iw владїслав воивода и гсдн въсеи земли оугровлахїиском, снь дана великаго воиводе [din mila lui dumnezeu Io Vladislav voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui voievod Dan]. Aceasta e apoi componența formulei simple ce de obicei[6] apare apoi în hrisoavele simple.

Cît despre formula dezvoltată, aceasta se întîlnește în toate actele interne de pînă la anul 1451, emitentul fiind « domn, din mila lui dumnezeu, a toată țara Ungrovlahiei și al țărilor transalpine » cum și « herțeg al Almașului și Făgărașului ». Această componență a formulei dezvoltate se fixează în hrisoavele solemne, căci în hrisoavele simple începînd cu anul 1451 intră în uz formula redusă, combinată din unele elemente ale formulei dezvoltate.

În actele externe destinate brașovenilor formula păstrează în genere același caracter ca în actele interne, așa că se întîlnește atît formula redusă[7], cît și cea dezvoltată[8], iar în misivele acelorași destinatari formula e de obicei simplă[9].

---

[1] Vezi în acest sens actul din 28 martie 1415.

[2] Vezi în acest sens actul din 1 iunie 1483.

[3] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 346.

[4] *Ibidem*, p. 347.

[5] Vezi facsimilul *ibid.*, p. 346.

[6] În unele acte lipsește *devoțiunea*, vezi în acest sens actul cu data: 5 martie 1458 (vezi facsimil *ibid.*, p. 348), în altele *devoțiunea* și *filiațiunea*, vezi actul lui Basarab cel Tînăr dat mănăstirii Tismana pentru satul Sușița și altele și în sfîrșit sînt și acte în care lipsește *țara* (vezi actele din: 16 septembrie 1473, 17 noiembrie 1479 — facsimil *ibid.*, p. 359—5 septembrie 1487, 7 ianuarie 1490 — facsimil *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 377 — și este de subliniat că atare acte sînt destule. Sînt apoi și unele acte unde lipsește atît filiațiunea, cît și țara, așa e de pildă actul din 29 octombrie 1561.

[7] Vezi actele publicate de Gr. Tocilescu în *534 doc.*, sub nr. 6, 7 și 10, în cel de sub nr. 6 fiind numai: iw Радѹлъ воевода и гсднь ca și în actul simplu al lui Mihail publicat de același, sub nr. 4.

[8] Vezi actele publicate de Gr. Tocilescu în *534 doc.*, sub nr. 3, 14, 18, 54.

[9] În unele cu lipsa *țării;* vezi de pildă scrisorile publicate de Tocilescu în *534 doc.*, sub nr. 16, 24, 29 — 31 — deci ca în actele din nota de 6 de mai sus.

Nu însă acelaşi lucru şi în scrisoarea lui Mircea din 10 august, unde formula este următoarea: икан мирча кеаикыи коекода и самодръжакныи господар късеи земли басарабскои и заполонискым сторонам и многыим тѹрским городоком господин[1] [Ioan Mircea mare voievod şi singur stăpînitor domn a toată ţara Basarabiei, a ţărilor transalpine şi domn al multor cetăţi turceşti].

O compoziţie redusă comportă formula în actul extern al lui Mircea scris în 1403, dar cu elemente străine intitulaţiei din actele interne, căci e: мъı икан мирча бжьѣ млсти коекода велики господарь земле бесарабьскоѣ [Noi Ioan Mircea, din mila lui dumnezeu mare voievod, domn al ţării Basarabiei], iar în actele destinate mănăstirilor străine formula este de cele mai multe ori redusă şi uneori[1] într-o formă aproape străină compoziţiei reduse din actele interne. Aşa de pildă în actul lui Vlad Călugărul dat mănăstirii Filofteiu, este: азь ѹбо иже бжїею млстїю нарицаемїи гснь клашскои земли іѡ клад коекода и сь бгоданнїими ми чедїи ѡ радѹль коекода и мирча [deci eu cel din mila lui dumnezeu numit domn al Ţării Romîneşti, Io Vlad voievod şi cu de dumnezeu dăruiţii mei copii Io Radul voievod şi Mircea]. În actele lui Radu cel Mare din 1496 şi 1500 date primul mănăstirii Rusicon, iar al doilea mănăstirii sfîntului Nicolae din Careia, formula e: Іωанъ Радѹль коикода бжїю млстїю гднь клашки [Ioan Radu voievod din mila lui dumnezeu domn romîn], aşadar exact ca în actele aceluiaşi domn din 30 ianuarie şi 29 noiembrie adresate braşovenilor.

Dezvoltată însă e formula în privilegiul vamal al lui Mircea cel Bătrîn acordat liovenilor, ca şi în actul cu acelaşi caracter al lui Vlad Dracul din 8 septembrie 1439.

În Moldova cel mai vechi act cunoscut, al lui Roman I din 30 martie 1392[2], are formula dezvoltată, conţinutul fiind următorul: келики самодержакнъи млсти бжи гнъ іω романь коекода ωбладаѧ землею молдакьскѹю ωт плачины до морѧ [mare, singur stăpînitor, din mila lui dumnezeu domn Io Roman voievod, stăpînind ţara Moldovei de la munte pînă la mare], la fel e şi în actul din 18 noiembrie 1393. Trecînd însă la actele lui Iuga formula este redusă, cuprinsul fiind următorul: млстїю бжїею мы юга коекода гспднъ земли молдакскои [3] [din mila lui dumnezeu noi Iuga voievod domn al ţării Moldovei]. Acesta e apoi conţinutul formulei ce se fixează în actele moldoveneşti cu specificarea că гспднъ este înlocuit cu господарь[4], iar în cîteva acte mănăstireşti[5], apare: господинь,

---

[1] Astfel uneori formula este identică actelor interne, aşa în actul din 20 februarie 1512 este: млстїю бжию іω басарабь воивода и гсднь [din mila lui dumnezeu Io Basarab voievod şi domn], aşadar la fel ca în actele interne menţionate mai sus în nota 6 de pe p. 78.

[2] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 431.

[3] Vezi în acest sens actul dat boierului Braia.

[4] Primul act în acest sens este din 7 ianuarie 1403.

[5] Dar sînt şi unele acte destinate laicilor care au elementele: іω şi гсднь, dar numai de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, vezi în acest sens de pildă actele din

în loc de господарь, іѡ precede numele de botez al domnului, мы e înlocuit prin азъ, молдавскои este înlocuit prin молдовлахїнскои — fiind precedat de въсеи[1] şi de expresia: раб владкы моего іс҃ хс҃[2] [robul stăpînului meu Isus Hristos] cum şi atributul благочьстивы — [3] cea mai cuprinzătoare formulă cu atare elemente fiind următoarea: мастію бж҃ією азъ благочьстивы гдн҃ъ и рабь владкы моего іс҃ хс҃ іѡ[4] алеѯандрь воеводa и гдн҃ь въсеи молдовлахїнскои земли и сь благочьстивою гждеж мариною [Din mila lui dumnezeu, eu binecinstitorul domn şi rob al stăpînului meu Isus Hristos Io Alexandru voievod şi domn a toată Moldovalahia şi cu binecinstitoarea doamnă Marina][5]. Este apoi de reţinut faptul că în actele domneşti ale Moldovei şi asociatul la domnie este trecut în *intitulaţie*, ceea ce nu se întîmplă în Ţara Romînească. Şi asociatul urmează imediat după primul emitent cu indicarea legăturii de rudenie dintre cei doi emitenţi, urmată de numele şi titlul său. Aşa, de pildă, în actele lui Alexandru cel Bun este: и брать гспдства ми жоупань богдань[6] [şi fratele domniei mele jupan Bogdan], iar în cele de la Iliaş şi Ştefan: и брат гсства ми стефанъ воевода господари земли молдавскои[7] [şi fratele domniei mele Ştefan voievod domni <se referă şi la Iliaş> ai ţării Moldovei], însă în actele date la Vaslui unde rezida Ştefan[8] este: и брат гсства ми стефанъ воевода[9] [şi fratele domniei mele Ştefan voievod], căci în actele date la Suceava domn de fapt şi de drept era Iliaş.

În actele externe formula are de obicei[10] acelaşi cuprins ca şi în actele

---

29 iunie şi 4 august 1400 (facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 432, 433).

[1] Vezi de pildă actele din: 1415 iulie 12, 1422 martie 2 (vz. facsimilul *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 445) şi iulie 8, 1428 iulie 8 şi 11 (vezi facsimilul *ibid.*, A, XIV, XV. vol. I, p. 451), 1430 decembrie 23 şi 1431 februarie 6.

[2] Vezi de pildă actele cu data: 11 iulie 1428 (facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 451), 1 septembrie 1429 (facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 456), 23 decembrie 1430, 6 februarie 1431 şi 3 septembrie 1473.

[3] Vezi de pildă actul din 1 septembrie 1429 (facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 456).

[4] În ceea ce priveşte іѡ҃, trebuie specificat faptul că acest element este reintrodus în diplomatica moldovenească sub Petru Şchiopul, adus de acesta din diplomatica Ţării Romîneşti, iar actele lui Aron Tiranul aproape toate au іѡ҃, la fel e şi sub Ştefan Răzvan şi în multe acte de la Simion Movilă (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III şi IV).

[5] Vezi actul din 1 septembrie 1429 (facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 456).

[6] Vezi actele din 29 iunie şi 4 august 1400 (facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 432 şi 433).

[7] Vezi actul din 13 iunie 1436 (facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 466).

[8] Vezi actele din 17 iulie şi 11 august 1436 şi cel publicat de Costăchescu, *DM*, I, nr. 146.

[9] Vezi actele din 24 iulie (facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 467) şi 27 august 1436 şi cel publicat de Costăchescu, *DM*, I, nr. 147.

[10] Sînt însă destule excepţii datorite destinatarilor. Astfel în actul lui Roman I din 5 ianuarie 1393, formula e următoare: мъı романъ воевода молдавьскои и дѣдичь оусеи землѣ вол·шьскои ѡт плонины аже до брегꙋ морѧ [Noi Roman voievod al Moldovei şi stăpînitor a toată ţara Moldovei de la munte chiar pînă la malul mării] unde дѣдичь este din cancelariile ruse ale Poloniei. Acelaşi дѣдичь, apare şi în cele două acte din 1400 ale lui Ivaşco. În actul lui Alexandru cel Bun din 1 august 1404 e: мъı панъ александръ

interne, dar elementele componente sînt deseori sub înrîurirea limbii destinatarilor[1].

În scrisorile domnești către regii poloni formula este simplă și e încadrată în *adresă*[2], iar scrisorile adresate brașovenilor păstrează formula simplă din actele interne[3].

În actele private formula de obicei este redusă, cuprinzînd numele de botez al emitentului precedat atît de pronumele personal exprimat la persoana I singular, cît și de titlul și calitatea autorului, dacă bineînțeles acesta le are[4], tot așa e redusă și în scrisorile brașovenilor[5].

Locul ce-l ocupă intitulația în actele slavo-romîne este îndată după invocație, iar cînd în act apare arenga, intitulația urmează formulei specificate.

Originea formulei. Intitulația ca uzanță în actele slavo-romîne este împrumutată din apus, și anume, cred, din diplomatica latino-maghiară, căci nici hrisoavele bizantine de după 1204 și nici cele bulgare nu cunosc o atare formulă diplomatică[6].

Originea elementelor componente ale formulei. Compoziția redusă a formulei așa cum aceasta apare în actul lui Vladislav I și în unele acte

воевода молдавскы [noi panul Alexandru voievod al Moldovei] ce înfățișează starea de suzeranitate față de regele polon. În actul din 16 februarie 1453 apare: азь рабь вл͞дки моего і͞с х͞рста și і͞ѡ, apoi троицкін поклонни͞к — aproape la fel — în plus истинныи- e și în actul lui Antioh Cantemir din 1706. În actul din 30 august 1584 este: се а͞з ра͞б вл͞дкы моего і͞ѵ х͞са и поклонни͞к ст͞ѣи единосѫщнѣи и животворѧщои и нераздѣлимаи тро͞ци, иже покланѣѫ сѧ и слѹжѫ и работаѫ д͞хом' моим' православнıи г͞сднъ і͞ѡ петръ воевода м͞лстію б͞жію г͞спдръ вьсеи молдовлахійскои земли [iată eu robul stăpînului meu Isus Hristos și închinător al sfintei, de o ființă, de viață făcătoare și nedespărțitei troițe cel ce mă închin și slujesc și lucrez cu duhul meu pravoslavnicul domn Io Petru voievod, din mila lui dumnezeu domn a toată țara Moldovalahiei].

[1] Vezi actele din 5 ianuarie 1393, cele două din 1395, ale lui Ivașco din 1400, a lui Alexandru din 12 martie 1402.

[2] Vezi actele publicate de M. Costăchescu, *DM*, II, nr. 164 și 192.

[3] Vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 16 și notele 11 și 12.

[4] În actul Țării Romînești din 1425 iulie 17 e азь петръмань, iar în cel moldovenesc al boierului Cîrstea dinainte de 10 octombrie din 1488 e: се азь пáнь кръстѣ, pe cînd în actul lui Iuga vistier din 1462 formula este copiată în parte — începutul — după unele acte domnești date mănăstirilor căci e: се азъ рабь владыкы моего і͞сѹ хрнста пань игнатіе рекωм<ь>ıı юга великыи вистѧрникь іωанна стефана воеводы ca și азь рабь владыки моего с͞ѹ х͞а din actul domnesc dat aceleiași mănăstiri la <1> ianuarie 1453. În actul privat extern al boierului Aldea din Țara Romînească formula e următoarea: сеже и азъ мнωгогрѣшны и х͞ѹдыи въ чл͞кωхъ жѹпанъ Алдѣ [iată și eu prea păcătosul și cel neînsemnat între oameni jupan Aldea].

[5] Vezi aceste scrisori la Gr. Tocilescu, *534 doc.*, nr. 463—470.

[6] D. Ciurea crede în *Problema originii și sensului lui Io din intitulația și subscripția documentelor romînești*, din «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., seria a III-a, tom XXVI, 1943, p. 17 și 19, nota 16, că intitulația din actele Țării Romînești provine din subscripția actelor bulgare ce la rîndu-i este de origine bizantină, pentru că subscripția bulgară era și intitulație în același timp. Dar nici unul dintre cercetătorii diplomaticilor: bizantină și bulgară n-a susținut că subscrierea bizantină și bulgară era în același timp și intitulație (vezi de pildă bibliografia la Dr. Alexandr Soloviev și Dr. Vladimir Mošin, Грчке повеље српских владара [Documentele grecești ale stăpînitorilor sîrbi], în colecția Зборник за историју у језик и књижевност српског народа [Culegere din istoria limbii și literaturii poporului sîrb], Secția III, cartea VII, Belgrad, 1936 p. LXXXIX.

de mai tîrziu destinate mănăstirii Tismana este stilizată din elemente luate din subscrierea actelor bulgare, ca: к҃ъ, х҃са, б҃а, благовѣрныи și іѡ҃ = іωаннъ, din elemente luate din intitulaţia actelor sîrbe ca: formula devoţiunii: милостъ божіа, ce e traducerea formulei latine: *Dei gratia* și господинъ precum și din elemente luate din adresa scrisorilor patriarhiei de Constantinopol trimise lui Nicolae Alexandru Basarab ca: вьсеи ѫгровлахіи[1] ce e transpunerea cuvintelor: πάσης Οὐγγροβλαχίας, origine ce o dovedește de altfel și ortografia гг.

Tot din subscrierea actelor bulgare s-a împrumutat adjectivul самодръжавныи și substantivul din care derivă: самодръжецъ, ce în diplomatica bulgară este luat din actele bizantine, fiind transpunerea cuvîntului αὐτοκράτωρ.

Din diplomatica sîrbă s-au mai adoptat: земли și forma adjectivală a substantivului Ѹггровлахїа deci: земли Ѹггровлахїискои cum și подѹнавіе.

Din diplomatica latino-maghiară sînt: запланинскы ce e traducerea cuvîntului *transalpinus*, херцѣгъ[2] ce e cuvîntul maghiar *hercëg*, сѣверинско банство ce este traducerea cuvintelor: *banus de Zewerino* — dar *banus* e maghiarul *bán* așa că господинъ atașat de сѣверинско банство poate e și transpunerea maghiarului *bán* = *dominus*. Tot din latină e tradus și Дръстръ — Dûrostorum. Ceilalţi termeni din intitulaţia actelor interne sînt autohtoni.

Astfel воевода ce este titlul tuturor vlăstarelor domnești — numai singur domnul avînd pe lîngă titlul *voievod* și calitatea господинъ — este străvechi, căci încă conducătorii celor dintîi formaţii politice slavo-romîne purtau numele de cnezi și voievozi. Astfel Basarab I, care după ce la anul 1330 scapă de sub suzeranitatea maghiară, caută să organizeze cancelaria rudimentară a voievozilor de pînă la el, însă termenul воевода era prea vechi spre a putea fi scos din titlu, așa că domnul îl menţine, dar în noua sa poziţie, pentru o mai mare autoritate și spre a face o deosebire între el și voievozii care se aflau sub suzeranitatea sa, ori spre a se deosebi de conducătorul, în numele regelui maghiar, al Transilvaniei, care era tot *voievod*, îi adaugă atributul велики pe lîngă titlul воевода. Devine astfel *mare voievod*, iar patriarhia de Constantinopol prin scrisoarea din mai 1359 îl numește tot așa: μέγας βοϊβόδας. Dar titlul воевода cu toate că ara precedat de велики nu era deajuns pentru a denumi pe voievodul cere începe să aibă legături pe picior de egalitate chiar cu regii maghiari și poloni. Crearea ca atare a unui nou element se impunea, și aceasta a fost calitatea господинъ împrumutată din cancelaria vecină sîrbă[3].

Autohtone sînt apoi și: Ѹгръске стране, прѣдѣлъ, татарскые страны, великое море, ωба поль — pentru completarea termenului подѹнавіе-владалецъ, божіе дарованіе, даръ божіи, божіе произволеніе, богомь помазанныи, ωбладати, господствовати, ωбдръжати și сѫдръжати[4].

Și tot o creaţie autohtonă este și filiaţiunea ce-și are originea în îndrituirea moștenirii scaunului domnesc.

---

[1] În actele latine ale lui Vladislav I, acestui termen îi corespunde termenul latin *transalpinus*.

[2] În actele latine ale lui Vladislav I echivalentul lui херцѣгъ este *dux*.

[3] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 87—88.

[4] Vezi despre prezenţa unora dintre aceste elemente, *ibid.*, p. 72, 75 și notele 3 și 6.

Cît despre elementele intitulației din actele externe, acestea sînt, în bună parte, datorite destinatarilor. Așa de pildă **иканъ** din actele lui Mircea transpune în rusă pe **iѡ̃**, la fel formele polnoglasice: **заполонинские стороны, многи тȣрски города** — ce e transpunerea elementului intern **подȣнакіе**, iar **бесарабьска** putea fi luat din actul latin scris în 1396 al lui Vladislav pretendentul, dar această denumire avea o largă circulație, fiind termenul prin care străinii denumeau Țara Romînească, după numele dinastiei conducătoare inițiale [1].

În ceea ce privește elementele componente ale formulei din actele moldovenești, în actele lui Roman I sînt împrumutate din diplomatica Țării Romînești: **велики, самодержавныи** — adecvat însă în exprimarea limbii ruse cu **еръ** în loc de **ръ** — **господинъ, iѡ̃, обладати, планина** și **море** — împrumutul făcîndu-se din formula dezvoltată a actelor lui Mircea cel Bătrîn. Tot din cancelaria Țării Romînești s-a împrumutat și **жȣпань**, iar în unele acte destinate mănăstirilor atît **азь** cît și **благочьстивы**.

Din cancelariile ruse ale Poloniei s-au luat: **милости божи (милостію божіею), господарь** și **мы**, iar din diplomatica bizantină, prin mijlocirea bisericii moldovenești, este **молдовлахіиска**. Cît despre celelalte elemente cu aspect religios ce apar în unele acte destinate mănăstirilor ele se datoresc înrîuririi destinatarilor actelor.

În ceea ce privește elementele componente ale intitulației actelor externe, acestea se află în mare parte sub înrîurirea destinatarilor, lucru ce se poate spune și despre unele elemente din actele interne destinate mănăstirilor.

Inscripția. Ca element diplomatic inscripția este alcătuită din numele, titlurile și calitatea destinatarului actului [2] caracterizînd actele scrise în formă epistolară. [3] Formula este cunoscută în Țara Romînească numai actelor cu caracter epistolar. Așa de pildă în scrisoarea lui Mircea adresată satelor dependente de mănăstirea Tismana are următorul conținut: **вьсѣм селѡм що сте под области монастирь тисмѣньстіи великыим же и малым вькȣпѣ** [tuturor satelor care sînteți sub stăpînirea mănăstirii Tismana mari și mici împreună].

În scrisoarea lui Radu cel Mare adresată lui Deatco paharnic este următoarea: **чиститомȣ жȣпанȣ дѣтко пехарник** [4] [cinstitului jupan Deatco paharnic].

În scrisorile externe formula este în elementul ei, așadar e curentă [5]. În Moldova, actul extern cu caracter epistolar din 10 februarie 1388 copiază intitulația actelor lui Vladislav Iagello, căci are următorul cuprins: **владиславȣ бжію мастию кролю польскомȣ, литовьскомȣ дѣдичю и рȣскомȣ и инѣхь многых зѣмль господарю** [lui Vladislav voievod din mila lui dumnezeu

---

[1] Vezi D. P. Bogdan. *DSR*, p. 84, nota 1.
[2] A. de Boüard, *MDF*, p. 262.
[3] Caracterizînd actele în formă epistolară, inscripția comportă, din acest punct de vedere, două prezentări: de ordin general — comună celor mai multe scrisori patente — și specială sau nominală (vezi A. de Boüard, *MDF*, p. 263).
[4] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 397.
[5] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 90—91.

craiu al Poloniei, stăpînitor al Lituaniei și al Rusiei și domn al multor altor țări], iar în scrisoarea lui Ștefan al II-lea din 16 februarie ‹1434› este: Владиславови бжъею мастью королеви полскомꙋ литовскомꙋ рꙋскомꙋ и иных многых земль гсдреви нашемꙋ миломꙋ [lui Vladislav, din mila lui dumnezeu craiu al Poloniei, Lituaniei, Rusiei și al multor altor țări, scumpului nostru domn].

În scrisorile brașovenilor, formula variază în conținut, în dependență de cui este adresată scrisoarea[1].

Uneori inscripția este încadrată în dispoziție, așa cum e de pildă în actul privat al Țării Romînești din 11 mai 1573[2].

Locul inscripției în formular este după intitulație, iar în scrisorile moldovenești și brașovene după invocația simbolică.

Salutația. Inscripția este în genere urmată de un salut în care se cuprinde sau numele lui dumnezeu, ori diferite urări de sănătate și voie bună. Ca și adresa, formula nu este cunoscută actelor solemne, ci numai scrisorilor, de pildă celor adresate brașovenilor și sibienilor. Așa într-o scrisoare a lui Dan al II-lea cuprinsul este: многó здравие и херетизмо, како то моим братіам [multă sănătate și heretisire ca la frații mei], într-alta a lui Ștefan cel mare: много здравие[3] [multă sănătate]. Tot așa într-o scrisoare din 10 august a lui Mircea adresată regelui polon: вѣрна прїазнь и любовныи поклон[4] [prietenie credincioasă și iubită închinăciune].

La fel și în scrisorile brașovenilor: многѡ здравие[5], многѡ здравіе и поклонение[6] [multă sănătate și închinăciune].

E de reținut apoi faptul că nu fără sens teoreticienii artei epistolare din evul mediu au grupat sub denumirea *salutație* trei formule ce apar în cuprinsul documentului: intitulația — *persona salutans*, adresa — *persona salutata* și salutul — *modus salutandi*, căci între aceste trei formule există o legătură atît de puternică, încît un același eveniment le schimbă simultan. Astfel atunci cînd autorul documentului este din punct de vedere ierarhic superior destinatarului, el este primul menționat în protocol și în acest caz intitulația precede adresa. Dacă însă dimpotrivă emitentul este inferior destinatarului, adresa precede intitulația. Atît primul, cît și cel de-al doilea sistem este cunoscut documentelor slavo-romîne. Astfel în scrisoarea lui Vlad Dracul adresată lui Ioan de Hunedoara apare întîi adresa, la fel și în cea a lui Basarab cel Tînăr adresată lui Ștefan Bathory[7]. Tot așa e în scrisoarea lui Roman Mușat din 10 februarie 1388[8], precum și în scrisorile adresate de brașoveni domnilor Țării Romînești[9]. În schimb scrisoarea adresată de județul Brașovului vameșilor de la Rucăr are întîi intitulația[10].

Ca loc, în genere salutația precede adresa, iar originea formulei trebuie căutată mai degrabă într-o creație autohtonă, decît într-o înrîurire dinafară.

---

[1] Vezi de pildă cele editate de Gr. Tocilescu, sub nr. 465—468.
[2] Vezi actul la *ASSI*, nr. 930.
[3] Vezi Tocilescu, *534 doc...*, nr. 16.
[4] *Ibidem*, nr. 491.
[5] Vezi de pildă textul de la Gr. Tocilescu, *534 doc...*, nr. 463.
[6] *Ibidem*, nr. 464—466.
[7] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 92.
[8] Vezi textul la M. Costăchescu, *DM*, II, nr. 164.
[9] Vezi de pildă scrisorile editate de Gr. Tocilescu în *534 doc...*, sub nr. 463—464, 466—468.
[10] *Ibidem*, nr. 469.

Arenga. Formula diplomatică ce arată în mod general, deseori banal şi fără nici o legătură directă cu obiectul actului, motivele ce au determinat emiterea actului este arenga [1].

Aceasta e formula cu care începe contextul actului, e mai mult o podoabă literară, nefiind esenţială în context, fapt ce contribuie la absenţa formulei în multe acte [2].

În actele Ţării Romîneşti formula apare numai în unele hrisoave solemne destinate mănăstirilor. Astfel din 47 de hrisoave solemne interne din veacul al XV-lea destinate mănăstirilor, 23 au arenga iar între cele externe au formula respectivă cele mai multe dintre actele destinate mănăstirilor de la Athos. În actele moldoveneşti arenga nu apare decît în foarte puţine acte externe, destinate mănăstirilor.

Formula din actele slavo-romîne de obicei este împărţită în două părţi, prima parte apărînd după invocaţia simbolică, iar a doua după intitulaţie [3]. Arenga apare întîia oară în actul lui Mircea din 20 mai 1388 — aflat în copie slavă la Arhivele statului Bucureşti, ms. 712, f. 245—246, cu următorul conţinut: Єлицы дꙋхом бжіим вьводѧтꙋ сѧ сіи сꙋтꙋ снове бжіи, ꙗкоже рече бжстꙋ вны апсль ємꙋ же в слѣдꙋ текꙋщє иже правдꙋ любѧщіен и подвигом добрим подвизающе сѧ и жилаемꙋю въспріꙗша жизнь, земленных землих ѡставльше и на нбес приложиша сѧ блаженны ѡны глас радованиѧ оуслишавше, єго же и присно слишꙋт: пріидѣте благословеніи ѡца моєго наслѣдꙋите ꙋготованноє вам црство нбсноє ѿ сложеніа мирꙋ [cîţi să poartă cu duhul lui dumnezeu aceştia sînt fiii lui dumnezeu, cum spune dumnezeescul apostol căruia pe urmă mergîndu-i cei iubitori de dreptate ce se silesc spre cele bune şi viaţa dorită au dobîndit, cele pămînteşti pămîntului lăsîndu-le şi mutîndu-se în ceruri, acel glas de bucurie auzindu-l pe care veşnic îl şi aud: Veniţi binecuvîntaţii tatălui meu să moşteniţi împărăţia gătită vouă de la întemeierea lumii], — aceasta e prima parte, iar partea a doua: єлико по силѣ послѣдовати, изволих прославити прославльшаго мѧ ба и на престоли родителіи моих съ славою възнесеша [am voit cît mi-a fost după putere să le urmez spre a proslăvi pe dumnezeu care m-a proslăvit şi m-a ridicat cu slavă în scaunul părinţilor mei].

Aceeaşi înfăţişare are formula, de pildă, şi în actele din 25 iunie 1436 [4], 30 iunie 1441 [5], 16 aprilie 1457 [6], 28 octombrie 1464, 15 iulie 1475, 23 martie 1482 şi 15 decembrie 1501 — dar elementele componente sînt uneori mai reduse [7], iar alteori mai dezvoltate [8].

---

[1] A. Giry, *MD*, p. 537.
[2] A. de Boüard, *MDF*, p. 268—269.
[3] Sînt însă şi unele abateri în sensul că arenga este constituită numai dintr-o singură parte şi apare după intitulaţie, vezi în acest sens de pildă actele din 1 august 1496 (facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 403), 6 octombrie 1499, 26 aprilie 1500 (facsimil *ibid.*, p. 419).
[4] Vezi facsimilul *ibid.*, p. 336.
[5] *Ibidem*, p. 341.
[6] *Ibidem*, p. 347.
[7] Vezi actele din 30 iunie 1441 (facsimil, *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 341), 16 aprilie 1457 (facsimil *ibid.*, p. 347) şi 28 octombrie 1464.
[8] Vezi actele din 15 iulie 1475 şi 23 martie 1482.

Însă tot sub Mircea cel Bătrîn şi anume în actul dat mănăstirii Nucet, între altele şi pentru satul Curilo, apare şi o altă înfăţişare a formulei, căci în pomenitul act arenga este următoarea: въ законѣ повелѣ гь въ снωмь, ісраилωм да на въсѣко лѣто десѧтствовати, елика аще стѧжат и се вѣдѫще апли стіи и бгоносніи ωци съвѣщашѧ на помощ и на благодѣтелство дшамь нашим и прѣдашѧ нам послѣдніим чѧдом ихь ωви молвоѫ и бдѣніемь и постом, ωви милостынеѫ и покааніемь ωгрѣбати сѧ ωт въсѣкыихь зль съ въсѣкоѫ вѣроѫ и оутвръжденіемь да готови бѫдемь оуслышати ωнь глас: пріидѣте къ мнѣ вьси трѹждаѫщіи сѧ и ωбрѣменени и азь оупокоѫ вы възмѣте иго мое на себѣ и наѹчите сѧ ωт мене: ꙗко кротокь есмь и смѣрень срдцем и ωбрѧщете покои дшамь вашим иго бо мое благо е и брѣмѧ мое легко ест: пріидете благословеніи ωца моего и наслѣдѹите оуготованное вам цртво ωт сложеніа мирѹ, възалках бо сѧ и дасте ми ꙗсти, въждѧдах сѧ и напоисте мѧ странень бѣх и въведосте мѧ нагь и ωдѣасте мѧ болень и посѣтисте мене, въ темници бѣх и пріидосте къ мене; iar în partea a doua: ревнѹе послѣдствовати древніим црем и господам еже земнаа въ благодѣтелстве мирнѣ прѣпроводишѧ и нбсномоу цртвію сподобишѧ сѧ вѣм же ꙗко любѧщіимь ба въсѣ поспѣт сѧ въ благо, мѫдрость бо плътьскаа, смрть а мѫдрост дховнаа живωт и мирь. сиꙗ же въспомѣнѫ гсво ми и слово двда пррка и црѣ глѫще: блажении им же ωтпѹстишѫ сѧ безаконіа и им же прикрышѧ с грѣси блажень мѫж емоу же не въмѣнит бь грѣха и пакы им же ωбразом желаеть елень на источника водныѫ сице желаеть дша моа к тебѣ бже [în lege a poruncit domnul dumnezeu fiilor lui Izrael ca în fiece an să dea zeciuială din cîte vor agonisi şi ştiind aceasta sfinţii apostoli şi purtătorii de dumnezeu părinţi ne-au sfătuit spre ajutorarea şi facerea de bine a sufletelor noastre şi ne-au lăsat nouă celor din urmă copii ai lor ca unii prin rugăciune şi prin veghere şi post, alţii prin milostenie şi pocăinţă să ne ferim de toate relele, ca cu toată credinţa şi întărirea să fim gata a auzi acel glas: veniţi la mine toţi cei trudiţi şi împovăraţi şi eu vă voi odihni, luaţi asupra voastră jugul meu şi învăţaţi-vă de la mine că sînt blînd şi smerit cu inima şi veţi afla pacea sufletelor voastre căci jugul meu este bun şi povara mea este uşoară. Veniţi binecuvîntaţii tatălui meu şi moşteniţi împărăţia gătită vouă de la întemeierea lumii, căci am fost flămînd şi mi-aţi dat să mănînc, am fost însetat şi mi-aţi dat să beau, am fost străin şi m-aţi primit, gol şi m-aţi îmbrăcat, bolnav şi m-aţi căutat, în temniţă am fost şi aţi venit la mine. <Iar în partea a doua> Rîvnesc a urma vechilor împăraţi şi domni, care cele pămînteşti le-au petrecut în pace, în binefaceri şi s-au învrednicit de împărăţia cerurilor. Ştiu că pentru cei care iubesc pe dumnezeu, toate le

izbîndesc în bine, căci înțelepciunea trupească este moarte, iar înțelepciunea sufletească — viață și pace. Acestea îmi amintesc domnia mea și de cuvîntul proorocului și împăratului David, care spune: fericiți cei cărora li s-au iertat fărădelegile și cărora li s-au acoperit păcatele, fericit omul căruia dumnezeu nu-i socotește păcatul. Și iarăși: în același chip cum cerbul dorește izvoarele apelor așa dorește sufletul meu către tine dumnezeule].

Aceasta de-a doua înfățișare a formulei arenga apare de pildă și în actele din: 11 septembrie 1489, 16 iunie 1493, 25 ianuarie 1499 și 24 mai 1501, dar elementele componente sînt uneori mai reduse[1].

Cuprinsuri cu totul deosebite, neîntîlnite în acte pînă la hrisoavele solemne ale lui Vlad Călugărul, prezintă de pildă, arenga actului lui Vlad Călugărul din 16 martie 1494[2], aceea a actelor lui Radu cel Mare din 14 aprilie și 1 august 1496[3], 6 octombrie 1499 și 10 decembrie 1505[4]. Tot așa cuprinsuri deosebite mai înfățișează de pildă formula în actele din: 23 martie 1497[5], 26 aprilie[6] și 13 decembrie 1500 și 3 mai 1502[7].

În hrisoavele solemne externe formula apare pentru întîia oară în actul din 9 februarie 1433, fiind intercalată în intitulație[8], iar în actul din 18 iunie 1487, arenga apare după intitulație[9].

În actele externe arenga are un cuprins ce în linii mari este asemănător cuprinsurilor formulei din actele interne[10], căci asupra formularului unor atare acte (externe) acționează puternic înrîurirea destinatarilor. Din această pricină, de pildă, actul lui Vlad Călugărul destinat mănăstirii Filoteiu are o jumătate din cuprins ocupat de arengă. De aici se desprinde și marea însemnătate pe care unii destinatari o acordau acestei formule, de caracter eminamente religios.

Arenga este cunoscută și actului privat din Țara Romînească al boierului Aldea, însă numai prima parte a formulei, cuprinsul fiind același ca în actul intern al lui Mircea cel Bătrîn destinat mănăstirii Nucet pentru satul Curilo și alte sate.

În actele moldovenești formula este destul de concisă în ceea ce privește cuprinsul, apare și mai rar ca în actele Țării Romînești și este menționată întîi în actele externe, urmînd invocației simbolice sau intitulației. Așa de pildă în actul lui Petru Rareș din 13 martie 1533, destinat mănăstirii Hilandar, arenga apare după invocația simbolică și are următorul cuprins: **по неизрѣченомꙋ милосръдїю и чл҃вѣколюбїю владіки моего сладкаго ми іс҃ ха҃ и по въсемилостивом его благоѡтробїе быст призрѣніе его на смѣреніе мое и постави мѧ наслѣдника родітелем моим** [după nespusă milă și dragoste de oameni a stăpînului meu, al dulcelui meu Isus Hristos și după a tot milostiva lui milă, a fost cătarea lui către smerenia mea și m-a

---

[1] Vezi de pildă actul din 1 iunie 1483.

[2] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 96—97.

[3] *Ibidem*, p. 98 (vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 401 și 403.

[4] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 98 — 99.

[5] *Ibidem*, p. 97—98.

[6] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 419.

[7] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 99 și facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 209.

[8] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 99—100.

[9] *Ibidem*, p. 100.

[10] *Ibidem*, p. 100 și nota 4.

pus moștenitor al părinţilor mei]. Ceva mai întinsă este formula în actul lui Petru Şchiopul din 30 august 1584, dat mănăstirii sfîntul Ioan din Patmos și cu un alt conținut, căci cuprinsul este următorul: бл҃вен в'ьсеи прѣбл҃гіи бг҃ъ иже вес с҃ы благостинни, иже избравіи мѧ из͵ чрѣва м҃тре моеѧ и дарова мѧ ц҃рством͵ и воеводством͵ земным за прѣвъсходѣще богатъства своеѧ м҃лсти прѣсно ѹбо благодарите ба҃ подобает ıако ѡтвръзе нам͵ двери млсти своеѧ и свѣт разѹма и видѣх͵ и познах ıако никаа слава стоит на земли непрѣложна и съмрти непричастна нѫ ıако цвѣт͵ ѹвѣдает и ıако тѣн͵ мимо грѣдет͵ раз-дрѹшает сѧ въсѣк чл҃къ [binecuvîntat atot prea bunule dumnezeu care știi toate aceste bunătăți, care m-a ales din pîntecele maicii mele și m-a dăruit cu împărăția și cu voievodatul ţării, pentru prea covîrşita bogăție a milei sale, se cuvine dar totdeauna a mulțumi lui dumnezeu că ne-a deschis ușile milei sale și lumina înțelepciunii și am văzut și am cunoscut că nici o mărire nu stă pe pămînt neschimbată și morții neîmpărtășită, ci după cum floarea se ofilește și după cum umbra trece pe alături, așa și orice om se nimicește], aceasta-e partea întîi ce apare după intitulație, iar partea a doua, intercalată în dispoziție are următorul conţinut: поревновах древ'нѣишим' прав'славним цр҃ıем и гспдріе иже въ православіе просіавших послѣдовати стопам͵ им и земным͵ црством и гспдтвом и небесних благъ въсприıти и полѹчити [am rîvnit ca prin împărăția și domnia țării să calc pe urmele celor mai vechi împărați și domni drept măritori care au strălucit în dreaptă mărire și să primesc și să capăt bunurile cerești].

Partea întîi așa cum apare în actul citat al lui Petru Şchiopul este și în actul lui Antioh Cantemir din 29 iunie 1706 destinat aceleiași mănăstiri.

Din aceste acte externe moldovenești cuprinsul formulei arenga a trecut și în unele acte interne[1], destinate însă numai mănăstirilor.

Formula este alcătuită din citate din biblie[2], stilizate, reduse sau amplificate de redactorii sau grămăticii actelor.

Locul ce-l ocupă de obicei arenga în formularul actelor este după invocația simbolică — partea întîi —, iar partea a doua după intitulație[3].

Uzul și originea formulei arenga sînt bizantine, venite în diplomatica slavo-romînă din diplomaticile sud-slave, însă elementele componente ale formulei din actele interne sînt slavo-romîne.

---

[1] Vezi actul lui Miron Barnovschi din 10 iunie 1629 unde apare prima parte a formulei din actul scris la 30 august 1584 (vezi actul citat al lui Miron Barnovschi, la Ghibănescu, *Surete și izvoade*, II, p. 176—178, dar traducerea. lui Ghibănescu de la p. 178 privind arenga este plină de greșeli), sau actul lui Vasile Lupu din 27 martie 1635, dat mănăstirii Sf. Sava din Iași.

[2] Astfel prima parte a formulei ce începe cu блнцн este alcătuită din citate luate din Epistola lui Pavel către romani, evangheliile de la Matei și Ioan, Pildele lui Solomon și Faptele Apostolilor. Tot așa prima parte a formulei ce începe cu въ законѣ, este formată din: citate luate din Epistola lui Pavel către ebrei, evanghelia lui Matei, epistola lui Pavel către corinteni, psalmii 31 și 41 ai Psaltirei lui David (vezi identificările la P.P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești* (*DȚR*), I, București, 1938, p. 49 subsol și p. 100 subsol). Aceste citate se făceau din memorie, dovadă unele omisiuni în cuprinsul lor (vezi pentru ele D. P. Bogdan, *PSR*, cap. *Greșelile*).

[3] Vezi și cele scrise mai sus, la p. 85 și în nota 2.

Promulgaţia. Elementul diplomatic ce arată că obiectul actului se aduce la cunoştinţa tuturor celor interesaţi poartă denumirea: promulgaţie[1].

În actele din Ţara Romînească formula apare în actele publice numai în hrisovul solemn al lui Mircea cel Bătrîn din 1403 unde are următorul cuprins: изъвѣкамъ и ѡсвѣчаю тымъ листом [fac cunoscut şi înştiinţez prin această carte]. În actele private este ceva mai frecventă şi apare pentru prima oară în cartea ieromonahului Macarie din 24 martie 1495[2], cu următorul cuprins: да се знает [să se ştie], iar în actul egumenului mănăstirii Nucet din 10 mai 1537 este ceva mai dezvoltată, căci conţinutul este acesta: и даем на знаніе касакомꙋ чакꙋ [şi dăm de ştire oricărui om].

În actele din Moldova formula devine un element organic al formularului, o dată cu actul din 18 noiembrie 1393, unde promulgaţia are acest conţinut: чинимъ то вѣдомо оусѣмъ добрым паномъ ктожь на сеі листъ оузритъ или его оуслышитъ чтꙋчи [facem ştiut aceasta tuturor bunilor pani care se vor uita la această carte sau o vor auzi citindu-se]. Cam acelaşi cuprins[3] păstrează formula şi în actele următoare pînă la 8 martie 1407[4], iar în actul cu data specificată conţinutul e următorul: знаемо чинимъ симъ нашимъ листомъ оусимъ кто на нь оузритъ или его оуслышитъ [facem ştiut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi].

Aceasta e apo formula care înlocuind pe знаемо prin знаменито[5] şi adăugînd după оуслышитъ pe чтꙋчи[6] se fixează în actele moldoveneşti apărînd, în cele mai multe[7] din actele cancelariei domneşti.

În actele externe moldoveneşti formula păstrează aproape acelaşi cuprins ca şi în actele interne[8], iar în scrisorile în care apare, conţinutul formulei este adoptat stilului epistolar[9].

Locul ce-l ocupă formula în actele slavo-romîne este după intitulaţie.

Originea formulei în actele moldoveneşti trebuie căutată în actele slavo-ruse emise în cuprinsul statului polon şi a marelui cnezat al Lituaniei.

Intervenţia. Formula intervenţiei cuprinde numele celor care au venit să solicite actul şi faptul că actul s-a dat în urma cererii lor.[10]

Formula nu alcătuieşte un element organic al formularului actelor slavo-romîne, căci atît în Ţara Romînească cît şi în Moldova nu apare decît în cîteva acte.

Astfel primul act ce menţionează intervenţia este cel al lui Vladislav I, unde cuprinsul formulei este stilizat astfel: послꙋшавъ чстнаго въ иноцѣх никодима [ascultînd pe cinstitul dintre călugări, Nicodim].

---

[1] A. Giry, *MD*, p. 547.

[2] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 391.

[3] Verbul вѣдѣти este înlocuit cu знати, dar e la acelaşi mod.

[4] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, XVI, vol. I, p. 435.

[5] Începînd cu actul din 28 ianuarie 1409.

[6] Se fixează începînd cu actul din 14 aprilie 1411.

[7] Lipseşte în unele acte destinate mănăstirilor, ca de pildă în cele editate de M. Costăchescu, *DM*, I, nr. 19, 71, 94, 95 şi II, 25 precum şi în mai toate actele de după jumătatea veacului al XVI-lea, scrise pe hîrtie.

[8] Dar cu mici modificări în grafie, iar uneori şi în cuprins, datorite destinatarilor, vezi actul din 5 ianuarie 1393.

[9] Vezi D. P. Bogdan, *CDM*. p. 20.

[10] Vezi St. Stanojevici, ССД, Глас, други разред, XCVI, p. 79.

Într-un act din 1409 mai 11[1] se arată că hrisovul este dat pentru: млѣнїа ради и прошенїа непрѣзрѣхпочтанныѫ болѣре гсдва ми лwгфета Балдовина и жꙋпана шерьана и радꙋла станова [pentru rugăciunea şi cererea a cinstiţilor şi nu trecuţilor cu vederea boieri ai domniei mele: logofătul Baldovin şi jupan Şerban şi Radul al lui Stan].

Tot aşa într-un act din 23 mai 1501 promulgaţia are următorul conţinut stilizat: прїиде бо къ нам wтць нашь и наставник стааго монастира сего вишеречнаго кvр Агаѳон и вѣзвести нам о прѣбїванїи стомꙋ монастирꙋ, колика преходет въ настоеще врѣме въ велицех нꙋждах и теснотах wбсирекше wт стопочившїих прежднїх и благочьстивїих прѣдед нашїих бившїих ктитори [a venit dar la noi părintele nostru şi năstavnicul acestei sfinte mai sus zise mănăstiri, kir Agaton şi ne-a vestit despre petrecerea sfintei mănăstiri cît petrece în vremea de azi în mari lipsuri şi strîmtorări, rămînînd sărmană de sfînt răposaţii mai denainte şi binecinstitorii noştri strămoşi, foşti ctitori].

În actele interne formula nu apare decît în actele destinate mănăstirilor.

Formula apare de pildă şi în următoarele acte externe: 6 august 1413[2], 23 octombrie 1420[3], 21 noiembrie 1421, 30 ianuarie 1431[4], 8 aprilie 1437, 8 septembrie 1438[5], 30 ianuarie 1500 şi 18 februarie 1502[6].

Intervenţia apare şi în unele acte moldoveneşti, atît în formă stilizată — în actele interne[7] —, cît şi în formă obişnuită — în actele externe[8].

Ca poziţie, intervenţia se află intercalată în dispoziţie şi anume îndată după începutul menţionatei formule.

Ca origine e probabil cea apuseană.

Naraţia. Formula ce conţine relatarea faptelor şi a împrejurărilor din care s-a desprins hotărîrea inserată în dispoziţie — elementele ce au determinat emiterea actului — se numeşte naraţie[9].

Conţinutul naraţiei fiind în directă legătură cu obiectul actelor, poate fi clasificat ca atare în mai multe categorii. Astfel în actele de danie se arată motivele ce l-au îndemnat pe emitent să acorde actul, precum şi provenienţa obiectului donat; în actele de întărire — actele anterioare produse de cel care solicită actul —, în actele de vînzare-cumpărare sau schimb — actele de proprietate ale celor în cauză şi consimţămîntul părţilor interesate[10].

Aşadar din cele enunţate se desprinde deosebita importanţă ce o are conţinutul naraţiei, căci din cuprinsul ei se pot vedea: mijloacele de silnicie

---

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317.

[2] În acest act este atît: испльних прошенїе прьгарем брашовскым [am împlinit cererea pîrgarilor braşoveni] cît şi: се бист еги донде фелентин и мар'тин и крꙋш ꙋ длъгом поли căci Felentin, Martin şi Cruş erau solii braşovenilor.

[3] Aceeaşi înfăţişare ca şi în actul din 6 august 1433.

[4] Ca şi în actul din 6 august 1413, vezi textul la D. P. Bogdan, *DSR*, p. 103—104.

[5] Vezi textul la D.P. Bogdan, *DSR*, p. 103.

[6] Ca şi în actul intern din 23 mai 1501.

[7] Vezi actele lui Ştefan cel Mare din 17 aprilie 1480 şi 15 octombrie 1481 unde stilizarea e: жаловал намъ великою жалобою [ni s-a jăluit cu mare jalbă].

[8] De pildă în actul lui Petru Rareş din 13 martie 1533, dat mănăstirii Hilandar, unde formula este identică actelor Ţării Romîneşti din 23 mai 1501 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 206) şi 18 februarie 1502.

[9] A. Giry, *MD*, p. 548.

[10] *Ibidem.*

în vecinie, înstrăinarea proprietății răzășești și moșnenești pentru răscumpărare de deșugubină, de bir ori prin înfrățire, hiclenia, rolul aldămășarilor, cel al megieșilor și al jurătorilor etc.

De cele mai multe ori, narația se află înglobată în dispoziție [1] pe la începutul sau sfîrșitul acesteia [2], iar atunci cînd e vorba de mai multe proprietăți într-un act, apare în act de cîte ori se simte nevoia; sînt însă și unele acte din care narația lipsește [3].

Narația apare în actele Țării Romînești pentru prima oară în hrisovul solemn din 3 octombrie 1385, unde are următorul conținut: въ началѣ бг҃одарованного ми гсва обрѣтѡх въ земли гсва ми на мѣстѣ рекомѣмь Тисмена мωнастирь в'сѣцѣмїи дѣлы недосьврьшень его же ст҃опочившїи бл҃гочьстївыи воевода Радѹль рωдїтель гсва ми ωт ωснованїа въздвиже, прѣкращенїемь же живота не съврьши [la începutul domniei, dăruite mie de dumnezeu, am aflat în țara domniei mele, la locul numit Tismana o mănăstire nedesăvîrșită în toate lucrurile, ce sfînt răposatul, binecinstitorul voievod Radul, părintele domniei mele, a ridicat-o din temelie, dar n-a sfîrșit-o din pricina scurtării vieții].

Același aspect are narația din actele începînd cu hrisovul solemn din 27 iunie 1387 și sfîrșind cu cel din 2 august 1439, destinate mănăstirii Tismana.

În actul de danie către o mănăstire, de pildă la cel din <1406>, narația este următoarea: понеж дават гсдво ми на ωхабѫ да ест за здравїа и за дш҃ѫ гсдва ми [fiindcă dă domnia mea de ohabă ca să fie pentru sănătatea și sufletul domniei mele]. În hrisovul simplu de întărire a unei mănăstiri, scris la 28 martie 1451, formula are următorul cuprins: понеж прїиде прѣд гсво ми Радѹлъ анеѱеи <р>аскала и прѣд въси болѣре гсва ми та си прѣдаде дш҃ѹ монастирѹ и села си и виноград си що мѹ ест ѹ Ан<дол>їе и кѫщѫ си и въсе тогово именїе [fiindcă a venit înaintea domniei mele și înaintea tuturor boierilor domniei mele Radul nepotul lui Rascal de și-a dat sufletul mănăstirii și satele lui și viile lui, ce-i sînt în Andolie și casa lui și toată averea lui].

În hrisovul solemn de întărire dat unor boieri la 2 august 1453[4] narația este următoarea: понеж ихъ покѹпи еще ωт дни Басарабе и даде Басарабе а кωн и чашѹ и потом изкади въ дни гсдва ми мартѹрїю како ест тогово кѹпено [fiindcă le-a cumpărat încă din zilele lui Basarab și a dat lui Basarab un cal și o cupă, și după aceea în zilele domniei mele a scos mărturie că sînt cumpărate de el]. În hrisovul simplu de întărire, prin judecată, dat unui boier, scris la 15 iunie 1493, narația are următorul conținut: понеж сѹдих гсвѹ ми съ въсем болѣри гсва ми и гледах и книге

---

[1] Dar și unele abateri de pildă, în actul din 1385 octombrie 3 formula este după intitulație, la fel și în actele din 27 iunie 1387, 1392 și <1399 mai 11>.

[2] Însă și unele abateri cînd narația apare la mijlocul dispoziției, de pildă în actul lui Mircea cel Bătrîn dat mănăstirii Snagov pentru satul Ciulnița, în actul moldovenesc din 7 ianuarie 1407 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei,* A, XIV, XV, vol. I, p. 434).

[3] Vezi de pildă în acest sens actele Țării Romînești publicate în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 313—315 și 316 și cele din Moldova, publicate de M. Costăchescu, în *DM*, I, nr. 98, 127 și II, nr. 65, 71, 72, 130.

[4] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom*, B, XIII, XIV, XV, p. 345.

брата гсва ми Радѹла воивода: тако наидох гсвѹ ми със болѣри гсва ми ере ест им менила покрѹіа и годинеици, та им ест дал бълеици и бѹдѣни въси съ въсем хотаром колико ест дръжал албѹл и снови албѹлов и бѹдѣни ест бил прѣжде кѹпил тъстъ хранитѹлов крстѣ ѿт іѡн капотѫ ѿт фѫнтѫнѣле за ѳ възлове жито, а книге що ест ѹчинил ѿт гсво ми татомир ѹрсѣ и богдан над хотар балещіом, та им ест поставил име ѹрсещи ѡни не сѹт ѹрсещи нѫ сѹ сви балещи, та им сѫт книге невѣроване [fiindcă am judecat domnia mea cu toţi boierii domniei mele şi am cercetat şi cărţile fratelui domniei mele, Radul voievod: aşa am aflat domnia mea cu boierii domniei mele că le-a schimbat Pocruia şi Godineşti, de le-a dat Băleştii şi Budenii toţi, cu tot hotarul, cît a stăpînit Albul şi fiul lui Albul. Şi Budenii îi cumpărase mai înainte Cîrstea, socrul lui Hranitul de la Ion Capotă din Fîntînele pe 9 găleţi de grîu. Iar cărţile ce le-a făcut de la domnia mea Tatomir Ursea şi Bogdan asupra hotarului Băleştilor de i-au pus nume Urseşti, aceştia nu sînt Urseşti, ci sînt tot Băleşti, aşa că le sînt cărţile fără credinţă]. În hrisovul simplu, dat lui popa Frîncul din 15 iunie 1505[1] naraţie este şi: и паки даде попа фрѫнкѹл алдамаш пред пѹргарем ѿт рибник аспри сн [şi deasemenea a dat popa Frîncul aldămaş înaintea pîrgarilor din Rîmnic, 250 de aspri], acelaşi conţinut, în formă stilizată, apărînd şi în actul din 12 aprilie privind pe acelaşi destinatar[2]. În hrisovul simplu de întărire dat unei mănăstiri, scris la 10 ianuarie 1511[3], naraţia continuă prin următorul conţinut: потом им дадох гсво ми ві клетовци, тере их сѹт ѡднесли пред жѹпан радѹла ѿт борѫщ, та сѹ клели како ест права ѡчина стмѹ монастирѹ по име клетовци: поп кѹзма ѿт тисмена и поп иѡван ѿт падеш и поп боіа ѿт стрѹгарци и владѹл ѿт падеш и бѹдѹл ѿт пречна и боіа ѿт џюреш и лепъдат ѿт неданова и радѹл ѿт шиварна и тепша ѿт рнкѹ и нан ѿт горновиц и станчюл ѿт тополниц и милѣ ѿт мирчещи и шѹшман ѿт марга, тере сѹ клели съ них дше пред радѹла ѿт борѫщи, а жѹпан радѹл ѡн ест писал книгѹ до гсво ми како сѹ клели и дали стмѹ монастирѹ [apoi le-am dat domnia mea 12 jurători de i-au dus înaintea jupanului Radu din Borăşti, de au jurat că este ocina dreaptă a sfintei mănăstiri, jurătorii anume: popa Cuzma din Tismana şi popa Iovan din Padeş şi popa Boia din Strugarţi şi Vladul din Padeş şi Budul din Precina şi Boia din Giureşti şi Lepădat din Nedanova şi Radul din Şivarna şi Tepşa din Runcu şi Nan din Gornoviţa şi Stanciul din Topolniţa şi Milea din Mirceşti şi Şuşman din Marga, de au jurat cu sufletele lor înaintea lui Radul din Borăşti. Iar jupan Radul a scris carte către domnia mea cum au jurat şi au dat sfintei mănăstiri]. În hrisovul simplu din 24 noiembrie 1529[4], de întărire, dat unor

[1] Vezi facsimilul în *Documentè privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 224.
[2] Ce în traducere e următoarea: «Şi de asemenea a dat popa Frîncul şi fiii lui circiumă 350 aspri înaintea pîrgarilor de Rîmnic».
[3] Vezi facsimilul, *ibid.*, vol. I, p. 245.
[4] *Ibidem*, vol. II, p. 438.

boieri pentru vinăriciu, narația este următoarea: понеж им е покѹпено еще ѿ влада воевода калѹгера и ѿ радѹла воевода за два кони добри, тако гсдко призрѣх старе книге дрѹзем гспдри прѣжде нас бивше [pentru că le este cumpărat încă de la Vlad voievodul Călugărul și de la Radul voievod cu doi cai buni, astfel domnia mea am văzut cărțile vechi ale altor domni care au fost mai înaintea noastră].

În hrisovul simplu din 25 iulie 1557 — narația are următorul început: понеж ю ест поклонил сынови албѹлов на име драгомир и бѹта и албѹл изради бироке что ест платил жѹпан цалапи лѡгфет ѿ при дни радѹла воеводѹ еж погибе на рибник даж до дни винтила воеводѹ бироке чин аспри ҂д [fiindcă au închinat-o fiii lui Albul, anume: Dragomir și Buta și Albul pentru birurile ce le-a plătit jupan Țalapi logofăt din zilele lui Radul voievod care a perit la Rîmnic și pînă în zilele lui Vintilă voievod, birurile fac 4000 de aspri] — obiectul actului privește ocina lui Albul din Cocorani — narația continuă apoi prin arătarea judecății domnești și dării cîștigului de cauză fiilor lui Țalapi logofăt, destinatarii actului.

În actul din 3 septembrie 1559 între altele narație e și următorul context: и пакы кѹпи мардаріе ѡчинѹ ѹ грошани дел попек стоикек въса ѿ сам попа стоика за две книге цѣно тем книгам зі дѹкати[1] [și de asemenea a cumpărat Mardarie ocină în Groșani partea lui popa Stoica toată de la însuși popa Stoica pentru două cărți, prețul acelor cărți 17 ducați].

În hrisovul simplu de întărire cu data de 12 noiembrie 1577 narație este și următorul cuprins: понеж ест покѹпил ѿ хрьс за ѡ аспри готки и еще га ест изкадил и ѿ бир и платил га ест ѿ дѹжнове ѹ тополовѣни за і вед за вино и ѿ дъщерех хрьсов е ведро и ѹзел ест хрьс ѿ срьбѹл лѡг — destinatarul actului — еі кладе ѿ жито и кладе ѡставил ест по в ѡбрк за жит [fiindcă a cumpărat de la Hîrsu cu 800 de aspri gata și încă l-a scos și de la bir și l-a plătit de datoriile din Topoloveni cu 10 vedre de vin și de la fiicele lui Hîrsu cu 5 vedre și a luat Hîrsu de la Sîrbul logofăt 15 clăi de grîu și claia i-a lăsat-o cîte două oboroace de grîu]. În hrisovul simplu de întărire din 9 septembrie 1587[2] dat lui Pîrvul logofăt o narație este și următorul text: понеж ю ест покѹпил слѹг гсдва ми пръвѹл лѡгфет ѿ надѹ дрьгич ѿ сел за ҂д аспри бани готови, и продаде дрьгич тех вишречни вечни али ѿ своим добро волю и със ѹзнаніе въсем мегиашом кои сѹт братіе със дрьгич по ѡчинѹ и със ѹзнаніе многим мегиашом ѿ окрьсть мѣсток и ѿ пред гсдва ми [pentru că i-a cumpărat sluga domniei mele Pîrvul logofăt de la Drăghici din sat cu 4000 de aspri bani gata. Și a vîndut Drăghici acești mai sus-ziși vecini însă de a lui bună voie și cu știrea tuturor megieșilor care sînt frați pe ocină cu Drăghici și cu știrea multor megieși, din jurul locului și dinaintea domniei mele].

[1] Vezi actul la *ASSI*.
[2] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 588.

În hrisovul simplu de întărire dat unei mănăstiri cu data: 4 ianuarie 1594 narație este și următorul conținut: понеж ю ест пріиде егѹменѹл Сергіе и със въсих калѹгерим пред гсв ми wт ста монастир еж по кии ест речна тисмѣна и сице се сѹт сказали и марторисали пред гсв ми како сѹт били пѻслали един калѹгер wт ста монастир със тех wбѣ христовѣ прѣжде врѣм ѹ пред алеѯандрѹ воевода снъ богдана воевода радi едно преніе таж въ том пѹта нѣкое злодѣи и людіе влъхви wни сѹт га били нѣмерили по тог калѹгера, таж га ест били прифатили тере га ест били мъчили и изwбличели ест и ѹзели ем ест тогда wбѣ печатим wт на wбѣ христовем. [pentru că a venit înaintea domniei mele egumenul Serghie și cu toți călugării de la sfînta mănăstire Tismana ce este mai sus-zisă și așa au spus și au mărturisit înaintea domniei mele că au trimis un călugăr de la sfînta mănăstire cu aceste amîndouă hrisoavele mai înainte vreme înaintea lui Alexandru voievod fiul lui Bogdan voievod pentru o pîră. Însă în acea cale au întîlnit pe acel călugăr niște făcători de rele și oameni tîlhari, care l-au prins și l-au chinuit și l-au despuiat și i-au luat atunci amîndouă pecețile de la amîndouă hrisoavele].

Formula apare atît în actele externe[1] cît și în scrisorile domnești. În actul privat al boierului Aldea formula ca fond este aceeași ca în unele acte mănăstirești interne[2].

În actele moldovenești formula apare în cel mai vechi act intern ce ni s-a păstrat, unde ea are următorul cuprins: за его вѣрнѹю слѹжбѹ [pentru slujba lui credincioasă] — actul fiind o danie unor laici. În actul următor de danie, formula e următoarea: wже . . . слѹжили намъ ис правою вѣрою и слѹжатъ и еще по нихъ болшее слѹжбы надѣем сѧ [căci . . . au slujit și slujesc nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă și încă de la ei și mai mare slujbă nădăjduim]. În actul lui Iuga de danie boierului Braia, conținutul narației este următorul: wже … слѹжилъ переже стwпочившимъ родителем нашимъ а днесь слѹжит намъ правою и вѣрною слѹжбою[3] [căci . . . a slujit sfînt răposaților noștri părinți, iar acum slujește nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă]. Aceasta e apoi formula ce prin fondul ei: *pentru dreaptă și credincioasă slujbă*, se fixează în actele moldovenești în-

---

[1] Vezi actele publicate în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 193, 210 urm., 236 urm., 243 urm., 249 urm., 266 urm.

[2] Iată conținutul ei: тако да ест помѣнѧ ката ндлѧ пръвое гснѹ нашемѹ іw мирчю воеводѣ потомѹ же, и родітелемъ нашимъ и мнѣ и подрѹжін моеи, понеж ест нашь монастирѹ и и пріидwх къ въсечестнѣишомѹ wцѹ и дховникѹ иерѹ монахѹ кѹрѹ Єремію прѣдавамъ емѹ тои, да помолитѹ w дшах ниших [ca să fie pomenire în fiecare duminică întîi domnului nostru Io Mircea voievod apoi și părinților noștri și mie și soției mele, pentru că este mănăstirea noastră. Și am venit la atot preacinstitul părinte și duhovnic și ieromonah kir Eremia și îi dau lui aceasta ca să se roage pentru sufletele noastre].

[3] Vezi și actele publicate de M. Costăchescu, *DM*, I, nr. 13, 20, 38, 44, 45., 124, 128, 132, 138, 139, 145, 148, 149.

cepînd cu actul din 3 iunie 1429 şi ea apare nu numai în actele de danie către laici, ci şi în cele de întărire [1].

În alt act de danie tot către laici conţinutul e următorul: ѡжє . . . слоужилъ прѣжде стопочникомꙋ родитєлю нашємꙋ правою и вѣрною слꙋжбою ... ажє мишѣ загꙋбилъ своє имѣнїє оу хитлѣньстви [căci... a slujit mai înainte sfînt răposatului nostru părinte cu dreaptă şi credincioasă slujbă — se arată apoi despre obiectul donat, satul lui Mişea — ... că *Mişea şi-a pierdut averea în hiclenie*] [2].

Într-un act de întărire de la Iliaş fiul lui Alexandru cel Bun, formula are următorul cuprins: ажє прїидє прѣд господство ми . . . и дал по своєи до <брои> воли ѡт своєго вислꙋжєнїа [3] [căci a venit înaintea domniei mele şi a dat de a lui bună voie din vîslujenia sa].

În actul de întărire, prin judecată, cu data 25 ianuarie 1472 [4] naraţia este următoarea: занꙋж чєрнъ и ромънєл и дръгои стратили нс своими привилиами занꙋж была фалшєвиа и єсми их сказили [fiindcă Cern şi Romînel şi Drăgoi au pierdut cu privilegiile lor pentru că erau false şi le-am stricat].

În actul de întărire, din 17 aprilie 1480, formula are următorul conţinut: ѡжє ... прїидє прѣд нами и прѣд нашими бохри и радою, та жаловалъ намъ вєликою жалобою рєкꙋчи так: ажє <п> ривилиѧ дида своєго Щєфана ѡргонє що имал ѡт дида нашєго старого Алєѯандра воєвода и ѡт ꙋниковь наших ѡт илиѧ воєводꙋ и ѡт Стєфана воєводꙋ коли был <и ꙋ> миръ, а тоти привилиѧ що били на сєла на ѡргоєщи и на нѣгом<ирєщ> а ѡн загꙋбил тота привилиѧ коли прїихал царь тꙋрскїи та плѧнил нашꙋ зємлю. Ино мы єсми досмотрили с нашими бохри и радою та єсми ємꙋ ꙋчи<ни>ли закон подлюг зємскаго права аби и ѡн привєл к намъ ꙋси свои ѡколнїи мєжиѧши аби и ѡни вызнали и мартꙋрисали ѡ том аж єст так, и ꙋ том ѡн ꙋстал та <пр>ивєлъ прѧд нами ꙋси свои ѡколнїи мєжиѧши, та визнали и мартꙋрисали и ѡни аж єст так [5] [că ... a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri şi a sfatului de ni s-a jeluit cu mare jalbă spunînd aşa: că privilegiul bunicului său Ştefan Orgone ce l-a avut de la moşul nostru Alexandru voievod cel Bătrîn şi de la unchii noştri de la Ilie voievod şi de la Ştefan voievod cînd au fost în pace, iar acele privilegii ce erau pe satele Orgoeşti şi Neagomireşti acesta a pierdut acele privilegii cînd a venit împăratul turcesc de a prădat ţara noastră. Deci noi am cercetat cu boierii noştri şi cu sfatul şi am făcut lege după dreptul ţării, ca acesta să aducă la noi pe toţi megieşii săi ocolnici ca şi aceştia să arate şi să mărturisească despre aceasta că este aşa. Şi întru aceasta el s-a ridicat de a adus înaintea noastră pe toţi megieşii săi ocolnici, şi au arătat şi au mărturisit şi ei că este aşa].

---

[1] Vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 21 şi nota 5.

[2] La fel şi despre proprietarul satului următor — *şi acesta a pierdut în hiclenie*, vezi actul din 18 octombrie 1435 (facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 465). Vezi naraţia — hiclenie şi în actele din 15 martie 1493 şi 8 aprilie 1546.

[3] Vezi actul la *ARPR*, Pereţi, nr. 5.

[4] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 528.

[5] Vezi în acest sens şi textele actelor publicate de I. Bogdan în *DŞM*, I. p. 80, 177, 258.

În actele destinate mănăstirilor de pînă la 1454, formula apare destul de des[1], cel mai frecvent conținut al narației fiind următorul: къ задоушїе стопочикшїимъ родителемъ господства ми <з>а доуш҃ж и здракїе господства ми [spre pomenirea sfînt răposaților părinți ai domniei mele și pentru sufletul și sănătatea domniei mele][2]. Începînd însă cu hrisovul din 8 decembrie 1454 formula apare mai rar, lipsind mai ales uneori în actele a căror dispoziție începe cu verbul благопроизволити[3].

Formula este cunoscută atît actelor externe[4], cît și scrisorilor, iar în actul privat al boierului Cîrstea fondul e același ca și în actele destinate mănăstirilor.

Ca loc, formula se află în cele mai multe acte din Țara Romînească în cuprinsul dispoziției, iar în Moldova de obicei urmează după promulgație[5].

Ca origine, formula din actul lui Dan I este bizantină prin mijlocirea diplomaticii bulgare[6], iar în celelalte acte ale Țării Romînești este o creație băștinașă.

Însă în actele moldovenești destinate laicilor, pentru întărire de proprietăți, acte scrise pe pergament, formula narației se repetă uneori și în cuprinsul sancțiunii, cînd însă această din urmă formulă este alcătuită numai din îndemnul către viitorii domni de a respecta obiectul actului. Astfel după această clauză apare: заноужє дали есми емоу за его кѣрноую и правою слоужбоу [fiindcă i-am dat pentru a lui credincioasă și dreaptă slujbă], urmată uneori, începînd cu actele de la Ștefan cel Mare și de: и за що ѡни соби коупили за их пракїи и чистїи — sau питомїи-пинѣзи [și pentru că și-au cumpărat aceștia cu banii lor drepți și curați <proprii>].

În actele moldovenești, narația ce are conținutul: *pentru că a venit înaintea noastră*... sau *pentru dreaptă și credincioasă slujbă* este împrumutată din formularul actelor slave ale cancelariei polone[7]. Și tot din slavopolonul — кыслоуга s-a adaptat кысоукенїе, iar ми și сватопочившии sînt împrumuturi din diplomatica Țării Romînești, restul termenilor fiind creație băștinașă.

Dispoziția. Formula dispoziției alcătuind temeiul însuși al actului — obiectul — în care voința autorului lui este exprimată lămurit, apare ca atare în toate documentele slavo-romîne. Prin cuprinsul său care deseori este destul

---

[1] Lipsește de pildă în actele publicate de Costăchescu, *DM*, I, nr. 98, 127 și II, nr. 65, 71, 72, 130.

[2] Vezi D. P. Bogdan, în *CDM*, p. 21 și nota 9.

[3] *Ibidem*, p. 21—22.

[4] Așa în actul lui Alexandru Lăpușneanu din 20 august 1560 dat mănăstirii Vatoped, o narație este și următorul text: за що соут принесоша наши молебници кур маѯїмн кліснарха и софронїе ст рец и проегоумен и съ иннїми братїами ѿт стаа монастир ѿт ватопет до нашеи земли и до нас стїи мощи: наипрьвое стое главо стго григорїа бгослова и стии мощих стїи челюсти стго ишана златоустаго и стїи мощех стии велик пален стѫ анни мтри пречстки влчцѫ наши бцѫ и присно дѣвы Марїи [pentru că duhovnicii noștri kir Maxim eclesiarh și Sofronie stareț și proegumen și cu alți frați ai lor au adus de la sfînta mănăstire de la Vatopet în țara noastră și la noi sfintele moaște: mai întîi sfîntul cap al sfîntului Grigore Bogoslovul, și sfintele moaște: sfintele fălci ale sfîntului Ioan Zlataust și sfintele moaște: sfîntul deget mare al sfîntei Ana maica preacuratei stăpînei noastre născătoare de dumnezeu și pururea fecioare Maria].

[5] Însă în actele destinate mănăstirilor se leagă de dispoziție.

[6] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 106.

[7] Vezi și N. Grămadă, în *CDM*, p. 6 și nota 3.

de întins, dispoziţia din documentele slavo-romîne prezintă o importanţă deosebită, atît din punct de vedere istoric, cît şi din punct de vedere juridic. Astfel, în unele acte de danii sau întăriri de moşii ori sate se arată numele, hotarul şi întinderea proprietăţilor respective, dările şi prestaţiile ce le plătesc şi execută iobagii, slujbaşii însărcinaţi cu perceperea şi executarea lor. La fel cînd e vorba de privilegii vamale se precizează reşedinţele vamale, obiectul asupra căruia se va percepe vama precum şi cuantumul acesteia[1]. Iar dintre elementele juridice subliniez de pildă *feria* în Moldova şi *prădalica* în Ţara Romînească.

În hrisoavele solemne ale Ţării Romîneşti dispoziţia începe cu verbul благопронзволити, exprimat în aoristul sigmatic de tipul несоҳъ, de obicei la persoana a III-a singular — în formă prescurtată благопронзволн[2] — iar în hrisoavele simple începutul îl alcătuieşte verbul дакати, exprimat la indicativ prezent persoana a III-a singular — дакатъ. Iar şi în ceea ce priveşte conţinutul formula se deosebeşte în cele două categorii de acte. Astfel, în hrisoavele solemne după verbul specificat urmează enunţarea sentimentelor ce au însufleţit pe domn în emiterea actului, după aceasta vine numele destinatarului — dacă e vorba de un boier[3] numele acestuia e precedat de obicei de un titlu uneori şi de unele atribute ale politeţii: почнтани — cinstit — sau прѣпочнтани — prea cinstit — iar dacă e vorba de o mănăstire numele acesteia, urmat de patronul mănăstirii. Urmează apoi obiectul însuşi al dispoziţiei: satele, moşiile, vecinii, ţiganii, merticurile ce se dăruiesc ori se întăresc, cu specificarea că privilegiul e valabil — cînd e vorba de persoane laice — atît pentru ei cît şi pentru copiii, nepoţii, strănepoţii şi răstrănepoţii lor. Dispoziţia continuă cu enumerarea dărilor şi a prestaţiilor plătite şi executate de şerbi precum şi a slujbaşilor îndatoraţi cu împlinirea lor [4], verbul de legătură fiind почѧти, exprimat la participiul trecut activ I masculin nominativ, plural[5]

În hrisoavele simple, dispoziţia începe, cum am arătat mai sus, prin verbul дакати, exprimat la indicativ prezent persoana a III-a singular — дакатъ — după care urmează: numele destinatarului, обiectul actului, fără însă a se menţiona: dările şi prestaţiile iobagilor, slujbaşii care îngrijeau de perceperea şi executarea lor, ci numai elementul generic: ıако да мѕ сѫт къ шчннѫ н къ шҳабѕ[6] [ca să-i fie de ocină şi de ohabă] — aceasta atît în actele laicilor, cît şi în cele ale mănăstirilor.

[1] În actele Ţării Romîneşti începînd cu jumătatea veacului al XV-lea nu se făcea deosebire între termenul ce denumea vama propriu-zisă şi între cel ce denumea darea, căci tot вама era şi darea din oi şi din porci, vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 106, nota 5.

[2] În hrisovul solemn al lui Vladislav I şi în cel al lui Dan I, în loc de благопронзволн apare благонзволнҳ exact ca şi în hrisoavele bulgare, iar în unele hrisoave ce au arenga благопронзволн este înlocuit prin въждѣлѣҳ — am dorit. Sînt apoi cîteva hrisoave solemne în care dispoziţia este înglobată în arenga, începutului dispoziţiei nefiind exprimat precis prin vreun element (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 107, n. 2).

[3] Cînd e vorba de un om liber care însă nu e boier, acesta e numit слѕга [supus].

[4] Este de subliniat faptul că numărul atît al dărilor şi prestaţiilor cît şi al slujbaşilor care îngrijeau de executarea lor cresc din timp în timp pentru ca în veacul al XVII-lea să fie impresionant în ceea ce priveşte cantitatea.

[5] Acest verb se fixează ca normă începînd cu actul din 20 septembrie 1459, în actul din 7 august 1445 este exprimat ca flexiune prin почеҳ, iar în actul din 5 august 1452 lipseşte. În actele mai vechi — în al lui Vladislav I — este verbul слободити, exprimat în flexiunea слободно, iar în cel al lui Dan I — în flexiunea слободни.

[6] Vezi de pildă actul din 15 aprilie 1464.

Dispoziția se încheie prin clauza prohibitivă: и ни ѿ когоже непоткновено[1] по ѡризмꙋ[2] гсꙁка ми[3] [și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele]. Iată formula, în întregul ei, într-un hrisov solemn: бл҃гопроизволи гсдво ми своим благым произволенїем, чистым и свѣтлимь срдцемъ и даровах сьи въсечестны и бл҃гоѡбразны, иже над въсѣми чстми дарокъ надстожи хрисовꙋл гсдва ми слоугам и болѣром гсдва ми станꙋ и владимирꙋ братꙋ его и снꙋ его оутмешꙋ и радꙋлꙋ ꙗко да им сѫ села зовом затрѣни дел Влада и Стоіана и Данꙋ urmează narația apoi: и пᲂѹшещи и Владимирещи и Фолещи и Кошани и Копрози. Тиѫ васѧ да им сѫ въ ѡчинꙋ и въ ѡхабѫ тем и децам его, внꙋчѧтом ихъ и прѣвнꙋчѧтом до живота гсдва ми и снвь гсдва ми Почекше ѿ ѡвчих вамь, ѿ свиних вамь, ѿ пчелих вам, ѿ кѫбларства, ѿ винарства, ѿ дрьвь, ѿ сѣнокос, ѿ подвода, ѿ покоз, рекше ѿ иных слꙋжбах великых, же и малых, елика сѧ находѧт, въ земли гсдва ми. и да их не смее позабавит, ни сѫдец, ни глобник ни бирчїа, ни инь нихто ѿ болѣръ или работникъ гсдва ми[4]. [a binevoit domnia mea, cu a sa bunăvoință, cu inimă curată și luminată și am dăruit acest atotcinstit și bun la chip, ce este deasupra tuturor cinstitelor daruri, de față hrisov al domniei mele slugilor și boierilor domniei mele lui Stan și lui Vladimir fratele lui și fiului său, Utmeș și lui Radul ca să le fie satele numite Zătreni, partea lui Vlad și a lui Stoian și a lui Dan și Păușești și Vladimirești și Folești și Coșari și Coprozi. Toate acestea să le fie de ocină și de ohabă, acestora și copiilor lor, nepoților lor și strănepoților în viața domniei mele și a fiilor domniei mele, începînd de la vama oilor, de vama porcilor, de vama din albine, de gălețărit, de vînărici, de lemne, de fănaț, de podvoade, de cărături și de alte slujbe mari și mici căte se află în țara domniei mele. Și să nu cuteze a-i turbura nici județ, nici globnic, nici birnic, nici altul nimeni dintre boierii sau slujbașii domniei mele].

Într-un hrisov simplu, ansamblul formulei e următorul: дават гсдво ми сїе повелѣнїе гсдва ми болѣринꙋ гсва ми жꙋпанꙋ могошꙋ сь сновьи мꙋ и съ дъщере мꙋ коликѡ мꙋ бг҃ь даст сноке или дъщери, ꙗко да мꙋ сꙋт села по име корꙋбы въси по аргиш доле и корꙋби ѿ камен въси и ѡчина ѿ мичещи и съ бродове ѿ воденице и пол ѿ малꙋрени, urmează narația și apoi: ꙗко да мꙋ сѫт вь ѡхабꙋ и ни ѿ когоже непотѫкновено по речи гсва ми[5].

[1] Uneori непоткновено este înlocuit prin непоколѣбимо, dar aceasta din veacul XVI, însă și atunci destul de rar.

[2] O dată cu actul din 15 aprilie 1464 obișnuit apare реч <речи> în loc de ѡризмо.

[3] Vezi actul din 28 martie 1451.

[4] Vezi hrisovul solemn din 2 august 1453 (facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 117).

[5] Vezi actul din 15 aprilie 1456.

[dă domnia această poruncă a domniei mele boierului domniei mele jupan Mogoş cu fiii lui şi cu fiicele lui cîţi dumnezeu îi va da, fii sau fiice ca să-i fie satele anume Corbii pe Argeş în jos toţi şi Corbii de Piatră toţi şi ocina de la Miceşti şi cu vaduri de moară şi jumătate din Mălureni. . . ca să-i fie de ocină şi de ohabă. Şi de nimeni neclintit după spusa domniei mele].

În actele externe formula are acelaşi conţinut ca şi în actele interne[1].

În scrisorile domneşti, formula comportă expresii adecvate momentului, dispoziţia începînd totdeauna cu verbul писати: пишет гсдво ми[2] [scrie domnia mea] — la fel şi în scrisorile cu caracter executiv.

În actele private formula începe prin verbul писати sau дакати.

În actele moldoveneşti destinate laicilor şi mănăstirilor există elemente comune, dar şi destule elemente deosebitoare. Astfel atît în unele, cît şi în celelalte acte, formula are următoarele elemente: тое въсе да ест... оурикъ съ въсѣмъ доходомъ, clauza prohibitivă: непорушено николиже на вѣкы, iar după aceasta se dau hotarele proprietăţilor — ce uneori se înglobează într-o frază generală.

Elementele deosebitoare sînt: în actele destinate laicilor, dispoziţia începe de obicei cu motivarea: тѣмъ мы видѣвше... după care urmează — obişnuit — дати — în flexiunea: дали есмы, iar după доходомъ există precizarea că privilegiul este valabil atît pentru destinatar, cît şi pentru urmaşii acestuia şi apoi clauza prohibitivă.

În actele destinate mănăstirilor, formula începе cu и дали есмы, iar o dată cu actul mănăstiresc din 13 aprilie 1415 formula începe cu conjuncţia понеже şi verbul благопроизволити fiind exprimată astfel: понеже благопроизволи гсдво ми благымь моимь произволеніемь [pentru că a binevoit domnia mea cu a mea bunăvoinţă], după care vine naraţia şi apoi и дадох, iar în final numele mănăstirii. Începînd cu actul din 25 noiembrie 1440[3] formula se amplifică, căci are următorul început: благопроизволи гсдво ми благымъ нашимъ произволеніемъ и чстымъ и свѣтлымъ срдцемъ и съ въсеѭ нашеѭ волеѭ и ѿ ба помощіѭ, ѩко да оутвръдимъ и оукрѣпимъ монастирь ѿ нѣмца [a binevoit domnia mea cu a noastră bunăvoinţă, cu inimă curată şi luminată şi cu toată voia noastră şi cu ajutor de la dumnezeu, ca să întărim şi să împuternicim mănăstirea de la Neamţ].

Aceasta e apoi compoziţia dispoziţiei ce se fixează în diplomatica moldovenească în sensul că apare destul de des, mai ales în actele ce emitentul le socotea ca deosebit de importante.

În sfîrşit un ultim element deosebitor este acela că unele acte destinate mănăstirilor conţin şi enumerarea dărilor şi prestaţiilor ce le plăteau şi executau şerbii, precum şi a slujbaşilor care se îngrijeau de executarea lor, elemente ce nu apar în nici un act moldovenesc destinat unui laic.

Iată formula, în întregul ei, într-un act destinat unui laic: тѣмъ мы видѣвше его правую и вѣрную служьбу до нас, жаловали есмы его особною нашею мастію и дали есмы емоу оу нашеи земли едно село близъ

[1] Dar sînt şi unele abateri (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 110, nota 6).
[2] *Ibidem*, p. 110.
[3] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 476.

бани на имѧ бꙋчꙋмѣни штобы емоу оурикъ съ късѣмь доходомъ, емꙋ и дѣтемъ его и братꙋ его наноки и дѣтемъ его. и оунꙋчѧтомъ их и праоунꙋчатомъ их и праꙗꙋрѧтомъ их и късемꙋ родꙋ их непорꙋшено николиже на вѣкы. А хотар томꙋ селꙋ почениши ѡт могылы що ест на дѣлꙋ[1]. [deci noi văzînd a lui dreaptă şi credincioasă slujbă către noi, l-am miluit cu mila noastră deosebită şi i-am dat lui, în ţara noastră un sat lîngă Baia anume Buciumeni ca să-i fie lui uric cu tot venitul, lui şi copiilor lui şi fratelui lui Nan şi copiilor lui şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi întregului lor neam, neclintit niciodată în veci. Iar hotarul acelui sat începînd de la Movila ce este în deal . . .] — continuă apoi hotarul.

Într-un act destinat unei mănăstiri, formula în ansamblu, e aceasta: и дали есмы монастыреви стго оузнесеніа хва што на немцишори одно озеро на прꙋтѣ на имѧ лꙋчіоулъ николи непороушенъ на вѣкы вѣчнꙑѧ[2] [şi am dat mănăstirii sfintei înălţări a lui Hristos ce este la Nemţişor un iezer la Prut anume Luciul, neclintit niciodată în vecii vecilor].

Nat ral că formula e c ınoscu ă a.ît actelor externe, scrisorilor domneşti, cît şi actelor private.

Locul ce-l ocupă formula este de obicei după intitulaţie, iar în actele moldoveneşti deseori urmează după naraţie, ori e înglobată în aceasta din urmă.

Ca origine, formula dispoziţiei comportă în actele din Ţara Romînească o înrîurire a diplomaticilor sud-slave şi aceasta în ceea ce priveşte uzul dărilor, al prestaţiilor şi al slujbaşilor însărcinaţi cu îndeplinirea lor, cît şi în ceea ce priveşte originea unora dintre elementele respective.[3] Sînt apoi şi cîteva elemente de origine maghiară[4]. Dar şi creaţia băştinaşă s-a manifestat destul de puternic şi aceasta atît prin ticluirea unor elemente noi[5], cît prin stilizarea unora dintre elementele împrumutate[6].

Dispoziţia din actele moldoveneşti are unele elemente împrumutate din diplomatica Ţării Romîneşti[7], o bună parte sînt luate din mediul rus[8] şi

---

[1] Vezi actul din 16 februarie 1424.

[2] Vezi actul din 1409 noiembrie 7.

[3] Aşa sînt de pildă: десѧтъкъ — cel mai vechi termen ce semnifică zeciuială — în actul lui Vladislav I şi în cel al lui Dan I, подвода, подань, глоба, сѣно, сѣнокосъ, данькъ, кьблъ, поклонъ, дажды — ca dări; слоужба, потѣчне да не работаютъ — dintre prestaţii; глобнинъ къбларь, работничь, болѣринъ — dintre slujbaşi şi dregători. Unii termeni sînt apoi traduşi întocmai din greacă, ca de pildă властелинъ-ἄρχων.

[4] De pildă: вама — vám, ce înlocuieşte slavul десѧтькъ, мертикъ — mérték, бантовати — bántö, дижма — dézsma şi хотаръ — határ.

[5] Aşa sînt de pildă: дрьва, талпи, вода, сѣновозъ, резатель — ce corespunde într-un act romînesc de la Mihai Viteazul *crăstătorului de în seamă*.

[6] Aşa de pildă: din verbul охабити s-a făcut substantivul ѡхаба, винарство, din вино, доушегоубина, din доушегоубииство, жирарство din жиро.

[7] Aşa de pildă: ѡхаба, дань, посада, подвода, глобникъ, благопроизволи гсво ми благымъ произволеніемъ и чтымъ и свѣтлымъ срдцемъ.

[8] Aşa de pildă: радцѧ, оурадникъ, со оусѣмъ доходомъ, оу вѣкы, со оусѣмъ правомъ — în primul act de la Roman I — ожиbати (оужиbати), cu care se încheie — de obicei — începînd cu actele lui Ştefan cel Mare — frază generală ce însumează hotarul unei proprietăţi: николи, непороушено şi наиближніи.

cîteva din cel maghiar[1]. Dar ca şi în Ţara Romînească şi în Moldova creaţia băştinaşă s-a manifestat destul de puternic[2].

Clauzele. Am arătat mai sus că atît în unele acte din Ţara Romînească, cît şi în toate actele de proprietate din Moldova, dispoziţia conţine şi o clauză prohibitivă.

Această clauză, căreia i se spune *prohibitivă* pentru că interzice —prohibeşte — orice călcare a stipulaţiilor actului apare şi în actele private ale Ţării Romîneşti[3], iar în actele moldoveneşti începînd de la jumătatea veacului al XVI-lea, dar numai în cele scrise pe hîrtie, capătă următorul conţinut nou: и ин да сѣ не ѹмишает прѣд сим листом нашим [şi altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre], acesta fiind elementul cu care se încheie dispoziţia, element ce se află înainte de data actului. Din actele domneşti această clauză trece uneori şi în actele private[4].

Dar în afară de această clauză, mai apar şi alte elemente diplomatice de acest fel, dar tot în cuprinsul formulei dispoziţiei — şi anume la sfîrşitul acesteia.

Astfel sînt *clauzele derogatorii* ce insereazā dispoziţii contrarii unor dispoziţii sau norme anterioare. O atare clauză derogatorie încheie, de pildă, dispoziţia în actul lui Vladislav, cuprinsul ei fiind următorul: пакы оуставки господство ми по съвѣтѹ, јако по смрьти кур никодимовѣ, да нѣст никы господарь волен да постави на мѣ<с>тѣ томь старѣишинѫ, ни архіереи ни никъто, нѫ како речеть курь никодимь и како ѹставить, такози да дрьжѫть иже тамо иноци и сами да си полагаѫть старѣишинѫ[5]. [iarăşi întocmeşte domnia mea, după sfat, ca după moartea lui kir Nicodim să nu fie nici un domn volnic să puie în acel loc căpetenie nici arhereul nici nimeni, ci cum spune kir Nicodim şi cum întocmeşte aşa să ţină şi acei călugări de acolo şi singuri să-şi pună căpetenie].

Spre a pune pe destinatar la adăpostul unei eventuale anulări a actului se enumeră, sub formă de renunţare, excepţiile ce se puteau invoca pentru deposedarea destinatarului actului. Acestea sînt *clauzele de renunţare* şi una din ele cred că se află în unele hrisoave simple din Ţara Romînească, în următorul cuprins: и каре комѹ се слѹчит wт них прежде съмрть, а wчина да ест wставиним, прьдалика къ них да нѣст [şi oricui dintre ei i se va întîmpla

---

[1] Ca de pildă оурикъ — örök şi хотаръ — határ.

[2] Aşa de pildă din cuvîntul rus осляха s-a creat wслоухарь la fel din verbul пиреркати — slujbaşul пиреркащь echivalent *crăstătorului de în seamă* dintr-un act romînesc de la Mihai Viteazul —, din припасъ-припашарь.

[3] De pildă în actul din 21 august 1526 este exact ca în actele domneşti, la fel şi în cel din 29 august 1526 — aici însă e de două ori — înainte de martori şi după ei. Clauza prohibitivă apare de pildă şi în actele din: 1495 martie 24, 14 aprilie şi 25 septembrie 1529 (vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. II, p. 437) precum şi 7 august 1530.

[4] Vezi zapisul de vînzare al lui Constantin fiul lui Ursul şi nepot-al lui Stoian din Oleşeşti de la Gărla Putnei cu data: 1607 ianuarie 1 unde clauza are următorul cuprins: и ин нитто да не имает ѹмишати с никоаиж ѹ вѣки приз свѣдтелства нашаа [şi nimeni altul să nu aibă a se amesteca niciodată în veci înaintea acestei mărturii a noastre].

[5] Clauza aceasta apare şi în alte acte, vezi actul lui Dan I şi actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 305, 41, 306, 307.

moarte mai înainte, ocina să fie a celor rămași, să nu fie prădalica de la ei] — după care urmează clauza prohibitivă.

Sint apoi *clauzele obligatorii* [1], cînd pentru a se respecta stipulațiile actului se prevedea și o cauțiune ce se va plăti de cel care le va călca. Așa în hrisovul simplu al Țării Romînești din 23 aprilie 1486 [2] o întîlnesc în următorul conținut: кои ѡт лꙋпше и ѡт сиокех мꙋ и ѡт добрꙋл и ѡт сиоке мꙋ, ѡт тръцъ и ѡт братїа мꙋ и ѡт рада със братїа мꙋ, та не чет хотет да стоит на реч гсдка ми, како их ест ꙋтѕкмил и дал гсдко ми, а томꙋзи члкꙋ да сꙋ волнїи бани тои дръжаки да ꙋзмꙋтъ томꙋи члкꙋ за еднꙋ реч хаталмь и ѡчнꙋ да си изгꙋбить [care din Lupșe și din fiii lui și din Dobrul și din fiii lui și din Tirță și din frații lui și din Rada cu frații lui ei nu vor vrea să stea după spusa domniei mele, cum i-am întocmit și le-am dat domnia mea, iar banii acelui ținut să fie volnici să-i ia acelui om pentru un singur cuvînt hatalm și ocina să și-o piardă]. Această clauză e încadrată în dispoziție. În actele din Moldova întîlnim în unele din ele începînd cu cel din 15 aprilie 1423 așa-numita закѣска, ce în actul citat înfățișează următorul cuprins: а кто ѡт них почнет за тот хотарь бꙋд которою лихотою или скадою бꙋд коли, тот заплатит закѧзкꙋ сто золотых ѹхорскых [3] [iar cine dintre ei va începe pentru acest hotar cu orice fel de răutate sau sfadă, fie oricînd, acela va plăti zavească 100 zloți ungurești].

Așadar закѣска, ce devine mai tîrziu *ferie* — *herie*, corespunde noțiunii хаталмь — maghiarul *hatalmas* — din Țara Romînească. Și tot clauză obligatorie este și amenda ce apare în actul moldovenesc din 19 februarie 1446 [4].

Sancțiunea. Ca formulă diplomatică în sine, sancțiunea ca și coroborația, subscrierea, martorii și pecetea, face parte din formulele ce asigură executarea stipulațiilor actului. Formula înserează de obicei făgăduiala răsplății pentru cel ce va respecta obiectul actului, urmată de amenințări și chiar de pedepse în cazul nerespectării. Și întrucît amenințările și pedepsele pot fi în linii marii de două feluri: de ordin spiritual — dumnezeesc și material — pămîntesc — penal — sancțiunea comportă, din acest punct de vedere, două părți: *pedeapsa spirituală* și *pedeapsa materială*.

Pedeapsa spirituală este alcătuită din blesteme ale puterii divine (dumnezeu, tatăl, fiul și duhul sfînt, maica lui Isus, diferiți sfinți, mucenici și părinți ai bisericii), ca atare își are originea în formularul bisericesc. Formula reprezintă sancțiunea obișnuită a sinoadelor ecumenice, apare în actele patriarhale și papale [5] de unde trece în diplomele regale apusene, unde însă dispare în veacul al XII-lea [6].

Pedeapsa materială cuprinde pedepsele de ordin temporar ce însoțesc în genere, unite în aceeași formulă, pedeapsa spirituală [7]. Formula e cunos-

---

[1] Vezi pentru clauzele enunțate A. Giry, *MD*, p. 559.
[2] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 371.
[3] Vezi și actele publicate de Costăchescu, în *DM*, I, nr. 52 și II, nr. 100, 113, 115, 121, 123, 141, 149, și 150 și cele publicate de I. Bogdan, în *DȘM*, I, nr. XIX, XXV.
[4] Vezi pentru o altă clauză, cap. *Sancțiunea.*
[5] A. de Boüard, *MDF*, p. 280—281.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem*, p. 282.

cută încă din veacurile XIII—XII î. e. n.[1]. Trece apoi în dreptul roman unde *stipulatio poenae* era, la început unicul mijloc de a garanta executarea contractelor, iar în orînduirea feudală pedeapsa temporară era o amendă plătită în aur curat sau în argint, însă după veacul al XI-lea dispare din acte[2].

Pedeapsa spirituală. În hrisoavele solemne ale Țării Romînești formula apare de obicei în toate atari acte. Astfel, în actul lui Vladislav I conținutul formulei e următorul: И сиꙗ въсѣ молꙙ въсѣкого настолника, да не потворитъ никтоже. Кто ли сꙙ покѹсит сїꙗ потворити или нѣкое ѡт сихъ да га ѹбїетъ гъ бъ и прѣчиста его мти и стыи и великїи и бгоносныи анадонїе и здѣ и въ бѫдѫщимь вѣцѣ амин [i toate acestea rog pe fiecare urmaș să nu schimbe nici unul. Cine s-ar încumeta să schimbe acestea sau ceva dintre acestea să-l ucidă domnul dumnezeu și preacurata lui maică și sfîntul și marele și purtătorul de dumnezeu Antonie și aici și în veacul viitor, amin]. Așadar formula cuprinde două părți: în prima se află rugămintea emitentului către viitorii domni ca să respecte stipulația actului, iar în partea a doua blestemul asupra celui care va călca obiectul actului, personajele din anatemă fiind: dumnezeu, maica domnului și patronul mănăstirii, sfîntul Anton. În actul următor, al lui Dan I, formula cuprinde numai blestemul ce începe cu кто ли дрьзнетъ, personajele de anatemă fiind: dumnezeu, maica domnului, toți sfinții, anatemizatul să urmeze soarta celor care s-au lepădat de Isus. Același cuprins îl are formula și în actul din 1387 iunie 27, la fel și în actul din 20 mai 1388, aflat în ms. 612, filele 244 v.— 247 de la Arhivele Statului din București, cît și în alte acte destinate aceleiași mănăstiri — Tismana. În privilegiul vamal acordat Coziei, formula începe ca și în actul lui Vladislav I, dar nu are îndemnul către viitorii domni, iar personajele de anatemă sînt: mînia lui dumnezeu și cei 318 părinți ai primului sinod ecumenic de la Niceia din anul 325.

În al doilea hrisov cu data 20 mai 1388, formula își fixează caracterul, luînd ca linie directoare formula din actul lui Vladislav I și acesta e apoi cuprinsul formulei ce se fixează în hrisoavele solemne începînd cu actul din 11 mai 1409[3] și pînă la actul din 1 august 1451. Iată conținutul formulei din actul specificat: ѡбачеж и по смрти гсдка ми, кого изберет гь бь быти гсднъ влашкои земи, ѡт срдчнаго плода гсдка ми или ѡт сьродник гсдка ми или от иноплеменик, да аще кто почьтет и понокит и ѹтврьдит сыи хрисоѹл гсдка ми, тог гь бь да почьтет и да сьхранит. Аще ли разорит

[1] A. de Boüard, *MDF*, p. 282, nota 2.
[2] *Ibidem*, p. 282—283.
[3] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317. Sînt și abateri de pildă în actul din octombrie <1409—1413> e numai blestemul, personajele anatemei fiind: dumnezeu tatăl, fiul, sfîntul duh și toți sfinții, iar în actele fără dată acordate m-rii Tismana identice aproape în conținut cu actele din: 5 august 1424 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 326), duminica Floriilor al lui Dan al II-lea și din 2 august 1439 — în toate aceste acte apare de asemenea numai blestemul, personajele anatemei fiind: dumnezeu, maica domnului, sfinții celor 7 soboare ecumenice, cel anatemizat să aibă atît soarta lui Iuda și Arie, cît și a celor ce s-au lepădat de Isus. În actul din 28 martie 141[?] formula începe cu: *Pentru aceasta încă și*, în cel din 10 iunie 1415 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 319) începe cu: *Încă și*.

и расипет а не ѹпкрѣдит, и не съхранит сїа вышеписанных, то таковаго бъ да разорит и да ѹбиет и въ сїи вѣк и въ бѫдѫщи и ѹчѧстїе да имат съ їѹдѫ и съ арїѫ и съ ѡнѣми рекшїими їюдее еже рекошѧ на хса спса нашего: кръв его на них и на чѧдох их, еже ест и бѫдет въ вѣкы амин [însă și după moartea domniei mele pe cine-l va alege domnul dumnezeu să fie domn al Țării Romînești, din rodul inimii domniei mele sau din ruda domniei mele ori din alt neam, dacă va cinsti și va înnoi și va întări acest hrisov al domniei mele, pe acela domnul dumnezeu să-l cinstească și să-l păzească. Dacă însă va nimici și va risipi și nu va întări și nu va păzi acestea mai sus scrise, apoi pe acela dumnezeu să-l nimicească și să-l ucidă și în acest veac și în cel viitor și să aibă parte cu Iuda și cu Arie și cu acei ziși iudei care au strigat asupra lui Hristos, mîntuitorul nostru: sîngele lui asupra lor și asupra copiilor lor, ceea ce este și va fi în veci amin].

Astfel în prima parte formula își fixează ca normă îndemnul către viitorii domni de a respecta obiectul actului, urmat în caz de executare de răsplata ce va veni de la divinitate, iar în caz de nerespectare — și aici vine partea a doua a formulei ce e și fondul ei — blestemul.

Începînd cu hrisovul solemn din 1 august 1451, formula pedepsei spirituale devine cu totul independentă față de celelalte formule, căci ea începe cu termenul заклинанїе[1] ce înseamnă atît jurămînt, cît și blestem, formula cumulînd aceste două noțiuni — însă elementele componente rămîn aceleași ca și pînă acum[2].

În hrisoavele simple, formula pedepsei spirituale de obicei nu apare decît în actele destinate mănăstirilor, însă nici în acestea nu se bucură de aceeași frecvență ca în hrisoavele solemne, căci din 105 hrisoave simple din veacul al XV-lea numai 19 cunosc formula respectivă.

Formula apare pentru prima oară într-un act din 1406, unde are următorul cuprins: кто ли се бы покѹсил ѡт болѣрь великых и малих, да прѣстѫпит сїе ѡризмо гсдва ми, то таковыи да ест проклѧт ѡт прчстѫ бци и ѡт въсѣх стхь и бгоносных ѡтць и никодимовѫ клѧтвѫ да имат [cine se va încumeta dintre boierii mari și mici să calce această poruncă a domniei mele, apoi acela să fie blestemat de preacurata născătoare de dumnezeu și de toți sfinții și purtătorii de dumnezeu părinți și să aibă blestemul lui Nicodim]. Așadar formula este destul de simplă, ea necuprinzînd decît blestemul, dar în cel al aceluiași domn, privind donația lui Anghel de la Ocna către Cozia, formula cuprinde cele două părți ca și în hrisoavele solemne, însă într-o componență redusă: *De asemenea și după moartea domniei mele cine va întări, pe acela domnul dumnezeu îl va întări, iar cine va nimici, pe acela domnul dumnezeu îl va ucide și în acest veac și în cel viitor și să fie bles-*

[1] Dar în flexiune verbală acest substantiv apare încă în actul lui Mircea cel Bătrîn pentru ocina Mociurița, unde este astfel înfățișat începutul formulei: еще заклинат гсдво ми.

[2] Însă sînt și abateri: așa de pildă în actele din 23 martie 1497 și 23 mai 1501 (vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 206) apare numai *îndemnul* și *răsplata*, iar în actele din 15 decembrie 1501, 9 martie și 3 mai 1502 (vezi facsimile, *ibid.*, p. 207, 209), în blestem, apar ca personaje ale anatemei: cei 12 apostoli, 4 evangheliști precum și unele noi precizări.

temat de tatăl și fiul și sfîntul duh, amin. În hrisovul din 3 aprilie 1480 [1] formula e alcătuită din elemente combinate din formula hrisoavelor solemne și din hrisovul simplu cu data 1406. Abia în hrisovul din 10 noiembrie 1497 [2] apare pentru prima oară îndemnul către viitorul domn de a respecta obiectul actului, așa cum e în actul din 1388 mai 20 — după care vine răsplata și blestemul, iar în actul din 30 mai 1500 apare de asemenea pentru prima oară закл҃инанїе. În unele hrisoave simple formula nu conține decît răsplata pentru cel care va respecta obiectul actului [3].

Scrisorile interne nu cunosc pedeapsa spirituală. În hrisoavele solemne externe formula nu este cunoscută decît unora dintre ele [4], fiind alcătuită fie ca în actele interne cu același caracter [5], fie numai din unele elemente ale pedepsei spirituale din hrisoavele solemne interne [6] — restul elementelor sînt introduse de destinatari [7], însă toate elementele fiind stilizate potrivit cerințelor destinatarilor [8].

Extrem de rară e formula în hrisoavele simple externe [9], iar scrisorile externe nu cunosc de fel pedeapsa spirituală [10].

În actele private, formula e cunoscută mai mult actelor destinate mănăstirilor sau emanate de la fețe bisericești [11].

În actele moldovenești pedeapsa spirituală apare pentru prima oară în actul lui Iuga din 1399 noiembrie 28, unde e alcătuită din îndemnul către viitorii domni de a respecta obiectul actului, urmat, în cazul nerespectării, de blestem. Iată textul formulei din actul lui Iuga, dat boierului Braia: а по нашемъ животѣ кто бѹдеть господаремь ѹ земли, да емѹ не возмет нашего приданиѧ и нашихъ записок безъ его кинъı. Кто бы емѹ ѿтнѧлъ, такокiи да е проклѧтъ ѿт бга и от прчстїа его мтре, такокїи да естъ подобенъ ксакомѹ ѿтметникѹ што сѧ ѿт бга ѿткергли [iar după viața noastră cine va fi domn în țară, să nu-i ia dania noastră și zapisele noastre fără o vină a lui. Cine i-ar lua, acela să fie blestemat de dumnezeu și de preacurata lui maică, acela să fie asemenea cu toți lepădații care s-au lepădat de dumnezeu]. Așadar formula cuprinde îndemnul către viitorii domni de a respecta stipulația actului și clauza rezervativă — dreptul destinatarului este rezervat în sensul că dacă va comite vreo vină i se va anula privilegiul, după care urmează blestemul, personajele anatemei fiind: dumnezeu, maica Domnului, soarta celui care va călca obiectul actului să fie cu cei care s-au lepădat de dumnezeu.

---

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 361.
[2] *Ibidem*, p. 407.
[3] Vezi de pildă, în acest sens, actele din 29 iulie 1497 (facsimil *ibid.*, p. 406) și 18 aprilie 1503.
[4] Așa de pildă apare în actul din 8 septembie 1439 și în actele destinate mănăstirilor de la Athos.
[5] Așa e de pildă, în actul din 8 septembrie 1439.
[6] Așa e *îndemnul.*
[7] Acestea sînt mai ales elemente ale blestemului.
[8] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 120—121. Dar în unele din aceste acte apare numai *răsplata*, *ibidem*, p. 121.
[9] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 121.
[10] *Ibidem.*
[11] Vezi de pildă actul din 24 martie 1494, iar în actul banului Barbul din 1492 formula este ticluită după pedeapsa spirituală din cele mai multe acte domnești.

Acelcaşi elemente componente de fond are formula şi în actele din: 29 iunie şi 4 august 1400[1] cum şi în cel din 8 martie 1407[2], însă cu remarca că în aceste acte după земли apare молдакскои iar în cel din 8 martie 1407 în plus şi: ѿ братін нашихъ, или ѿ нашего племене или бѹдь кто [dintre fraţii noştri sau din neamul nostru sau oricine].

O dată cu actul din 16 septembrie 1408[3] înainte de ѿ братін нашихь apare: или ѿ дѣтеи нашиχ [sau dintre copiii noştri] — şi aceste elemente devin apoi obişnuite în formula actelor moldoveneşti[4].

Dar începînd cu actul din 28 ianuarie 1409 blestemul apare rar în actele moldoveneşti, căci el nu apare în chip obişnuit[5] decît numai în unele dintre actele destinate mănăstirilor[6], iar după jumătatea veacului al XVI-lea se poate spune că lipsa blestemului este un obicei în actele destinate mănăstirilor, scrise pe hîrtie.

Ceea ce rămîne însă şi se fixează în actele moldoveneşti de pînă la jumătatea veacului al XVI-lea este îndemnul către viitorii domni de a nu călca, ci de a întări obiectul actului[7], îndemn ce se încheie printr-o nouă naraţie[8]. Iată formula în actul din 28 ianuarie 1409: а по нашемъ животѣ котор<ꙑи> имет<ь> бꙑти господарь зе>мли нашеи илі ѿ дѣтеи нашиχ или ѿ братеи нашиχ <или ѿ нашего> племене, или боудь кто, щобꙑ имъ не порѹшилъ наше даанїа але бꙑ имъ оукрѣпилъ и оукрѣпчилъ занѹже есмꙑ <имъ> дали за иχъ правою и вѣрною слѹжбою [iar după viaţa noastră care va fi domn al ţării noastre sau din copiii noştri sau din fraţii noştri sau din neamul nostru sau orişicine, să nu le clintească dania noastră ci să le-o întărească şi să le-o împuternicească; fiindcă le-am dat-o pentru slujba lor dreaptă şi credincioasă]. De la jumătatea veacului al XVI-lea *îndemnul* nu apare de obicei decît în actele scrise pe pergament.

În actele externe apare tot aşa uneori numai clauza injunctivă, iar în scrisori formula lipseşte.

În actele private, formula apare în unele dintre acestea destinate mănăstirilor, iar în actul boierului Cîrstea este alcătuită din blestem, ce e copiat din actele domneşti destinate mănăstirilor în care apare acest element.

Locul ce-l ocupă pedeapsa spirituală în actele Ţării Romîneşti este de obicei după pedeapsa materială, cînd bineînţeles această din urmă formulă

---

[1] Vezi facsimilele în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 432, 433.

[2] *Ibidem*, p. 435. În acest act apar ca personaje ale anatemei: dumnezeu, maica domnului, cei 12 apostoli, 318 părinţi ai primului sinod ecumenic, toţi sfinţii, călcătorul să aibă apoi soarta lui Iuda şi a lui Arie şi a celor care au strigat asupra lui Isus.

[3] În acest act apar în plus faţă de personajele anatemei din actul scris la 8 martie 1408 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 437): patriarhul ecumenic şi mitropolitul ţării.

[4] Cu observaţia însă că uneori menţiunea *fraţilor* lipseşte.

[5] Dar sînt şi unele abateri, vezi de pildă actul din 18 octombrie 1435 acordat lui Stan Babici (facsimil *ibid*, p. 465).

[6] Este interesant de subliniat aici că uneori şi călugării care nu vor împlini cele expuse în dispoziţie vor fi supuşi şi ei blestemului, cum e de pildă în actul din 5 aprilie 1558, D. P. Bogdan, *Recenzii*, p. 1.

[7] Lipseşte în unele acte destinate mănăstirilor, vezi de pildă actele din 1409 noiembrie 7, 1423 aprilie 15, 25 noiembrie 1440 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 447), 23 aprilie 1441 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 476).

[8] Vezi mai sus cele scrise despre naraţie în actele moldoveneşti.

apare, iar cînd pedeapsa materială lipseşte, pedeapsa spirituală urmează imediat după dispoziţie.

În actele moldoveneşti formula urmează după martori.

Originea *pedepsei spirituale* în hrisoavele solemne din Ţara Romînească se află în înrîurirea ce diplomaticile slavilor de sud le-au exercitat asupra diplomaticii Ţării Romîneşti, în diplomaticile sud-slave formula fiind de origine bizantină. Însă diplomatica Ţării Romîneşti a împrumutat numai uzul formulei şi îndemnul către viitorii emitenţi ai actului, pe care apoi le-a stilizat, completîndu-le cu elemente de creaţie băştinaşă.

Din actele Ţării Romîneşti, şi anume din cele ale lui Mircea cel Bătrîn, pedeapsa spirituală a trecut în diplomatica moldovenească, dar nu în forma în care se află în pomenitele acte, ci stilizată, adaptată cerinţelor diplomaticii moldoveneşti.

Pedeapsa materială. Actele Ţării Romîneşti cunosc pe lîngă pedeapsa spirituală şi pedeapsa materială, însă nu în frecvenţa ce o are prima din aceste formule. Pedeapsa materială cuprinde în sine ameninţarea cu mînia şi pedeapsa emitentului actului faţă de cel care în viaţa emitentului actului ar viola obiectul actului. Ca şi în cazul pedepsei spirituale, pedeapsa materială comportă o deosebire în ceea ce priveşte frecvenţa ei în hrisoavele solemne şi simple. Astfel pe cînd din hrisoavele solemne din veacul al XV-lea numai 12 nu cunosc formula pedepsei materiale, în hrisoavele simple dimpotrivă formula în chip obişnuit apare numai în actele destinate mănăstirilor, dar şi aici există o raritate, căci din 45 de hrisoave simple numai 15 cunosc formula [1].

În hrisoavele solemne, pedeapsa materială apare pentru prima oară în actul din 1409 mai 11 [2], unde are următorul conţinut: кто ли сѧ щет покꙋсит ѿт болѣрь гсдка ми, малих же и великих, или ѿт работник гсдка ми посылаемых по мастех и по работах гсдка ми ıако да им позабѫт тѣмзи селѣном, аще и ѡ власѣ единꙋом при животѣ гсдка ми или при животѣ сна гсдка ми михаила воеводѫ, то таковыи имат прiѧти велико злѡ и ѡргiѫ ѿт гсдка ми како прѣстѫпнык и невѣрник сiемꙋ хрiсовꙋлꙋ гсдка ми [cine se va încumeta dintre boierii domniei mele sau dintre slujbaşii domniei mele, trimişi după milele şi după muncile domniei mele, să-i împiedice pe acei săteni măcar cu un fir de păr, în viaţa domniei mele sau în viaţa fiului domniei mele, Mihail voievod, apoi acela va primi mare rău şi urgie de la domnia mea, ca un călcător şi un necredincios al acestui hrisov al domniei mele].

Acesta este fondul pedepsei materiale ce de obicei [3] se fixează în hrisoavele solemne.

În hrisoavele simple, formula înfăţişează aceleaşi elemente de fond ca şi în hrisoavele solemne [4], cu precizarea că uneori pedeapsa materială apare de două ori în acelaşi act [5].

---

[1] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 122.

[2] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 317.

[3] Sînt şi abateri. De pildă în actul lui Mircea cel Bătrîn pentru Mociuriţa apare наказь în loc de зло, la fel şi în privilegiul vamal al Coziei.

[4] Dar uneori sancţiunea se lasă pe seama destinatarilor, aşa e de pildă în actul destinat unei mănăstiri, din 4 septembrie 1494.

[5] Vezi în acest sens D. P. Bogdan, *DSR*, p. 125—126.

Este de reținut că în actele Țării Romînești — așadar atît în hrisoavele solemne, cît și în cele simple, uneori apare în formulă și pedeapsa capitală, dar aceasta destul de rar[1].

Pedeapsa materială este cunoscută de asemenea și scrisorilor domnești cu element executoriu, unde uneori apar elemente de fond ale pedepsei materiale necunoscute actelor[2].

În documentele externe, pedeapsa materială apare numai în cele destinate brașovenilor, elementele de fond fiind aceleași[3] ca și în actele interne.

Formula este necunoscută actelor private.

În actele moldovenești pedeapsa materială este rară: nu apare decît în actele destinate mănăstirilor, menţiunea ei în acte începînd pe la sfîrșitul primei jumătăţi a veacului al XV-lea. Este de precizat însă că în actele moldovenești formula nu are întinderea celei obișnuite în hrisoavele solemne ale Țării Romînești. Astfel în actul din 11 martie 1446 pedeapsa materială are următorul conținut: а кто иметъ сѧ покоусити ѡт наших оурѧдников и роушати наше сіе вышеписанное боуд оу чемъ, тот пріиметъ великаѧ казни и ѡргію гсткл ми [iar cine se va încumeta dintre urednicii noștri să nimicească acestea ale noastre mai sus scrise, fie în orice, acela va primi mare caznă și urgie de la domnia mea][4].

Acestea sînt apoi elementele de fond ce apar și în alte acte[5].

Formula cunoaște și pedeapsa capitală, dar ca și în actele Țării Romînești aceasta este destul de rară[6].

---

[1] Așa de pildă în actul din 28 martie 1415 formula e următoarea: и въ ѡргіи господсҁои да оумрѣтъ [și în urgie domnească să moară]. Tot așa în actul din 20 ianuarie 1505: понеже чл҃ка того що не ке платили вамꙋ стмꙋ монастирꙋ и що ест до:то нію, т коваго чл҃ка тако да знаєт єре се ке на р жин поставити на брод [pentru că pe acel om care nu va plăti vamă și ceea ce se cuvine sfintei mănăstiri, acel om astfel să știe că va fi pus în țeapă la vad] (vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 216). La fel de pildă e și actul din 3 februarie 1507 unde pedeapsa materială e următoarea: аще кто се би по:ꙋ:ил ловити или метехоbadи над тези бл.та стмꙋ монастирꙋ, или ке биг їв рошан или ке бити болѣрин гсва ми или вечни болѣрин, тере ке ловити без повелѣніе калꙋгеровом, то таковн да знае єре га чем ꙋхватити гсво ми тере мꙋ кем навезати камен на грълꙋ, тере га чѣм метнꙋти въ водꙋ [dacă cineva s-ar încumeta să pescuiască sau să se amestece la acele bălți ale sfintei mănăstiri sau că va fi orășean ori că va fi boier al domniei mele sau vecin al boierului, dacă va pescui fără porunca călugărilor, apoi acela să știe că-l vom prinde domnia mea, de-i vom lega o piatră de gît și-l vom arunca în apă] (vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 228).

[2] Extrem de interesantă din acest punct de vedere, este scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn adresată satelor Tismanii, căci în acest document formula e următoarea: кои ли би пристѫпил посрѣд вас ѡт болѣръ гсдва ми, еже възѧти или иных работъ да вы развраждатъ ꙋдрѣте въ главѫ въсѣкого [cine ar umbla printre voi, dintre boierii domniei mele ca să vă ia ori să vă împartă la alte munci, oricui să-i dați la cap].

[3] Dar și abateri, astfel de pildă într-o scrisoare a lui Dan al II-lea conținutul e următorul: понеж кто ще бантꙋват права чл҃ка то таковаго щѫ съжещи ѡгнем [pentru că cine va turbura pe omul drept, apoi pe acela îl voi arde cu foc] (vezi scrisoarea la Gr. Tocilescu, *534 doc...*, sub nr. 20).

[4] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 486.

[5] Vezi în acest sens de pildă actele publicate de M. Costăchescu, *DM*, II, sub nr. 129 și 136, precum și cele de la I. Bogdan, *DȘM*, I, nr. V, IX și LX.

[6] Așa de pildă în actul din 1 august 1441 conținutul formulei e următorul: паки имет бантовати тых людии или ꙋзѣти ѡт них бꙋд що без их воли томꙋ шіа платит [iarăși cine

În documentele externe pedeapsa materială nu apare decît în unele dintre acestea destinate brașovenilor, iar actelor private le este necunoscută.

Locul ce-l ocupă formula în actele Țării Romînești este următorul: în hrisoavele solemne de pînă la 1445, în cuprinsul dispoziției, începînd cu actul din 7 august 1445 devine formulă aparte, iar în hrisoavele simple formula de obicei e înglobată în dispoziție.

În documentele moldovenești, pedeapsa materială este înglobată în dispoziție ca și în hrisoavele simple din Țara Romînească.

Originea formulei în ceea ce privește elementele de fond: велико зло и ѡргиа este bizantină — ѡргиа e ὀργή — venită prin filiera diplomaticii bulgare. Cît despre celelalte elemente secundare ale formulei, acestea sînt creație băștinașă.

Din diplomatica Țării Romînești formula a trecut și în actele Moldovei.

Coroborația. Sancțiunile fiind prevăzute, contextul se încheie, de obicei [1], printr-o formulă ce cuprinde enunțarea modalităților de întărire a actului, adică îndeplinirea cuvenitelor formalități pentru perfecțiunea legală a actului, sau procedura adoptată pentru a asigura actului puterea probatorie. Această formulă este coroborația.

Formula coroborației este un element diplomatic specific diplomaticilor apusene [2] și din această pricină în documentele Țării Romînești nu apare de obicei decît în cele externe. Astfel formula apare întîi în hrisovul din 1403 unde are următorul conținut: а на крѣпость и на великое потвръжѣние дали есмы нашь листъ и печат есмъ нашю казали закѣсити [iar spre putere și o și mai mare întărire am dat cartea noastră și am poruncit ca să lege pecetea noastră]. Formula e cunoscută atît actului din 8 septembrie 1439, actului din 31 ianuarie 1500 destinat unei mănăstiri de la muntele Athos [3], cît și actului lui Matei Basarab din 17 iulie 1644 dat mănăstirii Adormirii Maicii Domnului de pe insula Halchi de lîngă Constantinopol [4].

În actele moldovenești dimpotrivă coroborația apare de obicei în mai toate actele [5], în cel mai vechi act avînd următorul conținut: а н<а> крѣпость тому и на памѧть велѣлъ есмо нашю печатъ великую прикѣсити што бы непорушено то николиже до вѣка [iar pentru tăria acesteia și pentru pomenire am poruncit să se atîrne marea noastră pecete, ca să nu fie clintită aceasta niciodată în veac]. În actul următor, clauza prohibitivă ce încheie formula, cade. Începînd cu actul din 29 iunie 1400 [6] apare în cuprinsul formulei și numele persoanei căreia i se încredința formarea

---

va turbura pe acei oameni sau va lua de la ei orice fără voia lor, aceluia îi va plăti gîtul]. Același element este de semnalat și în actul din 3 septembrie 1448 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 494).

[1] A. de Boüard, *MDF*, p. 290—291.

[2] Apare însă și în diplomaticile sud-slave — dar destul de rar.

[3] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 128—129.

[4] În acest act formula are următorul conținut: на извѣстнѡе же оувѣрѣніе настоѧщагѡ писанія нашегѡ свойственною рѹкою нашею подписахѡм и съборною печать господарства нашего привѣсити емѹ повелѣхѡм [iar pentru cunoscuta întărire a scrisorii noastre de față cu mîna noastră proprie am iscălit și pecetea sobornicească a domniei noastre am poruncit a i-o atîrna] (vezi actul la *AS*, Aron Vodă, 1—4).

[5] Lipsește însă în unele acte (vezi D. P. Bogdan, *CDM*, p. 30 și nota 1).

[6] Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 432.

şi scrierea actului. O dată cu actul din 8 martie 1407 [1], formula se fixează cu următoarele elemente de fond: numele ispravnicului, legat de verbele писати şi привѣсити precum şi substantivul печать. Dar trebuie precizat că de la jumătatea veacului al XVI-lea coroboraţia apare de obicei [2] numai în actele scrise pe pergament. Din aceste acte, formula trece apoi şi în unele acte private. Aşa de pildă, în zapisul de împrumut, prin zălog, al lui Grigorcea din 29 februarie 1579 coroboraţia are următorul conţinut: а на велікаа вѣра и крѣпост ми есми шолтузоке и пръгароке wт сучавѣ, приложихом печат мещчанном на сег запису съ велѣнием Григорчин [iar pentru mai mare credinţă şi tărie noi care sîntem şoltuzii şi pîrgarii din Suceava am pus pe acest zapis pecetea tîrgului, cu porunca lui Grigorcea] [3].

Locul ce-l ocupă formula în actele slavo-romîne este după martori, iar atunci cînd aceştia lipsesc, înainte de dată sau înainte de numele grămăticului.

Originea coroboraţiei în actele din Ţara Romînească se datoreşte înrîuririi destinatarilor [4], iar în Moldova e un împrumut din cancelaria slavo-polonă, dar aceasta numai în ceea ce priveşte печать — şi привѣсити — căci restul elementelor sînt o creaţie băştinaşă.

Menţiunea ispravnicului. Tot ca o formulă de întărire a actelor se înfăţişează, de obicei [5], în actele domnilor din Ţara Romînească şi Moldova menţiunea persoanei care primea din partea domnului ordinul de formare a actului — persoană care de obicei era marele logofăt, şeful cancelariei domneşti.

În actele din Ţara Romînească menţiunea ispravnicului apare la sfîrşitul listei martorilor şi este exprimată prin substantivul исправникъ, urmat de: titlul жупанъ — cînd e un mare dregător — numele de botez, atributul велики şi calitatea логофетъ.

În cancelaria lui Matei Basarab, boierul Udrişte Năsturel în calitate de ispravnic semnează actele, făcînd însă acest lucru într-un loc deosebit de textul actului şi anume jos, în marginea dreaptă, unde însă calitatea de *ispravnic* este înlocuită prin verbul прочитати. De la Udrişte Năsturel se inspiră şi alţi ispravnici de mai tîrziu, care semnează actele în locul indicat.

În actele din Moldova, menţiunea ispravnicului este în cuprinsul formulei coroboraţiei şi se exprimă prin verbul писати, precedat de adjectivul — de obicei — вѣрни, titlul панъ, numele de botez şi calitatea логофетъ— dar aceasta în actele scrise pe pergament [6]. Şi tot în atare acte apare uneori, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea însă deosebit de text, şi anume în marginea dreaptă — alteori pe îndoitura pergamentului — în aceeaşi margine — menţiunea ispravnicului şi prin iscălitură, exprimată prin numele de botez, calitatea логофетъ şi verbul искати. În actele moldoveneşti scrise pe hîrtie, menţiunea ispravnicului apare deosebit de text, ime-

[1] Vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 435.
[2] Abateri prezintă numai cele cîteva hrisoave solemne scrise pe hîrtie, citez de pildă în acest sens actele cu datele: 3 decembrie 1629, 16 iunie 1658 şi 5 august 1666.
[3] Vezi actul la Acad. R.P.R., Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei, moşia Viile Cotnarilor.
[4] Cu excepţia actului citat al lui Matei Basarab, unde elementele componente ale formulei sînt datorite lui Udrişte Năsturel, care scrie actul.
[5] Sînt nu puţine acte din Ţara Romînească unde ispravnicul lipseşte, mai ales în cele din veacul al XV-lea.
[6] Apare şi în cele cîteva hrisoave solemne scrise pe hîrtie. Vezi în acest sens de pildă actele din 3 decembrie 1629, 16 iunie 1658 şi 5 august 1666.

diat sub pecetea domnească şi în următorul cuprins: кєл логоф ѹчил — text scris de grămătic — după care urmează iscălitura autografă a ispravnicului exprimată la fel ca şi în unele acte scrise pe pergament [1].

Originea formulei este apuseană, împrumutul fiind în diplomatica Ţării Romîneşti din diplomaticile sud-slave, dar numai uzul formulei, căci elementele componente au o origine băştinaşă.

În diplomatica moldovenească uzul formulei a fost luat din cancelaria slavă a Poloniei, elementele componente fiind de origine băştinaşă.

Menţiunea redactorului actului. Tot ca o formulă de întărire a actului se înfăţişează şi menţiunea redactorului actului. Însă această formulă apare destul de rar şi numai în actele domneşti din Ţara Romînească. Aşa, de pildă, în unele acte, menţiunea redactorului se exprimă prin рєчє [2], în altele prin пис аз... скс поѹчєніє стар іwнок [3] [am scris eu... cu învăţătura lui Ioan cel Bătrîn], iar o dată am întîlnit: и начиртах іwн лwгфєт [4] [şi am zugrăvit Ioan logofăt], tot rar e şi: † ѹч єрма к лог [5] [† a învăţat Erma al doilea logofăt].

Locul formulei este imediat după ispravnic, iar cînd acesta lipseşte, la sfîrşitul listei martorilor.

Menţiunea grămăticului. Tot aşa ca o formulă de întărire a actului se înfăţişează, de obicei [6] în actele slavo-romîne şi numele celui care scrie actul.

În actele din Moldova, formula apare pentru prima oară în cadrul datei, în actul din 14 iulie 1411, unde are următorul cuprins: илє дєıак писал [a scris Ile diac] iar писати este apoi verbul care se fixează, exprimat în flexiunea perfectului persoana a III-a singular — deci în formă obiectivă, nu subiectivă, aşa cum apare de obicei în actele din Ţara Romînească. Dar în ceea ce priveşte actele din Moldova trebuie făcute două remarci: întîi că deseori numele grămăticului nu apare şi cu calitatea respectivă, iar în actele scrise pe hîrtie acesta este un obicei. Dar pentru actele scrise pe hîrtie, trebuie remarcat faptul că grămăticul apare cu totul deosebit de textul actelor, căci el este menţionat în marginea de jos a materialului grafic — în colţul din dreapta — spre deosebire de actele scrise pe pergament, unde de obicei [7] grămăticul apare după coroboraţie, dar nu deosebit, ci încadrat în dată.

---

[1] Vezi mai sus, cap. *Formarea actului*.

[2] Vezi de pildă actele din 18 şi 20 mai 1570 (la *ASSI*, 856 şi la *ARPR*).

[3] Vezi actul din 8 ianuarie 1569 (*ASSI*, 816). facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 517; vezi şi actele din 20 aprilie 1571 şi 21 septembrie 1637. În acest din urmă act redactor este Simon al doilea logofăt.

[4] Vezi actul din 21 iunie 1560 (*ASSI*, Peceţi, 11).

[5] Vezi actul din 20 mai 1617 (la *ARPR*, XLI/64), vezi şi actul din 8 mai 1625 (*AS*, Cîmpulung, XII/2).

[6] În cele mai multe acte moldoveneşti din vremea lui Alexandru cel Bun formula lipseşte şi proporţia lipsei este că din 51 de acte ce s-au păstrat în întregime, numai 17 au menţiunea grămăticului — lipsă ce se explică prin faptul că formula încă nu se fixase în formularul actelor moldoveneşti. Dar formula lipseşte şi în unele acte slavo-romîne din veacurile XV şi XVI — lipsă ce alcătuieşte o omisiune a grămăticului actului.

[7] Abateri alcătuiesc un act de la Alexandru cel Bun din 31 august 1429 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 455) şi actele fiului său Iliaş cu datele: 143<3> ianuarie 17, 1433 ianuarie 28 şi 17 iunie 1436 unde grămăticul apare după dată.

Şi tot pentru actele scrise pe hîrtie trebuie subliniat faptul că formula menţiunii grămăticului este în chip obişnuit alcătuită dintr-o cruce, după care urmează numai numele de botez al scriitorului actului.

Formula apare pentru prima oară în Ţara Romînească în actul din 11 mai 1409 unde are următorul conţinut: и азъ михаил еже исписах [şi eu Mihail carele am scris] [1].

Formula este exprimată şi prin alte verbe ca de pildă: исписати, начрътати, мазати, намазати şi ca loc urmează în act imediat după ispravnic, dar nu apare independent, ci este legată de dată.

Formula apare şi în actele private slavo-romîne.

Ca şi ispravnicul, grămăticul, ca formulă, este împrumutat din diplomaticile sud-slave de către diplomatica Ţării Romîneşti, iar de cea a Moldovei din cancelaria slavă a Poloniei. Dar numai uzul formulei a fost împrumutat, căci elementele constitutive s-au stilizat pe pămîntul Moldovei şi al Ţării Romîneşti [2].

Data. Enunţarea locului şi a timpului unde şi cînd s-a scris un act alcătuiesc ceea ce se chiamă în diplomatică *data*. După cum se vede, formula cuprinde două grupe de elemente: de o parte *elementele topografice* ce arată locul unde s-a scris un act — precedate în diplomatica apuseană de *actum* [3], iar pe de altă parte *elementele cronologice* ce arată timpul cînd s-a scris un act — precedate în diplomatica apuseană de *datum* [4].

Elementele topografice din actele slavo-romîne sînt înfăţişate prin locul unde s-a scris actul [5].

La început, în actele Ţării Romîneşti se precizează numai numele localităţii [6] şi o dată cu actul din 4 septembrie 1389 începe să se precizeze uneori

---

[1] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 317.

[2] Vezi mai sus, cap. *Grămăticii actelor*.

[3] A. de Boüard, *MDF*, p. 295—298.

[4] *Ibidem*.

[5] În unele dintre cele mai vechi acte, mai ales din cele destinate mănăstirilor *locul* lipseşte. Vezi în acest sens actele Ţării Romîneşti din: 20 mai 1388 <2>, 1392 indictionul 15, <11 mai 1399> (vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 307), <1406 >(vezi facsimil *ibid.*, p. 309), <1407—1418>, <1407> ianuarie 8, <1409—1418> <9>, iar din Moldova actele din 29 iunie 1400 (vezi facsimilul *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 12), 4 august 1400 (vezi facsimil *ibid.*, p. 433) şi 7 ianuarie 1407 (vezi facsimil *ibid.*, p. 434). Dar *locul* lipseşte şi în unele acte de mai tîrziu, destinatar fiind tot o mănăstire — vezi de pildă actele din: 1 iunie 1421, 5 august 1424 (vezi facsimil *ibid.*, p. 326), 7 octombrie 1428, 15 ianuarie 1432 şi 16 septembrie 1440, iar dintre actele mai vechi destinate particularilor sînt de menţionat cele din: <1409—1418> octombrie şi <1414>. Tot aşa dintre actele moldoveneşti citez de pildă cele din: 20 august 1422 (vezi facsimil *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 446) 25 decembrie 1422, 30 ianuarie 1425.

[6] Vezi în acest sens actele din 3 octombrie 1385 şi 27 iunie 1387. Dar acest lucru se observă şi în unele acte din veacul al XV-lea — mai ales în prima jumătate; vezi de pildă actele din: 10 iunie 1415 (facsimil *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 319), 22 iunie 1418 (facsimil *ibid.*, p. 320), <1421> iunie 19 (facsimil *ibid.*, p. 325), 28 februarie 1424, 12 decembrie <1424>, <24 martie 1426> (facsimil *ibid.*,p. 329), 1 decembrie <1427> (facsimil *ibid.*, p. 330), 25 mai <1428>, 10 septembrie 1428 (facsimil *ibid.*, p. 331), 16 septembrie şi 17 noiembrie 1431 (facsimil *ibid.*, p. 331 şi 334), 1 <2>, 10, 13 şi 23 august 1437. facsimil *ibid.*, p. 341), 2 august 1439, 14 mai şi 30 iunie 1441, 7 august 1445, 2 ianuarie (450. Însă faptul este de remarcat şi în unele acte din pragul celei de-a doua jumătăţi 1 veacului al XV-lea, ca de pildă în actele din: iulie 1451 (vezi facsimil *ibid.*, p. 342), 1 august, 7 august, <2> şi 30 septembrie 1451, precum şi în actul din 2 august 1453 (facsimil *ibid.*, p. 345).

şi caracterul localităţii: oraş[1], cetate[2], reşedinţă domnească[3], mănăstire [4], sat[5] — precizare ce devine un obicei în veacul al XVI-lea. Uneori localitatea este amplificată cu elemente adjectivale[6], alteori se arată şi locul anume din localitatea unde se scrie actul[7] şi caracterul topografic al unei reşedinţe domneşti faţă de alta[8].

Topicul era precedat de obicei de prepoziţia оу[9] (ꙋ) sau въ[10].

Elementul topografic apare atît în actele externe domneşti, cît şi în cele mai multe din actele private ale Ţării Romîneşti, lipsind însă de obicei în scrisorile domnilor Ţării Romîneşti.

În actele domnilor Moldovei se precizează de obicei numai numele localităţii[11], topicul fiind precedat de prepoziţia оу.

---

[1] Apare pentru prima oară, în actul din 4 septembrie 1389. Cuvîntul este maghiarul *város*, transpus de pildă în actul din 1 aprilie 1491 exact în pronunţia maghiară варош, dar de vreme apare şi forma romanizată wрaш, ca de pildă în actul din 5 august 1451. Însă *oraş* însemna *cetate* (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 131, nota 7).

[2] Apare pentru prima oară în actul din 11 mai 1409 în exprimarea: въ гюрговѣ градѣ [în cetatea Giurgiului].

[3] Apare pentru prima oară în actul din 25 iunie 1436 în exprimarea: въ настоащи столѣ тръговищи [în scaunul de faţă Tîrgovişte].

[4] Apare pentru prima oară în actul din 28 martie 1415, în exprimarea: въ монастирь въ коз'ж [în mănăstire la Cozia].

[5] Apare pentru prima oară în actul din 16 august 1532 în exprimarea: ꙋ село грѣча [în satul Greaca].

[6] Aşa de pildă: въ настолни нови град Бꙋкꙋрещ [în noua cetate de scaun Bucureşti] (în actul din 18 ianuarie 1480, facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 360) sau: *în minunatul foişor al Piteştilor*, în actul din 18 ianuarie 1518.

[7] Dar aceasta din veacul al XVI-lea. Aşa de pildă în actul din 22 noiembrie 1517: în *noile curţi* din oraşul Piteşti, în cel din 11 mai 1565: въ столни град Бꙋкꙋрещи пред црькꙋ гюрмие пост [în cetatea de scaun Bucureşti în faţa bisericii lui Ghiorma postelnic], iar în actul din 16 iunie 1650: ꙋ тръговище по малꙋ рѣков [în Tîrgovişte pe malul apei] (actul la *ARPR*, CXXXIV/53).

[8] Dar aceasta din veacul al XVII-lea, de pildă: въ горни градꙋ тръговище [în cetatea de sus Tîrgovişte] (în actul din 18 ianuarie 1620, actul la *ARPR*, CCXVII/14).

[9] Vezi în acest sens de pildă actele din: 3 octombrie 1385, 1 decembrie <1427> (facsimil în *Doc. priv. ist. Rom*, B, XIII, XIV, XV, p. 330), 14 mai 1441, 15 aprilie 1456 (facsimil, *ibid.*, p. 346), 10 februarie 1461, 12 noiembrie 1463, 30 mai 1464 (facsimil *ibid.*, p. 350), 12 august 1464.

[10] Vezi în acest sens de pildă actele din: 28 martie şi 10 iunie 1415 (facsimil *ibid.*, p. 319), 22 iunie 1418 (facsimil, *ibid.*, p. 320), 5 august 1424 (facsimil *ibid.*, p. 326) şi 12 decembrie 1424, 10 septembrie 1428 (facsimil *ibid.*, p. 331), 16 septembrie 1430 (facsimil *ibid.*, p. 333), 17 noiembrie 1432, 25 iunie 1436 (facsimil *ibid.*, p. 336), 1, 13 şi 23 august 1437 (facsimile *ibid.*, p. 338 şi 339), 2 august 1439, 30 iunie 1441 (facsimil *ibid.*, p. 341), 7 august 1445, 5 ianuarie 1450, iulie 1451, 1, 5 şi 7 august 1451 (facsimile *ibid.*, p. 342 — 344), 30 septembrie 1451, 5 august 1452, 2 august 1453 (facsimil *ibid.*, p. 345), 16 aprilie 1457 (facsimil *ibid.*, p. 347), 5 martie 1458 (facsimil *ibid.*, p. 348). Aşadar o mai mare frecvenţă a formei grafice въ faţă de оу, însă spre sfîrşitul veacului al XV-lea forma оу se fixează cînd topicul este format numai din substantivele comune şi proprii, iar cînd apare şi un adjectiv domină въ.

[11] Sînt şi abateri în sensul că apare caracterul localităţii unde se scrie actul, dar aceasta e destul de rar. Astfel în actul din 25 mai 1434: оꙋ ıаскомъ търгꙋ [în tîrgul Iaşi], în cel din 25 mai 1437: оу Васлоуискимь търг [în tîrgul Vaslui], în actul din 8 septembrie 1457: оу монастирѣ идеж ест храм оуспеніе прѣчистѣи бци шт камена [în mănăstirea unde este hramul adormirii preacuratei născătoarei de dumnezeu, de la Piatra], în actul din 15 august 1471: ꙋ монастири шт пꙋтнои [în mănăstirea de la Putna].

Elementul topografic apare de obicei atît în actele externe domnești[1], cît și în cele mai multe din actele private[2] ale Moldovei, lipsind însă în scrisorile domnești. Am întîlnit totuși scrisori private ce au ca dată numai locul[3].

Elementele cronologice sînt alcătuite din 1) elemente cronologice principale ce cuprind: anul, luna și ziua și 2) elemente cronologice secundare ce în actele Țării Romînești însumează: indictionul, crugul soarelui, crugul lunii, temelia, epacta, numărul de aur, numele sărbătorii, numele zilei din săptămînă.

Elementele cronologice principale în întregul lor și în asociere cu unul dintre elementele cronologice secundare apar pentru întîia oară într-un act al Țării Romînești din 1385, octombrie 3, unde cuprinsul datei e următorul: оу аргиши... в лѣт ҂sѡчд индиктиѡн ѳ мсца ѡктоврия днь г [în Argeș... în anul 6994 indictionul 9, luna octomvrie a 3-a zi].

Datarea prin: loc, an, lună, zi și indiction, așa cum apare în specificatul hrisov al lui Dan I este sistemul de datare cel mai frecvent în actele domnești ale Țării Romînești pînă la sfîrșitul deceniului șapte din veacul al XV-lea.

Datarea prin elementele cronologice principale, asociate cu locul, apare pentru prima oară într-un act din 20 iulie 1400 și acest sistem formează o caracteristică a actelor lui Vlad Dracul, pentru ca o dată cu actul din 12 decembrie 1471 să devină cel mai frecvent mod de datare, iar în pragul veacului al XVI-lea și în veacul următor este sistemul obișnuit de datare al actelor domnești din Țara Romînească.

Dintre sistemele de datare prin elemente cronologice principale se mai cunosc următoarele: *a*) datarea prin lună[4]; *b*) datarea prin loc, lună și zi[5]; *c)* datarea prin loc, an și lună[6] și *d*) datarea prin lună și zi[7]. Însă toate aceste sisteme de datare, cu excepția ultimului, sînt destul de rare, iar datarea prin lună și zi se fixează în veacul al XVI-lea pentru unele acte domnești — scrisori cu caracter executiv precum și în scrisorile simple[8].

---

[1] Foarte rar apare și caracterul localității, de pildă în actul lui Ștefan cel Mare din 10 mai 1466 este оу сочавскои градѹ [în cetatea Sucevii], dar actul este extern.

[2] Uneori apare și caracterul localității, iar alteori și locul anume din localitatea unde se scrie actul. Așa de pildă în actul din 1462 este: ѹ стом монастыри молдавском [în sfînta mănăstire a Moldoviței]; aceeași precizare a caracterului localității și în actul din 25 ianuarie 1476. În actul din 2 aprilie 1573 (la *AS*, A.N. XXV/1) este ѹ дом тирчиня ѡт бълѹшещ [în casa lui Tircea din Bălușești], iar în cel din 28 octombrie 1599 (la *AS*, A.N. XXIII/8) este ѹ котнар ѹ дом поп пєтриман [la Cotnari în casa lui popa Petriman].

[3] Vezi în acest sens de pildă scrisoarea editată de Gr. Tocilescu, în *534 doc.*, nr. 521.

[4] Așa de pildă e în actul lui Mircea cel Bătrîn din <1409—1413> octombrie, facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 318, în cel din 28 februarie <1522—1529> (la *ASSI*, 256).

[5] Așa de pildă în actul din <1421> iunie 19 și cel din <1427> decembrie 1 cît și în actele publicate în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, nr. 112, vol. I, și p. 172 (nr. 172).

[6] Așa de pildă în actele din iunie 1481 vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 363 și iunie 1495.

[7] Dar aceasta numai pentru hrisoavele simple și începînd cu veacul al XVI-lea, vezi în acest sens de pildă actele publicate în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 174, 175, 176, 184, 185.

[8] Vezi în acest sens de pildă actele publicate *ibid.*, vol. II, p. 42, 46, 63, 68, 72, 89 precum și scrisoarea din același volum sub nr. 2.

Același sistem de datare ca în actele și scrisorile interne domnești este cunoscut de obicei și în actele externe[1], la fel în scrisorile domnești[2] și în actele private.

Elementele cronologice principale în întregul lor apar în actele domnești ale Moldovei pentru prima oară, în actul lui Roman Mușat din 30 martie 1392, unde cuprinsul datei e următorul: оу лѣто шесто тисѧчное полно, ·ѳ҃·[3] сотъ мѣсѧца марта оу л҃ ден оу нашемъ городѣ оу романа воеводы [în anul șase mii deplin 9 sute luna martie în 30 zile în cetatea noastră a lui Roman voievod].

Datarea prin loc, an, lună și zi este sistemul de datare ce formează caracteristica de obicei a actelor domnești din Moldova[4].

În actele externe datarea este de obicei ca și în actele interne, însă în scrisorile adresate brașovenilor, pe lîngă identitatea datării cu actele interne apare deseori și datarea prin loc, lună și zi.

În ceea ce privește actele private, acestea cunosc și datarea prin: loc, an, lună și zi, dar de o mai mare frecvență se bucură în cuprinsul lor datarea prin lună și zi. Am întîlnit însă în aceste acte și abateri în sensul că data apare aparte de două ori[5].

În actele transilvănene cînd apare data, aceasta este înfățișată numai prin lună și zi[6], iar în scrisori atunci cînd apare data este alcătuită de asemenea din lună și zi[7].

Era de la crearea lumii. Este cea care stă la baza anului din actele slavo-romîne și anume dintre erele cunoscute[8] se folosea numai era greacă sau constantinopolitană,[9] ce începe la 1 septembrie anul 5509[10], socotind așadar că de la crearea lumii pînă la era noastră au trecut 5508 ani[11].

---

[1] Dar un hrisov solemn din veacul al XVI-lea are numai data de an (vezi în acest sens actul editat în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 92).

[2] Vezi pentru veacul XV, D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV și XV*, p. 139.

[3] Vezi pentru ѳ҃ = ѳ҃, p. 128; doc. în facsimilul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 431.

[4] În unele acte din cele mai vechi, localitatea lipsește; vezi de pildă, în acest sens actele din 29 iunie și 4 august 1400, 7 ianuarie 1407, 20 august și 25 decembrie 1422, 30 ianuarie 1425, 31 august 1429 (în *Doc. priv. ist. Rom.*, p. 10, 11, 16, 45, 46, 52 și 85). Iar actul lui Iliaș dat lui Ulea și Iuga cunoaște și sistemul de datare: înlocuirea lunii printr-o sărbătoare, căci în acest act este на петровъ днь [de ziua lui Petru <29 iunie>] (vezi actul la Costăchescu, *DM*, I, sub 107).

[5] Așa de pildă în zapisul din 5 iunie 1609 (copie la *II)* mileniul (anul de la crearea lumii) luna și ziua apar la începutul actului înainte de intitulație, iar la sfîrșitul actului apar locul, luna și ziua.

[6] Vezi în acest sens actul publicat de Tocilescu, în *534 doc...*, sub nr. 461.

[7] *Ibidem*, nr. 468.

[8] Cronologia de la *crearea lumii* cunoaște trei ere: 1) greacă sau *constantinopolitană* care socotește că de la crearea lumii pînă la era noastră au trecut 5508 de ani; 2) *alexandrină* care socotește în același scop 5492 de ani; 3) *ebraică* care socotește că de la *crearea lumii* au trecut 3761 de ani și 4) era lui *Abram*, care socotește de la creare 2015 de ani (vezi Gardthausen, *GP*, II, p. 449).

[9] Aceeași eră cunoscută și diplomaticilor sud-slave; vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 133, nota 1.

[10] Vezi Gardthausen, *GP*, II, p. 448.

[11] Așadar pentru transformarea unui an de la *crearea lumii* în anul erei noastre trebuie să se scadă din mileniu cifrele 5508 cînd data e cuprinsă între 1 ianuarie — 31 august și 5509 cînd data e cuprinsă între 1 septembrie — 31 decembrie.

În actele Ţării Romîneşti această eră este uneori numită de la *Adam*[1], ori de la *zidirea lumii*[2] sau de la *alcătuirea lumii*[2], ori de la *mîntuirea* lumii[3]. Este însă de subliniat faptul că o dată cu menţiunea acestor denumiri uneori cuvintele de legătură dintre elementele cronologice se amplifică[4] pentru ca în veacul al XVII-lea să ajungă la o dezvoltare destul de mare.

Era noastră. Este de asemenea cunoscută în actele slavo-romîne, dar aceasta nu apare decît alături de era de la *crearea lumii*, un element deosebitor alcătuind cîteva acte domneşti din Moldova destinate regilor din Polonia unde apare numai era noastră[5], dar şi aici exceptînd actul lui Iliaş din 5 iunie 1433 ce alături de anul erei noastre are şi anul de la crearea lumii. *Era noastră* apare în acte în chip sporadic, încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, frecvenţa ei devenind puternică în ceea ce priveşte actele din Ţara Romînească în veacul al XVII-lea, cînd aproape două sute de acte folosesc alături amîndouă erele. Denumirile erei noastre din actele slavo-romîne sînt următoarele: ѡт на рѫжство хво [de la naşterea lui Hristos],[6] ѡт хсва рождество [de la naşterea lui Hristos][7], рождѹ [al naşterii][8], рождество [al naşterii][9], ѡт вопльщеніа же хсва [de la întruparea lui Hristos][10], л гсднѧ [anul domnului][11] şi chiar în latineşte: *Anno Domino* — *Anno Domini*[12] sau simplu *anno*[13].

---

[1] Apare pentru întîia oară în actul din <1437—1438> august 8, iar în actul din 9 aprilie 1497 este exprimată grafic astfel: ѡт Адама.

[2] Aşa de pildă în actul din 1 aprilie 1551 (la *ASSI*, 574) este ѡт бнтіє, ѡт създаніє мира [de la facere, de la zidirea lumii]. Dar *de la facerea lumii*, apare întîi în actul din 20 iulie 1400 care însă s-a păstrat în traducere maghiară (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 49).

Aşa de pildă în actul din 6 septembrie 1505 este: ѡт сложеніє мирѹ, ѡт Адама до нинѣ [de la alcătuirea lumii, de la Adam pînă acum].

[3] Aşa de pildă în actul din 3 mai 1502 (facsimilul în *Doc. priv. ist, Rom.*, B, vol. I, p. 209) este: лѣт же текѹщѹ, ѡт Адама [iar anul curgător de la Adam], iar în actul din 1 aprilie 1551 лѣтѹ. же текѹщи ѡт бнтіє, ѡт създаніє мира до сєлѣ [iar anul curgător de la facere, de la zidirea lumii pînă astăzi] (*ibid.*, B, XVI, vol. III, p. 5).

Vezi pentru *mîntuirea lumii*, în text: ѡт спасеніє мира, de pildă actul din 10 martie 1641 (la *AS*, Peceţi, 56).

[4] Aşa de pildă în actul din 20 septembrie 1636 (la *MIB*, 27. 202) este: и ѡт създаніє мира, ѡт когда възєх гь бгь пръст и сътвори прєдѣд нашєго Адама, ѡт тогда до до сєлѣ въсєго писаніє тєчєніє лѣтом [iar de la zidirea lumii de cînd a luat domnul dumnezeu pămînt şi a făcut pe strămoşul nostru Adam, de atunci pînă acum întreaga scriere cursul anilor].

[5] Am întîlnit însă acest lucru şi în actul privat din 23 iunie 1574 ce însă este scris la Lvov (vezi actul la Tocilescu, 534 *doc....* sub nr. 526).

[6] Vezi de pildă actul Ţării Romîneşti din 5 ianuarie 1629 (*MIB*, Epitropia Aşezămintelor Brîncoveneşti).

[7] În actul moldovenesc din 14 mai 1563 (la *AS*, Peceţi, 246); vezi şi actele din 9 mai şi 17 iunie 1563 (la *ARPR*, Peceţi, 91 şi 181).

[8] Vezi actul privat din 9 septembrie 1598, în *Doc. priv. ist. Rom*, B, XVI, vol. VI, p. 529.

[9] *Ibidem*, p. 530.

[10] În actul Ţării Romîneşti din 30 august 1634.

[11] *Ibidem*, din 22 aprilie 1647 (*AS*, Tismana, XCII/13).

[12] Aceasta începînd cu actele lui Matei Basarab; vezi în acest sens de pildă actele din 18 iunie 1636 (la *II*), 15 martie 1637 (*AS*, Peceţi, 50), 15 februarie 1641 (Acad. R. P. R., XLIII/46), 17 iulie 1636 şi 15 martie 1637 (la *AS*, Peceţi).

[13] Dar *anno* nu l-am întîlnit decît în iscălitura lui Stroici logofăt din Moldova (vezi în acest sens actul din 19 iunie 1580, *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III,

În cele cîteva acte externe din Moldova *era noastră* poartă următoarele denumiri: **подъ лѣтомь Божиıмь** [în anul lui dumnezeu][1], **под лѣты розстка хс҃ка** [în anii naşterii lui Hristos][2], **под лѣтмъ ст҃го рожстка гс҃кна** [în anul sfintei naşteri a domnului][3], **под лѣты рос҃тка хк҃а** [în anii naşterii lui Hristos][4], **под лѣты рождкстка хска**, [în anii naşterii lui Hristos][5], în scrisoarea din 10 februarie 1388: **оу лѣто бж҃.его рожестка** [în anul naşterii lui dumnezeu][6], iar în actul privat extern din 23 iunie 1574 este **рок Бж҃**[7] [anul lui dumnezeu] ca în limba polonă, actul fiind scris la Lvov.

Anul bisext. L-am întîlnit într-un act al Ţării Romîneşti din 29 februarie 1616[8], denumirea fiind **кисекто**.

Stilul. Începutul anului era în actele din Ţara Romînească de la 1 septembrie. Sînt însă 38 de acte din veacul al XVI-lea din care cel mai vechi e din 25 septembrie 1529, iar cel mai nou din 26 septembrie 1600 date între lunile septembrie-decembrie pentru care s-a admis stilul de la 1 ianuarie[9]. Dar dacă cercetăm aceste acte vedem că cinci dintre ele s-au păstrat în traducere[10], iar trei în copie[11], aşa că în acest caz nu putem fi siguri că data traducerii sau a copiei este în fapt cea a originalului, aşa că rămîn din acest punct de vedere 30 de acte ce ni s-au păstrat în original.

Însă pentru actele date în primele zile ale anului nou, respectiv 1—4 septembrie, se poate admite o greşeală de datare în sensul că grămăticul din nebăgare de seamă a scris anul expirat în loc de cel curent, aşa cum ni se întîmplă şi nouă azi cînd sîntem în primele zile ale anului nou. Dacă îngăduim o atare omisiune atunci la actele din 1 septembrie 1532, 1 septembrie 1535, 4 septembrie 1569, 4 septembrie 1574, 1 septembrie 1579, 2 septembrie 1585, 1 septembrie 1587, s-a scris data anului trecut în loc de cea a anului în curs. Iar pentru actele cu datele: 18 septembrie 7040, 18 noiembrie 7080, septembrie 7090, 11 şi 18 septembrie 7090 se poate admite faptul că grămăticul a omis ultima cifră din a ,[12] şi atunci numărul actelor ce pot avea stilul de la 1 ianuarie scade la 18. Se ştie apoi că în grafie literele învecinate se influenţează reciproc — fapt ce în paleografia slavă a fost subliniat de paleo-

---

p. 513) şi tot în iscălitura aceluiaşi şef de cancelarie moldovenească am întîlnit şi forma prescurtată prin suprascriere: **ѡ** (vezi actul din 11 iunie 1 580 la *ARPR*, CCCLVII/4).

[1] În actul editat de M. Costăchescu în *DM*, II, sub nr. 165.

[2] Vezi actul editat de M. Costăchescu, în *DM*, II, sub nr. 166, identic şi în actele editate în acelaşi loc sub nr. 169, 170, apropiat în cele de sub nr. 172, 173 şi 175.

[3] *Ibidem*, II, sub nr. 167.

[4] *Ibidem*, II, sub nr. 171.

[5] *Ibidem*, II, sub nr. 183.

[6] *Ibidem.*

[7] Vezi actul la Gr. Tocilescu, *534 doc.*, nr. 526.

[8] Vezi actul la *ARPR.*, CCCXCIX/18.

[9] Vezi indicaţiile privind actele citate în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. II, p., 75, 110, 112, 191, 331, 369; vol. III, p. 249, 285, 297, 329, 374, 389; vol. IV, p. 146, 150, 415; vol. V, p. 77, 81, 85, 133, 135, 136, 138, 176, 199, 203, 265, 324, 329, 421; vol. VI, p. 22, 81, 82, 84, 94, 247, 250, 365 şi 391.

[10] Vezi în acest sens indicaţiile din *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 136 şi 421; vol. VI, p. 84, 247 şi 365.

[11] Vezi în acest sens indicaţiile *ibid.*, vol. III, p. 249 şi 389; vol. IV, p. 324.

[12] Vezi mai departe paragraful: *Greşeli în dată.*

graful rus Mihail Speranski. Dacă pornim de la această constatare atunci data de mileniu 7077 a actului din 12 septembrie este 7078, aşadar anul erei noastre, 1569.

Aşadar din cele spuse mai sus, nu se poate vorbi de un stil de la ianuarie în Ţara Romînească în veacul al XVI-lea decît în chip cu totul sporadic.

În actele moldoveneşti stilul era cel de la 1 ianuarie[1], dar aceasta pînă la 1580, cînd se introduce stilul de la 1 septembrie[2].

Elementele cronologice secundare alcătuite în actele domneşti ale Ţării Romîneşti — cum am arătat mai sus, din : indiction, numele zilei din săptămînă, numele sărbătorii, crugul soarelui, crugul lunii, epacta, temelia, numărul de aur şi evenimentul istoric — nu apar niciodată toate la un loc, ci numai unele din ele.

Dintre elementele cronologice secundare cel care apare primul — în cel dintîi act al Ţării Romîneşti ce are dată, al lui Dan I — este indictionul.

Indictionul. Este un ciclu cronologic de 15 ani[3] ce cunoaşte mai multe stiluri[4], dintre acestea *indictionul grec* sau *constantinopolitan* este propriu diplomaticelor: bizantină, bulgară, sîrbă şi slavo-romînă. Numele sub care se înfăţişează indictionul în actele slavo-romîne sînt următoarele: индиктиwн єндиктїwн şi єндикто[5].

În actele domneşti ale Ţării Romîneşti indictionul precedat de elementele cronologice principale alcătuieşte sistemul cel mai frecvent de datare pînă la sfîrşitul deceniului şase din veacul al XV-lea cum am spus mai sus. Începînd însă cu actul din 12 decembrie 1471 indictionul apare din ce în ce mai rar, căci din 43 de acte din perioada 1471 — 1500, numai 12 cunosc indictionul. În veacul al XVI-lea indictionul alcătuieşte o raritate în sistemul de datare, nu-l cunosc decît două acte din pragul veacului, unul de pe la sfîrşitul primei jumătăţi a veacului şi două din a doua jumătate a veacului. În veacul al XVII-lea indictionul e necunoscut.

Indictionul e cunoscut şi cîtorva dintre actele externe.

În actele domneşti ale Moldovei indictionul alcătuieşte o raritate, căci nu apare decît numai în două acte destinate unor mănăstiri[6].

Prezenţa indictionului e utilă dacă indictionul e bine calculat şi din acest punct de vedere subliniez că din 58 de acte interne şi externe ale

---

[1] Sporadic apare şi stilul de la 1 septembrie (vezi în acest sens de pildă actul lui Iuga din 28 noiembrie 1399, în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, p. 6) şi a lui Alexandru cel Bun din 20 decembrie 1431 (*ibid.*, p. 95).

[2] Într-un act privat am întîlnit însă stilul de la 1 ianuarie. Vezi în acest sens actul din 19 septembrie 7124 (la *AS*, Neamţ, LIII/1 bis), căci în septembrie 1615 nu domnea încă Radu Mihnea menţionat în act.

[3] El este de origine egipteană şi la bază de natură fiscală, fiind data după care în Egipt se făcea revizia impozitului funciar (vezi A. de Boüard, *MDF*, p. 309). Ca element de datare se crede că e introdus în epoca tetrarhiei lui Diocleţian (vezi Otto Seeck, *Die Entstehung des Indictionscyclus*, în « Deutsche Zeitschrift », XII, p. 279 şi urm. după A. de Boüard, *MDF*, p. 309 şi nota 2), iar primul an indictional este anul 313.

[4] Astfel sînt: 1) indictionul *imperial*, *cesarian* sau *italian*, cunoscut mai mult sub numele de *Bède* ce începe la 24 septembrie; 2) indictionul *roman* sau *pontifical*, cel mai recent şi care începe la 1 ianuarie şi 3) indictionul *grec* sau *constantinopolitan*, specificat mai sus (vezi A. de Boüard, *MDF*, p. 310).

[5] Vezi în acest sens de pildă *Doc. priv. ist. Rom.*, XIII, XIV, XV, p. 123 şi 145.

[6] Şi anume în actul lui Iuga din 28 noiembrie 1399 (vezi *ibid.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 6) şi al lui Alexandru cel Bun din 12 iulie 1415 (*ibid.*, p. 39) în amîndouă actele indictionul e bine calculat.

Țării Romînești numai opt îl au greșit [1], între actele cu indictionul greșit fiind atît un act ce ni s-a păstrat în copie, cît și trei acte din veacul al XVI-lea, cînd indictionul ieșise din uz [2]. Așadar din actele Țării Romînești se poate conchide că în genere indictionul e bine calculat [3] și aceasta îngăduie justificarea afirmației făcute în ceea ce privește utilitatea indictionului, căci pe baza lui se poate verifica atît anul unui act, cît și preciza elementul respectiv, cînd acesta lipsește. Să exemplific: actul din 8 ianuarie 6870 are dată de an greșită și după indictionul 11 al actului anul exact e 6915, respectiv 1407, la fel în actul din 6940 noiembrie 17 s-a omis ultima cifră a anului — cifra 1 — ceea ce ne-o dovedește indictionul 11 așadar anul este 6941, respectiv 1432.

---

[1] Vezi în acest sens actele din: 1409 mai 11 și 2 august 1439 (*Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 65 și 105) unde s-a calculat greșit indictionul anului următor, 1437 aprilie 8 — extern —, 5 august 1452 — actul însă s-a păstrat în copie (*ibid.*, p. 125) —, 28 octombrie 1464 (*ibid.*, p. 138), 1539 septembrie 14 și 15 septembrie 1560, (*ibid*, vol. III, p. 139) unde s-a calculat greșit indictionul anului următor și 3 septembrie 1559 (*ibid.*, p. 105).

[2] Vezi nota 1 de mai sus.

[3] Însă calculul indictionului din actele Țării Romînești a ridicat oarecare discuții (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 134—135), fapt ce mă îndeamnă să mă opresc aici ceva mai mult asupra lui. Calculul indictionului bizantin e următorul: mileniul dat se mparte cu 15, restul căpătat e indictionul căutat, iar cînd împărțirea este fără rest, ea arată că perioada indictională este completă, adică indictionul căutat este 15. Pentru calculul indictionului grec sau bizantin sînt de folosit tabelele din lucrarea lui V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, II, p. 487—497 și cea a lui Dr. Hanz, Lietzmann, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1 — 2000 nach Christus*, Berlin, Leipzig, 1934, în colecția Sammlung Göschen, sub nr. 1085. Gardthausen arată că în tabela sa indictionul începe cu 1 septembrie a anului precedent, dar aceasta — precizez eu — privește numai indictionul manuscriselor și documentelor a căror cifră lunară este cuprinsă între 1 septembrie — 31 decembrie. Așadar dacă de pildă e vorba de indictionul actului din 3 octombrie 1385, indictionul 9 din tabela Gardthausen nu e al anului 1386, ci al anului 1385 și numai așa e el exact. Pentru indictionul cuprins între 1 ianuarie — 31 august tabelele Gardthausen și Lietzmann se folosesc, așa cum sînt, fără nici o specificare. Singura inovație a tabelelor specificate față de tabelele cronologice apusene propriu-zise este că în cele dintîi se dă și era bizantină pe lîngă era noastră. Însă pentru calculul indictionului bizantin se pot folosi din plin și tabelele cronologice apusene unde indictionul este calculat de la 1 ianuarie (vezi atari tabele la: M. le C-te de Mas Latrie, *Trésor de chronologie d'histoire et de géographie pour l'étude et l'emploi des documents du moyen âge*, Paris, 1889, col. 93—164; Dr. Al. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, I, Hannover, 1891, tabelele nr. XIV și XXX; idem, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover-Leipzig, 1905, p. 104 și A. Giry, *Manuel de diplomatique*, ed. nouă, p. 177—210. Se va lua însă seama în această folosire de următoarea indicație: cînd indictionul unui act este cuprins între 1 septembrie — 31 decembrie, indictionul indicat în tabelă pentru stilul de la 1 ian. se adună cu 1 și astfel avem indictionul bizantin. Și aceasta pentru următorul motiv: indictionul bizantin cuprins între lunile 1 septembrie — 31 decembrie e în creștere față de cel roman cu patru luni. De pildă: avem anul 1430 al cărui indiction în tabelele cronologice apusene este 8, însă pentru a afla indictionul actului din 16 septembrie 1430 adăugăm la cifra 8 a indictionului roman al anului 1430 din pomenitele tabele 1, și astfel avem indictionul cifră nouă al pomenitului act. Acest lucru însă nu l-a observat I. Bogdan care verificînd indictionul hrisoavelor externe din 11 noiembrie 1421 și 22 octombrie 1422 după tabelele cronologice apusene spune că actele respective au indictioanele greșite (vezi I. Bogdan, *DȚRB*, p. 13, nota 4 și p. 17, nota 1), la fel nu l-a băgat de seamă nici N. Docan care, în *Despre elementele cronologice din documentele romînești*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secț. Ist., seria a II-a, tom. XXXII (1910) *(EC)*, p. 49, spune textual următoarele: « Indictioanele documentelor făcute în lunile septembrie-decembrie, corespund în tabelele apusene cu anii de la Christos care se obțin scăzînd din anii de la facerea lumii 5508 și nu 5509 ». Așadar conform celor spuse de Docan actele Țării Romînești date între 1 septembrie — 31 decembrie ce au indiction, au acest element cronologic secundar greșit, căci în tabelele apusene indictionul e arătat în acest caz în minus cu o unitate.

Tot aşa indictionul 12 al actului din 25 iunie 6944 ne arată că data exactă este 6942, respectiv 1434, la fel indictionul 14 al actului din 7 august 6954 ne arată că data exactă a anului este 6959 <1441>. Tot aşa actul din 12 noiembrie 6972 are data de an greşită 6972 în loc de 6971, aşa cum o dovedeşte indictionul 11, la fel indictionul 2 al actului cu data: 6974 august 25 ne arată că anul exact este 6977 <1469.>

În ceea ce priveşte datarea prin indiction trebuie subliniat faptul că un act din Ţara Romînească, al lui Mircea cel Bătrîn, din 1392 cunoaşte datarea numai prin an şi indiction.

Crugul soarelui. Ciclul solar este o perioadă cronologică de 28 de ani[1] şi apare pentru prima oară în actul din 1 iunie 1421 alături de elementele cronologice principale şi un alt element cronologic secundar. Acest element cronologic secundar nu alcătuieşte o frecvenţă în data actelor ţărilor romîne, căci nu-l cunoaşte în veacul al XV-lea decît numai actul specificat mai sus, în veacul al XVI-lea apare în opt acte[2], iar în veacul al XVII-lea este cu totul rar[3]. Denumirea sub care acest element cronologic este cunoscut e următoarea: крꙋг слнцꙋ [crugul soarelui][4].

Acest element cronologic secundar apare în acte totdeauna împreună cu alte elemente cronologice secundare şi este de obicei exact calculat.

Crugul lunii. Ciclul lunar este o perioadă cronologică de 19 ani[5] şi apare totdeauna alături de crugul soarelui, aşadar ca şi acesta din urmă nu alcătuieşte o frecvenţă în data actelor slavo-romîne. Denumirea sub care apare crugul lunii este cea de крꙋг лꙋн [crugul lunii], dar uneori крꙋгъ de la слнцꙋ se foloseşte şi pentru denumirea crugului lunii, astfel că apare numai лꙋн[6].

Crugul lunii este de obicei bine calculat.

Temelia. Este un element cronologic ce exprimă vîrsta lunii în ziua de 1 martie al unui an dat, adică primul pătrar, al doilea pătrar etc[7]. Temelia apare pentru prima oară în actul extern din 7 octombrie 1476 acordat braşovenilor. Cunosc temelia actele din 26 aprilie şi 13 decembrie 1500, precum şi şase acte din veacul al XVI-lea[8]. Denumirea sub care acest element cronologic este cunoscut e următoarea: темелие. Calcularea temeliei este relativ exactă.

---

[1] Vezi N. Docan, *EC*, p. 11, care dă următorul calcul pentru acest element cronologic; mileniul se împarte cu 28, restul împărţirii e crugul căutat, cînd însă nu rămîne rest crugul este complet, adică 28.

[2] Vezi în acest sens actele din: 25 februarie 1502 (*Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 11), 1 aprilie 1551 (*ibid.*, vol. III, p. 5.), 3 septembrie 1559 (*ibid.*, p. 136), 15 septembrie 1560 (*ibid.*, p. 139), 31 martie, 1 august şi 11 dec. 1564 (*ibid.*, p. 187,199,206), 8 septembrie 1568 (*ibid.* 292); cu totul sporadic apare şi în veacul al XVII-lea.

[3] Vezi în acest sens de pildă actul lui Simion Movilă din 1 mai 1602 dat arbănaşilor de la Cernavodă (în copie la *II*).

[4] Vezi actul din 1 aprilie 1551.

[5] Vezi N. Docan, *EC*, p. 14, care dă următorul calcul pentru acest element cronologic: mileniul se împarte cu 19, restul împărţirii e crugul căutat, iar cînd nu apare rest crugul este complet, deci 19.

[6] Vezi de pildă actul din 1 aprilie 1551.

[7] Vezi N.Docan, *EC*, p. 18, care dă următorul calcul cînd data de an e în mileniu: temelia = crugul lunii × 3 ×11: 30.

[8] Vezi în acest sens actele din 1502 februarie 25 (*Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 11), 1551 aprilie 1 (*ibid.*, vol. III, p. 5), 3 septembrie 1559 (*ibid.*, p. 105), 1 aprilie, 1551, 3 septembrie 1559, 31 martie, 1 august şi 11 decembrie 1564 (*ibid.*, p. 187, 199 şi 206).

Epacta În actele slave ale Ţării Romîneşti ea înfăţişează nişte cifre convenţionale, afectate cîte una la fiecare lună din an, cu ajutorul cărora se ajunge la cunoaşterea zilei cu care a început fiecare lună din an şi apoi la aflarea zilei săptămînii, care corespunde oricărei zile dintr-un an [1].

Apare pentru prima oară în actul din 1 aprilie 1551[2] şi apoi în cele cu datele: 3 septembrie 1559, 15 septembrie 1560, 31 martie şi 1 august 1564[3]. Numele sub care *epacta* e cunoscută în actele Ţării Romîneşti este cel de єпаχта sau ипакта, iar calcularea ei în acte este greşită, fiind se pare confundată cu *mîna anului* [4].

Numărul de aur. Este un ciclu cronologic de 19 ani ca şi crugul lunii însă în actele Ţării Romîneşti se deosebeşte de acestea prin faptul că începe cu trei ani mai înainte[5]. Apar în foarte puţine acte ale Ţării Romîneşti, primul fiind actul din 3 septembrie 1559[6], denumirea îi este злато число şi este relativ bine calculată.

Sărbătoarea. Ca element cronologic apare pentru prima oară în actul domnesc al Ţării Romîneşti din <24 martie 1426>[7] şi trebuie subliniat faptul că actul respectiv este datat numai prin loc şi sărbătoare, aceasta din urmă fiind н҃дла цвѣтоносна [duminica Floriilor]. Sărbătoarea este un element cronologic ce nu alcătuieşte o frecvenţă în datarea actelor Ţării Romîneşti, iar proporţia lui se poate compara pentru veacul al XV-lea cu indictionul ce este cu mult mai frecvent. Sărbătoarea apare şi în actele din veacul al XVI-lea, dar tot aşa în puţine acte[8]. Indicarea sărbătorii în act este folositoare, căci pe baza ei se poate uneori verifica dacă data unui act este sau nu exactă[9] sau chiar dată un act ori un document[10].

Sărbătoarea o cunosc şi unele din actele private ale Ţării Romîneşti[11].

---

[1] Vezi N. Docan, *EC*, p. 21, care dă următorul calcul: epacta mileniului = crugul lunii + 3 > 19: 30, din rest se scade 9, restul de la scădere fiind epacta, iar cînd restul e mai mic ca 9, i se adaugă 30 şi din suma obţinută se scade 9 (*Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 24).

[2] Vezi *ibid.*, vol. III, p. 5.

[3] *Ibidem*, p. 105, 139, 187 şi 199.

[4] Vezi N. Docan, *EC*, p. 49. *Mîna anului* este un element cronologic ce înfăţişează în cifre convenţionale ziua săptămînii în care a căzut 24 martie, cifrele fiind în următoarea valoare: 1 = duminecă, 2 = luni, 3 = marţi, 4 = miercuri, 5 = joi, 6 = vineri şi 7 = sîmbătă (*ibid.*, p. 11–12).

[5] Vezi N. Docan, *Ec*, p. 15 care dă următorul calcul cu mileniu: mileniul + 3: 19, restul fiind numărul de aur, iar atunci cînd nu e rest, numărul de aur este complet, adică 19. Tot Docan propune şi alt calcul: crugul lunii + 3.

[6] Vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 105.

[7] *Ibidem*, B, XIII, XIV şi XV, p. 83.

[8] Sărbătorile sînt următoarele: duminica, sf. Gheorghe, Vovidenia, Boboteaza, sf. Ilie şi Paştele.

[9] Aşa de pildă sărbătoarea: duminica după paşti din actul cu data: 23 aprilie 6945 — act păstrat în traducere — a ajutat la restabilirea anului actului respectiv ce este 6959 respectiv 1441 pentru că duminica după paşti din domnia lui Vlad Dracul, emitentul actului concordă numai cu anul 1441, cînd paştele a fost la 16 aprilie.

[10] Aşa de pildă scrisoarea lui Nan şi Ştefan boieri ai lui Vlad Dracul scri ă ѕ понєдѣлник прєд с҃тимь гєwргїєм [luni înainte de sf. Gheorghe] (vezi textul la Tocilescu, *534 doc.*, nr. 386) este din 1442, căci în acest an sf. Gheorghe cade marţi, dacă îl socotim la 24 aprilie, aşa cum de obicei se serba în Ungaria unde este scrisă scrisoarea citată (vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. 262).

[11] Vezi de pildă actul din 17 iulie 1425, în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, p. 82.

Sărbătoarea este de asemenea cunoscută și în cîteva acte din Moldova, atît publice cît și private [1].

Numele zilei din săptămînă. Apare în actele Țării Romînești pentru prima oară în hrisovul simplu din 3 aprilie 1480, cel aflat la Arhivele Statului, Secția istorică, sub cota 63 [2]. Este însă un element cronologic care apare destul de rar în actele Țării Romînești [3]. Numele zilei din săptămînă este un element util, căci pe baza lui se poate verifica dacă cifra de zi este sau nu exactă [4].

Actele moldovenești interne de obicei nu cunosc acest element cronologic, iar în cele externe apare numai în unele din ele [5].

Anul de domnie. În chip cu totul sporadic am întîlnit în actele emise de domnii Țării Romînești și ai Moldovei anul de domnie al autorului actului situat ca loc la sfîrșitul datei. Așa, de pildă, în actul lui Matei Basarab destinat mănăstirii Adormirii de pe insula Halchis, formula are următorul conținut: начальства же нашего дкенадесѧтагѡ, [iar al domniei noastre <anul> al doisprezecelea], iar în cel lui Antioh Cantemir destinат mănăstirii Ioan Teologul de pe insula Patmos formula are un cuprins general: фтораг гпдтка [în a doua domnie].

Tot un element cronologic secundar îl constituie și formula de menționare a căpeteniei unui oraș ori a domnului în timpul căruia se dă un act, ce apare uneori — dar aceasta destul de rar — în actele private. Așa de pildă, în actul moldovenesc din 5 iulie 1609, după invocația simbolică urmează formula pomenită cu următorul cuprins: при дни прокопꙋ негре намѣстника крълладѣ [în zilele lui Procop Negre namestnic al Bîrladului] [6] iar în cel al *voit*-ului de Iași din 23 septembrie 1616 formula are .următorul conținut: при дни благочистикомꙋ и хрс гꙋлюбикомꙋ гспднꙋ наш iѡ радꙋл коеода [în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului nostru domn Io Radul voievod] [7]— ce se află aproape la începutul actului, urmează imediat după dată — aceasta fiind formula cu care începe

[1] Vezi de pildă actele publicate de Costăchescu, *DM*, I, sub nr. 8, 12, 16 și 38, actele din 1 ianuarie 1454 și 15 august 1455 (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 269 și 279), actele externe publicate de M. Costăchescu, *DM*, II, nr. 165, 167, 170, 171 cît și cel privat editat de Gr. Tocilescu, *534 doc.*, sub nr. 526. Sărbările ce apar sînt următoarele: Sf. Ștefan, Petru și Pavel, Sf. Vasile, nașterea sf. Ioan și Uspenia.

[2] Vezi *Doc. priv. ist.Rom.*, B, XIII, XIV și XV, p. 168.

[3] Indic aici că pentru verificarea autenticității sărbătorii sau a zilei săptămînii dintr-un act se folosesc așa-numitele litere dominicale ce cuprind o serie de șapte litere, de la A la G, fiecare din ele afectate în chip convențional unui an și avînd drept țel indicarea zilei întîi a anului respectiv. Așa de pildă litera dominicală a anului 1489 (cînd însă anul este bisext sînt două litere, de ex. literele dominicale ale anului bisext 1480 sînt BA) e D și controlînd la calendarul literelor date de A. Giry (vezi A. Giry, *MD*, p. 217—258) autenticitatea zilei din sptămînă a actului Țării Romînești din 3 august 1489, (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV și XV, p. 199) ce în act este luni, am constatat că într-adevăr 3 august 1489 cade într-o luni, deci ziua de luni este exactă.

[4] Așa de pildă ziua: miercurea cea mare din actul de la 23 martie 1497 dovedește că cifra 23 este greșită pentru cea corectă 22— căci în anul 1497, miercurea cea mare a căzut la 22 martie (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV și XV, p. 246).

[5] Vezi actele editate de Costăchescu, în *DM*, II, nr. 164, 173, 177 și actul privat editat de Gr. Tocilescu, *534 doc.*, sub nr. 526.

[6] Vezi o copie a actului la *II*.

[7] Vezi actul *AS*, Sava-Iași, XIV/3.

actul. Sînt însă și acte private ce au formula indicată la sfîrșit, cum e de pildă un act din 1594 [1].

Spre a încheia cu prezența elementelor cronologice secundare trebuie subliniat faptul că acestea nu apar izolate, ci de obicei însoțesc elementele cronologice principale.

Exprimarea grafică a datei. În actele slavo-romîne ea prezintă diferite aspecte. Astfel, topicul ce exprima locul apare deseori în prescurtarea prin suprascriere[2]; prepoziția къ ce precede deseori cuvîntul лѣто apare uneori în ligatură sub forma încadrării lui ъ în к [3], iar alteori к este fără ъ și legat de лѣто. Cuvîntul лѣто este deseori în prescurtare prin suprascriere [4] uneori chiar tot cuvîntul [5], dar există și exemple de prescurtare prin contracțiune [6], precum și de prescurtare prin ligatură sub forma încadrării cuvîntului лѣто în к al prepoziției pomenite [7].

Cifrele anului și ale zilei din lună sînt exprimate în litere ale alfabetului chirilic cu valoare de cifre [8]. Din acest punct de vedere cîteva acte din Moldova prezintă abateri în sensul că patru acte interne — de la Roman Mușat și de la Alexandru cel Bun — și trei acte externe au data de an exprimată parte în cuvinte și parte în litere [9], șase acte externe au data de an exprimată în întregime în cuvinte[10], iar un act intern de la Alexandru cel Bun are și cifrele zilei de lună exprimate în cuvinte[11]. Aceeași abatere se întîlnește apoi și în cîteva acte private din Moldova în primul deceniu al veacului al XVII-lea [12].

Tot aceleași abateri înfățișează și cîteva acte ale Țării Romînești din veacurile XVI și XVII [13].

---

[1] Vezi actul la *AS*, Adam, III/2.

[2] Vezi în acest sens de pildă actele Țării Romînești din 10 iunie 1415, 1 decembrie <1427>, 10 septembrie 1428, 16 septembrie 1430, 13 august 1437 (facsimile în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 319, 330, 331, 333, 338); iar din Moldova actele cu datele 7 și 8 noiembrie 1409 și 14 aprilie 1411.

[3] Vezi în acest sens de pildă actul extern al Țării Romînești din 23 octombrie 1432, destinat brașovenilor și actul moldovenesc din 26 ianuarie 1453.

[4] Exprimat grafic prin: влѣт.

[5] Exprimat grafic prin вл <в лѣто>, dar aceasta apare începînd cu sfîrșitul veacului al XVI-lea.

[6] Dar legat de в și scris deasupra lui в. Însă acest lucru apare mai rar în veacul al XV-lea; ceva mai des în al XVI-lea pentru ca să devină frecvent în veacul al XVII-lea.

[7] Deseori legat de в așadar în forma: влто; vezi în acest sens de pildă actul Țării Romînești din 10 septembrie 1428 (facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV și XV, p. 331) și actul moldovenesc din 26 ianuarie 1451. Uneori însă cînd ъ din prepoziție lipsește se întîlnește ligatura lui л din лѣто, cu в, vezi în acest sens actul Țării Romînești din 15 aprilie 1456 (vezi facsimilul, *ibid.*, p. 346) și cel moldovenesc din 5 octombrie 1448. Dar toate aceste sisteme de grafice sînt rare.

[8] În ceea ce privește folosirea semnelor grafice *koppa* și ч pentru cifra 90, la început și pînă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea domină *koppa*, pentru ca spre sfîrșitul veacului al XVI-lea să aibă preponderență ч. Adaug aici că în actul Țării Romînești din 1392 indictionul 15 are în loc de ѕ semnul grafic grecesc *sampi*.

[9] Vezi în acest sens actele editate de Costăchescu, *DM*, I, nr. 3, 4, 20 și 32 și II, nr. 166, 172 și 175.

[10] Vezi în acest sens actele editate de Costăchescu, *DM*, II, nr. 169—171, 173, 176, și 177.

[11] Vezi în acest sens actul editat de Costăchescu, *DM*, I, nr. 32.

[12] Vezi în acest sens actele din: 5 iunie 1609 (copie la *II*), 18 ianuarie 1607, 2 iulie 1608 și 24 iunie 1609 date de voitul și pîrgarii Bîrladului care au data de an exprimată în întregime în cuvinte, ultimul act avînd și cifra zilei de lună exprimată în aceeași formă.

[13] Vezi actele din 5 februarie 1584 (în facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V și în orig. la *ARPR*, CLXXX, II/17, 1614 mai 1, 1641 martie 10 și 1645

Cînd ultima cifră din data de an sau din numărul zilei este Ѧ aceasta uneori este suprascrisă și în acest caz Ѧ slujește și ca titlă[1]. Tot așa cînd penultima cifră a anului este înfățișată prin *koppa* aceasta uneori este în ligatură cu ultima cifră din an, sub forma încadrării ultimei cifre din an în penultima[2]. Uneori se întîlnește și ligatura de pildă a lui к cu к din numărul zilei[3].

Mileniul — adică anul de la facerea lumii — se indica întîi printr-o linie curbă, iar mai tîrziu printr-o linie înclinată ce pornea spre stînga din mijlocul corpului cifrei ce reprezenta mileniul, această linie de pe la mijlocul veacului al XV-lea începe să fie tăiată printr-una, iar mai tîrziu prin două și chiar trei secante, alteori secantele fiind înlocuite prin puncte, cînd mileniul este reprezentat prin ҂ѕ҃ acesta are uneori și o linie curbă ce pornește de sub partea de jos a literei cifre. Cifrele erau acoperite cu title în linie curbă sau dreaptă. Un sistem în ceea ce privește numărul titlelor folosite pe cifrele anului nu exista, căci atunci cînd anul era format din patru cifre, se întrebuința: sau o titlă pe primele două cifre și o alta pe utimele două[4], ori o titlă pe prima și alta pe a doua și a treia cifră[5], sau o titlă pe prima și alta pe ultimele două cifre[6], ori o titlă pe prima, iar a doua și o a treia titlă pe următoarele două cifre[7] sau cîte o titlă pe fiecare cifră[8], ori o titlă pe prima, alta pe a doua și o a treia pe ultimele două cifre[9], sau o titlă pe prima și alta pe a treia cifră[10], ori o singură titlă pe primele două cifre[11], pe primele trei cifre[12], pe o a doua și a treia cifră[13], pe ultimele două cifre[14],

---

ianuarie 25 (respectiv la Muzeul central militar din București, nr. de înregistrare 20680; *AS*, Peceți, 56, Episcopia Argeș, VIII—5) ce au cifra zilei din lună în cuvinte. Iar actul lui Matei Basarab destinat mănăstirii Adormirii de pe insula Halchis are anul e.n. și cel al domniei, exprimate în cuvinte.

[1] Vezi actul moldovenesc din 24 august 1436 ce are pe Ѧ din numărul zilei scris deasupra lui к, actul moldovenesc din 19 februarie 1446 ce are pe Ѧ din data de an scris deasupra cifrelor ҂ѕцн (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 486).

[2] Vezi actele Țării Romînești din 1583, în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, p. 513 și 519.

[3] Vezi actul moldovenesc din 22 ianuarie 1495 (*AS*, Peceți).

[4] Vezi în acest sens de pildă actele Țării Romînești din 3 octombrie 1385, 28 martie 1415 și 7 august 1451, iar din Moldova: 1 septembrie 1444, 1 aprilie 1470 dintre cele interne, iar dintre cele externe actul din 5 iulie 1450.

[5] Vezi în acest sens, de pildă, actul Țării Romînești din 10 iunie 1415 (facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV și XV, p. 319).

[6] Vezi de pildă actul Țării Romînești din 23 octombrie 1422.

[7] Vezi de pildă actele moldovenești din 13 septembrie 1439 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 475) și 18 mai 1443.

[8] Vezi de pildă actul Țării Romînești din 2 august 1439 și cel din 12 august 1464.

[9] Vezi de pildă actele Țării Romînești din 28 martie 1451 și 3 decembrie 1483.

[10] Vezi de pildă actul Țării Romînești din 23 august 1437.

[11] Vezi de pildă actul Țării Romînești din 1 august 1451, iar din Moldova: 26 iunie 1434 (vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 464), 1 și 7 mai 1443, 30 septembrie 1445 și 11 mai 1446.

[12] Vezi de pildă actele moldovenești din: 25 noiembrie 1435, 23 februarie 1438 (vezi facsimilul, *ibid.*, p. 472), 13 septembrie 1439 (vezi facsimilul, *ibid.*, p. 475), 18 mai 1443 și 22 august 1447 (vezi facsimilul, *ibid.*, p. 489).

[13] Vezi de pildă actul Țării Romînești din 5 august 1451 (vezi facsimilul, *ibid.*, B, XIII, XIV și XV, p. 343) și cel moldovenesc din 14 septembrie 1432.

[14] Vezi de pildă actul Țării Romînești din 2 august 1453 (vezi facsimilul *ibid.*, p. 345) și cel moldovenesc din 27 august 1436.

pe o a treia cifră[1], sau peste toate cifrele[2]. Acest ultim aspect are o mare frecvenţă în veacul al XVI-lea, iar în veacul următor devine unicul.

Cînd mileniul este alcătuit din două sau din trei cifre, de obicei [3] apare numai o singură titlă pe toate cifrele.

Punctele ce flanchează cifrele urmează de obicei numărul titlelor — cîte title sînt tot atîtea şi puncte.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, pentru exprimarea anului erei noastre apar, sporadic, cifrele arabe [4], cifre ce în veacul al XVII-lea devin ceva mai dese, dar mai mult în actele din Ţara Romînească mai ales în cele de la Matei Basarab.

Este apoi de remarcat că în actele domneşti din Moldova, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, apar uneori cifrele arabe şi pentru designarea zilei din lună, dar acestea nu sînt în cuprinsul formulei datei, ci în conţinutul unei alte formule[5].

Cuvîntul мѣсяць se exprimă de obicei în următoarea prescurtare prin suprascriere: мсца.

Numele lunii respective din dată se exprimă, de cele mai multe ori, în prescurtare prin suprascriere[6] — în afară de маи — uneori în prescurtare prin ligatură[7] iar alteori atît în prescurtare prin ligatură, cît şi prin suprascriere[8]. Cuvîntul дьнь se exprima la început în prescurtare prin contracţiune, apoi prescurtat şi prin suprascriere, iar alteori дьнь este scris deasupra cifrei zilei — cînd din дьнь este uneori numai д dar această formă grafică e numai din veacul al XVII-lea[9].

Elementele cronologice secundare apar şi ele deseori în prescurtare prin suprascriere[10].

Dar în ceea ce priveşte *exprimarea grafică* a datei mai este de subliniat faptul că sînt cîteva acte moldoveneşti din veacul al XVII-lea ce au parte din dată în formă de coloană verticală[11].

---

[1] Vezi de pildă actele moldoveneşti din: 8 iulie 1428, 8 decembrie 1454, 6 iunie şi 12 decembrie 1455 (vezi facsimilul, *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 507 şi 509).

[2] Vezi de pildă actul Ţării Romîneşti din iunie 1481 (vezi facsimilul, *ibid.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 363, iar din Moldova 7 noiembrie 1409).

[3] Dar sînt şi abateri, vezi de pildă actul Ţării Romîneşti din <1432> (în dată greşit 6940, vezi mai departe paragraful *Omisiuni şi greşeli în dată*), noiembrie 17 ce are titlu pe ultima cifră şi actul moldovenesc din 12 august 1452 ce are două title, una pe primele două cifre şi a doua pe ultima cifră.

[4] Vezi de pildă actele private din Ţara Romînească cu data 1598 septembrie 9 şi 17 ianuarie 1599 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 529 şi 530).

[5] Vezi mai departe cap. *Subscrierile*, paragraful: *Subscrierea autografă.*

[6] Astfel apar: ген, феp (фев), мр (март), ап, юн, юл, (іѹл), авгѹс, сеп (сеп), wх (wк), ное (ноем), дек, ce în completare sînt: генарія (генварѣ), февраріа (феврала), марта, апрhлa, юніа, юліа, авгѹст, септaбрія (сектабрія), ноебріа (ноемврніа), декабрѧ.

[7] Aşa apar uneori de pildă: ф + р sau ф + в + р = февраріа (февралѣ), а + в + г = авгѹста şi сеп în sensul că е se află încadrat în с.

[8] Aşa apare de pildă: а + ѵ + г = авгѹст.

[9] Şi atunci destul de rar.

[10] Astfel apar de pildă; пнд, сжб, нед (нд͠лѧ), ненд (енндк, ендык, еннд), крѹг, лѹн, еп'хта (нпак), өем, ce în completare sînt: понедѣлъкъ, сжбота недѣлѧ. неиндиктіωнъ (еиндикт'ωнъ, ендыктіωнъ, еиндиктіωнъ, неиндикто), крѹгъ, лѹны, епахъта (нпакъта), өемеліе, iar лѹны apare uneori şi în ligatura л + ѵ.

[11] Vezi în acest sens actele din 22 martie 1633, 14 august 1638 şi 21 septembrie 1641 (*ARPR*, LXVII/63, *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei), actele din 15 iunie 1656 şi 12

Din punct de vedere gramatical locul este un substantiv propriu în locativ singular, caz cerut de prepoziția ѹ sau к҄ъ, în Moldova numai ѹ care de obicei îl precede. Deseori însă topicul apare și în flexiune romînă, mai ales în veacurile XVI și XVII, sînt însă atare exemple și din veacul al XV-lea [1], iar în actele Țării Romînești de sub Matei Basarab apare uneori și adjectivarea locului, însă aceasta destul de rar [2]. Лѣто apare în acuzativ singular cerut de prepoziția к exprimată în rusa (ucraineane) și sîrba veche și prin ѹ. Mileniul este exprimat în numere ordinal, ca și cifra zilei, după cum ne-o dovedesc actele în care anul este exprimat prin cuvinte. Мѣсѧць apare în genetiv singular, la fel e și luna respectivă ce uneori încă în veacul al XV-lea apare și în flexiune romînă [3] cînd bineînțeles se poate constata acest lucru prin faptul că respectivul nume apare în grafie completă.

Ordinea de succesiune a elementelor datei se leagă, de obicei, de verbul пꙑсати, iar în actele Țării Romînești din veacul al XV-lea variază în sensul că cele mai deseori apare întîi locul, luna, anul și ziua, existînd destule exemple cu succesiunea: loc, lună, an, zi și indiction, mai puține cu: loc, lună, zi, an și indiction, cu: loc, an, indiction, lună și zi și cu: loc, an, lună și zi. În veacul al XVI-lea se stabilește următoarea ordine: loc, lună, zi și an.

În ceea ce privește actele din Moldova, aici domină aproape de la început succesiunea următoare: loc, an, lună și zi.

Cînd apare anul erei noastre acesta de obicei urmează mileniului.

Locul. Loc l ce-l ocupă formula datei în formularul actelor slavo-romîne e de obicei [4] la sfîrșitul textului — aceasta în Țara Romînească, căci în Moldova e după coroborație — în actele pe pergament, iar în cele pe hîrtie după clauza prohibitivă. Trebuie însă adăugat faptul că pe cînd în Țara Romînească formula datei se leagă în chip organic de celelalte formule și în primul rînd de mențiunea grămăticului, în Moldova există numeroase acte în care data nu se înfățișează astfel — uneori lipsind chiar și verbul de legătură писати — ci, ea este separată de restul textului actului și acest fapt formează o caracteristică a actelor ce de pe la mijlocul veacului al XVI-lea se scriu pe hîrtie. Și tot în Moldova sînt unele acte în care data se află imediat după invocația simbolică [5].

Originea elementelor datei. În sistemele de datare ale actelor slavo-romîne se întretaie cele două înrîuriri care stau la baza diplomaticei slavo-romîne: bizantină și occidentală. Astfel mileniul, stilul indictional de la

aprilie 1657 (*ARPR*, LXXXIX/116 și CLXXXI/52) și cel din 18 oct. 1666 (*AS*, Galata, I/12).

[1] Vezi în acest sens de pildă actele Țării Romînești din: 23 august 1437, 15 aprilie 1456 (vezi facsimilul în *Doc. priv ist. Rom.*, B, XIII, XIV și XV, p. 346) și 30 mai 1464 (vezi facsimilul, *ibid.*, p. 350), iar din Moldova de pildă actul extern cu data: 29 aprilie 1437.

[2] De pildă în actul aflat la *AS*, Banu, XXII/9 въ богоспасаемаго град нашеа тргвищкомъ [în de dumnezeu mîntuita noastră cetate *a Tirgoviștei*], въ настол град гравшскомъ [în cetate de scaun a Tîrgoviștei] (actul din 29 iunie 1653).

[3] Așa de pildă am întîlnit: мач, аугꙋстъ, ноеврïе.

[4] Sînt și unele excepții, vezi cele scrise de mine în *DSR*, p. 140, nota 2.

[5] De pildă în catastifele domnești, vezi de pildă cele cu datele: 22 august 1567, 22 august 1568, 6 decembrie 1568, în unele acte private; vezi zapisul din 4 aprilie 1597 (la *ARPR*, CCCLVII — 12), cel din 23 septembrie 1616 (la *AS*, Sava-Iași, XIV/3), actele din 18 ian. 1607, 2 iulie 1608 și 24 iunie 1609 de la pîrgarii Bîrladului, iar în actul din 5 iunie 1609 (copie la *II)* data precede intitulația.

1 septembrie și alte elemente cronologice secundare ca: crugul soarelui, crugul lunii, temelia, epacta și numărul de aur sînt elemente bizantine ce ne-au venit prin intermediul diplomaticilor sud-slave.

Iar sistemele de datare prin: 1) loc, an, lună, zi, cu sau fără indiction; 2) loc, lună și zi; 3) lună și zi; mențiunea zilei din săptămînă și a sărbătorii, cît și scrierea a o parte din dată prin cuvinte, sînt elemente de origine apuseană, din care cele dintîi ne-au venit prin slavii de sud, iar ultimul prin cancelaria slavo-rusă a Poloniei.

Omisiuni și greșeli în dată. Printre omisiunile și greșelile ce se întîlnesc în actele slavo-romîne se numără și cele referitoare la dată. Cercetarea și lămurirea atît a omisiunilor, cît și a greșelilor din dată are o importanță capitală pentru studiul temeinic al unui act, căci trebuie subliniat faptul că elementul de bază al oricărui izvor istoric deci, și a unui act, cel pe care se sprijină orice concluzie, îl alcătuiește data, iar dacă aceasta este greșită ori are lipsuri — elemente de care însă nu s-a ținut seamă în cercetare — atunci și concluziile trase din izvorul respectiv sînt greșite, cel puțin din punct de vedere cronologic. Așadar numai după verificarea în prealabil a veridicității datei unui act, iar în cazul lipsurilor din cuprinsul datei numai după lămurirea omisiunilor și greșelilor, deci numai după restabilirea datei, un cercetător poate trece la studierea problemei ce-l interesează din textul unui act.

Multiple sînt atît cauzele ce pot provoca omisiuni și greșeli, cît și înfățișarea acestora în texte. Despre acestea am scris mai pe larg în *Din paleografia slavo-romînă*, unde am indicat și literatura de specialitate[1]. Aici vou arăta numai unele acte în care se întîlnesc omisiuni și greșeli.

Omisiunile din actele slavo-romîne sînt întîi cele ce privesc numărul elementelor cronologice principale ale datei[2]. Astfel în Țara Romînească este întîi actul din iunie 1481 unde s-a omis cifra zilei din lună (există spațiul gol pentru cifra respectivă[3]), la fel e și în actul din aprilie 1615[4]. Tot așa de pildă în niște acte cu datele de an: 1548[5], 1623[6], 1626[7] și 1637[8] s-a omis luna, iar într-unul din 1632[9] atît luna cît și ziua. În Moldova într-un act de la Ieremia Movilă s-au omis toate elementele cronologice principale[10], într-altul de la același domn s-a omis anul[11], iar într-un act din 1619[12], luna.

O altă categorie de omisiuni o alcătuiesc cele din cuprinsul unui singur element cronologic principal. Această categorie de omisiuni privește mileniul, iar cea mai mare frecvență o înfățișează, în acest caz, omisiunea privind ultima cifră a mileniului. Astfel în Țara Romînească este întîi actul cu data 6940 noiembrie 17 unde s-a omis cifra ultimă — а — din mileniu, așadar 6941 este 1432, cum o dovedește indictionul. Tot așa sînt actele cu datele:

---

[1] Vezi D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, cap. *Înfățișarea paginii scrise*, paragr. *Greșelile*.
[2] În acest paragraf mă ocup numai de actele ce ni s-au păstrat în original.
[3] Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 363.
[4] Vezi actul în *MAB*, nr. de înregistrare 26858.
[5] Vezi actul la *ASSI*, 556.
[6] Vezi actul la *ARPR*, XLII/9.
[7] Vezi actul la *AS*, Radu Vodă, IV/31, în act există loc gol pentru numele lunii.
[8] Vezi actul la *MAB*.
[9] Vezi actul la *AS*, Căluiu, IX/2.
[10] Loc. cit., Episcopia Huși, XXII/1.
[11] Vezi actul la *ARPR*, *Peceți*, 234.
[12] Vezi actul la *AS*, Iași, CCCXXIII/18—19.

7040 septembrie 1 [1] şi 18 [2], 7080 noiembrie 18, 7090 septembrie [3], 7090 septembrie 11 şi 18 [4] ce trebuie să aibă data mileniului, respectiv: 7041, 7081 şi 7091 [5].

La fel sînt actele din 29 octombrie 7148 [6] şi 10 martie 7149 [7] care au respectiv datele anului erei noastre 1630 şi 1640 greşit pentru 1639 şi 1641. Iar din Moldova este de pildă actul lui Iliaş din 4 ianuarie 6940 unde grămăticul fiind la început de an nou şi scriind şi duminica cînd era obosit a scris cifra anului trecut în loc de cea a anului curent — lucru ce ni se întîmplă şi nouă azi cînd sîntem în primele zile ale anului nou. Tot aşa în cadrul aceleiaşi categorii se situează un act de la Radu Şerban [8] şi un altul de la Matei Basarab [9], ce au în cifra mileniului numai primele două cifre: ҂зр.

O grupă foarte rară a aceleiaşi categorii de omisiuni o alcătuiesc actele ce au omisiuni în interiorul mileniului. În acest sens este de pildă actul Ţării Romîneşti din 10 iulie ‹1511› unde s-a omis din mileniu cifra zecilor, actul avînd scris mileniul prin ҂зѳ [10]. Tot aşa o grupă foarte rară a aceleiaşi categorii de omisiuni o alcătuiesc actele ce au omisiuni la începutul mileniului. În acest sens este de pildă actul ce are ca dată: 9 septembrie 96 [11] în loc de 7096.

Greşelile din actele slavo-romîne sînt în primul rînd cele ce privesc elementele cronologice principale, iar dintre acestea sînt întîi cele referitoare la mileniu. În această ordine de idei sînt greşelile din ultima cifră a mileniului, provocate de înrîurirea cifrei vecine identice. Astfel, în Ţara Romînească este întîi actul cu data: 25 iunie 6944 în loc de 6942. Sînt apoi actele cu datele: 25 iunie, 19 şi 27 august 7055, precum şi 12 septembrie 7071 [12] ce trebuie să aibă data mileniului, respectiv: 7054, 7056, 7054 şi 7078. Tot aşa actele cu datele 12 ianuarie 7131 [13], 20 ianuarie 7142 [14] şi 13 august 7153 [15] ce au respectiv datele anului erei noastre: 1622, 1633 şi 1644 greşit pentru 1623, 1634 şi 1645.

O altă categorie de greşeli se află numai în data actelor ce au amîndouă erele, unde poate fi greşit anul erei de *la crearea lumii*, ori cel al erei noastre— mai probabil cel al erei noastre[16] — dar nu o pot afirma cu siguranţă, întrucît aici trebuie un control al sfatului domnesc, ceea ce n-am putut să fac. În această categorie citez actele scrise în Ţara Romînească cu următoarele date:

---

[1] Vezi actul citat mai sus la *Stilul indictional.*
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] Vezi actul la *AS*, Tismana, LII/1.
[7] Loc. cit., *Peceţi*, 56.
[8] Vezi actul la *ARPR*, XXXI/131.
[9] Vezi actul la *ARPR*, CXCVIII/86.
[10] Vezi actul la *ASSI*, 177.
[11] Loc. cit., A. N. MMDXIX/38.
[12] Vezi mai sus despre *Stilul indictional.*
[13] Vezi actul la *AS*, Cotroceni, VI/10. Actul e scris sîmbătă, cînd grămăticul putea fi obosit şi de munca din cursul săptămînii.
[14] Vezi actul la *ARPR*, XLII/77. Actul e scris luni la început de muncă, grămăticul putea fi şi distrat.
[15] Vezi actul la *AS*, Radu Vodă, VII/7.
[16] Îndreptăţesc această afirmaţie actele citate la p. 129 din 1 ianuarie şi 6 iunie 7130 unde controlul divanului mi-a dovedit că anul erei noastre este greşit.

10 decembrie 7129—1621 [1], 10 octombrie 7133—1625 [2], 6 mai 7141 — 1631 [3] 21 noiembrie 7142 — 1634 [4], 31 octombrie 7143 [5], 3 ianuarie 7143—1634 [6], 18 ianuarie 7143—1634[7], 5 noiembrie 7144—1636 [8], 24 decembrie 7150—1642 [9], 25 decembrie 7145—1634[10], 3 decembrie 7149—1639 [11], 7 ianuarie 7152—1645[12], 20 decembrie 7153—1645 [13], 22 aprilie 7155—1646 [14] și 21 mai 7160—1651 [15]. Cît despre actele din: 1 ianuarie 7130—1621 [16] și 6 iunie 7130—1621[17], acestea au greșite anul erei noastre după cum dovedește divanul lor, ce l-am controlat.

Identitatea fonetică în limba rusă dintre ѳ și ѳ a dus uneori la greșeli de înlocuire a semnelor grafice ф și ѳ unul prin altul și acest fapt se întîlnește în data actului moldovenesc din 30 martie 1392 unde în loc de ѳ҃ = 9 avem ф҃ = 9.

Dictarea interioară a grămăticului în timp ce scria actul a dus la greșelile: іа҃ [18], ін҃ [19] ce am întîlnit în cifra zilei într-un act moldovenesc și într-unul din Țara Romînească în loc de formele corecte: аі҃, ні҃, pronunțate: єдинъ на десатъ și осмъ на десатъ, așadar grămăticul a scris întîi ceea ce a pronunțat ultima oară. La fel într-o scrisoare a lui Ieremia Movilă anul e scris ҂зріа҃ în loc de ҂зраі҃ [20].

[1] Vezi actul la *ARPR*, CXXXIV/17. Actul fiind scris duminica, grămăticul putea greși și din pricina oboselii.

[2] Vezi actul la *AS*, Hurez, XVII/2. Actul fiind scris duminica, grămăticul putea greși și din pricina oboselii.

[3] Loc. cit., Episcopia Rîmnic, LXXXII/4. Actul fiind scris luni deci la început de muncă grămăticul putea greși și din pricina distrării.

[4] Loc. cit., Mitrop. București, XXXII/3. Actul fiind scris într-o zi de sărbătoare — Vovidenie — grămăticul putea greși și din această pricină.

[5] Loc. cit., Glavacioc, XXXV/23.

[6] Vezi actul la *MAB*, nr. de înregistrare 27206. Actul fiind scris duminica, grămăticul putea greși și din pricina oboselii.

[7] Vezi actul la *ARPR*, XLIII/5. Actul fiind scris duminica, grămăticul putea greși și din pricina oboselii.

[8] Vezi actul la *AS*, Mitrop. București, netrebnice, CXVI/5.

[9] Loc. cit., Arnota I/6. Actul fiind scris în ajunul crăciunului, grămăticul putea greși și din această pricină.

[10] Vezi actul la *ARPR*, achiziții Iorga. Actul fiind scris în ziua de crăciun, grămăticul putea greși și din această pricină.

[11] Loc. cit., LXXIV/191.

[12] Vezi actul la *AS*, Ep. Argeș, XLVII/6.Actul fiind scris în zi de sărbătoare, grămăticul putea greși și din această pricină.

[13] Vezi actul la *ARPR*, XLIII/68.

[14] Vezi actul la *AS*, Tismana, VII/13. Grămăticul a putut greși din pricina asemănării fonetice dintre ѕ-з a scris ѕ în loc de з .

[15] Loc. cit., Dealul, II/I. Actul fiind lung de 140 cm, grămăticul putea greși din pricina oboselii, la aceasta se adaugă apoi și faptul că e scris într-o sărbătoare.

[16] Loc. cit. Viforîta, I/8. Actul fiind scris în zi de sărbătoare, grămăticul putea greși și din această pricină.

[17] Vezi actul la *ARPR*, LXIX/140.

[18] Vezi actul moldovenesc din 11 iulie 1428 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 77), unde grămăticul a putut greși din pricina oboselii căci scrie dumineca.

[19] Vezi scrisoarea lui Moise Movilă din 18 august <1530> planșa nr. 3 la P. P. Panaitescu, *Documente slavo-romîne din Sibiu* (*1470—1653*) (*DS*), București, 1938. Aceeași greșeală e și în cifra pîrgarilor: ів҃ în loc de ві҃ provocată tot de dictarea interioară, căci ві҃ se pronunța дъва на десатъ.

[20] Vezi scrisoarea la Gr. Tocilescu, *534 doc.*, nr. 512.

Tot în cadrul greşelilor din elementele cronologice principale sînt de semnalat acelea în care grămăticul a scris data de lună şi zi anterioară cu o zi decît cea curentă. Aşa e de pildă un act domnesc din Ţara Romînească din veacul al XVI-lea unde s-a scris: сеп л҃а în loc de ок а҃ [1], iar din Moldova e un act privat — zapisul lui Gavrilcea din 1579 — unde s-a scris фев кѳ҃ [2] în loc de марта а҃.

Şi tot în aceeaşi ordine de idei trebuie semnalate de pildă greşelile din actele cu datele <22> martie 1497, <6> decembrie 1535 şi <18> mai 1626 [3] unde s-a scris pentru cifrele zilei respectiv: 23, 5 şi 19 în loc de cifrele corecte: 22, 6 şi 18.

Datarea actelor fără dată sau cu dată incompletă. Printre actele slavo-romîne se întîlnesc uneori acte ce nu au nici o dată [4], iar alteori şi acte ce au data incompletă.

Elementele cu care se poate data un act lipsit de dată sau cu data incompletă sînt de două categorii: paleografice şi diplomatice.

Astfel de pildă pe baza: subscrierilor [5] — neautografe [6] sau autografe, hîrtiei ca material grafic cu sau fără filigrană [7], limbii, prezenţei sfatului domnesc [8], grămăticului, ispravnicului şi a peceţii [9], coroborate toate împreună şi uneori şi cu date istorice se pot data actele lipsite de dată sau cu dată incompletă.

Menţiunea timpului pronunţării hotărîrii din act. Dar pe lîngă elementele topografice şi cronologice ce alcătuiesc data unui act, diplomatica domnească a Ţării Romîneşti mai cunoaşte, ca şi cea apuseană, timpul cînd s-a pronunţat hotărîrea domnească, deosebit de cel cînd s-a scris actul.

Această menţiune apare destul de rar în acte, iar primul act ce o menţionează este al lui Mircea din 20 iulie 1400, unde are următorul cuprins în traducere romînă: *S-a dat în cetatea noastră Argeş în ziua de 20 iunie, anii de la facerea lumii 6900* [10]. În unele acte formula apare în formă stilizată ca de pildă în actul din 1406 indictionul 15, unde conţinutul e următorul: и се бысть в лѣт ҂ѕці҃е инд ѕі҃, грѧдѫщѹ ми гс҃дкѹ ми къ северинѹ, да се състанѫ с кралемь, та дондох въ монастирь мсц҃а ноемвриа кг҃ днь съ въсѣми егѹмени монастирскыѧ и съ въсѣми болѣре гс҃дка ми. [şi aceasta a fost în anul 6915 indictionul 15, mergînd domnia mea spre Severin să mă

[1] Vezi semnalarea în *Documente privind istoria Romîniei*, B; XVI, vol. V, p. 136.
[2] Vezi actul la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei.
[3] Vezi actul la *AS*, Radu vodă, II/21.
[4] Vezi în acest sens actele vechi: cele 12 acte fără dată de la Mircea cel Batrın, aceasta în ceea ce priveşte Ţara Romînească, iar pentru Moldova actul lui Iuga dat boierului Braia, unde însă lipsa datei ar putea fi şi o omisiune a celui care a copiat textul, căci actul nu ni s-a păstrat decît într-o copie slavă din 1781.
[5] Vezi mai departe, cap. *Subscrierile*.
[6] Este vorba de subscrierile exprimate în Ţara Romînească parte în monogram, iar în Moldova în monocondil.
[7] În ceea ce priveşte hîrtia fără filigrană, problema este ceva mai complicată, căci trebuie întîi precizată fluorescenţa hîrtiei respective la lampa de cuarţ, atît a actului fără dată, cît şi a unui grup de acte, ce au data presupusă apropiată actului fără dată şi apoi comparate fluorescenţele specificate.
[8] Vezi mai departe, cap. *Martorii*.
[9] Vezi mai departe, cap. *Pecetea*.
[10] În actul din 14 mai 1441 este дѣден ѹ тръговищѹ [dat în Tîrgovişte].

întîlnesc cu craiul. Astfel am ajuns la mănăstire în luna noiembrie a 23-a zi cu toţi egumenii mănăstirilor şi cu toţi boierii domniei mele][1].

Această formulă apare şi în unele acte externe[2], iar actul cu acest caracter din 8 septembrie 1439 cunoaşte alături de data emiterii hotărîrii domneşti şi cea a scrierii actului[3].

Aprecaţia. O formulă scurtă ce se află la sfîrşitul protocolului final al actului, destinată a arăta sfîrşitul cu bine al terminării actului, poartă numele în diplomatică de aprecaţie[4].

E posibil ca şi această formulă să fie cunoscută diplomaticei slave a Ţării Romîneşti şi eu o văd în expresia: имє гдне призвах и бист мнѣ помощник [am chemat numele domnului şi mi-a fost de ajutor] ce apare în actul din 14 aprilie 1496 — unde formula e menţionată în extremitatea de sus a materialului grafic, fiind deosebită de textul propriu-zis al actului.

Urarea finală. Pe lîngă aprecaţie şi alături de aceasta, diplomatica apuseană mai cunoaşte şi un fel de dorinţă, urare finală a emitentului exprimată în diplomele latine prin: *Vale*, *Valete*, *Bene-vale*, *Benevalete* şi care se înţelege că nu figurează decît în scrisorile propriu-zise, patente sau închise[5].

Formula este cunoscută şi diplomaticei slavo-romîne, iar din acest punct de vedere ea chiar caracterizează atare documente slavo-romîne cu caracter extern.

Formula cuprinde urări de bucurie sau de sănătate — acestea din urmă de cele mai multe ori — şi apare pentru prima oară într-o scrisoare a lui Radu Prasnaglava destinată braşovenilor, unde are următorul conţinut: и бъ ви веселит [şi dumnezeu să vă bucure][6]. Urarea de sănătate apare pentru prima oară într-o scrisoare de la Vlad Dracul, unde conţinutul formulei este următorul: и бъ ви даст здравїє[7] [şi dumnezeu să vă dea sănătate].

Formula apare atît în scrisorile domneşti, cît şi în cele private, atît în Moldova[8] şi Ţara Romînească[9], cît şi în Transilvania[10] — urarea fiind în fond aceeaşi ca şi în scrisorile citate mai sus.

---

[1] În actul din 10 iunie 1415 (vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 319) menţiunea e următoarea: въ врѣмѣ єгн прїидє мѹстафѣ челапї [în vremea cînd a venit Mustafa Celapi]. Vezi aceeaşi formulă şi în actele din 23 martie 1415 şi 22 iunie 1418.

[2] Vezi în acest sens actele editate de Gr. Tocilescu, în *534 doc...*, nr. 7 şi 54.

[3] Textul celor două formule e următorul: а дана въ аргишю, писана же въ тръговищи мсца септеврїа и днь в лѣт хѕцми [şi s-a dat în Argeş, însă s-a scris la Tîrgovişte, luna septembrie a 8-a zi, în anul 6948].

[4] A. de Boüard, *MDF*, p. 318.

[5] *Ibidem.*, p. 319—320.

[6] Vezi textul la Gr. Tocilescu, *534 doc...*, nr. 8. Acelaşi conţinut şi în scrisorile editate, *ibid.*, sub nr. 16, 23, 24, 26, 27, 29, 43, 46, 48, 52, 55, 57, 59, 73.

[7] *Ibidem.*, nr. 36. Vezi şi scrisorile, *ibid.*, sub nr. 35—36, 42, 44.

[8] Pentru scrisorile domneşti, vezi ediţia citată a lui Gr. Tocilescu, scrisorile de sub nr. 513—525, 528, iar pentru cele private, *ibid.*, nr. 488, 498—500, 505, 506, 508—510.

[9] Vezi scrisorile editate de Gr. Tocilescu în *534 doc...*, sub nr. 376—381, 383—391, 393—396, 399, 401—424, 426—441, 443—449.

[10] Vezi scrisorile editate de Tocilescu, în *534 doc...*, sub nr. 463—466, 468—470.

Originea formulei este apuseană, ea fiind atestată și în diplomatica sîrbă.

Subscrierile. Din cele mai vechi timpuri, caracterul de autenticitate al unui act era conferit cu ajutorul iscăliturilor — subscrierilor — persoanelor care luau parte la emiterea (autorul, părțile contractante, martorii) sau la scrierea lui (ispravnicul și grămăticul). Din punctul de vedere al autorului subscrierii, aceasta se împarte în două categorii: autografă, făcută de mîna autorului actului, așadar *iscălitura*, și neautografă, scrisă de grămăticul actului sau de o altă persoană.

Subscrierea neautografă. Ceea ce caracterizează actele domnești ale Țării Romînești este faptul că mai toate aceste acte au subscrierea neautografă [1].

Această subscriere neutografă începe cu o cruce și este alcătuită din; titlul іѡ҃, numele de botez al emitentului, titlul воєвода, formula devoțiunii: милостїѫ божїєѫ și calitatea de domn — господинь, încheierea formulei alcătuind-o, pînă la 10 iulie 1464, de obicei o cruce de formă și origine bizantină, iar după data specificată formula termină prin: господинь.

Iată ansamblul formulei în cel mai vechi act al Țării Romînești, al lui Vladislav I: † ѡ҃ владиславь воевода мастиѫ б҃жїєѫ гснь [† Io Vladislav voievod, din mila lui dumnezeu domn]. Așadar formula este o stilizare a formulei intitulației și anume a celei ce are un conținut redus.

Exprimarea grafică a subscrierii neautografe este următoarea: іѡ҃, în prescurtare prin trunchiere, iar restul elementelor componente în prescurtare prin monogramă [2] — cu excepția lui господинь care este în prescurtare prin ligatură [3] și suprascriere —, însă monogramele [4], literele principale ce alcătuiesc fiecare cuvînt, literele din prescurtările prin: contracțiune, ligatură și suprascriere precum și crucea sînt de cîteva ori mai înalte față de celelalte litere din textul actului, înălțime ce crește în veacul al XVI-lea, iar în veacul al XVII-lea ea are proporții destul de întinse, dar aceasta mai mult în hrisoavele solemne; în unele acte: hrisoave simple sau solemne are chiar un caracter ornamental și aceasta încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea [5]. Între fiecare element din formulă se află cîte un spațiu nescris, toate aceste spații fiind de obicei egale în mărime, cu excepția spațiului situat între cuvintele: воевода și милостѫ — spațiu ce se află la mijloc în partea de jos a actului, fiindcă acest spățiu este cu mult mai mare ca toate celelalte

[1] Subscrierea neautografă lipsește în unele acte de la Simion Movilă (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 522, 524, 529, 530, 535). Această lipsă se explică însă prin faptul că domnul emitent al pomenitelor acte vine din Moldova, unde nu exista uzanța unei atare formule în acte.

[2] Însă în actul lui Vladislav I numele emitentului din formulă este în prescurtare prin ligatură exact ca și în actele bulgare, iar o scrisoare a lui Moise vodă din 18 august <1530>, scrisă însă în Transilvania, are subscrierea neautografă scrisă în grafie obișnuită, ca și restul textului scrisorii respective (vezi facsimil la P. P. Panaitescu, *DS*, pl. II, nr. III).

[3] Vezi despre ligatură, cap. *Grafia*.

[4] Vezi despre monogramă, cap. *Grafia*.

[5] Vezi în acest sens de pildă actul intern din 13 decembrie 1500, cele externe din 26 ianuarie 1538 și 7 aprilie 1568, precum și actele interne din 7 iulie 1577 (vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. IV, p. 569) și 1 iunie 1578 (facsimil *ibid.*, p. 585).

spaţii, întrucît el este rezervat peceţii — aici se pune pecetea aplicată sau se leagă şnurul peceţii atîrnate.

Subscrierea neautografă se scrie în întregime cu cerneală roşie[1], ca un semn al suveranităţii emitentului.

Este de remarcat însă faptul că pe cînd în diplomatica apuseană subscrierea neautografă este obiectivă, în diplomatica domnească a Ţării Romîneşti aceasta este subiectivă, ca şi intitulaţia, din care îşi desprinde elementele componente.

Locul ce-l ocupă subscrierea neautografă în actele domneşti din Ţara Romînească este la sfîrşitul protocolului final al actului — subscrierea neautografă fiind formula cu care se sfîrşeşte întregul text al actului.

Ca poziţie, subscrierea neautografă se află scrisă cu totul separat de restul formulelor componente ale actului.

Uzul şi cerneala cu care se scrie formula sînt de origine bizantină, venite prin mijlocirea diplomaticilor sud-slave, iar caracterul grafic — în monogramă şi ligatură — se poate preciza că vine din diplomatica sîrbă; cît despre proveninţa elementelor componente ale formulei numai iѡ͠ este împrumutat din diplomatica bulgară, restul sînt creaţii băştinaşe.

Studiul subscrierii neautografe prin monogramă şi ligatură este deosebit de folositor, întrucît această formulă, prin înfăţişarea ei grafică, ajută la datarea actelor fără dată sau cu data incompletă, căci chiar în actele domnilor cu nume identice subscrierea prin monogramă şi ligatură are un aspect grafic special, propriu actelor fiecăruia dintre domnii cu nume identice[2].

Că subscrierea neautografă avea un rol important în validarea actelor o confirmă şi faptul că formula apare şi în cîteva din actele latine ale domnilor Ţării Romîneşti[3].

În actele domneşti ale Moldovei, subscrierea neautografă apare cu totul sporadic, formula fiind identică ca grafie şi conţinut subscrierii neautografe din actele domneşti ale Ţării Romîneşti[4], iar un act extern din veacul al XVI-lea cunoaşte şi subscrierea neautografă în ligatură, ca în actele bulgare[5]. Însă alături de subscrierea neautografă, prin monogramă şi ligatură, unele acte domneşti din Moldova cunosc şi subscrierea neautografă prin monocondil[6], ce cuprinde numele emitentului urmat de titlul воєвода, formulă cu care se încheie protocolul final al actelor respective — subscriere ce uneori este lucrată în aur, iar alteori în cerneală roşie.

Actele private din Ţara Romînească nu cunosc subscrierea neautografă. Actele private din Moldova cunosc însă foarte rar formula subscrierii prin monogramă şi ligatură[7].

Formula este necunoscută actelor din Transilvania.

---

[1] Fapt ce devine curent după Mircea cel Bătrîn, vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 49, nota 3.

[2] Vezi în acest sens de pildă subscrierea prin monogramă şi ligatură în actele emanate de la domnii cu numele *Radu*.

[3] Vezi în acest sens I. Bogdan, *DŢRB*, p. 311, 315 şi 325.

[4] Vezi în acest sens, de pildă, actul lui Petru Rareş din 13 martie 1533, destinat mănăstirii Hilandar.

[5] Vezi în acest sens actul lui Alexandru Lăpuşneanu din 20 august 1560 destinat mănăstirii Vatopedi.

[6] Vezi mai sus capitolele: *Materialul grafic şi Grafia*.

[7] O cunoaşte de pildă actul din 20 mai 1617 (*AS*, Episcopia Huşi, XI/1).

Subscrierea autografă. Iscălitura apare în actele slavo-romîne în chip sporadic, în prima jumătate a veacului al XVI-lea. Formula este exprimată întîi prin verbul искалати — verb ce apare pentru prima oară în iscălitura actelor domnești din Moldova, unde este introdus de logofătul Lupul Stroici, verbul fiind exprimat la început în timpul perfect persoana a III-a singular искал[1], apoi și în aorist sigmatic de tipul несохъ la persoana I singular искаx — ce este mai rar în veacul al XVI-lea[2] și mult mai des în veacul al XVII-lea începînd mai ales cu actele lui Radu Mihnea, care vine din Țara Romînească[3]. Apoi apare în același sens verbul подписати — ce este transpunerea verbului latin *subscribere* — dar aceasta în veacul al XVII-lea[4], timpul folosit fiind aoristul sigmatic de tip nou. Am întîlnit și substantivul подпис[5] — *subscriptio*. Se întîlnește apoi în veacul al XVI-lea și expresia figurată: рѹка власна[6], precum și substantivul писмо cu sensul de iscălitură[7].

Formula apare pentru prima oară în Țara Romînească și anume într-un hrisov simplu al lui Vlad Vintilă din 6 septembrie 1534, unde pe primele elemente ale subscrierii neautografe domnul semnează cu cerneală neagră, prin următoarele cuvinte Iωн Влад Воєд. Așadar iscălitura este o stilizare

---

[1] Vezi în acest sens искал din iscălitura ispravnicului Stroici de pe actele din *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. III, p. 513, 517—520.

[2] Vezi în acest sens искаx din iscălitura ispravnicului de pe actul domnesc din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 368, actul din 7 august 1593 la *ARPR*, Filiala Iași, fondul Spiridoniei și actul din 6 octombrie 1588 la *ARPR*.

[3] Vezi în acest sens, de pildă, искалаx în actele din 22 septembrie 1616, 16 ianuarie, 8 aprilie, 3 mai și 10 iunie 1617, 2 martie, 22 martie și 16 mai 1618, la *ARPR*, Filiala Iași, fondul Spiridoniei.

[4] Vezi în acest sens: под'писахом ръкою [am iscălit cu mîna], în coroborația actului moldovenesc din 20 ianuarie 1657 (*AS*, Peceți), iar în coroborația actului privat din 25 iulie 1634 este: и подписахом съ н ш ръки [am iscălit cu mîinele noastre] (copia actului la *II*). Tot așa: своиственною рѹкою нашею подписахωм [am iscălit cu mîna noastră proprie] în actul lui Matei Basarab din 17 iulie 1644 (la *AS*, Aron Vodă I/4); подписахом власною ръкою господства ми [am iscălit cu mîna proprie a domniei mele], în actul moldovenesc din 28 august 1626 (*ARPR*, CCXXXVII/1) aproape la fel și în actele moldovenești din 3 decembrie 1629, 16 iunie 1658 și 5 august 1666 (respectiv la *ARPR*, CCL/2, 6, 8). Așadar своиственнии=власнии, vezi pentru acest din urmă cuvînt nota 6 de mai jos.

[5] Așa, de pildă, în coroborația actului privat din Moldova, scris la 20 mai 1617 (*AS*, Episcopia Huși XI/1) este: и подпис моѭ ръкоѭ поставихом на сѫи запис [și am pus cu mîna mea iscălitura pe acest zapis].

[6] Vezi de pildă iscălitura lui Ieremia mare vornic al Moldovei în actul său din 7 martie 1587 (*AS*, A.N. MMDXIX/3) și cea a lui Petrașco Streaza în zapisul din 15 noiembrie 1602 (în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 314), iar în coroborația zapisului din 1609 (la *ARPR*, fond. Creditul funciar rural 2607) este: и ръкѹ мою власною приложиx к семѹ запис [și mîna mea proprie am pus pe acest zapis]. În ceea ce privește cuvîntul власнии, acesta este adjectivul polon *własny* ce înseamnă: ***propriu, al meu***. Să se vadă pentru comparația sensului, iscălitura lui Petre Șchiopul din actul cu data 4 august 1583 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 554) exprimată în romînește astfel: pus-am mena domnia mele.

[7] Vezi în acest sens coroborația: и положili съм и наш вѣрнiи пiсмо и печѧт ѹ тог лист [și am pus și credincioasele noastre iscălituri și peceți la această carte] (vezi actul Țării Romînești din 13 ianuarie 1599 în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 530, unde însă în act există numai formula căci iscăliturile lipsesc).

a subscrierii neautografe, căci cuprinde pe: іѡ̃[1], numele emitentului şi titlul *voievod* din conţinutul formulei specificate. Acesta este conţinutul formulei ce apare în chip sporadic în prima ca şi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea[2] şi abia către sfîrşitul veacului, sub Mihai Viteazul, iscălitura devine ceva mai frecventă[3], fiind însoţită uneori — dar aceasta destul de rar — şi de un text autograf în romîneşte al domnului semnatar al actului[4]. Frecvenţa iscăliturii devine mai mare în veacul al XVII-lea[5], însă nu se fixează regula ca fiecare act domnesc să poarte şi iscălitura emitentului. În vremea lui Mihai Viteazul apare uneori pe unele acte ce nu au iscălitura domnului, semnătura autografă a ispravnicului, dar aceasta numai atunci cînd împlinea dispoziţia de formare a actului marele logofăt, cronicarul Teodosie Rudeanu, a cărui iscălitură este exprimată astfel: ѳеѡдосие вел лог[6] [Teodosie mare logofăt].

Semnătura ispravnicului apare apoi şi în unele acte din veacul al XVII-lea[7].

În actele private din Ţara Romînească iscălitura apare pentru prima oară la sfîrşitul veacului al XVI-lea[8], fiind precedată, de obicei, de o cruce, iar din veacul al XVII-lea unele iscălituri de dregători sfîrşesc printr-o parafă.

Dar în ceea ce priveşte iscălitura din actele private, este de remarcat faptul că uneori apar iscălituri şi în altă limbă decît în cea slavă şi anume

---

[1] Însă іѡ̃ lipseşte în iscălitura lui Simion Movilă care semnează uneori: сімїѡн воевода, semnătură ce se încheie şi printr-o parafă (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 517, 522), iar alteori apar cele două nume сімїѡн şi могила (*ibid.*, p. 524) cum o va face aproape totdeauna Gavril Movilă a cărui iscălitură cuprinde următorul text: гаврила могила воевод (*ibid.*, vol. III, p. 682—684, 689, 690, 694—702, 705, 707) urmat de parafă.

[2] Vezi de pildă iscălitura domnească în actele din: 8 ianuarie 1539, 2 iunie 1576, 28 martie 1592.

[3] Vezi de pildă actele editate în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol VI, p. 476, 478, 497, 522.

[4] Vezi în acest sens, de pildă, actul din 1 februarie 1596 (*ibid.*, vol. IV, p. 484).

[5] Vezi în acest sens, de pildă, actele editate în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 517, 522, 526, 527, 545, 546, 554, 560, 568, 578, 582, 584, 585, 593, 631, 638, 642, 652, 689.

[6] Vezi de pildă actele editate în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 495, 496. Teodosie Rudeanu semnează şi unele acte emise de Gavril Movilă, tot aşa însă, cînd nu este prezentă iscălitura domnului (vezi de pildă actele editate în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 681, 685 şi 693) şi actul din 18 septembrie 1618 la *ARPR*, unde însă după iscălitură pune şi o parafă.

[7] Vezi de pildă iscălitura lui Orest Năsturel în actele din: 1 august 1638 şi 10 februarie 1639 (la *ARPR*, CCCCLVIII-82 şi *AS*, Episcopia Buzău, XXXIII/10). În alte acte iscălitura este experimată astfel: прочите сѧ мною вторим логоѳетом [s-a *citit* de mine al doilea logofăt] urmată de o parafă; vezi în acest sens actele din 10 şi 20 ianuarie şi 25 februarie 1643 cît şi în cel din 30 ianuarie 1664 şi aproape identic în actul din 26 mai 1658 (respectiv la *AS*, Episcopia Argeş XVI/22 şi XXVI/3, Bradul, Hanul Grecii XXIX/1, Cîmpulung, I/21, Peceţi 73), iar alteori după прѡчитенном urmează numele ispravnicului. În ceea ce priveşte verbul прочитати acesta este = исправникъ, după cum se vede clar în actele din 26 mai 1658, 26 februarie 1661 şi 24 noiembrie 1660 (respectiv la *AS*, Cîmpulung, 1/21, Arnota I/11, Mitropolia Bucureşti V/16), unde alături de menţiunea cuvîntului исправникъ de la sfîrşitul formulei martorilor apare în iscălitură прочитати

[8] Vezi în acest sens de pildă actul din 2 iulie 1591 în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 410.

în romînă [1] sau greacă [2], iar alteori chiar emitentul semnează actul slav într-o limbă străină actului ce a emis [3].

În actele domnești din Moldova, semnătura autografă apare pentru prima oară în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ce în hrisovul solemn din 17 iunie 1563 are următorul conținut: † іѡ воевода [4] [Ioan voievod].

În actele domneşti din Moldova veacului al XVI-lea formula variază în ceea ce priveşte conținutul, căci pe cînd în unele acte apare numele emitentului precedat de іѡ şi urmat de воевода [5], în altele este numai numele emitentului și воевода. iscălitura sfîrşind printr-o parafă [6], dar sînt şi acte în care iscălitura este precedată de pronumele азь şi urmată de numele emitentului şi titlul воевода, iscălitura încheindu-se printr-o parafă [7]. Însă din veacul al XVII-lea formula are în chip obişnuit următoarea componentă: Io, numele emitentului, titlul воевода şi parafa [8]. Dar tot în veacul al XVII-lea unii domni îşi pun în iscălitură pe lîngă numele de botez şi cel al tatălui sau de familie [9].

Este de remarcat apoi şi faptul că Ioan Despot semnează unele acte în limba greacă [10] şi că multe acte de la Ioan vodă cel Cumplit — dar numai din cele scrise pe pergament — poartă în iscălitură alături de numele emitentului şi cel al fiului său Petru [11].

Uneori însă — dar aceasta destul de rar — iscălitura este însoțită de un text autograf al domnului semnatar al actului — aşadar ca şi în actele domneşti din Țara Romînească [12].

Din a doua jumătate a veacului al XVI-lea apare în actele domneşti din Moldova şi iscălitura ispravnicului — cel dintîi care introduce acest element diplomatic este logofătul Lupul Stroici [13]. La început, iscălitura lui

---

[1] Astfel în actul citat la p. 134 în nota 8 iscălitura are următorul conținut: † eu jupan Radul arm.

[2] Vezi în acest sens de pildă actul din 18 septembrie 1631 (*AS*, Radu Vodă, IV—23) unde martorii: Trufanda, mare postelnic şi Cerno Grama, postelnic, semnează în greacă.

[3] Vezi actul mitropolitului Luca al Ungrovlahiei, din 19 mai 1615 (*Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. II, p. 587) unde mitropolitul semnează în greacă.

[4] Vezi actul la *ARPR*, Peceți, 181.

[5] Vezi actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 560, vol. IV, p. 399, 402

[6] Vezi actele *ibid.*, vol. III, p. 556, şi vol. IV, p. 364, 366, 377, 379, 385, 387.

[7] Vezi de pildă actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 389, 391, 393 şi 403.

[8] Sînt şi unele abateri. De pildă Simion Movilă semnează prin азъ, numele şi воивода ca şi în unele din actele sale din veacul al XVI-lea (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 278, 281, 286, 290, 291, 293 etc.)

[9] Aşa semnează: Miron Barnovschi, Moise Movilă, Gheorghe Ştefan, Gheorghe Ghica şi Antioh Constantin Cantemir.

[10] Vezi în acest sens *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, p. 161—163, 165 urm. şi 295.

[11] Vezi în acest sens de pildă actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 22—24, 28, 31, 39, 40, 43, 45.

[12] Aşa de pildă în actul din 22 mai 1572 domnul adaugă după iscălitură şi data de an : вь лѣто ҂з͠п. (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 474). De cele mai multe ori însă, atare texte autografe erau exprimate în limba romînă (vezi de pildă actele din: 9 septembrie 1596, 24 decembrie 1606, 10 august 1610 şi 6 septembrie 1633 (respectiv la *AS*, Neamț, LXXXII/6, *ARPR*, CLVII/74, *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei şi *ARPR*, CLXXXI/84).

[13] Sînt însă cîteva acte unde în coroborație apare marele logofăt Movilă ca ispravnic, iar actele sînt semnate de Stroici, care e logofăt al doilea (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, nr. 159, 162, 163), unde prezența lui Stroici se explică prin

Stroici este alcătuită din verbul искал și numele său [1], apoi apare și calitatea de *logofăt* [2]. Dar semnătura acestui dregător moldovean ce și-a făcut școala în Polonia prezintă diferite variante. Astfel, în afară de semnătura în alfabet chirilic, uneori apare semnătura în alfabet latin — dar în ortografie polonă [3] — (după numele în alfabetul latin fiind și cifra zilei în care s-a scris actul ce se semnează — cifra fiind în caractere arabe) [4], iar alteori semnătura e în două alfabete: chirilic și latin, la care se adaugă și un text autograf în alfabet latin [5]. Sînt însă exemple mai numeroase cînd după semnătura în alfabet chirilic urmează un text autograf în același alfabet [6]. Ceva mai tîrziu, iscălitura aceluiași personaj se încheie printr-o parafă [7].

Și tot în aceeași ordine de idei trebuie subliniat și faptul că de cele mai multe ori cînd apare iscălitura lui Stroici nu apare cea a domnului [8] și invers: există iscălitura domnească și lipsește cea a lui Stroici [9]. Această remarcă este valabilă și pentru actele din veacul al XVII-lea în ceea ce privește existența iscăliturii domnești alături de cea a ispravnicului.

Iscălitura lui Lupu Stroici în componența: и искалх N N логофет — se fixează în veacul al XVII-lea — de cele mai multe ori însă verbul apare după логофетъ.

Dar deși iscălitura domnului și cea a ispravnicului apar și în veacul al XVII-lea, nu se fixează totuși regula ca fiece act domnesc să poarte cel puțin una din iscăliturile specificate.

Însă în ceea ce privește iscălitura ispravnicului, trebuie subliniat următorul lucru: în Moldova de obicei ispravnic era marele logofăt și numai atunci cînd acesta lipsea de la curte atribuția de ispravnic o îndeplinea un alt slujbaș domnesc, de obicei logofătul al doilea sau al treilea. În acest din urmă caz, ispravnicul își preceda iscălitura printr-un text autograf în care arăta motivul existenței semnăturii lui, iar uneori și cauza lipsei marelui logofăt — această cauză fiind uneori un fapt destul de important [10].

---

faptul că marele logofăt i-a transmis ordinul de formare al actului, așadar Stroici împlinește efectiv rolul de ispravnic.

[1] Vezi în acest sens, de pildă, actul din *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. II, p. 296, actul din 1563— pentru o parte din satul Dumești de pe Iadrici— la *ARPR*, Filiala Iași, fondul Spiridoniei, moșia Roșiești, siliștea Dumești, cel de la *ARPR*, CLVII/32.

[2] Vezi în acest sens actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 624—6, 630, 634, 644.

[3] Vezi în acest sens, de pildă, actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 510 și 511.

[4] *Ibidem*, p. 514, 517—520, 522, 524—530, 532, 534, 536—541.

[5] Așa e: и искал строич, Stroicz logofet 19 anno 1580, în actul din 19 iunie 1580, în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 513. Iar în actul din 11 iunie 1580 (*ARPR*, CCCLVII/4) după semătura numai în alfabet latin urmează: *ao 1580*.

[6] Vezi de pildă actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 380 și 384.

[7] Vezi în acest sens actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 624—6, 630, 634, 635, 644 și IV, p. 371, 372.

[8] Vezi în acest sens de pildă actele din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 362, 364, 371, 372, 378, 380, 384, 392, 394.

[9] *Ibidem*, p. 377, 379, 389, 391, 393, 403.

[10] Vezi în acest sens iscălitura în actul din 29 mai 1623 (*ARPR*, DCXXVII/5) † въ небытност вел лwгфт послан гспднꙋ ни къ ꙋ ꙗс лꙋпꙋл третiи лwгфт искал [† în lipsa marelui logofăt, trimis de domnul nostru la Iași, a iscălit Lupul al treilea logofăt]; tot așa în actul din 2 august 1628 (*ARPR*, Filiala Iași, fondul Spiridoniei): † въ небытност пнꙋ дꙋмитрꙋ вел логфт до двору къ ꙋ лѣдскои земли аз искал пътрър башот логфт [† în lipsa

În ceea ce privește cerneala cu care se scriau iscăliturile, este de subliniat faptul că pe cînd în actele din Țara Romînească mai toate iscăliturile domnești sînt cu cerneală neagră, în actele din Moldova avem unele iscălituri lucrate în aur — aceasta ca un atribut al suveranității, după cum monocondiliile ce alcătuiesc subscrierea neautografă a domnului sînt lucrate unele din ele în cerneală roșie, iar altele în aur [1].

Am întîlnit apoi un exemplu de act domnesc emis de un domn, semnat însă și sigilat de un altul [2].

La actele private din Moldova, iscălitura apare ca și în actele publice din a doua jumătate a veacului al XVI-lea [3], fiind precedată de obicei de o cruce și sfîrșind în unele iscălituri de dregători printr-o parafă [4]. Ca și în actele private din Țara Romînească și în cele din Moldova cu același caracter am întîlnit iscălituri și în limbile: latină [5], greacă [6] și romînă [7], urmate uneori și de un text autograf [8]. Am întîlnit apoi un exemplu cînd semnătura este alcătuită numai dintr-o inițială [9]. Tot așa un zapis din 16 aprilie 1613 poartă de două ori semnătura emitentului său [10].

Este de subliniat faptul că semnăturile din actele slavo-romîne au de cele mai multe ori un conținut mai redus față de conținutul mențiunii acelorași persoane în intitulația sau în formula martorilor — cînd bineînțeles persoanele semnatare apar într-una sau în amîndouă din ultimele formule specificate [11].

Secrétaires de la main. Este apoi de remarcat și faptul că în unele acte domnești iscăliturile nu sînt scrise de mîna domnului, ci de așa numiții *secrétaires de la main*, dibaci în a imita, în chip desăvîrșit, semnătura domnului lor [12].

---

panului Dumitru, marele logofăt de la curte, fiind în Țara Leșească, am iscălit eu Pătrașco Bașotă logofăt].

[1] Vezi mai sus cap. *Materialul grafic* și *Grafia*.

[2] Vezi actul lui Simion Movilă din 23 octombrie 1607 (*AS*, Sava Iași, XXXV B-8), semnat și sigilat de Mihail Movilă.

[3] Vezi de pildă actul din 1592, în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. IV, p. 325, cel din 1599, *ibid.*, p. 388.

[4] Vezi iscălitura cămărașului Bașotă în actul citat mai sus din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV., p. 325, vezi și p. 388.

[5] Vezi actul marelui postelnic Bernard din 29 mai 1618 (*AS*, Neamț, CXLII/12).

[6] Vezi iscălitura marelui vistier Dumitrachi în actul din 13 octombrie 1616 (*AS*, Sava-Iași, XXXIV/6).

[7] Vezi iscălitura: « † eu Toader Turcea mi-am pus mai mare credință a mĕ mînă », în actul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 312, vezi și p. 382 cum și p. 421.

[8] Vezi actul marelui postelnic Bernard citat în nota 5 de mai sus.

[9] Vezi zapisul din 24 aprilie 1587 (la *AS*, Coșula, VII/1) unde emitentul Mihail semnează prin inițiala *M*.

[10] Vezi actul la *ARPR*, CCXLI/sul 11.

[11] Vezi actele din Țara Romînească cu datele: 26 mai 1658 (*AS*, Cîmpulung, I/21) în mențiunea: нс оудриц настърел, в лwг, iar în iscălitură: прочтенно мною вт лог și parafa, același aspect — dar o altă persoană — în actele din: 26 februarie 1661 (*AS*, Arnota I/11), 1662 noiembrie 24 (*AS*, Mitropolia București, V/16). Tot așa hrisoavele moldovenești solemne din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, nr. 253 și 254 unde în coroborație este: лоу-пѹлѹ строичю великомѹ логофетѹ, iar în iscălitură: и искал строич лwгфт. La fel în zapisul lui Gheorghe Balș din 16 aprilie 1613 (*ARPR*, CCXLI/11) în intitulație este *Gheorghi Balșe, ftorii logofet*, iar în iscălitură: аз балше логфт, tot așa actul privat din 4 martie 1623 (*ARPR*, CCLXXVIII/33) are în intitulație: дѹмитрѹ мътиешескѹл дворник глотнии iar în iscălitură: дѹмитрѹ маш ворник искал.

[12] Vezi H. Stahl, *Grafologia și expertizele în scrieri*, p. 106 și idem, *Despre autografe*, București, 1936, p. 16.

Astfel în acest sens este de indicat iscălitura de pe actul lui Mihai Viteazul din 4 ianuarie 1594 [1], cea de pe actul lui Ion vodă cel Cumplit din 21 februarie 1563 [2], iscălitura de pe actul lui Miron Barnovschi din 28 februarie 1627 destinat mănăstirii Sava din Iaşi pentru satul Uricani [3] şi cea de pe un act de la Moise Movilă [4].

Grafic, elementele componente ale iscăliturii din actele slavo-romîne erau exprimate de obicei astfel: în prescurtare prin trunchiere [5], monogramă [6] ligatură [7] şi suprascriere, [8] prin suprascrierea unora dintre literele cuvintelor [9], mai ales a silabei[10] sau consoanei finale,[11] precum şi prin parafă.

Dar tot din punct de vedere grafic trebuie subliniat faptul că unele iscălituri sînt atît de complicate, încît clasarea lor în domeniul extravaganţelor caligrafice[12] este destul de potrivită. În această categorie intră de pildă iscăliturile lui Ieremia Móvilă[13], Simeon Movilă[14], a lui Stroici logofăt[15] şi a lui Isac Balica[16].

Locul ce-l ocupă iscălitura în actele slavo-romîne este următorul: se situează după dată, iar cea domnească se află în marginea stîngă după text. Dar în ceea ce priveşte actele domneşti din Ţara Romînească unde iscălitura domnească apare uneori alături de subscrierea neautografă, trebuie subliniat faptul că la început iscălitura nu avea un loc precis faţă de subscrierea neautografă, căci în unele acte iscălitura este peste prima parte a subscrierii neautografe — cel mai frecvent sistem[17] — în altele se află sub aceasta[18] ori sub spaţiul

---

[1] Vezi reproducerea acestei iscălituri în « Revista arhivelor », vol. IV, nr. 2 (1941), p. 303.

[2] Vezi actul la *ARPR*, L/24.

[3] După o fotografie din colecţia autorului acestui studiu, un alt act de la acelaşi domn, cu iscălitura lui *secrétaire de la main*, la *AS*, Bisericani, I/6.

[4] Vezi actul la *AS*, Bisericani, III/4.

[5] Aşa este іѿ.

[6] În acest sens să se vadă unele din iscăliturile lui Petru Şchiopul citate mai sus.

[7] Vezi de pildă: т + р în Строичь, и + к în ис а\, г + и în могила — din iscălitura lui Moise Movilă şi în гиωрги — din iscălitura lui Gheorghe Ştefan şi tot г + й şi în silaba ги din iscălitura lui Gheorghe Ghica.

[8] Vezi de pildă: вел, лог, логфт, вт — pentru: великии, логофет şi втори.

[9] Aşa de pildă с în иъстѹріа (acte la *ARPR*, CCCCLXVIIII/82 şi *AS*, Episcopia Buzău, XXXIII/10, т în хетман (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. IV, p. 388) ш în петрашко, с în власна (*ibid.*, A, XVII, vol. I, p. 314).

[10] Aşa de pildă да în воевода, de cele mai multe ori.

[11] Aşa de pildă л în михаил (*ibid.*, A, XVI, vol. IV, 399), ч în строичь, н în симиωн.

[12] Această clasificare la Kałužniacki, Кириловское письмо у Румын, p. 13, care la p. 14—16 dă şi modele de iscălituri complicate, însă iscălitura lui Radul Mihnea şi cea a lui Vasile Lupu pe de p. 15 nu suportă o atare clasificare.

[13] Vezi în acest sens *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 278, 281, 286, 290, 291, 293, 294, 296, 298, 302, 303, 323.

[14] Vezi în acest sens de pildă actul din 17 iulie 1607.

[15] Vezi de pildă *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 309, 311, 312, 316. Dar în ceea ce priveşte iscălitura lui Lupul Stroici mai trebuie de subliniat faptul că atunci cînd alături de nume apare şi calitatea de *logofăt* iscălitura este în caturi, căci în catul I se află ло, iar în al doilea şi următoarele: гфт, искал şi строич.

[16] Vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 398.

[17] *Ibidem*, B, XVI, vol. VI, 522, şi B, XVII, vol. I, p. 526, 527, 560, 568, 578, 631, 632, 652, vol. II, p. 510, 513, 524, 537, 545, 566, 573, 576, 600.

[18] *Ibidem*, B, XVI, vol. VI, p. 476, 478, 490, 497, 537, XVII, vol. I, p. 517, 546 şi vol. III, p. 682, 683, 689, 690.

lăsat gol pentru folosirea peceţii[1], sau în faţa subscrierii neautografe[2], sub aceasta[3] ori deasupra ei[4], sau o parte din iscălitură se află în faţa subscrierii neautografe şi alta pe prima parte a formulei specificate[5]. Dar după ce se pătrunde mai adînc în veacul al XVII-lea, iscălitura domnească a actelor din Ţara Romînească se fixează peste prima parte din subscrierea neautografă.[6]

În ceea ce priveşte iscălitura ispravnicului, în actele domneşti din Ţara Romînească aceasta se afla în veacul al XVI-lea de obicei sub prima parte a subscrierii neautografe, pe cînd în actele cu acelaşi caracter din veacul al XVII-lea iscălitura respectivă se află de obicei în colţul drept de jos al actului. În actele domneşti din Moldova există mai multe poziţii în ceea ce priveşte locul ce-l ocupă iscălitura ispravnicului. Astfel, în actele scrise pe pergament — hrisoavele solemne — iscălitura se află ori în partea dreaptă aproape sub text sau tot în partea dreaptă, dar nu sub text, ci peste partea de jos păturită a pergamentului. În actele scrise pe hîrtie, iscălitura urmează de obicei în rîndul formulei ce cuprinde dispoziţia de formare a actului, formulă ce vine ca loc sub pecete. Dar cînd ispravnic nu era marele logofăt, iscălitura comportînd în acest caz şi un text autograf ce o preceda — text ce nu mai avea loc pe faţa actului, în atare cazuri iscălitura se făcea pe verso actului, în marginea stîngă[7].

În actele private slavo-romîne iscăliturile însoţesc de obicei peceţile, atunci cînd, bineînţeles, acestea există.

Originea uzului formulei este apuseană, iar componenţa elementelor iscăliturii constituie o creaţie autohtonă.

Martorii. Forţa probantă a actelor, garanţia autenticităţii lor o alcătuia, pe lîngă subscrierea emitentului subscrierile persoanelor care luau parte la crearea actului, la darea hotărîrii autorului actului şi aceste persoane erau martorii.

Denumirile sub care sînt cunoscuţi martorii sînt generice, astfel cel mai frecvent termen pentru actele din Ţara Romînească este substantivul свѣдѣтель, exprimat în nominativ plural: свѣдѣтеле[8] şi мартȣріє[9], iar pentru unele din actele moldoveneşti sînt cunoscuţi termenii greceşti: μαρτυρία şi μάρτυρ, exprimaţi în alfabetul chirilic prin: мартоурия[10] şi pluralul мартори[11], precum şi termenii slavi: свѣдєніє[12], свѣдтелство[13] şi съвѣдѣтелствовании[14].

---

[1] Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 541.

[2] *Ibidem.*, B, XVII, vol I, p. 582, 585.

[3] *Ibidem.*, p. 517, 546, vol. III, p. 682, 683, 689 şi 690.

[4] *Ibidem.*, p. 545.

[5] *Ibidem.*, p. 554, 584, 593, 635, 642, 655, 656, 657, 689.

[6] *Ibidem.*, vol. III, p. 640, 643, 645, 647, 648, 649, 652, 655, 656, 657, 658, 659, 662, 663, 655, 670—8, 684, 694—701, 705, 707, 714, 719, 765.

[7] Aceasta dacă priveşti verso actului în faţă. În acelaşi loc se află uneori şi iscălitura marelui logofăt, dacă spaţiul nu mai îngăduie prezenţa iscăliturii pe faţa actului (vezi un act al lui Simion Movilă la *ARPR*, LXIX/38).

[8] Sînt cunoscute şi alte forme grafice, vezi mai departe: *Exprimarea grafică.*

[9] Aceasta numai în actele private.

[10] Vezi de pildă actul din 15 ianuarie 1415, însă sînt şi alte forme grafice, vezi mai departe *Exprimarea grafică.*

[11] Vezi de pildă actul din 22 septembrie 1448, însă sînt şi alte forme grafice, vezi mai departe *Exprimarea grafică.*

[12] Aceasta numai în acte private, vezi de pildă actul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 341.

[13] Aceasta e numai în actele private, vezi actul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 313.

[14] Aceasta numai în actele private, vezi actul din 23 septembrie 1516 (*AS*, Sava Iaşi XVI/3).

Trebuie însă subliniat faptul că pe cînd în apus era obiceiul ca pe lîngă pecete martorul să-şi pună şi iscălitura, în actele domneşti din Moldova şi Ţara Romînească se obişnuia ca formula să cuprindă numai o enumerare a personajelor martore. O abatere de la această regulă o alcătuiesc actele domneşti din Moldova, ce au în fruntea formulei termenul мартоурия[1] ori марторн[2], sau unele dintre actele atît din Moldova cît şi din Ţara Romînească, destinate oraşelor din Transilvania[3] sau regelui Poloniei[4], care au pe lîngă pecetea emitentului şi peceţile unora dintre martori.

Cine erau martorii? Rolul de martori în actele domneşti din Ţara Romînească îl îndeplineau de obicei marii dregători în fiinţă, alături de ei deseori şi foştii dregători — rareori şi micii dregători — enumerarea fiind în ordinea ierarhiei. În actele domneşti din Moldova apar tot aşa dregătorii în fiinţă şi foştii dregători, dar în fruntea lor se află totdeauna domnul emitent al actului, după care urmează deseori fiul sau fiii, ori fratele emitentului şi numai după aceasta vin şi dregătorii.

În actele domneşti din Ţara Romînească martorii apar pentru prima oară în hrisovul solemn din 4 septembrie 1389. Însă frecvenţa formulei nu ia extensiune decît începînd cu actele lui Dan al II-lea şi devine aproape curentă o dată cu hrisoavele lui Alexandru Aldea[5].

În ceea ce priveşte prezentarea în acte a martorilor dregători, aceasta e următoarea: apare întîi termenul generic de martori: свѣдѣтеле, urmat deseori de o frază ce arată legătura martorilor cu actul în chestiune sau indică cine a pus martorii. Astfel avem: свѣдтеле сїемꙋ хрісоꙋвлꙋ[6] [martorii acestui hrisov]; и семꙋ свѣдѣтеліе[7] [şi acestuia martori]; сеж свѣдтел сіемꙋ хрісоꙋлꙋ[8] [iată martorii acestui hrisov]; свѣдѣтеліе сіемꙋ хрисоꙋлꙋ гва ми[9] [martorii acestui hrisov al domniei mele], свѣдѣтеліе поставлѣет гво ми[10] [martori pune domnia mea]; ещеж и свѣдетелїе поставлѣет гво ми[11] [încă şi martori pune domnia mea]. Există însă exemple de numai simpla menţiune a termenului: свѣдѣтели, precedat uneori de: и се[12] [şi iată] sau сеж[13] [iată] ori ещеж[14] и [încă şi] ce au după свѣдѣтели pe сꙋт[15] [sînt], verb ce alteori precedează pe свѣдѣтели[16]. Începutul formulei continuă apoi prin numele de botez al martorului, urmat de cel al dregătoriei — dregătoria fiind precedată, din a doua jumătate a veacului al XV-lea, de

---

1 Vezi actul din 15 ianuarie 1418 şi cele dela I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 32, 56.
2 Vezi actele din 22 septembrie 1448, 8 februarie 1453, 12 decembrie 1455.
3 Numai la actele din Ţara Romînească, dar şi la acestea în foarte mic număr, vezi de pildă I. Bogdan, *DŢRB*, p. 10.
4 Numai la actele din Moldova, vezi de pildă Mihai Costăchescu, *DM*, II, p. 609, 615, 626, 630, 639.
5 D. P. Bogdan, *DSR*, p. 146—7.
6 *Ibidem*, p. 147.
7 *Ibidem*.
8 *Ibidem*.
9 *Ibidem*.
10 *Ibidem*, p. 148.
11 *Ibidem*.
12 *Ibidem*.
13 *Ibidem*.
14 *Ibidem*.
15 *Ibidem*.
16 *Ibidem*.

atributul велики[1]. Numele de botez al fostului dregător este mai totdeauna precedat de titlul жѹпанъ [nobil] şi urmat uneori atît de numele tatălui ori al fratelui martorului — cînd fratele fusese o persoană cu mai multă vază ca martorul în cauză, cît şi de numele localităţii de origine a martorului — sau de un al doilea nume[2]. Dar titlul de жѹпанъ, de care pomeneam mai sus, îl poartă şi unii dintre marii dregători în fiinţă, la început numai vornicul, apoi logofătul, vistierul[3] şi postelnicul, pentru ca în veacul al XVI-lea să apară deseori mai toţi marii dregători cu acest titlu. Cît despre atributul *fost*, ataşat după numele de botez al fostului dregător, acesta apare abia la jumătatea veacului al XV-lea[4], iar spre sfîrşitul veacului бивши devine mai des.

În actele externe, martorii au întru totul caracterul celor din actele interne. Este însă de subliniat faptul că avem numeroase acte destinate mănăstirilor dinafara patriei noastre în care formula martorilor lipseşte.

E de la sine înţeles că în scrisori martorii lipsesc. Martorii apar şi în cele mai multe din actele private ale Ţării Romîneşti, începutul formulei fiind mai totdeauna[5], ca fond, acelaşi ca în actele publice.

Ca şi în actele domneşti şi în cele private numele martorului este deseori urmat — în cazul unui slujbaş ori dregător — sau precedat — în cazul unei feţe bisericeşti — de titlu — cînd bineînţeles avea un atare titlu —, iar după nume vine nu rareori şi localitatea de origine a martorului. Însă spre deosebire de martorii actelor domneşti, martorii din actele private mai totdeauna îşi aplică şi peceţile, iar uneori chiar şi iscăliturile.

În actele domneşti din Moldova, formula apare în cel mai vechi act — al lui Roman I din 30 martie 1392 — unde are următorul început: а на то вѣра моа и моихъ сыно вѣра [şi la aceasta este credinţa mea şi credinţa fiilor mei]. Începutul formulei continuă apoi prin: вѣра — *credinţa* fiecărui martor, numele de botez fiind precedat de titlul жоѹпанъ cînd era vorba de fratele domnului sau de un boier mai de seamă; altfel este titlul панъ [nobil]. După numele de botez deseori urmează şi un al doilea nume ce arată filiaţiunea, localitatea de origine sau proprietatea martorului ori numai calitatea dregătoriei ce o deţine. Uneori alături de martor apar copiii acestuia, iar alteori şi fraţii. Formula se încheie printr-o expresie generică: и вѣра оѹсихъ болѣрь <боıарь> нашихъ молдавскихъ [şi credinţa tuturor boierilor noştri ai Moldovei].

Trebuie însă subliniat faptul că începutul formulei se amplifică o dată cu hrisovul din 28 noiembrie 1399, căci după вѣра моıа apare numele emitentului, urmat de titlul воевода, apoi începînd cu actul din 29 iunie 1400 între моıа şi numele emitentului se intercalează вышеписанаго, iar o dată cu actul din 16 septembrie 1408 моıа este transformat în нашего fiind urmat de господства — elemente ce apoi se fixează în actele domneşti din Moldova.

Dar nu toate actele domneşti din Moldova au ca element fundamental al mărturiei вѣра [credinţa], căci în cîteva acte ce privesc litigii de proprie-

---

[1] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 148.
[2] *Ibidem*, p. 148—149.
[3] *Ibidem*, p. 149.
[4] *Ibidem*, p. 150.
[5] Sînt şi abateri — dar rare — în sensul că în loc de свѣдѣтели este termenul grec în grafie chirilică· и мартѹріе сѹт (în actul din 28 iulie 1577) şi simplu: мартѹріе (în actul din *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 492).

tate, acte ce deseori au şi clauza cominătorie закѣска, sau în acte ce ar ridica eventuale contestaţii — acte dintre care cel mai vechi e din 15 ianuarie 1418 iar cel mai nou: din 27 mai 1480 — formula martorilor cuprinde ca element de bază: мартоурия[1], uneori chiar велика мартоpiа[2] sau pluralul de forma мартори[3], începutul formulei fiind, în aceste cazuri, următorul: а при томь были мартоурия[4] [şi la aceasta au fost mărturie]; а на то ест велика мартоpiа само ѓко ми стефан воевода и наши болѣре[5] [şi la aceasta este mare mărturie însuşi domnia mea Ştefan voievod şi boierii noştri] sau: а при том мартори наши болѣри[6] [şi la aceasta martori boierii noştri] ori simplu: а при том былѣ наши болѣре[7] [şi la aceasta au fost boierii noştri] — aşadar şi cazuri cînd domnul lipseşte dintre martori.

Este apoi de specificat că nu toate actele au formula martorilor — mai ales cele destinate mănăstirilor — apoi în unele acte cu un formular redus formula martorilor cuprinde numai pe domn şi se încheie cu partea finală generică, puţin amplificată[8]. Tot aşa este de reţinut şi faptul că mai toate actele interne scrise pe hîrtie începînd cu jumătatea veacului al XVI-lea nu au de fel formula martorilor.

În actele externe, formula martorilor apare destul de rar; acelaşi lucru se poate spune şi despre frecvenţa formulei în scrisorile domneşti din veacul al XV-lea[9].

Formula este cunoscută şi celor mai multe dintre actele private moldoveneşti, unde însă, de obicei, nu are un termen specific de designare ca în actele Ţării Romîneşti, ci începutul formulei este următorul: а были при том добрiи люди[10] [şi au fost la aceasta oameni buni]; и бiст люди тогда за лиц[11] [şi au fost atunci oameni de faţă]; и при семꙋ был[12] [şi la aceasta au fost]; и ꙋ той токмалꙋ коли нам дал тоти вишписанiи пѣнзи... бил[13] [şi la această tocmeală cînd ne-a dat mai sus scrişii bani... au fost], căci foarte rar apare termenul мартори[14] sau свѣдѣтили[15].

---

[1] Vezi în acest sens de pildă actul din 15 ianuarie 1418.

[2] Vezi în acest sens de pildă actele la I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 52, 75, 115, 172, 187, 192—193, 241 — deci numai sub Ştefan cel Mare şi numai pînă la 27 mai 1480 inclusiv.

[3] Vezi în acest sens, de pildă, actele din 22 septembrie 1448, 8 februarie 1453, 12 decembrie 1455. Aşadar înainte de Ştefan cel Mare.

[4] Vezi actul citat în nota 1 de mai sus.

[5] Vezi de pildă primul act citat în nota 2 de mai sus.

[6] Vezi de pildă primul act citat în nota 3 de mai sus.

[7] Vezi actul din 27 octombrie 1452.

[8] D. P. Bogdan, *CDM*, p. 37.

[9] *Ibidem*, p. 38.

[10] Vezi actul din *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol IV, p. 329; *ibid.*, vol. III, p. 502 după добри urmează мартꙋри şi apoi numele martorilor; *ibid.* vol. IV, p. 341: при том был este precedat de: и маi на вилкое свѣдѣнiе [şi spre mai mare mărturie].

[11] Vezi actul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 345.

[12] Vezi actul, *ibid.*, p. 348.

[13] Vezi actul, *ibid.*, p. 373.

[14] Vezi în acest sens, de pildă, actul din *Doc. priv. ist. Rom.* A, XVI, vol. IV, p. 341.

[15] Vezi în acest sens actul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, p. 314.

Formula este cunoscută şi actelor slave din Transilvania, termenul fiind tot свѣдѣтели ca şi în Ţara Romînească[1].

Spre a încheia cu specificul formulei martorilor este de subliniat faptul că atît de puternică era forţa probantă a martorilor, încît aceasta a dus la crearea unei terminologii întregi privind obiectul actului, terminologie ce derivă din termenul slav свѣдѣтель ori din cel grec μαρτυρία[2].

Exprimarea grafică a formulei este şi în prescurtare prin suprascriere, mai ales a consoanei finale; din veacul al XVI-lea sînt exemple de вел pentru велики, acelaşi gen de prescurtare şi în denumirea dregătorilor, iar în veacul al XVII-lea se întîlneşte în Moldova, destul de des, prescurtarea prin contracţiune a cuvîntului пана exprimat prin пна.

Locul formulei martorilor în cuprinsul formularului actelor din Ţara Romînească este după sancţiune, iar cînd aceasta lipseşte urmează dispoziţiei.[3] În actele din Moldova formula urmează după dispoziţie[4].

Originea formulei martorilor este apuseană şi această sorgintă lămureşte absenţa martorilor în majoritatea actelor destinate mănăstirilor dinafara ţărilor romîneşti, în primele acte domneşti din Ţara Romînească destinate mănăstirilor Tismana şi Cozia, în unele acte emise de feţe bisericeşti, precum şi în unele acte emise de feţe laice, dar destinate unor mănăstiri. Uzul formulei este împrumutat în Ţara Romînească din diplomatica sîrbă[5], iar în Moldova din actele ruseşti ce s-au emis în cuprinsul statului polon. Elementele componente ale formulei martorilor au o origine autohtonă.

Pecetea. Ultima formulă de întărire a actelor o alcătuieşte pecetea, ce joacă şi cel mai de seamă rol în cercetarea autenticităţii unui act[6].

Pecetea în sine este o amprentă, într-o substanţă lichidă a unei matrice, lucrată dintr-un material dur: piatră, aliaj metalic[7] sau numai dintr-un singur

[1] Vezi de pildă actul de la Gr. Tocilescu, *534 doc...*, sub nr. 471.

[2] Vezi în acest sens: книга за свєдителство, привилїє ѡт мартѹрию, привилїє съ марторїю привилїє за мартѹрїи, исписоу за свѣдителствѹ, свѣдителнѫѧ книгѫ, мартѹрїє, мрътѹрїє, писанїє за свєдѣтелство şi лист за мартѹрїи în § *Nomenclatura actelor* din *Introducere*.

[3] Sînt însă şi exemple cînd martorii apar în actele private după naraţie (vezi actele din 10 mai 1537 şi 31 august 1566) sau după dată (vezi actele din *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 525, 574). Dar în cele citeva — destul de puţine — acte private în care apar două rînduri de martori cei din rîndul 2 urmează după dată (*ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 328, *ibid.*, B, XVI, vol. V, p. 627, *ibid.*, B, XVII, vol. I, p. 542 şi 574).

[4] Dar cînd apare sancţiunea martorii urmează acesteia, ca şi în actele din Ţara Romînească (vezi actul din *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 329), iar in actul din *Doc. priv. ist. Rom.*, XVII, vol. I, p. 337, urmează coroboraţiei.

[5] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 151.

[6] Că actele fără peceţi nu aveau valabilitate, ne-o dovedesc actele ce pierzînd pecetea emitentului lor li s-a aplicat o pecete străină (vezi în acest sens mai departe: *Acte cu peceţi străine*), iar de pildă actului lui Radul cel Mare din 21 ianuarie 1500 căzîndu-i pecetea aplicată în ceară roşie i s-a aplicat un boţ de ceară galbenă numai ca să se vadă că actul are o urmă de pecete.

[7] Cum este de pildă matricea unei peceţi mari de la Alexandru cel Bun (vezi D. P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete romînească (SMPR)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, *I*, 1956.

metal[1]. Matricea este alcătuită dintr-o gravură ce cuprinde imaginele și caracterele particulare ale posesorului acesteia[2].

Nomenclatura. Matricea domnească era cunoscută în Țara Romînească sub denumirile: хрисоквлк — așadar actul ce purta același nume se confunda cu pecetea ce i se aplică, печатникъ și печатк —, ultimul termen fiind cunoscut și actelor domnești din Moldova.[3] Печатникъ și печатк erau denumirile și pentru matricea peceților actelor private.[4]

Erau, după cum se va vedea mai jos, mai multe mărimi de matrice, așadar și de peceți, rar însă deosebite în ceeace privește terminologia.

Pecetea era denumită печатк[5] — așadar cele două elemente ale peceții: matricea și amprenta se contopeau în toate actele slavo-romîne. Dar în cele cîteva peceți cu două fețe — așa-numitele *sigilii monetare*[6] se folosesc pe lîngă печатк și următorii termeni: златw печат, еголпїв и хрсоквл, хрісоквлк și голыв[7].

Materialul folosit. Ceara curată de albine, a cărei culoare variază în cursul vremii—ajungînd de la cenușiu închis pînă la gălbui transparent—aceasta depinzînd de felul cum a fost conservată, sau amestecată uneori cu rășină ori cu smoală albă[8], ceeace îi dădea culoarea albă—alcătuiește materialul de bază al peceții hrisoavelor solemne slavo-romîne, căci acesta este suportul peceții atîrnate. Alături de această ceară, hrisoavele solemne mai folosesc ceara roșie, a cărei compoziție era tot ceara galbenă de albine amestecată cu un colorant ce se pare că nu era cinabru sau minium ca în Apus, ci un colorant organic, de pildă *garanța*, ce se extrăgea din rădăcinile unei plante numită *Rubia tinctorum*, colorant ce la noi se importa[9]. Este însă de reținut faptul că cele mai vechi acte domnești din Moldova[10] folosesc în loc de colorantul roșu al cerii de albine cocleala verde[11], ceeace dă cerii respective o nuanță de verde închis. Cît despre hrisoavele simple și scrisorile domnești, atît din Țara Romînească cît și din Moldova, acestea folosesc numai ceara roșie.

Pentru pecețile actelor private slavo-romîne, se folosește aceeași ceară de albine colorată în alb[12], verde[13] sau negru[14].

---

[1] Cum este, de pildă, matricea unei peceți mijlocii de la Aron Tiranul ce se păstrează la *AS*.

[2] Vezi A. de Boüard, *MDF*, p. 334. Și cele dintîi matrice au fost inelele *(ibid.)*.

[3] Vezi D. P. Bogdan, *SMPR*.

[4] Vezi în acest sens inscripția peceții lui Calotă vornicul de pe actul extern al lui Neagoe Basarab din 17 martie 1517, la I. Bogdan, *DȚRB*, p. LXXVI și пічать în expresia сін пічать сътвори, la I. Bogdan, *DȚRB*, p. LI.

[5] În unele acte private apare și pluralul romînesc *peceți* (vezi de pildă actul moldovenesc din 28 oct. 1599 (la *AS*, A.N. XXXIII — 8) sau *pecețe* (loc. cit., Episcopia Huși, XXVIII — 1).

[6] Vezi mai jos: *Inscripția*.

[7] *Ibidem*.

[8] Vezi D. P. Bogdan, *SMPR*.

[9] *Ibidem*.

[10] *Ibidem*.

[11] *Ibidem*.

[12] Vezi pentru pecetea în ceară albă de pildă actul lui Nicola cel Mare din 1493, cel din 16 august 1506 dat mănăstirii Bistrița — aceasta în Țara Romînească, sau din Transilvania, indicația de la I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 298 și 311 — la p. 299 se indică ceara *roșie* pentru un act transilvănean.

[13] Era folosită mai mult de fețele bisericești, sau în acte destinate mănăstirilor; vezi de pildă, actul de la *ASSI*, 631, cel al episcopului de Buzău din 7 iulie 1546, pentru Moldova vezi de pildă I. Bogdan, *DȘM*, II, p. 290.

[14] Vezi de pildă actele Țării Romînești din 24 martie 1495 și 12 iunie 1586, iar din Moldova I. Bogdan, *DȘM*, I, p. 56 și 73.

Spre sfîrşitul veacului al XVI-lea începe să apară în afară de ceară, tuşul roşu[1] iar uneori şi cel negru[2], aceasta în actele domneşti căci în cele private în afară de ceară, apare tuşul negru ori fumul[3].

Forma. Matricea actelor domneşti slavo-romîne are forma rotundă şi convexă, dar aceasta cu excepţia matricei peceţii mici din actele Ţării Romîneşti de pînă în a doua jumătate a veacului al XV-lea ce este ovală [4], iar în veacul al XVII-lea apare şi matricea octogonală [5]. Pecetea avea aceeaşi formă ca şi matricea cu excepţia peceţii atîrnate, care era alcătuită dintr-un suport de ceară galbenă sau albă în formă de emisferă, în partea de sus a emisferii fiind turnată ceară roşie. Cît despre matricele peceţilor actelor private, acestea sînt de forme: rotundă [6], ovală [7] sau octogonală [8], la fel fiind şi peceţile lor.

Dimensiunea. Mărimea matricei şi a peceţii actelor domneşti comporta patru categorii: mare, mijlocie, mică şi inelară. Am întîlnit uneori — dar aceasta destul de rar — şi precizarea volumului matricei şi al peceţii. Aşa de pildă, în actul Ţării Romîneşti din 20 ianuarie 1505 apare menţiunea: книгѹ запечатленѹ съ великим печатником или съ малим или съ прьстен ѡт рѹки гсвⷭа ми [carte pecetluită cu pecetnicul cel mare sau cel mic ori cu inelul de la mîna domniei mele], tot aşa în actul extern al lui Vlad Dracul din 8 septembrie 1439 există în coroboraţie: и нашѹ великѹ печать прикѣсити şi să atîrne pecetea noastră cea mare], la fel şi în actul cu acelaşi caracter din 17 iulie 1644 este: съборнѹю печать [9] [pecetea sobornicească]. Referitor la actele domneşti din Moldova se întîlneşte în coroboraţia celor două acte interne de la Roman Muşat expresia: нашѹ печать великѹю [pecetea noastră cea mare], tot aşa în actul lui Alexandru cel Bun dat zugravilor Nichita şi Dobre apar în coroboraţie: нашѹ печать малѹю [pecetea noastră cea mică si нашѹ печать великѹю [peceta noastră cea mare], la fel pe verso actului lui Ştefan cel Mare din 13 februarie 1458 există următoarea menţiune contemporană: † прьвеѣ егда сътвори прївїлїе велико Стефан воевод а wн постави свои печат новїи великыи на сеи привїлїи нѣмецкаг монастирѣ [† întîi cînd Ştefan voievod a făcut marele privilegiu el a pus noua sa pecete mare la acest privilegiu al mănăstirii Neamţ]. Pentru pecetea inelară am întîlnit expresia: исписок съ перстен малии [10] [ispisoc cu inelul mic].

---

[1] Vezi de pildă actele moldoveneşti din 6 august 1567, 30 martie 1580 şi 10 martie 1582 la *ARPR*, Filiala Iaşi, fond Spiridoniei.

[2] Vezi de pildă actul lui Ieremia Movilă din 5 ianuarie 1600, la *ARPR*, LI—5.

[3] Vezi de pildă actul lui Anastasie Crimca din 7 decembrie 1613 la *ARPR*, actul episcopului Mitrofan de Huşi, din 20 mai 1617 la *AS*, Episcopia Huşi, XI — 1 şi cartea şoltuzului tîrgului Trotuş din 1621 (la *AS*, Caşin, IX—4).

[4] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 152.

[5] Vezi de pildă actul lui Moise Movilă de la *ARPR*, XLVI—138.

[6] Vezi de pildă actul privat al Ţării Romîneşti din 17 iulie 1425, iar din Moldova, vezi de pildă *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, III, p. 502 şi 508.

[7] Vezi de pildă actele Ţării Romîneşti din 25 iulie 1546 şi 5 martie 1596, iar pentru Moldova, *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, IV, p. 357, 374 şi 388.

[8] Vezi de pildă actul din 20 iunie 1627 (*ARPR*, XCIV—104) din Ţara Romînească, iar din Moldova *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, III, p. 598, IV, p. 325.

[9] Adică pecetea cea mare (vezi actul la *AS*, Aron vodă, I—4), la fel este şi în actul extern moldovenesc din 20 ianuarie 1657 (*AS*, Peceţi).

[10] Vezi actul cu data: 22 mai 1586 la *AS*, Peceţi, nr. 183.

Dimensiunea peceţii mari domneşti din Ţara Romînească avea un diametru de la 7,5 cm, pînă la 10,5 cm [1], cea a peceţii mijlocii între 2,5 cm şi 4,5 cm [2], iar mărimea peceţii mici era de 1—2 cm [3], cam aceeaşi era şi dimensiunea peceţii inelare [4].

În actele private din Ţara Romînească se folosesc peceţile: mijlocie — ce avea un diametru de la 2—4 cm.[5], inelară rotundă cu diametrul de la 1—2 cm [6] şi inelară ovală cu dimensiunea variind între 1,04 cm × 1 cm şi 1,09 cm × 1,06 cm [7].

În actele domneşti din Moldova dimensiunea peceţii mari porneşte de la 7,02 cm şi ajunge sub Ştefan cel Mare la 8 cm. [8]. Pecetea mijlocie avea sub Ştefan cel Mare un diametru de 3 cm [9], iar cea mică din aceeaşi epocă — circa 2,5 cm [10].

Actele din Transilvania foloseau se pare pecetea mijlocie ce porneşte de la un diametru de circa 2,5 cm [11] şi ajunge la circa 4,5 cm [12].

Emblema. Caracterul emblemei peceţilor domneşti din Ţara Romînească comportă o triplă clasificare. Astfel, de o parte este tipul heraldic reprezentat printr-un scut în cîmpul căruia se află o acvilă cu capul întors spre stînga şi ţinînd în cioc o cruce (acvila cruciată, *aquila valahica)* [13] acostată la dreapta sau la stînga de un soare şi la stînga ori la dreapta de un crai nou.

Apoi este tipul ce eu l-am numit al majestăţii [14], alcătuit la început din două capete încoronate, afrontate şi avînd între ele o ramură [15].

Al treilea tip îl alcătueşte contopirea dintre cele două tipuri specificate mai sus, aşadar o emblemă dublă, ce apare spre sfîrşitul veacului al XVI-lea [16].

Este de subliniat faptul că spre sfîrşitul veacului al XVI-lea acvila devine corb şi în această formă apare mai întîi în peceţile cu emblemă dublă [17]. Cît despre tipul majestăţii trebuie specificat că pe la jumătatea veacului al XV-lea [18] cele două capete devin două busturi şi în această formă rămîn pînă la începutul veacului al XVI-lea, dar şi ramura evoluează, căci ea devine un pom.

---

[1] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LII.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] Vezi în acest sens de pildă actele de la *ASSI*, nr. 1281, 1288 şi 1306.
[5] *Ibidem*, nr. 589, 333, 194 şi actul din acelaşi loc cu data de 15 dec. 1585.
[6] Vezi în acest sens, de pildă, actele Ţării Romîneşti din 12 dec. 1591, 18 noiembrie 1533, 16 august 1506.
[7] Vezi de pildă actele de la *ASSI*, nr. 1587 şi actele din acelaşi loc cu datele 5 martie 1596 şi 25 mai 1590.
[8] Vezi D. P. Bogdan, *SMPR.*
[9] Vezi I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 172, 193, 203.
[10] *Ibidem*, I, p. 15, 17, 32.
[11] Vezi I. Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 308.
[12] *Ibidem*, p. 299.
[13] Vezi Const. Moisil. *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării Romîneşti şi ai Moldovei (BAS)*, în « Revista arhivelor », I (1924—1926), p. 256.
[14] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 154. Denumirea dată de mine este adoptată şi de Const. Moisil în *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, extras din « Revista arhivelor », vol. VI, nr. 2 (1945). p. 28.
[15] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 154.
[16] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXVIII.
[17] *Ibidem*, p. LXXIV.
[18] *Ibidem*, p. LXVII.

Primele două tipuri: heraldic şi al majestăţii caracterizează în peceţile domnilor Ţării Romîneşti din veacul al XV-lea şi dimensiunile lor. Astfel pe cînd tipul heraldic se întîlneşte numai pentru pecetea mare, cel al majestăţii este folosit în pecetea mijlocie şi probabil şi în cea mică [1].

Tipul cu emblemă dublă caracterizează pecetea mare domnească începînd cu actele lui Mihai Viteazul şi sfîrşind cu actele din veacul al XVII-lea [2].

Sînt şi unele abateri ce trebuie semnalate. Astfel în pecetea unui act de la Petru Cercel cele două personaje nu mai susţin pomul, ci o cruce [3]. În alte peceţi, de pildă în aceea a actului lui Ştefan Surdul din 26 ianuarie 1592 [4] sau în pecetea actului lui Radu Mihnea din 7 dec. 1615 [5], personajul din dreapta din tipul majestăţii are un toiag în mînă. Tot aşa de pildă în stema unită a lui Mihai Viteazul doi lei susţin trunchiul pomului [6], iar în actele lui Şerban Cantacuzino emblema centrală este vulturul bicefal bizantin [7].

În actele private ale boierilor din Ţara Romînească emblemele sînt felurite, căci înfăţişează: vulturul, buzduganul, toiagul, soarele şi luna, diferite animale, ostaşul, cameia etc. [8].

În actele private ale judeţului şi pîrgarilor emblema peceţii oraşului este deseori reprezentată printr-o figură religioasă [9], ca şi în peceţile mitropoliţilor [10].

Actele domneşti din Moldova cunosc în ceea ce priveşte emblema numai tipul heraldic, alcătuit ca şi în actele domneşti din Ţara Romînească dintr-un scut triunghiular în centrul căruia se află stema ţării Moldovei — capul de bour [11] — ce de pildă în pecetea inelară a lui Petru Schiopul este susţinut de doi lei [12].

O dată cu domnia lui Radu Mihnea, emblema peceţii domneşti din Moldova devine de asemenea dublă, căci între coarnele bourului apare corbul valahic cu crucea în cioc [13], transpus din tipul heraldic al peceţii din Ţara Romînească.

Emblemele peceţilor boiereşti din Moldova sînt felurite ca şi cele din Ţara Romînească, deseori o singură emblemă fiind folosită de mai mulţi în acelaşi timp [14].

---

[1] Vezi D. P. Bodan, *DSR*, p. 154.
[2] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXIX.
[3] Vezi în acest sens actul din 28 aprilie 1584, la *AS*, Cîmpulung, XXVIII—2.
[4] Vezi actul la *AS*, Radu Vodă, XXXIV—2.
[5] Vezi actul la *ARPR*, XLI—49.
[6] Vezi «Revista arhivelor», vol. IV, nr. 2 (1941), p. 306. În alte peceţi din veacul XVII scutul este susţinut de cei doi lei (vezi de pildă actul de la *ARPR*, Peceţi, 238) dar tot din acest veac sînt şi acte în a căror pecete trunchiul pomului este susţinut de specificaţii lei (*ibid.*, LXXI—152).
[7] Vezi de pildă actul din 25 iunie 1681, la *ASSI*.
[8] Vezi I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 172. I. Bogdan crede că emblemele peceţilor boiereşti din Ţara Romînească sînt o imitaţie a emblemelor peceţilor nobililor maghiari (I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXXVII).
[9] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXXVIII.
[10] *Ibidem.*
[11] Vezi pe larg despre bour şi zimbru în stema Moldovei, D. P. Bogdan, *SMPR*.
[12] Vezi actul din 9 februarie 1591 la *ARPR*.
[13] Vezi în acest sens, de pildă, actul din 28 septembrie 1616, la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei.
[14] Vezi I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 172. I. Bogdan crede că peceţile boiereşti din Moldova au deseori semnele herburilor polone (vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXXVII).

Emblemele celorlalte peceţi private sînt în linii mari ca şi în actele private din Ţara Romînească cu aceiaşi emitenţi. În actele braşovene emblema peceţii o alcătueşte coroana ce este stema oraşului [1].

În matrice emblema sau imaginea se grava într-o adîncime relativ destul de mare şi în negativ, aceasta spre a putea apărea în pecete puternic reliefată şi în pozitiv.

Inscripţia. Imaginea peceţii actelor slavo-romîne este de obicei însoţită de o inscripţie, ce înconjoară emblema. Şi această inscripţie este ceea ce se numeşte legendă, ea fiind în legătură directă cu personajul sau autoritatea căreia aparţine pecetea. Conţinutul legendei deosebeşte cele trei dimensiuni ale peceţii. Astfel în pecetea mare a lui Vlad, pretendentul din 1396, inscripţia este următoarea: † сы хрисокꙋл іѿ клада коекодѫ и гна късеи ꙋггрокалахіи [† acest hrisov este al lui Io Vlad voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei] [2]. În pecetea lui Vladislav II de la actul cu data 1 august 1451, inscripţia peceţii are următorul conţinut: † іѿ кладіслак келики коекода и гнь кьсеи земли ꙋггрокалахінскои [† Io Vladislav mare voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei]. Acest conţinut se fixează apoi pentru legenda peceţii mari [3], pentru ca începînd cu pecetea lui Radu cel Mare să apară după ꙋггрокалахінскои şi filiaţiunea posesorului peceţii снь клада келикаго коекода [4] [fiul lui Vlad, mare voievod]. Dar în veacul al XVI-lea în inscripţia peceţii lui Pătraşcu cel Bun se reproduce legenda lui Vlad pretendentul din 1396 [5], iar pecetea lui Petru Cercel, de pe actul cu data 3 iunie 1584 [6], are următoarea inscripţie: † сію печать іѿ петрꙋ коекода <снь> петрашкѡ коекода кнꙋк <іѿ радꙋ>л коекода [7] [† aceasta este pecetea lui Io Petru voievod, fiul lui Pătraşco voievod, nepotul lui Io Radul voievod] în capul emblemei fiind apoi şi textul: самѥ бжію милѡсрьдіе [însăşi mila lui dumnezeu]. Din a doua jumătate a veacului al XVI lea începe să apară în inscripţie şi data cînd s-a lucrat matricea peceţii, astfel că de pildă inscripţia peceţilor actelor lui Mihnea Turcitul din 12 şi 18 ianuarie 1587 are următorul conţinut: † милостие бжіе іѿ михнѣ коекодъ гсдъ късои земле ꙋгрокалахінскои снь келикаго и прѣдобраго алеѯандрꙋ коекода ҂зчд. к тебе ги надежде мои [8] [† din mila lui dumnezeu, Io Mihnea voievod domn a toată ţara Ungrovlahiei, fiul marelui şi preabunului Alexandru voievod. 7094. Către tine doamne nădejdea mea].

Data trece apoi la sfîrşitul inscripţiei, cum este de pildă legenda cu următorul conţinut din pecetea unui act de la Alexandru Iliaş: † іѿ алеѯандрь коекода и гднь. бжію матію господарь. земля ꙋгрокалахскоѧ. снь покоинаго иліашь воекоды ҂зрлѕ [9] [† Io Alexandru voievod şi domn, din mila lui dumnezeu domn al ţării Ungrovlahiei, fiul răposatului Iliaş voievod, 7136]. Aşadar pe lîngă гднь apare şi господарь ce este un împrumut din Moldova.

---

[1] Vezi I. Bogdan, *Documente şi regeste* p. 312, 314.
[2] Vezi textul la I. Bogdan, *DŢRB*, p. LV.
[3] Vezi legendele redate de I. Bogdan, *op. cit.*, p. LVIII—LIX.
[4] *Ibidem*, p. LXII.
[5] Vezi conţinutul inscripţiei la I. Bogdan, *op. cit.*, p. LXVI.
[6] Vezi actul la *ARPR*, XLV—138 şi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 532.
[7] Vezi şi actul de la *AS*, Mitropolia Bucureşti, CLVII—103.
[8] Vezi desenul din «Hrisovul», VI, 1946, foaia falsă de titlu.
[9] Vezi actul din 20 iunie 1629, la *AS*, Peceţi, 230.

Inscripţia peceţii mijlocii este alcătuită din: †, numele de botez al posesorului, titlul воєвода şi calitatea гнъ urmată de оугровлахійскої — aşa este de pildă în pecetea lui Vladislav al II-lea [1]. Sub Vlad Ţepeş între воєвода şi гнъ apar: въсеи земли[2], la Basarab Laiotă după воєвода fiinţează formula devoţiunii [3] ce apoi se fixează, cu unele excepţii [4]. Vladislav al III-lea introduce după гнъ termenul влаш [5] ce uneori apare complet: влашкі [6], alteori redus la вла [7] sau devine влашкои, fiindcă este urmat de земли [8], dar sînt şi exemple cînd amîndouă cuvintele sînt reduse la sigla З[9]. Începînd cu Alexandru al III-lea din pricina greşelii unui meşter gravor de pecete — *pecetarul* [10] — apare uneori гнк[11] în loc de гнъ[12]. Este apoi de subliniat şi faptul că începînd cu pecetea lui Moise, după cruce apare de cele mai multe ori печатъ[13]. În pecetea lui Vlad al VI-lea numele ţării este înlocuit cu filiaţiunea [14], dar sub domnii următori se revine [15]. În pecetea mijlocie de la Mihai Viteazul apare pentru prima oară şi data cînd s-a lucrat matricea, iar formula devoţiunii şi anul sînt deseori numai în sigle [16], căci, de pildă, într-un act din 29 august 1594 conţinutul inscripţiei este următorul: М. Б. михаил воєвода в. ҂зрв [din mila lui dumnezeu Io Mihail voievod văleat 7102].

În veacul al XVII-lea cele mai multe legende conţin filiaţiunea [17], iar unele inscripţii ale peceţii mijlocii de la Alexandru Coconul au гпдр [18] adus din Moldova, în loc de гнъ.

Inscripţia peceţii mici domneşti este alcătuită la început din: cruce, Io, numele posesorului şi titlul воєвода [19]. Apoi în cea ovală a lui Vlad Dracul apare şi filiaţiunea, numele lui Mircea fiind exprimat prin sigla М [20]. Începînd cu Vladislav al II-lea apare după воєвода şi гнъ[21] cu sau fără conjuncţia и [22],

---

[1] I. Bogdan, *DŢRB*, p. LVIII.
[2] *Ibidem*, p. LIX.
[3] *Ibidem*, p. LX.
[4] *Ibidem*, p. LX—LXIX.
[5] *Ibidem*, p. LXIV.
[6] *Ibidem*, în actele din 1572 este влашко — vezi actele la *ARPR*, XXX—19 şi CXCVI — 170, în altele: влашкоі, loc. cit., L—6, C—CXXVI—18, ce astfel se fixează (loc. cit., CXCVI—172, CCCLVII—5, CXXVI—207, *ASSI*, 1089).
[7] I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXIV.
[8] *Ibidem*, p.LXIV şi actul de la *ARPR*, XXXIII—214.
[9] Vezi actul din 1533 la *ARPR*, XX—105. Dar sînt şi exemple cînd влашкои există alături de sigla З (vezi actele din 22 mai 1558 şi 23 august 1559 la *ARPR*, CCXCIX —167, CXLVII—19).
[10] Aşa se numea gravorul peceţii în veacul al XVII-lea (vezi cele scrise de I. Bogdan, în *DŢRB*, p. LIII, nota 1.
[11] Vezi pentru гнк actele din 22 ianuarie şi 18 aprilie 1572 la *ARPR*, XXX—19 şi CXCVI—170, I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXVI şi actul de la *ASSI*, nr. 1089.
[12] Vezi actele de la *ARPR*, L—6, C—5, CXXVI—18 şi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXVI—LXVII.
[13] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXIV—LXVII.
[14] *Ibidem*, p. LXV.
[15] *Ibidem*, p. LXV—LXVII.
[16] *Ibidem*, p. LXIX.
[17] Vezi de pildă actele de la *ARPR*, CI—61, CCI—14, *AS*, Mitropolia Ţării Romîneşti, CLVII—147 şi Cotroceni, XXXVII—9.
[18] Vezi de pildă actele de la *ARPR*, CCV—168 şi de la *AS*, Snagov, XIII—2.
[19] I. Bogdan, *DŢRB*, p. LVI—LVII.
[20] *Ibidem*, p. LVII—LVIII.
[21] *Ibidem*, p. LVIII.
[22] *Ibidem*, p. LIX.

iar în pecetea mică a lui Dan pretendentul їѡ҃ este precedat de печать [1]. Din vremea lui Mihai Viteazul avem apoi şi inscripţia peceţii inelare în următorul conţinut: † перстинь їѡ҃ михаил воевода [2] [† inelul lui Io Mihail voievod].

Dar pe lîngă inscripţia în limba slavă şi în caractere chirilice unele peceţi ale domnilor din Ţara Romînească cunosc şi inscripţia în limbă şi în caractere latine. Aşa de pildă este în limbă şi în caractere latine inscripţia peceţii hrisovului intern al lui Vlad Dracul din 2 august 1439. Acelaşi aspect are şi inscripţia peceţilor unor acte şi scrisori externe destinate braşovenilor, însă numai pînă în domnia lui Radu cel Frumos, căci ultimul domn al Ţării Romîneşti de la care avem peceţi cu legenda latină este Vlad Ţepeş. Însă este de subliniat faptul, că pe cînd mai toate hrisoavele destinate braşovenilor ca şi hrisoavele destinate regelui polon şi neguţătorilor din Liov au inscripţia în latineşte [3], scrisorile şi *poruncile* adresate braşovenilor au majoritatea dintre ele dar numai pînă la Vlad Dracul, inscripţia peceţilor în limba slavă.

În actele private legenda peceţii cuprinde: crucea şi numele titularului peceţii, alteori însă după cruce apare: сїи печатник, печатник, сїи печать sau simplu печать [4].

Inscripţia peceţii mari domneşti din Moldova are sub Roman şi Ştefan Muşatini următorul conţinut: crucea, denumirea печать, їѡ҃, numele posesorului şi titlul воеводы urmat de землѣ молдавьскої. Sub Alexandru cel Bun între воеводы şi землѣ apare гна, legate între ele prin conjuncţia и. Iliaş urmaşul lui Alexandru cel Bun înlocuieşte pe гна prin господарѣ şi elimină conjuncţia и. În acest conţinut se fixează apoi legenda peceţii mari domneşti pînă la Ion Armeanul, cînd печать este înlocuit prin formula devoţiunii: млстїю бжїю [5].

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea apare şi data cînd s-a lucrat matricea [6].

În veacul al XVII-lea unele inscripţii — cele mai multe — păstrează formula devoţiunii [7], iar altele o înlocuiesc prin печать [8]. Şi tot în acest timp apare şi filiaţiunea [9].

Inscripţia peceţii mijlocii cuprinde la început: crucea, печать, numele posesorului, titlul воевода [10], iar sub Ştefan cel Mare apare în continuare и гнь [11]. În veacul al XVI-lea печать este înlocuit prin formula devoţiunii [12]

---

[1] I. Bogdan, *DŢRB*, p. LIX.

[2] Vezi St. Nicolaescu, *Documente slavo-romîne*, p. 338.

[3] Vezi pentru documentele braşovene, textele editate de I. Bogdan, în *DŢRB*, sub nr. I, IV, V, VII, X, XI, XII, XIII, XLIX şi LXXIV, iar pentru actele destinate regelui polon şi neguţătorilor din Lvov, *ibid.*, p. LV—LVI şi p. LVIII.

[4] I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXXVII—LXXVIII, vezi alte date, *ibid.*, p. LXXVIII.

[5] D. P. Bogdan, *Inscripţiile peceţilor mari ale domnilor Moldovei din veacurile XIV—XVII* (*IPMM*), în ms.

[6] Vezi de pildă actul lui Ion Armeanul dat mănăstirii Pîngăraţi (aflat la *MIB*, 757 unde data de an este: ҂зпа).

[7] Vezi de pildă peceţile actelor din 20 Aprilie 1603, 22 septembrie 1616, 14 mai 1619, la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei, *ARPR*, Peceţi, 248.

[8] Vezi de pildă actul din 28 aprilie 1616 la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei, cel din 14 aprilie 1617 copie la *II*, al lui Vasile Lupu, la *ARPR*, Peceţi, 70.

[9] Vezi de pildă actul din 4 aprilie 1617, la *MIB*, nr. 988, cel citat în nota 8 de la *II*.

[10] Vezi de pildă pecetile actelor din 22 septembrie 1411 şi 23 aprilie 1441.

[11] Vezi de pildă actul din 22 mai 1476.

[12] Vezi de pildă actele din *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVII, vol. III, . 562, 563.

iar în secolul al XVII-lea după formula devoţiunii apare uneori şi filiaţiunea [1].

Inscripţia peceţii mici cuprinde sub Ştefan cel Mare: crucea, печать numele posesorului şi воевода [2], pentru ca mai tîrziu să se înlăture печать [3].

Inscripţiile peceţilor private cuprind următoarele elemente: crucea, печать ce uneori lipseşte şi numele titularului peceţii [4].

Este de subliniat faptul că uneori apar şi inscripţii în limba romînă, cum este de pildă aceea în pecetea tîrgului Trotuş [5], la fel şi în limba latină [6].

În actele din Transilvania am întîlnit de pildă: † сiи печать створи, [† această pecete a făcut-o], după care continuă numele titularului peceţii [7].

Pecetea cu două feţe. Toate actele interne slavo-romîne au matricea peceţii gravată numai pe o faţă — pe avers — căci pe revers se află mînerul de care se apuca matricea şi se aplica pe act. Au existat însă cîteva acte slavo-romîne care în loc de pecetea cu o singură faţă au folosit bulele numite *lamelare*, adică alcătuite din două plăci de aur rotunde şi bombate ce sînt lipite la margine una de alta prin sudarea metalului [8]. Cea mai veche din aceste bule este de la Alexandru al II-lea domn al Ţării Romîneşti, bulă ce are pe avers ca emblemă două personaje domneşti sădind un pom, iar ca inscripţie: † сию златω печат iω алеѯандрѹ воевод гнь влашки [9] [† această pecete de aur este a lui Io Alexandru voievod, domn romîn]. Pe revers se află emblema: schimbarea la faţă a lui Hristos şi inscripţia: † хра [10] прѣωбраженiе гa бa и спса ншег ıс ха [11] [† hramul schimbării la faţă a domnului d-zeu şi mîntuitorului nostru Isus Hristos].

Diametrul peceţii este de 10 cm [12].

Cea de-a doua bulă în metal galben suflat cu aur provine de la Mihnea Turcitul, fiind pe un act al său din 8 februarie 1589 şi are pе avers emblema dublă cu următoarea inscripţie: † сы еголпïѹ и хрсовѹл сътвори iω михнѣ воевод гднь влашки [13] [† acest engolpion şi hrisov l-a făcut Io Mihnea voievod, domn romîn]. Pe revers se află sfînta troiţă cu următoarea inscripţie: ста трроце монастирь хиландарѧ храм въвед҇нiе бцы [14] [† sfînta troiţă mă-

[1] Vezi de pildă actele din 22 septembrie 1616 şi 3 mai 1625 la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei.

[2] Vezi de pildă datele la I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 15, 17.

[3] Vezi de pildă actele din 15 iunie 1607 şi 25 septembrie 1610 la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei.

[4] Vezi de pildă descrierea de la I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 32, 56, 73, 93, 171, 172, ceea de pe actul din 5 mai 1575 de la *AS*, Peceţi, 225, în acelaşi loc, Episcopia Huşi, XI—1, a actului lui Anastasie Crimca din 7 decembrie 1613 de la *ARPR*.

[5] Vezi de pildă actul din 1622 la *AS*, Caşin, IX-4.

[6] Vezi «Revista istorică», XV, p. 260.

[7] Vezi de pildă Silviu Dragomir, *DN*, p. 63.

[8] C. Moisil, *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării Romîneşti şi ai Moldovei* (*BAS*), în «Revista arhivelor», I, nr. 13 (1924—1926), p. 253.

[9] Vezi facsimilul la C. Moisil, *BAS*, planşa III, fig. 1.

[10] În cuvîntul хра s-a omis м final (vezi facsimilul la C. Moisil, *BAS*, planşa III, fig. 2).

[11] Vezi facsimilul la C. Moisil, *BAS*, planşa III, fig. 2.

[12] Vezi descrierea *ibid.*, p. 254—258.

[13] Vezi facsimilul *ibid.*, pl. IV, fig. 1.

[14] *Ibidem*, planşa IV, fig. 2.

năstirea Hilandar hramul intrării în biserică a născătoarei de d-zeu]. Diametrul peceţii este de 9 cm[1].

O a treia bulă este socotită ca provenind de la Petru Cercel în calitate de domn al Ţării Romîneşti, bulă ce are pe avers figura domnului în picioare cu coroană pe cap, ţinînd în mîna dreaptă o cruce cu trei braţe. În jurul emblemei se află următoarea inscripţie: сьи хрисоусь сътвори іѡ петрꙋ воивод и гнь влашкои земли[2] [acest hrisov l-a făcut Io Petru voievod şi domn al Ţării Romîneşti]. Pe revers se află schimbarea la faţă şi inscripţia: † и приложи его ꙋ монастирь ꙋ синаи къ храм стое прѣѡбраж[3] [şi l-a dăruit în mănăstire la Sinai, în hramul sfintei schimbări la faţă]. Diametrul bulei este de 10 cm. şi este lucrată din metal galben suflat cu aur[4].

O a patra bulă este de la Matei Basarab, ce are pe avers, emblema dublă a ţării şi inscripţia următoare: † іѡ матию басьрабь воевод и гпдньвье[5] ює земле ꙋ,[6] роклахіеское к лѣтх зрнг[7] [† Io Matei Basarab voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei în anul 7153]. Pe reversul acestei bule se află: sus, într-un medalion, Maica Domnului cu Isus în braţe, la dreapta sfîntul Ilie în atitudine de adorare, la stînga sfînta Ecaterina avînd în mîna stîngă un disc cu monograma lui Hristos, jos Daniil în groapa leilor. Conţinutul inscripţiei de pe revers este următorul: † на стаа кѫпина и на стѫа горѫ синаиска идѣ жеbь. ходить к лѣтх зрнг[8] [† la sfîntul mărăciniş şi la sfîntul munte Sinai unde umblă dumnezeu, în anul 7153]. Diametrul peceţii este de 9 cm, iar materialul din care este lucrată este metal galben aurit[9].

Există atare peceţi şi din Moldova. Astfel este bula lui Petru Şchiopul ce are pe avers emblema ţării şi următoarea inscripţie: † печать іѡ петра воеводы. господар земли молдавскои[10] [† pecetea lui Io Petru voievod, domn al ţării Moldovei]. Pe revers se află schimbarea la faţă şi următorul text: иже въ синаистѣ горѣ хра[11] прѣѡб ажение га ба и спса нашего[12] [hramul schimbării la faţă a domnului dumnezeu şi mîntuitorului nostru cel de pe muntele Sinai]. Bula este lucrată din metal galben suflat cu aur şi are un diametru de 9 cm[13].

A doua bulă moldovenească este atîrnată la hrisovul lui Vasile Lupu din 6 septembrie 1642, destinat mănăstirii Kruşedol din Serbia[14].

A treia pecete cu două feţe se află atîrnată tot la un act de la Vasile Lupu şi anume la cel din 11 august 1643, destinat mănăstirii Mileşevo din

---

[1] Vezi descrierea la C. Moisil, *BAS*, p. 258—259.
[2] Vezi facsimil *ibid.*, pl. V, fig. 5.
[3] *Ibidem*, fig. 6.
[4] *Ibidem*, p. 259—260.
[5] є greşit pentru с.
[6] р greşit pentru г.
[7] Vezi facsimil la C. Moisil, *BAS*, planşa VII, fig. 9.
[8] *Ibidem*, pl. VII, fig. 10.
[9] *Ibidem*, p. 262—263.
[10] Vezi facsimil *ibid.*, pl. VI, fig. 7.
[11] Omis м final, la fel deci ca şi în matricea bulei lui Alexandru II (vezi p. 152, 10).
[12] Vezi facsimil *ibid.*, pl. VI, fig. 8.
[13] Vezi descrierea *ibid.*, p. 260—262.
[14] Vezi facsimil la Marcel Romanescu, *Mile domneşti în Srem şi Herţegovina*, Craiova (f. an), pl. primă şi p. 5, unde însă nu se dă înfăţişarea reversului.

Serbia.[1] Atît bula actului din 1642, cît şi cea a hrisovului din 1643 se numesc în inscripţie голыѕ — o formă coruptă din cuvîntul grec εὐκόλπιου[2]. Dar pe cînd în prima, inscripţia sfîrşeşte cu anul ҂зрмѳ, în a doua anul este ҂зрна, ceea ce atestă în ceea ce priveşte prima dată că matricea s-a lucrat în 1641, cînd probabil cu ea s-au sigilat şi alte acte ce însă nu ni s-au păstrat, ori încă nu s-au descoperit. Primul *engolpion* este din argint suflat, iar cel de-al doilea din argint aurit.

Exprimarea grafică a inscripţiei este deseori şi în prescurtările prin: trunchiere (іѡ҃), ligatură, suprascriere şi chiar siglă — dar aceasta din urmă destul de rar.

Folosirea. Pecetea mare domnească apare de obicei la hrisoavele solemne slavo-romîne, cea mijlocie la hrisoavele simple[3], iar pecetea mică este în uz atît pentru scrisori, cît şi pentru unele hrisoave simple. Există însă în Moldova veacului al XV-lea şi hrisoave solemne ce au pecetea mică. Astfel sînt de pildă unele acte destinate mănăstirilor[4], actele destinate laicilor ce au în cuprinsul formulei dispoziţiei clauza закѣска[5], tot aşa actele în care formula martorilor începe cу велика мартѹріа[6] sau мартор[7], precum şi unele hrisoave solemne externe[8]. Apoi tot pecetea mică dar inelară are şi hrisovul extern al lui Antioh Cantemir din 29 iunie 1706[9].

Mijloacele prin care pecetea se fixa de act erau de două feluri: deoparte era suspendarea sau atîrnarea peceţii de act, iar de altă parte aplicarea ei direct pe act. Primul fel de a folosi pecetea este designat în Ţara Romînească prin verbul прикѣсити[10] [a atîrna], iar în Moldova prin: прикѣсити[11] [a atîrna], закѣсити[12] [a atîrna], прикѣзати[13] [a lega], закѣзати[14] cu acelaşi sens — şi запечатлѣти[15] — [a pecetlui]. Cel de-al doilea sistem de folosire al peceţii este designat în Ţara Romînească prin verbele: запечатлѣти[16] [a

---

[1] Vezi Šafařík, *Památky dřevního písemnictví jihoslovanův*, p. 115.

[2] Vezi pentru termenul grecesc, *ibid.*

[3] Dar sînt şi hrisoave solemne ce au pecetea mijlocie, vezi de pildă actele moldoveneşti din 1 şi 5 iunie 1472 şi 22 mai 1476 în care însă formula martorilor începe cu марторіа.

[4] Vezi în acest sens, M. Costăchescu, *DM*, II, p. 128, 204, 379, 507.

[5] *Ibidem*, p. 363, 388, 423, 459 şi I. Bogdan, *DŞM*, I, 32.

[6] Vezi în acest sens I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 46, 56, 84 şi M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, I, p. 35. Fac excepţie de la această regulă trei acte de la Ştefan cel Mare, care deşi au la martori велика мартѹріа au totuşi pecetea mare (vezi I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 53, 156 şi 171).

[7] Vezi în acest sens I. Bogdan, *DŞM*, I, p. 93, iar excepţie este un act care deşi înserează termenul мартор, are totuşi pecetea mare (*ibid.*, p. 42).

[8] Vezi în acest sens, de pildă, M. Costăchescu, *DM*, II, p. 715, 731, 742, 745, 758, 762, 772, 778.

[9] Vezi facsimilul actului la N. Iorga, *Ştiri noi despre sfîrşitul secolului al XVI-lea romînesc*, extras din «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., Seria III, tom. XIX, Bucureşti, planşa III.

[10] Apare foarte rar în hrisoavele solemne ale Ţării Romîneşti şi numai în actele externe, vezi în acest sens actele din 8 septembrie 1439, 31 ian. 1500 şi 17 iulie 1644, verbul fiind exprimat la infinitiv, cu excepţia actului din 1500 unde este în aorist sigmatic.

[11] Acest termen alcătuieşte o caracteristică pentru atîrnarea peceţii domneşti.

[12] Vezi de pildă actele din 1 martie 1507 şi 12 febr. 1525.

[13] Vezi de pildă actele din 3 apr. 1588, 16 martie şi 30 aprilie 1591.

[14] Vezi de pildă actul din 18 noiembrie 1669 (la *ARPR*).

[15] Vezi de pildă actul din 28 august 1626 la *ARPR*, (CCXXXVII—1).

[16] Exprimat prin aoristul sigmatic запечатлѣхом, vezi actul din 18 sept. 1623, la *AS*, Radu vodă, IV — 23.

pecetlui] şi печетствовати [1] — cu acelaşi sens, iar în Moldova prin: поставити [2] [a pune], прилѣпити [3] [a lipi], приложити [4] [a pune], положити — [5] cu acelaşi sens — şi запечатлѣти [a pecetlui].

Atîrnarea peceţii de act — fapt în care se vede desigur o înrîurire a sigiliilor şi bulelor de metal ce erau neapărat suspendate de act [6] — se făcea după următoarea normă: grămăticul sfîrşind scrisul actului, perfora în patru locuri actele domneşti din Ţara Romînească [7] şi în opt locuri cele din Moldova şi anume în partea de jos a pergamentului, la mijloc, sub textul scris, alcătuindu-se astfel imaginea unei cruci. Prin aceste găuri ce în actele domneşti din Moldova se suprapuneau — patru cu patru — prin păturirea în două a părţii de jos a pergamentului [8] — se trecea un şnur de mătase, deseori în culoare roşie — culoare ce se fixează în Moldova sub Ştefan cel Mare, dar şi în alte culori [9], uneori însă şnurul este împletit în două şuviţe bicolore, roşie şi albastră — ce domină în Ţara Romînească din veacul al XVI-lea — sînt însă şi şuviţe de alte culori [10], iar alteori împletitura este alcătuită din şuviţe tricolore [11]. Împletitura şnurului se făcea după o anumită regulă şi ea se află numai pe faţa actului [12]. De capetele de jos ale şnu-

[1] Exprimat în participiu trecut pasiv masculin nedeterminat nominativ plural: печетствовани [pecetluite]. Vezi actul din 27 iulie 1654, copie în colecţia mea.

[2] Exprimat la perfect pers. I pl. поставили sau în aorist sigmatic pers. I pl., vezi de pildă actul din 15 febr. 1598 în colecţia I. C. Miclescu-Prăjescu. Поставити este termenul cel mai des folosit, dar numai în actele private.

[3] Exprimat la aorist sigmatic persoana I singular: прилѣпих, vezi actul privat din 1 sept. 1591, la *AS* ,Neamţ, LXXXII—1 şi pers. I pl.: прилепихом, în actul din 29 apr. <1608>, de la *ARPR*.

[4] Exprimat în aorist sigmatic pers. I pl.: приложим sau în perfect pers. a III-a pl.: приложили сѫ, vezi de pildă actul din <17 martie 1591> copie la *II* şi actul din 28 oct. 1599, la *AS*, A.N. XXXIII—8. Am întîlnit însă şi amîndoi termenii: приложихмо и поставихмо [am aplicat şi am pus], vezi actul din 29 sept. 1593, la *AS*, Neamţ, XIX—1.

[5] Exprimat în aorist sigmatic pers. I pl.: положим, vezi de pildă actul din 12 iunie 1603, la *AS*, Neamţ, II—7.

[6] Vezi A. de Boüard, *MDF*, p. 342.

[7] Aceste găuri se făceau aproape totdeauna între cuvintele воевода şi млстїѫ din subscrierea neautografă.

[8] Sistemul păturirii în două este împrumutat din diplomatica latină a Poloniei (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 156, nota 6). Este de relevat aici că sistemul din Ţara Romînească de a atîrna pecetea la act fără a pături partea de jos a pergamentului a fost cu totul dăunător actelor, căci greutatea suportului de ceară al peceţii nu numai că a distrus uneori partea de jos a pergamentului, dar prin lipsa de rezistenţă a pergamentului s-a ajuns şi la căderea — de aici şi pierderea — peceţii. De aceea avem o serie de acte cărora pecetea le lipseşte (vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 37, nota 2). Sînt însă şi excepţii în sensul că şi în actele din Ţara Romînească se pătureşte în partea de jos pergamentul, vezi de pildă hrisovul din 11 iulie 1475 destinat braşovenilor (D. P. Bogdan, *DSR*, p. 156, nota 5) iar dintre actele interne hrisovul din 30 iunie 1572 şi cel din 27 ian. 1614 (la *ARPR*, Peceţi, nr. 237 şi 238).

[9] Astfel este verde la peceţile de pildă ale actelor din Ţara Romînească cu datele 16 sept. 1440 şi 14 oct. 1465 şi în actul moldovenesc din 1 iulie 1436, albastru în actele moldoveneşti din 8 iulie 1428 şi 31 iulie 1431, cafeniu închis în actul moldovenesc din 19 febr. 1446 şi în acela din 24 febr. 1452 şi galben în actul din 31 iulie 1451.

[10] De pildă roşu cu verde în actele Ţării Romîneşti din 5 apr. 1567, 12 aug. 1575 şi 20 febr. 1580 şi în cele moldoveneşti din 17 aug. 1428 şi 8 oct. 1434. Roşu şi cafeniu în actele moldoveneşti din 3 sept. 1445 şi 30 sept. 1448, galben şi roşu în actul din 20 dec. 1455.

[11] De pildă: roşu, albastru şi verde în actele Ţării Romîneşti din 10 noiembrie 1579 şi 12 ian. 1587, roşu, galben şi negru în actul moldovenesc din 24 aug. 1443.

[12] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 156.

rului se fixează apoi pecetea actului alcătuită dintr-un suport de ceară de albine, de formă rotundă, în a cărui cavitate modelată în formă de grilaj printr-un vîrf ascuțit de metal, se turna un strat foarte subțire, de 1 sau chiar 0,5 mm de ceară roșie, peste care se aplica matricea metalică a peceții. Este de subliniat însă faptul că unele dintre cele mai vechi acte domnești din Moldova cunosc sistemul apusean al atîrnării peceții de act prin fîșioare de pergament — o bandă îngustă de pergament trecută printr-o tăietură ce s-a făcut în partea de jos a pergamentului actului și pe care bandă cînd era vorba de o pecete boierească se scrie uneori și numele posesorului peceții [1].

Aceasta este pecetea atîrnată care, în Țara Romînească era numai pecetea mare, pe cînd în Moldova pînă la jumătatea veacului al XVI-lea în actele interne domnești scrise pe pergament găsim și pecetea mare și mijlocie, iar uneori chiar și pecetea mică.

Este apoi de adăugat faptul că unele acte private din Moldova și anume din cele ale fețelor bisericești — destul de puține însă — cunosc și ele pecetea atîrnată [2].

Aplicarea peceții direct pe act, cunoscută celor mai multe din actele slavo-romîne, care din acest punct de vedere formează o caracteristică a actelor scrise pe hîrtie, se făcea după următoarea normă: se înțepa pergamentul actului pe verso cu zeci de înțepături mici, aproape cît vîrful acului, făcute cu un obiect metalic al cărui vîrf era destul de subțire — toate aceste înțepături dispuse în cerc, alcătuind un cîmp grăunțos ca și grilajul de la pecetea atîrnată ce reținea ceara peceții. Alteori însă se făceau în pergament o serie de incizii în formă de unghi ascuțit — fiecare incizie pornind de pe verso spre fața pergamentului actului — incizii dispuse apoi în verticală — pe un rînd, două sau chiar și trei — ale căror colțuri triunghiulare, împingîndu-se din spate spre fața actului, pătrundeau în corpul cerii și astfel ceara se prindea bine de act. După ce se făceau aceste înțepături sau perforări, se turna un strat subțire de ceară roșie, în actele domnești, verde sau albă în cele private, peste care se aplica matricea peceții [3]. Se obișnuia uneori atunci cînd actul era scris, de pildă, pe piele, ca peste ceara fierbinte să se puie puțin bumbac scămoșat, aceasta pentru conservarea peceții. Deseori însă acest bumbac este înlocuit printr-un pătrățel de hîrtie și aceasta indiferent dacă actul era scris pe piele sau hîrtie — dar în acest caz hîrtia protectoare slujea drept pecete propriu-zisă a actului, căci ea se aplica de îndată ce se turna ceara fierbinte, iar apoi peste respectivul pătrățel se presa matricea și aceasta este *pecetea timbrată*. Pentru o și mai bună pază a unei atari peceți, hîrtia ce o alcătuia se cosea de act în formă de romb, cu un șnur subțire de mătase albă ori colorată, uneori însă și cu ață de bumbac sau de cînepă [4]. Este de remarcat însă că atunci cînd materialul de scris al actului îl alcătuia hîrtia, în acest caz nu se mai perfora ca pergamentul [5], ci ceara fierbinte se turna de-a dreptul pe hîrtie, peste care se aplica matricea ori se forma pecetea timbrată [6].

---

[1] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 155, nota 7.
[2] Vezi de pildă actul din 5 mai 1575, la *AS*, Peceți, 225.
[3] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 157.
[4] *Ibidem*, p. 157—158.
[5] Sînt și unele excepții, căci un act de la Radu Mihnea din 21 decembrie 1633 (la *ARPR*, Filiala Iași, fondul Spiridoniei) și altul de la Gheorghe Ghica din 29 martie 1659 (la *ARPR*) au hîrtia înțepată ca și pergamentul.
[6] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 158—159.

Pecetea se aplica la act după sfîrşirea lui, adică după ce fusese iscălit de domn sau de marele logofăt — cînd acest element diplomatic există[1].

Pecetea timbrată — un împrumut din cancelaria latină a Ungariei[2] — caracterizează actele domneşti faţă de cele private[3].

În ceea ce priveşte pecetea aplicată, este de indicat şi înrîurirea ce a exercitat-o procedeul de creare al peceţii atîrnate, căci am întîlnit cîteva acte moldoveneşti unde întîi s-a turnat un suport rotund de ceară galbenă, iar între muchiile acestuia s-a turnat ceara roşie, peste care s-a aplicat matricea[4].

Pecetea aplicată putea fi atît a matricei mijlocii şi mici, cît şi a celei mari, aceasta mai ales în actele domneşti din Moldova începînd de pe la jumătatea veacului al XVI-lea, cînd cele mai multe acte se scriu pe hîrtie — dar sînt destule exemple şi pentru actele domneşti din Ţara Romînească.

Locul ce-l ocupa pecetea aplicată în act era imediat după text, în partea de jos, la mijlocul materialului de scris; cînd însă materialul de scris era alcătuit din două foi, în acest caz pecetea se aplica între cele două foi, dar ea corespundea tot mijlocului specificat[5].

Însă în ceea ce priveşte scrisorile domneşti închise, acestea au pecetea aplicată pe locul unde se închidea scrisoarea. Şi acest procedeu, împrumutat din diplomatica latină a Ungariei ca şi pecetea timbrată, constă în faptul că după ce se păturea scrisoarea în două sau în mai multe părţi, partea păturită se străpungea, la mijloc, în două locuri paralele şi verticale, cu un obiect ascuţit de metal, iar prin aceste tăieturi se trecea o bandă îngustă de hîrtie, ale cărei capete se prindeau apoi sub ceara peste care se aplica matricea[6].

Acte cu mai multe peceţi. Toate actele domneşti interne din Ţara Romînească poartă numai pecetea emitentului. Nu însă acelaşi lucru prezintă unele acte externe, atît din Ţara Romînească, cît şi din Moldova, ce au pe lîngă pecetea emitentului şi peceţile martorilor — fapt ce este caracteristic actelor colective, adică acelor acte ce aveau autoritate nu numai prin prezenţa emitentului, ci şi a martorilor care luau parte la darea hotărîrii[7]. Astfel, pentru actele domneşti din Ţara Romînească este privilegiul lui Radu Prasnaglava din 17 mai 1421 ce pe lîngă pecetea emitentului — de fapt nu a lui, ci a lui Mircea cel Bătrîn — are patru peceţi boiereşti. Tot aşa privilegiul lui Vlăduţ din 1 august 1511, ce are şi el 13 peceţi boiereşti, cît şi cel al lui Neagoe Basarab din 17 martie 1517 ce are patru peceţi boiereşti pe lîngă pecetea domnului[8].

Pentru Moldova sînt de semnalat hrisoavele solemne, omagiale, începînd cu al lui Roman Muşat din 5 ianuarie 1393[9]. Dar în Moldova veacului

---

[1] Faptul este dovedit de pildă de actele domneşti din Moldova cu datele 19 ianuarie 1613 şi 1624 ce se află la *ARPR* (fond Creditul Financiar Rural şi LXXXIV—208).

[2] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 159.

[3] Am întîlnit însă şi exemple de peceţi timbrate, în acte private, vezi în acest sens zapisul din 4 aprilie 1597 de la *ARPR*, CCLVII — 12.

[4] Vezi în acest sens actul lui Constantin Movilă şi al lui Miron Barnovschi, la *ARPR*, CLVII — 84 şi LXXXIV — 138.

[5] Vezi de pildă actele moldoveneşti de la *AS*, Neamţ LIV — 3 şi de la *ARPR* CIII — 157, 164, 165, CLX — 195 şi CXVI—156.

[6] Vezi D. P. Bogdan, *DSR*, p. 159.

[7] Vezi în acest sens A. de Boüard, *MDF*, p. 348.

[8] I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXXI, LXXV şi p. 10.

[9] Vezi în acest sens de pildă, actele de la M. Costăchescu, *DM*, II, nr. 165, 167, 173, 175, 177.

al XV-lea avem şi cîteva hrisoave solemne interne, ce pe lîngă pecetea domnească — de obicei cea mică [1] — au şi peceţile boiereşti, iar uneori chiar şi ale feţelor înalte bisericeşti şi acest caracter colectiv îl au nu numai actele ce în dispoziţie cuprind clauza закѣска, ci şi actele ce în formula martorilor au termenul: мартоpiа кєлика, мартѹpiа sau мартор [2], în loc de кѣра.

Acte domneşti cu două peceţi. Există cîteva acte domneşti externe, dar şi interne, ce au cîte două peceţi domneşti. Aşa e de pildă tratatul lui Mircea cel Bătrîn din 1411 ce are pecetea mare domnească în limba latină, alături de pecetea mică cu legendă slavă [3]. Tot aşa este şi actul omagial din 5 ianuarie 1393 al lui Roman I şi cel cu acelaşi caracter al lui Ştefan Muşat din <6 ianuarie> 1395 ce au aplicat pe dosul peceţii mari domneşti pecetea mică a emitentului [4]. Şi această fiinţare — a peceţii mari alături de pecetea mică — a fost explicată de I. Bogdan în sensul că pecetea mare este a statului, iar cea mică personală a emitentului [5].

Dar există şi acte interne cu cîte două peceţi, cum este de pildă actul moldovenesc din 15 aprilie 1607 [6], ce are pecetea mică timbrată între cele două foi, iar sub aceasta pecetea mare domnească, sau un act din februarie 1636 [7], ce are pecetea mare domnească întîi aplicată în ceară, apoi în tuş.

Acte cu peceţi străine. În diplomatica apuseană se menţionează cazul cînd moştenitorii foloseau sigiliile predecesorilor şi aceasta nu numai atunci cînd numele titularului matricei corespundea cu cel al urmaşului [8]. Atari cazuri se cunosc şi în diplomatica romînească, căci pecetea mare a actului extern al lui Radu Prasnaglava din 17 mai 1421 este amprenta matricei peceţii lui Mircea cel Bătrîn, iar în Moldova actul extern al lui Ivaşco fiul lui Petru Muşat din 1400 <înainte de 25 martie> poartă în pecete amprenta matricei lui Roman Muşat; la fel actul lui Roman al II-lea din 18 februarie 1448 [9] este sigilat cu una din matricele peceţii mari a tatălui său Iliaş. Tot aşa, actul lui Alexăndrel din 26 ianuarie 1453 este pecetluit cu una din matricele peceţii mari a lui Alexandru cel Bun [10].

Dar tot în diplomatica romînească mai sînt şi cazuri — destul de numeroase — cînd din pricina vitregiei vremurilor peceţile emitenţilor dispărînd de la actele respective, actele sînt sigilate cu matricele urmaşilor. Citez cîteva din ele: în Ţara Romînească actul lui Radu cel Mare din 19 iunie 1502 [11] poartă pecetea timbrată a lui Radu Paisie; cel al lui Mihnea cel Rău din 16 iunie 1508 [12] poartă pecetea timbrată a lui Petru cel Tînăr, iar actul lui Neagoe Basarab din 16 martie 1520 [13] are pecetea timbrată a lui Radu Paisie. La fel în Moldova, de pildă actele lui Alexandru cel Bun din 18 aprilie 1409 şi 5 aprilie 1412 [14] sînt sigilate cu una din matricele peceţii mari a fiului şi urma-

---

[1] Vezi mai sus, p. 153, notele 4 şi 5.
[2] Vezi mai sus, p. 140 şi 142.
[3] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LXXI.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] Vezi actul la *AS*, Neamţ, LIV—3.
[7] Vezi actul la *ARPR*, CCCLVIII—6.
[8] D. P. Bogdan, *SMPR.*
[9] Vezi mai sus, p. 156.
[10] D. P. Bogdan, *SMPM.*
[11] Vezi fascsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 210.
[12] *Ibidem*, p. 230.
[13] *Ibidem*, p. 295.
[14] *Ibidem*, p. 440.

şului acestuia Iliaş; la fel actul lui Petru Rareş din 9 martie 1535 [1] este sigilat cu una din matricele peceţii mari a lui Petru Şchiopul şi anume cu matricea ce o foloseşte pentru pecetea actului din 6 februarie 1577 [2] după cum un act al lui Simion Movilă din 23 octombrie 1607 [3], este semnat de Mihail Movilă şi sigilat cu una din matricele peceţii mici a aceluiaşi domn.

Datarea actelor cu ajutorul peceţii. Studiul în deaproape atît al emblemei, cît şi al inscripţiei peceţii este deosebit de important, întrucît ne poate îngădui datarea unor documente lipsite de dată. Aşa de pildă, cele două scrisori ale lui Radu cel Mare destinate sibienilor, scrisori ce se aflau în Arhiva naţională săsească din Sibiu sub cotele 32 şi 36 — astăzi la Arhivele statului din aceeaşi localitate — sînt amîndouă din vremea domniei lui Radu cel Mare, după cum ne-o dovedeşte identitatea peceţilor lor [4].

Acte fără peceţi. Există în diplomatica domnească slavo-romînă şi acte ce probabil din pricina unor împrejurări politice n-au mai reuşit a fi sigilate. Aşa sînt de pildă: un act din 23 octombrie 1607 de la Simion Movilă—ce apoi a fost sigilată de Mihail Movilă [5]—, un act din 1615 de la Ştefan Tomşa [6], un altul de la Moise Movilă din 25 martie 1635 [7] şi unul de la Gheorghe Ştefan din 12 aprilie 1657 [8], ce nu au avut de fel pecete.

ACTELE FALSE

Critica diplomatică îşi are originea în discernămîntul actelor autentice de cele false. Pornind de la elementele ce dovedesc autenticitatea unui act şi anume de la: materialul grafic, grafia, ortografia, lexicul, formulele diplomatice şi conţinutul actului [9] se poate ajunge la deosebirea unui act fals de un act autentic. Falsurile au existat întotdeauna şi fiinţează şi astăzi, asupra istoriei lor existînd o bogată bibliografie [10].

Sînt false atît actele făcute după modelul celor autentice, avînd însă ca peceţi peceţile desprinse de la actele autentice sau peceţi falsificate, cît şi actele în care se transformau anumite elemente diplomatice autentice, fie că se suprima sau se interpola, scopul fiind peste tot înşelăciunea [11]. Deseori suprimările şi interpolaţiile — adăugirile — se făceau direct pe actul autentic prin răzuire — *rasura* — sau prin ştersătură — *abolitio*. Iar dacă la mobilul falsului se adaugă mistificările istorice, ambiţia, mirajul măririlor, setea de îmbogăţire [12], căci pe baza actelor false clerul — mai ales mănăstirile — şi feudalii laici îşi temeiniceau deseori un drept sau altul asupra

---

[1] Vezi actul la *AS*, Peceţi, nr. 158.
[2] Loc. cit., Peceţi, nr. 175.
[3] Loc. cit., Sava — Iaşi, XXXV B—8.
[4] Scrisorile sînt publicate de P. P. Panaitescu, în *DS*, sub nr. III şi V, unde la p. 11 se susţine că scrisoarea de sub nr. III este din anul 1492 cînd Radu era coregent.
[5] Vezi notele 2 şi 3 de mai sus.
[6] Vezi actul la *ARPR*, LXXXIV—96.
[7] Vezi actul la *AS*, Peceţi, nr. 205.
[8] Vezi actul la *ARPR*, CLXXXI—52.
[9] Vezi şi M. N. Tihomirov, О частных актах в древней Руси, în «Исторические записки», nr. 17, 1945, p. 229—230.
[10] A. de Boüard, *MDF*, p. 14.
[11] În evul mediu, denumirea fals nu arată totdeauna un fals propriu-zis, ci uneori şi un act ce înfăţişa un viciu juridic (A. de Boüard, *MDF*, p. 17).
[12] Vezi şi A. de Boüard, *MDF*, p. 17.

proprietăţilor acaparate [1], apoi e uşor de prevăzut numărul falsurilor. Toate acestea scot în evidenţă folosul de netăgăduit al disciplinei diplomatice şi vastitatea cîmpului ei de cercetare.

În ceea ce priveşte diplomatica slavo-romînă şi aici falsurile au avut trecere, deşi sînt date ce arată că falsul se pedepsea cu moartea [2], dar falsurile în diplomatica slavo-romînă nu au excelat ca în Apus. Numărul actelor false este relativ redus şi aceasta mai ales în ceea ce priveşte falsul total.

Primele cercetări ale autenticităţii actelor se fac de către cei interesaţi aşadar în ceea ce priveşte diplomatica slavo-romînă acestea se produc în cancelariile domneşti şi private. Astfel, primul caz de cercetare a autenticităţii unui act ce ni s-a păstrat, ni-l redă actul lui Ştefan cel Mare din 25 ianuarie 1472 [3] prin care se întăresc boierului Şandro Tătăreanul sate ale soţiei lui pentru care are pîră cu Cernu, Romînel şi Drăgoi cu tot neamul lor. Se adaugă apoi în naraţie că cei pomeniţi mai sus « să nu mai aibă de acum înainte a pîrî şi nici a pomeni de aceste sate mai sus zise nici pe pan Şandru şi nici pe soţia lui, pe Magda şi nici pe copiii lor şi nici pe întregul lor neam niciodată în veci »: занѹж чєрнъ и ромънєл и дръгои страти и нс скони привилиами за чѹ (жиѹ)ж быда фалшєвна и єсми их сказили [fiindcă Cernu şi Romănel şi Drăgoi au pierdut cu privilegiile lor pentru că erau false şi le-am stricat]. Actul constatat ca fals era numit: — фалшєвна [fals], лъжєвна книга [4] [*carte mincinoasă*], зла книга и прѣлъстна [5] [carte rea şi înşelătoare], запис лъжн к [6] [zapis mincinos], sau la plural: лъжливє книгє [7] sau книги лъжничє [8] [cărţi mincinoase], нарѣдєчіє съ хитростіє [9] [direasă cu vicleşug]. Un atare act era *stricat* sau *rupt* de către cercetătorul autenticităţii lui [10]. Actul autentic se numea книга вѣрна [11] [carte credincioasă]. Se întîlnesc apoi menţiuni şi despre cercetarea părţilor falsificate din actele autentice, după cum de pildă în actul Ţării Romîneşti din 14 noiembrie 1570 [12] aflu următoarea menţiune:

---

[1] A. A. Şilov, Руководство по публикации документов XIX в. и начала XX в., под редакцией Костомарова. Главное Архивное Управление НКВДСССР, Историко-архивный Институт, 1939, p. 0.

[2] Vezi în acest sens actul Ţării Romîneşti din 22 octombrie 1585 (la *AS*, Donaţii, LVIII—2) unde se spune următoarele: понєж єст изводил бѫл и єдна зль книга и прѣлъстна прѣд мирчѣ воєводѹ ... а ѹ т-м гс а мѹ гледал и сѫдил по правдѹ и по закон и видѣл єст гсва мѹ тає книгъ злъ и прѣлъстна таж строил єст бълан да постєнг глав мѹ [fiindcă a scos Bălan *o carte rea şi înşelătoare* înaintea lui Mircea voevod ... iar la aceasta domnia lui a cercetat şi a judecat după dreptate şi după lege şi a văzut domnia lui acea *carte rea şi înşelătoare* astfel a stătut Bălan să-şi pue capul].

[3] Vezi textul actului la M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, p. 77.

[4] Vezi scrisoarea de la Dragomir, *DN*, pl. VII.

[5] Vezi mai sus nota 2.

[6] Vezi actul Ţării Romîneşti din 7 mai 1623, la *ARPR*, XCV—25.

[7] În actul Ţării Romîneşti din 7 iulie 1586 (la *ARPR*, achiziţii 155/1951).

[8] Vezi actul citat în nota 6 de mai sus.

[9] Vezi actul moldovenesc din 1636 (la *ARPR*, XCIV—85).

[10] Aşa de pildă în actul citat mai sus în nota 2 se spune: тѣрїх мѹ раздрал гсво ми ѹ днван [căci l-am rupt domnia mea în divan], tot aşa în actul citat în nota 9 de mai sus: и нарѣдєніи wт нєго вєщє възѣл сѧ и wрвали сѧ прѣд нами [şi diresele încă s-au luat de la el şi s-au rupt înaintea noastră].

[11] Vezi scrisoarea citată în nota 4 de mai sus.

[12] Vezi actul la *ASSI*, nr. 874.

книгѹ еж сѹт имали жѹпаница станка за по ѹпленіе ере ест бнѡ исхабена и ѡстрѹжена гдѣ сѹт били ꙁ ас, тере сѹт поставили ні ас [cartea de cumpărătură ce a avut jupînița Stanca era stricată și răzuită unde erau 7 000 aspri, căci au pus 18 000 aspri].

Ca acte false mai pot fi socotite în afară de unele din cele ale căror traduceri s-au publicat în capitolul *Documente îndoielnice* din colecția *Documente privind istoria Romîniei*, de pildă și actele din Țara Romînească cu datele: 8 ianuarie 1571, 8 octombrie 1592 și 8 ianuarie 1627, iar din Moldova actele cu datele 11 februarie 1400 și 15 februarie 1410.

Astfel falsurile actelor Țării Romînești specificate mai sus cu datele de 8 ianuarie 1571 [1] și 8 octombrie 1592 [2] se dovedesc prin: materialul grafic, grafie și limbă. Pentru actul cu data 8 ianuarie 1627 [3] căruia i s-a atașat o pecete autentică a lui Alexandru Iliaș, sînt de citat și referințele dascălului de slovenie Lupu din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, care făcînd o traducere a actului fals scrie, textual, următoarele: « Acest izvod s-a scris pe limba rumînească de pe hrisovul cel slovenesc de Luppu dascăl slovenesc dar cu multă nevoință și cu mare stradanie până am izbrănit acest izvod cum s-au putut căci acel ce l-au scris întăi, chip de sloveneaște nu a știut nimic meșteșugul sloveniei ».

Actul moldovenesc cu data 11 februarie 1400 [4] era socotit fals încă în 1921 de Dimitrie Onciul, întrucît scrierea lui nu este cea de la începutul veacului al XV-lea [5]. Dar în cazul acestui act grafia este mai puțin convingătoare, fiindcă falsificatorul a căutat să imite întrucîtva grafia actelor autentice din 29 august și 4 iunie 1400. Există însă alte elemente ce pledează pentru fals și anume: întîi abaterile de la formularul actelor autentice din veacurile XIV și XV. Astfel, în dispoziție, țara Moldovei exprimată prin textul: ѹ нашеи земли молдавскои este numită: нашіх правою ѡгниню и дѣдиню; în aceeași formulă apare clauza că privilegiul se acordă съ вьсѣм скатоком болѣром великым и вѣрним; apoi lipsește începutul coroborației. Pledează pentru fals și următoarele greșeli de limbă: acuzativul singular правою ѡгниню и дѣдиню în loc de genetivul plural; perfectul compus în plural ѡжичали în loc de singular, славнаго în loc de славы, ман книге în loc de книге, dativul singular нами în loc de нашеи, genetivul plural дѣти, în loc de дѣтеи, нашем și молдавьскою în loc de нашеи și молдавьскои, terminația acuzativului дѣдиню în и și кели ели în loc de келѣли есми. Sînt apoi și romînismele: ман. гжоўносж, рѹпгѹре, рѣхѹлы și ржпи — multe pentru actele de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun. Și un ultim argument este faptul că cele șase sate: Iacobești, Lățcani, Mînjești, Șerbotești, Șurinești și Teodorești dăruite vameșului Dan, nu mai apar în actele autentice ale veacurilor XV și XVI — căci am urmărit aceste sate inclusiv în actele lui Ștefăniță.

Actul moldovenesc cu data de 15 februarie 1410, prin care se dăruiește mănăstirii Moldovița munții Suhardul Mare și Mic, este fals pentru urmă-

[1] Vezi actul la *ARPR*. CXXXII—74.
[2] Vezi actul, loc. cit.. CXXXII—94.
[3] Vezi actul la *AS*, Cotroceni. XXXVII—7.
[4] Vezi o fotografie a actului. la *AS*, Fotografii II—2.
[5] Vezi D. Onciul, *Istoria Romînilor*, curs litografiat, București, 1921, p. 307—308.

toarele motive: *a)* în dispoziţie apare expresia нашꙋ новосъзданꙋ монастир, ce este un element specific actelor autentice din veacul al XVI-lea; *b)* rominismele жиръпън, пичор, жиралъч şi пълтиннии sînt multe pentru primul deceniu al veacului al XV-lea; *c)* în veacurile XV şi XVI, deşi se acordă mai multe acte aceleaşi mănăstiri — numai Ştefan cel Mare îi dă şase acte — însă în nici unul din actele respective nu sînt întăriţi munţii respectivi.

Socotesc de asemenea false atît scrisoarea externă atribuită lui Iliaş fiul lui Alexandru cel Bun, scrisoare acordată unor mercenari ruşi din Lituania [1] cît şi cartea lui Platon staroste al ţinutului Covurlui, datată prin: 17 mai 1496 [2] documente asupra cărora pregătesc un studiu amănunţit.

Printre actele autentice falsificate parţial sînt de enumerat de pildă din Ţara Romînească — pe lîngă cele despre care am scris în *Diplomatica slavo-romînă* [3] — şi actele cu următoarele date: 19 iulie 1517, 18 martie 1533, ianuarie 1609 şi 2 iunie 1616, iar din Moldova actele cu datele: 29 februarie 1579, 28 iulie 1612, 17 octombrie 1616, 13 martie 1621, 28 noiembrie 1636, 28 august 1639, 2 iunie 1648 şi 5 august ‹1603›.

Astfel în actul din 19 iulie 1517 [4] громач, дел şi є лик s-au scris posterior peste un text iniţial spălat, din care autentică este numai silaba гро; la fel s-a spălat сноком şi s-a scris posterior гор хотаром. În actul cu data 18 martie 1533 [5] partea stîngă din litera cifră м din data de an 7041 s-a ras şi a devenit astfel л, aşa că data de an nu este greşită [6], ci falsificată. În actul din ianuarie 1609 [7] s-au ras nişte cuvinte iniţiale şi s-au adăugat posterior али и съ всчин [dar şi cu vecini]. Iar în actul din 2 iunie 1616 [8] lîngă cifra л s-au adăugat posterior un al doilea л, făcîndu-se astfel м; la fel s-au adăugat şi cifrele ни după ѡкни.

Într-un act moldovenesc din 29 februarie 1579 [9] дка — iniţial, s-a corectat posterior în три, legat de хкалчи — aşadar jupan Cligorie, destinatarul actului, a falsificat zapisul în paguba socrului său Gligorcea, căruia îi împrumutase o sumă de bani şi pentru care Gligorcea zălogise 2 fălci de vie. În zapisul din 28 iulie 1612 [10] destinatarul Carp diac a prefăcut pe а final din єдна legat de част за ѡтнинꙋ în и, deci a făcut pluralul єдни [nişte].

---

[1] Publicată de două ori, întîi de I. Bogdan în *Cîteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni în secolul XIV şi XV*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria II, tom. XXIX (1906—1907), p. 627—628 apoi de Th. Holban în *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*, în «Revista istorică», XX (iulie-sept. 1934), p. 260, care nu ştie de fiinţarea ediţiei lui I. Bogdan. Însă ediţia lui I. Bogdan este mai bună ca cea a lui Th. Holban; această apreciere rezultă în urma colaţionării ce am făcut cu facsimilul dat de I. Bogdan, în *Album paleografic moldovenesc*, planşa 34, căci originalul aflat în *Archiwum Glówne* din Varşovia, a fost distrus în timpul ultimului război.

[2] Originalul la *AS*, A. N. MMDCLIX—1.

[3] D. P. Bogdan, *DSR*, p. 7—10.

[4] Vezi actul la *AS*.

[5] Vezi actul la *ARPR*, LXX—38.

[6] Cum se scrie în *Documente privind istoria Rominiei*, B, XVI, vol. II, p. 129.

[7] Vezi actul la *ARPR*, XLI—14.

[8] *Ibidem*, LXXII—20.

[9] Vezi actul la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei.

[10] Vezi actul la *ARPR*, CCXLII—1.

Într-un act domnesc din 17 octombrie 1616 [1] s-a ras мло din помлокаχ la fel cuvintele гдск şi мъ şi s-a scris posterior: да, радi, χн şi вгi, tot aşa пан s-a corectat în наш, apoi în acelaşi act peste tot s-a corectat млоканїє şi помлокачїє în продакїє.

În actul din 13 martie 1621 [2] s-au răzuit нижнаа част, peste care s-a înscris posterior: съ негрилешїи [cu Negrileştii]. Acest fals parţial a fost analizat în veacul al XVIII-lea după cum se vede din următoarea notă scrisă în veacul respectiv deasupra textului răzuit: нижча част au fost scris. În alt act, din 13 martie 1621 [3], s-a ras numele iniţial al destinatarului — петрѣ — şi s-a scris posterior апостол numele autentic al destinatarului fiind însă prezent în nota de pe verso, contemporană actului. În actul lui Vasile Lupu din 28 noiembrie 163. [4] destinatarul Neniul vornic de gloată a ras cuvintele злат бити ce urmau după вгн şi a adăugat тридесят. În actul aceluiaşi domn din 28 August 1639 [5] destinatarul Ştefan, fratele mitropolitului Varlaam a ras cuvintele и съ стак de după ѡнкани şi a adăugat posterior: и ѡт тѹлбѹрѣни. Iar în actul din 5 august <1603> data: к лто зра s-a adăugat posterior, la fel: пис ѹ ıас к лто зрı мал ка din zapisul Saftei, fata lui Bosancea din Blăgeşti [6].

[1] Vezi actul la *AS*, Bisericani, I—3.
[2] *Ibidem.* Peceţi, nr. 196.
[3] Vezi actul la *ARPR*, Peceţi, nr. 64.
[4] Vezi actul la *ARPR*, Filiala Iaşi, fondul Spiridoniei.
[5] Loc. cit.
[6] Vezi copia actului la *II.*

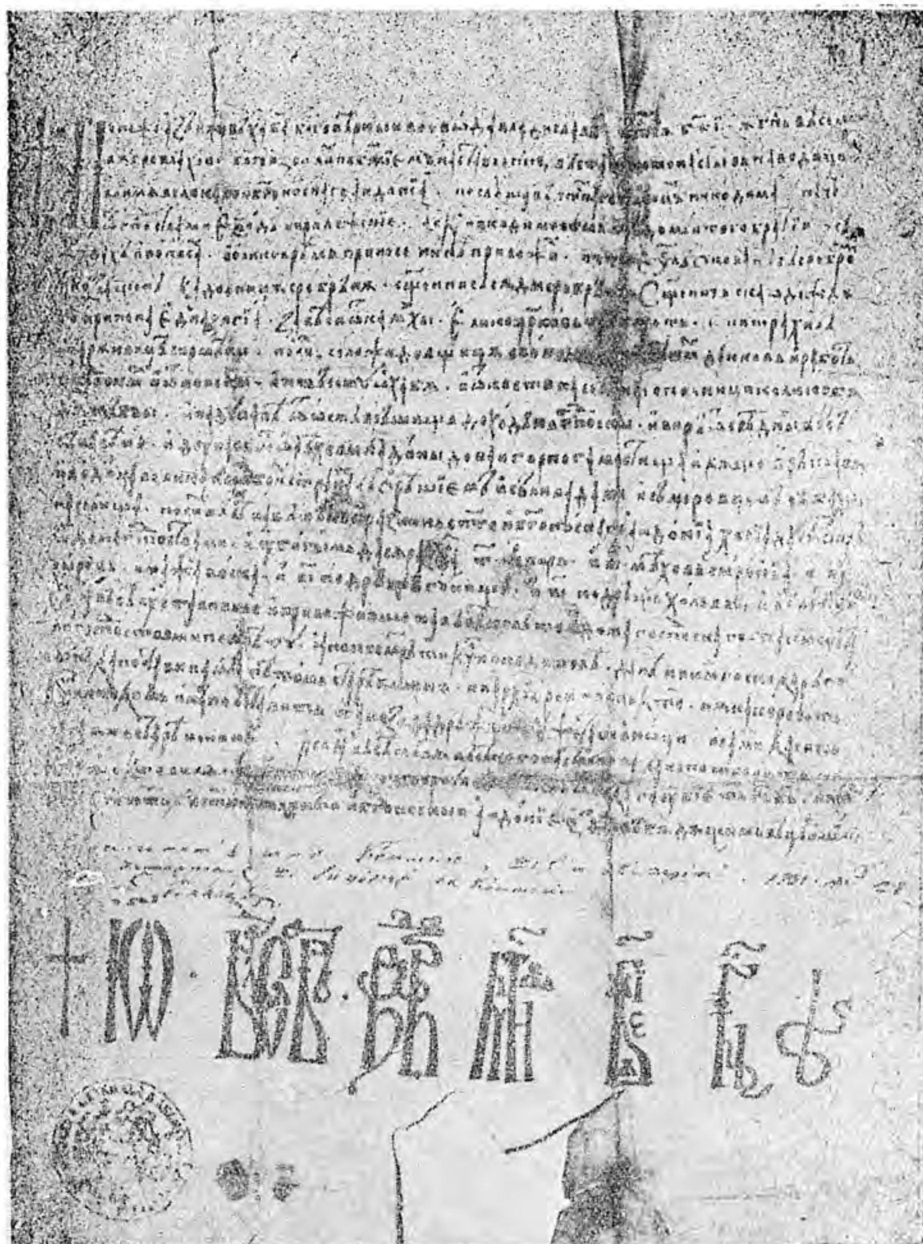

Fig. 1. — Hrisovul solemn al lui Vladislav I dat Voditei.

Fig. 2. — Hrisovul solemn extern al lui Roman Mușat din 5 ianuarie 1393 cu pecetea mare domnească și șapte peceți boierești pe benzile cărora scrie numele proprietarilor peceților.

Fig. 3. — Hrisovul solemn al mitropolitului Iosif Mușat din 7 ianuarie 1407, emis în asociere cu Alexandru cel Bun.

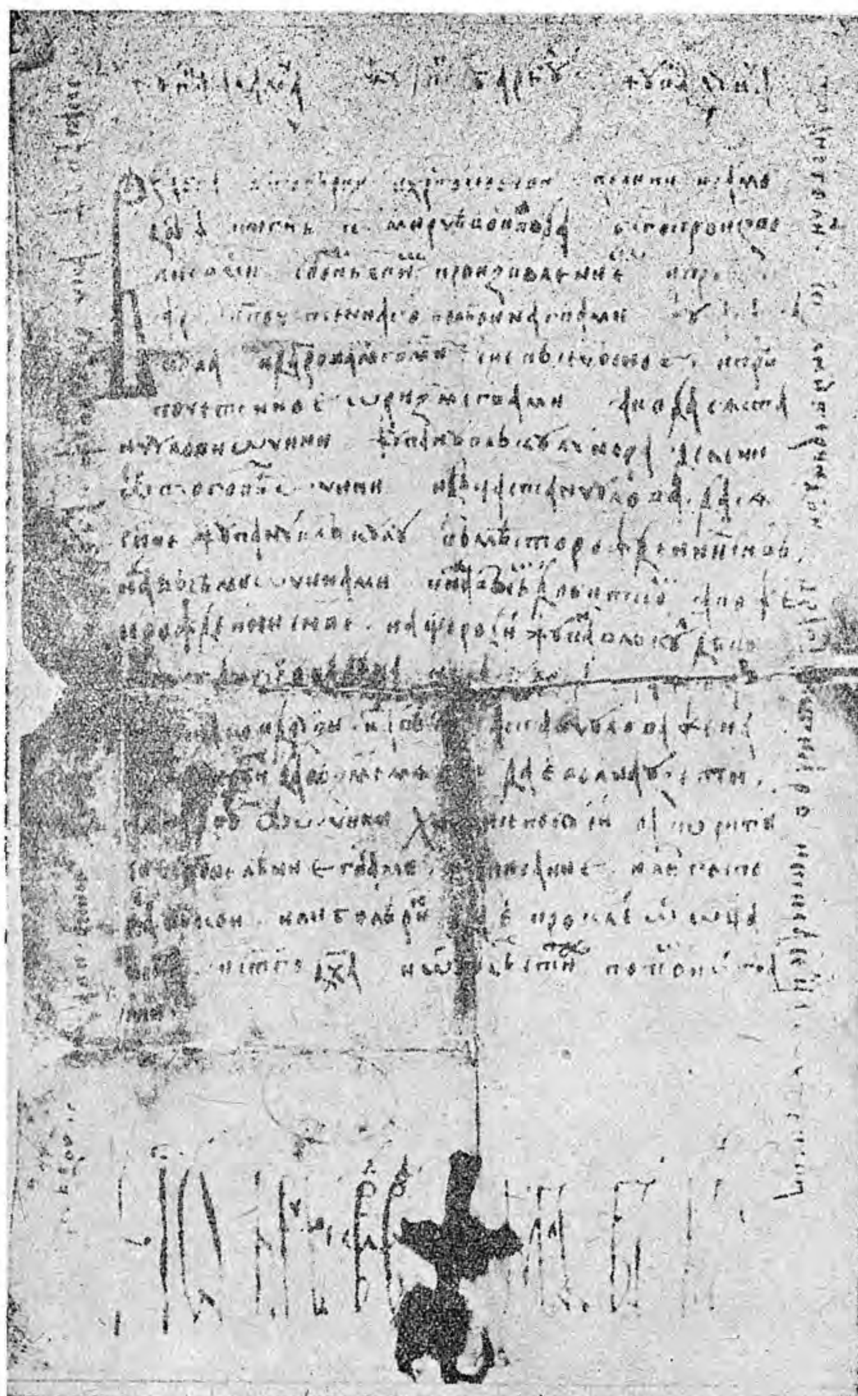

Fig. 4. — Hrisov simplu de la Mircea cel Bătrîn din octombrie ‹1409—1415›.

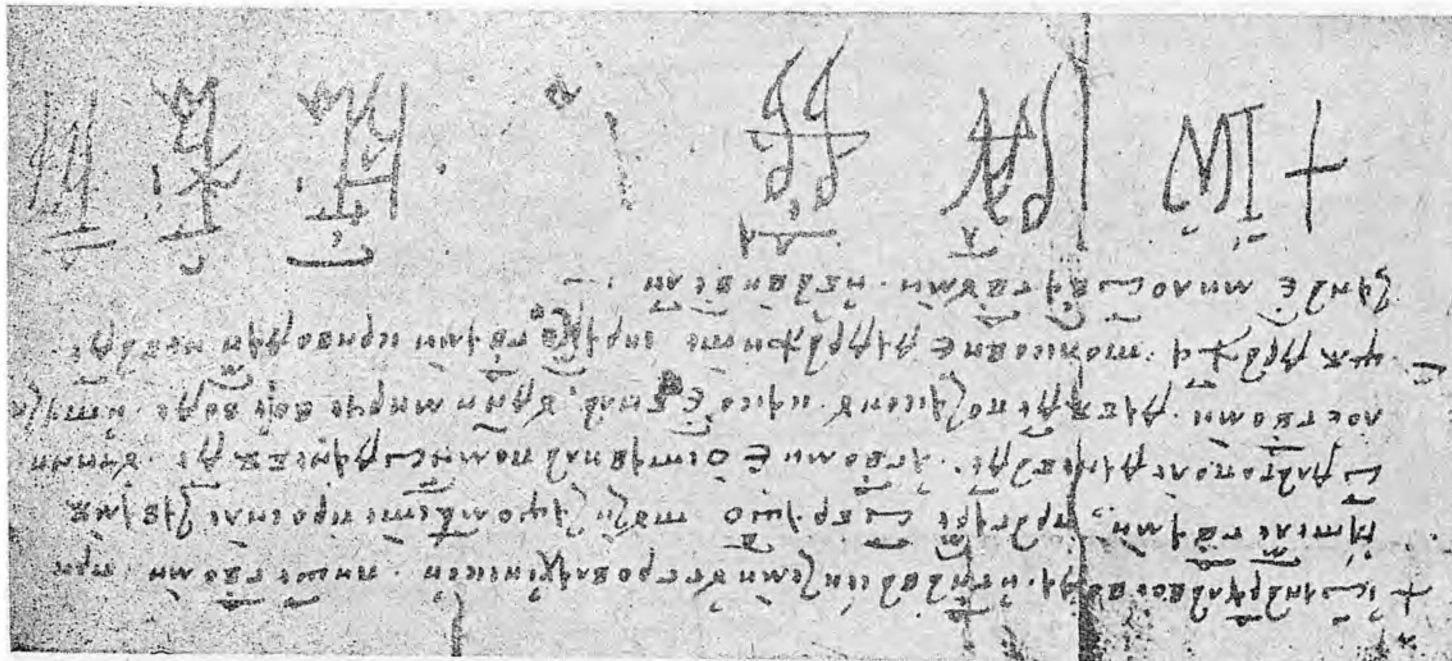

Fig. 5. — Scrisoare externă închisă de la Radu Prasnaglava. <circa 1424—1427>. Pata din dreptul rîndului cinci este o bucăţică a unuia din cele două capete ale bentiţei de hîrtie, capete care trecînd prin păturirea scrisorii se prindeau apoi sub ceara peceţii.

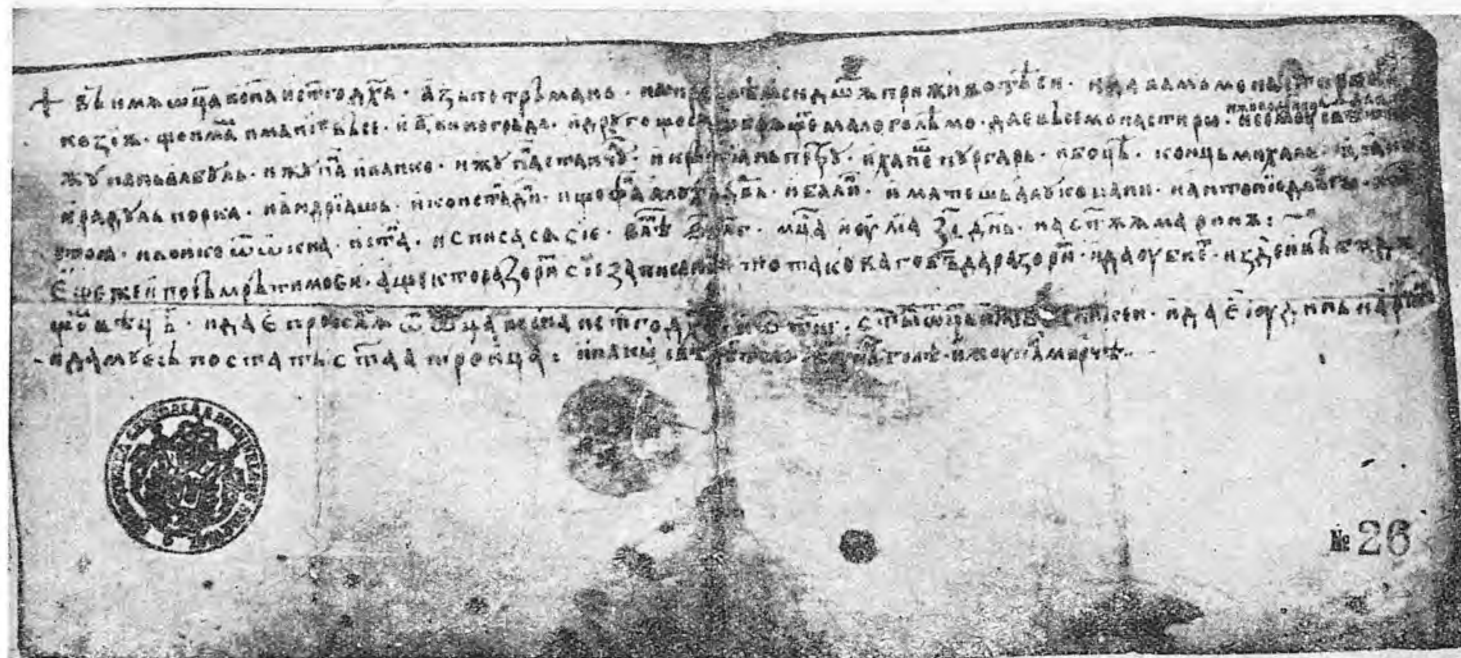

Fig. 6. — Diata lui Petriman din Țara Romînească, scrisă la 17 iulie 1425.

Fig. 7. — Misivă externă a lui Ştefan II cu pecetea timbrată, din 1435 mai 26.

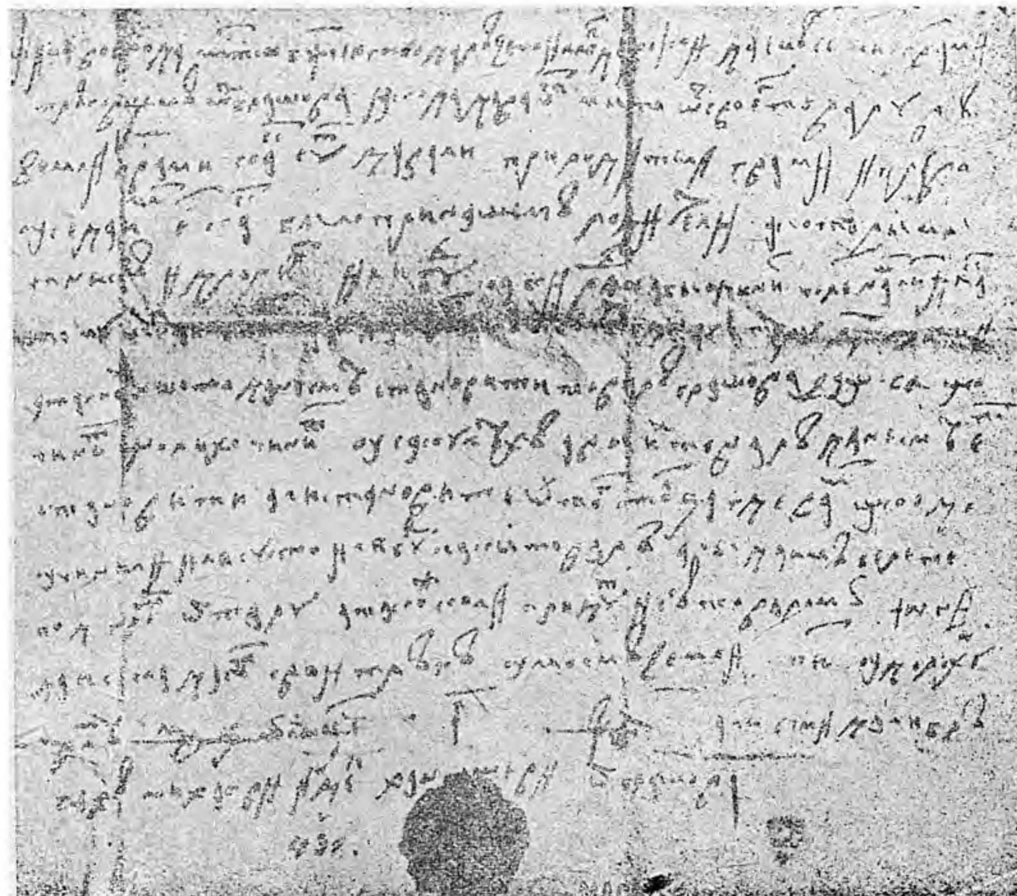

Fig. 8. — Hrisov simplu extern de la Iliaş I cu pecetea aplicată din 29 aprilie 1437.

Fig. 9. — Scrisoare deschisă externă cu peceţi aplicate de la Nan şi Ştefan, boierii lui Vlad Dracul.

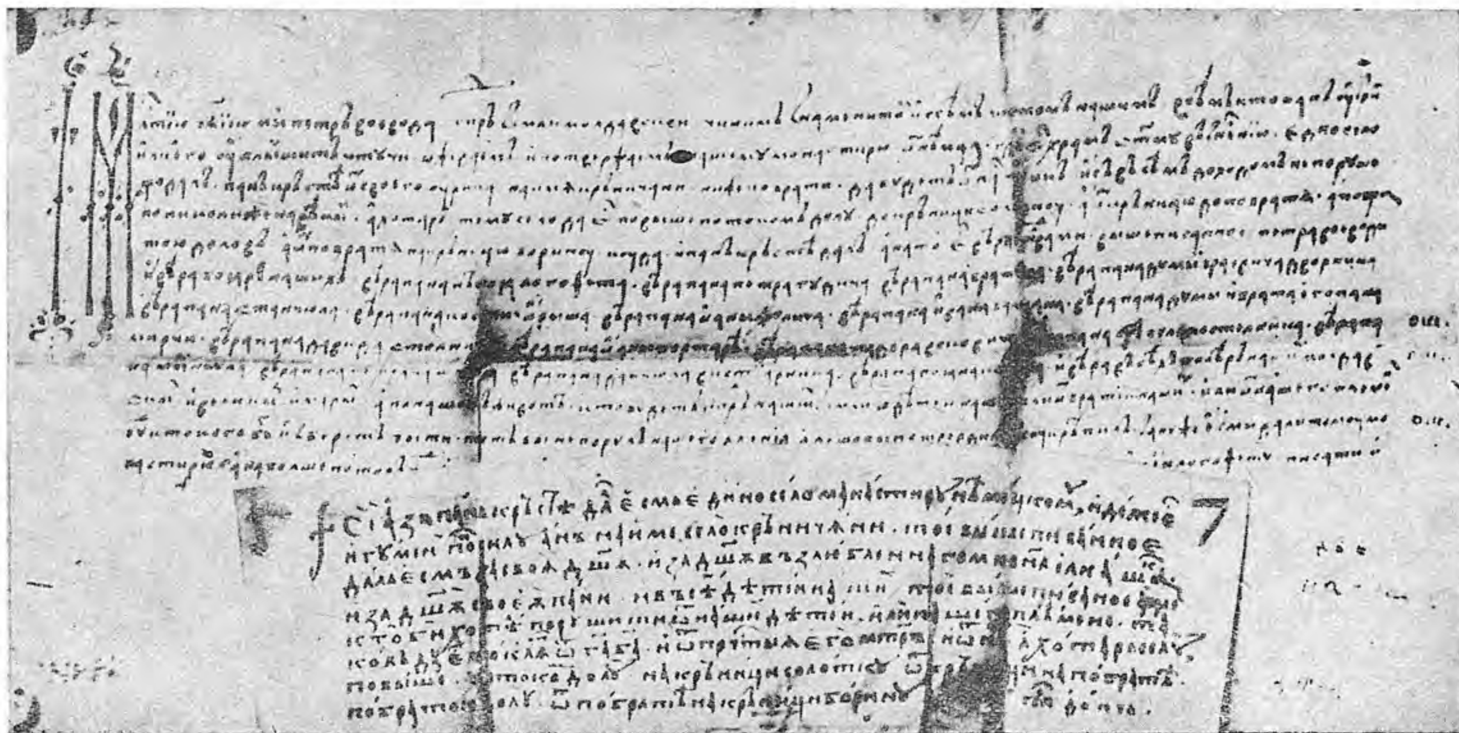

Fig. 10.—*a)* Hrisov solemn de întărire a zapisului dinainte de 10 octombrie 1448. *b)* Zapis moldovenesc ‹dinainte de 10 octombrie 1448›.

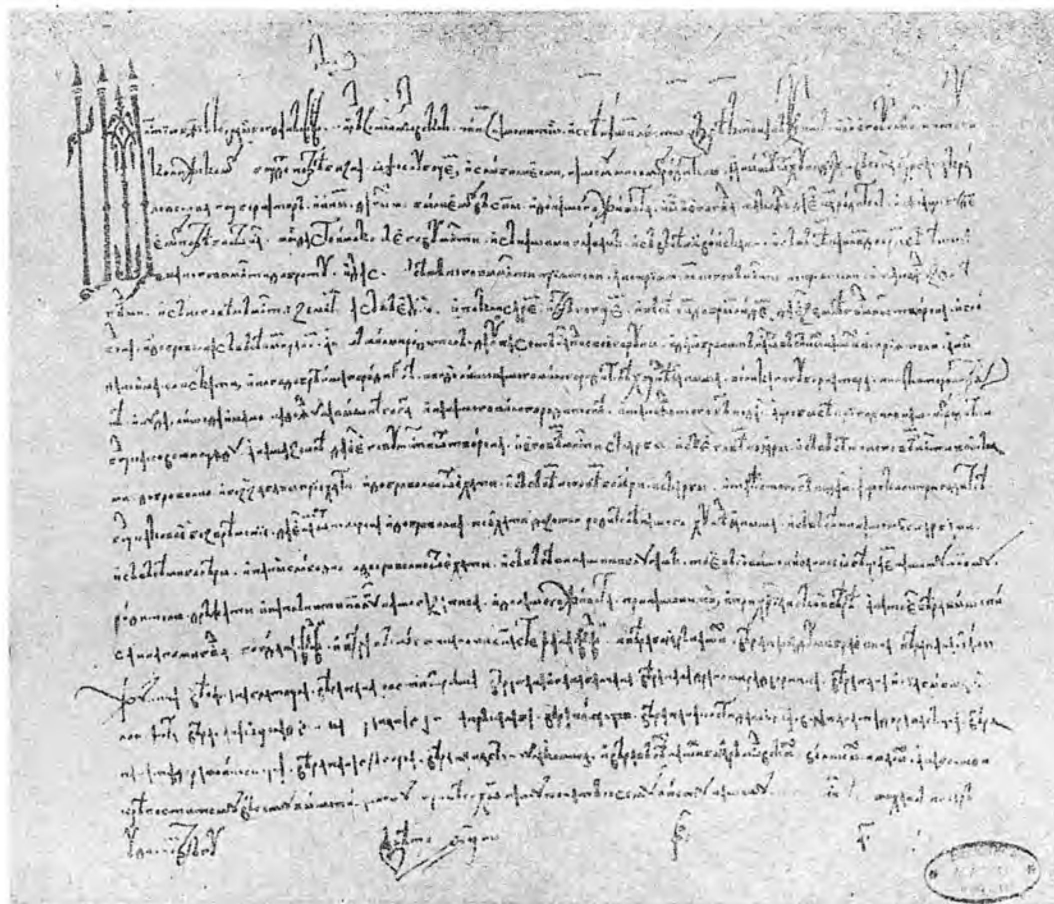

Fig. 11. — Hrisovul solemn extern al lui Bogdan II din 11 februarie 1450.

Fig. 12. — Zapis al pîrgarilor braşoveni <circa 1462—1463>.

447.

Fig. 13. — *a)* Scrisoarea lui Ştefan cel Mare către brăileni din 15 martie <1481>. *b)* Scrisoarea-răspuns a brăilenilor către Ştefan cel Mare, scrisă pe pagina a doua a hîrtiei cu scrisoarea lui Ştefan cel Mare.

Fig. 14. — Hrisov simplu de la Radu cel Mare din 15 aprilie 1498.

Fig. 15. — Scrisoare de la Moise vodă cu pecete timbrată şi subscriere neautografă în grafie obişnuită din 18 august <1530>.

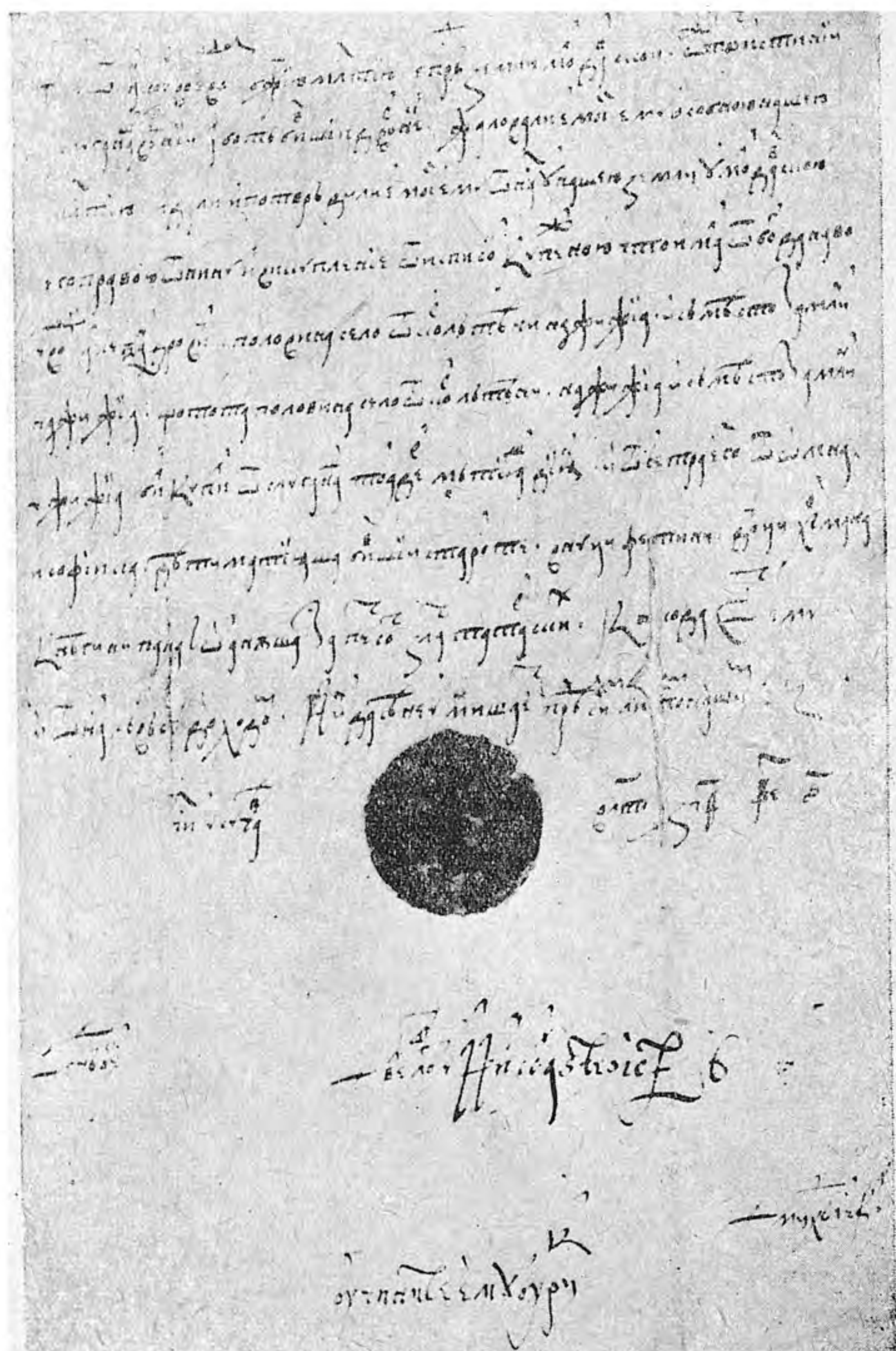

Fig. 16. — Hrisov simplu moldovenesc din 6 februarie 1581, cu subscrierea autografă a logofătului Stroici.

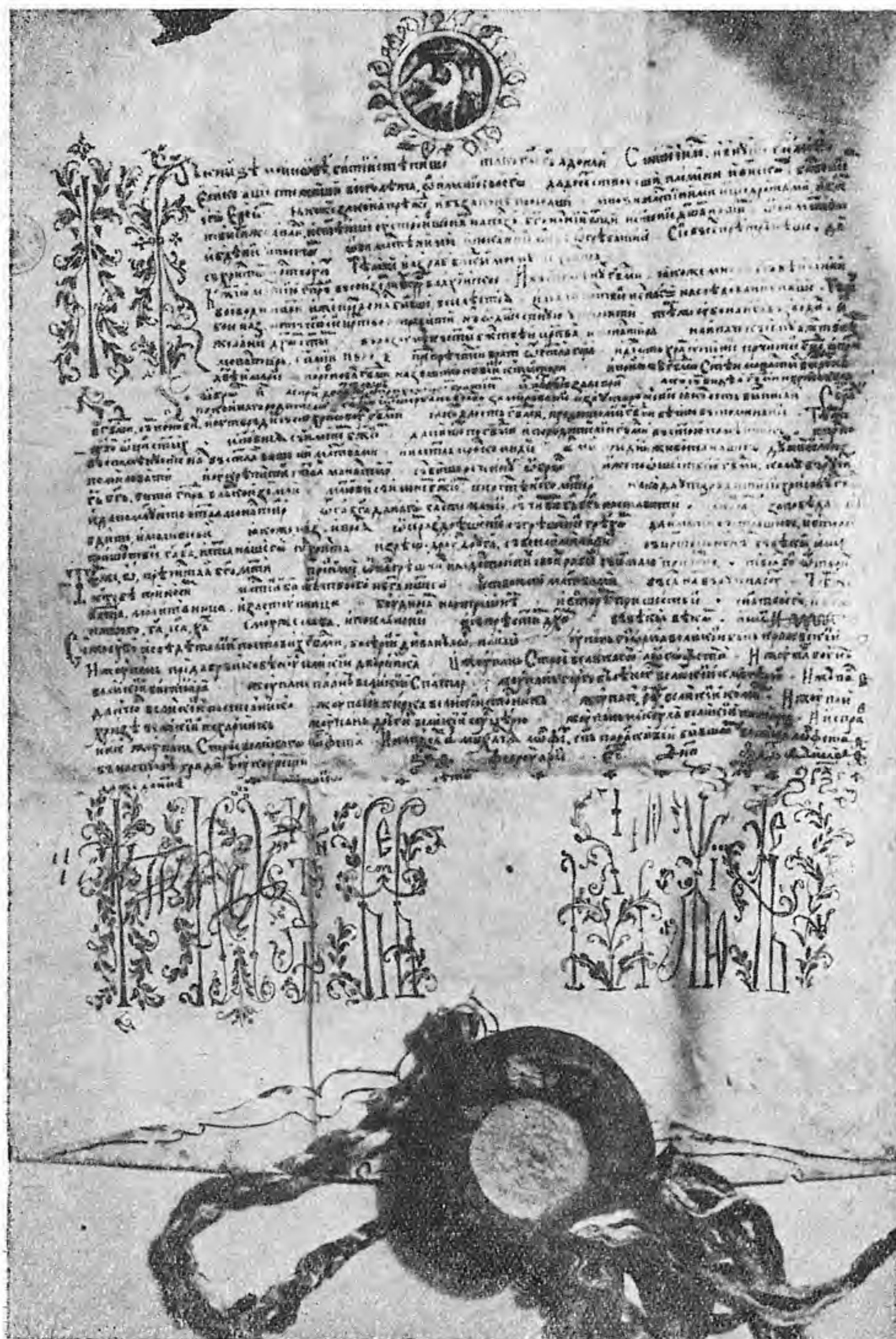

Fig. 17. — Hrisov solemn extern de la Constantin Cîrnul din 15 februarie 1655, cu subscriere neautografă şi autografă şi cu pecete atîrnată.

Fig. 18. Scrisoare externă de la mitropolitul moldovean Dosofteiu din 15 august 1679.

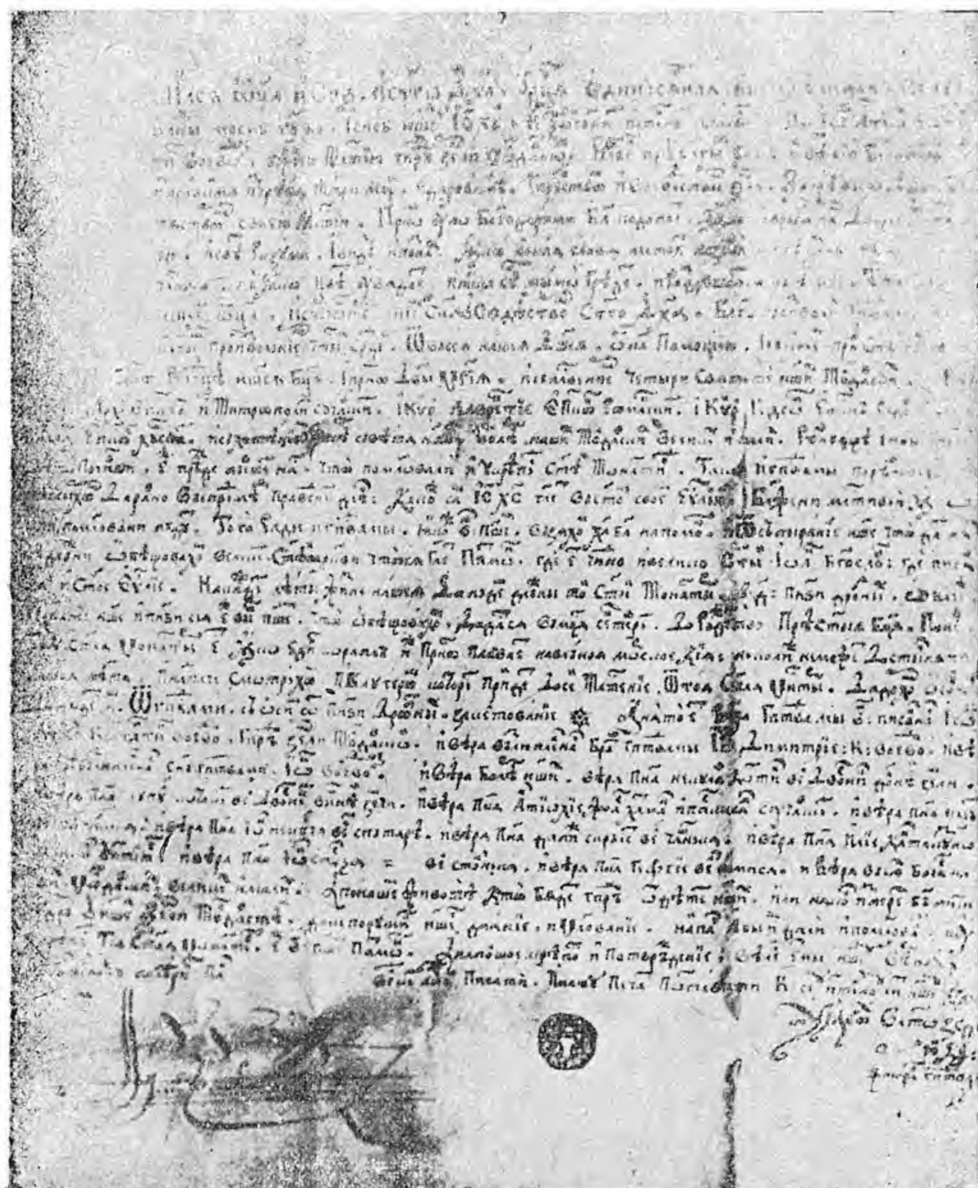

Fig. 19. — Hrisov simplu extern cu subscrierea autografă și pecetea inelară în tuș de la Antioh Cantemir din 29 iunie 1706.

Fig. 20. — Scrisoare externă închisă de la Mircea cel Bătrîn adresată lui Valdislav Iagello, cu elemente din influența destinatarilor.

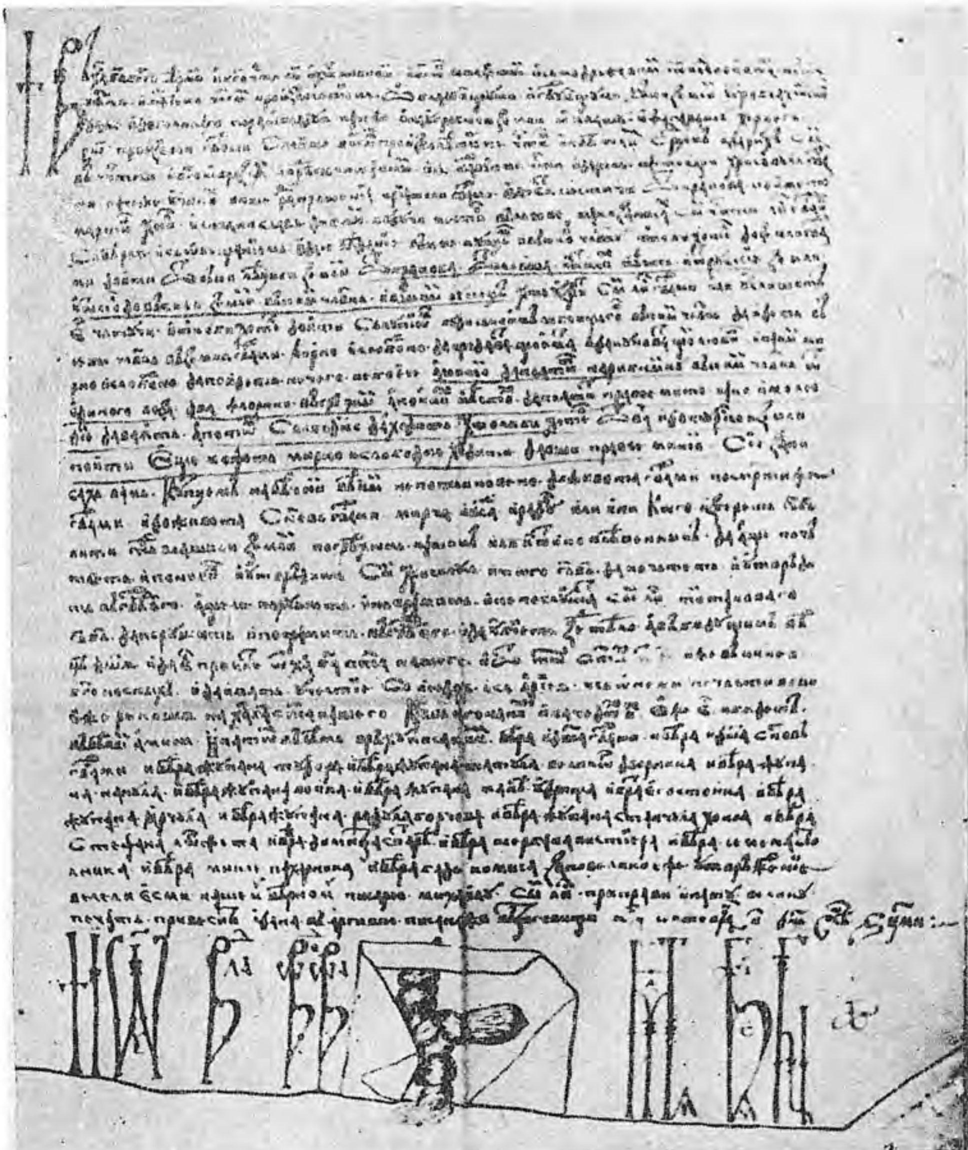

Fig. 21. — Hrisovul solemn extern al lui Vlad Dracul din 8 septembrie 1439 cu elemente de înrîurire a destinatarilor.

Fig. 22. — Hrisovul solèmn al lui Mircea cel Bătrîn din 27 iunie 1387.

Fig. 23. — Duplicat din veacul al XVI-lea după hrisovul solemn al lui Mircea cel Bătrîn din 27 iunie 1387, cu pecete timbrată.

Fig. 24. — Copie figurată contemporană după hrisovul solemn al lui Mircea cel Bătrîn din 1392.

Fig. 25. — Copie slavă liberă din secolul al XVIII-lea după un hrisov simplu al lui Mircea cel Bătrîn.

241

Fig. 26. — Traducere din veacul al XVIII-lea după un hrisov simplu de la Mircea cel Bătrîn.

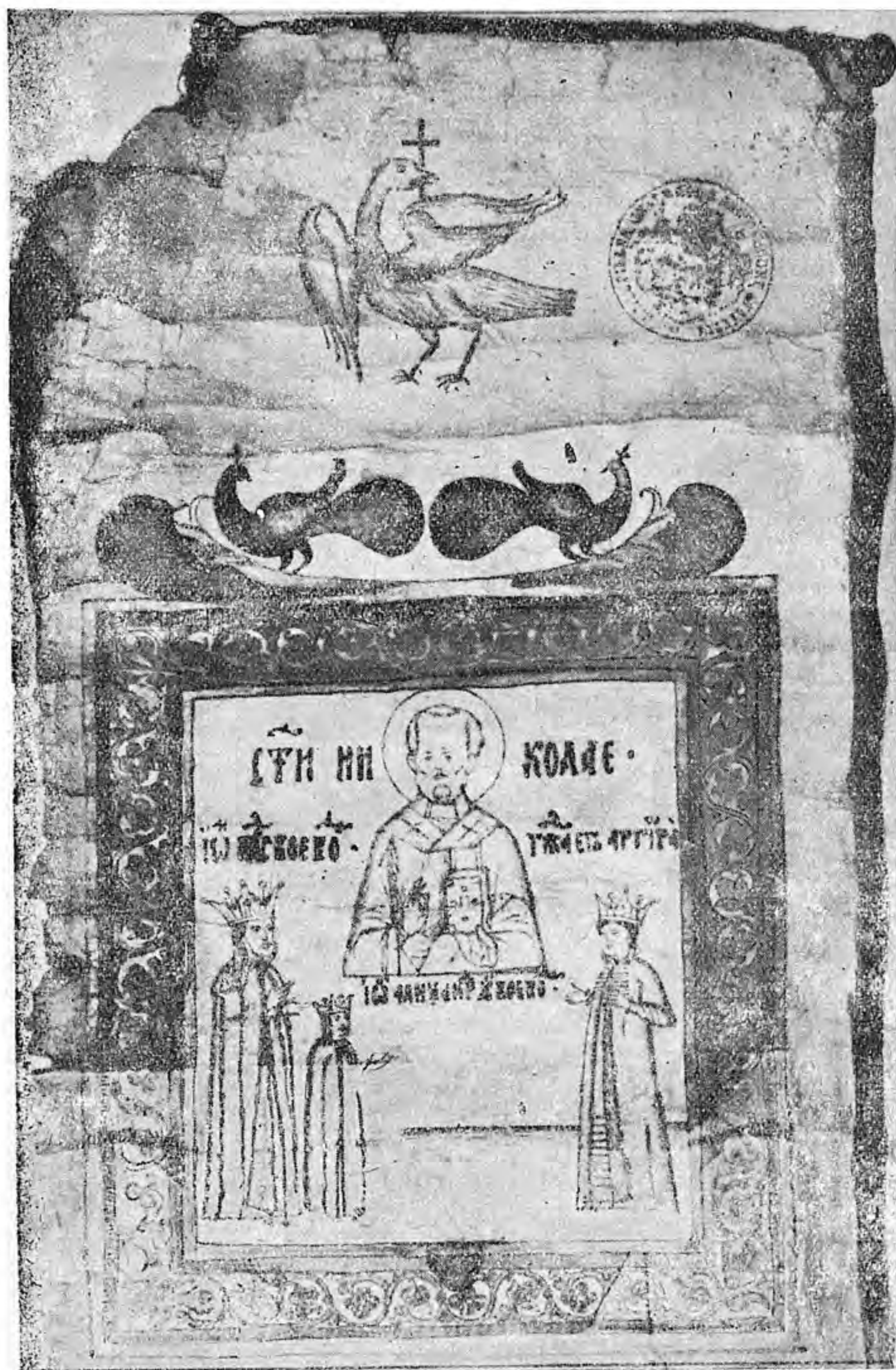

Fig. 27. — Miniatură de la începutul hrisovului solemn — scris în formă de sul — al lui Radu Mihnea, din 10 iulie 1616.

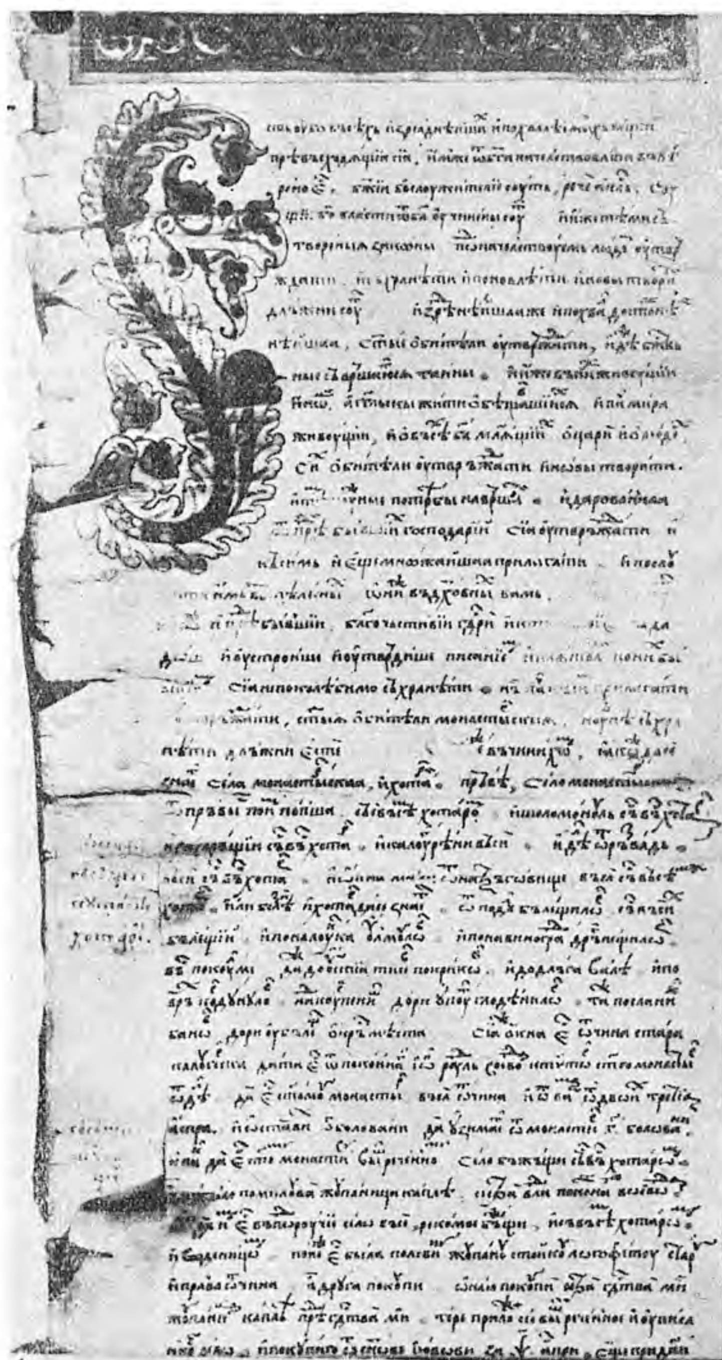

Fig. 28. — Începutul textului hrisovului solemn — scris în formă de sul — al lui Radu Mihnea, din 10 iulie 1614.

Fig. 29. — Hrisovul solemn al lui Constantin Cîrnul din 10 iunie 1656 — supranumit *hrisovul Buzeştilor* — scris în formă de sul, partea de la început.

Fig. 30. — *Hrisovul Buzeştilor* — mijlocul — cu capetele rulate sul.

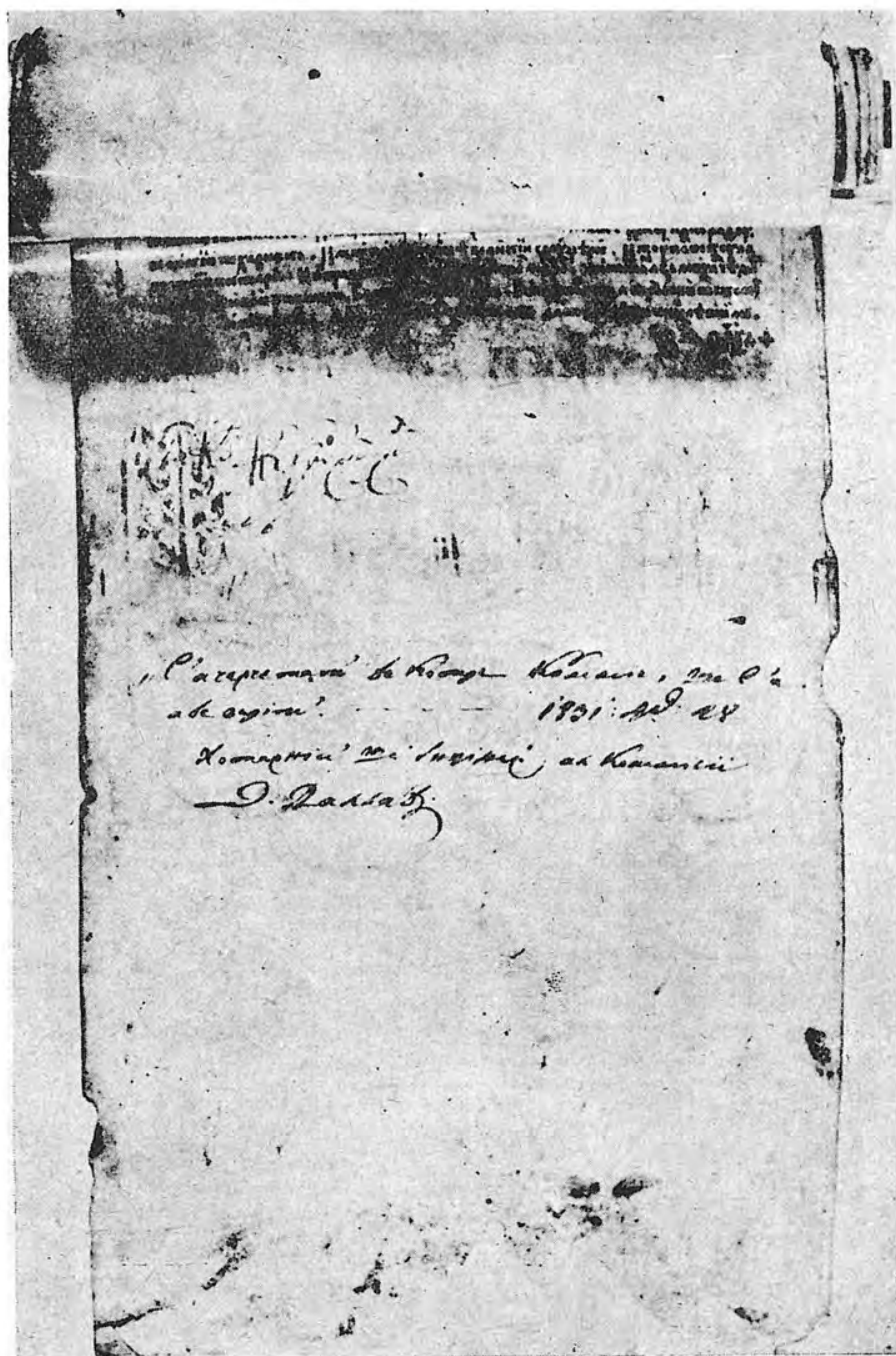

Fig. 31. — *Hrisovul Buzeştilor* — scris în formă de sul — sfîrşitul.

Fig. 32. — Palimpsest din vremea lui Ştefan cel Mare <3—17 martie 1490>.

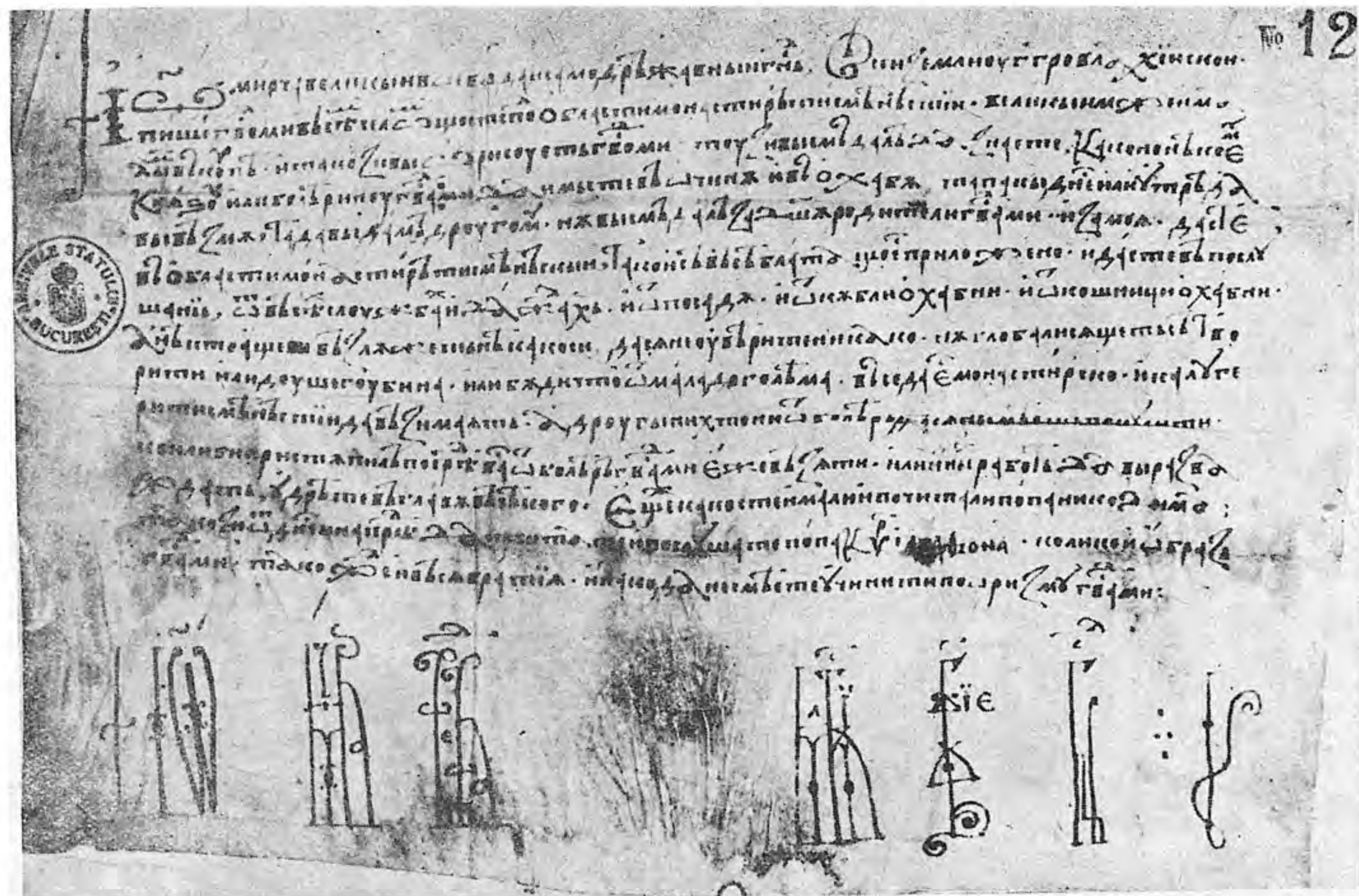

Fig. 33. — Scrisoare deschisă de la Mircea cel Bătrîn ‹din 1407›, cu o corectură contemporană în rîndul penultim

Fig. 34. — Act de la Mircea cel Bătrîn din 11 mai 1409.

Fig. 35. — Hrisovul solemn al lui Alexandru cel Bun din 20 august 1422, cu omisiuni în text.

Fig. 36. — Hrisov solemn de la Vladislav II din 5 august 1451, cu ştersături posterioare.

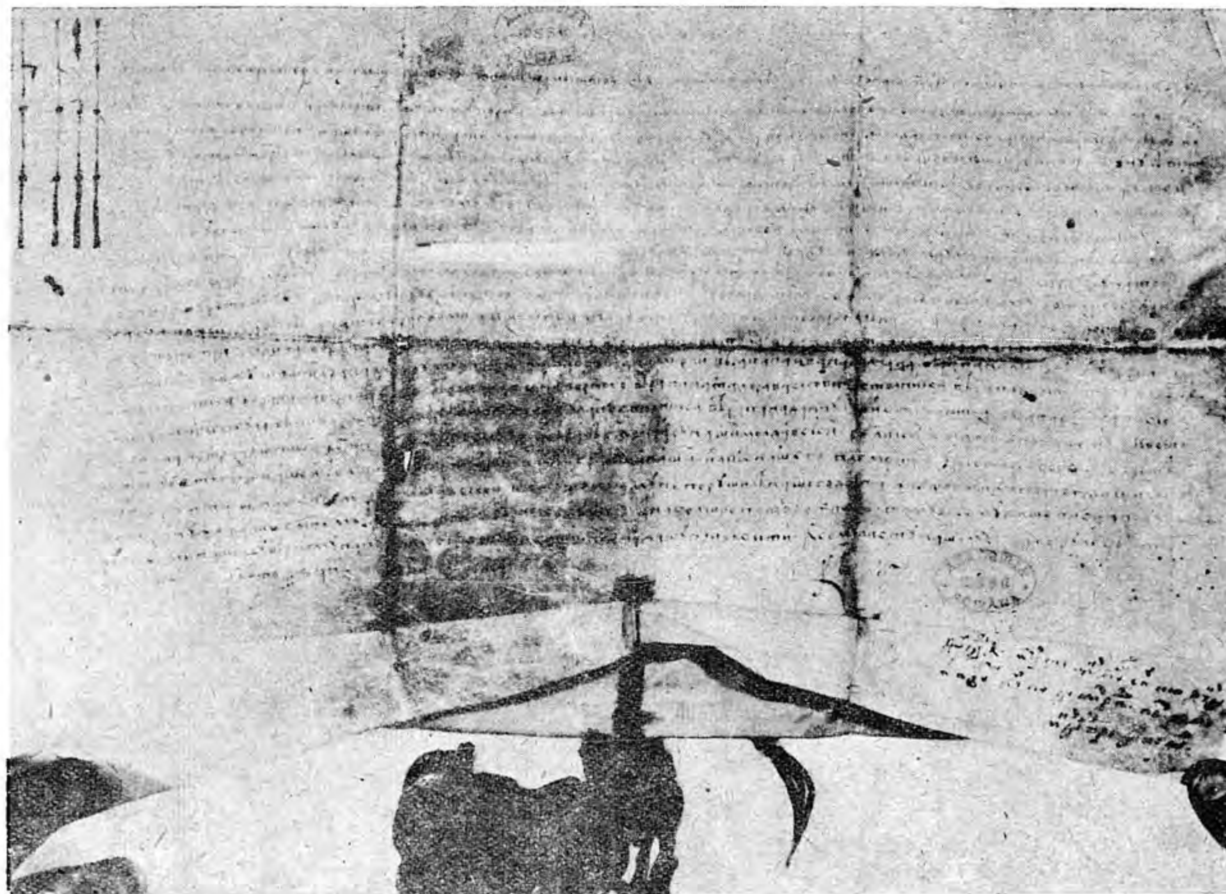

Fig. 37. — Hrisov solemn — cu ţăncuşă — al lui Petru Aron, din 26 iulie 1448.

Fig. 38.— Subscrieri neautografe în act de la Vladislav I şi în acte de la Vladislav II şi Vladislav III.

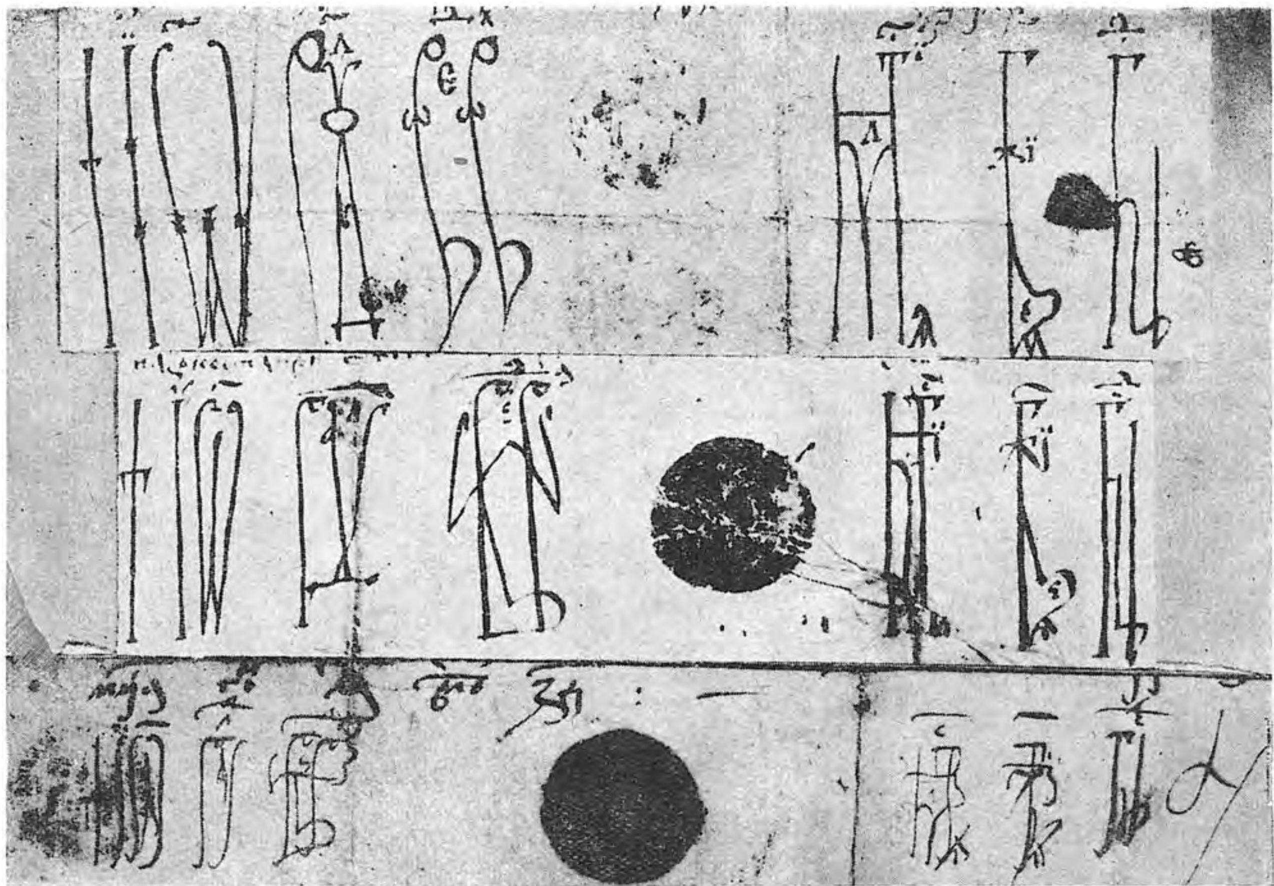

Fig. 39. — Subscrieri neautografe în acte de la domnii Ţării Romîneşti: Radu Prasnaglava, Radu cel Frumos şi Radu cel Mare.

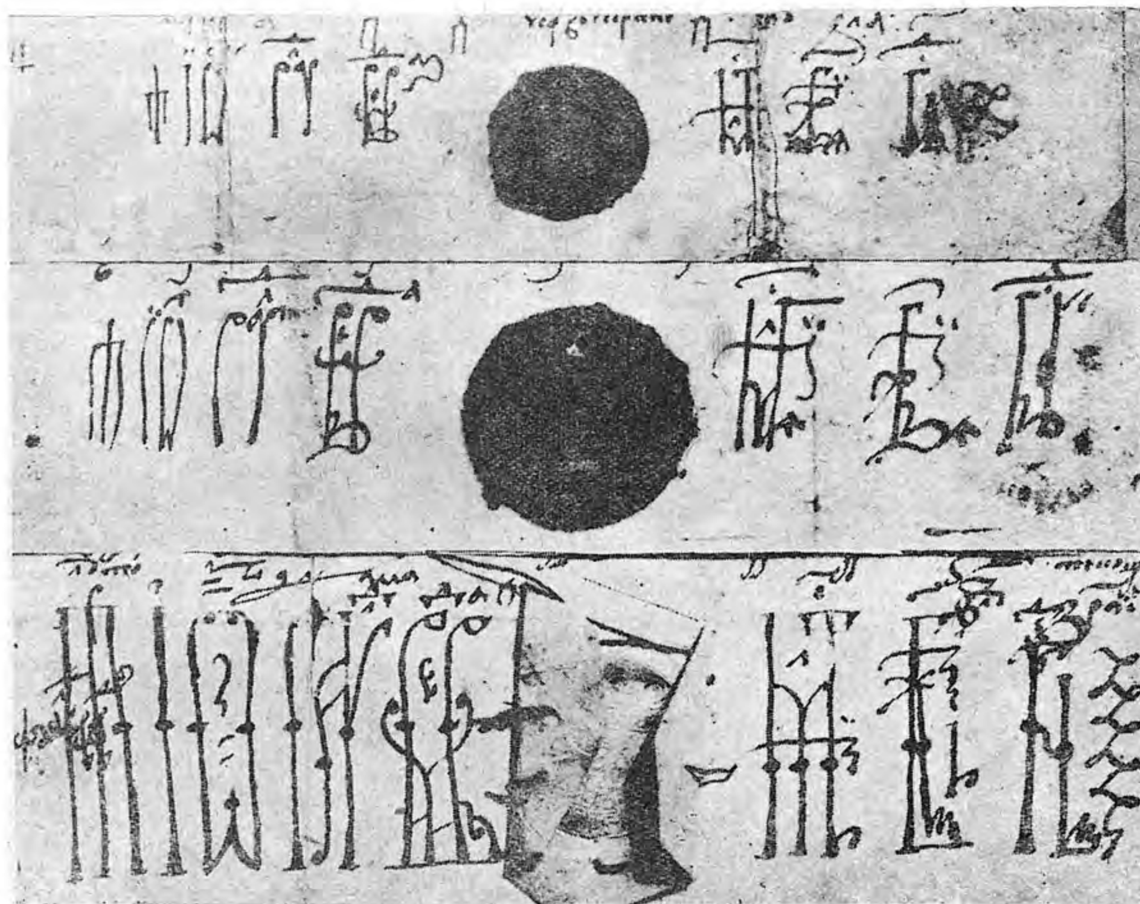

Fig. 40. — Subscrieri neautografe în acte de la domnii Țării Romînești: Radu Bădica, Radu de la Afumați și Radu Șerban

Fig. 41. — Subscriere neautografă — în aur — şi subscriere autografă a lui Radu Mihnea în hrisovul solemn din 19 septembrie 1620.

Fig. 42. — Subscrierea neautografă în actul lui Alexandru Aldea din 17 noiembrie <1432>.

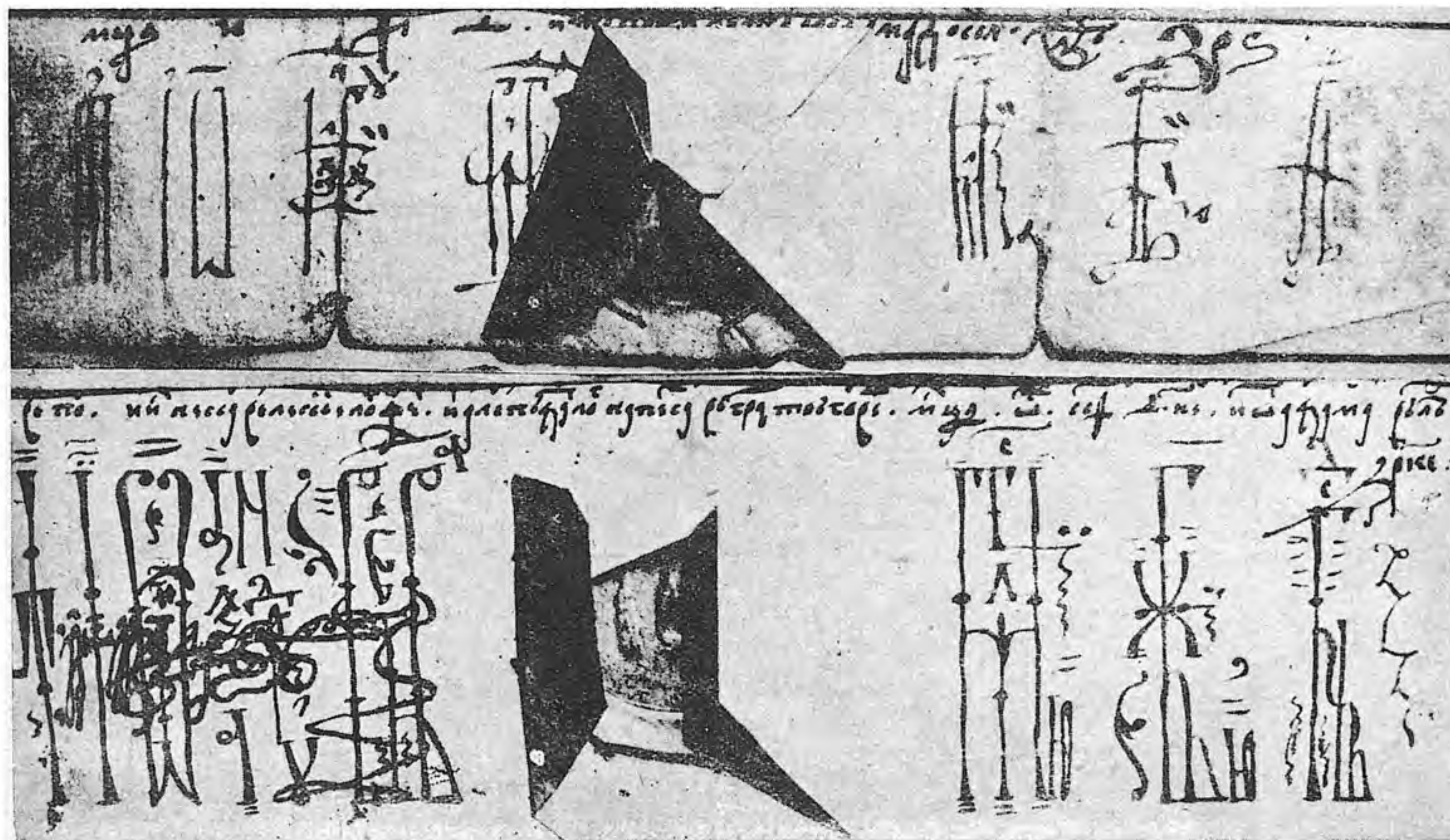

Fig. 43. — *a)* Subscriere neautografă în act de la Alexandru II. *b)* Subscrieri: neautografă şi autografă în actul de la Alexandru Iliaş.

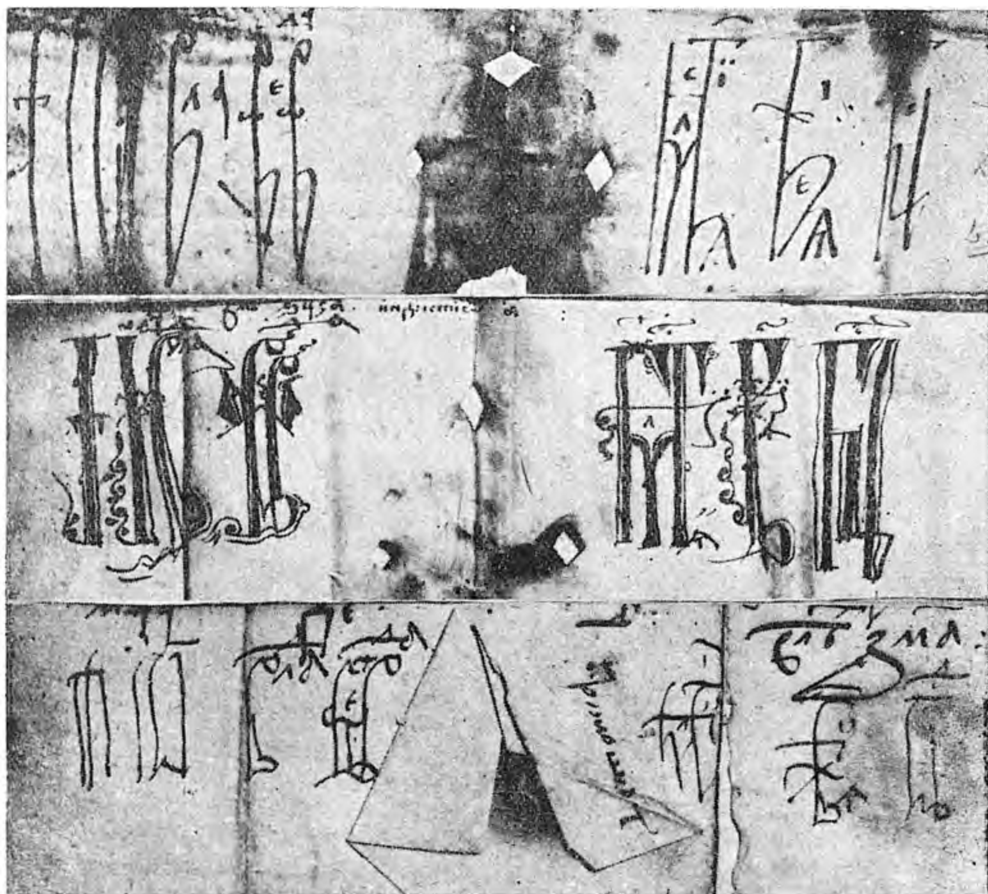

Fig. 44. — Subscrieri neautografe în acte de la domnii Ţării Romîneşti: Vlad Dracul, Vlad Călugărul şi Vlad Vintilă.

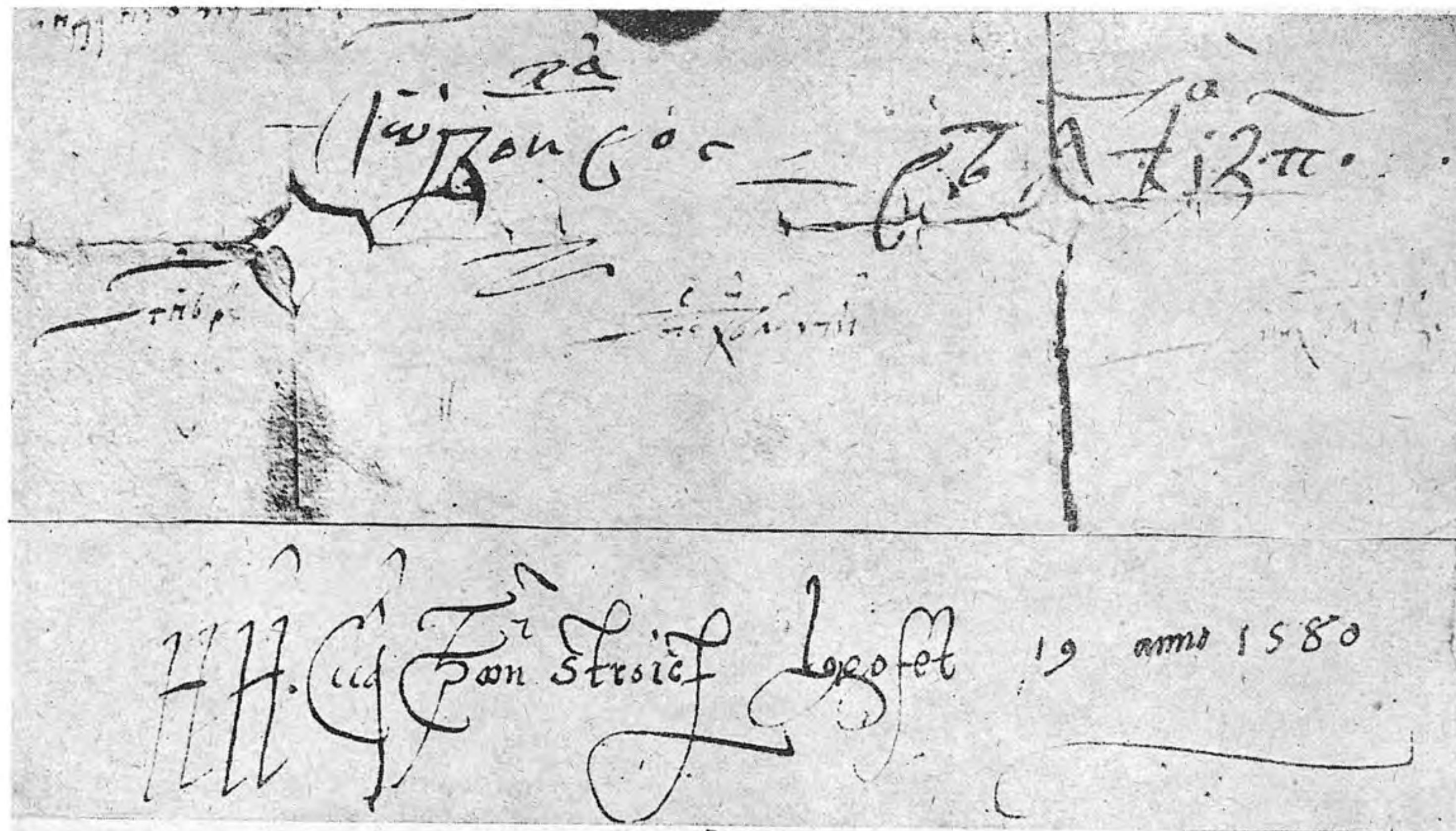

Fig. 45. — *a)* Iscălitura şi autograful lui Ion Vodă cel Cumplit în hrisovul simplu din 22 mai 1572. *b)* Iscălitura şi autograful marelui logofăt Lupul Stroici într-un hrisov simplu din 1580.

Fig. 46. — Subscrierea autografă a lui Petru Şchiopul, a unor dregători şi personalităţi bisericeşti în actul cu pecete mică timbrată din 4 august 1583.

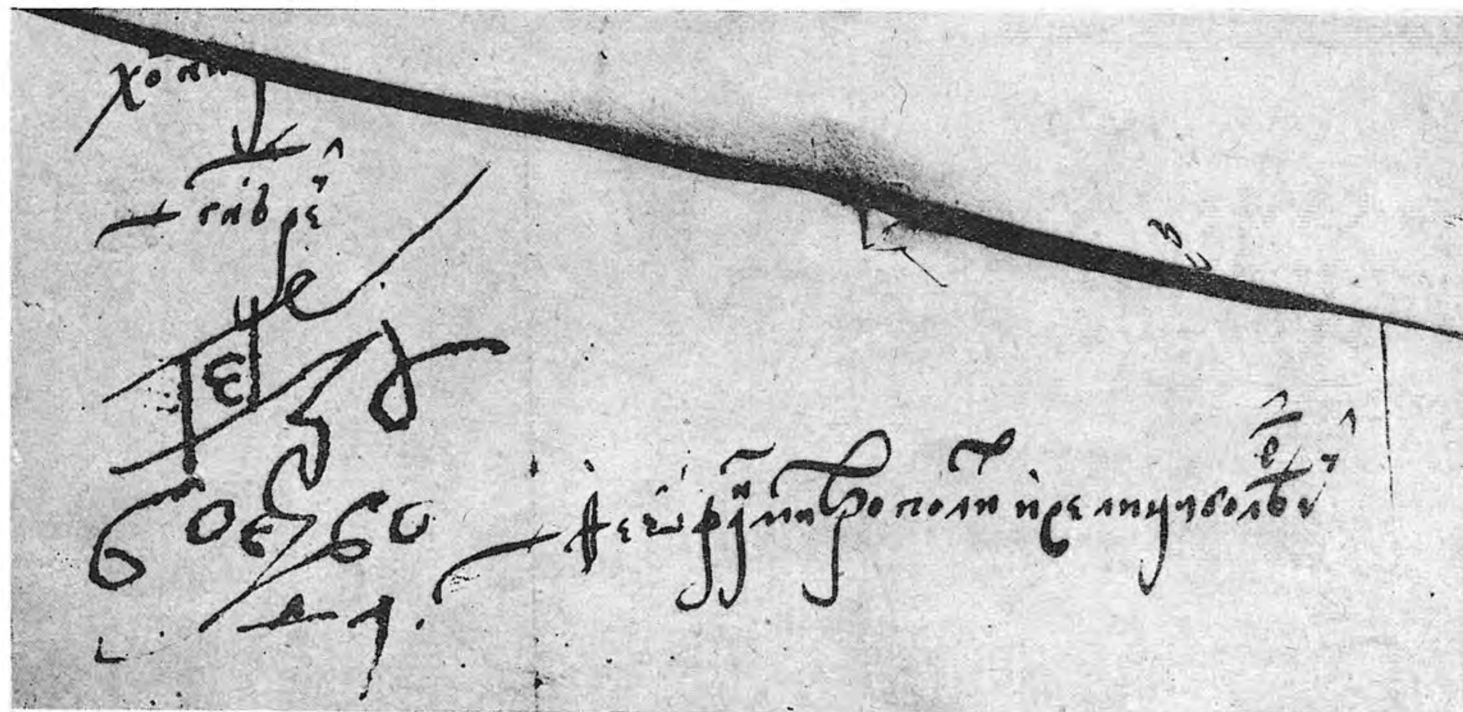

Fig. 47. — Subscrierea autografă a lui Petru Şchiopul — peste care s-a presărat nisip de aur — în actul din 11 septembrie 1583.

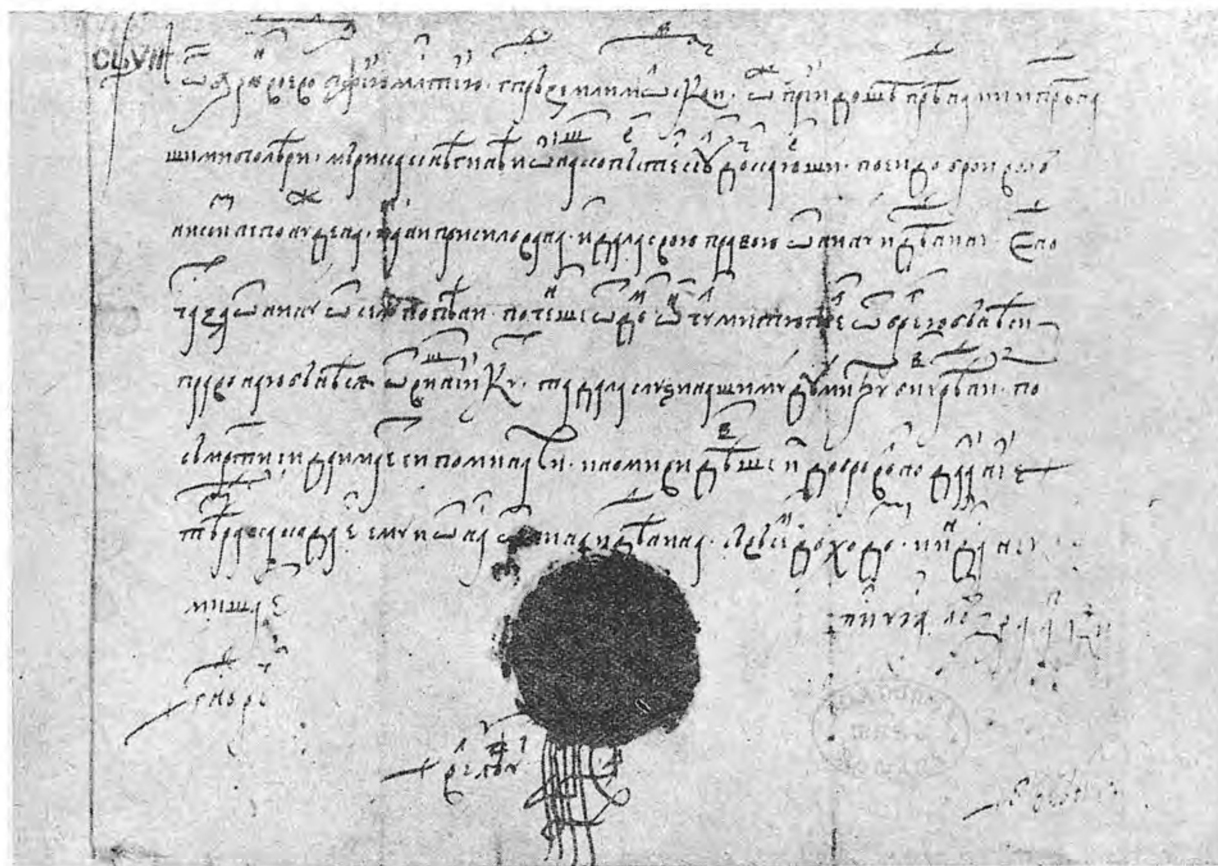

Fig. 48. — Hrisov simplu al lui Aron Tiranul din 28 aprilie 1593, cu pecete aplicată şi iscălitura logofătului.

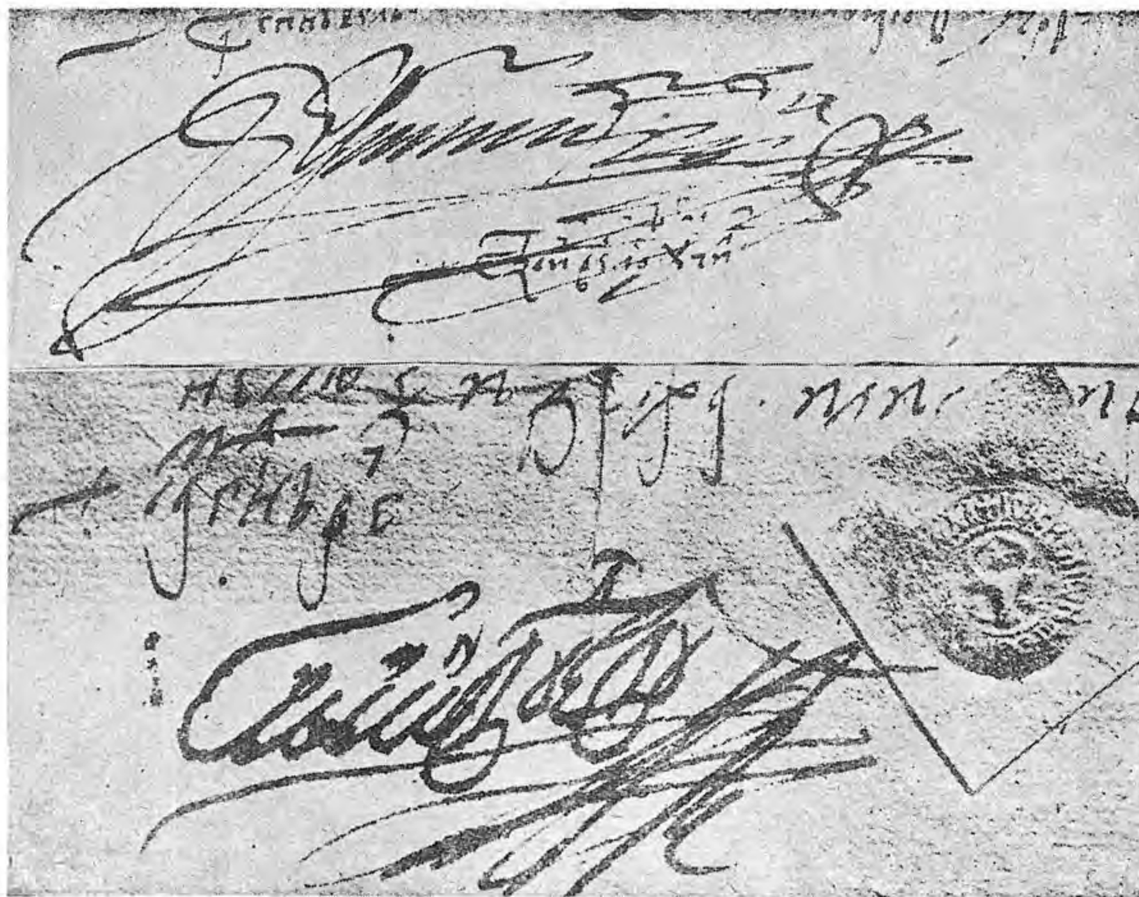

Fig. 49. — Subscrieri autografe de la Eremia și Simion Movilă.

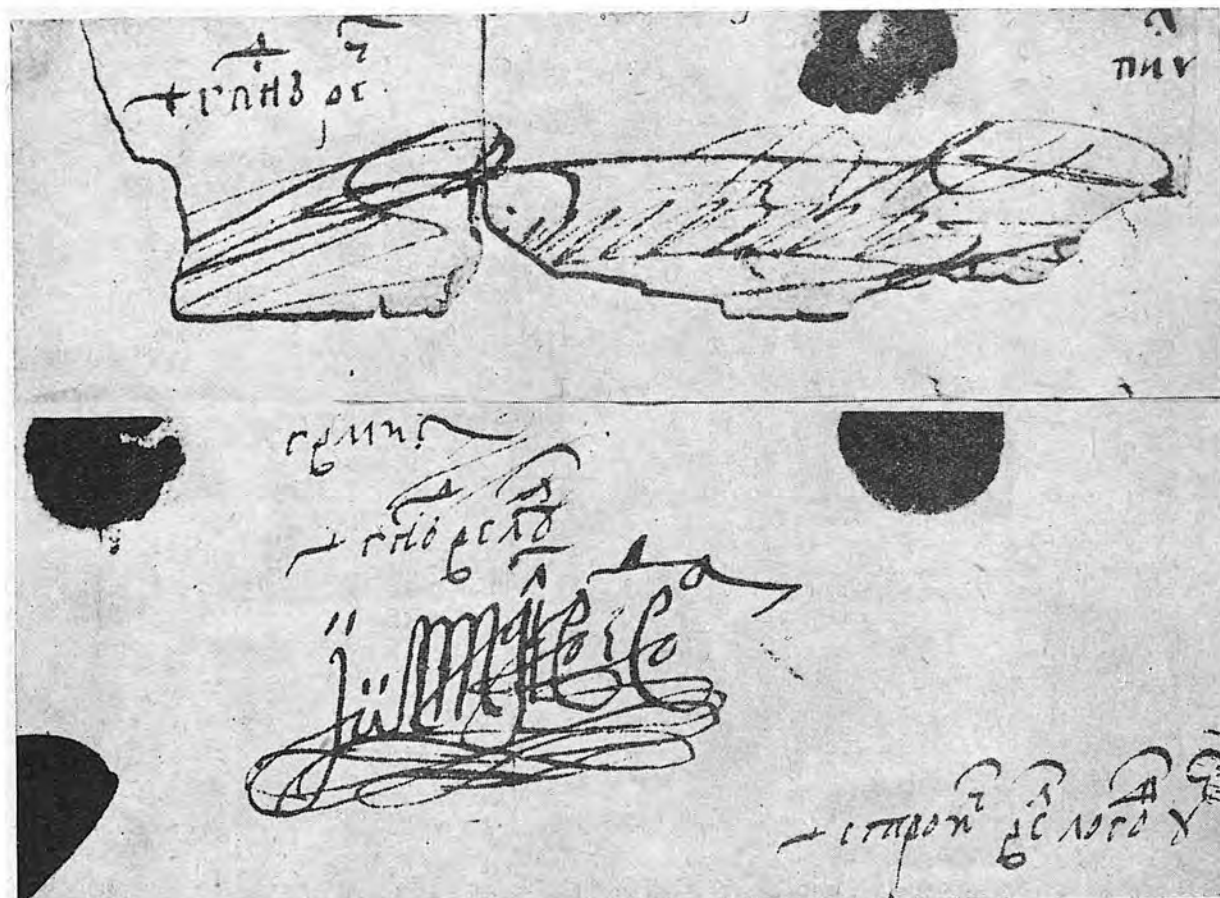

Fig. 50. — Iscăliturile lui Constantin şi Mihail Movilă.

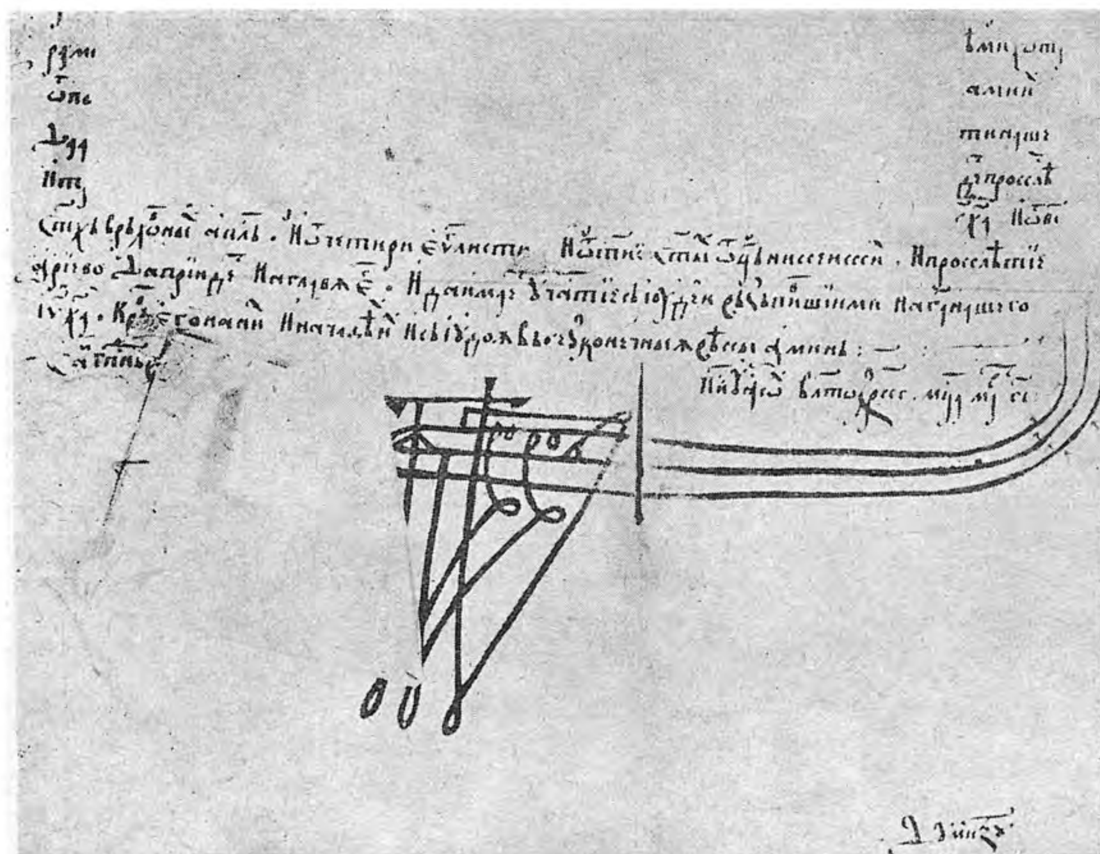

Fig. 51. — Subscrierea neautografă în monocondil — cu aur — în hrisovul solemn cu pecete timbrată al lui Ştefan Tomşa II, din 13 martie 1615.

Fig. 52. — Modul de fixare al peceţii într-un hrisov simplu al lui Radu cel Mare, din 8 septembrie 1497.

Fig. 53. — Modul de fixare al peceţii într-un hrisov simplu de la Vlăduţ, din 8 septembrie 1510.

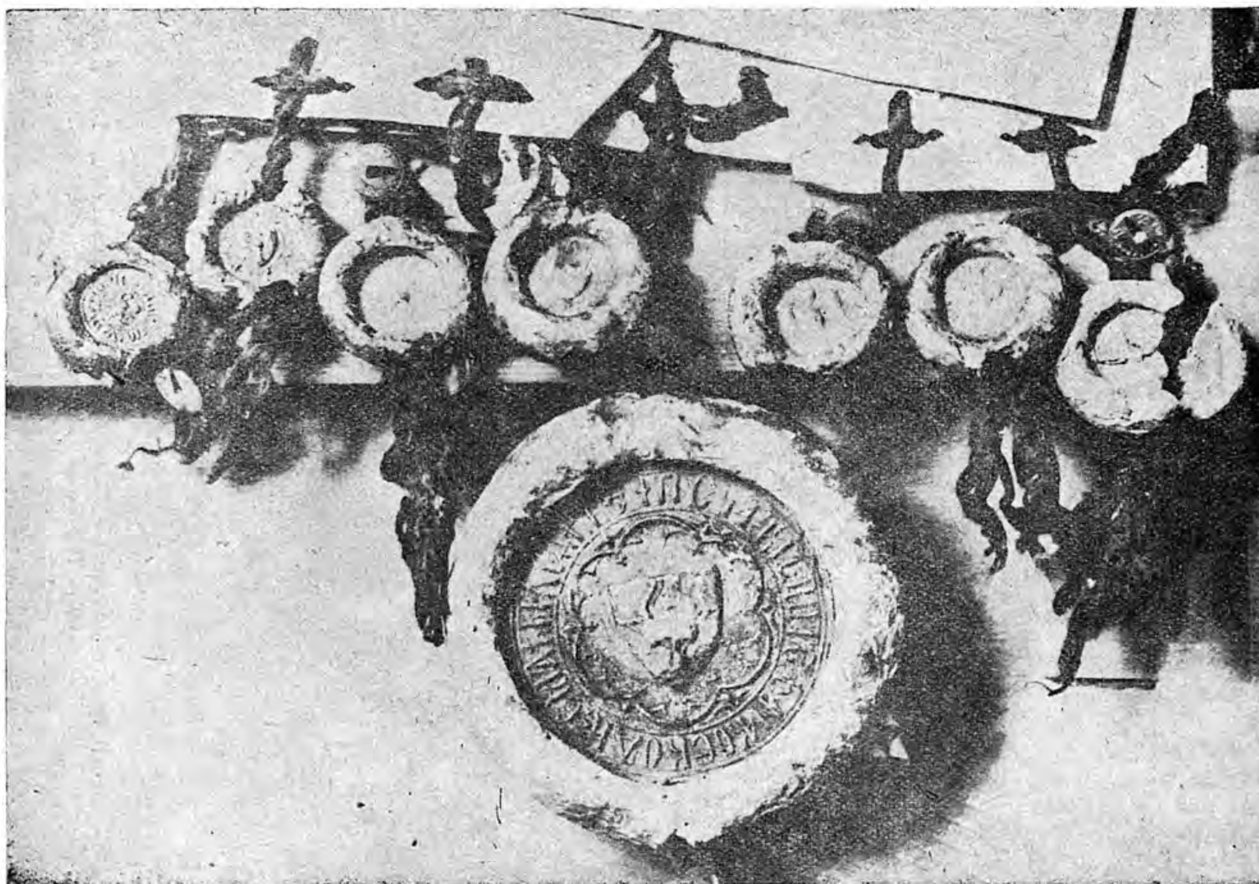

Fig. 54. — Pecetea mare a lui Ştefan Muşat şi peceţi boiereşti la hrisovul solemn extern din 6 ianuarie 1395.

Fig. 56. — Pecete mare moldovenească falsă atribuită lui Alexandru cel Bun fixată la actul fals datat: 28 iunie 1411.

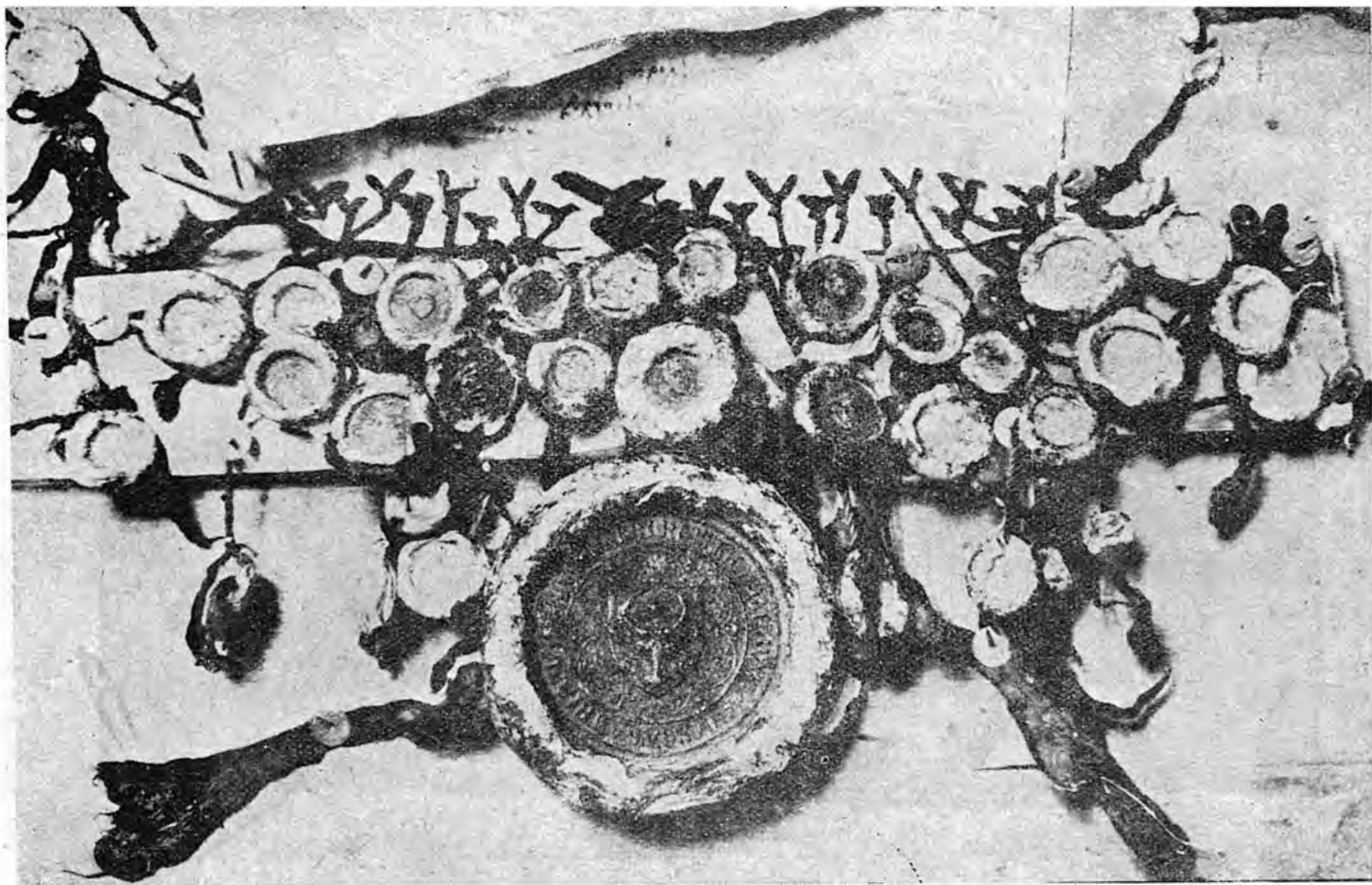

Fig. 55. — Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun și peceţile boierilor la hrisovul solemn din <13 decembrie> 1421.

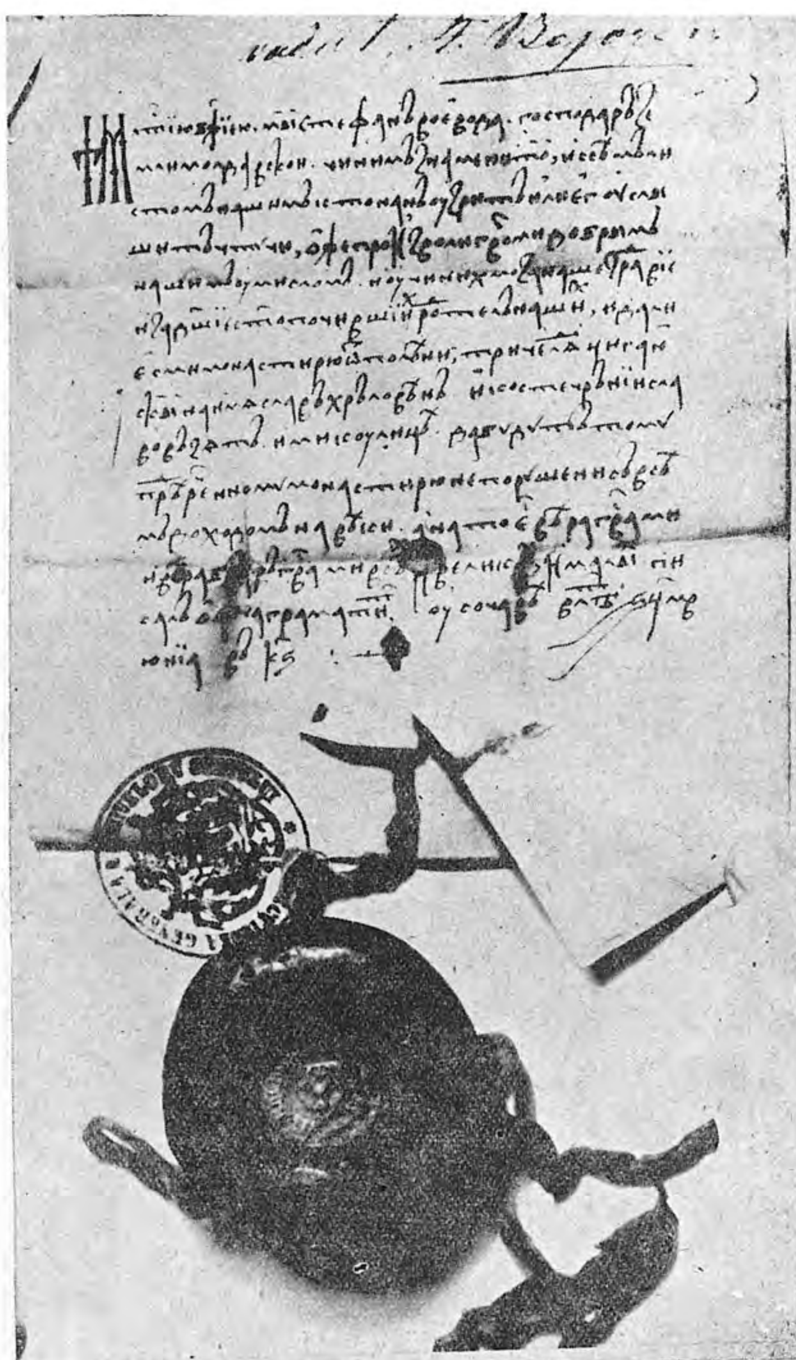

Fig. 57. — Act de la Ştefan II din 26 iunie 1434 cu pecetea mică atîrnată.

Fig. 58. — Pecete mare de la Ştefan I Muşat.

Fig. 59. — Engolpion din argint suflat cu aur pe un hrisov solemn extern al lui Vasile Lupu, din 6 septembrie 1642.

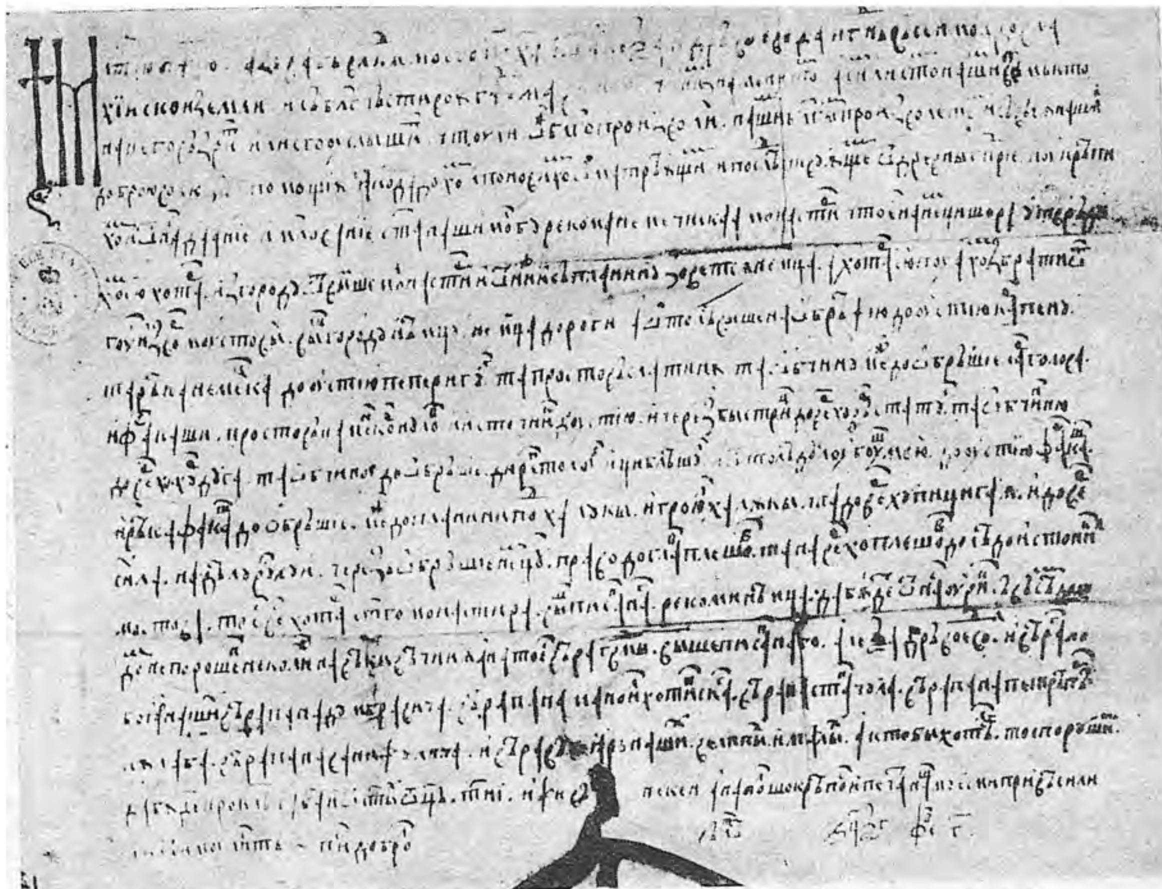

Fig. 60. — Palimpsest peste care s-a scris hrisovul solemn fals atribuit lui Alexăndrel și datat: 3 februarie 1455.

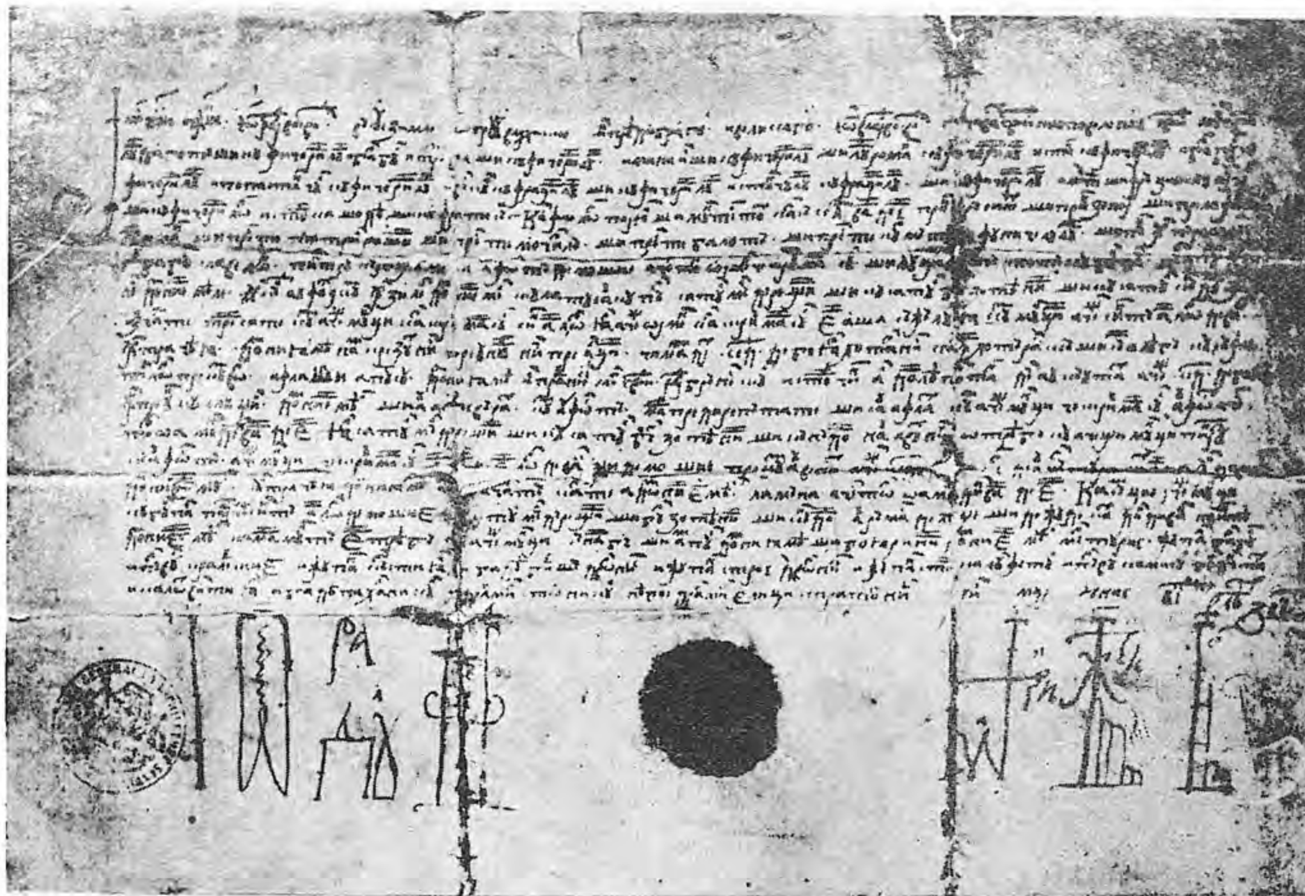

Fig. 61. — Act fals atribuit lui Radu cel Mare şi datat: 19 iunie 1504.

DIPLOMATICA LATINĂ CU REFERIRE LA TRANSILVANIA

(SEC. XI–XV)

DE

FRANCISC PALL

Originalele documentelor privind istoria Romîniei, seria C (Transilvania) sînt scrise în latinește (cu excepția cîtorva acte germane privitoare la teritoriul săsesc). Ele sînt emise, în cea mai mare parte, fie de cancelaria regală sau de alte cancelarii ungurești dinafara teritoriului R.P.R., fie de cancelaria voievodală sa vicevoievodală și de cele ale deosebitelor instituții sociale, politice, administrative și bisericești din Transilvania. O altă parte, mai mică, dar nu mai puțin importantă, din aceste documente emană de la cancelaria papală.

Într-o bună parte a epocii feudale, la care se referă materialul documentar din această serie, limba latină era în Ungaria și Transilvania limba vieții de stat, limba culturii clasei stăpînitoare și limba cultului catolic. Ținînd seama de acest fapt, se explică de ce documentele seriei Transilvania se încadrează, în ceea ce privește caracteristicile lor, în diplomatica latină medievală (precum și în cronologia apuseană, paleografia latină, sigilografia și alte discipline auxiliare, strîns înrudite cu diplomatica) [1].

În legătură cu materialul acestei serii va trebui să studiem sau în unele cazuri cel puțin să atingem, în paginile care urmează, un mare număr din problemele, variate și complexe, de diplomatică latină medievală.

Firește, ținînd seama de destinația acestui studiu, care apare într-un volum introductiv menit să lămurească materialul documentar al unei publicații, nu vom putea trata toate problemele din domeniul acestei discipline, ci ne vom limita la acelea pe care le pune materialul însuși pentru o perioadă dată (de la sfîrșitul sec. al XI-lea pînă la sfîrșitul deceniului al treilea al sec. XV-lea). Altfel ar trebui să-i dăm o întindere prea mare și să ne abatem de a scopul propus.

---

[1] Majoritatea trimiterilor din notele prezentului studiu se referă — după cum e și firesc — la colecția *Documente privind istoria Romîniei*, seria C (Transilvania), prescurtată *Doc. priv. ist. Rom.* E vorba de materialul în parte apărut (veacurile XI—XIII, vol. I—II, București, 1951—1952; veacul XIV, vol. I—IV, București, 1953—1955), în parte gata pentru tipar (veacul XIV, vol. V—VI) ori în pregătire pentru tipar (veacul XIV, vol. VII). În cazul volumelor apărute trimiterile se fac la pagini (ca și în celelalte studii apărute în volumul de față). Cînd pe aceeași pagină figurează mai multe documente sau regeste purtînd aceeași dată, se citează și numărul piesei respective. Firește în cazul volumelor V—VII, nu s-a putut indica deocamdată decît data documentelor. Pentru documentele perioadei 1381—1437, a căror prelucrare este în curs, întrucît, atunci cînd se pregătea acest studiu, nu se cunoștea încă precis economia și momentul apariției volumelor, referințele s-au făcut după colecțiile de documente publicate, sau după fondurile arhivale în cazul materialului inedit.

Încercarea de față, care se întemeiază pe rezultatele de pînă acum ale cercetărilor de specialitate, căutînd aplicarea lor la materialul foarte vast și variat al seriei Transilvania — nu fără a le aduce unele îndreptări și alte contribuții, — poate fi considerată și ca un studiu preliminar în vederea unei lucrări mai ample și sistematice de diplomatică latină și de cronologie apuseană (cu privire mai ales la istoria R.P.R.), care lipsește pînă acum în literatura noastră istorică.

DENUMIRILE GENERALE ALE DOCUMENTELOR

Termenii generici cu care sînt denumite documentele privind istoria Romîniei seria C (Transilvania) sînt:

1) *Littere* (uneori la singular: *littera*, scrisoare)[1] este denumirea cea mai freventă a documentului, a actului în genere. De obicei ea este însoțită de un alt termen care îi precizează cuprinsul: *littere citatorie*, *l. preceptorie* [scrisoare de chemare, scrisoare de poruncă] etc. Dar alături de specificarea cuprinsului poate fi vorba și despre formă. Acesta este cazul a două mari categorii de acte: *littere patentes* [scrisoare deschisă] și *littere clause* [scrisoare închisă]. În seria Transilvania întîlnim des și expresia *littere alphabeto intercise (incise, abcise)* și uneori *littere alphabeto per medium bipartite* [scrisoare tăiată în două pe mijlocul literelor alfabetului], precum și alte variante, în cazul chirografului *(chirographum)* [2].

În cancelaria papală termenul de *littere* este folosit și în înțelesul mai restrîns, în opoziție cu *privilegium* care — ca și denumirea de littere *privilegiales* — poate să se refere la orice act întocmit în formă solemnă, prin care se asigură un drept cu caracter perpetuu sau se dă o dispoziție definitivă.

2) O altă denumire generală este *instrumentum*, dar și aceasta poate avea un sens special: de act privat sau act notarial. În materialul nostru se întîlnește și expresia *litteralia instrumenta* sau *munimenta* (mai rar: *litteralia munimina*), avînd înțelesul de acte scrise[3], în timp ce *instrumentum publicum* este de obicei actul emis de un notar public[4].

3) *Pagina*[5] și *scriptum*[6] în materialul seriei Transilvania sînt denumiri date mai ales actelor solemne, privilegiilor, în timp ce *carta (charta, quarta)*

---

[1] Respectăm ortografia originală a documentelor seriei Transilvania în ceea ce privește folosirea lui *e* simplu în locul diftongilor clasici *ae* sau *oe*, care nu se întrebuințau în perioada îmbrățișată de aceste documente (sfîrșitul secolului al XI-lea și primele patru decenii ale secolului al XV-lea). Unii autori moderni folosesc această ortografie clasică în mod arbitrar, iar alții sînt inconsecvenți, oscilînd între ea și ortografia medievală.

[2] Asupra acestuia, vezi mai jos, p. 25—26.

[3] Doc. 21 mai 1347, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 661; 4 mai 1358, *ibid.*, vol. V. Trimiterile acestea, ca și cele ce vor urma, caută să facă doar cîteva exemplificări concludente.

[4] Doc. 4 mai 1328, *ibid.*, vol. II, p. 253 urm.; 30 octombrie 1357, vol. V. Cf. și doc. <8 ianuarie—9 iulie 1309>, vol. I, p. 106. Vezi mai jos, p. 38.

[5] Termenul de *pagina* e caracteristic clauzei *Nulli ergo* din scrisorile papale solemne *(littere cum filo serico)* și din bulele propriu-zise: doc. 20 dec. 1191, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 11; vezi și alte exemple, p. 239 și n. 3. Pentru *pagina* în actele regale și ale locurilor de adeverire (de obicei în sens de privilegiu), cf. doc. <înainte de 10 iulie> 1291, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 376 urm.; 12 august 1315, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 368 urm.; 24 apr. 1370, vol. VI.

[6] În sens de privilegiu: doc. 29 (corect: 30) iulie 1289, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 260 urm.; 3 mai 1344, *ibid*, XIV, vol. IV, nr. 233; 1 iulie 1366, vol. VI. În sens de declarație scrisă în legătură cu un proces: doc. <8 ianuarie-3 iulie 1309>, vol. I, p. 104—105.

este un termen generic[1] ca şi în diplomatica apuseană. Însă în documentele noastre *carta* se întîlneşte mai des cu înţelesul de pergament, pe care este scris actul[2].

4) *Epistola*[3], *registrum*[4], *cedula*[5], ba chiar *sigillum*[6], *codex*[7] şi *carmen*[8] se folosesc, la rîndul lor, în sensul de act.

5) Asupra altor denumiri mai speciale, ca *mandatum* [mandat, poruncă], *missiles* [misive] etc. vom reveni în legătură cu diferitele specii de acte juridice sau de alt[9] caracter.

---

[1] În sensul de act de adeverire a unui schimb de moşii: 14 sept. 1299, *Documente privind istoria Romîniei*, XIII, vol. II, p. 468; ca scrisoare de apel bisericesc, vezi menţiunea din doc. 1306, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 46. În sensul de scris. de alegere ca episcop: doc. <10 dec. 1308 — 2 iulie 1310>, *ibid.*, p. 72.

[2] Doc. 15 iulie 1320, *ibid.*, vol. I, p. 368 urm.; 1 ian. 1322, vol. II p. 25 urm.; 12 ian. 1379, vol. VII; cf. Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930 (prescurtat: *Oklt.*), p. 251: *pergamentis seu cartis*. Uneori *carta* are sensul restrîns de chirograf. Pentru designarea generică a documentelor se foloseşte şi diminutivul *chartule* (doc. din 1299, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 172 urm.).

[3] Doc. 20 aug. 1357, *ibid.*, XIV, vol. V.

[4] Doc. <circa sept. 1369>, *ibid.*, vol. VI; 29 martie 1378, *ibid.*, vol. VII; doc. 6 oct. 1437, despre cea de a doua înţelegere dintre nobili şi ţărani, transcris de conventul din Cluj-Mănăştur, 10 oct. 1437, Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente privitoare la istoria Romînilor*, I_2, Bucureşti, 1890, p. 623 urm. Fireşte termenul se foloseşte mai ales cu înţelesul său special, de registru de acte sau uneori cu acela de listă de amenzi: doc. din 1316 (mai probabil: 1326), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 246 urm.; 15 iulie 1335, Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae* [Codicele diplomatic al Ungariei], VIII, 4, Buda, 1832, p. 133—136 (regest, *Doc. priv. ist. Rom*, C, XIV, vol. III, p. 355). Cf. şi Hajnik Imre, *A magyar birósági szervezet és perjog az Árpád-és a vegyesházi királyok alatt* [Organizaţia judecătorească şi dreptul procesual maghiar în timpul regilor din dinastia arpadiană şi din cea mixtă], Budapesta, 1899 (prescurtat: *Birósági szerv.*), p. 445, nr. 23 şi p. 446. Poate să aibă şi sensul de listă de răufăcători, prezentînd în acest caz de obicei grafia: *legistrum*. Cf. între altele, doc. 29 apr. 1370: *unum proscriptum in legistro denigratum* [unul trecut « cu negru » în registru], fiind pus înafara legii, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI. Cf. 7 nov. 1363, *ibid. Registrum* mai poate avea sensul de însemnare (vezi şi mai jos, p. 190).

[5] Menţionată în actele de provenienţă apuseană: doc. <8 ian.—3 iulie 1309>, *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. I, p. 112 (cu înţelesul de însemnare întărită cu pecete); 17 oct. 1345, *ibid.*, vol. IV, p. 643.

[6] Doc. 1231, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 254 urm.

[7] Doc. 12 martie 1372, *ibid.*, XIV, vol. VII.

[8] Doc. 26 iunie 1387, 6 iunie 1397, emise de regele Sigismund, *Ub.* = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, publ. de Franz Zimmermann, Carol Werner şi Georg Müller, II, Sibiu, 1897, p. 614—615 şi Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 394—396; 17 iulie 1387 (dat de regina Maria), transumpt în actul aceleiaşi din 25 iulie 1387. Arh. ist. a Filialei Acad. R.P.R. din Cluj, CCVI; tot 25 iulie (două acte, unul emis de Sigismund, celălalt de Maria), *Oklevéltár a... Bánffy család történetéhez* [Documente... priv. la ist. familiei Bánffy], ed. Varjú, E. I, Budapesta, 1908 (presc. *Bánffy*), p. 406—408; Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 305; 20 noiembrie 1435, Haţeg, scrisoare deschisă voievodală, Maria Holban-Virginia Sacerdoţeanu, *Culegere de facsimile, seria latină*, Bucureşti, 1942, pl. III (publ. cu greşeli şi omisiuni în Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 592—594). E de observat în legătură cu acest document că cuvîntul *carmen* şi în general redactarea sa bombastică, scrierea mărită *(scriptura longior)* a primului rînd şi calitatea foarte subţire, mătăsoasă, a pergamentului sînt neobişnuite în epoca aceasta, mai ales pentru actele voievodale. În schimb cerneala, forma literelor şi pecetea nu prezintă semne de suspiciune. O comparaţie a originalului (păstrat la Arhivele Statului, Bucureşti, donaţii, pach. VIII, doc. 1) cu un mandat al aceluiaşi emitent, voievodul Ladislau Csáky, dat la 18 oct. 1435, în Haţeg (Arh. ist. cit., Kamuti lev.), arată că e vorba de acelaşi scrib şi de aceeaşi pecete. Unele din elementele neobişnuite de mai sus se explică probabil prin imitarea, fără prea mult discernămînt, a unui model, a unei scrisori regale deschise de la sfîrşitul sec. al XIV-lea (cf. de ex. documentele citate, din 26 iunie, 25 iulie 1387 şi 5 iunie 1397).

[9] Vezi mai jos p. 28 urm.

FORMELE ÎN CARE NI S-AU TRANSMIS DOCUMENTELE

Formele în care ni s-au păstrat actele sînt multe. Vom trece aici în revistă doar pe cele întîlnite în materialul seriei Transilvania.

1) O formă de act premergătoare originalului este conceptul *(nota, minuta, imbreviatura)*. În cancelaria papală redactarea actelor se făcea, probabil de la început, pe baza unei ciorne, care se transcria apoi pe curat şi actul se expedia în această formă, ca original. Cu secolul al XV-lea s-a început să se păstreze în această cancelarie în chip oficial conceptele unor categorii din acte[1]. Actele notariale erau întocmite de notarii publici în temeiul unor concepte rezumative[2], redactate, de la un moment dat (în Italia cam din sec. al XII-lea), în registre *(protocolla)*[3]. În cancelaria imperială din Apus însă actele se scriau dintr-o dată (mai ales înainte de sec. al XIV-lea) fără concept prealabil, cel mult pe baza unor însemnări sumare. De aceea, ele prezintă uneori numeroase îndreptări[4]. Se pare că adeseori tot fără ciornă se întocmeau actele şi în unele cancelarii ungureşti, care de asemenea poartă corecturi[5]. Dar despre locurile de adeverire (cum erau capitlurile şi o serie de conventuri) se ştie că începînd cu sec. al XIV-lea îşi redactau documentele pe baze de concepte[6].

S-au păstrat unele concepte şi din cancelariile ungare. Exemple de documente transmise în această formă se găsesc şi în seria Transilvania[7]. Însă conceptele în multe cazuri n-au fost păstrate, căci aveau un caracter efemer, de scriere preparatorie, ce-şi pierdea valoarea o dată cu trecerea ei pe curat.

2) Forma cea mai completă a actului este originalul *(originale, autographum)*. Tot la original se referă şi expresiile *in specie*,[8] *specietenus*[9]. Şi în cazul documentelor latine medievale era frecvent obiceiul de a se redacta un act în mai multe originale ca o măsură de precauţie, pentru ca prin pier-

---

[1] Alain de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929, p. 88—89.

[2] Doc. 22 sept. 1390, Fejér, X, 1, Buda, 1834, p. 636 urm.: *in notam recepi* [am luat-o în însemnarea <mea>].

[3] Doc. 27 aug. 1401, *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [Documente de la Vatican privind istoria regatului Ungariei], Budapesta, 1889, seria I, tom. IV, p. 604—605.

[4] Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, ed. II, vol. II, 1, Lipsca, 1915, p. 138—145.

[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 176—177, 220; cf. doc. 16 oct. 1364 şi 24 mai 1366 (act voievodal), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI; 13 noiembrie 1380 (concept redactat în numele judelui curţii regale şi modificat ulterior ca act regal), vol. VII. Alte exemple la Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó müködése 1526—ig* [Activitatea judecătorească şi ca emitenţi de documente a voievozilor Transilvaniei pînă la 1526], Budapesta, 1940, p. 75.

[6] Franz Eckhard, *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, în «Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung», Innsbruck, IX, <supliment>, 1915, p. 468—471.

[7] Doc. cu data aproximativă: <înainte de 30 mai 1328—1330>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 241 urm.; cf. observaţia editorilor publicaţiei *Ub.* (Fr. Zimmermann şi C. Werner), I, Sibiu, 1892, p. 421; <1342—1343 după 3 mai>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, vol. IV, p. 81—82.

[8] Doc. 16 apr. 1338, *ibid.*, vol. III, p. 459 urm.; 6 martie 1348, *ibid.*, vol. IV, p. 418.

[9] Doc. 26 apr. 1319, Pesty Frigyes, *A szörenyi bánság* [Banatul Severinului], Budapesta, 1878, p. 19 urm.; 21 apr. 1380, vol. VII.

derea unuia să nu dispară mărturia acțiunii juridice înseși pe care o cuprindea. Astfel bula de aur din 1222, după cum se arată chiar în cuprinsul ei, a fost scrisă în șapte exemplare [1]. Uneori chiar natura documentului impunea această multiplicitate: contractele, tratatele de alianță, de pace etc. se întocmeau în atîtea exemplare originale cîte erau părțile interesate. Dar nu numai în acte bilaterale sau multilaterale, ci și în cazul actelor unilaterale, adresate însă unui număr de destinatari, se emiteau mai multe originale. Ele se deosebeau doar în ceea ce privește adresa, unele apelative sau formule protocolare și cuvenitele schimbări de construcție. Acesta e bunăoară cazul unor bule papale [2], după cum arată și mențiunile: *in eundem modum*, *in eodem modo*, *simili modo* [în același fel, în chip asemănător] din registrele pontificale. De ex. numirile de episcopi, în afară de beneficiari, se aduceau și la cunoștința arhiepiscopilor ai căror sufragani (subordonați) erau aceștia, precum și la aceea a regelui, a credincioșilor din diecezele respective etc. [3].

Documente în două sau mai multe exemplare originale erau și chirografele. Locurile de adeverire, după cum vom vedea, păstrau în arhivele lor după anumite acte eliberate un exemplar (*paria litterarum*) din asemenea originale [4], în cazul cînd nu-și făceau copie chiar în registrele lor. După aceste dublete [5] sau multiple de original ori după copiile de registru [6] locurile de adeverire eliberau transcrieri (transumpturi) autentice [7].

Există în seria noastră unele forme de act, ca reînnoirea și confirmarea, care uneori sînt variante ale originalului, iar alteori ale copiei autentice [8].

3) O altă formă de act, care reprezintă însă un stadiu ulterior originalului, este copia (*copia*). În materialul seriei Transilvania ea este de mai multe feluri:

a) Astfel transumptul (*transumptum*) sau transcrierea (*transcriptum*) este varianta cea mai obișnuită în Transilvania și în Ungaria medievală a copiei autentice, adică a trecerii cuprinsului textual al unui act în întregime sau uneori numai în parte [9] într-un alt document de către un for (papă, rege, voievod, loc de adeverire, notar public etc.), care adeverește acest fapt,

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 189 urm. Exemple asemănătoare de acte regale: doc. din 1217 și sept. 1233 (*ibid.*, p. 164 urm. și 264 urm.). Act arhiepiscopal în două exemplare: doc. 17 noiembrie 1343, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 161 urm. Act orășenesc (Bistrița), tot în 2 exemplare, de același scrib, dar cu unele deosebiri: doc. 6 ian. 1367, *ibid.*, vol. VI. Cf. *Ub.*, II, p. 280—283.

[2] Doc. 17 febr. 1226, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 226, cf. p. 223 urm. Vezi și 13 dec. 1223, *ibid.*, p. 202.

[3] Doc. 15 iulie 1345, *ibid.*, vol. IV, p. 247 urm.; 24 ian. 1396, *Mon. Vat. Hun.*, Budapesta, 1881, Seria I, vol. III, p. 310—311.

[4] Doc. 4 apr. 1343 și 14 sep. 1347, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 122—123 și 397—400. Dar *paria* sau *par* poate să aibă și sensul de copie (autentică): *copia seu aliud par eiusdem privilegii* [copia sau un alt exemplar al acelui pivilegiu] în doc. 8 iunie 1344, *ibid.*, p. 192. Aici, după cum rezultă din context, e vorba de o copie autentică, o transcriere a originalului, întărită cu pecete (cf. și doc. 24 apr. și 8 mai 1352, *ibid.*, vol. V). Pentru *paria* în cancelaria voievodală vezi Janits, p. 75.

[5] Doc. 22 iunie 1313, *ibid.*, XIV, vol, I, p. 215 urm.

[6] Doc. 20 aug. 1284, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 263, cf. p. 250 urm.; doc. 30 dec. 1360, *ibid.*, XIV, vol. V.

[7] Szentpétery, *Oklt.*, p. 127, 129—131.

[8] Vezi mai jos, p. 9—11.

[9] Doc. 13 noiembrie 1357, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

conferind sub pecete autentică o valoare legală transcrierii [1]. O bună parte din documentele seriei noastre ni s-a transmis în formă de transumpt. Cancelaria regală emitea transumpturi încă din prima jumătate a sec. al XIII-lea [2]. « Transumarea (*transsumptio*) este trecerea verbală, iar nu după sens, a unui privilegiu într-un alt privilegiu », observă faimosul jurist al Ungariei feudale, Werböczy, la începutul sec. al XVI-lea [3]. Totuși în Ungaria și Transilvania medievală transumptul nu putea înlocui complet originalul. În proces el avea o valoare probatorie, dacă aceasta era recunoscută de partea adversă, care putea însă pretinde oricînd prezentarea actului în original (*in specie*) [4]. Nesatisfacerea acestei cereri atrăgea după sine, pentru partea cealaltă pierderea procesului. Numai într-un singur caz putea să aibă transumptul o valoare probatorie necondiționată: atunci cînd regele, eliberînd un astfel de act, scutea anume pe destinatar de obligația înfățișării originalului [5]. Transumptul uneori, mai ales în sec. al XIII-lea, este precedat în actul de transcriere numai de o formulă inițială. De cele mai multe ori însă, el e încadrat de o formulă inițială care de obicei anunță transcrierea și de o alta, finală, care atestă autenticitatea originalului și exactitatea transcrierii [6].

În unele documente, de ex. în transcrieri (făcute de locuri de adeverire sau notari publici), în confirmări, sentințe, pot fi reproduse textual (după cum alteori se pot numai menționa sau rezuma) mai multe acte înfățișate de părțile în cauză. În acest caz avem mai multe transumpturi înșirate unele după altele [7]. Alteori aceste transumpturi multiple sînt încadrate unele în altele [8].

---

[1] Doc. 26 apr. 1231 (act papal cuprinzînd în transumpt două doc. regale), *Documente privind istoria Romîniei*, XI-XIII, p. 247; 17 și 27 aug. 1357, *ibid.*, XIV, vol. V. Transumptul se mai cheamă în diplomatică apuseană *vidimus* (Oswald Redlich, introducere la Wilhelm Erben, *Urkundenlehre*, I, München-Berlin, 1907, p. 35), fie că e vorba de un transumpt obișnuit (cf. doc. 15 martie 1280, eliberat de Rudolf, regele romanilor, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 229), fie de o confirmare textuală în formă de transumpt.

[2] Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 512. Întîlnim, mai rar, cazuri cînd transumptul este eliberat în forma unui singur act de către două sau trei foruri care fac transcrierea împreună: doc. din <1296—1301>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 416 urm.; 13 aug. (cuprins într-un act din 13 sept. 1311, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 195 urm.). Analogii apusene: A. de Boüard, I, p. 183, n. 1 și p. 185, n. 1.

[3] *Tripartitum*, ed. Budapesta, 1897, partea a II-a, titlul 15, art. 1.

[4] Doc. <1 mai 1347>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 351 urm. 21; febr. 1366, *ibid.*, vol. VI.

[5] Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 510. Copia autentică se chema uneori *exemplum*, de pildă, de către venețieni (doc. 16 sept. 1316, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 254). Cf. și Cesare Paoli, *Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie und Urkundenlehre*. ed. II, vol. III, trad. din limba italiană de K. Lohmeyer, Innsbruck, 1900, p. 333. *Copia* menționată în doc. 25 ian. 1332, emis de Iacob al lui Berengariu, strîngătorul dijmelor papale, nu putea fi decît tot autentică, după cum rezultă din context (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 567).

[6] Pentru primul caz: doc. 14 sept. 1283 și <1296—1301>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 253 și 416 urm., cf. *Ub.*, I, p. 202—203 (acte ale locurilor de adeverire). Pentru cel de al doilea caz: doc. 16 martie 1287 (act capitular) și 22 febr. 1291 (act regal), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XII, vol. II, p. 280 și 365 urm. Vezi și exemplele citate mai sus, n. 1. Pentru diplomatica apuseană cf. A. de Boüard, I, p. 184.

[7] Doc. din 1257 (cuprinzînd în transumpt trei acte anterioare) și 28 dec. 1278 (cu cinci transumpturi), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 24 urm., 197 urm.

[8] Doc. 13 martie 1328, transumpt într-un act din 8 mai același an, care e cuprins într-altul din 23 mai 1330, iar acesta într-un privilegiu al capitlului din Alba Iulia, 16 apr. 1338, *ibid.*, vol. II, p. 250, 256, 310 urm.; *ibid.*, vol. III, p. 459 urm. Alt exemplu: doc. 20 sept. 1446 emis (la Sibiu) de notarul public Urban Petri, cuprinzînd în transumpt alte cinci acte: 17 martie, 24 iulie și 12 aug. 1372, 1 și 6 febr. 1373, *ibid.*, vol. VII.

În ce împrejurări se cerea eliberarea unui transumpt, adică transcrierea — sau, cum s-ar zice azi, legalizarea — unui act în formă de copie autentică? De obicei, atunci « cînd același act trebuia înfățișat în același timp în mai multe locuri; cînd se căuta a nu expune originalul, deteriorat sau fragil ori foarte prețios, unui risc prin trimiterea lui în locuri depărtate... »[1]. În documentele noastre se invocă adeseori « primejdiile drumurilor » precum și alte motive. Alegem un exemplu: la 17 mai 1307, deci într-o vreme cînd Ungaria și Transilvania erau zbuciumate de cea mai cruntă anarhie feudală, capitlul din Alba Iulia transcrie un act al capitlului din Oradea, din 26 ianuarie 1300, în favoarea magistrului Benedict zis Solum, care « ne-a arătat — spune primul capitlu — scrisoarea deschisă a capitlului bisericii din Oradea, dată cu privire la dania sau dăruirea unei jumătăți a moșiei numite Ungurei *(Gerugurfaya)*, cerîndu-ne stăruitor, cu prea smerite rugăminți, să punem să se transcrie cuprinsul ei cuvînt cu cuvînt, spre a o arăta și înfățișa, dacă ar fi nevoie în altă parte, fiindcă din pricina primejdiilor drumurilor, a vremurilor turburi și a temerii pe care o are de dușmanii săi, îi este frică s-o poarte cu sine »[2]. Aceeași stare tulbure a țării (*regni statum inpacatum*) e invocată de Ladislau de Borșa, fostul voievod al Transilvaniei, cînd în 1306, cere capitlului de Alba Iulia să-i transcrie un privilegiu emis de Ladislau (din neamul Kán), puternicul voievod pe atunci în slujbă, — pentru ca apoi ținînd în locuri deosebite cele două exemplare, să le poată păstra « mai sigur »[3]. Altul se temea ca originalul — tot un act voievodal — să nu-i fie furat, ceea ce ar putea atrage anularea drepturilor consfințite prin acel document. Uneori transumptul devenea necesar din cauza — amintită și mai sus — a stării deteriorate a originalului[4]. Pe lîngă motivele arătate, transcrierea era cerută adeseori « spre o mai mare chezășie » a drepturilor cuprinse în actul original[5]. Transcrierea sau mai bine zis « reînnoirea » actului în formă de transumpt era necesară și la schimbarea peceții locului de adeverire care emisese originalul. Acesta a fost cazul actelor eliberate de capitlul din Alba Iulia după pierderea peceții sale, cu ocazia distrugerii bisericii episcopale de către sași în 1277[6].

b) Un fel de transumpt este — cel puțin din punct de vedere formal — și actul confirmat sau confirmarea textuală (*confirmatio*) a unui act anterior prin încadrarea lui într-altul nou[7]. Însă în timp ce transumptul

---

[1] Bresslau, ed. II-a, vol. I, Lipsca, 1912, p. 89—90.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 50 urm. Formula *viarum discrimina* [primejdia drumurilor], se va întrebuința însă și mai tîrziu. De ex. doc. 16 apr. 1338, vol. III, p. 459 urm.; 28 martie 1360 (două acte), vol. V; 24 apr. 1370, *ibid.*, vol. VI. Aceeași idee exprimată în altă redactare: doc. 6 martie 1348, *ibid.*, vol. IV, p. 418.

[3] Doc. 18 noiembrie 1306, Pataki József, *Anjou királyaink és a két román vajdaság* [Regii angevini și cele două voievodate romînești], Cluj, 1944, p. 16.

[4] Doc. 7 iulie 1338, *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. V.

[5] Doc. 6 martie 1348, *ibid.*, vol. IV, p. 418, cf. 17 și 27 august 1357, *ibid.*, vol. V.

[6] Doc. din 1277, 1278 (două acte) și 16 martie 1287, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 187, 189—191, 286; 24 oct. <1344>, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 214 urm.

[7] Cf. și Szentpétery, *Oklt.*, p. 7. Pentru confirmarea textuală în diplomatica apuseană: A. de Boüard, I, p. 174—175. Ea e numită adeseori *vidimus* (Arthur Giry, *Manuel de diplomatique*, ed. a II-a, I, Paris, 1925, p. 20—27; A. de Boüard, I, p. 175—181) sau *insertio* (Bresslau, II, 1, Lipsca, 1915, p. 305—308). Alteori sub *vidimus*, se înțelege, după cum am văzut, un transumpt obișnuit (cf. mai sus, p. 8, n. 1).

obişnuit (eliberat bunăoară de un loc de adeverire sau de un notar public) are ca menire doar reproducerea exactă şi garantarea autenticităţii unui act mai vechi (fie acesta chiar regal)[1], în cazul confirmării textuale transcrierea e făcută de obicei chiar de urmaşul juridic al emitentului actului care trebuia confirmat sau de autoritatea superioară emitentului şi de care depinde acesta, — cu scopul de a întări drepturile, de a reînnoi titlurile juridice care fuseseră acordate prin acel act. Prin urmare, deşi formal confirmarea textuală e o variantă a transumptului (copiei autentice), în fond ea se poate considera ca o specie a confirmării şi prin aceasta o variantă indirectă a originalului. Documente deosebit de importante din punct de vedere social şi politic — cum sînt bula de aur din 1222, «diploma andreiană » din 1224 sau privilegiul regelui Bela al IV-lea din 2 iulie 1247[2] — ni s-au păstrat numai în asemenea confirmări. Regii pot confirma danii ale înaintaşilor lor[3]. Alteori regele întăreşte donaţii şi învoieli făcute între supuşii săi[4]. De asemenea, acte regale mai vechi deteriorate, distruse sau pierdute pot fi reînnoite şi întărite prin transcrierea lor în noi documente regeşti emanate de la urmaşul emitentului[5]. Sînt cazuri cînd emitentul (de pildă la schimbarea peceţii sale) întăreşte sau reînnoieşte sub noua sa pecete propriile lui acte anterioare, cum este cazul regilor amintiţi, după ce din deosebite motive au trebuit să-şi înlocuiască peceţile de mai înainte: e vorba pe de o parte de pecetea dintîi a lui Carol Robert, întrebuinţată de el între 1301 — 1322, apoi de cea « mijlocie », folosită de la 1323 şi pierdută « din întîmplare » (*casualiter*; *quodam casu inopinabili*) « în părţi e Ţării Romîneşti », adică în dezastrul de la Posa 'a din 1330[6]; iar pe de alta, ne referim la pecetea lui Ludovic I, care a fost furată la Ozora în Bosnia[7]. Sigismund a trebuit să reînnoiască şi el actele eliberate ub pecetea sa secretă, pierdută şi aceasta « din întîmplare », în înfrîngerea de la Nicopole din 1396[8].

Ţinînd seama că documentele confirmate sînt tot un fel de transumpturi, uneori chiar şi transcrierile obişnuite în formă de copii autentice, eliberate după actele lor mai vechi de către locurile de adeverire, se cheamă *renovationes et confirmationes*[9]. Dar tot *renovationes* sînt şi reînnoirile unor acte mai vechi, reproduse textual sau cu unele schimbări, fie cu data veche pe care o purta

---

[1] Doc. 31 dec. 1331, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, p. 40 urm.; 18 ian. 1377 şi 26 iunie 1379, *ibid.*, vol. VII.

[2] *Ibid.*, XI-XIII, vol. I, p. 189 urm., 208 urm, 329 urm. Cu privire la discuţiile în jurul autenticităţii diplomei din 1224 a se vedea *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* [Documente privind istoria romînilor din Ungaria], ed. E. Lukinich, Budapesta, 1941 (prescurtat: *Documenta Valachorum*), p. 13—15.

[3] Doc. 18 febr. 1355 în *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V (Ludovic I întăreşte o danie a lui Carol Robert).

[4] Doc. 17 oct. 1265, 26 noiembrie 1284, *ibid.*, XIII, vol II, p. 77 urm., 264 urm.; 18 iunie 1377, *ibid.* XIV, vol. VII (întăreşte o danie a voievodului Transilvaniei).

[5] Doc. 9 ian. <1250>, *ibid.*, XI-XIII, vol. I, p. 337 urm. (data de an nesigură).

[6] Doc. 3 iulie 1334 şi 2 noiembrie 1335, *ibid.*, XIV, vol. III, p. 324, nr. 190, p. 326 urm.

[7] Doc. 30 mai 1364, *ibid.*, vol. VI; 18 iunie 1377, *ibid.*, vol VII (întăreşte o danie a voievodului Transilvaniei). Cele şapte scaune săseşti reînnoiesc şi ele sub pecetea lor cea nouă mai multe acte, la 12 şi 31 martie, precum şi 11 apr. 1372, citînd şi martori (*ibid.*, vol. VII).

[8] Doc. 1 mai 1414, Fejér, X, 5, p. 460—465.

[9] Menţiuni în doc. cit. din 24 oct. <1344>, *ibid.*, vol. IV, p. 214 urm.; 27 aug. 1357, vol. V. Pentru *renovationes* în diplomatica apuseană cf. A. de Boüard, I, mai ales, p. 171.

originalul (fiind vorba în acest caz de o variantă directă a originalului) [1], fie cu o dată nouă, ca o confirmare a unui act anterior [2].

Confirmările care rezumă sau menţionează acte scrise sau acţiuni juridice mai vechi [3] reprezintă şi ele o variantă a documentelor originale, cunoscută atît în diplomatica apuseană [4] cît şi în cea slavo-romînă [5]. Ele pot să reproducă textual (sau aproape) unele părţi din acte anterioare (chiar cînd nu le amintesc pe acestea) sau să completeze danii făcute prin ele [6]. În ceea ce priveşte diplomatica ungară, întîlnim şi categoria de acte zise *nove donationes* (danii nouă). În acest caz e vorba fie de o confirmare regală a unor drepturi mai vechi pe care le-a avut donatarul sau înaintaşii săi (cu o clauză care specifică acest lucru), fie de o danie regească, făcută acum pentru întîia dată, a unor bunuri, indiferent că donatarul a avut sau nu mai înainte stăpînirea (*dominium*) asupra acestora. Cazul din urmă (adică al unei danii pentru întîia dată) e frecvent, după cum observă Werböczy [7], în timpul re ilor Ludovic I şi Sigismund de Luxemburg. Se pare că în majoritatea cazurilor — aşa rezultă din context — donatarul sau înaintaşii săi n-au stăpînit bunul dat «cu titlul de danie nouă» [8]. În 1412 voievodul Ştibor, în urma unui ordin al lui Sigismund, purcede în Transilvania la o verificare a documentelor din această categorie, emise de reginele Elisabeta şi Maria, precum şi de Sigismund însuşi [9].

c) Multe din documentele publicate în seria Transilvania s-au păstrat înscrise în formă de copii în culegeri oficiale numite registre (*regestra*, *regesta*). Actele — măcar o parte din ele — erau introduse în registre înainte de a fi înmînate destinatarilor. Înregistrarea se făcea fie prin reproducerea integrală a documentelor, fie mai ales cu prescurtarea unor formule stereotipe [10], sau în sfîrşit în formă de rezumat. Registrele aveau menirea să asigure păstrarea actelor — a acelora pe care cancelaria avea interesul să le păstreze — pentru a putea fi eliberate din nou la nevoie sau verificate, precum şi spre a permite

---

[1] Doc. 10 iunie 1413, reînnoit probabil — după cum rezultă prin comparaţia scrisului — în anul 1454, *Ub.*, III, Sibiu, 1902 (publ. de Zimmermann, Werner şi Müller), p. 570—571.

[2] Doc. din 1359 (emis de decanul Nicolae, reînnoit la 12 martie 1372 (*Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V; *ibid.*, vol. VII); <circa 23 sept. — 25 noiembrie 1374>, reînnoit la 6 iulie 1390 (*ibid.*, vol. VII; *Ub.*, II, p. 649).

[3] Doc. din 1275, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 174 urm.; 13 mai 1323, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 71 urm.

[4] A. de Boüard, I, p. 173.

[5] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din sec. XIV şi XV*, în «Revista istorică romînă», V—VI (1935—1936), p. 261—262.

[6] Doc. 1231 (confirmarea bulei de aur din 1222), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 247 urm.; 6 ianuarie 1291 (confirmarea unor privilegii, în urma pierderii actelor mai vechi — emise de Bela al IV-lea şi Ştefan al V-lea — în năvălirea tătarilor din anul 1285), *ibid.*, vol. II, p. 354 urm. Pentru asemenea confirmări cf. Giry, I, p. 17 şi n. 2.

[7] *Tripartitum*, partea I, titlul 37.

[8] Doc. 20 martie şi 14 mai 1360, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol, V; 3 iunie 1387, *Bánffy*, p. 396—398 (cf. şi p. 406—408, 430—433); 18 oct. 1409, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 462—463. În legătură cu acest act cf. Elekes Lajos, *Hunyadi*, Budapesta, 1952, p. 76 (care arată că donatarul, Voicu, tatăl lui Ioan de Hunedoara, n-a stăpînit mai înainte posesiunea Hunedoara, primită ca «danie nouă»).

[9] Janits, p. 22.

[10] Doc. 12 martie 1287, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 282 urm. cf. p. 291 urm.

emitentului ţinerea evidenţei treburilor sale administrative, juridice, politice. Faptul înregistrării se nota de cancelarie pe actul eliberat. Majoritatea documentelor medievale ale cancelariei pontificale care privesc Transilvania ni s-au transmis în formă de copii de registru (publicate de A. Theiner şi de alţii). Dar o bună parte din registrele acestea nu sînt nici ele originale, ci copii, adică registre transcrise. Sub influenţa curiei papale — care avea cancelaria cea mai bine organizată şi cea mai vastă din Europa apuseană — obiceiul de a ţine registre[1] s-a introdus şi în celelalte cancelarii. Locurile de adeverire din Oradea, Alba Iulia şi Cluj-Mănăştur ţineau de asemenea registre, ca şi cancelaria regală, aceasta din urmă începînd cu perioada angevină[2]. «Registrul de la Oradea» — care printre procese verbale cuprinde şi copii de acte[3] — este din primele decenii ale sec. al XIII-lea. Capitlul din Oradea continuă să ţină registre şi mai tîrziu, după cum rezultă din unele menţiuni de la sfîrşitul aceluiaşi secol[4]. Din registrele capitlului din Alba Iulia ni s-au păstrat fragmente originale din prima jumătate a sec. al XIV-lea. Aceeaşi constatare se poate face pentru conventul din Cluj-Mănăştur începînd de pe la anul 1420, iar de la 1438 registrele acestuia ni s-au transmis aproape fără lipsuri[5]. La începutul sec. al XV-lea se aminteşte şi registrul «capitlului» (decanatului) din Sibiu[6].

d) Formularele de acte (*formule*, *formularia*) şi tratatele de stil notarial păstrează de asemenea un număr de copii de documente autentice, pe lîngă cele fictive, de care — de unele ca şi de celelalte — se foloseau notarii de cancelarie şi învăţăceii lor ca modele de acte în activitatea lor. Dar în majoritatea cazurilor aceste acte sînt reproduse în formă trunchiată, cu omiterea datelor individuale (nume de persoane şi de locuri, date statistice), adică tocmai a acelora care ar fi mai preţioase pentru cercetător. Cîteva asemenea culegeri de formulare din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, privitoare la Ungaria, au fost publicate de Martinus Georgius Kovachich, *Formulae solemnes styli*[7].

e) În afară de copiile autentice de deosebite feluri care au fost trecute în revistă, unele din documentele seriei Transilvania s-au transmis în formă de copii simple sau libere[8], mai vechi sau moderne, care nefiind înzestrate cu formele legale de autenticitate n-aveau valoare juridică. Valoarea lor documentară se stabileşte prin critica internă: istorică şi filologică.

---

[1] Doc. 20 dec. 1191, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI-XIII, vol. I, p. 11 (unde se aminteşte de «registrul papei Clement» al III-lea). Cf. p. 244 (registrul papei Grigore al IX-lea; doc. în care se face această menţiune e o repetiţie aproape textuală a actului din 1191).

[2] Eckhard, *Glaub. Orte.*, p. 476—479; Szentpétery, *Oklt.*, p. 181—182, 219.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. I, p. 58, nr. 69, p. 81, nr. 162, p. 121—123, nr. 310—312.

[4] Doc. 14 sept. 1283 şi 1298, *ibid.*, vol. II, p. 253 şi 438 urm. (actul din urmă e transcrierea de către cap. din Oradea, pe baza registrului său, a unui act emis de conventul din Dealul Orăzii).

[5] Eckhart, *op. cit.*, p. 479. Pentru Alba Iulia vezi mai jos şi p. 80, n. 10. Despre registrul acestui capitlu se face menţiune şi în doc. 21 febr. 1366, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI.

[6] Doc. 3 iulie 1414, *Ub.*, p. 604 urm. Vicarul general (un arhidiacon canonic) judecînd. asistat uneori de alţi canonici din capitlu, în pricini de competinţa «forului spiritual» (al justiţiei eclesiastice), avea un registru în care erau trecute declaraţiile martorilor (doc. 4 ian. 1370 şi 6 iulie 1371, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI şi VII).

[7] Pesta, 1799.

[8] Doc. din 1181, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 6 urm.; 15 mai 1342, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 88 urm.

Numeroase asemenea copii simple s-au păstrat în colecții manuscrise ale unor învățați, în deosebi din secolul al XVIII-lea, cum sînt colecțiile Hevenesi, Pray, Kaprinai, Cornides, iar cu specială privire asupra Transilvaniei, aceea a lui Şincai şi a altora, mai ales a lui Iosif Kemény. Acesta era însă nu numai un pătimaş strîngător de documente, ci, după cum vom vedea, şi un falsificator înrăit, ceea ce trebuie să impună cercetătorului multă prudență în folosirea pieselor din colecția sa, spre a putea deosebi în ea documentele autentice de cele false. Unele din copiile eruditilor amintiți sînt prețioase chiar şi astăzi, fiind făcute după piese care se află în arhive greu accesibile sau ale căror originale între timp s-au pierdut. Se găsesc printre ele chiar şi documente inedite [1]. Dar în general aceste transcrieri sînt foarte greşite, atît din pricina slabelor cunoştinţe paleografice ale copiştilor moderni, cît şi din cauză că de multe ori copiile nu erau executate nemijlocit după original, ci după alte copii. Se pare că acesta e şi cazul copiilor din culegerea lui Şincai, unde bunăoară un act al vicevoievodului Dominic şi un altul al capitlului din Alba Iulia poartă data greşită de 3 august 1354, în loc de 1358 [2]. Este adevărat că, în ceea ce priveşte colecțiile amintite, majoritatea acestor piese (pînă la mijlocul sec. al XV-lea) a fost publicată de Fejér în al său *Codex Diplomaticus*, dar de obicei el le-a tipărit cu şi mai multe greşeli. De altfel, adeseori el reproduce de două sau mai multe ori acelaşi document, după colecții diferite în care acesta poartă date diferite [3].

În sfîrşit, despre numeroase acte dispărute nu mai ştim decît din mențiuni sau rezumate păstrate — ca şi de altfel multe transumpturi — în alte acte, unele tîrzii [4], sau în inventare vechi, bunăoară ale arhivelor mănăstireşti [5].

ORGANIZAREA CANCELARIILOR

În ceea ce priveşte organizarea deosebitelor cancelarii din Ungaria şi Transilvania, precum şi a cancelariei papale, ne limităm doar la datele necesare pentru înţelegerea materialului seriei Transilvania.

---

[1] De ex. doc. 22 ian. 1368 (mandat regal), C, XIV vol. VI (după Iosephus Kemény, *Appendix Diplomatarii Transsylvanici* [Apendicele diplomatarului Transilvaniei], D. 3, nr. 73, cu data greşită: 24 mai 1368; 30 martie 1372 (act vicevoievodal) şi 4 mai 1377 (mandat regal), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV,vol.VII (tot după Kemény, *Appendix*, D. 3, nr. 111 şi 144, ms. în Arh. ist. a Fil. Acad. R.P.R. din Cluj).

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV., vol. V (după *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanam seu Valachicam summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum* [Scurtă culegere, din diverşi autori, de materiale privitoare la întreg poporul daco-roman sau valah, întocmită în ordine cronologică de Gh. Şincai], vol. II, în Biblioteca Fil. Acad. R.P.R. din Cluj.

[3] Două exemple, printre multe altele; doc. 25 apr. <1333—1334>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 297 cf. 560 (act publicat în Fejér, VIII, 3, p. 170—171 şi VIII, 4, p. 644, greşit 664: mai întîi cu data eronată: 1326, a doua oară fără an); 14 aug. 1375, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII (publ. în Fejér, IX, 5, o dată, la p. 38—40, cu data corectă şi a doua oară, la p. 164—165, cu indicarea greşită a anului: 1377).

[4] Doc. 16 martie 1357, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, rezumat într-un alt doc. din 1398, iar acesta la rîndul său într-un act din 1573; 16 apr. 1368, vol. VI, rezumat într-un act din 1509.

[5] Doc. <circa 1169>, rezumat într-un inventar din sec. al XVII-lea, *ibid.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 4 urm. Pentru inventare: Giry, I, p. 36,

A. CANCELARIILE DIN UNGARIA ŞI TRANSILVANIA

Cancelaria regală ungară. Apare ca o instituţie mai temeinic organizată abia spre sfîrşitul sec. al XIII-lea. Pînă atunci evoluţia ei a fost lentă şi alături de trăsături proprii de dezvoltare se observă influenţe străine: imperială, franceză şi papală. La început actele regale se întocmeau sporadic, în legătură cu daniile făcute aşezămintelor bisericeşti, fiind scrise de persoane diferite (membri ai clerului), găsite la întîmplare. Forma acestor documente redactate uneori înafara cancelariei, de către destinatari sau prin grija lor, se preciza treptat, apărînd închegată, în linii mari, la sfîrşitul sec. al XII-lea, sub Bela al III-lea (1172—1196), ca rezultat al dezvoltării aparatului statal şi al întăririi influenţei papalităţii, din ai cărei adepţi, formaţi la şcolile străine aflătoare sub control pontifical, se recruta personalul clerical al cancelariei. Despre un membru al acesteia, despre Pavel, dintr-un act regal din 1181 întocmit de el, ştim că a fost « notarul meu, iar acum <este> episcop al Transilvaniei », după cum îl aminteşte Bela al III-lea chiar în acest act [1]. Începînd cu veacul următor, cu domnia lui Andrei al II-lea (1205—1235), numărul documentelor devenea tot mai mare. De acum ele nu erau preţuite — sub influenţa dreptului canonic — numai de oamenii bisericii, dar, sub înrîurirea acestora, şi de laici, ne mai fiind considerate ca simple mărturii, ci ca acte de valoare juridică, garantînd anumite drepturi şi posesiuni, într-o vreme cînd se întărea treptat proprietatea particulară feudală şi se accentuau contradicţiile sociale. Şeful cancelariei era cancelarul — de obicei, după 1240, un arhiepiscop sau mai rar un episcop [2] — dar conducerea ei efectivă (ca şi în cancelaria papală) se afla, în sec. al XIII-lea, în mîna vicecancelarului, funcţiune pe care o deţinea de cele mai multe ori, pînă la domnia lui Ludovic I, prepozitul de Alba Regală (Székesfehérvár în R.P. Ungară) [3]. În a doua jumătate a aceluiaşi secol a apărut o slujbă nouă: cea de notar special sau notar-secretar *(notarius secretarius)*, care, în calitate de secretar al regelui, mînuia inelul sigilar al acestuia. Funcţiunea aceasta era încredinţată comitelui capelei (*comes capelle regie*, şeful capelanilor de la curte). Cancelaria regală, care în această vreme căpăta un aspect tot mai organizat, cu personal permanent, avea mai mulţi notari, care scriau actele. În consecinţă acestea erau redactate tot mai uniform, mai stereotip.

Veacul al XIV-lea aducea, o dată cu înscăunarea dinastiei angevine (în 1308) şi cu consolidarea puterii centrale feudale, unele influenţe noi şi importante: franceze şi napolitane, în activitatea sau practica de cancelarie, care deveneau tot mai complexe. Aceste influenţe ale unor cancelarii deosebit de înaintate — la care se adaugă contactul strîns cu cancelaria papală — constituie un impuls care grăbeşte evoluţia practicii documentare interne, într-o epocă de creştere masivă a numărului de documente, provocată de dezvoltarea relaţiilor sociale în cadrul monarhiei feudale angevine. Noua dinastie a introdus treptat o serie de reforme în administraţia, în politica monetară şi fiscală etc. a Ungariei medievale. Aceste măsuri au accentuat rolul activ al suprastructurii asupra bazei

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 8, nr. 14.
[2] Doc. 2 iunie 1247, *ibid.*, vol. I, p. 329 urm.; 14 iulie 1378, *ibid.*, XIV, vol. VII.
[3] Doc. 23 iunie 1250, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 338 urm.; 5 mai 1266; 22 iunie 1292, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 85 urm. şi 390 urm.

economice a feudalismului din Ungaria şi Transilvania, contribuind la consolidarea ei. Din aceste măsuri făceau parte, după cum vom vedea, unele înnoiri şi reforme pe tărîmul organizării cancelariei, instituţie esenţială în guvernarea şi administrarea statului, pus în slujba clasei dominante feudale. Cancelaria regală ungară ţinea, de altfel, pas cu celelalte cancelarii suverane din Apus, îndeosebi cu cea imperială. Acest fapt se constată mai ales în timpul lui Sigismund, regele Ungariei, care a devenit apoi şi împărat « roman ». Dar în vremea sa au pătruns şi unele înrîuriri ale cancelariei regale ungare în cea imperială, în cea boemă şi în cele ale ducatelor austriece [1], după cum influenţa ei asupra actelor regale polone se face simţită încă din timpul lui Ludovic I, care era şi rege al Poloniei [2]. Trebuie semnalată şi înrîurirea progresivă a umanismului, ideologia clasei orăşeneşti în ascensiune [3].

Înmulţindu-se tot mai mult numărul actelor ce trebuiau întocmite de cancelaria regală, s-a înfiinţat sub Carol Robert o nouă funcţiune: aceea de secretar cancelar *(secretarius cancellarius)*, amintită de la 1320 [4]. Ea era deţinută de comitele capelei, titlul de notar special al regelui fiind purtat de aici înainte de către alţii [5]. De altfel comitele capelei îndeplinea la curte, cam din aceeaşi epocă, funcţiunea locurilor de adeverire din provincie, deoarece, mai ales în urma creşterii masive a numărului de pricini ce trebuiau judecate de deosebitele foruri de la curte (rege, palatin, cancelar, dar îndeosebi judele curţii) [6] s-a simţit nevoia de a avea la îndemînă un aşezămînt similar pentru procurarea actelor necesare rezolvării mai grabnice a acestor pricini, fără a se face apel de fiecare dată la capitluri sau conventuri. În asemenea condiţii, majoritatea actelor de adeverire emise de la curte au fost

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 87, 89, 174; Idem, *A kancelláriai jegyzetek Anjoukori okleveles gyakorlatunkban* [Însemnările de cancelarie în practica noastră diplomatică din epoca angevină], în *Károlyi Emlékkönyv* [Omagiului Károlyi], Budapesta, 1933, p. 489, n. 93; Bezsák Miklós, *A középkori magyar okleveles gyakorlat kapcsolatai a cseh és lengyel okleveles gyakorlattal* [Legăturile dintre practica diplomatică maghiară, cehă şi polonă în evul mediu], Pécs, 1939, p. 22—23.

[2] Bezsák, p. 42—44.

[3] Kardos Tibor, *A magyarországi humanizmus kora* [Epoca umanismului în Ungaria], Budapesta, 1955, p. 58, 70, 83—83, 97, 99.

[4] Doc. 2 iulie 1320, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 362 urm.

[5] Doc. 9 mai 1329, *ibid.*, vol. II, p. 287. E semnificativ pentru situaţia materială a magistrului Gall, notarul special amintit aici, faptul că el a putut cumpăra cu suma de 1 000 de mărci de argint fin — sumă foarte mare pentru acea vreme — o serie de moşii aflătoare în părţile bănăţene.

[6] Locţiitorul judiciar al regelui, începînd de la mijlocul sec. al XIII-lea, era judele curţii regale: el reprezenta aşa-zisa *presentia regia* (Kumorovitz, L. Bernát, *Audientia, praesentia*, Budapesta, 1941. p. 29), regele judecînd personal numai în cazuri excepţionale, arătate prin menţiunea *specialis presentia regia* (de ex. doc. din 1283, *Doc. priv .ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 215 urm.; 8 mai 1405, Fejér, X, 4, Buda, 1841, p. 391—392; 23 noiembrie 1405, *Ub.*, III, p. 377). Dar din perioada angevină, mai ales de la sfîrşitul acesteia (deceniul al VIII-lea din sec. al XIV-lea), prin această menţiune se înţelegea jurisdicţia marelui cancelar sau uneori a înlocuitorului său, vicecancelarul — care judeca anumite pricini rezervate pînă atunci regelui. Totuşi acesta continua să fie supremul for judiciar, indicat prin menţiunea *personalis presentia regia* (doc. 23 noiembrie 1405 şi 21 iulie 1412, *Ub.*, III, p. 376 şi 531; 11 noiembrie 1434, *Ub.*, ed. G. Gündisch, Sibiu, 1937 IV, p. 536), mai ales în procesele de silnicie gravă, pînă cînd, spre sfîrşitul domniei lui Sigismund (se pare în 1435) această jurisdicţie s-a constituit ca un for deosebit, numit, ca mai înainte, tot *personali presentia regia*, condus de secretarul-cancelar. La început forul nou a înlocuit probabil pe acela al « prezenţei regale speciale », care a fost însă restabilit în 1452, dată de la care funcţionau deci trei locţiitori ai « prezenţei » regelui! În 1464 însă slujba *specialis presentia regia*, a fost desfiinţată, respectiv contopită cu *personalis pr. r.* Cînd totuşi regele judeca personal, el făcea acest lucru *propria in persona* (Hajnik, *Bírósági szerv.*, p. 33—37; Kumorovitz, *Audentia...*, p. 29—30).

date de comitele capelei între 1317—1374, cînd se cunoaşte că el desfăşura o astfel de activitate [1].

Între 1375—1435 comitele capelei — probabil în urma reformelor care au dus la constituirea definitivă a cancelariei regale secrete (despre care vom vorbi mai jos) şi a forului prezenţei speciale a regelui — nu mai îndeplinea funcţiunea unui loc de adeverire. Slujba sa cea nouă, pe care o exercita însă în numele regelui, era primirea, în calitate de for permanent, a plîngerilor înaintate curţii regale (un fel de *audientia*), plîngeri care erau judecate apoi îndeosebi de judele curţii. În 1435, ca urmare a unor reforme noi, activitatea de emitent de documente a comitelui capelei a încetat definitiv [2].

Pe de altă parte, încă din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, sub Ludovic I, începe să i se spună cancelariei regale obişnuite: *cancellaria maior* (sau *magna*). Această «cancelarie mare» [3] menţionată mai întîi în 1364, avea în frunte, în locul cancelarului de pînă atunci, pe «marele cancelar» *(summus-<supremus, eximius -cancellarius)* [4]. Alături de ea a apărut pe de o parte *secreta cancellaria*, amintită la începutul sec. al XV-lea, cu un personal propriu, sub conducerea probabil a secretarului-cancelar [5], care însă nu mai era comitele capelei, iar pe de alta s-a înfiinţat *minor cancellaria*, menţionată abia de la 1433 încoace. Ambele aceste cancelarii (al căror nume e în legătură cu peceţile regale: mică, respectiv secretă [6], cu care erau întărite actele lor) [7], existau probabil mai dinainte, din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, în opoziţie cu cancelaria cea mare, fapt pentru care se pot găsi analogii germane şi franceze [8]. După cum se vede, această ramificare a cancelariei regale e un proces destul de complicat şi greu de urmărit.

În ceea ce priveşte personalul cancelariei regale, a apărut în cursul sec. al XIV-lea protonotarul, care avea o funcţiune de conducere şi de verificare în întocmirea actelor, iar în veacul următor se amintesc şi conservatori (arhivari) [9].

Ţinînd seama că începînd cu sec. al XV-lea cunoaştem şi documente regale emise în limba slavă, în favoarea unor destinatari străini, din ţările unde se folosea această limbă, cancelaria regească trebuia să fi avut — măcar în anumite momente — şi scribi pentru întocmirea actelor în amintita limbă, afară de cazul că aceste acte au fost scrise chiar de destinatari [10].

---

[1] Doc. 22 febr. 1355, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V; 30 noiembrie 1355, *Anjoukori okmánytár* [Documente privitoare la epoca angevină], VI, Budapesta, 1891 (prescurtat: *Anjou*), p. 398—401.

[2] Kumorovitz, *A királyi kápolnaispán oklevéladó müködése* [Activitatea de emitent de documente al comitelui capelei regale], în *Regnum*, <Budapesta>, 1942/43 (prescurtat: *Kápolnaispán*), p. 460—465.

[3] Doc. 25 oct. 1373, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII şi Szentpétery (*Oklt.*, p. 157, n. 4), care socoteşte că «această dată nu inspiră destulă încredere».

[4] Doc. 1 sept. 1379, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[5] Doc. 14 aug. 1375 (unde e amintit în această calitate Dumitru, episcopul Transilvaniei), *ibid.*, C, XIV, vol. VII.

[6] Doc. 16 iunie 1377, *ibid.*, vol. VII; 29 martie 1418, Arh. ist., CXLIII.

[7] S. Jakó, *Sigilografie*, în vol. de faţă.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 160—161.

[9] *Ibid.*, p. 171. Mai înainte grija arhivei regale o avea comitele capelei (Kumorovitz, *Kápolnaispán*, p. 460).

[10] Doc. 14 iulie 1418, 28 sept. (emisă la Oradea) şi 28 oct. 1420 (corect: 1419), precum şi 28 oct. 1429 (corect: 1428), date de Sigismund mănăstirilor Vodiţa şi Tismana *(Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 73—74, 88—90). Vezi P. P. Panai-

Sub Angevini, începînd cu anul 1329, se întîlnesc primele *însemnări de cancelarie* pe actele regale, mai ales pe scrisorile deschise și închise. Aceste mențiuni, importante pentru cunoașterea genezei documentelor, apar despărțite de text și scrise mărunt, uneori deasupra, alteori sub text sau sub pecete (fiind acoperite de ea), unde de fapt ele apar mai întîi. În aceste indicațiuni, de obicei scurte și care figurează tot mai frecvent pe documente, se disting trei categorii principale, fiecare avînd variantele sale. Prima se referă de cele mai multe ori la ordinul dat de rege pentru întocmirea actului, alteori la aprobarea textului sau la întărirea actului cu pecete: *Commissio ‹propria› domini regis* [porunca ‹însăși› a domnului rege][1]. Cîteodată — primul caz cunoscut fiind din 1366 — se arată că ordinul a fost dat în scris: *ad litteratorium mandatum domini regis* [la porunca scrisă a domnului rege][2].

Cea de a doua categorie, care de fapt e cea mai veche cunoscută în cancelaria regală, fiind apărută la data amintită: 1329 și care se întîlnește cel mai des în seria noastră, începe de obicei cu cuvîntul *relatio*, urmat de un nume sau o demnitate, ori de ambele: *Relatio Thome de Zeremy; relatio vaivode; relatio vaivode Thome*[3]. Această mențiune — care atunci cînd se întrebuințează, înlocuiește de regulă pe aceea relativă la *commissio* — înseamnă darea de seamă făcută cancelariei despre ordinul regal de întocmire a actelor[4], mijlocirea acestui ordin către cancelarie, în cazurile cînd regele nu i-l dădea direct. Folosind această mențiune, care în seria Transilvania apare la început numai sub pecete[5], cancelaria vrea să aibă o acoperire în ceea ce privește emiterea actului, care se face deci pe răspunderea mijlocitorului[6]. Dar relația înseamnă adeseori, în același timp, intervenția, cererea[7] sau darea de seamă (obișnuit verbală)[8], făcută de relator regelui în legătură cu acțiunea arătată în document, după cum rezultă și din seria noastră, unde în legătură cu actele regale privitoare la deosebite pricini din Transilvania relația amintește de cele mai multe ori pe voievod sau alți demnitari din acest voievodat (comitele secuilor, episcopul Transilvaniei, prepoziți ai capitlului din Alba Iulia,

---

tescu, în « Revue Historique de Sud-Est Européen », XXII (1945), p. 331—332, unde se citează și alte exemple. Dar după puținele exemple cunoscute (și nu pare probabil că arhivele ar mai păstra surprize deosebite în această privință), nu credem că s-ar putea vorbi de o « cancelarie slavă în Ungaria », cum face prof. Panaitescu, ci doar de scribi de slavonește. Sistemul ciudat de datare din documentele citate, și anume folosirea stilului grec de 1 septembrie în cadrul erei creștine, s-ar putea cu greu explica în cazul unor slujbași statornici ai cancelariei regale. E vorba de acte scrise de destinatari? În orice caz, problema documentelor slave emise de regii Ungariei, neglijată pînă acum de diplomatiștii maghiari, ar trebui să constituie obiectul unei cercetări speciale.

[1] Doc. 10 mai 1343, *Documente privind istoria Rominiei*, C, XIV, vol. IV, 27 ian. 1427, *Ub.*, IV, p. 271—272. Pe actele emise de regină se află însemnări similare (doc. 9 iulie 1355, *ibid.*, XIV, vol. V; 21 dec. 1382, emis de regina Elisabeta, Arh., ist., CCVI; 30 noiembrie 1389, facsim. I, 1).

[2] Doc. 22 febr. 1370, *ibid.*, XIV, vol. VI. Cf. și mențiunea (deși altfel formulată) din doc. 19 noiembrie 1377, vol. VII (poruncă, deși reînnoită, urmată de eliberarea actului abia după o lună și jumătate).

[3] Doc. 10 iulie 1331, 6 oct. 1332 și 23 iulie 1334, *ibid.*, vol. III, p. 24 urm., 270 urm. și 331 urm.; cf. și doc. 20 aug. 1419, facsim. II, 3.

[4] Doc. 11 noiembrie 1340, *ibid.*, p. 548 urm.; 14 apr. 1341, vol. IV, p. 20—21.

[5] Doc. 5 oct. 1349, emis de Ludovic I, Arh. stat. Cluj, arh. oraș. Cluj, fasc. J, nr. 5, și 27 iulie 1368, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI; cf. facsim. II, 1

[6] Cf. și Szentpétery, *Oklt.*, p. 173, 175, Idem, *Kancelláriai jegy.*, p. 472—474.

[7] *Ad petitionem* etc. (doc. 15 noiembrie 1337, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 479 urm.).

[8] Cf. Giry, II, p. 762.

etc.)[1]. Relaţia putea fi făcută în aceeaşi pricină de mai mulţi inşi[2]. Deşi relatorul însuşi era un mijlocitor, el delega uneori la rîndul său pe alţii, dependenţi sau subalterni ai săi[3] sau făcea relaţia în prezenţa acestora[4]. Relatorul unei pricini, bunăoară voievodul Transilvaniei, putea fi şi destinatarul mandatului regal emanat în această privinţă[5]. Cele două tipuri de însemnări pot fi combinate: *Commissio domini regis et relatio Johannis dicti Treutul* [porunca domnului rege şi mijlocirea ei de către Ioan zis Treutul][6]. Însemnările acestea de cancelarie mai pot arăta că unele documente au fost întocmite potrivit cuprinsului altor acte regale *(ad contenta aliarum litterarum regalium)*, ceea ce contribuie la accentuarea caracterului stereotip al acestora[7].

În actele de adeverire emise de rege figurează uneori o a treia categorie de însemnări de cancelarie: *Assecuratio* 〈*de notitia personali*〉, însoţită de nume şi eventual de alte precizări. Prin aceste însemnări se înţelege adeverirea identităţii celor ce au făcut declaraţia prealabilă, cînd solicitau actul, de către persoana arătată cu numele[8]. Adeverirea se referă cîteodată nu numai la « capetele » (persoanele), ci şi la moşiile amintite în document *(ad capita et possessiones)*[9].

Alte menţiuni de cancelarie — aflătoare pe îndoitura inferioară a pergamentului — atestă citirea şi îndreptarea sau chiar colaţionarea documentelor înainte de eliberarea lor *(correcta*; *perlecta et correcta*; *lecta et correcta*; *correcta et collata)*[10], precum şi înregistrarea lor *(regestratum, regestrata)*[11] în « cărţile regale », adică în registrele cancelariei, care apar tot în timpul

[1] Doc. 24 sept. 1349, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 506—507; 28 ian. 1367, *ibid.*, vol. VI; 17 aug. 1371, *ibid.*, vol. VII; 22 mai 1419, *Ub.*, IV , p. 86—87.

[2] Doc. 2 ian. 1333, *ibid.*, vol. III, p. 573 urm.; 15 martie 1373, *ibid.*, vol. VII.

[3] Doc. 28 aug. 1331, *ibid.*, vol. III, p. 566 urm.; cf. 4 mai 1334, p. 320, unde *legatio* are sensul de împuternicire sau delegaţie, adică mijlocirea « relaţiei ». Vezi şi 6 iulie 1337, *ibid.*, p. 421. În legătură cu acest doc. în *Ub.*, I, p. 486 şi n. 3 s-a corectat greşit *legatio* în *relatio*. Cf. şi Gárdonyi, în « Turul », 1907, p. 50: *Relatio Thome woyvode et legacio per Nicolaum magistrum et Johannem filium Alexandri* [Darea de seamă a lui Toma voievodul şi mijlocirea ei de magistrul Nicolae şi Ioan, fiul lui Alexandru]; doc. 2 sept. 1372, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[4] Doc. 18 martie 1373, *ibid.*, vol. VII.

[5] Doc. 28 iunie 1372, *ibid.*, vol. VII.

[6] Doc. 23 apr. 1370, *ibid.*, vol. VI; cf. 3 iulie 1381, *Ub.*, II, p. 541.

[7] Doc. 17 ian. 1390, *op. cit.*, II, p. 641 urm.; 13 apr. 1413, *op. cit.*, III, p. 564 urm. E vorba de aşa-zisele *Vorurkunden* (Redlich, în Erben, p. 28). Pentru uzul acesta în cancelariile domneşti din ţările romîne cf. Niculai Grămadă, *Cancelaria domnească din Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în « Codrul Cosminului », IX (1935), p. 162, şi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, în « Rev. ist. rom. », V—VI (1935—1936), p. 261—262.

[8] Doc. 9 aug. 1369, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI; Szentpétery, *Oklt.*, p. 174.

[9] Doc. 15 iunie 1342, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 96—97 şi nota editorului (omisă din greşeală în seria noastră), în *Anjou*, IV, p. 233. Dar *assecuratio* are uneori acelaşi sens cu *relatio*: doc. 24 iunie 1366, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI. Obiceiul adeveririi identităţii a fost adoptat fără îndoială sub influenţa actelor regale, şi de cancelariile locurilor de adeverire (Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 504). Uneori adeverirea identităţii se face în textul actului (doc. 30 mai 1377, privind împărţirea unei moşii, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII).

[10] Doc. 24 sept. 1349, *ibid.*, vol. IV, p. 506—507; 26 apr. 1370, *ibid.*, facsim. II, 2; 20 febr. 1383, *Ub.*, II, p. 567; 3 iunie, 1419, *Ub.*, IV, p. 93—99.

[11] Doc. 30 ian. 1367 şi 27 apr. 1368, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI; 1 ian. 1376, *ibid.*, vol. VII. Cf. facsim. I, 3—4.

Angevinilor. Spre sfîrşitul domniei lui Sigismund se indica uneori — pe lîngă scriitorul actului [1] — şi numele celui ce citea actul sau făcea înregistrarea [2], după cum se proceda de multă vreme în cancelaria papală [3]. Cancelaria lui Gentile, legat papal în Ungaria (1307—1311), ţinea de asemenea, registre [4]. Uneori în copiile de registru ale unor acte ale aceluiaşi rege, menţiunea privitoare la darea ordinului regal *(mandatum)*, la sfîrşitul documentului, e urmată, de asemenea, de numele scribului [5]. În ceea ce priveşte taxele percepute de cancelaria regală, ele sînt cîteodată menţionate pe acte [6]. De tariful lor — ca şi de acela al actelor emanate de la locurile de adeverire — se ocupau uneori înseşi legile regatului [7]. Unele acte (scrisori deschise), poartă menţiunea eliberării lor fără nici o taxă [8].

Cancelaria regală a exercitat o influenţă puternică asupra organizării celorlalte cancelarii ale regatului şi asupra redactării actelor emise de ele.

Cancelaria voievozilor Transilvaniei. Era mai modestă decît cancelaria regală şi avea o organizaţie mai laxă. Totuşi de la începutul sec. al XIV-lea sînt amintiţi deja « cancelari » [9], protonotari, notari speciali, iar la începutul veacului următor şi subnotari ai acestei cancelarii [10]. Deşi alături de voievod, emitea documente şi vicevoievodul şi sînt amintiţi şi protonotari sau notari ai acestuia [11], totuşi nu se poate vorbi de o cancelarie deosebită a vicevoievodului. Mai întîi chiar în urma funcţiunii sale de locţiitor al voievodului, ceea ce făcea ca măcar o parte din actele vicevoievodale, care nu ţineau de sfera deosebită de activitate a vicevoievodului, să fie eliberate de cancelaria voievodală. În al doilea rînd, din cauză că voievozii îşi alegeau pe vicevoievozi dintre « familiarii » lor, iar între ei şi vicevoievozi, pe de o parte, şi personalul de cancelarie, pe de alta, existau aceleaşi raporturi de dependenţă ale « familiarităţii » *(familiaritas)*. Aceste raporturi feudale erau o piedică, în toată perioada îmbrăţişată de materialul seriei noastre, în calea transformării cancelariei voievodale într-o instituţie temeinic organizată, cu personal permanent, care să nu fie supus schimbărilor în scaunul

---

[1] Doc. 22 mai, 3 şi 5 iunie 1419 (două acte cu această dată), *Ub.*, IV, p. 68—87, 95 urm.

[2] Doc. 10 oct. 1428, Pesty-Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez* [Doc. priv. la ist. comitatului Timiş şi a oraşului Timişoara]. I, Bratislava, 1894, p. 618; 31 mai 1435, *Ub.*, IV, p. 572—573. Cf. şi Szentpétery, *Oklt.*, p. 181—182.

[3] Un exemplu din seria Transilvania: doc. 11 oct. 1307, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 58 urm.

[4] După cum se vede şi dintr-o menţiune de înregistrare de pe doc. 25 dec. 1309, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 164 urm; cf. *Mon. Vat. Hung.*, seria I, vol. II, p. 374. Vezi şi B. Iványi, în *Klebelsberg Emlékkönyv* [Omagiu lui Klebelsberg], Budapesta, 1925, p. 299.

[5] Doc. 8 noiembrie 1411 şi 5 mai 1412, Pesty-Ortvay, I, p. 456—460.

[6] Doc. 6 dec. 1403, 3 şi 6 aug. 1404, *Ub.*, III, p. 301—302, 325—326; 1 iunie 1405, *Bánffy*, I, p. 482 urm.

[7] Doc. 4 aug. 1298, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 453; 11 dec. 1351, *ibid.*, vol. V; decretul al II-lea al lui Sigismund din 1435, art. 11—12, în *Corpus juris Hungarici* [Colecţia dreptului ungar], Budapesta, 1899. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 184.

[8] *Non sol‹vit›* [nu a plătit] (doc. regal 9 mai 1377, Arh. ist., XVI).

[9] Janits (p. 59, 64) şi după el Szentpétery (*Az erdélyi okleveles gyakorlat jellege* [Caracterul practicii documentare din Transilvania], p. 3), vorbesc greşit, în afară de notari, despre scribi ca de o categorie deosebită, deşi cel dintîi arată că despre aceştia nu pomenesc documentele. De fapt, în acest caz notarii erau în acelaşi timp şi scribii, care scriau actele.

[10] Doc. 30 noiembrie 1355, *Anjou*, VI, p. 398. La 28 aug. 1331 e menţionat un « cancelar » al voievodului (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 566 urm.).

[11] Doc. ‹8 ian.—3 iulie 1309›, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 121 (notarul voievodului); 16 oct. 1303 (*ibid.*, p. 32—33) şi 16 sept. 1306 (Pataki, p. 16—17): protonot. voiev.; 4 ian. 1314, *ibid.*, p. 220 urm. şi 16 noiembrie 1406, *Ub.*, III, p. 422 (notari ai vicevoievozilor).

voievodal și în cel vicevoievodal. O oarecare stabilitate se observă abia în a doua jumătate a sec. al XIV-lea, cînd dregătoria de voievod fiind ținută succesiv de mai mulți membri ai familiei Lackfi, se întîmpla ca slujbași ai cancelariei, care erau dependenți ai întregii familii, nu numai ai unui membru al ei, să rămînă în funcțiune mai multă vreme. Astfel Benedict a fost protonotar sub patru voievozi [1]. În ceea ce privește însemnările de cancelarie de tipul *commissio* [2] și *relatio* [3], le întîlnim și în unele acte (mandate) voievodale, dar mult mai rar decît în cele regale. Pe dosul actelor judiciare [4], mai ales al celor de amînare de proces — ca și pe alte documente de aceeași categorie, emise de cancelaria palatinului [5], precum și de acelea ale locurilor de adeverire [6] etc. — apar însemnări prescurtate privitoare la înfățișarea părților în cauză sau a împuterniciților lor, la hotărîrea judecătorească, la plata unor taxe etc. [7].

Pentru eliberarea unor acte fără taxă se folosea mențiunea *non sol-<vit>* [nu a plătit], ca și în cancelaria regală [8].

Comitele secuilor și alți emitenți. Emitea documente și un alt dregător important din Transilvania, *comitele secuilor* [9], precum și *banul Severinului* [10]. De asemenea, comiții, vicecomiții și juzii nobililor deosebitelor *comitate* [11], cît și unii *castelani*: de ex. cel de Dev de Hațeg, de Orșova, Mehadia și alte cetăți [12] sau «căpitani» de cetăți [13]. Ni s-au păstrat acte emise de juzii, jurații,« oaspeții », cnejii și « crainicul » [14], iar mai tîrziu de cei 12 cneji jurați, precum « și de ceilalți romîni » din *districtul cetății Hațeg* [15]. Toate aceste foruri sau organizații își aveau, de sigur, notarii lor [16], ocazionali și mai tîrziu permanenți, dar ar fi exagerat să ne gîndim în asemenea cazuri la existența unor cancelarii

[1] Doc. 19 dec. 1360, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V, nr. 722; cf. Janits, p. 59, n. 6.

[2] Doc. 29 martie 1402, *Ub.*, III, p. 266—267. Un exemplu din 1357 la Janits, p. 70.

[3] Doc. 29 iunie 1365, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI. Dar în această însemnare nu e vorba de *relatio Petri vicevaivode*, cum s-a publicat greșit în *Ub.* (II, p. 225), ci de *r. P. vaivode* (după cum observă, pe baza originalului, Janits, p. 70, n. 84), adică despre « darea de seamă a lui Petru, <făcută> voievodului » (care era Dionisie).

[4] Facsim. II, 4.

[5] Doc. 15 oct. 1353 și 9 aug. 1360, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[6] Doc. 12 apr. 1377 și 25 iulie 1378, *ibid.*, vol. VII.

[7] Doc. 15 mai 1366, *ibid.*, vol. VI; un exemplu din 1424 la Janits, p. 75, n. 116.

[8] Doc. 20 apr. 1377, Arh. ist., LXXXIV.

[9] Doc. din 1280, *Ub.*, I, p. 141; 18 oct. 1344 și 13 dec. 1349, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 213 urm. și 523 urm. (cu *relatio*): 1 febr. 1410 și 31 iulie 1415, *Ub.*, II, p. 486—487, 665—668.

[10] Doc. din <1390—1392>, *Documenta Valachorum*, p. 400—401.

[11] Istványi Géza, *A megyei irásbeliség elsö korszaka* [Prima perioadă a dezvoltării scrisului în comitate], în « Századok », 1937, p. 534—550; Szentpétery, *Erdélyi okl. gyak.*, p. 5.

[12] Doc. 16. oct. 1387 și 28 oct. 1390, *Documenta Valachorum*, p. 333 și 399, <circa 31 mai> 1419 (despre o sentință adusă împreună cu nobilii și cnejii romîni din Banat), precum și 25 iulie 1420, Hurmuzaki-Densușianu, I_2 p. 508—512.

[13] Doc. <după 29 iunie> 1433, *ibid.*, p. 586—587.

[14] Doc. 2 febr. 1387, *Documenta Valachorum*, p. 326—327.

[15] Doc. 11 (corect: 16) febr. 1411; doc. din 1418, *A Hunyadmegyei történeti és régészeti társulat évkönyve* [Anuarul Societății de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara], Budapesta, 1884, p. 24—29, 31—33.

[16] Doc. 21 martie 1341 (notarul comitelui de Satu Mare), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 18. O mențiune anterioară despre notarul comitatului de Satu Mare, din 9 mai 1324, la Istványi, p. 547. Pentru notarii comitatelor, amintiți mai ales din a doua jumătate a sec. XIV: Hajnik, *Birósági szerv.*, p. 80; Szentpétery, *Oklt.*, p. 230; Föglein A., în «Levéltári közlemények», 14 (1936), p. 149—150; Istványi, p. 544—550.

temeinic organizate, lucru la care nu s-a ajuns, în perioada ce ne interesează — după cum am văzut — nici în activitatea de emitenți de documente a voievozilor și vicevoievozilor Transilvaniei. Încă din prima jumătate a sec. al XIV-lea găsim amintit chiar și un notar particular, și anume al nobilului Toma, fiul lui Dionisie de Reghin[1]. În *scaunele și orașele săsești*, dar și la Cluj, întîlnim scriitori de documente sau notari, însă de cele mai multe ori ei sînt niște angajați ocazionali[2]. În 1419 se menționează și registrul orașului *(statpuch)* Sibiu[3]. În Transilvania, mai ales pe teritoriul săsesc activau, din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, și notari publici, unii fiind chiar localnici[4]. *Notariatul public* însă, care pătrunsese în Ungaria mai ales cu notarii italieni din suita legaților papali[5], n-a putut avea în Ungaria și Transilvania medievală dezvoltarea lui cunoscută în țările apusene, din pricina concurenței ce i-o făceau, în ceea ce privește adeverirea tranzacțiunilor de drept privat, vechile instituții specifice ale Ungariei feudale: locurile de adeverire[6].

Cancelariile locurilor de adeverire. Acestea, ca foruri emitente de acte, jucau un rol foarte important, cu care nici nu se poate compara activitatea de acest fel a altor autorități sau demnitari bisericești: a episcopilor[7], a vicarilor generali ai acestora[8] sau a « capitlurilor » (decanatelor) săsești[9]. Acest fapt se oglindește în chip deosebit în seria noastră, unde alături de cancelaria regală, începînd cu a doua jumătate a sec. al XIII-lea, cel mai mare număr de documente a fost eliberat, fără îndoială, de cancelariile locurilor de adeverire.

Socotim necesare cîteva lămuriri despre aceste *loca credibilia*. E vorba de așezăminte specifice ale feudalismului bisericesc din Ungaria și Transil-

[1] Doc. 22 martie 1341 și 4 mai 1342, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 19, 82—83.

[2] Doc. 16 mai 1323 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 72 urm.), care poartă și pecetea lui *Godscalcus scriptor* (*Ub.*, I, p. 373—374); 22 aug. 1352, C, XIV, vol. V; 10 aug. 1372, *ibid.*, vol VII. Cf. și Auner Mihály, *Az erdélyi szászok oklevelei a XV. század kezdetéig* [Documentele sașilor din Transilvania pînă la începutul sec. XV], p. 35—52; G. E. Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität*, 1141—1876 <Sibiu, 1941>, p. 8, 52—57, 159. Protonotar al orașului Sighișoara: doc. 7 ian. 1407, *Ub.*, III, p. 424—425.

[3] Doc. 22 dec. 1419, *Ub.*, IV, p. 116—117. Pentru registrul actelor (*liber actorum*) capitlului din Sibiu: doc. 3 iulie 1414, *ibid.*, III, p. 604—606. Cf. și G. [E.] Müller, *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten*, 1192—1848, Sibiu, 1936, p. 357.

[4] Doc. 26 iulie (corect iunie) 1388, *Ub.*, II, p. 626—628; 19 oct 1429, *Ub.*, IV, p. 384—388; 16 iunie 1427, *A római szentbirodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára* [Documentele familiei Teleki de Szék, conți ai sfîntului imperiu roman], ed. Barabás Samu, I, Budapesta, 1895 (prescurtat: *Teleki*), p. 504—505. Pentru un notar public, care în același timp era dascăl *(rector scholarum)* la Slimnic, aproape de Sibiu. <26 mai 1394—10 sept. 1409> *Ub.*, III, p. 93. De altfel se amintește și la Cluj un notar al orașului, care îndeplinea și funcțiunea de dascăl: doc. 6 dec. 1405 și 15 iulie 1409, *ibid.*, p. 382, 478—480.

[5] Doc. 25 dec. 1309, C, XIV, vol. I, p. 168, n. 1.

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 149, 240—241; Barta István, *Középkori közjegyzöségeink történetéhez* [Cu privire la istoria notariatelor noastre publice din evul mediu], în *Szentpétery Emlékkönyv* [Omagiu lui Szentpétery], Budapesta, 1938, p. 33. Pentru notarii publici vezi mai jos și p. 38, 87, 88.

[7] Notari sau notari speciali: al episcopului de Oradea (doc. 24 dec. 1291—1297 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 381 urm.); al episcopului Transilvaniei (doc. 6 ian. 1300, *ibid.*, vol. I, p. 476 urm.; 13 sept. <1311>; 4 ian. 1314, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 198 urm. și 220 urm.). Mihail, canonic, arhidiacon de Turda și *cancellarius* al lui Maternus, episcopul Transilvaniei (doc. 27 iulie 1399, Cluj-Mănăștur, Arh. ist., CXC).

[8] Doc. 6 iulie 1371, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV. vol. VII. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 222—223.

[9] Szentpétery, *Erdélyi okl. gyak.*, p. 3.

vania, care emiteau acte sub pecetea lor autentică, fie la cererea unor persoane particulare, fie pe baza însărcinării autorităților publice, ca regele, voievodul ori vicevoievodul Transilvaniei sau alte foruri superioare ale statului feudal. Ele au apărut în Ungaria la începutul sec. al XIII-lea, cînd necesitatea documentelor, prin dezvoltarea vieții sociale și răspîndirea tot mai mare a scrisului, a devenit atît de resimțită încît cancelaria regală nu mai putea să facă față cererii crescînde de acte a păturilor posedante ale societății feudale.

La drept vorbind, o funcțiune de adeverire similară cu aceea a capitlurilor și conventurilor din Ungaria și Transilvania, îndeplineau (dar numai în chestiuni de drept privat) și așezămintele respective din Germania, însă cu deosebirea că activitatea lor în acest domeniu era mai redusă decît a episcopilor din aceeași țară [1] și incomparabil mai restrînsă decît cea desfășurată de capitlurile și conventurile din Ungaria și Transilvania. Pe de altă parte, locurile de adeverire seamănă, dar numai în unele privințe, cu «oficialitățile» (tribunalele episcopale) franceze și germane, precum și cu decanatele (protopopiatele) din Flandra [2]. Ele erau constituite de capitluri (colegii de canonici, mai ales pe lîngă bisericile episcopale) și de o seamă de conventuri (mănăstiri). Din prima categorie făceau parte, în ceea ce privește teritoriul R.P.R. și perioada îmbrățișată de seria noastră, capitlurile episcopale din Alba Iulia, Oradea și Cenad, precum și capitlul «bisericii colegiale» (neepiscopale) din Arad; din cea de a doua, conventurile din Cluj-Mănăștur și din Dealul Orăzii *(de Promontorio Waradiensi)*. Ele apar în documente în cursul sec. al XIII-lea, însă la date deosebite.

Spre sfîrșitul sec. al XIII-lea și începutul celui următor, mai întîlnim în cîteva cazuri amintite în documente ca îndeplinind unele funcțiuni de adeverire: conventul cavalerilor ioaniți («cruciați», ospitalieri) din Turda, conventul augustinilor și acela al dominicanilor din Alba Iulia, conventul dominicanilor și acela al minoriților din Sibiu. Aceste locuri de adeverire mărunte și-au încetat însă activitatea probabil chiar înainte de măsurile luate de Ludovic I, în 1351 și 1353, cînd el a adus unele îngrădiri acestei activități, adeseori abuzive, a conventurilor mai mici, dintre care multe au și dispărut, ca urmare a pomenitelor măsuri, din rîndul locurilor de adeverire. Acesta a fost cazul conventului din Dealul Orăzii, care își va relua activitatea abia la sfîrșitul sec. al XV-lea, însă de această dată în formă schimbată, fiind transformat în capitlu colegial. Tot din aceeași categorie făcea parte conventul din Sîniob (Bihor), care își va relua, de asemenea, activitatea în a doua jumătate a sec. al XV-lea, ea fiind atestată după 1468. În sfîrșit, trebuie să mai amintim conventul din Igriș (Banat), despre care știm că emitea uneori, în orice caz înainte de mijlocul sec. al XIV-lea, acte în materie de drept privat [3].

---

[1] Bresslau, I, p. 713, 721.

[2] Perényi Jósef, *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására* [Influența școlilor franceze asupra formării practicii documentare maghiare], Budapesta, 1938, p. 18—27, 45—46.

[3] Fr. Pall, *Contribuțiuni la problema locurilor de adeverire din Transilvania feudală (sec. XIII-XV)*, sub tipar. Un convent și loc de adeverire al cavalerilor ioaniți la Hoghiz (lîngă Olt aproape de Rupea), la sfîrșitul sec. al XIII-lea (doc. 24 febr., 7 martie și 18 apr. 1297, *Documente privind istoria Romîniei* C, XIII, vol. II, p. 430—431 și 433—434) e rezultatul unei identificări greșite, al unei confuzii cu conventul pe care același ordin îl avea la Budafelhéviz (în R. P. Ungară). De altminteri nici cele două sate menționate în actele citate

Pe lîngă documentele emanate de la locurile de adeverire de pe teritoriul R.P.R., ne interesează însă adeseori, prin cuprinsul lor, şi acelea ale aşezămintelor similare dinafara acestui teritoriu, care făcea parte de asemenea din statul feudal ungar. Ne referim mai ales la documentele date de capitlul din Agria (Eger, în R.P. Ungară) şi de conventul din Leles (în R. Cehoslovacă), acte care sînt bogat reprezentate în seria Transilvania, raza obişnuită de acţiune a acestor aşezăminte întinzîndu-se şi asupra unor ţinuturi din părţile de nord-vest ale Transilvaniei. Toate aceste locuri eliberau sub pecetea lor autentică acte de adeverire privind deosebitele tranzacţiuni de drept privat (danie, vînzare-cumpărare, schimb, zălogire, testament, eliberări de robi etc.), declarate în faţa lor de particulari, mai ales de cei din ţinutul respectiv sau de împuterniciţii lor.

În ceea ce priveşte competinţa teritorială a acestor aşezăminte, ea era numai relativă, în sensul că raza de acţiune a fiecăruia se întindea asupra ţinutului înconjurător, adică asupra unuia sau mai multor comitate, fără a avea însă un drept exclusiv în aceste teritorii, în ciuda dispoziţiei lui Ludovic I, ca omul de mărturie al capitlurilor să fie luat din capitlurile mai apropiate de locul unde trebuia făcută bunăoară o chemare în judecată sau o cercetare [1]. Raza de acţiune a mai multor locuri putea să se suprapună total sau în parte [2].

Spre a evita orice bănuială de părtinire, locurile de adeverire de obicei nu eliberau acte de acest fel în chestiuni în care ele însele sau episcopii de care depindeau erau părţi interesate (de pildă cînd era vorba de moşiile sau procesele lor proprii), ci se adresau, ca nişte particulari, unui alt loc de adeverire, potrivit unei concepţii juridice ungare, formate treptat în cursul sec. al XIII-lea, care nu recunoştea valoarea juridică a actelor emise în propriile tranzacţiuni de drept privat [3]. De ex. capitlul din Alba Iulia făcea apel în acest scop la capitlul din Oradea [4] sau la conventul din Cluj-Mănă-

---

din 1297 nu se află pe teritoriul R. P. R., ci în comitatul Békés, în R. P. Ungară. Cf. Karácsonyi János, *A magyar nemzetségek a XV-század közepéig* [Neamurile maghiare pînă la mijlocul sec. XV], I, Budapesta, 1900, p. 117. De fapt confuzia între Hoghiz şi Budafelhébiz a fost făcută mai întîi de Ios. Kemény, care pe baza ei şi pentru a dovedi existenţa unui convent şi loc de adeverire la Hoghiz a născocit un act fals al conv. din Cluj-Mănăştur, din 7 sept 1374 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII, lista doc. false). Cf. Fr. Pall, *Noi falsuri ale lui Iosif Kemény*, în pregătire. Afirmaţia lui Beke Antal (*Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt* [Arhiva capitlului Transilvaniei din Alba Iulia], Budapesta, 1889—1895, nr. 763—764), despre existenţa unui convent ioanit la Alba Iulia, care ar fi desfăşurat o activitate de adeverire, la sfîrşitul sec. al XV-lea, e rezultatul unei confuzii între Alba Iulia şi Alba Regală (din R. P. Ungară). Activitatea de adeverire a «conventului cruciferilor din Oradea» menţionată la 4 noiembrie 1338 (regest în *Zichy okmánytár*, [Documentele familiei Zichy], XII, Budapesta, 1931 (prescurtat: *Zichy*), p. 11), trebuie să aibă la bază tot o confuzie (probabil cu aceea a conv. din Dealul Orăzii). Cf. Pall, *Contrib. la probl. locurilor de adeverire* citat mai sus.

[1] Doc. 11 dec. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[2] Eckhart, *Glaub. Orte.*, p. 456—461; Szentpétery, *Oklt.*, p. 216—217.

[3] Eckhart, *op. cit.*, p. 419, 451—453; cf. Szentpétery, *op. cit.*, p. 216—217. Totuşi se întîlnesc cazuri izolate de abatere de la această regulă încă şi în sec. al XIV-lea, mai ales în prima jumătate. E vorba nu numai de documente emise de persoane particulare (vezi mai jos, p. 37), ci întîlnim şi un act de vînzare emis de conventul dominican din Dej, în cauză şi sub pecete proprie (doc. 25 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[4] Doc. 30 mai 1330 (două acte), *Doc. priv. ist. Rom.*. C, XIV, vol. II, p. 324 urm. şi p. 327 urm.; 7 şi 8 aug. 1358, *ibid.*, vol. V; 28 mai 1384,

ştur[1]. De această uzanţă căuta să ţină seamă şi curtea regală, adresînd în asemenea cazuri mandatele sale de cercetare, punere în stăpînire etc. altor locuri de adeverire decît cele direct interesate[2]. Dar în pricinile lor interne, de ex. în treburile unor membri (canonici) ai acestor locuri, ca şi în acelea pe care le aveau ele sau episcopul lor diecezan, ca stăpîni feudali, cu dependenţii sau iobagii lor, ori pe care le aveau aceştia între ei sau chiar cu alţii, obişnuiau să emită documente[3].

Ele adevereau însă uneori şi convenţii cu caracter social şi politic de cea mai mare importanţă. Astfel în faţa conventului din Cluj-Mănăştur s-a încheiat, după cum se ştie, înţelegerea din 6 iulie 1437 şi acelaşi aşezămînt a transcris cea de a doua învoială, din 6 octombrie 1437, dintre reprezentanţii nobilimii feudale şi ai ţărănimii răsculate în cadrul mişcării revoluţionare de la Bobîlna[4].

Aceste acte de adeverire se cheamă în diplomatică cu termenul generic de *littere fassionales* (de la *fassio* — mărturisire, declaraţie verbală), iar în materialul contemporan ele poartă o mulţime de numiri, după cuprinsul lor. Dar aceleaşi locuri mai emiteau rapoarte *(littere relatorie)*, făcute în deosebite chestiuni, din ordinul (mandatul) regelui sau la cererea forurilor superioare de judecată: în procese, puneri în stăpînire, hotărniciri etc., după cum eliberau şi copii autentice.

Întîlnim însă şi cazuri, spre sfîrşitul sec. al XIV-lea şi începutul celui următor, cînd actele locurilor de adeverire poartă influenţa evidentă a practicii *notariatului public*, concurentul acestor aşezăminte. Se ajunge astfel la emiterea unor acte de compromis între vechea formă a documentelor întocmite de locurile de adeverire şi cele notariale[5].

Deşi capitlurile şi conventurile prin prestigiul pe care au reuşit să şi-l cîştige înaintea feudalilor, prin numărul şi răspîndirea lor în întreg statul feudal maghiar, jucau — mai ales din a doua jumătate a sec. al XIII-lea — un rol precumpănitor în adeverirea tranzacţiunilor de drept privat, totuşi ele nu erau singurele care desfăşurau o asemenea activitate. În adevăr, astfel de documente puteau emana şi de la alte foruri sau persoane laice şi eclesiastice, care dispuneau de pecete autentică: regele, voievodul şi ceilalţi mari dregători ai regatului, apoi comitatele (deşi acestea vor avea pecete autentică numai din sec. al XVI-lea), oraşele, episcopii, vicarii generali, chiar şi parohii. La curtea regală comitele capelei, după cum am văzut, dezvolta într-o vreme o activitate similară. O funcţiune asemănătoare îndeplineau şi notarii publici, deşi instituţia notariatului n-a putut juca, tocmai din pricina locurilor de adeverire, un rol mai important în Ungaria şi Transil-

---

Arh. Capit. Alba Iulia, Miscellanea, cista T, fasc. 5, nr. 5 (regest la Beke, *Erdélyi káptalan*, nr. 687).

[1] Doc. 11 apr. 1361, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI; 9 Iulie 1425, *Ub.*, IV, p. 234—237.

[2] Doc. 18 febr. 1336, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 367 urm.; 13 mai 1342, *ibid.*, vol. IV, p. 87; 13 dec. 1359, *ibid.*, vol. V; 17 apr. şi 1 iunie 1383, *Ub*, II, p. 574—576, 578—579.

[3] Fr. Pall, *Contrib. la probl. locurilor de adeverire*, citat mai sus.

[4] Hurmuzaki-Densuşianu, I_2 p. 614 urm. şi 623 urm.

[5] Doc. 6 noiembrie 1377 (capitlul din Oradea), Fejér, IX, 5, Buda, 1834, p. 178—180; 31 mai 1400 (cap. din Alba Iulia), *Ub.*, III, p. 256—258. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 241, care însă nu citează asemenea forme amalgamate, ci aminteşte numai de subscripţii notariale pe actele locurilor de adeverire, care îşi păstrează deci (în acest caz) forma lor tipică.

vania. Spre deosebire de nobilimea feudală, care prefera să se adreseze capitlurilor şi conventurilor ca unor aşezăminte feudale care îi serveau interesele, orăşenii din aşezările urbane privilegiate recurgeau destul de rar la aceste instituţii ale feudalismului bisericesc, tranzacţiunile lor fiind adeverite de obicei de către forurile lor proprii, sfaturile orăşeneşti [1].

În ceea ce priveşte *organizarea cancelariei* locului de adeverire, în fruntea ei se afla lectorul, unul din canonicii cei mai de seamă, care conducea şi şcoala capitulară. Se pare că la început el era nu numai conducătorul cancelariei, ci şi scriitorul actelor. O parte din taxele — în general mari şi adeseori abuzive — percepute de la destinatarii acestora îi revenea lectorului. Dar în urma creşterii tot mai mare a numărului de acte, ce trebuiau întocmite după « stilul » cancelaresc al locului de adeverire [2], s-a simţit nevoia unui notar *(litteratus notarius, notarius)* [3], care apoi va lucra sub conducerea lectorului. Cu timpul notarul a devenit conducătorul efectiv al cancelariei. La capitlul din Oradea lui i se cuvenea o treime din taxe [4].

În cazul *actelor de adeverire* notarul pregătea mai întîi un concept rezumativ despre declaraţiile făcute de părţi în faţa mai multor membri ai capitlului sau conventului. Conceptul era apoi citit de notar înaintea acestuia, cu care prilej i se puteau aduce unele îndreptări sau schimbări. După aceea notarul îl trecea textual în registru, dar de regulă cu prescurtarea formulelor stereotipe.

Apoi actul, pe baza registrului, era transcris pe curat. Acest lucru se făcea cu o mare grijă, în cazul privilegiilor, pe care probabil le recitea şi verifica lectorul. La celelalte categorii de acte nu se proceda cu atîta atenţie. De aceea ele prezintă adeseori îndreptări. Notarul era obligat între altele, sub jurămînt, ca să nu supună membrilor capitlului spre întărire cu pecete (încredinţată în paza custodelui) decît actele acelor destinatari care plătiseră taxa cuvenită, potrivit unui tarif ce varia după natura actelor (privilegii, scrisori deschise sau patente, scrisori închise). Se pare că actele de adeverire poartă data declaraţiei verbale făcute de părţi, care se înfăţişau în acest scop mai ales în duminici şi sărbători [5].

Aceste documente erau întocmite, îndeosebi în sec. al XIII-lea şi în prima jumătate a veacului următor, în formă de *chirograf* [6], cele două exemplare obţinute astfel fiind despărţite printr-o tăietură dreaptă peste « deviza » formată de literele alfabetului, în majoritatea cazurilor numai de primele

[1] Fr. Pall, *Contrib. la probl. locurilor de adeverire*, citat mai sus.

[2] Doc. 22 noiembrie 1339, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, p. 519; 24 oct. <1344>, unde se menţionează *stilus et modus* al cap. din Alba Iulia (*ibid.*, XIV, vol. IV, p. 633).

[3] La conventul din Cluj-Mănăştur: doc. 23 martie 1358, *ibid.*, vol. V; 3 apr. 1381, *Ub.*, p. 538—539. La cap. din Alba Iulia: 8 febr. 1397 şi 1 mai 1399, *op cit.*, III, p. 174—175, 241—242. Personalul de cancelarie al conventului din Leles cuprindea, începînd cu a doua jumătate a sec. al XIV-lea, alături de notar, pe subnotar şi alţi scribi. Cf. Kumorovitz, *A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig* [Activitatea de emitent de documente al conventului din Leles pînă la 1569], extr. din «Turul», 1928, fasc. 1—2, p. 7—8.

[4] Statutele capitlului din Oradea (din anul 1374), partea I, titlul 8; partea II, titlul 8, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. O însemnare privitoare la taxe pe un act emis de cap. din Alba Iulia: doc. 1 iulie 1384, *Ub.*, II, p. 592—593. Alta pe un doc., din 23 febr. 1415, emanat de la conv. din Cluj-Mănăştur, *Bánffy*, I, p. 533—535 (în acest caz jumătate din taxe revenea notarului).

[5] Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 468—469, 472—473, 480, 492—497.

[6] Vezi exemplele citate mai sus p. 4. Pentru un *cyrographum* regal din 1181 cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol I, p. 8, nr. 14.

trei, ceea ce se şi precizează uneori în act [1]. Se pare că scopul chirografierii era la început — ca şi în Europa apuseană — acela de a avea un mijloc pentru dovedirea autenticităţii prin confruntarea celor două exemplare, în aşa fel ca să se reconstituie deviza. Acest rost a căzut însă repede în desuetudine, în caz de contestaţii cercetîndu-se pecetea, cu care se obişnuia să se întărească şi chirografele, în ciuda rostului lor iniţial. În cazul actelor bilaterale, cum erau contractele, un exemplar se elibera destinatarului tranzacţiunii, de ex. cumpărătorului, iar celălalt se reţinea pentru arhivă. Pe baza acestui exemplar al doilea original (numit între altele *par* sau chiar *pars*) [2] se putea elibera un nou act (un transumpt), dacă primul exemplar se pierdea prin furt, incendiu sau altfel [3]. Cînd ambele părţi contractante erau interesate să aibă un exemplar (de ex. la un schimb de moşii), chirografierea se făcea în trei exemplare, ca unul să poată fi reţinut de locul de adeverire [4]. Deci locurile de adeverire au ajuns să se servească de chirografiere în acest scop de prevedere. Dar paralel ele foloseau şi registrele — după cum ne arată mai ales exemplul capitlului din Oradea — ca mijloc de păstrare a cuprinsului actelor eliberate [5].

În legătură cu actele de adeverire trebuie să mai observăm că se întîlnesc cazuri cînd, pentru mai multă siguranţă, aceeaşi tranzacţiune e declarată în faţa a două locuri de adeverire [6] sau o pricină adeverită de un for orăşenesc e declarată din nou şi înaintea unui loc de adeverire [7].

În ceea ce priveşte *rapoartele* — adică cel de al doilea grup principal de acte emise de către locurile de adeverire, — ele se întocmeau de notar tot pe bază de concept, potrivit dării de seamă verbale făcute de delegatul regelui, al voievodului sau al unei alte autorităţi (palatinul, judele curţii regale) împreună cu omul de mărturie al capitlului, respectiv al conventului (sau în pricinile deosebit de importante cu doi sau chiar trei [8] oameni de mărturie ai acestor locuri de adeverire), după reîntoarcerea lor din delegaţia ce avuseseră de împlinit (punere în posesie, hotărnicire etc.). Notarul se folosea de sigur şi de însemnările *(registra)*, pe care omul de mărturie le făcuse cu

---

[1] Doc. 1 mai 1423, *Teleki*, I, p. 465—466, cf. şi doc. 15 martie 1424 şi 6 ian. 1428, facsim. III, 1—2.

[2] Doc. 15 apr. 1305, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 388 urm. Cf. şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 476. Cf. expresiile *carte partite*, *c. divise* din diplomatica apuseană (Bresslau, I, p. 667.).

[3] Doc. 8 mai 1352, 11 iulie 1356, 9 martie 1358, 8 iulie 1360, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 1 mai 1414, Arh., ist., CVI.

[4] Eckhart, *op. cit.*, p. 474—476. Vezi în acest studiu, mai sus, p. 7. În raport cu transumptul, cel de al doilea exemplar original (care se păstra în arhivă servind ca bază pentru transumpt) se mai chema *primordialia*, *littere primordiales* (Eckhart, *op. cit.*, p. 481), sau *originale*, dar mai ales *alia paria* (doc. 8 mai 1352, 11 iulie 1356 şi 9 martie 1358, citate mai sus, n. 3; 13 iulie 1407, Arh. ist., XVI).

[5] Pe lîngă Registrul de la Oradea, seria noastră cuprinde şi alte exemple privitoare la acest capitlu: doc. 14 sept. 1283, 31 aug. şi 26 noiembrie 1284, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 253, 263 şi 265 urm. Pentru capitlul din Alba Iulia: doc. 23 sept. 1336, *ibid.*, XIV, vol III, p. 396.

[6] Doc. 8 sept. 1358 (cap. Cenad) şi 15 sept. 1358 (cap. Arad), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V. De altfel capitlul din urmă eliberează la data indicată (15 sept.), pe lîngă privilegiul amintit în favoarea Margaretei şi a fiilor ei Ioan şi Ştefan (cumpărătorii unei moşii), şi un privilegiu deosebit pentru aceşti fii, fără a menţiona pe mama lor (*ibid*).

[7] Doc. 27 aug. 1372 (sfatul oraşului Cluj) şi 28 august 1372 (conv. din Cluj-Mănăştur), *Ub.*, II, p. 391—393.

[8] Doc. 23 iunie 1355 şi 21 febr. 1366, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V şi VI.

asemenea ocazii la faţa locului, mai ales cînd era vorba de date numeroase: nume de moşii şi descrierea amănunţită a hotarelor, numele şi spusele martorilor [1]. Aceste concepte erau trecute chiar pe mandat și păstrate în arhivă. Data raportului — care de obicei reproducea textual mandatul [2], omiţîndu-i doar adresa de pe verso — era aceea a dării de seamă verbale amintite mai sus. Adeseori el era întocmit în mai multe exemplare, la cererea părţilor interesate, care apoi le prezentau *(reportare, exhibere)* forurilor judiciare, cînd era vorba de un proces [3].

În sfîrşit, cîteva cuvinte despre *arhiva* locului de adeverire. Ea era aşezată în sacristie *(camera, sacristia seu conservatorium)*, unde se păstra, pe lîngă tezaurul aşezămîntului, şi pecetea sa. De altfel în ea puteau să-şi depună documentele spre păstrare şi persoane particulare, ca într-o arhivă publică [4]. Dar în aceste arhive, de ex. în aceea a capitlului din Alba Iulia, se depuneau şi acte publice importante, ca cel din 22 februarie 1291, prin care Andrei al III-lea, întăreşte privilegiile nobilimii ardelene [5].

B. CANCELARIA PAPALĂ

Datorită rolului internaţional atît de important jucat de papi în lumea medievală, precum şi moştenirii unor puternice şi neîntrerupte tradiţii ale cancelariei imperiale romane, cancelaria pontificală avea o organizaţie birocratică deosebit de vastă şi complexă. Ea a exercitat o influenţă directă sau indirectă şi asupra celorlalte cancelarii din Europa catolică.

Veacurile al XIII-lea şi XIV-lea constituie epoca de definitivare, de completă organizare a cancelariei papale, cu formulare oficiale de acte, cu reguli precise şi minuţioase în ceea ce priveşte redactarea şi chiar aspectul exterior, grafic al documentelor. În fruntea ei, pînă la începutul sec. al XIII-lea, se afla cancelarul, apoi, după Inocenţiu al III-lea, un vicecancelar, care putea să aibă şi el un locţiitor. Şeful cancelariei, împărţită în mai multe birouri, după operaţiunile prin care trebuiau să treacă actele, avea în subordine şase sau şapte notari ai scaunului apostolic, numiţi mai tîrziu (din sec. al XIV-lea) protonotari, nişte şefi de servicii care raportau papei despre suplicile (cererile) adresate scaunului pontifical. Numărul notarilor, respectiv al protonotarilor papali, a crescut în cursul sec. al XIV-lea [6]. Posturile cancelariei pontificale se puteau cumpăra, iar titlul de notar al scaunului apostolic era foarte apreciat pentru onorurile ce le asigura deţinătorului său [7]. Astfel au apărut şi protonotari onorifici, care nu îndeplineau un serviciu efectiv în cancelarie şi trăiau departe de curia papală [8].

---

[1] Doc. 13 martie 1369, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI Cf. şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 471. Asememea însemnări se amintesc uneori şi în actele juzilor curţii regale (doc. 20 iunie 1371, *ibid.*, XIV, vol. VII).

[2] Întîlnim însă un caz cînd se face doar o aluzie la mandat: doc. 24 iulie 1364, *ibid.*, vol. VI.

[3] Doc. 8 mai 1341, *ibid.*, vol. IV, p. 25 urm.; 30 mai 1377 (mandat regal către capitlul din Alba Iulia) şi 4 ianuarie 1378, *ibid.*, vol. VII. Cf. Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 438.

[4] Eckhart, *ibid.*, p. 484—486.

[5] Doc. <după 22 febr. 1291—1301>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 367.

[6] Pentru Ioan, « notar apostolic » şi « scrib » al strîngătorului de dijme papale Iacob al lui Berengariu: doc. 25 ian. 1332, *Doc. priv. ist. Rom.*, XIV, vol III, p. 567.

[7] Bresslau, I, p. 293.

[8] Din această categorie făcea parte, de sigur, Benedict « prepozit de Alba şi protonotar al scaunului apostolic », relator al unor acte regale: doc. 2 iunie şi 7 iulie 1419, *Ub.*, IV, p. 93—95, 100—102.

Pe baza suplicilor aprobate sau a dispoziţiilor luate (cînd era vorba de acte pontificale din proprie iniţiativă)[1], notarii pregăteau conceptele cu ajutorul abreviatorilor[2], nişte slujbaşi subalterni. Conceptele erau revăzute de un corector, apoi erau trecute pe curat de aşa-zişii *grossatores* sau *scriptores*, care în sec. al XIV-lea erau peste o sută. Ei aveau în fruntea lor un funcţionar ce le distribuia conceptele *(distributor notarum)* şi pe un altul, numit *rescribendarius*, avînd grija actelor care, dintr-un motiv oarecare, trebuiau refăcute. Actele — după ce fuseseră colaţionate cu conceptul de către unii abreviatori şi după ce măcar o parte din ele, cele mai importante, fuseseră citite în faţa papei[3] — erau taxate de rescribendar, taxarea fiind verificată de un slujbaş special *(computator)*[4]. Apoi li se atîrna pecetea de plumb *(bulla)* de către bulatori, amintiţi uneori ca *fratres illiterati*, căci, în chip ciudat, ei se recrutau dintre călugări — fraţi laici — analfabeţi [5]. După aceea, actele erau trecute în registrele de bule de către o altă categorie de slujbaşi. În sfîrşit, după plata taxelor de cancelarie (se lua o taxă de fiecare birou) [6], actele erau expediate, respectiv înmînate destinatarilor sau împuterniciţilor (procuratorilor) acestora. După actele care nu erau emise la cerere, ci din propria iniţiativă a scaunului papal nu se percepeau taxe.

De la începutul sec. al XIV-lea personalului numeros al cancelariei pontificale s-a adăugat o nouă categorie: referendarii, care au luat locul notarilor în ceea ce priveşte prezentarea în faţa papei a suplicilor de «milostiviri», prin care se solicitau beneficii sau alte favoruri. În sfîrşit, din timpul lui Benedict al XII-lea (1334—1342) se întîlnesc, tot ca o nouă categorie, secretarii papei [7], care aveau mai ales grija corespondenţei politice a scaunului pontifical.

CATEGORIILE DE DOCUMENTE

După forma şi cuprinsul lor actele latino-ungare şi cele papale ale seriei Transilvania se deosebesc în mai multe categorii, fiecare cu trăsăturile sale. Diferenţierea acestor produse de cancelarie este însă rezultatul unei

[1] E vorba de *littere de curia* sau *l. curiales*, care se expediau fără taxe *(gratis)*: doc. 15 dec. 1399, *Ub.*, III, p. 246—247. Cf. Bresslau, I, p. 322—333. Erau cazuri cînd numai înregistrarea se făcea gratuit: doc. 12 febr. 1403, *Ub.*, III, p. 294—295. Cf. doc. 8 martie 1416 (dat de conciliul din Constanţa), 20 dec. 1436, *Ub.*, IV, p. 1—4, 620—621.

[2] Doc. 30 iulie 1414, *Ub.*, III, p. 602—604.

[3] Vezi mai jos p. 42.

[4] L. Schmitz-Kallenberg, *Papsturkunden* în *Urkundenlehre*, ed. II, vol I—II, Lipsca-Berlin, 1913 (colecţia *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, publ. de Aloys Meister), p. 105.

[5] Bresslau, I, p. 309.

[6] *Ibidem*, p. 333. Din sistemul notării pe acte a acestor taxe, din care papalitatea trăgea venituri importante, reţinem cîteva elemente care figurează şi în materialul seriei noastre: pentru cifrele 1—4 se întrebuinţau linii ori puncte juxtapuse sau suprapuse. Pentru valorile 5,10, 100 etc. se foloseau numerele romane corespunzătoare V. X, C. În cazul cifrelor mai mari decît cinci se adăugau sau se suprapuneau respectivului număr roman linii ori puncte (Schmitz-Kallenberg, p. 103). De ex. $\overline{V}$ = 6 groşi (doc. 11 oct. 1307, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 58 urm., unde din greşeală s-a omis această menţiune, care se află însă în *Ub.*, I, p. 235—236); numărul roman X repetat de două ori în sens vertical = 30 de gr(25 iulie 1377, facsim. IV), repetat de trei ori = 40 gr (25 ian. 1403, *Ub.*, III, p. 290—292); numărul C repetat o dată, în acelaşi sens = 200 de gr (*ibid.* p. 145—147). Mărimea taxelor era în raport cu categoria actului, cu lungimea textului, precum şi cu chestiunea la care se referea. Cf Fejérpataky László — Áldásy Antal, *Pápai oklevelek* [Documente papale], Budapesta, 1926, p. 58.

[7] Dintre ei făcea parte şi celebrul umanist Poggio Bracciolini, a cărui semnătură o găsim şi pe un act pontifical din seria noastră (doc. 21 martie 1437, *Ub.*, IV, p. 624—626).

evoluţii lente, care în general ţine pas cu dezvoltarea suprastructurii politico-juridice a societăţii medievale, avînd ca scop ocrotirea proprietăţii feudale, adică în primul rînd a celei funciare. La început, înainte de formarea unei « practici » sistematice şi consecvente de cancelarie, se constată o nesiguranţă şi un amestec al acelor trăsături formale şi de conţinut juridic, care cu timpul se cristalizează în categorii şi specii distincte de documente. Dar cu tot conservatismul cancelariilor, care ţineau la anumite forme consacrate de şabloanele tradiţionale, tocmai strînsa dependenţă de nevoile practice ale vieţii sociale, ca reflex al suprastructurii, n-a îngăduit o anchilozare a acestor categorii, ci a impus o dezvoltare a lor, în cursul căreia, pe lîngă o perfecţionare formală treptată, observăm dispariţia unor categorii de acte şi apariţia altora, precum şi a unor forme intermediare. Pe de altă parte, în cadrul categoriilor mai importante se pot deosebi, ţinînd seama de obiectul lor, o mulţime de specii juridice de acte, care îşi are fiecare denumirea sa şi unele formule caracteristice. Fireşte, în limitele relativ restrînse al prezentului studiu de diplomatică nu se poate intra în analiza acestor subcategorii de documente, care interesează mai de grabă istoria instituţiilor juridice. În general, noi ne vom mărgini, ca exemplificare, la simpla înşirare a unei părţi din bogata nomenclatură a acestor acte [1].

Înafară de aceste două mari grupe de acte (latino-ungare şi papale), care constituie majoritatea covîrşitoare a materialului seriei Transilvania, mai aparţin acesteia şi unele documente de altă provenienţă. Din acestea amintim: actele latine emise de republica Veneţiei [2] şi documentele latine (alături de cele slave) emanate de la domnii Ţării Romîneşti, unele fiind date chiar în Transilvania [3].

---

[1] Asupra lor, în ceea ce priveşte actele latino-ungare, vezi Hajnik, *Birósági szerv.* passim; Alfons, Stolcz., *A hitelyes helyek és azok jelentösége a középkori Magyarországon* [Locurile de adeverire şi însemnătatea lor în Ungaria medievală], Ujvidék (Novisad), 1912. p. 25—65 şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 518—551; Szentpétery, *Oklt.*, p. 206. Referitor la documentele papale cf. indicaţiile lui Bresslau, I, p. 85, şi n. 3.

[2] Doc. 10 oct. 1346 în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 319; 14 aug. 1376, *ibid.*, vol. VII.

[3] Doc. 21 ianuarie 1368, 25 noiembrie 1369, *ibid.*, vol. VI; 15 iulie 1372, *ibid.*, vol. VII; 29 mai 1418, 14 iunie 1431, 16 iulie şi 15 sept. 1436, *Ub.*, IV, p. 78—79, 443, 609—610 şi 616. Problema raporturilor dintre actele latino-ungare şi cele latine ale cancelariilor domneşti din Ţara Romînească şi Moldova, precum şi a influenţei exercitate asupra acestora de cele dintîi (ca şi, de altfel, de cele slave) n-a fost încă cercetată sistematic. A se vedea totuşi unele constatări la I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească din sec. XV şi XVI*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. XXXIX; Const. Andreescu, *Manual de paleografie latină*, Bucureşti—Iaşi, 1938, p. 78—81; D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni. Saggio di paleografia e di diplomatica*, în «Ephemeris Dacoromana », IX, Roma, 1940, p. 239—240, unde se subliniază şi influenţa documentelor latino-polone asupra actelor latine din Moldova. Influenţa actelor latino-ungare asupra celor slave — fără a fi fost studiată nici ea în chip sistematic — a fost relevată în mai multe rînduri (I. Bogdan, p. XXXIX—XLI; N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine* în « Acad. Roumaine. Buletin de la Section Historique», 1930, p. 117—122; D. P. Bogdan, *Diplom. slavo-rom.*, în «Rev. ist. rom.», V—VI (1935—1936), p. 256; VII (1937), p. 95—99). Vezi şi prezentul studiu, mai jos, p. 62 şi passim. Asupra înrîuririlor — în parte sigure, în parte probabile — ale limbii romîne cf. Maria Holban, *Accente personale şi influenţe locale în unele scrisori latineşti ale domnilor romîni* <sec. XV—XVI>, în « Revista istorică», 1943, p. 51—86. — În ceea ce priveşte materialul seriei Transilvania, a se vedea şi un act grecesc din aug. 1391 (6899) al patriarhului de Constantinopol cu privire la mănăstirea Sf. Mihail. (Peri) din Maramureş, Hurmuzaki-Iorga, XIV$_1$ Bucureşti, 1915, p. 13—15. Actul acesta are şi o traducere — mai bine zis o variantă — atină din 1494, la Ioan Mihâlyi, *Diplome maramureşene din sec. XIV şi XV*, Sighet,

A. DOCUMENTELE LATINO-UNGARE

Avînd în vedere îndeosebi criteriul formei, ele se disting în trei categorii principale: privilegii, scrisori deschise și scrisori închise[1]. De fapt e vorba de o clasificare făcută încă în evul mediu[2]. Aceste categorii, începînd cu privilegiul regal, se conturează treptat, primind fizionomia lor definitivă în a doua jumătate a sec. al XIII-lea, spre sfîrșitul domniei lui Bela al IV-lea (1235—1270).

Privilegiile *(privilegia, littere, littere privilegiales)*. Au ca principale trăsături formale: scrierea și aspectul îngrijit, dar mai ales pecetea atîrnată[3], iar din punct de vedere juridic ele cuprind dispoziții cu caracter perpetuu, fie că e vorba de concesiuni de tot felul (danii, confirmări, înnobilări, scutiri, adeveriri etc.), fie de sentințe judecătorești definitive. Firește, caracterul lor « perpetuu » — în comparație cu alte categorii de documente — nu trebuie luat în sens absolut, căci și actele privilegiale puteau fi lipsite de valoarea lor juridică prin dispoziții legale ulterioare[4]. Numai prin privilegiu se putea înstrăina în chip definitiv o moșie sau încheia un proces. Valoarea lui probatorie întrecea pe a celorlalte categorii de acte. Tot din categoria privilegiilor fac parte unele acte cuprinzînd angajamente sau tratate în formă solemnă[5]. Putea să emită privilegii nu numai regele, ci și orice autoritate laică sau bisericească ce avea pecete autentică sau de jurisdicție publică [6]: de ex. voievodul [7] și vicevoievodul Transilvaniei [8], locurile de adeverire [9] etc.

Privilegiile regale au drept caracteristici comune — înafară de pecetea atîrnată și de celelalte trăsături pe care le-am amintit și care caracterizează privilegiile latino-ungare în general, — titlul regal complet, anul domniei (pe lîngă era creștină) și calendarul roman, în timp ce în celelalte privilegii se folosește calendarul bisericesc. Uneori, mai ales în sec. al XIV-lea, se întîlnesc acte regale, care deși se numesc privilegii, n-au toate însușirile tipice ale acestora, ci împrumută anumite particularități ale altor categorii

---

1900, p. 109—110, cu data greșită «13» august 1391 (prin confuzie cu indictionul și citirea eronată a acestuia). Analiza deosebirilor dintre cele două versiuni ale acestui document la Iorga, *Studii și documente*, XII, București, 1906, p. XXXVIII—XLIV.

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 95. Aceeași clasificare cu privire la actele cancelariei imperiale la Bresslau, I, p. 67.

[2] Statutele capitlului din Oradea (din 1374), partea I, titlul 8, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII.

[3] Ca și în cancelaria imperială (Bresslau, I, p. 67). Uneori și actele notariale erau întărite cu pecete atîrnată (pe lîngă semnul și subscripția notarului): doc. 4 mai 1328, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 253 urm.; 24 oct. 1351, *ibid.*, vol. V. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 241. Privilegiile latino-ungare sînt indicate adeseori în formula adresei lor cu termeni ca *pagina*, *carta* sau *scriptum* (vezi mai sus, p. 4 urm.). În formula lor de coroborație găsim uneori specificarea că e vorba de *littere privilegiales* (doc. 22 iunie 1313, 19 aug. 1316, C, XIV, vol. I, p. 215 urm. și 251 urm.; 6 mai 1362, *ibid.*, vol. VI).

[4] Szentpétery, *Oklt.*, p. 98.

[5] Doc. sept., 1233, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 397 urm.; 23 martie 1266, *ibid.*, vol. II, p. 82 urm.

[6] Hajnik, *Bírósági szerv.*, p. 354—355.

[7] Doc. 2 iunie 1328, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 259 urm.; 25 martie 1347, *ibid.*, vol. IV, p. 343 urm.

[8] Doc. 15 sept. 1377, *ibid.*, vol. VII.

[9] Doc. 1 iunie 1344, *ibid.*, vol. IV, p. 191 urm.; 23 aug. 1407, *Ub.*, III, p. 439; 6 iulie 1437, Hurmuzaki-Densușianu, I_2, p. 614—619 (prima înțelegere dintre nobili și țăranii răsculați).

(de ex. ale scrisorilor deschise). Privilegiile regale se disting (ca şi cele papale, dar după alte criterii) în:

a) Privilegii solemne, care au ca trăsături distinctive, de obicei, menţiunea cancelarului sau mai rar a vicecancelarului, şi lista demnitarilor[1]. La început, mai cu seamă în prima jumătate a sec. al XIII-lea, la aceste particularităţi se adaugă formula, cunoscută şi în cancelaria papală: *in perpetuum* [deapururea] şi adeseori bula de aur. Din veacul următor asemenea acte poartă uneori denumirea *privilegium maius* [pr. mare].

b) Privilegii simple, care se deosebesc de cele solemne prin formulele adresei generale şi salutaţiei — atîta timp cît în acelea figurează expresia *in perpetuum*, deci cam pînă la mijlocul sec. al XIII-lea — apoi prin lipsa invocaţiei, care în ultimul sfert al aceluiaşi veac a dispărut şi din cele solemne [2]. O caracteristică mai constantă a privilegiilor simple este însă lipsa listei demnitarilor [3] şi în general o redactare mai sobră şi mai concisă. Totuşi în sec. al XIII-lea se găsesc şi unele — e adevărat, puţine — exemple de amestec între cele două specii de privilegii. Adeseori, în privilegiile simple, mai ales în sec. al XIV-lea şi al XV-lea, nu se întîlneşte nici titlul complet al regelui, iar în veacul al XV-lea devine generală datarea după calendarul bisericesc. De altfel, în aceeaşi perioadă numărul lor a sporit faţă de cele solemne. Constatarea aceasta e valabilă în general şi pentru diplomatica apuseană, în care forma actelor se simplifică treptat în cursul veacurilor[4]. Într-adevăr, privilegiile simple puteau fi întocmite mai repede, fapt care îşi avea însemnătatea într-o vreme de creştere considerabilă a numărului de documente ce trebuiau eliberate de cancelaria regală. Probabil că şi destinatarii preferau privilegiile simple, după care se percepeau taxe de cancelarie mai reduse [5].

Scrisori deschise *(littere patentes, l. aperte)*. Au drept caracteristici: pecetea aplicată (în sec. al XIII-lea) pe verso [6] sau fie pe verso, fie sub text, data topografică şi calendarul bisericesc, valoarea juridică vremelnică, redactarea şi înfăţişarea mai simplă — cu mai puţine formule — decît privilegiile [7]. În cazul actelor regale, această categorie apare sub Bela al IV-lea [8] şi, pe lîngă particularităţile amintite, se distinge prin titlul regal mic şi formula notificaţiei: *memorie commendamus* [dăm de ştire] etc. Ca obiect scrisorile deschise privesc aceleaşi chestiuni ca şi privilegiile şi emană de la aceleaşi autorităţi. Dar spre deosebire de privilegii, ele cuprind, după cum am spus, dispoziţii cu caracter provizoriu, care de obicei se confirmau apoi prin transcrierea lor în acte privilegiale, ca să obţină o valoare durabilă. Transcrierea

---

[1] Doc. 6 iunie 1247, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. I, p. 329 urm.; 11 dec. 1351, *ibid.*, XIV, vol. V.

[2] Din acestea lipseşte uneori şi preambulul (doc. din 13 oct. 1379, *ibid.*, vol. VII).

[3] Doc. 13 mai 1319, *ibid.*, vol. I, p. 417 urm.; 30 martie 1391, *Ub.*, III, p. 16—17.

[4] A. de Boüard, I, p. 52, n. 1.

[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 98, 188. Cf. pentru cancelaria imperială: Bresslau, I, p. 640, n. 1.

[6] Am întîlnit însă şi un caz cînd o scrisoare deschisă e întărită cu pecete atîrnată: doc. Constanţa, 29 martie 1418, eliberat de Sigismund de Luxemburg în favoarea lui Ioan de Juc (Arh. ist., CXLIII, orig. perg.). E vorba însă de pecetea regală secretă, avînd o valoare juridică mai redusă decît pecetea mare, folosită de obicei pentru întărirea privilegiilor (cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 194; S. Jakó, *Sigilografie*, în vol. de faţă.).

[7] De fapt, în ceea ce priveşte modul de prezentare, şi privilegiile sînt scrisori « deschise »: ele se expediau deschis.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 99.

se făcea după un interval de timp [1], uneori de cîțiva ani [2] sau chiar zeci de ani[3], răstimp după care, dacă nu se ivea nici o contestație în legătură cu acțiunea juridică — de ex. cu o danie sau o împărțire de moșie cuprinsă în scrisoarea deschisă — atunci aceasta era întocmită și întărită ca privilegiu [4]. Întîlnim și un caz care, la prima vedere, pare ciudat, în legătură cu privilegiile orașului Cluj: astfel actul privilegial al regelui Carol Robert, din 19 august 1316 [5], este transcris de emitent, la 11 iulie 1331, în formă de scrisoare deschisă, la cererea orășenilor de a li se întări acest act *saltem patenter* [măcar în chip de scrisoare deschisă] sub pecetea regală «nouă și autentică» [6]. Această scrisoare deschisă va fi apoi transcrisă la rîndul ei într-un nou privilegiu al aceluiași rege, la 3 aprilie 1336 [7]. Se cunoaște și un alt caz, din 18 noiembrie 1332, cînd regele întărește în formă de scrisoare deschisă un privilegiu anterior. De altminteri, după înfrîngerea de la Posada (noiembrie 1330), în care murise vicecancelarul Andrei și se pierduse cea de-a doua pecete mare a regelui, al cărei tipar Andrei îl purtase cu sine, cancelaria regală a eliberat cîtva timp numai scrisori în formă deschisă, în loc de privilegii cu pecetea atîrnată [8]. Este interesant însă că atît pecetea a doua a lui Carol Robert, folosită de el între 1323—1330 [9], cît și cea de a treia, întrebuințată între 1331—1342[10], poartă numele de pecete nouă și autentică. Dar alteori se specifică despre pecetea din urmă că era «nouă <și> cea de-a treia», fiind atîr-

---

[1] Doc. 11 martie 1291 confirmat ca privilegiu la 27 martie 1292, *Documente privind istoria Romîniei*, C,XIII, vol. II, p. 368 urm. și 388 urm.; 18 oct. 1409 (scris. deschisă a regelui Sigismund) și 31 oct. 1409 (privilegiul cap. din Alba Iulia), transcrise și confirmate solemn la 10 febr. 1410 (privilegiul reg. Sigismund), în *Mátyás király Emlékkönyv* [Volumul comemorativ regele Matiaș], I, Budapesta, <1940>, p. 21, 29.

[2] Doc. 24 febr. 1311, confirmat ca privilegiu la 7 oct. 1314, *Doc priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 185 și 227 urm.

[3] Doc. 2 mai 1325, vol. II, p. 145 urm., confirmat ca priv. la 20 ian. 1349, vol. IV, p. 470 urm.

[4] Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 502, 539—543.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C,XIV, vol. I, p. 251 urm.

[6] *Ibid.*, vol. III, p. 25. Cf. și doc. 10 iulie 1331 (*ibid.*, p. 23 urm.), prin care regele întărește o scrisoare deschisă a sa, tot la cererea clujenilor, în aceeași formă deschisă. Aceste cereri trebuie puse în legătură cu reînnoirea privilegiilor sau altor concesiuni regale sub noua pecete a regelui, întrucît acesta și-a pierdut pecetea anterioară (a doua) în înfrîngerea de la Posada în 1330. Vezi mai sus și p. 10.

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 381 urm.

[8] Gárdonyi, p. 44.

[9] Doc. 18 mai 1323 și din 1330, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 73 urm. și 307 urm.

[10] Doc. 10 și 11 iulie 1331 (scrisori deschise), *ibid.*, vol. III, p. 23 urm. și 25;5 oct. 1331, *ibid.*, p. 34 urm. Acest privilegiu, transcris într-un act al capitlului din Alba Iulia din 13 ian. 1337 (*ibid.*, p. 404), s-a păstrat pe o foaie de pergament scrisă pe ambele fețe, care, după toate probabilitățile, e un fragment din registrul capitlului (cf. pentru acest registru doc. 23 sept. 1336, *ibid.*, vol. III, p. 396; Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 478—479; Szentpétery, *Okl.*, p. 219); se pare că nu e vorba deci de «o copie contemporană» (cf. *Ub.*, I, nr. 531), sau de «minuta originală» (conceptul) actului, cum crede Szabó Károly (*Az Erdélyi Múzeum okleveleinek kivonata* [Extrasele documentelor originale ale Muzeului Ardelean], Budapesta, 1889, nr. 51. Actul se păstrează în Arh. ist., CXC). Necunoscînd actul din 5 oct. 1331, Gárdonyi afirmă *op. cit.*, că «timp de peste doi ani», între aug. 1330 — noiembrie 1332, cancelaria regală n-a mai emis privilegii, ci numai scrisori deschise. E adevărat că el citează (*ibid.*) o scrisoare deschisă din 18 noiembrie 1332, în care regele declară că pînă atunci n-a eliberat nici un privilegiu *cum presenti sigillo nostro*, adică sub cea de-a treia pecete, declarație care este însă contrazisă de amintitele documente, tot regale, din 5 oct. 1331 și 2 noiembrie 1332, întărite tocmai cu această pecete! Observînd această contradicție dintre doc. din 2 și 18 noiembrie 1332, Gárdonyi, crede că ar putea

nată de act [1], iar cea de a doua, pierdută în Ţara Romînească, e arătată într-un act din 3 iulie 1334 ca fiind pecetea « dinainte şi mijlocie » [2].

Revenind la scrisorile deschise, observăm că într-un alt caz, la 5 mai 1382, capitlul din Alba Iulia transcrie, la cererea lui Nicolae, fiul lui Ladislau, în formă deschisă iar nu, cum se proceda de obicei, ca privilegiu, o scrisoare a sa, care a fost eliberată în aceeaşi formă, la 15 septembrie 1364, tatălui acelui Nicolae [3].

Prin scrisori deschise, după cum am amintit, nu se puteau lua dispoziţii juridice cu caracter definitiv. Astfel, la 4 aprilie 1324 comitele Nicolae, vicejudele palatinului Filip, arată că a anulat « o scrisoare deschisă a capitlului din Oradea, întărită cu pecetea cea mică [4] a acestuia », privind stăpînirea unei moşii în litigiu, « întrucît moşiile nu pot fi înveşnicite cu astfel de scrisori » [5]. De multe ori emitentul, la sfîrşitul documentului, înainte de formula datei sau ca postscript, notează: *Et cum presentes . . . ad nos reportate fuerint, privilegium nostrum super hoc concedemus* [iar cînd această scrisoare ne va fi adusă înapoi, . . . vom da privilegiul nostru cu privire la acest lucru] [6]. Această clauză finală a fost împrumutată, din actele regale, şi de către locurile de adeverire [7] şi de cancelaria voievodală [8]. Deosebirea dintre privilegiu şi scrisoare deschisă se poate ilustra şi prin faptul că în timp ce,

---

s-o explice prin presupunerea că actul din 2 noiembrie ar fi fost scris mai tîrziu decît data pe care o poartă, şi anume într-o vreme « cînd s-a încetăţenit moda actelor cu peceţi atîrnate », adică mult timp după data acestui document, din 2 noiembrie 1332. Explicaţia aceasta apare însă cu totul nesatisfăcătoare, căci contradicţia se agravează prin existenţa unui act şi mai vechi, acela din 5 oct. 1331.

[1] Doc. 2 noiembrie 1332, *Documente privind istoria Romîniei,* C, XIV, vol. III, p. 282 urm.

[2] *Ibid.*, p. 324, nr. 190. Cf. şi doc. 2 noiembrie 1335, p. 362 urm. În aceste acte (precum şi în alte documente: din 4 noiembrie 1335 şi din 13 noiembrie 1336, cf. Gárdonyi, p. 44, 56, n. 5) *mediocre sigillum* indică de fapt cea de-a doua pecete mare a regelui (dinainte de 1330, cf. şi Szentpétery, *Oklt.*, p. 199. n. 31), după cum rezultă lămurit din actele respective, iar nu vreo pecete « mijlocie ». *Mediocre* n-are aici sensul de mărime (cum s-a interpretat greşit în publicaţia noastră, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 324, nr. 190), ci arată poziţia « mijlocie » (vezi glosarul latin al lui L. Quicherat: *mediocris*) între pecetea întîia şi a treia.

[3] *Doc. priv. ist. Rom*, C, XIV, vol. VI; *Teleki,* I, p. 203. S. Barabás, editorul colecţiei din urmă, greşeşte atunci cînd crede că *in formam litterarum patentium* ar fi o eroare a scribului în loc de *i.f.l. privilegialium,* întrucît chiar el arată că actul acesta, din 5 mai 1382, poartă pecetea pe verso, ceea ce este o caracteristică a scrisorilor deschise, iar nu a privilegiilor. De asemenea, lipsa listei membrilor capitlului e încă o dovadă că e vorba de o scrisoare deschisă.

[4] *Minori sigillo.* Pecetea mare *(sigillum maius,* rotundă, în opoziţie cu *sigillum ad causas* [pecetea pentru « pricini »], ovală) se folosea pentru întărirea actelor privilegiale (Statutele cap. din Oradea, partea I, titlul 7, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII).

[5] *Ibid.*, XIV, vol. II, p. 119 (cu data greşită: 8 aprilie). Hajnik, *Birósági szerv.* (p. 355, n. 34) şi Eckhart (*op. cit.*, p. 498) afirmă eronat că emitentul acestui act era « palatinul Nicolae », afirmaţie la care ultimul autor mai adaugă şi pe aceea că ar fi vorba de « două patente ».

[6] Doc. 2 mai 1325, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 365. Cf. 27 mai 1285, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 227; 31 martie 1384, Antonius Szeredai, *Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae* [Şirul episcopilor vechi şi mai noi ai Transilvaniei], Alba Iulia, 1790, p. 122—123. Variante: doc. 18 iunie 1377, C, XIV, vol. VII; 25 iulie 1387, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2 p. 302—304 şi la Szentpétery, *Oklt.*, p. 103, 186.

[7] Eckhart, *op. cit.*, p. 502. Exemple pentru această clauză în actele locurilor de adeverire: 17 martie 1344 şi 14 sept. 1347, *Doc. priv. ist. Rom*, C, XIV, vol IV, p. 175—176 şi 397—400.

[8] Doc. 16 iulie 1364, *ibid.*, vol. VI (aici forma de scrisoare deschisă e explicată prin absenţa peceţii mari, din care motiv actul trebuia întărit cu pecetea mică).

bunăoară, prima înţelegere dintre nobili şi ţărănimea răsculată e adeverită, la 6 iulie 1437, de conventul din Cluj-Mănăştur, în formă de privilegiu, cu pecete atîrnată, cea de-a doua, din 6 octombrie acelaşi an — cînd mişcarea se afla în declin — fiind o convenţie provizorie, e transcrisă de conventul arătat, la 10 oct. sub pecete aplicată, ca scrisoare deschisă [1].

Actele de zălogire erau întocmite, de regulă, numai ca scrisori deschise, ţinînd seama de caracterul provizoriu al zălogului. Dacă el nu fusese răscumpărat la termen şi bunul zălogit trecea în proprietatea deţinătorului, acesta putea cere eliberarea unui privilegiu [2].

În seria Transilvania găsim şi scrisori de descărcare *(littere expeditorie)* [3], de întîmpinare *(l. protestatorie)* [4], de oprelişte *(l. prohibitorie)* [5], întocmite de locurile de adeverire în formă deschisă. Dar în majoritatea cazurilor [6] aceste specii de acte se prezintă, în seria noastră, ca scrisori închise, cu adresa pe verso.

Scrisori deschise sînt şi mandatele regale cu caracter general (adresate tuturor slujbaşilor) [7], precum şi cele cărora li se dă uneori chiar acest nume, de *mandatum generale*, purtînd şi denumirea de *littere annuales* sau *littere regales generales*, specie nouă de act ce apare sub Carol Robert. Este vorba de un ordin regal, valabil un an, adresat unui loc de adeverire, potrivit căruia acesta, respectiv omul de mărturie indicat de el, trebuia să îndeplinească în acel răstimp, împreună cu unul din delegaţii regelui arătaţi în act, toate formele procedurale obişnuite după lege (citaţii, cercetări, hotărniciri etc.), la cererea beneficiarului specificat în document — de regulă o faţă bisericească sau un aşezămînt eclesiastic — fără a mai fi nevoie de un ordin special dat de rege de la caz la caz. Scopul acestui mandat era grăbirea procedurii. El se elibera relativ rar, probabil ca o favoare specială şi din precauţie, întrucît putea da naştere uşor la abuzuri [8].

---

[1] Hurmuzaki-Densuşianu, I_2 p. 614 urm. şi 623 urm. Ni se pare surprinzător faptul că originalul primului act: un privilegiu, în loc de pergament e scris pe « hîrtie . . . groasă » (Geréb László-Székely György, *A magyar parasztháboruk irodalma 1437—1514* [Literatura războaielor ţărăneşti maghiare, 1437—1514], Budapesta, 1950, p. 77; data înţelegerii a doua este calculată în această lucrare, p. 80, în chip greşit: 17 oct. 1437). Lipsa pergamentului în cazul acesta se explică probabil prin faptul că înţelegerea trebuia să rămînă în vigoare — după cererea însăşi a ţăranilor — numai dacă nu s-ar fi putut găsi (pretinsul) privilegiu al regelui Ştefan cel Sfînt, care li se părea chezăşia vechilor lor libertăţi.

[2] Doc. 22 martie 1341, C, XIV, vol. IV, p. 19. Cf. Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 503, 528.

[3] Doc. 1 mai 1399, *Ub.*, III, p. 239—240.

[4] Doc. 6 martie 1396, *Bánffy*, I, p. 464.

[5] Doc. 1 februarie 1407, *Ub.*, III, p. 428.

[6] Contrar afirmaţiei lui Eckhart (*Glaub. Orte*, p. 530—531), care priveşte locurile de adeverire în general (afirmaţia se referă la *littere expeditorie* şi *l. protestatorie*).

[7] Doc. 7 apr. 1324, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 363 urm.; 24 apr. 1366, *ibid.*, vol VI. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 100.

[8] Doc. 28 mai 1321, *Doc. priv ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 11 urm. (anterior exemplului din 1323, citat de Szentpétery, *ibid.*, p. 206, n. 2). Acest act — ca şi cel din 1341, citat mai jos în această notă — arată, împotriva afirmaţiei lui Eckhart (*Glaub. Orte*, p.538), că mandatul general nu era «totdeauna transumat» în raportul locului de adeverire. (Documentul acesta a fost însă greşit atribuit, în ediţia noastră, « conventului mănăstirii din Oradea » în loc de conventul mănăstirii din Pécsvárad, în R. P. Ungară; tot aşa Dabaka şi Jenö au fost identificate cu Dăbîca şi cu Ineu, în loc de Dabaka şi Jenö, sate în comit. Baranya din R. P. Ungară). Alt exemplu de «scrisoare anuală» din serie: doc. 6 mai 1341 (transumpt în cel din 13 mai 1342), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 25). Cf. şi menţiunea din doc. 15 apr. 1372, *ibid.*, vol. VII.

În mandate, uneori și în alte documente întocmite în formă deschisă, se întîlnesc, din a doua jumătate a sec. al XIV-lea unele clauze noi, adăugate la sfîrșitul textului (contextului) sau ca postscript: *presentes tamen reddi iubemus presentanti* [iar cele de față poruncim să fie înapoiate înfățișătorului] [1]; *et hoc in foris et aliis locis publicis . . . palam iubemus et volumus facere proclamari* [iar acestea poruncim și voim să fie vestite la tîrguri și în alte locuri obștești . . .] [2].

Între privilegii și scrisorile deschise se întîlnesc și forme de tranziție [3], sau, mai ales de la sfîrșitul sec. al XIV-lea chiar confuzii, în sensul că uneori se întăreau cu pecete atîrnată documente eliberate despre acțiuni juridice provizorii. Sînt cazuri cînd în actele de transcriere sau de confirmare privilegiile sînt socotite în chip greșit scrisori deschise [4] sau invers [5]. În mandate emise ca scrisori deschise sau închise, precum și în alte acte regale (de transcriere, de danie), întocmite în această formă în a doua jumătate a stăpînirii lui Sigismund (1387—1437), figurează și anul domniei [6].

Scrisorile închise *(littere clause)*. Au ca trăsături distinctive: legarea documentului împăturit cu o bandă de pergament sau de hîrtie, trecută prin găurile făcute în act, peste capetele benzii sau, în cazul actelor pe hîrtie, peste cele două margini ale hîrtiei împăturite, aplicîndu-se, pentru închidere, pecetea [7], fixată de pergament (sau de hîrtie) cu o bandă; se indică pe dosul actului adresa [8], adeseori și felul actului *(reambulatorie, protestatorie* etc.) [9], precum și cuprinsul său [10]. Ele apar sporadic din sec. al XII-lea, dar cancelaria regală le emite consecvent abia din timpul lui Bela al IV-lea. Din această categorie de documente fac parte: misivele *(missiles)*, scrisorile memoriale *(littere memoriales)*, mandatele *(littere preceptorie, mandata*, în afară de mandatele cu caracter general, acestea fiind scrisori deschise, după cum am spus), apoi rapoartele *(littere relatorie, l. rescriptionales)*, purtînd denumiri variate, după cuprinsul lor, întocmai ca și mandatele la care răspund [11].

---

[1] Doc. 26 ian. 1357, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V; 16 noiembrie 1361, *ibid.*, vol. VI; 29 martie 1402, *Ub.*, III, p. 266—267 (unde *praesentibus* e greșit în loc de *praesentantibus*).

[2] Doc. 6 dec. 1375, *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. VII; 22 martie 1418 (conferind dreptul de tîrg localității Birtolm), *Ub.*, IV, p. 65—66. Cf. și Szentpétery, *Oklt.*, p. 187—188; Formula are și variante: doc. 27 sept. 1412, *Hunyadm.*, II, Arad, 1884, p. 30.

[3] Szentpétery, *Oklt.*, p. 98, 143. Pentru diplomatica apuseană cf. A. de Boüard, I, p. 52, n. 1.

[4] « Scrisoarea privilegială » dată de cnejii romîni din Hațeg, la 11 (corect: 16) febr. 1411, e considerată, în transcrierea de confirmare a regelui Sigismund din 16 apr. 1412, ca « scrisoare deschisă » (*Hunyadm.*, II, 1884, p. 24—29).

[5] De ex. unele scrisori deschise poartă pecete atîrnată: doc. 8 sept. 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 451; 29 martie 1418, Constanța (act eliberat de regele Sigismund în favoarea lui Ioan de Juc, întărit, cu pecetea secretă), Arh. ist., CXLIII. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 185—186. Întîlnim și expresia *littere privilegiales et patentes*, cu referire la același act (emis de capitlul din Alba Iulia la 21 sept. 1348), în doc. 21 febr. 1366, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI.

[6] Doc. 20 și 22 martie 1418, 22 mai 1426, 25 iulie 1429, *Ub.*, IV, p. 63 urm., 252 urm. și 382 urm. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 189.

[7] Szentpétery, *Oklt.*, p. 100. Cf. Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 536 (unde « Relationen » e o scăpare pentru « Mandate »).

[8] Doc. 29 ian. ‹1291›, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 356 urm.

[9] Doc. 18 febr. 1320, *ibid.*, XIV, vol I, p. 337 urm.; 25 mai 1325, *ibid.*, vol. II, p. 184 urm.

[10] Doc. 4 ian. 1314, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 220 urm.; 14 mai 1330, *ibid.*, vol. II, p. 321 urm.

[11] Se întîlnesc însă și rapoarte în formă deschisă, după cum se cerea uneori chiar în mandate (11 iunie 1366; cf. 3 iunie 1366, *ibid.*, vol. VI). Uneori regele folosește

Mandatele regale se referă la deosebite măsuri de ordin administrativ şi politic, precum şi la multiplele faze ale procedurii judiciare. Procesele de la curtea regală, al căror număr (în urma întăririi puterii centrale) crescuse considerabil sub Angevini, necesitau emiterea de mandate felurite atît din partea cancelariei regale cît şi a altor cancelarii de la curte: mai ales a palatinului şi a judelui curţii regale. Cancelaria voievodului şi vicevoievodului făcea acelaşi lucru în ceea ce priveşte Transilvania. La mandatele (sau cererile) adresate autorităţilor, de ex. comitatelor şi îndeosebi locurilor de adeverire, instituţiile respective răspundeau prin rapoarte. Amintim cîteva din aceste specii de acte, ce se întîlnesc mai des în seria ardeleană: scrisori de chemare în judecată *(littere citatorie, l. evocatorie)* [1], de chemare prin vestire obştească *(proclamatorie)* [2] de cercetare *(inquisitorie)* [3], de punere în stăpînire *(statutorie)* [4], de redobîndire *(recaptivatorie)* [5], de hotărnicire *(reambulatorie)* [6], de cerere de acte *(mandatum requisitorium)* din arhivele locurilor de adeverire [7]. Uneori regele, probabil spre mai multă certitudine, adresa în acelaşi timp şi în aceeaşi pricină mandate identice către două locuri de adeverire vecine, care răspundeau la rîndul lor prin rapoarte identice şi purtînd aceeaşi dată. [8] Mandatele şi rapoartele au, încă de la sfîrşitul sec. al XIII-lea, un caracter aproape stereotip [9], ceea ce se explică probabil prin folosirea aceluiaşi formular oficial, impus de cancelaria regală şi locurilor de adeverire [10]. De altfel cancelaria regală cuprindea adeseori textual (alteori rezuma) în actele de danii (scrisori deschise, privilegii) rapoartele primite de la capitluri sau conventuri cu privire la punerea destinatarului în posesia moşiei respective şi la hotărnicirea acesteia [11].

Tot scrisori închise sînt, în ceea ce priveşte procesele, actele de amînare *(prorogatorie)* [12], cele de globire *(iudiciales*, pentru neînfăţişarea la termen) [13], precum şi majoritatea — cel puţin în seria Transilvania — a actelor de des-

---

forma închisă pentru întărirea unor tranzacţiuni (de ex. vînzare) între supuşii săi (doc. 11 mai 1278, *Documente privind istoria Romîniei*, XIII, vol. II, p. 204, avînd pecete aplicată pe verso pentru închiderea actului, cf. *Ub.*, I, p. 136—137).

[1] Doc. 26 febr. 1358 (cerere); 27 martie 1358 (raport), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[2] Doc. 10 dec. 1337 (cerere), *ibid.*, vol. III, p. 431 urm.

[3] Doc. 18 martie 1358 (mandat); 15 apr. 1358 (raport), *ibid.*, vol. V.

[4] Doc. 23 mai 1355 (cerere); 27 mai 1355 (raport), *ibid.*.

[5] Doc. 7 iulie 1364 (mandat), *ibid.*, vol VI.

[6] Doc. 11 iulie 1335 (mandat); 13 oct. 1335 (raport), *ibid.*, vol. III, p. 354 urm. şi 238. Adeseori numele acestor acte se reduce în latineşte la singularul atributului adjectival: *citatoria, inquisitoria, memorialis* etc.

[7] Doc. 24 apr. 1352, *ibid.*, vol. V (mandat regal); 2 noiembrie 1360, *ibid.*; 1 iulie 1407, A h. ist., LXX (mandate voievodale).

[8] Doc. 27 apr. 1321, *ibid.*, vol. II, p. 7 şi n. 4; 24 dec. 1349, *ibid.*, vol IV, p. 525 şi n. 3.

[9] Szentpétery, *Oklt.*, p. 107.

[10] Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 537.

[11] Doc. 27 martie 1292, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII; vol. II, p. 388; 19 mai 1323, C, XIV, vol. II, p. 74 urm. Întîlnim şi cazul cînd se aminteşte că acelaşi mandat regal era adresat episcopului şi capitlului (cf. menţiunea din doc. 6 ian. 1291, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 354 urm). Altă dată mandatul regal e adresat numai episcopului, deşi e vorba de o însărcinare pentru capitlu (doc. 4 ian. 1378, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII).

[12] Doc. 15 oct. 1353, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 8 mai 1378 (două acte), *ibid.*, vol. VII.

[13] Doc. 20 aprilie 1357, *ibid.*, vol. V; 9 oct. 1378, *ibid.*, vol. VII.

cărcare, de întîmpinare, de oprelişte, rînduire de împuterniciţi [1] etc. Ele, în opoziţie cu privilegiile, se cheamă uneori scrisori memoriale *(littere memoriales, memoriales, memorialis)*, atît cele în formă închisă[2], cît şi cele în formă deschisă[3].

Numele lor e în legătură cu menţiunea *datum pro memoria* [dat spre ştiinţă] — care uneori constituie chiar începutul lor (omiţîndu-se întreg protocolul iniţial) — sau cu formula notificaţiei *damus pro memoria* ori *memorie commendamus* [dăm de ştire], pe care o cuprind în multe cazuri[4].

Tot din categoria scrisorilor închise fac parte *misivele*, care spre sfîrşitul sec. al XIII-lea şi începutul celui următor, poartă de obicei numai data lunii şi a zilei, şi al căror număr creşte din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, o dată cu răspîndirea tot mai largă a scrierii. Acestea cuprind cereri, însărcinări sau comunicări de ştiri. Ele adeseori n-au valoare juridică, dar sînt întărite cu pecete şi prezintă multe trăsături comune cu celelalte acte, deşi au o formă epistolară mai accentuată[5]. Misivele pot emana de la persoane înzestrate cu jurisdicţie publică, precum şi de la *particulari*[6]. Numărul redus al actelor emise în cauză proprie, mai ales de particulari, în Ungaria şi Transilvania acestei epoci se explică prin amintita concepţie specifică a dreptului feudal ungar ce s-a impus treptat. De aceea, particularii se adresau de obicei pentru adeverirea tranzacţiunilor lor de drept privat forurilor oficiale, îndeosebi locurilor de adeverire[7].

Scrisorile închise aveau o valoare probatorie mai redusă decît cele deschise. În adevăr, capitlul din Oradea promite părţilor într-un act al său *(damus pro memoria)*, întocmit în formă închisă, la 22 mai 1320, să le elibereze în aceeaşi chestiune un « privilegiu sau scrisoare deschisă »[8]. La 13

---

[1] Doc. 4 ian. 1317, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 270; 2 aug. 1325, vol. II, p. 158; 19 martie 1335, vol. III, p. 344—345; 13 oct. 1357, vol. V; 17 martie 1360, vol. V.

[2] Doc. 13 mai 1329, *ibid.*, vol. II, p. 288 urm.; 14 mai 1330, *ibid.*, p. 321 urm.; 20 apr. 1340 *Zichy*, I, p. 577 (regest în *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 533); 22 martie 1408, Arh. ist. CCI. *Memoriale* în diplomatica apuseană e o denumire generică pentru tot felul de acte (A. de Boüard, I, p. 52).

[3] Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 503, 518, şi 500; Szentpétery, *Oklt.*, p. 99-100, 132, n. 1, 143, 204.

[4] Doc. 12 martie 1297, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 431 urm.; 7 oct. <1302>, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 21.

[5] Doc. 1 mai <1282>, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 240; 17 apr. <circa 1319>, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 417. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 243. Vezi misivele latine ale lui Alexandru Aldea şi Vlad Dracul: 14 iunie 1431 (cu monogramă şi subscripţie slavă), 16 iulie şi 5 sept. 1436 (ambele date în Transilvania), *Ub.*, IV, p. 443, 608—610 şi 616.

[6] Doc. 26 iunie <circa 1396>, *Teleki*, I, p. 254—255. De altminteri particularii (de obicei personajele mai importante), emiteau uneori şi acte de danii în numele lor (doc. 5 oct. 1288, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 303 urm.; 27 dec. < 1312 >, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 204) şi sub pecete proprie (doc. 27 martie 12<8>8, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 294 urm.; 16 mai 1323, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 72—73; 8 sept. 1331, *ibid.*, vol. III, p. 30—31, urmele de pecete amintite de editor, *Codex dipl. patrius*, III, p. 111; 15 febr. 1363, *ibid.*, vol. VI; cf. *Bánffy*, I, p. 244—245. Vezi şi doc. 9 iunie <circa 1374—1419>; datarea aproximativă rezultă din coincidenţa zilei săptămînii şi a sărbătorii în aceşti ani şi din confruntarea cu alte acte. Pesty-Ortvay, I, p. 300, cf. p. 120—121, 136—138, 557. Emitentul actului citat din 1363: « Petrus de Bellantis, cavaler al baroniei de Pîncota şi domn de Dezna » (intitulaţie neobişnuită în actele latino-ungare), pare de origine occidentală. În Europa apuseană emiterea de acte în cauză şi sub pecete proprie (ca şi de altfel ceara roşie a acesteia) era un obicei curent în această epocă (Bresslau, I, p. 510, 721; A. de Boüard, I, p. 357—361). Pentru actele emise de particulari în Ungaria şi Transilvania cf. Eckhart, *Glaub. Orte.*, p. 242.

[7] Vezi mai sus p. 23 urm.

[8] Regest în *Doc. priv. ist. Rom*, C, XIV, vol. I, p. 359; cf. textul latin în *Anjou*, I, p. 563. Vezi şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 503.

ianuarie 1349 acelaşi capitlu transcrie şi «reînnoieşte», la cererea celor interesaţi, în formă deschisă o scrisoare închisă, emisă de el la 13 iunie 1291 [1]. Dominic, vicevoievodul Trasilvaniei, la 3 august 1358, cerea şi el capitlului din Alba Iulia ca «să deschidă» *(aperire)* o scrisoare închisă — pe care o emisese la 31 mai 1354 acelaşi capitlu [2] — şi s-o transcrie în formă de scrisoare deschisă pe seama lui Nicolae zis Wos, iar după aceea «să însemne cu capătul peceţii» capitlului *(cum capite... sigilli consignando)* scrisoarea care a fost deschisă cu acest prilej [3].

Actele notariale. Există o categorie aparte de documente, constituită de *actele notariale*, din care oferă unele exemple şi seria ardeleană. Actele întocmite de notarii publici *(tabelliones, notarii, notarii publici)*, despre care am amintit şi mai înainte [4], au drept caracteristici principale: invocaţia, urmată de dată, înşirarea martorilor, expunerea de obicei în formă obiectivă a acţiunii, formula de subscripţie şi semnul notarial [5]. Se întîlnesc însă şi unele abateri de la această formă tipică, de origine italiană, a actului notarial [6]. Astfel sînt cazuri cînd documentul e redactat în numele unui loc de adeverire sau al unui alt emitent (for bisericesc), fiind întărit şi cu pecetea acestuia. Există şi forme de compromis între actele notariale şi cele emanate de la locurile de adeverire [7]. Denumirea tehnică a actului notarial este *instrumentum publicum* (act public, întocmit de *manus publica*, act care se bucură de *publica fides*, adică avea o putere de adeverire publică, o valoare juridică îndeobşte recunoscută). În concepţia dreptului canonic actul notarial era recunoscut ca avînd aceeaşi valoare ca şi actele întărite cu pecete autentică. De aceea uneori li se aplică şi acestora din urmă aceeaşi denumire de *instrumentum publicum*, deşi n-au fost eliberate de notar public. Împăraţii din Apus aveau, încă din sec. al XII-lea, în slujba lor notari publici, pe care îi puneau — mai ales în legăturile lor cu papalitatea — să întocmească acte notariale, în loc de a cere cancelariei emiterea de documente în forma obişnuită şi întărite cu pecete. În Italia şi la curia papală adeverirea prin acte notariale era foarte răspîndită [8], nu numai în tranzacţiuni de drept privat, ci şi în treburi publice. De aceea, această formă de act este des amintită în documentele papale sau în cele emise de legaţii pontificali ori de slujbaşi ai curiei papale [9].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 468, nr. 676; cf. *ibid.*, XIII, vol. II, p. 374.

[2] *Ibid.*, XIV vol. V.

[3] *Ibid.* E vorba de închiderea din nou a unei scrisori ce a fost deschisă (închidere prin aplicarea într-un anumit fel a gravurii de pe tiparul peceţii). Cf. *capite sigilli inclusam* <*litteram*>: doc. 1 apr. 1408, *Ub.*, III, p. 459—460. Vezi şi expresia: *litteras clausas... incisas capiteque sigilli... reinclusas* (doc. 30 mai 1377, privind familia de Losoncz, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII). Scrisorile închise care au fost deschise prin tăiere se cheamă uneori: *littere abcise* (doc. 20 mai 1360, *ibid.*, XIV, vol. V; cf. şi Szentpétery, *Oklt.*, p. 222). Se întîlneşte însă şi expresia <*litteras*>... *alphabeti* <*alphabeto*> *abcisas* (doc. 1 mai 1342, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 77 urm. în sens de chirograf. Pentru «deschiderea» unei scrisori închise a regelui Carol Robert şi transcrierea ei într-un privilegiu al capitlului din Cenad, vezi doc. 5 apr. 1402, *Ub.*, III, p. 272.

[4] A se vedea p. 21. Cf. şi p. 87 urm.

[5] Doc. 10 dec. 1428, facsim. II, 5.

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 240—241; Barta, p. 34. Exemplu: doc. 2 mai 1392, Pesty-Ortvay, I, p. 220—223.

[7] Vezi mai sus, p. 24.

[8] Bresslau, I, p. 655—664, 718 şi n. 1.

[9] Doc. 30 mai 1308, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 65 urm.; 23 martie 1373 şi 13 octombrie 1374, *ibid.*, vol. VII; 21 mai 1423, *Ub.*, IV, p. 196—200.

B. DOCUMENTELE PAPALE

Ele poartă denumirile cele mai variate, după epoca, forma şi cuprinsul lor. O bună parte din actele papale se cheamă, începînd cu sec. al XIII-lea, bule, după numele peceţii de plumb cu care erau întărite. Ne mărginim aici la prezentarea acelor categorii de documente pontificale care se întîlnesc în seria Transilvania. Clasificarea lor e mult mai dificilă decît a documentelor latino-ungare, practica de cancelarie a papalităţii — prin rolul internaţional precumpănitor al acesteia în epoca feudală — fiind incomparabil mai complexă. Actele care emanau de la cancelaria « apostolică » — adevărată ... uzină de documente, cu sute de slujbaşi — şi de la alte organe similare ale curiei papale (de ex. « camera apostolică », supremul ei for financiar) îmbrăţişează, în ceea ce priveşte cuprinsul lor, aproape toate domeniile dreptului public şi privat [1]. Ele furnizează date preţioase despre viaţa economică, socială, politică şi culturală a societăţii medievale, pe a cărei clasă dominantă biserica apuseană, în frunte cu papa, o sprijinea din toate puterile, justificînd ideologic sistemul feudal de exploatare, la care participa din plin.

În ceea ce priveşte caracteristicele lor, mai ales formale, actele papale ale seriei Transilvania, de la sfîrşitul sec. al XII-lea pînă aproape de jumătatea sec. al XV-lea, sînt de mai multe categorii. Din cele două mari grupe mai vechi: privilegii *(privilegia)* solemne sau simple şi scrisori *(littere)*, care se pot distinge în această perioadă [2], întîlnim în seria noastră numai pe cea de-a doua.

Scrisorile. Deşi mai înainte au servit numai pentru corespondenţa politico-administrativă şi pentru comunicare de ştiri, scrisorile cuprind tot mai frecvent, în sec. al XII-lea şi al XIII-lea, concesiuni de drepturi, rezervate mai înainte actelor privilegiale, care devin din ce în ce mai rare. În schimb, în cadrul scrisorilor se conturează treptat două subcategorii, care se disting mai precis din timpul lui Inocenţiu al III-lea (1198—1216), întocmirea lor fiind fixată de reguli precise de cancelarie cam de la jumătatea veacului al XIII-lea. Ele au fost denumite după şnurul bulei (peceţii) de plumb atîrnate de aceste acte: scrisori cu şnur de mătase (împletit de obicei din fire roşii şi galbene) şi scrisori cu şnur de cînepă.

a) Scrisorile din prima subcategorie *(littere cum filo serico)* au drept caracteristici externe, pe lîngă calitatea şnurului de la care îşi trag numele: scrierea caligrafică, numele papei cu iniţială împodobită şi cu litere lungite, anumite prescurtări paleografice etc. În ceea ce priveşte caracteristicile interne, în aceste acte — prin care se conferă sau i se întăresc destinatarului titluri de drept ori privilegii, de unde şi numele lor de *tituli* sau *indulgentie* [îngăduinţe, milostiviri] — formula dispoziţiei se deosebeşte prin expresia *auctoritate apostolica concedimus* sau *confirmamus* [îngăduim — întărim — prin putere apostolică] sau altele similare. De asemenea, în aceste acte figurează, de obicei, clauza

---

Activitatea de notariat a « unor preoţi greci şi schismatici » în provincia bisericească a « Calocei » (care cuprindea şi cea mai mare parte a Transilvaniei), activitate amintită într-un act papal din 17 febr. 1376, se datoreşte unei confuzii (făcută în Hurmuzaki-Densuşianu, I_2 p. 231, nr. 180) între amintita provincie şi arhiepiscopia de Colossi din Rodos (cf. Augustin Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium* [Documente privitoare la slavii meridionali], I, Roma, 1863, p. 307, nr. 434, vezi şi nr. 433. Cf. şi Conrad Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi* [Ierarhia catolică din evul mediu], ed. a II-a, vol. I, Münster, p. 197—198).

[1] Bresslau, I, p. 85.

[2] Schmitz-Kallenberg, p. 99—102.

prohibitivă *(Nulli ergo* etc.) şi cea cominatorie *(Si quis* etc.)[1]. Documentele acestea solemne poartă, după cuprinsul lor, şi numele de *littere de gratia* [scrisori de milostivire, de concesiune][2].

b) Scrisorile din a doua subcategorie *(littere cum filo canapis)*, se caracterizează, în afară de şnurul (alb) de cînepă, printr-o scriere mai puţin îngrijită, iar numele papei, cu excepţia iniţialei, e scris în minusculă simplă[3]. Ca redactare, dispoziţia în aceste acte cuprinde expresii ca: *per apostolica scripta mandamus* [poruncim prin scrisoare apostolică][4] sau variante ale acesteia, după poziţia ierarhică a destinatarului. Forma aceasta mai simplă se folosea pentru mandate *(mandamenta)*, pentru acte prin care se ordonau anchete sau se hotăra în chestiuni litigioase. Ele se mai numeau în cancelaria pontificală: *littere de iustitia* [scrisori judiciare], *littere executorie* [scrisori de aducere la îndeplinire], care însoţeau actele de milostivire[5]. Tot din această categorie face parte corespondenţa politică şi administrativă a papilor *(littere secrete*[6], *l. de curia)*[7].

Bulele. În timpul lui Inocenţiu al IV-lea (1243—1254) apar, ca o nouă categorie de acte, bulele propriu-zise *(bulle)*, care constituie o formă intermediară între privilegii şi scrisori, între formele solemne ale acestora. Bula împrumută de la cele dintîi, scrierea cu majuscule lungite a primului rînd[8]. Formula *ad perpetuam ‹futuram› rei memoriam* [spre necurmată ‹viitoare› amintire] reaminteşte menţiunea *in perpetuum* din aceleaşi privilegii. Şnurul de mătase şi clauzele *(Nulli ergo*, şi *Si quis*), precum şi «data mică» (locul, ziua lunii după calendarul roman, anul pontificatului) sînt în schimb comune cu scrisorile solemne[9]. Noua categorie de acte cuprinde la început numai decrete, «constituţii» cu efect perpetuu şi general, dispoziţii în materie de jurisdicţie etc.[10] Apoi numele de bulă se va aplica adesori în sens mai larg tuturor actelor întărite cu pecetea de plumb, care poartă acelaşi nume, deci şi scrisorilor.

Ca formă de expediere toate actele papale se eliberau din cancelarie

---

[1] Doc. 19 apr. 1218, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 372 urm.; 11 oct. 1307, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 58 (vezi descrierea acestor acte în ediţiile indicate în legătură cu ele); 21 martie 1437, *Ub.*, IV, p. 624—626 cf. şi doc. 25 iulie 1377, facsim. IV.

[2] Bresslau, I, p. 82.

[3] Doc. 25 iulie 1377, facsim. V. Cf. Jakó, *Paleografia latină: Scrierea documentelor papale...*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. I. Găsim un caz cînd o scrisoare papală din această subcategorie, fiind emisă în două exemplare originale, în cel de-al doilea numele papei e scris ca şi în *littere cum filo serico*, după cum rezultă din observaţia editorului (doc. 13 ian. 1426, *Ub.*, IV, p. 243, n. 1).

[4] Doc. 13 ian. 1308, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 63 urm.; 2 apr. 1322, *ibid.*, vol. II, p. 36 (vezi observaţia de la p. 64, n. 2); 20 dec. 1436, *Ub.*, IV, p. 620—622.

[5] Doc. 20 martie 1371 şi 1 mai 1376 (scrisorile executorii sînt menţionate în aceste copii de registru cu *in eodem modo)*, C, XIV, vol VII. Cf. Bresslau, II, 1, p. 158.

[6] Doc. 1 martie 1331, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 6 urm. (act în legătură cu dijmele papale); 17 oct. 1345, *ibid.*, vol. IV, p. 266 urm. Vezi cu privire la aceste două documente indicaţia din Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* [Documente vechi privitoare la istoria bisericească a Ungariei], I, Roma, 1859 (prescurtat: *Mon. Hung.*), p. 536—537, 691.

[7] Doc. 8 dec. 1316, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 255; 25 aug. 1410, Theiner, *Mon. Hung.*, I, p. 192.

[8] Doc. 20 dec. 1436, *Ub.*, IV, p. 619—620.

[9] «Data mare», care figurează în privilegii, cuprinde: locul, numele cancelarului, ziua lunii după calendarul roman, indictionul, anul erei creştine şi anul pontificatului.

[10] Doc. 31 mai 1302 şi 14 noiembrie 1389, *Ub.*, III, p. 629—630, 253—256; 1 mai 1400, *Mon. Vat. Hung.*, s. I, vol. IV, p. 198—201.

în formă închisă. Dar spre deosebire de documentele care erau împăturite şi legate cu şnurul bulei (peceţii) numai pentru ca expedierea lor să fie mai uşoară *(littere patentes)* [1], scrisorile închise *(littere clause)* propriu-zise, care cuprindeau date confidenţiale sau secrete (deci mai ales aşa-zisele *littere secrete)*, erau legate cu un şnur trecut prin orificiile făcute în pergamentul actului, încît acesta nu putea fi deschis fără tăierea şnurului sau a pergamentului. Alte caracteristici ale scrisorilor papale închise sînt lipsa îndoiturii marginii inferioare a pergamentului *(plica)* şi o adresă pe verso [2].

Cea mai mare parte a documentelor papale din seria Transilvania nu ni s-au transmis în original, ci în copii înscrise în registrele pontificale. Acesta e cazul majorităţii covîrşitoare a scrisorilor din ambele subcategorii, amintite mai sus şi publicate în cea mai mare parte — însă cu multe greşeli şi lacune — de Theiner. Acelaşi e şi cazul unei alte categorii de acte: a suplicilor, asupra cărora e necesar să insistăm mai mult, pentru a înţelege caracteristicile lor.

Suplicile *(supplicationes)*. Acestea se întîlnesc în mare număr în seria noastră. Erau cererile adresate papei, mai ales pentru felurite «milostiviri»: în primul rînd pentru numiri sau confirmări în diferite funcţiuni bisericeşti: episcopate, canonicate, parohii etc. de care erau legate anumite venituri (beneficii, prebende)[3]. Tocmai din acest motiv papii — îndeosebi în perioada avignoneză şi a schismei occidentale (sec. al XIV-lea şi începutul sec. al XV-lea, care coincide de altfel cu predominarea tot mai hotărîtă a rentei în bani în Europa apuseană), cînd fastul, lăcomia bănească, fiscalismul pontifical şi în general exploatarea feudalismului bisericesc luaseră proporţii scandaloase — şi-au rezervat pe seama dreptului lor numirea în multe din aceste funcţiuni [4], asigurîndu-şi astfel o parte considerabilă din venituri. De asemenea, membrii clerului superior căutau, prin nepotism sau alte forme ale favoritismului, să obţină — în ciuda opreliştelor conciliare [5] — cumuluri, uneori de trei sau patru, ba chiar mai multe posturi, preocupîndu-se numai de veniturile acestora, posturi pe care adeseori le preschimbau, le arendau, le negociau ca pe nişte valori de bursă. În afară de cereri pentru numiri *(provisiones)* sau petiţii asemănătoare (pentru confirmări, schimb de beneficii, rezervarea unor beneficii care nu erau încă vacante), prin suplici se mai solicitau dezlegări, dispense, indulgenţe etc. sau intervenţia curiei pontificale pentru cercetarea unor litigii bisericeşti, care trebuiau judecate fie la curie, fie în afara acesteia, în deosebitele «părţi» ale creştinătăţii catolice *(in partibus, ad partes)*, de unde erau împricinaţii [6].

---

[1] Cf. menţiunea din doc. 31 mai 1302, *Ub.*, III, p. 629—630.

[2] Schmitz-Kallenberg, p. 96—97.

[3] G. Fraknói, prefaţa la *Mon. Vat. Hung.*, s. I, vol. III, p. XXV şi urm.

[4] Cei numiţi în beneficiile bisericeşti prin bule papale, fără a fi propuşi de regele Ungariei sau de alte foruri din acest regat se numeau *bullati*. Fiind consideraţi ca nişte intruşi, ei erau prost văzuţi în Ungaria şi Transilvania, după cum se vede din hotărîrile dietale luate împotriva lor (în 1397, 1404). Cf. doc. din 1397 (dieta din Timişoara), în *Magyar Történelmi Tár* [Magazinul istoric ungar], III (1857), p. 230; 6 apr. 1404; Fraknói, *Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez* [Documente privitoare la istoria dreptului regal de patronat în Ungaria], I, Budapesta, 1899, p. 8—11.

[5] Cf. doc. 13 martie 1264, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 60 urm.

[6] Doc. 19 aug. 1357, *ibid.*, XIV, vol. V; 22 noiembrie 1378, *ibid.*, vol. VII; 18 febr., 1415, *Ub.*, III, p. 644—646. Cf. Bresslau, II, 1, p. 21, 107, 110; Paulus Lukcsics, *Diplomata pontificum saec. XV* [Diplomele papilor din sec. al XV-lea], tom I (privind pontificatul lui Martin al V-lea, 1417—1431), Budapesta, 1931, p. 9. Pro-

·Suplicile anterioare veacului al XIV-lea nu ni s-au păstrat, probabil fiindcă nu se socotea necesar acest lucru, după ce, în urma aprobării lor, se întocmeau şi se eliberau actele papale din categoriile de mai sus, care de altfel erau trecute şi în registrele de bule (în accepţiunea largă a termenului). Registrele speciale de suplici au fost înfiinţate în timpul lui Benedict al XII-lea (1335—1342), dar ele nu ne-au rămas decît începînd din vremea urmaşului acestuia, Clement al VI-lea, din 1342, an de cînd aceste acte, pe baza aceloraşi registre, se întîlnesc în publicaţia noastră de documente, dar cu întreruperi, datorită lacunelor din seria registrelor amintite, precum şi din ediţiile ce le cuprind [1].

Ca formă de prezentare, suplicile seriei Transilvania sînt obişnuit de două feluri: individuale *(supplicationes particulares)* şi colective *(rotuli, suppl. rotulares)* [2]. Primele cuprind o singură cerere făcută de o persoană sau de un aşezămînt ori de împuterniciţii lor[3]. Cele din urmă grupează laolaltă mai multe cereri ale uneia sau mai multor persoane. Această formă o foloseau personajele înalte: regii, cardinalii, episcopii, solii regali etc., care interveneau la papa pentru protejaţii lor [4]. Fiecare cerere din aceste liste constituie un alineat începînd cu *item* [de asemenea]. Ambele feluri de suplici însă de obicei sînt redactate în formă obiectivă (la persoana a III-a), concisă, schematică, stereotipă, pe baza, de sigur, a unui formular oficial[5]. Unele *rotuli* [rulouri] despre cereri de mai mică însemnătate se întocmeau chiar într-un birou al cancelariei pontificale, de un slujbaş împuternicit al papei. Asemenea rotuli sînt extrase ale suplicilor originale. În unele suplici găsim expresia *motu proprio* [din proprie iniţiativă], repetată în rezoluţia papei; alteori papa acordă o milostivire fără menţiunea unei cereri prealabile. În amîndouă cazurile este vorba de o concesiune socotită ca favoare specială, făcută mai ales oamenilor de încredere sau rudelor papei [6].

Suplicile, prin care se solicitau milostiviri, erau citite în faţa papei. Papa aproba cererile, de cele mai multe ori, cu mîna sa proprie, punînd rezoluţia: *fiat* [se încuviinţează], pe care, cînd e vorba de un *rotulus*, o repetă după fiecare cerere. Sînt însă cazuri cînd rezoluţia e globală pentru toate cererile, figurînd la sfîrşitul actului [7]. Adesea formula de rezoluţie

---

cesele în curie erau judecate de « auditorii sfîntului palat » *(auditores sacri < apostolici > palatii)*: doc. amintit din 18 febr. 1415 şi 6 iulie 1417, *Ub.*, IV,p. 44—48. Cf. şi doc. 25 şi 28 aug. 1236, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 296 urm. şi 298 urm.; 4 mai 1328, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 253 urm.

[1] Astfel vol. III din cartea lui Bossânyi Árpád, *Regesta Supplicationum* [Registrele de suplici] (I—II, Budapesta, 1916—1918), în care trebuia să apară materialul din anii 1394—1417 (Lukcsics, I, p. 5, n. 2), după cunoştinţa noastră n-a mai fost publicat.

[2] Bresslau, II, 1, p. 5 şi n. 1.

[3] Doc. 24 aug. 1345, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 249; 25 mai 1352, *ibid.*, vol. V.

[4] Doc. 7 mai 1343, *ibid.*, vol. IV, p. 128—291, nr. 145—147; 13 iulie 1435, Lukcsics, II, Budapesta, 1938, p. 86, nr. 202; 12 ian. 1357, *ibid.*, vol. V. Pentru termenul de *rotulus*: doc. 30 ian. 1361 şi 31 aug. 1363, *ibid.*, vol. VI. Cf. Bossânyi, II, p. 396 urm. şi 429 urm.

[5] P. Kehr, *Bemerkungen zu den päpstlichen Supplikenregistern des 14. Jahrhunderts* în « Mitt. d. Ist. f. öst. Geschichtsf.», VIII (1887), p. 97. Există şi o variantă de suplici, folosită uneori de personajele înalte (monarhi, prelaţi), care avea o altă redactare, şi anume în formă subiectivă (la pers. I) şi cu data pusă de solicitant: doc. 7 sept. 1245, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 326 urm.; 14 ian. 1412, *Ub.*, III, p. 515—517. Cf. Bresslau, II, 1, p. 5.

[6] Doc. 24 sept. 1427, Lukcsics, I, p. 198, nr. 964. Cf. Bresslau, II. 1, p. 7.

[7] Doc. 29 mai 1358 (două acte), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 22 noiembrie 1378, *ibid.*, vol. VII.

(signatura) papei cuprinde şi alte cuvinte sau chiar expresii întregi, mai ales cînd e vorba de o aprobare parţială sau condiţionată. De altminteri diferitele forme ale rezoluţiei sînt determinate minuţios de regulamentele de cancelarie. Rezoluţia este însoţită de o iniţială majusculă: litera de semnătură a pontificelui. Începînd cu Bonifaciu al IX-lea (1389—1404) această siglă corespunde totdeauna iniţialei numelui de botez al papei. Înainte de Bonifaciu uzul nu e consecvent: în timp ce papii Clement al VI-lea şi Grigore al XI-lea, precum şi antipapii Clement al VII-lea şi Benedict al XIII-lea semnau cu iniţiala numelui de familie sau a locului lor de origine, pentru ceilalţi papi, din sec. al XIV-lea (începînd cu Ioan al XXII-lea, primul despre care se ştie că iscălea în acest fel), amintita regulă nu corespunde şi nu se cunoaşte criteriul după care şi-au ales litera de semnătură [1].

Fiindcă papa nu putea face faţă singur rezolvării masei uriaşe de suplici care inundau curia pontificală, o parte din ele — cele de importanţă mai mică — ţineau de competinţa vicecancelarului. Acesta însă, în loc de *fiat*, îşi începea rezoluţia cu termenul de *concessum* [dat, îngăduit], la început fără semnătură, pe care o foloseşte numai din timpul lui Martin al V-lea (1427) [2].

Aceste acte — suplici tipice — erau redactate fără dată, căci formula datării, pe care o poartă, se referă la ziua rezoluţiei, fiind introdusă pe act după audienţă de un slujbaş *(datator*, apoi *datarius)*, om de încredere al papei. În adevăr data rezoluţiei, pe care o punea datariul avea o mare însemnătate, ea fiind şi data bulelor ce urmau să se întocmească pe baza fiecăreia din cererile aprobate [3]. Deci data arată momentul intrării în folosinţa beneficiilor sau prebendelor, legate de posturile solicitate [4]. În rotuli ea e comună pentru toate cererile cuprinse în aceste acte, fiind pusă la sfîrşitul lor, după ultima cerere. Suplicile rezolvate de vicecancelar erau datate de acesta.

Suplicile aprobate şi datate erau apoi trecute în registrele speciale de suplici, şi după ce transcrierea fusese colaţionată cu grijă, ele serveau la redactarea conceptelor de bule. Conceptele revăzute erau apoi transcrise pe curat şi se pare că [5] bulele în această formă intrau — cel puţin în cazul actelor mai importante — în categoria numită *littere legende*, adică a actelor ce trebuiau citite din nou în faţa papei, spre verificare, înainte de a li se atîrna pecetea de plumb şi a fi introduse în registrele de bule, spre a fi expediate sau înmînate destinatarilor. Aceştia pentru a obţine cît mai repede bula, aveau interesul ca actele solicitate să nu mai fie supuse unei noi lecturi, care din cauza numărului prea mare de documente ce trebuiau să treacă prin această formalitate, putea să însemne o întîrziere apreciabilă în eliberarea actului. Iată deci rostul formulei întrebuinţate de solicitanţi *(petentes)* în atîtea suplici: *item* ‹*et*› *quod transeat sine alia lectione* [de asemenea ‹şi› să treacă fără altă citire] [6], care în publicaţia noastră prezintă şi unele variante,

[1] Bresslau, II, 1, p. 105—106.

[2] Doc. 14 martie şi 4 noiembrie 1429, Lukcsics, I, p. 227, nr. 1194; p. 243, nr. 1316; cf. p. 13.

[3] Doc. 2 dec. 1346, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 324 nr. 475 şi 476; 14 oct. 1354, *ibid.*, vol. V; cf. Theiner, *Mon. Hung.*, II, p. 17.

[4] Bresslau, II, 1, 110—115.

[5] *Ibid.*, p. 172—175.

[6] Doc. 26 mai 1343, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 143, nr. 162. Cf. Bresslau, II, 1, p. 174, n. 4, cf. şi I, p. 281—283.

după formulele prescurtate din copiile de registru[1]. Aprobarea acestei cereri privind procedura este însoțită de o rezoluție deosebită a papei.

Socotelile de dijme sau alte venituri pontificale. O altă și ultimă categorie de acte papale care ocupă un loc considerabil în seria Transilvania e constituită de socotelile de dijme sau alte venituri pontificale *(rationes collectorie)*, ce ni s-au păstrat din sec. al XIII-lea și al XIV-lea[2].

Deși ca formă ele nu sînt acte diplomatice propriu-zise (neavînd redactarea tipică și celelalte caracteristici ale acestora)[3], totuși se cuvine să fie menționate și aici pentru valoarea lor istorică, în special pentru informațiile economico-monetare și topografice privitoare la Transilvania feudală. În același timp ele sînt documente elocvente care contribuie la cunoașterea metodelor și proporțiilor fiscalismului pontifical, una din formele esențiale ale exploatării exercitate de biserica apuseană, « marele centru internațional al sistemului feudal »[4].

CARACTERISTICILE INTERNE ALE DOCUMENTELOR [5]

A. LIMBA ȘI STILUL [6]

Ne ocupăm numai de particularitățile mai importante ale limbii latine și ale stilului documentelor seriei Transilvania, limbă și stil care în genere sînt aceleași — deși mai puțin îngrijite — ca ale cronicilor și altor texte contemporane.

Latina folosită în Ungaria medievală — limba marii majorități a documentelor ce se referă la Transilvania — are la bază latina purificată a renașterii culturale carolingiene din occident, adoptată împreună cu formele feudale apusene ale organizației statale și bisericești. Această latină însă prezintă uneori — mai ales la început — influențe variate, după țările de origine ale clericilor străini (germani, italieni, francezi), purtători ai culturii feudale, stabiliți în Ungaria sau Transilvania[7].

Latina medievală — luată în general — prezintă față de latina clasică (a cărei continuare este) deosebiri de ortografie și fonetică, de vocabular, morfologie, sintaxă și stil. Aceste particularități se datoresc noilor condiții

---

[1] Doc. 24 ian. 1345, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 222, 9 mai 1357, vol. V; 29 iunie 1366, *ibid.*, vol. VI.

[2] Doc. din <1281—1286>, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 232 urm.; Doc. din <1317—1320>, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 259 urm.; doc. din <1332—1337>, *ibid.*, vol. III, p. 41 urm.

[3] Cu excepția formulei de invocație, pe care o întîlnim uneori și în fruntea lor (vezi primele două socoteli citate în nota precedentă).

[4] Fr. Engels, *Despre materialismul istoric*, Editura de stat pentru literatură politică, 1954, p. 14.

[5] Asupra caracteristicilor externe (materialul de scris, formatul, cerneala, tipul de scriere pecetea etc.) vezi S. Jakó, *Paleografia latină*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. I. În acest subcapitol, pentru a nu încărca prea mult notele, nu vom putea cita exemple pentru fiecare cuvînt sau expresie în parte, ci numai pentru cele ce ni se par mai interesante.

[6] Pentru distincția principială dintre limbă și stil cf. Horváth János, *Árpád-kori latinnyelvü irodalmunk stílusproblémái* [Probleme de stil ale literaturii noastre latine din epoca arpadiană], Budapesta, 1954, p. 33.

[7] Horváth. p. 30—31; cf. Guoth Kálmán, *Az okleveles bizonyitás kifejlödése Magyarországon* [Formarea procedurii probei documentare în Ungaria], Budapesta, 1936, p. 28; Kniezsa István, *Helyesirásunk története a könyvnyomtatás koráig* [Istoria ortografiei noastre pînă la epoca tipografiei], Budapesta, 1952, p. 64—78, 184.

istorice care au provocat schimbări în dezvoltarea socială, deci și în limbă, mijlocul de comunicare între oameni în orice domeniu de activitate a lor. Latina evului mediu — limba oficială a clasei stăpînitoare, un indiciu și ea a ruperii acestei clase de masele populare — era o limbă artificială. Cei care o foloseau își formulau de fapt gîndirea în limba lor vorbită *(in laica < materna > lingua vulgo, vulgariter)* și-și traduceau apoi ideile, uneori nu fără să le deformeze, într-o limbă învățată la școală, o limbă de imitație, lipsită de spontaneitate și cu un vădit caracter bisericesc. În adevăr, asupra ei a exercitat o influență pronunțată literatura religioasă, teologia fiind forma dominantă a ideologiei feudale. În comparație cu lucrările istorice, literare sau de altă natură, documentele fiind în legătură mai strînsă cu nevoile vieții sociale de toate zilele, limba lor, sub impulsul grabei de a răspunde acestor nevoi, este mai puțin îngrijită și mai săracă, adeseori stereotipă, referindu-se (mai ales în cazul actelor juridice, care constituie majoritatea documentelor) la un număr limitat de idei sau formule.

Ortografia și fonetica. În ceea ce privește ortografia și fonetica, latina medievală prezintă de multe ori forme arbitrare și confuzii. Ca vocalism, diftongul *ae* sau *oe* se înlocuiește, cam din sec. al XII-lea pînă prin sec. al XVI-lea, cu *e* simplu[1]. Cît privește consonantismul, se întîlnesc schimbări de litere: de ex. confuzia frecventă între labialele *b* și *p (optineo = obtineo)*. Se constată asurzirea sonorelor finale: *aput = apud, set = sed.* Întîlnim și fenomenul invers: *sicud = sicut, velud = velut.* Asemenea, confuzii între *t* și *d* final se cunosc încă din epoca romană tîrzie[2]. Găsim apoi confuzia grafiei lui *c* și *q (condam = quondam, cotidie = quotidie)*, precum și a lui *c* și *t*, silaba *ci* înlocuind pe *ti (tocius, precium)*. De altfel la această confuzie contribuie asemănarea paleografică a literelor respective în scrierea gotică, tipul de scriere a documentelor seriei Transilvania. Mai departe, întîlnim intercalarea unor litere — de ex. *c* — în anumite cuvinte *(michi = mihi, nichil = nihil)*, sau a literei *n* în altele *(quotiens = quoties)* ori mai ales a lui *p* între consoanele nazale *m* și *n (dampnum = damnum, solempniter = solemniter)*. Se întrebuințează des grafia *karissimus (= carissimus)*, *magestas (= maiestas)*, mai rar *gerarchia (=hierarchia)* etc. Remarcăm reluarea unor forme pedante sau arhaizante ale latinei clasice ca: *distingit* (= *distinguit*) sau *honus (= onus)*. La aceste particularități ortografice care pot să aibă uneori și o valoare fonetică, și care se întîlnesc în general în latina medievală, se mai pot adăuga, în ceea ce privește actele latino-ungare, exemple ca: *legistrum (= registrum), paraphornalis (= paraphernalis)*[3], *relinquimus (= reliquimus)*[4], iar în adaosul la registrul de dijme papale din 1332—1337, sub influența limbii vorbite în sudul Franței, întîlnim expresii ca: *in libro sensuali (= in l. censuali)* și *pro senssu (= p. censu)*[5].

---

[1] În unele documente ale regelui Andrei al II-lea, în sec. al XIII-lea, se întîlnește și ę (*e* cu sedilă sau *caudata*). Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 66.

[2] A. Ernout — A. Meillet, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1935, p. 191.

[3] Se întrebuințează însă și formele corecte ale acestor cuvinte. În actele latino-ungare găsim cîteodată și grafii ca *bossessio (= possessio), covis (= quovis*, abl. de la pronumele *quivis, quevis, quodvis* = oricare), *dupplex (= duplex), kerkus (= quercus), prescribta (= prescripta), puplice (= publice)*.

[4] Prin confuzia formei prezentului cu perfectul simplu.

[5] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, p. 253, n. 2 și 7. Asupra influenței franceze în folosirea cifrelor multiplicative (de ex. în socotelile de dijme papale din 1373—1375), vezi *ibid.*, vol. VII. Cf. și Maurice Prou — Alain de Boüard, *Manuel de*

Prin lipsa de consecvenţă a scribilor se constată uneori simplificarea consoanelor duble *(eclesia = ecclesia, opidum = oppidum, litere = littere)* sau dublarea celor simple *(legittimus = legitimus, summus = sumus)*.

Vocabularul. În ceea ce priveşte vocabularul, limbile vorbite sau naţionale — mai ales cele romanice şi germanice, iar în cazul documentelor seriei Transilvania uneori şi limba maghiară sau limbile slave — împrumută latinei medievale multe cuvinte sau expresii privitoare la lucruri şi instituţii, care neexistînd în antichitate, nu-şi puteau avea nici termenii corespunzători în latina clasică. Astfel sînt o seamă de termeni ai suprastructurii juridice feudale: *allodium*, *feodum*, *homagium* etc., cu derivatele lor. În documentele seriei Transilvania termenii aceştia au uneori alt sens decît în actele apusene, sau cel puţin n-au sensul cel mai obişnuit din acestea. De ex. *homagium (omagium, homadium)* se întîlneşte aproape totdeauna în documentele latino-ungare [1] — spre deosebire bunăoară de cele papale [2] — ca sinonim al lui *homicidium*, care, pe lîngă « omor », înseamnă mai ales « răscumpărare de omor » sau evaluarea juridică a unui om după starea sa socială (ca şi *wergeld*-ul germanic) [3]. În lexic pătrund ungurisme ca *birsagium* [gloabă, amendă] [4] sau, deşi se întîlnesc mai rar, ca: *hodnogio* [hotnog, comandant] [5], *varnogio* [pîrcălab, castelan] [6], ori slavisme ca *dusinicus* (duşnic, o categorie de robi eliberaţi) [7], *prauda* (probă judiciară, proba fierului roşu) [8]. Un alt termen slav, acesta mai frecvent, este: *pristaldus* [pristav, slujbaş judecătoresc] [9]. Multe cuvinte latine vechi primesc în latina medievală înţelesuri noi: *beneficium* (danie sau în actele bisericeşti: beneficiu, funcţiune de care se leagă anumite venituri); *civitas* (în actele papale ale seriei ardelene: cetate de scaun, adică reşedinţă episcopală [10], sens obişnuit în documentele apusene); *congregare* a coloniza (*villam congregare*, a întemeia un sat); *hostiliter* [ostăşeşte, cu armele]; *infideles* (în actele latino-ungare: necredincioşi faţă de rege; în cele papale: păgîni); *miles* (cavaler, viteaz, în sens de categorie socială); *reformare* (uneori: a se împăca = *reconciliare*) [11]. În actele latino-

---

Paléographie latine et française, ed. a IV-a, Paris, 1924, p. 272. Vezi şi S. Jakó, *Paleografia latină*, cit. mai sus: *Desvoltarea scrierii documentelor...*

[1] O excepţie: doc. 22 sept. 1365. *Doc. priv ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI.

[2] Doc. 31 mai 1303, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 25 urm. Cf. şi doc. <8 ian. — 3 iulie 1309>, *ibid.*, p. 138.

[3] *In emenda omagii seu homicidii* [< osîndit> la plata preţului de răscumpărare a vieţii sau a omorului]: doc. 1 febr. 1379, *ibid.*, XIV, vol. VII. Cf. 11 iunie 1355, *ibid.*, vol. V: *pro pena seu emenda homicidii:* [ca pedeapsă sau răscumpărare pentru ucidere...]: doc. 16 ian. 1314; *ibid.*, vol., I, p. 404; *in homagio sui capiti* [ca preţ de răscumpărare a capului său]: 10 mai 1393, *Bánffy*, I, p. 448. Pentru forma *homadium*: doc. 19 şi 22 apr. 1395, Mályusz, E., *Zsigmondkori oklevéltár* [Documentele epocii lui Sig'smund], I, Budapesta, 1951, p. 429, nr. 3927; p. 430—431, nr. 3936. Cf. şi p. 444, nr. 4043. Pentru sensurile cuvîntului *homagium* cf. şi Werböczy, *Tripartitum*, partea a III-a, titlul 5.

[4] Doc. 4 aug. 1298, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 450; doc. din 1316, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 246 urm.; 29 ian. 1322; *ibid.*, vol. II, p. 249 urm. Uneori are sensul lui *homagium*, de ex. *interemptionis birsagia* [gloabele pentru omor] (doc. 20 noiembrie 1426, *Teleki*, I, p. 486).

[5] Registrul de la Oradea <1208—1235>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 57, nr. 62, cf. 61; p. 71, nr. 121; p. 84, nr. 168.

[6] *Ibid.*, p. 67, nr. 103; cf. p. 57, nr. 61.

[7] *Ibid.*, p. 127, nr. 328; p. 134, nr. 352.

[8] *Ibid.*, p. 44, nr. 9; p. 45, nr. 14; p. 40, nr. 31.

[9] *Ibid.*, p. 67, nr. 103; p. 126, nr. 323. Cf. doc. din 1231, *ibid.*, p. 247, urm.

[10] Socotelile de dijme papale din <1317—1320>, C, XIV, vol. I, p. 259 urm.; registrul dijmelor papale din <1332—1337>, *ibid.*, vol. III, p. 4 urm.

[11] Doc. 8 mai 1341, *ibid.*, vol. IV, nr. 32.

ungare se întîlnesc şi cuvinte compuse noi, ca: *percipifacere* [a pune să se culeagă], *statuifactio* [punere în stăpînire] etc. Alteori chiar cuvintele medievale trec printr-o evoluţie a înţelesului. De ex. *iobagio*, care pe lîngă sensul general de om dependent [1], însemnează uneori fie ostaş, mic vasal (iobag de cetate) [2], fie chiar nobil de frunte, mare dregător [3]. Dar el îşi pierde treptat aceste accepţiuni deosebite, spre a indica numai ţărănimea dependentă pe cale de şerbire.

Latina medievală îşi crează cuvinte sau expresii noi ori foloseşte cu un înţeles nou unele cuvinte vechi. Amintim numai cîteva exemple: *dieta* [călătorie, zi de muncă, adunare etc.; în actele papale: zi de drum] [4]; *discretus* [chibzuit, distins], *de cetero* [de aici înainte]; sau mai rar *antea*, [înaintea] avînd acelaşi sens; *legalitas* (în fr. *loyauté*, credinţă, cinste); *populi* [oameni, locuitori], *preconsul*, *proconsul* (= *magister civium*, jude orăşenesc); *prematurus* [prea chibzuit, cf. *consilium prematurum* = prea chibzuitul sfat]; *regnicole* [locuitorii regatului, loc. ţării, în Ungaria de obicei, cu sensul restrîns: stările privilegiate ale regatului, mai ales nobilimea [5], uneori însă şi alţi locuitori ai ţării] [6]; *studium (generale)* [universitate]; *tandem* [apoi]; *testimonium* [mărturie] se întîlneşte foarte des cu sensul de *testis* [martor]. Se observă o preferinţă pentru diminutive, chiar şi fără sens diminutival sau nuanţare (*chartula* de la *charta* = act; *particula* de la *pars* = parte, bucată). În unele acte veneţiene ale seriei transilvănene găsim expresia *vadit pars* [se hotăreşte prin vot] [7]. Se pare că influenţei limbii maghiare se datoreşte prezenţa în documentele latine — pe lîngă cuvinte ca *berch* [creastă], *patac* [pîrău, vale], sau numirile ungureşti de hotar [8] — termeni şi expresii ca cele ce urmează:

---

[1] Doc. din 1183 şi 1231, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 6 urm. şi 247 urm.

[2] Registrul de la Oradea, p. 54, n. 3; doc. din 1231, *ibid.*, p. 247 urm.; doc. 24 ian. 1324, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 173.

[3] Doc. din 1217, 1222 (bula de aur) şi sept. 1233, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 164 urm., 375 urm. şi 397 urm. Sensul din urmă e chiar cel primitiv. D. Pais afirmă că termenul e de origine maghiară, fiind echivalent cu *meliores* sau *optimates* (în Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum* [Scriitorii istoriei Ungariei], I, Budapesta, 1937, p. 64, n. 3). În realitate, originea lui n-a fost încă satisfăcător explicată, el nefiind specific latinei din Ungaria, ci întîlnindu-se şi în cea din Polonia la sfîrşitul sec. al XII-lea şi începutul celui următor, tot cu accepţiunea de mare dregător, fruntaş (vezi Melich, care presupune că termenul ar fi existat şi în latina din Franţa în sec. XII, în *Magyar Nyelv* [Limba maghiară], XII, < 1916 >, p. 13—15).

[4] Doc. 11 octombrie 1234, *Doc. priv. ist. Rom.* C, XI—XIII, vol. I, p. 272 urm.; 31 oct. 1341, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 597 nr. 61.

[5] Doc. 11 dec. 1351 (decretul lui Ludovic I, art. 3, 16), *ibid.*, XIV, vol. V,; sept. 1436, *Ub.*, p. 613—615. Cf. şi decretele lui Sigismund din 1404 (I, art. 4), 1405 (II, art. 10), 1435 (I, art. 2,5; II, art. 3), în *Corpus juris Hungarici.* Vezi şi Statutele capitlului din Oradea, <din 1374>, titlul II, *Doc. priv ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[6] De ex. ai oraşelor (privilegiate): decr. lui Carol Robert din 1342, art. 21, cf. 19 (*Corpus juris Hung.*), ba chiar şi ţărănimea: doc. 28 iulie 1414, *Ub.*, III, p. 614—616 şi 6 iulie 1437 (unde ţăranii răsculaţi sînt numiţi *regnicole* spre deosebire de *nobiles* !), Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 614 urm.

[7] Doc. 30 iunie şi 14 aug. 1376, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[8] Doc. din 1231 (suspect), *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 251 urm; 10 iunie <1259>, *ibid.*, vol. II, p. 27 urm.; 6 oct. 1307, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 57 etc. etc. Fiindcă e vorba de toponimia documentelor seriei Transilvania, trebuie să dăm cîteva referinţe şi despre toponimicile germane şi cele romîneşti pe care le cuprinde. Pentru numirile topice germane de pe teritoriul săsesc cf. doc. 17 febr. 1339, C, XIV, vol. III, p. 501—503; <după 7 martie 1350 — după 31 martie 1359>, *ibid.*, vol. IV, p. 532—533, iar pentru alte elemente lexicale mai ales socotelile orăşeneşti, din care cele dintîi ce ni s-au păstrat, sînt de la Sibiu, din a II-a jumătate a sec. al XIV-lea şi din sec. al XV-lea (*Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, în *Quellen zur Geschichte*

loca credibilia [locuri vrednice de crezare, adică locuri de adeverire][1], *extra recipere (kifogni)* [a dejuga]; *met (!) quintus (quinto se)... prestare juramentum (ötödmagával esküdni)* [a jura împreună cu alţi patru][2]; *meta perforata (lyukashatár)* [semn de hotar găurit, cu găuri în vîrf][3]; *per timpus (tempus) trahere* (cf. *üstökvonás*) [a trage de plete, a trage de chică][4]; *perpetuitas* (*örökség*) [danie de veci, de uric]; *perpetuatio (örökités)* [danie pe veci, în sens de a da pe veci][5]; *vicus simplicis ordinis (egysoros utca)* [uliţă cu un singur şir de case][6].

Mai notăm cîteva expresii cu sens special din documentele materialului nostru: *alterum dimidium* [unu şi jumătate], cf. ung. *másfél* şi germ. *anderthalb*[7]; *de novo* [acum dintîi][8]; *frater patruelis* [văr după tată[9], alteori unchi după tată][10]; *frater uterinus* [frate bun, după mamă şi după tată, sens foarte frecvent în aceste acte]; *letaliter vulneratus* [greu rănit][11]: *nota infidelitatis* [vina necredinţei, v. trădării][12]. *pugilis congressus* [luptător încercat, cînd e vorba de duelul judiciar][13]. *suo modo* [= *more solito*, ca de obicei, aşa cum se cuvine, cf. ung. *annak módja szerint*][14].

Siebenbürgens, I, Sibiu, 1880). Numiri topice romîneşti: *Caprewar* [Căprioara], *Charamida* [Cărămida], *Margina Woya* sau *Waya* [Valea]: doc. 11 iunie 1337, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, p. 417 şi n. 2; <24 iulie 1364>, 22 sept., 1365; *ibid.*, vol. VI (cf. *Documenta Valachorum*, p. 237—238) cu data de 20 iunie 1371, şi p. 283; 29 martie şi 20 mai 1378, *ibid.*, vol. VII. Cf. şi alte toponime romîneşti, din 1392, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 341 (*Doc. Valach.*, p. 437); din 1418 Pesty, *Krassó várm.*, III, p. 285; din 1420, 1433. Idem, *Szörény várm.*, III, p. 20, 26, 27 etc. Vezi şi N. Drăganu, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 252—254, 265—266; I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, în «Revue Historique du Sud-Est Europeen», XIX, 1 (1942), p. 221—227.

[1] Doc. din 1316, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 246 urm., 1 mai 1423, *Telcki*, I, p. 465—466. Cf. şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 421.

[2] Doc. 18 iunie 1341, *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. IV, p. 35; *servum suum met quintum* [o slugă a sa împreună cu alte patru <slugi>]: 8 iulie 1347, *ibid.*, p. 665, Cf. expresia similară din cronica lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul, dar sub influenţa polonă: « însuşi al treilea <el împreună cu încă doi> au mers în tabăra turcească » (ed, C. C. Giurescu, Craiova, 1954, p. 162 şi n. 390, cf. şi prefaţa, p. LXXX).

[3] Doc. 10 aprilie 132<9>, *Doc priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 280, n. 9; 19 sept. 1349, *ibid.*, vol. IV, p. 505, cf. *Székely oklevéltár* [Documente privitoare la secui], I, Cluj, 1872, p. 57.

[4] Doc. 21 iulie 1375, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII; cf. Stephanus Szamota—Iulius Zolnai, *Lexicon vocabulorum Hungaricorum* [Lexiconul cuvintelor maghiare], Budapesta, 1902—1906, la cuvîntul *üstök-vonás*.

[5] Doc. din 1230, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 240 urm.; 16 ianuarie 1314, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 404 urm.

[6] Doc. 18 noiembrie 1353, *ibid.*, vol. V, cf. 14 martie 1341, *ibid.*, vol. IV, p. 16, n. 2.

[7] Doc. 19 aug. 1316, *ibid.*, vol. I, p. 403 urm. Cf. *quinta dimidia* [patru şi jumătate]: doc. 4 oct. 1335, *ibid.*, vol. III, p. 360.

[8] Doc. 21 martie 1282, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 239, cf. *Ub.*, I, p. 143. Alteori, el are însă sensul obişnuit: *denuo et ex novo* [iarăşi şi din nou]: doc. 1 mai 1414, Fejér, X, 5, p. 360—365.

[9] Doc. 12 ianuarie 1380, *ibid.*, vol. VII.

[10] Doc. 17 şi 18 martie 1344 *Doc. priv. ist. Rom.*, XIV, C, p. 177, n. 4, 178, n. 5; 30 mai 1352, *ibid.*, vol. V: 23 martie 1408, *Ub.*, III, p. 456.

[11] Doc. 29 iulie 1312, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, 397 urm.; 6 noiembrie 1353, vol. V. Cf. *vulnera letifera*: doc. din 1268, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 101 urm.; *vulnera letalia* (doc. din 1269, *ibid.*, p. 118 urm.).

[12] Doc. din 1268, *ibid.*, p. 108 urm.; 10 apr. 132<9>, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 275 urm.

[13] Doc. din 1239, G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* [Codicele diplomatic arpadian continuat], XII, Pesta, 1869, p. 79—80; 16 sept. 1281, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XII, vol. II, p. 234 urm.; 8 apr. 1329, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 272 urm.

[14] Doc. 31 mai 1342, *ibid.*, vol. IV, p. 92, n. 14. Cf. doc. ung. 11 iunie 1585, Andrei Veress, *Documente priv. la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Rom.*, III, Bucureşti, 1931, p. 30—31.

Morfologia. În ceea ce privește morfologia, latina medievală prezintă unele particularități față de cea clasică. Amintim cîteva exemple tot din materialul seriei Transilvania. În comparația adjectivelor sau adverbelor gradul comparativ are uneori sens de superlativ [1]. *Quamplures* = *plures*, [mai mulți, mulți]. Latina medievală formează prin sufixe adverbe sau adjective noi, pe care le întîlnim și în seria Transilvania: *certitudinarie* [2], *certitudinaliter* = *certe*, *certim* [în chip sigur]; *effectualiter* = *effective* [de fapt]; *commodiosus* = *commodus* [lesnicios, folositor]; *sudorosus* = *sudorus* [plin de sudoare, obositor], ba chiar și *crucifixionaliter* [în formă de cruce] [3]. Pronumele posesiv *suus* [al său] are adeseori sens demonstrativ (*eius* = al acestuia). *Quidam*, *quedam*, *quoddam* n-are de obicei sens nehotărît, ci determină precis obiectul: *quandam possessionem ipsorum Wywar vocatam, in comitatu Albensi iuxta fluvium Morisii adiacentem* [o moșie a lor numită Uioara, aflătoare lîngă rîul Mureș, în comitatul Alba] [4]; *quasdam duas literas* [două scrisori], descrise amănunțit [5]. Verbul *exto* are de regulă înțelesul auxiliarului .*sum* [sînt] [6], iar *dignoscitur* apare uneori de prisos ca sens pe lîngă *esse* sau un alt verb [7]. *Curavit* întărește adeseori sensul altor verbe. De ex. în actele de întîmpinare *significare curavit* [s-a îngrijit să spună] [8]. Conjuncțiile *vel*, *seu* [sau] se întîlnesc frecvent cu înțelesul de *et* [și], iar *neve* și *sin* cu sensul de *vel*; *autem*, *sed*, *vero* [însă, dar, iar] de multe ori au numai un rol de legătură în povestire, nu un sens adversativ; *nam* [căci, iar] uneori e de prisos în traducere. Prepoziția *de* înlocuiește adeseori pe *ex* [de, din].

Sintaxa. Cît privește sintaxa, se pot remarca de asemenea unele trăsături particulare. Astfel, în loc de propozițiile infinitivale (acuzativ cu infinitiv după așa-zisele *verba dicendi* și *sentiendi*), fraza se construiește — încă din perioada latinei tîrzii — mai mult cu ajutorul unor conjuncții (*ut*, *quod*, *quia*, *quatenus*, aceste conjuncții avînd toate același sens: ca să, că). Pentru a exprima raportul sintactic dintre cuvinte se folosesc de preferință prepoziții (*ad*, *de*, *ex*, *per*). De ex. *donare ad aliquem* (în loc de *d. alicui* = a da cuiva). Întîlnim în textele medievale — astfel și în documentele latino-ungare — folosirea frecventă a gerunziului în loc de participiul prezent (*accedendo*, în loc de *accedens* = venind) [9]. Sînt frecvente construcții cu gerunziul, ca de ex. *precipiendo mandamus*

---

[1] *Excelentius et commendabilius:* doc. <după 7 mai> 1211, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 369 urm.

[2] Doc. 19 mai 1323, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 74 urm.

[3] Doc. 1 dec. 1372, *ibid.*, vol. VII.

[4] Doc. 12 martie 1338, *ibid.*, vol. III, p. 449 urm., 19 iunie 1376, *ibid.*, vol. VII, anexă.

[5] Doc. 27 martie 1359, *ibid.*, vol. V. Cf. *Ub.*, II, p. 159. Vezi și alte exemple la Aurelian Sacerdoțeanu, *Andreanum și alte acte*, Brașov, 1935, p. 40—42. Autorul crede însă — ca și Iosif Șchiopul, cu care polemizează — că e vorba de sensul nehotărît: « oarecare ».

[6] *extitit vulneratus* — *fuit v.* (doc. 29 iulie 1312, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 397 urm.); *extiterat devoluta* = *fuisset d.* (doc. 17 martie 1344, *ibid.*, vol. IV, p. 617—618).

[7] Karl Strecker, *Einführung in das Mittellatein* [Introducere în latina medievală], Berlin, 1939, p. 27. Cf. doc. 29 ian. 1238, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 409; 28 mai 1378, *ibid.*, XIV, vol. VII (cf. Pesty, *Krassó várm.*, III, p. 142).

[8] Doc. 3 ian. 1360, *ibid.*, vol. V.

[9] Doc. 11 noiembrie 1340, *ibid.*, vol. III, p. 548 urm. (cf. *Ub.*, I, p. 509—510); 11 martie 1361, vol. VI, anexă.

[punînd în vedere, poruncim], care se întîlneşte atît de des în mandatele lui Ludovic I[1], sau cu gerundivul în formula *dedimus... perpetuo possidendas* [i-am dat... ca să le stăpînească... pe veci][2]; ori formula curentă *presentes litteras... duximus concedendas* [am hotărît... să dăm scrisoarea de faţă][3]. Viitorul conjugării perifrastice şi participiul viitor au adeseori sensul viitorului obişnuit sau al conjunctivului, deci fără ca acţiunea să exprime o intenţie sau o trebuinţă. Influenţa limbii maghiare se simte în unele construcţii de frază. De ex. *Ladislaus et Johannes... fenum... cum Tatandio <=Tathamerio?> olaco vaivoda ipsorum et ceteris olacis... falcari... fecissent* [L. şi I.... au spus să se cosească fînul... de către T. romînul, voievodul lor... şi de ceilalţi romîni][4]. Cf. în ungureşte: *a szenát valakivel lekaszáltatni*. Alt exemplu: *pretacto iuveni... perpetuum silentium imponentes ab eadem <dimietate possessionis>* [silindu-l pe suspomenitul tînăr... la tăcere veşnică cu privire la aceeaşi <jumătate de moşie>][5]. Cf. ung. *arról a dologról halgatást parancsolni*. O influenţă probabilă a limbii germane apare în confuzia dintre prepoziţia *ante* şi *pro* sub înrîurirea lui *vor = für*, în expresia *ante unam domum numeralem censum regis ante eos debent dare* [pentru fiecare casă supusă dării, ei trebuie să plătească censul regesc pentru aceştia][6].

Stilul. În privinţa stilului, documentele latine medievale, în special actele juridice (care trebuiau întocmite într-o formă determinată) prezintă, cel puţin în cadrul aceleiaşi categorii de documente, o mare uniformitate, c redactare, formule şi expresii stereotipe, împrumutate adeseori din formularele de cancelarie sau tratatele de stil epistolar. Sînt şi o seamă de acte emise de cancelaria regală ungară sau de cea papală, care repetă textual părţi din documente anterioare emanate în aceleaşi chestiuni[7]. Totuşi se constată chiar şi în cazul formulelor stereotipe unele variante oficiale sau personale ale scribului. În general, în actele solemne şi mai ales în anumite formule ale acestora (preambul, expoziţie stilul e umflat, retoric, cu perioade ample şi uneori complicate, pleonasme, jocuri de cuvinte[8], repetarea aceloraşi cuvinte, deşi la forme gramaticale deosebite (adică iteraţia)[9], figuri de stil[10],

---

[1] Doc. 30 iulie 1357 şi 26 ian. 1360, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V. Exemple şi mai concludente se găsesc în rapoartele de hotărnicire (doc. 8 octombrie 1348, *ibid.*, vol. IV, p. 681—684).

[2] Doc. 28 noiembrie 1321, *ibid.*, vol. II, p. 248 urm.

[3] Doc. 20 apr. 1377 (act regal), *ibid.*, vol. VII.

[4] Doc. 15 mai 1342, dat de Pavel, judele curţii regale, *ibid.*, vol. IV, p. 88 şi n. 8. Cf. şi doc. 12 august 1335, dat de capitlul din Alba Iulia (construcţie cu acuzativul în loc de ablativ după *fruor* = a se bucura de, şi *utor* = a folosi), *ibid.*, vol. II, p. 357. Cf. şi observaţia lui S. Barabás, în *Teleki*, I, p. 52, nota. De altfel, în asemenea cazuri ablativul era obişnuit nu numai în latina clasică, ci şi în latina actelor medievale: doc. 15 iunie 1423 şi 19 august 1424, 11 noiembrie 1434, *Ub.*, IV, p. 201 urm., 217 urm. şi 535 urm.

[5] Doc. 24 oct. <1344>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 635.

[6] Doc. <circa 23 septembrie — 25 noiembrie 1374>, *ibid.*, vol. VII (observaţia tov. Maria Holban).

[7] Doc. 20 dec. 1191 şi 26 febr. 1231, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 130 şi 244; 9 şi 21 mai 1377, *ibid.*, XIV, vol. VII.

[8] Expoziţia doc. regale, 13 apr. 1264 (*ibid.*, XIII, vol. II, p. 62 urm.) şi 30 oct. 1350 (*ibid.*, XIV, vol. VI, p. 556—560).

[9] Preambulul doc. regal 2 noiembrie 1373, *ibid.*, vol. VII (*fidelia fidelium obsequia... promptumque ... animum promptiorem efficere*).

[10] Preambulul doc. 1 oct. 1229 (act papal), *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 235 urm. şi al doc. 18 febr. 1302 (capitlul din Oradea), *ibid.*, XIV, vol. I, p. 15 urm.

hendiade[1]; se constată tendinţe de preţiozitate[2] şi de pedanterie savantă[3]. Unele documente se caracterizează printr-un retorism spumos, greoi şi cîteodată confuz, ca de pildă două acte scrise de magistrul Mihail, notarul « provinciei » Sibiu[4]. Complicatele artificii de stil au pus adeseori, mai ales în cazul documentelor papale, la o grea încercare dibăcia traducătorilor seriei Transilvania. Elemente de proză rimată, frecvente la începutul sec. al XIII-lea[5] şi îndeosebi cadenţa ritmică a frazei (aşa-zisul *cursus*) caracterizează multe acte papale, în special din sec. al XIII-lea[6], şi, poate sub influenţa acestora, pe cele regale latino-ungare. În acestea din urmă *cursus* se întîlneşte sporadic din timpul lui Bela al III-lea, iar în mod consecvent din acela al lui Bela al IV-lea, stăruind chiar şi în perioada angevină[7].

Toate aceste particularităţi mai importante, deşi caracterizează un foarte mare număr de documente (ca de altfel şi alte texte), nu constituie însă reguli absolute, fiindcă latina medievală prezintă o mare varietate de forme după loc şi timp, după naţionalitatea şi gradul de cultură a scribului, după formularele folosite de el etc. În ceea ce priveşte calitatea limbii şi a stilului, acestea sînt mai îngrijite în actele papale şi regale, fiind vorba de cancelarii mai bine organizate şi notari mai bine pregătiţi. Dar chiar şi în documentele regeşti se întîlnesc greşeli gramaticale şi imperfecţiuni de stil, în special din sec. al XIV-lea. În veacul precedent, cînd documentele regale se întocmeau în număr restrîns, se acorda încă o atenţie deosebită redactării lor[8]. Actele emise de voievozi, vicevoievozi sau alţi demnitari, precum şi de comitate, oraşe, uneori chiar şi actele eliberate de locurile de adeverire şi de notarii publici — ca să nu mai vorbim despre listele de dijme sau de socoteli ori despre scrisorile particulare — prezintă o limbă şi o redactare mai simplă[9] sau chiar stîngace şi confuză[10], cu influenţe mai vădite ale limbilor vorbite (dintre care germana apare pe teritoriul săsesc încă din 1411)[11] şi cu numeroase greşeli gramaticale (lipsă de acord, erori de morfologie şi de sintaxă)[12]. Forma mai puţin îngrijită a limbii şi a stilului documentelor latine se explică în parte prin creşterea

---

[1] Doc. 3 sept. 1372, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII.

[2] Preambulul doc. regale din 1234 şi 28 apr. 1238, *ibid.*, XI — XIII, vol. I, p. 280 şi 311 urm.; expoziţia doc. regale din 12 apr. 1264 şi din 1270, *ibid.*, vol. II, p. 62 urm. şi 270 urm.; cf. aceeaşi formulă în doc. 5 iunie 1315. (capitlul din Oradea), *ibid.*, XIV, vol. I, p. 405 urm.

[3] Doc. regal din 11 noiembrie 1250, *ibid.*, XIII, vol. I, p. 344 urm.

[4] Doc. 10 aug. şi 1 dec. 1372, *ibid.*, XIV, vol. VII.

[5] Preambulul doc. regale <circa 1202—1203>, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 21 urm. (citat de Horváth, p. 101, cu data greşită: 1197) şi <după 7 mai> 1211, *ibid.*, p. 369 urm.

[6] Bresslau, II, 1, p. 361—369.

[7] Horváth, p. 99—103.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 83.

[9] Doc. <martie 1328—iunie 1349>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 394; 27 aug. <1344—1350>, *ibid.*, vol. IV, p. 630—631.

[10] Doc. 2 martie 1329, *ibid.*, vol. II, p. 269 urm.; 27 sept. 1341, *ibid.*, vol. IV, p. 587—591; 17 noiembrie 1362, *ibid.*, vol. VI.

[11] *Ub.*, III, p. 501—502, 504. O menţiune anterioară, din sec. al XIV-lea, pe care o citează Auner (p. 51), se găseşte în doc. 24 aug. 1336, al capitlului din Alba Iulia. Acesta însă e un fals (Karácsonyi *A hamis, hibáskeltü és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* [Lista documentelor false, greşit datate şi nedatate pînă la 1400], Budapesta, 1902, p. 36).

[12] Un exemplu de greşeli gramaticale elementare şi de redactare extrem de confuză ni-l oferă o plîngere a cnejilor romîni din Banat, circa 1380 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII). Alte exemple concludente: doc. 1 ian. 1420, întocmit de notarul

treptată a numărului de acte, mai ales începînd cu sec. al XIV-lea, ceea ce atrăgea după sine o grabă şi o lipsă de atenţie crescîndă în redactarea lor.

În legătură cu limba şi stilul documentelor trebuie făcute aici, măcar în treacăt, cîteva consideraţii despre recrutarea socială şi pregătirea scriitorilor de acte din perioada studiată de noi[1]. În ceea ce priveşte documentele latino-ungare pînă pe la jumătatea sec. al XIV-lea, scriitorii lor proveneau numai dintre clerici, datorită monopolului foarte interesat pe care biserica îl mai putea păstra în Transilvania (ca şi de altfel în Ungaria) asupra ştiinţei de carte şi a artei scrisului. Din a doua jumătate a veacului amintit ştiinţa de carte şi o dată cu ea scrierea documentelor s-au laicizat treptat: ea nu mai era o ştiinţă esoterică a oamenilor bisericii, ci s-a răspîndit în oarecare măsură şi în rîndurile nobilimii laice, în primul rînd a micii nobilimi, dar mai ales în pătura înstărită a noii clase, orăşeneşti. Dacă la curtea regală se găsea de obicei un personal de cancelarie bine pregătit, în schimb în administraţia provincială, printre scriitorii documentelor voievodale, vicevoievodale, ale comitatelor, ale oraşelor, se întîlnesc, încă de la mijlocul sec. al XIV-lea, « litterati », adică dieci, din rîndurile laicilor, cu studii superficiale, ceea ce se oglindeşte, după cum am văzut, şi în limba actelor emise de forurile respective şi întocmite în număr tot mai mare de aceşti dieci. Cît priveşte pregătirea scriitorilor de acte, în sec. al XII-lea şi în prima jumătate a sec. al XIII-lea, pe lîngă alte discipline — în primul rînd teologia — mulţi dintre ei studiau scrisul şi redactarea documentelor, precum şi dreptul, atît de necesare în activitatea lor, la Universitatea din Paris şi la alte şcoli superioare franceze. Din a doua jumătate a veacului al XIII-lea ei se îndreptau însă mai ales spre universităţile italiene, iar cu un secol mai tîrziu spre cele din Cracovia, Praga şi Viena[2]. O parte din dieci se forma însă în şcolile capitulare din Ungaria şi Transilvania, în care predarea redactării documentelor a suferit influenţa noii orientări, mai practice, aduse din Franţa de « magiştrii » care îşi făcuseră studiile în acea ţară. Alţi scribi au ieşit apoi, începînd cu a doua jumătate a veacului al XIV-lea, din şcolile orăşeneşti, fiind formaţi în multe cazuri chiar de mireni, mai ales de notarii oraşelor. În asemenea condiţii se explică creşterea numărului de documente orăşeneşti la începutul sec. al XV-lea. Cît priveşte notarii publici, în Ungaria şi Transilvania ei se recrutau de obicei dintre membrii clerului. După cum arată cîteodată chiar titlurile lor academice[3], unii au studiat la universităţile străine, la cele italiene organizîndu-se cursuri speciale pentru pregătirea notarilor. Erau însă şi notari publici care au făcut studii mai modeste, poate chiar în şcolile capitulare[4]. În orice caz, unii erau slab pregătiţi,

public Stephanus Luce de Pest, Arh. ist., CLXXXIV, orig. perg.; o listă de venituri din districtul Caransebeş şi alte ţinuturi bănăţene (venituri ale cavalerilor teutoni, circa 1430), listă întocmită de un german (cf. *pladorum = bladorum*; *veni = feni* etc.), Erich Joachim, *König Sigismund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn*, în « Mitt. des. Inst. f. öst. Geschichtsf. », 33 (1912), p. 113—115. Vezi şi colecţiile *Ub.* şi *Teleki*, notele editorilor.

[1] A se vedea mai pe larg S. Jakó, *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie*, în volumul colectiv *Nouvelles études d'Histoire présentées au Xe congrès des Sciences Historiques, Rome 1955*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1955, p. 209—223.

[2] Hajnal István, *L'enseignement de l'écriture aux Universités médiévales*, Budapesta, 1954 *(Studia Historica Academiae Scientiarum Hungariae)*, p. 146—147.

[3] Doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 384—388.

[4] Barta, p. 39.

scriind într-o limbă foarte greşită [1], ceea ce se constată de altfel şi în Franţa, încă din a doua jumătate a sec. al XIII-lea [2].

Prin pregătirea superficială a multor dieci şi a unor notari publici, precum şi prin graba cu care lucrau ei (desigur şi din pricina nevoii, precum rezultă din cele de mai sus, de a scrie tot mai multe acte), se explică mediocra calitate a limbii şi stilului atîtor documente latine privitoare la Transilvania, mai ales începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Cunoaşterea particularităţilor de limbă şi de stil — măcar a celor mai importante, care sînt comune sau aproape comune latinei medievale, precum şi a acelora ce caracterizează doar un anumit timp, o anumită ţară sau cancelarie — este necesară atît pentru înţelegerea justă a cuprinsului documentelor, cît şi pentru stabilirea autenticităţii, a provenienţei şi, la rigoare, a datei lor [3].

B. REDACTAREA

Forma de redactare. Ca formă de redactare actele cuprinse în seria Transilvania sînt întocmite, în marea lor majoritate, în *forma subiectivă*, adică emitentul se exprimă la persoana I singular sau plural. În actele regale mai vechi ale acestei serii, în sec. al XII-lea şi excepţional în primul sfert al veacului următor se întîlneşte forma de singular [4], care cedează însă treptat locul pluralului [5]. În adevăr, în actele regeşti din sec. al XIII-lea şi XIV-lea se vorbeşte la plural *(pluralis maiestatis)*. Dar pronumele *nos* [noi] se foloseşte rar şi inconsecvent înaintea numelui emitentului, cel puţin pînă la

---

[1] Doc. 1 ianuarie 1420 (Stephanus Luce de Pest), Arh. ist., CLXXXIV.

[2] Giry, II, p. 833 şi n. 4.

[3] Pentru caracteristicile generale ale latinei medievale, însă mai ales pe baza textelor literare, vezi succinta şi sistematica introducere a lui Strecker *(Einführung in das Mittellatein*, citată mai sus), unde se dă şi bibliografia anterioară. Asupra vocabularului latinei medievale apusene, pe lîngă glosarul monumental, devenit clasic,al lui Du Cange *(Glossarium mediae et infimae latinitatis* [Glosarul latinei din evul mediu şi epoca modernă] ed. Paris, 1840—1850, 7 vol. cu un volum de supliment, cuprinzînd glosarul latino-german medieval al lui L. Dieffenbach, Frankfurt am Main, 1857), este foarte bun glosarul mai scurt, al lui K. Habel *(Mittellateinisches Glossar*, în colaborare cu F. Gröbel, Paderborn, 1931). În curs de publicare: J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus* [Mic lexicon de lat. med.], fasc. 1, Leida, 1954. Despre limba şi stilul actelor latino-ungare unele observaţii în Szentpetery, *Oklt.*, p. 21—23, 109—110, 191; Horváth, p. 30—33; 91—103. Glosarul limbii latine medievale şi moderne din Ungaria, publicat de Antonius Bartal *(Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* [Glosarul limbii latine medievale şi moderne din regatul Ungariei], Budapesta, 1901, cu toate lipsurile sale, e deosebit de util, nefiind înlocuit pînă acum (a se vedea suplimentul lui B. Hóman în « Századok », 1913, p. 67—71). În cercetarea particularităţilor specifice ale latinei ungare se impune multă prudenţă, spre a nu se considera ca ungurisme — cum au făcut unii autori — multe trăsături comune latinei medievale. De altfel cercetările de filologie latină medievală, în ceea ce priveşte Ungaria şi Transilvania, se află abia în faza lor de început. Vezi observaţiile lui Guoth, *A magyarországi latinság helye az egyetemes latinságban* [Locul latinei din Ungaria în latina generală], în *Szentpétery Emlékkönyv* [Omagiu lui Szentpétery], Budapesta, 1938, p. 177 şi urm. şi Istványi, *A középlatin filologia külföldön és Magyarországon* [Filologia latină medievală în străinătate şi în Ungaria], *ibid.*, p. 202, 204. Cf. de acelaşi *A középlatin filologia problémája Magyarországon* [Problema filologiei latinei medievale în Ungaria], în « Századok », 1940, p. 12—29.

[4] Doc. din 1165, 1183, <circa 1222>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 356 urm., 9 urm. şi 378. Uzul acesta e cunoscut şi în Europa apuseană (Erben, p. 293—294).

[5] Doc. din 1199 şi 1202, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 16 urm. şi 19,

sfîrşitul sec. al XIII-lea. Lipsa lui *nos* e o caracteristică a mandatelor [1]. Tot forma de redactare subiectivă (la plural) se foloseşte în actele papilor [2]. şi ale demnitarilor bisericeşti (cardinali, arhiepiscopi, episcopi, abaţi, vicari [3], în acelea ale marilor dregători: palatini [4], juzi ai curţii regale [5], voievozi [6], apoi în actele vicevoievozilor Transilvaniei şi bineînţeles în acelea ale emitenţilor colectivi: comitate [7], sfaturi orăşeneşti [8], locuri de adeverire [9]. În ceea ce priveşte forma de singular o mai întîlnim uneori, dar destul de rar, de ex. într-un document din 1214 [10], apoi în două acte, din 31 martie 1246 şi din 1263, prin care Albert, respectiv Benedic tprepoziţi de Arad, făgăduiesc supunere arhiepiscopului de Strigoniu [11]. Această formă de redactare se explică aici probabil prin accentul ce trebuia pus asupra angajamentului personal, ca şi în cazul învoirii unui alt Benedict, la alegerea sa ca episcop al Transilvaniei [12] sau în cazul unei chitanţe date la 8 iulie ‹1322› [13]. Tot forma de singular o găsim într-un act de danie în favoarea bisericii [14] catedrale din Alba Iulia [15], într-o listă de dijme bisericeşti [16] sau într-un raport adresat de Nicolae de Redwitz *(Radawitz)*, preceptor în ordinul cavalerilor teutoni, către regele Sigismund [17]. În actele eliberate sau autentificate de notarii publici, aceştia se exprimă de asemenea la persoana I singular [18]. Uneori şi testamentele sînt redactate în aceeaşi formă subiectivă [19]. Testamentele din Ungaria şi Transilvania medievală de obicei sînt însă întocmite în stil indirect, fiind cuprinse în actele locurilor de adeverire [20].

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 99.

[2] Doc. 20 dec. 1191 şi ‹21 martie 1228›, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI–XIII, vol. I, p. 11 şi 230 urm. Cf. Schmitz-Kallenberg, p. 66–67.

[3] Doc. din ‹1192–1196› şi 1213, *ibid.*, XI–XIII, vol. I, p. 11 urm. şi 157 urm.; 30 noiembrie 1336, *ibid.*, XIV, vol. III, p. 399 urm.; 15 aug. 1330, *ibid.*, vol. II, p. 334 urm.; 1 sept. 1353, *ibid.*, vol. V.

[4] Doc. din 1239, *ibid.*, XI–XIII, vol. I, p. 318 urm.

[5] Doc. ‹după 25 noiembrie› 1264, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 70 urm.; 4 iunie 1327, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 223 urm.

[6] Doc., din 1248, *ibid.*, XI–XIII, vol. I, p. 304 urm.; doc. 2 iunie 1328, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 259 urm.

[7] Doc. din 1282, *ibid.*,XIII, vol. II, p. 235 urm.; 4 mai 1358, *ibid.*, XIV, vol V.

[8] Doc. din 1236, *ibid.*, XI–XIII, vol. I, p. 300; 13 iulie 1314, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 266.

[9] Doc. din 20 dec. 1268, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 115 urm.; 2 apr. 1323, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 70.

[10] Doc. din 1230, 1231, *ibid.*, XI–XIII, vol. I, p. 243 urm. şi 255 urm.

[11] Registrul de la Oradea, *ibid.*, p. 58, nr. 69.

[12] *Ibid.*, p. 327; *ibid.*, vol. II, p. 50, nr. 41. Vezi alte exemple de redactare subiectivă la singular din 3 ian. şi 1 dec. 1411, în *Ub.*, III, p. 501, 514–515.; 22 dec. 1419, *Ub.*, IV, p. 116 urm. (acte scrise în germană).

[13] Doc. 28 aug. 1309, *ibid*, XIV, vol. I, p. 76–77. Cf. şi un apel al său: doc. 24 iulie 1311, *ibid.*, p. 192 urm.

[14] *Ibid.*, XIV, vol. II, p. 47.

[15] Doc. din 24 martie 1295, *ibid.*, XIII, vol II, p. 412 urm.

[16] Doc. ‹10–20› noiembrie 1334, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 341.

[17] Doc. 21 aug. 1430, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 565.

[18] Doc. 4 mai 1328, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 263 urm.; 30 oct. 1357, *ibid.*, vol. V.

[19] Doc. din 1235, Reg. de la Oradea, *ibid.*, XI–XIII, vol. I, p. 147, nr. 389; 6 oct. 1301, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 7 urm. (dispoziţie testamentară întărită de episcopul Transilvaniei, *ibid.*, p. 8); doc. din 1339, *ibid.*, vol. III, p. 490–491.

[20] Szentpétery, *Oklt.*, p. 150, 243. Exemple: din 1277, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 125 urm.; 5 iunie 1315, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 233 urm.; 8 febr. 1340, vol. III, p. 525 urm. Pentru un testament adeverit de sfatul oraşului Cluj, declaraţia fiind

În recursurile adresate papei, prin mijlocirea locurilor de adeverire, se folosește forma subiectivă la plural în ceea ce privește emitentul, în timp ce împuternicitul apelantului întrebuințează aceeași formă, dar la singular [1].

Emitentul poate vorbi despre destinatarul actului în cuprinsul acestuia, fie la persoana a III-a în stil indirect, în formă de povestire [2], fie i se adresează — mai ales în cazul mandatelor, rapoartelor, misivelor, jurămintelor etc.— la persoana a II-a singular [3] sau plural [4], în formă propriu-zis epistolară. Papa se adresează destinatarului la singular [5] și folosește pluralul numai cînd e vorba de mai mulți destinatari [6].

Forma obiectivă de redactare — persoana a III-a singular — este reprezentată în seria noastră mai ales de suplicile (cererile) adresate papilor [7], precum și de socotelile de dijme. Ne gîndim mai ales la registrul dijmelor papale din 1332—1337 [8]. Dar în acest registru, precum și în socotelile de dijme ale episcopiei de Oradea, din 1291—1294, se află și însemnări în formă subiectivă [9].

Părțile constitutive. După forma de redactare, să vedem părțile constitutive ale documentelor seriei ardelene. În această privință se pot recunoaște toate formulele tipice ale diplomaticii apusene. Influența acesteia mai precis: influența germană (imperială), cea franceză, care era deosebit de pronunțată, și cea papală (pentru a aminti numai înrîuririle cele mai de seamă), se observă — alături de unele trăsături proprii — în formulele actelor regale ungare. Acestea, la rîndul lor, au exercitat o acțiune asemănătoare asupra documentelor ieșite din celelalte cancelarii, mai mici.

Schema împărțirii ideale a documentului cuprinde deci, și în cazul nostru, cele trei părți principale: protocolul inițial, textul și protocolul final, fiecare încadrînd un număr de formule, care adeseori au i ele variantele lor. Forma, numărul și ordinea de înșirare a acestor părți, respectiv formule, se deosebesc însă după timp, cancelarie și natura actelor. În cadrul suprastructurii feudale ele prezintă o anumită dezvoltare, în cursul căreia unele dispar, cel puțin din anumite categorii de documente, iar altele se cristalizează, dînd un caracter tot mai stereotip documentelor medievale. Unele din aceste formule se folosesc veacuri dearîndul, pînă în sec. al XVIII-lea,

---

reînnoită însă, în ziua următoare, în fața conventului din Cluj-Mănăștur: vezi doc. 27 și 28 aug. 1372, *ibid.*, vol. VII.

[1] Doc. 28 oct. 1299 și 6 ian. 1300, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 472 și 515 urm. Cf. și doc. 5 iulie 1321, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 13 urm. (apel adeverit de episcopul Transilvaniei).

[2] Doc. 28 apr. 1238, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 311 urm.; 28 noiembrie 1321, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 23 urm.

[3] Doc. 31 martie 1246, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 327 urm.

[4] Doc. din 1263, *ibid.*, vol. II, p. 60; 20 apr. 1322, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 37 urm. Cf. Erben, p. 297.

[5] Doc. 15 dec. 1199, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 15; 31 martie 1304, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 38, nr. 46.

[6] Doc. 12 martie 1287, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 282 urm.; 8 mai 1328, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 394 urm.

[7] Doc. 21 aug. 1342 și 25 sept. 1345, *ibid.*, vol. IV, p. 99 și 255—256; doc. <20 febr. 1358>, vol. V.

[8] *Ibid.*, vol. III, p. 41 urm.

[9] *Ibid.*, XIII, vol. II, p. 335 urm. Pentru forma obiectivă cf. și însemnarea de pe la 1434, *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára* [Documentele familiei conților Károlyi de Carei], ed. Géresi Kálmán (prescurtat: *Károlyi*), II, Budapesta, 1883, p. 152.

fiind traduse şi în limbile naţionale. Aspectul cel mai dezvoltat şi mai complet al acestor formule ni-l oferă actele solemne, deşi rar găsim, chiar şi în acestea, întrunite laolaltă toate elementele schemei tipice.

Spre o mai bună înţelegere a documentelor noastre e necesară cercetarea acestor părţi componente ale lor. Ele prezintă la început, în actele regale, multă şovăială în ordinea lor de succesiune, care se statorniceşte, în liniile sale mari, abia la sfîrşitul sec. al XII-lea, sub Bela al III-lea, datorită se pare influenţei (directe sau indirecte) a privilegiilor pontificale [1].

Protocolul iniţial. În ceea ce priveşte protocolul iniţial, să examinăm mai întîi formula invocaţiei, cu care el de obicei începe.

a) Invocaţia în actele regale e cunoscută sub una din formele ei verbale: *In nomine sancte trinitatis et individue unitatis* [în numele sfintei treimi, una şi nedespărţită], formulă obişnuită în Europa apuseană, mai ales în cancelaria imperială germană, în sec. al IX—XIII [2], ca şi în documentele austriace şi morave [3]. În actele regale ungare ea se întîlneşte foarte des în timpul lui Andrei al II-lea [4], dar în a doua jumătate a sec. al XIII-lea devine tot mai rară, ca după domnia lui Ştefan al V-lea (1270—1272) să dispară cu desăvîrşire [5]. În actele voievodale invocaţia nu apare decît într-un document al lui Ştibor [6], la începutul sec. al XV-lea. Ea este rară în actele locurilor de adeverire [7], dar frecventă în cele episcopale [8]. În materialul nostru se întîlneşte şi în acte de adeverire ale unor autorităţi laice [9]. Invocaţia se găseşte în mod curent în actele notariale [10] şi în testamente [11]. O găsim şi în acte judiciare bisericeşti [12], precum şi în socoteli de dijme papale [13].

b) Intitulaţia — cea de a doua formulă a protocolului iniţial — variază după numele şi titlurile emitentului. Numele poate fi precedat, după cum arată şi documentele seriei ardelene, de pronumele personal *ego* [eu] sau *nos* [noi] şi urmat de titlu (*rex*, *vaivoda*, *episcopus*, etc.), precum şi de o formulă de devoţiune: *dei gratia* [din mila lui dumnezeu] în cazul regilor, care uneori

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 65-66. Pentru influenţa papală şi cea imperială în sec. XII—XIII: Eckhart Ferenc, *A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpádkori királyi okleveleink szövegezésében* [Influenţa practicii cancelariei papale şi a celei imperiale asupra redactării documentelor noastre regale din epoca arpadiană], în « Századok », 1910 (presc. *Pápai*), p. 712—724.

[2] Erben, p. 307—308.

[3] Perényi, p. 30.

[4] În seria noastră găsim exemple de la sfîrşitul sec. al XII-lea şi din prima jum. a sec. al XIII-lea în actele lui Bela al III-lea, Emeric, Andrei al II-lea şi Bela al IV-lea (*Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 358, 362, 375 urm. etc.).

[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 101.

[6] Janits, p. 83.

[7] Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 514; Szentpétery, *Oklt.*, p. 134. Cf. un exemplu: *In nomine domini, amen* (doc. din 1359 al capitlului din Sibiu), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V şi în reînnoirea acestui act la 10 aug. 1372, *ibid.*, vol. VII.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 134, 223.

[9] Vechea formulă, citată de noi mai sus, în legătură cu actele regale, se întîlneşte bunăoară şi în doc. 7 martie 1382, dat de cele şapte scaune săseşti (*Ub.*, II, p. 552—554).

[10] *In nomine domini nostri Jhesu Christi, amen* (doc. 4 mai 1328, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 259). Cf. doc. 24 oct. 1351 şi 30 oct. 1357, *ibid.*, vol. V; 30 iunie şi 3 iulie 1414, *Ub.*, III, p. 602 urm. Vezi şi Szentpétery, *Oklt.*, p. 240—241, 243.

[11] Doc. 24 martie 1295, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 412 urm.

[12] Doc. <10 dec., 1308—2 iulie 1310> *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 71 urm.

[13] Doc. <1317—1320>, *ibid.*, p. 256 urm. şi 259 urm.

poartă — la fel ca şi alţi monarhi, de ex. cei din Europa apuseană [1] — epitete grandilocvente, ca *sublimis ac triumphator* [înălţatul şi biruitorul] [2].

În cazul papilor se întîlneşte în această epocă totdeauna formula de smerenie: *servus servorum dei* [robul robilor lui dumnezeu] [3].

Titulatura regilor Ungariei înregistrează — de altfel nu numai în documente, ci şi în legendele peceţilor [4] — o evoluţie pe măsura cuceririi posesiunilor anexate regatului maghiar. În sec. al XI-lea regele se intitulează în acte *rex Pannoniorum* sau *rex Ungarorum* (ori *Ungarie*) [5], ca să devină apoi *rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie.* Sub Bela al II-lea se adaugă *Rama* (adică Bosnia), iar sub Emeric *Servia* (în 1202) [6]. În secolul al XIII-lea (în 1206) [7] Andrei al II-lea îşi adaugă în titlu *Galicia* şi *Lodomeria*, iar Bela al IV-lea: *Cumania* [8] şi apoi (de la 1255, sporadic) *Bulgaria* şi cîtva timp chiar *dux Stirie* [9]; Bela al IV-lea şi Ştefan al V-lea, în vremea cînd erau numai asociaţi la domnie, purtau titlul de *rex primogenitus regis Hungarie* [rege, întîiul născut al regelui Ungariei]. În cazul lui Ştefan se mai adăugau *dux Transilvanus* şi *dominus Cumanorum* [10]. Începînd cu acelaşi Ştefan, ajuns rege singur stăpînitor (în 1270), *Bulgaria* va deveni un element statornic al titlului regal. În sec. al XIV-lea, prin ajungerea dinastiei angevine la tronul Ungariei, titlul regal se completează — deşi abia în 1323 — cu posesiuni italiene: *princeps Salernitanus et honoris ac Montis Sancti Angeli dominus* [principe de Salerno şi domn al ţinutului şi al muntelui Sant'Angelo] [11]. Această intitulaţie nu se găseşte numai în privilegiile regale, ci şi în legenda peceţilor mari şi duble, atîrnate de aceleaşi privilegii [12]. După ce Ludovic I ajunge şi rege al *Poloniei*, apare şi această ţară în titlul său [13], iar Sigismund îşi introduce şi *marchio Brandenburgensis* [marcgraf de Brandenburg] şi apoi alte titluri ale sale în legătură cu imperiul apusean [14] şi cu regatul Boemiei, omiţînd în schimb amintitele posesiuni italiene.

Titlul regal complet sau mare — cu înşirarea tuturor posesiunilor — nu se folosea decît în privilegiile solemne. În actele mai simple titlul se prescurta, păstrîndu-se numai prima şi cea mai de seamă posesiune (titlul mic: *rex Hungarie*) [15] sau mai tîrziu cîteva posesiuni (titlul mijlociu), urmate de menţiunea prescurtării: *et cetera* [16]. De altfel uneori titulatura exprimă — ca şi

---

[1] Erben, p. 313.
[2] Doc. din 1165 (Ştefan al III-lea), *Documente privind istoria Romîniei*, XI—XIII, vol. I, p. 4 urm.
[3] Doc. 20 dec. 1191, *ibid.*, p. 360 urm.; 23 doc. 1322, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 356 urm.
[4] S. Jakó, *Sigilografie*, cit. mai sus: *Peceţile principalilor emitenţi de documente*...
[5] Doc. din 1165, *Doc. priv. ist. Rom.*, XI—XIII, vol. I, p. 4 urm.
[6] Doc. din 1202, *ibid.*, p. 20.
[7] *Ibid.*, p. 31 urm.
[8] Doc. 2 iunie 1247, *ibid.*, p. 329 urm.
[9] Szentpétery, *Oklt.*, p. 101—102.
[10] Doc. din 1231, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 254 urm.; doc. din 1261 şi 5 dec. 1262, vol. II, p. 33 urm. şi 44 urm.
[11] Doc. 18 mai şi 9 oct. 1323, *ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 73 urm. şi 358 urm. Sub Ludovic I şi în timpul reginei Maria găsim adeseori, ca variantă a acestei formule, lipsa conjuncţiei *ac* între *honoris* şi *montis* (doc. 28 martie 1353 şi 27 martie 1359, *ibid.*, vol. V; 23 aug. 1387, *Ub.*, II, p. 584—585).
[12] Gárdonyi, p. 39; *Ub.*, II, planşa I, 1 şi II, 5 (unde de asemenea lipseşte conjuncţia *ac* amintită în nota precedentă).
[13] Doc. 17 aug. 1371, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.
[14] Doc. 23 noiembrie 1388, *Ub.*, II, p. 630 urm.
[15] Doc. 3 sept. <1260>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 32 urm.; 15 ian. 1341, *ibid.*, vol. IV, p. 573.
[16] Doc. 18 noiembrie 1371 şi 9 mai 1377 (două acte), *ibid.*, vol. VII.

în documentele din Europa apuseană [1] — nu numai posesiunile reale, ci şi simple pretenţii sau teritorii pierdute între timp (ca Galiţia, Lodomeria, Cumania sau Bulgaria).

În actele regale ungare, figurează cîteodată «ordinalul», adică numărul arătînd rangul emitentului în seria monarhilor cu acelaşi nume [2]. E vorba de o influenţă a cancelariei imperiale [3].

Formula amintită *dei gratia* se pare [4] că la început nu era decît o expresie de cucernicie creştină, pentru a primi apoi un sens de independenţă, de suveranitate, de drept divin, pentru cel ce o folosea. Formula însă era întrebuinţată nu numai de regi sau mai rar de unii demnitari [5], ci şi de feţe bisericeşti: cardinali, legaţi papali, arhiepiscopi, episcopi, abaţi [6]. Cardinalii-preoţi ai bisericii catolice adaugă după această formulă în titlul lor numele unor biserici *(tituli)* din Roma, ca parohi onorifici ai acestora [7]. În cazul marilor vasali expresia *dei gratia* poate fi însoţită de arătarea numelui suzeranului. Obiceiul e cunoscut atît în Europa apuseană [8], cît şi în ceea ce priveşte relaţiile ie· rhice feudale dintre regele Ungariei şi Vladislav I (Vlaicu), domnul Ţării Romîneşti: *dei et regie maiestatis (regis Hungarie) gratia* [din mila lui dumnezeu şi a maiestăţii sale regeşti — a regelui Ungariei] [9].

Intitulaţia voievozilor Transilvaniei cuprinde totdeauna două părţi: menţiunea calităţii de voievod al Transilvaniei şi arătarea celeilalte sau celorlalte demnităţi pe care le deţinea acesta. În titulatură — în perioada ce ne interesează — cuvîntul *vaivoda* este totdeauna însoţit de *Transsilvanus*, iar uneori, în sec. al XV-lea, de *Transsilvanensis* [10]. Cînd numele e urmat doar de titlul *vaivoda*, avem de a face — cel puţin din a doua jumătate a sec. al XIII-lea — cu un fost voievod, după cum se şi specifică uneori, care mai purta

[1] Giry, I, p. 321—322.

[2] Un exemplu ne este oferit de doc. din 1183, dat de Bela al III-lea (*Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII,vol. I, p. 9 urm.).

[3] Eckhart, *Pápai*, p. 716—717.

[4] Mai nou unii cercetători cred că în realitate nu e vorba de o formulă de «devoţiune», ci de legitimitate, ca o manifestare a providenţei în alegerea şi consacrarea persoanei domnitorului sau a persoanei care o folosea. Cf. W. Ensslin, *Das Gottesgnadentum des autocratischen Kaisertums der frühbizantinischen Zeit* în *Congresso internazionale di Studii Bizantini, Sunti delle comunicazioni*, V, Roma, 1936, p. 30 (autorul nu face decît să aplice la tema sa ideile exprimate în acelaşi sens, dar într-o formă mai generală, de F. Kern şi W. Staerk).

[5] De ex. în 1214, de un comite de Satu Mare (Registrul de la Oradea, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 58, nr. 69), iar în 1239 de palatin, primul dregător al regatului Ungariei (*ibid.*, p. 414 urm.).

[6] Doc. <1192—1196>, *ibid.*, p. 361 urm.; 30 noiembrie 1336 (unde se arată şi dependenţa de scaunul papal: *dei et apostolice sedis* [din mila lui dumnezeu şi a scaunului apostolic], *ibid.*, XIV, vol. III, p. 399 urm.; doc. din 1213, *ibid.*. XI—XIII, vol. I, p. 371 urm. Formula prezintă uneori varianta: *miseratione divina* sau *dei miseratione* [din milostivirea dumnezeească]; doc. 6 apr. 1295, *ibid.*, vol. II, p. 513 urm.; 8 oct. 1310, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 392 urm,; 13 iulie 1321, *ibid.*, vol. II, p. 15 urm.

[7] Doc. 25 dec. 1309, *ibid.*, vol. I, p. 164 urm.;1 sept. 1379, *ibid.*, vol. VII.

[8] Giry, I, p. 325. Asupra răspîndirii acesteia, precum şi a altor formule *(in perpetuum, datum per manus)*, sub influenţa învăţămîntului universitar francez, în ţările catolice ale Europei, vezi ipoteza lui Hajnal, cap. IV, mai ales p. 133—138.

[9] Doc. 30 ian, 1368, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI, în legenda peceţii, numai: *dei gratia*, cf. Ciurea, *Le scritture*, p. 235); 23 noiembrie 1369, *ibid.*, B,XIII—XV, Bucureşti 1953, p. 293 urm.

[10] Janits, p. 76—84. În documentele originale ale perioadei de care ne ocupăm n-am întîlnit, în intitulaţia voievozilor, forma *Transsilvanie*, amintită de Janits (care studiază însă o perioadă mai largă).

acest titlu sau cu unul care nici n-a exercitat efectiv dregătoria voievodală [1]. Alteori e vorba de un voievod romîn, local [2], mai ales din părţile Banatului, Bihorului, Sătmarului şi Maramureşului. Dar în lista demnitarilor din privilegiile regale de la sfîrşitul sec. al. XII-lea şi primele decenii ale veacului următor [3], chiar şi simpla menţiune de « voievod » se referă la acela al Transilvaniei. Acesta e cazul de pildă al lui Bertold, « arhiepiscop de Calocea şi voievod » [4]. Voievodul Transilvaniei era de obicei şi comite al unui comitat. Astfel de la 1263 pînă la 1465 el se intitulează de obicei şi comite de Solnoc. De fapt voievodul Transilvaniei a mai ocupat ocazional această din urmă dregătorie şi mai înainte, în 1214 [5]. În afară de aceasta, Doja de Debreţin, după cum ne arată titulatura sa, se mai numea « jude delegat de rege pentru cele cinci comitate ». E vorba de comitatele Bihor, Szabolcs, Satu Mare, Solnoc şi Crasna [6]. Pînă pe la mijlocul sec. al XIV-lea, voievozii îşi foloseau numai pronumele în actele lor, din care cel mai vechi ce ni s-a păstrat este de la Laurenţiu, din 1248 [7]. Nicolae Kont (1352—1356) a fost cel dintîi care îşi punea consecvent numele întreg [8], într-o epocă de altminteri cînd în Ungaria şi Transilvania se observă în documente o tendinţă tot mai pronunţată spre nume compuse, prin adăugarea la pronume fie a numelui patronimic sau a unui toponimic, fie — cu ajutorul participiului *dictus* [zis] — a unei porecle sau a unei indicaţiuni în legătură cu profesiunea, uneori putînd figura împreună chiar mai multe din aceste elemente onomastice. În 1402, cînd erau doi voievozi, ei emiteau acte împreună, purtînd în comun titlurile lor. [9] În documentele seriei ardelene se întîlneşte uneori şi titlul de *dux Transsilvanus*. Acest titlu, pe care îl găsim la unii membri ai dinastiei regale în sec. al XIII-lea şi al XIV-lea [10], era deosebit de acela

---

[1] Vezi I. Ionaşcu — Fr. Pall, *Cronologie*, lista voievozilor şi vicevoievozilor Transilvaniei, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. I. În lista demnitarilor martori din două acte regale, din 1111 şi 1113 e menţionat un *princeps Ultrasilvanus* [pr. Transilvaniei]. Dar documentele acestea prezintă semne de suspiciune (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 2, nr. 2—3) Cf. şi Janits, p. 6—7.

[2] Doc. 10 (corect: 6) martie 1326; 6 oct. 1335 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 176—177; vol. III, p. 360—361); 27 iulie 1368 (vol. VI); 30 oct. 1373 (vol. VII).

[3] Doc. din 1199, 1203, 1206 şi 1234, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 16 urm., p. 27, nr. 14, p. 32 urm., şi 276 urm.

[4] Doc. din 1212, *ibid.*, p. 152—155.

[5] Doc. 1214, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 158, nr. 92—93.

[6] Janits, p. 77; cf. doc. 8, 9 şi 18 martie 1321, *Doc. priv ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 5 şi urm.

[7] *Ibidem*, C, XI—XIII, vol. I, p. 334 urm.

[8] Janits, p. 86; cf. doc. 23 mai 1355, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[9] Doc. 29 martie 1402 (două acte voievodale), *Ub.*, III, p. 266 urm. Pentru doi voievozi care au exercitat dregătoria voievodală în acelaşi timp cunoaştem un precedent, din 1263: Ladislau I şi Nicolae. Cf. Moritz Wertner, *Die Wojwoden Siebenbürgens im Zeitalter der Árpáden*, în « Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde », 1898, p. 54. Între 1465—1467 erau chiar trei voievozi în acelaşi timp. Cunoaştem un caz cînd Ladislau voievodul Transilvaniei şi Nicolae comitele secuilor emit împreună un act (doc. 25 ian. <circa 1377—1391>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII). Dar ei procedează aici ca particulari (anume ca fraţi şi proprietari), iar nu în virtutea demnităţilor pe care le deţineau (vezi observaţiile lui Szabó Károly, în *Székely oklevéltár*, I, p. 92—93).

[10] Ştefan « regele cel tînăr », asociatul lui Bela al IV-lea, poartă acest titlu, deşi cu întreruperi, între 1257—1270 (doc. din 1257, 1261 şi 4 iulie 1261, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 27 urm., 497 şi 497 urm.). De asemenea şi un alt Ştefan, fratele lui Ludovic I, între 1349 (iar nu 1350, Janits, p. 12, n. 47) şi 1351 (vezi doc. 5 noiembrie 1349 şi 18 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 520 şi vol. V). Rezultă însă greşit din Szentpétery (*Erdélyi okl. gyak.*, p. 2, n. 1) că Bela (al IV-lea) ar fi dat documente « tot în calitate de duce al Transilvaniei », începînd cu anul 1227. În orice caz, în actele

de voievod al Transilvaniei, purtat în aceeaşi vreme de alţi inşi. Voievodul putea elibera documente şi împreună cu alţi demnitari [1].

Vicevoievozii Transilvaniei apar documentar pentru întîia dată la 1221 [2]. Deşi în documentele emise — începînd cu 1282, de cînd ni s-a păstrat primul act vicevoievodal [3] — foloseau numai titlul de *vicevaivoda Transsilvanus* [4], ei erau şi comiţi de Alba. Petru de Oarda se intitulează, în 1360, şi castelan de Haţeg, iar Lorand Lépes, în 1434, comite de Tîrnava. Cînd, în sec. al XIV-lea şi mai ales al XV-lea, erau doi sau chiar trei vicevoievozi, numele lor figurează împreună în actele pe care le dădeau, cu excepţia doar a lui Ioan Rédey şi Dominic Bethlen (1468—1472), care eliberau documente deosebit, fiecare în numele şi sub pecetea sa anticipînd asupra obiceiului din veacul al XVI-lea. De la sfîrşitul sec. al XIV-lea (1393), toţi vicevoievozii foloseau în acte numele lor patronimic [5]. Locţiitorii — după toate probabilităţile ocazionali — ai vicevoievozilor emiteau şi ei acte, precizînd în intitulaţie această calitate a lor [6].

În actele eliberate de comitate, de castelani, de oraşe, de scaunele secueşti şi săseşti, de districtul Haţegului, figurează în titlu: comitele, respectiv vicecomitele şi juzii nobililor [7], castelanul [8], judele şi juraţii sau obştea juraţilor şi locuitorilor oraşului, [9] comitele secuilor [10], obştea locuitorilor scaunului de Sibiu sau obştea celor şapte scaune, ori juzii, juraţii, bătrînii şi obştea locuitorilor deosebitelor scaune săseşti [11] sau, în sfîrşit, juzii, juraţii, cnejii etc. din acelaşi district al Haţegului [12]. La 30 septembrie 1413, juzii, juraţii şi bătrînii (romîni) ai Ţării Făgăraşului emit un act împreună cu juzii, juraţii şi bătrînii scaunului săsesc, Şeica, într-o pricină de interes comun [13].

---

sale nu figurează acest titlu (doc. din 1227, 1230 şi 1231, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 387 urm., 389 urm. şi 394 urm.). Cf. şi Janits, p. 11—12.

[1] Cu episcopul de Oradea (doc. 1 aug. 1284, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 261 urm.); cu deosebiţi alţi demnitari ecleziastici şi laici: doc. 29 iulie 1292 (corect: 1298), *ibid.*, p. 392—393; pentru datare cf. Wertner M., în « Erdélyi Múzeum », 10 (1893), p. 525; cu marii vistieri ai regelui şi reginei (în 1337), Nyers Lajos, *A nádor birói és oklevéladó müködése a XIV. században* [Activitatea judecătorească şi ca emitent de documente a palatinului în sec. XIV], Kecskemét, 1934, p. 44. E vorba de acte judiciare.

[2] Reg. de la Oradea, nr. 311, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 122 (*vicarius Pauli voywode*).

[3] *Ibid.*, XIII, vol. II, p. 235—236.

[4] Doc. din 1282, *ibid.*, XIII, vol. II, nr. 235 urm.; 21 iunie 1357, *ibid.*, XIV, vol. V; 21 oct. 1412, *Ub.*, III, p. 555 şi urm.

[5] Janits, p. 85—87.

[6] *Nos, comes Benedictus gerens vices Ladizlai, vicevaivode Transsilvani* [Noi, comitele Benedict, locţiitorul vicevoievodului Ladislau al Transilvaniei]; doc. 8 mai 1291, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 372; cf. 29 oct. 1366, *ibid.*, XIV, vol. VI. Vezi şi Janits, p. 15.

[7] Doc. 13 iulie 1314, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 405; 25 iunie şi <19 oct.> 1321, *ibid.*, vol. II, p. 12 şi 18 urm.

[8] Doc. 16 oct. 1387, *Documenta Valachorum*, p. 333; <circa 31 mai> 1419 şi 25 iulie 1420, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 508—512.

[9] Doc. 20 dec. 1268, *Doc. priv. ist. Rom.*, XIV, vol. II, p. 498 urm.; 20 dec. 1323, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 100; 2 noiembrie 1347, Békefi Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* [Istoria şcolilor capitulare din Ungaria pînă la 1540], Budapesta, 1910, p. 483—484.

[10] Doc. din 1280, *Ub.*, I, p. 141; 13 dec. <1319>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 332; 13 dec. 1349, *ibid.*, vol. IV, p. 523 urm. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 147.

[11] Doc. 15 sept. 1302, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 20 urm.; doc. din 1359, *ibid.*, vol. V.; 25 noiembrie 1374 şi <7 ian.—6 febr. 1375>, *ibid.*, VII; 7 ian. 1396, *Ub.*, III, p. 161—162. Cf. Auner, p. 52—54.

[12] *Documenta Valachorum*, p. 326—327; *Hunyadm.*, III, 1884, p. 24—29, 31—35. Cf. mai sus, p. 20.

[13] *Ub.*, III, p. 577—578.

În documentele întocmite de *locurile de adeverire* intitulația începe cu sau fără *nos* și cuprinde în cazul capitlurilor, de obicei, precizarea localității (Arad, Cenad, Oradea etc.). Exemple: *Capitulum Orodiensis ecclesie* [capitlul bisericii de Arad] [1]; *Capitulum ecclesie Waradiensis* [capitlul bisericii de Oradea] [2]. În cazul capitlului din Alba Iulia — în sec. al XIII-lea și în primele două decenii ale veacului următor — se menționează și hramul bisericii, întocmai ca și la conventuri (Cluj-Mănăștur, Dealul Orăzii, Leles etc.): *Capitulum ecclesie beati Michaelis archangeli Transilvane* [capitlul bisericii fericitului arhanghel Mihail din Transilvania] [3]. Cît privește conventul din Cluj-Mănăștur, se arată adeseori, mai întîi, numele abatelui sau al priorului, urmat de mențiunea conventului: *Conventus ecclesie beate Marie virginis de Clusmonostra* [conventul bisericii fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăștur] [4]. În cazul conventului din Dealul Orăzii numele prepozitului figurează totdeauna înaintea mențiunii conventului: *Iacobus prepositus et conventus monasterii sancti Stephani prothomartiris de Promontorio Waradiensi* [Iacob prepozitul și conventul mănăstirii sf. protomartir Ștefan din Dealul Orăzii] [5].

In misive intitulația poate să se găsească în fruntea [6] sau tocmai la sfîrșitul actului [7]. Uzul alternează în sec. al XIV-lea, pentru ca în cel următor să

---

[1] Doc. din 1329, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 397 urm. *C. ecclesie Chanadiensis* [capitlul bisericii de Cenad]: doc. 14 iunie 1346, *ibid.*, vol. IV, p. 299.

[2] Doc. 1 mai 1256, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 491 urm. Din registrul de la Oradea rezultă că în primele decenii ale sec. al XIII-lea acest capitlu — *capitulum Waradiense* (anul 1216, p. 81, nr. 162; a. 1229, p. 137, nr. 361) — în actele sale uneori se intitula: *conventus Varadiensis* < *Waradiensis* >; *universus* < *humilis* > *Varadiensis ecclesie conventus* [conventul, întregul < smeritul > convent al bisericii de Oradea]. Cf. anul 1216, p. 81, nr. 162; a. 1221, p. 121, nr. 310; a. 1229, p. 137, nr. 362. Cf. Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története* [Istoria episcopiei de Oradea], I, Oradea, 1883, p. 126, n. 1; II, 1883, p. 391, n. 1; Békefi, p. 16.

[3] Doc. 31 mai 1291, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 372 urm. Uneori se întîlnește forma: *Capitulum Albensis ecclesie b.M.a.Tr.* [capitlul bisericii f.a.M. din Alba Transilvaniei]: doc. 9 iunie 1303 și 1 noiembrie 1307, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 382 și 392. Apoi găsim și varianta: *capitulum ecclesie Transilvane* (doc. 1 ian. 1322, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 349). În anii 1268—1269 se întîlnește și forma: *universum capitulum Albensis ecclesie Transilvane beati Michaelis* [întregul capitlu al bisericii f.M. din Alba Transilvaniei]: doc. din 1268, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 98 urm.

[4] Doc. 28 oct. 1334, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 339 urm. Variante: *Nos. H. divina miseratione abbas in Clusmonasterio* [Noi, H., din milostivirea dumnezeească abate în Cluj-Mănăștur]: doc. 8 oct. 1310, vol. I, p. 312 urm.; *Nos, frater Johannes, prior de Clusmonotora totusque conventus eiusdem loci* [Noi, fratele Ioan priorul din Cluj-Mănăștur și întreg conventul acelui loc]: doc. 6 mai 1321, vol. II, p. 8 urm.

[5] Doc. 14 mai 1319, *ibid.*, vol. I, p. 418 urm.; 27 iulie 1337, *ibid.*, vol. III, p. 423; 6 oct. 1352, vol. V. Acest din urmă document este poate ultima mărturie a activității de adeverire a conventului din Dealul Orăzii, căci actul din 22 sept. 1391, emis de prepozitul aceluiași convent este eliberat de el în calitate de delegat papal într-o pricină bisericească (Fejér, X, 1, p. 636—640). De altfel, activitatea lui de adeverire după 1340 — din cauza unor conflicte interne ale conventului — s-a redus ca importanță și chiar a încetat în 1353 (iar nu în 1351, cum presupune Bunyitay, II, 1883, p. 400), în urma unor noi măsuri de îngrădire luate de regele Ludovic în privința activității de adeverire a conventurilor mici. Conventul, transformat în capitlu colegial, își va relua această activitate abia la sfîrșitul sec. al XV-lea (între 1495—1497). Vezi Bunyitay, II, p. 402—403, cf. 208—217.

[6] Doc. 17 apr. <circa 1319>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 417; 27 aug. <1344—1350>, vol. IV, p. 630-631.

[7] Doc. 2 iunie 1301, *ibid.*, vol. I, p. 6 urm.; 10 mai <1360—1366>, *ibid.*, vol. V, Cf. și subscripțiile din misivile latine ale domnilor Țării Romînești în sec. al XV-lea, din anii 1431 și 1436 (*Ub.*, IV, p. 433, 609—610 și 616).

întîlnim mai des cazul din urmă, în formă de subscripție (semnătură) [1]. Aceeași observație se poate face, pentru sec. al XV-lea, în ceea ce privește scrisorile și unele suplici regale adresate papei [2].

c) Adresa, formula următoare a protocolului inițial, cuprinzînd ca o replică a intitulației, numele și titlul destinatarului, poate fi — în diplomatica latină, deci și în documentele seriei ardelene — generală sau nominală, fiind însoțită sau înlocuită uneori, în protocolul inițial, cu un apelativ direct sau chiar cu o altă formulă. Forma ei depinde de natura actului. De multe ori adresa lipsește: de ex. în scrisorile deschise latino-ungare, fiind înlocuită cu formula notificației: *memorie commendamus* [3].

În privilegii ea este generală, emitentul adresîndu-se tuturor celor ce vor lua cunoștință despre act. Adresa generală are mai multe variante, dezvoltate sau mai simple, din care cele mai frecvente sînt următoarele: *universis <omnibus> christi fidelibus, presentem paginam inspecturis* [tuturor credincioșilor întru Hristos care vor vedea această scrisoare] [4], sau *omnibus Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, notitiam presentium habituris* [tuturor cred. întru Hr., atît celor de față cît și celor viitori, care vor lua cunoștință de această scrisoare] [5]. Amintim și formula pedantă din unele scrisori deschise emise de Sigismund și de Maria: *cunctis Christicolis presens carmen cernentibus pandimus <quibus incumbit> in his scriptis* [facem cunoscut prin scrisoarea aceasta tuturor creștinilor <cărora se cuvine> care vor vedea actul de față] [6].

În scrisorile închise (mandate, rapoarte, misive etc.), dar uneori și în altele [7], adresa este de obicei nominală, referindu-se la o anumită categorie de destinatari: persoane sau comunități (slujbași, oraș, capitlu, ordin, convent etc.). Adresa nominală a actelor latino-ungare a exercitat o influență nu numai asupra acelora din scrisorile latine, ci și asupra formulei respective din documentele slave ale domnilor Țării Romînești [8]. În actele bisericești, mai ales în cele papale — uneori însă și în documentele emise de laici — numele destinatarului, menționat în adresă cu expresia *dilecto filio* [iubitului fiu] [9] sau în cazul episcopilor: *venerabili fratri* [venerabilului frate], adeseori e

---

[1] Janits, p. 89. Chiar și într-un raport judiciar — ca cel adresat de vicevoievodul Petru de Oarda lui Ludovic I, la 8 aug. 1365, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI — intitulația e înlocuită de subscripție. De altfel în acest caz e omis întreg protocolul inițial.

[2] Doc. 14 ian. 1412, *Ub.*, III, p. 515—517. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 187.

[3] De ex. în actele judiciare (Janits, p. 77), unde îi ține locul formula notificației (doc. 16 febr. 1325, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 141 urm). Cf. mai sus p. 31. Alte exemple pentru lipsa adresei: doc. 28 dec. 1268, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 498; 19 sept. 1307, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 390.

[4] Doc. 21 martie 1240, *Doc. priv. ist. Rom.*, XI-XIII, vol. I, p. 415 urm.; 16 oct. 1303, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 384 urm. (act voievodal). Deci, contrar afirmației lui Janits (p .77), găsim acte voievodale cu adresă generală și în perioada anterioară anului 1320. Vezi și un alt exemplu de adresă generală: doc. 6 oct. 1293 (*Doc. priv. ist. Rom.*, XIII, vol. II, p. 398 urm.).

[5] Doc. 20 sept. 1347, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 673. Variantă: 24 mai 1321, *ibid.*, vol. II, p. 347 urm. Altă variantă: 13 iulie 1381, *Ub.*, II, p. 542. Pentru adresa generală în diplomatica apuseană: Erben, I, p. 343; A. de Boüard, I, p. 263.

[6] Vezi mai sus, p. 5, n. 8. Formula e imitată și într-un act voievodal din 20 noiembrie 1435 (menționată tot acolo).

[7] Szentpétery, *Oklt.*, p. 187.

[8] Cf. I. Bogdan, p. XXXIX-XL; vezi și actele latine din 14 iunie 1431, 15 iulie și 6 septembrie 1436, *ibid.*, p. 311—313 și *Ub.*, IV, p. 443, 609—610 și 616.

[9] Doc. 12 dec. 1223, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 201 urm.

înlocuit cu două puncte juxtapuse *(gemipunctus* sau *Reverenzpunkte)*[1]. Sînt cazuri cînd aceste puncte nu înlocuiesc, ci precedează numele proprii sau gradele ierarhice[2]. În mandate şi misive se întîlneşte tot mai des, în secolul al XIV-lea şi al XV-lea [3], în locul adresei sau după ea un apelativ direct (zis şi apostrofă) către destinatar: *magister Ladislae*[4], *amici carissimi* [preaiubiţi prieteni][5]. În aceste cazuri însă adresa este repetată, respectiv dată, pe dosul actului. Aşa se întîmplă uneori şi atunci cînd în protocolul iniţial nu există nici adresă, nici apelativ [6]. În ceea ce priveşte suplicile adresate papei, ele încep cîteodată cu: *Sanctissime <beatissime> Pater* [preasfinte — preafericite — părinte][7].

Adresa poate să cuprindă şi epitete protocolare. Deosebitelor grade ale ierarhiei laice şi bisericeşti corespund calificative în general bine determinate. Citãm exemple din sec. XIII-XV[8], cînd această terminologie protocolară este încă relativ sobră în comparaţie cu expresiile hiperbolice din veacurile următoare: *augustus* [slăvit] se aplică împăratului sau regelui romanilor[9]; *maiestas*, *sublimitas* [maiestate, înălţime], împăratului sau regelui[10]; *celsitudo*, *excellentia*, *excellentissimus*, *illuster*, *serenitas*, *claritas*, *serenissimus princeps* [înălţime, preaînălţat, strălucit, luminăţie, prealuminatul principe], regelui; *magnificus* [mărit], înalţilor dregători (de ex. judelui curţii regale, voievodului, banilor, comitelui secuilor); *nobilis et honestus* [nobil şi cinstit], vicevoievodului, nobililor în general[11]; *strenuus* [viteaz], cavalerilor; *providus* [prevăzător], secuilor, comiţilor de pe teritoriul săsesc[12], orăşenilor[13].

În ceea ce priveşte ierarhia eclesiastică: *beatissimus pater*, *sanctitas vestra*, *sanctissimus in Christo pater* [preafericitul părinte, sfinţia voastră,

---

[1] Doc. 7 iulie 1218, *Documente privind istoria Romîniei*, p. 168, nr. 110; 2 apr. 1322, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 36. Acest obicei se foloseşte uneori şi în cazul destinatarilor laici: doc. 12 iulie 1225, *ibid.*, XI-XIII, vol. I, p. 385 urm; 25 apr. 1406 şi 26 mai 1415, *Ub.*, III, p. 409 urm. şi 657. Cf. şi în cancelaria imperială: J. F. Böhmer, *Acta imperii selecta* [Acte imperiale alese], ed. J. Ficker, Innsbruck, 1870, p. 489, 492, nr. 716 etc.

[2] Doc. 5 aug. 1377, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII; cf. A. de Boüard, *Manuel de dipolomatique*, *I*, *Album*, planşa 47.

[3] Szentpétery, *Oklt.*, p. 186.

[4] Doc. <circa 1350>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 526, nr. 768. Cf. şi doc. 11 noiembrie 1371, *ibid.*, vol. VII.

[5] Doc. < 10 mai 1360—10 mai 1366>, *ibid.*, vol. V; cf. 26 apr. 1417, *Ub.*, IV, p. 34—35; 26 martie 1436, *Teleki*, I, p. 543.

[6] Doc. 14 noiembrie <1360> —18 noiembrie < 1368 >, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

[7] Doc. 14 ian. 1412, *Ub.*, III, p. 515—517; 7 febr. 1424, *ibid.*, IV, p. 207.

[8] Pentru a nu încărca prea mult notele, înşirăm marea majoritate a acestor exemple, curente în seria noastră, fără a face trimiteri la izvor în fiecare caz.

[9] Doc. 15 martie 1280, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 229; 21 mai 1414, *Ub.* III, p. 595. În evul mediu uneori acest epitet era interpretat în alt sens, anume acela de « măritor » sau « sporitor » al ţării, de ex. în cazul împăratului sau regelui romanilor (*merer des riches*, cf. Erben, p. 314) sau chiar în acela al lui Filip al II-lea August, regele Franţei (Alex. Cartellieri, *Philipp II. August*, I, Lipsca şi Paris, 1899—1900, p. 9—10).

[10] Papa aplică suveranilor calificativul *carissimus* [preaiubit]. Cf. doc. 26 apr. 1231, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I. p. 390. Epitetul e folosit însă des şi de regi la adresa predecesorilor lor (doc. 11 mai 1279, *ibid.* p. 204; 13 ian. 1415, *Ub.*, III, p. 638—639), ba chiar şi de vicevoievozi în legătură cu înaintaşii lor în aceeaşi dregătorie (doc. 15 sept. 1377, *ibid*, XIV, vol. VII).

[11] Nobililor li se atribuie (din sec. al XIV-lea) şi epitetul *egregius* [distins]. Elekes (*op. cit.*, p. 76—78) atribuie o importanţă socială exagerată acestui epitet banal ce se acorda în corespondenţă nobililor în general. Cavalerilor li se aplică de asemenea acest calificativ.

[12] Doc. 4 iunie 1387, *Ub.*, III, p. 610.

[13] Doc. 17 (sau 18) iulie 1425, Pesty-Ortvay, I, p. 591-592.

preasfinţitul întru Hristos părinte] sînt calificativele cele mai des aplicate papei; *venerabilis*[1], *reverendus*[2], *reverendissimus* [venerabil, vrednic de cinste, preavrednic de cinste], se folosesc pentru cardinali, arhiepiscopi, episcopi; *religiosus* [cucernic] se întrebuinţează în cazul călugărilor; *discretus* [chibzuit] sau *honestus*, *honorabilis* [cinstit], în acela al canonicilor, membrilor capitlului, parohilor[3], uneori şi laicilor[4].

În adresă se respectă, de obicei, unele reguli de întîietate, potrivit raporturilor ierarhice. Bunăoară, cînd emitentul e superior destinatarului, intitulaţia se găseşte înaintea adresei, iar în cazul contrar adresa precedează intitulaţia[5]. Titlul papei se află înaintea adresei către rege[6], care în schimb acordă întîietate adresei în corespondenţa sa cu pontificele roman[7]. În cazul unei egalităţi pe treapta ierarhică sau a unei poziţii asemănătoare din punct de vedere al dreptului public, emitentul, din politeţă, dă de asemenea întîietate destinatarului. Această regulă este respectată de voievozii şi vicevoievozii Transilvaniei în corespondenţa lor oficială cu locurile de adeverire[8], ai căror membri se recrutau, de obicei, din aceeaşi clasă nobiliară, dominantă, din care făceau parte ei înşişi.

De la aceste reguli de preeminenţă epistolară se cunosc însă şi unele abateri datorită fie politeţei[9], fie unor simple scăpări[10].

d) Salutaţia, ultima formulă a protocolului iniţial după schema tipică, se deosebeşte potrivit poziţiei sociale sau naturii legăturilor dintre emitent şi destinatar. Formele ei sînt deci foarte variate, după cum arată şi documentele acestei serii. Pe lîngă salutul propriu-zis sau uneori în locul acestuia, ea poate să cuprindă şi alte expresii cu caracter cucernic sau afectiv.

---

[1] Uneori se foloseşte şi pentru membrii ordinelor religioase (doc. din 3 septembrie 1288), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 302; doc. din <1306>, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 45 urm.

[2] Cîteodată acest calificativ se acordă şi canonicilor, ba chiar şi laicilor, de ex. voievodului şi vicevoievodului (doc. 13 sept. 1326, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 378 urm.; 8 oct. 1348 şi 8 noiembrie <1348>, *ibid.*, vol. IV, p. 681 şi 685). Într-un caz îl întîlnim şi la adresa iobagilor: doc. 27 aug. <1344—1350>, *ibid.*, p. 631.

[3] Doc. 19 aug. 1316, *ibid.*, vol. I, p. 413 urm.; 1 iunie 1354 şi 1 aug. 1357, *ibid.*, vol. V. Membrilor capitlului (canonicilor) li se mai spune şi *honorandi* [vrednici de cinste]: doc. 13 oct. 1367, *ibid.*, VI. Papa se adresează canonicilor cu calificativul *dilectus* [iubit], ca şi de altfel episcopilor « aleşi », care nu erau încă sfinţiţi (doc. 16 iulie 1320, *ibid.*, vol. I, p. 369 urm.) precum şi abaţilor (doc. 8 mai 1328, *ibid.*, vol. II, p. 394 urm.).

[4] Doc. 25 noiembrie 1375, *ibid.*, vol. VII.

[5] Sînt şi cazuri cînd adresa generală e înaintea intitulaţiei (doc. 24 iunie 1292, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 512; 6 apr. 1320, *ibid*, XIV, vol. I, p. 350 urm.). Cf. şi Janits, p. 87, n. 93.

[6] Doc. 27 oct. 1225, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 221 urm., cf. *ibid.*, p. 223 urm.

[7] Doc. din 1219, *ibid.*, p. 172 urm., cf. p. 323.

[8] Doc. 10 iunie 1326, *ibid*, XIV, vol. II, p. 375; 2 iulie 1347, *ibid.*, vol. IV, p. 663.

[9] Într-un act al regelui Andrei al II-lea din sept. 1233 către legatul papal Iacob, adresa precedează intitulaţia (*ibid.*, XI-XIII, vol. I, p. 397 urm.). Aici trebuie să ţinem seama însă şi de faptul că regele îşi ia angajamente solemne faţă de legat, ca reprezentant al papei. Adresa precedează intitulaţia şi în doc. din <1306>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol, I, p. 45 urm.

[10] În cazul doc. 23 mai 1355, adresat de voievodul Nicolae Kont conventului din Cluj-Mănăştur, *ibid.*, vol. V. Alte exemple la Janits, p. 87, n. 93. În doc. 23 martie 1399 (V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, p. 41—43) adresa de pe verso a fost publicată din greşeală în fruntea actului, înaintea intitulaţiei. Cf. în ceea ce priveşte diplomatica apuseană A. de Boüard, I, p. 264, n. 3.

Astfel unele din aceste forme figurează mai ales în privilegii, după adresa generală: în actele regale, în acelea ale locurilor de adeverire, ale prelaţilor etc. Ele au un caracter pios. Iată cîteva din exemplele cele mai des întîlnite în materialul nostru: *salutem in domino* [mîntuire întru domnul] [1], *s. in domino sempiternam* [mîntuire veşnică întru domnul] [2], *s. in salutis largitore* [mîntuire întru dăruitorul mîntuirii] [3], *s. in vero salutari* [mîntuire întru adevărul mîntuitor] [4], *s. in omnium salvatore* [mîntuire întru mîntuitorul tuturor] [5]. Aceste formule de salut şi altele pot avea şi o serie de variante mai dezvoltate [6]. În scrisorile adresate de regele Ungariei către papă salutul exprimă supunere şi respect: *devotam obedientiam cum reverentia filiali* [credincioasă supunere cu fiască cinste] [7].

În mandatele regale formula obişnuită a salutaţiei este *salutem et gratiam* [sănătate şi milostivire] [8]. Întîlnim şi varianta: *salutem et gratiam plenam* [sănătate şi milostivire deplină] [9]. În rapoartele adresate de slujbaşi regelui formula exprimă sentimentul de supunere şi asigurări de serviciu: *inclinationem cum perpetua famulatione* [închinăciune cu veşnică slujire] [10]; *fidele obsequium cum promptitudine veri <sui> famulatus* [credincioasă supunere, gata de slujire adevărată] [11].

În rapoartele locurilor de adeverire adresate regelui salutul e înlocuit cu o formulă pioasă şi cu o expresie de devotament: *orationes in domino debitas ac devotas cum perpetua fidelitate* [cuvenitele şi cucernicele rugăciuni întru domnul, cu veşnică credinţă] [12]; *orationum suffragia devotarum cum perpetua fidelitate* [prinosul cucernicelor rugăciuni, cu veşnică credinţă] [13];

---

[1] Doc. din 1231, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI — XIII, vol. I, p. 394 urm.

[2] Doc. 10 mai 1373, *ibid.*, XIV, vol. VII.

[3] Doc. din 1236, *ibid.*, XI-XIII, vol. I, p. 406; 22 sept. 1325, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 368 urm.

[4] Doc. din 1213, *ibid.*, XI-XIII, vol. I, p. 371 urm.; 28 dec. 1278, *ibid.*, vol. II, p. 197 urm.

[5] Doc. 5 dec. 1251, *ibid.*, vol. II, p. 489 urm. Formula aceasta este probabil cea mai frecventă în ceea ce priveşte privilegiile din sec. XIII-XV. Cf. şi un exemplu din 24 iulie 1412, *Ub.*, III, p. 532—533. În forma publicată a priv. din 6 iulie 1437 (cu privire la prima înţelegere dintre nobili şi ţăranii răsculaţi), eliberat de conventul din Cluj-Mănăştur, întîlnim salutaţia neobişnuită pentru actele acestui aşezămînt: *salutem in nomine salvatoris* [mîntuire în numele mîntuitorului] (Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 614), greşeală de lectură în loc de *s. in omnium salvatore*, după cum se vede într-o fotocopie a acestui document.

[6] Doc. 16 oct. 1303, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol, I, p. 384 urm.; 24 mai 1321, *ibid.*, vol II, p. 347; 11 dec. 1351, *ibid.*, vol. V; 17 febr. 1401, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 412—417.

[7] Doc. 11 mai 1253, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. II, p. 8 urm.

[8] Doc. din 1227, *ibid.*, XI-XIII, vol. I, p. 387 urm; 28 mai 1344, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 624.

[9] Doc. 9 iunie 1315, *ibid.*, vol. I, p. 406 urm. În actele regale în formă deschisă din sec. al XIII-lea găsim şi formula: *salutem et omne bonum* [sănătate şi tot binele]: doc. din 1232, *ibid.*, XI — XIII, vol. I, p. 395 urm.

[10] Doc. 30 iulie 1331, *ibid.*, XIV., vol. III, p. 27.

[11] Doc. 11 aug. 1377, *ibid.*, vol. VII; 7 martie 1398, *Ub.*, III, p. 214—216.

[12] Doc. 3 martie 1320, *Doc. priv. ist. Rom*, C, XIV, vol. I, p. 424 urm. În cazul capitlului din Oradea întîlnim, în sec. al XV-lea, varianta: *orationes in filio virginis gloriose perpetua cum fidelitate* [rugăciuni întru fiul slăvitei fecioare, cu veşnică credinţă]: doc. 18 dec. 1416 şi 24 noiembrie 1437, *Károlyi*, II, p. 30—31 şi 194—198.

[13] Doc. 10 iunie 1344, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 627.

o.s.d. pro vestra vita et salute [pr.c.r. pentru viaţa şi mîntuirea voastră][1].

În corespondenţa oficială a voievodului şi vicevoievodului Transilvaniei cu locurile de adeverire se dau asigurări reciproce de « prietenie » sinceră şi cinstire (în timp ce în mandatele regale şi în rapoartele corespunzătoare lor e vorba de « fidelitatea » amintitelor locuri).

Reproducem cîteva formule, care au şi ele variantele lor: *amicitiam paratam et se totum cum honore* [cu toată prietenia şi cu toată cinstea][2]; *amicitiam debitam cum affectu* [cuvenita prietenie şi dragoste][3]; *debite amicitie et honoris continuum incrementum* [spor neîncetat al prieteniei şi cinstei cuvenite][4].

Voievodul îl asigură pe vicevoievod, pe lîngă urarea de sănătate, şi de afecţiunea sa: *dilectionem cum salute* [dragoste şi sănătate][5]. În rapoartele adresate de comiţi şi de juzii nobililor către voievod întîlnim formula: *fidele servitium sincero cum affectu* [slujbă credincioasă şi dragoste adevărată][6]. Într-o misivă adresată de un nobil judelui Braşovului citim formula: *salutem et mei ipsius commendationem* [sănătate şi închinare din partea mea][7].

În actele papale cu efect vremelnic formula obişnuită de salutaţie este: *salutem et apostolicam benedictionem* [mîntuire şi apostolică binecuvîntare][8]. Membri ai clerului se adresează papei sau legatului pontifical cu expresia: *pedum oscula beatorum* [sărutarea sfintelor <voastre> picioare].[9].

În multe scrisori deschise (cu adresă generală) salutaţia lipseşte[10]. Ea poate lipsi ca formulă propriu-zisă şi în scrisorile închise (de ex. în unele misive), dar elementele ei afective se cuprind aici în calificativele sau apelativele întrebuinţate[11].

În actele papale cu efect «perpetuu» (în bulele propriu-zise) adresa şi salutaţia sînt înlocuite cu formula de perpetuitate[12]: *in perpetuum* [deapururea] sau, mai tîrziu: *ad perpetuam <futuram> rei memoriam* [spre necurmată <viitoare> amintire][13]. Din actele pontificale ea pătrunde şi în documentele solemne ale

---

[1] Doc. 27 apr. 1377, *Documente privind istoria Romîniei*, vol. VII. Variantă mai dezvoltată: 13 mai 1342, *ibid.*, vol. IV, p. 87.

[2] Doc. 10 iunie 1326, *ibid.*, vol. II, p. 185; cf. şi 5 noiembrie 1345, *ibid.*, vol. IV, p. 644.

[3] Doc. 21 oct. 1303, *ibid.*, vol. I, p. 386.

[4] Doc. 24 martie 1347, *ibid.*, vol. IV, p. 656. În unele rapoarte ale conv. din Cluj-Mănăştur către vicevoievod găsim şi alte formule, care prezintă asemănări cu cele folosite în rapoartele adresate regelui: *orationes in domino debitas ac devotas* (doc. 11 dec. <1348>, *ibid.*, vol. IV, p. 685); *orationes in domino* (doc. 12 mai 1357, *ibid.*, vol. V).

[5] Doc. 2 iunie 1357, *ibid.*, vol. V. În actele latine ale domnilor Ţării Romîneşti (1369, 1418, 1431, 1436) întîlnim în perioada ce ne interesează formule ca: *gratiam et favorem* [milostivire şi bunăvoinţă], *salutem cum honore* [sănătate şi cinste], *salutem et omnis boni continuum incrementum* [sănătate şi spor neîncetat a tot binele], *amicabili salutatione premissa* [mai întîi sănătate şi prietenie]. Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 293 urm. (variantă mai scurtă a acestui act în *Ub.*, II, p. 334), *Ub.*, IV, p. 78 urm. 443, 609 urm. şi 616.

[6] Doc. 30 apr. 1366, *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. VI.

[7] Doc. 2 iulie 1431, *Ub.*, IV., p. 448.

[8] Doc. 20 dec. 1191, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 360 urm.

[9] Doc. din 1306 şi 7 apr. 1309, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 46 şi 98. Variantă: 7 dec. 1436, Hurmuzaki--Densuşianu, I_2, p. 608, nr. 513.

[10] Doc. 14 sept. 1275, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 500 urm.

[11] Doc. 25 ian. 1431, *Teleki* , I., p. 531. Alteori însă există salutaţia: doc. 17 apr. <circa 1319>, *Doc. priv. ist. Rom.*, XIV, vol. I, p. 311.

[12] Ciurea o cheamă, credem, impropriu: «formula eternizării» *(Observaţii pe marginea doc. latine romîneşti*, în «Apulum», II, 1943/45, p. 233-234).

[13] Doc. 31 mai 1302 *Ub.*, II, p. 629—630. Vezi mai sus, p. 40.

suveranilor laici[1]. Astfel, *in perpetuum* se întîlneşte în privilegiile, mai ales solemne, ale regilor Ungariei de la sfîrşitul sec. al XII-lea şi din prima jumătate a sec. al XIII-lea şi chiar mai tîrziu[2]. În a doua jumătate a sec. al XIV-lea, sub Ludovic I, în clauzele de confirmare în legătură cu pecetea cea nouă a acestui rege, apare formula: *ad perpetuam rei memoriam*[3], pe care o întîlnim şi în cazul lui Sigismund[4]. Ea va fi folosită mai frecvent pe la mijlocul veacului următor, sub Vladislav I[5].

Protocolul iniţial — ale cărui formule le-am trecut în revistă — este cuprins adeseori, cu excepţia invocaţiei, într-o singură propoziţie[6].

*

Textul (sau contextul). Formează cea de a doua din părţile mari care compun documentul şi începe de obicei cu formula preambulului (zisă şi arenga).

a) Preambulul cuprinde consideraţii generale, mai mult sau mai puţin în legătură cu conţinutul actului. Şi în materialul seriei Transilvania preambulul caracterizează în general documentele solemne, uneori fiind mai de grabă o podoabă literară decît o motivare, chiar generică, a acţiunii[7]. El e foarte frecvent în documentele seriei ardelene în sec. XIII-XIV, într-o epocă în care devine tot mai rar în Europa apuseană[8]. Din sec. al XV-lea însă e folosit din ce în ce mai puţin[9].

Preambulul se inspiră din scriptură, din scrierile «părinţilor» bisericii, din sentinţe de ordin filozofic, etic, politic sau juridic. Nu lipsesc nici reminiscenţe filozofice sau poetice din antichitatea clasică[10]. Adeseori preambulele par nişte clişee, fiind copiate din formulare sau din alte acte, împrejurări care explică repetarea textuală a unora din ele[11]. Alteori, deşi mai rar, ele pot fi elucubraţii ale personalului de cancelarie, inspirate, dacă nu de emitentul actului (regele, papa etc.), cel puţin de sfetnicii săi[12], Deşi formula aceasta este extrem de variată şi uneori foarte dezvoltată — după cum se

---

[1] Giry, II, p. 675, 744; Erben, I, p. 345, Fejérpataki-Áldásy, p. 19. Hajnal (p. 136) crede că nu e vorba de o influenţă directă a cancelariei papale, ci că ea a fost mijlocită de învăţămîntul redactării actelor.

[2] Doc. 18 iunie 1272, Fejér, V, 1, Buda, 1829, p. 192—196; cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 64—65, 102. Exemple în seria Transilvania de la Bela al III-lea, Emeric, Andrei al II-lea şi Bela al IV-lea (*Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 358 urm. 362, 375 urm., 418 urm.). Ciurea (*Le scutture*, p. 227) identifică greşit această formulă cu invocaţia.

[3] Doc. 30 mai 1364, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI.

[4] Doc. 31 dec. 1426, care poartă şi în alte formule influenţa documentelor papale (Pesty-Ortvay, I, p. 602—604).

[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 187.

[6] *Ibidem.*, p. 19.

[7] Aceasta nu înseamnă însă că «propriu-zis e un capitol de literatură uşoară», cum crede A. Sacerdoţeanu (*Îndrumări în cercetări istorice*, Bucureşti, 1943, p. 42).

[8] Giry, II, p. 540.

[9] În actele locurilor de adeverire se întîlneşte şi în sec. al XVI-lea (Papp László, *A hiteles helyek története és mülödése az ujkorban* [Istoria şi activitatea locurilor de adeverire în epoca modernă], Budapesta, 1936, p. 108).

[10] Cf. şi H. Fichtenau, *Antike Vorbilder der Arengen von Urkunden des frühen Mittelalters*, în *Congresso internazionale di Scienze Storiche*, ‹Roma›, VII, Firenze, ‹1955›, p. 79—80. Reminiscenţă horaţiană (*De arte poetica* [Despre arta poetică], 60-63) în doc. 18 febr. 1302, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I p. 15-16.

[11] Doc. 15 iunie 1198, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 13, cf. p. 167 urm, şi 187 urm. (acte papale); doc. din 1267 şi 1268, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 94, urm. şi 101 urm. (acte regale); 1 mai 1427, *Teleki*, I, p. 500 urm., cf. 508 urm. (acte vicevoievodale).

[12] Giry, II, p. 546.

vede şi din seria noastră, — totuşi ea se poate reduce la cîteva teme sau idei principale, repetate sau amplificate în nenumărate variante, cu exemple biblice, maxime, figuri de stil etc.

Astfel, ideea pe care o exprimă cel mai frecvent preambulul în actele latino-ungare, îndeosebi în cazul învoielilor atestate de locurile de adeverire sau de scaunele şi oraşele săseşti, este utilitatea mărturiei scrisului, pentru ca cele hotărîte sau făptuite să nu fie uitate cu trecerea vremii sau atacate în proces de către răuvoitori [1]. Ideea utilităţii scrisului, cel puţin la apariţia sa în preambulele actelor latino-ungare către sfîrşitul sec. al XII-lea şi începutul celui următor (căci mai tîrziu devine un loc comun), oglindeşte diferenţierea socială tot mai pronunţată din Ungaria — ca şi din alte state medievale, — în care păturile mai înstărite căutau să-şi asigure, folosindu-se de valoarea juridică a documentelor, situaţia mai avantajoasă ce şi-au dobîndit-o [2]. Alături de « sprijinul scrisului » se mai invocă însă uneori şi martorii, cărora pînă la sfîrşitul sec. al XII-lea se acorda o încredere mai mare decît probei documentare [3].

O altă temă sau motiv ce se întîlneşte foarte des, de această dată în actele regale de danii — în Ungaria ca şi în alte regate feudale [4], precum şi în ţările romîne [5] — constă în cuviinţa de a se răsplăti fidelitatea şi slujbele, mai ales faptele de vitejie ale supuşilor, pentru ca aceasta să fie un imbold şi pentru alţii [6].

Se găsesc apoi în actele de danii eliberate de regi sau de particulari pe seama aşezămintelor religioase, consideraţiile preferate şi foarte interesate ale ideologiei bisericeşti în legătură cu « stricăciunea acestei lumi care îmbătrîneşte » ,[7] cu vremelnicia lucrurilor pămînteşti, prin dăruirea cărora credincioşii « vor primi însutit mai mult » în această viaţă şi vor dobîndi fericirea veşnică în cealaltă, după cum asigură chiar papa Grigore al IX-lea pe regele Bela al IV-lea [8].

În preambulul unui act al papei Honoriu al III-lea, adresat mai multor destinatari, printre care şi abatele de Igriş din dieceza Cenadului, găsim—în legătură cu frămîntările sociale care au silit pe regele Andrei al II-lea să dea bula de aur din 1222 — următoarele consideraţii ce ilustrează atitudinea ostilă a papalităţii faţă de lupta maselor populare: « Cu cît se adună o mulţime mai mare de oameni, de obicei cu atît mai puţin este ţinută ea în frîu de chibzuinţă, căci fiecare urmînd propria sa dorinţă rîvneşte necugetat nu la ceea ce e îngăduit, ci la ceea ce îi place, şi ei izbucnesc uşor în tulburări, dacă nu li se dă ceea ce doresc, oricît ar fi aceasta de nesocotit. Drept

---

[1] Doc. din 1295, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 408 urm.; 30 iunie 1325, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 367 urm.; 6 ian. 1367, *ibid.*, vol. VI.

[2] Cf. şi Guoth, *Az okleveles bizonyitás*, p. 33—36; Perényi, p. 3—4, 10. Vezi şi S. Jakó, *Paleografia latină,* cit. mai sus: *Dezvoltarea scrierii documentelor*... Pentru acest motiv de preambul în diplomatica franceză cf. A. de Boüard, I, p. 272 şi n. 2; Perényi, p. 42.

[3] Doc. 1 febr. şi 10 aug. 1372, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII; 22 febr. 1421, *Ub.*, IV, p. 132—133. Cf. şi Guoth, *Az okleveles bizonyitás*, p. 48.

[4] Giry, II, p. 538.

[5] I. Bogdan, p. XL.

[6] Doc. din 1199, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 16 urm.; 18 febr. 1355, *ibid.*, XIV, vol. V.

[7] Doc. din 1219, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 170 urm. Cf. şi aluziile la apropierea sfîrşitului lumii în documentele apusene: Giry, II, p. 545—546.

[8] Doc. 25 oct. 1234, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 274 urm.; cf. 379 urm.; 15 oct. 1339, p. 511 urm.

aceea, nu pe nedrept trebuie folosit leacul învăţăturii, care potolind neastîmpărul sufletelor şi înfrînînd îndrăzneala celor răi, domoleşte cu chibzuială totul »[1].

Cu tot caracterul său ornamental şi adeseori banal, preambulul documentelor medievale oglindeşte şi alte idei cu semnificaţie socială, chiar dacă ele erau departe de a-şi găsi aplicarea la realităţile societăţii feudale. Astfel este ideea libertăţii originare sau naturale exprimată platonic, sub influenţa literaturii bisericeşti, de ideologia vremii. Această idee se întîlneşte nu numai în scrierile şi documentele apusene care vorbesc despre « ruşinea şerbiei »[2], ci şi în unele acte ale seriei Transilvania, care arată, în legătură cu înnobilări de iobagi pentru merite militare, sau cu eliberări de robi (slugi), că « dintru începutul lucrurilor starea libertăţii a fost una şi aceeaşi pentru toţi »[3]. Într-un preambul se spune că « slava maiestăţii regeşti creşte cînd veghează cu aceeaşi dreptate atît la drepturile celui sărac, cît şi ale celui bogat »[4], iar în altele se afirmă că datoria regelui este de a ocroti pe săraci[5] şi de a se îngriji de bunăstarea supuşilor[6], dar nu se uită nici « deosebirile dintre oameni »[7] şi mai ales « mîndra nobleţe »[8] a clasei dominante şi exploatatoare feudale.

Preambulul figurează uneori — îndeosebi în actele de pe teritoriul săsesc — în fruntea documentelor[9], sau după invocaţie[10]. El se întîlneşte rar în actele voievodale[11], mai ales că între acestea cele solemne sînt în număr restrîns.

b) Notificaţia (sau promulgaţia), formula care de obicei urmează după preambul, arată că obiectul actului se aduce la cunoştinţa celor interesaţi. În documentele papale ea apare numai cîteodată[12], fiind înlocuită de adresa generală[13]. În actele regale ale seriei ardelene de la sfîrşitul sec. al XIII-lea şi primul sfert al celui următor notificaţia adeseori lipseşte: de ex. chiar din documente atît de solemne şi importante ca bula de aur din 1222 şi diploma ioaniţilor din 2 iunie 1247[14].

Forma notificaţiei este variată şi în cazul seriei Transilvania. Ea se prezintă, de cele mai multe ori, destul de dezvoltată. Formele folosite în

---

[1] Doc. 15 dec. 1222, Theiner, *Mon. Hung.*, I, p. 76, nr. 73. Cf. şi Lederer Emma, *Az egyház szerepe az Árpádkori Magyarországon* [Rolul bisericii în Ungaria epocii arpadiene], în « Századok », 1949, p. 92.

[2] Cf. E. Chénon, *Histoire générale du droit français*, Paris, 1929, II, 1, p. 61, 63, n. 3; Philippe de Beaumanoir, *Coutumes de Beauvaisis*, ed. A. Salmon, Paris, 1899—1900, art. 1438, 1453.

[3] Doc. din 1268, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 114 urm.; cf. doc. din 1270, *ibid.*, p. 126 urm.; 8 febr. 1340, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 525 urm. (unde se spune despre slugi că « dreptul neamurilor — *ius gentium* — i-a pus sub jugul robiei »).

[4] Doc. din 1181, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 358 urm.

[5] Doc. 9 sept. 1261, *ibid*, XIII, vol. II, p. 36 urm.; <înainte de 10 iulie> 1291, *ibid.*, p. 376 urm.

[6] Doc. 28 martie şi 24 apr. 1353, *ibid.*, XIV, vol. V.

[7] Doc. din 1217, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 164 urm.

[8] Doc. din <1268—1269>, 23 mai 1273 şi 23 febr. <1274>, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 112 urm., 158 urm. şi 167 urm.

[9] Doc. 14 sept. 1299, *ibid.*, XII, vol. II, p. 468 urm.; 7 aprilie 1316, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 412, urm.; 6 ian. 1367, *ibid.*, XIV, vol. VI.

[10] Doc. din 1183, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 9 urm.

[11] Doc din 1248, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 426 urm.; cf. Janits, p. 78.

[12] Erben, p. 342 şi n. 1.

[13] Eckhart, *Pápai*, p. 717.

[14] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 375 urm. şi 418 urm.

cancelaria regală au fost adoptate de celelalte cancelarii din regatul Ungariei. În adevăr, ele se întîlnesc şi în documentele emise de mari dregători, între ei voievodul Transilvaniei, în acele ale vicevoievodului, ale oraşelor, ale episcopilor, ale locurilor de adeverire etc.

Forma obişnuită în privilegiile regale este încă de la începutul sec. al XIII-lea: *ad universorum notitiam tenore presentium pervenire volumus* [prin scrisoarea de faţă voim să ajungă la cunoştinţa tuturor] [1], cu unele variante [2]. În scrisorile regale deschise, de regulă, se întîlneşte de la sfîrşitul aceluiaşi veac, forma tipică ce înlocuieşte şi adresa generală: *memorie commendantes significamus quibus expedit universis presentium per tenorem* [prin cuprinsul celor de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor cărora se cuvine] [3]. Şi aici se pot semnala unele variante [4].

În documentele de o redactare şi mai simplă (acte de adeverire, rapoarte, mandate, misive) notificaţia se reduce la expresii ca: *notificamus, notum facimus* [facem cunoscut] [5], *noverint universi* [să ştie toţi] [6], *noverit vestra celsitudo* [să afle înălţimea voastră] [7], *noveritis* [aflaţi] [8], *damus pro memoria* [dăm de ştire] [9], *scitote* [să ştiţi] [10], *sciturì* [veţi şti] [11].

Notificaţia poate fi aşezată uneori în fruntea actului [12], alteori după salutaţie [13]. Adesea în scrisorile deschise ea se contopeşte cu adresa generală [14] sau chiar o înlocuieşte, după cum am amintit.

Cînd ea urmează după preambul — acesta e cazul tipic, — tranziţia la notificaţie se face cu ajutorul unei locuţiuni adverbiale ori mai ales a unei conjuncţii conclusive: *hinc est, proinde* sau *eapropter* [drept aceea], iar legătura cu formula următoare, cu expoziţia, se face prin conjuncţia *quod* [că].

c) Expoziţia (sau naraţia), arătînd împrejurările sau motivele directe — spre deosebire de consideraţiile generale din preambul — care au determinat darea actului, prezintă şi în materialul seriei transilvănene, ca de obicei, forme din cele mai variate, după obiectul şi categoria documentelor. De aceea, contrar caracterului de şablon al celor mai multe formule, expoziţia, la fel cu dispoziţia ce-i urmează şi cu care adeseori se leagă, se amestecă sau se contopeşte în aceeaşi construcţie gramaticală, avînd o redactare mai

[1] Doc. după 30 noiembrie 1223, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI-XIII, p. 379 urm.

[2] Doc. 11 dec. 1351, *ibid.*, XIV, vol. V. Variantă voievodală (ce se întîlneşte, contrar afirmaţiei lui Janits, p. 78): doc. din 1248, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 426 urm.; orăşenească: 20 dec. 1268, *ibid.*, vol. II, p. 498 urm.; conventuală: 26 iulie 1351, *ibid.*, XIV, vol. V.

[3] Doc. 21 mai 1290, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 504; 8 mai 1419, *Ub.*, IV, p. 83.

[4] Doc. 19 sept. 1341, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 587. Variantă voievodală: 21 dec. 1284, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 267 urm.; vicevoievodală: 29 ian. 1341, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 574; scaunele săseşti: 9 noiembrie 1376, *ibid.*, vol. VII.

[5] Registrul de la Oradea, anul 1216, p. 81, nr. 162; a. 1221, p. 121, nr. 310.

[6] Doc. din 1277, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 501 urm.

[7] Doc. 14 apr. 1330, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 403 urm.; 22 sept. 1366, *ibid.*, vol. VI.

[8] Doc. 3 martie 1320, *ibid.*, vol. I, p. 424 urm.; 2 febr. 1360, *ibid.*, vol. V.

[9] Doc. 31 mai 1291, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 509 urm.

[10] Doc. 1 mai 1388, Arh. ist., CCVI; 26 iunie <circa 1396> şi 8 dec. 1418, *Teleki*, I, p. 254 şi 437.

[11] Doc. 5 noiembrie 1426, *Ub.*, IV, p. 259.

[12] Doc. 7 oct. 1302, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 21.

[13] 22 sept. 1326, *ibid.*, vol. II, p. 381 urm.

[14] Doc. din 1165, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 356 urm.

liberă şi mai mlădioasă. Aceasta nu exclude însă unele expresii stereotipe, măcar în aceeaşi categorie juridică de acte[1]. Pe de altă parte, aceste două formule prin cuprinsul lor sînt, după cum vom vedea, cele mai preţioase pentru informaţia istorică dintre toate elementele constitutive ale documentului.

În multe cazuri, după cum rezultă din seria Transilvania, expoziţia menţionează o cerere, plîngere, înştiinţare verbală, scrisoare sau vreun alt element asemănător care determină pe emitent să dea actul, înafară bine înţeles de împrejurarea cînd acesta ia naştere chiar din iniţiativa, reală sau formală, a emitentului, motivată prin invocarea unor argumente religioase (mîntuirea sufletului)[2] sau morale (datoria puterii regale, împlinirea unei promisiuni)[3], motivare care poate folosi expresii similare cu acelea din preambul, dar mai simple.

Cererea, frecventă în actele de danii, cîteodată e însoţită de intervenţia unor persoane influente: de ex. în actele regale, de intervenţia reginei[4] sau în cele papale de aceea a regelui în favoarea destinatarilor (episcopi, canonici)[5]. Pe lîngă cerere şi intervenţie, figurează în unele cazuri consimţămîntul ori sfatul demnitarilor regatului,[6] respectiv al cardinalilor,[7] sau în actele episcopale, al capitlului[8]. În actele regale de danii, uneori şi în cele de confirmare, expoziţia menţionează sau înşiră chiar amănunţit privilegiile donatarului ori « slujbele pline de credinţă şi vrednice de laudă » care sînt chemate să justifice donaţia. Această menţiune se face în fraze retorice şi elogioase, dintre care unele—începînd cu a doua jumătate a sec. al XIII-lea—se cristalizează treptat în forme tipice,[9] pe care le întîlnim pînă în sec. al XVIII-lea[10]. Din această parte a expoziţiei putem afla date biografice, genealogice, dar mai ales ştiri despre acţiunile militare sau politice în care destinatarul a jucat un rol (lupte interne şi războaie externe, năvăliri tătăreşti, solii, etc.) şi care sînt povestite «pentru ca să nu fie întunecate de rugina vremurilor viitoare » [11].

În actele de confirmare, de transcriere sau în rapoarte se reproduc textual în cadrul expoziţiei documente anterioare[12]. Alteori, tot în această formulă, ni s-a păstrat rezumatul multor acte dispărute[13] .

---

[1] Expoziţia uneori, în actele de redactare mai simplă, poate să lipsească: de ex. în mandatul regal din 30 dec. 1359, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V.

[2] Doc. din 1183; <după 7 mai> 1211, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 9 urm. şi 150 urm.

[3] Doc. din 1217, *ibid.*, p. 164 urm.; 28 mai 1317, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 275.

[4] Doc. din 1202, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 20; 30 ian. 1273, *ibid.*, vol. II, p. 155 urm.

[5] Doc. 3 iulie 1320, *ibid.*. XIV, vol. I, p. 365 urm. Cf. mai sus, p. 42.

[6] Doc. din 1165, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 4; 5 dec. 1262, *ibid.*, vol. II, p. 44 urm.; 7 apr. 1406, *Ub.*, III, p. 401—403. Uneori acest lucru se menţionează în formula coroboraţiei (doc. din 1268, *Doc. priv. ist. Rom.*, XIII, vol. II, p. 56 urm.).

[7] Doc. 31 mai 1350, *ibid.*, XIV, vol. IV, nr. 791.

[8] Doc. din 1264, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 56 urm.

[9] Doc. din 1263 şi 1267, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 51 urm. şi 94 urm.; 21 iunie 1319, *ibid*, XIV, vol. I, p. 318 urm.: 12 iulie 1412, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 460.

[10] Cf. de ex. doc. 19 iulie 1715, la A. Sacerdoţeanu, *O diplomă de înobilare din Haţeg*, Braşov, 1937 (extr. din « Ţara Bîrsei », IX, nr. 2, 1937), p. 4 şi urm.

[11] Doc. 13 apr. 1264 (*Doc. priv. ist. Rom.*, XIII, vol. II, p. 62 urm.) în parte se regăseşte textual în doc. 30 oct. 1350 (*ibid.*, XIV, vol. IV, p. 556 urm.).

[12] Doc. din 1257, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 24 urm.; 28 noiembrie 1303, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 36; 14 apr. 1330, *ibid.*, vol. III, p. 403 urm. În actele papale documentele anterioare sînt reproduse în cadrul dispoziţiei (doc. 15 iunie 1198, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 13; 20 iulie 1250, *ibid.*, p. 343).

[13] Doc. din 1261, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 497; 28 sept. 1304, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 41.

În actele de adeverire, emanate în majoritatea cazurilor de la capitluri sau conventuri, expoziţia cuprinde menţiunea înfăţişării sau reprezentării legiuite a celor ce-şi fac, înaintea acestor aşezăminte, declaraţiile lor în felurite tranzacţiuni (danie, vînzare-cumpărare, împărţire, zălogire, împăcare, întîmpinare, testament etc.). Formula s-a statornicit, şi în acest caz, în unele expresii tipice, ca de ex.:... *in nostri presentia personaliter constituti, confessi sunt oraculo vive vocis*... [venind ei înşişi în faţa noastră... au mărturisit prin viu grai], formulă care cunoaşte şi variante amplificate [1].

Uneori, mai ales în mandatele scurte, expoziţia lipseşte [2].

d) Dispoziţia — formula următoare — obiectul însuşi al documentului, deci din punct de vedere diplomatic partea sa cea mai importantă, exprimă voinţa, hotărîrea, porunca, îndemnul sau cererea emitentului, fiind rezultatul sau concluzia faptelor şi a împrejurărilor arătate în expoziţie. Din punct de vedere istoric însă putem observa — fără intenţia de a face o demarcare rigidă — că în timp ce expoziţia ne oferă între altele, după cum am văzut, mai ales date militare şi politice, dispoziţia, în documentele seriei Transilvania, cuprinde numeroase informaţii despre dezvoltarea social-economică şi juridică, date privitoare la clase şi pături sociale, instituţii, drepturi privilegiale, sarcini iobăgeşti, dări statale, dijme bisericeşti, începuturile vieţii orăşeneşti etc.

Fireşte, forma şi amploarea dispoziţiei depind de natura documentului. Într-un mandat sau act de confirmare ea se poate rezuma la o expresie dispozitivă sau la o încuviinţare generală, drept urmare logică, bunăoară a cererii înfăţişate amănunţit în expoziţie [3]. În alte cazuri — în privilegii solemne, în acte cu caracter legislativ sau statutar — proporţiile celor două formule se inversează [4]. Mai rar, ele se echilibrează, ambele fiind bine distincte şi dezvoltate. [5]

În general dispoziţia caută să excludă orice îndoială sau contestaţie de natură juridică. De aceea voinţa emitentului este exprimată printr-o înşirare de verbe dispozitive, mai mult sau mai puţin sinonime. De exemplu în actele de danie întîlnim, în legătură cu moşiile, expresia stereotipă: *sibi... dedimus, donavimus et contulimus perpetuo possidendas, tenendas et habendas* [i-am dat, i-am dăruit şi i-am hărăzit... ca să le stăpînească, să le ţină şi să le aibă pe veci] [6]. În sec. al XIV-lea în actele de adeverire ale capitlurilor şi conventurilor aceste verbe sînt puse atît la mai mult ca perfect cît şi la perfectul simplu, pentru a arăta că transacţia respectivă fusese încheiată mai întîi (neoficial şi verbal) între părţi, care apoi au repetat-o (pentru a fi consemnată în scris şi a-i da o valoare juridică) şi în faţa capitlului sau conventului: *perpetuo et irrevocabiliter dedissent donassent et contulissent, immo dederunt, donarunt et contulerunt coram nobis possidendam* etc. [o dăduseră, o dăruiseră şi o hărăziseră, ba chiar au dat-o, au dăruit-o şi au hărăzit-o în faţa noastră, ca s-o stăpînească pe veci şi nestrămutat] [7].

---

[1] Doc. 19 sept. 1307, *Documente privind istoria Romîniei*, p. 390; 30 mai 1330, *ibid.*, vol. II, p. 324 urm.

[2] Doc. 30 dec. 1359, *ibid.*, vol. V.

[3] Doc. din 1230 şi 11 oct. 1234, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 242 urm. şi 273 urm.

[4] Doc. din 1222 (bula de aur), *ibid.*, p. 189 urm.; 8 mai 1342, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 84 urm.; 9 noiembrie 1376, *ibid.*, vol. VII.

[5] Doc. 16 apr. 1204, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 28; 29 ian. 1322, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 29 urm.

[6] Doc. 28 noiembrie 1321, *ibid.*, p. 348 urm. Cf. şi Szentpétery, *Oklt.*, p. 103.

[7] Doc. 14 apr. 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 422 urm. Cf. şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 418—419.

În actele de danii şi în general de proprietate ale seriei ardelene, dispoziţia cuprinde sporadic, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea şi tot mai frecvent în veacul următor, o lungă înşirare de apartenenţe (pămînturi lucrate şi nelucrate, vii, livezi, fînaţe, păduri, heleşteie, case, slugi etc.) şi venituri ale moşiilor, urmate adeseori de descrierea hotarelor. Spre deosebire de documentele apusene, unde această *formula pertinentiarum* [f. de apartenenţă] este convenţională, adeseori chiar fictivă — în sensul că moşia nu cuprindea toate bunurile pe care formula le enumeră [1], dar dacă ele existau într-adevăr, atunci trebuiau să-i aparţină, — rezultă din documentele seriei noastre că apartenenţele specificate (în majoritatea cazurilor şi în secolele amintite) erau reale, întrucît nu se repetă mecanic şi nu par să fie în contrazicere cu datele mediului geografic, deşi sub influenţa formularelor, prezintă în multe cazuri o redactare asemănătoare [2]. De cele mai multe ori însă formula e mai simplă: *cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad ipsam ‹portionem possessionariam› spectantibus* [împreună cu toate folosinţele şi cu cele ce ţin de acea ‹ parte de moşie ›, de orişice fel ar fi ele] [3].

În mandatele regale către slujbaşi şi supuşi, inclusiv locurile de adeverire, voinţa regelui este exprimată mai ales prin formula *precipiendo mandamus* [punînd în vedere, poruncim] [4], în timp ce palatinul, judele curţii regale, precum voievodul Transilvaniei: în actele lor adresate aceloraşi aşezăminte, din consideraţiile ierarhice pe care le-am amintit, întrebuinţează expresia *petimus* ‹sau *requirimus*› *diligenter* [cerem ‹sau rugăm› stăruitor] [5]. Aceste expresii se leagă de expoziţie mai ales prin conjuncţiile *super quo, unde, quare* [drept aceea], *ideo* [aşadar]. Uneori întîlnim şi fraze de legătură cuprinzînd elemente asemănătoare celor din preambul [6].

În mandatele papale *(mandamenta)* către membrii clerului voinţa pontificelui roman este exprimată de obicei prin formula *per apostolica scripta mandamus* [7]. În scrisorile adresate suveranilor şi membrilor ierarhiei laice, papa se mărgineşte, de regulă, să-i roage, să-i sfătuiască şi să-i îndemne [8]. În unele cazuri însă adaugă şi o poruncă [9].

e) Sancţiunea, avînd drept scop să asigure respectarea sau executarea dispoziţiei, cuprinde una sau mai multe clauze, al căror număr şi natură

---

[1] Giry, II, p. 551; cf. Fejérpataky László, *A pannonhalmi apátság alapitó oklevele* [Actul de întemeiere a abaţiei din Pannonhalma], Budapesta, 1878, p. 187—188.

[2] Doc. 12 oct. 1265, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XII, vol. II, p. 76 urm.; ‹după mai › 1290 şi ‹1292 › *ibid.*, p. 325 urm. şi p. 382 urm.; 9 iunie 1303, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 27 urm.; 12 apr. 1325, *ibid.*, vol. II, p. 146 urm.; 14 apr. 1348 *ibid.*, vol. IV, p. 422 urm. Variante mai importante: 7 iulie 1387 (dat de regina Maria), transumpt în actul (aceleiaşi) din 23 iulie 1387, Arh. ist., CCVII; 10 iulie 1387 (emis de regele Sigismund), *ibid.*, XLV.

[3] Doc. 9 febr. 1392, *Ub.*, III, p. 37—38. Formula are şi variante.

[4] Doc. 13 mai 1350, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 696 urm.

[5] Doc. 24 martie 1347, *ibid.*, p. 340 urm. Fireşte subalternilor li se adresează şi ei sub formă de poruncă: doc. 22 apr. 1322, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 40; 31 oct. 1338, *ibid.*, vol. III, p. 486. Vicevoievozii folosesc uneori varianta *petimus reverenter* [rugăm cu plecăciune], *ibid.*, doc. 14 dec. 1360, vol. V.

[6] Doc. 12 iunie 1373, *ibid.*, vol. VII.

[7] Doc. 16 sept. 1204, *ibid.* XI—XIII, vol. I, p. 367 urm. Cf. mai sus, p. 40.

[8] Doc. 20 mai şi 23 iulie 1290, *ibid.*, XII, vol. II, p. 318 urm. şi 331 urm.

[9] Doc. 17 oct. 1301, *ibid.*, XIV, vol. I, p. urm.; 31 mai 1303, *ibid.*, p. 25 urm.; 20 sept. 1338, *ibid.*, vol. III, p. 483 urm.

depind de mai mulţi factori, ca de ex. categoria, epoca şi cancelaria din care face parte documentul. Uneori — chiar şi în cazul nostru — sancţiunea se leagă strîns de dispoziţie, cu sfîrşitul acesteia sau este înglobată în ea, iar alteori cu coroboraţia, deci cu cele două formule care o încadrează. Pot fi şi cazuri cînd ea lipseşte [1]. În materialul seriei Transilvania întîlnim de asemenea toate clauzele tipice. Ele au un caracter mai stereotip în actele papale, potrivit unei practici de cancelarie mai vechi, mai intense şi mai sistematizate.

Astfel *clauza injonctivă* impune, sub formă imperativă, respectarea dispoziţiei din act. E o formulă ce apare uneori în actele regale. Dăm aici partea esenţială a acestei clauze dintr-un act de confirmare al lui Bela al IV-lea în favoarea cavalerilor ioaniţi din 29 ianuarie 1230, omiţînd tranziţia retorică prin care se leagă de dispoziţie:. . . *ideo hec omnia supra dicta volumus et mandamus nostris et successorum nostrorum temporibus integraliter observari*. . . [de aceea voim şi poruncim ca toate cele înşirate mai sus să se păzească întru totul în vremea noastră şi a urmaşilor noştri] [2].

Clauza prohibitivă, care interzice călcarea dispoziţiei din act, este deosebit de frecventă în mandatele regale [3], confundîndu-se uneori cu dispoziţia [4], care ia în acest caz aspectul unei « dispoziţii prohibitive »[5]. Forma sa e variată şi în general scurtă. În sec. al XIII-lea şi al XIV-lea, în ea se face apel cînd la teama de mînia regelui [6], cînd la preocuparea pe care trebuie s-o aibă eventualii împotrivitori de a nu-l jigni, ci de a-şi păstra dragostea şi mai ales milostivirea sa. Clauza prohibitivă seamănă deci, ca rost, cu cea injonctivă, doar construcţia sa gramaticală e deosebită. În redactarea ei această clauză prezintă unele influenţe ale actelor papale şi imperiale [7].

Probabil înrîuririi acestora din urmă [8] se datoreşte şi expresia *sub obtentu gratie nostre* [9]. De ex.. . *sub obtentu plenioris gratie nostre districtissime precipimus... quatenus... nullus*. . . [poruncim cu cea mai mare străşnicie, că, dacă vrea să dobîndească o mai mare milostivire din partea noastră, nimeni să nu...] [10]. Alt exemplu: *Obtentu nostre gratie secus non facturus* [altfel să nu faci dacă vrei să păstrezi milostivirea noastră] [11]. Din aceste deo-

---

[1] Doc. din 1202, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 20.

[2] *Ibid.*, vol. I, p. 406. Actul acesta cuprinde în continuare o clauză rezervativă şi una prohibitivă.

[3] Se găseşte uneori şi în acte care nu sînt regale (doc. din <5—7> aug. <1315—1318>, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 238 urm.; 8 sept. 1331, *ibid.*, vol. III, p. 30 urm).

[4] Doc. din 1289, *ibid.* XIII, vol. II, p. 306.

[5] Erben, p. 359, n. 1. Cf. doc. 31 oct. 1338, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 486 (act voievodal).

[6] Doc. din 1317, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 168 urm.; 10 iulie 1331, C, XIV, vol. III, p. 24 urm.

[7] Eckhart, *Pápai*, p. 719. (A se compara actul regal din 10 iulie 1331 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 24 urm.) cu cel pontifical din 20 dec. 1191 (*ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 360 urm.). Pentru o formă mai veche a acestei clauze combinată cu cea spirituală, formă influenţată de asemenea de către cancelaria papală, vezi mai jos. Cf. şi doc., 29 ian. 1238 (*ibid.*, p. 406 urm.).

[8] Exemple din I-a jumătate a sec. al XII-lea în *Monumenta Germaniae Historica, Diplomata* [Izvoarele istoriei Germaniei, Diplome], tom. VIII, Berlin, 1927, p. 61—62, 185—186. Cf. Bezsák, p. 16.

[9] Cu sensul de *intuitu* [consideraţie, ţinere, păstrare] sau *pro gratia nostra* [pentru milostivirea noastră]: doc. 22 oct. 1382, *Ub.*, II, p. 582.

[10] Doc. 29 ian. 1322, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 349 urm.

[11] Doc. 6 apr. 1331, *ibid.*, vol. III, p. 9 urm; cf. 16 doc. 1351, *ibid.*, vol. V. Variantă mai dezvoltată: doc. 9 apr. 1418, *Ub.*, IV, p. 70—72.

sebite variante se cristalizează formula mai scurtă: *Aliud* <*secus*> *non facturi* [altfel să nu faceţi][1], care va deveni cea mai frecventă clauză prohibitivă în actele latine din Ungaria şi Transilvania. Formula e frecventă şi în documentele latine ale cancelariei domneşti din Ţara Romînească şi în cele slavo-romîne privind mai ales relaţiile cu Braşovul în sec. al XIV şi al XV-lea[2]. În scrisorile papale solemne şi în bulele propriu-zise clauza prohibitivă are forma stereotipă: *Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire* [nimănui deci să nu-i fie îngăduit a călca acest act de întărire al nostru sau să se abată de la el printr-o nesocotită îndrăzneală][3]. Întîlnim o parafrazare a acestei formule şi într-un act de confirmare emis de Sigismund, în calitatea sa de rege al romanilor[4].

Clauza derogativă se întîlneşte în mandate, este frecventă şi uneori foarte dezvoltată în actele bisericeşti, mai ales în cele papale. Prin ea se cere aplicarea dispoziţiei chiar cînd aceasta ar fi contrară unor acte anterioare (privilegii, scutiri, decrete papale, hotărîri sinodale), ceea ce înseamnă deci o derogare faţă de acestea, sau neluarea în seamă a unui apel ori împotriviri fie chiar legale. Clauza aceasta începe cu expresia consacrată: *non obstante* sau *non obstantibus* [fără a ţine seama, nefiind piedică]. Exemple: *non obstante contradictione* etc. [fără a ţine seama de împotrivirea etc.][5], *non obstantibus exemptionis* <*l*> *et quibuslibet aliis privilegiis*, *indulgentiis*, *gratiis et litteris apostolicis* etc. [fără a ţine seama de vreo scutire sau de orice alte privilegii, îngăduinţe, milostiviri şi scrisori apostolice etc.][6]; *occasione qualibet seu auxilio iuris canonici vel civilis penitus non obstante* [neţinîndu-se nicidecum seama seama de vreun pretext sau de vreun ajutor al dreptului bisericesc sau mirean][7].

Clauza rezervativă, prin care se păstrează drepturile terţei persoane sau chiar ale emitentului — drepturi care nu pot fi prejudiciate de dispoziţia din act — figurează uneori în documentele latino-ungare[8] şi în cele de numire în beneficiile bisericeşti[9]. Cîteodată ea este exprimată prin formula *sine* <*absque*> *preiudicio iuris alieni* [fără vătămarea dreptului altuia][10] sau *salvo iure alieno* [păstrîndu-se dreptul altuia][11]. În rezoluţiile papilor de la Avignon, în a doua jumătate a sec. al XIV-lea, pe suplici întîlnim formula:

---

[1] Doc. 30 martie 1326 şi 13 martie 1328, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 179 şi 250; 21 oct. 1410, *Ub.*, III, p. 498—499.

[2] Doc. 20 ian. 1368, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI; 25 noiembrie 1369, *ibid.*, B, XIII—XV, p. 293 urm.; I, Bogdan, p. XLI, p. 7, 14—15, 19—21 etc.

[3] Doc. 20 dec. 1191, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 360 urm.; cf. 19 apr. 1218, *ibid.* p. 372 urm.; 2 iulie 1320, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 363.

[4] Doc. 31 dec. 1426, Pesty-Ortvay, I, p. 602—604.

[5] Doc. 6 oct. 1341, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, nr. 59.

[6] Doc. 1 oct. 1326, Theiner, *Mon. Hung.*, I, p. 506—507; cf. regest, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 201.

[7] Doc. 14 sept. 1364, *ibid.*, vol. VI. În suplicile adresate papei se întîlneşte uneori, la sfîrşit, expresia *cum non obstantibus et clausulis opportunis* [împreună cu < arătarea îngrădirilor > de care nu trebuie să se ţină seamă şi cu încheierile cuvenite] (doc. din 1382—1387, *Ub.*, II, p. 536—565). E vorba de clauzele pe care solicitantul doreşte ca să fie cuprinse în bula pontificală ce urmează să fie întocmită.

[8] Doc. 23 martie 1266, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 82 urm.

[9] Doc. 30 mai 1308, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 65 urm.

[10] Doc. 21 martie 1334, *ibid.*, vol. III, p. 318 urm.; 19 iunie 1376, *ibid.*, vol. VII.

[11] Doc. 15 iunie 1377, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII, anexă; 25 sept. 1437, *Ub.*, IV, p. 642—643.

fiat nisi alteri fuerit ius quesitum [se încuviinţează, dacă nu se cere un drept cuvenit altuia][1].

Clauza renunţiativă, care figurează — încă din a doua jumătate a sec. al XIII-lea — mai ales în învoieli, arată de obicei în cazul nostru, că cei care le contractau: *omni ius omnique proprietati... renuntiassent* etc. [renunţaseră la tot dreptul şi la toată proprietatea][2], specificîndu-se uneori că *nullum ius nullamque dominii proprietatem... relinquentes* sau *sibi reservando* [nepăstrîndu-şi nici un drept de proprietate şi nici o stăpînire][3] asupra bunului sau bunurilor în legătură cu care se face învoiala. Uneori formula are un caracter mai general. De ex. într-un act al lui Ştefan, « regele cel tînăr » şi duce al Transilvaniei, din 5 dec. 1262, se renunţă, « la toate excepţiile de drept şi de fapt » în legătură cu nişte acte ale regelui Bela al IV-lea[4]. Alteori ea cuprinde chiar excepţii, deci e combinată cu clauza rezervativă[5].

Clauza obligativă este frecventă în seria Transilvania. În actele de adeverire o întîlnim sub forma obligaţiilor ce-şi iau părţile contractante pentru a întări învoielile pe care le încheie. Printre ele figurează mai ales « cauţiunea expeditorie », adică îndatorirea de a apăra *propriis laboribus et expensis* [cu a sa osteneală şi cheltuială], ce şi-o ia una din părţi faţă de cealaltă, dacă aceasta ar fi trasă în judecată de o terţă persoană în legătură, bunăoară, cu o moşie vîndută[6] ori zălogită sau în legătură cu plata unei sume de bani[7]. O altă obligaţie frecventă, în aceleaşi acte, este plata la termenul stabilit[8]. În cazul contrar se prevăd amenzi, printr-o clauză, următoare, despre care vom vorbi. Uneori dispoziţia actului este însoţită de obligaţia luată prin făgăduială solemnă[9] sau sub jurămînt *(fide data... promisimus)*[10], arătîndu-se — în cazul unor acte deosebit de importante — că jurămîntul s-a depus cu mîna pe evanghelie *(corporaliter)*[11] sau pe moaşte, de ex. « pe preasfîntul cap al preafericitului rege Ladislau », la Oradea[12].

Clauza cominatorie, spre deosebire de sensul generic al clauzei prohibitive, ameninţă chiar cu pedepse pe călcătorii eventuali ai dispoziţiei din

---

1 Doc. 9 dec. 1353 şi 14 iunie 1355, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V. Se întîlnesc şi variantele: *dummodo non fuerit alteri ius quesitum* (doc. 30 ian. 1361, vol. V) şi *tamen non fuerit alii seu aliis ius quesitum* (Kehr, p. 100).

2 Doc. 7 apr. 1342, *ibid.*. XIV, vol. IV, p. 71 urm.

3 Doc. 8 ian. 1339, *ibid.*, vol. III, p. 495 urm.; cf. 24 apr. 1344 şi 1 mai 1345, *ibid.*, vol. IV, p. 182 şi 237 urm. Asupra importanţei acestei clauze atrage mai tîrziu atenţia Werböczy: ea înseamnă că bunul înstrăinat nu se mai putea întoarce în nici un caz în proprietatea vînzătorului sau a urmaşilor săi, în cazul stingerii familiei cumpărătorului acest bun trecînd în dreptul de danie al regelui (*Tripartitum*, partea I, titlul 69). Cf. şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 523.

4 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 44 urm.

5 Doc. 6 oct. 1329, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 302.

6 Doc. din 1291, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 351; 9 iunie 1303 (unde, fiind vorba de un schimb de moşii, obligaţia e reciprocă pentru cele două părţi), *ibid.*, XIV, vol. I, p. 27 urm.

7 Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 528, 530.

8 Doc. 2 iunie 1304, *Doc. priv. ist. Rom.*. C, XIV, vol. I, p. 39 urm.

9 Doc. 10 apr <1329>, *ibid.*, vol. II, p. 275 urm.

10 Doc. 2 iunie 1247, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 422 urm.

11 Doc. 5 dec. 1262, *ibid.*, vol. II, p. 44 urm.; <sfîrşitul febr.> 1318, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 287 urm.

12 Doc. din 1273, *ibid.*, p. 153 urm. Sub influenţa dreptului roman făgăduiala solemnă se cheamă uneori, ca şi în Europa apuseană: *stipulatio.* (Giry, II, p. 574). De ex. *sollemni stipulatione*: doc. 2 noiembrie 1355, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, (rezumat într-un act din 9 apr. 1390).

act. Pedeapsa poate fi temporală *(pena temporalis)* sau spirituală *(p. spiritualis)*.

Prima cuprinde o sancţiune «lumească»: ameninţarea cu «judecata regală», cu «pedeapsa cuvenită» din partea regelui[1]. Dar de cele mai multe ori este vorba de o amendă *(pena pecuniaria)*[2] în actele locurilor de adeverire, în cele emise pe teritoriul săsesc[3] etc. În actele locurilor de adeverire se întîlneşte adeseori expresia *cum <sub> pena dupli* [cu pedeapsa plăţii îndoite] în sarcina părţii care n-ar respecta sorocul învoielii[4].

Cea de a doua — adică pedeapsa spirituală — ameninţă cu sancţiuni de ordin religios. În actele papale *(littere de iustitia, littere executorie)*, prin care se ordonă felurite anchete, se aminteşte în general de «pedepse bisericeşti» *(censure ecclesiastice)* la adresa celor ce nu s-ar supune împuterniciţilor sau «judecătorilor» delegaţi de papa[5]. În alte documente pontificale mai solemne *(littere cum filo serico)* după clauza prohibitivă, menţionată mai sus, găsim formula stereotipă a ameninţării cu urgia divină: *Si quis autem hoc attentare presumpserit, indignationem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorurum eius noverit se incursurum* [iar dacă cineva ar cuteza să încerce acest lucru, să ştie că îşi va atrage mînia atotputernicului dumnezeu şi a apostolilor săi, fericiţii Petru şi Pavel][6]. O variantă a acestei formule se întîlneşte şi într-un act al lui Andrei al II-lea, care cuprinde însă şi o aluzie la «străşnicia mîniei regeşti»[7]. Dar asemenea ameninţări cu pedepse divine, în actele seriei Transilvania n-au, în sec. al XII—XV-lea, amploarea bine cunoscută a «blestemului cel mare» din documentele slavo-romîne[8]. Într-un act latin de danie al lui Vladislav I, domnul Ţării Romîneşti, cu privire la mai multe moşii din ţinutul Făgăraşului, formula de blestem prezintă un interesant compromis: invocarea blestemului lui dumnezeu, al maicii domnului şi al tuturor sfinţilor (imprecaţie bisericească răsăriteană, folosită în documentele slavo-romîne), la care se adaugă blestemul «sfinţilor regi Ştefan, Ladislau şi Emeric» (din calendarul catolic maghiar)[9].

În actele emise de papa şi de demnitarii eclesiastici (legaţi papali, episcopi etc.) pedeapsa spirituală mai apare — după cum ne arată şi seria Transilvania — sub forma ameninţării cu excomunicarea din sînul bisericii

---

[1] Doc. din 1221, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI —XIII, vol. I, p. 178; 16 dec. 1256, *ibid.*, vol. II, p. 493 urm.

[2] Doc. din 1183, *ibid.*, XI—XIII, vol. I, p. 9 urm.; 29 martie <1256>, *ibid.*, vol. II, p. 15 urm. Această pedeapsă se întîlneşte curent în actele imperiale (J. F. Böhmer, p.192—193, 574—576 etc.).

[3] Doc. 20 aug. 1357, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 9 noiembrie 1376, *ibid.*, vol. VII; 23 martie 1397, *Ub.*, III, p. 175—176.

[4] Doc. 2 iunie 1304, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 39 urm.; 22 martie 1341, *ibid.*, vol. IV, p. 18.

[5] Doc. 23 dec. 1232 şi 25 aug. 1236, *ibid.*, XI —XIII, vol. I, p. 259 şi 296 urm.; 13 ian. 1308, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 63 urm.

[6] Doc. 20 dec. 1191, *ibid.*, XI — XIII, vol. I, p. 360 urm., 11 oct. 1307, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 58 urm.; 21 martie 1437, *Ub.*, IV, p. 625.

[7] Doc. din 1206, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 32 urm.

[8] I. Bogdan, p. XLI.

[9] Doc. 16 (corect: 15) iulie 1372, *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII — XV, p. 23 urm. Pentru formula de blestem din actele slavo-moldovene şi slavo-muntene: D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticii vechi moldoveneşti*, în «Rev. ist. rom.», 1934, p. 116—119; Idem, *Diplom. slavo-rom.*, loc. cit., 1937, p. 269—278, mai ales p. 269 şi n. 4.

catolice, sancţiune folosită adeseori în legătură cu treburi foarte lumeşti: conflicte de jurisdicţie, cotropirea moşiilor bisericeşti de către laici, neplata dijmei eclesiastice etc. [1] În documentele regale şi chiar în alte acte laice găsim uneori, în sec. al XII—XIV-lea, formule sau menţiuni propriu-zise de blestem *(anathema, excommunicatio)*[2]. Ele sînt însă foarte rare, ca de altfel şi în Europa apuseană, unde asemenea clauze dispăr treptat din actele profane în cursul sec. al XII-lea, după o perioadă în care au fost folosite pînă la abuz [3].

f) Coroboraţia, formulă cu care de regulă se încheie textul, enunţă redactarea actului şi mai ales modul sau semnele de întărire care dovedesc autenticitatea şi puterea sa legală. Forma ei se deosebeşte după timp, loc şi natura documentelor, putîndu-se totuşi distinge cîteva tipuri principale, în jurul cărora se grupează o serie de variante, unele mai scurte, altele mai dezvoltate. Uneori, începînd cu a doua jumătate a sec. al XIII-lea, coroboraţia lipseşte, îndeosebi în actele de redactare simplă, de ex.: în mandate, rapoarte[4] etc. Ca şi notificaţia, ea lipseşte de obicei din documentele papale, cu excepţia celor emanate în intervalul dintre alegerea şi sfinţirea papilor şi înafară de breve: o nouă categorie de acte pontificale ce apare în sec. al XV-lea [5].

Privită sintetic, coroboraţia în documentele seriei Transilvania cuprinde elemente variate. De obicei o întîlnim în cadrul unei propoziţii finale care începe cu conjuncţia *ut* (pentru ca) sau ni se oferă, în alte întorsături de stil, un fel de motivare a coroboraţiei sub formă de menţiuni în legătură cu « amintirea » şi tăria « veşnică » [6] a documentului, care « să nu se şteargă », actul să nu poată fi pus la îndoială, să nu poată fi schimbat sau călcat de emitent ori de urmaşii săi, sau de altcineva, nici «de viclenia sau înşelătoria oamenilor» [7]. Coroboraţia mai poate cuprinde menţiuni în legătură cu cererea destinatarului şi calificarea ei (ca dreaptă, stăruitoare etc.) cu reamintirea obiectului actului. În coroboraţie pot figura chiar şi consideraţii generale de genul celor din preambul [8]. Urmează, în continuare, o altă propoziţie — miezul formulei — în care se enunţă darea actului sau ordinului de întocmire a acestuia; se întîlneşte eventual aluzia « din îndemnul dreptăţii obşteşti » (ca în actele de întîmpinare) [9], apoi ordinul de întărire a actului cu pecetea. Se indică adeseori şi natura documentului (privilegiu, scrisoare deschisă), precum şi felul peceţii (bulă de aur, pecete dublă, mare, mijlocie, mică, rotundă, inelară, secretă, privilegială, « memorială », « provincială », autentică, nouă, atîrnată, aplicată etc.), precizîndu-se uneori imaginea (tipul) şi numărul

---

[1] Doc. 19 iulie 1225, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI — XIII, vol. I, p. 281 urm.; 22 mai 1311, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 188 urm.; (două acte) 13 iulie 1321, *ibid.*, vol. II, p. 15 urm.; 25 ian. 1332, *ibid.*, vol. III, p. 254 urm.

[2] Doc. din 1165 şi 1222, *ibid.*, XI — XIII, vol. I, p. 4, şi p. 193 urm.; din 1268, *ibid.*, vol. II, p. 101; 27 dec. < 1312 >, *ibid.* XIV, vol. I, p. 204.

[3] A. de Boüard, I, p. 281.

[4] Doc. 21 aug. < 1284 >, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 262 urm.; 6 iulie 1337, *ibid.*, XIV, vol. III, p. 421 urm.; 9 aug. 1344 şi 18 febr. 1345, *ibid.*, vol. IV, 208 urm. şi 224 urm. Cf. şi un act episcopal de judecată (7 aug. 1285, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 277 urm.) sau documentele voievodale de aceeaşi natură (2 martie 1331, *ibid.*, XIV, vol. III, p. 8) ori de întărire (doc. din 1283, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 244).

[5] Fejérpataky — Áldásy, p. 19. Între documentele papale ale seriei Transilvania nu găsim exemple pentru această categorie de acte.

[6] Doc. din 1292, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 385 urm.

[7] 23 martie 1271, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 140 urm.

[8] Doc. <după 7 mai> 1211, *ibid.*, XI — XIII, vol. I, p. 369 urm.

[9] Doc. 5 febr. 1358, *ibid.*, XIV, vol. V.

peceţilor, precum şi numele posesorilor acestora, cînd actul se întărea cu mai multe peceţi. Cînd, în cazul unor acte de redactare mai simplă, amintite mai sus, lipseşte coroborația, atunci nu e menţionată nici pecetea, chiar dacă figurează pe act[1]. Se menţionează alături de pecete forma de chirograf a actului. Se arată eventual numărul de exemplare în care s-a întocmit documentul (de ex. în bula de aur din 1222, în actele locurilor de adeverire etc.). Fireşte, după cum rezultă chiar din cele arătate, toate aceste elemente nu se găsesc întrunite în formula de întărire a unui singur act, ci ele se deosebesc după natura documentului şi după alţi factori amintiţi mai sus.

În general formula coroboraţiei, care uneori e destul de amplă[2], tinde să se simplifice cu timpul. Sînt cazuri cînd ea nici nu este o formula distinctă din punct de vedere gramatical, ci se leagă în aceeaşi construcţie cu formula precedentă. În actele regale, alături de varianta care începe cu cuvintele *ut igitur <autem> hec* etc. [aşa dar <iar>, pentru ca aceasta etc.][3], care este mai frecventă pînă pe la mijlocul sec. al XIII-lea, din a doua jumătate a aceluiaşi veac, apare des o alta, mai scurtă: *in cuius rei memoriam <testimonium>* [spre amintirea <mărturia> cărui lucru][4]. Ambele tipuri de formule[5], care de altfel uneori se combină, figurează —de sigur sub influenţa cancelariei regale — şi în celelalte acte latino-ungare: voievodale şi vicevoievodale[6], orăşeneşti[7], în acelea ale locurilor de adeverire[8] etc.

Protocolul final (sau eschatocolul). E a treia şi ultima din părţile principale care alcătuiesc documentul şi începe de obicei, în seria Transilvania, cu formula datei[9].

a) Data, arătînd locul şi timpul întocmirii actului, prezintă o mare varietate în această serie. Deşi e vorba de un element esenţial din punct de vedere diplomatic şi de cea mai mare importanţă din cel istoric, s-au păstrat din

---

[1] Doc. 21 martie 1282, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 239—240. (cf. *Ub.*, I, p. 142); 30 mai (două acte) şi 1 iunie 1377 (vezi mai jos, p. 82 şi n. 3); 28 ian. 1408, *Ub.*, III, p. 446. Uneori coroboraţia lipseşte şi în privilegii: doc. 15 iulie 1391 şi 9 apr. 1408, *Ub.*, III, p. 37, 461—462.

[2] Doc. din 1268, 1287, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 99, 280—281.

[3] Doc. 21 martie 1240, *ibid.*,, XI — XIII, vol. I, p. 415 urm.; doc. din 1274, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 166 urm. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 103. În prima jumătate a sec. al XIII-lea, întîlnim şi varianta *Et ut istud eis ratum* etc. [şi pentru ca aceasta să aibă tărie pentru ei etc.], *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 153 urm., iar în sec. XIV varianta *in < ad > cuius rei veritatem* [spre adeverirea cărui fapt]: doc. 13 dec. 1349, *ibid.*, XIV, vol. IV p. 523 urm. Altă variantă: *in cuius rei evidentiam pleniorem et robur* [spre o mai deplină învederare şi tărie]; 27 sept. 1412 (act emis de voievodul Ştibor), *Hunyadm.*, II, p. 29—30.

[4] Doc. <după 6 aug.> 1289, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 309 urm.; 24 apr. 1353, *ibid.* XIV, vol. V.

[5] Ele prezintă asemănări cu cele folosite în Europa apuseană, mai ales în cancelaria imperială (Erben, p. 366—368).

[6] Doc. din 1248, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 426 urm.; doc. din 1282, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 235 urm. Cf. Janits, p. 79.

[7] Doc. 20 dec. 1268, XIII, vol. II, p. 115. Cf. Auner, p. 57.

[8] Doc. din 1265, 1268, 1269, < după mai > 1290, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 70-71, 98-99, 325 urm.; 1 iunie 1344, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 191 urm. Exemplele cu *testimonium* sînt mai numeroase în cazul locurilor de adeverire.

[9] Pentru această poziţie a datei în schema tipică a documentului cf. Giry, II, p. 529 şi A. de Boüard, I, p. 257. Szentpétery (*Oklt.*, p. 20), ca şi de altfel Redlich (în Erben, p. 24), dă întîietatea subscripţiei.

evul mediu, deci şi în materialul acestei serii, multe acte nedatate [1], dar mai ales cu data incompletă [2]. Totuşi numărul lor se răreşte treptat în cursul veacurilor. Locul datei nu e totdeauna acelaşi în cadrul documentului. Obişnuit ea se află în protocolul final, după coroboraţie şi înainte de subscripţie, cînd acestea există. În anumite categorii de acte, redactate în formă de proces verbal şi îndeosebi în cele notariale ea se află, de cele mai multe ori [3], în protocolul iniţial [4], iar alteori, în cazul nostru mai ales în actele locurilor de adeverire şi în cele judiciare, elementele sale, în parte sau mai rar în întregime, sînt înglobate în text [5]. Sînt cazuri cînd ea se îmbină cu alte formule, de ex. cu coroboraţia [6].

Forma datei este felurită şi în seria ardeleană: în majoritatea cazurilor ea începe cu *datum*, mai rar cu *date*, *datis*, *datis presentibus* [s-au dat cele de faţă], *factum* [făcut], *datum et actum* [dat şi intocmit], *datum (per manus)*, despărţit de *actum* [7], *acta sunt hec* [acestea au fost făcute]; în misive întîlnim: *scripta* [scrise] [8], iar uneori lipseşte orice menţiune de acest fel [9].

Elementele datei sînt topografice şi cronologice, dar pot lipsi fie unele, fie altele. Cele *topografice* arată numele locului în care sau lîngă care *(apud, iuxta, prope)* se dă actul, uneori cu o determinare mai precisă: cetate, mănăstire, sat, moşie, vale, rîu, cîmpie, livadă, pădure, tabără, oaste, adunare (congreg - ţie) generală. Sînt cazuri cînd se specifică şi ţara, ţinutul [10] ori dieceza [11]. Cînd e vorba de localităţi, se dau cîteodată precizări şi în cadrul acestora: reşedinţă [12], locuinţă [13]. Astfel în actele papale emise din Roma, se indică, în seria aceasta, reşedinţele pontificale de pe lîngă unele biserici din acest oraş: Sf. Petru *(Datum Rome apud sanctum Petrum* [Da , la Roma la Sf. P.] [14], Sf. Sabina [15], Santa Maria Maggiore [16], Sf. Apostoli [17] şi mai ales palatul de lîngă

---

[1] Doc. <circa 1222>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI — XIII, vol. I. p. 378; doc. din <1296—1301>, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 416 urm.; <înainte de 24 apr. 1371>, *ibid.*, XIV, vol. VII. În asemenea cazuri datarea aproximativă se face pe baza unei cercetări critice a documentului respectiv.

[2] Doc. 3 sept. <1260>, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 32 urm.; joi <1322—1328>, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 25. Vezi observaţia de la nota precedentă.

[3] Sînt şi excepţii, de ex.: 12 noiembrie 1432, *Ub.*, IV, p. 483 urm.

[4] Doc. 24 iulie 1311, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 192 urm.; 24 oct. 1351, *ibid.*, vol. V.

[5] Doc. 28 oct. 1299, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 472 urm.; 29 noiembrie 1353, *ibid.*, XIV, vol. V.

[6] Doc. 23 oct. 1371, *ibid.*, vol. VII.

[7] Doc. 22 apr. şi 28 iulie 1240, Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* [Regestele critico-diplomatice ale regilor dinastiei arpadiene], I, Budapesta, 1923, nr. 677 şi 689.

[8] Doc. 4 iulie <1402—1409>, *Ub.*, III, p. 276—277; 4 oct. 1429, *Teleki*, I, p. 523. Cf. şi p. 531, 540.

[9] Janits, p. 89.

[10] *Datum Albe in partibus Transsilvanis* [Dat la Alba Iulia în părţile Transilvaniei]: doc. 27 iulie 1344, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 629 urm. Întîlnim un caz cînd se indică numai ţinutul: « dat în Maramureş » (doc. 6 ian. 1272, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 147).

[11] În actele papale, în cazul localităţilor mai mici (Pont-de-Sorgues, Villeneuve-lès-Avignon).

[12] Doc. 16 (corect: 15) iulie 1372, *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII — XV, p. 294 urm.

[13] Doc. 10 mai 1372, *ibid.*, XIV, vol. VII.

[14] Doc. 19 iunie 1205, *ibid.*, XI — XIII, vol. I, p. 30.

[15] Doc. 12 martie 1287, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 282 urm.

[16] Doc. 14 dec. 1422, *Ub.*, IV, p. 174.

[17] Doc. 24 sept. 1427, Lukcsics, I, p. 198, nr. 964.

basilica Lateranului, fără a se mai arăta, în cazul din urmă, că e vorba de Roma [1]. În formula datei unui act regal figurează « casa ospitalierilor purtători de cruce ai sfîntului rege din Strigoniu » [2]. Dar asemenea precizări topografice sînt dese mai ales în actele notariale: la « Avignon, în palatul apostolic în care se împarte dreptatea » [3]. În actele emise de notarii publici în Transilvania, după 1350, se amintește mai cu seamă de bisericile sau casele parohiale în care ele au fost încheiate, cu specificări amănunțite ca « treapta » înaintea cutărui altar [4], sau « lîngă și în fața porților » bisericii [5], ori « odaia mare » a casei [6]. Uneori se determină și așezarea casei în interiorul localității [7] În privilegiile regale solemne lipsesc de regulă elementele topografice ale datei [8], întocmai ca și în actele locurilor de adeverire [9]. Dar în acestea din urmă localitatea e numită chiar în intitulație.

Elementele *cronologice* ale formulei de datare sînt variate și uneori complicate. Astfel, în seria Transilvania găsim cele mai multe din caracteristicile principale ale cronologiei apusene medievale din sec. XI—XV: anul erei creștine; anul domniei sau al pontificatului; indictionul, concurenta, epacta; stilurile de 1 ianuarie, 1 și 25 martie, 25 decembrie; calendarul roman și cel bisericesc, precum și «obiceiul boloniez » și chiar cel modern în ceea ce privește zilele lunii; sistemele medievale de denumire a zilelor săptămînii și ale împărțirii zilei, ca și datarea de la termenul menționat în text.[10] La acestea se adaugă ca particularități ale actelor latino-ungare data specială a unor elemente ale calendarului bisericesc (mijlocul păresimilor, sărbătoarea sf. Gheorghe etc.), precum și « lăsarea la vatră a oastei regești » ca element cronologic.

Ordinea elementelor topografice și cronologice în cuprinsul formulei de datare se deosebește după natura și proveniența actelor, fără a se putea vorbi de o consecvență riguroasă, în toate cazurile, nici măcar în cadrul aceleiași categorii de acte. De cele mai multe ori această ordine este următoarea: locul și timpul, iar în cadrul acesteia: ziua, luna, anul, ca să amintim doar elementele cronologice principale.

În actele latino-ungare pînă la domnia lui Bela al IV-lea (1235—1270) figurează de obicei numai anul ca element de datare. Apoi se înmulțește treptat numărul actelor cu data completă, pe care o poartă, în schimb, documentele papale și cele notariale[11] în toată perioada îmbrățișată de materialul seriei Transilvania.

Există uneori *contraziceri între elementele topografice și cele cronologice ale datei.* Amintim aici, în legătură cu materialul seriei ardelene, doar unele

---

[1] *Datum Laterani* [Dat în Lateran]: doc. 20 dec. 1191, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI — XIII, vol. I, p. 360 urm.

[2] Doc. sept. 1233, *ibid.*, p. 397 urm.

[3] Doc. 4 mai 1328, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 253 urm.

[4] Doc. 24 oct. 1351, *ibid.*, vol. V.

[5] Doc. 30 iunie 1414, *Ub.*, III, p. 602 urm.

[6] Doc. 26 iulie (corect: iunie) 1388, *ibid.*, II, p. 626—628. Exemple asemănătoare din Europa apuseană: Giry, II, p. 581—582.

[7] Doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 385 urm.

[8] Începînd cu sec. al XIV-lea sînt și excepții (Szentpétery, *Oklt.*, p. 188).

[9] Excepție: doc. 1 iunie 1372 (*Datum Albe* etc.), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[10] Pentru prezentarea tehnică a elementelor cronologice vezi I. Ionașcu — Fr. Pall, *Cronologie*, cit. mai sus.

[11] Lipsa mențiunii anului — în notariatul italian — atrăgea după sine nevalabilitatea actului (Redlich, *Die Privaturkunden des Mittelalters*, München-Berlin, 1911, p. 214).

nepotriviri aparente în anumite documente ale lui Ludovic I. Astfel în timpul şederii sale din 1349 în Transilvania şi al expediţiei conduse de el în anul următor în regatul de Neapole, o serie de acte date la Buda continuă să poarte numele său ca emitent [1]. Întîlnim exemple asemănătoare şi cu ocazia unei alte şederi a sa, din aprilie-iunie 1377 în Transilvania, cînd unele documente regale (scrisori deschise) apar în acelaşi timp, la 30 mai 1377, la Tîrgu-Mureş (unde se afla efectiv regele în acest timp) sub pecetea mare [2] şi la Diósgyör (R.P.Ungară), una din reşedinţele sale preferate de odihnă, sub pecetea regală secretă [3], încredinţată cancelariei secrete [4]. Mai tîrziu cancelaria regală emite din Buda — dar uneori şi din Vişegrad sau Strigoniu — acte în numele lui Sigismund în timp ce acesta lipseşte în repetate rînduri, uneori ani întregi din Ungaria [5]. Aceste nepotriviri de datare se explică prin împuternicirea pe care o aveau unii dregători ai cancelariei regale ungare (marele cancelar, cancelarul-secretar) de a elibera anumite categorii de acte, mai ales judiciare, în numele său [6], obicei cunoscut şi în cancelaria regală franceză [7].

Dintre *contrazicerile elementelor cronologice înseşi* ce se întîlnesc în documentele noastre, unele se explică — atunci cînd autenticitatea acestor documente în alte privinţe este neîndoielnică, — prin distincţia ce trebuie făcută între cele două faze principale din geneza actelor: acţiunea (juridică ce stă la baza documentului scris) şi conscripţiunea (trecerea în scris a acţiunii verbale spre a-i servi drept mărturie). Aceste faze, comportînd fiecare mai multe operaţiuni sau momente [8], pot fi despărţite de un interval de timp mai lung

---

[1] Doc. 3 noiembrie 1349 şi 13 apr. 1350, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 515, n. 1 şi p. 536, n. 3. E interesant că nici palatinul Nicolae, în numele căruia găsim că s-a emis un act la 8 mai 1350 din Buda, nu se afla în acel loc, ci tot în regatul de Neapole (*ibid.*, p. 538, n. 2). Pentru itinerariul lui Ludovic în anii 1349—1350 cf. Sebestyén, Béla, *A magyar királyok tartozkodási helyei* [Locurile de şedere ale regilor Ungariei], Budapesta, f.a., p. 41—42.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII (un act de sentinţă în două exemplare şi unul de adeverire). Prezenţa regelui e atestată la Tg.-Mureş între 21—30 mai 1377. Cf. Sebestyén, p. 49 (pentru anul 1377 are unele lipsuri şi greşeli).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII (mandat regal în procesul pentru moşia Woya din Banat; vezi şi doc. 3 iulie 1377 şi 20 mai 1378, cf. la cel din urmă act observaţiile lui Pesty, *Krassó várm.*, III, p. 151). Vezi şi doc. 1 iunie (la Beke, *Erdélyi káptalan*, p. 51, nr. 196, greşit: 1 iulie) 1377, emanat de la Diósgyör în numele regelui (mandat în legătură cu jurisdicţia feudală a episcopiei Transilvaniei), *ibid.*, XIV, vol. cit. Un alt doc. regal, emis la 30 mai 1377, la Diósgyör, cu privire la jurisdicţia feudală a episcopiei şi capitlului Transilvaniei (Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 241 — 242; *Documenta Valachorum*, p. 270—271), face parte din falsurile lui Kemény (*Appendix*, D. 3, nr. 137), făurit în parte cu ajutorul actului autentic, citat mai înainte, din 1 iunie 1377, după cum vom arăta mai pe larg cu alt prilej.

[4] Vezi mai sus p. 16. Deci în aprilie-mai 1347 Ludovic I nu se afla la Diósgyör, cum crede Wenzel, pe baza unor acte emise în numele său, în *Értekezések a történeti tudományok köréből*, [Comunicări din domeniul ştiinţelor istorice], Budapesta, 1873, p. 17.

[5] Doc. 24 febr. 1434, Buda (în timpul acesta Sigismund se afla la Basel, *Ub.*, IV, p. 514—516; cf. Sebestyén, p. 75). Vezi şi doc. 27 dec. 1419, *Ub.*, IV, p. 117 (observaţia editorului).

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 178—179; Idem, *Kancelláriai jegy.*, p. 481—482; Kumorovitz, *A magyar királyi egyszerü-és titkos pecsét használatának alakulása a középkorban* [Evoluţia folosirii peceţii simple şi a celei secrete ale regilor Ungariei în evul mediu], Budapesta, <1937>, p. 28—33.

[7] Giry, II, p. 589. De asemenea, în cancelaria papală, încă din prima jumătate a sec. al XIII-lea, unele categorii de acte, apoi cam de la mijlocul veacului următor, suplicile de o însemnătate mai mică erau rezolvate de vicecancelar, fără a fi necesară prezentarea lor papei (Bresslau, II, 1, p. 106—107).

[8] A. de Boüard, I, p. 61 urm.

sau mai scurt[1]. În acest interval, elementele cronologice sau alte date care de fapt se refereau numai la acţiune (de ex. la momentul cererii) pot fi amestecate cu cele privitoare la conscripţiune sau pot fi raportate în chip greşit la aceasta din urmă (de pildă la momentul ordinului pentru întocmirea documentului)[2]. Cele două faze puteau fi despărţite chiar de un interval de mai mulţi ani[3].

Uneori, în documentele latino-ungare din sec. al XIII-lea, termenul de *actum*, din formula datei se referă probabil la acţiunea cuprinsă în document, dar nu se poate vorbi în cazul acestor documente — şi nici în general în diplomatica apuseană — despre o deosebire consecventă între *actum* şi *datum*, în sensul că primul ar arăta totdeauna timpul acţiunii, iar al doilea timpul conscripţiunii din geneza documentului. În adevăr, *actum* se referă adeseori la această din urmă fază[4]. Se întîmpla însă ca etapele acestei faze (ordinul pentru întocmirea documentului, pregătirea conceptului, trecerea acestuia pe curat, verificarea lui, ordinul de pecetluire, pecetluirea, înmînarea documentului către destinatar) să fie de asemenea despărţite de un interval de timp, împrejurare care poate provoca la rîndul ei contraziceri între elementele datării[5]. De ex. *actum* într-un document al regelui Bela al IV-lea, din 22 aprilie 1240, arată momentul ordinului pentru întocmirea documentului, cînd Nicolae, prepozitul de Sibiu, care figurează în formula de datare ca vicecancelar, nu ocupa încă această slujbă. Aşadar întocmirea însăşi a documentului a avut loc mai tîrziu, cînd dregătoria de vicecancelar era deţinută în adevăr de Nicolae (sfîrşitul lui iulie 1240)[6].

Contrazicerile dintre elementele datării actelor regale rezultă adeseori din faptul că acestea nu se treceau în acelaşi moment în document, ci, la fel ca şi în diplomatica apuseană, o parte din ele erau menţionate cu ocazia scrierii acestuia pe curat, lăsîndu-se spaţiu liber pentru data de lună şi de zi, sau numai pentru una din ele, care se completa ulterior de aceeaşi mînă, la darea ordinului de pecetluire de către rege sau de însărcinatul său. În multe cazuri, dintr-un motiv oarecare, poate dintr-o simplă uitare, completarea nici nu s-a mai făcut, după cum ne arată şi unele exemple din seria Transilvania: actul lui Andrei al II-lea din septembrie 1233[7] şi un privilegiu al lui Carol Robert din 1330[8]. Cu prilejul acestor intregiri ulterioare se puteau ivi discordanţe între elementele datei, ajungîndu-se la datări contradictorii[9]. Din categoria acestor datări fac parte şi unele contraziceri între menţiunile cronologice pe de o parte şi lista demnitarilor pe de alta, listă despre care vom vorbi mai jos. De pildă un document al lui Ladislau al IV-lea, din 10 februarie

---

[1] Cf. Giry, II, p. 588; Bresslau, II, 1, p. 212—214.
[2] Szentpétery, *Oklt.*, p. 91, n. 3.
[3] Doc. 18 febr. 1302, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 15 urm.
[4] A. de Boüard, I, p. 295—296.
[5] Szentpétery, *Oklt.*, p. 23—24, 89—90.
[6] Idem, *Regesta*, I, nr. 677, cf. nr. 688—689.
[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 397 urm.
[8] *Ibid*, XIV, vol. I, p. 307 urm. În cazul din urmă s-a lăsat loc liber (nu e vorba de o « lacună », cum se afirmă greşit *ibid.*, p. 308, n. 1) pentru introducerea ulterioară a elementelor calendarului roman, între anul erei creştine şi anul domniei. Documentul e anterior expediţiei regale din Ţara Romînească, din toamna 1330, cînd vicecancelarul Andrei, amintit în slujbă de acest act, a murit în lupta de la Posada, care a avut loc între 9—12 noiembrie. — Alte exemple pentru lăsarea în alb a unei părţi din formula datei, în documentele regale din sec. al XIII-lea, la Szentpétery, *Oklt.*, p. 106, n. 3. Analogii apusene la Bresslau, II, 2, Lipsca, 1931, p. 462, n. 2.
[9] Giry, II, p. 577, 588; cf. Bresslau, II, 2, p. 462: *nicht einheitliche Datierung.*

1275 aminteşte, în această listă, printre alţii, pe Grigore episcopul de Cenad[1], deşi dintr-un alt act al aceluiaşi rege, din 3 aprilie 1275, rezultă că episcopia de Cenad era, încă şi la această dată, vacantă, şi a rămas astfel pînă la sfîrşitul lui iunie. Se poate presupune deci că data de 10 februarie se referă la acţiune sau la darea ordinului pentru întocmirea documentului, iar redactarea acestuia a avut loc abia în a doua jumătate a anului, cînd scribul a introdus în act lista demnitarilor din această vreme, între ei fiind şi Grigore[2].

În formula datei privilegiilor regale, de la sfîrşitul sec. al XII-lea înainte, figurează adeseori menţiunea *datum per manus* [dat de mîna] urmată de numele cancelarului sau al vicecancelarului[3]. Ea exprimă, de fapt, răspunderea pentru verificarea formelor legale de întocmire şi pentru întărirea cu pecete a documentului, ca o înlocuire, în diplomatica apuseană, a vechei formule de recogniţie, care nu este decît o formă a subscripţiei. *Datum per manus* este de origine papală, pătrunzînd, sub influenţa bulelor pontificale, şi în alte documente[4]. În cancelaria regală ungară această menţiune apare ca o parte iniţială a datei. Sub influenţa aceleiaşi cancelarii expresia figurează frecvent în actele emanate de la unele locuri de adeverire, ca de pildă, în ceea ce priveşte teritoriul R.P.R., capitlurile din Arad şi Cenad. În acest caz menţiunea e însoţită de numele lectorului, urmată uneori nemijlocit de lista celorlalţi membri ai capitlului, iar alteori intercalîndu-se între ele elementele cronologice ale datei[5]. Dar aceeaşi expresie se găseşte şi în unele documente de pe teritoriul săsesc, întocmite de magistrul Mihail, primul notar cunoscut al celor şapte scaune[6].

Un alt element complementar al formulei de datare din privilegiile regale solemne este *lista demnitarilor* eclesiastici şi laici ai regatului. La început, pînă cînd valoarea juridică a documentelor regale, în comparaţie cu proba prin martori, nu era precumpănitoare[7], această listă e o înşirare de martori, de demnitari care sînt de faţă şi îşi dau consimţămîntul la acţiunea cuprinsă în act[8], ca şi în diplomatica apuseană (papală, franceză, imperială[9], precum şi în diplomatica slavo-romînă, sub influenţa celei occidentale)[10]. Dar de la sfîrşitul sec. al XII-lea, această înşirare în actele regale maghiare — ca şi de altfel, cu ceva mai de vreme, în cele franceze[11] — nu mai înseamnă o prezenţă efectivă în timpul întocmirii şi eliberării documen-

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 175.

[2] Szentpétery, *Oklevéldátumok hibái és ellentmondásai* [Greşeli şi contraziceri în datările documentelor], în « Századok », 1911, p. 755. Alt exemplu, din 10 dec. 1275, în legătură cu lista demnitarilor (*ibid.*, p. 756), listă care nu concordă însă cu cea din documentul purtînd aceeaşi dată, publicat la Hurmuzaki-Densuşianu, I_1, p. 408, nr. 327.

[3] Doc. din 1198, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 362; doc. din 1263, *ibid.*, vol. II, p. 51 urm.

[4] Erben, I, p. 322—323, 337; Redlich, *Privaturkunden*, p. 138—140; Szentpétery, *Oklt.*, p. 67. După Hajnal (p. 136—138) ar fi vorba mai de grabă de o influenţă a învăţămîntului redactării actelor, cu centrul la universitatea din Paris.

[5] Pentru Arad: doc. din 1269, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 116 şi din 15 iulie 1353, *ibid.*, XIV, vol. V; pentru Cenad: doc. din 1232, *ibid.*, vol. II, p. 60 şi 3 mai 1344, *ibid.*, vol. IV, p. 623.

[6] Doc. 10 aug. şi 1 dec. 1372, *ibid.*, vol. VII; cf. Auner (p. 55), care arată că e vorba de o « particularitate specială » a acestui notar. *Datum per manus* se întîlneşte şi în privilegiul voievodului Ladislau de Kan, din 16 sept. 1306 (Pataki, p. 16—17).

[7] Guoth, *Az okleveles bizonyitás*, p. 17, 20—21, 30.

[8] Doc. din 1165, C, XI — XIII, vol. I, p. 356 urm.

[9] Erben, p. 351; Fejérpataky-Áldásy, p. 19.

[10] D. P. Bogdan, *Diplome slavo-rom.*, în « Rev. ist. rom. », 1938, p. 96—103.

[11] Giry, II, p. 747—748; Perényi, p. 52.

tului, ci arată doar pe deţinătorii demnităţilor respective din acel timp şi era menită să sublinieze importanţa, să accentueze solemnitatea documentului [1]. De aceea, această listă nu mai aparţine formulei de subscripţii, ci aceleia de datare. Funcţiunea aceasta cronologică este indicată de faptul că lista începe uneori cu cuvîntul *existentibus* [fiind; pe cînd erau. . .] [2] şi se încheie totdeauna cu expresia *et aliis quam pluribus comitatus regni tenentibus et honores* [şi alţii mulţi ţinînd comitatele şi dregătoriile ţării noastre] [3]. Acelaşi sens are menţionarea scaunelor episcopale vacante, precum şi a martorilor, deosebit de lista demnitarilor [4]. În ceea ce priveşte ordinea în care sînt amintiţi aceştia, lista este riguros consecventă numai în sensul că se acordă întîietate demnitarilor eclesiastici în frunte cu arhiepiscopii de Strigoniu şi de Calocea, şi că şirul dregătorilor laici începe cu palatinul Ungariei. Ca poziţie în cadrul formulei de datare, la început, mai ales sub Andrei al II-lea, lista precedează anul domniei, cînd acesta figurează [5], pentru ca din a doua jumătate a sec. al XIII-lea să i se statornicească locul la sfîrşitul formulei, respectiv al documentului [6].

Şi acest element al datării a fost împrumutat de actele locurilor de adeverire, anume de cele în formă privilegială. E vorba de *lista membrilor de frunte ai capitlului*, care a evoluat, de asemenea, în cazul multor capitluri, de la o înşirare de martori [7] la o listă de deţinători de slujbe capitulare şi de arhidiaconate (în care se menţionează şi eventualele slujbe vacante), deci la o listă de canonici care «slujeau fără preget» *(iugiter famulantibus)* sau «fiinţau» *(existentibus)* ori «fiinţau cu bine» şi «cucernic» *(salubriter existentibus; s.e. ac devote; salvis existentibus)* în timpul dării actului. În general constatarea aceasta e valabilă pentru actele privilegiale ale capitlurilor din Alba Iulia [8] şi Oradea [9]. În cazul capitlului din Alba Iulia am

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 65, 104, 189. În sec. al XV-lea lista se întîlneşte tot mai rar.

[2] Doc. din 1183, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI — XIII, vol. I, p. 9 urm.

[3] Doc. 22 sept. 1326, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 381 urm.; 25 mai 1427, *Ub.*, IV, p. 293—295.

[4] Doc. din sept. 1233 şi 29 ian. 1238, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIV, vol. I, p. 397 urm. şi 406 urm. Uneori o parte din demnitari sînt cojurători, alături de rege, ca în tratatul de pace al lui Ludovic I cu Veneţia, din 18 febr. 1358, în care se înşiră deosebit şi martorii jurămîntului (*Magyar diplomácziai emlékek az Anjoukorból* [Acte diplomatice ungare din epoca angevină], II, Pesta, 1875, p. 501—502; regest, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V).

[5] Doc. din 1219, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol I, p. 373 urm.; doc. din 1234, *ibid.*, p. 276 urm. Sub Bela al IV-lea sînt cazuri cînd lista precedează atît anul erei creştine cît şi anul domniei (doc. 21 martie 1240 şi 2 iunie 1247, *ibid.*, p. 319 urm. şi 329 urm.).

[6] Doc. din 1274 şi 22 febr. 1291, *ibid.*, XIII, vol. II, p. 164 urm. şi 366 urm.

[7] Un exemplu oferit de Registrul de la Oradea, a. 1213, *ibid.*, XI — XIII, vol. I, p. 55, nr. 54. Cf. şi Eckhart, *Glaub. Orte*, p. 516.

[8] Doc. din 1268, 1269, 17 martie 1299 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 98—99, 116, 462).

[9] În fruntea listei din actele acestui capitlu figurează ani de-a rîndul cardinalul Bertrand (doc. <circa 15 sept.> 1339, *ibid.*, XIV, vol. III, p. 512 urm.; 29 sept. 1341 şi 8 febr. 1345, *ibid.*, vol. IV, p. 54 urm. şi 223 urm.), care cumula veniturile de prepozit, stînd fireşte departe de Oradea, în Franţa, la curia papală de la Avignon, unde, după ce în 1345 renunţă la acest post, va apăra interesele episcopiei de Oradea pentru o sumă viageră de 450 florini de aur pe an. Alte cazuri similare de cumul tot la Oradea: doc. 12 ian. 1378 (*ibid.*, vol. VII) şi 3 ian. 1396: *A körösszegi és adorjáni gróf Csákycsalád története* [Istoria familiei conţilor Csáky de Cheresig şi Adrian], vol. I, 1, Budapesta, 1919 (prescurtat: *Csáky*), p. 176—177. Statutele aceluiaşi capitlu prescriau prezenţa «a cel puţin şase canonici» la întărirea actelor cu pecetea instituţiei, iar în cazul actelor de mare însemnătate se pare că era necesar consimţămîntul întregului capitlu (partea I, titlul 7, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII).

întîlnit şi o excepţie de la această regulă, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea: într-un doc. din 1265, formula, care cuprinde lista canonicilor, începe cu *presentibus* şi se încheie cu *existentibus* în înţelesul de martori, deţinători în acelaşi timp ai funcţiilor capitulare specificate în listă[1]. În privilegiile emise de capitlul din Oradea, cam între 1410 şi 1428, lista cuprinde de asemenea atît menţiunea *presentibus* (dar numai pentru primii patru canonici de frunte, arătaţi cu numele şi consideraţi, se pare, ca martori), cît şi pe aceea de *existentibus* (care se referă laceilalţi canonici, amintiţi în general)[2]. În ceea ce priveşte capitlul din Cenad, în loc de *existentibus*, folosit în sec. al XIII-lea[3], lista e precedată, începînd cu veacul următor, de *presentibus* [fiind de faţă], deci cu înţelesul de martori[4]. Aceeaşi constatare se poate face şi în legătură cu capitlul din Arad[5]. Menţiunea *presentibus* e folosită consecvent de capitlul din Agria (R. P. Ungară), care deosebeşte astfel lista membrilor ei, de menţiunile privind regele Ungariei, arhiepiscopii de Strigoniu şi de Calocea, precum şi episcopul de Agria, care fiinţau *(existentibus)* în timpul întocmirii documentului[6]. Ordinea de înşirare a membrilor capitlurilor (ţinîndu-se seamă de trăsăturile specifice ale ierarhiei şi organizării fiecărui capitlu) este destul de consecventă, chiar stereotipă, ceea ce dă de bănuit că nici în cazul menţiunii *presentibus* nu poate fi vorba totdeauna de martori propriu-zişi[7].

Începînd cu perioada angevină se găsesc la sfîrşitul actelor tot mai dese adause în formă de *post scriptum*. În asemenea cazuri data nu se repetă, ci se foloseşte menţiunea *datum ut supra* [dat ca mai sus][8].

b) Aprecaţia — formulă scurtă de satisfacţie pentru terminarea norocoasă a actului, care urmează după dată[9] — se întîlneşte foarte rar în documentele latino-ungare. O găsim, de pildă, la sfîrşitul tratatului de pace încheiat de Ludovic I cu Veneţia la 18 februarie 1358, sub forma *feliciter, amen* [în chip fericit, amin][10] şi la sfîrşitul statutelor decanatului din Mediaş,

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei* C, XIII, vol. II, p. 71—72. Menţiunea *testibus* [martori] de la sfîrşitul listei canonicilor dintr-un document emis de acelaşi capitlu în 1287, în realitate e o lectură greşită a primilor editori (G. D. Teutsch-Fr. Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, I, Viena, 1857, p. 141,cf. p. LXVII, nr. 293; cf. trad. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 280—281), în loc de *existentibus*, (după cum ne arată orig. din Arh. Capit. Alba Iulia, Comit. Albens. Cista, I, fasc. II, nr. 7).

[2] Doc. 1 iulie 1410, Arh. ist., CXC; 24 martie 1414 şi 1 mai 1428, *Károlyi*, II, p. 1—3, 114—115.

[3] Doc. din 1265 şi 1288, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 269—270, 290.

[4] Doc. din 1323, 10 iulie 1329, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 60—61 urm., cf. p. 332 urm.; 13 mai 1343, *ibid.*, vol. IV, p. 478 urm.; 23 martie 1402, *Csáky*, I, 1, p. 225—226; 19 ianuarie 1434, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 588—589.

[5] Doc. 15 sept. 1358, *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. V; <15 martie 1401>, Pesty-Ortvay, p. 314—316; 29 apr. 1412, *Csáky*, I, 1, p. 286—287. Exemplu pentru *existentibus*: doc. din 1269, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 116.

[6] Doc. din 1264, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 56 urm.; doc. din 1327, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 209 urm.; 23 noiembrie 1397, *Documenta Valachorum*, p. 499—500.

[7] Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 151.

[8] Doc. 21 oct. 1343, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 613; 15 iunie 1377, *ibid.*, vol. VII. Menţiunea e cunoscută şi din registrele papale.

[9] Giry, II, p. 583—590.

[10] Wenzel, *Magy. dipl. eml.*, II, p. 501—502, regest, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V. Desigur această formulă se datoreşte, cel puţin în acest caz, influenţei străine, veneţiene (cf. şi Szentpétery, *Oklt.*, p. 205).

din anul 1397 (care este un adevărat tratat, îmbîcsit de o insipidă erudiţie scolastică), unde o întîlnim sub forma: *laus deo* [slavă lui dumnezeu] [1].

c) Urarea finală — altă formă scurtă care figurează uneori la sfîrşitul textului sau al eschatocolului [2] — este o urare de sănătate exprimată de obicei prin cuvîntul *vale* sau *valete* [fi <fiţi> sănătoşi]. O întîlnim precedînd data într-o misivă adresată, la 25 oct. 1385, de un feudal iobagilor săi « atît, romîni cît şi ruşi <ruteni> aflători în părţile Transilvaniei», cu privire la strîngerea dărilor [3].

d) Subscripţia, prin care se înţeleg semnele grafice şi formulele de întărire sau menţionarea persoanelor ce adeveresc autenticitatea documentului ori participă la întocmirea lui (emitent, cancelar, notar, martori etc.), figurează relativ rar în seria noastră, căci unele elemente ale ei s-au transformat, după cum am văzut, în părţi componente ale formulei de datare încă la începutul perioadei îmbrăţişate de materialul nostru. Subscripţiile pot fi autografe (semnături) sau nu, şi la rîndul lor au forme deosebite (semne, formule, iscălituri) după epoca, natura şi provenienţa actului. Formula subscripţiei, după cum se vede şi din seria Transilvania, poate fi subiectivă sau obiectivă. În general, subscripţiile, mai ales cele autografe — afară însă de cele papale, de cele ale vicecancelarilor pontificali (din suplici) [4] şi de cele notariale — sînt rare în materialul şi în epoca ce ne interesează, din pricina concurenţei ce li se face prin folosirea peceţii, principalul semn de întărire a documentelor. Dar ele, subscripţia şi pecetea, pot figura şi în acelaşi timp.

Ca formulă subiectivă, cităm subscripţiile din misive, amintite mai sus [5]. Un alt exemplu ne oferă lista subscripţiilor de canonici din capitlul de Alba Iulia, însoţite de peceţile lor, într-un act din 24 iulie 1309 [6]. Mai importante, şi de aceeaşi categorie subiectivă, sînt subscripţiile autografe şi semnele notarilor public', prin care se încheie actele emise de ei, îndeosebi pe teritoriul scaunelor săseşti, începînd cu a doua jumătate a sec. al XIV-lea. Subscripţia autografă era obligatorie — cel puţin n Apus — pentru aceste acte [7]. Formula subscripţiei notariale — de origine italiană, ca şi instituţia însăşi a notarului public — începe cu cuvintele *Et ego* [iar eu], cuprinzînd numele notarului, arătarea diecezei (cînd notarul era cleric, cum este cazul de obicei în Ungaria medievală), menţiunea autorităţii imperiale sau papale [8] de la care obţinuse nu-

---

[1] *Ub.*, III, p. 208.

[2] Giry, II, p. 590.

[3] *Vallete* (!) *in domino* [fiţi sănătoşi întru domnul], *Bánffy*, I, p. 377. Formula urării finale e frecventă în scrisorile slave ale domnilor Ţării Romîneşti către braşoveni, în sec. al XV-lea. Ea e probabil de origine apuseană, ajungînd în actele slavo-romîne prin mijlocire sîrbă (D. P. Bogdan, *Diplom. slavo-rom.*, în « Rev. ist. rom. », p. 299).

[4] Vezi mai sus p. 42 urm.

[5] În legătură cu intitulaţia vezi mai sus p. 61.

[6] Păstrat în actele procesului din 1308 — 1310 privitor la numirea lui Benedict ca episcop al Transilvaniei (*Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 74—75).

[7] Redlich, *Privaturkunden*, p. 214, 215, 230.

[8] Unii notari publici aveau numirea din ambele părţi: *apostolica et imperiali auctoritate* (doc. 2 martie 1391, *Ub.*, III, p. 2—4, menţiunea de pe verso; <9 martie 1416 — 6 iulie 1417>, *ibid.*, IV, p. 4—8. Cf. şi Barta, p. 38. Exemplu de numire de notar de către papa: 27 aug. 1401 (împreună cu formula de jurămînt al notarului), *Mon. Vat. Hung.*, s. I, tom. IV, p. 604—605. Papa — ca şi de altfel împăratul — putea acorda acest drept de numire şi altora: de ex. la cererea lui Dumitru, episcopul de Oradea, de a i se îngădui numirea a patru « notari » (publici), papa Inocenţiu al VI-lea îi încuviinţează acest lucru, deşi numai pentru doi (doc. 12 ian. 1357, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V). Cf. şi *Mon. Vat. Hung.*, s. I, tom. IV, p. 611.

mirea, certificarea prezenţei sale *(interfui)* şi a martorilor la acţiunea care constituie obiectul actului; menţiunea consemnării ei într-un act autentic *(in hanc publicam formam)* cu mîna sa proprie [1], iar dacă actul a fost scris de altcineva, se indică acest lucru, uneori cu arătarea piedicii: mulţimea ocupaţiilor, boală, care nu i-au permis să-l scrie el însuşi; în sfîrşit, formula aminteşte «semnul obişnuit» al notarului *(signum solitum, s. consuetum)*. Acesta e o figură stilizată, desemnată cu mîna, reprezentînd elemente simbolice, cuprinzînd numele sau iniţialele ori monograma notarului. Ea e desemnată, de obicei, la sfîrşitul actului în stînga formulei de subscripţie şi se deosebeşte după notari [2]. Pe acelaşi act, pentru a-i da şi mai multă tărie legală, pot figura subscripţiile şi semnele mai multor notari [3].

În legătură cu întocmirea actelor găsim amintite, în seria noastră, nume de notari [4] şi de cancelari [5]. Ele apar uneori în forma obiectivă [6], precedate într-un caz de o notă tironiană (un sistem prescurtat de scriere), corespunzînd menţiunii *signum*, caracteristică pentru subscripţia nominală [7], cu sensul de «semn» al iscăliturii [8]. În bulele papale din sec. al XIV-lea şi al XV-lea ale aceleiaşi serii — publicate după original şi nu după copii de registru — găsim iniţiale sau semnături ale personalului cancelariei pontificale (scribi, secretari, registratori, computatori ai taxelor de cancelarie etc.) [9].

Menţiunile de martori — în afară de cele pe care le-am amintit în legătură cu formula datării — nu pot lipsi din actele notariale, unde ei *(testes)* sînt înşiraţi în formă obiectivă, înaintea subscripţiei notariale. Constatarea e valabilă şi pentru alte documente — emise mai ales de feţe bisericeşti în procese sau în alte ocazii [10] — care sînt influenţate în redactarea lor de actele notariale[11]. Menţiuni de martori fie în formă obiectivă, fie uneori chiar în cea subiectivă[12], sînt dese, mai ales în documentele emise de scaunele săseşti, găsindu-se cînd în text, cînd la sfîrşitul documentului, înainte sau după

[1] Bresslau, I, p. 661, 718, n. 1.

[2] Doc. din 24 oct. 1351 şi 30 oct. 1357, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V; 26 iulie (corect: iunie) 1388, *Ub.*, II, p. 626—628; 1 ian. 1420 (emis de Ştefan de Pest), Arh. ist., CLXXXIV (cf. Jakó, *Paleografia latină*, cit. mai sus, facsim. II, 2); 2 iunie 1420, *Ub.*, IV, p. 126—128. Doc. 10 dec. 1428, facsim. II, 5 (din lucrarea noastră). Doc. citate din 26 iunie 1388 şi 2 iunie 1420 arată că este greşită afirmaţia lui Barta (p. 44), după care subscripţia notarială în Ungaria medievală a fost totdeauna autografă.

[3] Doc. 13, 30 iunie şi 3 iulie 1414, *Ub.*, III, p. 596—599, 602—610.

[4] Doc. din 1181, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 8.

[5] Doc. din 1165, *ibid.*, p. 8. Vezi mai sus şi formula datei, p. 83—85.

[6] Doc. din 1181, 1183, 1198, *ibid.*, XI — XIII, vol. II, p. 6—10 şi 14.

[7] Giry, II, p. 598 şi n. 1.

[8] Doc. din 25 dec. 1309, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 164 urm. (e vorba de subscripţiile unor notari italieni din suita legatului papal Gentile; ele se află pe marginea de jos, îndoită — adică pe *plica* — pergamentului).

[9] Doc. 13 ian. 1308, *ibid.*, p. 63 urm.; 2 apr. 1322, *ibid.*, vol. II, p. 36 (în aceste cazuri pe verso şi pe îndoitura sau sub îndoitura inferioară a pergamentului); 25 iulie 1377 facsim. IV. Întîlnim şi menţiuni privitoare la înregistrare: 11 oct. 1307, *ibid.*, p. 58 urm. (cu numele sau iniţialele registratorului). Cf. 17 martie 1395 şi 25 ianuarie 1403, *Ub.*, III, p. 145 urm. şi 291 urm.; 20 dec. 1436 (două acte), *ibid.*, IV, p. 619 urm. Asemenea menţiuni apar pe originale încă din timpul lui Inocenţiu al III-lea (Schmitz-Kallenberg, p. 102—103).

[10] De ex. într-un act episcopal de concesiune din 1213 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I p. 157 urm.).

[11] Doc. <8 ian. — 3 iulie 1309>, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 135—139; 13 noiembrie 1425 şi 6 febr. 1428, *Ub.*, IV, p. 239 urm. şi 325 urm.

[12] Doc. 24 martie 1295, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 412—413; 3 ian. 1393, *Ub.*, III, p. 47 urm.

dată[1]. Se mai înșiră uneori martori în actele emise de particulari[2] și în testamente[3]. Totuși în general mențiunile de martori sînt rare în documentele latino-ungare din sec. XIII—XV, căci creșterea valorii juridice a documentelor în concepția epocii și răspîndirea peceții autentice, de la mijlocul veacului al XIII-lea, face de prisos înșirarea martorilor în actele persoanelor și autorităților cu jurisdicție publică, după cum ea a încetat chiar mai de vreme în documentele regale[4].

DOCUMENTELE FALSE

Unul din rosturile esențiale ale diplomaticii este ca — folosindu-se și de ajutorul altor discipline, printre care: cronologia, paleografia, sigilografia etc. — să deosebească pe bază de criterii științifice documentele autentice de cele false, care ar putea să inducă în eroare cercetările istorice, furnizîndu-le date fictive sau tendențios deformate.

Preocuparea aceasta critică față de autenticitatea documentelor nu datează numai de la apariția diplomaticii ca știință (către sfîrșitul sec. al XVII-lea), ci exista, deși într-o formă empirică, și în cancelariile și la scaunele de judecată medievale. În adevăr, acestea luau unele măsuri de verificare a actelor înfățișate înaintea lor, spre a descoperi eventualele falsuri, care erau cu atît mai numeroase, cu cît documentele, fiind în primul rînd piese de valoare juridică, aveau menirea să asigure avantaje materiale și morale (moșii, privilegii, titluri), iar în revendicarea sau apărarea acestora se recurgea chiar și la acte plăsmuite. Clerul feudal, în lăcomia lui materială, a dovedit o rîvnă deosebită în asemenea practici frauduloase. « Falsificarea de acte era o metodă de înșelăciune obișnuită și preferată la acești oameni respectabili ». Această observație a lui Engels[5] nu caracterizează numai membrii clerului superior din Germania de la începutul sec. al XVI-lea, ci după cum arată faptele, e valabilă și pentru alte țări și epoci[6]. Număr l falsurilor totale sau parțiale, contemporane sau tîrzii este considerabil atît în ceea ce privește documentele papale[7] cît și cele latino-ungare[8]. La aceste scorniri documentare mai vechi se adaugă apoi actele născocite de plastografii moderni.

Verificarea actelor în cancelariile epocii. Seria Transilvania cuprinde și ea mărturii despre verificarea actelor în cancelariile epocii. În adevăr, transumpturile și confirmările de documente latino-ungare sînt încadrate de formule menite să dea asigurări nu numai cu privire la exactitatea transcrierii,

---

[1] Doc. din 1280 (tranzacție între secui și sași), *Ub.*, I, p. 141; din 1359, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V; 12 martie 1372 (două acte), *ibid.*, vol. VII; 30 sept. 1413 (învoială între sași și romîni), *Ub.*, III, p. 577—578.

[2] 16 mai 1323, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 72—73.

[3] Doc. 15 ian. 1319, *ibid.*, XIV, vol. I, p. 306; 28 aug. 1329, *ibid.*, vol. II, p. 300.

[4] Szentpétery, *Oklt.*, p. 151; Guoth, *Az okleveles bizonyitás*, passim.

[5] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a II-a, Edit. P.M.R., 1950, p. 32.

[6] Cf. Giry, II, p. 871.

[7] Giry, II, p. 865—866, 873—874. Cf. mențiunea unui asemenea fals — făcut cu complicitatea unui slujbaș al curiei papale — în doc. 23 aug. 1401, *Mon. Vat. Hung.*, s. I, tom. IV, p. 365—366.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 249 și urm.; Székely György, în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században* [Studii privitoare la istoria țărănimii din Ungaria în sec. al XIV-lea], Budapesta, 1953, p. 363—364.

ci şi la autenticitatea şi valabilitatea juridică a originalelor transcrise. De ex. capitlul din Alba Iulia scrie la 15 iulie 1320: « fiindcă am găsit numitul privilegiu întreg în ceea ce priveşte pergamentul şi pecetea, fără tăieturi, fără răsături, fără ştersături şi nestricat în nici o parte a sa, am pus să fie trecut cuvînt cu cuvînt cuprinsul numitului privilegiu în scrisoarea noastră de faţă şi să fie întărit cu pecetea noastră autentică »[1]. Iată şi o altă pildă, de această dată dintr-un act al capitlului din Oradea. În urma poruncii regelui, din 14 noiembrie 1378 [2], prin care i se cerea reînnoirea unei scrisori emise tot de capitlu la 30 iulie 1284 [3], scrisoare « care ar avea nevoie să fie înnoită din pricina prea marii sale vechimi », acest capitlu scrie la 12 ianuarie 1379 că: « primind acea scrisoare a noastră, întocmită sub pecetea noastră de mai înainte, şi confruntînd-o cu alte scrisori ale noastre puse în arhiva noastră [şi] însemnate cu zisa noastră pecete de mai înainte, deşi am găsit-o că era în parte stricată în ceea ce priveşte ceara şi pecetea din pricina prea marii vechimi, totuşi cercetîndu-i pergamentul, scrisul şi stilul, rostim şi declarăm spre chezăşie... că ea este o scrisoare a noastră adevărată, lipsită cu totul de orice bănuială şi că a fost şi este dată în chip drept, înnoind-o cuvînt cu cuvînt prin scrisoarea noastră de faţă »[4]. Alteori se arată mai concis că actul « este întreg în orice privinţă »[5].

Asemenea verificări la locurile de adeverire erau făcute deci, în anumite cazuri, la porunca regelui, care atrăgea atenţia membrilor capitlului, în cadrul unei formule, să aibă grijă « ca să nu se facă vreo înşelăciune sau vreun vicleşug în această privinţă »[6]. Alteori controlul se săvîrşea chiar în faţa regelui şi a demnitarilor regatului sau înaintea voievodului Transilvaniei şi a obştii nobililor ardeleni[7]. Cercetarea *(examinatio)*, cîteodată deosebit de minuţioasă şi folosind criterii şi argumente valabile şi astăzi, se referea mai ales la caracteristicile externe: se verifica materialul de scris şi starea lui de conservare[8], scrierea[9], comparîndu-se uneori cu aceea din alte documente autentice întocmite de acelaşi notar[10]; se observa, după cum am văzut, dacă actul poartă tăieturi, răsături sau ştersături[11], dar controlul se concentra în deosebi asupra peceţii, verificîndu-se vechimea, forma, mărimea, greutatea, legenda, şnurul şi modul ei de fixare. Examinînd pecetea,

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 368 urm. (cf. *Ub.*, I, p. 348–349).

[2] *Ibid.*, vol. VII.

[3] *Ibid.*, XIII, vol. II, p. 260 urm. (cu data greşită: 29 iulie).

[4] *Ibid.*, XIV, vol. VII. Pentru formule asemănătoare în diplomatica germană cf. Bresslau, I, p. 20; vezi, cu referire însă la pecete, şi p. 692.

[5] ... *omni integritate pollentes*: doc. dec. 1363 şi 1 iulie 1364, *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. VI; 16 martie 1378, vol. VII. Variantă mai dezvoltată: 28 apr. 1389, Pesty – Ortvay, I, p. 174 urm. Alte variante: doc. 10 martie 1392, *Bánffy*, I, p. 440; 31 dec. 1402, *Ub.*, III, p. 290.

[6] *Caventes tamen maxime, ne fraus inveniatur <interveniat> in hac parte*: doc. 8 noiembrie 1347, Fejér, IX, 1, p. 522–523; 14 noiembrie 1378, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[7] Doc. 24 oct. <1344>, *ibid.*, vol. IV, p. 214 urm.

[8] Doc. cit., 24 oct. <1344>, unde se arată că actul original, din 1269, e ros de molii. Aceeaşi observaţie în legătură cu un act din 1291 în doc. 27 aug. 1357, *ibid.*, XIV, vol. V.

[9] Doc. 9 martie 1389, *Documenta Valachorum*, p. 349.

[10] Doc. 13 dec. 1347, Fejér, IX, 1, p. 522–524 (aici se precizează că, după porunca regelui, cercetarea s-a făcut într-o adunare plenară a membrilor capitlului din Oradea).

[11] *Rasure et cancellationes*: doc. 20 noiembrie 1378, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII, anexă.

de altfel ruptă şi tăiată, precum şi şnurul acesteia în legătură cu un privilegiu al lui Bela al IV-lea din 1247, regele Ladislau al IV-lea, cu sfatul prelaţilor şi baronilor regatului, stabileşte autenticitatea acestui act, aşa «precum se lămureşte aurul în cuptor de trei ori şi apoi din nou de şapte ori»[1]. În unele cazuri se arată, după cum am văzut, că se verificau şi caracteristicile interne: «stilul»[2], adică redactarea, formulele, printre ele şi modul de datare[3]. În sfîrşit, în aceste începuturi empirice ale criticii diplomatice se făcea apel şi la mărturia personalului de cancelarie, precum şi a altora care trebuiau să ştie de emiterea documentului cercetat sau chiar suspectat[4].

Prin asemenea cercetări au putut fi descoperite sau dovedite unele falsuri contemporane[5]. Fireşte aceasta atrăgea după sine anularea şi chiar ruperea actelor plăsmuite, precum şi pedepsirea falsificatorilor[6].

De altminteri, nu numai documentele false puteau fi desfiinţate, ci şi cele autentice, care îşi pierdeau valabilitatea — *vigor*, *vis*, *vires*[7] — dintr-un motiv oarecare. Din această categorie făceau parte actele mai vechi sau cele ce ar putea fi întocmite în viitor, dar al căror cuprins ar contraveni dispoziţiilor unui act ce se eliberează cu privire la o transmitere de drepturi: privilegiile celor ce s-au făcut vinovaţi de trădare; documentele emise fără respectarea formelor legale; apoi cele care au fost întocmite sub pecetea veche a forului emitent, fără a fi fost reînnoite într-un anumit termen sub pecetea lui cea nouă. Asemenea acte erau declarate *vane*, *casse*, *frivole*... *viribusque cariture* [zadarnice, desfiinţate, fără preţ şi lipsite de tărie pe viitor][8].

Falsurile contemporane. Au fost plăsmuite, în bună parte, chiar de membri ai personalului de cancelarie, care abuzau de situaţia lor, ticluind fie în interesul lor, fie mai ales al altora de care se lăsaseră cîştigaţi, acte care sînt autentice ca formă, dar au un cuprins tendenţios sau fraudulos, fiind întocmite fără ştirea şi voinţa emitentului. De aceste falsuri de cancelarie trebuie să distingem[9] actele care au fost obţinute fraudulos *(littere furtive, l. subreptitie)*[10], prin inducerea în eroare a cancelariei de către cei interesaţi[11].

În ceea ce priveşte documentele plăsmuite în afara cancelariilor, falsificatorii căutau să obţină transcrierea, deci şi autentificarea lor, de către

---

[1] Doc. 26 noiembrie 1284, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 265 urm. Pentru verificarea amănunţită a peceţii cf. şi doc. cit. 24 oct. <1344>, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 214, n. 10.

[2] Doc. cit. 19 ian. 1379. *ibid.*, vol. VII, cf. 13 dec. 1347, amintit mai sus, p. 90, n. 10.

[3] Eckhart, *Hiteles helyeink oklevélkritikája* [Critica diplomatică a locurilor noastre de adeverire], în «Turul», 1913, p. 163. Cf. şi Hajnik *Bírósági szerv.*, p. 361.

[4] Doc. 23 febr. 1336, *Anjou*, III, p. 251—256 (regest, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 369).

[5] Doc. precedent.

[6] Hajnik, *Bírósági szerv.*, p. 364, n. 24 şi 29.

[7] Doc. 4 iunie 1327, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 386.

[8] Cf. menţiunile din doc. 24 oct. <1344>, *ibid.*, XIV, vol. IV, p. 635; 10 noiembrie 1356, *ibid.*, vol. V. Documentele anulate erau desfiinţate trăgîndu-se peste ele linii cu cerneală sau făcîndu-se în ele tăieturi cu cuţitul. Acţiunea aceasta se chema *cancellare* (cf. însemnarea de pe dosul doc. 24 iunie <1431> — 24 iunie <1439>, *Ub.*, IV, p. 446 — 448). De aceea se specifică la transcrieri că originalul nu poartă tăieturi (*non cancellatum*: doc. cit. 15 iulie 1320, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 368 urm.). Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 248—249. Actele valabile se cheamă *efficacia instrumenta* (doc. 15 iulie 1358 şi 9 ian. 1360, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 29 iunie 1365, *ibid.*, vol. VI).

[9] Redlich în Erben, p. 35, n. 1; A. de Boüard, I, p. 15, n. 1.

[10] Auner, p. 14, n. 38.

[11] Un exemplu de *littere subreptitie* amintit în doc. 21 martie 1341, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 18.

locurile de adeverire sau de alte foruri, invocînd ştirbirea peceţii sau alte pretexte, care ar fi făcut necesară reînnoirea actului sub pecetea autorităţii respective [1]. Dar chiar dacă se reuşea să se obţină transcrierea, partea adversă, cînd era vorba de un proces, putea să ceară prezentarea documentului în original *(in specie)* în faţa judecătorului, care în caz de bănuială ordona o anchetă, cerînd însă — în chip ciudat — ca cercetarea autenticităţii actului să se facă tot de locul de adeverire care îl emisese [2]. Pe de altă parte, erau cazuri cînd cei ce se ştiau ameninţaţi în drepturile lor de plăsmuirile falsificatorilor, protestau în faţa locurilor de adeverire, punînd anticipat oprelişte unor astfel de acte [3].

Falsurile de documente şi de peceţi, precum şi înfăţişarea, adică folosirea de documente false erau considerate de către contemporani ca făcînd parte din crimele cele mai grave. Ele atentau la dreptul de proprietate particulară, mai ales la principala formă a proprietăţii feudale: stăpînirea pămîntului, căci cele mai multe falsificări se refereau la moşii sau la veniturile acestora (dijme, dări, vămi). De aceea justiţia feudală, în Ungaria şi Transilvania, precum şi în alte părţi [4], căuta să reprime prin *sancţiuni* severe asemenea delicte [5]. Se cunosc cazuri cînd vinovaţii au fost condamnaţi la pierderea capului şi la confiscarea averii sau măcar la această pedeapsă din urmă [6]. Ştefan, notarul conventului din Cluj-Mănăştur, a fost osîndit la moarte de Ladislau de Losoncz, voievodul Transilvaniei (1376—1391) şi a fost ars pe rug ca falsificator de peceţi şi de documente, şi acelaşi voievod a hotărît ca toate actele în care intervine numele acestui plastograf să fie socotit fără valoare [7]. Se sancţionau însă, tocmai în virtutea importanţei ce se acorda valorii juridice a documentelor, şi învinuirile de fals nedovedite. De ex. în 1328, judele curţii regale condamnă la amendă pe Nicolae, fiul lui Grigore, care a afirmat despre un act de hotărnicire, emis de conventul din Dealul Orăzii, că a fost eliberat în chip fraudulos, în ciuda faptului că pecetea conventului, pe care o poartă, este autentică [8].

Formulele din transumpturi şi confirmări, privitoare la autenticitatea actelor originale şi la fidelitatea transcrierilor, nu pot fi prin ele însele o garan-

---

[1] Doc. 11 martie 1333, *Documente privind istoria Romîniei*, vol. III, p. 294 urm.

[2] Eckhart, *Hiteles helyeink*, p. 162.

[3] Doc. cit. 11 martie 1333, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 294 urm.; 21 martie 1341, amintit mai înainte (p. 91, n. 11).

[4] Giry, II, p. 866; Prou, p. 62; Bresslau, I, p. 16, n. 1.

[5] Doc. 4 aug. 1298, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 450 urm.; 11 dec. 1351, *ibid.*, XIV, vol. V.

[6] Doc. 23 febr. 1336, citat mai sus (p. 91, n. 4); doc. 17 febr. 1401, *Csáky*, I, 1, p. 213. Cf. Szentpétery. *Oklt.*, p. 250.

[7] Menţionat în doc. 17 ian. 1399, eliberat de voievodul Ştibor, Mályusz, I, 1951, p. 625, nr. 5671; Hajnik, *Okirati bizonyitás a középkori magyar perjogban* [Proba documentară în dreptul procesual ungar din evul mediu], Budapesta, 1886, p. 27, n. 3 (unde în loc de « Ştefan » ca voievod al Transilvaniei trebuie citit Ştibor; de altfel Hajnik atribuie greşit voievodului « Ştefan », adică de fapt lui Ştibor, hotărîrea amintită a lui Ladislau). Cf. şi doc. 6 mai 1356, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V. Iată cîteva documente din seria Transilvania în care Ştefan diacul este amintit ca delegat al conv. din Cluj-Mănăştur: 24 mai 1377, *ibid.*, XIV, vol. VII; 3 apr. şi 27 aug. 1381, *Ub.*, II, p. 538 urm. şi 546 urm. Vezi şi Jakó, *Sigilografie*, în vol. de faţă.

[8] Doc. 10 mai 1328, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 257 urm. O bănuială neîntemeiată de fals, pe care o avea regele Ludovic I cu privire la nişte scrisori papale în legătură cu propaganda catolică printre romîni, e amintită într-un act pontifical din 17 oct. 1345 (*ibid.*, XIV, vol. IV, p. 266 urm.).

ție împotriva falsului [1]. De altfel chiar cînd nu e vorba de un fals, transcrierea rareori este exactă: ea cuprinde deosebiri și greșeli mai mari sau mai mici, scribii întinerind limba actelor mai vechi, stîlcind numele proprii [2], făcînd omisiuni, reproducînd greșit data originalului [3]. Au fost transcrise și confirmate, chiar de bună credință, numeroase falsuri, mai ales în cazul documentelor ce se pretindeau foarte vechi, căci în stadiul de atunci al cunoștințelor istorice lipseau posibilități serioase de control pentru epocile mai îndepărtate [4]. Despre un mare număr din ele a descoperit abia critica modernă că sînt acte plăsmuite [5].

Falsurile mai vechi, cele contemporane sau tîrzii pot să aibă o *valoare istorică relativă* [6]. Este de datoria criticii diplomatice de a căuta să distingă datele adevărate scoase de falsificatori din documentele autentice ce le-au servit ca modele, transcriind uneori din acestea părți mai mari sau mai mici. Alteori falsificatorul n-a făcut decît să schimbe (de ex. prin răzuire), să adauge — să interpoleze — ori să omită unele date sau pasaje din actele autentice [7]. Pe de altă parte, chiar și în cazul cînd actul e fals în întregime, el prezintă o valoare în ceea ce privește intenția, interesele și procedeele falsificatorului sau alte împrejurări ale vremii din care datează falsul [8]. Astfel în favoarea conventului din Cluj-Mănăștur au fost falsificate, probabil în a doua jumătate a sec. al XIV-lea, mai multe documente în legătură cu stăpînirea unor moșii [9]. Apoi, două documente, din 16 aprilie și 23 noiembrie 1326, cu privire

---

[1] Ele sînt considerate în chip greșit ca « formule de coroborare » de Iosif Șchiopul (*Diploma Andreiană*, p. 61—62).

[2] Pentru modernizarea ortografiei numelor topice un exemplu: doc. din 1312 (transcriere din sec. al XVIII-lea), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 197—198. Alt exemplu: *marchioque eorundem* <*earundem*>, greșeală de transcriere în loc de *m. Branden*<*burgensis*> în transumptul din 1504 a două mandate ale regelui Sigismund din 29 dec. 1408, *Csáky*, I, 1, p. 263—267.

[3] De ex. *feria secunda proxima post dominicam Ramispalmarum anno domini M-o CCC-mo XL-mo octavo* (14 apr. 1348) s-a transcris greșit, în 1352: *sexta feria pr. p. dom. Ram. a. d. M-mo CCC-mo X-mo octavo* (21 apr. 1318). Cf. *Ub.*, I, p. 333 și II, p. 53—55. Un alt exemplu asemănător: doc. 1 mai 1316, corect: 1 mai 1342, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 77 urm. Cf. și Beke, *Erdélyi káptalan*, nr. 71 și p. 211 (erata). În cazul documentelor (greșit datate) din 22 iulie « 1402 » și 16 mai « 1404 », emise de « Ioan », episcopul de Oradea (cu privire la romînii din părțile Beiușului), s-au omis din cifra anilor zecile, cu ocazia transcrierii și confirmării lor repetate, începînd cu 1446, ultima fiind de regina Isabella în 1558. În realitate, e vorba de date de ani ulterioare, din cursul sec. al XV-lea. Bunyitay (II, p. 300—303, nota) propune, pe baza numelui emitentului, ca verosimil anul 1444 (de fapt primul din aceste doc. trebuie să fie în acest caz din 1442). Doc. a fost retipărit, după Bunyitay, de Șt. Meteș, *Contribuții nouă privitoare la voievozii romîni din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI — XVIII*, Cluj, 1922, p. 23—27.

[4] Bresslau, I, p. 19.

[5] Lista falsurilor documentare privitoare la istoria Ungariei (și a Transilvaniei) pînă la anul 1400, falsuri descoperite pînă la începutul secolului nostru, a fost întocmită de Karácsonyi, *Hamis okl.*, cu completări de același în *Történelmi Tár*, 1908. Lista cuprinde și documente greșit datate sau nedatate din aceeași perioadă.

[6] Cf. și I. Șchiopul, *Valoarea pentru istorie a documentelor false*, în vol. *Țările Romînești înainte de sec. al XIV-lea*, de același, București, 1945, p. 8.

[7] Doc. 24 iunie <1431> — 24 iunie <1439>, *Ub.*, IV, p. 446—448. Cf. și Szentpétery, *Okl.*, p. 253.

[8] Bresslau, I, p. 91.

[9] Din această categorie fac parte doc. 21 apr. și 12 iunie 1297, precum și 29 sept. 1299, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 434 urm. și 470 urm. (unde au fost publicate din greșeală ca autentice). Cf. Janits, p. 82, n. 42. Tot fals este, desigur, actul lui Carol Robert, din 24 noiembrie 1324 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 136 urm.), în legătură cu alte două documente false sau în orice caz foarte suspecte (din 11 și 24 iunie 1296),

la o pretinsă răsplătire a lui Nicolae de Bonţ pentru merite ostăşeşti, fac parte dintr-un grup de acte plăsmuite, la sfîrşitul sec. al XV-lea sau începutul celui următor, de Toma Nyiresi, notar al capitlului din Alba Iulia, cu scopul de a redobîndi nişte moşii confiscate de la înaintaşii săi de către regele Sigismund şi cedate familiei Bethlen [1]. Un alt grup de documente a fost fabricat la sfîrşitul sec. al XIV-lea în interesul descendenţilor în linie feminină ai comitelui Mihail de Cîlnic [2]. În prima jumătate a sec. al XVI-lea, în legătură cu procesul dintre satele Valchid şi Hoghilag [3], au fost falsificate, în favoarea celui dintîi, două documente (din 21 sept. 1429 şi 21 dec. 1432) şi a fost interpolat un altul, din 24 iunie <1431>—24 iunie <1439>, falsificatorul schimbînd şi data de an a acestuia, în 1430 [4].

Falsuri moderne. În sfîrşit, există şi *falsuri moderne de documente medievale*, din care multe privesc istoria Transilvaniei. Dintre motivele care puteau da naştere acestei categorii de mistificări, amintim aici doar vanitatea « erudită », adică tendinţa de a străluci prin descoperiri senzaţionale şi de a găsi « dovezi » pentru unele teze hazardate care îl caracterizau pe contele Iosif Kemény în secolul trecut. Acest feudal ardelean, pasionat şi neobosit colecţionar de materiale istorice, era şi un plastograf înrăit, autor a numeroase falsuri privitoare la istoria Transilvaniei din sec. XIII—XV-lea [5]. Deşi unele din ele sînt destul de neîndemînatice — prin anacronismele şi stilul lor, — ele au indus în eroare chiar şi pe editori de documente bine pregătiţi ca Zimmermann şi Werner [6]. O trăsătură caracteristică a falsurilor lui Kemény este că ele trimit la originale inexistente în arhive. Ca şi

care privesc acelaşi convent (vezi observaţiile lui Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 1338; Fr. Pall, *Contrib. la probl. locurilor de adeverire*, sub tipar). Este suspect şi doc. 10 aug. 1361 (Fejér, IX, 3, p. 243—244; *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI), nu numai fiindcă transcrie falsul amintit din 12 iunie 1297, ci şi pentru faptul că în el se afirmă că cererea de transcriere a fost prezentată regelui de către Ladislau, abatele mănăstirii din Cluj-Mănăştur, deşi la acea dată (10 aug. 1361), după cum rezultă dintr-un alt doc. (11 apr. 1361, *ibid.*, XIV, vol. VI), în fruntea acestei mănăstiri nu se mai afla el, ci Otto (iar nu Ştefan, cum afirmă greşit — după Szeredai — Csomor Lajos, *A kolozsmonostori benczés apátság és birtokai 1556-ig* [Abaţia benedictină din Cluj-Mănăştur şi domeniile ei, pînă la 1556], Cluj, 1912, p. 40). E suspectă — în orice caz neobişnuită — şi forma în care se face aluzie în acest act la notarii regali.

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 341, lista documentelor false, nr. 3 şi 4. Cf. Tagányi Károly, în « Századok », 1893, p. 50—51.

[2] Doc. 2 şi 9 iunie, 6 oct. şi 1 dec. 1346, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 565, aceeaşi listă, nr. 3—5; 28 noiembrie 1369, *ibid.*, vol. VI, aceeaşi listă, nr. 6. Cf. Karácsonyi, în *Tört. Tár.*, 1908, p. 30—31, 34—35.

[3] Din raionul Sighişoara.

[4] Gustav Gündisch, *Waldhütener Urkundenfälschungen*, în « Siebenbürgische Vierteljahrschrift », 1935, p. 99—111. Pentru falsificarea datei cf. şi menţiunea din doc. 23 aug. 1401, *Mon. Vat. Hung.*, s. I, vol. IV, p. 465—467.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI — XIII, vol. I, p. 350, lista documentelor « îndoielnice » (false), nr. 14 şi 17 (cf. şi falsul din 1248, Karácsonyi, *Hamis okl.*, p. 18, nr. 102), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, aceeaşi listă, p. 483—484, nr. 1, 6—7, 13—14 şi 18; *ibid.*, XIV, vol. I, p. 375, nr. 3 şi 7; *ibid.*, vol. VII, p. 341, nr. 2—1; *ibid.*, vol. III, p. 559, nr. 1. Să se mai adauge: doc. 24 iulie 1276 (*ibid.*, XIII, vol. II, p. 180 urm.); doc. din 7 febr. 1374 al conv. din Cluj-Mănăştur (despre pretinsul convent ioanit din Hoghiz); mandatul regal din 30 mai 1377 (despre cneji, *ibid.*, vol. VII, lista doc. false, nr. 1); actul capitlului din Alba Iulia din 6 iulie 1421 (cu o aluzie la existenţa celor şapte scaune săseşti ale provinciei Sibiului la 1276, Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 518—519); mandatul regal din 2 iulie 1426 (privind cavalerii teutoni, *ibid.*, I, 2, p. 539—540, cf. Gündisch, în « Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas», II, 1937, p. 401—402). Fr. Pall, *Noi falsuri ale lui Iosif Kemény*, în pregătire (unde se vor identifica şi alte documente falsificate de acesta).

[6] Vezi recenzia lui Tagányi, în « Századok », 1893, p. 41—57.

alţi falsificatori medievali şi moderni căuta şi el să-şi ia ca modele documente autentice[1].

Dar indiferent de epoca şi de categoria falsului documentar, fie că acesta e contemporan, tardiv sau modern, fie că e făurit cu mai multă sau mai puţină abilitate, el poate fi demascat printr-o examinare critică atentă şi prudentă, iar nu pripită şi în bună parte incompetentă, cum a procedat de ex. I. Şhiopul, atacînd autenticitatea unor documente foarte importante referitoare la istoria Transilvaniei în sec. al XII-lea şi al XIII-lea[2]. Această demascare e chiar unul din scopurile principale pe care şi le propune diplomatica. Ea caută astfel să pună la dispoziţia cercetărilor istorice informaţii documentare de o valoare sigură, cu ajutorul cărora să se poată reconstitui şi interpreta în mod ştiinţific istoria societăţii.

ÎNCHEIERE

În studiul acesta am încercat să prezentăm elementele de diplomatică latină care caracterizează documentele privitoare la Transilvania pînă aproape de jumătatea sec. al XV-lea. Ţinînd seama de caracterul şi limitele publicaţiei în care apare această lucrare, nu putea fi în intenţia noastră de a întreprinde aici o cercetare monografică propriu-zisă, ci voiam să dăm doar o introducere diplomatică la un material, care deşi priveşte în întregime Transilvania, emană însă în bună parte de la cancelarii situate în afara hotarelor ei. Materialul este deci prea variat, prea divers pentru a putea fi înfăţişat ca o unitate omogenă în dezvoltarea şi în aspectele sale, el oglindind în această epocă, chiar şi în ceea ce priveşte documentele emise în Transilvania, uzanţe şi influenţe multiple, care nu permit încă sezisarea unor trăsături proprii, locale, în întocmirea documentelor transilvănene.

În această încercare am căutat să alegem din rezultatele cercetărilor de diplomatică generală sau specială (care ne-au fost accesibile), acele probleme ce interesau direct sau indirect Transilvania, în accepţiunea actuală a termenului. Pentru aceste probleme trebuiau găsite exemplificări concludente, ceace ne-a îngăduit — credem — stringerea şi sistematizarea unui material bogat, precum şi o serie de completări şi precizări sau chiar unele îndreptări ale rezultatelor cercetărilor anterioare. De asemenea s-au putut rectifica erori strecurate în colecţiile mai vechi de documente, ca şi în volu-

---

[1] De ex. doc. 2 sept. 1324 (*Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, p. 133 urm.), act voievodal, e imitat într-un pretins doc. emis de rege în 1324 (*ibid.*, p. 341, lista doc. false, nr. 2).

[2] Bunăoară documentele referitoare la cavalerii teutoni în Ţara Bîrsei din 1211 şi anii următori, Diploma andreiană din 1224 şi aceea a ioaniţilor din 1247 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 150 şi urm.; p. 208 urm., p. 320 urm.). Încercarea hipercritică a lui Şchiopul (în lucrările sale: *Contribuţiuni la istoria Transilvaniei în sec. XII şi XIII*, Cluj, 1932; Idem, *Cavalerii Teutoni* şi *Ţara Bîrsei*, în rev. « Ţara Bîrsei », Braşov, 1934; Idem, *Diploma andreiană*, cit. mai sus, *Ţările Romîneşti înainte de sec. al XIV-lea*, cit. mai sus), în ciuda cîtorva observaţii juste de amănunt (de ex. în *Contribuţiuni*, p. 84—86, în legătură cu lista demnitarilor din doc. <înainte de 7 mai> 1222, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 182—184, act socotit suspect şi de Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 380), s-a concretizat în concluzii grăbite şi unilaterale, rezultate din cunoaşterea insuficientă a instituţiilor epocii şi a materialului documentar. Ea a fost combătută de cercetătorii care au intervenit în discuţie: E. Lăzărescu, A. Sacerdoţeanu, (ambii în « Ţara Bîrsei », 1934—1935), G. F. Müller (în « Siebenbürgische Vierteljahrschrift », 1935) şi alţii. A se vedea şi notele editorilor colecţiei *Documenta Valachorum*, p. 6, 14—15.

mele apărute ale seriei Transilvania. Am încercat pe ici-colo să atragem atenţia şi asupra unor analogii între caracteristicile documentelor privind Transilvania şi cele ale actelor latine sau chiar slave emanate de la cancelaria voievodală a Moldovei şi mai ales a Ţării Romîneşti.

Fireşte în stadiul actual al cercetărilor şi în limitele publicaţiei de faţă nu putem avea nici pe departe pretenţia de a epuiza toate problemele de diplomatică latină cu referire la Transilvania epocii amintite, ca să ne mărginim numai la aceasta. Literatura noastră istorică e foarte săracă în cercetări de diplomatică latină. Rămîn deci încă multe chestiuni care vor trebui lămurite sau adîncite prin studii monografice atît în ceea ce priveşte documentele emise de voievozii şi vicevoievozii Transilvaniei, cît şi de locurile de adeverire (capitluri şi conventuri), de comitate, de scaune, de districte, de oraşe, de particulari etc. De pildă, procesul de geneză a documentelor, raporturile acestora cu alte fenomene ale suprastructurii juridice şi politice, cu ideologia vremii, precum şi cu baza economică, n-au fost atinse de noi decît în treacăt. De altfel elucidarea satisfăcătoare a acestor şi altor probleme va trebui încercată prin cercetări multilaterale, mai ales în contact strîns cu disciplinile înrudite ale diplomaticii: cu paleografia, sigilografia, cronologia şi filologia latină medievală, fără a neglija apropierile ce se pot stabili cu materialul documentar slav şi grec privitor la istoria noastră în epoca feudală. În faţa cercetătorilor noştri în domeniul diplomaticii şi a celorlalte ştiinţe auxiliare se deschide deci un cîmp larg de activitate, în care ei vor avea posibilitatea să aducă contribuţii preţioase.

PLANŞA I

1) Însemnare de tipul *commissio* pe doc. 30 noiembrie 1389 al Mariei, regina Ungariei, perg., mărime orig. : 44 × 13 mm. Se află deasupra textului în partea dreaptă, puţin micş. în facsim. Se repetă sub pecetea aplicată dedesubtul textului (Arh. Ist. CCVI).

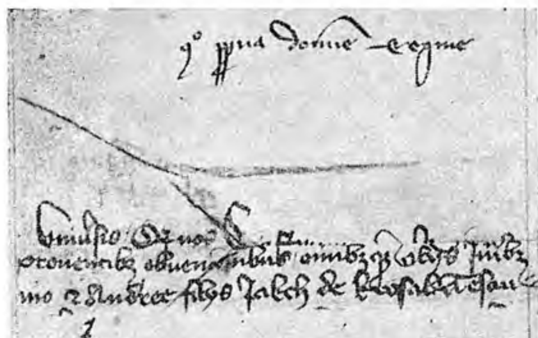
2) Însemnare de acelaşi tip pe doc. 27 oct.1398 al lui Ştibor, voievodul Transilvaniei, hîrtie, mărime orig. : 35 × 10 mm. Se află deasupra textului pe partea dreaptă (Arh. Ist., CXXVIII).

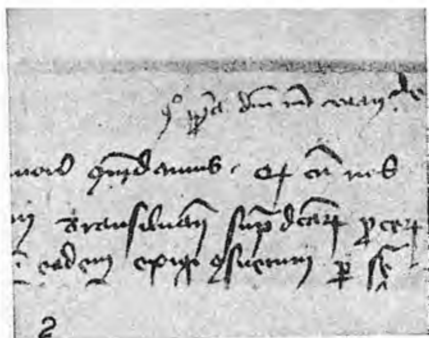
3) Menţiune de înregistrare pe doc. 27 apr. 1368 al lui Ludovic I, regele Ungariei, perg., mărime orig.: 28 × 33 mm. Se află pe verso în marginea dreaptă (Arh. Ist., CCI; *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI, nr. 513).

4) Menţiune similară pe doc. 1 iunie 1405 al lui Sigismund, regele Ungariei, perg., mărime orig.: 41 × 31 mm. Se află pe verso în mijloc (Arh. Ist., VI).

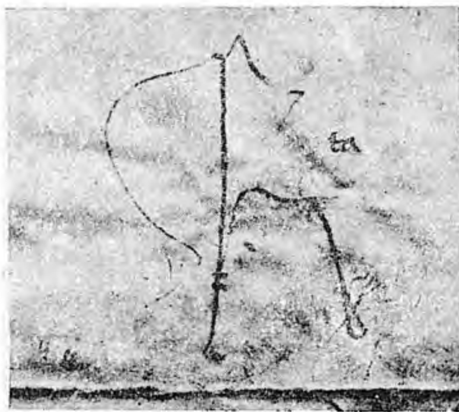
5) Însemnare judiciară pe doc. 15 oct. 1375 al lui Iacob de Zips, judele curţii regale, hîrtie, mărime orig.: 105×24 mm. Se află pe verso în marginea stîngă, micş. 1/3 în facsim. (Arh. Ist., LXXXII).

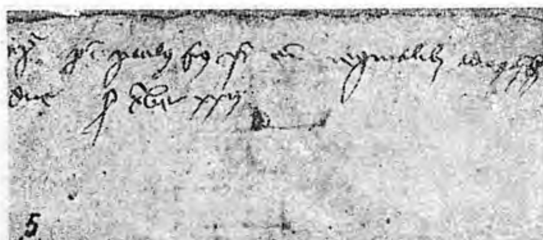
6) Menţiunea taxei de cancelarie pe acelaşi doc., pe verso, jos în mijloc, mărime orig.: 30 × 11 mm., puţin mărit în facsim.

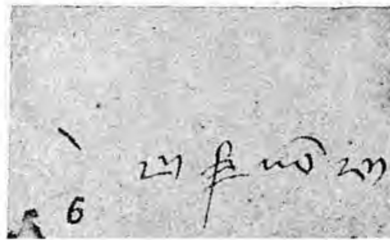

1

2

3

5

6

PLANŞA II

1) Însemnare de tipul *relatio* pe doc. 5 oct. 1349 al lui Ludovic I, regele Ungariei, perg., mărime orig.: 22 × 5 mm. Se află deasupra textului pe marginea dreaptă (repetîndu-se în forme mai dezvoltate pe marginea inferioară şi pe verso sub pecete). (Arh. Ist. Cluj, arh. oraşului Cluj, fasc. I, nr. 5; publ. *Ub.* II, p. 64; trad. *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 507—508).

2) Menţiunea *perlecta et correcta* pe doc. 26 apr. 1370 al lui Ludovic I, regele Ungariei, perg., mărime orig.: 30 × 15 mm. Se află sub text în partea dreaptă (Arh. Stat. Cluj, arh. oraşului Cluj, fasc. P, nr. 15; publ. *Ub.*, II, p. 345—346; trad. *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI, nr. 643).

3) Însemnare de tipul *relatio* pe doc. 20 aug. 1419 al lui Sigismund, regele Ungariei, perg., mărime orig.: 60 ×15 mm. Se află deasupra textului în partea dreaptă, foarte puţin micş. în facsim. Se repetă sub pecetea aplicată sub text (Arh. Stat. Cluj, arh. oraşului Cluj. fasc. V, nr. 7; publ. *Ub.*, IV, p. 108—109).

4) Însemnare judiciară pe doc. 13 ian. 1439 al lui Nicolae de Ocna Sibiului, vicevoievodul Transilvaniei, hîrtie, mărime orig. : 60 × 25 mm. Se află pe verso în colţul stîng (Arh. Stat. Cluj, arh. oraşului Dej, nr. 32).

5) Semn notarial şi subscripţie notarială pe doc. 10 dec. 1428 al notarului public Iacob Mathie, perg., mărime orig. : 90 × 67 mm., micş.1/2 în fcsim. (Arh. Ist. CLXXXIV).

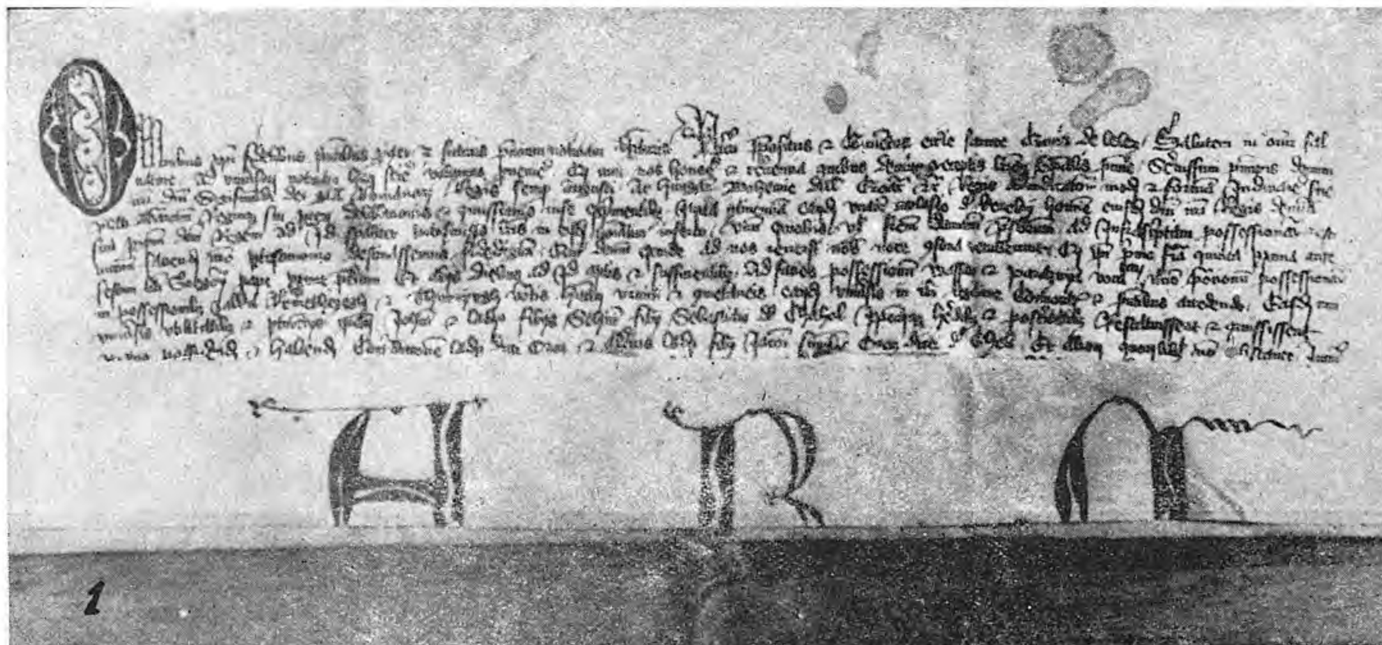
1

2

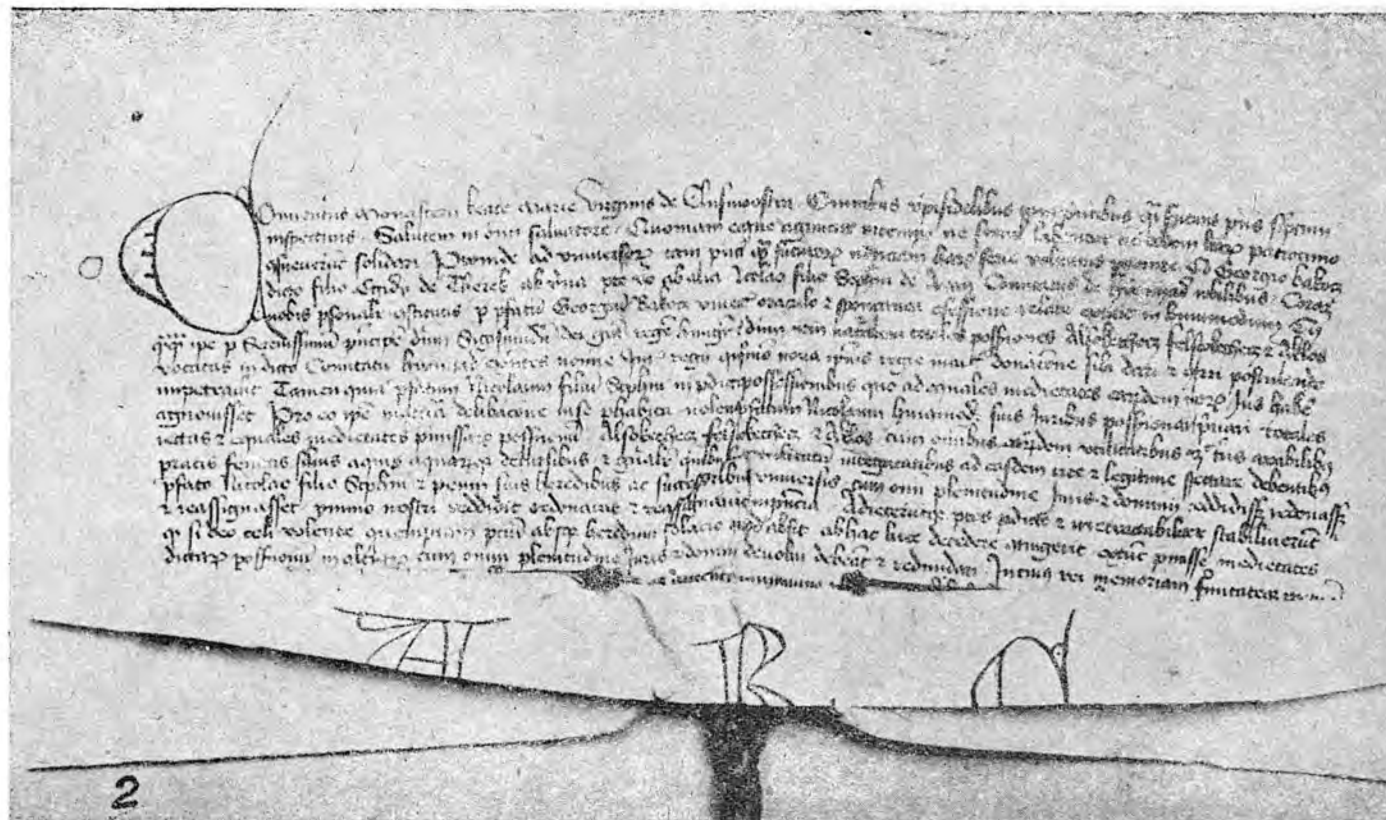
3

4

5

1) Chirograf cu pecete atîrnată : doc. 15 martie 1424 al conventului din Leles (R. Cehoslovacă), perg., mărime orig.: 260 mm., înălţimea literelor: 28 mm , micş. în facsim. (Arh. Ist., XVI, fasc. 250, nr.1).

2) Chirograf cu pecete atîrnată : doc. 6 ian. 1428 al conv. din Cluj-Mănăştur, perg., mărime orig. 310 mm., înălţimea literelor; 10—19 mm., micş. în facsim. (Arh. Ist., XVI, fasc. CLIX).

PLANŞA IV

Litere cum filo serico, cu numele scribului şi cu menţiunea taxei de cancelarie: doc. 25 iulie 1377 al papei Grigore al XI-lea (fragment). (Magyar Országos Levéltár, diplomatikai osztály [Arhivele Statului Ungar, secţia de diplome]. Budapesta, nr. 6452: publ. după registrele papale de *Theiner*, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, I. p. 327—328, iar după acesta de Hurmuzaki-Densuşianu, I_2, p. 238—239).

GREGORIUS epus servus servor dei Dilec ... in xpo

tiale et aplicam ben. Tue nobilitatis et devotionis merita quibus in ...

que anime tue salutem et ecclia profectum respiciunt favorabiliter an...

ecclam sane de Emerit in Castro de Magrssalla consistentem que ...

Castro Wiacenabus quodquidem Castrum ac eisdem villis olim fuit ...

Castri et villaz habitatores et incole qui tue anime fascinatien ... resp...

Roman ecclie unitatem redierunt denovo canonice fundari ac de bonis tibi ...

rochiales ecclias in Castro et villis predic ... fundare et construere ...

datum valeant pro divini cultus augmento ac pro tue et progenitoz ...

stri et villaz predic ... quas ab ecclia tenes in feudum ac ...

per dominium annos et ultra a tanto tempore cuius contrarij memoria ...

fer construe ... et etia in Castro et villis prefatis per te construend...

cui in cuius dioc Castrum et ville predic ... consistunt cum inter venerab...

ac ecclias predic ... de sua dioc existere super hoc discepteretur et propterea ...

huiusmodi per te fideo fieri no valeat tibi donandi et etia assignandi ...

nuqi huiusmodi tuu pium et laudabile propositum plurimu in domino com...

Emerici et aliis sanct construc ... et etia in eisdem Castro et villis ...

nationis titulo transferendi ac Rec... ... ecclia ... et erunt ...

percipiendi et levandi ac perpetuo retinendi Non obstante qd de ins...

quibuscunque plenam et liberam ———— tenore presentium licentiam ...

temerario contraire. Siquis autem hoc attemptare presumpserit indignatio...

Dat Anagnie viij kl ...

PLANŞA V

Litere cum filo canapis: doc. 25 iulie 1377 al papei Grigore al XI-lea (fragment), (Aceleaşi Arhive, nr. 6453; Theiner, op. cit., I, p. 328; Hurmuzaki-Densuşianu, I, 2. p. 239—241).

[U]rbanus eps servus servorum dei. Dilecto filio .. gen
dicti ordinis Salt et aplicam ben. Sedes aplica pia mater
providere. Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilecte in
Castri de Moncastello indice petitio continebat qd olim Castrum
tunc erat et ipsius Catherine progenitores erant de membris
predictorum qui tunc erant sismatica labe respersi unam veram
sicam et sancte Romane eccl(es)ie unitatem ac ipdem habitatores
et eis pro commissis huiusmodi penitenciam iniunge salutem
humiliter supplicarunt ut cum ipi propter locorum distantiam
et ville predicti consistunt cum quilibet ex venerabilibus fr
billis predicta de sua dict. consteere aliquibus discretis religiosis
si talia fuerint propter que sedes predicta esset consulenda u
terum. Nos igitur cupientes ipsorum animarum providere salu
specialem in domino fiduciam obtinemus per aplica scripta
ordinis fratrum minorum professoribus eius provincie ad hoc suffic
videbimus et quos per te locorum diocesani seu illi per quem
sit Cpalem ministratorem concedente licencia speciali omnium et
sacrilegi fuerint voluerint eisdem fratribus petita huiusmodi confite
auditis a peccatis ipsis etiam si talia fuerint propter
solvere valeat ac eis pro commissis huiusmodi penitentiam in
Kl
Angust

DIN SIGILOGRAFIA MOLDOVEI ŞI A ŢĂRII ROMÎNEŞTI

DE

EMIL VÎRTOSU

Introducere. Pînă acum s-au publicat studii ilustrative, informative și descriptive asupra sigiliilor romînești, precum și unele sinteze parțiale, datorite lui I. Bogdan, V. A. Urechia, B. P.-Hasdeu, D. A. Sturdza, P. V. Năsturel, C. Moisil. Dar pentru o sinteză generală mai este încă mult de lucrat în sigilografia romînească, mai ales că materialul publicat prezintă, de multe ori, insuficiențe din punct de vedere științific : descrieri inexacte, interpretări fanteziste sau depășite. Și spunînd acestea ne gîndim la lucrările lui V. A. Urechia. Astfel că, pentru a putea folosi acest material, cercetătorul trebuie să-l revadă după originale, — cînd mai există — și să întocmească o nouă descriere, iar uneori să aducă o nouă interpretare. De asemenea trebuie avut în vedere că materialul inedit îl copleșește pe cel publicat și numai cunoscîndu-l și pe cel inedit sîntem în măsură să răspundem la multe întrebări, menite să întregească aria și volumul cunoștințelor asupra orînduirii feudale de pe pămîntul țării noastre, prin cunoașterea informațiilor de ordin istoric pe care ni le pot da sigiliile de domni, de mari dregători, de conducători ai tîrgurilor și ai orașelor și altele.

Studiul de față nu vrea să reediteze, sub o altă formă, cercetările predecesorilor. Scopul lui este și descriptiv, dar mai ales interpretativ. Din această cauză, lucrarea se prezintă sub forma unor cercetări separate, inegale și relativ disparate, în primul rînd pentru că nu ne-a fost posibil să verificăm după materialul original și să întregim toate aspectele sigilografice din Moldova și Țara Romînească. Și, în al doilea rînd, pentru că lipsesc monografii pe probleme.

Din această cauză, am considerat util și chiar necesar ca raportările la materialul documentar să fie cît mai bogate, deși în acest mod s-a îngreuiat lectura cursivă a textului. Totuși, documentarea mai largă, dată acum, va putea sta la temelia unei sinteze viitoare.

Utile au fost considerate și reproducerile date mai departe, iar prezența lor face mai evidentă necesitatea publicării neîntîrziate și a unui *album de sigilografie romînească*, pentru a cărui întocmire avem la îndemînă o mare parte din material. Albumul acesta va fi de un real folos istoriografiei romînești, prin prezentarea de informații prețioase și încă nefolosite.

De aceea sîntem convinși că studiul de față va dovedi tuturor importanța sigilografiei pentru istoriografia țării noastre.

SIGILIUL DOMNESC

Sigiliul domnesc în Moldova și în Țara Romînească. Sigiliul (grec. σφραγίς, lat. *sigillum*, slav печатъ) reprezenta în trecut mijlocul de a păstra secretul corespondenței și, mai ales, garanția cea mai sigură de autenticitate a unui

act, semnul vizibil doveditor că actul era adevărat, nu fals. Sigilarea, în timpurile mai vechi, constituia operaţia finală în emiterea unui act, iar sigiliul reprezenta, simbolic, autoritatea deosebită a emitentului — domn stăpînitor, ca o imagine concretă a puterii domneşti. Dar chiar şi după ce, în secolul al XVI-lea, apare şi semnătura domnească autografă între semnele de validare a unui act, sigilarea rămîne şi mai departe operaţia finală pentru emiterea actului.

Spre a avea o valoare probatorie necontestată, sigiliul trebuia să fie clar, bine reliefat şi bine fixat la act.

În limba romînă se întrebuinţează cuvîntul *pecete* şi, mai nou, *sigiliu*; pe acesta din urmă îl vom folosi în chip exclusiv, considerîndu-l mai cuprinzător [1].

Sigilografia — numită şi sfragistică — studiază, descrie şi explică sigiliile întrebuinţate în actele publice şi particulare.

Sigilarea era un drept general răspîndit şi unanim recunoscut. Orice persoană fizică avea dreptul să se folosească de un sigiliu: punîndu-l pe un act, posesorul îşi manifesta public consimţămîntul şi participarea sa, ca emitent sau martor, la faptele specificate în act.

În actele emise de cancelaria domnească a Moldovei, sigilarea face parte de la început din formularul diplomatic, unde întărirea sau coroborarea *(corroboratio)* anunţă, într-o formulă specială, sigiliul sau sigiliile care vor servi la validarea actului.

Totuşi, în actele domneşti din Ţara Romînească, întărirea nu cuprinde în general şi o formulă pentru anunţarea sigilării, ceea ce ne arată strînsa legătură a formularului muntean cu formularul actelor sîrbeşti şi bulgăreşti, unde această anunţare lipseşte.

Cunoscută fiind importanţa şi mulţimea actelor ieşite din cancelaria domnească în Moldova şi Ţara Romînească, precum şi faptul că actele ieşite din cancelaria domnească erau prevăzute întotdeauna, spre întărire, cu un sigiliu, vom studia, în mod deosebit şi în primul rînd, sigiliul domnesc, a cărui existenţă şi evoluţie le putem urmări cu continuitate de-a lungul întregii orînduiri feudale, precum şi mai tîrziu.

În principiu, sigiliul domnesc — simbol al autorităţii suverane — se punea în faţa martorilor menţionaţi în act; dar, în fapt, el se punea, de cele mai multe ori, în faţa păstrătorului sigiliului, întrucît, şi înainte de introducerea semnăturii autografe a domnului, sigilarea reprezenta, cum am mai spus, ultima operaţie pentru emiterea unui act.

Tiparul sau matriţa sigiliilor domneşti s-a numit, uneori, *peceatnic* (în limba slavă печатникъ), alteori *hrisovul* [2] (slav. хрисовѹлъ din grec. χρυσόβουλλον, χρυσοβούλλιον); s-a mai numit de asemenea *engolpion* (slav. енголпиѹ, din grec. ἐγκόλπιον = medalion) şi *pecete* (slav. печатъ), numele cel mai răspîndit fiind acesta din urmă. Uneori, sigiliul primeşte în acelaşi text două nume deodată: engolpion şi hrisovul (еголпиѹ и хрисовѹл) [3]. Sigiliu *(sigillum)* s-a numit tiparul al cărui text era în limba latină.

---

[1] Distincţia făcută în zilele noastre între sigiliu, pecete şi ştampilă nu este valabilă pentru studierea sigiliilor din timpul orînduirii feudale.

[2] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. LI (lucrarea va fi citată sub titlul: *Relaţiile...*).

[3] În bula lui Mihnea II Turcitul, domnul Ţării Romîneşti, din 1589 (C. Moisil, *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării-Romîneşti şi ai Moldovei*, în « Revista arhivelor », I, Bucureşti, 1924—1926, p. 258).

Aceleaşi au fost şi numele folosite pentru întipărirea sigilară într-un material determinat: ceară, tuş, metal, etc. În cartea de credinţă dată regelui Ludovic al Ungariei şi braşovenilor, de Neagoe Basarab, la 17 martie 1517, în formula de anunţare a validării prin sigiliu se face o deosebire în limba slavă între numele dat sigiliului domnesc mare: *hrisovul* (хрисоꙋлѣ) şi numele dat sigiliilor boiereşti: *peceţi*, *sigilii* (печати), după cum urmează: «Şi pentru marea credinţă ce punem domnia mea, am pus domnia mea *hrisovul* Ţării Romîneşti şi *peceţile* boierilor domniei mele, pentru ca să stea neclintit cu credinţă»[1]. Iar într-un act din 4 decembrie 1644, Matei Basarab pune, sub altă formă, ideea că sigiliul ţării este şi sigiliul domnesc: «... cartea domnii mele, aceasta, întăritî cu iscălitura domnii mele şi cu pecetea ţării domnii mele»[2].

Deosebirea de nume întîlnită în actul din 1517 al lui Neagoe Basarab provine din aplicarea principiului preeminenţei feudale a domnului, al cărui sigiliu este considerat în acelaşi timp drept sigiliul însuşi al ţării. În sfîrşit, faptul că Pătraşcu cel Bun foloseşte numele pecete (печатѣ) pentru sigiliul mic, iar termenul hrisovul (хрисоꙋл) apare numai rar şi numai la sigiliul mare[3], ne îngăduie să presupunem că, pînă în secolul al XVI-lea inclusiv, cel puţin, sigiliul mare se mai numea şi *hrisovul*, cel mic se mai numea şi *pecete*, pe cînd sigiliul inelar se mai numea *inel* (перстенѣ, în limba slavă)[4].

Vom întrebuinţa cuvîntul *tipar* spre a denumi matriţa sigilară, care poate fi făcută din metal: fier, oţel, alamă, aur, argint etc.; din pietre preţioase: safir («zamfir»), cornalină, etc., sau din alt material rezistent, care să poată servi sigilării lemn).

În acelaşi timp, prin *sigiliu* vom înţelege în general întipărirea într-un material: ceară, tuş etc.[5]

Un sigiliu ar trebui studiat în general sub mai multe aspecte: textul, emblema, scutul, ornamentele, folosirea, aspecte asupra cărora vom insista cu alt prilej, într-un studiu aflat în pregătire. Un alt aspect, care constituie mijlocul de întrebuinţare manuală a tiparului sigilar (mîner, toartă, ureche etc.), nu va fi nici el studiat aici, neavînd încă toate datele necesare pentru aceasta. În schimb ne vom preocupa îndeaproape de forma, mărimea şi modul de punere a sigiliului la act.

Sigiliile domneşti oficiale, adică întrebuinţate în acte, nu sînt, niciodată, anepigrafe[6]. Cînd un text este gravat de jur împrejurul rondelei sigilare,

---

[1] Textul slav al actului din 1517 este acesta: ... и за великѹ вѣрѹ що поставлѣм господство ми поставиѡ съм господство ми хрисоѵлѹ влашкои земљом и печати болѣром господства ми за радї да стоит непотъкновенно със вѣрѹ (la Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*..., Bucureşti, 1931, p. 262).

[2] Actul original la Academia R.P.R., XLIII/67.

[3] Legendele celor două sigilii: mare şi mic, date la I. Bogdan, *Relaţiile*..., p. LXV—LXVI.

[4] La 20 iulie 1626, Alexandru voievod, întărind lui Trufanda mare vistier satul Deduleştii, aminteşte că Radul voevod, la 1611, «au fost făcut lui carte de miluire cu inelul, fără de pecete» (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 480, 479).

[5] V. A. Urechia întrebuinţează cel dintîi cu acest sens termenul întipărire *(Sigiliulŭ tirgului Petrei (judeţulu Némţu). Notiţă istorică.* Extras din «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria *II*, t. X, Bucureşti, 1889, p. 1).

[6] Nu despre un sigiliu anepigraf poate fi vorba în cartea prin care, la 20 iulie 1626, Alexandru voievodul Ţării Romîneşti întăreşte lui Trufanda mare vistier stăpînirea peste satul Deduleştii şi aminteşte că Radul voievod, la 18 noiembrie 1611, «au fost făcut lui

acestui text i se dă numele de *legendă*. Aceasta este precedată, de obicei, de invocaţia simbolică *(invocatio symbolica)*: †, numită şi *cruce-ajută*. De multe ori, invocaţia simbolică din legenda sigiliilor Ţării Romîneşti este constituită din însăşi crucea pe care o ţine în plisc pasărea din cîmpul sigiliului, aşezată pentru circumstanţă într-un mod deosebit. În secolul al XIX-lea, în locul acestui semn se va găsi uneori o rozetă (stea). În sigilii vom mai găsi şi inscripţii, adică texte reprezentate prin litere majuscule, sau cifre arabe şi chirilice, care însă nu figurează în legendă (circular, de cele mai multe ori pe margine), ci în spaţiul din mijlocul sigiliului.

Cele mai vechi sigilii domneşti ale Moldovei au legenda în limba slavă. În schimb, vechile sigilii ale Ţării Romîneşti au legenda în limba latină, gravată cu caractere unciale, gotice, capitale sau minuscule. Dar, concomitent, au existat şi sigilii cu legenda în limba slavă. Astfel, cel mai vechi sigiliu domnesc cu legenda în limba slavă este pus la un act din 1396, mai 28, de la Vlad uzurpatorul lui Mircea, şi are legenda: † сн хрисовꙋл іѡ влада воєводѫ и гна вьсеи ꙋгровлахіи [† Acesta <este> hrisovulul lui Io Vlad voevod şi domn a toată Ungrovlahia][1].

Şi în secolul următor se întîlnesc sigilii cu legenda în limba latină, dar numai la pretendenţi domneşti, ceea ce este foarte explicabil, aceştia trăind şi intrigînd în străinătate. În schimb, în secolul al XVII-lea, limba latină reapare şi în sigiliul domnesc propriu-zis. În Ţara Romînească avem sigiliul mare şi sigiliul inelar al lui Mihai Radul voievod (1658-1659); în Moldova, sigiliul mic şi sigiliul inelar al lui Gheorghe Ştefan voievod. Cel dintîi întrebuinţează sigiliul mare la actele interne[2], pe cel inelar la scrisorile externe, în timp ce ultimul le foloseşte pe amîndouă, în timpul domniei, numai la acte externe[3], iar după mazilie, în străinătate fiind, se serveşte de aceleaşi sigilii şi pentru actele sau scrisorile trimise în ţară[4].

Sigilii cu legendă în limba latină foloseşte şi Constantin Brîncoveanu voievod, dar numai pentru scrisorile externe[5]. Şi, desigur, şi alţi domni au folosit acelaşi fel de sigilii, pentru actele şi scrisorile externe.

şi carte de miluire cu inelul, fără de pecete » (actul la N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 479, 480), ci este vorba de cartea domnească întărită cu sigiliul inelar (« inelul ») şi nu cu sigiliul mic (« pecetea »), după cum ar fi trebuit.

[1] I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. LV; idem, Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 66; fotografie, *ibid.*, *Fotografii*, V/6.

[2] Descrise la Emil Vîrtosu, *Sigilii domneşti rare din veacul al XVII-lea*, Bucureşti, 1942, p. 3-7.

[3] Reproduceri la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, X, Bucureşti, 1938, p. 265 şi 300, după două acte, unul din 1653, al doilea din 1655; vezi şi D. Ciurea, *Observaţii pe marginea documentelor latine romîneşti — studiu de diplomatică*, în « Apulum », II (1943—1945), Alba-Iulia, 1946, p. 229.

[4] Cunoaştem un act scris la 11 aprilie 1660/7168, în « Ţara Nemţească, în oraşul Beci » (Viena), de ieromonahul Andonie, act prin care « Io Gheorghie Ştefan voevoda, ce am fostŭ, dintru mila lui dumnedzău, domnu ţărăi Moldovei », dă satul Mihneşti (Trotuş) lui Toader Ungurianul, pentru slujba-i credincioasă; pe act este pus sigiliul mic, timbrat cu timbru romboidal (Arhivele Statului, *Mănăstirea Caşin*, III/2). Un al doilea act, dat în « Stetin », la 24 decembrie 1667, este o scrisoare a lui « Io Gheorghie Ştefan ce, den mila lui dumnedzău, au fostu domnu ţărăi Moldovei », adresată fratelui său, Vasilie hatman, căruia îi face cunoscut că ia satul Mihneşti de la Toader Ungurianul, pentru necredinţă, şi-l dă lui Ştefan feciorul lui Andreiaşan. Aici, alături de semnătura autografă apare şi sigiliul inelar timbrat al voevodului (Arhivele statului, *Mănăstirea Caşin*, II/4).

[5] Sigiliul latinesc al lui Brîncoveanu îl descriem mai departe.

Vlad Țepeș este ultimul domn din secolul al XV-lea cu sigilii în limba latină.

Mai tîrziu, întîlnim și sigilii cu legenda în limba otomană, în secolele XVII-XIX și în limba greacă, în aceleași secole. În sfîrșit, vor fi și sigilii cu legenda în limba romînă, începînd din secolul al XVIII-lea.

Legenda — precedată de invocația simbolică — va cuprinde numele domnului precedat de apelativul tipului sigilar: *sigillum*, печать печатникъ, златω печать, хрисовꙋлъ, перстинь; ca și de atributul teocratic Io sau Ioan (Ἰω, Ἰωаннъ) însoțit de titlul de voievod; sau numele domnului, cu atributul teocratic Io, titlul și filiația; sau numele domnului, cu atributul teocratic, titlul și filiația, precum și numele țării; toate aceste formule au numele titularului, însoțit de calitatea de *domn* (господарь — în Moldova; господинь — în Țara Romînească și invers; se adaugă, uneori, începînd de pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea, și anul. Adeseori, numele domnului este însoțit de formula de devoțiune: din mila lui dumnezeu (în limba latină: *dei gratia*; în limba slavă: божію милостію; în limba greacă: ἐλεῷ θεοῦ; iar în limba romînă: « cu mila lui dumnezeu » — cum găsim în unele din sigiliile celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui de al XIX-lea).

Primele, avînd în vedere titlul domnesc, se vor mai putea numi: sigilii cu titlul mic *(titulus minor)*; celelalte: sigilii cu titlul mare *(titulus maior)*.

În cîmpul sigiliului se găsește emblema sau stema, care poate fi felurită, după tipul sigiliului, după țară (Moldova sau Țara Romînească) și după momentul istoric respectiv. Pentru a umple spațiul liber între legendă și stemă, se folosesc, uneori, ornamente diverse, vegetale sau geometrice. Vechile sigilii ale Moldovei și Țării Romînești folosesc la început, pentru ornamentare, pe lîngă arabescuri, și un cadru cvadrilobat: (scut în cruce, *vierpass*)[1]; înlăuntrul acestui cadru, sigiliile Țării Romînești au slove chirilice, care alcătuiesc, în întregime sau prescurtat, numele domnului respectiv: această metodă este folosită și la sigiliile vechi cu legenda în limba latină și la sigiliile vechi cu legenda în limba slavă.

Legenda și emblema sînt gravate în adîncime, în sens invers (negativ), astfel că întipărirea sigilară iese în relief și este pozitivă, urmînd a fi cetită de la stînga spre dreapta și începînd de la invocația simbolică; la fel își schimbă orientarea și emblema. Gravarea în adîncime îngăduie folosirea sigiliului pentru ceară; iar mai tîrziu, cînd se întrebuințează și tușul sigilar roșu (chinovarul), același tipar putea servi și pentru ceară și pentru tuș. De-abia în secolul al XVIII-lea apar și sigilii săpate în relief, destinate numai pentru tuș.

Trecem la cercetarea sigiliilor domnești după criterii care să ne permită o clasificare multiplă și diversă a lor.

---

[1] Cadru cvadrilobat întîlnim pe monede bătute de regele Ludovic cel Mare al Ungariei (1342—1382), pentru orașul Zara (Lâszlo Réthy, *Corpus nummorum Hungariae* II, Budapesta, 1907, tab. VI, nr. 106), iar monede cu cadrul sexloblat se cunosc tot de la același rege (*ibid.*, II, tab. IV, nr. 65, 66, 67, 68, 111, 112).

În schimb, pe sigiliile regilor Ungariei găsim numai cadrul sexloblat, începînd cu unul din sigiliile de maiestate ale aceluiași rege Ludovic cel Mare (Pór Antal și Schönherr Gyula, *Az Anjou ház es örökösei* (*1301—1439*) [Casa de Anjou și succesorii ei], în *A magyar menzet törtenete* [Istoria jubiliară a Ungariei], ed. Szilagyi Sándor, III, Budapesta, 1895, planșa după p. 282; *ibid.*, p. 222—223, un sigiliu de maiestate de la același rege, dar fără cadrul amintit; tot fără cadru e și un sigiliu de la Carol Robert (*ibid.*, p. 137 și pl. după p. 142). În sensul de mai sus vezi și G. Pray, *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae, pluribusque aliis. Opus postumum*, Buda, 1805.

După mărime, sigiliile domneşti sînt:

a. Sigilii mari *(sigillum maius* sau *sigillum authenticum)*, cu un diametru între 7 şi 11 cm.

b. Sigilii mici *(sigillum minus* sau *sigillum mediocre)*, cu un diametru între 3 şi 4½ cm.

c. Sigilii inelare *(annulus* sau *sigillum annuli)*, cu un diametru pînă la 2½—3 cm.

Această împărţire — afară, bineînţeles, de măsurătorile în centimetri[1], — se întemeiază în parte pe formula de sigilare din tratatul încheiat de Mircea cel Bătrîn cu regele Sigismund al Ungariei, la 7 martie 1395, unde se spune că tratatul a fost sigilat cu *sigiliul mic* al voievodului, lipsindu-i atunci *sigiliul mare*: *sub nostro minori sigillo subimpresso propter absenciam maioris. . . . . promittentes similes ‹ litteras › . . . sub maiori pendenti.* Dar sigiliul acesta s-a pierdut, astfel că nu ştim cum arăta[2]. Alt text, scurt dar mult mai explicit, de la începutul secolului al XVI-lea, se află într-un act în care Radul cel Mare, întărind mănăstirii Cozia privilegiul pentru vama de la Genune (Cîineni), la 20 ianuarie 1505, spune:

« . . . De aceia, nimeni să nu cuteze să oprească vama: nici boier, nici dregător, nici curtean al domniei mele; chiar şi marfa domniei mele încă să plătească vamă. Şi orice om va avea carte de la domnia mea, sau de la părintele domniei mele: fie vreun boier al domniei mele, sau purgarmeşterul din Sibiu, sau judele crăiesc, sau orice nemeş va fi, chiar să aibă *carte pecetluită cu pecetea cea mare ‹peceatnic›, sau cu cea mică, sau cu inelul de la mîna domniei mele. .* »[3]

O singură dată, într-un act în limba slavă dat de Matei Basarab, la 17 iulie 1644, se întîlneşte forma съборнѹю печать [sigiliu sobornic], pentru sigiliul mare atîrnat[4].

Un text relativ similar, dar din care se desprinde şi existenţa unei valori deosebite, acordate de domn însuşi, sigilării cu sigiliul cel mare, întîlnim într-un act moldovenesc din ‹1415›, act prin care Alexandru cel Bun dă la doi zugravi: Nichita şi Dobre, două sate, pentru zugrăvirea a două biserici: « Iar pentru mai mare întărire, am poruncit să atîrne *pecetea* noastră *cea mică* de această carte a noastră; dar cu această întărire întărim *ca şi cu pecetea noastră cea mare*, pînă cînd vor sfîrşi lucrul nostru mai sus scris. Iar cînd vor sfîrşi aceasta, noi le vom atîrna pecetea noastră cea mare »[5].

---

[1] Măsurătorile în centimetri aparţin lui I. Bogdan, *Relaţiile*..., p. LII.

[2] *Hurmuzaki*, I_2, p. 361.

[3] Actul este dat la Tîrgovişte *(Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, Bucureşti, 1951, p. 26). Reproducem şi partea respectivă din originalul slav: макар да имат книгѹ запечатлєнѹ съ великим печатником, или съ малим или съ пръстен ѡт рѹки господства ми (textul dat întîi la L. Miletici şi D. D. Agura, Дако-ромъните и техната славянска писменость Sofia, 1893, p. 144, cu data: noiembrie 1505; reprodus parţial şi la I. Bogdan, *Relaţiile*..., p. LII cu datarea: noiembrie 1505; textul slav şi traducerea, dar purtînd data: iunie 1505, a fost publicat şi la St. Nicolaescu, *Documente slavo-romîne*..., Bucureşti, 1905, p. 231—236).

[4] Prin acest act, Matei Basarab acordă mănăstirii din insula Halki un ajutor anual în bani. Partea de jos a actului — scris pe pergament — este tăiată şi nu se poate şti ce sigiliu a putut să atîrne: sigiliul mare sau o bulă de aur? (Orig. la Arhivele statului, *Mănăstirea Aron vodă*, I/4).

[5] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 36. Dăm şi textul slav: а на болшеє потвержениє велѣли єсмы привѣсити нашѹ печать малѹю въ семѹ листѹ нашемѹ али тѣмь потверженїємь потверждаємь, ꙗко и великою печатью до колѣ имѹть съвръшити наше дѣло вышеписанноє, а коли тоѕи съвръшеть, мы хочемь имь привѣсити нашѹ печать вєликѹю (M. Costăchescu,

În acelaşi sens amintim şi cunoscutul act dat de Mihai Viteazul jupanului Antonie Grama, în Gura Teleajenului, la 26 septembrie 1600 (7108), act care este sigilat cu sigiliul inelar al voevodului şi în care se spune: «Apoi am făcut domnia mea această carte la mîna lui. Iar dacă va da milostivul dumnezeu că calc pe duşmanii noştri sub picioarele domniei mele, domnia mea îi voi face şi hrisovul domniei mele pentru aceste sate zise mai sus, ca să nu aibă clintire de nimeni în urma domniei mele, ci să aibă pace de către toţi»[1]. Trebuie să deducem de aici că, alături de absenţa mărturiilor domneşti, şi prezenţa sigiliului inelar domnesc era în măsură să micşoreze valoarea actului dîndu-i caracter provizoriu; de aceea, hrisovul trebuia în mod normal să poarte sigiliul mare sau, cel puţin, sigiliul mic, nu pe cel inelar.

Cele trei categorii de sigilii: mari, mici şi inelare, există şi sînt folosite concomitent — cum am văzut — în deosebite feluri de acte; iar diferenţele dintre aceste feluri de sigilii sînt, aproape totdeauna, nu numai de mărime, de emblemă şi de text, dar mai ales şi de semnificaţie, de valoare diplomatică, în special în Ţara Romînească, ale cărei sigilii prezintă mai multă varietate decît sigiliile Moldovei.

După formă, sigiliile domneşti sînt:

A. Rotunde
B. Ovale
C. Orizontale
D. Octogonale

A. Rotunde sînt sigiliile mari, cele mai vechi sigilii, şi în Moldova şi în Ţara Romînească.

Rotunde sînt şi sigiliile mici şi unele din sigiliile inelare.

B. Ovale sînt: sigiliul inelar al lui Mircea cel Bătrîn, din 1411, sigiliul mic al lui Vlad Dracul[2], sigiliul inelar al lui Petru cel Tînăr[3] şi altele. Ovale vor fi şi multe sigilii mici din Moldova şi Ţara Romînească, începînd din prima jumătate a secolului al XVIII-lea pînă spre sfîrşitul celei dintîi jumătăţi a secolului al XIX-lea.

C. Orizontale trebuie denumite sigiliile oval-culcate, cum sînt cele trei sigilii mici (inelare?) ale lui Mircea cel Bătrîn, din 1403, 1406, 1413[4]; sigiliile mici (inelare?) ale lui Alexandru Aldea[5], al lui Dan II[6], al lui Vladislav[7].

D. Octogonale sînt, întîi, sigiliile inelare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, continuînd cu sigiliile inelare ale secolului XVII—XVIII şi trecînd şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Octogonale sînt şi

---

Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, I, Iaşi, 1931, p. 123; semnalat şi la D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*. Extras din «Revista istorică romînă», t. IV (1934), fasc. 1—4, p. 39 şi n. 4).

[1] Textul dat în traducere din limba slavă în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 39.

[2] Descrierea şi legenda la I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. LVIII, 78, 79, 82, 84 etc.

[3] Reprodus la George D. Florescu, *Un Inel domnesc din veacul al XVI-lea şi cîte-va consideraţiuni nouă cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, Bucureşti, 1940; vezi mai departe capitolul: *Sigiliul inelar*.

[4] C. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în «Revista arhivelor», VI, 2, Bucureşti, 1945, p. 279 şi urm., le consideră sigilii mici.

[5] I. Bogdan, *Relaţiile..*, p. LII.

[6] *Ibidem*; vezi şi la Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 27: sigiliul pus la actul din 24 martie 1426.

[7] La actul din 28 martie 1451 (Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 41). I. Bogdan afirmă că toate sigiliile lui Vladislav voievod sînt rotunde (*op. cit.*, p. LII).

unele din sigiliile mici ale secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea, alături de cele inelare identice. Dar, în chip cu totul excepţional, întîlnim un sigiliu octogonal chiar în prima jumătate a secolului al XV-lea, în Moldova: sigiliul lui Iliaş voevod, fiul şi urmaşul în scaun al lui Alexandru cel Bun. Sigiliul lui Iliaş este atîrnat alături de sigiliul părintelui său, la stînga, în primul loc de onoare după domn, şi alături de multiplele sigilii boiereşti, la actul din 13 decembrie 1421, prin care Alexandru cel Bun dăruieşte fostei sale soţii, cneaghina Rimgalia, tîrgul Siret şi Volhovăţul. Legenda acestui sigiliu este următoarea: † печать илиаша воевода [† Sigiliul lui Iliaş voievod][1].

După tip, sigiliile domneşti sînt:

A. heraldice sau armoriale

B. iconografice.

A. Heraldice sînt cele mai vechi sigilii mari: în Moldova, al lui Petru Muşat, de la 6 mai 1387; în Ţara Romînească, al lui Vladislav voievod, de la 20 ianuarie 1368; în cel dintîi figurează capul de bour; în cel de-al doilea o pasăre cruciată conturnată: şi o mobilă heraldică şi cealaltă aşezată fiecare într-un scut ascuţit, identic la amîndouă sigiliile.

În Ţara Romînească, pasărea conturnată nu este cruciată de la început, ci numai însoţită de o cruce; ajungînd cu timpul a fi cruciată, ea va fi înfăţişată de multe ori cu zborul deschis şi capul spre dreapta, formă ce va deveni caracteristică. Scutul însuşi va evolua pînă la aspectul unui cartuş timbrat de o coroană. Pe de altă parte, sigiliile mari ale lui Mihnea Turcitul (1587), Mihail Radul (1658) şi Constantin Brîncoveanu vor aduce, pe lîngă forme deosebite ale scutului, şi prezenţa a doi suporţi: lei şi leoparzi.

Heraldice sînt în general şi sigiliile inelare — cele mai multe, avînd aceeaşi emblemă ca şi sigiliile mari.

B. Iconografice sînt la început două sigilii mici (inelare?) ale lui Mircea cel Bătrîn, din 1403 şi 1413, în care apar două busturi încoronate afrontate şi între ele un arbore.

Cunoaştem şi un sigiliu inelar care poartă ca emblemă portretul în picioare al domnului ţinînd o cruce în mînă; este vorba de sigiliul inelar atribuit lui Petru Cercel sau lui Petru cel Tînăr şi cunoscut nu după întipăriri sigilare, ci numai după însuşi tiparul în aur.

După procedeul de întrebuinţare la acte, sigiliile domneşti sînt:

A. Sigilii atîrnate

B. Sigilii timbrate

C. Sigilii aplicate.

A. *Sigiliul atîrnat* este, în general, cel mai vechi sigiliu romînesc cunoscut, cum este de pildă sigiliul lui Vladislav voievod, atîrnat la privilegiul de comerţ acordat braşovenilor, la 20 ianuarie 1368.

Se mai numeşte şi sigiliu legat, iar numele însuşi arată că este legat, într-un fel oarecare, de act. El este alcătuit din trei părţi:

1. Întipărirea sigilară propriu-zisă, de cele mai multe ori în ceară roşie; foarte rar în ceară naturală sau şi în ceară albă; în Moldova, în perioada de la început, aproape totdeauna, în ceară verde închis.

---

[1] Facsimil după act în *Hurmuzaki*, I_2, pl. V; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/15 şi 16; vezi *ibid.*, şi *ms.* 5219, f. 305. Prezenţa acestui sigiliu inelar octogonal la începutul celei de-a treia decade a secolului al XV-lea face inoperantă afirmaţia lui N. Iorga, că « *le sceau annulaire, de forme parfois très élégante, paraît en Moldavie au commencement du XVII-e siècle, sous l'influence de la Pologne* » (N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, Bucureşti, 1930, p. 132).

Întipărirea sigilară cuprinde — cel mai adeseaori — sigiliul mare; alteori, sigiliul mic; sau, mai rar, sigiliul inelar.

2. Un bulgăre sau mai bine spus o turtă din ceară de albine, în forma unei emisfere *(cerea bulla*, κηρόβουλλον). Unii o numesc «înveliş de ceară albă»[1], alţii: semisferă, calotă sferică sau covăţică, capsulă de ceară, capsulă protectoare, căuş, turtă etc.

Această emisferă de ceară are pe suprafaţa orizontală de deasupra o excavaţie mediană, adîncă de 1—2 cm şi foarte puţin mai mare decît întipărirea sigilară. Fundul acestei excavaţii este zgîriat în forma unor romburi mai mult sau mai puţin egale, sau dreptunghiuri, născute din linii paralele încrucişate: XXXXX; uneori, în mijlocul acestei suprafeţe astfel zgîriate este practicată o mică adîncitură; peste toate acestea se toarnă o pătură foarte subţire de ceară roşie şi apoi se apasă tiparul sigilar. Sgîrieturile romboidale, dreptunghiulare sau pătrate, fixează perfect ceara roşie, dîndu-i aderenţă, iar emisfera îi dă protecţia necesară împotriva oricărui fel de lovitură indirectă, primită din afară.

Această emisferă protectoare este mare, chiar foarte mare[2]; uneori este turnată într-o formă specială, alteori este lucrată numai pe cale manuală; în chip eronat se spune, deseori, că este făcută din ceară albă, cînd, în realitate, este din ceară naturală de albine. Ea este amestecată, rareori, — în proporţii variabile — cu unele substanţe răşinoase sau bituminoase, menite să-i dea consistenţă şi rezistenţă, spre a nu se topi la temperatura obişnuită. Această ceară o vom numi: ceară naturală[3]. Foarte rar, emisfera este făcută într-adevăr din ceară albă, turnată în formă specială[4]. În secolul al XVII-lea, partea sferică a emisferei ajunge să fie, uneori, dreaptă, ca un fund de talger, aşa cum este şi emisfera celui dintîi sigiliu al Ţării Romîneşti, atîrnat la actul din 20 ianuarie 1368, al lui Vladislav voievod.

3. Legătura sigiliului de act, alcătuită din: plicatură, şnur şi ţăncuşă.

Ştim că emisfera protectoare este legată de act. Actele moldoveneşti mai vechi sînt făcute din pergament şi au partea de jos a pergamentului îndoită înlăuntru, formînd un fel de manşetă, lată de mai mulţi centimetri, numită plicatură *(plica)*. În această plicatură şi, în continuare, şi în partea

---

[1] I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. L.

[2] Cunoaştem un sigiliu atîrnat la un act muntean, din 19 mai 1616/7123, a cărui turtă de ceară naturală, cu fundul plat, are 16,5 cm. (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 184).

[3] Cunoaştem sigilii a căror emisferă este din ceară galbenă curată, cum este de pildă un sigiliu de la Mihail Racoviţă voievod, pus la un act dat la Iaşi la 13 septembrie 1704 (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 292).

Dar pentru sigiliile ale căror emisfere sînt dintr-o ceară de culoare foarte închisă, ne întrebăm dacă totuşi nu ne aflăm în faţa acelei ceri naturale deosebite de care aminteşte Dimitrie Cantemir: «Afară de fagurii obişnuiţi, mai fac albinele o ceară deosebită, cu un miros foarte puternic, de culoare cam neagră, dar nu ca să pună miere într-însa, ci ca să împiedice lumina soarelui. În acest scop, prisăcarii dacă prind un roiu nou cu matca, îl aşează într-un vas, găuresc întru-un loc vasul şi fac mai multe găurele. Albinele, fiindcă nu pot lucra decît în întuneric, înainte de orice astupă toate deschizăturile cu ceară mai neagră făcută de ele şi apoi încep munca lor. Prisăcarii scot această ceară, la vreme, împreună cu mierea şi, fiindcă are un miros aproape cu al chihlimbarului şi rezistă la razele soarelui, o vînd cu preţ mai mare» (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, Bucureşti, f. a., p. 33).

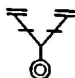
[4] Turnată într-o formă specială şi apoi lucrată manual în chip deosebit este emisfera protectoare atîrnată la un act din 3 februarie 1666, dat de Radul voievod lui Radul şi Pădure Creţulescu (Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 109); o alta asemănătoare, la un act dat de Radu Leon voievod, din 20 mai 1671 (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 189).

care îi corespunde din pergamentul propriu-zis al actului, se fac patru găuri aşezate în cruce, iar ca formă romboidale sau rotunde, prin tăierea şi înlăturarea bucăţelelor respective de pergament; prin ele se petrece un şnur de mătase *(sericum)*, destul de gros, alcătuit la început din două şuviţe de fire, uneori, solid răsucite, mai tîrziu şi împletite, cuprinzînd în secolul al XVII-lea mai multe şuviţe, precum şi fir («sîrmă») de aur sau argint. Şnurul este înnodat între cele patru găuri, la mijloc, în cruce, şi apoi lăsat să atîrne peste marginea pergamentului, avînd o lungime totală destul de mare, dar variabilă (10—20—30 cm). Cele două şuviţe groase ale şnurului, împletite sau numai răsucite, intră împreună în emisfera de ceară naturală; la sigiliile mai vechi, cum este de pildă sigiliul atîrnat la actul din 20 ianuarie 1368, dat braşovenilor de Vladislav voievod, domnul Ţării Romîneşti, cele două şuviţe ale şnurului, după ce pătrund în masa de ceară naturală, străbat împreună mijlocul emisferei, ieşind prin marginea opusă intrării, unde rămîn să atîrne separate, ca un fel de canaf simplu de circa 5 cm lungime. Trebuie să adăugăm că şnurul acestui din urmă sigiliu, făcut din fire de mătase răsucite, este legat de pergament prin două tăieturi orizontale

şi înnodat la marginea de jos a plicaturii, astfel:

Aproape la fel este legat şi sigiliul de la actul de omagiu către poloni al lui Petru Muşat voievodul Moldovei, din 6 mai 1387; cu deosebirea că actul moldovenesc, neavînd plicatură, s-au practicat în pergament mai multe găuri, pentru a da rezistenţă legăturii. Astfel, s-au făcut şase tăieturi orizontale şi paralele, cîte trei de fiecare parte: primele două, una dedesubtul celeilalte şi apropiate una de alta; cea de-a treia, mai înăuntru şi mai depărtată de celelalte. Cele două părţi ale şnurului trec separat prin toate acele găuri şi se unesc la marginea de jos a actului, spre a porni apoi, răsucite împreună, spre sigiliu [1]. În general, după ce intră în emisfera de ceară, cele două şuviţe se despart: una porneşte pe marginea circulară din dreapta, iar cealaltă pe marginea circulară din stînga şi, după ce străbat prin ceară o bună bucată din această margine, ies afară, fiecare pe partea care îi este proprie, şi se termină uneori într-un fel de canaf simplu, rezultat din despărţirea firelor de mătase care compun şuviţele şnurului. Alteori, mult mai tîrziu şi foarte rar, şnurul se termină în amîndouă părţile prin ciucuri sau canafi propriu-zişi. Şnururile acestea se numesc, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, *găitane* (gr. γκϊτάνι, turc. *kaitan*) [2]. Traducătorii de documente din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea le numesc, de cele mai multe ori, *sfori*.

În primele secole, şnururile sînt unicolore (roşii); apoi bicolore (roşii-albastre). Mai tîrziu, în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, în special, ele sînt formate din fire de culori deosebite, în care predomină roşul, albastrul,

[1] Vezi *Hurmuzaki*, I_2, pl. IV:

[2] Cînd, la 4 februarie 1801 (7309), Dosithei Calmuschi traduce la Iaşi un uric «sărbăsc» de la Eremia Moghila, din 28 martie 1605 (7113), pe traducere face un cerc la locul rezervat sigiliului şi scrie în acest cerc: «Pecete gospod tiposită în bulă de ceară spînzurată de uric pe găitan gros, de mătasă roşie şi albu-albastru can cenuşie» (Academia R.P.R., CXXXII/226).

galbenul şi verdele, în proporţii diferite, roşul nerămînînd totdeauna culoarea predominantă.

Şnurul şi sigiliul sînt astfel legate de act, încît să nu poată fi desfăcute de act, nici unul, nici celălalt, fără a se strica şnurul sau sigiliul, sau — cel mai adesea — actul însuşi; acest fel de legătură serveşte în primul rînd spre a împiedica falsurile. De-a lungul secolelor sistemul acesta şi-a dovedit eficacitatea, astfel că actele false la care să se fi legat un sigiliu atîrnat — desfăcut de la un act autentic — sînt cu totul rare, dacă nu chiar inexistente [1].

Sigiliile moldoveneşti, pe lîngă faptul că sînt atîrnate de o largă şi veritabilă plicatură, mai au încă o caracteristică: actele externe de omagiu către regii Poloniei, cele mai vechi acte moldoveneşti cărora li s-au păstrat şi sigiliile, au sigiliul domnesc atîrnat uneori de o şuviţă de pergament numită *ţăncuşă*, care, spre a se lega de act, este petrecută printr-una sau două tăieturi orizontale, practicate în pergament, terminîndu-se printr-un nod făcut în dosul părţii scrise a actului [2].

Legătură similară se face în actele moldoveneşti mai ales pentru sigiliile boiereşti sau arhiereşti, la actele externe, de omagiu, cu deosebire că — de multe ori — se scrie pe ţăncuşă numele posesorului acelui sigiliu; bineînţeles, această însemnare nu se pune niciodată la ţăncuşa sigiliulu domnesc, care numai foarte rar este astfel legat de act, folosindu-se pentru sigiliul domnesc şnurul, chiar atunci cînd sigiliile boiereşti alăturate erau legate cu ţăncuşă (pentru legătura sigiliului domnesc de ţăncuşă citām actul din 9 octombrie 1467, încheiat de împuterniciţii lui Ştefan cel Mare, act care are sigiliul mare al voievodului şi cele boiereşti atîrnate cu ţăncuşă) [3].

La actele din Ţara Romînească, sigiliile sînt atîrnate de la început numai de şnur, în aşa fel încît despart în două părţi egale monograma domnească scrisă cu chinovar; partea cea dintîi sfîrşindu-se cu atributul воєвода, a doua începînd cu formula de devoţiune; божію мнлостію [din mila lui dumnezeu]. Dar mai intervine încă o deosebire foarte importantă, specifică Ţării Romîneşti: aici, fixarea şnurului se face în general nu de plicatură, ci direct de pergament, întrucît actele muntene nu au plicatură, astfel că rezistenţa legăturii sigiliului la pergament este mult micşorată, mai ales dacă avem în vedere că emisfera protectoare cîntăreşte, de cele mai multe ori, pînă la 150 g, uneori chiar peste 400 g. De pildă, un sigiliu de la Alexandru Coconul, domnul Ţării Romîneşti (1623—1627), atîrnat la un act din 5 iulie 1626 (7134), cîntăreşte 450 g [4]. Sigilii de această greutate se întîlnesc mai multe. Dar excepţional este un sigiliu atîrnat la un hrisov din 1639, <noiembrie?> 28, dat de Matei Basarab pentru scoaterea celor mai multe mănăstiri ale Ţării Romîneşti de sub închinarea la mănăstirile dinafara ţării. Emisfera protectoare

[1] Vezi, mai departe, capitolul: *Falsuri sigilare*.

[2] Numele de ţăncuşă, folosit şi astăzi, l-am regăsit într-o însemnare, nedatată, dar aparţinînd — după scris — secolului al XVII-lea, aflată pe marginea de jos, în dreapta, sub plicatura unui act slav dat de Petru voievodul Moldovei, la 27 iulie 1448 (6956); « Iordachi C. Această ţăncuşă s-au scos cândŭ am avut pără cu Dumitrachi postelnic, rămăindu-l pre dumnelui » (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 7; textul actului şi al însemnării, acesta din urmă trunchiat, publicate în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 275—276. « Ţăncuşa » de care se vorbeşte în acest act este o şuviţă îngustă de pergament, tăiată dintr-un rînd al actului, cu un instrument tăios, în scopul de a înlătura astfel, sau « a scoate », din act, numele unor ţigani).

[3] Fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/39.

[4] Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 239; semnalat şi la P. V. Năsturel, *Nova plantatio şi regele Romîniei moştenitorul imperiului bizantin*, Bucureşti, 1915, p. 55.

a acestui sigiliu cîntăreşte. . . 750 g. şi are o înfăţişare impresionantă [1]. Cantitatea aceasta de ceară, ne mai întîlnită la nici un sigiliu atîrnat, nici în Moldova, nici în Ţara Romînească, este totuşi foarte explicabilă, prin importanţa pe care contemporanii — domnul, boierii, arhiereii şi poporul — au acordat-o acestui act, de o deosebită valoare pentru viaţa economică şi culturală a ţării. Importanţa actului au marcat-o nu numai prin text, dar şi prin mărimea emisferei protectoare din ceară naturală, a sigiliului atîrnat, în a cărei excavaţie se găseşte întipărirea în ceară roşie a sigiliului domnesc heraldic mare.

O singură dată întîlnim şi o emisferă protectoare pe care să se afle o însemnare. Este sigiliul atîrnat la actul dat de Radul voievod, la 29 martie 1609/7117, pentru mănăstirea Coşuna. Pergamentul are o mică plicatură dreaptă, iar pe dosul emisferei sigilare este zgîriat, adînc şi bine, în ceară, în scris cursiv: † недєлкѡ лгт за д ₓзсмд [† Nedelco logofăt za divan, 7244 <1735—1736] [2].

Trebuie să menţionăm că un fel de plicatură ad-hoc apare şi la unele acte solemne muntene scrise pe pergament (hrisoave); dar acestă plicatură este redusă, modelată în chip cu totul special, nu o simplă îndoitură în linie dreaptă a părţii de jos a pergamentului — cum este la actele moldoveneşti — şi formează un mic apendice decorativ, care creşte de la marginea actului în spre mijloc, ajungînd totuşi a fi numai atît de mare cît era necesar ca să se poată lega bine şnurul de care se atîrna sigiliul. Această plicatură muntenească apare destul de tîrziu, de-abia în secolul al XVII-lea şi se întrebuinţează cu precădere la hrisoavele mari ale lui Matei Basarab [3] şi ale urmaşilor săi, îndeosebi la cele ieşite din cancelaria lui Constantin Brîncoveanu, ca şi la cele din secolul al XVIII-lea.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, apar în Moldova şi în Ţara Romînească bule sigilare lamelare: un fel de cutiuţe rotunde închise, din metal, cu golul din mijloc umplut cu ceară roşie. Ele sînt făurite din argint, suflat, uneori, cu aur, din metal galben (alamă) suflat cu argint sau aur. Bulele sigilare, numite *hrisovul* (хрисоѵ́влк, din grec. χρυσόβουλλον, χρυσοβούλλιον), *pecete de aur* (slav. златѡ печатк), *pecete de argint* [4], sînt mari, cu diametru de 75—100 mm şi au reprezentări pe amîndouă părţile *(bulla integra)*: pe faţă, reprezentări heraldice sau iconografice, iar pe revers, de obicei, personaje sau scene biblice, în legătură cu hramul locaşului religios căruia i s-a acordat hrisovul de care ţinea acea bulă [5]. În sigilografia romînească, bulele sigilare lamelare sînt singurele sigilii duble *(sigillum duplex)* întrebuinţate de cancelaria domnească, toate celelalte sigilii avînd întipărirea sigilară numai pe o singură parte *(sigillum simplex)*. Ele sînt făcute special pentru unele acte solemne acordate mănăstirilor ortodoxe de peste hotare, de la muntele Athos sau din alte locuri. Se cunosc pînă acum numai nouă bule sigilare cu reprezentări şi

---

[1] Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 55.

[2] Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 153. Actul este publicat în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 366—371, dar fără menţiune despre această însemnare.

[3] Vezi, de pildă, la Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 63, 64.

[4] Pentru această din urmă denumire cunoaştem o însemnare contemporană pusă în josul unei scrisori trimisă mitropolitului Theodosie de Constantin Basarab voievod, la 8 august < c. 1665 >: «Pre foiţa ce au trimis Constandin Vodă s-au făcut sfitocul cel mare, adecă hristovul cel cu *pecetea de argint*» (Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, II/2).

[5] C. Moisil, *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării-Romîneşti şi ai Moldovei*, în «Revista arhivelor», I, Bucureşti, 1924—1926, p. 253—254 şi pl. III—VIII (şi extras).

legende pe ambele părţi *(bulla integra)*, desprinse în general de actele cărora le-au servit la întărire [1]. Cele nouă bule sînt: una de la Petru Cercel (1583—1585), sau de la Petru cel Tînăr (1559—1568) [2] una de la Alexandru voievod (1568—1577); două de la Mihnea Turcitul (una datată, din 1589, a doua nedatată); una de la Matei Basarab (din 1654); una de la Grigore Ghica voievod (din 1664); a şaptea de la Petre Şchiopul, domnul Moldovei (din 8 februarie 1575); iar două de la Vasile Lupul (din 6 septembrie 1642 şi 11 august 1643) [3]. Cunoaştem şi o a zecea bulă, de argint, de la Constantin Şerban voievod, în parte încă inedită.

În bulă, şnurul — făcut din două fire groase, împletite sau răsucite — intră › e o gaură în partea de sus, între cele două capace sigilare ale cutiuţei, e fixat în ceara roşie din lăuntru şi iese în două suviţe: una, pe partea

---

[1] Şase bule au fost descrise de C. Moisil, *op. cit.* Bula a şaptea a fost publicată întîi la M. Beza, *Urme romîneşti în răsăritul ortodox*, ed. II, Bucureşti, 1937, p. 194; o nouă prezentare a primelor şapte bule a fost dată la C. Moisil, *O nouă bulă de aur sigilară din Ţara Romînească*, în « Bul. ştiinţ. Acad. R.P.R. », Secţiunea de Ştiinţe istorice, filozofice, economice-juridice, t. III, 1951, p. 13—24 (şi extras).

Cîndva, N. Iorga afirma că una din aceste bule, cea emisă de un voievod Alexandru, este din secolul al XV-lea: « Fiind vorba de un Alexandru voievod, „gospodinu Vlaşchi" (nu "Vlaşcoi Zemli"; cf. şi forma „săiu", aceasta pentru „săi"), s-ar putea gîndi cineva şi la Nicolae-Alexandru din secolul al XIV-lea; iar, de nu, trebuie să fie Alexandru-Aldea din al XV-lea şi nicidecum Alexandru contemporanul lui Mihai Viteazul » (*Două « hrisobule » româneşti*, în « Revista istorică », IX (1923), p. 115).

În fapt, cunoscînd stilul atît de primitiv al sigiliilor mici (orizontale) ale lui Alexandru-Aldea, putem fi siguri că bula sigilară amintită nu este de la acest domn, şi nici de la Nicolae-Alexandru — de la care nu avem nici un fel de sigiliu; ci este din secolul al XVI-lea — potrivit atribuirii făcute de C. Moisil—, timp cînd mai apar şi alte bule sigilare, unele dintre ele databile în chip sigur.

[2] Această bulă a fost atribuită de C. Moisil lui Petru Cercel — domnul Ţării Romîneşti între anii 1583—1585 (*op. cit.*, p. 259—260), — susţinînd această datare şi mai tîrziu, cu noi argumente (*O nouă bulă de aur sigilară din Ţara Romînească*, loc. cit., p. 24). N. Iorga a considerat că trebuie atribuită voievodului Radu Paisie numit şi Petru de la Argeş, domn al Ţării Romîneşti între anii 1534—1545 (*Două « hrisobule » româneşti*, în « Revista istorică », IX (1923), p. 114).

[3] O bulă sigilară, din argint suflat cu aur, se găseşte la actul din 6 septembrie 1642 (7151), prin care Vasile Lupul dă mănăstirii Kruşedol din Serbia zece mii de aspri pe an. Bula poartă pe faţă, în cîmp, capul de bour al Moldovei, însoţit de slovele Β/Β <=Vasilie voevod>, iar legenda în limba slavă este, în traducere: « † Acest engolpion l-a făcut Io Vasilie voevod, domnul ţării Moldovei, anul 7149 » (Textul actului, descrierea şi reproducerea bulei — numai partea de deasupra — la Marcel Romanescu, *Mile Domneşti în Srem şi Herţegovina*, Craiova, <1941>, p. 5 şi pl. I).

O altă bulă sigilară este atîrnată tot la un act al lui Vasilie Lupul, din 11 august 1643, prin care dă mănăstirii Mileşev din Serbia 13 000 aspri. Actul este dat la Iaşi, în limba slavă, pe pergament, are în intitulare numele lui Vasilie Lupul, dar poartă două semnături: a lui Io Vasilie voievod şi Io Ştefan voievod. De act atîrnă o bulă de argint suflat cu aur, ale cărei embleme nu ni se arată de editorul lor, ci ni se dă numai textul legendei. Pe faţă:

† сію голыоу сътвори іѡ василіе вода гдн землн молдавско в лт ҂зрна < † сію енголпіѹ сътвори іѡ василіе воевода господинъ землн молдавскои въ лѣт зрна [† Acest engolpion l-a făurit Io Vasilie voievod, domnul ţării Moldovei, în anul 7151 <1643>].

Pe dos:

† ѡбра възнесниа хо. печа монастн милешева где почивае мощи стго савн < † ѡбразъ възнесениа христова, печать монастири милешева где почивает мощи свѧтого сави = † Icoana înălţării lui Hristos, pecetea mănăstirii Mileşev, unde odihnesc moaştele sfîntului Sava>.

Actul original se află în Arhiva Mitropoliei din Carloviţ, de unde a fost publicat de P. I. Safařik, *Památky dřevniho pisemnictivi jihoslovanüv* ... *Vydáni druhé* ... Praga, 1873, p. 113—115 (изборъ югословянскыхъ достопамѧтностін). Întregirea lecturii ne aparţine.

dreaptă; cealaltă, pe partea stîngă — cu rolul, sau, uneori, chiar în formă, de canafi — aproape de extremitatea de jos, prin două găuri, similare celei de intrare, dar mai mici şi aşezate lateral, nu în axa găurii de intrare.

Bulele sigilare sînt sigilii cu totul excepţionale, a căror foarte rară întrebuinţare nu depăşeşte în general mijlocul secolului al XVII-lea. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea apar şi capsulele sigilare[1]: cutiuţe metalice rotunde — din argint sau din metal galben (alamă) suflat cu aur, în care se păstrează închisă întipărirea sigilară făurită din ceară roşie. Cutiuţa metalică are un capac fixat cu o mică balama, sau se închide numai prin apăsare sau înşurubare şi acest capac are, aproape totdeauna, o reprezentare heraldică: stema ţării, simplificată şi împodobită cu iniţialele domnului emitent; sau o reprezentare iconografică, în legătură cu hramul locaşului religios căruia i se acorda hrisovul respectiv; această reprezentare este lucrată, totdeauna, în relief.

Capsulele sigilare, fiind mai simple, mai ieftine şi mai comode, ajung să înlocuiască definitiv bulele şi sînt folosite din secolul al XVII-lea, îndeosebi de Constantin Brîncoveanu. Domnii fanarioţi din secolul al XVIII-lea se servesc destul de mult de ele, dar domnii din secolul al XIX-lea foarte puţin sau aproape de loc, mai ales spre mijlocul secolului[2]. Ca şi la bulele sigilare, numărul capsulelor sigilare, deşi mai mare, este totuşi redus[3].

B. *Sigiliul timbrat* este un sigiliu pus direct pe act, de obicei cu ceară roşie. În Ţara Romînească, cele mai vechi sigilii de acest fel au fost puse la două acte interne ale lui Mircea cel Bătrîn, date pentru mănăstirea Tismana: unul din 23 noiembrie 1406 (6915), scris la Tismana; al doilea din ‹1407›, scris, desigur, tot la Tismana, la puţin timp după cel dintîi. Din nefericire,

---

[1] C. Moisil, *op. cit.*, p. 265.

[2] Cîteva exemple în acest sens. Alexandru Dim. Ghica voievod, în Ţara Romînească, la actul din 10 iulie 1839, pentru organizarea maternităţii şi şcoalei de moaşe a spitalului Pantelimon, atîrnă — cu un şnur, împletit din două iţe, negru şi galben — o capsulă sigilară din lemn, lucrată după modelul transilvănean, iar înăuntru este întipărit sigiliul mare heraldic rotund (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 436). În Moldova, la 27 august 1836, Mihail Sturdza voievod întăreşte lui Pavel Dorobeţ moşia Tuleşti. Actul este alcătuit din patru foi mari, de pergament, cusute în formă de carte, de care este legată, cu un şnur verde, o capsulă sigilară, rotundă şi mică, lucrată în lemn, ca o cutiuţă obişnuită, avînd înăuntru, în ceară roşie, sigiliul mic oval al domnului (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 309).

Mai tîrziu întîlnim o capsulă sigilară de la Gh. D. Bibescu voievod. De astă dată, capsula sigilară este din plumb şi, deşi avînd capacul lipsă, cîntăreşte 480 g. Este atîrnată, cu un şnur improvizat dintr-un fel de şnur cafeniu subţire împletit cu un fir de aţă albă, la un pergament întrebuinţat de obicei de Vodă Bibescu pentru diplomele de boierie. Actul poartă data: 1847, este lipsit de semnătura domnească, nu are monogramă, şi este emis în amintirea restaurării mănăstirii Cozia, iar întipărirea sigilară în ceară roşie cuprinde sigiliul mare heraldic. Se arată în act că mănăstirea Cozia a fost zidită de Mircea cel Bătrîn, la anul 6894 ‹1385—1386›, iar la refacere a lucrat arhitectul « Şlater »: « s-au ridicat aici din temelie clădirile dimprejurul bisericii, dîndu-li-se o mai mare întindere şi o formă arhitectonică mai regulată din ceea ce ereau clădirile cele vechi, precum se arată în planul aici însoţit », care lipseşte (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 182).

[3] Iată, de pildă, o listă de capsulele sigilare aflate la Arhivele statului, toate din Ţara Romînească: *Suluri*, nr. 9 (25 aprilie 1695), 10 (15 decembrie 1701), 12 (4 mai 1714), 14 (28 aprilie 1716), 15 (24 mai 1731), 40 (1775), 41 (14 iunie 1776), 47 (23 noiembrie 1793), 50 (decembrie 1799), 53 (24 mai 1803), 61 (20 martie 1819), 63 (26 septembrie 1820), 64 (22 august 1823). Adăugăm şi capsulele sigilare aflate la Academia R.P.R., *Peceţi*: nr. 128 (30 mai 1762), 129 (30 mai 1762), amîndouă din Moldova; nr. 395 (18 noiembrie 1793), din Ţara Romînească.

Alte două capsule sigilare, una atîrnată la un document din 1724 dat de Nicolae Mavrocordat, iar a doua la un act din 1751 dat de Constantin Racoviţa, amîndouă pentru mănăstirea Sinai, sînt reproduse la M. Beza, *Urme romîneşti în răsăritul ortodox*, ed. a II-a, Bucureşti, 1937, p. 125; vezi şi p. 123, 124, 126.

cele două sigilii timbrate au căzut[1]. Iar cel mai vechi act extern pe care se află pus un sigiliu timbrat este tratatul încheiat de Mircea cel Bătrîn cu regele Sigismund al Ungariei, în Braşov, la 7 martie 1395, sigiliu astăzi pierdut[2].

În Moldova, cel mai vechi sigiliu timbrat, pus la un act intern, se găseşte pe actul dat de Alexandru cel Bun la 11 iulie 1428 (6936), prin care dăruieşte mănăstirii Bistriţa 50 de biserici din ţinutul Sucevei. Actul este scris chiar la mănăstirea Bistriţa, pe hîrtie, în limba slavă, fără menţionarea diacului. Punerea sigiliului timbrat în loc de sigiliu atîrnat se explică prin aceea că domnul, aflîndu-se în călătorie la mănăstirea Bistriţa, nu avea cu sine nici diac din cancelaria domnească, nici sigiliul mare şi nici cele necesare: pergament şi şnur, pentru făurirea unui sigiliu atîrnat. Sigiliul timbrat pus pe acest act este un sigiliu inelar (cca. 1,7 cm.), avînd astăzi ceara sfărîmată şi lipsă aproape în întregime, astfel că nu se poate spune nimic despre legendă şi nici despre celelalte elemente[3]. Un alt sigiliu timbrat întîlnim mult mai tîrziu, peste 73 de ani, pe actul dat de Ştefan cel Mare, în Iaşi, la 27 Iunie 1501 (7009), pe hîrtie, pentru mănăstirea Neamţ[4].

Tehnica punerii unui sigiliu timbrat este următoarea: la început, ceara se turna direct pe pergament, fără nici o pregătire deosebită a acestuia, iar deasupra se aplica tiparul sigilar; mai tîrziu, tehnica a evoluat, astfel că pergamentul — apoi şi hîrtia—în spaţiul rămas liber după ce se sfîrşeşte textul actului, la mijloc, pe o suprafaţă circulară limitată, a fost înţepat cu o unealtă specială, cu care s-au practicat foarte mici găurele triunghiulare; iar triunghiurile de pergament sau hîrtie, astfel rezultate, au fost împinse în afară, în spre partea scrisă. Ceara roşie, turnată deasupra, pe de o parte intra în găurelele respective, iar pe de altă parte, cuprindea în ea acele mici triunghiuri de pergament sau hîrtie, astfel că se obţinea o aderenţă dublă, relativ bună, a cerii la pergament sau la hîrtie. Alteori, se practicau numai simple înţepături cu ac sau sulă, găurele primitive şi fără bune rezultate practice. În sfîrşit, tot numai la actele interne, dar numai la mijlocul secolului al XIX-lea, în Ţara Romînească, se practicau două tăieturi paralele, verticale, la distanţă de 2—4 cm una de alta, se petrecea prin ele o şuviţă sau bentiţă de pergament (*in pressulo pergameneo)*[5], ale cărei capete se reuneau pe faţa scrisă a actului; acolo,

---

[1] Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 52, unde se spune, la amîndouă: « pecete aplicată, căzută »; facsimile *ibid.*, p. 310,311. O reproducere veche, insuficientă, a actului din 23 noiembrie 1406, unde se observă *locul* sigiliului căzut, iar nu întipărirea sigilară însăşi, dată la L. Miletici şi D. D. Agura, Дако-ромънитe и технатa славянска писменость [Daco-Romînii şi literatura lor slavă], Sofia, 1893, p. 119 şi pl. I; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, III/4.

[2] Semnalat la Fr. Zimmermann, Carl Werner şi Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, Hermannstadt, 1902, p. 135: « *Siegel war in rotes Wachs innen aufgedrückt* ».

[3] Fotografie a actului la Arhivele statului, *Fotografii*, IX/3; altă fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIX/3; textul slav şi traducerea date la P. Mihailovici, *Opt documente moldoveneşti*, în « Cercetări istorice », VIII—IX (1932—1933), nr. I, p. 200—201; traducere, fără nici o menţiune despre sigiliu, în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 66—67.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, Bucureşti, 1953, p. 2, unde se spune, la observaţii: « pecete aplicată ». Originalul la Arhivele statului, *Secţia istorică Moldova*, nr. 35.

[5] Numele latin la H. Grotefend, *Ueber Sphragistik. Beiträge zum Aufbau der Urkundenwissenschaft*, Breslau, 1875, p. 16 n.

peste acestea, se turna ceara sigilară, care, astfel, se lega şi de act direct şi de şuviţa de pergament.

Acest din urmă sistem, cu rezultate total insuficiente, a fost folosit — după cunoştinţa noastră — foarte puţin, în general numai la diplomele de boierie şi ranguri ostăşeşti, diplome cu formularul imprimat pe pergament şi hîrtie, liberate de trei domni: Alexandru Dim. Ghica, Gheorghe Dim. Bibescu şi Barbu Dim. Ştirbei. Introducerea acestui sistem reprezintă o influenţă străină, franceză — credem, influenţă pe care o regăsim şi în sigiliile înseşi ale aceloraşi domni. Cunoaştem însă folosirea acestui sistem în secolele al XV-lea şi al XVI-lea la actele externe: scrisori către braşoveni şi sibieni, la actele prevăzute cu ceea ce vom numi: sigiliu de închidere, despre care vom vorbi mai departe.

În toate cazurile arătate, aderenţa cerii la pergament sau la hîrtie era foarte relativă, astfel că sigiliile timbrate se desprindeau cu destulă uşurinţă de act şi se pierdeau, punînd sau putînd pune în discuţie validitatea actului. Pentru a se remedia aceasta, unele sigilii timbrate au fost acoperite, cînd ceara era încă proaspăt turnată şi întipărită, cu un strat sau smoc de scamă de bumbac, care putea apăra, într-o oarecare măsură, întipărirea sigilară de unele atingeri sau lovituri mai puţin puternice. Cea mai veche întrebuinţare a acestui mod de protecţie a întipăririi sigilare o întîlnim la porunca — fără dată — adresată « slugilor » sale de la Cetatea Dîmboviţei şi vameşilor de la Rucăr şi Bran, de Mihail voievod, fiul şi coregentul lui Mircea cel Bătrîn, pentru vama ce aveau a lua de la braşoveni[1].

Dar nici acest mijloc de protecţie, practicat cu intermitenţă, nu a fost folosit decît destul de rar, am putea spune: numai circumstanţiat, deoarece altul a fost mijlocul de protecţie dovedit eficace şi larg răspîndit. Astfel, cam din a doua jumătate a secolului al XVI-lea — în actele interne —, peste ceara proaspăt turnată se aşeza o bucată de hîrtie pătrată sau romboidală şi peste aceasta se apăsa tiparul sigilar[2]. Întipărirea sigilară ieşea în relief în ceară, ca şi pe hîrtia protectoare, pusă deasupra, hîrtie pe care o vom numi *timbru (custodia)*. Dar, pe lîngă aceasta, de cele mai multe ori, cel puţin în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, timbrul se cosea de jur împrejurul întipăririi sigilare, cu un fir de mătase, a cărei culoare varia: roşie, albă, cenuşie, albastră, verde, vînătă, etc.; alteori, timbrul era cusut de act cu aţă de in sau de cînepă[3]. Cusătura se făcea chiar în cancelaria domnească,

---

[1] Originalul la Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Stenner*, I, nr. 216; textul publicat la I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. 6—7, unde se spune numai că este sigiliu rotund, 2 cm, de ceară roşie, « fără hîrtie », adică fără timbru. Vezi şi actul lui Dan II, din 24 martie 1426, la Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 27.

[2] N. Iorga admitea apariţia sigiliului timbrat tot în secolul al XVI-lea, şi în Moldova şi în Ţara Romînească: *Au XVI-e siècle seulement, dans les deux principautés, le sceau est appliqué par dessus un morceau de papier qui reçoit l'empreinte (Notes de diplomatique roumaine*, Bucureşti, 1930, p. 132).

[3] Gh. Ghibănescu arată cel dintîi că « hîrtia se putea desprinde; de multe ori se punea vată la mijloc, cînd hîrtia romboidală era cusută cu mătasă albastră, pentru a să păstra pecetea mai bine » (*Ce e documentul?*, în *Uricarul*, XXIII, Iaşi, 1895, p. XCII). Se înşală însă Gh. Ghibănescu, cînd afirmă că cele două sisteme de protecţie sigilară: sistemul firelor de bumbac (scamă) şi sistemul timbrului de hîrtie, erau practicate concomitent la acelaşi act. În realitate, din cercetarea actelor înseşi reiese, între cele două sisteme, existenţa în primele timpuri a unui raport de succesiune cronologică, cel mai vechi fiind sistemul folosirii unui smoc de scamă de bumbac. Astfel, nu numai porunca lui Mihail I, dar şi privilegiul lui Dan II, acordat braşovenilor în 1422, are sigiliul timbrat acoperit cu

îndată după aplicarea timbrului. De multe ori, cusătura era artistic făcută; alteori, foarte simplă, chiar neregulată. Uneori, dar foarte rar, cînd cusătura era omisă de cancelaria domnească, ea se făcea mai tîrziu, de beneficiarul actului.

Pentru sigiliile mai vechi, timbrul avea forma romboidală, era mic şi nu totdeauna se cosea[1]. El se punea în general la sfîrşitul actului: la actele muntene, între cele două părţi ale monogramei domneşti în chinovar, acolo unde se punea însuşi sigiliul; se mai punea, pe scrisorile domneşti închise — care se vor mai numi, începînd din secolul al XVIII-lea, şi scrisori embericlisite — la închiderea plicuirii, pe partea opusă adresei.

La sfîrşitul actului, unul din vîrfurile rombului acoperea, de obicei, cîteva rînduri din text, astfel că, pentru lectură, vîrful timbrului trebuie îndoit înafară, înspre întipărirea sigilară.

Uneori, timbrul se înfăţişează sub forma unei foiţe foarte subţiri de hîrtie, de dimensiunea întipăririi sigilare, la care aderă perfect. Această foiţă este colorată roşu, cum întîlnim de cîteva ori în domnia lui Vodă Brîncoveanu, la sigiliul mare atîrnat, avînd o perfectă aderenţă la ceara sigilară, ceea ce o face să se poată distinge cu multă greutate[2]. Alteori, această foiţă subţire de hîrtie este colorată auriu — cum întîlnim la un sigiliu timbrat pus pe un act din 1646, dat de Matei Basarab[3]. Acest fel de timbru îl vom denumi *timbru-foiţă* sau simplu: *foiţă*.

---

bumbac (I. Bogdan, *Relaţiile,...*, p. 19; vezi şi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1938, p. 157 n. 8 şi p. 158 n. 1). Dar succesiunea cronologică între cele două sisteme nu este exclusivă, în sensul că sistemul scamei de bumbac este regăsit şi mai tîrziu, de pildă nu numai la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, dar şi la sfîrşitul acestui secol, după ce între timp se folosise sistemul timbrului de hîrtie. În acest sens, trecînd peste alte momente de folosire a acestui sistem de protecţie sigilară, semnalăm numai porunca lui Mihai Viteazul ca domn al Ardealului, dată fără a se arăta locul, la 13 aprilie <1600> şi scrisă în limba romînă, privitoare la birul unor oameni din Cordun; deşi Mihai Viteazul întrebuinţează, în mod curent, timbrul romboidal, la sigiliile mici (iconografice), totuşi sigiliul timbrat mic (iconografic) al amintitei porunci este acoperit cu scamă de bumbac (Academia R.P.R., *Fotografii*, I/15; reprodus la N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă romînească (secolul al XV-lea şi al XVI-lea)*. Cu patru stampe. Extras din « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Lit., Seria II, tom XXVIII, Bucureşti, 1906, p. 16. Textul republicat şi în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 372).

[1] Totuşi, pe actul din <1407>, dat de Mircea cel Bătrîn mănăstirii Tismana, se observă că sigiliul orizontal timbrat (25 ×22 mm), astăzi pierdut, a avut un timbru destul de mare, cusut de pergament în formă circulară, găurile cusăturii fiind foarte vizibile. Însă nu ne putem da seama nici dacă timbrul acesta mare a aparţinut sigiliului iniţial — adică dacă n-a fost un timbru transpus de la un alt act după căderea sigiliului iniţial — şi, deci, nici dacă este vorba de o cusătură contemporană (actul la Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 12). Ni se pare foarte probabil ca timbrul să fi aparţinut actului însuşi, dar fără să fim siguri că de la început a fost cusut, timbrele cele mai vechi nefiind în general cusute, ci numai lipite de ceara roşie. Cusătura ar fi putut fi adăugată atunci cînd, ceara sfărîmîndu-se, timbrul nu mai avea nici o legătură cu actul şi ameninţa să se piardă. Beneficiarul actului (mănăstirea Tismana), temîndu-se ca actul să nu fie lovit de nulitate, din lipsa sigiliului, l-a putut coase la act, într-un chip destul de simplu, ceea ce n-a împiedecat ruperea şi pierderea lui.

[2] La actul din 25 mai 1698 (Academia R.P.R., *Fotografii*, III/32); apoi la un act din 9 martie 1701, prin care se dăruiesc 40 liude mănăstirii Sinaia (Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 253); la un act din 26 martie 1702 (7210), prin care se dăruieşte o sumă de bani mănăstirii cu hramul Adormirea Maicii Domnului din insula Halchi (Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 418); vezi şi mai departe, capitolul: *Ceara şi tuşul.*

[3] Arhivele statului, *Mănăstirea Căldăruşani*, II/15.

Adăugăm că se cunosc şi capsule sigilare avînd întipărirea în ceară roşie acoperită cu timbru-foiţă[1], dar nu se cunosc şi sigilii timbrate propriu-zise de acelaşi fel.

Sigiliul timbrat propriu-zis poate fi pus în unul dintre cele două locuri arătate mai jos, primind şi două denumiri, după locul şi funcţiunea îndeplinită:

1. Pe un act intern deschis *(litterae patentes)*, sigiliul este pus la capătul de jos al textului; la actele muntene se pune, de obicei, între cele două părţi componente ale monogramei domneşti: acesta este *sigiliul de text*, adică de validare a cuprinsului (garanţia de autenticitate).

2. Pe un act extern, sau pe un act intern — închis *(litterae clausae*, numite în diplomatica romînească a secolului al XVIII-lea: scrisori închise, scrisori embericlisite): misivă, scrisoare, răvaş, etc; sigiliul este pus deasupra actului, acolo unde, prin plicuire, actul ajunge să fie închis: acesta este *sigiliul de închidere*, adică de validare în primul rînd a formei de transmitere (păstrarea secretului, implicînd şi garanţia de autenticitate).

Timbrul sigilar poate fi prezent în amîndouă cazurile şi denumit la fel. În ceea ce priveşte sigiliul de închidere, am putea afirma că timbrul respectiv apare o dată cu apariţia acestui fel de sigiliu. Mai ales dacă avem în vedere actele care alcătuiesc importanta corespondenţă a domnilor moldoveni şi munteni cu Braşovul, Sibiul, Bistriţa. Actul este păturit în trei părţi, cu scrisul înăuntru şi perpendicular pe direcţia acestui scris, astfel încît cele două părţi laterale se suprapun, într-o anumită măsură, stînga pe dreapta. Apoi, cu puţin înainte de locul unde textul propriu-zis se încheie, cele două părţi laterale, aşezate stînga peste dreapta, sînt străpunse cu un vîrf ascuţit destul de gros, în două locuri, paralele cu direcţia de închidere a misivei şi depărtate de 2—3 cm una de alta, iar prin găurile făcute se petrec capetele tăiate ascuţit ale unei şuviţe de hîrtie lată de circa 3—5 mm. Peste această şuviţă de hîrtie cu capetele alăturate se toarnă o pătură subţire de ceară roşie, deasupra se aplică timbrul şi peste el se apasă tiparul sigilar, obţinîndu-se astfel zăvorîrea totală a misivei, care nu se mai poate deschide decît prin ruperea cerii şi a şuviţei de hîrtie. În orice caz, timbrul de închidere nu este cusut niciodată la sigiliul respectiv. Pe de altă parte, după punerea sigiliului de închidere, capătul de sus şi de jos al actului se păturesc pînă aproape a acoperi sigiliul timbrat, cu scopul de a micşora dimensiunile misivei, a apăra sigiliul şi a delimita locul pe care se va scrie apoi adresa.

Precizăm că la acelaşi act nu se întîlneşte în general decît un singur fel de sigiliu: sau sigiliul de text, sau sigiliul de închidere. Aceasta spre deosebire de alte diplomatici, cum este de exemplu diplomatica latină a Austriei, unde la acelaşi act pot apărea concomitent cele două feluri de sigiliu: sigiliul de text, de obicei sigiliul mare, prevăzut cu timbru dantelat; şi sigiliul de închidere, de obicei sigiliul mic, prevăzut cu timbru rectangular sau romboidal[2]. Prezenţa concomitentă a amînduror sigililor răspunde celor două scopuri: garanţia de autenticitate şi garantarea secretului de transmitere.

---

[1] Arhivele statului, *Suluri*, nr. 15: capsula sigilară atîrnată la un act din 14 mai 1731, emis de Mihai Racoviţă voievod, domnul Ţării Romîneşti.

[2] De pildă, o poruncă din 8 ianuarie <1581—1582>, prin care Mihnea voievod cere marelui ban Dobromir al Craiovei să întoarcă mănăstirii Bistriţa nişte ţigani luaţi de Radu şi Neagomir din Plăviceni, are numai sigiliul de închidere, sigiliu mic, în ceară roşie

În secolele XVIII—XIX, timbrul de închidere dispare, iar misivele sau poruncile interne închise («embericlisite») sînt păturite și lipite de multe ori cu un mic bulin, peste care — uneori — se toarnă ceară și se apasă tiparul sigilar.

Adăugăm că, încă din secolul al XV-lea, timbrul se folosea la închiderea scrisorilor externe adresate brașovenilor, sibienilor, bistrițenilor, etc., aceasta constituind aproape și cea mai veche formă de folosire a sigiliului timbrat în Moldova și în Țara Romînească. Semnalăm că în diplomatica din Ungaria și din Transilvania, începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea, timbrul apare tot mai des[1].

Dacă, la început, timbrul este mic, fiind întrebuințat la sigiliile domnești mici și la sigiliile inelare, el evoluează împreună cu întrebuințarea acestor sigilii, deși nu în proporție egală. Astfel, cînd sigiliile atîrnate încep să dispară aproape, din primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, și sînt înlocuite în parte cu capsulele sigilare, iar total și definitiv cu sigiliile timbrate, mărimea acestora din urmă crește simțitor, și, odată cu ele, cresc și dimensiunile timbrului. Acesta, pus tot în formă romboidală, este făcut dintr-o hîrtie aproape de două ori mai mare decît întipărirea sigilară aferentă, ceea ce îngăduie îndoirea tuturor colțurilor timbrului peste întipărirea sigilară, astfel încît o acopere în întregime și-i constituie o foarte bună protecție, desăvîrșind rezultatele obținute prin cusătura în cerc.

Dar, paralel cu această evoluție, timbrul mai sufere încă o transformare. Colțurile lui și, în general, toată partea de hîrtie care depășește întipărirea sigilară este tăiată simetric, în forma unor ornamente florale, multiple și bizare, luînd înfățișarea unui fel de stea sau rozetă ce răsare din mijlocul monogramei domnești. Cu chipul acesta, timbrul ajunge să constituie, prin el însuși, o podoabă a actului, întregindu-i prezentarea artistică, alături și împreună cu podoabele grafice și iconografice ale actului. Acest fel de timbru îl vom denumi *timbru dantelat* sau *timbru înstelat* și el vine la noi din diplomatica latino-ungară a Transilvaniei.

Din alt punct de vedere, timbrul de mai sus, simplu (romboidal) sau ornamentat (dantelat, înstelat), întrebuințat la actele scrise pe pergament și la cele scrise pe hîrtie, poate fi numit cu un termen general și *timbru mobil*, spre a fi diferențiat de un alt fel de timbru, care poate fi numit *timbru fix*, introdus tot sub influența cancelariei latine a Transilvaniei. Acest din urmă fel de timbru apare în prima jumătate a secolului al XVII-lea

(Arhivele statului, *Secția istorică*, nr. 1172; textul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 1; pentru sigiliu vezi și I.-R. Mircea, *Catalogul documentelor Țării Romînești 1369—1600* (Arhivele statului, *Secția istorică*), București, 1947, p. 186, nr. 1282). La fel, porunca din 5 martie (1587—1590), dată de același voievod către marele clucer Pîrvu și Pătru al doilea clucer, pentru balta de la Potel a mănăstirii Tismana, are tot numai sigiliul de închidere, un sigiliu inelar în ceară roșie (Arhivele statului, *Secția istorică*, nr. 1306; vezi și *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 230). Traducătorul din 1849 al acestui act, Gheorghian Peșacov, isbit de raritatea unor astfel de cazuri, a considerat necesar să adauge următoarea notă la traducere: « N.B. Pecete n-a fost nicidecum la locul obișnuit în original, ci numai deasupra lui se cunoaște locul de pecete mică, că a fost, fiind chitit ca o scrisoare și d'asupra pecetluită, precum se cunoaște din adresa cea pe d'asupra însemnată » (Arhivele statului, *Secția istorică*, nr. 1306).

[1] Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930, p. 238 *(A magyar történettudomány kezikkönyve*, II, fasc. 3).

şi, prin însăşi natura lui, este practicat numai la actele scrise pe hîrtie, şi numai la cărţi şi porunci, niciodată la hrisoave. Cunoaştem acest fel de timbru fix pe o scrisoare în limba latină, a lui Mihai Viteazul, din 1600[1]. La un astfel de timbru fix, ceara roşie nu se mai toarnă pe faţa actului: actul fiind de obicei difoliu, ceara se toarnă între cele două foi, pe dosul primei foi, la locul cuvenit pe faţă în mod normal: după aceasta, tiparul sigilar se apasă tot pe faţa actului, direct pe hîrtia pe care este scris textul. Întipărirea sigilară rezultată în felul acesta face corp comun cu hîrtia actului. Păstrarea ei în bune condiţii este asigurată chiar şi în cazul — foarte frecvent — cînd ceara de pe dosul actului se fărîmiţează sau se desprinde cu totul. Sistemul timbrului fix, echivalent — într-o anumită măsură — cu timbrul sec din zilele noastre, este întrebuinţat în special în domnia lui Matei Basarab şi, mai puţin, în domnia lui Constantin Şerban. Dar apoi este lăsat în părăsire şi nu mai reapare niciodată. În Moldova, acest fel de sigilare nu pare a fi fost folosit de loc. Iar renunţarea la acest sistem de sigilare-timbrare, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, poate fi datorită mai multor cauze:

1. Greutatea pentru sigilator de a potrivi ceara la locul cuvenit şi de a mînui cu dexteritate şi repeziciune, în aceste condiţii, tiparul sigilar.

2. Dispariţia unei podoabe a actului, prin dispariţia timbrului mobil, aducea micşorarea de prestigiu pentru actul domnesc, deoarece timbrul fix era prea puţin vizibil la prima vedere, confundîndu-se aproape cu textul însuşi, astfel că semnul de validare al actului domnesc pierdea caracterul solemn şi hieratic, ce trebuia să-i fie propriu.

3. În sfîrşit, din alt punct de vedere, la un timbru fix, întipărirea sigilară îşi pierdea foarte mult din fineţea slovelor, iar reprezentările iconografice ieşeau ştirbite, deformate, mai ales că hîrtia actului, care servea drept timbru, era uneori mai groasă decît hîrtia timbrului mobil, sau, în cel mai bun caz, la fel de groasă, deci improprie unei bune reliefări a întipăririi sigilare.

Înainte de a încheia prezentarea sigiliului timbrat, trebuie să adăugăm că sigiliul timbrat de text a servit, uneori, nu numai la garantarea autenticităţii actului, ci şi la garantarea unor obiecte legate special de el. Astfel, la un hrisov din 19 decembrie 1820, dat de Mihail Suţul domnul Moldovei, prin care se arată, între altele, că Mărioarei Cantacuzino i-a dispărut o ladă cu « scrisori » (acte) ale moşiilor şi că i se recunoaşte stăpînirea asupra moşiilor chiar şi în lipsa actelor, de sigiliul timbrat al acelui hrisov se leagă cheia lăzii, cu gîndul — subînţeles — ca această cheie şi acest fel de a o garanta să poată face, cîndva, dovada în justiţie. În încheierea actului, domnul spune: « la care ‹hrisov› am poruncit di s-au legat şi cheia lăzii cu scrisorile, ci s-au prăpădit ». Actul respectiv ne este cunoscut numai dintr-o copie adeverită la 14 iulie 1824, iar în locul rezervat sigiliului este desenat un cerc, în care este scris: « Locul peceţii gospod, în care pecete esti legată şi cheia ». În sfîrşit, în partea de jos a cercului sigilar amintit este desenată cu cerneală imagina unei chei[2]. Altădată, în acelaş loc aste legat un vechi sigiliu atîrnat[3].

---

[1] Arhivele statului, Oraşul Stalin, *A b I a 621*. În cancelaria apuseană, timbrul fix apare în secolul al XVI-lea (A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929, p. 345).

[2] Actul în copie la Academia R.P.R., CLXXX/228.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. III, p. 21.

Dar nu numai scama de bumbac şi timbrul de hîrtie reprezintă mijloacele de protecţie a sigiliului timbrat. În prima jumătate a secolului al XVII-lea se mai întîlneşte încă un alt mijloc, deşi întrebuinţat numai la sigiliul inelar şi numai în Ţara Romînească. Pe act, la locul rezervat de obicei pentru sigiliu, între cele două părţii ale monogramei domneşti, se toarnă un strat foarte subţire de ceară roşie, peste care se apasă tiparul sigilar inelar. Discul sigilar astfel obţinut se înconjoară cu o brăţară lată de ceară naturală, brăţară care în partea dinăuntru, dinspre sigiliu, este mai groasă şi mai înaltă, astfel că umbreşte şi chiar acoperă puţin marginea întipăririi sigilare; în partea din afară, brăţara de ceară se subţiază treptat, pînă se pierde.

Acest fel de protecţie sigilară — pe care îl vom denumi *brăţara de ceară* — apare numai la actele emise pe hîrtie, întărite cu sigiliul inelar şi am putea spune că reprezintă o încercare de adaptare la hîrtie a sigiliului atîrnat. Dar prezintă o rezistenţă destul de redusă la lovituri sau împăturiri neatente ale actului, întrucît ceara naturală se sfărîmă cu uşurinţă şi se deslipeşte uşor de hîrtie.

Uneori, apărarea întipăririi sigilare prin brăţara de ceară este întărită prin adăugarea unui smoc de fire de bumbac protector, sistem despre care am vorbit mai înainte [1].

Lipsa de eficacitate a dus la părăsirea destul de grabnică a brăţării de ceară şi înlocuirea ei definitivă prin timbrul de hîrtie.

C. *Sigiliul aplicat* foloseşte cerneala sau tuşul roşu (chinovarul). Uneori, acesta este spălăcit, diluat; alteori, amestecat cu cerneală neagră, ori de cîte ori cancelaria domnească ducea lipsă de cerneală roşie bună.

Dacă este să judecăm după întipăririle sigilare păstrate, aplicarea sigiliului începe — la actele externe şi interne — din secolul al XVI-lea şi este folosită la toate felurile de sigilii: mare, mic, inelar.[2] Întrebuinţarea chinovarului prezentînd toate înlesnirile posibile, folosirea sigiliului aplicat se întinde din ce în ce mai mult. Totuşi, chiar în secolul al XVII-lea, actele solemne interne sînt încă prevăzute cu sigiliul timbrat şi, mai rar, cu sigiliul atîrnat (acesta numai în prima parte a secolului); în timp ce poruncile, răvaşele şi celelalte acte obişnuite de cancelarie se sigilează numai cu sigiliul aplicat cu chinovar. În schimb, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi trecînd şi în secolul următor, folosirea sigiliului aplicat se generalizează, aşa încît numai în domniile lui Al. D. Ghica, Gh. Dim. Bibescu şi Barbu D. Ştirbei reapare sigiliul timbrat; dar şi atunci mai mult pentru diplomele de ranguri boiereşti şi ostăşeşti, cum am arătat mai înainte; precum, destul de rar, întîlnim, în aceeaşi epocă, şi capsule sigilare, dar puţine, urîte şi meschine.

[1] Menţionăm cîteva din actele care folosesc brăţara de ceară: 1 decembrie 1615/7124, act de la Alexandru voievod, cu brăţara de ceară sfărîmată şi căzută (Arhivele statului, *Mănăstirea Radu vodă*, IV/7); 2 iunie 1621/7129, act de la Radu voievod, cu brăţara de ceară în bună stare (Arhivele statului, *Radu vodă*, XIX ter/1); 20 septembrie 1622/7131, act de la Radu voievod (Arhivele statului, *Mănăstirea Obedeanul*, IV/1); 1 iulie 1625/7133, act de la Alexandru voievod, cu fire de bumbac deasupra discului sigilar (Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, XXXVII/4).

[2] N. Iorga afirmă că sigiliul în chinovar (aplicat) este întrebuinţat numai în secolul al XVIII-lea, sub fanarioţi şi are de obicei forma octogonală, dar uneori şi rotundă (N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, în «Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique», XXIII, Bucureşti, 1930, p. 132).

Iar St. Nicolaescu găseşte că Petru Şchiopul este printre cei dintîi domni care întrebuinţează sigiliul cu tuş (*Documente slavo-romîne*, Bucureşti, 1905, p. 274).

Sigiliul de maiestate. Sigiliul numit de maiestate este un sigiliu mare, rotund, care poartă în cîmp, ca emblemă, imaginea suveranului înveşmîntat în mantie, cu coroana pe cap şi sceptrul (buzduganul) în mînă, iar pe margine, de jur împrejur, legenda. În sigilografia apuseană, unde apare acest tip de sigiliu, el sfîrşeşte prin a reprezenta pe suveran stînd pe tron, cu coroana pe cap, în mîna stîngă ţinînd sceptrul, iar în dreapta globul cu cruce[1], insemnele puterii suverane.

În această atitudine este înfăţişat suveranul, uneori, şi pe monede.

Acest sigiliu de maiestate se găseşte şi la regele Carol Robert al Ungariei şi la regii sîrbi, ca şi pe monedele lor.

Dar acest tip clasic, pur, al sigiliului de maiestate, nu este cunoscut nici în Moldova, nici în Ţara Romînească. O astfel de înfăţişare a maiestăţii domneşti se întîlneşte numai pe monedele muntene de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea[2].

Doar o singură dată, într-un sigiliu de pretendent muntean din secolul al XV-lea, întîlnim o reprezentare apropiată de reprezentarea de maiestate propriu-zisă. Într-un act din 2 martie 1460, scris în limba latină şi emis de *Dan, dei gracia, waywoda transalpinensis et dominus terrarum Omulus et Fugarasch*, sigiliul atîrnat al acestuia, rotund şi mic (circa 2,8 cm), are, ca emblemă: «la stînga un om încoronat, cu sceptru şi glob în mînă; la dreapta, un corb cu crucea în gură, pe o stîncă, şi între ei, la mijloc, un copac», iar legenda este: † печать іѡ дан<а воиво>да гнь [† Pecetea lui Io Dan voievod şi domn][3].

Dan voievod trăieşte în Transilvania, unde conduce o parte din această ţară, din însărcinarea regelui Matiaş Corvin al Ungariei. Iar reprezentarea de mai sus din sigiliul său cuprinde un amestec, o sinteză a două tradiţii sigilografice: tradiţia sigilografică munteană, înfăţişată prin pasărea cu crucea în cioc şi un arbore alături, precum şi legenda în limba slavă (dar fără ca această legendă să cuprindă şi specificarea locului, a ţării unde Dan voievod era «domn»); pe de altă parte, personajul încoronat, cu sceptru şi glob în mînă, aparţine sigilografiei latino-ungare, de la care Dan voievod pretendentul împrumută reprezentarea respectivă; această emblemă latino-ungară era cu atît mai normală în sigiliul lui Dan voievod, cu cît ştim că acesta — pretendent domnesc — era în serviciul regelui Ungariei. Deci sigiliul lui Dan pretendentul este, în bună parte, în afara tradiţiei sigilografiei muntene propriu-zise.

---

[1] J. Roman, *Manuel de sigillographie française*, Paris, 1912, p. 75 şi urm.; vezi şi pl. IV, V, VI. O definiţie largă a sigiliului de maiestate este următoarea: *sigillum maiestaticum... maiestatica diplomatices periti ea dicunt, quae personas regum vel reginarum in amictu regis cum corona et sceptro, quae maiestatis indicia esse solent, integre exprimunt* (A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* Leipzig, 1901, *sub voce*).

[2] Faptul că, uneori, în actele de omagiu ale domnilor moldoveni către regii Poloniei, formularul slav întrebuinţează expresiile: maiestatea noastră, sigiliul maiestăţii noastre, în loc de: domnia noastră, sigiliul domniei noastre, trebuie interpretat sau ca o simplă formulă de circumstanţă, împrumutată din formularul străin, sau ca o dovadă că actul a fost scris de un diac de limbă slavă din cancelaria regelui Poloniei, obişnuit cu formularul acelei cancelarii.

[3] Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Ab. I, b a I*, nr. 16; descris întîi la I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. 327. La această descriere a lui I. Bogdan, N. Iorga adaugă că este vorba de «un domn în scaun», adică domnul respectiv este înfăţişat avînd plenitudinea drepturilor şi puterilor sale (*Hurmuzaki*, XV_1, p. 54).

Dar absenţa sigiliului de maiestate clasic din sigilografia Moldovei şi a Ţării Romîneşti nu concordă cu dorinţa de strălucire, de grandoare, de care este stăpînit, în general, un suveran feudal — oricît de mic ar fi el — şi ni se pare demnă de relevat, cu atît mai mult cu cît, din podoabele descoperite în săpăturile din Biserica Domnească de la Curtea de Argeş, se constată că domnii noştri nu erau chiar atît de patriarhali cum s-a crezut mult timp; iar în *Cronica pictată*, în care se povesteşte lupta lui Basarab voievod împotriva regelui Carol Robert, între 9 şi 12 noiembrie 1330, Basarab voievod este înfăţişat ca orice suveran feudal contemporan: cu coroana pe cap, şi în picioare avînd acea încălţăminte « cu plisc » (*à la poulaine*), caracteristică pentru marii feudali ai secolului al XIV-lea.

Ne-am putea întreba dacă această absenţă a sigiliului de maiestate nu înseamnă cumva o dovadă peremptorie a faptului că domnii noştri, vasali — la început — ai regelui Ungariei, n-ar fi avut dreptul să se lase reprezentaţi în sigilii şi pe monede, în atitudinea de maiestate, incompatibilă cu situaţia lor de vasali?

Reprezentarea maiestăţii pe sigiliul lui Dan voievod, adică pe sigiliul unui simplu pretendent domnesc, vasal şi în serviciul direct al regelui Ungariei, ne dovedeşte categoric că o astfel de oprelişte n-a putut exista.

Ne întrebăm, iarăşi, dacă această lipsă nu vine cumva din faptul că în Ţara Romînească se încrucişau două influenţe oarecum divergente: influenţa bizantină, prin mijlocirea ţaratului bulgar, şi influenţa apuseană, prin mijlocirea regatului ungar?

Neîndoielnic, cea de a doua explicaţie ni se pare cea justă; spiritul conservator al cancelariei domneşti a păstrat în uzul continuu al cancelariei unele elemente împrumutate de la cancelariile vecine, chiar şi atunci cînd aceste elemente erau depăşite şi scoase din uz în cancelariile respective.

Dar dacă, în sigilografia Moldovei şi a Ţării Romîneşti nu există acest tip clasic de sigiliu de maiestate, există, însă, un tip de sigiliu a cărui reprezentare poate fi considerată ca echivalentă.

Ştim că, în sigiliile Ţării Romîneşti, domnul romîn nu este înfăţişat niciodată singur, stînd pe tron, cu coroana pe cap şi sceptrul în mînă. El este înfăţişat numai în picioare, înveşmîntat în mantia domnească, purtînd coroană pe cap şi — uneori — buzdugan în mînă; iar alături de el este un alt personaj, înfăţişat la fel, personaj care în cele mai vechi sigilii este fiul — domn asociat şi moştenitor prezumtiv — iar mai tîrziu este doamna ţării. Această reprezentare capătă din ce în ce mai mult un caracter solemn şi hieratic, ajungînd a fi emblema obişnuită în sigiliul mic, de întrebuinţare curentă, ca şi în sigiliul mare (mai tîrziu).

Pentru aceste motive, acest tip de sigiliu al Ţării Romîneşti, cu o emblemă iconografică specifică, al cărei conţinut se precizează şi se desăvîrşeşte mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, poate fi considerat drept un sigiliu de maiestate[1], deşi, pe lîngă deosebirile arătate faţă de tipul clasic al sigiliului de maiestate, mai prezintă şi altele:

1. La început, sigiliul acesta nu este un sigiliu mare, ci un sigiliu mic, de foarte largă întrebuinţare, folosit de obicei ca sigiliu timbrat şi, numai rareori, şi ca sigiliu atîrnat (solemn).

---

[1] În acelaşi sens opinează şi D. P. Bogdan (*Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1938, p. 154) şi C. Moisil (*Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în « Revista arhivelor », VI, Bucureşti, 1945, p. 285).

2. În secolul al XVI-lea, reprezentarea aceasta iconografică este, uneori, element caracteristic şi al sigiliului mare, solemn, dar aceasta în general numai în forma lui de bulă sigilară, cum găsim în a doua jumătate a secolului: bula sigilară de la Alexandru voievod (1568—1577) şi cea de la Mihnea voievod (1589)[1]. Iar Mihai Viteazul foloseşte sigiliul mic iconografic, nu numai ca sigiliu timbrat, dar şi ca sigiliu atîrnat[2], necunoscîndu-se pînă acum nici un sigiliu mare, nici atîrnat, nici timbrat, de la acest voievod.

În secolul următor, situaţia se schimbă, dar cu intermitenţă. Astfel, la Matei Basarab întîlnim sigiliul mare, heraldic, folosit ca sigiliu atîrnat[3]; dar tot ca sigiliu atîrnat este folosit de acest domn, concomitent şi destul de des, şi sigiliul mic, iconografic, în care figurează reprezentarea clasică a celor două personaje[4], fără să putem încă stabili o regulă în întrebuinţarea acestor două sigilii atîrnate. De asemenea, tot de la el cunoaştem şi o bulă sigilară de acelaşi fel (tip iconografic), din 1645[5].

După ce sigiliile atîrnate propriu-zise dispar, în domnia lui Constantin Brîncoveanu întîlnim sigiliul mare solemn tot sub înfăţişarea de sigiliu atîrnat, dar în forma de capsulă sigilară, în care este reprezentat numai corbul cruciat, iar scutul este prevăzut cu doi suporţi[6], adică este un sigiliu de tip heraldic evoluat.

3. În secolul al XVIII-lea, acest tip de sigiliu iconografic ajunge a fi sigiliul mare al domniei, înlocuind definitiv sigiliul de tip heraldic (scutul cu corbul cruciat conturnat), care dispare sau, mai bine spus, se contopeşte definitiv cu tipul iconografic; în continuare, spre sfîrşitul secolului, cele două personaje se transformă vizibil în sfinţii împăraţi Constantin şi Elena, adică li se denaturează cu totul sensul lor iniţial.

În sfîrşit, acest nou tip de sigiliu de maiestate, după eclipsări cu intermitenţă în întrebuinţare, dispare definitiv, o dată cu unirea Ţării Romîneşti şi a Moldovei (1859), cînd se alcătuieşte un sigiliu heraldic adecvat situaţiei politice noi.

Sigiliul inelar. Cea mai veche menţionare documentară a existenţei sigiliului inelar domnesc se găseşte în privilegiul dat mănăstirii Cozia, la 20 ianuarie 1505, de Radul voievod, pentru stăpînirea vămii de la Genune (Cîineni), cînd se vorbeşte de « carte pecetluită cu *pecetea mare*, sau cu cea *mică*, sau cu *inelul* de la mîna domniei mele »[7]. Se dovedeşte astfel existenţa

---

[1] Reproduceri la C. Moisil, *Bule de aur sigilare*, loc. cit., p. 254—259 şi pl. III, IV (fig. 1, 3).

[2] Ion-Radu Mircea, *Pecetea atîrnată a lui Mihai Viteazul*, în « Hrisovul », V (1945), p. 90—96 şi pl. I; sigiliul este atîrnat la un hrisov din 16 aprilie 1599 (7107), aflat la Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 252. Pentru alte acte cu sigilii atîrnate de la acelaşi voievod, vezi şi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 291, 321, 341.

[3] Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 46 (29 aprilie 1633), 48 (13 ianuarie 1634), 51 (7 iunie 1637), 53 (23 aprilie 1639), 55 (28 (lipsă luna: noiembrie?) 1639), 56 (10 martie 1640), 57 (8 decembrie 1640), 58 (11 martie 1641), 61 (10 martie 1643), 221 (desprins de la act, deci nedatabil).

[4] Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 45 (20 noiembrie 1632), 47 (5 august 1633), 49 (17 iulie 1636), 50 (15 martie 1637), 52 (16 martie 1638), 54 (26 noiembrie 1639), 63 (20 iulie 1648), 64 (20 august 1648), 219 (desprins de la act, deci nedatabil).

[5] C. Moisil, *op. cit.*, p. 262 şi pl. VII.

[6] Reprodus la C. Moisil, *Stema Romîniei — Originea şi evoluţia ei istorică şi heraldică*, Bucureşti, 1931, p. 4, fig. 9.

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, Bucureşti 1951, p. 26; textul slav dat în lucrarea de faţă, mai înainte.

străveche şi folosirea efectivă a sigiliului inelar, dar nu cunoaştem nici o întipărire a acestui sigiliu inelar al lui Radu cel Mare. În schimb, întîmplarea a scos la lumină însuşi tiparul unui inel sigilar de aur de la un Petru voievod, domn al Ţării Romîneşti, poate inelul sigilar al lui Petru Cercel, sau poate al lui Petru cel Tînăr (1559—1568), fiul lui Mircea Ciobanul[1]. Din aceeaşi epocă, dar de un stil cu totul diferit, cunoaştem întipărirea sigilară în ceară roşie a inelului lui Mihnea Turcitul, domnul Ţării Romîneşti (1585—1591). Acesta este pus ca sigiliu de închidere, la o poruncă şi ca sigiliu de text, la alte două porunci ale voievodului. Este un sigiliu rotund (17 mm); în cîmp, un scut german, avînd în mijloc o pasăre cruciată spre stînga cu capul întors; scutul timbrat de o coroană închisă, însoţită la dreapta de un soare, iar la stînga de o lună — crai nou; pe margine, între un cerc liniar şi un cerc de perle — în afară, şi un cerc liniar — înăuntru, legenda: милостію божію іѡ михнѣ воевод [Din mila lui dumnezeu, Io Mihnea voievod][2].

Dacă pornim de la constatarea de fapt că sigiliul mare este rotund şi că asemeni lui poate fi, şi este — de obicei — şi sigiliul mic, reiese limpede că « inelul de la mîna domniei mele », adică sigiliul inelar de care vorbeşte Radu cel Mare, în 1505, este un sigiliu mult mai mic decît celelalte două: sigiliul mare şi sigiliul mic şi, în acelaşi timp, este sigiliul a cărui formă şi mărime pot diferi în principiu de ale celorlalte, potrivit cu spiritul timpului. De aceea, în categoria sigiliilor inelare ar putea intra în primul rînd, ca fiind cele mai vechi, trei sigilii ale lui Mircea cel Bătrîn: sigiliul oval, cu legenda în limba slavă, atîrnat la tratatul încheiat cu regele Vladislav Jagello al Poloniei, la 17 mai 1411[3]; apoi cele două sigilii orizontale ale aceluiaşi voievod: unul atîrnat la scrisoarea către acelaşi rege, scrisă din Giurgiu, la 23 septembrie 1403[4]; al doilea, atîrnat la privilegiul vamal acordat braşovenilor, scris în Cîmpulung, la 6 august 1413[5], amîndouă aceste sigilii avînd legenda în limba latină; dar trebuie să mărturisim că cel puţin cele două sigilii orizontale ni se par încă prea mari (2½—3 cm) pentru a le considera definitiv drept inele sigilare propriu-zise. Rămîne ca cercetări ulterioare să verifice această clasificare făcută de noi sigiliilor orizontale şi ovale ale lui Mircea cel Bătrîn, mai ales că, pînă acum, ele au fost considerate drept sigilii mici[6]. Totuşi, un fapt pare a confirma părerea noastră: în tratatul încheiat de Mircea cel Bătrîn cu regele Sigismund al Ungariei, la 7 martie 1395, scris în limba latină, sigiliul este astfel anunţat: ... *quas* <*litteras*> *in maiorem evidenciam et certitudinem premissorum, inviolabiliter per nos, ut premittitur, servandorum, sub nostro minori sigillo subimpresso, propter*

[1] G. D. Florescu, *Un Inel domnesc din veacul XVI-lea şi cîte-va consideraţii noi cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, Bucureşti, 1940. C. Moisil consideră că tipul sigilar de pe acest inel aparţine voievodului Petru Cercel (1583—1585) (*Bule de aur sigilare de la domnii Ţării-Romîneşti şi ai Moldovei*, în « Revista arhivelor », I (1924—1926), p. 259—260 şi pl. V; vezi şi acelaşi, *Inele sigilare domneşti de aur*, în « Revista arhivelor », V,1, Bucureşti, 1942, p. 217—218). Argumentele aduse de Ştefan Pascu (*Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 104—105) caută să arate că sigiliul nu poate aparţine decît lui Petru cel Tînăr.

[2] Ion-Radu Mircea, *Pecetea inelară a lui Mihnea Vodă Turcitul*, în « Hrisovul », III (1943), p. 103—107.

[3] Reprodus la C. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în « Revista arhivelor », VI,2, Bucureşti, 1945, pl. III, fig. 4 şi p. 267, fig. 9.

[4] *Ibidem*, pl. III, fig. 3 şi p. 267, fig. 8.

[5] *Ibidem*, pl. III, fig. 2 şi p. 268, fig. 10.

[6] *Ibidem*, p. 279, unde C. Moisil spune: « Deşi nici unul dintre ele nu are axa mare mai lungă de 30 mm, *nu par* a fi inelare ».

absenciam maioris... sigillatas, promittentes similes et in forma simili dare sub maiori pendenti[1]. Aşadar, tratatului i se pune un sigiliu mic, timbrat în ceară roşie, care s-a pierdut; dar cunoscînd obişnuinţa feudală, ca regele să aibă un sigiliu special: sigiliul secret, pe care îl lua în călătoriile sale: *sigillum secreti in absentia magni ordinatum*[2], acest sigiliu mic al lui Mircea, pus la tratatul din 7 martie 1395, ar putea să fie sigiliul inelar al voievodului, sigiliul secret, iar nu un sigiliu mic propriu-zis.

Sigiliul inelar are rolul şi forma unui sigiliu strict personal, de uz rezervat, putînd astfel avea şi rolul de contrasigiliu sau de sigiliu secret. În legătură cu aceasta, observăm că tratatul în limba latină încheiat de Mircea cel Bătrîn, la 17 mai 1411, în Giurgiu, este întărit cu sigiliul mare, după cum şi este anunţat în formula de sigilare din coroborare: *sigillum maius* (9,3 cm), atîrnat la mijlocul actului şi avînd următoarea legendă în limba latină:

✠ ∾MIRChE. VOIVODE TRAN∾ALPINI BANI ∾EVERI. NIEN∾I∾.

DVCI∾ DE FVGARV∾ ET ⟨ † SIGILLVM MIRCHE VOIVODE TRANSALPINI, BANI SEVERINIENSIS, DVCIS DE FVGARVS ETC = † Sigiliul lui Mircea voievodul transalpin, ban de Severin şi duce al Făgăraşului etc. ⟩[3]

Dar, alături de acest sigiliu mare, în partea stîngă a actului din 17 mai 1411, atîrnă un al doilea sigiliu domnesc: un sigiliu mic, oval (25 × 30 mm), cu legenda în limba slavă: † Іѡ мирча велики воевода [† Io Mircea marele voievod][4]. Observăm că sigiliul acesta mic al lui Mircea cel Bătrîn nu este anunţat în formula de sigilare din coroborare[5].

Prezenţa a două sigilii diferite ale lui Mircea cel Bătrîn la acelaşi text arată că sigiliul mic, oval, este sigiliul inelar al voievodului, cu rolul de contrasigiliu *(contrasigillum, sigillum secretum)*. Acest sigiliu, potrivit uzului din cancelaria munteană, este pus cu totul separat de sigiliul mare, şi nu chiar pe emisfera protectoare a sigiliului mare, aşa cum era uzul în sigilografia apuseană, ungară şi polonă.

Contrasigilii întîlnim şi la actele moldoveneşti contemporane. Astfel, actul de omagiu al lui Roman voievod către regele Vladislav Jagello al Poloniei, scris în limba slavă, la Suceava, la 5 ianuarie 1393, este întărit cu sigiliul mare (75 mm), în ceară verde, purtînd legenda: † печать ѡ҃ Романа воеводъı земле молдавьскоı [† Sigiliul lui Io Roman voievodul ţării Moldovei][6]. Iar

---

[1] *Hurmuzaki*, I_2, p. 361; Fr. Zimmermann Carol, Werner şi Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, Hermannstadt, 1902, p. 135.

[2] J. Roman, *Manuel de sigillographie française*, Paris, 1912, p. 31, 77.

[3] C. Moisil, *op. cit.*, p. 275—276.

[4] *Ibidem*, p. 267, 280; vezi şi la Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 67, 68.

[5] Cum observă şi D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni. Saggio din paleografia e di diplomatica*, Roma, 1940, p. 54 (Şcoala Romînă din Roma. «Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma», IX).

[6] Legenda dată la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1931, p. 609, se deosebeşte, la ultimul cuvînt, de cea dată de I. Bogdan — după care o dăm mai sus — unde I. Bogdan are lectura: молдавьскоı (Academia R.P.R.).

pe emisfera de ceară naturală a acestui sigiliu este întipărit, tot cu ceară verde, un sigiliu mic, orizontal, cu legenda: † <Іѡ> Романь воєвод<а>[1].

Prezența acestui al doilea sigiliu, mărimea şi locul unde se găseşte pus, dovedesc rolul lui de contrasigiliu.

De asemenea actul de omagiu către acelaşi rege al Poloniei, dat de Ştefan voievod, la 8 ianuarie 1395, în limba slavă, la Suceava, este întărit cu sigiliul mare, de ceară verde, al voievodului: † печать іѡ штефана воєводы землѣ молдавьское [† Sigiliul lui Ştefan voievodul ţării Moldovei][2]; iar pe emisfera de ceară naturală a acestui sigiliu mare este întipărit un sigiliu de circa 2 cm, tot din ceară verde, cu legenda: † печать штефана воєводы [† Sigiliul lui Ştefan voievod]. Deci sigiliul acesta al lui Ştefan voievod (1395) este un sigiliu inelar, tot cu rolul de contrasigiliu [3].

Acestea sînt puţinele cazuri cunoscute, cînd sigiliul inelar al domnului din Moldova şi al celui din Ţara Romînească a fost întrebuinţat în acelaşi timp şi alături de sigiliul mare, spre a juca rolul de contrasigiliu. Cazurile acestea privesc confirmarea expresă a unor acte externe, de o deosebită importanţă. Desigur că au mai fost şi alte cazuri, totuşi ele n-au putut fi prea multe, dacă este să judecăm după faptul că, mai tîrziu, sigiliul inelar al domnului a fost folosit foarte des, dar în chip cu totul independent, în acte publice interne cu un rol asemănător sigiliului mare, iar nu cu rolul de contrasigiliu sau sigiliu, secret.

Sigiliu inelar pare să fie, şi sigiliul atîrnat la actul din 15 februarie 1410/6918, prin care Alexandru cel Bun dă mănăstirii Moldoviţa munţii Suhardul mare şi mic. Dar fotografia pe care o avem la dispoziţie nu ne îngădue o afirmare categorică[4].

Tot în mod independent, adică fără nici o legătură cu sigiliul mare, întrebuinţează Petru Rareş un sigiliu al său « secret », care nu poate fi decît tot un sigiliu inelar. Anume, tratatul încheiat la 1 martie 1542, în limba latină, la Suceava, de Petru Rareş cu marchizul Ioachim, electorul Brandenburgului, este sigilat de cel dintîi cu sigiliul său « secret », astfel anunţat în formula de validare din coroborare: *In quorum omnium fidem et testimonium praesentes litteras manibus nostris propriis signavimus secretoque sigillo nostro roboravimus.* Editorul documentului: Al. Papiu Ilarianu, arată că este un sigiliu atîrnat (« pendinte »), întipărit în ceară roşie, dar cu totul sfărîmat. « Pe la 1576, cînd sigiliul era întreg », adaugă el, « un notar public îl facsimilă şi hîrtia pe care stă acest facsimil se păstrează la arhiva <secretă a statului din Berlin>. Sigiliul, ca toate sigiliile Moldovei, reprezintă capul de bour cu steluţă, dar fără semilună şi, deasupra coarnelor, următoarele patru litere majuscule: P. W. H. M., care negreşit vor fi însemnînd: *Petrus Woiv. Hospod. Moldav* »[5],

ms. 5219, f. 294), aşa cum se găseşte în fapt şi pe sigiliul actului din 30 martie 1392 (vezi, mai departe, capitolul: *Ceara şi tuşul).*

[1] I. Bogdan semnalează mai întîi existenţa acestui sigiliu şi rolul lui (*Relaţiile*..., p. LXXI).

[2] Legenda dată la M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 615.

[3] I. Bogdan, *op. cit.*, p. LXXI.

[4] Academia R.P.R., *Fotografii*, XXVI/1, 1[a], 16; originalul la mănăstirea Moldoviţa; textul publicat în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 21 — 22.

[5] A. Papiu Ilarianu, *Petru Rareşiu, Tractatulu şi obligaţiunile*, în *Tesauru de monumente istorice pentru Romînia*, III, Bucureşti, 1864, p. 8, 15. Pentru alianţa dintre Ioachim şi Petru Rareş, vezi I. Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923, p. 76—77 (Biblioteca istorică, nr. 1).

adică: *Petrus Woiwoda hospodar Moldaviae.* Din nefericire, editorul nu reproduce facsimilul, astfel că nu ne dăm seama de mărimea sigiliului « secret » al lui Petru Rareş; dar fără îndoială, din faptul că în tratat este numit « sigiliu secret », rezultă că este vorba tot de un sigiliu inelar [1], gravat — pentru circumstanţă — cu litere latine.

Adăugăm că într-o scrisoare credenţială, nedatată, a lui Petru Cercel către Germigny, ambasadorul francez la Constantinopole, voievodul spune că scrisoarea a fost « sigilată cu sigiliul nostru secret » [2], sigiliu pe care însă nu-l cunoaştem încă.

Cunoaştem, între alte sigilii inelare, două de la Mihai Viteazul. Acesta aplică, la 1598, pe o scrisoare acreditivă, un sigiliu mic, rotund (1,5 cm), de tip heraldic. În cîmp, un scut german, purtînd la mijloc o pasăre cruciată, cu zborul deschis şi capul spre dreapta, însoţită la dreapta de un soare şi la stînga de o lună — crai nou; scutul este timbrat de o coroană deschisă; pe margine, între două cercuri liniare, legenda: м. б господин· iѡ михаiл· воевод ‹милостiю божiю господин iѡ михаiл воевод = Din mila lui dumnezeu, domn, Io Mihail voievod›. Deşi D. A. Sturdza — editorul actului, pe care se află aplicat cu tuş acest sigiliu, — nu ne spune culoarea întipăririi, este totuşi foarte probabil să fie roşul; iar mărimea lui: 1,5 cm, ne arată sigur un sigiliu inelar, nu un sigiliu « mic », cum îl numeşte acelaşi editor. Un sigiliu a mai fost reprodus şi de alţi editori, cetindu-i-se legenda în diverse feluri [3]. Dar identitatea întru totul a acestui sigiliu cu sigiliul publicat de D. A. Sturdza ne îndreptăţeşte să admitem că este unul şi acelaşi sigiliu inelar şi, deci, aceeaşi legendă, a cărei formă corectă am dat-o mai sus. Iar întrebuinţarea la un act extern — deşi scris în romîneşte — ne confirmă calitatea lui de sigiliu inelar, sigiliu al cărui rol era acela de a fi, de cele mai multe ori, şi un sigiliu « secret ».

---

[1] Mai ales dacă avem în vedere că şi Ioachim electorul de Brandenburg declară că a întărit tratatul cu « sigiliul nostru sau inelul secret » *(sigillo nostru seu annulo secreto roboravimus)*; altădată, acelaşi elector vorbeşte de « sigiliul nostru inelar secret » *(unser daumen Secret)*, ca să-l deosebească de *sigillum nostrum solitum (Tesauru de monumente istorice*, III, p. 19, 22, 23).

[2] Al. Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel.* Extras din « Revista istorică », XXI, 7—9, 1935, Vălenii-de-Munte, 1935, p. 32.

[3] Dimitrie A. Sturdza, I., *Scrisoare autografă de la Michaiu Vitězulu*, în « Analele Acad. Rom. », Seria II, t. VIII—1885—1886, Secţiunea II, Discursuri, memorii şi notiţe, Bucureşti, 1888, p. 262—263 şi facsimil. Alt exemplar, aflat pe porunca în limba latină, dată de Mihai Viteazul la 29 iulie 1600, în Alba-Iulia, este reprodus la Eugen Barbu, *Mihai Viteazul, chipuri şi documente.* Craiova, ‹1943›, pl. 23. Menţiune despre acesta la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Romîneşti*, VI, Bucureşti, 1933, p. 528. Acelaşi sigiliu, pus cu ceară roşie pe o poruncă din 26 septembrie 1600 (7108), prin care Mihai dăruieşte lui Antonie Grama mai multe sate, a fost reprodus de mai multe ori, de fiecare dată cu o legendă diferită, deoarece întipărirea sigilară are începutul legendei deteriorat (originalul la Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 1666, fost *Mănăstirea Cotroceni*, LIX/10). I. Bogdan a cetit: † ‹печат› iѡ михаила воевод *(Patru documente de la Mihai Viteazul ca domn al Ţării Romîneşti, al Ardealului şi al Moldovei*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor şeptezeci de ani*, Bucureşti, 1903, p. 170). St. Nicolaescu citeşte: † перстнь iѡ михаила воевод [† Inelul lui Io Mihail voevod] (*Documente slavo-romîne cu privire la relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*... Bucureşti, 1905, p. 338). Tot el, a doua oară, dă legenda: iѡ михаил воивод м. б господин (*Documente de la Mihai Vodă Viteazul ca domn al Ţării-Romîneşti, al Ardealului şi al Moldovei* ..., Bucureşti, 1916, p. 31 şi planşa I). Iar un alt editor al sigiliului dă legenda: † ‹сiю печать› iѡ михаила воевода [† Aceasta este sigiliul lui Io Mihail Voevod] (Aurelian Sacerdoţeanu, *Autografe şi sigilii de la Mihai Viteazul*, în « Revista arhivelor », IV_2 (1941), p. 308 şi fig. 10).

Un alt sigiliu inelar, tot rotund (1,5 cm) şi folosit tot într-un act extern, în decembrie 1600, cu întipărirea în ceară roşie, are în mijloc acelaşi fel de scut purtînd pasărea cruciată cu zborul deschis şi capul întors spre dreapta, însoţită la dreapta de un soare şi la stînga de o lună — crai nou; scutul este timbrat cu o coroană deschisă. Pe margine, între două cercuri liniare, legenda: † іѡ михаилъ воевода и гпднъ [† Io Mihail voievod şi domn][1].

În concluzie, putem spune că Mihai Viteazul a întrebuinţat două sigilii inelare, rotunde şi de mărimi egale, amîndouă avînd pasărea şi scutul în acelaşi fel lucrate, dar cu legende deosebite[2].

★

Observăm că în actele noastre nu se vorbeşte niciodată de sigiliul «secret» al domnului şi nici nu mai întîlnim mai tîrziu sigiliul inelar pus alături şi împreună cu sigiliul mare al aceluiaşi domn. Sigiliul inelar ajunge, încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, un sigiliu de întrebuinţare bine determinată, şi în cancelaria Moldovei şi în cancelaria Ţării Romîneşti, păstrîndu-şi şi caracterul de sigiliu domnesc personal. El serveşte în primul rînd la expedierea scrisorilor personale închise (embericlisite: *litterae clausae*); apoi, şi la sigilarea actelor de mică şi de mare importanţă: porunci, răvaşe, hrisoave, cărţi etc., dar mai ales a celor de mică importanţă, ce ieşeau din cancelaria domnească. Mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, cînd un domn trecea din Moldova în Ţara Romînească — sau invers — de două şi chiar mai multe ori, hrisoavele date în domnia dintîi erau întărite în a doua domnie prin adăugarea unui text ad-hoc, urmat de semnătura domnului şi de sigiliul inelar aplicat cu tuş roşu (chinovar).

În secolul al XVII-lea, Constantin Brîncoveanu voievod verifică şi autentifică acea faimoasă «condică de venituri şi cheltuieli a vistieriei» prin aplicarea cu roşu pe fiecare faţă, în partea de jos a paginii, a sigiliului său inelar octogonal, cu legenda în limba slavă[3].

În autentificarea unei condici de documente, sigiliul inelar domnesc este aplicat cu chinovar, în acelaşi loc totdeauna, de obicei în susul, sau mai frecvent, în josul filei. În secolul al XVIII-lea, a doua jumătate, şi chiar în secolul al XIX-lea, în locul sigiliului inelar este folosit de multe ori şi sigiliul mic oval[4].

Iar din domnia lui Constantin Mavrocordat, de cînd se începe transcrierea în condici a documentelor mănăstireşti, sigiliul inelar serveşte şi la autentificarea acestor condici *(chartularium)*. Pentru a căpăta, la cererea

---

[1] Reprodus în desen liniar şi mărime naturală la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, VI, Bucureşti, 1933, p. 280.

[2] Afirmaţia că «inelarul e foarte probabil să fi avut unul singur tot timpul domniei» (A. Sacerdoţeanu, *Autografe şi sigilii de la Mihai Viteazul*, în «Revista arhivelor», IV,2, (1941), p. 313) nu se verifică.

[3] Arhivele statului, *ms.* 126; vezi şi <C. D. Aricescu>, «Revista istorică a arhivelor Romîniei». *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704). Sub auspicele Ministerului Cultelor şi Instrucţiunei Publice*, Bucureşti, 1873, facsimil.

[4] În acest sens menţionăm o condică de documente întărită de Ioan Sandul Sturdza, voievodul Moldovei, cu sigiliul mic oval, probabil din lipsa unui sigiliu inelar (pe care nici nu i-l cunoaştem). Încheierea de la sfîrşitul condicii este validată cu sigiliul mare rotund (Academia R.P.R., LXIX/37).

părţii interesate, caracterul juridic de copii autentice, actele transcrise în condici trebuiau « procitite » sau « protocolite »; adică, verificate şi colaţionate cu documentele originale şi recunoscută exactitatea lor, în fond şi în formă, prin semnăturile puse pe fiecare filă de către cei însărcinaţi special de marele logofăt cu această verificare — de obicei, trei persoane din cancelaria domnească, cel de-al treilea fiind un logofeţel de divan. După aceasta, adică după ce « cu mare perierghie s-au citit toate seneturile de rînd cu condica aceasta, din cuvînt în cuvînt », şi s-au găsit întocmai, marele logofăt încunoştiinţa printr-o anafora pe domn, pentru ca « să se întărească şi cu luminată pecetea mării tale, la fieşce foaie, ca să fie crezută dă adevărată »[1].

Cîteva acuarele din epocă ne înfăţişează acest din urmă moment; cea mai veche, din 1794, ne arată pe Alexandru Muruz voievod stînd pe tron şi ţinînd în mîna dreaptă inelul sigilar, care urma să fie aplicat pe condica de documente a mănăstirii bucureştene Radu Vodă. În realitate, voievodul avea să încredinţeze sigiliul său marelui logofăt, care la rîndu-i organiza aplicarea lui. Înainte de această operaţie, condica mănăstirii este prezentată domnului de egumenul arhimandrit Ignatie, însoţit de marele logofăt de Ţara de Sus, atunci Nicolae Filipescu.

A doua acuarelă, din 1817, înfăţişează pe Ioan Gheorghe Caragea voievod stînd pe tron şi ţinînd la fel, în mîna dreaptă, inelul sigilar, care urma a fi aplicat pe condica cu documentele mănăstirii Cotroceni, înfăţişată de arhimandritul Dionisie Plumbuiţeanul, egumenul mănăstirii, şi de către marele logofăt al Ţării de Sus, Mihalache Manul. Miniaturi similare acestora însoţeau şi unele condici mai vechi de documente al mănăstirii respective[2]. În « testamentul de aşăzămîntul sfintei mănăstiri », sf. Spiridon Nou, din august 1768, dat de Alexandru Scarlat Ghica voievod, se cuprind, la art. 12, prevederile principiale puse la temelia acestei întăriri domneşti cu sigiliul inelar:

« Să aibă datorie epitropu, la toţi domnii ţării ce s-a întămpla a fi după vremi, cu ştirea prea sfinţii sale părintelui mitropolit şi prin mijlocirea dumnealui Vel Postelnic, să se roage să-i înnoíască hrisoavele şi cărţile de milă şi de poruncă, ce sînt în această mănăstire, care cărţi i hrisoave şi cu alte scrisori, de alte venituri ce ş-ar mai cîştiga casa — din voinţa lui dumnezeu şi din mila creştinilor — să se scrie toate la condica mănăstirii, şi să mijlocească epitropu *să să pecetluiască cu pecetea cea mică domnească*; ca de să va întîmpla care cumva să piară vre un zapis, să poată îndrepta acel lucru ce va fi fost scris într-însul, cu acest zapis ce va fi scris în condică, fiind pecetluit cu pecetea domnească »[3].

Această preţioasă notaţie ne arată că, cel puţin în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi cel puţin pentru unii grămătici din Ţara Romînească, sigiliul inelar se mai numea, uneori, şi sigiliul mic.

[1] Emil Vîrtosu, *Chirilicale. Note de paleografie romînească.* (Extras din « Arhiva romînească », IV), Bucureşti, 1940, p. 25.

[2] Idem, *Condici de documente cu miniaturi ale mînăstirilor Radu-Vodă şi Cotroceni. . .* Extras din « Artă şi tehnică grafică . . . », Bucureşti, 1939, caietul 9, fig. 1, 13. În condica mănăstirii Cotroceni, o miniatură similară arată existenţa unei condici mai vechi de documente, a aceleiaşi mănăstiri, ulterior pierdută; miniatura înfăţişează prezentarea acestei vechi condici în faţa lui Constantin Ipsilanti voievod, de către arhimandritul Visarion, egumenul de atunci al mănăstirii (*ibid.*, p. 8, fig. 9).

[3] Idem, *Chirilicale. . .*, p. 23—24.

Sigilii cu însemne străine. Sigiliul mare atîrnat al lui Vlad Dracul, (1436—1442, 1443—1446) este cunoscut, iar legenda, săpată în litere unciale este şi ea cunoscută: † S WLAD FILIVS: MERCE: TRANSALPINIS: VAIVODA: ET: DOMINVS DE FOGARAS [† Sigiliul lui Vlad fiul lui Mircea voevod al părţilor transalpine şi domn de Făgăraş] [1].

În cîmp, un cadru cvadrilobat, fiecare lob avînd respectiv slovele chirilice: в/л/а/д ‹ Vlad ›, în forma: [2]. În mijloc un scut ascuţit, purtînd pasărea cruciată conturnată a Ţării Romîneşti, însoţită sus, în colţul din dreapta, de un soare cu şase raze şi de o lună — crai nou [3].

Observăm următoarele:

1. Crucea are un *titulus*, sus şi o bară transversală oblică, jos (*suppedaneum*), prezentîndu-se astfel:

2. La rădăcina crucii, în stînga, apare o figură curioasă de animal, asemănătoare unui fel de vierme înaripat; aceeaşi figură de animal apare şi jos la dreapta, în faţa ghiarelor păsării, ca şi sus, la dreapta, dedesubtul soarelui şi al lunii.

3. Actele solemne (hrisoave) emise de Vlad Dracul au de cele mai multe ori, drept invocaţie simbolică, aceeaşi cruce barată oblic [4].

Constatînd că, pînă la Vlad Dracul, invocaţia simbolică din acte are, în general, forma obişnuită a unei cruci latine: † [5], ne întrebăm:

a. De ce s-a schimbat forma crucii în unele acte şi în sigiliul mare al lui Vlad Dracul?

b. Ce reprezintă curioasa figură de animal, care apare în acest sigiliu mare, pentru cea dintîi şi cea din urmă oară în sigilografia Ţării Romîneşti? [6].

Cercetările de pînă acum au stabilit că Vlad fiul lui Mircea s-a numit Vlad Dracul sau Drăculea, deoarece făcea parte din ordinul Balaurului (*societas*

---

[1] Reproducere insuficientă la D. A. Sturdza, *Dare de sémа*, pl. IV (în culori); vezi şi P. V. Năsturel, *Nova plantatio...*, Bucureşti, 1915, p. 20—21, fig. 20, 21; C. Moisil, *Stema Romîniei — Originea şi evoluţia ei istorică şi heraldică*, Bucureşti, 1931, fig. 3.

[2] Nu: в/л/а/ь, cum ceteşte Năsturel (*ibid.*, p. 22).

[3] Sigiliul cel mai bine păstrat, în greutate de circa 450 g, se află la Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Privilegii*, nr. 770 şi este atîrnat la actul din 8 aprilie 1437 (6945), prin care Vlad Dracul reînnoieşte braşovenilor vechile privilegii de comerţ; textul publicat la I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. 71—74; legenda, *ibid.*, p. LVIII; copie fotografică la Academia R.P.R., *Fotografii*; I. Bogdan, nr. 81, 82, 74.

[4] Vezi de pildă actele din 1, 13 şi 23 august 1437, 2 august 1439, 16 septembrie 1440, 14 mai şi 30 iunie 1441, la Arhivele statului, *Secţia istorică*. Această cruce nu este însă o cruce patriarhală, cum afirmă Năsturel (*op. cit.*, p. 22). La actul din 8 aprilie 1437, invocaţia simbolică din act este o cruce patriarhală.

[5] Singură crucea din sigiliul mare al lui Vlad Uzurpatorul (1396) are, sus, un mic *titulus* şi sub braţul crucii, la egală distanţă, o bară transversală, ca mărime şi formă asemănătoare cu *titulus* (vezi reproducerea dată la C. Moisil, *Stema Romîniei*, fig. 2).

[6] Prezenţa aceasta străină a fost observată şi pînă acum, dar greşit interpretată. Iată ce scria N. Iorga, singurul care a semnalat-o: « O cruce mare cu două linii drepte şi una piezişă dedesubt se vede în dreapta corbului, cu o însemnare pe care n-o putem statornici » (N. Iorga, *Îndreptări şi întregiri la istoria Romînilor după acte descoperite în arhivele săseşti. I. Braşovul*, Bucureşti, 1905, p. 11).

draconistarum, din lat. *draco-nis*)[1], în care este primit de Sigismund rege al Ungariei şi împărat al Germaniei, poate la 8 februarie 1431, cînd amîndoi se aflau la Nürnberg[2].

Actul de întemeiere a ordinului Balaurului poartă data de 13 decembrie 1408[3], iar membri ai ordinului sînt 24 de baroni, care jură credinţă regelui, reginei şi urmaşilor lor şi se obligă să le apere persoanele şi drepturile.

Străinii, primiţi în ordin după anul 1409, nu prestau un asemenea jurămînt, dar făgăduiau « frăţie, prietenie, alianţă cu asociaţii unguri şi sprijin reciproc »[4].

Scopul ordinului era exprimat prin hotărîrea regală de a distruge şi persecuta pe duşmanii credinţei, legată cu « voinţa de a servi, a creşte şi apăra cu tot zelul, religia », apărînd din toată puterea ţara contra păgînilor şi luptînd cu înflăcărare împotriva turcilor[5].

În realitate, s-a constatat că programul religios al ordinului era numai un pretext pentru a masca scopurile politice ale celor ce făceau parte din ordin, şi anume ale partizanilor politici şi prin înrudire ai baronilor Gara şi Hermann de Cilly. Astfel că, după 1408, « adevăratul depozitar al puterilor

---

[1] Singur V. Bogrea contestă legătura între numele latin al ordinului cavaleresc ungar şi numele voievodului Vlad, afirmînd că numele Drăculea este o formaţie populară, deci o poreclă populară, analogă cu alte nume similare, ca de pildă Niculea de la Nicu (Niculae), sau Burdulea de la Burdul (V. Bogrea, *Mărunţişuri istorico-filologice*, în «Universitatea din Cluj, Anuarul Institutului de istorie naţională», II (1923), Bucureşti, 1924, p. 359—362). Totuşi, în ultimă analiză trebuie să admitem că porecla *Drăculea* a fost dată de popor lui Vlad tot din cauza ordinului balaurului, ale cărui însemne (colan) voievodul le purta la gît şi al cărui nume latinesc: *draco*, *draconis*, acelaşi voievod l-a împărtăşit, drept explicaţie, apropiaţilor săi, cărora ţinea, desigur, să le arate trecerea de care se bucura pe lîngă Sigismund regele Ungariei şi împăratul Germaniei. De aceea considerăm că la temelia numelui stă lat. *draco*, în forma romînească : *dracul*, într-o adaptare populară potrivită pe spiritul limbii romîne.

[2] I. Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*. (Extras din « Cercetări istorice », IV), Iaşi, 1928, p. 39—40; vezi şi Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II Drakul. Mit historischen und kritischen Erläuterungen. Inaugural-Dissertation*... Bucureşti, 1903, p. 58. O diplomă prin care regele Sigismund întăreşte o stemă nobiliară unui membru al ordinului Balaurului, în 1418, este dată în «Ungarisches Magazin», II, Presburg, 1782, p. 115—116.

[3] Actul dat la G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X,4, p. 682—694; o prezentare succintă la Ákos von Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwickelung der westlichen Staaten*... Nach der zweiten, vermehrten Auflage übersetzt von Dr. Felix Schiller, Berlin, 1904, p. 550; aspectul politic şi social relevat la Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1290—1403, versione dall'ungherese di Luigi Zambra e Rodolfo Mosca*, Roma, 1938 — XVI, p. 529 *(Reale Accademia d'Italia. Studi e documenti)*.

Note privind întemeierea, apocrifă, a ordinului în 1387, iar ca dată probabilă 1418, la J. H. Lawrence-Archer, *The orders of chivalry*, Londra, 1887, p. 326—347; tot 1387 ca data întemeierii ordinului dă şi Hermann Al. Müller şi Oscar Mothe, *Illustriertes Archeologisches Wörterbuch*, Leipzig, Berlin, 1877, *sub voce*, unde găsim şi o descriere a imaginii ordinului balaurului: *ein Lindwurm, der an einem Kreuz hing*; *auf dem Kreuz stand am Stamm*: *O quam misericors est deus*; *an den Armen*: *justus et pius. Auf Denkmalen aus dem Schluss des XIV. Jahrhunderts und aus dem XV., insbesonders auch auf Siegeln, kommen die Abzeichen vor als ringelförmig, gewanderer, ungeflügelter Drache, als Lindwurm mit vier Füsse, oder als geringelte Schlange, die den Wappen schildkreisförmig umgiebt.* Deci, la sigilii, imaginea poate fi adaptată. Vezi şi H. Gourdon de Genouillac, *Nouveau dictionnaire des ordres de chevalerie créés chez les différents peuples depuis les premiers siècles jusqu'à nos jours*, Paris, 1891, p. 107.

[4] B. Hóman, *op. cit.*, p. 530.

[5] *Ibidem.*

publice deveni ordinul Balaurului, asociație de mari proprietari, stăpînă unică și absolută a puterii politice »[1].

Intrînd în ordin, Vlad Dracul primește clasa cu crucea, pe cruce fiind scris: în lung: *O! quam misericors est deus:* iar în lat: *pius et justus*[2].

Trebuie să lămurim că, după heraldiști, balaurul (dragonul) este un « animal himeric, cu capul și ghiarele de vultur, corpul și coada de șarpe și aripi de liliac, limba și vîrful cozii în vîrf ascuțit »[3].

Cercetînd cu atenție imaginea întreit repetată a balaurului din sigiliul mare al lui Vlad Dracul și în deosebi imaginea aflată în stînga crucii, jos, constatăm că seamănă cu un animal tîrîtor, o reptilă, cu mai multe picioare și două aripi — relativ mici — pe spinare; capul pare într-adevăr un cap de pasăre (vultur), iar vîrful cozii este ascuțit. Este, fără nici o indoială, imaginea balaurului a ordinului cu același nume.

« Colierul ordinului era alcătuit din două lanțuri de aur separate și unite printr-o cruce cu bară dublă și susținînd un balaur răsturnat ». La ceremonii, cavalerii ordinului purtau veșminte stacojii și, deasupra, o mantie de mătase verde[4].

Vinerea purtau costum negru, iar însemnele ordinului totdeauna[6].

Printre membrii externi ai ordinului erau despotul Ștefan Lazarevici al Serbiei și regele Vladislav al Poloniei, iar Alfons al V-lea regele Aragonului îl introduce în țara sa, cu același scop ca și în țara de origine [5].

În același timp, ca pretendent domnesc, Vlad Dracul bate la Sighișoara monede anepigrafe de argint, cu imaginea balaurului pe revers[6].

S-ar putea ca primirea lui Vlad Dracul în ordinul Balaurului să reprezinte o cîștigare a viitorului domn pentru « o acțiune de cucerire a catolicismului »[7], sau chiar o încercare de cîștigare a lui la catolicism.

Neîndoios, este vorba și de una și de cealaltă.

Dar dacă « marea cruciadă » propriu-zisă împotriva « necredincioșilor » n-a mai avut loc niciodată [8], regele Sigismund al Ungariei caută însă, și pe această cale, să aibă pe tronul Țării Romînești un domn devotat catolicismului și Ungariei, legat de el și altfel decît numai prin legăturile obișnuite, de la vasal la suzeran.

---

[1] B. Hóman, *op. cit.*, p. 529, 531.

[2] I. Minea, *op. cit.*, p. 40, n. 1.

[3] *La grande Encyclopédie*, tom. XIV, p. 1049, articolul *Dragon*, scris de H. Gourdon de Genouillac. O reprezentare a colierului purtat de membrii ordinului este dată la A.-M. Perrot, *Collection historique des ordres de chevalerie civils et militaires, existant chez les différents peuples du monde suivie d'un tableau chronologique des ordres éteints*, Paris, 1820, pl. XXXV, nr. 5; vezi *ibid.* și p. 275; iar o reprezentare a unui cavaler al ordinului, îmbrăcat în uniformă și cu colanul la gît, o dă Hélyot, *Histoire des ordres religieux et militaires, ainsi que des Congrégations séculières de l'un et de l'autre sexe, qui ont été établies jusqu'à présent... Nouvelle édition revue et corrigée. Ornée de 812 figures*, tom. VIII, Paris, 1792, p. 336—337. Colanul reprodus și la Louvan Geliot, *La vraye et parfaite science des armoiries ou l'indice armorial de feu maistre... augmenté par Pierre Palliot...* Paris, 1660, II, 498; și la <Gastelier de la Tour>, *Histoire du blason ou art héraldique*, <Paris, 1788>, p. 54.

[4] Gourdon de Genouillac, *op. cit.*

[5] I. Minea, *op. cit.*, p. 39—40.

[6] Comunicarea dr. G. Severeanu, la 19 februarie 1933, în « Cronica numismatică și arheologică », X (1934), nr. 97, p. 51-52.

[7] N. Iorga, *Istoria Romînilor*, IV, București, 1937, p. 32.

[8] *Ibidem.*

După moartea regelui Sigismund (9 octombrie 1437), ordinul, care reprezenta — cum s-a arătat — un fel de stat în stat, decade.

Amintim că membrii ordinului îşi gravează şi pe sigilii însemnul ordinului: pentru clasa fără cruce era «balaurul care înconjoară scutul cu stema»[1].

Din punctul de vedere sigilografic romînesc constatăm — acum pentru întîia oară — că însemnele ordinului Balaurului, creat de regele Sigismund al Ungariei, în 1408, apar şi în sigiliul domnesc mare al Ţării Romîneşti, sub forma unei cruci barate oblic, avînd în stînga reprezentarea balaurului răsturnat şi acelaşi balaur este repetat în dreapta sus şi jos. Aceasta se petrece în domnia lui Vlad Dracul voievod, membru al ordinului. Concomitent, pătrunde în diplomatica Ţării Romîneşti şi, în primul rînd, în actele emise de acelaşi domn, aceeaşi cruce barată oblic din sigiliul amintit, cu valoarea de invocaţie simbolică. Această cruce barată oblic reprezintă o adaptare la realităţile diplomatice romîneşti a crucii duble ungare din însemnele ordinului.

Menţionăm că aceeaşi cruce barată oblic reapare în diplomatica romînească şi mai tîrziu, peste o sută de ani, în sigiliul domnesc mare al lui Pătraşcu vodă cel Bun (1554—1557)[2], precum şi după aceea, în sigiliile altor domni ai Ţării Romîneşti; această reapariţie nu mai are nici o legătură cu ordinul Balaurului, ci înseamnă o simplă revenire întîmplătoare la un aspect heraldic şi sigilografic mai vechi, adică la semnul aflat în sigiliile mari ale lui Vlad Dracul, însă fără să i se mai cunoască originea şi nici semnificaţia reală iniţială.

Sigilii cu textul în limba otomană. În corespondenţa personală şi oficială cu Înalta Poartă şi cu marii dregători ai imperiului otoman, unii domni ai Moldovei şi ai Ţării Romîneşti au întrebuinţat nu numai limba otomană, dar şi sigilii cu inscripţii sau legende în această limbă.

Cel mai vechi sigiliu de acest fel îl întîlnim pe timpul lui Vasile Lupu voievod: Evlia Celebi, cunoscutul călător turc din secolul al XVII-lea, trecînd prin Iaşi, la 1659, este informat că Vasile Lupu voievod, pe cînd era încă domnul Moldovei, trimisese o scrisoare lui Cara Mustafa-paşa, iar sigiliul acestei scrisori avea următorul text, în limba otomană cu caractere arabe:

Mühibb-i Khanedan-î-al-i-Osman Lupul voivodayî-serhadd- î-Boghdan. [Prietenul sultanilor din dinastia lui Osman, Lupul voievodul serhatului Moldovei].

Informaţiile pe care ni le dă Evlia Celebi nu ni se par fanteziste, dar sînt insuficiente, aşa că nu putem şti dacă sigiliul era mare, mic sau inelar şi dacă purta pe el şi stema Moldovei. Ştim doar că textul de mai sus era astfel dispus, încît lăsa să se vadă numaidecît că era alcătuit din două versuri şi avea o frumoasă potrivire a rimelor. Credem că este vorba de un sigiliu inelar, orizontal, lucrat după moda turcească, adică fără emblemă sau stemă, şi cu textul în cîmpul sigiliului (inscripţie)[3].

Puţin mai tîrziu întîlnim sigilii similare şi în Ţara Romînească. Astfel, la 16 aprilie 1661 (7169), Gligorie Ghica voievod dă o poruncă (повелѣнїе)

[1] Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapesta, 1930, p. 238.

[2] Reprodus la Endre Veress, *Izabela Királyné 1519—1559* [Regina Isabela 1519—1559], Budapesta, 1901, p. 423; altă reproducere la C. Moisil, *Stema Romîniei — Originea şi evoluţia ei istorică şi heraldică*, Bucureşti, 1931, p. 3, fig. 5; un mulaj în ghips la biblioteca Facultăţii de istorie a Universităţii «C. I. Parhon» din Bucureşti.

[3] Emil Vîrtosu, *Sigilii romîneşti cu legenda în limba turcească, veacul XVII—XIX*, Bucureşti, 1943, p. 3—4.

pentru ca mănăstirea Tismana să-şi ţină cu bună pace ocina de la Ergheviţa (Mehedinţi). Porunca, scrisă în limba romînă, este prevăzută cu monograma şi semnătura domnească autografă şi este întărită cu un sigiliu inelar octogonal (15 × 17 mm), aplicat cu tuş roşu (chinovar). În cîmp, sigiliul are pasărea cruciată a Ţării Romîneşti, cu capul spre dreapta şi zborul deschis, iar în exerga liniară octogonală este săpată, în limba otomană şi cu caractere arabe, legenda:

Lighor Ghica voivodayî serhadd-î-Eflac, bendè-i-khakepayî-aali Osman [Gligorie Ghica voievodul serhatului Ţării Romîneşti, supusul înaltului tron al lui Osman].

Gligorie Ghica voievod începe a doua domnie în martie 1672 (7180), cînd foloseşte un alt sigiliu inelar octogonal (16 × 16 mm), avînd acelaşi text în limba otomană ca şi cel din întîia domnie şi cu aceeaşi pasăre cruciată. Sigiliul se găseşte aplicat în tuş roşu pe o carte dată mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti, la 30 martie 1672, întărindu-i dreptul de a lua vama de sare de la ocna Telega. Există şi un al treilea tipar, similar cu celelalte două, aplicat tot în tuş roşu, la 25 iunie 1672 [1].

Observăm că în cuprinsul actelor de mai sus nu se face nici o menţiune privind specificul acestor sigilii, adică ele nu sînt anunţate în coroborare, printr-o formulă specială de sigilare.

Scarlat Al. Calimah voievod, numit pentru a treia oară domn al Moldovei, la 17 septembrie 1812, trimite, după ce ajunge în ţară, o scrisoare de mulţumiri marelui vizir; scrisoarea o scrie în limba otomană, şi o sigilează cu un sigiliu personal, avînd inscripţia tot în limba otomană: forma, legenda şi emblema sau stema acestui sigiliu ne-au rămas necunoscute [2].

Din publicaţia de vînzare, în 1840, a obiectelor de valoare rămase de la Smaranda Calimah, soţia lui Scarlat Al. Calimah voievod, aflăm că aceasta lăsase, între altele, două sigilii de argint: unul mare, altul mic, şi unul mic de « piatră », toate trei cu « ţifre turceşti », toate trei foste ale voievodului, precum şi un sigiliu de argint al doamnei Smaranda Calimah, tot cu « ţifre turceşti » [3].

Alexandru N. Suţul voievod († 1821) a avut şi el trei sigilii cu « ţifre turceşti » [4].

De asemenea, la 11 iunie 1826 (17 zilcade 1241), Grigorie Dim. Ghica voievod, domnul Ţării Romîneşti, scrie în turceşte lui Ienicer-aga din Şiştov şi aplică, cu tuş negru, un sigiliu inelar orizontal (15 × 13 mm), purtînd, în limba otomană şi cu caractere arabe, următoarea inscripţie: *Lighori abd Ghica* [Grigorie Ghica servitor] [5].

Din toate ştirile prezentate mai sus observăm că, începînd din secolul al XVII-lea, poate chiar şi mai dinainte, în raporturile oficiale şi personale cu Poarta otomană, domnii Moldovei şi ai Ţării Romîneşti nu folosesc numai limba otomană (ca şi limba greacă), pentru corespondenţa lor, dar şi sigilii făcute special, în care textul este scris în limba otomană, cu carac-

[1] Emil Vîrtosu, *Sigilii romîneşti cu legenda în limba turcească veacul XVII—XIX*, Bucureşti, 1943. Extras din « Hrisovul », II (1942), p. 3—8.

[2] H. Dj. Sirouni, *O corespondenţă necunoscută în limba turcească a lui Scarlat Callimachi Domnul Moldovei*, în « Revista istorică », XVII (1931), p. 183—184.

[3] C. Moisil, *Licitaţie de sigilii domneşti*, în « Revista arhivelor », V, 1, Bucureşti, 1942, p. 210.

[4] *Ibidem*, p. 211.

[5] Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 8.

tere arabe. Acest text este lipsit de invocația simbolică (†). Uneori, foarte rar, aceste sigilii au în cîmp pasărea cruciată — pentru sigiliile Țării Romînești; alteori, sigiliul este făcut în întregime după moda turcească: legendele ca și inscripțiile cuprind un text adaptat special acestei situații, iar aplicarea sigiliului se face cu tuș negru — pentru actele externe — potrivit uzului din cancelaria imperiului otoman [1]. În cîteva cazuri, aceste sigilii au fost folosite — cum am văzut — și la validarea actelor interne; datorită faptului că ieșeau din cancelaria domnească, prezența pasării Țării Romînești le conferea garanția autenticității, astfel că actele sigilate cu acest fel de sigiliu nu au întîmpinat nici un fel de neînțelegere sau bănuială.

Adăugăm precizarea că pînă în secolul al XIX-lea nu cunoaștem sigilii mari sau mici cu text turcesc. Se pare că ele n-au purtat niciodată legendă sau inscripție în limba otomană, ci aceasta s-a întîmplat numai la sigiliile deosebite sau inelare, făcute în mod special. Din această caracteristică rezultă specificul oarecum personal al acestui sigiliu și aspectul personal al raporturilor respective cu Înalta Poartă. Mai ales că, judecînd după intitularea (*intitulatio*) actelor interne (aspectul diplomatic); după înfățișarea monedelor naționale, ca și după sigiliile interne, putem spune că existența jugului otoman nu și-a făcut vizibilă prezența în diplomatica, numismatica și, într-o anumită măsură, și în sigilografia romînească, atît cît acestea reprezentau aspecte de suveranitate națională, în conducerea *internă* a țărilor noastre.

Sigilii domnești cu inscripția în limba otomană întîlnim pînă aproape de momentul în care Țara Romînească și Moldova scutură jugul otoman. Astfel, cunoaștem unul de la Gheorghe Dim. Bibescu voievod, purtînd data 1843; două de la Alexandru Dim. Ghica voievod, caimacam al Țării Romînești, purtînd amîndouă data: 1856; unul al căimăcămiei Țării Romînești, purtînd data: 1858, și două ale Principatelor Unite (Ministerul Afacerilor Străine), unul purtînd data: 1859 [2].

Păstrătorul sigiliilor. În primele timpuri, tiparele sigiliilor domnești erau păstrate de logofătul mare *(conservator sigilli)*, șeful cancelariei domnești, care le și punea la acte, direct sau prin mijlocirea unuia din dieci sau grămătici (*sigillator*). În Moldova, rolul logofătului mare în acest sens reiese numai cu timpul, din formula de validare a actului prin sigiliu, deoarece, la început, în actele mai vechi, formula nu arată cine face sigilarea, cum se vede din actul lui Roman voievod, dat la 30 martie 1392:

« Iar pentru tăria acestuia și pentru pomenire, am poruncit să se atîrne pecetea noastră cea mare, ca să nu fie clintit aceasta niciodată în veac » [3].

Formula se întregește treptat. Astfel, un act de la 28 noiembrie 1399, dat de Iuga voievod, spune: « Și spre mai mare tărie și întăritură tuturor

---

[1] Din nefericire, izvoarele privind imperiul otoman nu dau lămuriri asupra acestui uz, pe care trebuie să-l deducem din cercetarea directă a actelor, romînești și turcești. Nici chiar în *Tableau général de l'Empire Othoman...*, al lui M. d'Ohsson (7 vol., Paris, 1788—1824), nu se cuprind decît puține știri în acest sens (VII, p. 120—121, 179).

[2] Toate acestea sînt încă inedite; cunoaștem și alte sigilii inelare inedite cu textul în limba otomană, de la Nicolae Mavrogheni, Alexandru Ipsilanti, Ioniță Sandu Sturza și alți domni ai Moldovei și ai Țării Romînești, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Despre acestea vom vorbi cu alt prilej.

Despre expresia « a pune turaua », cu sensul: a pune sigiliul, cîteva observații la Teodor Nicolau, *Cuvintele turcești în limbajul armatei romîne*, în « Romînia militară », București, LXIX (1932), nr. 2, p. 106—107; vezi și p. 114, 115.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 3.

acelor de mai sus scrisă, am poruncit slugii noastre, lui Steţco, să lege pecetea noastră cea mare »[1].

De-abia un act din 7 ianuarie 1403, dat la Suceava de Alexandru cel Bun, ne va arăta cine anume îndeplineşte porunca domnească de sigilare:

« Şi pentru mai mare întărire, am poroncit slugii noastre Brateiu logofăt să atîrne pecetea noastră »[2].

Puţin după aceasta, formula capătă şlefuire, cum găsim într-un act de la 20 iulie 1404:

« Iar printru mai mari cridinţă, am poroncit cinstitului şi credinciosului boerului nostru, dumnealui Brateiu mare logofăt, să scrie şi a noastră peceti către această adivărată cartia noastră să o legi »[3].

Totuşi, uneori, porunca de sigilare nu se dă logofătului, ci direct unui grămătic, aceluia care scria efectiv actul, cum întîlnim într-un act de la 2 martie 1422: « Şi pentru mai mare întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit slugii noastre, credinciosului Neagoe grămătic, să scrie şi să atîrne pecetea noastră la aceasta carte a noastră »[4].

În sfîrşit, o însemnare contemporană, făcută pe dosul unui act prin care Ştefan cel Mare dăruia mănăstirii Neamţu satul Baloşeşti, mănăstirea Hangu şi doi tătari cu familiile lor, la 18 februarie 1458, ne arată că, pentru acel act, voievodul a apăsat el însuşi tiparul sigilar peste ceara roşie, deşi actul arată, în formula de validare, că sigiliul trebuia pus de Dobrul logofăt. Actul din 18 februarie 1458 este al treilea act dat de voievod, de la începutul domniei, şi sigilarea lui chiar de mîna lui Ştefan cel Mare, se făcea cu prilejul punerii în serviciu a sigiliului mare, atunci pentru întîia oară. Însemnarea, datorită, desigur, egumenului mănăstirii, care va fi primit actul la Suceava din însăşi mîna domnului, după ce a asistat la sigilarea lui, este următoarea: « Cînd a făcut întîiul mare privilegiu Ştefan voievod şi *a pus el, pecetea sa cea mare şi nouă*, pe acest privilegiu al mănăstirii Neamţul »[5].

Această însemnare prezintă o deosebită importanţă şi pentru faptul că ne revelează, pentru prima oară, o practică a cancelariei domneşti din Moldova: inaugurarea tiparului sigilar mare, inaugurare care se făcea — după cum deducem — în formă solemnă şi publică, în prezenţa funcţionarilor cancelariei şi ai curţii domneşti, precum şi în prezenţa unora din destinatarii actelor scrise şi gata de înmînat. Domnul mînuia, cu acest prilej, el însuşi tiparul sigilar nou, înmînînd personal, destinatarilor sau primului destinatar, actul; în cazul nostru, este vorba de egumenul mănăstirii Neamţ. După această ceremonie, voievodul încredinţează tiparul sigilar logofătului mare, păstrătorul din secolele XV—XVI al sigiliului sau sigiliilor domneşti; în cazul nostru, este vorba de Dobrul logofăt, anunţat în formula de sigilare a actului[6].

Adăugăm că, uneori, între scrierea unui act şi sigilarea lui, putea trece mult timp, cum ne dovedeşte un act scris în domnia lui Petre Şchiopul, la 28 ianuarie 1590, şi sigilat de-abia la 6 iunie 1597, în domnia unuia din succe-

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 7; actul este păstrat într-o traducere din secolul al XIX-lea; se cunoaşte şi un fragment din actul original.

[2] *Ibidem*, p. 14.

[3] *Ibidem*, p. 15; actul este păstrat într-o traducere din 6 aprilie 1766.

[4] *Ibidem*, p. 44.

[5] *Ibidem*, p. 293.

[6] Şi în imperiul otoman, sultanul încredinţa cu mare solemnitate sigiliul imperial inelar (rotund) marelui vizir (M.d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman* . . ., VII, Paris, 1824, p. 120—121).

orii pe tronul Moldovei (Ieremia Movilă voievod)[1]. De asemenea, o însemnare contemporană pe dosul unui act moldovenesc din 1667, de la Alexandru Iliaş voievod, pentru confirmarea stăpînirii unor moşii, arată explicit aceasta: « Cînd s-au scris uricul era Buhuş logofăt mare; iar apoi s-au schimbat logofătul Buhuş şi au stătut logofăt mare Solomon Bărlădeanul, cînd s-au pecetluit uricul »[2].

În Ţara Romînească, formula de validare nu cuprinde şi anunţarea sigiliului domnesc. Această anunţare apare o singură dată în actele mai vechi şi anume în actul latin dat de Vladislav voievod, în Argeş, la 10 iulie 1372, pentru răsplătirea lui Ladislau de Doboca: « Spre mărturia şi tăria veşnică tuturor celor mai sus scrise, am poruncit să se scrie cartea noastră de faţă şi să se întărească prin atîrnarea peceţii noastre celei mari »[3].

Formula de mai sus aparţine cancelariei latino-ungare şi nu va fi folosită de cancelaria Ţării Romîneşti decît în unele acte externe solemne, ca, de pildă, în tratatul lui Radu cel Mare cu sibienii, de la 3 decembrie 1507[4], ceea ce ne arată lămurit că actul din 1372 este scris de destinatar.

În actele interne muntene scrise în limba slavă, formula de anunţare a sigiliului domnesc, pentru validare, apare tocmai în secolul al XVII-lea, şi atunci numai sporadic. Iată, de pildă, cum o găsim într-un act de la Matei Basarab, din 8 decembrie 1640: « . . .am poruncit a se atîrna, la acest hrisov al nostru, pecetea noastră cea mare »[5].

Actele muntene, din lipsa formulei de validare prin sigiliu, nu arată cine păstrează şi pune sigiliul; dar, neîndoios, acesta a fost, la început, tot logofătul mare.

Un izvor narativ din 1688: relaţia atribuită lui Del Monte, ne dă cîteva preţioase ştiri pentru domnia lui Şerban Cantacuzino. Aflăm astfel că marele logofăt împreună cu logofătul al doilea (vtori logofăt) îşi împart între ei venitul sigiliului domnesc pus pe hrisoave şi alte acte ale cancelariei, luînd marele logofăt două părţi şi logofătul al doilea o parte. Aflăm tot de aici că logofătul al doilea prezintă domnului, spre semnare, hrisoavele şi tot ce iese din cancelarie şi că tot logofătul al doilea le sigilează[6].

★

De abia mai tîrziu, alte izvoare narative ne mai dau unele ştiri. Astfel, *Istoria* fraţilor Tunusli — ale cărei date se opresc la anul 1774, deşi este tipărită, la Viena, în 1806 — spune că domnul dă logofătului celui mare

---

[1] Vezi mai pe larg aceasta la capitolul: *Falsuri sigilare.*

[2] Citat la N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în « Codrul Cosminului », IX (1935), p. 163.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV şi XV, p. 25. Textul latin: *In quorum omnium supradictorum testimonium firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras scribi et nostri majoris sigilli appensione fecimus roborari* (*ibid.*, p. 295).

[4] I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905, p. 355; vezi şi corespondenţa latină a domnilor noştri cu Braşovul, în care această formulă este absentă (*ibid.*, p. 311—358).

[5] P. Teulescu, *Documente istorice publicate de . . . Seria anteiu*, Bucureşti, 1860, p. 20 (Arhiva romînă).

[6] Această *Historica relatio de statu Valachiae 1679—1688*, atribuită lui Del Monte, este scrisă în limba latină şi are o deosebită valoare pentru istoriografia noastră. Reproducem aici în original pasajele rezumate mai sus: *† Logotheta Magnus, id est supremus cancellarius, habet sub se multos cancellarios, sed secundus cancellarius est post ipsum . . . habet proventum ab emptis et diplomatibus, id est a sygillo principis: ille accipit duas*

« sigiliul țării, care se pune pe hrisoave și pe alte cărți domnești »[1]. Iar Dionisie Fotino, la 1818, spune cam același lucru, dar în chip mai puțin limpede: « El <logofătul cel mare al Țării de Sus> supune domnului petițiunile și anaforalele, cînd este să se pue pe ele sigiliul domnesc și iarăși el le liberează, subscriindu-le »[2].

Relativ la Moldova, s-a afirmat că aici intervine o nouă organizare a cancelariei domnești, probabil în prima jumătate a secolului al XVI-lea[3]. Călătorul turc Evlia Celebi arată, la 1659, că logofătul cel mare păstrează sigiliul țării[4], iar un alt călător, francez de astădată, numit Lacroix, scriind, în 1676, despre obiceiurile de la curtea Moldovei, spune că logofătul (adică marele logofăt) stă în divan, în picioare, în fața domnului și poartă la gît un lanț de argint aurit, de care atîrnă sigiliul domnesc, pe care îl păstrează la piept[5]. S-ar părea că este vorba de sigiliul mare, după cum precizează Miron Costin, mai tîrziu, la 1684: « Marele logofăt sau cancelar. Slujba lui stă în aceea că pecetea cea mare o are el . . . »[6]. Dar Gr. Ureche aduce o altă știre, arătînd că sigiliul țării este păstrat de logofătul al treilea: « . . . și pecetea țării în mîna lui. Și orice giudețe și îndreptări se fac oamenilor, fără pecetea domnului nu pot fi, care-i în mîna logofătului al treilea »[7]. În sfîrșit D. Cantemir lămurește că logofătul al treilea poartă și pune sigiliul mic al domnului: « Al treilea logofăt, sau secretarul, pune pecetea cea mică pe scrisorile particulare ale domnului. . . Poartă un sigiliu atîrnat cu lanț de aur, cu care obișnuiește să sigileze hotărîrile judecătorești subscrise de mîna marelui logofăt », ca și cărțile de judecată date de vreun boier[8]. Ioan Neculce precizează că, la 1741, logofătul al treilea punea « pecetea domnească în răvașe și le scria toate răvașele la condică »[9], ceea ce arată că nu este vorba numai de corespondența particulară a domnului, sau nu este vorba de acest fel de corespondență, pe care logofătul al treilea punea sigiliul domnesc, cum s-ar înțelege din spusele lui D. Cantemir. Dar aceasta ne arată că, începînd de la o dată pe care n-o putem preciza, probabil din secolul al

---

partes et secundus cancellarius tertiam . . . † Cancelarius secundus, logofet al doyle, literas et diplomata et omnes expeditiones offert principi subscribendas et sygillo muniendas . . . Habet tertiam partem utilitatis cancellariae (în « Magazinu istoricu pentru Dacia », V, București, 1847, p. 43, 52—53).

[1] *Istoria politică și geografică a Țerei Romînesci de la cea mai veche a sa întemeere până la anulu 1774* . . . de frații Tunusli, tradusă de George Sion, București, 1863, p. 23.

[2] Dionisiu Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țărei Muntenesci și a Moldovei*, traducere de George Sion, III, București, 1859, p. 272; iar despre marele logofăt al Țării de jos spune că el cercetează pricinile ce ies din cancelarie cu sigiliul domnesc (*ibid.*, p. 275).

[3] N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în « Codrul Cosminului », IX (1935), p. 145; vezi și p. 141.

[4] Andrei Antalffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659*, în « Bul. Com. Ist. a Romîniei », XII, București, 1933, p. 52: « El <marele logofăt> fiind mai marele tuturor boierilor, pecetea întregului vilaiet este în mîna lui ».

[5] V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)*, București, 1937, p. 23. (Extras din « Revista istorică », XXIII (1937), nr 4—6).

[6] Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Romînească (1684)*. Ediție și traducere de P.P. Panaitescu, București, 1929, p. 115; citat și la N. Grămadă, *op. cit.*, p. 165.

[7] La M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei sèu Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. II, I, București, 1872, p. 139.

[8] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, București, f. a., p. 82; citat și la N. Grămadă, *op. cit.*, p. 173, 177.

[9] I. Neculce, *Cronica lui* . . ., ed. Al. Procopovici, I, Craiova, 1932, p. 482.

XVII-lea, logofătul mare trece o parte din atribuţiile sale asupra unui nou funcţionar domnesc: logofătul al treilea şi între aceste atribuţii, de care se deposedează în favoarea logofătului al treilea, este păstrarea şi punerea sigiliului domnesc mic, el păstrînd mai departe numai sigiliul mare. În realitate, la baza acestei reforme stă schimbarea produsă în competenţa conducătorilor cancelariei domneşti şi în veniturile destinate fiecăruia din ei, sigiliul reprezentînd modul de perfectare a încasării acestor venituri speciale.

Despre domnia a doua a lui Constantin Mavrocordat în Moldova, în 1741, cronica lui Ioan Canta spune: « Ales-au şase logofăţi de taină, de stau înaintea lui, cetiau răvaşele şi le făceau răspunsuri, iar trei logofăţi puneau pecetea domnească »[1].

O schimbare similară s-a petrecut probabil şi în cancelaria domnească a Ţării Romîneşti, dar precizările ne lipsesc. Neîndoielnic însă că s-a mers pe o linie paralelă cu organizarea cancelariei domneşti a Moldovei.

În legătură cu activitatea divanului domnesc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este de menţionat un obicei interesant, consemnat de preotul armean Hugas Ingigian, care a cunoscut de aproape ţările noastre şi a publicat asupra lor o lucrare în limba armeană, tipărită la Veneţia, în 1804: ... « De obicei, beiul [domnul] venea de două ori pe săptămînă la aceeaşi curte, însoţit de numeroşi funcţionari şi militari. Se aşeza pe fotoliul din sala care se numeşte spătăria. Deasupra capului său era atîrnată o sabie şi pe masă se afla un buzdugan (măciucă), o călimară şi o *stampilă* »[2].

Tot în secolul al XVIII-lea, probabil mult după mijlocul secolului, în amîndouă ţările apare un funcţionar domnesc special însărcinat cu păstrarea şi, mai ales, întrebuinţarea sigiliului domnesc: *muhurdarul*[3], nume împrumutat din cancelaria imperiului otoman *(mühürdar)*. De aceea, uneori, sigiliul se va mai numi şi cu numele turcesc: *muhur* (turc. *mühür*)[4].

Muhurdarul, cel puţin ca nume, este cunoscut ţărilor noastre încă din secolul al XVII-lea, şi desigur şi mai dinainte. Astfel, în condica de venituri şi cheltueli a vistieriei muntene, dintre anii 1690—1704, este amintit « muhurdarul vezirului »[5], căruia, la 1698, i se trimite în dar o « pacea de samur » în valoare de 90 taleri[6]. Iar în anul 1701, aceeaşi condică poartă menţiunea că s-au dat 170 taleri la « muhurdarul chehaialei vezirului, pentru o pacea de samur, i [şi] un post<av>, un atlas »[7].

Atenţia pe care Constantin vodă Brîncoveanu o are faţă de muhurdarul turc arată rolul deosebit jucat de acest funcţionar în imperiul otoman şi, prin aceasta, şi « havaetul » care i se cuvenea în chip obligator.

---

[1] *Cronica spătarului Ioan Canta*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei sèu Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, ed. II, Bucureşti, 1874, III, p. 183.

[2] H. Dj. Sirouni, *Mărturii armeneşti despre Romîni. Valahia şi Moldova, eialetele guvernate de principi creştini de păr. Hugas Ingigian (1758—1843). Comunicat de ...*, Bucureşti, 1929, p. 35.

[3] N. Grămadă afirmă că muhurdarul apare o dată cu organizarea nouă a cancelariei domneşti de către Constantin Mavrocordat *(op. cit.*, p. 182, n. 2).

[4] « Şi eu pentru credinţă me-am pus şi muhurul », spune la 15 aprilie 1752, Abdu Cherim, un turc care-şi făcuse o casă pe un loc al tîrgului Roman (Academia R.P.R., LXV/185).

[5] M. d'Ohsson arată că muhurdarul sigilează corespondenţa particulară a marelui vizir (*Tableau général de l'Empire Othoman ...*, VIII, Paris, 1824, p. 179).

[6] « Revista istorică a Arhivelor Romîniei », Bucureşti, 1873, p. 426.

[7] *Ibidem*, p. 643.

Apariția muhurdarului în țările noastre este legată de apariția și a unui alt funcționar domnesc: divictarul, însărcinat să poarte și să prezinte domnului, pentru scris, pana, călimara și tot ce era necesar pentru scris; și acest funcționar vine tot din cancelaria imperiului otoman.

Divictarul și muhurdarul sînt mici funcționari ai curții domnești, oameni de casă ai domnului. Din toate izvoarele constatăm că divictarul apare cu mult înaintea muhurdarului și, probabil, îndeplinea și funcțiunea muhurdarului. *Istoria* fraților Tunusli, tipărită în 1806, dar ale cărei știri merg pînă în 1774, cunoaște existența divictarului, nu și pe a muhurdarului [1]. Deci trebuie să admitem că, în Țara Romînească, muhurdarul apare după anul 1774. De aceea, considerăm că nu este numai o omisiune întîmplătoare faptul că, în condica de obiceiuri a lui Gheorgachi logofătul din Moldova, este amintit divictarul, în 1762, dar nu și muhurdarul [2]. Aceasta arată că muhurdarul apare și în Moldova după această dată; și aceasta pare cu atît mai adevărat, cu cît el nu apare nici în întocmirea «lefilor» făcută boierilor și boieriilor, la 1754, de Matei vodă Ghica, în Moldova [3], dar este prezent în condica de «lefile și veniturile boierilor Moldovei», din 1776, cînd muhurdarul sau muhurdariul este trecut între boierinașii slujitori ai Curții Domnești, cu leafă lunară de 100 lei, adică 1.200 lei pe an [4].

Întîlnim și cazul cînd domnul scrie pe act, cu propria-i mînă, ordinul de sigilare. Astfel, pe două hrisoave date de Alexandru Mavrocordat voievodul Moldovei, la 20 iulie 1784, pentru organizarea unor bresle, domnul scrie cu cerneală neagră, sus, în dreapta, deasupra textului, cuvintele: νὰ βουλωθῇ [să se sigileze]. Porunca aceasta se adresează, desigur, muhurdarului [5].

La 1818, Dionisie Fotino constată că muhurdarul, boiernaș de casă al domnului, are leafă lunară de 40 lei și cîștig anual de 20 000 lei [6].

Mai tîrziu, în 1822, Kreuchely — consulul prusian la București — raportînd ministrului von Miltitz despre organizarea administrativă a Țării Romînești, vorbește și despre muhurdar, arătînd că el este însărcinat cu aplicarea sigiliului domnesc, pe toate hrisoavele și poruncile domnești. El primește sigiliul direct din mîna domnului și, după terminarea lucrului, i-l înapoiază. Pe lîngă leafa lunară de 40 lei, muhurdarul mai cîștigă, drept venit întîmplător, pînă la 20 000 lei pe an, bani cuveniți din taxele oficiale ale aplicării sigiliului domnesc pe toate actele ieșite din cancelaria domnească, taxe considerate ca venituri legale atribuite acestei funcțiuni [7].

---

[1] Frații Tunusli, *Istoria politică și geografică a Țerei romînesci . . .*, trad. G. Sion, București, 1863, p. 27, 65, 117.

[2] Dan Simonescu, *Literatura romînească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762. Studiu și text*, București, 1939; concluzia pusă mai sus ne aparține.

[3] *Uricariul*, II, Iași, 1852, p. 267—278; actul are data: 23 noiembrie 1754 (7263) și se află, într-o copie din 30 noiembrie 1816, la Academia R.P.R., II/323.

[4] Petru Rășcanu, *Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776. Document de la Grigorie A. Ghica V. V. publicat cu o introducere . . . Teză . . .* Iași, 1887, p. 76.

[5] Actele la Academia R.P.R., LXXVIII/54, 55.

[6] D. Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și a Moldovei . . .*, trad. de George Sion, III, București, 1859, p. 309.

[7] «*Cet officier <le mouhourdar> pose le cachet du prince, qu'à cet effet il reçoit de ses mains, sur tous les décrets et ordres donnés par lui, après quoi il le rend au hospodar. Il est arrivé souvent déjà que, de cette manière, des pièces ont été expédiées au nom du Voïvode, et dont il ne savait rien. On évalue les revenus accidentels, que cette apposition du sceau du prince lui rapporte, à 20 000 piastres par an. Il a, en outre, 40 piastres d'appointements mensuells*» (*Hurmuzaki*, X, București, 1897, p. 532). Informația, cu unele mici deosebiri, Kreuchely o dă după D. Fotino (*op. cit.*, III, p. 309).

Vom arăta cu alt prilej taxele care se plăteau muhurdarului, pentru sigilat, taxe care erau proporţionale cu felul actului (hrisov, poruncă, răvaş, etc.).

Despre muhurdar, ca despre un funcţionar domnesc « care nu intră în înalta curte de judecată» <divan>, vorbeşte şi Hugas Ingigian [1].

Această funcţiune şi funcţionar s-ar părea că nu dispar o dată cu dispariţia vechii cancelarii domneşti, în primăvara anului 1828, adică o dată cu încetarea domniei lui Grigorie Dim. Ghica voievod — în Ţara Romînească, şi a lui Ioniţă Sandu Sturdza voievod — în Moldova, deşi constatăm pe toate planurile că de atunci începe o nouă formă a cancelariei domneşti, formă care se va răsfrînge şi în înfăţişarea sigiliilor de după această dată.

Numai astfel ne explicăm faptul că Matei Millo, cunoscutul actor, mărturiseşte în memoriile sale că a fost, la începutul carierei, muhurdar al lui Mihail Sturdza — domnul Moldovei [2].

Ceara şi tuşul. Roşul era culoarea rezervată exclusiv domnului ţării, în Moldova şi în Ţara Romînească şi se poate urmări această situaţie în multiple manifestări din viaţa socială a domnului. Astfel, în spătăria Moldovei, unde se ţinea divanul domnesc, la 1676, sînt două rînduri de bănci acoperite cu postav roşu [3]. De asemenea, Del Chiaro povesteşte că în domnia lui Constantin Brîncoveanu, la împodobirea interioarelor din casele boiereşti, sau din orice fel de casă, nu se putea întrebuinţa postavul roşu, care era rezervat numai pentru folosinţa curţii domneşti [4]. Ştefan cel Mare era « de obicei, în costum roşu » [5], iar tunica voievodului Radu — înmormîntat la Curtea de Argeş — era de mătase culoarea purpurei [6]. Sicriul soţiei lui Nicolae Mavrocordat voievod, moartă în 1716, era căptuşit cu atlaz roşu, iar domnul, urmînd sicriul, era îmbrăcat într-un fel de uniformă roşie; la fel şi fiul său [7]. În sfîrşit, înseşi mormintele domneşti erau vopsite în interior cu roşu [8].

Iar o legendă populară, privind prezenţa corbului în stema Ţării Romîneşti, vorbeşte de un inel răpit de un corb: inelul — semn de recunoaştere a copilului domnesc — era înfăşurat într-o năframă de mătase roşie [9].

Dar exclusivitatea acestei culori se întîlneşte şi în acte, în cele publice ca şi în cele particulare. Intitularea, monograma, iniţialele ornate, semnătura ca şi tot textul, pot fi scrise cu chinovar, adică cu roşu, numai în actele domneşti. Iar sigiliul: atîrnat, timbrat sau aplicat, nu putea folosi ceara sau tuşul roşu, decît dacă aparţinea cancelariei domneşti, adică domnului. Actele particulare nu folosesc într-adevăr, niciodată, în nici un fel, culoarea roşie. Iar rezultatele observaţiei directe a actelor ne sînt confirmate şi de unele relatări contemporane. De pildă, iată ce notează Paul de Alep, în memorialul călătoriei sale prin ţările noastre, la mijlocul secolului al XVII-lea:

---

[1] H. D. Sirouni, *op. cit.*, p. 42.

[2] Semnalat la Ioan Massoff, *Mateĭ Millo şi timpul său*, <Bucureşti, 1939>, p. 51.

[3] După relatarea lui Lacroix (V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)*, Bucureşti, 1937, p. 23).

[4] Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* ..., Veneţia, 1718, p. 32: bănci, *ricoperti di panno (che solo in corte e rosso)*.

[5] Dionisie Olinescu, *Mormêntul lui Ştefan cel Mare*, Slatina, 1898, p. 8.

[6] V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, în « Bul. Com. Mon. Ist. », X—XVI (1917—1923), Bucureşti, 1923, p. 59.

[7] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 76.

[8] Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 52.

[9] Academia R.P.R., *ms.* 266, f. 65; publicat în « Ion Creangă », VIII (1915), nr. 9, p. 259—260.

« E de observat că, în Moldova şi în Ţara Romînească, obiceiul vechi nu permite nimănui — şi nici ar cuteza cineva — să sigileze o scrisoare cu ceară roşie, aceasta fiind prerogativa numai a domnilor; ceilalţi sigilează cu ceară verde »[1].

Aceeaşi observaţie o face şi Del Chiaro, care trăieşte cîţiva ani la curtea lui Vodă Brîncoveanu; dar el consideră că « familia » întreagă a domnului are folosinţa exclusivă a cerii de culoare roşie[2], ceea ce nu se confirmă în acte decît numai pentru domn; doamna însăşi foloseşte în general numai ceară neagră.

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, şi preotul armean Hugas Ingigian observă că « după un vechi obicei, numai beiul [domnul] are dreptul să sigileze în roşu »[3].

Întîlnim totuşi cazuri, cu totul rare, cînd sigiliile boiereşti sînt din ceară roşie.

În Moldova, la tratatul de pace şi alianţă cu Sigismund regele Poloniei, pe care îl încheie Ştefăniţă vodă în Hîrlău, la 4 mai 1518, lîngă sigiliul domnesc se mai află atîrnate şi opt sigilii boiereşti, ale căror întipăriri sînt de ceară roşie[4].

Mult mai tîrziu, întîlnim şi un sigiliu al episcopului de Huşi, a cărui întipărire din 1788 este în ceară roşie[5].

Din cercetarea directă a sigiliilor constatăm că, într-adevăr, ceara roşie este întrebuinţată cu exclusivitate de domn, şi în Moldova şi în Ţara Romînească. O exclusivitate similară întîlnim şi pentru Transilvania, unde ceara roşie era rezervată regelui, care putea conceda, ca un privilegiu deosebit, dreptul de folosinţă a acestei ceri[6]. Este deci o vădită legătură între exclusivitatea regală, de o parte şi exclusivitatea domnească, de alta.

---

[1] Emilia Cioran, *Călĕtoriile patriarchului Macarie de Antiochia în Ţerile Romîne 1653—1658*, *Tesa*... Bucureşti, 1900, p. 84 (Facultatea de litere şi filozofie); semnalat şi la B. P. Hasdeu, *Archiva istorică*, I_1, p. 30; vezi şi *ibid.*, I_2, p. 90.

[2] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 161: *Di più cosa curiosa da sapersi che a niuno de'suoi sudditi è lecito il sigillare con cera lacca rossa, essendo cio riserbato alla sola famiglia del principe.*

[3] H. Dj. Sirouni, *Mărturii armeneşti despre Romîni...*, Bucureşti, 1929, p. 44.

[4] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti dela Ştefăniţă voevod (1517—1527)*, Iaşi, 1943, p. 501. Afirmaţia lui I. Bogdan (*Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria, în secolul XV şi XVI...*, Bucureşti, 1902, p. 153) că la tratatul de comerţ acordat de Neagoe Basarab, braşovenilor, la 17 martie 1517, sînt, alături de sigiliul domnesc, patru sigilii boiereşti în ceară roşie, trebuie îndreptată, în sensul că cele patru sigilii boiereşti sînt din ceară verde (originalul la Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Privilegii*, nr. 781).

[5] V. A. Urechia, *Documente dintre 1769—1800. Comunicaţiune*, în « Anal. Acad. Rom. », Seria II, tom. IX, p. 291. Într-o scrisoare către braşoveni, deci scrisoare externă, marele vistier Barbu Văcărescu pune sigiliul personal în ceară roşie, la 12 martie 1749, sigiliul avînd în cîmp iniţialele latine BV <Barbu Văcărescu> (Arhivele statului Oraşul Stalin, *Stenner*, V, 730).

[6] Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapesta, 1930, p. 238; vezi şi I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria, în secolul XV şi XVI...*, Bucureşti, 1902, p. LII. La Academia R.P.R. (*Peceţi*, nr. 445) se păstrează un act pe pergament, dat de Ioan Huniade la 16 martie 1452: în partea stîngă a actului este sigiliul atîrnat al lui Ioan Huniade, cu întipărirea în ceară roşie; urmează, spre dreapta, alte patru sigilii atîrnate; cel dintîi, al lui Dionisie — arhiepiscopul de Strigoniu, apoi al lui Ladislau de Bara — palatinul, şi ale altor doi nobili; toate patru au întipărirea sigilară din ceară neagră; în schimb, toate cinci sînt legate de act prin ţăncuşe de pergament identice.

Dar dacă domnii Ţării Romîneşti mai întrebuinţează — rareori, cum vom vedea — şi ceara albă pentru sigiliile lor atîrnate, ei întrebuinţează aproape cu exclusivitate tuşul roşu (chinovar) pentru sigiliile aplicate. Totuşi, întîlnim şi cazuri — foarte rare — cînd se abat de la această regulă. Astfel, la 20 iunie 1623, Radul voievod, domnul Ţării Romîneşti, aplică, cu fum, sigiliul său mic, rotund (4,7 cm), prevăzut cu o legendă în limba slavă, pe un hrisov în limba greacă, pe care îl dă lui Pătraşcu postelnic, scutindu-l de dări şi îndatoriri militare şi dăruindu-i moşia Izvorul Alb. Notăm că sigiliul are deasupra, cusută pe trei sferturi, o hîrtie protectoare, care să împiedice ştergerea şi lăţirea fumului sigilar [1], *nu* un timbru propriu-zis.

De asemenea, la 30 martie 1649 (7157), Matei Basarab — făcînd un schimb de moşii cu Socol clucerul, pe zapisul specificînd aceasta, scris în Tîrgovişte — îşi aplică cu fum sigiliul inelar octogonal [2]. Schimbul de moşii este întărit (garantat) cu mărturiile mitropolitului, ale episcopilor şi ale marilor boieri, care îşi aplică, toţi, sigiliile, tot cu fum. Prezenţa acestor sigilii: al mitropolitului, ale episcopilor şi ale marilor boieri, pe un act domnesc cu caracter strict particular, arată concret aplicarea principiului feudal ca actele domneşti să fie în afara oricărei bănuieli de parţialitate şi constrîngere pe calea autorităţii. Iar dacă, de cîteva ori, sigiliul mic al lui Matei Basarab este aplicat tot cu negru (tuş), chiar pe actele cu caracter public [3], această abatere se datoreşte, neîndoios, faptului că în cancelaria domnească lipsea în acel moment cerneala roşie, chinovarul.

Iar cînd la 1 septembrie 1667, Radul voievod, domnul Ţării Romîneşti, încheie un contract cu doi neguţători: Balan şi Teofil, pentru procurarea stofelor necesare refacerii curţii domneşti, el aplică pe act, cu fum, sigiliul său inelar octogonal şi alături, drept mărturie, potrivit aceluiaşi principiu arătat mai sus, urmează semnăturile a 12 mari boieri [4]. În Moldova, Vasile Lupu îşi aplică sigiliul inelar în tuş negru pe un catastif cu obroacele date clerului de la biserica sf. Nicolae din Iaşi, la 14 mai 1634 [5].

Mai aproape de noi întîlnim alte cazuri. Astfel, pe o învoire de a călători peste graniţă în Turcia (paşaport), dată unui boier moldovean în domnia lui Ioniţă Sandul Sturdza voievod, sigiliul domnesc mic (oval) este aplicat cu tuş negru [6].

---

[1] Academia R.P.R., XLII/6. Sîntem în faţa unui act scris de destinatar, iar intitularea şi monograma sînt adăugate în cancelaria domnească. Sigiliul inelar are următoarea legendă: † ιω радꙋл воевод сн҃ь михне воевода бжїе матїе гсп҃дн земле влашкое [† Io Radul voievod, fiul Mihnei voievod, din mila lui dumnezeu, domnul Ţării Romîneşti]. În legătură cu Pătraşcu postelnic, care scrie greceşte un act privind aceeaşi moşie, la 20 august 1630, vezi la Academia R.P.R., *Fotografii*, III/25; vezi şi I. Bianu, *Documente romîneşti*, I, Bucureşti, 1907, p. 86—88.

[2] Academia R.P.R., CI/17; sigiliul (1,4 × 1,6 cm) are în cîmp o pasăre cruciată conturnată şi pe margine legenda: † Іω матею воивод в. <şters restul: м. г.> [† Io Matei voievod, din mila lui dumnezeu, domn].

[3] Academia R.P.R., CXLVII/217 (11 septembrie 1646) şi CXLVII/226 (30 octombrie 1651). În acelaşi fel şi un sigiliu inelar (CXLVII/210 din 11 mai 1634).

[4] Academia R.P.R., LXXIX/124. Sigiliul (1,6 × 1,8 cm) are în cîmp pasărea cruciată conturnată cu legenda în caractere chirilice, dar în limba greacă: † Іωанннс елеω ѳ҃у Радꙋл воивонда ꙋгровлах <† Ἰωάννης ἐλεῷ θεοῦ Ραδουλ> βοηβόνδα Οὐγγροβλαχίας = † Ioan Radul, din mila lui dumnezeu, voievodul Ungrovlahiei>.

[5] Academia R.P.R., CCIV/50.

[6] Paşaportul cu care Iancu Cananău călătoreşte la Bagdad, în 1826 (Academia R.P.R., CCXXXV/160).

În sfîrşit, la 11 iunie 1826 (17 zilcade 1241), într-o adresă către Ienicer aga de la Şiştov, Grigorie Ghica voievod, domnul Ţării Romîneşti, aplică, în tuş negru, un sigiliu inelar oval (15 × 13 mm), a cărui inscripţie este în limba otomană, cu caractere arabe: *Ligori abd Ghika* [Grigorie Ghica servitor] [1].

Bineînţeles, exemplele se vor putea înmulţi, dar aproape toate constatările vor aduce aceeaşi concluzie generală: în actele cu caracter personal: vînzări, cumpărări, schimburi, contracte, etc., domnul foloseşte numai sigiliul său inelar: rotund sau octogonal, şi-l aplică în fum sau tuş negru. La fel se întîmplă şi cu actele privind direct raporturile domnului cu Poarta otomană: dacă actul către Poarta otomană ar fi avut, eventual, monogramă — ceea ce este, în chip normal, exclus — aceasta ar fi fost scrisă cu cerneală neagră; iar sigiliile domneşti, mic şi inelar — a căror prezenţă am constatat-o în fapt pe astfel de acte — sînt aplicate tot cu aceeaşi culoare. Abdicarea aceasta a domnului, de la culoarea rezervată în interiorul ţării, lui, cu exclusivitate, este explicabilă, în primul caz prin faptul că actele respective nu sînt acte de guvernămînt, făcute în calitatea de domn, ci sînt acte cu caracter particular, strict personal; în cazul din urmă, abdicarea de la culoarea rezervată, ca şi alte caracteristici, care ne sînt relevate de sigiliile domneşti cu textul în limba otomană, arată situaţia de dependenţă, de vasalitate, a domnilor romîni faţă de Poarta otomană, ca o formă diplomatică de manifestare, în raporturile *externe*, a existenţei jugului otoman.

★

Emisfera de ceară pentru protecţia întipăririi sigilare la sigiliul atîrnat se făcea din ceară naturală de albine, amestecată, uneori, cu o substanţă răşinoasă, şi una şi cealaltă produse naturale ale ţării [2].

Ceara roşie, din care se făcea întipărirea sigilară domnească, era adusă de peste graniţă; din Transilvania, pentru Ţara Romînească, şi — probabil — şi din Polonia, pentru Moldova. Astfel, dintr-o scrisoare domnească aflăm că Vlad vodă Vintilă (1532—1535) trimite la Braşov pe sluga sa Stoica, « ca să cumpere ceară domniei mele, aleasă ». « Drept aceia — scrie el mai departe, judeţului şi pîrgarilor Braşovului — trudiţi-vă domnia voastră pentru slujba domniei mele şi de unde aţi luat ceară, apoi domnia voastră să scrieţi o carte a domniei voastre către domnia mea » [3].

Ştirea — e adevărat — nu specifică despre ce fel de ceară este vorba; s-ar părea evident că domnul Ţării Romîneşti nu avea să cumpere de la Braşov ceară de albine, pe care el însuşi o exporta acolo; nici ceară albă, care se putea face în ţară; ci avea să cumpere ceară de care nu avea în ţară, pe care n-o putea fabrica, deci ceară roşie, pentru uzul cancelariei domneşti. În realitate, în cazul de faţă nu este vorba decît de ceară de albine, a cărei rafinare se făcea de braşoveni, potrivit unui vechi privilegiu.

---

[1] Emil Vîrtosu, *Sigilii romîneşti cu legenda în limba turcească, veacul XVII—XIX*, Bucureşti, 1943, p. 8 (Extras din « Hrisovul », II, 1942); vezi, mai înainte, capitolul: *Sigilii cu textul în limba otomană*.

[2] Vezi mai înainte p. 11.

[3] Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*... Bucureşti, 1931, p. 333—334.

La 30 iulie 1653, Ioan Boros, aflat la asediul Sucevei, scrie bistriţenilor: « Vă rugăm să ne trimiteţi şi ceva terpentină şi ceară de pecetluit, fie verde, fie roşie »[1].

La 3 septembrie 1658, Mihail Radu voievod, într-o scrisoare către sibieni, le spune, între altele:

« Alta pohtim pre dumneavoastră, ca pe nişte buni prieteni; să faceţi bine să ne dăruiţi ceva ceară roșie de cea moale, ca să ne fie de pecetluitul cărţilor; iar noi încă vom sluji dumneavoastră, de cea o va hi pohta dumneavoastră »[2].

În « condica lui Gheorgachi » din 1762, ceara roșie este numită şi « ceară tare »[3], numire pe care n-o mai întîlnim decît mult mai tîrziu.

În catastiful vămilor Moldovei, din 1765, în tariful vamal este trecută importarea cerii roșii, pentru care avea să se plătească taxa de 1 gros şi 16 aspri la oca; iar pentru ceara neagră se plătea numai 65 aspri şi jumătate la oca[4].

În sfîrșit, în ianuarie 1799, cînd găsim la București, « luminăria domnească » de ceară roşie, socotim că aceasta arată numai fabricarea luminărilor în ţară, în acel moment, din ceară roşie[5]. Putem deci spune că, cel puţin din unele știri date mai sus, se vede că importarea cerii sigilare se făcea din Transilvania, pînă ţîrziu.

În secolele XIV şi XV, în Moldova, la sigiliile domneşti se foloseşte şi ceara verde, din care sînt făcute:

1. Sigiliul mare al lui Roman voievod, atîrnat la actul intern scris la 30 martie 1392, în Roman[6].

2. Sigiliul mare al aceluiași voievod, atîrnat la actul de închinare către regele Vladislav al Poloniei, scris la 5 ianuarie 1393, în Suceava[7].

3. Contrasigiliul întipărit pe emisfera de ceară protectoare a sigiliului precedent[8].

4. Sigiliul mare al lui Ştefan voievod, atîrnat la actul de închinare către regele Vladislav al Poloniei, scris la 6 ianuarie 1395, în Suceava[9].

5. Contrasigiliul întipărit pe emisfera de ceară protectoare a sigiliului precedent[10].

6. Sigiliul mic al lui Ștefan voievod, atîrnat la salvconductul dat lui Spitco palatin de Podolia, ca să vie în Moldova, act scris la 3 februarie 1397[11].

---

[1] *Hurmuzaki*, XV_2, Bucureşti, 1913, p. 1234, nr. 2302.

[2] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659) culese mai cu seamă din archivele Veneţiei.* Extras din « Buletinul Comisiei istorice », XIII (1934), Bucureşti, 1934, p. 142.

[3] Iată textul: « Însă acea paretisis să pune în condică şi, pentru ca să stea nestrămutată de acolo, o pecetăluește domnul, în patru cornuri, cu a sa pecete, cu ceară tare » (Dan Simonescu, *Literatura romînească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762* ..., București, 1939, p. 302).

[4] Gh. Ghibănescu, *Catastihul vămilor Moldovei (1765)*, în «Ioan Neculce», II (1922), Iaşi, 1922, p. 215.

[5] Arhivele statului, *ms.* 39 (condică domnească), f. 132.

[6] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ştefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 9; I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. L n. Sigiliul acesta, păstrat foarte bine, are între două cercuri perlate următoarea legendă: † печать ιω романа воеводы землѣ молдавьскої [† Sigiliul lui Io Roman voievodul ţării Moldovei] (Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 111).

[7] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, Iași, 1932, p. 609; I. Bogdan, *ibid.*

[8] I. Bogdan, *ibid.*

[9] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 615; I. Bogdan, *ibid.*

[10] I. Bogdan, *ibid.*

[11] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617.

7. Sigiliul mare al lui Alexandru cel Bun, atîrnat la actul de omagiu către regele Poloniei, scris în Camenița, la 1 august 1400 [1].

8. Sigiliul mare al lui Alexandru cel Bun, atîrnat la actul prin care, la 4 august 1400, dăruieşte boierului Nicula şi fraților săi satul lui Berea [2].

9. Sigiliul mare al lui Alexandru cel Bun, atîrnat la actul de închinare către regele Vladislav al Poloniei, scris în Suceava, la 12 martie 1402 [3].

10. Sigiliul mic al aceluiași domn, atîrnat la actul de închinare către regele Vladislav al Poloniei, scris în Liov, la 6 octombrie 1407 [4].

Mai cunoaştem şi alte sigilii mari de la Alexandru cel Bun, smulse de la acte interne, cu întipărirea sigilară din ceară verde.

În mod obişnuit, ceara verde era întrebuințată de mitropolit, episcopi, judeţ, pîrgari şi de marii boieri, la sigiliile lor; ea venea în Țara Romînească din Transilvania, iar în Moldova și din Polonia [5].

Ceara neagră nu era întrebuințată decît foarte rar în sigiliile domnești ale Țării Romînești; cunoaștem în acest sens numai sigiliul mic oval al lui Mircea cel Bătrîn, atîrnat la tratatul cu regele Vladislav al Poloniei, scris în Giurgiu, la 17 mai 1411 [6].

Toate acestea ne arată că în cancelaria domnească a Moldovei s-a întrebuințat în primele timpuri, pînă după anul 1400, şi ceara verde, dacă nu la toate sigiliile domneşti, mari și mici, în orice caz la destul de multe şi,mai ales, la întipărirea din sigiliile atîrnate la acte solemne externe (omagiu, etc.).

Dar cancelaria domnească a Țării Romîneşti întrebuinţează pentru întipărirea sigilară și ceara naturală de albine. Astfel, cel mai vechi sigiliu din Țara Romînească, atîrnat la privilegiul de comerţ acordat braşovenilor de Vladislav voievod, la 20 ianuarie 1368, are întipărirea sigilară în ceară naturală [7]. Aceasta se datoreşte faptului că privilegiul amintit este un act scris de destinatar, adică de brașoveni, situație evidentă din următoarele caracteristici: actul este emis în limba latină şi este prevăzut cu plicatura obişnuită a actelor cancelariei latino-transilvănene şi ungare, în timp ce actele Țării Romîneşti sînt lipsite de plicatură. Adăugăm că şnurul, roşu, în două iţe groase, este legat de act prin două tăieturi orizontale şi apoi înnodat la marginea de jos a plicaturii. În sfîrșit, întipărirea sigilară este — cum am amintit — în ceară naturală, iar emisfera protectoare este cu fundul plat, nu bombat [8].

Cunoaştem şi cîteva sigilii a căror întipărire sigilară este din ceară albă propriu-zisă. Astfel, un sigiliu mic atîrnat, de la Mihai Viteazul, pus la

---

[1] Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 299.

[2] M. Costăchescu afirmă că sigiliul era de ceară neagră (*Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 42; originalul la Academia R.P.R., CXXXIV/46; dar îi lipseşte sigiliul, care s-a pierdut).

[3] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 622; I. Bogdan, *Relațiile...*, p. L n.

[4] *Ibid m.*

[5] Pentru întrebuințarea cerii verzi în sigiliile domneşti din Moldova, vezi I. Bogdan, *Relațiile...*, p. L n.

[6] I. Bogdan, *op. cit.*, p. L.

[7] Actul la Arhivele statului, Orașul Stalin, A.I.a. La Franz Zimmermann, Carl Werner şi Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt, 1897, p. 306, ceara naturală de albine a acestui sigiliu este numită ceară albă.

[8] Pentru explicarea termenilor latini privind sensul dregătoriilor menționate în privilegiul lui Vladislav voievod, N. Grămadă consideră— pe bună dreptate — că actul este scris de destinatar, dar fără să aducă şi argumente de ordin diplomatic şi sigilografic (N. Grămadă, *Documente scrise de destinatari*, în «Codrul Cosminului», IV, V, p. I, 1929, p. 567—568).

un act din 4 august 1599 (7109), are însăşi întipărirea sigilară în ceară albă [1]. De asemenea un sigiliu mare atîrnat de la Matei Basarab, rupt de la actul respectiv — pe care nu-l cunoaştem —, are întipărirea sigilară tot în ceară albă, vopsită pe deasupra cu roşu [2].

Menţionăm iarăşi că, în domnia lui Gh. D. Bibescu şi a lui B. D. Ştirbei, diplomele de boierie şi de ranguri ostăşeşti, date de aceşti domni, poartă sigilii timbrate, mari, făcute în general din ceară albă [3].

Dar şi emisfera protectoare a sigiliului domnesc atîrnat este, uneori, din ceară albă, cum este cazul cu sigiliul mare atîrnat la un act din 25 mai 1698 (7206) [4], sau acelaşi sigiliu mare atîrnat la actul prin care Constantin Brîncoveanu dă mănăstirii Sinaia, la 9 martie 1701 (7209), 40 liude; emisfera este, ca şi la actul precedent, din ceară albă turnată într-o formă specială, asemănătoare unei farfurioare înalte, cu o floare pe fund [5]. La fel se întîmplă cu actul din 26 martie 1702 (7210), scris pe pergament, în limba romînă, prin care acelaşi voievod dăruieşte o sumă de bani mănăstirii din insula Halki, cu hramul Adormirea Maicii Domnului. Emisfera protectoare a acestui sigiliu mare este din aceeaşi ceară albă, turnată în aceeaşi formă specială înaltă, şi are pe fund aceeaşi floare [6].

Pe de altă parte, la un alt act intern, scris în Suceava, la 17 noiembrie 1502, întipărirea sigiliului atîrnat este în ceară roşie mai deschisă decît cea obişnuită [7].

Mai tîrziu, un act din 28 februarie 1507 (7015), scris în Huşi, prin care Bogdan voievod întăreşte lui Ioachim Săcuianul satul Săcuieni de Jos, are emisfera protectoare în ceară albă [8]; la fel un act din 17 ianuarie 1517 (7025) [9]. Tot aşa găsim emisfera în ceară aproape albă (insuficient decolorată) la un act din 22 aprilie 1598, dat de Eremia Moghila voievod [10]; întocmai se petrece şi cu un act din 4 februarie 1609 (7117), de la Constantin Moghila voievod [11]. În sfîrşit, un act de la Eustratie Dabija voievod, din 4 ianuarie 1663, poartă un sigiliu timbrat din ceară albă [12]; cum şi la un act din 1 martie 1683 (7191), dat în Iaşi, de Duca voievod, întipărirea sigilară este tot din ceară albă [13].

Pentru ceara albă, necesară întipăririi sigilare, înmuierea ei se făcea cu ulei de in.

Cazurile de mai sus, precum şi altele — neînregistrate aici — arată lămurit că întrebuinţarea cerii albe pentru întipărirea sigilară este cu totul întîmplă-

---

[1] Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 252; sigiliul este reprodus la Ion-Radu Mircea, *Pecetea atîrnată a lui Mihai Viteazul*, în « Hrisovul », V (1945), p. 90—96, pl. I; dar nu se arată că întipărirea sigilară este în ceară albă.

[2] Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 221.

[3] Loc. cit., *Diplome de boierie şi ranguri ostăşeşti.*

[4] Academia R.P.R., *Fotografii*, III/32.

[5] Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 253.

[6] Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 418; sigiliul este atîrnat de un şnur de mătase albastră şi galbenă.

[7] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 211.

[8] Arhivele statului Iaşi, *doc.* 340/91.

[9] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voevod (1504—1517)*, Bucureşti, 1940, p. 423.

[10] Arhivele statului, *Peceţi*, nr. 259.

[11] Arhivele statului, Iaşi, *doc.* 340/92.

[12] I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. L.

[13] Arhivele statului, Iaşi, *doc.* 340/86; vezi şi M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voevod (1504—1517)*, Bucureşti, 1940, p. 92.

toare şi vine, de cele mai multe ori, dacă nu chiar totdeauna, din faptul că, în acel moment, cancelaria domnească, singura consumatoare de ceară roşie în Moldova şi în Ţara Romînească, ducea lipsă de această substanţă — pe care o importa din Transilvania — şi, din această cauză, foloseşte ceara albă, pe care o putea avea cu înlesnire la îndemînă, întrucît ceara albă se obţinea prin topirea şi decolorarea succesivă la soare a cerii de albine, aşa cum se face, la ţară, şi astăzi. Adăugăm că în ceara albă propriu-zisă nu se introducea nici o substanţă străină, întrucît expunerea şi topirea ei succesivă la soare îi întăreau consistenţa.

Întrebuinţarea cerii albe pentru confecţionarea emisferii sigiliului atîrnat reprezintă, de cele mai multe ori, o fantezie a cancelariei domneşti, venită din imitarea modelelor străine, în deosebi a modelelor din diplomatica latino-ungară.

Uneori însă, constatăm că la întipăririle sigilare, în locul cerii roşii propriu-zise, se întrebuinţează un alt material: coca sau aluatul din făină de grîu. Ioan Bogdan i-a semnalat cel dintîi prezenţa la unele scrisori domneşti îndreptate către braşoveni, scrisori nedatate, dar determinate ca aparţinînd secolelor al XV-lea şi al XVI-lea; o scrisoare din c. 1496, a lui Radul cel Mare; trei scrisori ale lui Neagoe Basarab (1512—1526) şi una a lui Radul Paisie (1535—1545); şi tot I. Bogdan a denumit acest fel de sigiliu: *oştie* (germ. *Oblatensiegel* [1], fr. *pain à cacheter* [2]).

Cunoaştem două scrisori trimise în ţară de fostul domn al Moldovei Gheorghe Ştefan: una din Viena (1660), a doua din Stettin (1667), care poartă sigiliile, mic şi inelar, ale voievodului, timbrate pe acelaşi material [3].

Acelaşi mod de sigilare îl întîlnim şi mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, în Ţara Romînească, la acte interne, ca de pildă la acte din: 18 februarie 1742, 25 noiembrie 1752, 22 august 1753, 20 octombrie 1753, 12 martie 1775, 7 mai 1793, adică în domniile lui Mihail Racoviţă, Matei Ghica, Constantin Racoviţă, Alexandru Ipsilante şi Alexandru Muruzi [4], ceea ce ne face să bănuim că a fost întrebuinţat în aproape tot timpul secolului. Iar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost folosit pentru sigiliul Cîmpulungului [5]. Originea apuseană a acestui mod de sigilare este învederată şi el pătrunde în cancelaria domnească a Ţării Romîneşti prin cancelaria latino-ungară a Transilvaniei.

În toate aceste cazuri, *oştia* este o pastă albicioasă, pusă într-un strat foarte subţire. În scrisorile către braşoveni se întrebuinţează, în general, la sigiliul de închidere [6], iar în actele interne ale secolului al XVIII-lea la sigiliul mare, de text. Prezenţa oştiei atrage de cele mai multe ori şi carii, a căror activitate nefastă a dus deseori nu numai la distrugerea sigiliului, dar şi a actului, aceştia distrugînd cu egală predilecţie hîrtia şi pergamentul [7].

---

[1] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Rumîneşti cu Braşovul şi Ungaria, în secolul XV şi XVI...*, Bucureşti, 1902, p. LIV, 253 (nr. XXXV), 261 (nr. LVIII), 262 (nr. LXIII), 263 (nr. LXVI), 286 (nr. CXXXVII).

[2] A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, p. 651.

[3] Arhivele statului, *Mănăstirea Caşin*, III/2 şi II/4,

[4] Loc. cit., *Mănăstirea Nucet*, XX/79, 89, 90, 91, 97, 105.

[5] Vezi mai departe: *Sig liul Cîmpulungului.*

[6] I. Bogdan omite această precizare, dar aceloraşi acte, publicate la Gr. G. Tocilescu (*534 documente istorice slavo-romîne...*, Bucureşti, 1931), li se dă specificarea sigiliului: «*pecetia în faţă*» (nr. 187), şi «*pecetia în dos*» (nr. 239, 244, 263, 342).

[7] Arhivele statului, *Mănăstirea Nucet*, XX/79, 89, 97.

Cuvîntul *oştia* are la bază lat. *hostia*, dar este intrat nu direct, ci prin intermediul ung. *ostya* (pronunţă *oştio*).

Făurirea tiparelor sigilare. Pornind de la constatarea că cele mai vechi sigilii ale Ţării Romîneşti au legenda în limba latină, cu litere unciale, iar emblema este artistic gravată, considerăm că tiparele lor au fost făcute la Braşov sau la Sibiu, deşi temeiuri documentare pentru aceasta nu avem [1].

Tot fără dovadă sigură s-a afirmat că la cele mai vechi sigilii moldoveneşti, ale lui Petru Muşat şi Roman voievod, lucrul este « neîndoielnic polon » [2].

De asemenea este neîndoielnic că sigiliul rotund mic al lui Vlad Dracul a fost făcut tot într-unul din cele două oraşe transilvănene, dacă nu chiar la Nürnberg, în 1431, cu prilejul ridicării lui la domnia Ţării Romîneşti de către regele Sigismund al Ungariei.

Ştirile documentare privind făurirea tiparelor domneşti sînt însă foarte puţine. Cea mai veche, cunoscută nouă, este din domnia lui Ştefan cel Mare. Pe dosul unui act din 13 februarie 1458 — al treilea act dat de Ştefan cel Mare, în ordinea vechimii — o însemnare contemporană spune: « Cînd a făcut întîul mare privilegiu, Ştefan voievod, şi a pus el *pecetea sa cea mare şi nouă* pe acest privilegiu al mănăstirii Neamţul » [3]. Din nefericire, însemnarea arată numai *cînd* s-a făcut sigiliul mare al lui Ştefan, nu *unde* şi nici de cine.

O ştire mai tîrzie, munteană, ne aduce o astfel de precizare. Anume, Neagoe Basarab (1512—1521), într-o scrisoare nedatată, în limba slavă, trimisă braşovenilor, aminteşte că « am cerut maistori, ca să ne facă *horuri* şi *tipare*, ce ne sînt de trebuinţă » [4]. Tocilescu, editînd acest document, arată că *horuri* (χѡрє) sînt ceasornice, dar despre tipare (тииарє) nu spune nimic. În latina medievală a regatului Ungariei, horurile sînt orologii *(horologium)* [5], iar tiparele sînt matriţe sau tipare de sigilii [6]. Deci Neagoe Basarab aduce meşteri de la Braşov, între altele şi pentru a-şi face sigilii.

O ştire preţioasă avem de la Mihnea Turcitul. Acesta, răspunzînd unei scrisori a fiului său Radul, aflător la Veneţia, îi scrie, la 1 iunie ‹1593›, următoarele: . . . « Mi-ai spus să trimit pecetea şi acolo să facă alta ca aceea; dar am făcut una la un ţigan muntenesc » [7].

---

[1] N. Iorga, consideră ca o certitudine că, pînă pe la 1450 « tiparul de metal se turna în Ardeal » (*Meşteşugul de pictură şi sculptură în trecutul romînesc*, în « Convorbiri Literare », XL (1906), p. 36). De această afirmaţie putem lega şi faptul că, între 1478—1480, întîlnim la Sibiu, pe lîngă cîţiva giuvaergii-argintari şi pe un Hannis Sigylhawer, care după nume — arată că se îndeletnicea în chip deosebit cu facerea sigiliilor (*Rechnungen — aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, în *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, I, Hermannstadt, 1880, p. 42, 43, 70, 72).

[2] N. Iorga, *op. cit.*

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, p. 293.

[4] Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*. . ., Bucureşti, 1931, p. 225—226. Editînd *Documentele slavo-romîne din Sibiu (1470—1653)*, Bucureşti, 1938, P.P. Panaitescu traduce χѡрѕ prin candelabru (p. 11).

[5] A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Leipzig, 1901, *sub voce*.

[6] Ducange, *Glossarium, sub voce*: « *typarium*: *sigillum cui principis* τύπος *seu imago insculpta est* ». Şi I. Bogdan arată că matriţa sigilară se numeşte *typarium* (*Relaţiile Ţării Romineşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, p. LI). În acelaşi sens vezi G. Pray, *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Opus postumum*, Buda, 1805, p. 7.

[7] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, Bucureşti, 1901, p. LIII: εκαμα μια ης εναν κατσζιγβελο απο την βλαχιαν (ortografia deficientă aparţine originalului); vezi *ibidem* şi p. LII—LV; semnalat şi reprodus şi la I. Bogdan, *Relaţiile*. . ., p. LIII n.

Pînă acum, nu ştim despre ce sigiliu anume este vorba. Dar tot un meşter local trebuie să admitem şi pentru bula sigilară a aceluiaşi voievod, din 1589, avînd în vedere unele lipsuri în legendă, dar, mai ales, avînd în vedere modul insuficient de execuţie artistică a acestei bule [1].

La sfîrşitul secolului al XVII-lea, o scrisoare a lui Constantin Brîncoveanu voievod, îndreptată către braşoveni, aduce pentru prima oară unele precizări de meşter şi metode de comandă, precum şi faptul că, alături de descriere, se trimite « pecetarului » şi un « izvod », adică un model desenat. Aflăm în acelaşi timp că cel dintîi sigiliu inelar al voievodului, din 1688, a fost săpat în aur, de acelaşi meşter: Irimia pecetarul din Braşov, căruia Constantin Brîncoveanu îi trimetea, acum, inelul însuşi făurit chiar de la Bucureşti, avînd a-i lucra numai piatra.

Raritatea unor astfel de documente, limba romînească deosebită în care este scrisă scrisoarea, datată: 10 aprilie 1699, ne îndreptăţesc să o reproducem aici în întregime:

« Io Constandin voevod, bojiiu milostiiu, gospodarŭ Zemle Vlahiscoe.

« † Cinstite şi al nostru vechiu priiaten şi de bine voitor, dumnealui jupănul Ghiorghe fălnogiul de la cetatea Braşovul, sănătate şi tot binele, de la dumnezeu, pohtim dumitale.

« Pricina scrisorii nu iaste alta, fără de căt facem supărare dumitale că iată că, trebuindu-ne a ne face o pecéte la un zanfir, iată că l-am trimis dumitale, cu omul nostru; care aducăndu-l dumitale, pohtim pre dumneata să-l dai la nepotul dumitale, la jupănul Erimia pecetariul, să-l lucréze şi să-l sape, că iaste foarte bunişoară piiatră, precum o vei vedea şi dumneata.

« Ce şi dumnealui să nevoiască a ni-l lucra pre plăcére; măcar să ştim că dumnealui lucrează foarte bine şi curat, iar încăş şi învăţătura dumitale ştim că nu va strica.

« Însă vei şti dumneata că nu iaste să facă altă pecéte, ce tot céia ce ni o au făcut în inelul cel de aur, care l-am fost trimis cu boiarul nostru Radu postelnic Golescul, de ni l-au făcut iar dumnealui; ce tot acea pecéte: acel corbu, soarele acela, luna acéia, slovele iar acélea; numai atăta, la picioarele corbului, la inelul acest de aur s-au fost pus leatul cu slove rumăneşti, iar în inelul acesta să să facă cu slove letineşti, cu ambac † 1689 †. Pentru care iată că i-am scris şi dumisale jupănului Erimii şi i-am trimis izvodul peceţii aceiia, care iar dumnealui ni o au trimis; măcar că ştim că-şi va fi oprit dumnealui izvod după pecétea aceasta, atunce, iar încăş iată că i-am trimis şi aceasta. Ce pohtim pe dumneata să-i zici şi den gură şi să fie şi nevoinţa dumitale, şi pentru voia şi dragostea noastră să lase alte lucruri înnapoi şi să se apuce de acest puţin lucru al nostru, ca doară ni l-ar isprăvi până în 10—15 zile. Că iată că am invăţat şi pre omul nostru, ce l-am trimis pentru această tréabă, acolo, să şază acii pănă să va isprăvi, să ni-l aducă gata.

« Numai să-i zici dumneata şi aceasta: căt ar putea, să nevoiască să-l sape adăncu, să nu fie săpătura în faţă. Şi, după ce-l

[1] Bula reprodusă la C. Moisil, *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării-Romîneşti şi ai Moldovei*, în « Revista arhivelor », I (1924—1926), Bucureşti, pl. IV.

va isprăvi, să-l dea în măna omului nostru, să ni-l aducă; şi atunce, ce va fi osteneala dumisale, ne va scrie, şi numaidecăt vom trimite dumisale, plata.

«Şi cu aceasta săvărşind, mila lui dumnezeu să fie pururea cu dumneata.

Aprilie 10 dni, leat 7197.

De bine voitori dumnitale,

Io Constandin Basarab voevoda.

<Vo> † Cinstitul şi vechiu priiatenului nostru, dumnealui jupănul Ghiorghe fălnogiul de la cinstita cetate Braşovul, cu multă sănătate să să dea»[1].

Cel dintîi sigiliu inelar al voievodului, cu anul în slove chirilice, ne este cunoscut numai după întipărirea lui în ceară roşie. Din scrisoarea voievodului ştim că era săpat în aur; este un sigiliu octogonal (1,5 × 1,6 cm), avînd în mijloc un scut octogonal, în care se află corbul cruciat, cu zborul deschis, al Ţării Romîneşti, însoţit la dreapta de un soare, la stînga de o lună-crai nou, scutul timbrat de o coroană închisă, iar sub scut, slovele-cifre: Z Ρ/Ч Z ‹7197 = 1688› ; pe marginea sigiliului, cu slove majuscule, legenda: † Iѡ· костандин· б· раб· б· код· бж·м·г·з·ѹ·блх < † іѡ· костандин· басараб· брънковѣнѹл· воевод· божію· милостію· господар· земле· ѹггроблахиское = † Io Constandin Basarab Brăncoveanul voievod, din mila lui dumnezeu, domnul Ţării Romîneşti >[2].

Mai cunoaştem un alt sigiliu inelar, oval (1,5 × 1,8 cm), avînd în mijloc un scut oval cu doi grifoni suporţi; în scut, corbul cruciat, cu zborul deschis şi capul întors spre dreapta, însoţit la dreapta de un soare, la stînga de o lună-crai nou, scutul timbrat de o coroană închisă, iar sub scut cifrele: 16/89; pe marginea sigiliului, cu litere latine majuscule, între un oval de lauri — în afară şi un oval liniar — înăuntru, legenda: † CONSTANTINVS BASARABA BRANC. D. G. ELECTUS VAIVODA ET PRIPS. VALAE < † CONSTANTINVS BASARABA BRANCOVANVS DEI GRATIA ELECTVS VAIVODA ET PRINCEPS VALACHIAE>[3].

Faptul că legenda este în limba şi cu litere latine ne îndreptăţeşte să afirmăm că nu acesta este sigiliul comandat prin scrisoarea arătată; dar, după lucrătură, se vede a fi şi acesta opera aceluiaşi Erimia pecetarul din Braşov.

Opera aceluiaşi pecetar este şi sigiliul inelar octogonal (1,5 × 1,6 cm) al doamnei Marica, soţia lui Vodă Brîncoveanu, judecînd după caracteristicile întipăririi sigilare în ceară neagră, pe care o cunoaştem: în cîmp, un scut rotund, în care se află corbul cruciat cu zborul deschis şi capul întors spre dreapta, însoţit la dreapta de un soare, la stînga de o lună-crai nou; scutul timbrat de o coroană închisă, avînd la dreapta şi la stînga cifrele 16/89; dedesubt şi bilateral, scutul este împodobit cu o ramură de palmier. Pe margine, sigiliul are următoarea legendă: † Марика бжіею мстіею гспжда земле

---

[1] Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Stenner*, III, nr. 349; publicată şi la N. Iorga, *Braşovul şi Romînii*... Bucureşti, 1905, p. 96—97 (*Studii şi documente*, X); semnalată şi reprodusă parţial şi la I. Bogdan, *Relaţiile*..., p. LIII n.; rezumată în *Hurmuzaki*, XV_2, Bucureşti, 1913, p. 1416.

[2] Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Stenner*, III, 350; legenda reprodusă, cu unele deosebiri de lectură, şi la N. Iorga, *op. cit.*, p. 96—97.

[3] Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Stenner*, III, 386.

ѸГГРОВЛАХИСКОЕ < † МАРИКА БОЖІЕЮ МИЛОСТІЕЮ ГОСПОЖДА ЗЕМЛЕ ѸГГРОВЛАХИСКОЕ = † Marica, din mila lui dumnezeu, doamna Țării Romînești > [1].

Surprinzînd în scrisoarea dată mai sus dorința lui Brîncoveanu de a-și face un sigiliu dintr-o piatră prețioasă, surprindem în același timp superstiția orînduirii feudale, preocupată de a poseda pietre prețioase, deoarece erau considerate ca înzestrate cu virtuți supranaturale, magice și talismanice, iar folosirea lor pentru sigilii era o formă a acestei superstiții [2]. Un sigiliu gravat într-un « zanfir » (safir) poseda și predecesorul în domnie al lui Brîncoveanu, Șerban Cantacuzino voievod [3].

★

Dacă admitem că prin *tiparc* trebuie să înțelegem matrițe de sigilii, potrivit sensului latin al cuvîntului, este evident că și *tiparnicul* nu poate fi altceva decît meșterul care făurește aceste matrițe sigilare. Numele acesta ne este păstrat de un zapis moldovenesc de la 9 aprilie 1659 (7167): « Și eu Stratul tiparnicul am scris și pentru mai mare credința ne-am pus și pecețile, ca să să știe » [4].

Numele nu se mai regăsește, astfel că, într-o catagrafie din 1820, este menționat la Iași un « pecetar » evreu [5]; dar menționarea unei astfel de specializări arată și o largă răspîndire a întrebuințării sigiliilor particulare în acel moment, în Moldova.

Tot în legătură cu făurirea tiparelor sigilare adăugăm că domnii fanarioți veneau, de multe ori, cu sigiliile gata de la Constantinopol [6]; iar alteori, și le făceau în țară. Adunarea tuturor informațiilor ne va permite, cîndva, să avem o icoană mai completă a acestui capitol din sigilografia romînească [7].

Soarta tiparelor sigilare. În orînduirea feudală, sigiliul mare heraldic este sigiliu al domnului și al țării în același timp. Expresia: « sigiliul domniei mele », sau: « sigiliul nostru », înseamnă în fapt că stema țării face parte obligatoriu din cîmpul sigiliului mare domnesc, iar legenda cuprinde întîi numele domnului și, în al doilea rînd, numele țării. În celelalte sigilii, mici și inelare, care sînt, de obicei, unele heraldice, altele iconografice, în ultimul caz în cîmp apar chipurile domnului și al fiului-domn asociat, sau, în locul lui, chipul doamnei țării, dar legenda nu cuprinde totdeauna și numele țării alături de numele domnului.

Nici cronicile, nici alte izvoare, narative sau diplomatice, nu spun nici un cuvînt despre ceea ce se întîmplă cu tiparele sigiliilor domnești, la moartea domnului sau la scoaterea lui din domnie. Nici despre soarta sigiliilor dregă-

---

[1] Arhivele statului, Orașul Stalin, *Stenner*, III, 426 și 427.

[2] J. Roman, *Manuel de sigillographie française*, Paris, 1912, p. 272, 273; vezi și T. W. Kibaltchitch, *Gemmes de la Russie méridionale. Documents inédits sur l'histoire de l'art de la gravure chez les anciens peuples ayant habité la Russie méridionale. Publié par M. le Dr. W. Tiktine en 250 ex.*, Berlin, 1910, prefața.

[3] Academia R.P.R., CCII/35.

[4] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III_1, Iași, 1910, p. 105.

[5] Idem, *Iașii în 1820 (după catagrafia lui Mihail Gr. Suțu vodă)*, în « Ioan Neculce », III (1923), Iași, 1923, p. 9.

[6] Vezi, de pildă, Constantin Turcu, *Domnia din 1806 a lui Scarlat Calimachi în Moldova*, în « Revista arhivelor », V, 2, București, 1943, p. 446.

[7] Cunoaștem, nominal, pe toți giuvaergii și argintarii constituiți în corporații, la București, în 1831, dar nu putem încă preciza pe aceia dintre ei care se îndeletniceau în deosebi cu gravarea sigiliilor, particulare sau oficiale (lista lor publicată la Emil Vîrtosu, Ion Vîrtosu și Horia Oprescu, *Începuturi edilitare 1830—1832. Documente pentru istoria Bucureștilor*, I, București, 1936, p. 174, 187 188).

toreşti şi ale marilor boieri foşti într-o dregătorie nu avem nici un fel de ştire directă, precisă. De asemenea nu ştim nimic despre soarta sigiliilor după moartea posesorilor lor, oricare ar fi fost ei.

Chiar dacă la primii domni se va fi putut practica obiceiul feudal al îngropării, sfărîmării sau anulării tiparului sigilar [1] — deşi sîntem convinşi de contrariul — totuşi nu constatăm nici o urmă, nici documentară, nici de fapt, privind această practică. Iar afirmaţia că pentru « inelele sigilare domneşti obiceiul vechi era ca la moartea domnului să fie îngropate cu el »[2], nu se verifică în sigilografia romînească, în nici un fel. De pildă, în mormîntul lui Radul voievod (1377—1384), de la Biserica Domnească din Curtea de Argeş, deşi mormîntul a fost găsit neprofanat şi s-au aflat mai multe inele la degetele voievodului, totuşi nici unul din ele nu era sigilar [3]. Iar cînd, în 1856, s-au deschis mormintele voievodale de la mănăstirea Putna, dacă mormîntul lui Ştefan cel Mare a fost găsit profanat — probabil încă din secolul al XVII-lea [4] — totuşi mormîntul fiului său Bogdan († 1517) era neatins, şi în el s-a găsit un inel de aur, anepigraf, avînd deasupra o gemă sigilară orizontală de « agat roşu sau carneol » (28 × 10 mm), pe care se afla săpat « chipul unui taur strechind », cum spune episcopul Melhisedec, la 1885 [5], adică, în limbaj heraldic, un bour fugind spre stînga [6]; dar în mormînt nu se afla şi inelul sigilar obişnuit al domnului. Sigiliul anepigraf găsit în mormîntul lui Bogdan voievod fiind un sigiliu inelar gravat, poate fi ceea ce se numeşte un sigiliu secret sau signet.

Ca o dovadă hotărîtoare că nici în secolele XIV—XV nu se anulează, în nici un fel, tiparul sigilar al domnului, la moartea lui, trebuie considerat şi faptul că un act extern, emis de un urmaş al lui Mircea cel Bătrîn, poartă sigiliul mare atîrnat al lui Mircea. E vorba de făgăduinţa de pace dată braşovenilor de Radu Pleşuvul (Prasnaglava) — fiul lui Mircea cel Bătrîn — la 17 mai 1421, şi care a fost sigilată cu sigiliul mare al părintelui său: deci acest tipar exista, încă neatins, la trei ani după moartea lui Mircea [7].

---

[1] Obiceiul acesta este practicat în feudalitatea apuseană (vezi J. Roman, *Manuel de sigillographie française*, Paris, 1912, p. 24—25). După moartea regelui Sigismund al Ungariei (9 octombrie 1437), s-a procedat la distrugerea tiparelor sale sigilare (W. Ewald, *Siegelkunde*, München-Berlin, 1914, p. 107—108). În schimb, după moartea lui Carol Robert (1342), soţia sa Elisabeta se foloseşte de sigiliul inelar al fostului rege (G. Pray, *Sytagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis. Opus postumum*, Buda, 1805, p. 9).

[2] C. Moisil, *Inele sigilare domneşti de aur*, în « Revista arhivelor », V, 1, Bucureşti, 1942, p. 213.

[3] V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», X—XVI (1917—1923), Bucureşti, 1923, p. 63—67.

[4] Dionisie Olinescu, *Mormêntul lui Ştefan-cel-Mare*, Slatina, 1898, p. 22—26.

[5] Episcopulŭ Melhisedec, *O visită la cîteva mînăstiri şi biserici antice din Bucovina.* Extras din « Anal. Acad. Rom. », seria II, tom. VII, Memorii şi notiţe, Bucureşti, 1885, p. 16—17.

[6] Reproducerea gemei la Eugen Botezat, *Bourul şi Zimbrul.* Extras din « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., seria II, tom. XXXVI, Bucureşti, 1913, p. 20—21 şi pl. V. Informaţia precisă, ca şi reproducerea imaginii sigilare, — date la E. Botezat — din care se vede că inelul lui Bogdan nu avea ca emblemă capul de bour (emblema Moldovei), ci un bour alergînd spre stînga, dovedeşte că acest sigiliu inelar al lui Bogdan voievod are un caracter cu totul personal, particular, deci infirmă presupunerile privind acest sigiliu, făcute la C. Moisil, *Inele sigilare domneşti de aur*, în « Revista arhivelor », V, 1, Bucureşti, 1942, p. 213, întemeiate pe informaţia, incompletă, dată de revista « Candela », VIII (1889), p. 684.

[7] I. Bogdan, *Relaţiile...*, Bucureşti, 1905, p. LXI, 10; vezi şi C. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în « Revista arhivelor », VI, 2, (1945), p. 278—279.

Că întrebuinţarea acestui sigiliu de către Radu Pleşuvul nu este întîmplătoare şi că, în realitate, se vădeşte că acesta nu avea încă un sigiliu mare propriu, ne-o dovedeşte şi faptul că, în coroborarea actului, nu există — ca de obicei — nici un fel de formulă de anunţare a sigilării, pentru validare; dar — în acelaşi timp — nici nu se face anunţarea unui sigiliu străin, potrivit practicilor feudale apusene.

Aceeaşi semnificaţie trebuie dată şi faptului că Mihnea cel Rău (1508—1510), cînd trimite o scrisoare — nedatată — către sibieni, pune lîngă monograma domnească un sigiliu timbrat mic, rotund, care nu e al său, ci al părintelui său, Vlad Ţepeş, după cum rezultă din legenda slavă: † іѡ клад воивод матію бжію и грсподин <?> земли Ѹгро < † іѡ клад воивод милостію божію и господин земле Ѹгроклахиское = † Io Vlad voievod, din mila lui dumnezeu, şi domn al ţării Ungrovlahiei› [1].

Caz similar întîlnim la actul din 17 august 1511, dat de Vlad voievod braşovenilor, la care este atîrnat sigiliul mare al lui Radul cel Mare; precum şi la scrisoarea lui Vlad voievod către braşoveni, din 1535, care are sigiliul timbrat al lui Radul Paisie [2].

Doamnele şi fiii domneşti se îngropau, pare-se, cu inelele lor sigilare, dacă este să judecăm după faptul că în mormintele de la biserica Trei Ierarhi din Iaşi s-a găsit inelul sigilar al doamnei Todosca — soţia dintîi a lui Vasile Lupul voievod, precum şi inelul sigilar al fiului lor, Ioan voievod, fost o clipă pe scaunul domniei [3].

Del Chiaro înregistrează un zvon, după care Şerban Cantacuzino voievod l-ar fi chemat la patul de moarte pe Constantin Brîncoveanu — ruda sa — şi, încredinţîndu-i sigiliul său, l-ar fi îndemnat să ia asupra-şi sarcina domniei [4].

Această informaţie, chiar dacă ar fi adevărată, n-ar însemna decît un act personal al lui Şerban Cantacuzino voievod, iar nu un obicei al ţării, deoarece transmiterea sigiliului domnesc nu reprezintă, în nici un moment al istoriei noastre, şi transmiterea dreptului asupra domniei; această transmitere a sigiliului putea fi, cel mult, valabilă ca un obicei de transmitere a moştenirii propriu-zise către fiul primogenit, în familiile domneşti şi în familiile boiereşti, dar nu cunoaştem aplicarea lui la domnia însăşi.

Se pare însă că, la moartea unui domn în scaun, se practica un alt obicei, deosebit de interesant. Cu prilejul înmormîntării lui Alexandru Nicolae Suţu voievod, unul dintre puţinii domni ai Ţării Romîneşti morţi în scaun (ianuarie 1821), constatăm că se fac trei colive: una cu flori, a doua cu chipul domnului, iar a treia cu «marca ţării», adică purtînd deasupra reprezentarea emblemei din sigiliul ţării [5]. Pe lîngă aceasta, din cheltuielile făcute cu

---

[1] St. Nicolaescu, *Documente slavo-romîne cu privire la relaţiile Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*..., Bucureşti, 1905, p. 12; editorul adaugă: «Acelaşi lucru se observă şi la cele <scrisorile> din Braşov», dar nu dă altă precizare (*ibid.*, p. 12).

[2] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul al XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, p. LXVI, LXVII.

[3] C. Moisil, *Inele sigilare domneşti de aur*, loc cit., p. 214; inelul lui Ioan vodă Lupul poartă data: 1639 *(ibid)*.

[4] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzzioni della Valachia*..., Veneţia, 1718, p. 147: *Dicono anzi alcuni che nelle ultime ore di sua vita, lo chiamasse a se e che gli consegnasse il proprio sigillo, animandolo ad assumere dopo la sua morte le redini del principato.*

[5] Emil Vîrtosu, *1821 Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932, p. 4. Kreuchely, consulul prusian la Bucureşti, raportează şi el că cele trei colive aveau: una, chipul domnului,

înmormîntarea aflăm că s-au plătit « 75 taleri, pentru făcutul inelului de aur, pecetie mare, în care s-au săpat marca măriei sale lui vodă ». [1]

Aşadar, la îngroparea domnului, stema din sigiliul ţării figurează pe o colivă; iar pentru ca domnul să nu fie lipsit în mormînt de sigiliul inelar, simbol al puterii domneşti, i se face, *atunci*, un sigiliu inelar special, din aur. Este acesta un fapt izolat, întîmplător, provenit din cauză că de sigiliul obişnuit trebuia să se servească, în continuare, căimăcămia aşezată la 15 ianuarie 1821? Sau sigiliul inelar obişnuit urma să-l ia familia, a cărei şedere în ţară nu mai avea nici un rost? Sau era o practică obişnuită la moartea domnului? Această din urmă ipoteză ar explica în parte şi faptul că în mormîntul lui Radul voievod de la Argeş nu s-a găsit nici un inel sigilar, iar în mormîntul lui Bogdan cel Orb († 1517) s-a găsit un inel sigilar anepigraf, din aur şi piatră preţioasă, dar nu un inel sigilar domnesc obişnuit.

Neîndoios, dacă nu i se punea în mormînt, inelul sigilar al domnului mort revenea familiei şi nu cancelariei domneşti; mai ales că totdeauna era făcut din metal preţios: aur, argint, împodobit — uneori — şi cu pietre preţioase, în deosebi safir şi rubin. Inelul acesta sigilar mai putea servi şi drept izvod, adică model, fiului urmaş prezumptiv în domnie. Dar, în nici un caz, cancelaria domnească nu-şi putea formula nici o pretenţie, de nici un fel, asupra lui, deoarece proprietatea domnească se exercita şi asupra sigiliilor domneşti, deşi ele serveau, în primul rînd, la conducerea ţării. Observăm aceasta şi din faptul că, de pildă, în domnia lui Alexandru Suţu voievod (1819—1821), un sigiliu « pecete a lui Şerban vodă Cantacuzino, săpată în piatră de zanfir », se găsea la familia Cantacuzino din Moldova şi ajunge, întîmplător, iarăşi la Bucureşti [2]. Sau cînd, în 1840, se scot la licitaţie o serie de obiecte preţioase rămase de la doamna Smaranda Calimah, între ele se află şi « 3 peceţi de argint cu ţifra domnului Alexandru Calimah voevod..., 1 pecete de aur cu piatră roşie, asemnea cu ţifra domnului Calimah..., 1 pecete mare de aramă a domniei Moldovei, 1 pecete mare de argint a domniei Valahiei, 1 pecete mică de argint a domniei Moldovei » etc. [3]

Rezultă de aici că nu numai inelul sigilar, dar şi celelalte sigilii rămîneau în patrimoniul personal al domnului, chiar şi într-o epocă aşa de tîrzie.

Din acte, ca şi din cercetarea sigiliilor înseşi, constatăm că aproape toţi domnii folosesc mai multe tipare ale aceluiaşi sigiliu, indiferent dacă este vorba de sigiliul mare, mic sau inelar; uneori sînt vizibile mici deosebiri de la un tipar la altul; dar, în acest caz, nu sîntem prea bine lămuriţi dacă este vorba de pierderea sau deteriorarea unui tipar şi înlocuirea lui prin altul similar, sau numai de necesitatea de a avea mai multe tipare: pentru cancelaria domnească şi pentru uzul personal al domnului. Iar dacă unele tipare sigilare

---

a doua: *les armes de la Moldavie et de la Valachie*; şi a treia: *quelques arbres* şi că totul era *assez mal fait (Hurmuzaki*, X, p. 102).

Lamurim că prin stema Moldovei şi a Ţării Romîneşti trebuie să înţelegem stema unită a acestor două ţări, întrucît Alexandru Nicolae Suţul voievod domnise şi în Moldova şi în Ţara Romînească.

[1] Emil. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 6.

[2] Academia R.P.R., CCII 35.

[3] C. Moisil, *Licitaţie de sigilii domneşti*, în «Revista arhivelor», V, 2 Bucureşti, 1942, p. 209—212.

au fost totuşi pierdute în timpul domniei, nu se cunosc împrejurările şi nici pierderea însăşi nu este menţionată în vreun act, oficial sau particular.

Adăugăm la motivele confecţionării mai multor tipare sigilare similare şi rafinarea gustului artistic al domnului, ceea ce îl face, uneori, să-şi comande un sigiliu la relativ puţin timp după ce îşi mai făcuse un altul. Cunoaştem în acest sens scrisoarea lui Constantin Brîncoveanu voievod, prin care comanda, la 10 aprilie 1689, un sigiliu inelar la Braşov: scrisoarea de comandă este sigilată deasupra, la închidere, cu un sigiliu inelar purtînd data 1688, ceea ce arată că domnul avea încă sigiliul inelar făcut în anul precedent. Pentru noul sigiliu, domnul cere să fie întru totul la fel cu cel vechi, după care îi trimite « izvod », numai «să nevoiască să-l sape adînc, să nu-i fie săpătura în faţă », [1] deci vedem o deosebire de calitate artistică şi aceasta putea fi motivul unei noi comenzi sigilare.

Încă o dovadă că sigiliul domnesc era o proprietate personală a domnului şi că el nu se distruge nici la moartea domnului şi nici la încetarea unei domnii, o constituie şi faptul că, întîmplător, ni s-au păstrat cîteva tipare de sigilii domneşti: mari, mici şi inelare, dar fără ca vreunul din ele să poarte urme de distrugere intenţionată, şi anume:

1. Un tipar sigilar din fier, cositor şi plumb, al sigiliului mare al lui Alexandru cel Bun (1400—1432) [2].
2. Un tipar în alamă al sigiliului lui Aron vodă Tiranul (1591—1592, 1592—1595) [3].
3. Un tipar atribuit lui Radul de la Afumaţi (1522—1529) sau Radul Paisie voievod (1534—1545), găsit în Transilvania [4].
4. Un tipar al sigiliului mare al lui Pătraşcu cel Bun (1554—1555), găsit tot în Transilvania [5].
5. Un tipar în aur: inelul sigilar al lui Petru Cercel (1583—1585) sau Petru cel Tînăr (1559—1568) [6].
6. Un tipar al sigiliului mare al Divanului Cnejiei Moldovei, divan înfiinţat în timpul interregnului 1806—1812 [7].
7. Un tipar în alamă al sigiliului mare al lui Scarlat Al. Calimah voievod, numit domn al Moldovei în 1806 [8].

---

[1] Vezi, mai înainte, capitolul: *Făurirea tiparelor sigilare.*

[2] După comunicarea lui D. P. Bogdan.

[3] Arhivele statului, *Sigilii*, nr. 5995; sigiliu rotund (c. 3,8 cm), lucrat în alamă; în cîmp, bourul Moldovei, însoţit de soare şi lună; legenda, închisă în cercuri liniare şi scrisă îmbinat, este următoarea: † іѡ арон водь бж:ию мастию гпднь зема мѡлдавски < † іѡ Арон воевоДь бож:ію милостію господннь земле мѡлдавскон = † Io Aron voievod, din mila lui dumnezeu, domn ţării Moldovei >. Urechea de pe dosul rondelei sigilare se vede a fi fost în întregime pilită.

[4] Menţionat la I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. LI, LXV, ca fiind în păstrarea Academiei Romîne (1905). Acum se găseşte în tezaurul înapoiat de la Moscova.

[5] Menţionat la I. Bogdan, *op. cit.*, p. LI, LXVI, după E. Veress, *Izabella Királyné 1518—1569* [Regina Isabela 1518—1569], Budapesta, 1902, unde este şi reprodus.

[6] Achiziţionat în 1935, de la Stambul (vezi G. D. Florescu, *Un Inel domnesc din veacul al XVI-lea şi cîte-va consideraţii nouă cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, Bucureşti, 1940, p. 6).

[7] După cum menţionează V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie romînească*, <Bucureşti 1891>, p. 15, unde se arată că tiparul se găseşte la Academia R.P.R.

[8] Aflător la Arhivele statului, Iaşi, *Sigilii*, nr. 1266. Iată legenda acestui sigiliu: † нѡанȣ; скарлат: александрȣ: калимах: вв: кȣ мила лȣ дȣмнезъ: дѡмнȣ: а тоатн: църи молдавіеи: 1806 ~ [† Ioanu: Scarlat: Alecsandru: Calimah: voevod: cu mila lui dumnezău: domnu:

8. Un tipar în argint al sigiliului mare al lui Scarlat Al. Calimah voievod, numit domn al Moldovei în februarie 1821, dar care nu şi-a ocupat nici o clipă tronul, ajungîndu-l o moarte tragică la Boli (Asia Mică) [1].

9. Un tipar în argint: sigiliul mare al lui Grigorie Dim. Ghica voievod, domnul Ţării Romîneşti (1822—1828) [2].

Precum şi alte tipare sigilare, neînregistrate aici, din secolul al XVIII-lea, dar mai ales din secolul al XIX-lea.

În acest din urmă secol, sigiliul domnesc pare că devine, sub toate aspectele, în cea mai mare parte, şi sigiliul ţării. Începînd cu anul 1834, cancelaria domnească îşi însuşeşte definitiv şi rolul de păstrătoare a sigiliilor domneşti, chiar şi după ce domnul nu mai este pe tron. Aşa se explică faptul că ni s-au păstrat — în chip oficial — de Logofeţia dreptăţii (devenită, mai tîrziu, Ministerul justiţiei), cele mai multe din tiparele sigiliilor întrebuinţate de cîrmuitorii Ţării Romîneşti între 1834 şi 1859; precum şi cîteva tipare de sigilii moldoveneşti din aceeaşi epocă:

1. Un tipar al Divanului domnesc al Cnejiei Moldovei, din iunie 1830 [3].
2. Un tipar al sigiliului mare al lui Grigorie Al. Ghica, din 1849 [4].
3. Un alt tipar de la acelaşi domn, dar fără să poarte vreo dată [5].
4. Un tipar de la caimacamul Theodor Nicolae Balş, din 1856 [6].
5. Un tipar de la caimacamul Conachi Vogoride, din 1857 [7].

Dintre aceste din urmă tipare moldoveneşti, trei sînt anulate cu tăieturi transversale: două, trei sau patru tăieturi obţinute prin pilirea tiparului sigilar. Este vorba de cele două tipare sigilare ale lui Grigorie Al. Ghica voievod (1849) şi de tiparul sigilar al caimacamului Theodor Nicolae Balş (1856). Această distrugere a tiparelor sigilare, petrecută atît de tîrziu, arată nu continuarea unei tradiţii, ci anumite influenţe străine exercitate în acel moment asupra cancelariei domneşti a Moldovei.

Aşadar, în concluzie, putem afirma cu certitudine că tiparele sigilare: mari, mici şi inelare, nu se anulau la moartea domnului, sau la scoaterea lui din domnie, ci se păstrau, în primul rînd în familie. Uneori, se pare că sigiliul inelar propriu-zis, adică sigiliul secret (sau signetul) se îngropa cu posesorul lui: alteori, i se făcea unul special, cu care era îngropat [8].

Cînd, cum şi pentru ce motive — în afară de moartea titularului, sau de înlăturarea lui din domnie — un sigiliu domnesc era totuşi scos din folosinţa cancelariei domneşti? Pentru că era uzat? Pentru că a suferit vreun accident, care îl făcea impropriu? Pentru că se pierduse?

---

a toati: ţări Moldaviei: 1806 ⌐]. Observăm o greşeală în gravarea cuvîntului: DUMN <E> ZĂ <U>, gravat: DȢMHTZЂ < DUMNGZĂ >.

[1] Aflător la Arhivele statului, Iaşi.

[2] În colecţia dr. N. Vătămanu.

[3] Arhivele statului, Iaşi, *Sigilii*, nr. 1269.

[4] Loc. cit., nr. 1268.

[5] Loc. cit., nr. 1264.

[6] Loc. cit., nr. 1263.

[7] Loc. cit., nr. 1265.

[8] Semnalăm aici o ştire foarte curioasă: un izvor străin din mai 1676, afirmă că domnul se îngropa în Moldova cu « steagul ţării » (V. Mihordea, O *descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)*, Bucureşti, 1937, p. 28).

Aminteam mai înainte că nu cunoaștem mențiuni documentare despre pierderea sigiliului domnesc, nici în Moldova, nici în Țara Romînească. Și nici mențiuni despre pierderea altor feluri de sigilii. În schimb, merită o semnalare deosebită faptul că în documentele cancelariei regale ungare se face mențiune, între anii 1332 și 1364, despre pierderea unui sigiliu regal pe pămîntul țării noastre. Pierderea aceasta este legată de un moment însemnat al istoriei noastre: între 9 și 12 noiembrie 1330, invadatorul Carol Robert, rege al Ungariei, a fost învins de ostașii: țărani [1], slujitori și boieri, ai voievodului Basarab al Țării Romînești. Cu acest prilej, pe cîmpul de luptă a căzut și magistrul Andrei, prepozitul bisericii din Alba Regală și vicecancelar al curții, iar o dată cu el s-a pierdut și sigiliul mijlociu regal, al cărui păstrător era magistrul Andrei.

Întors în țară, regele a fost silit să facă un nou sigiliu, necesar pentru « confirmarea vechilor privilegii », amintind aceste întîmplări și în textul însuși al actelor de confirmare, sau în altfel de acte, pînă spre sfîrșitul domniei. Cea dintîi mărturie, într-un act din 2 noiembrie 1332, este deosebit de interesantă: « ... în anul domnului o mie trei sute treizeci, cînd am ajuns cu o parte a oastei noastre în Țara Romînească, spre a o cerceta, după ce am străbătut-o în liniște, la ieșirea noastră de acolo, Basarab, necredinciosul nostru din Țara Romînească, cu răutatea unei necredințe de mai înainte urzită, la adăpostul viclean al unei păci fățarnice, a năvălit plin de dușmănie asupra unei mici părți din oastea noastră, într-un loc crîngos și păduros, închis cu dese întărituri, și, în iureșul acestei năvale dușmane, maistrul Andrei prepozitul bisericii de Alba, vicecancelarul curții noastre,... și-a pierdut viața, precum și pecetea noastră. Iar noi am pus apoi să ni se facă o pecete nouă » [2].

Dintr-un alt act, din 3 iulie 1334, aflăm că sigiliul pierdut era cel mijlociu (*sigillum mediocre*): « pecetea noastră dinainte sau mijlocie, adică cea pe care s-a întîmplat de am pierdut-o în expediția noastră în Țara Romînească » [3].

În orice caz, pînă astăzi, nici locul luptei nu a fost identificat cu siguranță și nici sigiliulul pierdut de regele Carol Robert nu a mai fost regăsit [4].

Falsuri sigilare. Despre falsificarea propriu-zisă de sigilii domnești, în timpul orînduirii feudale, avem știri contemporane destul de vechi. Astfel, la 25 ianuarie 1472, Ștefan cel Mare întărește lui Șandro Tătăreanul satele Moimești, Sîrbi și Geamiri, așezate mai sus de Iași, adăugînd că Cernu, Romănel și Drăgoi să nu aibă « de aici înainte să mai pîrască și nici să nu mai pomenească de aceste sate mai sus scrise ... niciodată în veci, pentru că Cernu și Romănel și Drăgoi au pierdut cu privilegiile lor, deoarece au fost

---

[1] În cronica lui Petrus de Duisburg se arată lămurit că lupta a fost dusă, din partea romînilor, și de *rustici illius regionis* (semnalat la Emil Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert.* Extras din « Revista istorică », anul XXI (1935), nr. 7—9, Vălenii-de-Munte, 1935, p. 6).

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, București, 1954, p. 282—283; vezi și p. VI; vezi și *Hurmuzaki*, I, București, 1887, p. 623—624.

[3] *Ibidem*, p. 324; vezi și p. VI; alte mențiuni, din 4 și 22 noiembrie 1332, 13 iulie și 2 noiembrie 1335, 18 februarie și 3 aprilie 1336, 18 iunie 1338, *ibid.*, p. 284, 285, 355, 363, 367, 382, și 473; vezi și *Hurmuzaki*, I, p. 638—639; *ibid.*, I_2, p. 87, o mențiune din 1364, într-un act de la regele Ludovic cel Mare:. . *sub allio sigillo ipsius* <*Carol Robert*> *in partibus transalpinis casualiter deperdito.*

[4] Aceste lupte par să se fi dat la Căpățîneni (Argeș), lîngă castrul Poenari (cum arată V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș*, în « Bul. Com. Mon. Ist. », X—XVI, București, 1923, p. 15).

false şi le-am stricat »[1]. Neîndoios că aceste acte false au fost însoţite şi de sigilii false.

Totuşi, s-ar putea ca, cel puţin pînă prin secolul al XVI-lea, astfel de falsificări să nu se fi făcut decît foarte rar, mai ales dacă avem în vedere prevederile pravilei împărăteşti, cartea 60, titlul 41, 72: « Cel ce va face pecete plastì, sau cel ce o va săpa, să supune la vina plastografii. Iar de va pîrî pe altcineva, că i-au dat lui acea scrisoare plastì, şi-l va arăta, va fi slobod dă vină ».

Şi mai departe: « Cînd să va dovedi vina plastografii şi dă au cursu dintr-acea plastografie vre o mare stricăciune şi păcătuire, să i se tae capul. Iar dă nu să va fi făcut întocmai cum s-au zis, atunci să-l periorisească <adică să-l surghiunească> la un loc şi acolo să-ş petreacă viaţa cu închisoare ».

« Osînda plastografului este izgonirea la un loc dă unde să nu mai fie volnic a să strămuta şi averea lui să să prade ».

Aşa dar, pentru a înspăimînta pe falsificatori, pravila împărătească prevede la Bizanţ şi pedeapsa capitală pentru cei ce imită, contrafac sau întrebuinţează sigilii false. Aceeaşi pravilă împărătească este în uz şi în ţările noastre, astfel că aceeaşi pedeapsă îi aştepta şi aici pe falsificatorii de sigilii.

La începutul secolului al XIX-lea, pedeapsa este tot atît de grea în legiuirea lui Caragea: « Plastografi zicem celor ce fac scrisori mincinoase, sau de tot, sau în parte. De tot mincinoase scrisori sînt în cîte peceţile sau iscăliturile sînt mincinoase ». Aşa dar, contrafacerea şi a sigiliului reprezintă un fals total.

Şi mai departe: « În parte mincinoase sînt în cîte cuvîntul celor scrise, sau împreunarea slovelor, sau slovele, sau numerile, sau văleatul, sau luna, sau zioa, sînt drese sau rase, şi în locul lor scrise altele ».

Pedepsele sînt şi ele pe potriva falsului: « Cîţi fac iscălitura domnească, sau pecetea, să li să tae mîna; cîţi dreg cuvinte, ori slovniri, ori slove, ori numere, ori veleat, ori lună, ori zi, din scrisori domneşti, să să osîndească la ocnă în soroc de cinci ani ... Iară cîţi vor arăta cărţi mincinoase prin neştiinţă şi să va dovedi că nu le-au ştiut de mincinoase, aceia sînt nevinovaţi »[2]. Dispoziţiile acestea se abrogă prin condica penală din 1841 [3].

În sfîrşit, *Codul Criminal al Prinţipatului Moldaviei*, a cărui ediţie a patra apare la Iaşi în 1858, precizează următoarele: « Cel ce va preface act domnesc sau giudecătoresc, cum şi cel ce va face mincinoase iscălituri sau peceţi, unul ca acesta după împregiurările faptii să va pedepsi: adecă de va fi vinovatul din cii proşti, să va bate la poarta Curţii Gospod, cu toiage şi să va osîndi la groapa ocnei pentru un an de zile; iar de va fi din cii mai de ispravă, îmbrăcîndu-se în strae ţărăneşti, se va trimite la monastire pentru un an de zile ».

La acestea de mai sus, *Codul Criminal* adaugă şi o pedeapsă morală de viitor: înscrierea în cazierul judiciar: « Pentru aceşti mai sus arătaţi, pe lîngă celelalte să se scrie şi în condica şireţilor » [4].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A. XIV, XV, vol. I, p. 386: originalul la Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 265.

[2] *Legiuire a prea înălţatului şi prea pravoslavnicului domn şi oblăduitorul a toată Ungrovlahia Io Ioan Gheorghe Caragea voevod...*, Bucureşti, 1818, p. 85; vezi şi *Legiuirea Caragea*. Ediţie critică, Bucureşti, 1955, p. 144, 146 (Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris).

[3] *Legiuirea Caragea*, p. 235.

[4] *Codul Criminal a Prinţipatului Moldaviei*, Iaşi, ed. a IV-a, 1858, p. 69—70.

Cum vedem, contrafacerea actului și a sigiliului este asimilată unui fals total și pedepsită foarte grav în vechile legiuiri. În general însă, falsurile se descopereau tîrziu, cînd vîrsta sau situația falsificatorului făceau inoperante pedepsele prea grave. Vom da mai departe cîteva fapte culese din documentele noastre. Astfel, în legătură cu formele de falsuri sigilare, cunoaștem cazul, excepțional, cînd un act fals poartă sigiliul domnesc autentic, obținut prin folosirea frauduloasă a tiparului domnesc original. Acest aspect, deosebit de interesant, este amintit într-un hrisov dat de Mihnea voievod, domnul Țării Romînești, la 7 iulie 1586 (7094): « ... Iar dacă va avea și va scoate niște cărți de ocină, voi să cercetați și să adeveriți, cine va cunoaște scrisul lui Stoica logofăt din Merișani, căci a avut pecètea domnească la el și a pecetluit cu ea și multe cărți a făcut el și tot ședea în casa lui, și acele cărți, scrisoare a lui Stoica, nicăieri scrisoarea lui Stoica să nu se creadă, căci sînt cărți mincinoase și fără știrea noastră » [1].

Dar cazurile obișnuite sînt altele. Sigiliile atîrnate neputîndu-se schimba de la un act autentic la unul falsificat, se folosea uneori un pergament nescris dar sigilat, obținut de la cancelaria domnească, adică de la unul din grămăticii acestei cancelarii, pentru întocmirea dolosivă a unui act ce avea să fie scris chiar de destinatar. Cunoaștem în acest sens o foarte rară și prețioasă mărturie moldovenească din 1630—1631 (7139), care merită a fi reprodusă:

« † Adecă cu popa Pavel scriu și mărturisescu cu această scrisoaré me, cum au venit la mene Gheorghie Pângărăceanul și cu carte de la egumenul Nil și de la tot soborul și au adus un *uric pecetluit și nescris* și s-au acolisit de mene se-l scriu. Eu l-am crédzut că sămtu cuvântele lui dirépte și am scris.

« Deci după acee s-au oblicit acel uric că nu-i diréptu, ce am scris pre Braniște a Beserecanilor. Deci m-au adus înaintea logofătului celui maire și a tot svatul și m-au și predat și multe scrăbe de la mitropolitul am petrecut! Iară după ace au venit calugări de la Beserecani și de la Pangarați și am spus cu adevăr, înaintea mitropolitului lui Athanasie și înaintea Ghianghei logofătului celui mare și denaintea Lupului vornicului celui mare de Țara de Gios și înaintea Pătrașco Bașotă logofătului și înaintea <lui> Gheorghie Bașotă și înaintea lui Iurașco Bașotă și denaintea lui Dumitrașco Buhuș și înaintea lui Tăutului logofătului și Dumitrașco Solomon și a tot svatul dumisale lui vodă [2]. . .»

*

Un alt mijloc era raderea pergamentului « cu nești meșter<șu>guri diavolești »[3]: textul inițial al actului dispărea și deasupra se scria un alt text, atribuit aceluiași domn al cărui sigiliu autentic atîrna, astfel, la un act falsificat. Acesta este, de pildă, cazul unui act de la Ștefan cel Mare, purtînd data de 15 martie 1497 [4], act al cărui text a fost falsificat prin radere în seco-

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 240.

[2] Arhivele statului, *Mănăstirea Bisericani*, XIII/25; publicat cu slove chirilice la B. P. Hasdeu, *Archiva istorică*, I, București, 1865, p. 106; reprodus de aici la N. Iorga. *Anciens documents de droit roumain. Avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, II, Paris, București, 1931, p. 293—294.

[3] Dires cu « meșterșiuguri », spune un act din 1691 (Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenești*. . ., 1925, p. 13, 19).

[4] I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în « Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei », I, București, 1915 , p. 128—131, 157—160 și pl. 5; vezi și *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. II, p. 322.

lul al XVIII-lea. Sau un act datat 10 octombrie 1458 (6966), prin care Ștefan cel Mare întărește mănăstirii Bistrița vechea ei braniște. Actul este fals, sigiliul atîrnat este autentic, dar nu se poate distinge de la ce domn este[1]. Cunoaștem și o mărturie din 13 ianuarie 1631 (7139), privind o astfel de falsificare a unui alt act moldovenesc, mărturie pe care o reproducem:

« † Pîtrașco Bașotă bîv logofăt i Pătrașco Ciolpan biv jitnicear i Gheorghie Bașotă biv vistiarnic i Iurașco Bașotî biv dvornic i Buhuș biv vistearnic i Dumitru Șoldan biv stolnic.

«Dăm știre cu ceastă scrisoare a noastră și cu toată credința noastră, cumu au mărturisit înnaintea noastră diiaconul Bilîi ot trăg Schei, însuș cu gura sa, cumu, căndu au fost el ucinic la Niculai egumenul din mănăstire Bistriții, l-au învățat Niculai egumenul și cu nești călugări de acolo, de *au ras un uric cu nești meșter<șu>guri diiavolești*, de l-au ras pespre tot și l-au scris hiclean de la Pătru vodă cel Bătrăn, și au pus într-ănsul și hotarul mănăstiriei Beserecanilor.

« Și pentru căce s-au și mărturisitu de acestu uric hiclean, căci că s-au fost spăriiatu de moarte, dintr-o dzăcare ce au cădzut, de să va ivi cănduva acel uric, după viiața noastră, să să credză această mărturie a noastră, cum adevărat scriem.

Vleato 7139, ghenarie 13.

Pătrașco Bașotă logofăt biv. Az Pătrașco Ciolpan biv jitnicér
Az Ghiorghe Bașotă biv vistiiarnic. Az Iurașco Bașotă vornic biv.
† Insumi eu Biliu diiaconulŭ amu mărturisitŭ înaintea cestoru boîri, cumu-i scris mai sus »[2].

★

Falsificarea a înseși sigiliilor atîrnate este o metodă care prezintă multe greutăți și, pentru acest motiv, a fost folosită foarte rar. Cunoaștem totuși cîteva acte atribuite lui Ștefan cel Mare, purtînd datele: 28 mai[3], 25 septembrie[4], 26 octombrie 1470 (6978)[5]; toate trei poartă ca loc de emitere Suceava; altul din 9 martie 1479 (6987)[6] și un al cincilea, care pare să poarte data: 9 martie 1501 (7009)[7].

Pentru dovedirea acestor falsuri, care par a fi făcute în secolul al XVIII-lea, la constatările de ordin paleografic — privind felul scrierii — se adaugă constatările de ordin sigilografic, privind întipărirea sigilară — evident și

[1] Arhivele statului, *Fotografii*, IX/9.
[2] Loc. cit., *Mănăstirea Bisericani*, XII/35; publicat cu slove chirilice la B. P. Hasdeu, *Archiva istorică*, I, București, 1865, p. 71; reprodus de aici și la N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain. Avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, II, Paris, București, 1931, p. 292—293.
[3] Semnalat, discutat și publicat — text slav și traducere — la I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în « Buletinul Comisiei istorice a Romîniei », I, București, 1915, p. 131—136, 139—141; traducere publicată în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 425; actul la Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 245; sigiliul este ilizibil și, în parte, sfărîmat.
[4] Actul la Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 290.
[5] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 131—136, 141—144 și pl. 4; *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 426; actul la Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 244.
[6] Actul la Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 194; publicat în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. II, p. 316.
[7] Arhivele statului, *Peceți*, nr. 247.

primitiv contrafăcută, avînd şi capul de bour prea mare, grosolan lucrat, aşezat în alt cadru decît cel obişnuit şi lipsit de ornamentica atît de caracteristică şi cunoscută, aflată între scut, cadru şi cercul liniar interior al legendei; legenda însăşi, confuză şi foarte greu cetibilă [1]. În sfîrşit, emisfera protectoare este lucrată nu din ceară naturală, ci dintr-o substanţă răşinoasă cu aspect foarte sticlos; iar şnurul cu legăturile lui, primitiv împletit şi stîngaci legat de act. Constatările acestea sigilografice definitivează concluzia că actele amintite sînt falsuri integrale, grosolane şi tîrzii.

Rar de tot, falsificarea formulei de sigilare a unui act revelează însăşi existenţa falsului. Astfel, un act din noiembrie 1477 (6986), emis la Tîrgovişte, de Vlad voievod, are o formulă cu totul deosebită pentru anunţarea validării prin sigiliu: « Pentru voinţa noastră şi întăritură, am ordonat credinciosului nostru pisaru Ceucuţ a scrie această carte şi a pune pecete noastră ».

Actul acesta, păstrat în traducere romînească, a fost considerat drept un fals datînd de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, pentru lipsa de corespondenţă a datei şi a sfatului domnesc, care nu corespund nici cu domnul, nici cu data [2].

La aceste argumente trebuie să mai adăugăm încă unul, în legătură cu sigilarea. Anume, prezenţa unei formule de validare prin sigiliu la un act muntean din secolul al XV-lea înseamnă, prin ea însăşi, o dovadă a falsului, deoarece actele muntene interne sînt lipsite în general de acest fel de formulă, de obicei sigiliul nefiind anunţat, în nici un fel. Folosirea unei astfel de formule arată că falsul s-a făcut în Moldova, sau luîndu-se drept model un act moldovenesc, deoarece în diplomatica moldovenească formula de validare prin sigiliu există de totdeauna.

Cazurile arătate mai sus privesc falsificarea sigiliilor atîrnate şi ele n-au putut fi decît relativ reduse, pentru motivele arătate mai înainte. Falsurile petrecîndu-se mai mult în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, falsificatorii au avut în vedere în primul rînd contrafacerea sigiliilor timbrate, pe care le cunoaşteau mai de aproape, mai bine. În cele mai multe cazuri s-a practicat metoda falsificării parţiale, prin desprinderea unor sigilii timbrate de la acte originale şi punerea lor la actele false sau — foarte des — chiar la acte originale, care prezentau un interes deosebit pentru beneficiar, dar care, pierzîndu-li-se sigiliul, erau, prin aceasta, — cum vom vedea — ameninţate a-şi pierde valoarea lor probatorie. În acest fel se procedează numai cu sigiliile timbrate mobile, deoarece acestea se desfac cu foarte multă înlesnire de pe acte, din cauza slabei aderenţe a cerii la pergament sau la hîrtie şi sfîrşesc prin a se strica sau a se pierde. Pentru acelaşi motiv, sigiliile străine care se adaugă acestor acte — rămase, altfel, fără sigilii — sînt, în general, tot sigilii timbrate desprinse de la alte acte, emise de cele mai multe ori de alţi domni. Acest fel de fals parţial l-am mai putea numi şi fals formal, fiind lipsit de intenţia dolosivă propriu-zisă.

Cel mai vechi act, la care întîlnim un sigiliu timbrat al unui alt domn decît emitentul, este actul dat de Radul cel Mare la 26 iunie 1498, act la

[1] Gîndindu-se, desigur, la acest fel de sigilii falsificate, N. Iorga a scris: *Des sceaux brouillés, présentant des lignes entortillées* (*Notes de diplomatique roumaine*, Bucureşti, 1930, p. 5, în Académie Roumaine, « Bulletin de la Section Historique »).

[2] *Documente privind istoria Rominiei*, B, XIII, XIV, XV, p. 280.

care se găseşte un timbru sigilar de la un alt Radul voievod[1]. În diplomatica Ţării Romîneşti a secolelor al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea, găsim mai mult de 40 de acte — un număr impresionant — care posedă, astăzi, un alt sigiliu timbrat decît al emitentului[2]. În cea mai mare parte, aceste acte sînt prevăzute cu sigiliul timbrat al unui domn posterior emitentului, şi numai cîteva poartă sigiliul unui domn anterior emitentului. Faptul că nu se cunoaşte o cît de neînsemnată menţiune documentară privind înlocuirea oficială la acte a vechilor sigilii timbrate pierdute, prin altele ale altor domni; faptul că sigiliul nou adăugat poartă numele unui domn care corespunde — de multe ori — cu numele emitentului iniţial al actului, ca de pildă Radul voievod, Petru voievod; faptul — amintit — că există şi acte la care sigiliul pierdut a fost înlocuit prin sigiliul unui domn anterior emitentului: acestea toate constituie tot atîtea dovezi care ne arată că în general nu ne găsim în faţa unei acţiuni oficiale tacite de regarantare sau autentificare a unor acte întîmplător deficiente, acţiune întreprinsă de cancelaria unui domn posterior emitentului[3]; ci ne aflăm de cele mai multe ori în faţa unei acţiuni unilaterale şi nemărturisite a posesorilor acestor acte autentice: mănăstiri sau particulari, acţiune prin care aceştia, în locul unui sigiliu original pierdut, au pus la act, în mod subreptice, un alt sigiliu timbrat — tot original, desfăcut de la un alt act autentic, sau obţinut în chip ilicit de la cancelaria domnească, şi aceasta în scopul de a asigura valabilitatea actelor, de o importanţă deosebită pentru posesorii lor. Observăm de asemenea că numai unele, puţine, din aceste acte sînt acte false[4].

Această schimbare de sigilii a fost uşurată şi de faptul că, foarte des, sigiliul domnesc timbrat are timbrul cusut de act, de jur împrejur, cu un fir de mătase divers colorată — de cele mai multe ori roşu — astfel că aceste două operaţii: desfacerea sigiliului de la actul original şi ataşarea lui la alt act se pot face fără nici o greutate şi, mai ales, fără primejdie de prejudiciu material pentru sigiliul astfel transportat.

Credem că falsificarea unui hrisov de la Gavril Moghilă voievod, domnul Ţării Romîneşti, scris în limba romînă şi purtînd data: 27 aprilie 1619 (7127).

---

[1] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 112; vezi şi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 254.

[2] Vezi şi I.-R. Mircea, *Catalogul documentelor Ţării Romîneşti 1369—1600*... Bucureşti, 1947, nr. 124, 146, 162, 172, 176, 211, 263, 269, 284, 332, 368, 372, 443, 473, 528, 599, 639, 662, 739, 778, 786, 928, 969, 975, 1196, 1251, 1273, 1283, 1287, 1289, 1309, 1394, 1400, 1417, 1487, 1576, 1610, 1629, 1697 (?), 1710, 1721, 1734, 1745, 1774.

[3] Cum pare că este cazul cu actul nedatat, dat mănăstirii Vişina de la Athos, de către Neagoe Basarab. Prevazut la început cu plicatură şi sigiliu atîrnat cu şnur legat în cruce, sigiliul atîrnat s-a pierdut şi, pentru garantarea autenticităţii actului, i s-a adăugat, între cele două părţi ale monogramei domneşti, un sigiliu timbrat de la un Vlad voievod (Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 192; textul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 92).

În acelaşi sens semnalăm actul pe pergament dat de Mircea cel Bătrîn, la 27 iunie 1387, căruia, după pierderea sigiliului atîrnat, i s-a făcut o copie slavă, pe hîrtie, cu valoare de duplicat, copie întărită cu sigiliul timbrat al domnului emitent al duplicatului, probabil Radul cel Frumos, cosîndu-i-se timbrul la act cu un fir de mătase roşie (Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 4; facsimil al actului original şi al duplicatului în « Revista arhivelor », III_2, nr. 8 (1939), pl. I, II; textul în *Documente privind istoria Romîniei*, XIII, XIV, XV, p. 40).

[4] Cum sînt de pildă trei acte atribuite lui Mihai Viteazul (din 7 iulie şi 7 octombrie 1594 şi 8 iulie 1596), dar prevăzute cu sigilii timbrate de la Mihnea voievod (Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 1538, 1550, 1582); şi desigur şi altele în aceeaşi situaţie.

priveşte nu numai falsificarea propriu-zisă a actului, ci și adăugarea unui sigiliu timbrat autentic la un act falsificat, sigiliu care astăzi lipsește de la actul amintit. Falsul este făcut de un anume Ion, a cărui mărturie din 31 octombrie 1713 o reproducem aici:

« † Aci, la Braşov, veni Necolae monah, cu scrisoarea părintelui egumenului de la sfănta mănăstire de la Vale, scriindu-mi cum au luat de la măriia sa vodă un portar şi 24 de boieri, ca să aleagă şi să hotărască moşiile mănăstirii, scriindu-mi şi mie pentru răndul Hărteştilor, ça ce voi şti să mărturisescu.

« La aceia ce ştiu, în adevăr şi în dreptate gata am fost a le mărturisi. Cum cât copilăriia mea au fost, aşa ştiu că totu răposaţii egumeni de la Mănăstirea den Vale au stăpînit satul Hărteştii, cu toată moşiia, peste tot hotarul şi cu rumănii. Şi ştiu că era să rămăe casele de acolea, după mortea jupănései vistierései, sfintei mănăstiri de la Vale; cum și cărţile de i se făcuse, de milă, de la toţi petrecuţii domni, aşa scriia. Nu ştiu cum au fost danie, satul Hărteştii, slăvitului domnu Io Şerbanu voi<vo>d, precum să va vedea zapisul ce iaste făcut încă când au fostu măriia sa Şerban vodă vel spătar; care eu nu ştiu, fost-am născutu atunce? Şi cu acel zapis și cu putérea, tot era să să ia Hărteştii, căce și mărturii au adus, în zile<le> răposatului Duca vodă, den Că · m`pulungu, pre egumenul Gavril (dumnezeu să-l pomenească !), de au mai întărit zapisul de la jupăneasa vistireasa, precum ştiu toţi şi era să să [să] dea schimbu sfintei mănăstiri de la Vale, moşie pentru moşie, dară nu s-au dat, ce aşa au rămas. Ce nu iaste cu dreptul !

« Iar pentru un zapis, ce să scrie a fi al răposatului popei Savei, ce au fostu egumen, cum scrie de învechite lucruri și de schimbul moşii Piscanilor, nimică să nu să crează; cum şi un hrisov al lui Gavriil vodă, cum arată. Zise omeneşti auzind prostă și neso co›tită copilăriia mea, zapisul, hrisovul, eu l<e>-am făcut şi le am dus de le am dat la măriia sa Şerban vodă, căndu era mazil den boerie ce era mai nainte, vel logăfăt. Măriia sa, de au luat domniia, au luat şi satul Hărteştii şi puţiné vréme den domnie l-aau închinat sfintei mănăstiri Cotrăcenii. Pre atăta ştiu şi mărturisescu.

« Copilăriia mea au fost păru <prea> prostă. Ce cu plecăciune mă rog să aibu ertăciune, că eu n-am închinat Hărteştii: nice lui vodă, nice mănăstirii, eu danie n-am făcut, fără ce scriu mai sus, acel zapis şi acel hrisov, eu l<e>-am făcut. Ce să poate socoti și luminatul divan, că, și fără de acélé, măriia sa răposatul Şerban vodă tot lua Hărteştii, cu acel zapis de danie. Dară cu dreptul mărturisescu că iaste moşia mănăstirii den Vale, și cine, cum au făcut, de s-au închinat acea moşie, eu nu ştiu. De pe atunce, aceste ce ştiu, mărturisescu.

Octombrie 31 dni, leat 7222.

Plecat şi slugă la toţi,

Ion ». [1]

---

[1] Arhivele statului, *Mănăstirea Valea*, IV/13; *ibidem*, IV/3, rezumat după scrisoarea de mărturisire a lui Ioan către domn, din 5 ianuarie 1714: « lucru copilărescu, măcar că cu învăţătură au fost, de la cine de mult mort iaste ».

Hrisovul lui Gavril Moghila voievod, despre a cărui falsificare se vorbeşte mai sus, se păstrează la un loc cu acestă mărturie, dar este « spart » adică sfîşiat în divan [1].

Detaşarea unui sigiliu timbrat mobil se poate face foarte uşor, folosindu-se — în cazuri mai delicate — un fir de păr de cal muiat în ulei de terebentină [2]. Această detaşare este înlesnită, cum am văzut, şi de faptul că timbrul acestui sigiliu, atunci cînd există, se coase — încă de la început — de act. Dar întîlnim cazuri cînd la un act falsificat se ataşează, prin lipire, chiar şi un sigiliu domnesc aplicat. La un astfel de fals, pentru a masca această prea vizibilă operaţie, precum şi diferenţa de colorit a celor două hîrtii, falsificatorul a adăugat de jur împrejurul sigiliului, la locul lipiturii, cîteva fire subţiri din scamă de bumbac [3], fără să ţină seama, adică fără să ştie că această scamă de bumbac se foloseşte numai la sigiliile timbrate, pusă cu totul deasupra lor, nu numai de jur împrejur, şi numai la acele sigilii timbrate la care constatăm că nu a existat iniţial şi un timbru mobil al sigiliului.

Cazuri de acest fel de falsificări de sigilii aplicate, tăiate de la acte autentice şi lipite la acte falsificate, sînt descoperite la începutul secolului al XIX-lea. Este vorba de acte de postelnicei, «cu peceţi lipite, sau luate prin milociri viclene şi cu înşelăciuni», în 1802, de I. Facca, pe care pedeapsa îl ajunge la 6 mai 1803, cînd este dovedit ca «tăind cu foarfecele peceţi de la alte porunci domneşti şi lipindu-le cu meşteşug la alte cărţi mincinoase» [4]. La 14 aprilie 1804, Constantin Ipsilante voievod, domnul Ţării Romîneşti, porunceşte marelui armaş să ridice şi să trimită în judecata « Departamentului de Criminalion » pe doi « plastografi de sineturi », care « tăind şi ridicând din unele cărţi şi porunci ale domniei mele. . . . peceţile noastre», le-au lipit « cu meşteşug în cărţi mincinoase şi scrise dă dînşii despre partea domniei mele, le-au închipuit de adăvărate, dându-le la mâinile unora şi altora, drept privileghiuri dă postelnicei ». În continuare, domnul porunceşte judecătorilor de la Criminalion: « să cercetaţi în pravilă, ce pedeapsă li să cuvine la o faptă ca aceasta şi să faceţi domniei mele anafora » [5].

---

[1] Arhivele statului, *Mănăstirea Valea*, IV/1: hrisovul pe pergament de la Gavril Moghilă voievod, scris în limba romînă, la 27 aprilie 1619 (7127).

Toată desfăşurarea pricinei se află desluşită în hrisovul lui Ghica vodă, din 5 septembrie 1735 (*ibid.*, IV/16).

[2] H. Grotefend, *Ueber Sphragistik. Beiträge zum Aufbau der Urkundenwissenschaft*, Breslau, 1875, p. 48.

[3] Arhivele statului Iaşi, *doc.* 174/15; actul, scris în limba romînă, este emis de Ştefan voievod, domnul Moldovei, la 1617 (7125), martie 20; falsul este vizibil nu numai după sigiliu, dar şi după scris şi hîrtie.

[4] V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, XI (Seria 1800—1834, tom. IV), Bucureşti, 1900, p. 196—197, 482.

[5] Iată în întregime această poruncă domnească: « Io Costandin Alexandru Ipsilant voevod. Fiindcă Mihail Călăfăteanu şi Iorgu postelnicul s-au cutezat a se face plastografi de sineturi şi cărţi domneşti, chiar ale noastre; carii tăind şi rădicând din unele cărţi — porunci ale domniei mele — peceţile noastre şi lipindu-le cu meşteşug în cărţi mincinoase şi scrise de dânşii despre partea domniei mele, le-au închipuit de adăvărate, dându-le la mânile unora şi altora, drept privileghiuri de postelnicei». A căror faptă dovedind-o şi nemaiputând nici ei tăgădui, poruncim dumitale, Vel Armaş, ca pre amândoi să-i rădici şi să-i scoţi la Departamentul de Criminalion.

Cărţile de postelnicei reprezentau un privilegiu, adică mijlocul legal de a nu plăti birurile. De aceea, pentru a curma aceste falsuri, domnul hotărăşte ca aceste cărţi «nu numai să se pecetluiască de domnia mea, ci să se întărească cu însuşi domneasca noastră iscălitură»[1], adică — diplomatic vorbind — cărţile amintite să fie ridicate pe treapta actelor mai importante.

Cum se deosebea, în trecut, un sigiliu fals de unul autentic?

În general, nu cunoaştem în amănunt observaţiile care duceau la concluzia că un sigiliu era fals. În relatarea judecăţilor din divan, cînd se « spărgeau » unele acte dovedite ca « mincinoase » sau « răsuflate », nu se arată decît foarte rar şi foarte sumar felul în care se dovedise falsificarea sigiliului, întrucît toată atenţia cercetării era îndreptată asupra actelor înseşi, iar dovedirea falsificării lor aducea în continuare şi considerarea sigiliilor respective drept false. Se spunea, uneori, ca de pildă într-un act dat de Alexandru voievod, domnul Ţării Romîneşti, la 23 decembrie 1616 (7125), că este « făcută această carte cu amăgire şi cu o pecete rea »[2]. Dar observaţiile de amănunt, adică observaţiile care să aibă în vedere ceara, legenda, stema sau emblema şi şnurul (la cele atîrnate), sau timbrul (la cele timbrate), lipsesc.

Totuşi, cunoaştem şi unele împrejurări cînd se arată şi cauzele pentru care un sigiliu trebuia considerat drept fals. Astfel, la 10 octombrie 1641, în întîmpinarea pe care locuitorii oraşului Bistriţa (Năsăud) o fac împotriva dornenilor şi a cîmpulungenilor, în legătură cu încălcarea hotarului de către cei din urmă, bistriţenii expun temeiurile constatate de ei, privind neautenticitatea unui act moldovenesc invocat de cei din urmă: « . . . Care carte ne-au arătat, a mănăstirei, a Moldoviţeei, lăcuitorii, acea carte nu poate hi de credinţă a birui munţii carii simtu scris în cartea lor, pentru aceasta că măria sa Alexandru voievodŭ, carele au fost domnŭ atunci ţărăei Moldoveei, s-au asçultat de craiul ungurescŭ şi are hi fost trebuindu a-l înnoi uricul acela înnaintea craiului ungurescŭ, domnul Moldoveei; iară fără de-nnoitul, nu poate hi să aibă puteare sau tărie acea carte a lui Alexandru vodă: că acea dare n-au dat din hotarul ţărăei lui, ce au dat din hotarul altii ţări ».

În continuare, bistriţenii arată şi motivele pentru care sigiliul acelui act domnesc nu este autentic: « . . . acesta uric dere hi să fie bun, nu stî pecetea pe loc, iaste slab şi fîrî puteare; vedem că poartă peceatea lîngă dinsu, dzicîndu aşea: că-i peceatea aceştii carte. Putearea-re şi hi, şi acela nu-i stă<tă>toriu, pentrucă, de ări hi ruptu ei peceatea, jos, dinn acea să veade că nu poate hi stătîtor pre loc: pentru acea s-au ruptu peceatea, să n-aibă nice într-înşii credinţă, nici să aibî viaţî cu dînsul într-înşii. Că, de ne-ărî arunca şi aceasta înrainte: să hie ruptu de vrîjmaşii lor, nu poate hi nice aceaia, pentru aceasta că vrîjmaşii sau l-arî hi luat de tot, sau nice peceatea n-arî hi lăsat acolo: pentru ceea încă nu poate hi bună acea carte »[3].

« Pentru care poruncim dumneavoastră, judecătorilor depertamentului, ca să cercetaţi în pravilă, ce pedeapsă li se cuvine la o faptă ca aceasta şi să faceţi domniei mele anafora.

« *Tolico pisah gospodstvo mi* [Atît am scris domnia mea] ». 1804, aprilie 14. (Arhivele statului *ms.* 49 (condică domnească), f. 161 v; publicat şi la V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, VIII (t. I al seriei 1800—1821), Bucureşti, 1897, p. 553—554).

[1] V. A. Urechia, *Istoria Romînilor*, XI (Seria 1880—1834 tom. IV), Bucureşti, 1900, p. 196.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. III, p. 72.

[3] *Hurmuzaki*, XV_2, Bucureşti, 1913, p. 108.

Mai tîrziu și cu alt prilej, Divanul Moldovei, în martie 1821, după « practicaoa » iscălită de vel vornic Nicolae Dimachi, se rostește asupra unei hîrtii « chip de ispisoc de la domnul Ștefan voievod, sîrbesc, fără pecete, fără protocolituri, rupt, stricat și lip<s>it cu rîndurile strîmbe ». În încheiere: « Divanul încă o așa hîrtie *fără pecete domniască*, fără protocolitură, lipit și cu literile strîmbe, nici poate a o primi și rămîne răsuflată »[1].

Iar în 1837, paharnicul Ioniță Sion arată Divanului Domnesc al Moldovei temeiurile pentru care niște cărți domnești, în legătură cu un proces susținut împotriva lui, sînt false; între aceste temeiuri stă și « puniria peceții », care « ar da dovadă că ar fi cu vre un fel de meșterșugire ». Iată întîmpinarea în care se cuprind aceste observații și altele:

« Cătră cinstit Divanul Domnesc, paharnicul Ioniță Sion.

« Cinstitul Divan îndestul s-au pliroforisit, din documenturili înfățișate în giudecata cu svinției sa arh. Chiril, că pentru că au fost plastografisite, precum aceste s-au dovedit în presustvia sa, m-au învăluit atîța ani, pricinuindu-mi simțitoare dărămări stării. Acum, din aceleș hîrtii să mai găsăsc doî cărți gospod, în cari să prepuni a fi plastografi, neavînd asămănări pecețile domnești din aceste cu alte cărți de la aceiaș domni, cunoscîndu-se și hărtia a fi noî.

« Și pentru ca nu cumva, după vremi, să-mi facă niscaiva învăluiri cu mijlociria acestor cărți, rog pe cinstitul Divan ca să binevoiască a faci luari aminte acestor hărtii, adică cartia domnului Grigore Ioan, cu veliat 1767, mai 20: hărtia să vedi noî și pecetia domniască, deși are velet în ia: 1761, nu are nice cum asămănare cu alte doî peceți <ale> acestuiaș domn, tot acestaș velet 1761 avînd; precum și puniria peceții ar da dovadă că ar fi cu vre un fel de meșterșugire; asămine și cartia domnului Grigore Alecsandru, din let 1767, septemvrie 20: să vedi și hărtiia noî și pecetia nepotrivită cu acia din 1775 < a > acestuiaș domn; pe lîngă aceasta, apoi nici era acest domn la acel anu, ce domnul Grigore Ioan Calimah.

« Și de luare aminte ce li va face Domnescul Divan, plecat rog ca să binevoiască a închiia hotărîre sa.

Ioniță Sion paharnic.

*

1837, dechemvrie 2, Iași »[2].

Întîlnim însă și o altă formulă de fals. Un act transvers emis în limba romînă în Iași, la 4 aprilie 1656 (7164), prin care Gheorghe Ștefan voievod întărește vornicului Istratie Dabija stăpînirea peste moșia Șchiopeni (ținutul Adjudului), are un sigiliu atîrnat mare (8,5 cm), cu legenda următoare: † печать iw алеѯандрѣ воеводы господарь земли молдавскои [† Sigiliul lui Io Alexandru voevod, domnul țării Moldovei].

În cîmp, într-un cadru sexlobat, capul de bour. Emisfera protectoare are toate caracteristicile de autenticitate și este atîrnată la act cu un șnur împletit din două ițe: roșu și galben, legat de o plicatură modelată, specifică actelor Țării Romînești din secolul al XVII-lea (îndeosebi epoca brîncovenească) și actelor Moldovei și ale Țării Romînești din secolul al XVIII-lea. În ceea ce privește conținutul actului, observăm că se arată foarte pe larg hotarele

[1] Arhivele statului Iași, *pach.* 450, f. 168, 174.
[2] Loc. cit., *doc.*, 471 30.

moșiei Șchiopenilor, așa cum de obicei se arată în actele secolului al XVIII-lea, iar scrisul seamănă cu scrisul cancelariei domneşti din Moldova de pe la mijlocul aceluiași secol al XVIII-lea. Mai observăm că întipărirea sigilară este intenționat deteriorată la emblemă (capul de bour) şi la legendă (cuvîntul алеѯандрѣ are literele de la mijloc răzuite)[1]. Deoarece nu se observă nici o urmă de desfacere a şnurului, trebuie să admitem una din ipotezele:

a. că s-a falsificat actul, în secolul al XVIII-lea și i s-a pus un sigiliu de la un domn anterior, al cărui tipar sigilar a fost folosit dolosiv;

b. că actul vechi a fost șters sau răzuit şi deasupra s-a scris un alt text; această din urmă ipoteză ni se pare cea mai probabilă, mai ales că avem precedente în acelaşi sens [2].

*

Lipsa sigiliului aduce după sine contestarea valabilității și autenticității unui act domnesc?

Pentru epoca mai veche din trecutul Moldovei și al Țării Romînești, cînd actele solemne ieșite din cancelaria domnească erau prevăzute cu sigilii atîrnate, constatăm, astăzi, că o foarte mare parte din actele domnești păstrate sînt lipsite de sigiliul atîrnat respectiv, fie pentru că acesta s-a spart și s-a pierdut prin fărămițare, fie pentru că a fost rupt intenționat, astfel că, astăzi, de actul scris pe pergament mai atîrnă încă numai o parte din șnurul de mătase original sau, alteori, nu se mai vede decît urma găurilor prin care trecea şnurul. Alteori, sigiliul a fost smuls cu atîta violență încît a dus cu sine și o bună bucată din pergamentul actului. Astfel, aproape toate actele păstrate de la Mircea cel Bătrîn, la Arhivele statului şi la Academia R.P.R., au, astăzi, sigiliul atîrnat lipsă. Și totuși, numai pentru o astfel de lipsă, nici unui act vechi nu numai că nu i se contestă autenticitatea, dar lipsa sigiliului nu lasă loc nici unei umbre de îndoială, deoarece critica internă şi externă are, astăzi, multiple mijloace pentru a dovedi autenticitatea sau neautenticitatea unui act vechi.

În trecut, lipsa unei cronologii precise și sigure a domnilor; lipsa unei arhive a țării, pentru comparația cu actele originale, îngreuiau practicarea criticii de autenticitate şi-i puneau la îndemînă numai argumente insuficiente, neconcludente, astfel că, uneori, și acte autentice erau declarate drept false. De aceea, cînd era vorba de acte și situații apropiate în timp, critica veche de autenticitate recurgea în mare măsură la dovedirea cu martori. Așa proceda, în primul rînd, Sfatul Domnesc, și în Moldova și în Țara Romînească.

Un act de la Mihai Viteazul, dat în București, la 4 ianuarie 1594, arată limpede că lipsa sigiliilor atîrnate la două acte: unul de la Mircea cel Bătrîn (din 1387, iunie 27), iar al doilea de la Radul cel Frumos (din 1464, iulie 10), ridică problema autenticității acelor două acte domneşti [3]. Dăm pasajele caracteristice din hrisovul lui Mihai Viteazul: « Pentru că a venit egumenul Serghie şi cu toți călugării de la sfînta mănăstire Tismana . . . înaintea domniei mele şi așa au spus și au mărturisit, înaintea domniei mele, că au trimis un călugăr de la sfînta mănăstire, cu amîndouă acele hrisoave de dinainte vreme, înaintea lui Alexandru voevod, fiul lui Bogdan voevod,

[1] Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 258.

[2] Actele atribuite lui Ștefan cel Mare, datate: 10 octombrie 1458 și 15 martie 1497. Vezi și la Arhivele statului, *Peceți*, nr. 152.

[3] Actele semnalate și la D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*..., București, 1938, p. 37, n. 2.

pentru o pîră. Astfel, în acel drum, nişte oameni răufăcători tîlhari, ei l-au întîlnit pe acel călugăr, de l-au prins şi l-au chinuit şi l-au despuiat şi i-au luat atunci amîndouă peceţile de la amîndouă hrisoavele ».

Domnul şi cu boierii divanului cercetează dacă cele de mai sus sînt adevărate: « Astfel, la aceasta, domnia mea am cercetat şi am judecat, după dreptate şi după legea lui dumnezeu şi cu toţi cinstiţii dregători din divanul domniei mele. Şi am cetit domnia mea amîndouă hrisoavele şi am văzut domnia mea şi am aflat că s-au rupt acele peceţi de pe amîndouă acele hrisoave, de către acei oameni făcători de rele şi tîlhari. Şi încă sînt vechi şi bătrîne şi pătate ».

Cercetarea arătată mai sus reprezintă procedura clasică a orînduirii feudale, la noi, ca şi în apusul Europei, pentru verificarea autenticităţii actelor rămase fără sigiliu [1].

Rezultatul cercetării făcute de Sfatul domnesc duce la garantarea pentru viitor a autenticităţii dovedite a celor două acte: « Astfel, de vreme ce am văzut domnia mea, aşa, iar domnia mea am înnoit şi am întărit, ca să le fie credinţă şi mărturie lor, amîndouă hrisoavele »[2].

Folosirea ca argument — pentru garantarea autenticităţii — a episodului cu ruperea sigiliilor de la două acte de către tîlhari constituie o dovadă peremptorie că prezenţa sigiliului la un act îi conferea acestuia toate garanţiile de autenticitate, iar lipsa lui reprezenta aproape garanţiile contrarii, sau, în orice caz, dădea mult de bănuit. De aceea, chiar dacă actul de mai sus al lui Mihai Viteazul poate fi dovedit ca fiind un fals făcut la cîtva timp după moartea voievodului, aceasta arată şi mai limpede că, în acel timp, un act domnesc autentic, căruia îi lipsea sigiliul, putea fi considerat drept un act lipsit de autenticitate şi că, pentru a i se reda această dovadă de autenticitate, cei direct interesaţi nu şovăiau în a-şi alege mijloacele, recurgînd chiar şi la întocmirea de acte cu adevărat false[3].

Sigiliul singur ajunge aproape să aibă valoare probatorie, chiar lipsind actul la care a fost atîrnat. Astfel, un act slav din 5 noiembrie 1678/7186, de la Antonie Ruset voievod, aminteşte de un uric vechi «îngropat în pămînt cînd s-au ridicat, cu oşti ungureşti şi cu oşti munteneşti, Gheorghe vel logofătul asupra lui Vasilie voievod domn al ţării Moldoviei... putrezind şi prăpădindu-se acel uric, numai pecetea au rămas şi au arătat-o înaintea noastră». La aceasta domnul, « văzînd mare a lor jăluire şi atîtea mărturii încredinţate » întăreşte jăluitorului stăpînirea peste satul al cărui proprietar se arăta a fi [4].

Pentru a nu lipsi un act de garanţia de autenticitate conferită de prezenţa sigiliului, cînd acesta se pierdea dintr-o cauză oarecare — i se adăuga — în chip ilicit — un altul, mai mult sau mai puţin asemănător, dar, neîndoios, un sigiliu original. Astfel, salvconductul dat lui Mihul logofăt de către regele Cazimir al Poloniei, la 4 aprilie 1456 în Cracovia, nu poartă astăzi sigiliul regelui, ci sigiliul lui Ştefăniţă vodă [5], cu o legătură vizibil neaparţinînd actului.

---

[1] J. Roman, *Manuel de sigillographie française*, Paris, 1912, p. 4.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 96.

[3] Pentru lipsa de autenticitate a acestui act, vezi şi A. Sacerdoţeanu, *Acte fără pecete*, în « Hrisovul », I, Bucureşti, 1941, p. 430—438.

[4] Actul la Alexandru Papadopol Calimah, *Despre Gheorghie Ştefan voevod domnul Moldovei (1653—1668)*, Bucureşti, 1886, p. 150.

[5] Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 341 (manuscris I. Bogdan). Actul este în limba atină, iar sigiliul are legenda: † пєчать іѡ стєфана воєвѡдъ го<спо>д<аръ зємлє мол>давскои * * *.

Tot astfel, la un act din 9 ianuarie 1490, emis de Ştefan voievod, se găseşte astăzi, în locul sigiliului voievodal, un sigiliu boieresc atîrnat, mic, de ceară verde[1].

Lipsa de legătură a sigiliului acestuia cu actul respectiv este mult prea evidentă, deoarece şnurul roşu al sigiliului domnesc se găseşte încă la locul lui, iar sigiliul boieresc, pus în locul celui domnesc, are un şnur foarte scurt, de culoare albastră deschis şi a fost numai abia agăţat de şnurul domnesc, fără nici un fel de precauţie.

★

Cunoaştem şi cazul cînd un act domnesc a fost lipsit iniţial de sigiliul atîrnat, pentru un motiv cu totul întîmplător. După cercetarea făcută pentru dovedirea autenticităţii, şi spre garantarea acestei antenticităţi şi pe viitor, printr-o resigilare specială, se imaginează o întreagă procedură diplomatico-juridică, încă ne mai întîlnită în actele noastre. Dar să lăsăm faptele să vorbească. La 6 iunie 1597 (7105), Ieremia Movilă voievod, domnul Moldovei, întăreşte lui Toader Başotă pivnicer stăpînirea peste jumătate din satul Dănceşti şi jumătate din satul Bodeşti. Cu acest prilej, Toader Başotă înfăţişează un uric de cumpărătură al bunicului său, Şandru părcălab. « Însă acest uric de la Petru voevod l-a arătat Toader Başotă înaintea noastră, nepecetluit, pentru că s-a întîmplat să iasă atunci din ţară Petru voevod şi n-a apucat să-l pecetluiască ».

Iar Ieremia Movilă voievod, « văzînd acest uric şi ispisoc de cumpărătură şi mare mărturie ce ne-au mărturisit », îl recunoaşte ca bun şi îi întăreşte lui Toader Başotă stăpînirea peste moşiile amintite; iar pentru ca vechiul uric nesigilat să-şi aibă şi în viitor toată recunoaşterea şi tăria, îl sigilează la un loc cu propriul său uric: « Şi acest uric nepecetluit încă l-am legat de acest privilegiu al nostru », spune formula de validare a noului act, adică şnurul sigilar al actului lui Ieremia Movilă voievod trece, înainte de a ajunge la sigiliu, prin găurile sigilare practicate iniţial la vechiul act emis de Petru Şchiopul. Astfel că, şi pînă astăzi, actul lui Petru Şchiopul voievod, din 28 ianuarie 1590, se păstrează legat, prin şnurul sigiliului atîrnat, de actul lui Ieremia Movilă voievod, din 6 iunie 1597[2].

Rezultă deci limpede din textul de mai sus că un act domnesc lipsit de sigiliu este, în secolul al XVI-lea, considerat drept suspect şi se organizează o cercetare specială, o anchetă, pentru a i se stabili autenticitatea sau neautenticitatea. Existenţa principială şi practicarea acestei proceduri speciale sînt perfect dovedite.

Rolul jucat de sigiliu în validarea actelor, ca un mijloc peremptoriu pentru garantarea autenticităţii lor, este atestat şi de unele texte literare. Astfel *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, publicate după un manuscris din secolul al XVII-lea, cuprind unele pasaje caracteristice în acest sens, ca de pildă:

Textul salvconductului dat la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 806—808.

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XV, vol. II, p. 119; orig. la Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 85.

[2] Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 286, A şi B; actul lui Petru Şchiopul voievod este publicat în *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI. vol. III, p. 450 — 451; iar actul lui Ieremia Movilă, *ibid.*, IV, p. 167—168.

«Eu, scrisoarea aceasta, o am săvărşit», spune Neagoe, «şi acum trebue să se lege de dînsa şi pecete, pentru că *cartea care este pecetluită, aceea să crede*. . , ».

Sau: «Pentru aceea şi eu socotiu şi văzuiu că după puţină vreme şi eu voiu să mă petrec din lumea aceasta şi peceţile mele vor să se strice; drept aceea, n-am legat pecete».

«Iar de va fi cuiva necaz căci n-am legat pecete de această scrisoare, voiu să ascultaţi şi să vă spuiu care este pecetea drepţilor . . . ».

Nu mai puţin caracteristic este titlul unui capitol: «Cuvîntul lui Ioan Neagoe Basarab către fiul său Teodosie Basarab . . . , pentru pecetluirea cărţii aceştia, că aceste cuvinte sînt în loc de peceţi, cărţii aceştia»[1].

Însfîrşit, dăm şi un pasaj tradus după textul grecesc al aceloraşi «Învăţături» dintr-un manuscris tot din secolul al XVII-lea, pasaj care întregeşte, prin limpezimea lui, fragmentele citate mai sus:

«Prin urmare, puindu-mi şi eu în mintea mea că după puţin timp şi eu voi trece din această lume şi pecetea noastră se va strica, de aceea n-am adăugat, scrierilor mele, pecete. Dacă însă cuiva îi va fi greu sau *nu va crede acestora, pentru că nu este la ele pecete*, voi ascultaţi-mă pe mine, ca să vă arăt vouă care este adevărata pecete a drepţilor»[2].

Citatele date pînă acum sînt concludente în a arăta importanţa capitală a sigiliului în garantarea autenticităţii actelor. Nu este însă această importanţă numai o simplă opinie curentă, ci ea se găseşte codificată în vechi texte de lege, care se întemeiază în bună parte pe principiul consemnat în articolul 279 din *Manualul legilor* al lui Harmenopulos, unde se spune: «Dacă cineva înfăţişează documentul cuiva fără pecete, o astfel de arătare nu se primeşte». Articolul este întregit cu adnotarea concludentă: «Arătarea unui om cu pecete este ca şi o mărturie»[3].

Fără a mai căuta şi alte texte de legi sau literare, se poate afirma categoric că această veche dispoziţie legală, în uz încă înainte de Harmenopol — care nu face decît s-o înregistreze în colecţia sa de legi — a reprezentat unul din fundamentele juridice ale orînduirii feudale şi că, încă de la începutul cancelariei domneşti, prezenţa sigiliului la un act domnesc, ca o garanţie de tărie şi autenticitate, constituia o obligaţie organică, formală şi legală. În cancelaria domnească a Moldovei, această prezenţă era anunţată în coroborarea actelor, prin aşa-numita formulă de sigilare; în timp ce, în Ţara Romînească, deşi prezenţa sigiliului la actele domneşti constituie o obligaţie

---

[1] *Invăţăturile bunului şi credinciosului domn al Ţării Romăneşti Neagoe Basarab voevod către fiul său Teodosie voevod*, Bucureşti, 1843, p. 306, 307, 292. Discuţia aceasta, asupra sigiliului care ar trebui pus şi la o carte literară, spre a-i garanta autenticitatea, poate fi şi o discuţie care ar arăta tocmai lipsa de autenticitate a «Învăţăturilor» (cum crede şi P. P. Panaitescu, *Invăţăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticităţii*, Bucureşti, 1946, p. 34—35. Extras din «Balcania», V, 1, 1942), dar şi o figură de stil. Este, în orice caz, revelantă pentru concepţia timpului privind valoarea probatorie a sigiliului, în momentul cînd s-au scris *Invăţăturile*.

[2] V. Grecu, *Invăţăturile lui Neagoe Basarab domnul Ţării Romîneşti (1512—1521). Versiunea grecească* . . ., Bucureşti, 1942, p. 211; vezi şi p. 219, 221 (Academia Romînă, «Studii şi cercetări», LX).

[3] Constantin Harmenopulos, *Manualul legilor sau aşa-numitele cele şase cărţi adunat de pretutindeni şi prescurtat de vrednicul de cinstire păstrătorul de legi şi judecător in Salonic*. Traducere de I. Peretz. Ediţia Ministerului de Justiţie, Bucureşti, 1921, p. 72 (despre martori); folosit şi la Valentin Sava şi Aurel Sava, *Origina semnăturei prin «punere de deget» la Romîni*. Extras din «Revista de medicină legală» an. III, nr. 1—2, 1938—1939, Bucureşti, 1938, p. 7.

identică, ea nu mai este anunţată în coroborare, decît în chip cu totul sporadic, şi înseamnă aproape totdeauna numai o stare de fapt. Iar corectivul reprezentat prin cercetarea întreprinsă de Sfatul domnesc pentru justificarea legală a lipsei sigiliului, derivă din postulatul juridic de mai sus, formulat la Harmenopol şi explică, în felul acesta, toate cazurile enumerate şi altele — care pot fi oricînd adăugate.

COSIGILAREA ACTELOR DOMNEŞTI

După cum se ştie, în sistemul organizării feudale, vasalul datorează suzeranului omagiul, adică recunoaşterea formală a dependenţei sale de senior şi, deci, a superiorităţii acestuia din urmă, de la care aşteaptă să primească protecţie şi ajutor; în acest sens se cunosc legăturile domnilor Moldovei cu regii Poloniei [1].

Ne întrebăm dacă sigiliul domnesc este şi el prezent, într-o formă oarecare, în prestarea acestui omagiu feudal.

Cronica lui Miron Costin ne arată, la o astfel de solemnitate, pe voievodul Ştefan cel Mare în faţa craiului Poloniei: « ţinînd în mînă, Ştefan vodă, steagul ţării, *cu pecetia ei*, închinîndu-se craiului după obiceiul moldovenesc, plecînd steagul ţării la picioarele craiului » [2].

« Cu pecetia ei » se referă, evident, la marca, emblema sau stema ţării, reprezentată pe steag, şi nu priveşte sigiliul propriu-zis al ţării, ci numai imaginea zugrăvită pe steagul Moldovei, cum ne convingem din faptul că, în continuare, textul cronicei ne spune că, după obiceiul moldovenesc, se pleca steagul la picioarele craiului, ceea ce revine la practica obişnuită a actului de omagiu feudal propriu-zis, cînd — dacă vasalul era un prinţ — se pleca steagul la picioarele suzeranului [3].

Totuşi, sub altă formă, sigiliul domnesc este prezent în omagiul feudal al domnilor Moldovei faţă de regii Poloniei, în actul încheiat cu acest prilej. Uneori, acesta se înfăţişează ca un act emis de domn şi întărit numai cu sigiliul lui mare atîrnat; în acest caz, boierii ţării dădeau şi ei un act separat, prin care garantau, faţă de suzeranul general — seniorul seniorilor [4] — care era regele Poloniei, îndeplinirea făgăduielilor făcute de domnul, seniorul lor, iar acest act al boierilor era întărit prin atîrnarea sigiliilor lor [5].

Dar, uneori, aceste două acte de omagiu: al domnului şi al marilor boieri, se contopeau într-unul singur, întărit cu sigiliile atîrnate: al domnului şi ale boierilor, sigiliul domnesc ocupînd, cel mai adesea, partea din mijloc a actului, iar celelalte sigilii fiind aşezate la stînga şi la dreapta lui, în ordinea importanţei posesorilor lor, primul loc de cinste fiind la stînga domnului [6]. Alteori, sigiliul domnesc este atîrnat în partea stîngă a actului, iar după el urmează, spre dreapta, sigiliile boiereşti, tot în ordinea importanţei pose-

---

[1] Pentru aceasta vezi C. Racoviţă, *Inceputurile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*. Extras din « Revista istorică romînă », vol. X (1940), Bucureşti, 1941.
[2] Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, II, Bucureşti, 1888, p. 229.
[3] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 30.
[4] Cum spune Joseph Calmette, *Le monde féodal. Nouvelle édition mise à jour avec le concours de Charles Higounet*, Paris, 1951, p. 161.
[5] Aceasta era practica din cancelariile apusene (vezi J. Roman, *Manuel de sigillographie française*, Paris, 1912, p. 26), ca şi din cancelaria regală ungară.
[6] Aceasta era, în secolul al XIII-lea, practica din cancelariile apusene (J. Roman, *op. cit.*, p. 26). Mai tîrziu s-au atîrnat de la stînga la dreapta, în ordinea importanţei posesorilor lor.

sorilor lor[1]. La actele externe de omagiu — actele cu sigilii multiple cele mai vechi — în timp ce sigiliile boiereşti sînt legate foarte frecvent prin nişte fîşii de pergament — pe care le numim ţăncuşe, sigiliul domnesc alăturat lor este, de cele mai multe ori, legat cu un şnur de mătase.

Cîteodată, alături de sigiliul domnesc, la stînga lui, era atîrnat sigiliul fiului domnesc, cum găsim la tratatul de pace încheiat de Ştefan cel Mare cu Ioan Albert, regele Poloniei, la 12 iulie 1499; la acesta este atîrnat şi sigiliul inelar rotund al lui Bogdan voievod; şi la tratatul de alianţă încheiat tot de Ştefan cel Mare cu Alexandru, marele duce al Lituaniei, la 14 septembrie 1499, atîrnă iarăşi un sigiliu inelar rotund al lui Bogdan; amîndouă aceste sigilii sînt întipărite cu ceară roşie şi atîrnate cu şnur de mătase roşie[2].

Suzeranul general — regele Poloniei — dă şi el, cu această ocazie, un act de răspuns, dar acesta este întărit numai prin atîrnarea sigiliului său de maiestate.

*

Printre cei mai vechi cercetători care semnalează existenţa actelor domneşti prevăzute şi cu sigilii boiereşti, din Moldova, este Gh. Ghibănescu, care consideră că « era un uz pentru a se da mai mare autoritate actului »[3].

I. Bogdan menţionează şi el existenţa aceluiaşi fel de acte moldoveneşti, semnalînd şi prezenţa unor acte externe similare în Ţara Romînească, dar fără să facă vreun comentariu[4].

N. Iorga aminteşte numai în treacăt că, în actele de omagiu către regii Poloniei, « micile sigilii de ceară verde ale boierilor înconjoară sigiliul domnului »[5].

D. P. Bogdan, reamintind existenţa acestui fel de acte în Moldova şi în Ţara Romînească (aici numai externe), consideră că acestea sînt acte « colective », « care aveau autoritate, nu numai prin prezenţa domnului, ci prin cea a demnitarilor curţii domneşti »[6]; iar altădată, consideră că sînt acte de « mare importanţă »[7].

N. Grămadă, într-un studiu special închinat cancelariei domneşti din Moldova, constată că « boierii moldoveni atîrnau adeseori la documentul

---

[1] Cum sînt actele domneşti de omagiu din 1 august 1404 şi 6 octombrie 1407 (vezi în acest sens şi A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, p. 628).

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 426, 444.

[3] Gh. Ghibănescu, *Ce este documentul?*, în *Uricariul*, XXIII, Iaşi, 1895, p. XC, XCI.

[4] I. Bogdan, *Relaţiile* . . ., Bucureşti, 1905, pl. LI, LXXV—LXXVI. Tot fără comentariu menţionează şi I. Ursu că « documentul e întărit prin pecetea domnului şi peceţile boierilor » (I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 426).

[5] N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, Bucureşti, 1930, p. 20; tot numai simplă semnalare şi la D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni* . . ., Roma, 1940, p. 55—56; vezi şi acelaşi, *Observaţii pe marginea documentelor latine romîneşti — studiu de diplomatică*, în « Apulum », II, Alba-Iulia, 1946, p. 228. Adăugăm şi o altă semnalare: « Ca şi în Franţa, Anglia şi Germania medievală, pe vechile documente voievodale romîneşti, începînd din veacul al XIV-lea, se găsesc peceţele (bule) atîrnate ale voievozilor alăturea de acelea aplicate cu ceară neagră ale boierilor. Pe unele pergamente, numărul peceţilor este mai mare de 20 » (V. Sava şi A. Sava, *Originea semnăturii prin « punere de deget » la Romîni*. Extras din « Revista de medicină legală », an. III (1938 — 1939), nr. 1—2, Bucureşti, 1938, p. 6).

[6] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din sec. XIV şi XV*, Bucureşti, 1938, p. 152, n. 2, unde citează pe A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929, p. 348.

[7] « Consfinţirea de către domn a cuprinsului actului se făcea prin aplicarea peceţii domneşti; iar pentru actele de mare importanţă, prin adăugirea, alături de pecetea roşie

domnesc peceţile lor, alături de pecetea domnească, pentru că martorii chezăşuiau în acelaşi timp îndeplinirea întocmai a dispoziţiilor de drept ale documentului »[1].

În sfîrşit, un alt cercetător afirmă că « nici un act de oarecare însemnătate nu putea fi dat de domnul ţării, fără a purta şi asentimentul boierilor din divan . . . Chiar actele de donare sau întărire de moşii trebuiau să fie însoţite de peceţile boierilor »[2].

Observăm deci că, pentru toţi cercetătorii, prezenţa sigiliilor boiereşti alături de sigiliul domnesc, nu numai la acte externe, dar şi la unele acte interne, este o problemă bine lămurită şi rezolvată în chipul cel mai simplu, adică fără să existe o preocupare de a delimita în timp folosirea acestei practici sigilare şi nici de a-i căuta o justificare mai puţin generică şi vagă, ci una întemeiată pe momentul istoric respectiv. În ceea ce ne priveşte, considerăm că problema nici n-a fost pusă pînă acum în întregul şi în esenţa ei şi că, în consecinţă, este cu totul departe de a fi fost lămurită. În acest sens mai observăm că, deşi în curgerea timpului s-au falsificat destule acte, dintre care unele au fost atribuite lui Ştefan cel Mare, nu se cunoaşte pînă acum nici un act falsificat care să fie prevăzut cu sigiliul domnului şi cu sigilii boiereşti. Pentru falsificatori, operaţia aceasta prezenta nu numai greutăţi tehnice, dar şi de principiu, deoarece ar fi trebuit ca şi ei să fi fost lămuriţi asupra modalităţii diplomatice care a stat la baza alcătuirii actelor cu sigilii multiple, ceea ce nu era cazul.

De aceea, ca să înţelegem sensul autentic al prezenţei sigiliilor boiereşti alături de sigiliul domnesc, în acte externe şi interne, vom întreprinde o cercetare amănunţită a tuturor actelor externe şi interne de acest fel, întocmind şi o statistică a lor, pentru a le cunoaşte proporţia şi, deci, şi semnificaţia.

Cercetînd cele mai vechi acte de omagiu prevăzute cu sigilii multiple, observăm că ele se întîlnesc aproape numai în diplomatica moldovenească şi de această diplomatică ne vom ocupa în primul rînd, deoarece prezintă cazuri mai vechi şi mai complexe. Astfel, la 5 ianuarie 1393, Roman voievod împreună cu boierii dă, din Suceava, un act de omagiu, în limba slavă, regelui Vladislav al Poloniei. Actul are o înfăţişare deosebită, rezultată din contopirea, insuficientă, a celor două acte concomitente de omagiu amintite: actul domnului şi actul boierilor. La sfîrşitul actului personal de omagiu, în coroborare, Roman voievod anunţă sigilarea: « Iar pentru mai mare credinţă, am poruncit să se atîrne pecetea noastră către această carte a noastră ». Dar după această formulă de validare şi fără ca sigilarea să se efectueze la locul arătat, urmează, în continuare, textul actului de omagiu al boierilor. « Şi noi panii şi poporul întregii ţări a Moldovei şi cu copiii noştri, prezenţi şi viitori, nedespărţindu-ne de domnul nostru, făgăduim . . . »; pentru ca, la sfîrşitul acestei făgăduinţe, să vină o a doua anunţare a sigilării, de astă dată numai din partea boierilor emitenţi: « Iar spre tăria acesteia atîrnăm

---

a suveranului, şi a peceţilor de ceară verde ale boierilor » (H. Stahl şi D. P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-romînă*, Bucureşti, 1938, p. 38; vezi şi D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticii vechi moldoveneşti*. Extras din « Revista istorică romînă », t. IV (1934), fasc. 1—4, Bucureşti, 1935, p. 43—44).

[1] Nicolai Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în « Codrul Cosminului », IX (1935), 1935, p. 161.

[2] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, p. 35.

peceţile noastre împreună cu a domnului nostru ». Şi într-adevăr, alături de sigiliul mare domnesc, atîrnă nouă sigilii boiereşti [1].

Alteori — şi aceasta se petrece în cele mai multe cazuri — cele două acte de omagiu: al domnului şi al boierilor, constituie două acte cu totul separate, independente. Aşa este actul dat de Petru voievod aceluiași rege al Poloniei, act emis la Lemberg, în limba latină, la 6 mai 1387. Aici, anunțarea sigilării: *Harum quibus sigillum nostrum appensum est testimonio litterarum* [2], este urmată efectiv de atîrnarea sigiliului mare domnesc. Iar boierii, însoțitori ai voievodului la prestarea omagiului, cinci mari boieri, dau şi ei un act separat, tot la acea dată și tot în limba latină, la care act își atîrnă sigiliile. Din actul acesta al boierilor, în care se arată că Petru voievod s-a închinat regelui Vladislav al Poloniei, « ținînd seama de sfatul și de înțelegerea și de toată voința noastră » [3], reiese limpede că totdeauna actul boierilor făcea, obligatoriu, parte integrantă din actul de omagiu al domnului Moldovei; iar separarea, uneori, a actului domnesc de cel boieresc, prin întocmirea a două acte deosebite, vine numai din conveniențe şi obișnuințe ale cancelariei regale polone, sau din motive practice.

Aşadar, pentru validarea actului, domnul țării își atîrna sigiliul, mare sau mic; la fel aveau să facă şi marii boieri care luaseră parte la toate momentele acțiunii actului (începutul şi sfîrșitul). Vom denumi cu un cuvînt nou: *cosigilarea*, această colaborare efectivă a marilor boieri la sigilarea actelor domneşti, a unora din aceste acte domneşti, care devin, astfel, acte *cosigilate* [4].

În concluzie: despre actele de omagiu putem spune că sînt într-adevăr acte cosigilate speciale, care nu aveau deplină autoritate şi valabilitate față de suzeranul general, decît atunci cînd și seniorul și vasalii își atîrnau sigiliile, fie la un loc, la acelaşi act, fie la două acte separate.

Observăm că există și acte interne moldoveneşti cu semnificaţie similară, adică de omagiu feudal. Astfel, cînd Iliaş voievod scrie din Suceava, la 1 septembrie 1435, regelui Poloniei, suzeranul său, despre împăcarea cu fratele Ştefan voievod, el arată că, « spre mai mare întăritură, ne-am jurat pe sfînta cruce şi pe toţi sfinţii şi *ne-am legat în scris* între noi, sub *peceţile noastre* » [5]. Iar Ştefan voievod, în scrisoarea adresată, cu acelaşi prilej, aceluiaşi rege al Poloniei, la 26 august 1435, spune la fel: « Iar pentru mai mare întăritură, ne-am făgăduit între noi şi ne-am jurat pe sfînta cruce și pe toți sfinții și ne-am legat *în scris* între noi, *sub pecețile noastre* » [6].

Reiese limpede că între aceşti doi frați, vitregi — după mamă — și rivali la domnie, se stabilesc legături de vasalitate, Ştefan voievod recunoscîndu-se vasal lui Iliaș voievod: « am făcut *credincioasă supunere* domnului şi fratelui

---

[1] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 609; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc. Documente din secolele al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea adunate de ... şi publicate de N. Iorga.* Bucureşti-Paris, 1926, nr. 31; vezi şi la Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 294.

[2] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 599—600; reproducere în *Hurmuzaki*, I_2, pl. IV.

[3] *Ibidem*, p. 601—602; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/44.

[4] Diplomatica germană foloseşte termenul *Mitbesiegelung* (H. Breslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, II, ed. II, Berlin, Leipzig, 1931, p. 47); iar diplomatica franceză are termenul *polyscellé* și expresiile: *sceaux multiples, pluralité des sceaux* (A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929, p. 346—348).

[5] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 683.

[6] *Ibidem*, p. 681.

nostru mai mare, Iliaş voievod. . . şi *ne-am închinat* ca domnului nostru şi unui frate mai mare »[1].

Actele încheiate între cei doi fraţi s-au pierdut. Dar, cunoscînd practica feudală, sîntem convinşi că, alături de fiecare din cei doi voievozi, au jurat şi boierii care le erau partizani — deci vasali — şi şi-au atîrnat şi sigiliile, spre a se îndeplini ritualul feudal obişnuit atunci cînd vasalii garantau, împreună cu seniorul lor, actele acestuia, faţă de suzeranul respectiv.

Actele domneşti externe cosigilate constituie — cum am mai spus — un aspect specific al cancelariei Moldovei, deoarece în Ţara Romînească se întîlnesc numai cîteva şi numai în chip sporadic. Astfel, cel mai vechi pe care îl cunoaştem este tratatul în limba latină încheiat de Mircea cel Bătrîn cu regele Vladislav al Poloniei, la 17 mai 1411. Aici găsim sigiliul mare domnesc, apoi un contrasigiliu — atîrnat independent şi douăsprezece sigilii boiereşti[2], distribuite în chip egal la stînga şi la dreapta sigiliului domnesc mare, deşi în coroborare se face anunţarea numai pentru sigiliul domnesc: *Ad perpetue unionis circa roboracionem confederacionis, amicitiam ac bonitatem presentes fieri duximus nostro sigillo majori munimine roboratas*[3]; lipseşte deci anunţarea contrasigiliului şi a sigiliilor boiereşti[4].

Al doilea este actul în limba slavă prin care, la 17 mai 1421, Radul Pleşuvul (Prasnaglava) voievod făgăduieşte braşovenilor, pace. La « credinţa » voievodului se adaugă şi credinţa a 11 boieri, care îşi atîrnă sigiliile inelare, din ceară neagră, din care n-au mai rămas astăzi decît patru; sigiliul domnesc atîrnat este sigiliul mare al lui Mircea cel Bătrîn,[5] ceea ce ne arată că Radu Pleşuvul, fiul lui Mircea, nu-şi făcuse încă, pînă la acea dată, sigiliul mare şi se servea, pentru cazurile unde trebuia atîrnat sigiliul mare, de tiparul sigilar mare al părintelui său.

Al treilea trebuie considerat actul dat braşovenilor, la 2 martie 1460, de pretendentul Dan voievod. Actul, scris în limba latină, este întărit cu sigiliul atîrnat al voievodului, însoţit de 13 sigilii boiereşti atîrnate, anunţate astfel în coroborare: *Pro quorum testimonio presentes sigilli nostri munimine et certorum baronum nostrorum pretactorum dedimus consignatas*[6].

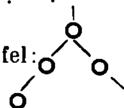
---

[1] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 680.

[2] I. Bogdan a văzut, pe original, unsprezece sigilii boiereşti în ceară neagră (Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 69, 67); fotografia arată douăsprezece (Academia R.P.R., *Fotografii*, V/11).

[3] *Hurmuzaki*, I_2, p. 473 şi pl. III; toate sigiliile sînt legate cu şnur.

[4] Cum observă şi D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni* . . ., Roma, 1940, p. 54—55.

[5] Actul la Arhivele statului Oraşul Stalin, *Privilegii*, nr. 776; publicat la I. Bogdan, *Relaţiile* . . ., p. 10. Observăm că sigiliul domnesc mare este legat de act în cruce şi este atîrnat de un şnur roşu. La dreapta şi la stînga acestuia sînt făcute în pergament cîte trei găuri romboidale, pe aceeaşi linie şi a patra dedesubtul lor, astfel:
În stînga, de primele trei găuri este legat în triunghi tot un şnur roşu, mai subţire şi altfel lucrat decît şnurul domnesc şi de el sînt atîrnate patru sigilii inelare boiereşti, astfel:
gaura a patra, ca şi celelalte patru găuri din partea dreaptă, sînt fără şnur, ceea ce arată că celelate sigilii boiereşti, atîrnate în acelaşi fel, s-au pierdut.

[6] Actul la Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Ab. I. ba* I, nr. 16; publicat la I. Bogdan, *Relaţiile* . . ., p. 327.

Al patrulea este actul de bună înţelegere şi alianţă dat sibienilor, la 3 decembrie 1507, de Radul cel Mare, din Tîrgovişte. Lîngă sigiliul mare domnesc atîrnă 12 sigilii boiereşti, iar formula finală din coroborare, precedată de făgăduinţa specială a boierilor (18 mărturii) spune: *In quorum omnium et robur et testimonium penes sigillum domini nostri voivodae, domini nostri gratiosi, ad has litteras patentes suae magnificentiae sigilla nostra appendi fecimus* [1].

Este interesant de observat că, aici, asemeni unora din vechile acte similare moldoveneşti, anunţarea sigiliului domnesc este făcută separat şi înaintea făgăduinţei boierilor, în termenii următori: *In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas duximus concendendas* [2].

Al cincilea act: făgăduinţa de pace şi prietenie către regele Ungariei şi către braşoveni, dată în limba latină, la 17 august 1511, din Didrih, de Vlad vodă (Vlăduţă vodă), întărită şi cu 15 sigilii boiereşti, ceea ce corespunde şi faptului că la mărturii sînt trecute numele a 15 boieri. Formula de sigilare: *In quorum singulorum premissorum efficacius testimonium et fidem fecimus has presentes litteras nostras regracionales <sic> nostrorumque prefatorum et iuramentales appensione sigillorum nostrorum conmuniri* [3].

În sfîrşit, al şaselea şi ultimul act de acest fel — care ne este cunoscut — este dat de Neagoe Basarab, la 17 martie 1517 (7025), în limba slavă, pentru credinţa faţă de regele Ludovic al Ungariei şi faţă de braşoveni, cărora le acordă unele privilegii de comerţ. Actul are patru boieri la mărturii şi patru sigilii atîrnate, întipărite în ceară verde. Toate sigiliile: cel domnesc şi cele patru boiereşti, sînt atîrnate cu acelaşi fel de şnur: roşu şi verde, iar formula de sigilare cuprinde anunţarea tuturor sigiliilor: « Şi pentru marea credinţă ce punem domnia mea, am pus domnia mea hrisovul Ţării Romîneşti şi peceţile boierilor domniei mele, pentru ca să stea neclintit cu credinţă » [4].

Se ştie că, în sistemul organizării feudale, vasalul datorează suzeranului sfat şi ajutor *(consilium et auxilium)*. În tipurile de linişte, sfatul se practica de către vasal în primul rînd sub forma îndeplinirii unui serviciu temporar

---

[1] I. Bogdan, *Relaţiile* . . ., p. 355; pentru condiţiile în care s-a încheiat acest tratat, vezi Al. Lăpĕdatu, *Politica lui Radul cel Mare*, în *Lui Ion Bianu amintire*, Bucureşti, 1916, p. 211. Din informaţiile contemporane pe care le avem, rezultă că tratatul a fost negociat la Sibiu, de trimişii voievodului, scris de sibieni şi adus apoi voievodului, la Tîrgovişte, la 24 noiembrie 1507, făcînd astfel parte din categoria actelor scrise de destinatar. Pentru materialele necesare, sibienii fac următoarele cheltuieli, notate în registrele oraşului, la mijlocul (16) lui octombrie 1507: *Recepta est pro usu litterarum praefatarum inscriptionalium cera libra 1/2 den. 5*; *sericum pro corda lott 1 1/2 pro den. 30 facit flor. 0 den. 35... Receptum est iterum pro usu earundem litterarum praeterea et ad Walachiam pro litteris similibus pergamenum cuttes 4, flor. 0 den. 32 (Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*. . ., I, Hermannstadt, 1880, p. 473; vezi şi p. 331, 474; vezi şi Al. Lăpĕdatu, *op. cit.*, p. 211, n. 1).

[2] I. Bogdan, *op. cit.* p. 354.

[3] Actul la Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Privilegii*, nr. 742; publicat în *Hurmuzaki*, XV_2, p. 213—214.

[4] Actul la Arhivele statului, Oraşul Stalin, *Privilegii*, nr. 781; la dreapta şi la stînga sigiliului domnesc mare (10 cm.), în ceară roşie şi legat cu un şnur bicolor: roşu şi verde, sînt cîte două sigilii boiereşti, în ceară verde; cele două de lîngă sigiliul domnesc au emisferele destul de mari şi egale între ele; celelalte două, din amîndouă marginile, au emisferele mai mici şi egale între ele; astfel că rezultă o simetrie perfectă de ambele părţi ale sigiliului domnesc. Publicat la Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Ţara Romî-*

la curtea suzeranului, adică sub forma unei prezențe obligatorii, dar limitate în timp, fie cu scopul de a-l ajuta pe senior la legiferare, fie spre a-l ajuta la darea judecăților, ceea ce se întîmpla aproape totdeauna[1]. În felul acesta ei participau, oarecum, la cîrmuirea țării, sub senior — suzeranul lor —, dar — în același timp — împreună cu el. Obligația era categorică, și numai suzeranul putea scuti, chiar și temporar, pe vasal de îndeplinirea ei.

Privind în lumina acestei practici feudale cele ce se întîmplă la curtea domnilor Țării Romînești şi ai Moldovei, în primele timpuri, putem înțelege discontinuitatea care intervine de multe ori în prezența unor boieri la curtea domnească, prezență și absență relevate în acte prin prezența sau absenţa numelui și rangului acelor boieri în formula de coroborare, la mărturiile domnești, adică în sfatul domnesc, a cărui menire era de a legifera şi a judeca.

Cu timpul, cînd puterea domnului (suzeranului) ajunge la o înaltă potenţă, aceste prezențe repetate, dar limitate în timp, ale marilor boieri (vasalii) la curtea domnească se transformă în prezenţe continuu obligatorii, adică funcțiuni oficiale — pentru unii din aceștia, care devin dregători ai domniei și primesc, în schimb, o remunerație din partea domnului, pentru întreţinere. Din acea clipă, prezența marilor boieri la curte, în sfatul domnesc, reprezintă mai puţin o obligaţie şi mai mult o onoare acordată de către domn (suzeran).

În timpul prezenței inițial obligatorie, repetată dar limitată în timp, a boierilor (vasalii) la curtea domnească a Moldovei sau a Țării Romînești, importanta lor îndatorire — după cum am văzut — era de a-l ajuta pe domn (suzeranul) la darea judecăților. Aproape totdeauna, aceste « judecăţi » erau în legătură cu stăpînirea de pămînt: confirmări de proprietăţi: sate, moșii, mori, etc.; confirmări de vînzări şi cumpărări; danii între rude şi danii către locașurile religioase, etc. Boierii sînt mărturii și la dăruirea de moșii de către domn, din « ocina » domnească, slugilor sale « drepte și credincioase », adică vasalilor, pentru răsplătirea serviciilor aduse, sau mănăstirilor, pentru pomenirea lui și a părinţilor lui, etc.

Din faptul că marii boieri trebuiau să asiste și să ajute pe domn la aceste acţiuni, și actele domneşti — prin care aceste acțiuni se încheiau: hrisov (în Țara Romînească), uric (în Moldova) — urmau în chip firesc să arate, expres, și participarea la ele a marilor boieri respectivi, aceștia devenind, astfel, garanți sau chezași, alături și împreună cu domnul emitent al actului. Această acțiune de garantare *(plegire)* a boierilor garanți *(plegius)*, adică garanția lor *(plegeria, plegiatio)*, se exprima concomitent şi similar cu garanția principalului autor, a domnului, care era arătat şi el ca garant, în act, la mărturii *(testes)*, în coroborare; iar după el erau arătați cogaranţii: în primul rînd, fiii domnești, apoi înalții ierarhi ai bisericii (mitropolitul, episcopii, egumenii etc.) și, în sfîrşit, marii boieri, înșirați într-o anumită ordine, cu numele şi funcțiunea lor.

---

nească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603. . ., București, 1931, p. 264, unde nu se menţionează decît « pecetia atîrnată » (p. 261). Numai I. Bogdan, publicînd traducerea, spune: « și alte patru peceți, tot în ceară roșie și îmbrăcate în ceară albă » (*Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI. . .*, București, 1902, p. 153), ceea ce, însă, nu corespunde realităţii, deoarece sigiliile boierești sînt din ceară verde — cum am arătat. Actele domnești cosigilate din Țara Romînească sînt semnalate întîi la I. Bogdan, *Relațiile . .*, p. LXXV—LXXVI.

[1] Joseph Calmette, *Le monde féodal. Nouvelle édition mise à jour avec le concours de Charles Higounet*, Paris, 1951, p. 163.

Pentru validarea actului, domnul ţării îşi atîrna sigiliul; la fel aveau să facă — la un moment dat — şi marii boieri care luaseră parte la toate momentele acţiunii actului, ca şi marii ierarhi ai ţării. Despre această colaborare efectivă a marilor boieri la semnele de validare a actelor interne vrem să vorbim mai departe şi, ca un corolar la rezolvarea acestei probleme, ne vom pune întrebarea: cînd începe şi cînd se încheie această practică a cosigilării actelor domneşti interne, în cancelaria domnească a Moldovei, şi căror cauze este ea datorită?

Trebuie să arătăm de la început că, aşa precum din coroborarea actelor interne ale Ţării Romîneşti lipseşte formula de anunţare a sigiliului domnesc dintre semnele de validare, şi din diplomatica respectivă lipseşte cu totul această categorie de acte cosigilate interne, motive pentru care cercetarea noastră se va ocupa numai de Moldova.

Cosigilarea actelor domneşti interne în această ţară este o practică destul de veche, născută în condiţii cu totul speciale şi specifice. Astfel, cel dintîi act intern cunoscut, în care apare garanţia domnului şi a fiului domnesc alături de garanţia boierilor ţării, nu numai în forma verbală, la mărturii — cum se întîmplă de obicei — dar şi prin atîrnarea sigiliilor respective, adică prin cosigilare, este actul prin care, la 13 decembrie 1421 (6929), Alexandru cel Bun dăruieşte fostei sale soţii, cneaghina Rimgalia, sora regelui Vladislav al Poloniei, tîrgul Siret şi Volhovăţul. Versiunea slavă a acestui act anunţă astfel apariţia sigiliilor care vor valida actul: « Iar pentru întărirea acestui cuvînt, am atîrnat şi peceţile noastre în această carte »[1]; în fapt, sigiliile au şi fost efectiv atîrnate. Ele sînt multiple, dar numărul exact nu-l putem determina numai după fotografia actului; după numărul mărturiilor înşirate nominal, ar fi trebuit să fie în total 53 de sigilii atîrnate (cu al domnului şi al fiului domnesc, Iliaş). În versiunea latină, validarea este anunţată astfel: *Sigilla nostra iussi<ssi>mus una cum domino appendi*; iar sigiliile boiereşti (17) au şi fost efectiv atîrnate[2]; dar aici numărul mărturiilor amintite nu mai este 53, ci numai 36 (cu a domnului şi a fiului domnesc, Iliaş).

Sigiliul domnesc este atîrnat mai sus decît sigiliile boierilor, iar sigiliul fiului domnesc, Iliaş voievod, este atîrnat mai jos decît al domnului, dar mai sus decît ale boierilor, care se află toate pe aceeaşi linie[3].

Al doilea act de acest fel este actul prin care Petru voievod, mitropolitul Teoctist şi boierii, « de la mare pînă la mic », hotărăsc, la Vaslui, în primăvara anului 1456 (6964), să ocolească ameninţarea primejdiei turceşti, prin plata a 2 000 galbeni ungureşti, trimiţînd în acest scop, la turci, pe Mihail logofătul. Garanţia lor comună o exprimă astfel: « Am jurat şi jurăm, cu această carte a noastră, panului Mihail logofăt, ca să nu spunem niciodată nici un cuvînt împotriva lui şi de asemenea ca nimeni să nu poată spune împotriva lui, că el a făcut acea dare, pentru că noi toţi împreună l-am trimis să dea acea dare, pentru nevoia noastră . . . ».

La sfîrşitul actului, validarea prin sigilii este anunţată de domn astfel: « Şi la aceasta am dat cartea noastră panului Mihail logofăt şi cu toţi panii

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 43; M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, Iaşi, 1931, p. 144 (textul slav); reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 19 şi 88; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/16.

[2] *Hurmuzaki*, I_2, p. 515; reproducere, *ibid.*, pl. V; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/15; vezi loc. cit., şi *ms.* 5219, f. 309.

[3] Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 309.

noştri şi ai sfatului moldovenesc, sub *pecetea noastră* şi sub *peceţile tuturor boierilor* noştri, ca el să umble din toată inima pentru pacea noastră »[1].

Deci, spre a vădi importanţa şi mai ales semnificaţia misiunii încredinţată lui Mihail logofăt, domnul, mitropolitul şi boierii urmau să-şi atîrne sigiliile de act[2]. În realitate, din 60 de sigilii cîte ar fi trebuit să se afle, după numărul participanţilor amintiţi nominal la adunarea de la Vaslui (inclusiv domnul), la act au fost atîrnate numai şapte sigilii: la mijloc, sigiliul domnesc, iar de fiecare parte a acestuia, cîte trei sigilii boiereşti.

Comparînd cele două acte interne cosigilate de mai sus, observăm că esenţa unuia diferă cu totul de esenţa celuilalt.

Cel dintîi, actul lui Alexandru cel Bun, reprezintă un contract de natură privată, încheiat între două părţi, privind — am putea spune — restituirea civilă a zestrei de către soţ, la despărţirea — prin divorţ — de soţie, cînd, de o parte este voievodul — ca fost soţ; de altă parte, Rimgalia, fosta lui soţie; iar garanţia dată de boieri, şi prin punerea sigiliilor lor la act, este tot o garanţie de esenţă privată, civilă, deci — diplomatic vorbind — înfăţişarea actului este normală.

Al doilea act reprezintă un mandat, dat lui Mihail logofăt, din partea conducerii ţării: domn şi boieri, ca să meargă la turci, pentru fixarea şi plata tributului ţării. Acest mandat este un act de drept public, avînd un caracter cu totul special, şi prin gravitatea momentului politic — pe care îl consemnează, şi prin forma în care este redactat. Iar garanţia sigilară dată de domn şi boieri este, în fond, condiţia personală pusă de Mihail logofăt, pentru acceptarea şi aducerea la îndeplinire a mandatului ce i s-a încredinţat oficial.

În acest act, cogaranţia boierilor nu este exprimată numai verbal, prin amintirea numelor lor la mărturii, aşa cum se proceda pînă atunci, în toate actele publice interne; ea este exprimată şi prin participarea directă a boierilor la validarea actului prin sigilii. Atîrnarea sigiliilor lor alături de sigiliul domnesc şi specificarea în acest sens introdusă în formula de sigilare arată că garantarea numai prin sigiliul capului ţării a fost socotită insuficientă de către Mihail logofăt — beneficiarul actului şi — la cererea lui expresă — a fost completată, întărită, şi cu garantarea sigilară a boierilor participanţi la adunarea de la Vaslui. Acest fapt vădeşte că puterea boierilor sau a unora din boieri — putere economică, socială şi politică — putere al cărei ascendent creşte din ce în ce mai mult sub urmaşii lui Alexandru cel Bun, ajunge la o culme în domnia lui Petru voievod, cînd se manifestă şi printr-o realizare vizibilă pentru noi, în forma diplomatică a actului de la Vaslui. Cu alte cuvinte, anarhia feudală îşi găseşte atunci o formă de exprimare diplomatică în cadrul formei statale existente, prin schimbarea modului de vali-

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 287; vezi şi M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 799—800; despre Mihail logofăt vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 501—506; P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1934, p. 16—17: N. Grigoraş, *Logofătul Mihul, boier moldovean din prima jumătate a secolului al XV-lea*, Bucureşti, 194[illegible].

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, l. c.; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/73, unde se disting găurile pentru şase sigilii boiereşti, care, împreună cu al domnului, au fost atîrnate fiecare de cîte un şnur, legat de trei găuri aşezate în formă de triunghi: , cîte trei sigilii de fiecare parte a sigiliului domnesc, acesta din urmă avînd găurile în cruce. Din sigilii nu s-a păstrat decît unul, boieresc.

dare sigilară a unora din actele domnești. Cum vom vedea mai departe, această situație se dezvoltă mai larg în domnia următoare, a lui Ștefan cel Mare, cînd în diplomatica Moldovei întîlnim și acte interne — cu o semnificație de drept public obișnuită —, acte care poartă și sigilii ale marilor boieri alături de sigiliul domnului. Astfel de acte se întîlnesc numai în prima parte a acestei domnii, între anii 1459 — 1479[1]. De data aceasta nu mai este vorba de două acte izolate și cu un caracter cu totul excepțional, ci avem în față treizeci și trei de astfel de acte, atîtea cîte cunoaștem pînă astăzi, a căror listă amănunțită o dăm în încheiere. Tot acolo dăm și lista actelor domnești de omagiu, simple și complexe, împreună cu lista actelor boierești separate, de garanție. În listele acestea se precizează la fiecare act numărul sigiliilor boierești, subînțelegîndu-se tacit și prezența lîngă ele a sigiliului domnesc; afară, bineînțeles, de actele boierești separate — de garanție, unde sigiliul domnesc nu poate fi, în nici un caz, prezent.

Cercetînd mai întîi caracteristicele externe ale acestor 33 de acte interne cosigilate, observăm:

1. Sigiliul domnesc atîrnat este, uneori, sigiliul mare, alteori, sigiliul mic.
2. Sigiliul domnesc este totdeauna în ceară roșie.
3. Sigiliile boierești sînt totdeauna sigilii mici rotunde, sau sigilii inelare, numai în ceară verde sau neagră.
4. Actele sînt scrise pe pergament, iar tehnica atîrnării sigiliilor a evoluat: ele nu mai sînt atîrnate cu fîșii subțiri de pergament (țăncușe), prinse de act cel mai adesea prin două tăieturi orizontale și paralele practicate în plicatura (îndoitura de jos) actului, ca la vechile acte de omagiu de pînă la Ștefan cel Mare. Pe țăncușă se scria în general numele boierului posesor al sigiliului, spre a nu se produce încurcături în ordinea de preseanță — după importanță — a celor care își atîrnau sigiliile. Acum, sigiliile toate: și cel domnesc și cele boierești, sînt atîrnate cu șnururi de mătase. De obicei, sigiliul domnesc este atîrnat cu șnur roșu, iar sigiliile boierești sînt atîrnate cu șnur albastru. Nu e rar cazul cînd și sigiliul domnesc și cele boierești sînt atîrnate cu șnururi de aceeași culoare; dar, foarte rar, acest șnur de aceeași culoare este roșu; de cele mai multe ori, el este albastru sau verde, etc. Șnurul domnesc este totdeauna mai gros, mai compact decît șnurul sigiliilor boierești.
5. Preeminența sau preseanța feudală[2] este vizibilă în primul rînd din faptul că sigiliul domnesc este de ceară roșie și se așază totdeauna la mijlocul actului, avînd de o parte și de alta sigiliile marilor ierarhi — cînd sînt și ei prezenți — și ale marilor boieri; de obicei un număr egal de sigilii de fiecare parte, într-o ordine prestabilită, după rolul îndeplinit de fiecare boier în sfatul domnesc, ordine pe care încă n-o putem reconstitui, nici nominal, nici ca funcțiune, deoarece sigiliile boierești sau sînt căzute sau sînt — de cele

[1] Actul din 9 ianuarie 1490 (6998), dat la Suceava, pentru întărirea unei cumpărări de moșie (Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 85), care avusese « pecete atîrnată », dar « în locul ei, a fost prinsă o pecete mică boierească, de ceară verde » (*Documente privind istoria Romîniei*, A, XV, vol. II, p. 119), nu poate fi considerat drept un act cosigilat. Într-adevăr, de act atîrnă șnurul de mătase roșie, de care fusese legat inițial sigiliul domnesc, astăzi pierdut. Dar posesorul actului, pornind de la principiul că actele lipsite de sigiliu își pierd valoarea juridică, a legat de șnurul roșu un sigiliu boieresc mic, de ceară verde, prevăzut cu șnur albastru deschis. Aceasta s-a făcut probabil în secolul al XVIII-lea.

[2] Preeminența sau preseanța feudală este obligatorie, ierarhia fiind o calitate organică a feudalității (vezi și A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, p. 628).

mai multe ori — indescifrabile; în orice caz, sigiliile boiereşti — cu ale ierarhilor la un loc, formează, aproape totdeauna, un număr par, de fiecare parte a sigiliului domnesc.

6. Legarea sau atîrnarea sigiliului domnesc de act se face la plicatură, prin patru găuri în cruce o o o o, iar şnurul se înnoadă tot în cruce o+o.

În schimb, la sigiliile arhiereşti şi boiereşti, şnururile sînt legate în general prin trei găuri, în triunghi cu vîrful în jos: o-o-o-o o o o. Alteori, ele sînt legate tot în cruce, iar şnururile înnodate la marginea de jos a plicaturii. Rareori, legarea şnururilor sigiliilor boiereşti de act se face la fel ca legarea ţăncuşelor, adică petrecîndu-se prin cîte două tăieturi orizontale şi paralele, practicate în plicatura actului.

7. Găurile pentru legarea sigiliului domnesc sînt făcute în general mai sus decît găurile pentru celelalte sigilii alăturate. În acelaşi timp, găurile pentru sigiliile celelalte sînt toate aliniate la aceeaşi înălţime, iar şnururile acestora au toate o lungime egală; sigiliul domnesc are în general şnurul puţin mai lung decît al sigiliilor boiereşti.

8. Cînd sigiliul domnesc atîrnat este sigiliul mare, preeminenţa feudală este imediat vizibilă, prin mărimea deosebită a acestui sigiliu.

Dar cînd sigiliul domnesc este sigiliul mic, oarecum de aproape egală mărime cu ale celorlalţi: arhierei şi boieri, astfel încît ierarhia feudală ar putea — aparent — suferi, această relativă egalitate se corectează nu numai prin lungimea mai mare dată, uneori, şnurului, dar şi prin aceea că sigiliului domnesc i se face în general o turtă sau emisferă de ceară mai mare decît celorlalte sigilii, ale căror emisfere de ceară sînt aproape totdeauna egale între ele. Dar o diferenţă ca material propriu-zis nu există, întrucît şi emisfera sigiliului domnesc şi emisferele celorlalte sigilii coatîrnate sînt făcute din aceeaşi ceară de albine, impropriu numită — de obicei — ceară albă, şi pe care am numit-o: ceară naturală.

9. Preeminenţa sigiliului domnesc se mai recunoaşte şi din faptul că şnurul de mătase se prelungeşte în partea de jos, în afara emisferei de ceară, în general sub forma sa doi canafi simpli, pe cînd celelalte sigilii sînt în general lipsite de această podoabă, şnurul lor rămînînd, de cele mai multe ori, înlăuntrul emisferei de ceară.

★

În aceste acte interne cosigilate, a căror întrebuinţare se întinde pe o perioadă de douăzeci de ani, formula prin care se anunţă sigilarea lor, ca semn de validare, prezintă mai multe aspecte interesante, după cum vom arăta mai jos. Astfel, în actul din 12 iunie 1459 se spune: « Iar pentru mai mare întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru pan Dobrul logofăt să scrie şi să atîrne pecetea noastră de această carte a noastră »; dar, în fapt actul poartă încă şase sigilii boiereşti atîrnate alături de sigiliul domnului[1], astfel că formula nu corespunde situaţiei reale. Aceeaşi formulă neconformă este întrebuinţată şi în actele din 13 aprilie[2] şi 5 de-

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 306.
[2] *Ibidem*, p. 309.

cembrie 1460[1]; 5 iunie[2], 11 iunie[3] şi 13 august 1464[4], 18 februarie[5] şi 8 decembrie 1466[6]; în realitate, toate aceste opt acte poartă, efectiv, pe lîngă sigiliul domnesc şi sigilii boiereşti atîrnate.

Pentru alte acte se întrebuinţează o formulă de sigilare corespunzătoare situaţiei reale: « Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier, pan Dobrul logofăt, să scrie şi să atîrne pecetea noastră şi peceţile boierilor noştri, de această carte a noastră ».

Acesta este cazul pentru cele 16 acte din 15 aprilie 1463[7], 8 decembrie 1466[8], 30 iunie[9] şi 2 octombrie 1467[10]; 2 octombrie 1468[11]; 20 octombrie 1469[12], 8 februarie[13] şi 18 iulie 1470[14]; 25 aprilie[15], 1 iunie[16] şi 5 iunie 1472[17]; 14 octombrie 1473[18]; 26 august 1474[19]; 22 mai 1476[20]; 29 aprilie[21] şi 24 mai 1479[22].

O variantă a formulei de mai sus:... « să atîrne pecetea noastră la această carte a noastră şi peceţile boierilor noştri » se întîlneşte la două acte din 8 august 1461[23] şi 12 septembrie 1464[24].

Altă variantă: « ...să atîrne pecetea noastră şi pecetea boierilor noştri de această carte a noastră », găsim la trei acte din 20 aprilie[25] şi 15 mai 1462[26] şi 11 aprilie 1465[27].

O formulă deosebită de sigilare, folosită numai o singură dată, în actul din 15 septembrie 1466, cuprinde şi o preţioasă indicaţie privind ordinea de atîrnare a sigiliilor în raport cu sigiliul domnesc, adică raportul de supra- şi subordonare, potrivit cu regulile din cancelaria domnească — arătate mai înainte —, reguli pe care le constatăm aplicate totdeauna:

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 313.
[2] *Ibidem*, p. 333; în acest act, formula este trunchiată, omiţîndu-se prima parte; « Iar pentru mai mare întărire am poruncit panului Dobru logofăt »; fiind prezentă numai partea a doua: « să scrie şi să atîrne pecetea noastră » (Originalul la Arhivele statului, *Episcopia Huşi*, XVIII/1).
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 334.
[4] *Ibidem*, p. 335.
[5] *Ibidem*, p. 342.
[6] *Ibidem*, p. 352.
[7] *Ibidem*, p. 329.
[8] *Ibidem*, p. 353.
[9] *Ibidem*, p. 357.
[10] *Ibidem*, p. 359.
[11] *Ibidem*, p. 364.
[12] *Ibidem*, p. 368.
[13] *Ibidem*, p. 370.
[14] *Ibidem*, p. 376.
[15] *Ibidem*, p. 388.
[16] *Ibidem*, p. 389.
[17] *Ibidem*, p. 390.
[18] *Ibidem*, p. 399.
[19] *Ibidem*, p. 402.
[20] *Ibidem*, II, p. 2.
[21] *Ibidem*, p. 8.
[22] *Ibidem*, p. 12.
[23] *Ibidem*, I, p. 314.
[24] *Ibidem*, p. 336.
[25] *Ibidem*, p. 318.
[26] *Ibidem*, p. 319.
[27] *Ibidem*, p. 339.

« Iar pentru mai mare putere şi întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier, pan Dobrul logofăt, să scrie şi să atîrne pecetea noastră de această carte a noastră şi, sub pecetea noastră, şi peceţile boierilor noştri »[1]. « Sub pecetea noastră » nu arată ordinea cronologică în care s-a făcut atîrnarea sigiliilor, ci numai faptul că sigiliul domnesc trebuia să aibă întîietate din toate punctele de vedere: mărime, culoare, loc, formă de legare, lungime şi culoare de şnur, etc.

În sfîrşit, în actul din 10 septembrie 1471 întîlnim formula cea mai complexă: « Iar pentru mai mare putere a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier, pan Toma logofăt, să scrie şi să atîrne pecetea noastră şi peceţile mitropoliţilor noştri şi ale boierilor noştri şi de această carte a noastră »[2]. Această formulă vrea să arate participarea şi a ierarhilor ţării la sfatul domnesc şi, mai precis, participarea şi prin atîrnarea sigiliilor lor de act. În fapt, la mărturii, în act se anunţă, aproape totdeauna, prezenţa marilor ierarhi ai lui Ştefan cel Mare în sfatul domnesc, cînd această prezenţă există, iar între sigiliile atîrnate se găsesc, de mai multe ori, şi sigiliile lor. Dar anunţarea formală a sigiliilor arhiereşti între semnele de validare, alături şi înaintea sigiliilor boiereşti, nu se găseşte decît în actul din 10 septembrie 1471, prin care se arată că Ştefan cel Mare cumpără satul Balcăuţi şi-l dăruieşte mănăstirii Putna. Cumpărături de moşii şi înzestrarea cu ele a mănăstirii Putna şi a altor mănăstiri, de către Ştefan, se mai fac şi înainte, cu participarea la mărturii a marilor ierarhi ai ţării şi cu atîrnarea sigiliilor lor de act, dar fără specificarea expresă a acestui fapt, în formula de sigilare din coroborare. Din aceasta reiese că formula complexă de mai sus înseamnă o inovaţie, datorită logofătului Toma.

Există şi acte care, deşi poartă formula din care rezultă atîrnarea sigiliilor boiereşti: « ... să atîrne pecetea noastră şi peceţile boierilor noştri de această carte a noastră », par a nu fi avut atîrnate efectiv şi sigiliile boiereşti, ci numai sigiliul domnesc. Acesta este cazul actelor din 30 iunie 1467[3] şi 8 februarie 1470[4].

Practica şi semnificaţia sigiliilor boiereşti atîrnate împreună şi alături de sigiliul domnesc pătrund în cancelaria moldovenească din cancelaria regală a Poloniei, prin mijlocirea actelor de omagiu date de domnii Moldovei, regilor Poloniei. Acelaşi este drumul de pătrundere şi pentru cancelaria domnească a Ţării Romîneşti, dacă într-adevăr se poate afirma cu certitudine că actul de alianţă al lui Mircea cel Bătrîn cu regele Vladislav al Poloniei — încheiat la 17 mai 1411 — este cel mai vechi act muntean extern cosigilat (aşa cum este considerat pînă acum).

Iar din faptul că în secolele XIII—XV inclusiv s-a întrebuinţat cosigilarea şi în cancelaria latină a Ungariei putem admite că, pe lîngă modelul latino-polon, cancelaria Moldovei şi, mai ales, cancelaria Ţării Romîneşti au avut în vedere şi modelul latino-ungar[5].

Actele încheiate cu regii Poloniei fiind acte cu caracter extern, se înţelege uşor semnificaţia sigiliilor boiereşti prezente la toate aceste acte alături

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 351.
[2] *Ibidem*, p. 381.
[3] *Ibidem*, p. 356.
[4] *Ibidem*, p. 370.
[5] Pentru cosigilarea din cancelaria regală a Ungariei vezi Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapesta, 1930, p. 113—114, 203.

de sigiliul domnesc: ele reprezintă consimţămîntul[1] şi garanţia (chezăşia) date de boieri — feudalii Moldovei — pentru respectarea angajamentelor luate de domn, seniorul lor, faţă de regele Poloniei, suzeranul general: al domnului şi al boierilor.

Aceeaşi este semnificaţia şi pentru actele cosigilate emise de cancelaria domnească a Ţării Romîneşti, fie în legătură cu Polonia, fie în legătură cu Braşovul şi Sibiul, acte despre care am vorbit mai înainte.

Vom vedea mai departe ce semnificaţie capătă cosigilarea actelor publice interne.

*

În prima parte a domniei lui Ştefan cel Mare, practica diplomatică a cosigilării — folosită în actele externe — trece şi în actele interne publice ale cancelariei moldoveneşti. În intervalul dintre 1459—1479 se cunosc — cum am văzut — circa 33 de acte interne la care s-au atîrnat sigiliile boierilor şi ale marilor ierarhi ai bisericii, alături de sigiliul domnesc, sau sînt prevăzute cu formule de cosigilare, deşi din acest timp cunoaştem astăzi circa 150 de acte interne emise; dar cum multe din aceste acte se cunosc numai în copii, regeste şi rezumate, s-ar putea foarte bine să mai fi fost emise şi alte acte cosigilate, astfel că nu ne putem pronunţa definitiv asupra numărului lor real. Totuşi, putem fi siguri că majoritatea actelor emise în intervalul 1459—1479 a avut atîrnat numai sigiliul domnesc ; cum mai putem fi siguri că acte cosigilate interne nu se întîlnesc decît numai în acelaşi interval 1459—1479.

Se ridică deci întrebarea : din ce cauză numai puţine acte interne (o cincime) poartă sigilii boiereşti şi arhiereşti atîrnate alături de sigiliul domnesc; iar, din acestea, numai unele sînt anunţate şi prin prezenţa unei formule speciale de validare?

Cercetînd cu atenţie actele domneşti emise în intervalul 1459—1479, observăm că poartă *şi* sigilii boiereşti atîrnate numai actele în care este vorba de întărirea stăpînirii asupra unor moşii cumpărate, moşii dăruite între părţi (rude), moşii schimbate, moşii cumpărate şi dăruite imediat unei mănăstiri (acest ultim fel de acte are cumpărător-dăruitor pe însuşi Ştefan cel Mare); sau acte de întărire a stăpînirii asupra unor moşii cîştigate prin judecată. Există şi un caz în care se confirmă stăpînirea unei moşii deoarece actul original iniţial de stăpînire se pierduse. Pe scurt, putem spune că sînt cosigilate toate actele în care se vede rolul efectiv îndeplinit de sfatul domnesc : de cercetare a temeiurilor de drept şi de fapt ale unei stăpîniri de moşie, cercetare ce avea să servească apoi de bază pentru a obţine confirmarea domnească, după judecata urmată în acest scop, înaintea sfatului domnesc.

Existenţa şi aplicarea cosigilării ne îngăduie să folosim un criteriu precis spre a determina şi delimita competenţa reală a sfatului domnesc, problemă încă atît de nebuloasă şi atît de controversată în istoriografia noastră. Această competenţă o vedem desfăşurată pe două planuri : intern şi extern.

Pe plan intern, observăm din cuprinsul actelor că toate întăririle de proprietate se făceau prin sfatul domnesc, unde domnul prezida, avînd alături

[1] Sau, cum spune un act latin apusean din secolul al XIII-lea: *ad exprimendum consensum nostrum super premissis* (H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre*, II, ed. II, p. 47, n. 3).

pe ierarhii ţării şi pe marii boieri. Hotărîrea sfatului domnesc era întemeiată pe cercetarea amănunţită a pricinii, în faţa părţilor : vînzător-cumpărător, pîrîş-pîrît, dăruitor-dăruit, etc. Această procedură explică şi faptul că, în formularul actului, dispoziţia *(dispositio)* cuprinde rezultatul deliberării, iar întărirea *(corroboratio)* aduce mărturiile *(testes)* şi anunţarea validării prin atîrnarea mai multor sigilii : în primul rînd, sigiliul domnului, ca garant principal, eficient, şi apoi sigiliile cogaranţilor : ierarhi (uneori) şi boieri, care au dezbătut pricina respectivă, în faţa domnului şi a sfatului domnesc.

Am văzut că, potrivit organizării feudale, domnul — ca suzeran — are drept la sfat *(consilium)*, din partea boierilor (vasalii), spre a judeca. Pentru a răsplăti slujba « dreaptă şi credincioasă » a « slugilor sale », domnul face acte de dispoziţie, acte donative, dîndu-le părţi din ocina domnească, considerată drept patrimoniu esenţialmente domnesc. De această ocină domnească el dispune singur, după propria-i chibzuire, fără nici un fel de amestec direct din partea sfatului domnesc, deci actele publice emise în acest scop arată voinţa personală a domnului [1]. De aceea, în coroborare, formula respectivă a unor astfel de acte anunţă validarea numai prin propriul sigiliu al domnului: « Iar pentru mai mare putere, am poruncit credinciosului nostru pan Dobrul logofătul să scrie şi să atîrne pecetea noastră de această carte a noastră » [2].

Domnul face acte de voinţă personală nu numai pentru a răsplăti slujba « slugilor » sale « drepte şi credincioase », dar şi pentru a înzestra mănăstirile, în primul rînd, mănăstirile înălţate de el însuşi, cum este, de pildă, mănăstirea Putna. De aceea şi actele cuprinzînd aceste danii personale către mănăstiri nu vor purta decît numai sigiliul domnului. Totuşi, şi în actele acestea de voinţă personală mai răzbate încă un aspect al orînduirii feudale, în sensul că, şi aici, în coroborare, figurează cogaranţii spirituali : întîi garantul principal, din voinţa căruia izvorăşte însuşi actul : domnul ; apoi fiii domneşti — garanţi pentru viitor ; urmează marii ierarhi (uneori), şi marii boieri. Însă garanţia verbală a acestora nu mai are aceeaşi semnificaţie ca atunci cînd ei îşi atîrnă şi sigiliile personale, ca formă diplomatică de validare a actului.

Reiese deci că sfatul domnesc are, pe plan intern, o competenţă limitată, pe care şi-o exercită sub îndrumarea directă a domnului, ale cărui drepturi suzerane *ab antiquo* sînt şi rămîn intangibile. În primul rînd, dreptul de stăpînire, am putea spune, mai precis, de proprietate asupra întregii ţări, aparţine domnului.

De asemenea tot lui îi revin şi pămînturile care nu aparţin nimănui *(res nullius)*: sate şi moşii, pe care tot el le împarte : cît, cui şi cînd vrea ; la fel se întîmplă cu satele şi moşiile confiscate de la boierii «hicleni» *(la commisse)*,

---

[1] D. Cantemir spunea: « Odinioară, Moldova statornicită de Dragoş a fost proprietatea numai a domnului şi cronicele ţării precum şi hrisoavele vechilor domni confirmă îndeajuns aceasta » (*Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, Bucureşti, f. a., p. 107). Despre *dominium eminens* vezi D. C. Arion, *Încercarea asupra dominiului eminent din principatele Munteniei şi Moldovei, în sec. XIV şi XV*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 12—23). Au fost totuşi cercetători jurişti care, folosind argumente sau, mai bine spus, arguţii de ordin juridic şi nesocotind realitatea istorică, au contestat existenţa dreptului dominial feudal la noi. Această părere a lor o împărtăşeşte şi Alexandru Al. Buzescu care, într-o lucrare privind domnia în ţările noastre (*Domnia în Ţările Romîne, pînă la 1866.* Teză..., Bucureşti, 1943, p. 141—148), nu cunoaşte, şi deci nu analizează fenomenul politic al cosigilării actelor domneşti interne.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 307; actul este din 30 august 1459.

adică boierii (vasalii) care au complotat împotriva domnului (suzeranul), nerespectînd contractul feudal dintre ei şi domn ; toate acestea reprezintă concomitent şi exercitarea dreptului de retract feudal, drept contractual rezultat din situaţia suzeran-vasal.

Dar cercetînd îndeaproape cuprinsul actelor interne cosigiliate, s-ar părea că la unele din ele este o contradicţie între existenţa voinţei suverane şi absolute a domnului, privind actele de dispoziţie din ocina domnească, şi forma unora din actele în care Ştefan cel Mare face uz de acest drept. Găsim anume că actele din 15 septembrie 1466, 2 octombrie 1468, 20 septembrie 1471 şi 25 aprilie 1472, prin care Ştefan dăruieşte mănăstirii Putna unele moşii cumpărate de el, sînt validate nu numai prin sigiliul domnesc, ci şi prin atîrnarea unor sigilii boiereşti, deşi aceste acte sînt acte de danie din bunurile voievodului, deci acte personale de dispoziţie, cu totul evidente.

În realitate, observaţiile noastre rămîn riguros valabile. Cele patru acte amintite au, fiecare, un îndoit cuprins : în prima parte se arată cumpărătoarea de moşii sau sate, făcută de Ştefan cel Mare, de la anumiţi vînzători ; în a doua parte, se arată cum Ştefan dăruieşte mănăstirii Putna, cumpărătura respectivă. Deci prima parte a fiecărui act cuprinde o vînzare-cumpărare, fapt care intră obligatoriu în competenţa sfatului domnesc şi urmează, potrivit practicii din acel moment, să fie întărită şi prin atîrnarea sigiliilor boireşti, alături de sigiliul domnesc.

Partea a doua a actului ar fi făcut, în alte cazuri, obiectul unui alt act : act de danie către mănăstirea Putna. Dar reunirea, din voinţa domnului, a celor două conţinuturi într-un singur act face ca acesta că fie un act cosigilat, potrivit principiului, la a cărui aplicare încă de pe atunci s-a pus toată grija, că nimeni nu poate fi şi judecător şi parte în acelaşi timp, adică nimeni nu poate fi judecător în propria lui cauză. Această cosigilare era considerată cu atît mai necesară, cu cît, cumpărătorul fiind însuşi voievodul, trebuiau luate toate măsurile procedurale pentru ca vînzarea să nu poată fi contestată mai tîrziu, sub acuzaţia că s-a făcut din interesele personale ale voievodului, prin violentarea voinţei proprietarului (suspiciunea legitimă).

Pe plan extern, competenţa sfatului domnesc era nelimitată, în sensul că toate actele care angajau ţara şi domnul trebuiau făcute — şi efectiv erau făcute — cu cunoştinţa şi consimţămîntul *(consensus)* boierilor, cunoştinţă şi consimţămînt exprimate fie în acelaşi act, la un loc cu domnul, fie într-un act separat. În această din urmă privinţă, practica din cancelaria moldovenească alternează, mai ales în primele timpuri, şi nu se fixează definitiv decît în secolul al XV-lea, cînd actele externe sînt acte cosigilate propriu-zise, adică şi actul domnului şi actul boierilor sînt la un loc, cuprinse în unul şi acelaşi act.

★

Observăm că actele interne cosigilate se împart în trei categorii:

I. Acte cosigilate efectiv, ale căror formule de validare cuprind anunţarea numai a sigiliului domnesc, nu şi anunţarea sigiliilor boiereşti.

II. Acte cosigilate efectiv, dar ale căror formule de validare cuprind şi anunţarea sigiliilor boiereşti.

III. Acte care nu sînt cosigilate efectiv, dar ale căror formule de validare cuprind anunţarea şi a sigiliilor boiereşti.

Prima categorie cuprinde actele cele mai vechi, din primii ani de domnie a lui Ştefan cel Mare, ceea ce arată cosigilarea ca un fapt efectiv

încă de pe la începutul acestei domnii, căruia însă cancelaria domnească nu-i consacrase încă o formulă specială de validare în formularul diplomatic.

Despre a doua categorie, căreia i s-a relevat mai înainte variaţia formulelor de validare, nu mai avem nimic de adăugat.

În legătură cu situaţia arătată mai sus este cazul de a discuta constatarea că practica actelor cosigilate — deşi lipsite de formula de sigilare adecvată — este observată ca efectiv realizată de-abia la doi ani după suirea pe tron a lui Ştefan cel Mare, începînd anume cu actul din 12 iunie 1459.

Observăm că din actele emise pînă la acea dată ne sînt cunoscute astăzi nouăsprezece acte şi din ele numai unsprezece ni s-au transmis în forma originală, restul fiind copii slave, surete, regeste şi rezumate. Cea mai mare parte: douăsprezece, priveşte darurile către mănăstiri; patru sînt răsplătiri pentru slujbă; unul, schimb de moşie între rude; iar două, incerte.

Cercetîndu-le în lumina observaţiilor privind competenţa sfatului domnesc, observăm că numai unul din cele nouăsprezece: actul privind schimbul de moşie între rude, din 26 octombrie 1458 [1], ar fi fost de competenţa sfatului domnesc; cît despre celelalte acte emise, constatăm că ele sînt acte de voinţă suverană, deoarece, în primii doi ani de domnie, domnul se preocupă mai ales de înzestrarea mănăstirilor şi de răsplătirea «slugilor drepte şi credincioase». În acest caz, a putut, oare, cancelaria domnească să lase să treacă neobservat un act care trebuia cosigilat, actul din 26 octombrie 1458?

Dacă ne amintim că la 4 aprilie 1459, în tabăra de la Nistru, Ştefan cel Mare încheia pacea cu polonii, observăm că actul acesta de pace — ajuns nouă numai în copie — are următoarea formulă de anunţare a sigilării: *Horum quibus sigillum nostrum et <sigilla> baronum et consiliariorum nostrorum, domini valachi: domini Dobroch <Dobrul> cancelarii nostri, domini Albi spatarii, domini Lasori Magni <Lazăr Pitic>, domini Tomae Lochindae <Chindia>, domini Cusinae <Cozmiţă>, domini Bochtae <Buhtea>, domini Saches <Sacîs> spatarii nostri, domini Stolnici <Zbierea>, domini Boerani <Boureanul> comissi, domini Luscho Godichi et domini Olonethae sunt appensa testimonio litterarum* [2].

Formula aceasta, în care martorii figurează nominal, nu la mărturii, ci numai la anunţarea semnelor de validare a actului prin sigilii, deci o formulă nouă de sigilare, este unică pentru diplomatica Moldovei şi arată ce preţ deosebit s-a pus pe indicarea nominală a boierilor care au avut dreptul, ca membri ai sfatului domnesc, nu numai să figureze ca martori ai acţiunii actului, dar să-şi atîrne şi sigiliul alături de sigiliul domnesc. Este cel dintîi act cosigilat extern al lui Ştefan cel Mare şi remarcăm că dacă în el se vorbeşte de obligaţia pentru poloni de a îndepărta de la graniţa Moldovei pe fostul domn Petru Aron, adăpostit şi sprijinit de poloni, se vorbeşte în acelaşi timp de obligaţia pe care şi-o ia Ştefan cel Mare de a înapoia boierilor moldoveni — aflaţi în slujba lui Petru Aron — moşiile strămoşeşti şi de a-i ţine în cinste pe fiecare după meritele sale; sau, în textul latin: *Promittimus insuper dominis valachis, qui ex consensu regiae maiestatis Petro woie-*

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 299—300; originalul la Academia R.P.R., CLXXIV/1; actul este scris cu cerneală albastră.

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 268. *Lasori Magni* este Laze sau Lazea Pitic.

wodae serviunt, bona ipsorum paterna et iusta restituere et ipsos honorare iuxta merita ipsorum[1].

Aflăm şi pe această cale că, dacă din povestirea cronicarului Grigore Ureche s-ar fi putut crede că ţara în întregime recunoscuse domn, la Direptate, pe Ştefan[2], în fapt cîţiva boieri fugiseră în Polonia, însoţind pe fostul domn Petru Aron. După frămîntări şi lupte la hotare timp de doi ani de zile, Ştefan simte nevoia să-şi asigure liniştea şi să-şi consolideze domnia, prin cîştigarea boierilor pribegi. Tratatul de pace încheiat cu polonii are deci o importanţă deosebită, din toate punctele de vedere, dar el prezintă un interes deosebit şi pentru sigilografia moldovenească, fiind ca un punct de plecare pentru introducerea unei noi practici sigilare. Spre a convinge pe aceşti boieri moldoveni, fugari în Polonia, să se întoarcă în ţară, unde li se făgăduise că-şi vor primi moşiile şi vor avea să se bucure de multă cinstire, Ştefan cel Mare introduce, şi în cancelaria internă, practica externă a cosigilării actelor domneşti, ca o dovadă peremptorie, pentru aceşti fugari, de preţuirea — mai mare decît cea de pînă atunci — acordată boierilor de către noul domn. Dar, tot aşa de bine se poate ca această cosigilare să nu vină cîtuşi de puţin din iniţiativa şi prevederea voievodului, ci să fi fost provocată chiar de cererea expresă a boierilor aflaţi în jurul lui Ştefan, dornici ei înşişi de a face publică şi vizibilă înalta situaţie: politică, socială şi economică, la care se ridicaseră în noua domnie. Iar Ştefan avea tot interesul ca, prin concesii aparente şi de relativ mică importanţă, să-şi aşeze definitiv domnia. În realitate, şi după concesia de ordin formal de mai sus, care avea să dea o înfăţişare cu totul nouă, nemaiîntîlnită, unora din actele interne emise de cancelaria domnească, competenţa sfatului domnesc rămînea tot cea de pînă atunci, şi numai forma de exprimare publică, vizibilă, a acestei competenţe se schimba, cîştigînd în strălucire. Evident, era aceasta o victorie a marilor feudali: mai puţin o victorie a sfatului domnesc propriu-zis, luat în întregul lui, şi mai mult o victorie personală a marilor boieri, mai ales prin consecinţele politice interne pe care această victorie le putea avea. Aceşti mari boieri, feudali deţinători de mari proprietăţi funciare, puteau spera şi într-o creştere reală a puterii lor politice, mai mult decît înainte; ei se puteau — eventual — uni între ei, pentru o acţiune colectivă în acest sens, deci pentru o micşorare în continuare, şi efectivă, a puterii domneşti. Boierii, antagonişti ai puterii centrale de stat, puteau nădăjdui astfel în dezvoltarea unei anarhii feudale favorabile creşterii puterii lor, aşa cum fusese pînă la suirea pe tron a lui Ştefan cel Mare. Dar, în fapt, era numai o victorie de suprafaţă, aparentă, întrucît domnul îşi păstra neatins dreptul său de suzeran, de a dispune singur de «ocina» domnească, păstrînd în acelaşi timp şi dreptul de a face anumite acte publice de voinţă personală. De aceea, oricît s-ar părea altfel, chiar şi după concesia de ordin sigilar, domnul moldovean rămîne şi mai departe mai mult decît numai un simplu *primus inter pares*[3].

---

[1] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 268; vezi şi p. 266.

[2] «Ştefan vodă strîns-au boiarii ţării şi mari şi mici şi altă curte măruntă, dimpreună cu mitropolitu Theoctistu şi cu mulţi călugări, la locul ce să cheamă Direptatea, şi i-au întrebatu pre toţi: iaste-le cu voie tuturor să le fie domnu? Ei cu toţii au strigat într-un glas: « În mulţi ani de la dumnezeu să domneşti!» (Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, <1956>, p. 83).

[3] Ne deosebim în aceasta de cercetătorii care, din faptul că boierii « participă la judecăţile ce vin în faţa domnului » consideră că în felul acesta ei « iau parte efectivă la cîrmuirea ţării » şi din aceasta voievodul reiese, ca domn, un *primus inter pares* (D. C. Arion,

Considerăm deci că actul intern amintit mai înainte, din 26 octombrie 1458, nu a fost act cosigilat, pentru că nu putea fi cosigilat, deoarece această practică a cosigilării actelor domneşti interne începe mai tîrziu, tocmai peste un an. După cunoştinţele noastre de astăzi, ştim că primul act intern cosigilat apare la 12 iunie 1459, adică la numai două luni după încheierea tratatului de pace cu polonii, ceea ce face şi mai vizibilă legătura dintre unul şi celălalt, arătînd limpede şi definitiv că la baza cosigilării interne din actele lui Ştefan cel Mare stă situaţia politică internă, iar punctul de plecare este tratatul încheiat de acesta cu polonii, la 4 aprilie 1459, în tabăra de la Nistru. Acest drept de cosigilare acordat boierilor, adică marilor feudali, a reprezentat o concesie, o abdicare parţială a lui Ştefan cel Mare de la drepturile sale de domn şi de suzeran feudal : o acţiune politică întreprinsă, pe de o parte, în scopul cîştigării totale şi menţinerii de partea sa a boierilor, care, în timpurile tulburi ale începutului de domnie, îl puteau părăsi şi trece de partea fostului domn ; iar pe de altă parte, acordarea lui avea în vedere şi cîştigarea boierilor fugiţi împreună cu fostul domn Petru Aron în Polonia, unde urzeau tot felul de intrigi şi acţiuni pentru înlăturarea lui Ştefan de pe tronul Moldovei. Încheierea păcii reprezintă asigurarea că polonii nu vor mai sprijini în mod făţiş pe Petru Aron ; iar concedarea dreptului de cosigilare pentru boierii din sfatul domnesc caută să desăvîrşească roadele tratatului, printr-o creştere aparentă a drepturilor boierilor, cu prejudicierea formală a drepturilor domneşti.

*

Ca să se vadă şi mai bine că la baza cosigilării actelor interne ale lui Ştefan cel Mare stă dorinţa şi străduinţa acestuia de a cîştiga de partea sa pe toţi boierii fugari în Polonia, strînşi — la început — în jurul fostului domn Petru Aron, amintim că unuia dintre aceştia, celui mai bogat, mai important şi mai influent, lui Mihail sau Mihul logofăt, voievodul îi trimite nu mai puţin de patru salvconducte, prin care îl invită să se întoarcă în Moldova. Invitaţia era întovărăşită de restituirea prealabilă a unora din moşiile şi satele confiscate, precum şi de făgăduinţa că nu se va răzbuna împotrivă-i, în nici un fel ; ci, dimpotrivă, îi va da toată preţuirea meritată. Socotim, deci, necesar să urmărim mai pe larg aceste salvconducte.

Cel dintîi salvconduct, dat în Bacău, la 13 septembrie 1457, este adresat « credinciosului nostru boier, dumnealui Mihail logofătului, ca să vie la noi, slobod şi de bună voie. ., fiindcă te-am iertat şi toată mînia şi ura am alungat-o cu totul din inima noastră. Şi satele, adecă ocinele tale, toate ţi le-am întors » [1].

Al doilea, dat în Suceava, la 12 iunie 1460, spune, între altele : « făgăduim şi am făgăduit credinciosului nostru boier... să aibă voie să se întoarcă la noi, la slujba sa dreaptă şi credincioasă, fără nici o zăbavă. Iar de lucrurile ce ar trebui uitate... nu ne vom aduce aminte niciodată, în vecii vecilor ». Se adaugă şi partea privind restituirea averilor : « Şi satele

---

Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ştefan-cel-Mare, în *Omagiu profesorului Constantin Stoicescu pentru 30 de ani de învăţămînt*, Bucureşti, 1940, p. 516—517). Sîntem însă de acord cu constatarea că boierii moldoveni sînt « personaje sociale puternice, mai puternice decît marii boieri contemporani » din Ţara Romînească (*ibidem*, p. 525).

[1] Textul slav şi traducerea la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 257—259.

şi averile tale, toate ţi le-am întors ; vei arăta numai hrisoavele şi drepturile tale asupra lor »[1].

Al treilea, dat tot în Suceava, la 28 iulie 1468, arată şi intervenţia regelui Poloniei în favoarea lui Mihail logofătul : « ...domnia sa craiul ne-a rugat, prin acei boieri ai noştri,... să iertăm pe dumnealui Mihail logofăt... Noi, după rugămintea domniei sale a craiului.. şi după rugămintea mitropoliţilor noştri şi a boierilor noştri, mari şi mici, am iertat pe dumnealui Mihail logofătul ». Şi acum se arată restituirea moşiilor : « Şi curţile dumnealui Mihului, ce sînt pe Seret, împreună cu alte două sate, cu Pîrtănoşii şi cu Onţeştii, i le-am întors ; şi dacă vom vedea că ne slujeşte cu credinţă, îi vom întoarce şi altele »[2].

În sfîrşit, al patrulea salvconduct, dat în Roman, la 10 august 1470, repetă invitaţia : « să vii la noi fără nici o teamă şi îndoială, fiindcă te-am iertat... şi vrem să te ţinem în mare miluire şi dragoste şi cinste, deopotrivă cu boierii noştri cei mai de frunte... Şi satele tale de baştină, anume Negoeştii şi Conţeştii şi Pîrtănuşii şi Valea Seacă, ţi le-am dat îndărăt ».

Ca urmare a faptului că cele trei salvconducte de mai înainte nu au avut darul să înlăture teama din sufletul lui Mihail logofătul, voievodul pune la mărturiile celui de al patrulea salvconduct, ca garanţi pentru respectarea făgăduielilor sale, nu numai pe marii boieri ai sfatului domnesc, aşa cum făcuse în cele trei salvconducte, dar adaugă şi pe cei doi mitropoliţi ai ţării : Teoctist al Sucevei şi Tarasie al Romanului. Şi, ca o supremă dovadă în acelaş sens, acest al patrulea salvconduct este întărit nu numai cu sigiliul domnesc atîrnat, dar şi cu sigiliile celor doi mitropoliţi amintiţi[3].

Insistenţa lui Ştefan cel Mare pentru reîntoarcerea lui Mihail logofăt — care nu s-a mai reîntors în patrie — arată ce preţ mare punea Ştefan pe captarea marilor feudali, considerînd că înlăturarea opoziţiei acestora reprezenta, prin ea însăşi, înlăturarea piedicilor ce stăruiau încă în calea stabilităţii tronului său.

★

Revenind la cercetarea întreprinsă anterior, observăm că în cea de a treia categorie intră actul din 8 februarie 1470, act prin care Ştefan cel Mare dă voie lui Oană tătarul, robul său, fugit peste graniţă în Ţara Leşească, să se întoarcă în ţară şi să fie pe viitor om liber. Este un act în care se exercită — după cum vedem — voinţa proprietarului acelui rob, a seniorului, de a crea un om liber, deci un act care nu ţine decît de voinţa sau competenţa domnului în calitatea de senior feudal. Formula de validare, în care se aminteşte cosigilarea, a fost pusă din eroare şi această eroare s-a corectat la liberarea actului, prin renunţarea la cosigilarea efectivă[4].

★

Cercetînd sigiliile domneşti atîrnate la actele interne cosigilate, observăm că domnul întrebuinţează cînd sigiliul mare (8 cm), cînd sigiliul

[1] Textul slav şi traducerea la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 269—271.

[2] *Ibidem*, p. 305—308.

[3] *Ibidem*, p. 309—311.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 369—370. I. Bogdan observase lipsa cosigilării efective la acest act: « Peceţi boiereşti nu s-au atîrnat însă nici una, deoarece pergamentul nu are nici o urmă de găurile de care ar fi trebuit să fie fixate. Cea domnească se vede însă că a existat » (*Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 142).

mic (2,5 — 3 cm), manifestîndu-se aparent egală preferinţă de folosire a sigiliului mic şi a celui mare. Cauzele întrebuinţării acestor două feluri de sigilii le vom lămuri cu alt prilej. În schimb, observăm, din compararea actelor, că nici cosigiliile nu sînt totdeauna în acelaşi număr : din treizeci şi trei de acte, şasesprezece acte au cîte şase cosigilii, trei au cîte opt, tot trei au cîte douăsprezece, alte trei au cîte patru ; unul are şapte, unul are zece, altul nu are de loc, iar pentru cinci acte nu se poate face nici o precizare.

Cine erau acei mari boieri care îşi coatîrnau sigiliile la actele domneşti?

Principial, s-ar putea răspunde foarte simplu: boierii aflaţi în marile dregătorii, adică în slujbe.

Dar atunci, de ce această variaţie în numărul cosigiliilor? De ce nu cosigilează în acelaşi timp toţi membrii sfatului domnesc, amintiţi la mărturii?

Precizînd mai înainte competenţa reală a sfatului domnesc, am arătat că aceasta se exercită asupra vînzărilor, cumpărărilor, schimburilor de moşii, judecăţilor, recunoaşterilor de proprietăţi, etc., adică asupra aproape a tot ce nu era ocina domnească şi dreptul exclusiv, consacrat, al suzeranului, al domnului, de a dispune de ea. Sîntem obligaţi deci să admitem că pentru toate actele de competenţa sfatului domnesc trebuia întreprinsă în prealabil o cercetare amănunţită a temeiurilor de fapt şi de drept privind conţinutul acestor acte, o cercetare amănunţită a pricinilor respective, a fondului însuşi. Această cercetare nu se putea face prin improvizare, în chiar momentul cînd se înfăţişa sau se hotăra pricina, şi nici de către întreg sfatul domnesc. În prealabil a trebuit să se încredinţeze unei comisii, alcătuită din cîţiva membri ai sfatului domnesc, cercetarea fiecărei pricini în parte. Comisia, sau, mai bine spus, comisiile— deoarece pentru fiecare pricină era cîte una — după o cercetare întreprinsă împreună cu părţile în cauză, îşi formează o convingere şi prezintă un raport, oral, sfatului domnesc — adunat în întregime, pentru deliberare, sub conducerea domnului. (În secolele următoare, acest raport va fi scris şi se va numi «anaforà».) Sfatul Domnesc asculta raportul, îl dezbătea şi apoi hotăra asupra priciniii; iar boierii membri ai comisiei, aceia care luaseră parte la cercetare, care determinaseră — prin raportul lor — hotărîrea sfatului (*actio*), aveau *dreptul şi datoria* de a-şi atîrna sigiliile la actul respectiv, această prezenţă sigilară reprezentînd evidenţa sarcinii ce li se încredinţase şi răspunderea lor directă, şi pe viitor, înaintea sfatului domnesc, ca un fel de garanţie irecuzabilă. Sau, ca să ne exprimăm într-o formulă de diplomatică, putem spune că îşi atîrnau sigiliile alături de sigiliul domnesc numai acei boieri care luaseră parte şi la prima parte a acţiunii actului : partea de cercetare, de investigaţie ; iar în mărturiile actului erau amintiţi şi aceştia împreună cu toţi acei care luaseră parte la ultima parte a acţiunii actului : partea finală, de încheiere, de deliberare, ei fiind prezenţi la redactarea şi la scrierea lui *(conscriptio)*.

Cînd pricinile în discuţie priveau biserica, era natural ca la cercetarea şi raportul către sfatul domnesc să ia parte şi marii ierarhi, căpetenii ale bisericii moldoveneşti ; potrivit aceluiaşi principiu, ca şi pentru celelalte pricini, şi ei îşi atîrnau sigiliile de actul care cuprindea hotărîrea sfatului domnesc. Astfel, actul din 12 septembrie 1464, prin care mitropolitul Teoctist al Sucevei « de bunăvoia lui şi nesilit de nimeni şi cu voia tuturor marilor noastre mînăstiri din Moldova », vinde satul Greci pisarului Tudor Prodan, pentru 300 zloţi turceşti, are 12 cosigilii şi, dacă n-ar fi unele din ele pierdute,

iar altele stricate, neîndoios că aceste cosigilii ne-ar arăta prezenţa, la cercetarea prealabilă, a episcopului Tarasie de Roman şi a celor patru egumeni de la mănăstirile: Bistriţa, Neamţ, Moldoviţa şi Pobrata, amintiţi la mărturii.

Dar prezenţa marilor ierarhi ai ţării la cosigilarea actelor domneşti interne ridică şi o altă problemă. Mitropolitul şi episcopii apar pentru ultima dată ca martori — garanţi în actul din 14 octombrie 1473, act care nu priveşte direct biserica. De atunci şi pînă la sfîrşitul domniei lui Ştefan, chiar cînd vor fi pricini ce privesc direct biserica, marii ierarhi ai ţării nu vor mai figura niciodată la mărturii. Reforma aceasta a divanului aparţine iniţiativei lui Ştefan şi pare să aibă, ca punct de plecare, absenţa silită a mitropolitului Teoctist, bătrîn şi, probabil, bolnav [1]. Ştefan foloseşte prilejul ivit şi caută să întărească din ce în ce mai mult puterea domnească, fie şi prin simpla înlăturare a celor mai slabe din forţele contrarii, care o diminuau sau o puteau oarecum diminua, lăsînd pentru mai tîrziu înlăturarea forţelor contrarii mai puternice (marii boieri).

Revenind la tema care ne preocupă, concludem :

Îndeplinirea unei cercetări prealabile, pentru pricinile care erau de competenţa sfatului domnesc, cercetare înfăptuită de un număr limitat, dar determinat de boieri, număr variabil, cu o medie normală de şase boieri ; prezentarea unui raport oral de către aceşti boieri, în faţa întregului sfat domnesc, întrunit sub conducerea domnului şi în prezenţa fiului domnesc : acestea sînt, după convingerea noastră, elementele de procedură care explică variaţia constatată în numărul cosigiliilor la actele interne ale lui Ştefan cel Mare.

Nu ştim încă dacă fiii domneşti îşi atîrnau şi ei sigiliul la actele interne cosigilate, în care figurau la mărturii, îndată după părintele lor. În schimb, în unele din actele externe ale lui Ştefan cel Mare găsim şi pe fiul domnesc Bogdan atîrnîndu-şi sigiliul inelar alături de sigiliul domnului, cum se întîmplă în tratatul de pace perpetuă încheiat la 12 iulie 1499, în Hîrlău, cu Ioan Albert, regele Poloniei [2] ; sau în tratatul de alianţă încheiat la 14 septembrie 1499, în Suceava, cu Alexandru, marele duce al Lituaniei [3]. Dar constatăm că, în amîndouă aceste acte externe, validarea şi prin sigiliul fiului domnesc este arătată expres în formula sigilară din coroborare [4].

Pe de altă parte, avînd în vedere procedura arătată mai sus, privind pricinile interne ce intrau în competenţa sfatului domnesc, în chip normal rezultă că fiii domneşti nu aveau a-şi atîrna sigiliul la actele interne cosigilate, deoarece ei reprezentau domnia, adică autoritatea supremă, care valida

---

[1] Mitropolitul Teoctist moare la 8 noiembrie 1477 şi este îngropat la mănăstirea Putna (vezi Niculae M. Popescu, *N-a existat un mitropolit moldovean Teoctist în anii 1491 şi 1498*, în « Biserica Ortodoxă Romînă », LII (1934), p. 738—743).

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 426.

[3] *Ibidem*, p. 444.

[4] Iată cum sînt anunţate sigiliile de actul încheiat în Hîrlău, la 12 iulie 1499: « Iar spre mai mare putere şi tărie a credinţei noastre statornice, am poruncit să atîrne la această carte a noastră pecetea noastră cea mare şi pecetea fiului nostru Bogdan voievod şi peceţile arhiepiscopilor şi peceţile boierilor noştri sfetnici » (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 434). Actul din 14 septembrie 1499, încheiat la Suceava, cuprinde o formulă aproape identică (*ibid.*, II, p. 446).

actul printr-un singur sigiliu, prin sigiliul domnului. În fapt, starea de insuficientă conservare a unora din sigiliile atîrnate, ca şi lipsa altora, sînt în măsură să ne producă îndoială asupra velabilităţii acestei concluzii. Totuşi, la actele care şi-au păstrat toate sigiliile atîrnate şi acestea au fost descifrate, s-a văzut că fiii domneşti, deşi prezenţi la mărturii, n-au mai fost prezenţi şi la sigilare, deci n-au mai fost prezenţi la cercetarea prealabilă.

Putem deci considera că studiul actelor cosigilate ne-a îngăduit să precizăm documentar competenţa sfatului domnesc în timpul domniei lui Ştefan cel Mare şi, în acelaşi timp, să reconstituim procedura de lucru a acestui sfat domnesc. Competenţa lui priveşte aspectul adminstrativo-juridic al conducerii Moldovei şi, desigur, tot aceaşi a fost competenţa internă a sfatului domnesc şi înainte de domnia lui Ştefan cel Mare şi după domnia lui, iar domnul a fost şi a rămas întotdeauna stăpîn absolut pe actele de dispoziţie privind ocina domnească, drept de care s-a folosit pînă tîrziu (secolul al XIX-lea).

*

Cînd şi de ce încetează cosigilarea actelor domneşti interne din Moldova?

Începută efectiv în iunie 1459, această practică pare să ţină numai pînă la 24 mai 1479, data ultimului act cosigilat. Este aceasta data reală a încetării. Sau cosigilarea încetează la 26 mai 1476, de cînd datează actul cosigilat emis înainte de bătălia de la Valea Albă (1476) Iar cele emise după această dată ar reprezenta o simplă eroare de cancelarie, întemeiată pe rutina diecilor domneşti?

După bătălia de la Valea Albă mai există numai două acte cosigilate: unul din 29 aprilie 1479, al doilea din 24 mai 1479, prevăzute amîndouă cu următoarea formulă de anunţare a sigilării: ... «să scrie şi să atîrne pecetea noastră şi peceţile boierilor noştri de această carte a noastră». Este aceasta numai o formulă de cancelarie, părăsită încă din 1476 şi reluată, din eroare, numai la două acte, în aprilie şi mai 1479? Corespunde ea unei cosigilări efective?

Cea mai nouă ediţie a acestor două acte specifică, la observaţii: «pecete atîrnată», la cel dintîi (29 aprilie 1479)[1], şi «pecete căzută», la cel de al doilea (24 mai 1479)[2]. În schimb, cel mai vechi editor al celui dintîi act, I. Bogdan, spune: «peceţile boiereşti lipsesc»[3]; iar M. Costăchescu, editorul dintîi al celui de al doilea act, constată că actul are ... şapte sigilii atîrnate[4]. În faţa acestor afirmaţii contradictorii să verificăm actele înseşi. Originalul actului din 29 aprilie 1479 se vede că a avut şase sigilii boiereşti atîrnate în triunghi, sigilii astăzi lipsă[5]. Numai pentru actul din 24 mai 1479 verificarea nu se poate face, actul negăsindu-se într-un depozit la îndemîna noastră. Dar în faţa afirmaţiilor categorice ale editorului M. Costăchescu, trebuie să considerăm că este vorba tot de un act cosigilat, ceea ce ne îngăduie să punem încheierea cosigilării în mai — iunie 1479, tocmai la douăzeci de ani după începerea ei.

Nu cunoaştem faptele precise care au dus la suprimarea acestei practici feudale, în mijlocul anului 1479 şi nici nu este aci locul să arătăm în ce

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. II, p. 8.
[2] *Ibidem*, p. 12.
[3] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 224.
[4] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 100.
[5] Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 478.

măsură şi cum, această suprimare reprezintă termenul final al unei acţiuni dusă cu perseverenţă de Ştefan cel Mare, timp de douăzeci de ani, împotriva boierilor mari feudali, ca să-şi poată relua dreptul suveran de unisigilare a tuturor actelor domneşti interne, împreună cu tot ceea ce această unisigilare reprezintă ca semnificaţie pentru suveranul feudal.

Neîndoios, această nouă atitudine a lui Ştefan cel Mare faţă de boieri se sprijină pe fapte de politică internă şi externă, cu totul favorabile domnului moldovean. Dar o cronologie sigură a tuturor evenimentelor întîmplate în domnia lui Ştefan cel Mare ne lipseşte, astfel că orientarea noastră suferă şi trebuie să recurgem la ipoteze. În orice caz, este limpede că schimbarea de atitudine a lui Ştefan faţă de marea boierime reprezintă certitudinea acestuia privind consolidarea definitivă a situaţiei sale interne. Nu este cazul să facem aici analiza acestui proces politic intern, care a ţinut douăzeci de ani, interesîndu-ne acum numai rezultatul final, care se străvede în noua situaţie sigilară din cancelaria domnească a Moldovei. Pe de altă parte, dacă într-adevăr s-ar confirma că după 8 mai 1479, adică după expunerea făcută în faţa Marelui Consiliu al Veneţiei, de către Ioan Ţamblac, s-a încheiat cunoscutul tratat de pace dintre Ştefan şi sultanul Mehmet al II-lea [1], faptul acesta ar reprezenta baza politică externă care, adăugată la baza politică internă, i-a permis lui Ştefan revizuirea politicii de concesii dusă pînă atunci faţă de marea boierime. Încheierea păcii cu turcii i-ar fi asigurat lui Ştefan recunoaşterea definitivă ca domn şi i-ar fi dat puterea, între altele, să suprime practica feudală a cosigilării unora dintre actele interne, practică la a cărei adoptare fusese constrîns cu douăzeci de ani înainte, de situaţia politică internă şi externă. Tratatul, căruia îi lipseşte data, este încheiat cu sultanul Mehmet al II-lea înainte de 3 mai 1481, data cînd sultanul moare, dar nu se poate preciza exact cînd a fost încheiat, astfel că trebuie să renunţăm pentru moment a ne întemeia pe această ipoteză.

Faptul că în iunie 1479 se naşte Bogdan-Vlad [2], fiul care va urma părintelui în scaunul domniei, este, oare, în măsură să ne aducă explicaţia căutată? Numele dat acestui al doilea fiu domnesc avea o îndoită formă şi un îndoit sens: Bogdan era un nume moldovenesc, deci legat de tradiţia ţării; alăturat lui era Vlad, nume muntenesc, legat de tradiţia domnească a ţării vecine [3]. Acest îndoit nume: Bogdan-Vlad evoca în primul rînd tradiţia dinastică a Moldovei, dar amintea indirect şi de victoria cîştigată de Ştefan împotriva domnului muntean şi avea, poate, la temelie, din această cauză, şi unele gînduri nemărturisite ale lui Ştefan, privind domnia Ţării Romîneşti [4].

Oricum ar fi, numai simpla alăturare a acestor două tradiţii onomastice pentru a da un nume fiului domnesc atunci născut, arată că domnia lui Ştefan cel Mare ajunsese pe o foarte înaltă culme politică. Iar suprimarea, în acelaşi moment, a cosigilării actelor domneşti interne, practică diplomatică veche de douăzeci de ani, confirmă — pe alt plan — existenţa acestei situaţii politice deosebite. În concluzie:

---

[1] Data aceasta este propusă la Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare, în 1479*, în « Revista istorică romînă », XV (1945), p. 483.

[2] Data la Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, Bucureşti, 1942, p. 46, 66. (Texte de literatură veche romînească).

[3] Cum observa şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 283.

[4] P. P. Panaitescu socoteşte că Ştefan se gîndea să revendice domnia Ţării Romîneşti pentru acest fiu Bogdan-Vlad (comunicare orală).

Postulînd existenţa feudalităţii în Moldova şi Ţara Romînească, se postulează implicit şi încadrarea organică a acestei feudalităţi romîneşti în feudalitatea generală contemporană, cu excluderea — bineînţeles — a unor neimportante aspecte locale. Acesta este singurul fel în care se poate studia şi înţelege feudalitatea romînească, adică păstrînd legătura cu feudalitatea din ţările vecine.

Ştim de asemenea că, în cadrul feudalităţii generale, prezenţa vasalului la curtea seniorului (suzeranului) răspundea obligaţiei vasalului de a da suzeranului ajutor la edictarea de măsuri legislative şi, mai ales, la împărţirea justiţiei *(consilium)*.

Raportînd acestea la Moldova şi Ţara Romînească, reiese limpede că existenţa iniţială a sfatului domnesc din aceste două ţări s-a întemeiat pe obligaţia de *consilium* a vasalului (boierii) faţă de suzeran (domnul). De aici reiese în chip obligatoriu că nici rolul sfatului nu putea fi acela de a controla, a cenzura actele domneşti, ci numai un rol de simplu auxiliar al puterii centrale, situaţie confirmată şi de faptul că şi pentru timpurile mai vechi ale existenţei celor două ţări, timpuri pentru care posedăm documente diplomatice propriu-zise, sfatul domnesc era alcătuit din boieri-dregători.

Analiza amănunţită a tuturor actelor diplomatice interne existente ne arată că nici sfatul domnesc în întregul lui şi nici fiecare membru în parte n-au posedat de la început dreptul de a cosigila actele domneşti interne. Acest drept este în realitate un privilegiu, de care boierii sfatului domnesc benificiază numai în Moldova şi numai în perioada arătată din domnia lui Ştefan cel Mare: 1459—1479, adică într-o perioadă de 20 ani, din care sînt absenţi primii doi ani de domnie a voievodului, şi nu mai revine niciodată. Această absenţă iniţială, deşi redusă, ne învederează categoric legătura politică internă pe care cosigilarea actelor domneşti interne o are în chip direct cu relativa stabilizare ulterioară a domniei lui Ştefan cel Mare.

Aceeaşi analiză a stabilit documentar existenţa a trei perioade în lunga domnie a lui Ştefan cel Mare:

I. De la înscăunare pînă în iunie 1459.
II. Din iunie 1459 — iunie 1479.
III. Din iunie 1479 — iulie 1504.

Întîia perioadă, foarte scurtă, este epoca de frămîntare pentru aşezarea domniei; a doua, epoca de cedare parţială în faţa opoziţiei marilor feudali, boieri-dregători ai domniei, care obţin şi se servesc de privilegiul de cosigilare; a treia, este epoca de întărire definitivă a puterii centrale, de apogeu a domniei lui Ştefan cel Mare: intern, domnia — rezemată pe popor şi pe mica boierime — îi era puternic consolidată, iar victoriile împotriva turcilor şi a celorlalţi duşmani îi făuriseră un legendar prestigiu militar şi politic, înlăuntrul şi în afara ţării, vizibil sigilografic prin abolirea definitivă şi integrală a privilegiului de cosigilare a actelor domneşti interne.

La sfîrşitul celei de a doua perioade, Ştefan cîştigase decisiv lupta împotriva marilor boieri, împotriva fărîmiţării feudale. Încetarea cosigilării interne precizează, documentar şi concret, tocmai momentul cînd încetează încercarea sfatului domnesc de a-şi depăşi rolul iniţial de auxiliar al puterii centrale (domneşti), acţiune întreprinsă pe plan politic din dorinţa feudalilor de a situa sfatul domnesc pe o poziţie în care domnul ţării, suzeranul şi suveranul acestor feudali, urma să fie un simplu *primus inter pares*, creindu-se astfel o situaţie premergătoare fărîmiţării feudale.

Trebuie totuşi să precizăm că şi în perioada 1459—1479, adică în cei douăzeci de ani cît a ţinut cosigilarea actelor domneşti interne, această încercare a marii boierimi de a-şi depăşi rolul şi a despuia pe domn de drepturile sale *ab antiquo* nu a reuşit decît parţial şi, mai bine spus, numai formal. Deoarece domnul — puterea centrală — a rămas şi mai departe, în tot cursul acestei lungi perioade, stăpînul absolut şi necontestat al ocinei domneşti, singurul în măsură a di pune integral de aceasta, singurul care, în fapt şi în drept, a făcut în tot acest timp acte necontestate de dispoziţie privind transmiterea către boieri şi mănăstiri a dreptului de stăpînire asupra a părţi din această ocină domnească. Această situaţie este cu atît mai semnificativă cu cît dreptul dominial, adică dreptul de stăpînire asupra pămînturilor ţării, constituie un aspect fundamental al feudalităţii generale *(dominium eminens, dominium plenum)* şi romîneşti.

Reamintim că existenţa şi folosirea numai de către domn a acestui drept de dispoziţie sînt vizibile mai ales în perioada cosigilării actelor domneşti interne: 1459—1479, prin emiterea — alături de actele cosigilate — a multiplelor acte domneşti unisigilate, adică a actelor prevăzute, pentru validare, numai cu sigiliul domnesc.

Toate acestea confirmă că încetarea cosigilării actelor domneşti interne marchează deschiderea unei noi perioade în viaţa politică a Moldovei, perioadă în care domnul — puterea centrală — îşi reia exercitarea integrală a dreptului de unisigilare a tuturor actelor domneşti interne; nu restrîngînd — prin aceasta — atribuţiunile fundamentale ale sfatului domnesc, ci reaşezînd acest sfat domnesc în întregul lui şi pe fiecare din membrii acestui sfat în parte, în situaţia iniţială de boieri-dregători auxiliari ai puterii centrale. Se poate deci reafirma că dreptul de cosigilare a actelor domneşti interne a reprezentat un privil giu pe care marea boierime l-a smuls puterii centrale, într-un moment istoric determinat, astfel că încetarea cosigilării actelor domneşti interne nu înseamnă cîtuşi de puţin o *reducere* a atribuţiilor iniţiale ale sfatului domnesc, ci numai o simplă *readucere* a atribuţiunilor acestui sfat la forma şi conţinutul lor, aşa cum erau de la începutul începuturilor *(restitutio in integrum)*.

Cosigilarea internă reprezintă un fenomen politic de o excepţională importanţă şi corespunde unei nevoi proprii a Moldovei, în lupta dusă de Ştefan cel Mare împotriva fostului domn Petru Aron şi împotriva marilor boieri, feudali proprietari de întinse domenii, partizani făţişi sau ascunşi ai rivalului său. Lupta este dusă de Ştefan pentru consolidarea propriei sale domnii, dar reprezintă şi un moment important din lupta domnilor Moldovei pentru centralizarea statului şi împiedicarea fărîmiţării feudale.

Acceptarea acestei practici feudale de către Ştefan cel Mare reprezintă, neîndoios, nu « un uz, pentru a se da mai mare autoritate actului »[1], ci un moment de slăbiciune faţă de pretenţiile marilor feudali[2]. Dar, în acelaşi timp,

---

[1] Cum susţinea Gh. Ghibănescu, *Ce este documentul?* în *Uricariul*, XXIII, p. XCI.

[2] Este cosigilarea un consimţămînt *(consensus)*, dar cu o semnificaţie politică excepţională, nerelevată expres de către cei care s-au ocupat de cosigilarea actelor apusene (ca de pildă H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre*, II, ed. II, p. 47—50; A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, p. 345—350).

Pe de altă parte, analizînd cosigilarea actelor emise de cancelaria latino-ungară, Szentpétery Imre constată că în secolele XIII—XV se cosigilau actele date în favoarea vicecancelarului sau a rudelor sale, spre a se înlătura suspiciunea legitimă; la fel se proceda şi pentru actele care erau date împotriva vicecancelarului, sau şi pentru acte de o

reprezintă şi o tactică folosită de Ştefan pentru a dezarma pe aceşti mari feudali, în lupta pe care o susţineau în ţară şi peste hotare, contra domniei.

Nici chiar « hiclenia » unora din boieri: Isaia vornic, Negrilă ceaşnic şi Alecsa stolnic, cărora li se taie capetele, la 16 ianuarie 1471 [1], nu duce la înlăturarea cosigilării.

Cosigilarea actelor domneşti externe este tot o formă a garantării feudale şi, în acest sens, poate fi considerată ca un aspect important al actelor «colective». Ea este folosită în Moldova încă înainte de sfîrşitul secolului al XIV-lea, în actele de omagiu către regii Poloniei, şi rămîne în uz pînă în secolul al XVI-lea inclusiv, trecîndu-se de la atîrnarea sigiliilor de ţăncuşe la atîrnarea lor de un şnur artistic împletit din mătase, a cărui culoare variază: dar sigiliile boiereşti ccatîrnate nu întrebuinţează ceara şi şnurul roşu.

Condiţiile proprii ale Ţării Romîneşti au făcut ca aici să nu se cunoască niciodată cosigilarea actelor domneşti interne, ci numai cosigilarea actelor domneşti externe, care se va întîlni începînd din domnia lui Mircea cel Bătrîn pînă în secolul al XVI-lea inclusiv şi va avea un caracter cu totul sporadic, reprezentînd o practică străină de cancelaria munteană, dar folosită din vechime în cancelaria ungară, polonă şi apuseană, în legătură cu care a şi fost introdusă de cancelaria Ţării Romîneşti. Părăsirea ei coincide cu amestecul din ce în ce mai pronunţat al turcilor în viaţa politică, economică şi socială a Ţării Romîneşti.

Iar faptul că în secolul al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea vom întîlni, mai ales în Moldova, acte domneşti interne cosigilate, de obicei cu cosigilii aplicate, ale înalţilor ierarhi ai bisericii, această prezenţă va avea o cu totul altă semnificaţie: va reprezenta, în condiţiile secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, mai mult o necesitate tactică a domniei: acoperirea răspunderii sale politice, şi nicidecum o ridicare la luptă a bisericii, în scopul de a micşora puterea domniei. Sigiliile ierarhilor vor juca rolul subscrierii obişnuite a marelui logofăt, subscriere care în aceste acte lipseşte, înlocuită ad-hoc cu sigiliile celor patru mari ierarhi. Dar aceste aspecte tîrzii vor fi discutate cu alt prilej [2].

Iată actele moldoveneşti, externe şi interne, întărite cu sigilii multiple [3].

---

anumită importanţă *(Magyar oklevéltan*, p. 113-114, 203). În concluzie, Szentpétery Imre afirmă despre cosigilare că «se poate pune în legătură cu declinul puterii regale» (*op. cit.*, p. 114), ceea ce este valabil şi pentru cosigilarea actelor interne ale Moldovei.

[1] I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Romînilor*, Bucureşti, 1895, p. 53; vezi şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 69 n.

[2] Cunoaştem, de pildă, aşezămîntul lui Miron Barnovschi voievod pentru mănăstirile din Moldova, din 20 septembrie 1626 (7135), unde alături de sigiliul domnesc atîrnat apar şi sigiliile, aplicate cu tuş negru, ale celor patru ierarhi ai Moldovei: mitropolitul ţării şi episcopii de Roman, Rădăuţi şi Huşi, dar lipseşte semnătura marelui logofăt (actul dat la V. A. Urechia, *Documentŭ referitorŭ la limba romînéscă. Comunicaţiune*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., Seria II, tom. X, 1887—1888, Bucureşti, 1889, p. 251 şi facsimilul respectiv). Sau actul din aprilie 1653, prin care Gheorghe Ştefan şi divanul Moldovei arată că Gheorghe Racoţi a venit ca să-i ajute. Domnul îşi aplică cu chinovar sigiliul inelar octogonal, iar dedesubt se înşiră sigiliile aplicate ale mitropolitului Sucevei şi episcopilor de Roman, Rădăuţi şi Huşi (Academia R.P.R., *Fotografii*, I/20).

[3] În această listă nu intră cîteva acte externe pentru care nu avem decît indicaţiile manuscrise ale lui I. Bogdan (Academia R.P.R., *ms.* 5219).

ACTE DE OMAGIU ALE DOMNILOR MOLDOVEI CĂTRE REGELE POLONIEI, PRECUM ŞI ALTE ACTE MOLDOVENEŞTI CU CARACTER EXTERN, ÎNTĂRITE CU SIGILIUL DOMNESC ŞI CU SIGILII BOIEREŞTI

1. — 1393, ianuarie 5, Suceava: Roman voievod se închină regelui Vladislav al Poloniei; cu nouă sigilii boiereşti atîrnate [1].

2. — 1395, ianuarie 6, Suceava: Ştefan voievod se închină regelui Vladislav al Poloniei; cu opt sigilii boiereşti atîrnate [2].

3. — 1397, februarie 3, Suceava: salvconduct dat de Ştefan voievod lui Spitco palatin de Podolia, ca să vie în Moldova; alături de sigiliul mic domnesc atîrnă cinci sigilii boiereşti [3].

4. — 1404, august 1, Cameniţa: actul de omagiu al lui Alexandru cel Bun către regele Poloniei; cu 15 sigilii boiereşti atîrnate de ţăncuşe [4]; sigiliul voievodului este aşezat la marginea din stînga a actului, nu la mijloc — ca de obicei —, celelalte sigilii înseriindu-se spre dreapta, în ordinea importanţei posesorilor lor [5].

5. — 1407, octombrie 6, Liov: reînnoirea omagiului de către Alexandru cel Bun; cu 12 sigilii boiereşti atîrnate [6]; sigiliul voievodului este aşezat în partea stîngă a actului, în fruntea celorlalte sigilii [7].

6. — 1411 (6919), mai 25, Roman: reînnoirea omagiului de către Alexandru cel Bun; cu 16 sigilii boiereşti atîrnate [8]; sigiliul voievodului este aşezat la mijlocul lor [9].

7. — 1445 (6953), noiembrie 26, Siret: actul lui Ştefan voievod pentru învoiala urmată cu nobilii poloni; are şi sigilii boiereşti atîrnate [10].

8. — 1453, septembrie 23, Siret: făgăduinţa de omagiu către regele Cazimir al Poloniei, dată de Alexandru vodă (Alexandrel); cu 11 sigilii boiereşti atîrnate [11].

9. — 1455 (6963), <februarie-mai> 14, Banila: făgăduinţa de omagiu dată regelui Cazimir al Poloniei de Alexandru vodă (Alexandrel); cu opt sigilii boiereşti atîrnate [12].

10. — 1455 (6963), octombrie 1, Hotin: făgăduinţa de omagiu către regele Cazimir al Poloniei, dată de Petru voievod; nu se vede dacă are şi sigilii boiereşti atîrnate, deşi formula respectivă sună: « Şi spre mai mare tărie acestor toate mai sus scrise, am poruncit să se atîrne către această carte a noastră şi pecetea noastră şi peceţile boierilor noştri » [13].

11. — 1456, iunie 29, Suceava: făgăduinţa de ajutor către regele Cazimir al Poloniei, dată de Petru voievod; cu şase sigilii boiereşti atîrnate; formula de sigilare: *In cuius rei testimonium sigillum nostrum et dominorum consiliariorum nostrorum sigilla, ut omnia premissa maioris existant roboris presentibus sunt subappensa* [14].

---

[1] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 607—609; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 31; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/5, XXIII/3.

[2] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 615; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 4; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, X/2, XXIII/5.

[3] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617.

[4] *Ibidem*, II, p. 626; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 10; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, III/3, XXIII/10.

[5] Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 299 (manuscris I. Bogdan).

[6] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 630; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 12; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, III/5, XXIII/11.

[7] Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 300.

[8] Textul în *Hurmuzaki*, I_2, p. 830; vezi şi M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 639; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 13; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/12, XXIII/14.

[9] Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 301.

[10] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 731; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, X/25.

[11] *Ibidem*, II, p. 768; fotografii la Academia R.P.R., *Fotografii*, I. Bogdan.

[12] *Ibidem*, II, p. 771; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/68.

[13] *Ibidem*, II, p. 776; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, I. Bogdan.

[14] *Ibidem*, II, p. 787, 783; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, X/26.

12. — 1458 (6966), ianuarie 24, Cameniţa: Petru voievod, fost domn al Moldovei, recunoaşte că a primit nişte bani de la pan Mihail din Buceci, daţi de el, altă dată, fratelui acestuia, pan Bartoş; cu patru sigilii boiereşti atîrnate [1].

13. — 1467, octombrie 9, tabăra de la Hotin: convenţia încheiată de boierii lui Ştefan cel Mare cu polonii; cu sigiliul domnesc mare şi patru sigilii boiereşti atîrnate [2].

14. — 1470 (6978), august 10, Roman: salvconduct dat de Ştefan cel Mare logofătului Mihail, ca să se întoarcă în ţară; cu două sigilii arhiereşti (al mitropolitului Sucevei şi al mitropolitului de Roman) [3].

15. — 1485 (6993), septembrie 16, Colomeia: Ştefan cel Mare făgăduieşte credinţă regelui Cazimir al Poloniei; cu 13 sigilii boiereşti atîrnate [4].

16. — 1499 (7007), iulie 12, Hîrlău: Ştefan cel Mare încheie pace cu regele Ioan Albert al Poloniei; cu trei sigilii arhiereşti şi 22 sigilii boiereşti atîrnate; la acestea se adaugă şi sigiliul inelar (1,7 cm) al fiului domnesc Bogdan voievod [5].

17. — 1499 (7007), septembrie 14, Suceava: Ştefan cel Mare încheie alianţă cu Alexandru, marele duce al Lituaniei; cu 18 sigilii boiereşti atîrnate; la acestea se adaugă şi sigiliul inelar (2 cm) al fiului domnesc Bogdan voievod [6].

18. — 1510, februarie 7, Iaşi: Bogdan voievod înnoieşte legătura cu Polonia; cu 12 sigilii atîrnate [7].

19. — 1510, martie 20: acelaşi tratat, exemplarul regelui Poloniei, păstrat într-o copie, anunţă astfel sigiliile: *In quorum omnium et singulorum firmius robur ac testimonium, nostrum majus et consiliariorum nostrorum sigilla presentibus appendi mandavimus* [8].

20. — 1518, mai 4, Hîrlău: Ştefăniţă vodă încheie tratat de pace şi alianţă cu Sigismund regele Poloniei; cu 12 sigilii boiereşti atîrnate [9].

21. — 1527 (7035), octombrie 21, Hîrlău: tratatul încheiat de Petru Rareş cu regele Sigismund al Poloniei; cu 18 sigilii boiereşti atîrnate [10].

22. — 1547, noiembrie 30: Iliaş voievodul Moldovei jură credinţă regelui Poloniei; cu 12 sigilii boiereşti atîrnate [11].

23. — 1553, iunie 22, Hîrlău: Alexandru Lăpuşneanu jură credinţă regelui Poloniei: cu 12 sigilii boiereşti atîrnate [12].

---

[1] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 816.

[2] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel mare*, II, p. 298; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/39.

[3] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 310; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/42, XXIII/81.

[4] *Ibidem*, II, p. 372; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 67; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/49.

[5] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 426, reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 72; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/54, orig. latin; *ibid.*, V/55 şi X/28, orig. slav.

[6] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 444.

[7] *Hurmuzaki*, I_2, p. 1—6 (copie polonă); reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 74; textul la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504—1517)*, Bucureşti, 1940, p. 468—493.

[8] *Hurmuzaki*, II_2, p. 617; *ibid.*, p. 625—631, exemplarul din partea regelui Ungariei.

[9] Reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 78; textul la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voevod (1517 1527)*, Iaşi, 1943, p. 491 525.

[10] *Hurmuzaki*, II_3, p. 732; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/99, 100; vezi la Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 361; exemplarul regelui Poloniei are sigiliile atîrnate ale demnitarilor poloni (*Hurmuzaki*, II_3, p. 606—610); fotografie (actul moldovenesc) la Academia R.P.R., *Fotografii*, X/34.

[11] Reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 77; vezi la Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 365.

[12] Reproducere la I. Bogdan, *op. cit.*, nr. 79; vezi la Academia R.P.R., *ms.* 5219, f. 369.

ACTE DE OMAGIU ŞI GARANŢIE CĂTRE REGELE POLONIEI, EMISE SEPARAT DE BOIERII MOLDOVEI, PRECUM ŞI CÎTEVA ACTE SIMILARE DATE DE PRETENDENŢI DOMNEŞTI

1. — 1387, mai 6, Lemberg: cinci boieri ai lui Petru voievod confirmă jurămîntul de omagiu al acestuia către regele Vladislav al Poloniei; cu cinci sigilii atîrnate [1].

2. — 1395, înainte de ianuarie 6: patru boieri întăresc făgăduinţa de omagiu dată de Ştefan voievod regelui Vladislav al Poloniei; cu patru sigilii boiereşti atîrnate [2].

3. — 1400, înainte de martie 25, Berest: Ivaşco, fiul lui Petru voievod, garantează, mpreună cu pan Vîlcea, pentru Roman [3].

4. — 1400, martie 25, Berest: Ivaşco, fiul lui Petru voievod, făgăduieşte credinţă regelui Vladislav al Poloniei: « Şi pentru toate acestea am făgăduit şi am sărutat crucea cu pan Vîlcea şi pecetea lui Vîlcea e atîrnată împreună cu a mea » [4].

5. — 1433, iunie 4, Suceava: boierii Moldovei făgăduiesc credinţă regelui Poloniei, pentru Iliaş voievod; cu 11 sigilii boiereşti atîrnate [5].

6. — 1434, ianuarie 13, Suceava: boierii Moldovei făgăduiesc credinţă regelui Poloniei, pentru Ştefan voievod; cu 11 sigilii boiereşti atîrnate [6].

7. — 1435, septembrie 3, Suceava: boierii Moldovei făgăduiesc credinţă regelui Poloniei, pentru Iliaş voievod; cu 10 sigilii boiereşti atîrnate [7].

8. — 1436, septembrie 18, Liov: boierii Moldovei făgăduiesc credinţă regelui Poloniei, pentru Iliaş voievod; cu sigilii boiereşti atîrnate [8].

9. — 1448, august 22, Hotin: boierii Moldovei făgăduiesc credinţă regelui Poloniei, pentru Petru voievod; cu 12 sigilii boiereşti atîrnate [9].

10. — 1462, martie 2, Suceava: marii boieri şi ierarhii Moldovei — în frunte cu mitropolitul Teoctist, jură credinţă regelui Cazimir al Poloniei; cu 11 sigilii atîrnate, al mitropolitului fiind la mijloc [10].

11. — 1510, ianuarie 22, Cameniţa: patru boieri ai lui Bogdan voievod încheie un tratat de înţelegere cu Sigismund regele Poloniei; cu patru sigilii boiereşti atîrnate [11].

---

[1] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 601—603; publicat şi în *Hurmuzaki*, I_2, p. 297; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/2.

[2] *Ibidem*, p. 609—611; publicat şi în *Hurmuzaki*, III, p. 283; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 3.

[3] *Ibidem*, p. 618; reproducere la I. Bogdan, *op. cit.*, nr. 6; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/7.

[4] *Ibidem*, p. 620; reproducere la I. Bogdan, *op. cit.*, nr. 7; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/6.

[5] *Ibidem*, p. 652; reproducere la I. Bogdan, *op. cit.*, nr. 23; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, X/4, XXIII/24.

[6] *Ibidem*, p. 667; reproducere la I. Bogdan, *op. cit.*, nr. 26; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, X/31, XXIII/30.

[7] *Ibidem*, p. 690; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/23, XXIII/37.

[8] *Ibidem*, p. 703; reproducere la I. Bogdan, *op. cit.*, nr. 32; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, X/16, XXIII/41.

[9] *Ibidem*, p. 740; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, I. Bogdan şi XXIII/61.

[10] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 288—291; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 53; fotografie la Academia R.P.R.; *Fotografii*, V/35; vezi *ibidem*, *ms.* 5219, f. 345.

[11] Textul la M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voevod (1504—1517)*, Bucureşti, 1940, p. 454—467; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/97.

ACTE INTERNE DIN DOMNIA LUI ŞTEFAN CEL MARE ÎNTĂRITE CU SIGILIUL DOMNESC ŞI CU SIGILII BOIEREŞTI.

1. — 1459 (6967), iunie 12, Iaşi: judecată şi întărire de moşie; cu şase sigilii boiereşti atîrnate [1].

2. — 1460 (6968), aprilie 13, Suceava: întărire de moşie cumpărată; cu opt sigilii boiereşti atîrnate [2].

3. — 1460 (6968), decembrie 5, Bîrlad: judecată şi întărire de moşie ; cu şase sigilii boiereşti atîrnate [3].

4. — 1461 (6969), august 8, Suceava: întărirea unei danii de moşie între rude; cu opt sigilii boiereşti atîrnate [4].

5. — 1462 (6970), aprilie 20, Suceava: întărire de moşie cumpărată; cu şase sigilii boiereşti atîrnate [5].

6. — 1462, aprilie 22, Suceava: judecată şi întărire de moşie; cu şase sigilii boiereşti atîrnate [6].

7. — 1462 (6970), mai 15, Bacău: întărire de moşie cumpărată; cu şase sigilii boiereşti atîrnate [7].

8. — 1463 (6971), aprilie 15, Suceava: întărire de moşie cumpărată; cu şase sigili boiereşti atîrnate [8].

9. — 1464 (6972), iunie 5, Vaslui: întărire de moşie cumpărată; cu patru (?) sigilii boiereşti atîrnate [9].

10. — 1464 (6972), iunie 11, Vaslui: întărire de moşie, uricul vechi fiind pierdut; cu şase sigilii boiereşti atîrnate [10].

11. — 1464 (6972), august 13, Suceava: judecată şi întărire de moşie; cu şase sigili boiereşti atîrnate [11].

12. — 1464 (6972), septembrie 12, Suceava: întărire de moşie vîndută de Mitropolia Sucevei; cu 12 sigilii boiereşti atîrnate [12].

13. — 1465 (6973), aprilie 11, Suceava: întărire de moşie, cumpărată de Mitropolia Sucevei; nu se ştie cîte sigilii boiereşti au fost [13].

14. — 1465 (6973), decembrie 30, f. l.: judecată şi întărire de moşie; « cu peceţi multe », spune un vechi rezumat [14].

15. — 1466 (6974), februarie 18, Suceava: întărire de moşie cumpărată; cu şase sigilii boiereşti atîrnate [15].

16. — 1466 (6974), septembrie 15, Suceava: cumpărare de moşie de către Ştefan cel Mare şi dăruirea ei mănăstirii Putna; cu opt sigilii boiereşti atîrnate [16].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 306; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 50,

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 309; vezi şi M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 35.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 313.

[4] *Ibidem*, p. 314; originalul la Academia R.P.R., *Peceţi*, nr. 204.

[5] *Ibidem*, p. 318.

[6] *Ibidem*, p. 318; vezi şi I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, Bucureşti, 1913, p. 54.

[7] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 319.

[8] *Ibidem*, p. 329.

[9] *Ibidem*, p. 333.

[10] *Ibidem*, p. 334.

[11] *Ibidem*, p. 335.

[12] *Ibidem*, p. 336.

[13] *Ibidem*, p. 339.

[14] *Ibidem*, p. 340.

[15] *Ibidem*, p. 342; facsimil, *ibid.*, p. 519.

[16] *Ibidem*, p. 351.

17. — 1466 (6974), decembrie 8, Roman: întărire de moșie cumpărată; cu șase sigilii boierești atîrnate [1].

18. — 1466 (6974). decembrie 8, Roman: întărire de moșie cumpărată; cu patru sigilii boierești atîrnate [2].

19. — 1467 (6975), iunie 30, Bîrlad: întărire de moșie cumpărată; din descriere nu reiese dacă a avut efectiv sigilii boierești atîrnate [3].

20. — 1467 (6975), octombrie 2, Suceava: întărire de moșie cumpărată; nu se știe cîte sigilii boierești au fost [4].

21. — 1468 (6976), octombrie 2, Suceava: cumpărare de moșie de către Ștefan cel Mare și dăruirea ei mănăstirii Putna; cu 12 sigilii boierești atîrnate [5].

22. — 1469 (6977), octombrie 20, Iași: întărirea unei danii de moșie între rude; cu patru sigilii boierești atîrnate [6].

23. — 1470 (6978), februarie 8, Suceava: liberarea din robie a lui Oană tătarul, fugit în Țara Leșească; deși formula de sigilare anunță prezența și a sigiliilor boierești, din descriere reiese că *nu* a avut efectiv sigilii boierești atîrnate[7].

24. — 1470 (6978), iulie 18, Suceava: întărirea unei danii de moșie între rude; cu 10 sigilii boierești atîrnate [8].

25. — 1471 (6979), septembrie 10, Suceava: cumpărare de moșie de către Ștefan cel Mare și dăruirea ei mănăstirii Putna; cu șase sigilii boierești atîrnate [9].

26. — 1472 (6980), aprilie 25, Suceava: cumpărare de moșie de către Ștefan cel Mare și dăruirea ei mănăstirii Putna; cu 12 sigilii boierești și arhierești atîrnate [10].

27. — 1472 (6980), iunie 1, Vaslui: întărirea unei danii de moșie între rude; cu șase sigilii boierești atîrnate [11].

28. — 1472 (6980), iunie 5, Vaslui: întărirea unei danii de moșie între rude; cu șase sigilii boierești atîrnate [12].

29. — 1473 (6981), octombrie 14, Suceava: judecată și întărire de moșie; cu șase sigilii boierești atîrnate [13].

30. — 1474 (6982), august 26, Vaslui: judecată și întărire de moșie cumpărată; cu șase sigilii boierești atîrnate [14].

31. — 1476 (6984), mai 22, Iași: întărire de moșie cumpărată; cu șase sigilii boierești atîrnate [15].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 352; originalul la Academia R.P. R., *Peceți*, nr. 439.

[2] *Ibidem*, p. 353; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/79.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 357; vezi și M. Costăchescu. *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 70.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 359.

[5] *Ibidem*, p. 364.

[6] *Ibidem*, p. 368 (nu precizează cîte sigilii au fost; originalul la Academia R.P.R., CXCIX/4).

[7] *Ibidem*, p. 370.

[8] *Ibidem*, p. 376.

[9] *Ibidem*, p. 381; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 160, admite ca « probabile » opt sigilii; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 59; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/43.

[10] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 388.

[11] *Ibidem*, p. 389; vezi și M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 89.

[12] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 390; reproducere la I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 61; originalul la Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 127.

[13] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV. XV, vol. I, p. 399.

[14] *Ibidem*, p. 402; reproducere la I. Bogdan, *op. cit*,. nr. 63; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, V/45.

[15] *Ibidem*, p. 2; Academia R.P.R., *ms.* 5219. f. 253–254.

32. 1479 (6987), aprilie 29, Suceava: întărire de moșie cumpărată; cu șase sigilii boierești [1].

33. — 1479 (6987), mai 24, Suceava: întărire de moșie cumpărată; cu șapte sigilii boierești atîrnate [2].

ALTE SIGILII

Sigilii de tîrguri și orașe. Problema sigiliilor folosite de vechile tîrguri și orașe din Moldova și Țara Romînească este strîns legată de întemeierea, organizarea și dezvoltarea acestor tîrguri și orașe, al căror rol deosebit în istoria economică, politică și socială este în parte cunoscut, reprezentînd o dovadă evidentă de civilizație.

Spre a vedea apariția și rolul sigiliului în tîrgurile și orașele medievale romînești, adică în viața municipală, este necesar să arătăm pe scurt organizarea internă, în primul rînd — administrativă, a acestor tîrguri și orașe și, în același timp, să precizăm succinct raporturile lor juridice și de fapt față de domnie.

Toți cercetătorii au constatat că, începînd din timpurile cele mai vechi și mergînd pînă dincolo de primul sfert al secolului al XIX-lea, tîrgurile și orașele din Moldova și Țara Romînească apar de la început în acte drept proprietatea domniei, ca o consecință a dreptului dominial [3] exercitat de domn — suzeran feudal, asupra întregii țări. Dar mai tîrziu, datorită privilegiilor acordate tot de domn, încep să apară, treptat treptat, pe lîngă aceste așezări domnești, și altfel de așezări: tîrguri mănăstirești și boierești. În ceea ce privește regimul lor fiscal, se constată că, în primul caz, veniturile erau percepute de domn — prin slujbași speciali; în al doilea caz, aceste venituri erau percepute de proprietarii respectivi: mănăstiri sau boieri.

Pentru Moldova, Dimitrie Cantemir menționase această situație, spunînd că Moldova a fost «proprietatea numai a domnului» [4]. Mai tîrziu, la 19 februarie 1782, cînd divanul Moldovei răspunde la întrebările puse de guvernul împărătesc al Austriei privind Bucovina, răspunsul la această întrebare este foarte concludent: «Tot locul țării Moldovei, dintr-un început loc domnesc au fost și, la locurile unde s-au socotit ca să fie tîrguri, le-au numit și le-au făcut tîrguri, cu loc împrejur îndestul, spre îndestularea orășenilor» [5]. Și mai departe: «Din locurile cele deșerte a tîrgurilor, pe care să nu fi avut casa sa mai înainte, tîrgoveții nu pot să-l dea sau să-l vîndă altuia, neavînd tăria sa, fiind locu domnesc. Iar care va fi avut

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, p. 8; vezi și I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 224; originalul la Academia R.P.R., *Peceți*, nr. 478.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. II, p. 12; vezi și M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 100, unde precizează că are și o fotografie în colecția proprie.

La această listă ar mai fi, poate, de adăugat, după cuprins, actul dat la 7 mai 1479, în Suceava, prin care Ștefan cel Mare cumpără, în prima parte a actului, o moșie și o dă, în a doua parte a actului, mănăstirii Putna. Cel dintîi editor, Fr. A. Wickenhauser, nu arată decît că are sigiliu atîrnat (*h<ängt> S<iegel>*), fără să precizeze dacă e vorba de unul singur sau de mai multe (*Geschichte der Kloster Homor, Sct. Onofri Horodnik und Petrauz*, Cernăuți, 1881, p. 182); iar ultima ediție a actului nu face decît să reproducă textul după primul editor (*Documente privind istoria Romîniei*, A, XV, vol. II, p. 8—9).

[3] Denumim astfel tot ceea ce se înțelege prin *dominium eminens și dominium plenum* în studierea feudalității.

[4] *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, București, f. a., p. 107.

[5] *Uricariul*, XI, p. 253; vezi și *ibid.*, IV, p. 325—343.

mai înnainte casa sa pe acel loc, sau şi acum de va avea, poate să-l vîndă sau să-l dea cui va vrea, măcar de nu va avea nici carte domnească pe acel loc».

Răspunsul aduce în continuare şi o precizare în legătură cu rolul economic şi social al tîrgului şi oraşului şi cu repopularea lui, spunînd: «Din întîmplările tulburărilor, de multe ori părăginindu-se tîrgurile şi luminaţii domni vrînd ca să se lăcuiască tîrgurile iarăşi la loc, au dat cărţi deschise de obşte, cu hotărîre că, oricine va veni să lăcuiască la tîrguri, să fie volnici a-şi face case şi dugheni şi locul să rămîie a lui de istov şi încă fără să fie îndatoraţi cu vreo dare stăpînului, pentru loc»[1].

Tot pentru Moldova, actele înseşi vorbesc limpede despre dreptul de proprietate al domnului asupra tîrgurilor şi oraşelor şi în acest sens vom prezenta cîteva texte, folosite mai puţin sau chiar de loc, de către cei ce s-au ocupat de vechea organizare municipală. Astfel, la 8 februarie 1455, Alexandru voievod (Alexandrel) dă mănăstirii Neamţ «pămîntul nostru, care este lîngă Neamţ, care este pe Topolţia, pe care acel pămînt au voit să<-l>vîndă tîrgoveţii de la Neamţ lui Steţco . . . acest pămînt să fie al mănăstirii noastre de la Neamţ, uric şi cu tot venitul, neclintit niciodată în veci... ». Şi mai departe:

«Şi iarăşi, dacă se vor pîrî tîrgoveţii de la Neamţ, sau vor pomeni pentru acest hotar, oricare om tîrgoveţ, acela să plătească o sută de ruble de argint »[2].

Această proprietate domnească asupra tîrgurilor se constată documentar şi asupra tîrgului Baia din Moldova, despre a cărui situaţie specială vom vorbi mai departe. Astfel, la 23 aprilie 1448, Petru voievod dăruieşte cunoscutului mare boier Mihail logofăt, «*locul morilor noastre*, din *tîrgul nostru* din Baia, unde au fost vechile mori domneşti ale părinţilor noştri şi ale fraţilor noştri . . . »[3] Iar alte acte, dinainte şi de după această dată, şi anume documentele din 31 octombrie 1402, 23 decembrie 1430, 29 noiembrie 1443 şi 26 ianuarie 1453 cuprind danii de mori şi de grîne, din acelaşi tîrg, către mănăstirile Moldoviţa, Neamţ şi Pobrata[4]. În cele din urmă, unele din veniturile tîrgului Baia şi chiar tîrgul aproape în întregime ajung a fi, prin danii domneşti, ale mănăstirii Moldoviţa, aşa cum, de pildă, tîrgurile Roman şi Rădăuţi ajung mai tîrziu în stăpînirea episcopiilor respective[5]. Iată astfel cum Ştefan cel Mare confirmă mănăstirii Moldoviţa, la 31 august 1458, o parte din veniturile tîrgului Baia: « . . . am dat şi am întărit şi noi de la noi, dania înaintaşilor noştri . . . ca să asculte şi să adune ceara de la Baia, din toate cîrciumile, cum a dat şi Ştefan voievod . . . . Iar cine va voi să facă cîrciumă, să aibă a se scrie în catastif la călugări ». Dar spre a opri orice amestec al tîrgului în exercitarea acestui privilegiu acordat mănăstirii, adaugă şi o interdicţie formală în acest sens: « De asemenea şoltuzii şi pîrgarii şi vornicii, sau cine va avea de la noi să ia ceară pe la alte tîrguri, la Baia nici unul dintre ei să nu <se> amestece întru nimic, ci numai călugării să ia ceara de la Baia, din toate cîrciumile »[6].

---

[1] *Uricariul*, XI, p. 266.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 273—274.

[3] *Ibidem*, p. 228.

[4] *Ibidem*, p. 13, 90, 201, 257—258; cuprinsul acestor acte este arătat mai departe: *Sigiliul oraşului Baia.*

[5] N. Grigoraş, *Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti şi atribuţiunile lor pînă la Regulamentul Organic.* Teză... Iaşi, 1942, p. 25 (Publicaţiile Institutului de istoria romînilor « A. D. Xenopol »).

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 297.

În acelaşi timp, tot din domnia lui Ştefan cel Mare ni s-a păstrat un act din 15 octombrie 1491, prin care acesta « lipeşte », către « tîrgul nostru Vasluiul », mai multe sate cumpărate cu banii domneşti, pentru a-şi mări veniturile ce-i reveneau de la acest tîrg; sau, cu înseşi cuvintele actului: « Şi am lipit toate aceste de mai sus numitele sate şi silişti către tîrgul nostru Vasluiul<ui> şi să fie domnii mele uric cu tot venitul şi fiilor domnii mele şi nepoţilor, strănepoţilor, prestrănepoţilor şi la tot niamul domnii mele, nestrămutat nici odinioară în veci »[1].

Fiind direct interesat la prosperarea tîrgurilor, la întreţinerea în ele a unei vieţi active din toate punctele de vedere, pentru schimbul de mărfuri şi celelalte, domnul le acordă protecţia sa, înzestrîndu-le cu diferite scutiri sau privilegii [2]. Iată, de pildă, ce spune în continuare actul de mai sus, dat de Ştefan cel Mare: « . . . am miluit pe şoltuzii şi pîrgarii şi pre toţi oamenii cei săraci din tîrgul Vasluiului şi li-am întărit obiceiul cel vechi », de a nu da vamă pentru nici un fel de « alişveriş », afară de vama obligatorie a comerţului cu peşte [3].

Aceste cîteva mărturii constituie elemente concludente spre a ne convinge că dreptul dominial al domnului se exercita, în drept şi în fapt, nu numai asupra întregii întinderi a ţării, dar şi asupra aşezărilor orăşeneşti, chiar şi asupra celor deosebit de vechi, aşa cum este tîrgul Baia, fostă întîia capitală a ţării.

Dar tot pentru Moldova posedăm şi un izvor narativ deosebit de explicit privind starea de lucruri din secolul al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea. Este vorba de cronica lui Nicolae Costin, operă în care găsim consemnat nu numai obiceiul domnesc de a dărui, boierilor, moşiile tîrgurilor, dar şi explicaţia plină de desaprobare dată acestui fapt de un contemporan. Acesta vede cum amestecul din ce în ce mai mare al domnilor în viaţa economico-socială a tîrgurilor şi oraşelor era făcută numai în scopul satisfacerii interesului marii boierimi şi al bisericii, susţinătorii de totdeauna ai domnilor şi domniei, cu nesocotirea intereselor obşteşti, ale tîrgurilor şi oraşelor. Reforma pe care o încearcă Nicolae Alexandru Mavrocordat, la 1710, în domnia dintîi, se izbeşte de împotrivirea boierilor şi din această cauză n-a fost pusă în aplicare, ci a fost retrasă. Reproducem în întregime preţiosul fragment din cronica lui Nicolae Costin:

«Făcusă Nicolai Vodă <Mavrocordat>, în domnia sa, o socoteală, care mi se pare că nu o va huli nime pe urmă: pentru hotarăle tîrgurilor domneşti, de la o vreme se de<s>prinsăse domnii cei mai de curînd a da, şi a boieri şi altora, aşa căt n-au rămas loc deosebit pentru hrana şi agonisita pe dinsul, tîrgurilor. Hărăzit-au locuri, domnii cei vechi, a boieri, a slujitori, pentru slujba şi credinţa spre stăpîni; eară nu aşa aproape de oraşe, cât să n-aibă tîrgurile deosebit hotarele sale nesupuse zeciuielilor a boieri şi a călugări, precum se cunoscu bătrînile urice şi ispisoacele a bătrînilor domni, cu ce au miluit pre alţii. Eară hotarăle trebuitoare tîrgurilor nu le-au clintit;

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. II, p. 166; traducere veche.

[2] Aşa cum, în apusul Europei, regalitatea susţinea comunele, ajutînd sau favorizînd eforturile burgheziei (Henri Pirenne, *Les villes du moyen âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927, p. 158, 160, 163).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. II, p. 166; în legătură cu viaţa economică orăşenească se poate vedea şi F. Grecul, *Oraşul moldovenesc în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în « Вопросы Истории », 11, 1949, p. 119—134 (în prezentarea lui Al. Grecu, la Institutul de istorie al Academiei R.P.R., Tr. 778).

ce, de au dat din locurile tîrgurilor, ce prisosia tîrgurilor, da, eară ce era trebuitoare tîrgurilor le-au lăsat neclintite; nu cum stau acum, de n-au tîrgurile unde să se hrănească fără zeciuială despre alţii.

«Aceste socotindu-le Nicolai vodă, nu zicea nemică de daniile cele vechi, a vechilor domni, celor bătrîni, ce de daniile cestor de curînd domni.

«Însă întăi au spus şi boierilor săi, socoteala sa. Pus-au de au făcut cărţi, să se strice daniile cele ce s-au făcut de domnii mai de curînd, cu împuţinarea locurilor tîrgurilor domneşti; că venise jalobele de la cîţiva tîrgoveţi a cîteva tîrguri, cum n-au unde se hrăni. Ce, pe urmă, mai înainte de ce le-ar trimite prin ţară, să le sune, pricepînd acum bănaturi despre o samă de boieri, cărora li se didese daniile şi miluirile acelor domni trecuţi, socotind să nu-i mîhnească, au părăsit, de au poroncit să nu se mai ivească acele cărţi »[1].

În ceea ce priveşte Ţara Romînească, drepturile domneşti sînt aceleaşi, dar actele înseşi sînt mai puţin expresive din acest punct de vedere, mai laconice, cuprinzînd în general formule simple, în care se vorbeşte de « tîrgul nostru »; dar chiar şi acest fel de menţiuni sînt destul de rare şi apar de abia spre sfîrşitul secolului al XVI-lea. Acelaşi a fost cazul, într-o anumită măsură, şi pentru oraşul Cîmpulung, care a beneficiat, ca oraş foarte vechi şi întîia capitală a ţării, de privilegii speciale transmise prin tradiţie şi apoi întărite în continuare, prin acte emanate de la diferiţi domni.

Drepturile dominiale ale domnului asupra tîrgurilor şi oraşelor decurg din organizarea generală a societăţii feudale. Din acest punct de vedere, domnul, adică suveranul, este un vechi suzeran, ale cărui drepturi feudale s-au menţinut în continuare, sub înfăţişarea prerogativelor suverane[2]. Organizarea societăţii feudale romîneşti nu se depărtează în general de linia cunoscută şi, în această organizare, « una dintre caracteristicile dreptului feudal este privatizarea dreptului public. În raporturile interne şi externe, suveranii şi seniorii feudali apar ca proprietari ai ţărilor sau feudelor lor, iar nu ca reprezentanţi ai unor comunităţi organizate . . . Ca proprietar al teritoriului ţării, în sensul proprietăţii private, domnitorul administrează ţara, căutînd a obţine un maximum de profit material din sursele de venituri posibile »[3]. Cu alte cuvinte, dreptul privat se substituie dreptului public.

Constatarea privind existenţa dreptului dominial asupra tîrgurilor şi oraşelor medievale romîneşti este general valabilă pentru societatea feudală. Observăm că şi în Ungaria e mult timp decînd s-a constatat că domeniul orăşenesc era proprietatea regelui, iar locuitorii plăteau anual la Cămara regală o dare, la început în mod individual, mai tîrziu în mod colectiv.

---

[1] M. Kogălniceanu, *Letopisiţile Ţării Moldovei*, II, Iaşi, 1845, p. 94-95; acelaşi text, într-o publicare mai atentă, şi în ediţia a doua, II, p. 85.

[2] J. Calmette vorbeşte de « deghizarea » feudală a regalităţii franceze (*Le monde féodal*, Paris, 1951, p. 168; vezi şi p. 167).

[3] A. Cazacu, *Dreptul de protimis, origina şi evoluţia lui în dreptul romînesc*. Teză. . . Iaşi, 1937, p. 77 (Universitatea din Iaşi. Facultatea de Drept); vezi şi Aurel V. Sava, *Tîrguri, ocoale domneşti şi vornici în Moldova*, p. 9 (Extras din « Bul. ştiinţ., Acad. R.P.R., Secţiunea de ştiinţe istorice, filosofice şi economico-juridice », t. IV, nr. 1—2, 1952). Înţelegerea limpede a problemei, nu numai pragmatic, dar — mai ales — din punctul de vedere al concepţiei juridice feudale, apare fundamentată teoretic în lucrarea amintită a lui A. Cazacu. O cercetare specială şi deosebit de bogat informată asupra multiplelor aspecte ale proprietăţii în orînduirea feudală din apus se dă la A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, I, Bucureşti, 1951.

Mai mult decît atîta! Pînă în secolul al XIII-lea, regele dăruieşte oraşe, aşa cum dărueşte şi moşii [1].

Trecînd acum la organizarea feudală propriu-zisă a tîrgurilor şi oraşelor noastre, constatăm un desăvîrşit paralelism între Moldova şi Ţara Romînească. În Moldova, tîrgul şi oraşul sînt conduse de un *şoltuz* împreună cu 12 pîrgari. În unele tîrguri, în locul şi cu atribuţiile şoltuzului, apare *voitul.* Şoltuzul reprezintă pe germ. *Schultheiss*, iar voitul pe germ. *Vogt*, amîndouă aceste cuvinte intrate în organizarea municipală a Moldovei prin filiera polonă (pol. *soltys* şi *vojt*).

În Ţara Romînească, tîrgurile sînt conduse de un *judeţ*, împreună cu 12 pîrgari. În actele scrise în l. slavă, judeţul se numeşte сѫдьць, сѹдьць, сѹдєць [judecător] [2]. Termenii slav şi romîn sînt echivalentul germ. *Richter* şi reprezintă paronomastic unul din drepturile exercitate de conducerea municipală: dreptul de judecată asupra locuitorilor din lăuntrul tîrgului sau al oraşului. Această magistratură era eligibilă, iar magistraţii municipali: şoltuzul, voitul şi judeţul, sînt aleşi în fiecare an, de obştea tîrgului, cu drept de a fi realeşi; alegerea trebuia confirmată, anual şi nominal, de domn, şi în Moldova şi în Ţara Romînească.

În acte, pîrgarii sînt numiţi: пръгари, пъргари, пѹргари şi reprezintă pe germ. *Bürger*, în forma veche săsească *Purger* [3].

Existenţa şoltuzului şi a pîrgarilor este atestată documentar încă din prima jumătate a secolului al XV-lea [4].

Pentru judeţ, şoltuz sau voit, pîrgarii alcătuiesc ceea ce am putea numi «sfatul» tîrgului; asemeni judeţului, şoltuzului sau voitului, pîrgarii sînt aleşi de obştea locuitorilor.

Cînd se făcea alegerea judeţului?

Spre a răspunde, numai în parte, la această întrebare ne vom folosi chiar de sigilii. Astfel, cercetînd sigiliile Bucureştilor, atîtea cîte cunoaştem pînă astăzi, observăm următoarele: cele mai vechi sigilii, din anii 1563—1580,

---

[1] Ákos von Timon, *Ungarische Verfassungs-und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*... Nach der zweiten, vermehrten Auflage übersetzt von Dr. Felix Schiller, Berlin, 1904, p. 170.

[2] Numele *judeţ* apare în actele municipale scrise în limba romînă încă de la începutul secolului al XVII-lea. De aceea, traducerea în limba romînă a cuvîntului slav nu poate fi redată prin *sudeţ*, ci numai prin *judeţ*, pentru Ţara Romînească, şi *şoltuz* sau *voit*, pentru Moldova.

[3] De pildă, la 26 februarie 1527, o scrisoare către Bistriţeni este trimisă de *Greben undt Purger von der Molda (Hurmuzaki*, XV_1, Bucureşti, 1911, p. 293).

În limba saşilor există şi formele *burger* şi *borger* (A. Schullerus, *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*, Strassburg, 1908, *sub voce*).

[4] Pentru organizarea şi diversele aspecte ale vieţii municipale romîneşti, vezi B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a Romîniei*, I, Bucureşti, 1865, p. VII—VIII; Fr. A. Wickenhauser, *Die deutschen Siedelungen in der Bukovina*, I, 1885, p. 9 12; N. Iorga, *Istoria poporului romînesc.* Traducere din limba germană de Otilia Theodoru-Ionescu, I, Bucureşti, 1922, p. 213—263; N. Blaramberg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Bucureşti, 1885, p. 60—82; I. N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*, I, Genève, Paris, ‹1919›, p. 225—286; Ioan C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a principatelor romîne — ediţie revăzută* — Extras din «Revista de drept public», 1934—1935, Bucureşti, 1935,p. 49—52. C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, II_2, p. 419—400; P. P. Panaitescu, *Interpretări romîneşti. Studii de istorie economică şi socială*, Bucureşti, 1947; precum şi altele, din care cele mai multe au fost citate în cursul lucrării.

înfăţişează pe Maica domnului cu pruncul Iisus în braţe, cuprinzînd, deci, o emblemă religioasă bine determinată.

În continuare, sigiliul din 1619 aprilie 23 înfăţişează, în chip rudimentar, scena *Întîmpinarea domnului*, momentul cînd dreptul Simeon primeşte în braţe pe pruncul Iisus şi rosteşte cunoscutele cuvinte: «Acum slobozeşte pe robul tău, stăpîne... căci acum au văzut ochii mei mîntuirea ta!» Biserica ortodoxă sărbătoreşte această prezentare a lui Iisus Hristos la templu în ziua de 2 februarie.

Tot Întîmpinarea domnului este reprezentată şi pe sigiliul din 1628 iulie 18.

În continuare, în sigiliul din 1631/1632 este înfăţişată, în chip deosebit de rudimentar, o altă scenă religioasă: *Bunavestire*. Începînd cu acest sigiliu, Bunavestire va fi prezentă în toate celelalte sigilii ale Bucureştilor, inclusiv în sigiliul din 1698 iulie 17, cel din urmă pe care îl cunoaştem, cu observaţia că, pe măsura ce sigiliile se apopie de această dată, reprezentarea Buneivestiri este mai bine şi mai dezvoltat redată din punctul de vedere al compoziţiei şi al realizării artistice. Unele din aceste sigilii cuprind Bunavestirea însoţită, în legendă, de un text în limba slavă, text care este începutul troparului acestei sărbători: **Днесь спасению нашемꙋ начело и вѣчниє тайнє** [Acum este începutul mîntuirii noastre şi al veşnicei taine]; sau: **днесь спасенію нашемꙋ начаток и еже ѿт вѣка таинствꙋ ꙗвлꙗтисѧ** [Acum este începutul mîntuirii noastre şi care din veac se arată ca taină] [1].

În legătură cu emblema existentă în cele mai vechi sigilii ale oraşului, constatăm că în secolul al XVI-lea nu fiinţează nici o biserică sau mănăstire al cărei hram să simbolizeze pe Maica domnului cu pruncul Iisus în braţe. La fel constatăm că nici o tradiţie nu ne-a transmis ca patron sau protector al Bucureştilor pe Maica domnului

Dacă însă avem în vedere că emblema din sigiliu: Maica domnului cu pruncul Iisus în braţe, poate fi pusă în legătură cu scena Întîmpinarea domnului, adică poate reprezenta, fragmentar, scena cînd Maica domnului prezintă pe Iisus prunc la templu, atunci recunoaştem că şi în această reprezentare din sigiliile cele mai vechi ale Bucureştilor (1578, 1580) trebuie să vedem tot numai scena Întîmpinării domnului, redată simbolic şi, de aceea, fragmentar. Aceeaşi scenă va fi redată relativ integral în sigiliile ulterioare, din 1619 şi 1628.

Stabilind, astfel, că pe sigiliul Bucureştilor, pînă la 1629 inclusiv, apare ca emblemă scena religioasă Întîmpinarea domnului, şi numai această scenă, constatăm în continuare că, începînd cu sigiliul din 1631/1632, în locul acestei embleme apare o alta, tot religioasă, înfăţişînd Bunavestirea.

Cercetînd, pentru acestă reprezentare, bisericile vechi ale Bucureştilor, găsim că biserica de la Curtea Veche are ca hram Bunavestire (numită, înainte, Blagoveştenia), hram atestat documentar la începutul secolului al XVIII-lea de pisania pusă pentru reparaţia făcută în domnia lui Ştefan Cantacuzino voievod. Această constatare se leagă şi de tradiţia bisericii, care aminteşte că Bunavestire a fost în trecut patronul sau protectorul Bucureştilor. Aceeaşi tradiţie afirmă că biserica de la Curtea Veche a fost reclădită în 1546, de Mircea Ciobanul (1545—1554, 1558—1559).

Dacă ţinem sema că această biserică a fost şi biserica celei mai vechi curţi domneşti din Bucureşti şi a servit, de la o dată pe care n-o putem preciza, drept

[1] Pentru tot ce priveşte aceste sigilii vezi, mai departe: *Sigiliul Bucureştilor*.

biserică de ungere a domnilor Ţării Romîneşti, înţelegem că această biserică a putut fi, în acelaşi timp, şi biserica de patronaj religios a oraşului-capitală, patronaj sărbătorit la acea biserică odată cu hramul Bunavestirea (25 martie). Semnificaţia aceasta rezultă în primul rînd din prezenţa, în sigiliul oraşului, drept emblemă, a scenei religioase respective. Dacă adăugăm la aceasta şi informaţia dată, şi după amintiri de familie, de către C. D. Aricescu, în 1855, că alegerea judeţului la Cîmpulung se făcea în fiecare an, marţea după Paşte [1], adică în primăvară, reiese evident că prezenţa Buneivestiri în sigiliul Bucureştilor ne arată, ca un corolar, că alegerea judeţului Bucureştilor se făcea în fiecare an în ziua de Bunavestire, şi aceasta cu începere din anul 1631/1632, de cînd Bunvestire apare ca emblemă în sigiliul oraşului.

Constatînd deci că reprezentarea Buneivestiri în sigiliul Bucureştilor are o semnificaţie îndoită şi precisă: hram-protector al oraşului şi dată pentru alegerea şi instalarea conducerii municipale, ne întrebăm căror cauze se datoreşte faptul că reprezentarea din sigiliile de pînă la 1628 inclusiv, ale Bucureştilor, înfăţişează scena religioasă Întîmpinarea domnului, sărbătorită la 2 februarie, iar nu Bunavestire, care apare ca hram numai după data de mai sus (la 1631/1632) şi este sărbătorită la 25 martie? Din semnificaţia prezenţei în sigiliu a scenei religioase Bunavestire rezultă că o semnificaţie identică trebuie acordată şi prezenţei în sigiliu a scenei Întîmpinarea domnului: hram-protector al oraşului şi dată pentru alegerea şi instalarea conducerii municipale. De aceea, necunoscîndu-se o biserică de zid a Bucureştilor mai veche decît biserica de la Curtea Veche, trebuie să admitem că hramul mai vechi, hramul iniţial al acestei biserici a fost Întîmpinarea domnului, sărbătorit la 2 februarie, şi că alegerea şi instalarea judeţului Bucureştilor se făcea în aceiaşi zi, cînd se sărbătorea şi hramul-protector al oraşului. După anul 1628 şi pînă la 1698 inclusiv, hramul-protector al oraşului se schimbă: Întîmpinarea domnului este înlocuită, pentru motive şi în împrejurări pe care nu le cunoaştem, cu Bunavestire (Blagoveştenia), zi în care se va face, pe viitor alegerea şi instalarea judeţului.

Pentru secolul al XVIII-lea nu cunoaştem încă nici un sigiliu al Bucureştilor. Totuşi, din pisania bisericii Curtea Veche, pusă — cum am văzut — pentru reparaţia din domnia lui Ştefan Cantacuzino voievod, rezultă că şi în acest secol Bunavestire rămîne hramul-protector al oraşului.

Încă o întrebare: sînt, oare, aceste două date: Întîmpinarea domnului (2 februarie) şi Bunavestire (25 martie), valabile numai pentru alegerea conducerii Bucureştilor, sau sînt valabile şi pentru alte tîrguri şi oraşe din Ţara Romînească?

Şi ne gîndim în primul rînd la vechiul oraş al Tîrgoviştei, al cărui sigiliu poartă tot o emblemă religioasă: Maica Domnului Rugătoarea (orantă), reprezentată avînd în faţă pe pruncul Iisus. Legenda — în limba slavă, care însoţeşte această emblemă din sigiliul Tîrgoviştei, spune numai că « s-a făurit acest tipar în zilele drept-credinciosului Ion Neagoe voievod » (1512—1521) [1]. Găsim acest tipar în funcţiune pînă la 1639 inclusiv şi, desigur, este întrebuinţat încă mult timp după această dată.

Reamintindu-ne că Neagoe Basarab mută de la Argeş şi înalţă, la Tîrgovişte, Mitropolia Ţării Romîneşti, al cărei hram este Înălţarea domnului, observăm că reprezentarea religioasă din sigiliul oraşului nu înfăţişează şi

---

[1] Vezi, mai departe: *Sigiliul Tîrgoviştei*.

hramul celui mai important locaş religios de acolo, deşi acesta din urmă este clădit de Neagoe Basarab, iar sigiliul poartă menţiunea că a fost făurit în zilele aceluiaşi voievod. Reprezentarea religoasă din sigiliul Tîrgoviştei se leagă mai degrabă de hramul Întîmpinarea domnului. Aceasta ne dă convingerea că la Tîrgovişte alegerea judeţului se făcea, la început, la sărbătoarea Întîmpinarea domnului. Iar faptul că tiparul sigilar al oraşului rămîne acelaşi, cel puţin pînă la 1639 inclusiv, arată că ziua alegerii judeţului nu s-a schimbat pînă atunci; sau, dacă s-a schimbat, o dată cu schimbarea petrecută la Bucureşti, Tîrgoviştea a înţeles să-şi păstreze mai departe sigiliul făurit în zilele lui Neagoe Basarab, sigiliu cu o atît de veche şi prestigioasă tradiţie.

Atît se poate spune pînă acum asupra datei cînd se alegea şi se instala conducerea unora din tîrgurile şi oraşele Ţării Romîneşti, pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea.

În ceea ce priveşte Moldova, aici ştirile lipsesc cu desăvîrşire.

*

Prezenţa autorităţii municipale, aşa cum am văzut-o mai sus, constituie, la început mai ales, mijlocul prin care locuitorii respectivi îşi îndeplineau, în chip organizat şi la termen, obligaţiile de tot felul — în primul rînd, obligaţiile fiscale — faţă de domnie; în acelaşi timp, autoritatea municipală reprezenta şi apăra interesele şi drepturile, în parte şi în total, ale locuitorilor şi ale obştei, exercita dreptul de judecată asupra membrilor comunităţii, dar lua atitudine şi cerea îndreptare faţă de exacţiuni şi încălcări venite din partea slujbaşilor domneşti, sau chiar direct din partea domniei [1].

Apărarea drepturilor municipale se mai putea manifesta şi prin larga publicitate dată acestor drepturi, a căror prezentare în pieţele şi locurile publice ale oraşului o întîlnim în secolul al XVII-lea, în Ţara Romînească, sub forma săpării în piatră a textului hrisoavelor domneşti care consfinţeau aceste drepturi. Textul hrisovului era săpat pe cruci de piatră, monumente specifice spiritului timpului, fixate în pămînt şi prezentate astfel continuu văzului public. Cunoaştem două din aceste monumente, care pot fi numite şi *memoriale municipale*. Cel mai cunoscut este « Crucea jurămîntului » de la Cîmpulung, care cuprinde, săpat în piatră, textul hrisovului dat de Duca vodă, în 1674, pentru întărirea şi apărarea privilegiilor vechi ale oraşului. Crucea veche, stricată în parte, se păstrează şi azi fixată în zidul unei case, iar în locul ei, în piaţa oraşului, s-a aşezat o replică, în anii 1787—1790 [2]. La această « Cruce a jurămîntului », judeţul nou ales, adică magistratura anual nouă a oraşului, depunea jurămîntul că va respecta şi apăra drepturile vechi ale oraşului.

Celălalt monument similar este marea cruce din Mahalaua Tîrgoviştei, pe care se află săpat privilegiul dat de Matei Basarab, la 1635: « Văzînd

---

[1] Este cazul sa observăm că, pînă în secolul al XVIII-lea, conducerea municipală nu consideră ca o preocupare specifică a sa şi preocuparea de ajutorare economico-socială înlăuntrul tîrgului sau al oraşului. Astfel, vechea instituţie a « mişeilor » adică ajutorarea nevolnicilor, infirmilor şi incurabililor, amintită ca existentă în vecinătatea Cîmpulungului şi a Rîmnicului (Vîlcea), este de totdeauna în grija directă a domniei, ca şi — de altfel — toate celelalte aspecte ale aceleiaşi probleme.

[2] Despre această cruce vezi D. I. Băjan, *Monumentele Cîmpulungului. Crucea Jurămîntului*, Cîmpulung, 1929, p. 9—15, 27.

domnia mea plînsoarea săracilor de aici den Trăgovişte», pentru vama ce avea să se plătească la vin [1].

Vor mai fi existat şi alte monumente de acest fel ? Nu ştim. Dar, judecînd după cîte cunoaştem pînă acum, credem că acest fel de publicitate a privilegiilor municipale nu a fost o formă de publicitate generală, nici pentru oraşele şi tîrgurile Ţării Romîneşti şi nici pentru cele ale Moldovei. Ci a însemnat o formă de publicitate specifică îndeosebi Cîmpulungului. Iar apariţia ei în secolul al XVII-lea reprezintă momentul istoric al unei dezvoltări mai puternice a oraşelor şi a formării unui spirit de o înaltă conştiinţă cetăţenească înlăuntrul lor.

Pe de altă parte, pentru a uşura schimburile comerciale între sat şi oraş [2], ca şi pentru tranzacţiile comerciale dinăuntru, tîrgul sau oraşul păstra, la dispoziţia tuturor, etaloanele oficiale, domneşti, pentru măsurile de lungime şi de capacitate. Constatăm, astfel, la Cîmpulung, prezenţa unei vedre domneşti din aramă, în timpul lui Vodă Brîncoveanu [3]. De asemenea, găsim şi o baniţă din piatră, purtînd data de 1 ianuarie 1825, aceasta din urmă păstrată, pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, în piaţa oraşului [4]. Iar măsurile de lungime: palma, stînjenul, atît de necesare, se păstrau nu numai în etaloanele domneşti, ci, în general, şi însemnate pe zidul unora din biserici, cum era, de pildă, măsura stînjenului Şerban Vodă, păstrată la mănăstirea Cotroceni, în trapeză şi în alte locuri din lăuntrul mănăstirii.

Jurisdicţia autorităţii municipale este o jurisdicţie locală, care se mărgineşte numai la cuprinsul propriu zis al tîrgului sau oraşului respectiv. În Moldova există ocolul, adică locul — mai mare sau mai puţin întins — din jurul sau imediata apropiere a oraşului. Ocolul cuprinde sate şi moşii ce ţin sau depind direct, din toate punctele de vedere, de tîrg sau oraş, iar autoritatea municipală reprezintă, pentru ocol, legea feudală în forma legată de specificul vieţii de tîrg sau oraş.

În Ţara Romînească, în locul ocolului moldovenesc există moşia oraşului, pe care se află şi aşezări săteşti, ce ţin în întregime de tîrg sau oraş, dar jurisdicţia municipală, inclusiv organizarea fiscală, nu se exercită şi asupra lor. Totuşi moşia oraşului Cîmpulung a fost considerată, din cele mai vechi

---

[1] V. Drăghiceanu, *O tocmeală a lui Matei Basarab*, în « Bul. Com. Mon. Ist. », XIX (1926), p. 88; vezi şi acelaşi, *Călăuza monumentelor istorice din judeţul Dîmboviţa*..., Tîrgovişte, 1907, p. 23.

În legătură cu publicitatea prin săparea în piatră a unor hrisoave importante, trebuie să arătăm că într-o carte a 24 de boieri jurători privind satul Groşanii, care se plîngea că a fost « rumînit » pe nedreptul de mănăstirea Cîmpulung, actul spune că: « i-au pomenit tot rumîni de moşie şi den legătură ai pietrii, daţi de ctitorii bisericii cei bătrîni », şi încheie cu dispoziţia: « au rămas Groşanii de lege, să fie rumîni tot la piatră, cum au fost de veac » (actul la C. Giurescu, *Studii de istorie socială*..., ed. II, Bucureşti, 1943, p. 113). Pricina se încheie cu rămînerea Groşanilor în rumînie: pentru că « au pomenit pe Groşani tot rumîni la piatră, de la zidirea bisericii lui Negru Vodă » *(ibid.*, p. 114; amîndouă actele sînt din 1654).

Expresia « rumîni la piatră » nu este în legătură cu publicitatea legăturii lui Mihai Viteazul, obţinută prin săparea ei pe piatră, ci priveşte numai faptul că satul Groşani a fost sat de rumîni care au lucrat la piatră, în carierele de piatră, pentru nevoile mănăstirii Cîmpulung, şi pe vremea rezidirii acestei mănăstiri de către Matei Basarab şi mai înainte.

[2] « Viaţa fizică a orăşanului depinde de ţăran, dar viaţa socială a ţăranului depinde de orăşan » (H. Pirenne, *op. cit.*, p. 91).

[3] I. Răuţescu, *Cîmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung, 1943, p. 29.

[4] C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*..., II, Bucureşti, 1856, p. 38.

timpuri, drept moşie proprie a orăşenilor, iar nu moşie domnească a oraşului, aşa cum erau considerate moşiile aparţinînd celorlalte tîrguri şi oraşe din Ţara Romînească. În acest sens, la 7 mai 1615, pe temeiul actelor înfăţişate de cîmpulungeni, Radu Mihnea voievod recunoaşte prin hrisov că « numai orăşanii să fie volnici să facă orice vor vrea ei cu aceste moşii »[1]. În acelaşi sens vorbeşte despre « moştenii oraşului », Leon vodă, la 26 august 1630[2]; sau Matei Basarab, la 12 aprilie 1636, despre « cîţi sînt moşteni ai oraşului »[3]. Iar la 25 martie 1633, cînd conducerea oraşului se plîngea, în aceeaşi pricină, lui Matei Basarab, actul domnesc arată că « judeţul Stan cu 12 pîrgari şi *cu voie* dela orăşenii cei bătrîni den oraşul Cîmpulung» s-au plîns . . . .»[4]

În sfîrşit, la 29 octombrie 1833, Divanul judecătoresc al Ţării Romîneşti recunoaşte formal « că munţii şi moşia oraşului sînt numai ai orăşenilor de baştină, iar nu ai boerilor şi străinilor ce s-au sălăşluit după vremi în oraş »[5]. Adică moşia oraşului aparţine nu oraşului, ca unitate administrativă, ci acelor locuitori care se trag din întemeietorii oraşului, ca o proprietate personală a lor, transmisă prin moştenire, dar rămasă încă în devălmăşie, în indiviziune. Şi astfel, cînd timpurile noi cer înfiinţarea unei obşti propriu-zise a Cîmpulungului, aceasta ia fiinţă la 27 ianuarie 1846; atunci se face alegerea vechilor familii de moşneni, recunoscîndu-se această calitate întîi la 33, apoi la 34 de neamuri sau moşi. Ulterior, pentru motive care ţin în primul rînd de contingenţe economice, se mai înfiinţează şi alţi moşi, numărul total ajungînd la 40, fiecărui moş cuvenindu-i-se cîte 400 dramuri de pămînt, adică o parte întreagă, egală pentu toţi[6].

Nu reiese limpede dacă este o situaţie similară şi pentru Tg. Jiu, cînd, la 1756, Constantin Racoviţă voevod recunoaşte la 16 moşneni drepturi asupra moşiei tîrgului[7].

Situaţia oraşului Cîmpulung, singura pe care o cunoaştem în amănunte şi în desfăşurarea ei în timp, deşi este o situaţie cu totul specială, dovedeşte că, şi în Ţara Romînească, jurisdicţia oraşului sau a tîrgului nu s-a exercitat, de la început şi în tot timpul orînduirii feudale, într-o formă precisă, şi asupra moşiei aparţinînd oraşului sau tîrgului (sate şi pămînt) şi că tîrgul sau oraşul, împreună cu moşia lui, aparţineau în general domnului ţării.

*

Cînd încetează, în fapt şi în principiu, dreptul dominial al domnului — suzeran feudal romîn — asupra întregii ţări, ca şi asupra tîrgurilor şi oraşelor?

Cercetătorii au semnalat că, încă mult înainte de sfîrşitul secolului al XVIII-lea, aproape nu mai existau moşii domneşti de dat (locuri pustii, branişti, locuri în tîrguri, etc.)[8]. Dar nu numai împuţinarea sau lipsa de moşii

---

[1] Actul dat la I. Răuţescu, *Cîmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung, 1943, p. 361.

[2] *Ibidem*, p. 362—363. Avînd în vedere aceasta, înţelegem cum a fost posibilă existenţa orăşenilor-răzeşi, atestaţi în Moldova, la Iaşi, în secolul al XVIII-lea (vezi textul publicat la M. Sînzianu, *Au existat răzeşi în oraşe?*, în « Revista istorică romînă », V—VI (1935—1936), p. 410).

[3] I. Răuţescu, *op. cit.*, p. 363.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*, p. 382.

[6] *Ibidem*, p. 395—400.

[7] Vezi I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a principatelor romîne...*, Bucureşti, 1935, p. 48.

[8] Vezi în acest sens şi Aurel V. Sava, *Din istoria jurisprudenţei romîneşti. Răzeşii în proces pentru moşie cu domnia Moldovei*. Extras... Bucureşti, 1944, p. 453.

a dus la abolirea dreptului dominial; în ceea ce privește orașele, o cauză importantă o reprezintă și rezistența crescută din partea celor ale căror interese economice, sociale și politice le cereau să se împotrivească exercitării mai departe a unui drept feudal pe care îl considerau și neîntemeiat și necorespunzător timpului. Opoziție întîlnim și în secolele mai depărtate, dar atunci este manifestată mai ales într-o formă indirectă. Vom vedea astfel cum Mihai Viteazul este silit să intervină personal, la 3 decembrie 1597, pentru ca locuitorii Tîrgoviștei să recunoască stăpînirea unei părți din moșia orașului de către mănăstirea Golgota, căreia această moșie îi fusese acordată inițial de Pătrașcu Vodă, dar pe care în fapt n-o putuse stăpîni, din cauza împotrivirii surde a orășenilor.

În schimb, în anul 1820, tîrgoviștenii se vor opune și formal la înstrăinarea moșiei orașului de către Alexandru N. Suțul voievod, domnul Țării Romînești. Cu spiritul lor activ și neînfricat, orășenii fac tot ce pot spre a sili pe amintitul domn să renunțe a mai da moșia orașului doamnei sale Eufrosina. Cu rogojinile pe cap, cu jalba în proțap și imprecația pe buze, mulțimea orășenilor din Tîrgoviște pleacă cu plîngere la divan, dar nu reușește totuși să împiedice exercitarea dreptului dominial feudal. De abia mai tîrziu, după moartea voievodului, doamna Eufrosina dă tîrgoviștenilor actele smulse cu forța de fostul domn și, o dată cu ele, le redă și dreptul de stăpînire asupra propriei lor moșii, după ce mai întîi se ard în divan actele emise de Alexandru Suțul pentru cotropirea moșiei [1].

Asistăm de asemenea la conflicte între mănăstirea Argeș și orășenii din Pitești, încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, cînd satul Pitești ajunge a fi o așezare de tip urban și vrea să-și scoată moșia orașului din stăpînirea mănăstirii [2].

Alt caz asemănător din Țara Romînească este cazul orașului Ploiești, care se împotrivește domniei, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nevrînd ca moșia orașului să fie dată de domnie, în 1775, pentru căpătuire, lui Ianache Muruz biv vel clucer, și reușește, după multe necazuri, să reintre, la 1807, în stăpînirea moșiei cotropite [3].

În Moldova, opoziția împotriva exercitării acestui drept este vizibilă cam tot în același timp, dar se manifestă pe altă cale și numai în anumite cazuri. Și aceasta este cu atît mai interesant, cu cît în Moldova, nu numai secolul al XVII-lea, dar și secolul al XVIII-lea cunoaște încă multe înstreinări ale moșiilor aparținînd tîrgurilor și orașelor, moșii pe care domnii le dăruiesc la mănăstiri sau la mari boieri, pe temeiul vechiului drept dominial. Astfel, la 12 martie 1757, Constantin Mihail Racoviță voievod dăruiește, mănăstirii sf. Samuel din Focșani, moșia Bîrladului, afară de vatra tîrgului. Prin schimburi și înzestrări, această moșie ajunge, la 21 noiembrie 1813,

[1] Actele de redarea documentelor vechi și de arderea celor emise de Alexandru N. Suțul sînt date la V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, XII, p. 481—484. Spre a opri ridicarea «țării» în legătură cu procesele pentru moșie, Alexandru N. Suțul voievod dă un pitac, la 5 marie 1820, prin care, arătînd că «se pornesc sate întregi, de vin la judecată, socotind că cu mulțimea oamenilor vor să dobîndească ceea ce cer», hotărăște că, pe viitor, aceștia se vor «izgoni» (*ibid.*, p. 195).

[2] Vezi actul din 11 iulie 1519, dat de Neagoe Basarab (*Documente privind istoria Romîniei*, B, XIV, vol. I, p. 148); actele din 5,25 mai și 3 iunie 1528, date de Radul voievod (*ibidem*, II, p. 44, 45, 46-48); și actul din 14 mai 1560, dat de Petru cel Tînăr (*Ibidem*, III, p. 122).

[3] Desfășurarea pricinei și actele respective la M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, București, <1938>, p. 10-35, 825-894.

în stăpînirea Profirei Miclescu, primită ca zestre la căsătoria cu spătarul Nicolae Dimachi. Toţi proprietarii de pînă atunci ai acestei moşii, începînd cu mănăstirea sf. Samuel din Focşani, au avut de îndurat numai necazuri cu tîrgoveţii. Rezistenţa acestora se arăta prin faptul că, deşi s-au întins cu casele şi alte binale pe moşia amintită, au refuzat chiar de la început să plătească vreo dare pentru case, pivniţe sau grădini, ci plăteau zeciuiala numai pentru ţarinile, fîneţele şi prisăcile luate formal de la proprietar. Această rezistenţă explică de ce spătăreasa Profira Miclescu-Dimachi primeşte oferta tîrgoveţilor Bîrladului, de a-şi răscumpăra moşia tîrgului în schimbul a 180 000 lei, răscumpărare pe care Scarlat Alexandru Calimah voievod o întăreşte prin hrisovul din februarie 1815[1].

Prin situaţii asemănătoare trec şi oraşele Botoşani, Galaţi, Tecuci[2], Tg. Ocna, Vaslui şi altele[3]. Cazul Vasluiului prezintă un interes deosebit, nu numai pentru faptul că Mihail Constantin Suţul voevod exercită dreptul dominial tocmai la 1796, deci foarte tîrziu, în favoarea marelui logofăt Costache Ghica, dar îndeosebi pentru faptul că dania domnească priveşte nu numai moşia, dar şi însuşi oraşul[4].

Dar, în acelaşi timp observăm că nu se manifestă nici un fel de opoziţie din partea conducerii oraşului Iaşi, cînd, în 1824, Ioniţă Sandul Sturza voievod dă cu hrisov, la diferite persoane, locurile de prăvălii din oraş, rămase pustii şi cu dughenile arse din timpul răscoalei de la 1821.

Totuşi cînd, în ianuarie 1801, domnul Moldovei dădea vistiernicului Iordache Roset Roznovanu, ocolul Vrancei, cu satele de pe el, sub cuvînt că este din vechime moşie domnească, vrîncenii se ridică, nu spre a se opune exercitării dreptului dominial al domnului — suzeran feudal —, ci spre a dovedi că Vrancea n-a fost niciodată supusă acestui drept, fiind o aşezare omenească anterioară domniei. Acţiunea vrîncenilor, capitol numai de istorie rurală, deoarece în cadrul obştei vrîncene nu se cunoaşte nici o aşezare de tîrg sau oraş nici chiar în zilele noastre, se manifestă pe căile legale, astfel că în 1814 ei obţin, de la justiţia ţării şi de la un alt domn decît cel din 1801, recunoaşterea situaţiei deosebite a Vrancei din punctul de vedere al dreptului dominial şi, în consecinţă, li se restituie moşia, iar recunoaşterea rămîne definitivă după revizuirea integrală a procesului, în 1817[5].

Rezistenţa activă a ploieştenilor — la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, a tîrgoviştenilor, în 1820, şi lupta pe căile justiţiei, dusă de vrînceni între 1801—1817, toate aceste acţiuni şi altele — nemenţionate aici, arată, că principiul feudal al dreptului dominial fusese contestat, atins şi aproape ca şi înlăturat. Dar înlăturarea de principiu nu apare în chip prea direct în textele timpului, aşa cum nici enunţarea de fundamentare a dreptului dominial nu se găseşte nici în pravili, nici în cronici, nici în acte solemne. Constatarea aceasta învederează că dreptul dominial a fost la început dreptul

---

[1] Amănunte şi textul hrisovului din februarie 1815, în care se arată pe larg curgerea pricinii, la Al. Papadopol Calimah, *Notiţă istorică despre Bîrlad*, Bîrlad, 1889, p. 85 93.

[2] Vezi Alexandru Papadopol Calimach, *Scrisoare despre Tecuciu*, în «Convorbiri Literare», XIX (1885), p. 369—390, 921 960.

[3] *Ibidem*, p. 85 şi nota.

[4] Hrisovul şi alte amănunte la M. Costachi, *Chestiunea Vasluiului*, Bucureşti, 1864, p. 57—60.

[5] Prezentarea pe scurt a procesului la A. V. Sava, *op. cit.*, p. 465—470; vezi şi *Uricariul*, VI, p. 325—343.

suzeranului care acorda o feudă vasalului său, că acest drept făcea parte din dreptul nescris, cutumiar şi ajunsese a fi considerat încetul cu încetul drept obicei al pămîntului.

Cu trecerea timpului, cînd suzeranului iniţial i se va substitui definitiv suveranul, domnul, textele nu vor aminti direct nici de abolirea acestui drept, tocmai pentru că era vorba de dreptul nescris şi în acelaşi timp pentru a nu atinge şi scădea prestigiul şi autoritatea domnului. Astfel, articolul 131 din Regulamentul Organic al Ţării Romîneşti şi art. 82 din Regulamentul Organic al Moldovei consemnează, numai tangenţial, această abolire. Articolul 131, ocupîndu-se de pămînturile ce reveneau ţării prin desfiinţarea raelelor turceşti de la Brăila, Giurgiu şi Turnu, precum şi de bălţile şi ostroavele aflate în aceeaşi situaţie, hotărăşte restituirea lor către vechii proprietari şi adaugă: « Iar dacă, după trecerea sorocului ce se va da pentru arătarea trebuincioaselor documenturi, se vor găsi cevaşi pămînturi fără de stăpînitori, acele vor închipui *domen al statului* şi se vor ocîrmui pe seama folosului statului » [1].

În această situaţie ajung şi celelalte bunuri aflate altădată la dispoziţia domniei, şi anume bunurile orăşeneşti: « Prăvăliile ce sînt în oraşul Bucureşti, pe seama cutiei de milostenie, precum şi orice zidire publică aflată astăzi în fiinţă şi care se va putea clădi de acum înainte, se vor cuprinde asemenea în domenul statului » [2].

Textul acesta prezintă o importanţă deosebită, prin aceea că arată că, încă mai dinainte, locurile şi prăvăliile din Bucureşti, şi deci şi din celelalte oraşe, ieşiseră din puterea directă şi nelimitată a domniei, iar acesteia îi rămăsese numai uzufructul lor, dar şi acesta numai în scopul de a servi la acţiuni de binefacere publică generală, distribuită doar de domnie.

Toate bunurile amintite mai sus, devenite « domen al statului », adică bun obştesc, aveau să fie administrate de o comisie special alcătuită, păstrate după cum arată în continuare acelaşi articol 131:

« Nici o avere din cele cuprinse în domenul statului nu se va putea înstreina fără nici un cuvînt, nici prin vreo poruncă a căpetenii statului. Dacă însă, după o chibzuire a Obicinuitei Obşteşti Adunări şi pentru vre un sfîrşit de folos public, dovedit după cuviinţă, s-ar face cunoscut că înstreinarea de o parte <a> acestui domen ar fi trebuincioasă, atunci va urma vînzarea acei părţi prin vînzarea publică la cochi-vechi, sau se va face schimb, cu mijlocul ce va fi mai folositor statului » [3].

Art. 82 din Regulamentul Organic al Moldovei se ocupă şi el de pămînturile ce reveneau ţării şi pînă atunci fuseseră « împresurate », hotărînd restituirea lor la vechii proprietari. Dacă însă s-ar afla « oareşcare părţi de loc fără stăpîn, atuncea din acele să va închipui o fiinţă de avere a statului, care să va ocîrmui în folosul lui ».

În continuare, textul moldovenesc este tot atît de categoric, dar mai direct în exprimare decît textul muntean:

« Aceste averi nu să vor putea în vremea viitoare înstreina, supt nici un feliu de pricină, prin hotărîrea numai a şefului statului. Însă dacă după sfătuirile Obşteştii Obicinuitei Adunări şi pentru un scopos de obştesc folos, după cuviinţă dovedit, s-ar cunoaşte că înstreinarea unei părţi de acea avere a

[1] *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, I, Bucureşti, 1944, p. 35.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*

statului ar fi trebuincioasă, atunce să va face vînzarea publică prin cochii-vechi, sau un schimb, cu cel mai bun folos al statului »[1].

Trebuie totuşi să menţionăm că situaţia aceasta nu este întru totul specifică numai ţărilor romîneşti. Astfel, în Ungaria se trece aproape în acelaşi timp de la concepţia dreptului dominial la concepţia domeniului statal inalienabil (sub forma de bunuri ale « sfintei coroane»)[2].

Abolirea dreptului dominial în Ţara Romînească şi Moldova, cînd o dată cu aceasta dispare definitiv elementul constitutiv al societăţii feudale, poate fi considerată drept simbolul vizibil al încheierii princ'pi le a orînduirii feudale şi al începerii unei noi ere în istoria ţărilcr noastre[3].

Încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, rolul conducerii municipale — alcătuite din judeţ şi pîrgari — începe să decadă, iar rol din ce în ce mai important are slujbaşul domnesc special orînduit pentru tîrguri şi oraşe. Totuşi, în unele tîrguri şi oraşe se mai păstrează neschimbată — în liniile mari — organizarea iniţială, pînă tîrziu, adică pînă la noua organizare generală a vieţii administrative a ţării prin Regulamentul Organic, dată cînd şi viaţa orăşenească ia altă formă de conducere, modificîndu-se sau, mai precis, încetînd vechiul sistem al alegerii judeţului de către obştea tîrgului şi schimbîndu-se cu totul însuşi numele conducerii orăşeneşti.

Sînt însă şi schimbări anterioare, datorite unor cauze precise, asupra cărora ştirile documentare sînt certe. Astfel, în Oltenia, la 1719, ocupaţia austriacă modifică statutar vechea organizare, păstrînd judeţul, dar reducînd la patru numărul pîrgarilor, al căror nume îl şi schimbă în juraţi (*Geschworne*)[4]. Nu ştim dacă, după 1739, se revine la organizarea anterioară şi în ce măsură.

În Moldova, în secolul al XVIII-lea, şoltuzii, voiţii şi pîrgarii încep a fi înlocuiţi prin « epitropi » şi « epitropie » a tîrgului sau oraşului, formă de conducere care are un rol mult mai mărginit, faţă de vechea formă de conducere municipală. Această epitropie este, de multe ori, în legătură cu biserica mai importantă a tîrgului, a cărei imagine apare atunci în sigiliu, ca emblemă a tîrgului; iar pentru punerea sigiliului, epitropia este autorizată să perceapă anumite taxe, menite să servească la întreţinerea bisericii respective, care, în scopul acesta, păstra şi folosea cu exclusivitate sigiliul municipal. Aceste taxe se exprimau, uneori, în ocale de ceară.

Avînd o organizare proprie, tîrgurile şi oraşele posedă prin aceasta şi dreptul de a emite acte proprii, în numele judeţului (respectiv şoltuzului sau voitului) şi al celor 12 pîrgari, ca reprezentanţi ai obştei orăşeneşti, pe de o parte în raporturile cu domnia şi, pe de altă parte, în raporturile cu locuitorii în parte (cînd este cazul). Actele municipale încep în general cu invocaţia

---

[1] *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, I, Bucureşti, 1944, p. 198.

[2] Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs-und Rechtsgeschichte....*, p. 170.

[3] Această abolire corespunde cu înlăturarea definitivă a străvechiului formular diplomatic, în uz pînă atunci în cancelaria domnească a celor două ţări, şi cu introducerea unui nou formular diplomatic; cum corespunde şi cu abolirea oficială a « sărutării de mînă », formă specifică de obedienţă feudală. Despre aceasta vom vorbi în altă parte, cu alt prilej.

[4] Alexandru Vasilescu, *Oltenia sub Austriaci 1716 — 1739*. Vol. I. *Istoria politică a Olteniei, sub Austriaci*. Teză..., Bucureşti, 1928, p. 112.

simbolică urmată de invocaţia verbală: † *În numele tatălui şi al fiului şi al sfîntului duh, treimea cea de o fiinţă şi nedespărţită în veci, amin!* Invocaţia aceasta verbală este aproape întotdeauna în limba slavă: † въ имѧ отьца и сына и свѧтого дѹха, троица єдиносѹщна и нераздѣлна въ вѣки, аминь[1].

Urmează apoi intitularea, în care figurează de obicei, ca emitent, numele judeţului, urmat de precizarea: « cu 12 pîrgari ». Actul se încheie, uneori, în coroborare (*corroboratio*), cu o formulă de sigilare, urmată aproape totdeauna şi de însăşi punerea sigiliului municipal[2].

În treacăt amintim că în formularul actului municipal se întîlneşte, dar foarte rar, numai în Moldova, şi criptograma, cu acelaşi rol de semn de recunoaştere pe care îl are şi în actele domneşti din Ţara Romînească.

De foarte multe ori, actele municipale sînt emise nu numai în numele judeţului (respectiv şoltuzului sau voitului) şi al celor 12 pîrgari, ci, în acelaşi timp, şi în numele unor categorii de locuitori: preoţi, neguţători; la aceştia se adaugă categoria generică « orăşenii » şi, de multe ori, şi « bătrînii », astfel încît intitularea actelor cuprinde, uneori, toate categoriile arătate, alteori, numai pe unele dintre ele. Din aceasta se vede că « sfatul » municipal putea cuprinde nu numai pe pîrgari, dar şi categoriile de mai sus, consultate, desigur, după caracterul sau specificul pricinei dezbătute, prin reprezentanţi aleşi de fiecare categorie. Sînt momente cînd unele din aceste categorii nu apar în intitularea actelor, ci la coroborare, în formula generică de martori: « oameni buni şi bătrîni ». Este evident că prezenţa drept coemitenţi a categoriilor menţionate mai sus arată existenţa a ceea ce s-a mai numit şi « sfatul mare », faţă de « sfatul mic » sau « sfatul » propriu-zis, alcătuit numai din pîrgari[3]. Este de observat că « sfatul mare » reprezintă o străveche formă de conducere a satului romînesc, prin bătrînii satului, cărora li se recunoştea şi care exercitau şi în fapt nu numai dreptul de a priveghia repartizarea sarcinilor fiscale şi ducerea lor la un bun sfîrşit, ci şi dreptul de judecată asupra conlocuitorilor lor. Astfel, pînă acum cîteva zeci de ani, în unele părţi ale ţării, obştea satului alegea încă pe bătrînii satului, iar unul din ei era ales staroste, dîndu-i-se atribuţiile de mai sus.

Un act dat de Simion Movilă, la 1 mai 1602 (7110), în Tîrgovişte, unor arbănaşi din Cerveni Voda, strămutaţi din Ţara Turcească în satul Călineşti din Prahova, cuprinde preţioase ştiri privind conducerea satului prin bătrînii satului. Simion Movilă scuteşte pe amintiţii arbănaşi de o seamă de dări, pe care le enumeră: de boi, de găleţi, de fîn, de dijma de albine, de gorştina de oi şi porci, de « toate mîncăturile care se cuvin domneşti; zeciuială din casă şi din averile lor şi pentru cai de olac să nu li se ia, nici vinărici » şi nici bani de judeţ, nici slugile domneşti şi boiereşti să nu se amestece în acel sat.

După ce le acordă aceste scutiri, actul domnesc arată cum să se organizeze noua comunitate sătească, aşa încît să fie întocmită la fel cu celelalte sate, iar dreptul de judecată să fie exercitat de obştea satului: « Care om va

---

[1] Există cîteva variante ale acestei formule slave, toate foarte apropiate de textul de mai sus.

[2] Cîteva acte municipale grupate separat sînt date la N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain. Avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, I, Paris, Bucureşti, 1930, p. 187—196.

[3] Despre « sfatul mare » şi « sfatul mic » vezi Simeon Reli, *Oraşul Siret în vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, 1927, p. 126, I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Nach den Quellen dargestellt*, 1912, p. 95—111.

fi vinovat, fără teamă să aibă *judecată la bătrînii satului*, pe care îi *vor alege sătenii*».

Dar competenţa acestui sfat sătesc este totuşi limitată: « Şi care om va fi vinovat de moarte, să-l lege . . . bătrînii aleşi ai satului şi să-l trimeată la curte, la judecată şi la spînzurătoare». Şi mai departe:

« Şi iarăşi, care om se va aşeza în acel sat, din ţări străine, sau bulgar, sau grec, sau arbănaş, sau ungur, dacă va fi om bun şi-l vor plăcea pe el satul şi bătrînii satului mai sus zişi, el să aibă pace şi linişte. Iar pe acel om, care va fi răufăcător şi stricător în sat şi nu-l va place satul şi bătrînii, să-l izgonească pe el din sat şi să-i întoarcă pe fiecare la urma lui, precum am dat domnia mea învăţătură şi mai sus »[1].

La tîrguri şi oraşe, această conducere a bătrînilor nu a dispărut, ci s-a nuanţat şi s-a diferenţiat, prin lărgirea cadrului instituţiei şi includerea în el şi a unor categorii sociale specifice oraşului, cum sînt neguţătorii, meşteşugarii şi alţii.

În acelaşi timp, din constatarea existenţei « sfatului mare » în conducerea oraşului, reiese că, deşi peste vechea organizare municipală a locuitorilor băştinaşi s-a suprapus, la un moment dat, o organizare municipală străină — organizarea de drept german, ajunsă în Ţara Romînească prin mijlocirea organizării oraşelor săseşti ale Transilvaniei, şi în Moldova prin mijlocirea organizării oraşelor poloneze[2] —, totuşi, în această nouă organizare s-a păstrat şi partea esenţială din vechea organizare a băştinaşilor: instituţia bătrînilor, lărgită apoi prin adăugarea categoriilor sociale amintite: neguţători, meşteşugari, preoţi, etc., ca mijloc de conducere a unei comunităţi organizate, săteşti sau orăşeneşti[3].

*

Din existenţa dreptului dominial al domnului asupra întregii ţări, inclusiv tîrgurile şi oraşele, rezultă că, deşi există o oarecare autonomie a acestor tîrguri şi oraşe, ea este foarte redusă şi mărginită la unele aspecte judecătoreşti şi administrative.

În legătură cu autonomia tîrgurilor şi a oraşelor, vom schiţa aici o foarte sumară discuţie a acestei probleme, întemeindu-ne pe unele izvoare documentare şi, în primul rînd, chiar pe unele acte municipale.

Am semnalat mai înainte că existenţa actelor municipale este atestată încă din prima jumătate a secolului al XV-lea şi ni se pare deosebit de interesant de ştiut şi care este semnificaţia lor în viaţa socială, juridică şi administrativă a Moldovei şi a Ţării Romîneşti. Reflectă ele, oare, pe cale de formular diplomatic, existenţa unei autonomii orăşeneşti propriu-zise? Sau existenţa unor drepturi municipale limitate? Sau a unei depline subordonări faţă de domnie?

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 43.

[2] La 29 martie 1887, George Popovici scria lui Titu Maiorescu: «Eu mă ocup acuma cu studiul elementelor germane în organizaţia veche a tîrgurilor romîne; materialul polon şi transilvănean nu-mi lipseşte, dar cel romîn foarte mult, astfeliu încît lucrul trebuie să rămîie deplin provisor» (la I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, I, Bucureşti, 1931, p. 400; vezi şi p. 417).

[3] Conducerea prin bătrîni se regăseşte şi la alte popoare. Pentru aceasta, explicaţia dată de H. Pirenne rămîne valabilă şi la tîrgurile şi oraşele romîneşti: « Dreptul urban este un fenomen de aceeaşi natură ca, de pildă, dreptul feudal. El este consecinţa unei situaţii sociale şi economice comune tuturor popoarelor. În chip firesc se constată şi numeroase deosebiri de amănunt, după ţări» (H. Pirenne, *op. cit.*, p. 169).

La 3 decembrie 1597, după o vizită la mănăstirea Golgota, Mihai Viteazul dă, din Tîrgovişte, o « poruncă » prin care întăreşte numitei mănăstiri stăpînirea asupra unei ocine dăruite ei de Pătraşcu vodă, părintele lui Mihai Viteazul. Stăpînirea de către mănăstire a acestei ocine nu-i fusese îngăduită pînă atunci, fără să se arate anume de către cine; sau, cum spune actul însuşi: călugării «aşa s-au plîns şi s-au jeluit, că nu pot să dobîndească locul de hrană, cît au avut miluire de la răposatul părinte al domniei mele». Din faptul că actul mai precizează că ocina aceasta făcea parte «din ocina domniei mele » din Tîrgovişte, înţelegem că Pătraşcu vodă dăruise mănăstirii Golgota o parte din însăşi moşia oraşului Tîrgovişte, moşie considerată de totdeauna drept moşie domnească; dar că orăşenii împiedecaseră pînă atunci mănăstirea să intre în stăpînirea ocinei dăruite. Actul domnesc menţionează pe larg şi semnele de hotar ale acestei ocine, cu specificarea că vinăriciul de la viile de acolo avea să fie luat numai de mănăstire. După ce pune şi clauza *poena spiritualis*, în formula obişnuită a actelor domneşti, actul încheie astfel: « De aceea, am dat şi domnia mea această ocină, toată cu tot hotarul, în mîna călugărilor de la sfînta mănăstire numită Golgota, ca să-i fie de ocină şi de ohabă în vecii vecilor, amin »[1].

În aceeaşi zi de 3 decembrie 1597, judeţul Chirfote al Tîrgoviştei împreună cu cei 12 pîrgari dă o « carte » a oraşului, privind aceeaşi pricină, carte care reproduce aproape în întregime « porunca » de mai sus a lui Mihai Viteazul, cu precizarea că moşia este « ocină din ocina oraşului din Tîrgovişte» şi repetă textual indicarea amănunţită a hotarelor ocinei, aşa cum se găsea în porunca domnească, dar cu deosebire că enunţarea clauzei *poena spiritualis* este precedată, nu urmată (cum este în actul domnesc), de formula: « De aceea, am făcut noi judeţul şi 12 pîrgari această carte a noastră, ca să fie această ocină la sfînta mănăstire de la Golgota, de ocină şi de ohabă »[2].

Actul oraşului este scris de Efrem logofătul şi poartă un sigiliu timbrat cu timbru mobil.

Avînd în vedere că amîndouă actele poartă aceeaşi dată de an, lună şi zi, fără ca unul să menţioneze existenţa celuilalt, se pune întrebarea: actul municipal de mai sus poate fi considerat drept actul final al pricinei, actul care *să confirme*, în termeni de formular diplomatic, actul domnesc prezentat la început, aşa cum s-ar părea că reiese din menţionarea cuprinsului celor două acte?

În realitate, explicaţia emiterii celor două acte: domnesc şi municipal, în aceeaşi zi, în felul pe care l-am văzut, este cu totul alta.

Actul domnesc din 3 decembrie 1597 curmă, la cererea mănăstirii Golgota, un vechi conflict existent între mănăstire şi oraşul Tîrgovişte, conflict iscat din faptul că Pătraşcu vodă dăruise mănăstirii o ocină care făcea parte din moşia oraşului, după cum am văzut că mărturiseşte însuşi actul lui Mihai Viteazul, însă conducerea oraşului împiedicase stăpînirea efectivă a acestei moşii de către mănăstire. Iar pentru ca acest conflict să se curme de îndată şi pentru totdeauna, i se cere şi conducerii oraşului să recunoască, în chip formal, stăpînirea mănăstirii Golgota asupra trupului de moşie dăruit; deci, implicit, să recunoască şi dreptul feudal al domnului de a dispune de moşia oraşului. Această recunoaştere se face prin actul municipal emis în aceeaşi zi, după emiterea actului domnesc, al cărui cuprins se şi reproduce aproape

[1] *Documente privind istoria Rominiei*, B, XVI, vol. VI, p. 298—299.
[2] *Ibidem*, p. 299—300.

textual în actul orăşenesc. Dar numai atît şi nimic altceva! Cartea oraşului nu putea întări formal actul domnesc şi nici nu-l întăreşte. Mai mult: aparent, îl ignorează, deşi îl copiază aproape în întregime! Dacă nu l-ar fi ignorat, aparent, cartea oraşului ar fi trebuit să arate textual existenţa conflictului cu mănăstirea Golgota şi dreptul domnului de a dispune de moşia oraşului, ca de orice moşie domnească. Prin emiterea cărţii, conducerea oraşului Tîrgovişte recunoaşte tacit că dania făcută mănăstirii Golgota de către Pătraşcu vodă era bună, ca şi confirmarea ei de către Mihai Viteazul, deşi era o danie făcută din moşia oraşului şi în paguba lui. În ultima analiză, actul municipal reprezintă o garanţie formală dată de partea direct interesată — dar păgubită, precum că va respecta «porunca» domnească; deşi această poruncă însemna pentru oraş o mare pierdere, ea nu însemna în acelaşi timp şi o încălcare a drepturilor oraşului, dreptul dominial neputînd fi contestat; astfel că oraşului nu-i mai rămînea deschisă calea nici unui fel de recurs.

Faptul că actul municipal din 3 decembrie 1597 ignorează, aparent, «porunca» domnească din aceeaşi zi, deşi o include aproape textual în cuprinsul său, dovedeşte că «ignorarea» aceasta era necesară, întrucît actul domnesc precedase actul municipal, deşi, în mod normal, actul municipal trebuia să preceadă actul domnesc. Excepţia de faţă se datorează numai faptului că actul domnesc pusese conducerea oraşului în faţa unui fapt îndeplinit, iar această conducere, neputînd contesta domnului dreptul de a dispune de moşia oraşului ca de o moşie domnească, recunoscuse mănăstirii, vrînd-nevrînd — după emiterea actului domnesc — dreptul de stăpînire asupra părţii de moşie ce-i fusese dăruită.

Un alt act, din secolul al XVII-lea, aduce în faţa noastră un aspect concludent al semnificaţiei actelor municipale. Actul acesta este cu atît mai interesant, cu cît el este emis tot la Tîrgovişte şi este scris de Efrem logofătul, poate acelaşi Efrem logofătul care scrisese cartea oraşului din 3 decembrie 1597. Este vorba de un zapis de vînzare a unei prăvălii din acel oraş, la 21 aprilie 1627 (7135), zapis pe care popa Mihalco — vînzătorul — îl încheie cu invitaţia adresată cumpărătorului ca «să-şi facă şi carte domnească, ori a oraşului, cum i va fi voia lui»[1]. Acest text este categoric: actul municipal putea avea relativ aceeaşi tărie ca şi actul domnesc, dar nu putea confirma actul domnesc; dimpotrivă, actul domnesc confirmă, de obicei, actul municipal.

Unele tîrguri şi oraşe par să aibă la temelia lor un privilegiu domnesc; dar, în orice caz, ele se bucură de o serie de privilegii, în primul rînd privilegii de natură fiscală, privilegii care se deosebesc de la tîrg la tîrg, sînt acordate de domnul care favorizează întemeierea şi dezvoltarea tîrgului şi sînt confirmate în continuare de titularii scaunului domnesc. Cîmpulungul este singurul oraş care nu numai că se bucură de cele mai multe privilegii de acest fel, dar se mai bucură şi de ceea ce am putea numi privilegiul exclusiv de cumpărătoare, care decurge din felul specific de proprietate a oraşului în sensul că în primele timpuri, stabilirea ca proprietari în Cîmpulung a oamenilor străini, de acest oraş era foarte îngrădită, iar bunurile imobile din oraş nu puteau

[1] Arhivele statului, *Mănăstirea Hurez*, XXIX/2.

trece — prin vînzare — decît tot în mîinile orăşenilor băştinaşi, în ordinea de preferinţă a dreptului de protimisis [1].

Încălcări, domneşti — mai ales, ale unora din drepturile municipale, se cunosc, dar nu se cunoaşte şi felul în care municipalitatea şi obştea locuitorilor şi-au putut apăra aceste drepturi. Vom semnala aici două cazuri de astfel de încălcări. Înălţînd mînăstirea de la Argeş, Neagoe Basarab deposedează oraşul de o parte din moşie, iar pe judeţul şi pîrgarii oraşului de dreptul de judecată asupra locuitorilor oraşului Argeş şi dă acest drept egumenului mănăstirii. Cu unele amendări şi reveniri, această situaţie continuă şi sub domnii următori, astfel încît sub Brîncoveanu voievod, spre a împăca pe locuitorii nemulţumiţi şi a nu lipsi mănăstirea de un venit, se ajunge la... darea în arendă de către mănăstire a acestui drept de judceată ! [2]

La fel se întîmplă, pentru foarte scurt timp, şi la Cîmpulung, la 14 ianuarie 1675; d r peste trei zi e intervenţia orăşenilor face pe Duca vodă să revină, la 17 ianuarie 1675: « Şi cu judecata orăşanilor să nu aibă călugării treabă a se amesteca, ci să-i judece judeţul lor, cu pîrgarii şi bătrînii oraşului » [3].

Domnia însăşi, la 4 iulie 1673, orînduieşte un pîrcălab şi judecător pentru timpul cît ţine bîlciul sf. Ilie, ca să judece şi să globească pe oameni, dar numai pe oamenii străini de oraş. În sfîrşit, la 19 martie 1681, Şerban Cantacuzino hotărăşte dreptul călugărilor dela mănăstirea din Cîmpulung de a judeca pe toţi ţăranii şi neguţătorii din altă parte, dar nu şi pe orăşenii Cîmpulungului [4].

O altă încălcare a drepturilor municipale, dar avînd caracterul unei acţiuni dusă împotriva persoanei judeţului ales de orăşeni, se întîmplă tot în domnia aceluiaşi voevod. Judeţul Andrea, reales ani de-a rîndul judeţ al Cîmpulungului, de către concetăţenii săi, se prezintă la Şerban Cantacuzino voievod, spre a fi confirmat în funcţiune, adică spre a i se da o « carte de judeţie ». Prin promisiuni şi ameninţări, domnul încearcă să-l facă să renunţe la religia catolică şi să îmbrăţişeze religia ortodoxă. În faţa unui refuz dîrz, domnul pune să i se taie barba într-un fel pe care voievodul însuşi îl proclamă, public, drept infamant: barba îi este tăiată şi lăsată numai în foarte mică parte, pe bărbie, căpătînd forma de coada rîndunicii şi semănînd astfel cu barbişonul papei; de aici comparaţia şi deriziunea; la care se adaugă şi faptul că, despoiat pînă la piele şi cu mîinile legate, a fost plimbat pe străzile Bucureştilor, a fost batjocorit şi bătut [5]. Jignirea şi atingerea aduse persoanei judeţului erau, în fond, jignire şi atingere aduse însuşi oraşului, în persoana conducătorului său, ales de obşte; erau jignire şi atingere aduse

---

[1] Iată ce spune în acest sens hrisovul lui Radu Mihnea voievod, din 7 mai 1615: «...Iar de va fi dator vr-un orăşan vreunui boier sau altui om din ţară, de i se va îmtîmpla acelui om moarte şi-i va rămînea niscareva feciori lui, să nu lase moşia lui vînzătoare; iar de nu va putea birui să plătească această datorie, datornicii să nu fie volnici să vînză casele lui, măcar loc la altă parte, ci tot să se vînză la orăşani» (actul la I. Răuţescu, *op. cit.*, p. 361). Pentru vechimea acestui aşezămînt se menţionează în actul din 1615 un hrisov de la Mihail voievod, din 1391—1392 (*ibid.*, p. 362).

[2] Vezi, mai departe: *Sigiliul Argeşului.*

[3] Vezi, mai departe: *Sigiliul Cîmpulungului.*

[4] *Idem.*

[5] Relaţia din 1688, atribuită lui Del Monte (*Magazinul istoric pentru Dacia*, V, Bucureşti, 1847, p. 37—38).

spiritului de înţelegere reciprocă, pe baza căruia se organizase şi prosperase viaţa orăşenească.

★

Ajungem acum şi la problema care ne preocupă în chip direct, problema sigiliilor municipale.

Sigiliul municipal este anunţat aproape totdeauna în coroborarea actului respectiv. Aceasta îndeosebi în Moldova, unde şi formularul actului domnesc cuprinde în coroborare o complexă formulă de sigilare.

În scrisoarea din 9 (?) mai 1421, scrisă în limba germană de şoltuzul şi pîrgarii din Baia *(Groff und gesworn burger der Stat Molde)* şi adresată oraşului Liov (Lemberg), apare următoarea formulă sigilară în coroborare: ... *czu eynem waren geczeuknisse under unsirs Stat Gerichtes anhangende Ingesigel*[1].

Iată şi o altă formulă de sigilare din coroborarea unui act moldovenesc dat de şoltuzul Ioan Carapoton împreună cu cei 12 pîrgari ai Bîrladului, în cea dintîi jumătate a secolului al XVII-lea: « Şi pentru mai mare credinţă am pus pecetea tîrgului şi ale noastre, în acest zapis »[2].

În Ţara Romînească, ştim că actul domnesc nu are decît foarte rar — în primele timpuri — o formulă de sigilare în coroborare. În schimb, actul particular introduce această formulă de sigilare mult mai devreme în formularul său. La fel procedează şi actele municipale.

În cartea dată de orăşenii şi preoţii « ot Dlăgopol » (Cîmpulung), la 1 februarie 1709, apare o formulă pe care o găsim de întrebuinţare curentă în cele mai multe acte municipale, reprezentînd formula corespunzătoare din actele private: « Şi pentru mai mare credinţă, am întărit şi cu pecetea oraşului, ca să se crează »[3].

Formula din cartea dată de Iorga judeţul Cîmpulungului, la 5 februarie 1735, se aseamănă cu formula de mai sus, cu deosebirea că, aici, se anunţă nu numai sigilarea, ci şi subscrierea actului respectiv: «întărind şi noi această carte cu pecetea oraşului şi cu iscălitura noastră, ca să se crează »[4].

Exemplele de mai sus sînt suficiente spre a arăta formula de sigilare a unui act municipal, cu unele variante mai deosebite.

★

După mărime, sigiliile muncipale sînt sigilii mijlocii (circa 3—4 cm); unul singur este mai mare: sigiliul tîrgului Baia (5 cm), de care se apropie sigiliul Vasluiului[5].

Dar, spre deosebire de cancelaria domnească, unde există concomitent trei feluri de sigilii, cu semnificaţii deosebite: sigiliul mare, sigiliul mic şi sigiliul inelar[6], în cancelaria municipală nu există concomitent mai multe sigilii, de mărimi şi semnificaţii deosebite, ale aceluiaşi tîrg sau oraş. Există numai un singur sigiliu municipal, folosit de tîrg sau oraş într-un moment anumit, şi acesta este sigiliul cu care se întăresc *toate* actele sau *orice fel* de acte.

---

[1] Vezi, mai departe: *Sigiliul oraşului Baia.*
[2] Vezi, mai departe: *Sigiliul Bîrladului.*
[3] Vezi, mai departe: *Sigiliul Cîmpulungului.*
[4] *Idem.*
[5] Sigiliu mare, rotund, de închidere, în ceară neagră, pus la scrisoarea şoltuzului şi a pîrgarilor din Vaslui, adresată braşovenilor, în secolul al XV-lea (originalul la Arhivele statului Oraşul Stalin, Ab I., bb. IV., 46).
[6] Iată de pildă, cîteva exemple privind cancelaria domnească a Moldovei. La 27 octombrie 1452 (6960), Alexandru voievod (Alexandrel) întăreşte lui pan Mihul logofăt satele Ivancouţi, Pogorilouţi şi Hatcinţi, cumpărate de la Manu Globnovici. Dar plata

După formă, ele sînt rotunde; singur sigiliul tîrgului Bîrlad este şi oval; dar astfel este numai sigiliul de la începutul secolului al XIX-lea, în timp ce sigiliile mai vechi ale acestui tîrg sînt tot rotunde.

Legenda celor mai vechi sigilii muncipale este în limba latină: Cîmpulung, Baia, Roman; apar apoi legende în limba slavă şi limba romînă; dar nu se cunoaşte nici un sigiliu municipal cu legenda în altă limbă decît în una dintre limbile arătate mai sus.

În sigiliul Băii, textul legendei este despărţit după fiecare cuvînt de un fel de rozetă sau stea cu cinci raze; în sigiliul Cîmpulungului, textul legendei nu este precedat de nimic, dar cuprinde trei cruci; în celelalte, textul legendei este, aproape totdeauna, precedat de † (cruce-ajută, adică invocaţia simbolică), iar cuvintele sînt separate, uneori, prin puncte.

*

Trebuie să arătăm că legenda sigiliilor municipale mai vechi nu aminteşte în text nici numele, nici instituţia judeţului şi a pîrgarilor. În general, legenda este alcătuită sau dintr-un text religios, în legătură cu hramul invocat şi reprezentat în emblemă; sau cuprinde menţiunea sumară cu numele tîrgului sau oraşului pentru care a fost făurit, sau căruia îi aparţine; altele arată sub ce domn a fost făurit tiparul sigilar; în acest din urmă caz este sigiliul Tîrgoviştei, care nu dă în legendă numele oraşului, dar arată că tiparul sigilar a fost făurit în zilele lui Io Neagoe Basarab (1512—1521). Un singur sigiliu, de la mijlocul secolului al XVII-lea, un sigiliu al Bucureştilor, are o legendă în care apare numele judeţului şi menţionarea celor 12 pîrgari, deci arată conducerea întreagă a oraşului, precum şi data intrării în funcţiune a acestei conduceri. Iată această legendă: † Gherghina judeţulŭ cu 12 pîrgari ·:· leat 7152 < 1643/1644>. Hramul sub a cărui invocaţie figurată e pus sigiliul acesta este Bunavestirea, adică un hram care se găseşte în general pe sigiliile Bucureştilor, şi înainte şi după acest judeţ Gherghina.

Pe de altă parte, constatăm că sigiliile oraşului Bucureşti, pe care le putem urmări pe o perioadă de timp destul de lungă, variază din toate

---

cumpărăturii s-a făcut numai parţial, urmînd ca restul banilor să se dea atunci cînd vînzătorul va preda moşiile după « hotarul vechi » şi cu formele obişnuite. Din cauza neperfectării vînzării şi actul domnesc are un caracter provizoriu, vizibil prin aceea că este întărit cu sigiliul mic, cuprinzînd şi o clauză revelatoare privind momentul perfectării vînzării: « Iar noi, atunci, vom întări cu *privilegiul cel mare*, după dreptate şi după obiceiul ţării noastre », adică îi va da un act în formă şi cu cuprins şi mai solemn, întărit cu sigiliul mare (Textul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 252; fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIII/64).

În acelaşi sens cunoaştem un act din 30 aprilie 1542 (7050), prin care Petru voievod dă jupînului Nicoară, pîrcălab de Hotin, satul Potropopeni pe Siret şi Cîrsteşti, cel dintîi luat în schimb de domn de la Anuşca cneaghina lui Frunteş. După ce arată toate acestea, domnul spune: « Iar privilegiul i-l vom face cu mare blestem, ca să nu i se clintească dania noastră niciodată, în vecii vecilor. Iar pînă atunci, pentru mare mărturie şi drept, am pus inelul nostru cel mic, de credinţă la acest zapis » (*Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. I, p. 406; orig. slav, hîrtie cu sigiliu inelar timbrat, la Arhivele statului, *M-rea Pobrata*, 1/7).

Acelaşi caracter, solemn, atotputernic şi de stabilitate, al sigiliului mare domnesc rezultă şi din privilegiul prin care, la 8 septembrie 1457 (6965) Ştefan cel Mare întăreşte mănăstirii Bistriţa vama de la tîrgul Bacăului şi de la Tazlău: « Deasemenea de la aceste mai sus scrise vămi... să nu fie niciunul scutit, nici mare, nici mic, nici din ţara noastră, nici din ţară străină, chiar de ar fi scutirea cu pecetea cea mare » (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 291).

punctele de vedere: emblemă, legendă, mărime, etc. Uneori, deşi emblema rămîne aceeaşi, variază modul cum este realizată artistic reprezentarea emblemei. Rezultă de aici, ca şi din alte sigilii, că, pentru unele tîrguri şi oraşe, sigiliul conducerii nu aparţine propriu-zis tîrgului sau oraşului ca unitate administrativă, ci aparţine personal judeţului respectiv şi este întrebuinţat atîta timp cît acel judeţ rămîne la conducere. Schimbarea tiparului sigilar o dată cu schimbarea judeţului arată limpede că, după ieşirea din funcţiune, judeţul îl ia cu sine, ca o proprietate personală. Sau că, în cel mai bun caz, acel sigiliu nu mai rămîne în uz. Acesta este cazul pentru oraşul Bucureşti, Argeş, ca şi în parte pentru unele tîrguri moldoveneşti: Piatra, Botoşani, Bîrlad, etc.

Există însă şi altfel de sigilii, pentru care schimbarea anuală a condu cerii municipale nu aduce după sine şi schimbarea sigiliului însuşi, în nici un fel: acelaşi tipar sigilar este întrebuinţat în continuare de toate conducerile succesive ale municipalităţii, cum este cazul Cîmpulungului, al Băii, al Tîrgoviştei, al Romanului şi, într-o anumită măsură, şi al Rîmnicului. Această păstrare şi întrebuinţare a aceluiaşi tipar sigilar dovedeşte existenţa unei tradiţii sigilare bine închegate, legată de existenţa unei concepţii superioare asupra rolului pe care îl joacă sigiliul în viaţa municipală.

Cercetînd sigiliul Cîmpulungului, vedem că această situaţie este datorită, la Cîmpulung, modului strict în care se păstra şi întrebuinţa sigiliul de către conducerea vechii mănăstiri catolice de acolo. Trecem însă peste acest capitol privind păstrarea şi întrebuinţarea sigiliului municipal, deoarece nu posedăm decît ştiri disparate şi insuficiente, care nu ne îngăduie o concluzie generală şi, de aceea, aceste ştiri au fost concentrate toate la capitolul privind descrierea sigiliilor respective. În acest sens, singurele ştiri importante, sigure şi deosebit de semnificative, rămîn ştirile privind sigiliul Cîmpulungului, grupate şi discutate în directă legătură cu descrierea acestui sigiliu.

După tip, sigiliile municipale sînt, cele mai multe, heraldice; altele sînt iconografice, şi anume hagiografice. Emblema sau stema tîrgului sau a oraşului a fost fixată de conducerea oraşului: municipalitatea, reprezentînd obştea locuitorilor, îşi constituie o emblemă, în legătură cu un produs specific, un monument religios, o împrejurare specială, o legendă sau un patronat religios.

După procedeul de întrebuinţare la acte, sigiliile municipale sînt, cele mai vechi şi cele mai multe, sigilii timbrate, cu timbru fix sau timbru mobil, dar marea majoritate fără timbru; altele sînt aplicate cu fum sau tuş negru, dar niciodată cu chinovar; în sfîrşit, cunoaştem şi un sigiliu municipal atîrnat: sigiliul tîrgului Baia, atîrnat la un act scris pe pergament, din mai 1421.

Sigiliul timbrat este pus în josul textului, după datare; la actele mai vechi, din secolul al XV-lea, acte cu caracter extern (corespondenţă), sigiliul timbrat este pus afară, la plicuirea scrisorii (sigiliu de închidere).

La sigiliile timbrate se folosesc mai multe feluri de ceară: ceară verde închis, ceară neagră, ceară de albine culoarea naturală (ceară naturală) şi, o singură dată, o ceară de un roşu foarte închis; dar, în general, nu se întrebuinţează ceara roşie, ceară rezervată numai cancelariei domneşti. Deasemenea nu am întîlnit niciodată un sigiliu municipal aplicat cu chinovar. Singur sigiliul Cîmpulungului este, de foarte multe ori, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, timbrat pe un fel de pastă albicioasă şi compactă,

făcută dintr-un amestec de făină de grîu, amestec pe care I. Bogdan l-a denumit « oştie ».

*

Problema sigiliilor municipale este strîns legată şi de problema sigiliilor a căror necesitate şi folosire se dezvoltă înlăuntrul tîrgurilor şi a oraşelor, ca o consecinţă a specificului vieţii municipale: sigilii administrative, judecătoreşti şi religioase, sigilii de bresle, sigilii de unităţi economice, sociale şi etnice, sigilii particulare. Pentru a le face înţelese în justa lor valoare, prezentarea de faţă ar trebui să se ocupe pe larg nu numai de organizarea propriu-zisă a vieţii municipale medievale, dar şi de întemeierea şi dezvoltarea tîrgurilor şi oraşelor medievale romîneşti. Astfel, această cercetare ar trebui să arate cum tîrgurile şi oraşele iau naştere pe temeiul creşterii generale a forţelor de producţie; cum aceasta determină creşterea populaţiei, înflorirea negoţului şi a tehnicii dezvoltate; cum creşterea populaţiei, înflorirea negoţului şi dezvoltarea tehnicii determină, în continuare, o adîncire a diviziunii sociale a muncii, care stă la temelia unei accentuări a separării meşteşugurilor de agricultură; cum rezultanta tuturor acestora este tîrgul sau oraşul, pe care îl putem defini ca o concentrare mai mare de populaţie, o concentrare de tot felul de unelte de producţie, o concentrare, în sfîrşit, de producţie de mărfuri şi unde, prin făurirea de relaţii economice noi, se dezvoltă neîn etat schimbul de mărfuri[1], se creează piaţa internă şi se face posibilă existenţa şi dezvoltarea unei culturi în limba naţională.

Dar toate aceste capitole, şi altele, depăşesc cu mult preocupările sigilografice şi privesc un studiu special, închinat în întregime istoriei oraşelor medievale romîneşti, ceea ce vom face cu un prilej apropiat.

Încheind, vom schiţa unele apropieri heraldice şi sigilografice, ce se impun de la sine, din cercetarea sigiliilor municipale amintite, în comparaţie cu sigiliul Moldovei şi al Ţării Romîneşti. Astfel, în primul rînd, observăm că stema din sigiliul oraşului Baia este, cum s-a mai spus, în directă legătură cu legenda sf. Hubert, ceea ce arată că la temelia legendară a oraşului Baia stă un cerb urmărit de vînători, aşa cum la temelia legendară a Moldovei stă povestea unui bour urmărit de Dragoş vodă. În stema Băii, capul cerbului, care — despărţit de trup — priveşte din faţă (« masacru » de cerb), purtînd un crucifix între coarne, seamănă, din toate punctele de vedere, cu capul de bour din stema Moldovei; iar steaua dintre coarnele bourului corespunde — ca mod de aşezare şi semnificaţie — crucifixului aflat între coarnele cerbului. Acestea sînt temeiuri serioase care să ne facă să bănuim că stema Moldovei a fost alcătuită în strînsă legătură cu stema oraşului Baia, adică avînd în faţă, drept model, stema oraşului Baia, la o dată şi în împrejurări pe care nu le putem încă determina; şi că între aceste două steme există o foarte pronunţată înrudire directă, în ceea ce priveşte emblema, prin adaptarea motivului cu capul de cerb, din stema oraşului Baia, la specificul de atunci al regiunii: bourul, pentru a cărui prezenţă locală pledează şi toponimicul Boureni, sat vechi, aflat nu prea departe de Baia şi în fiinţă pînă astăzi.

De asemenea, scutul trilobat gotic din sigiliul Băii dovedeşte o mai mare vechime a acestuia în raport cu scutul ascuţit care poartă stema Moldovei,

---

[1] Vezi în acest sens cercetarea monografică a lui Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1954.

constatare care corespunde şi convingerii mai vechi a istoriografiei noastre, că Baia a preexistat întemeierii Moldovei ca stat feudal de sine stătător.

În acelaş timp, adoptarea capului de bour ca emblemă a Moldovei, şi nu a capului de cerb al Băii, arată preocuparea principială de a găsi şi adopta o emblemă care — fiind vorba de stema ţării — să reprezinte un animal local, relativ apropiat de cerb — animalul din stema Băii, şi aşezat într-o poziţie heraldică identică; dar cu condiţia ca să fie un animal mai mare, mai impunător şi bucurîndu-se de un deosebit prestigiu în faţa băştinaşilor, pentru care emblema cerbului cu crucea între coarne reprezenta figurarea unei legende cu caracter catolic, deci străin; această nouă emblemă, apropiată dar superioară ca semnificaţie emblemei tîrgului Baia, a fost capul de bour.

La fel se întîmplă şi în Ţara Romînească. Oraşul Cîmpulung este un oraş care a preexistat întemeierii Ţării Romîneşti ca stat feudal de sine stătător. Oraşul Cîmpulung avea ca emblemă o pasăre aşezată într-un scut german. De aceea, pornindu-se de la acelaşi principiu ca în Moldova, pentru stema heraldică a Ţării Romîneşti s-a căutat şi s-a luat ca emblemă tot o pasăre, înfăţişată într-o poziţie heraldică asemănătoare pasării din stema Cîmpulungului, adică orientată într-o parte; această nouă stemă astfel organizată fiind o stemă a ţării, emblema ei trebuia să fie tot o pasăre locală. Dacă cercetăm pasărea care figurează în stema oraşului Cîmpulung, despre care pasăre documentele nu spun nimic, observăm că imaginea păstrată în sigilii este neconcludentă: pare să fie un corb. Dar faptul că pasărea Ţării Romîneşti este aşezată într-un scut ascuţit, identic scutului purtînd stema Moldovei, arată neîndoios că stema Ţării Romîneşti este întocmită mai tîrziu decît stema Cîmpulungului, dar este întocmită cam în acelaşi timp şi în acelaşi sens ca şi stema Moldovei. Legătura dintre cele două steme de ţări mai este atestată şi de prezenţa, în amîndouă, a soarelui şi a lunii.

Adăugăm că sigiliile cele mai vechi ale Ţării Romîneşti, ale Cîmpulungului şi ale Băii au legenda în limba latină. La fel se mai prezintă şi sigiliul oraşului Roman: un cap de mistreţ spre dreapta, într-un scut ascuţit, cu o legendă în limba latină, lucrată din litere gotice capitale; aceste caractere asemănătoare asigură şi acestei din urmă steme o vechime corespunzătoare sau aproape corespunzătoare cu stema Moldovei.

Asemănarea de situaţie cu Ţara Romînească ar cere ca şi legenda primelor sigilii domneşti ale Moldovei să fi fost în limba latină. Totuşi, e un fapt definitiv stabilit că, cel puţin începînd cu sigiliul lui Petru Muşat (1384), legenda sigiliilor moldoveneşti este în limba slavă, pe cînd legenda sigiliilor domneşti ale Ţării Romîneşti este în general în limba latină, de la început pînă la mijlocul secolului al XV-lea (1462), cu o singură întrerupere în timpul lui Vlad Uzurpatorul (1394) şi cu reveniri în secolul al XVII-lea.

Din cele de mai sus rezultă şi constatarea că în sigilografia veche a Moldovei şi a Ţării Romîneşti se pot distinge două epoci: cea mai veche, în care stemele ţărilor şi ale unor oraşe se află aşezate într-un scut, potrivit regulelor heraldice; această epocă este reprezentată prin sigiliul Ţării Romîneşti, al Moldovei şi prin sigiliul oraşelor Baia, Cîmpulung şi Roman; a doua epocă, în care stemele municipale nu mai sînt aşezate în scut, ci direct în cîmpul sigiliului.

Prima epocă arată existenţa unei tradiţii sigilare clasice, adică atestă o influenţă a heraldicei şi sigilografiei străine asupra heraldicei şi sigilografiei

romîneşti. Este vorba, în primul rînd, de o influenţă a heraldicei şi sigilografiei latino-ungare a Transilvaniei, de care se leagă direct şi folosirea legendei în limba latină, la sigiliile domneşti şi la sigiliile de tîrguri şi oraşe.

A doua epocă reprezintă o tradiţie sigilară mai simplă, născută în parte din realităţile şi nevoile locale, pe măsura ridicării şi dezvoltării tîrgurilor şi oraşelor din Moldova şi Ţara Romînească. Această a doua epocă se poate observa pentru sigiliul domnesc încă din domnia lui Mircea cel Bătrîn, cînd este întîlnită pentru întîia oară în sigiliul secret al voevodului, sigiliu mic (inelar?), în care apar două personaje privind un arbore aflat între ele, totul aşezat direct în cîmpul sigiliului. Pentru sigiliile municipale, această nouă tradiţie sigilară se vădeşte încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea şi se dezvoltă în a doua jumătate a aceluiaşi secol, atunci cînd apare şi cea mai mare parte a sigiliilor municipale, cu embleme diferite şi cu legende în limba slavă.

Prezentăm aceste observaţii şi precizări heraldico-sigilografice cu convingerea că apropierile semnalate nu sînt întîmplătoare, deşi pentru moment nu pot fi încă urmate şi de concluzii privind originea şi cauza lor. Totuşi considerăm că, şi aşa, ele vor putea fi de folos istoriografiei noastre, care le va aşeza în cadrul istoric respectiv şi va pune în lumină treptat-treptat toate consecinţele ce decurg din ele. Dar, pînă atunci, rămîne dovedit că sigiliile pot constitui documente de mare însemnătate pentru înţelegerea justă a trecutului; şi că, pe viitor, în cercetările privind întemeierea, dezvoltarea şi organizarea tîrgurilor şi oraşelor medievale romîneşti, trebuie să nu se mai lase de o parte, sau să se studieze numai superficial, capitolul privind sigiliile municipale, deoarece în acest capitol se reflectă, incontestabil, şi unele aspecte importante din viaţa şi tradiţia tîrgurilor şi oraşelor noastre medievale.

*

În paginile care urmează sînt prezentate şi discutate cîteva sigilii de tîrguri şi oraşe din Moldova şi Ţara Romînească: Argeş, Baia, Bîrlad, Botoşani, Bucureşti, Cîmpulung, Piatra, Rîmnic, Roman, Siret şi Tîrgovişte. Cu alt prilej, cînd vom avea la îndemînă întipăririle sigilare necesare, ne vom ocupa îndeaproape şi de sigiliile altor tîrguri şi oraşe feudale, ca de pildă: Adjud, Bacău, Brăila, Buzău, Cetatea de Floci, Cotnar, Dorohoi, Fălciu, Focşani, Galaţi, Gherghiţa, Hîrlău, Huşi, Iaşi, Piteşti, Ploeşti, Şcheia, Slatina, Ştefăneşti, Suceava, Tecuci, Tîrgşor, Tg. Frumos, Tg. Neamţ, Tg. Ocna, Trotuş, Vaslui şi altele. Toate, sau foarte multe dintre aceste tîrguri şi oraşe, au sigilii atestate de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, sau cel puţin din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru cîteva dintre ele, cum este, de pildă, Vasluiul, s-ar părea că au existat sigilii încă din întîia jumătate a secolului al XV-lea. Lămurirea acestor sigilii şi a unor probleme legate de existenţa şi conţinutul lor vor forma obiectul unor amănunţite cercetări viitoare.

Sigilii de tîrguri şi oraşe din Moldova. Între sigiliile de tîrguri şi oraşe din Moldova semnalăm:

A. Sigiliul oraşului Baia. Sigiliu mare, rotund, diametrul 5 cm, avînd între două cercuri liniare — în afară, şi un cerc liniar — înlăuntru, legenda în litere gotice: SIGILLUM ✿ CAPITALIS ✿ CIVITATIS ✿ MOLDAVIEI ✿ TERRE ✿ MOLDAVIENSIS : ✿ [Sigiliul ✿ Moldovei ✿ cetatea ✿ de frunte ✿ a Ţării ✿ Moldoveneşti ✿].

În cîmp, un cadru gotic trilobat în trifoi (*dreipass*), cu un cerb trecînd spre stînga; în lobul superior, capul cerbului, despărţit de trup şi ridicat în efigie (un « masacru » de cerb), priveşte din faţă, avînd — între cele două coarne cu cîte patru ramuri simetrice şi sprijinidu-se pe ele — un crucifix; spaţiul dintre cadrul trilobat şi mobila heraldică amintită (cerbul) este completat cu ornamente florale; la fel, spaţiul dintre cadrul trilobat şi cercul legendei este prevăzut cu ornamente gotice, terminate prin trei cruci, cîte una la unghiurile de racordare a celor trei lobi.

Este limpede că epitetul *capitalis* înseamnă *caput regni, provinciae*[1], deci legenda sigiliului aminteşte un moment îndepărtat cînd Baia (*Moldova*) a fost capitala Ţării Moldoveneşti (*Terra Moldaviensis*)[2].

Sigiliul acesta este pus, cu ceară de un roşu foarte închis, pe o carte în limba slavă, dată de şoltuzul Giurgiuman şi pîrgarii « ot trăg Bane », în anul 1581/1582[3].

Este aplicat în fum pe o carte dată de Andreica şoltuzul şi de pîrgari, la 20 iulie 1590 (7098)[4], ca şi pe o carte dată în faţa şoltuzului şi a celor 12 pîrgari ai oraşului, între anii 1650—1660[5]; şi timbrat în ceară roşie pe un act din 5 mai 1677, cînd ia parte, ca martor, şi Vasile Giocăş şoltuz al Băii[6].

---

[1] A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Leipzig, 1901, *sub voce*.

[2] Despre Baia, capitala cea mai veche a Moldovei, vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, Bucureşti, 1901, p. XXXI; *Mulda, eyn haubt stadt Muldenert land*, spune aşa-numita *Cronica breviter*, publicată la Olgierd Górka, *Cronica epocii lui Şefan cel Mare (1457—1499)*, Bucureşti, 1937, p. 113; vezi şi Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, Bucureşti, 1942, p. 38,60.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, Bucureşti, 1903, p. 69; actul original, cu ceara sigilară sfărîmată aproape în întregime, dar cu întipărire uleioasă destul de vizibilă pe hîrtia actului, la Academia R.P.R., XXXVII/172.

[4] *Doc, priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 462—463; facsimil *ibid.*, p. 640.

[5] După acest act, în care sigiliul este foarte limpede întipărit, el a fost semnalat întîi (dar nu şi reprodus) de I. Bianu (« Anal. Acad. Rom. », seria II, t. XXIX, 1906—1907, partea adm. şi dezbateri, Bucureşti, 1907, p. 64), după originalul din arhiva mănăstirii Putna, prezentat de D. Dan; actul publicat apoi la D. Dan, *Un document romînesc cu marele sigil din tîrgul Baia*, în « Junimea Literară », IV (1907), p. 56—57; greşit se consideră aici că una dintre persoanele citate în act: Ionuţ de la Baia de Her, este de la Baia de Fier din Gorj (p. 56); copie fotografică la Academia R.P.R., *Fotografii*, II/34; după aceasta, reprodus şi descris sumar la Al. Lăpĕdatu, *Antichităţile de la Baia*, în « Bul. Com. Mon. Ist. », Bucureşti, 1909, p. 64; textul actului, în rezumat german, la D. Dan, *Eine rumänische mit dem grossen Siegel der Sachsenstadt Baia in der Moldau versehenen Urkunde*, Viena, 1910 *(Sonder Abdruck aus den Mitteilungen der K. K. Zentral Komission für Kunst u. historische Denkmale*, Band VIII, Heft I); aici se transcrie greşit începutul legendei: *Sigillum capitale*, în loc de: *Sigillum capitalis* (p. 84); textul romînesc al actului a fost reprodus şi la Al. Lăpĕdatu, *Un mănunchiu de cercetări istorice*, Bucureşti, 1915, p. 47, n; textul actului a fost republicat şi la T. Balan, *Documente bucovinene*, II, 1934, p. 163—164; necunoscînd nimic din ce s-a publicat în legătură cu acest act şi cu sigiliul de pe el, editorul scrie despre sigiliu următoarele: « Pecetea oraşului Baia, neagră, rotundă, apăsată pe hîrtie, reprezintă un cerb cu capul pus deosebit deasupra animalului. Legenda marginală indescifrabilă. Arhiva mănăstirii Putna, fără număr ». Sigiliul este reprodus, după Al. Lăpĕdatu, la C. Auner, *Episcopia de Baia (Moldaviensis)*, în « Revista catolică », Bucureşti, IV (1915), p. 90, la N. Iorga, *Istoria poporului romînesc*. Traducere din limba germană de Otilia Theodoru-Ionescu, I, Bucureşti, 1922, p. 215; I. Bianu, *Inscripţii în limba gotică şi în caractere runice descoperite lîngă Folticeni*, Bucureşti, 1931, dă legenda şi descrierea (p. 9—10), ca şi reproducerea sigiliului (pl. V).

[6] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, Bucureşti, 1904, p. 104; din legenda latină a acestui sigiliu în ceară roşie, N. Iorga nu mai găseşte descifrabil decît: « MOLD » şi « MCC ».

Nu ştim dacă acelaşi este sigiliul despre care se vorbeşte în formula de sigilare dintr-o « scrisoare » (carte) dată de Ştefan şoltuzul Băii, împreună cu cei 12 pîrgari, la 20 septembrie 1610: « pentru mai mare întărire s-a pus pecetea tîrgului »; aceasta, deoarece « scrisoarea » şoltuzului nu ni s-a păstrat decît într-o traducere germană[1].

De asemenea, nu ştim dacă sigiliul oraşului Baia, aşa cum l-am arătat mai sus, aparţine chiar secolului al XIV-lea, după cum s-a spus pînă acum[2]; dar, neîndoios, el a fost lucrat în Transilvania[3]; în schimb avem unele date privind existenţa unui sigiliu al oraşului Baia la începutul secolului al XV-lea. Este vorba de un « sigiliu mare, din ceară verde închis, înfăţişînd un cerb care aleargă cu o cruce între coarne », avînd de jur împrejur legenda: † SIGILLUM ·.· ·.· CIVITATIS ·.· ·.· MOLDAVIENSI. I. Sigiliul acesta este legat printr-o fişie îngustă de pergament (ţăncuşă) la un act din 9 (?) mai 1421: o scrisoare pe pergament, în limba germană, trimisă oraşului Liov (Lemberg), unde se şi păstrează, — de către *Groff und gesworn burger der Stat Molde* . . . şi scrisă în oraşul Baia, numit în limba germană *Molde*: . . . *gegeben off der Molde*[4].

Constatînd prezenţa acestui sigiliu la un act din 1421, putem avea certitudinea că el a fost întrebuinţat şi înainte şi după această dată.

Unii cercetători îl consideră drept cel mai vechi sigiliu al oraşului Baia; în acelaşi timp, orientîndu-se după descrierea lui, dată mai sus şi care a fost publicată în anul 1873, îl consideră şi drept un sigiliu deosebit — cel puţin prin legendă — de cel pe care îl cunoaştem mai ales după întipăriri în fum şi ceară din prima jumătate a secolului al XVII-lea, şi admit că sigiliul din 1421 a fost întrebuinţat în acte şi scrisori pînă la anul 1502[5].

Dacă se va confirma că într-adevăr acest sigiliu din 1421, cu legenda redusă, este altul decît sigiliul cu legenda mai lungă din secolul al XVII-lea atunci — avînd în vedere conţinutul legendei, ar rezulta că sigiliul din 1421

Mai este pus, cu ceară verde, de Lupul şoltuz, la 28 decembrie 1620 (Arhivele statului, *Achiziţii Noi*, MMCDXXXIV/11); cu fum, pe un zapis din 17 iulie 1667: « Şă pecete târgului încă s-au pus, să-i fiie de mărtorie, ca să să ştie » (*ibidem*, MMCDXXXIV/17); cu ceară neagră, de Simion şoltuzul cu 12 pirgari, « pîrgari mari » (doi) « şi cu alţi oameni buni », pe un zapis din c. 1667 (*ibid.*, MMCDXXXIV/18). În schimb, pe o mărturie în limba slavă, nedatată, dar aparţinînd primei jumătăţi a secolului al XVII-lea, dată de Petru şoltuzul cu 12 pîrgari, apare un sigiliu mic, timbrat în ceară verde şi, astăzi, căzut (*ibid.*, MMCDXXXIV/5).

[1] T. Bălan, *op. cit.*, I, p. 145.

[2] Aşa cum au susţinut I. Bianu (*op. cit.*, p. 64) şi N. Iorga (în faţa unei întipăriri sigilare sfărîmate; vezi *Studii şi documente*, VII, p. 104). Mai tîrziu, N. Iorga atribuie acest sigiliu secolului al XIII-lea (*Notes de diplomatique roumaine*, Bucureşti, 1930, p. 137).

[3] D. Dan, *Un document romînesc cu marele sigil din tîrgul Baia* (loc. cit.), afirmă că gravarea s-a făcut în Transilvania, în prima jumătate a secolului al XIV-lea.

[4] Actul a fost publicat în *Akta grodzkie i zemskie z czasow rzeczypospolitej Polskiej*. . . [Actele oraşelor şi ţinuturilor Poloniei recipospolitane. . .], IV, Lvov, 1873, p. 108—109; tot aici şi descrierea sigiliului, cu reproducerea legendei, aşa cum le-am dat mai sus; menţiunea sumară la R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, II, Gotha, 1907, p. 399—400 (*Deutsche Landesgerichten*, VIII); semnalare mai pe larg la C. Auner, *Episcopia de Baia* (*Moldaviensis*), în « Revista catolică », Bucureşti, IV (1915), p. 89; altă semnalare, dar numai a actului, la P. P. Panaitescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în « Revista istorică », IX (1923), p. 183—186, cu specificarea că editorul polon, neştiind că Molde este Baia din Moldova, îl identifică cu Moldau (Sepsi) din Ungaria.

[5] C. Auner, *op. cit.*

este cel mai vechi sigiliu cunoscut al oraşului Baia; iar sigiliul cunoscut din întipăriri mai tîrzii: secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, este un alt sigiliu, un sigiliu renovat.

Oricum ar fi, critica verbală a limbii latine medievale ne îngăduie să precizăm că sigiliul oraşului Baia, cunoscut după cea mai veche întipărire din 1421, a fost făcut foarte aproape de data cînd Baia nu mai era *oppidum*, simplu oraş, ci dobîndise calitatea de *civitas*, adică devenise reşedinţă episcopală[1]. Ştiind că la Baia se înfiinţează un episcopat catolic: Episcopatul de Baia (*Moldaviensis*), prin scrisoarea papală de la 7 august 1413[2]; ştiind de asemenea că înfiinţarea unui episcopat catolic este precedată de determinarea uneia din bisericile viitoarei reşedinţe episcopale drept catedrală (*ecclesia cathedralis*), trebuie să admitem să sigiliul atestat la 1421, în a cărui legendă Baia este arătată ca avînd calitatea de *civitas*: *civitas Moldavia*, a fost făcut foarte curînd după 7 august 1413, data cînd se poate considera că ia principial fiinţă episcopatul de Baia, pus de la început în dependenţă de Liov (Lemberg), chiar prin actul de fundare. Şi că toate sigiliile oraşului care cuprind în legendă cuvîntul *civitas* nu pot fi mai vechi de această dată.

Dar, din faptul că editorul din 1873 arată numai sumar că la actul din 1421 este atîrnat un sigiliu mare (fără să ne spună şi cît de mare); cum nu se arată nici direcţia în care aleargă cerbul şi nici cadrul în care este aşezat; considerînd că această descriere este insuficientă şi prin faptul că nu ne îngăduie să înţelegem cu certitudine dacă semnele ˙.˙ ˙.˙, puse de două ori între cuvintele din legendă (*Sigillum* ˙.˙ ˙.˙ *civitatis* ˙.˙ ˙.˙ *moldaviensi*) reprezintă semne despărţitoare, proprii textului legendei, sau sînt simple puncte puse de editor, spre a semnala existenţa unui text distrus din ceara sigiliului, sau chiar nedistrus, dar rămas indescifrabil; cum nu ne descrie nici ductul sau felul de scriere a legendei; toate acestea sînt în măsură să ne facă să admitem că ne aflăm în faţa unei întipăriri sigilare cu legenda defectuos păstrată, sau defectuos descifrată; şi că, în realitate, legenda, ca şi întreg sigiliul, ar aparţine aceluiaşi tipar sigilar pe care îl cunoaştem din întipărirea de mai tîrziu, din secolul al XVII-lea, întipărire dată la început:

---

[1] Ducange, *Glossarium*: *civitas = urbs episcopalis*. Romulus Cîndea, *Der Katholizismus in den Donaufürstentümern. Sein Verhältnis zum Staat und zur Gesellschaft*, Leipzig, 1916, p. 37, spune: *Dass Baia in den Urkunden « civitas moldaviensis » genannt wird, deutet darauf hin, dass dort eben eine bischöfliche Residenz war, gemäss dem Vorgehen der Päpste, die bei jeder Bischofsgründung den locus zur civitas und die ecclesia zur ecclesia cathedralis erhoben. In diesem Sinne heisst also Baia die moldauische Bischofsstadt.* În acelaşi sens vorbeşte şi J. Calmette despre deosebirea între *oppidum* şi *civitas* (*La société féodale*, Paris, 1932, p. 161). Cunoaştem un caz analog, foarte explicit, tot în Moldova. La 9 august 1370, papa Urban V comunică arhiepiscopilor din Praga, Breslau şi Cracovia că Laţcu, voievodul Moldovei, şi-a arătat dorinţa de a trece la catolicism, împreună cu poporul său, cerînd ca oraşul (*oppidum*) Siret să fie ridicat la rangul de cetate (*civitas*) şi transformat în reşedinţă episcopală, ceea ce se şi face: ... *quod oppidum suum Ceretense... in civitatem erigere ac civitatis insignire vocabulo ... prefatum oppidum in civitatem erigatis et civitatis vocabulo decoretis... et si ecclesia ibidem sit ad hoc congrua, illam in cathedralem et episcopalem etiam errigatis* (*Hurmuzaki*, I_2, p. 160—161; Simeon Reli, *Oraşul Siret în vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, 1927, p. 48—50; Gheorghe I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 69, 73).

[2] Actul dat, după Eubel, la R. Rosetti, *Despre Unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., seria II, t. XXVII, 1904—1905, Bucureşti, 1905, p. 302.

SIGILLUM < ✿ CAPITALIS ✿ > CIVITATIS < ✿ MOLDAVIE ✿ TERRE> ✿ MOLDAVIENSI <S>. ✿ . Această presupunere apare şi mai probabilă, dacă avem în vedere că terminaţia legendei din sigiliul de la 1421: *Moldaviensi.* I, nu are nici un sens, şi că un sens normal dă numai textul legendei sigiliului din secolul al XVII-lea: *Moldaviensis*.

Trebuie să observăm că sigiliul cunoscut din secolul al XVII-lea se află timbrat şi pe un act din 1581—1582, sigiliu a cărui ceară roşie este sfărîmată în cea mai mare parte şi din a cărui legendă editorul a descifrat numai cuvintele: «MOLD» şi «MCC». Sigiliul acesta, arătat la început de editor ca fiind din secolul al XIV-lea [1], a fost considerat apoi, de acelaşi editor şi de alţi cercetători, ca purtînd data: 1200 (MCC) [2] sau: 1300 [3]. Dar această datare se întemeiază numai pe o lectură greşită, datorită faptului că ceara sigilară era în bună parte sfărîmată; cercetînd însăşi întipărirea sigilară în ceară, precum şi întipărirea ei uleioasă de pe acel act, constatăm că este — întru totul — exact acelaşi sigiliu cunoscut din întipăririle secolului al XVI—XVII.

Dacă ţinem seama că, la 7 august 1413, Baia nu mai era demult, din timpuri foarte depărtate, capitala Moldovei, rezultă că prezenţa cuvîntului *capitalis*, în legenda sigiliului, reprezintă numai o reminiscenţă, poate chiar o reminiscenţă din legenda unui sigiliu mai vechi, sigiliu datînd de atunci de cînd Baia fusese într-adevăr capitala Ţării Moldoveneşti şi avusese — poate — şi un sigiliu, în a cărui legendă se arăta această calitate. În acest caz, după 7 august 1413, dată la care, din *capitale oppidum*, Baia devine *capitalis civitas*, înfăţişarea acestei noi situaţii în legenda sigiliului, prin introducerea cuvîntului *civitas* în locul lui *oppidum*, a cerut făurirea unui nou sigiliu, deci o renovare a sigiliului iniţial. Dacă nu admitem această renovare, trebuie atunci să admitem că, pînă la 7 august 1413, Baia n-a avut nici un fel de sigiliu, ceea ce nu este admisibil, mai ales dacă avem în vedere prezenţa, în sigiliul de după această dată, a cadrului trilobat gotic, formă specifică secolului al XIII-lea, şi a cerbului ca emblemă, element privind întemeierea legendară a oraşului, deci foarte vechi, cel puţin de la începutul secolului al XIV-lea sau sfîrşitul secolului al XIII-lea; de asemenea, concludent în acelaşi sens este şi scrisul gotic epigrafic din legendă.

Adăugăm că, în 1705—1706, la Baia apare un sigiliu cu legenda în limba romînă: «† Piaciatia tărugul Baia», la care, ca emblemă, editorul vede «două capre într-o treflă» [4].

*

Cîteva observaţii în legătură cu sigiliul oraşului Baia.

În actele municipale, emise — cele mai vechi — în limba germană, de către cîrmuirea săsească a oraşului, numele oraşului este *Molde*, *Stadt Molde*, cea mai veche menţiune aflîndu-se — cum am văzut — în actul din

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 104 şi n.

[2] Idem, *Istoria poporului romînesc*, I, p. 215, n. 5; C. Auner, *op. cit.*, p. 89; Emil Fischer, *Ist das Siegel+MOLD+MCC+echt?*, în «Bukarester Gemeindenblatt», XIII (1921), nr. 29, p. 113; C. C. Giurescu, *Contribuţii la studiul marilor dregători*, Vălenii-de-Munte, 1926, p. 33—34.

[3] P. P. Panaitescu, *Interpretări romîneşti. Studii de istorie economică şi socială*, <Bucureşti>, 1947, p. 198, unde trimite la N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 109.

[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 106.

1421[1]; dar apar şi formele: «Von dyr *Moldin*[2], von der *Molda*[3]». De asemenea, în sigiliul oraşului întîlnim numele latin *Moldavia*, *civitas Moldavia*. Şi cum am determinat că cel mai vechi sigiliu cunoscut poate data foarte curînd după 7 august 1413, reiese că Baia este unul dintre cele mai vechi oraşe ale Moldovei, întemeiat şi organizat poate chiar din a doua jumătate a secolului al XIII-lea[4], condus de autoritatea locală aşa cum o cunoaştem mai tîrziu, alcătuită dintr-un şoltuz şi 12 pîrgari, numiţi, în actele municipale emise în limba germană: *Groff und gesworn burger der stadt Molde*[5].

Numele latin şi german al oraşului Baia se apropie foarte mult de însuşi numele ţării, precum şi de numele rîului pe al cărui mal stîng este aşezat oraşul: Moldova. Această situaţie nu este numai ceva întîmplător, ci considerăm că există o strînsă legătură între numele ţării, al rîului şi între numele latin şi cel german al oraşului, afirmaţie pe care vom încerca să o documentăm mai departe.

Cercetînd stema oraşului Baia, aşa cum apare în sigiliu, observăm că cerbul, al cărui cap — despărţit de timp — priveşte din faţă, purtînd un crucifix între coarne, este cerbul fugărit de vînători al sf. Hubert[6]. În reprezentarea din sigiliu, capul cerbului seamănă, din toate punctele de vedere, cu capul de bour din stema Moldovei: bourul nu are trup, priveşte şi el din faţă, iar între coarne are o stea, aşa cum cerbul are crucifixul. Din considerarea emblemei sigilare a oraşului Baia, reiese că întemeierea legendară a oraşului stă în directă legătură cu legenda sf. Hubert: un cerb urmărit de vînători; aşa cum la temelia legendară a Moldovei stă legenda lui Dragoş urmărind un bour, cînd căţeaua Molda se înneacă într-un rîu, iar numele ei este dat, apoi, şi ţării. Evident, sîntem în faţa unei legende, dar apropierile acestea sînt cu atît mai tulburătoare, cu cît cronica moldovenească spune despre Dragoş că « au descălecat întîiul loc pe apa Moldovei, mai apoi au

---

[1] *Akta grodzkie i zemskie*, IV, p. 108—109. Nu mult prea tîrziu, în 1448, în lista frăţiei sf. Ioan a cizmarilor din Sibiu se întîlneşte un Toma din Baia Moldovei: *Thomas auss der Molde* (N. Iorga, *Cizmari romîni în tovărăşia săsească din Ardeal*, în « Revista istorică », XXI (1935), p. 324).

[2] Într-o scrisoare de « pe la 1472 », adresată bistriţenilor de locuitorii din Baia (*Hurmuzaki*, XV_1, Bucureşti, 1911, p. 78).

[3] La 26 februarie 1527: *Greben und Purger von der Molda* (*Hurmuzaki*, XV_1, p. 293).

[4] Al. Lăpădatu, *Antichităţile de la Baia*, în « Bul. Com. Mon. Ist. », Bucureşti, 1909, p. 53.

[5] *Akta grodzkie i zemskie*, IV, p. 109.

[6] În iconografia romînească, cerbul apare numai în scene privind viaţa sf. Eustatie Plachida; acolo unde se dă numai chipul sfîntului, cerbul apare alături, într-un medalion, cum găsim la biserica Mănăstirea din Vălenii de Munte, la schitul Crasna şi la mănăstirea Cheia (toate din Prahova), la Biserica Sfinţilor din Bucureşti şi, probabil, şi în alte locuri. Scene din viaţa sfîntului se găsesc la mănăstirea Hurez şi mai ales la mănăstirea Frumoasa din marginea Iaşilor. Aici, în scena convertirii ostaşului Eustatie Plachida la credinţa creştină, este zugrăvit şi cerbul fugind, avînd între coarne un crucifix (scena reprodusă la Victor Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în « Bul. Com. Mon. Ist. », XXXVII (1934), p. 61).

Cunoaştem şi o placă de teracotă smălţuită din secolul al XV-lea, găsită în săpăturile de la Suceava, pe care se află reprezentat cerbul sf. Hubert cu crucea între coarne (*Şantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamţului*, în « Studii şi cercetări de istorie veche », VI (1955), nr. 3—4, p. 788; vezi şi p. 785).

În legătură cu legenda sf. Hubert, al cărui cerb este prezent în sigiliul Băii, N. Iorga se întreba: « Să nu vie de acolo şi povestea de vînătoare a descălecării? » (N. Iorga, *Istoria Romînilor*, III, p. 209).

descălecat locul Baia și alte locuri de-a lungul apelor și izvoarelor și și-au făcut pecete domnească pentru toată țara: un cap de bour »[1].

Miron Costin afirmă că Dragoș a pus apei mai întîi numele *Molda*, apoi *Moldova*. În același timp, el știe că: « în Țara Nemțească, nu departe de noi, se află o apă Molda »[2].

Iată deci tot atîtea temeiuri ca să înțelegem că stema Moldovei a fost alcătuită în strînsă legătură cu stema orașului Baia, adică avînd în față, drept model, stema orașului Baia, în împrejurări pe care nu le putem încă determina; și că între aceste două steme există o foarte pronunțată înrudire directă, în ceea ce privește emblema, prin adaptarea motivului cu capul de cerb — din stema orașului Baia — la specificul de atunci al regiunii: bourul, pentru a cărui prezență locală pledează și toponimicul Boureni, o veche așezare păstrată pînă astăzi[3]. De aceea, legenda lui Dragoș urmărind să vîneze un bour trebuie considerată ca o legendă etiologică, o explicare tîrzie, de origine populară romînească, a prezenței capului de bour în stema țării[4]. Plecînd de la faptul că, pentru locuitorii de limbă germană — de la Baia și din împrejurimi — orașul are un nume deosebit: *Molde*, nume pe care și locuitorii de limbă romînă l-au cunoscut, poporul a făcut instinctiv o legătură între acest nume și numele rîului pe care este așezat acest oraș: rîul Moldova (în l. germană: *Moldau*), iar această legătură, sub forma de explicare populară, a intrat în relatările de mai tîrziu ale cronicarilor moldoveni și ale călătorilor sau istoricilor străini. Astfel, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cronicarul Gr. Ureche, povestind cunoscuta legendă cu vînătoarea de bour a lui Dragoș, afirmă că numele rîului și al țării vin de la numele *Moldei*, cățeaua lui Dragoș, înnecată în timpul vînătorii în apa care-i va purta, pentru aceasta, numele[5]. Aceeași legendă o înregistrează și Bandinus, la 1646[6].

Cam tot pe atunci, la 1666, apare la Nürnberg o carte închinată Daciei, scrisă de sibianul Iohann Tröster. Acesta, după ce arată că Moldova este locuită de valahi, se preocupă și de originea numelui Moldova, în acest sens înregistrînd unele explicații pe care le găsește la scriitorii (« Scribenten ») unguri, pe care nu-i numește. Arată astfel că numele « Moldavia » vine din cuvîntul latin *Mollis* și țara se numește « Moldavia » vrînd să se înțeleagă prin aceasta că este « *Mollior Davia* », adică partea ce mai plăcută din vechea Dacie. Cu același prilej, Tröster observă că explicația aceasta nu este valabilă, deoarece, în fapt, Moldova este partea ce mai sălbatică și mai muntoasă din vechea Dacie.

---

[1] Reprodus după R. Vuia, *Legenda lui Dragoș*, în « Anuarul Institutului de istorie națională », I (1921—1922), Cluj, 1922, p. 305; aici se dau și multiple legende analoge, îndeosebi ungurești, al căror izvor este în opera lui Priscus.

[2] Miron Costin, *Cronica Țării Moldovei și a Munteniei*, în I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria Romînilor...*, București, 1895, p. 190.

[3] N. Iorga formulează o altă ipoteză: *Pensant à l'auroch des forêts de la Lithuanie, j'admettrai plutôt que par un mariage lithuanien, qui paraît avoir été celui du fils et successeur de Bogdan, ce nouveau symbôle de la vie politique roumaine était venu s'opposer à l'aigle valaque (Sur le blason des princes roumains*, <Extrait de> « Revue héraldique et onomastique », f.l.n.a., p. 4).

[4] Cum susține și I. Minea, *Despre stema Moldovei*, în « Cercetări istorice », I, Iași, 1925, p. 401—402. Explicația etiologică s-a impus de la început și lui D. Onciul (*Opere complete*, I, București, 1946, p. 281).

[5] Vezi mai departe, p. 139.

[6] V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646...* Extras din « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secț. Ist., seria II, t. XVI, București, 1895, p. CXXVIII—CXXX, Academia Romînă.

Alţii spun, continuă Tröster, că se numeşte « Moldavia » ca să se înţeleagă prin aceasta « Maeo-Davia », deoarece această « Davia » este vecină cu mlaştina maeotică. Dar nici această explicaţie nu-l mulţumeşte, întrucît observă că în vechea germană există, pentru mlaştină, cuvîntul « Mooss », şi ţara ar fi trebuit să se numească mai degrabă « Moosdau ».

La sfîrşit, Tröster vine şi cu o explicaţie personală: plecînd de la convingerea că limba suedeză păstrează mărturii din vechea limbă a goţilor, el găseşte în această limbă cuvîntul « *Moln* », care înseamnă « *nor* », şi « *Mulit* », care înseamnă *înnourat*, *nouros*. Şi i se pare normal ca numele rîului romînesc să fie « *Moln-aa* », întrucît Moldova este, după chipul altor ţări muntoase şi acoperite de zăpadă, o ţară plină de nori, înnourată. Convingător pentru această explicaţie personală i se pare lui Tröster exemplul rîului « Mulda » de la Praga, al cărui nume vine din faptul că izvorăşte dintr-un loc similar [1].

Din cartea lui Tröster, cu mici modificări şi omisiuni, ideile de mai sus pătrund, între altele, şi în memorialul manuscris de călătorie a lui Conrad Iacob Hiltebrandt, care ia parte la trei călătorii diplomatice prin Transilvania, Ucraina şi la Constantinopol, între anii 1656 şi 1658 [2].

Poate tot din lucrarea lui Tröster, dar prin intermediul unei alte lucrări, prima părere reapare în circulaţie pe la mijlocul secolului al XIX-lea, la noi, sub pana lui Costache Negruzzi; acesta spune în treacăt că Moldova este un nume dat de Romani, cărora plăcîndu-le ţara, pentru frumuseţea ei, au numit-o *Molis Dacia* sau *Molis Davia*, iar rîul şi-a luat numele de la ţară [3].

Hasdeu considera că numele Moldova reprezintă o foarte interesantă urmă a petrecerii goţilor în Moldova, petrecere dovedită din faptul că *Mulda* este un cuvînt gotic, care înseamnă *praf*. Numele a fost dat întîi rîului, care a fost denumit: apa cea prăfoasă [4].

Părerea lui Hasdeu a fost reluată şi dezvoltată în acelaşi sens de A. D. Xenopol [5].

Mult mai tîrziu, Iorgu Iordan aduce o altă ipoteză, susţinînd că numele Moldova este format din cuvîntul *Molid* (o specie de conifere), în forma sincopată: *Mold + sufixul — ova*, de origine slavă, sufix care serveşte la derivări de adjective: *Mold + ova=Moldova <Molidova*, cuvînt care, la început, a trebuit să fie precedat de un substantiv (valea, apa, rîul, etc.) şi a sfîrşit prin a rămîne singur, ca un topic derivat de la *Molid*. Dar avînd în vedere că nici originea cuvîntului *molid* nu este încă bine determinată, autorul menţionează că în limba romînă se întîlnesc şi alte toponimice terminate în — *ov*, — *ova*, al căror radical nu este totdeauna slav, ca de pildă Cireaşovul (Olt)

---

[1] Iohann Tröster, *Das Alt-und-Neu-Teutsche Dacia*..., Nürnberg, 1666, p. 334—336.

[2] Conrad Iacob Hiltebrandt, *Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656—1658)*... von Franz Babinger, Leiden, 1937, p. 78.

[3] Constantin Negruzzi, *Scrierile lui*..., ed. V. Alecsandri, I, Bucureşti, 1872, p. 194.

[4] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a romînilor*, I, Bucureşti, 1875, p. 300; părerea este adoptată şi la Emil Fischer, *Der Name der Moldau*, în « Bukarester Gemeindeblatt », XIII (1921), nr. 25, p. 97. Pentru *mulda* gotic, cu sensul de *pămînt*, *praf*, vezi şi Fr. Kluge, *Urgermanische Vorgeschichte der altgermanischeu Dialekte*, ed. III, Strassburg, 1913, p. 174, 204, 210.

[5] A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, II, ed. III (ed. I. Vlădescu), Bucureşti (1925), p. 17.

<Cireaşa; Cocorova (Dolj, Mehedinţi) <cocor; Corbova (Mehedinţi) <corb; Cucova (Putna) <cuc etc.[1]

Gustav Weigand afirmă de mai multe ori că numele Moldova este slav, dar fără să aducă şi o explicare precisă şi amănunţită[2].

Alţi cercetători au înregistrat numai existenţa numelui Moldova, afirmînd că ţara şi-a luat numele de la rîul cu acelaşi nume[3], pentru că, la început, această ţară nu cuprindea decît valea Moldovei[4].

Sîntem convinşi că afirmaţia cronicarului Gr. Ureche, care deriva numele Moldova din numele Molda — atribuit unei legendare căţele — cuprinde în ea însăşi dezlegarea enigmei[5]. Să cercetăm deci semnificaţia cuvîntului german *Molde*, atestat ca nume al oraşului Baia în secolele XV, XVI, cînd administraţia acestui oraş era condusă încă de locuitorii de origine săsească. Cuvîntul german *Molde* are şi o formă paralelă, populară: *Mulde*, ajunsă astăzi cea mai răspîndită formă, şi înseamnă: albie, copaie, covată, căpisteră, troacă. În Transilvania, pentru covata de făcut pîine se întrebuinţează chiar cuvîntul moldă[6]. Ca formă de teren, cuvîntul înseamnă: groapă, adîncitură, şes mărginit de jur împrejur de dealuri; creastă de deal[7]; corespunde cu ceea ce s-ar putea numi în toponimie: Scobita. Cuvîntul are la bază lat. *mulctra* = şiştar[8].

---

[1] I. Iordan, *Numele Moldovei*, în « Viaţa Romînească », XII (1920), nr. 2 (aprilie), p. 274—276. Această părere este admisă şi la Nicolae Drăganu, *Romînii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 163, 395 (Acad. Rom.; *Studii şi cercetări*, XXI). N. Iorga schiţează, în legătură cu acest sufix, o altă interpretare: « Finala *eva*, *ova*, aşa de răspîndită în Banat şi Serbia, ar putea fi însă sub amintirea *davelor* de odinioară, deşi în Boemia avem Vltava, dar şi în acele părţi influenţa vieţii şi confederaţiei dacice este puternică » (N. Iorga, *Istoria Romînilor*, II, Bucureşti, 1936, p. 277).

[2] *Ursprung der Südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI—XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, Leipzig, 1921, p. 84; acelaşi, *Die Namen der rumänischen Judeţe im Altreich*, în « Balkan-Archiv », Leipzig, IV (1928), p. 173.

[3] O veche părere în acest sens, dar plină de confuzii geografice, se întîlneşte la sfîrşitul sec. XVI, la francezul Jacques-Auguste de Thou. O reproducem întocmai, spre a se vedea cum elemente geografice autentice se pot găsi într-o paradoxală apropiere unele de altele: *Au travers <de la Moldavie> passe le Moldau. Cette riviîre, qui donne son nom à la province, prend sa source dans les montagnes de Transylvanie, un peu au-dessous du Pruth, arrose Soczavia, qui est la demeure du voïvode; et après avoir reçu dans sa course les petites rivières de Haina, de Dobenisa et d'Argisch, elle va se décharger dans l'Alt, qui se jette dans le Danube, proche de Nicopoli* (în *Histoire universelle*... traduit sur la nouvelle Edition Latine de Londres, V (1573-1580), Basel, 1742, p. 86).

Părerea că rîul Moldova a dat numele ţării apare şi la Tröster, care mai arată că Moldova izvorăşte din munţii Transilvaniei pe lîngă... Braşov, şi se varsă în... Dunăre (Tröster, *op. cit.*, p. 336).

[4] N. Iorga, *Istoria poporului romînesc*, I, p. 213; aceeaşi părere la P. P. Panaitescu, *Interpretări romîneşti*, p. 103.

[5] Grigore Ureche vornicul şi Simion dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*... ed. II, Craiova, 1939, p. 5 (Clasicii romînî comentaţi).

[6] Sab. Pop Barcianu, *Dicţionar german-romîn*, ed. III, Sibiu, 1905, *sub voce*.

[7] Astfel, la 1647, întîlnim un munte Molda în ocolul Cîmpulungului moldovenesc (T. Balan, *Documente bucovinene*, II, 1934, p. 124). Alte toponimice apropiate: Moldiş, Moldoviş, semnalate la Iorgu Iordan, *Nume de locuri romîneşti în Republica Populară Romînă*, I, Bucureşti, 1952, p. 69, n. 11.

În Transilvania, la Sibiu, în secolul al XVI-lea, se întîlneşte şi ca nume de persoane: un Iacob Muldner, un Nicolaus Moldner, un Servatius Moldner, un Walter Moldner sau Midtner (N. Iorga, *Cizmari romîni în tovărăşia săsească din Ardeal*, în « Revista istorică », XXI (1935), p. 324).

[8] Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. X, Berlin, Leipzig, 1924, *sub voce*. Există şi formele: muolte, muoltes, muolter, muoltera.

În aceiaşi ordine de idei este interesant de amintit tradiţia înregistrată de aceeaşi cronică a lui Grigore Ureche în interpolarea lui Simion dascălul: «Aşijderea şi tîrgul Baia scrie că l-au descălecat nişte saşi, ce au fost *olari*» [1].

Dacă admitem că o mare parte din locuitorii de la început ai tîrgului Baia venea de peste munţi; că tîrgul, ca tîrg, era «fundaţie a saşilor ardeleni din scaunul Bistriţa» [2] şi a rămas multă vreme sub conducerea saşilor, astfel încît, la 1646, Bandinus putea scrie — cu foarte multă exagerare, totuşi — că Baia era locuită aproape numai de saşi şi cuprindea peste 1 000 de case şi 6 000 de locuitori [3]; numele oraşului se explică de la sine prin aceea că, pentru cei care veneau din altă parte, poate de peste munţi, priveliştea unei văi străbătută de o apă reprezenta forma de teren numită în limba lor *Mulde* sau *Molde*. Acest loc l-au numit deci pur şi simplu: *die Molde*. Din nume comnun, denumirea a devenit de îndată un nume propriu, paronomastic, iar aşezarea pe care au durat-o acolo, pe malul stîng al apei, a primit numele *Molde*, *die Molde*, în timp ce şesul din această formă specifică de teren a devenit: şesul, cîmpia *Moldei*: *die Aue der Molde*, sau, într-o formă mai simplă: *Molde* + *Aue* = *Molde* + *Au* = *Moldau* <*Moldeau*. De aici şi apa care străbătea această formă de teren a primit acelaşi nume: *Moldau*, deoarece aparţinea şi uda aceeaşi *Molde*, adică oraşul cu acest nume. Limba germană are nenumărate cuvinte cu terminaţia în — *au*. Un nume identic celui moldovenesc întîlnim în Cehoslovacia, unde rîul care străbate Praga este numit de cehi *Vltava*, iar de germani *Moldau* [4].

---

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, <1956>, p. 65 (Clasicii romîni).

[2] N. Iorga, *Istoria poporului romînesc*, I, Bucureşti, 1922, p. 214. Nu aduce nimic nou R. Honigberger, *Alte deutsche Städte in der Moldau und Walachei*, în «Deutsche Politische Hefte aus Gross-Rumänien», Sibiu, 1925 (V), nr. 1—2, p. 18—22; nr. 10, p. 18—22.

Iar Paul Negulescu susţine că Baia a fost înfiinţată de cavalerii teutoni (*Istoricul judeţelor în Romînia*, în «Revista de drept public», XVII (1942), p. 88 şi urm.).

Tot N. Iorga spune următoarele: «Elementele săseşti, deprinse cu lucrul minelor, trecuseră de la Rodna la Baia. Tîrgurile presupuneau un privilegiu: al Băii semănînd cu acela din Caffa, nu poate fi — şi din cauza datei şi a literelor latine ale peceţii — decît de la tătari» (*Istoria Romînilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 221).

[3] Citat la Radu Rosetti, *Despre Unguri şi Episcopiile catolice din Moldova*, p.306.

[4] Încă din 1875, Hasdeu semnalase numele german *Moldau* pentru ceh. *Vltava*, (*op. cit.*, p. 300).

În legătură cu originea numelui *Vltava* menţionăm lucrările lui Ernst Schwarz: *Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Reichenberg, 1923, p. 58 (Prager deutsche Studien, 30. Heft); *Die einstige obersorbisch-tschechische Grenzzone*, în «Archiv für slavische Philologie», XLI, Berlin, 1927, p. 38—39; *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, 1931, p. 26—29.

În aceste lucrări, E. Schwarz arată că numele Vltava este atestat întîi în anul 872, în *Analele Fuldense*, în forma *Fuldaha* şi mai tîrziu *Wultawa* (anul 1325). Cosmas, cel mai vechi cronicar ceh (1045—1125), cunoaşte numele în forma cehă veche *Wlitaua* (pronunţînd deci *Vltava*). În secolul al XII-lea, vorbirea bavareză cunoaşte forma *Wulta*, după cum rezultă din formele *Wultha* (anul 1113), *Wltawa* (anul 1115), *Wultava* (anul 1186). În sfîrşit, în Dalimil (traducerea în limba germană a celei mai vechi cronici cehe în versuri, de la începutul secolului al XIV-lea) sînt înregistrate formele *Molda*, *Multawe*, *Multen*.

Pentru explicarea numelui *Vltava*, E. Schwarz consideră că nu se poate avea în vedere nici germ. *Wald*, nici numele *Fulda*, nici vechiul germ. * *Waldaha* şi nici străvechiul germ. *filt* (astăzi *Filz*), ci trebuie pornit de la numele de rîu atît de răspîndit: *Wildbach*, care derivă din germ. *Wilthahwo* — *ahwa*, mai tîrziu — *Wilthah‹u›a*, — *aha*, *Wildache*. În continuare, E. Schwarz susţine că încă din secolul al XIII-lea se produce disimilarea consoanei w> m, atestată prin prezenţa formei germane *Moltaua* (anul 1253) şi a formelor *Molda*, *Multawe*, *Multen*, înregistrate la Dalimil, forme care au dus în slava veche la

Este adevărat că, la prima vedere, există şi o dificultate serioasă în a admite etimologia propusă mai sus pentru numele Moldova. Într-un substantiv compus, cuvîntul *Molde* ar trebui pus la genetiv, dînd forma: *Molde* + *Aue*: *Moldenaue* — *Moldenau*, formă pe care nu o întîlnim însă niciodată ca nume german pentru Moldova. În fapt, ştim că substantivele germane compuse se formează, între altele, şi printr-o simplă alăturare de cuvinte, fără nici un fel de legătură între ele, astfel că şi forma: *Molde* + *Aue* — *Moldeaue* — *Moldaue* — *Moldau*, este posibilă şi normală (vezi de pildă *Schönau*).

În *Cronica breviter scripta*, cronica moldovenească a domniei lui Ştefan cel Mare, scrisă la sfîrşitul secolului al XV-lea şi păstrată într-o traducere germană, numele ţării (Moldova) şi numele tîrgului Baia sînt consemnate în aceeaşi formă: *Mulda*. Este vorba de ţară în pasajul: *Do kam der Wassarab geloffen in dye Mulda zu dem Stephan voyvoda*;[1] precum este vorba de tîrgul Baia în pasajul: *Zogen mit aller gewalt auf die Mulda*, *eyn haubt stat muldener land* (vorbind de expediţia ungară împotriva Băii).[2]

Mai tîrziu, în harta lui Sebastian Münster, din 1549, pentru ţara Moldovei întîlnim cuvîntul *Moldau*,[3] iar în harta lui W. Lazius, din 1556, găsim *Molda* cu acelaşi sens de nume de ţară: *Die gross Molda*[4], ceea ce se regăseşte şi în harta lui Gerardus de Jode, din 1578[5]. În directă legătură cu aceeaşi formă trebuie pusă şi forma *Molden*, nume întrebuinţat pentru ţara Moldovei, la 17 septembrie 1561, în scrisoarea germană a lui Georg de Revelles, secretarul sas al lui Alexandru Lăpuşneanu, în construcţiile: *in unserem Land Molden*, *im Land Molden*, *in dye Molden*, *aus der Molden*, etc. Aceste forme leagă numele vechi al oraşului de numele ţării, cel de al doilea derivat, cum am văzut, din cel dintîi. În aceeaşi scrisoare se vorbeşte şi de Baia: *Der erst*

Văltava (Vltava), ajunsă *Vltava*. În concluzie, după E. Schwarz, forma cehă vine din limba germană, iar forma germană de astăzi derivă din cehă.

Nu vom menţiona aici toate părerile exprimate asupra originii numelui *Vltava* (Zeuss, A. Maxer, etc.). Semnalăm numai opinia lui J. J. Mikkola *(Samo und sein Reich*, în «Archiv für slavische Philologie», XLII, Berlin, 1929, p. 90), care susţine că *Vltava* este înrudit cu *Flutausis* — numele atestat la Jordanes pentru Moldova romînească, — nume de origine celtică, şi în acest caz ar rămîne numai de cercetat prin cine s-a transmis slavilor acest nume. Iar forma germană *Moldau* este influenţată de saxonul *Mulde*.

În ceea ce ne priveşte, considerăm că forma germ. *Moldau* nu poate veni din disimilarea w> m, mai ales că explicarea ei va trebui să fie valabilă şi pentru numele german dat Moldovei romîneşti: *Moldau*, ca şi pentru numele german al Băii: *Molde*, *Molda*. În orice caz, deşi acesta nu are vechimea numelui cehoslovac, pare posibil ca la baza formei cehe *Vltava* şi a formei germane *Moldau* să stea unul şi acelaşi nume, oricare ar fi el. Pe de altă parte, legătura între *Moldau* din Cehoslovacia şi *Moldau* numele german al Moldovei romîneşti este atestată şi de prezenţa formelor *Molde*, *Molden*, ca nume germane date oraşului Baia, nume regăsite şi ca nume germane date rîului Vltava (*Molda*, *Multen)*.

[1] *Cronica breviter scripta*, la Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare* (*Versiunea germană a lui Schedel*), Bucureşti, 1942, p. 42, 64; semnalat şi la George Pascu, *Letopiseţul cel Moldovenesc utilizat de Gligorie Ureache*, Iaşi, 1939, p. 74 (Biblioteca Revistei critice, 11).

[2] *Cronica breviter scripta*, loc. cit., p. 38, 60.

[3] Sebastian Münster, *Cosmographey*, Basel, harta de la p. MCCXXIV.

[4] Wolfgang Lazius, *Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren* 1545—1563. Herausgegeben von Eugen Oberhummer und Franz R. von Wieser, Innsbruck, 1906, tab. 15.

[5] Gerardus de Jode, *Europae totius orbis partium amoenissimae*, *commoda iam recens absolutaque descriptio*, 1578, reprodus la D. Dem. Dimăncescu, *Monumenta cartographica*, pl. 43.

Jarmarkh, wie gmelt, sol in der Molden seyn unsers Markh Beyna (Moldenmarkh auff deutsch)... [1]

Este neîndoios, că, la venirea saşilor, pe locul sau alături de locul viitorului oraş Baia a existat o aşezare a băştinaşilor, care aveau un nume al lor şi pentru rîu şi pentru aşezare, ca şi — probabil — pentru forma de teren specifică, nume care a putut foarte bine să fie Baia [2]. Această veche aşezare a băştinaşilor, mai redusă şi mai simplă decît noua aşezare, a fost inclusă principial în perimetrul noii aşezări, pierzîndu-şi astfel, oficial, numele iniţial. Pentru a denumi şi în limba băştinaşilor această nouă aşezare, s-a luat numele nou al aşezării: *Molde* şi i s-a adăugat sufixul — *ova*, de origină slavă, sufixul posesiv femenin, care serveşte la derivări de adjective: *Molde* + *ova* = Moldova < Moldeova. Acest cuvînt a trebuit să fie, la început, precedat de un substantiv: tîrgul apa, rîul, valea, etc. Aşa cum Craiova a însemnat: *Crali* + *ova* = a craiului (aşezarea, moşia, etc.), tot astfel şi *Mold* + *ova* a însemnat: a Moldei (apa, rîul, cîmpia, ţara, etc.). În cele din urmă, *Moldova* a sfîrşit prin a rămîne de sine stătător, ca un topic derivat de la *Molde*.

Concomitent, cu ajutorul sufixului posesiv slav — *ava* s-a format *Moldava* < *Molde* + ava, formă care a rămas numai în uzul limbii slave. Iar după modelul *Moldova*, *Moldava*, s-a format mai tîrziu şi forma latină medievală: *Moldavia*, spunîndu-se, la începutul sec. XIV—XV, *civitas Moldavia*, aşa cum s-a spus, sub formă adjectivală, *terra moldaviensis*. Iar legenda latină a sigiliului făurit după 1413 arată că acest oraş a fost, cîndva, şi capitala Ţării Moldoveneşti, ca o aşezare pe care voevozii au găsit-o existentă la întemeierea voevodatului, adică a statului moldovenesc [3]. Această situaţie explică foarte bine cum de la numele dat întîi unei configuraţii specifice de teren, nume dat apoi apei, şesului şi oraşului din acea formă de teren, s-a ajuns la denumirea însăşi a ţării cu acelaşi nume: *Moldova*. Extinderea asupra întregii ţări a acestui nume a fost rezultatul unei acţiuni politice, a cărei desfăşurare o putem bănui, dar n-o cunoaştem documentar. Concluzia aceasta apare cu evidenţă cînd reamintim că în cronica ţării se spune că Dragoş « au descălecat întăiul loc pe apa Moldovei, mai apoi au descălecat locul *Baia* şi alte locuri dealungul apelor şi izvoarelor » [4]... În felul acesta s-a generalizat şi numele de Moldova, care nu se cunoaştea înainte de începutul secolului al XIV-lea, adică înainte ca oraşul *Molde* (Baia) să fi ajuns la oarecare strălucire şi renume. În acest sens amintim de raportul din 1279 al provincialului Franciscanilor, care la acea dată nu cunoaşte încă numele Moldova şi denumeşte ţara respectivă drept « Ţara tătarilor » *(confinibus Tartarorum)* [5]. Iar mai tîrziu, la 10 octombrie 1324, Carol Robert regele Ungariei aminteşte că Finta a fost trimis în « Ţara tătarilor », deci nici atunci numele Moldova nu era cunoscut [6].

---

[1] *Hurmuzaki*, XV_1, p. 570.

[2] Vezi în acelaşi sens şi C. Auner, *Episcopia de Baia*, loc cit., p. 92.

[3] N. Iorga, *Studii şi Documente*, I—II, Bucureşti, 1901, p. XXXI; acelaşi, *Istoria Romînilor*, III, p. 204.

[4] Vezi nota 1, p. 138.

[5] La N. Iorga, *Istoria Romînilor*, III, p. 149.

[6] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, Bucureşti, 1953, p. 135 (după Zimmermann, *Urkundenbuch*, I, p. 388—389).

Constatarea că numele Moldova apare atît de tîrziu, aduce încă un argument în sprijinul afirmaţie lui I. Bogdan, că actul atribuit ţarului bulgar Caliman Asen, din 1192 sau 1243 — este fals, deoarece numele Moldova nu putea figura în titulatura sa (vezi I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare*, în « Bul. Com. Ist. a Rom. », I, Bucureşti, 1915, p. 104, şi n. 1).

În acelaşi timp, din cîte cunoaştem pînă acum reiese că cea mai veche menţiune documentară a existenţei oraşului cu numele *Molda* datează din anii 1334—1335: la această dată, deci înainte de data admisă pentru întemeierea formală a statului moldovenesc, ne este cunoscută prezenţa la Lemberg a neguţătorului Alexandru *Moldaovicz*, al cărui nume paronomastic arată că el este originar din *Molda*, adică din Baia [1]. În sfîrşit, numele Moldova propriu-zis este întîlnit pentru întîia oară în 1343 [2], deci la o dată foarte apropiată de data admisă pentru întemeierea formală a Moldovei. Dar nu ştim pe ce se întemeia D. Onciul, cînd afirma că ţara se numea Moldova cu mai bine de un secol înainte de întemeierea statului [3].

La cele spuse pînă acum putem adăuga încă un argument important pentru derivarea numelui Moldova din cuvîntul *Molde*. În cronica lui Gr. Ureche, a lui Miron Costin, ca şi în cronica lui Neculce, întîlnim, în loc de *Moldova*, forma *Mulduva*. Această formă este atestată şi mai tîrziu, în 1722 [4], iar în graiul moldovenesc local, în unele părţi (Valea Moldovei), se mai aude, încă şi astăzi, această pronunţare ca o formă populară. Ea arată că, alături de forma *Molde*, a fost, popular, întrebuinţată şi forma paralelă: *Mulde*, atestată — cum am văzut — şi în cronica germană a lui Ştefan cel Mare, în forma: *Mulda* [5]. Astfel: *Mulde* + *ova* = Muldova <Muldeova, iar prin asimilare, *u* din prima silabă s-a propagat şi în silaba următoare, dînd forma: *Mulduva*. La început, accentul străin s-a putut menţine, dînd pronunţarea: Mùlduva (alături de Mòldova); dar, cu timpul, accentul străin s-a asimilat accentului specific al limbii romîne de pe penultimă, ajungîndu-se la pronunţarea valabilă pînă în ziua de astăzi: Muldùva (alături de: Moldòva).

În concluzie: numele Moldovei nu este o amintire de la goţi, ci o formaţie locală tîrzie, poate de pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea, dar mai sigur de pe la începutul secolului al XIV-lea.

Înainte de a încheia discuţia, este necesar să arătăm că sufixul — *ova* din numele Moldova ar putea foarte bine să reprezinte cuvîntul cuman *uwe* = vale, scobitură [6], regăsit în limba turcă sub forma *ova* = vale. Apropierea este izbitoare, mai ales cînd avem în vedere şi caracterul aglutinant al limbii turceşti (*i.e.* cumane). Dar stadiul actual al cunoştinţelor privind elementele

---

[1] Joh. Vogt, *Codex diplomaticus Prussiae*, II, Königsberg, 1836, p. 190; semnalat la Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879, p. 41; reluat la I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV., und XVI. Jahrhundert. Nach Quellen dargestellt*, Gotha, 1911, p. 17; vezi şi N. Iorga, *Istoria Romînilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 204; vezi şi D. Onciul, *Opere complete*, I, Bucureşti, 1946, p. 65. Nu avem încă limpede legătura posibilă între numele german al Băii: *Molde* şi între «*Ymor filius Molday*», pe care relaţiunea din 1286 a unui călugăr franciscan îl arată între demnitarii din împărăţia Chipciacului (vezi « Revista istorică romînă », I (1931), p. 239).

[2] N. Iorga, *Istoria Romînilor*, III, p. 211.

[3] D. Onciul, *Opere complete*, I, p. 65.

[4] *Marele dicţionar geografic al Romîniei*, Bucureşti, 1898—1902, cuvîntul: Moldova. În legătură cu această pronunţare semnalăm şi observaţia lui Nicolaie Drăganu, că saşii schimbă adeseori pe *o* cu *u* şi în poziţia tonică şi în cea atonă (N. Drăganu, *Toponimie şi istorie*, Cluj, 1928, p. 101).

[5] *Cronica breviter scripta*, cf. I. Chiţimia, *op. cit.*, p. 38, 60: *Zogen mit aller gewalt auf die Mulda.*

[6] Cuvîntul este înregistrat în dicţionarul cumanc-latin de la începutul secolului al XIV-lea, publicat la Géza Kuun, *Codex cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum...*, Budapesta, 1880, p. 260, 228; vezi şi p. 257, 88.

cumane din limba noastră: toponimie, onomastic, lexic, etc., ne împiedică să cercetăm mai adînc şi sigur această ipoteză.

*

Mai rămîne o întrebare: de ce oraşul Baia are mai multe nume (două): Mold³, Baia, şi, mai ales, de ce în limba romînă se numeşte Baia, adică de ce nu poartă tot numele Molda, Moldova, ca apa şi ca ţara?

Cercetînd actele romîneşti scrise în limba slavă din secolele al XV-lea şi al XVI-lea întîlnim numele oraşului astfel: оу бани (1430)[1]; оу банѣ, банскими пръгари (1443)[2]; нашего торгꙋ ѡт бани (1448)[3]; шолтꙋзы и пръгари ѡт бани (1453)[4].

Această formă se regăseşte, în linii generale, şi în unele texte latineşti din secolul al XVI-lea: *oppidum Ban* (1510)[5], *oppidum Bania* (1564)[6]. Numele acesta, într-o formă cu metateză, pătrunde şi într-o scrisoare germană scrisă de Georg de Revelles, secretarul de limba germană al lui Alexandru Lăpuşneanu: *Bayna*, *Beyna*[7]. Cum s-a observat, pe bună dreptate, formele acestea: slave, latine sau germane, arată că la baza lor stă ung. *banya*, care înseamnă în această limbă: mină[8] şi, potrivit regulilor filologice, de la acest cuvînt s-a ajuns în limba romînă la cuvîntul *Baia*, cu înţelesul de mină.

Într-adevăr, în trecut, Baia a fost un important centru minier al Moldovei. În faţa Băii, pe malul drept al rîului Moldova, dincolo de satul actual Bogata, s-au găsit şi exploatat, încă din cele mai vechi timpuri, zăcăminte de minereuri, îndeosebi zăcăminte aurifere, fie sub forma de filoane, fie sub forma de nisip aurifer[9].

Dacă despre existenţa unor mori la Baia se vorbeşte documentar încă de la 1402[10], mori care erau aşezate pe o gîrlă trasă din apa Moldovei, şi despre

---

[1] La 23 decembrie 1430, Alexandru cel Bun dă mănăstirii Neamţului: « din cele trei mori din jos, care sînt la Baia, a treia parte » (*Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 90; M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, I, Iaşi, 1931, p. 309 (textul slav).

[2] La 29 noiembrie 1443, Ştefan voievod întăreşte mănăstirii Moldoviţa: « trei mori care sînt la Baia, care le sînt jumătate cu călugării de la Neamţ, şi două mori care sînt la Baia şi le sînt jumătate cu pîrgarii de la Baia şi stopa de bătut sumane » (*Documente*, *ibid.*, p. 201; M. Costăchescu, *op*, *cit.*, II, p. 187 (textul slav).

[3] Actul dat de Petru voievod, la 23 aprilie 1448 (*Doc. priv. ist. Rom.*, loc. cit., p. 228; M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 313—314 (textul slav).

[4] La 26 ianuarie 1453, Alexandru voievod dă mănăstirii Pobrata: « cu voia şoltuzilor şi pîrgarilor de la Baia, să aibă din morile lor, în fiecare an, cîte 12 coloade de malţ şi 4 coloade de grîu... Pentru aceasta, dacă saşii din Baia vor călca tocmelile lor, oricînd, atunci saşii ne vor plăti 60 ruble de argint » (*Doc. priv. ist. Rom.*, loc. cit., p. 257—258; M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 445 (textul slav).

[5] La 30 mai 1510, într-o scrisoare în limba latină adresată bistriţenilor de către un *advocatus* din Baia (*Hurmuzaki*, XV_1, p. 203).

[6] *Oppidum nostrum Bania*, spune Alexandru Lăpuşneanu, la 2 decembrie 1564, într-o scrisoare latină către bistriţeni (*Hurmuzaki*, XV_1, p. 610).

[7] La 17 septembrie 1561 (*Hurmuzaki*, XV_1, p. 570).

[8] N. Iorga, *Istoria poporului romînesc...*, I, Bucureşti, 1922, p. 214.

[9] Moldovenii care, la 1515, îşi vînd aurul la Bistriţa, călcîndu-şi jurămîntul, întrucît aurul era datorat de aurari fiscului, sînt — neîndoios — locuitori ai Băii (actul la N. Iorga, *Documente romîneşti din archivele Bistriţei (Scrisori domneşti şi scrisori private)*, I, Bucureşti, 1899, p. XI).

[10] La 31 octombrie 1402, Alexandru cel Bun dă mănăstirii Moldoviţa două mori în Baia: una în tîrg, alta în marginea tîrgului şi jumătate din altă moară de malţ (sladniţă) şi patru sălaşe de tătari (*Doc. priv. ist. Rom.*, loc. cit., p. 13; M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 45).

mori pentru sfărîmarea şi pisarea minereului există o ştire tot din prima jumătatate a aceluiaşi secol. Astfel, la 23 aprilie 1448, Petru voievod dăruieşte lui Mihail logofăt « locul morilor noastre, din tîrgul nostru, din Baia, unde au fost vechile mori domneşti ale părinţilor noştri şi ale fraţilor noştri, să-şi facă mori şi orice va fi voia lui: fie torcătorie de lînă, sau pive de sumane, sau orice, sau stupă » <moară de sfărîmat minereuri> [1].

La aceasta adăugăm faptul că, în Ţara Romînească, cele mai vechi exploatări metalifere au primit denumirea de « baie », lîngă care s-a pus şi specificul exploatării respective: Baia de *Fier*, Baia de *Aramă*. La aceste exploatări se constată prezenţa unor mineri aduşi, ca specialişti, şi din Transilvania. Aceasta ar explica în parte pentru ce localităţile respective au primit numele de « baie », iar minerii numele de « băiaşi ».

Pînă la un punct, situaţia din Moldova este paralelă cu cea din Ţara Romînească. Exploatarea minieră din imediata apropiere a Băii a constituit, încă din primele timpuri ale existenţei oraşului, o preocupare capitală şi un izvor important de venituri pentru oraş, orăşeni şi domn. De aceea, prezenţa şi persistenţa numelui Baia arată că, atunci cînd se vorbea în mod curent de oraşul *Molde*, se avea în vedere caracteristica extrem de importantă a existenţei, acolo, a unei mine de aur, astfel că, în loc de *Molde*, nume cu rezonanţă atît de străină, s-a spus întîi *Banya*, *Bane* [2], apoi *Moldovabanya* [3], adică baia, mina Moldovei, de lîngă rîul Moldova. Cînd se vorbea de « Baia », se înţelegea nu numai mina, dar şi oraşul unde locuiau « băiaşii »; iar cînd se vorbea de oraş, se înţelegea în primul rînd şi mina tangentă lui. Deci, paralel cu *Molde* — numele săsesc al oraşului, a existat şi denumirea de Baie, Baia, care era însuşi numele iniţial al aşezării băştinaşe, nume de origine populară şi de întrebuinţare curentă. Precumpănirea preocupărilor miniere a dat o circulaţie generală acestui din urmă nume, astfel că el a devenit numele întrebuinţat în toate actele, afară de cele scrise în limba germană. Iar prezenţa numai a numelui Baia ca nume de oraş, fără nici o altă specificare, arată vechimea deosebită a acestei exploatări miniere, singura « Baie » existentă în Moldova în acel moment (sec. XIV) şi, deci, singura exploatare minieră de atunci.

Numărul locuitorilor de origine săsească a descrescut din ce în ce mai mult, conducerea oraşului a trecut pe nesimţite în mîinile celorlalţi locuitori, iar numele vechi al oraşului: *Molde*, a căzut cu totul în părăsire, astfel că, astăzi nu se mai ştie, acolo, nimic despre acest vechi nume.

B. Sigiliul romanului. Sigiliul rotund, diametrul 4 cm, avînd, între două cercuri perlate, legenda — săpată cu litere gotice capitale:

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 228; M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 313—314 (textul slav).

[2] « Trăg Bane », atestat la 1581/1582 (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 69; actul original la Academia R.P.R., XXXVII/172).

[3] La 6 aprilie 1526, într-un act de la Ştefăniţă vodă (N. Iorga, *Documente romîneşti din archivele Bistriţei (scrisori domneşti şi scrisori private)*, I, Bucureşti, 1899, p. XIV).

Că numele acesta a circulat ne-o dovedeşte şi faptul că, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, harta lui Gerardus de Jode *(Europae totius orbis)* notează: « Moldadoni », acolo unde se afla Baia. Numele acesta este o formă coruptă din « Moldovabanya <Moldabania>. Forma apropiată « Moldadania » o întîlnim şi în hărţi mai tîrzii, de pildă la I. B. Homann, *Danubii fluminis... pars infima*, republicată în *Atlas mapparum geographicarum ...*, Nürnberg, <1786>.

✠ SCIVIVMDE·FORO·ROM:ANI < = † SIGILLVM CIVIUM DE FORO ROMANI † Sigiliul cetăţenilor din tîrgul lui Roman> [1].

În cîmp, într-un scut ascuţit, un cap de mistreţ(?) cu doi colţi puternici; deasupra scutului, ca ornamente, trei puncte .˙., şi cîte două puncte :, de o parte şi de alta a scutului, spre vîrf şi tot în afara lui.

Sigiliul este aplicat cu fum pe cărţi date de şoltuzul şi cei 12 pîrgari ai oraşului, la 17 mai 1605, 21 septembrie 1608 şi la 1627/1628 (fără lună şi zi) [2], ca şi pe alte acte.

Ştim că oraşul Roman datează cel puţin din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, dar nu credem că numele său reprezintă şi numele întemeietorului său presupus: Roman voievod. Bănuim că la mijloc este o simplă coincidenţă. Iar prezenţa unui cap de mistreţ ca emblemă a oraşului are, desigur, la bază, o legendă privind vînarea unui astfel de animal în locul unde s-a întemeiat oraşul. Avem, astfel, după Baia, al doilea oraş vechi al cărui sigiliu poartă ca emblemă un animal sălbatic; al doilea oraş a cărui întemeiere este pusă în legătură directă cu preocuparea de predilecţie a societăţii feudale: vînătoarea.

În legătură cu legenda latină a acestui sigiliu observăm că în sigilografia latino-ungară se foloseşte drept legendă la unele sigilii formula: *Sigillum communitatis civium* [3]....

C. SIGILIUL SIRETULUI. Suceava, Siret, Baia, acestea sînt cele mai vechi tîrguri ale Moldovei, dar sigiliile celui dintîi nu ne sînt încă la îndemînă. Pe o «scrisoare» din 24 februarie 1653, dată de şoltuzul Alecsa al Siretului, cu 12 pîrgari, ni se spune de editor că se găseşte «pecetea tîrgului, neagră, rotundă, apăsată pe hîrtie, reprezentînd un cap de sfînt cu o stea la urechea dreaptă» [4]. De aici înţelegem că este un sigiliu aplicat cu fum.

Iar dintr-o altă descriere aflăm următoarele: «Siretul se pare că întrebuinţa ca şi, întîmplător, alte oraşe, pecetea bisericii sale de căpetenie» [5], care cuprinde: un sfînt şi inscripţia: «Stii Ion»..., pe un act din 1643 (7151) [6].

Nu cunoaştem o reproducere a acestor sigilii. Cunoaştem, în schimb, în copie fotografică, un act din 21 februarie 1653 (7169), dat de Alecsa şoltuzul

---

[1] La V. A. Urechia, legenda sigiliului este citită greşit: *Sigillum pargar Roman* (vezi *Sigilulu tîrgului Petrei (judeţulu Neamţu). Notiţă istorică.* Extras din «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria II, t. X, Bucureşti, 1889, p. 3). Tot greşit este dată inscripţia la R. Fr. Kaindl: SIGILLUM ROMAN *(Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern,* II, Gotha, 1907, p. 400).

O bună reproducere a sigiliului, împreună cu cea dintîi descifrare corectă a legendei, la Al. Lăpĕdatu, *O nouă naraţiune a luptelor dintre Movileşti — 1606-1607 — şi sigiliile Romanului şi Cîmpulungului muntean — Comunicare —* (extras din «Convorbiri literare», an. XLI), Bucureşti, 1907, p. 12; republicat la Al. Lăpĕdatu, *Un mănunchiu de cercetări istorice*, Bucureşti, 1915, p. 48—50; aici se dă, sumar, discuţia în legătură cu mai vechea descifrare a legendei:... *forum Romanorum*, aşa cum se găseşte în primul rînd la D. Cantemir (*ibid.*, p. 48), menţionînd şi o veche reproducere a sigiliului (la V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, II, Bucureşti, 1891, p. 509; vezi şi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, Bucureşti, f.a., p. 12).

[2] Documentele acestea se află la Academia R.P.R., IX/9, XLI/11, LXXXVI/15 şi au fost semnalate la Al. Lăpĕdatu, *op. cit.*; textul celui dintîi a fost publicat la I. Bianu, *Documente romîneşti reproduse după originale sau după fotografii*... Partea I, t. I, fasc. 1—2, 1576/1629, Bucureşti, 1907, p. 7—9; vezi şi p. 12, 156.

[3] Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapesta, 1930, p. 147.

[4] T. Balan, *Documente bucovinene*, I, 1933, p. 260.

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 658.

[6] *Ibidem*, p. 219.

tîrgului Siret, împreună cu cei 12 pîrgari. Are un sigiliu rotund (3,3 cm), întipărit cu fum, iar între două cercuri liniare, neregulate, legenda: ... нωа ıь крьстителњ ... [. Ioan Botezătorul]. În cîmp, sf. Ioan Botezătorul, însoţit la dreapta, sus, de o stea. Sfîntul are două aripi, legenda este cu scrisul pe dos, iar întreg sigiliul este foarte primitiv lucrat [1]. Sîntem convinşi că sigiliul acesta este acelaşi cu cel descris de editorii actelor amintite mai sus. Tiparul sigilar pare a fi fost lucrat din lemn.

Ştiind că există la Siret o biserică zidită în secolul al XVII-lea, cu hramul sf. Ioan Botezătorul, ridicată — probabil — chiar pe locul unei vechi biserici cu acelaşi hram, a călugărilor dominicani, fostă catedrală a episcopatului catolic înfiinţat în 1370 [2], vedem că emblema din sigiliu are strînsă legătură cu biserica de căpetenie a oraşului.

D. SIGILIUL BÎRLADULUI. Se cunosc trei sigilii:

1. Sigiliu rotund, diametru 3,5 cm, avînd între două cercuri lineare, legenda: † печать тргьга брълад [† Sigiliul tîrgului Bîrlad].

În cîmp, un soare, în jurul lui trei peşti mergînd circular, de la dreapta spre stînga, iar între ei cîte o stea.

Aplicat cu fum pe un « zapis » dat la 2 iulie 1608 (7116), de şoltuzul Anton Bigrin cu cei 12 pîrgari [3]; acelaşi sigiliu pus şi mai tîrziu, pe un act dat de şoltuz cu cei 12 pîrgari, la 26 februarie 1635 (7143) [4].

Al. Papadopol Callimah arată că se întîlneşte mai tîrziu un sigiliu cu emblema similară, dar cu legenda: † печетеа търгꙋлꙋи бърлад [† Pecetea tărgului Bărlad] [5].

Cei trei peşti simbolizează bogăţia specifică a oraşului, mai bine spus cărăuşia cu peşte, de la Dunăre spre nordul ţării, pe care o practicau tîrgoveţii bîrlădeni cu predilecţie [6].

2. Sigiliu oval, avînd, între două ovaluri liniare, legenda: печете · търгꙋлꙋи · бърладꙋлꙋи ⁘ 1816 ⁘ [Pecete · tărgului · Bărladului ⁘ 1816 ⁘] [7].

În cîmp, o terasă pe care se află, la mijloc, un personaj în picioare, pare o femeie, spre dreapta, ţinînd în mîna dreaptă un snop de săgeţi, iar pe mîna stîngă — întinsă, stă o pasăre conturnată şi cruciată, cu zborul deschis

---

[1] Academia R.P.R., *Fotografii*, III/28, V/72; originalul actului se află la mănăstirea Putna. În sigilografia transilvăneană întîlnim cîteva oraşe care au ca emblemă un sfînt: Baia Mare, Oradea, Sf. Gheorghe etc. (Darvasy Mihály, *Középkóri városaink címereinek eredete és fejlődése* [Culegere de documente orăşeneşti], Budapesta, 1942 (Palaestra calasanctiana 39).

[2] Despre toate acestea vezi Simeon Reli, *Oraşul Siret în vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, 1927, p. 45, 61, 65, 104.

[3] Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIX/19; alt exemplar, insuficient întipărit, pe un act din 28 ianuarie 1607 (7115), dat de şoltuzul Crăstea Dănilă cu cei 12 pîrgari (*ibid.*, XXIX/17 a); acelaşi Crăstea Dănilă, numit de astă dată « voit », dă un act purtînd acelaşi sigiliu, la 24 iunie 1609 (7117) (*ibid.*, XXIX/20 a).

[4] Alexandru Papadopol Callimah, *Notiţă istorică despre Bîrlad*, Bîrlad, 1889, p. 81—82 (descriere şi reproducere).

[5] Al. Papadopol Callimah, *op. cit.*, p. 81; reprodus şi la V. A. Urechia, *Schiţe de sigiliografie romînească*, p. 17, 9.

[6] Al. Papadopol Callimah, *op. cit.*, p. 90, menţionează un act de la Ştefan cel Mare, prin care bîrlădenii nu au a plăti altă dare decît pentru peştele ce vor căra spre vînzare.

[7] Al. Papadopol Callimah, *op. cit.*, p. 82 (descrierea) şi p. 83 (reproducerea); se dă şi amănuntul că, în 1889, tiparul sigilar se păstra încă de către Epitropia tîrgului Bîrlad şi era făcut din fier; despre acest sigiliu vorbeşte şi V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie romînească*, p. 17.

(pasărea Ţării Romîneşti); jos, de o parte şi de alta a personajului, cîte doi copaci relativ simetrici, iar deasupra capului, la dreapta şi la stînga, nouraşi înfăţişînd cerul; sub terasă, o apă cu trei peşti spre stînga.

Sigiliul acesta este întrebuinţat pînă la 1860, cînd se face un altul, cu o emblemă similară, dar cu legenda în litere latine: EPITROPIEA PROPRIETĂŢEI ORAŞULUI BĂRLADŬ ✱ 1860 ✱ [1].

Data sigiliului dintîi este 1816, dar cifra 6, în felul în care este săpată, pare să fie îndreptată, astfel că poate fi cetită şi 5; aşa, de altfel, a fost cetită de Al. Papadopol Callimah. Admitem lectura 6, întemeiaţi şi pe faptul că hrisovul de organizare a epitropiei tîrgului Bîrlad este dat de Scarlat Al. Calimah voievod la 30 august 1816 [2].

Mărturisim că nu avem elemente pentru a explica emblema sigiliului. Este o emblemă alcătuită la 1815—1816, din reminiscenţe şi presupuneri istorice? Personajul reprezintă vornicia Ţării-de-Jos, aşa cum s-a presupus? Iar snopul de săgeţi şi acvila reprezintă ele întinderea jurisidicţiei oraşului, de la Siret (pasărea munteană) pînă la Prut (săgeţile simbolizînd ţinuturile cumanilor)? [3]

Înregistrînd mai sus vechea încercare de explicare, propusă de Al. Papadopol Callimah, aşteptăm ivirea unor elemente noi, care să ne dea cheia emblemei.

E. SIGILIUL TÎRGULUI PIATRA. Cunoaştem mai multe sigilii din secolul al XVII-lea ale acestui tîrg. Vom descrie cîteva:

1. Sigiliu mic, rotund, diametrul 2,5 cm, avînd legenda: † печать каменскы тръгъ [† Sigiliul tîrgului Pietricica].

În cîmp, un ţap spre stînga.

Aplicat cu fum pe un zapis din 18 Iunie 1622 [4], pe altul din 1629—1630 şi pe un altul din 13 noiembrie 1631 [5].

2. Sigiliu mic, rotund, diametrul 2,5 cm, aplicat cu fum pe un zapis din 2 noiembrie 1635; în cîmp, un ţap spre dreapta; legenda indescifrabilă [6].

3. Sigiliu mic, rotund, diametrul 2,5 cm, aplicat cu fum pe acte din 1 septembrie şi 27 noiembrie 1650; în cîmp, un ţap spre stînga şi legenda: † петръ ѡ тръ камень < † печать ѡт тръгь камень = † Sigiliul tîrgului Piatra> [7].

4. Sigiliu mic, rotund, diametrul 2,5—2,7 cm, aplicat cu fum pe trei acte din aceeaşi epocă, unul purtînd data 10 noiembrie 1665; în cîmp, un ţap spre stînga, iar legenda: † печать ѡ<т> камень [† Sigiliul Pietrii] [8].

Ni s-a păstrat însă si un sigiliu cu totul deosebit de sigiliile secolului al XVII-lea, arătate mai sus. Sigiliu rotund mare, diametru 4,8 cm, pe care îl cunoaştem după tiparul în metal (fier), păstrat pînă astăzi [9],

---

[1] Al. Papadopol Callimah, *op. cit.*, p. 83 (şi reproducere).

[2] Hrisovul, alcătuit de Ioan Tăutul mare ban al Moldovei, este publicat întîi *ibid.*, p. 93—101; el nu cuprinde nici un fel de prevedere asupra sigiliului oraşului.

[3] Explicarea în acest sens este dată la Al. Papadopol Callimah, *op. cit.*, p. 84.

[4] Arhivele statului, *Mănăstirea Bisericani*, XIII/3; reprodus la V. A. Urechia, *Sigilulu tărgului Petrei*, loc. cit., p. 236.

[5] Arhivele statului, loc. cit., III/54, III/3.

[6] Loc. cit., III/10.

[7] Loc. cit., III/11, III/52.

[8] Loc. cit., III/53, XII/25, XII/27.

[9] La Academia R.P.R., Cabinetul numismatic, *Sigilii*, nr. 118.

avînd, între două cercuri liniare, o foarte interesantă legendă: † ачасta: печете а търгꙋлꙋи пиетри дела щефан код ҂зка [† Aciasta: pecete a Târgului Pietri de la Ştefan vodă 7021 <1512—1513>].

. În cîmp, sf. Ioan Botezătorul binecuvîntînd cu mîna dreaptă, în stînga ţinînd, sprijinită pe umăr, o cruce lungă ca o suliţă; iar la dreapta şi la stînga capului, slovele: сф / Іѡн [Sfîntul Ion]; mai jos, în dreapta, între arabescuri arborescente, o stea; în stînga, un ţap spre dreapta, cu o stea deasupra şi una dedesubt [1].

În prelungirea rondelei sigilare este mînerul, ca un cui ascuţit, înfipt într-un mîner de lemn lucrat primitiv. Este singurul tipar sigilar cunoscut pînă acum al cărui mîner este curbat, spre a înlesni obţinerea întipăririi sigilare printr-o apăsare normală.

Cuprinsul legendei ridică o întrebare: Este acest sigiliu într-adevăr din anii 1512—1513, mai ales cînd ştim că biserica din Piatra este zidită de Ştefan cel Mare, iar legenda ne dă o dată care nu corespunde nici cu domnia acestuia şi nici cu domnia omonimului Ştefăniţă Vodă? [2].

Simplul fapt că textul legendei este scris în limba romînă ne dovedeşte că sigiliul aparţine unei epoci mult mai tîrzii.

Studiind ductul slovelor şi lucrătura întregului sigiliu, observăm un amestec de litere mici cursive şi litere mari de tipar, alături de o lucrătură foarte primitivă din punctul de vedere artistic şi de o săpătură a metalului foarte la suprafaţă.

Toate acestea ne conving că, în realitate, tiparul acesta sigilar, departe de a fi un fals, este un tipar sigilar autentic, dar nu aparţine datei gravate pe el, ci este făcut la mijlocul sau mai degrabă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea [3]. Adăugăm la aceasta şi faptul că, la 7 iulie 1814, Scarlat Alexandru Callimah voievod, dă din Iaşi un hrisov, prin care întăreşte mănăstirii sf. Ioan din Piatra stăpînirea unor locuri libere, date orăşenilor de acolo cu obligaţia. între altele, de a ţine în bună stare acest locaş religios. Articolul 7 din acest act cuprinde dispoziţii privind sigiliul oraşului Piatra, care trebuia să fie păstrat la această biserică. Iată aceste preţioase dispoziţii:

---

[1] Sigiliul a fost semnalat şi descris la V. A. Urechia, *Sigilulŭ Tărgului Petrei (judeţu Némţu). Notiţă istorică*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Sect. Ist., seria II, t. X, 1887—1888, Bucureşti, 1889, p. 235—243; tot aici se dă şi o reproducere după sigiliul original, care se depune apoi la Academie, unde se găseşte şi astăzi.

[2] Întrebarea aceasta şi-o punea şi V. A. Urechia, care considera, după tăietura slovelor, că sigiliul este mai tîrziu, din secolele XVII—XVIII, iar data: 1513 ar reprezenta o refacere a bisericii (*op. cit.*, p. 238).

Nu cunoaştem îndeaproape un sigiliu al mănăstirii Neamţului, care poartă data 1547 şi despre care s-a afirmat că datează în realitate din 1746. S-ar părea să fie un caz asemănător cu cazul de faţă. Dar numai studierea directă a sigiliului ne-ar putea da dezlegarea (vezi şi nota lui Victor Brătulescu, *În chestiunea pecetei mînăstirii Neamţului*, în « Studii şi cercetări istorice », Iaşi, XVIII (1943), p. 447—448). Totuşi, după o reproducere de ziar se poate ceti legenda scrisă în limba romînă: † ачиастъ · печете · ꙗсте а сфинтіи: мънъстири дин · нямцꙋ · влт зне [† Aciastă · pecete · iaste a sfintii · mănăstiri: din Niamţu văleat 7055<1547>]. Notiţa de ziar, alăturată reproducerii, adaugă că sigiliul este din argint, cu mîner care se îndoaie (ureche?), iar pe dos are gravat numele ieromonahului Ioanichie, din 1784 (« Universul », nr. 150 din 5 iunie şi nr. 268 din 1 octombrie 1934; sigiliul a fost prezentat de D. Simionescu-Simicel la al treilea congres de arheologie şi numismatică din septembrie-octombrie 1935 (« Codrul Cosminului », IX (1935), p. 335).

[3] Aceeaşi trebuie să fie concluzia şi pentru sigiliul similar al mănăstirii Neamţ (vezi nota anterioară).

«Pecetea tîrgului să ste păzită la mîna epitropilor Bisericii Domneşti şi, fără de ştirea tîrgoveţilor fruntaşi, să nu fie volnici epitropii a o pune nici pe o scrisoare; căci o scrisoare ca aceea, în care nu vor adeveri şi tîrgoveţii fruntaşi, cu iscăliturile lor, că s-au pus pecetea şi prin a lor ştire, nu va putea avea nici o tărie »[1].

Dacă la acest text din 1814 adăugăm informaţia că vechiul sigiliu al şoltuzilor tîrgului Piatra înfăţişează în general un ţap, lumina este deplină: sigiliul de faţă este alcătuit din elemente combinate de epitropii Bisericii Domneşti din Piatra. În acest scop, în legendă au pus data cînd ştiau, după informaţiile lor de atunci, că a fost zidită biserica de Ştefan cel Mare. Data este greşită, pentru că nu corespunde cu anii de domnie a lui Ştefan şi nici chiar cu anii de domnie a lui Ştefăniţă vodă. Iar ca emblemă au pus hramul Bisericii Domneşti: sf. Ioan Botezătorul, aşezînd alături şi vechea emblemă a tîrgului: un ţap spre dreapta. Sigiliul de faţă este deci un compromis între vechiul sigiliu al tîrgului, aplicat de şoltuz, şi între noua formulă, elaborată cînd sigiliul tîrgului trece în custodia epitropilor Bisericii Domneşti, fapt care a avut loc, desigur, după începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea. Această schimbare s-a făcut şi din cauza faptului că sigiliul folosit pînă atunci de şoltuzi era un sigiliu relativ personal, aparţinînd şoltuzului, iar oraşului îi servea numai atîta timp cît îl conducea şoltuzul respectiv.

Confirmarea celor de mai sus o avem în faptul că pe o mărturie pentru moşia dată de tîrgoveţii şi preoţii din Piatra, la 16 iulie 1779, este aplicat cu tuş negru un sigiliu întru totul asemănător celui descris mai sus [2], deci acesta este aplicat cu tiparul sigilar amintit, care era în fiinţă la 1779 şi, neîndoios, încă mai dinainte, ceea ce arată că sigiliul acesta era păstrat şi aplicat de epitropii Bisericii Domneşti încă de pe atunci.

F. Sigiliul Botoşanilor. Cunoaştem mai multe sigilii vechi ale oraşului Botoşani, din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea:

1. Sigiliu rotund, diametru 2,7 cm, aplicat cu fum, avînd legenda: † печѣтѣ тръгꙋ ботъш [† Pecétea tărgu Botăşeni].

În cîmp, un păun spre stînga. Este atestat la 20 martie 1661[3] şi la 5 august 1670[4].

2. Sigiliu rotund, diametrul 3,2 cm, aplicat cu fum, avînd legenda: † печете ѿт тръг ботъшен [† Pecete ot trăg Botăşeni].

În cîmp, un păun spre stînga, avînd spre dreapta, deasupra aripilor, pînă la gît, o mică ramură cu multe frunze[5].

3. Sigiliu rotund, diametrul 3,2 cm, aplicat cu fум, avînd legenda: † печете търгꙋ ботошани [† Pecete tărgu Botoşani].

În cîmp, un păun spre stînga, iar deasupra, la stînga capului, o stea[6].

4. Sigiliu rotund, diametrul 3,3 cm, aplicat cu fum, avînd legenda: † печете търгꙋ ботъш [† Pecete trăgu Botăşeni].

[1] Hrisovul este dat, în întregime, în lucrarea amintită a lui V. A. Urechia (fragmentul citat, *ibid.*, p. 243).

[2] Arhivele statului, *Mănăstirea Bisericani*, III/32.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, Bucureşti, 1902, p. 221 şi fig. de la p. 220—221.

[4] Alexandru Papadopol-Calimachŭ, *Notiţă istorică despre oraşulŭ Botoşani*. Extras din « Anal. Acad. Rom. », seria II, t. VIII (1885—1886), Secţia II, Memorii şi notiţe, Bucureşti, 1887, p. 2; vezi o fotografie la Academia R.P.R., *Fotografii*, I/24.

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, Bucureşti, 1904, p. 122, fig. 3.

[6] *Ibidem*, p. 122, fig. 2.

În cîmp, pe o terasă, un păun spre stînga. Atestat la 20 martie 1774[1].

5. Sigiliu rotund, diametrul 1,9 cm avînd legenda: † пєчєтє търгꙋ... [† Pecete tărgu...]. ; aplicat cu fum pe acte din secolul al XVIII-lea[2].

6. Sigiliu rotund, diametrul 3,2 cm, avînd legenda: † : пєчєтє: търгꙋлꙋи : ботѡ : шѡни : [† : Pecete: tărgului: Boto: şoni: (*sic*)].

În cîmp, pe o terasă, un păun spre dreapta, avînd la stînga, sus, în dreptul capului, o stea, iar sub terasă data: 1780[3].

7. Sigiliu rotund, diametrul 4,8 cm, avînd legenda: † пєчєтѣ · търгꙋлꙋи. ботошани. афиєрсит. ла. сфєти. гєѡргє 1780 [† Pecetea· tărgului · Botoşani · afierosit · la · Sfeti · Gheorghe 1780].

În cîmp, sf. Gheorghe călare, spre dreapta, omorînd balaurul; în dreapta, o biserică cu un turn (biserica sf. Gheorghe din Botoşani), iar sus, de o parte şi de alta, la capul sf. Gheorghe, slovele: † сфі/гє [Sfeti Gheorghe].

Aplicat cu fum pe o jalbă a locuitorilor tîrgului către domn, la c. 1820, plîngîndu-se împotriva egumenului m-rii sf. Nicolae din Păpăuţi[4].

Observăm că cele mai vechi sigilii cunoscute ale tîrgului Botoşani, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au ca emblemă un păun, iar legenda este în limba romînă. Păunul simbolizează faptul că veniturile tîrgului fac parte din izvoarele de venituri ale doamnei Moldovei[5]. Se pare chiar că Petru Rareş este acel care a dăruit aceste venituri soţiei sale, Elena, care zideşte în Botoşani biserica sf. Gheorghe[6].

Tîrziu de tot, la 1780, aflăm din sigiliile tîrgului că destinaţia veniturilor sale se schimbă, ele fiind de atunci «afierosite» bisericii sf. Gheorghe, ctitoria Doamnei Elena, fără însă să cunoaştem împrejurările locale şi generale în care s-a făcut această schimbare.

În primul sfert al secolului al XIX-lea şi anume la 13 decembrie 1820, prin hrisovul lui Mihail Suţul voievod, se introduce o nouă reglementare, mai ales în ceea ce privea veniturile tîrgului, pentru a căror administrare se înfiinţează o Casă Obştească, condusă de un efor şi de epitropi[7]. Dar peste cîţiva ani de la aceasta, tîrgoveţii Botoşanilor se împart în două tabere: una, condusă de comisul Anghelachi Climent; a doua, avea în frunte pe fostul vornic Alecu Calimachi. În această luptă dintre cele două partide, cei dintîi întocmesc, la 15 noiembrie 1827, un proiect de organizare a oraşului, în care constatăm că,

---

[1] Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, <1926>, p. 418 şi p. 433, fig. 2; în reproducerea pe care o dă V. A. Urechia, după un sigiliu similar, aplicat pe un act din 24 iunie 1617 (7125), apare sub păun, spre stînga, şi un cap de bou (V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie romînească*, <Bucureşti, 1891>, p. 16); în acest sens vezi şi actul de la Academia R.P.R., *Fotografii*, I/24: actul este nedatat (sec. XVII), dar s-ar părea că şi aici, sub păun, spre stînga, apare, pus pieziş, un cap de bou; întipărirea nefiind destul de clară, nu se poate afirma aceasta cu certitudine.

[2] A. Gorovei, *op. cit.*, p. 433, fig. 3.

[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, fig. 1 de la p. 122—123.

[4] *Ibid m*, V, p. 260—261, se reproduce legenda şi sigiliul.

Un alt exemplar din acest tip sigilar, aplicat la 1831, cu fum sau cu tuş, prezintă unele mici diferenţe, ceea ce arată că, la acea dată, tiparul sigilar iniţial fusese scos din uz şi înlocuit cu un altul, aproape identic, deci renovat (reprodus la A. Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, p. 418 şi p. 433, fig. 4).

[5] Al. Papadopol-Calimachŭ, *Notiţă istorică despre oraşulŭ Botoşani*, p. 7, 13; vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 651.

[6] Despre această ctitorie vezi N. Ghica-Budeşti, *Biserica sf. Gheorghe din Botoşani*, în « Bul. Com. Mon. Ist. », V (1912), p. 50—51; şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 651.

[7] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 669—672.

pentru întîia oară în viaţa tîrgurilor şi oraşelor din Moldova şi Ţara Romînească, se propune, între altele, împărţirea în două a sigiliului municipal, fiecare parte avînd a fi păstrată separat, după cum se specifică mai jos: «Pecete tărgului, pentru paza bunilor orănduelі şi dreptilor lucrări, giumătati va sta în toată vreme la casierul epitropiei şi giumătati la unul cinstit din neguţitorii armeni, la cari obşteşti să va socoti. Şi, în vremi, la orici trebuinţă di a să puni pecete, pe orice ducument sau hîrtie de trebuinţă, întăi vor iscăli epitropii rînduiţi, întru o unire, şi apoi casierul: undi pecete întru întregime, în fiinţa şi a neguţitoriului — cărue îi va fi încredinţată ace giumătati, o vor pune pe aceli ducumenturi sau hîrtii. Şi nici un fel de irat să nu i să legiuiască, nici să să ia, pentru peceti, fără sfatul şi socotinţa obştească; decăt numai săngura oca de ceară a bisericii sfăntului Gheorghii di aice, după cum di în vechime au urmat» [1].

Proiectul acesta de organizare a epitropiei tîrgului Botoşani este, în cele din urmă, respins de către Ioan Sandul Sturza voievod, care, la 7 martie 1828, hotărăşte următoarele, în ceea ce priveşte păstrarea şi folosirea sigiliului municipal al Botoşanilor: «Şi asămine şi pecete tărgului, să să ei şi să să pui după vechiul obicei păstrată, întrebuinţîndu-să precum s-au urmat cînd nu era niciun un feliu de pricină» [2].

Aceste două texte ne arată că, după 1780, sigiliul tîrgului era păstrat de epitropia tîrgului, în strînsă legătură cu epitropia bisericii sf. Gheorghe de acolo, care primea pentru aplicarea lui, de fiecare dată, cîte o oca de ceară. În noiembrie 1827, se propune împărţirea sigiliului în două, o parte păstrată de casierul epitropiei, a doua de un neguţător armean, practică nefolosită niciodată pînă atunci, nici în viaţa municipală a Moldovei, nici în viaţa municipală a Ţării Romîneşti. Dar autorii proiectului nu ajung a conduce Botoşanii şi nici a-şi pune în aplicare proiectul de organizare; proiectul este înlăturat, iar sigiliul tîrgului nu se mai împarte, ci rămîne a fi păstrat şi întrebuinţat ca în trecut [3].

Sigilii de tîrguri şi oraşe din Ţara Romînească. A. SIGILIUL CÎMPULUNGULUI. Cea mai veche atestare a numelui acestui oraş este din anul 1300, în limba latină şi figurează în inscripţia, datată, de pe lespedea funerară a unui comite de Cîmpulung: «... comes Laurentius de *Longo Campo*» [4]. Iar prezenţa unui sigiliu pe o scrisoare a judeţului şi a pîrgarilor din Cîmpulung, adresată sibienilor, pe la anul c. 1500, ne îndreptăţeşte să admitem că acesta trebuie să fi fost sigiliul oraşului. Dar, pus la plicuirea scrisorii, sigiliul a fost rupt, iar editorul actului nu ne dă nici o informaţie privind forma şi elementele componente [5].

---

[1] Proiectul dat la N. Iorga, *Studii şi documente*, V, Bucureşti, 1902, p. 274; pentru aceste certuri între orăşeni vezi şi *ibidem*, p. 676; prima alegere a epitropiei oraşului, cîrmuită de un efor, este favorabilă susţinătorilor proiectului; dar la începutul anului 1828 este ales Alecu Calimah (vezi şi Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*..., p. 195, 196).

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, 283.

[3] Împărţirea sigiliului orăşenesc în două părţi nu era ceva obişnuit, cum consideră N. Grigoraş *(Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti şi atribuţiunile lor pînă la Regulamentul Organic.* Teză..., Iaşi, 1942, p. 79), ci numai o propunere singulară dintr-un proiect de organizare a Botoşanilor, elaborat în 1827—1828, a cărui punere în aplicare, cum am văzut, n-a mai avut loc.

[4] Textul dat la N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, Bucureşti, 1901, p. 272; facsimil idem, *Istoria Romînilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 160, fig. 19.

[5] Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiu în secolii XV si XVI*, Bucureşti, f. a., p. 75—76.

În schimb, cunoaștem sigiliul folosit de autoritățile orașului în prima jumătate a secolului al XVII-lea și observăm că în legendă apare același nume latin: *Longo Campo*, în forma inversă: *Campo Longo*. Acest sigiliu, cel mai vechi atestat pînă acum, se găsește numai în întipăriri care datează din întîia jumătate a secolului al XVII-lea, cînd figurează la acte interne, în care numele orașului este dat întotdeauna în forma slavă: *Dlăgopol*, formă pe care o întîlnim și în secolul următor, reprezentînd traducerea numelui latin și romîn în limba slavă (întîlnim în secolul al XIX-lea și forma *Dolgopol*).

C. D. Aricescu vorbește cel dintîi despre acest sigiliu, la mijlocul secolului al XIX-lea, dînd și o reproducere după însuși tiparul sigilar, a cărui legendă i se pare ciudată și o explică astfel: « Dar ieroglifele acele dimpregiurul sigilului, despărțite de trei cruci? Acelea înseamnă pe limba bulgarilor: « Pecetea orașului Dolgopol »; iar pe limba romînă: « Sigiliul urbei Cîmpulungului »[1].

Din rîndurile acestea se vede limpede că explicația dată de Aricescu nu pornește de la însăși legenda sigiliului, ci reprezintă numai explicația și convingerea sa și a concetățenilor săi, întemeiate pe tradiție; dar, textual, ea rămîne departe de realitatea epigrafică, în primul rînd pentru că legenda din sigiliu este în limba latină și nu în « limba bulgarilor », cum credea Aricescu.

Dacă cercetăm documentele înseși, pe care se găsește întipărirea acestui sigiliu, constatăm că este un sigiliu rotund, diametrul 3 cm, purtînd în litere latine gotice, între două cercuri de șnur, următoarea legendă:

SI' + ƏƏ ϹΩ·ΡO + LOηGO + [SIGILLUM † < DE > CAMPO † LONGO †].

În cîmpul sigiliului, un scut german, cu o pasăre spre dreapta, avînd sus, în stînga, un crai nou, între coarne cu o stea cu șase raze; iar în dreapta, tot sus, un soare — sub forma unui punct; deasupra pasării, timbrînd scutul și despărțind începutul legendei de sfîrșitul ei, o semilună cu coarnele în sus (lună răsturnată), avînd între ele o stea cu șase raze [2].

Pentru Aricescu, pasărea din sigiliul Cîmpulungului era o acvilă[3], în timp ce alți cercetători se feresc să-i dea un nume. Judecînd însă după înfățișare, această pasăre poate fi o acvilă, un șoim, dar mai probabil este un corb; mai tîrziu, ea a intrat în însăși stema județului Muscel și a fost considerată, pînă acum, drept acvilă sau vultur[4].

Despre o scrisoare în limba germană, scrisă brașovenilor de către *Richter und Purger ausz der Langer Aw*, la 11 februarie 1524, se arată de editor că este prevăzută cu o « pecete negrie ruptă »[5], poate sigiliul orașului, pus cu ceară neagră.

---

[1] C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, I, București, 1855, p. 138.

[2] În afară de reproducerea dată de Aricescu și rămasă nefolosită, sigiliul a fost reprodus — după întipărirea dintr-un document — și descris sumar la Al. Lăpedatu, *O nouă narațiune a luptelor dintre Movilești — 1606-1607 — și sigiliile Romanului și Cîmpulungului muntean — Comunicare* — (Extras din « Convorbiri literare », an. XLI), București, 1907, p. 13; idem, *Un mănunchiu de cercetări istorice*, București, 1915, p. 43—50 (cu unele întregiri față de publicația anterioară).

[3] C. D. Aricescu, *op. cit.*, I, p. 138.

[4] La 1890—1891, se hotărăște oficial că stema județului Muscel este o acvilă cu o ramură în cioc (vezi Ștefan D. Grecianu, *Eraldica romînă. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale cu planșe și vocabular*, București, 1900, p. 144—151).

[5] *Hurmuzaki*, XV_1, p. 277—278.

De asemenea, o scrisoare în limba latină adresată bistriţenilor, la 22 decembrie 1528, de către *judex juratique cives Campolongi*, are în coroborare următoarea formulă de sigilare: *In quorum testimonium et fidem <premissorum> duximus nostri oppidi sigillum apponendum* [1].

Din amîndouă actele ne convingem de existenţa unui sigiliu al oraşului la începutul secolului al XVI-lea, dar fără nici un fel de precizare privind sigiliul însuşi.

Sigiliul Cîmpulungului apare ca un sigiliu timbrat cu timbru fix pe o carte a judeţului Gherghe cu cei 12 pîrgari, dată în 1637 [2]. La fel apare pe o carte dată la 20 mai 1656, de Gherghina judeţul cu 12 pîrgari, la mîna Băraţilor (franciscanilor), pentru stăpînirea locului numit « Cloaşter » [3]. Timbrat cu ceară verde, el apare pe o carte dată de bătrînii oraşului, de orăşani şi preoţi, la 7 august 1639, la mîna lui Gherghe judeţul, pentru un loc [4].

Îl mai întîlnim pe un act dat de orăşenii şi preoţii din « Dlăgopol », la 20 octombrie 1691; aici, sigiliul este întipărit pe un timbru mobil hexagonal, avînd sub el o pătură foarte subţire dintr-o substanţă albicioasă, făcută din făină de grîu [5], aceea ce I. Bogdan a numit oştie *(Oblatensiegel)* [6].

Pe o jalbă către domn a preoţilor şi « delenilor ot Dlăgopol », care au vii în dealul Nucetului, din 4 februarie 1696, este un sigiliu timbrat cu timbru fix, avînd aceeaşi pastă albicioasă şi compactă prinsă chiar între cele două foi ale actului [7]. Acelaşi fel de întipărire sigilară este şi pe o altă carte a orăşenilor şi preoţilor din Dlăgopol, dată tot în a doua jumătate a secolului al XVII-lea [7].

Acelaşi tipar sigilar, dar de astă dată aplicat cu fum, îl găsim pe o carte dată de orăşenii şi preoţii oraşului la 1 februarie 1709 [8].

În sfîrşit, aceeaşi întipărire sigilară, în ceară, este pe cartea judeţului Iorga, de la 25 februarie 1735, despre care vom vorbi mai departe [9].

Întîmplător, avem şi unele ştiri privind însuşi tiparul metalic care a servit la facerea acestor întipăriri sigilare. Aricescu, care l-a văzut pe la mijlocul secolului al XIX-lea afirmă că el era « întreg de fier, coadă < mîner > şi cap » [10], vorbind despre el ca de « sigiliul comunei Cîmpulungul, de la Mircea încoa » [11], ceea ce vrea să spună că este însuşi tiparul sigilar făcut în vremea lui

---

[1] *Hurmuzaki*, XV_1, p. 309 (nr. DLXVIII).

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, I–II, Bucureşti, 1901, p. 276.

[3] Sigiliul de pe această carte este reprodus şi descris sumar la Al. Lapedatu, *O nouă naraţiune a luptelor dintre Movileşti — 1606-1607 — şi sigiilile Romanului şi Cîmpulungului muntean ...*, p. 13). Textul documentului a fost publicat, cu unele greşeli, în « Arhiva », XIII (1902), p. 180—181.

[4] Arhivele statului, *Mănăstirea Cîmpulung*, LIII/1; publicat la D. I. Băjan, *Vechile Aşezăminte ale Cîmpulungului. Documente de la Arhivele statului...*, I, 1586—1840, Cîmpulung <1929>, p. 13. Despre aceasta vezi şi recenzia — reproducere publicată de Ioachim Crăciun în « Anuarul Institutului de Istorie naţională », III (1924—1925), Cluj, 1926, p. 737—750.

[5] Arhivele statului, *Mănăstirea Nucet*, XX/37.

[6] I. Bogdan, *Documente şi regeste*, p. LIV.

[7] Arhivele statului, *Mănăstirea Nucet*, XX/43; *ibidem*, XVII/4; reprodus în desen colorat la Ioan Răuţescu, *Cîmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung, 1943, coperta; actul acesta are cifrele pentru zeci şi unităţi rupte, astfel că data nu-i poate fi precizată.

[8] Arhivele Statului, loc. cit., XX/48; reprodus la I. Răuţescu, *op. cit.*, p. 162.

[9] N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 276.

[10] C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului, prima rezidenţă a Romîniei*, I, Bucureşti, 1885, p. 138.

[11] *Ibidem*, I, p. 138.

Mircea cel Bătrîn, dar şi că acesta este tipul sigilar al oraşului încă din secolul al XIV-lea; cu atît mai mult, cu cît tot Aricescu se întreabă, mai departe, dacă acest sigiliu a fost făcut în timpul lui Mircea cel Bătrîn, sau în timpul lui Vlad Ţepeş [1]. Tiparul sigilar, a cărui imagine este reprodusă de Aricescu în monografia sa asupra Cîmpulungului, la 1855, este întru totul acelaşi cu cel pe care îl găsim întipărit în documente, începînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ceea ce ne convinge că tiparul de fier existent în secolul al XIX-lea era cel în fiinţă şi în serviciu în secolul al XVII-lea.

★

Asemeni tuturor tîrgurilor şi oraşelor din Ţara Romînească, şi oraşul Cîmpulung — unul dintre cele mai vechi — era cîrmuit de un judeţ împreună cu doisprezece pîrgari, aleşi de către tîrgoveţi sau orăşeni.

Trebuie să amintim că, la alegerea acestui judeţ, este vorba într-un moment solemn şi de sigiliul oraşului, de păstrarea, folosirea şi transmiterea lui. Izvorul important pentru aceasta este povestirea făcută de C. D. Aricescu, la mijlocul secolului al XIX-lea, povestire întemeiată pe tradiţia locală şi pe tradiţia familială, tatăl său, Dimitrie Aricescu, fiind fost judeţ între anii 1822—1828 [2].

Un al doilea izvor important îl reprezintă cîteva din actele domneşti şi municipale din secolul al XVIII-lea, despre care vom vorbi mai departe.

Judeţul conducea treburile oraşului timp de un an de zile, astfel că, în fiecare an, se alegea un nou judeţ [3]. Pîrgarii şi orăşenii se împărţeau de obicei în două sau mai multe tabere, fiecare tabără propunînd şi susţinînd un alt candidat. Alegerile — cel puţin începînd din secolul al XVIII-lea — se făceau în cea dintîi marţe după Paşte. Atunci, de dimineaţă, pîrgarii, reprezentanţi ai mahalalelor oraşului, se adunau fiecare la casa candidatului respectiv şi de acolo îl aduceau cu alai, adică întovărăşit şi de alţi orăşeni, în fruntea lor, pînă în piaţa din faţa porţilor mănăstirii Cîmpulung. Între cele două sau mai multe partide se începea o luptă verbală, fiecare susţinîndu-şi candidatul şi arătîndu-i calităţile cu care era înzestrat. Bătrînii, orăşenii şi preoţii oraşului, adunaţi în piaţă, îşi arătau pînă la urmă preferinţele pentru unul din candidaţi, alegîndu-l judeţ, astfel că locul acela de adunare s-a numit: « Piaţa judeţului » (se pare de asemenea că, începînd de pe la anul 1769, într-un an se alegea de obicei un judeţ ortodox, în celălalt un judeţ catolic, întrucît populaţia catolică a oraşului era încă destul de numeroasă).

Judeţul astfel ales, împreună cu susţinătorii săi, intra apoi în curtea mănăstirii, unde era întîmpinat, la uşa bisericii, de protopop, cu crucea şi evanghelia în mînă, în timp ce clopotele mănăstirii vuiau voios, însoţite de strigătele de bucurie ale orăşenilor (în trecutul îndepărtat, adică în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, desigur că nu protopopul îl întîmpina pe judeţ în uşa bisericii, ci chiar egumenul mănăstirii Cîmpulung) [4].

---

[1] C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului...*, I, p. 139.

[2] Lista judeţilor dată la D. I. Băjan, *Vechile Aşezăminte ale Cîmpulungului*, p. 61; întregiri la I. Răuţescu, *op. cit.*, p. 146—147.

[3] *Quotannis mutatur judex a populo Campilongi*, spune la 1688 relaţia contemporană atribuită lui Del Monte, (J. Ch. v. Engel, *Geschichte der Moldau und der Walachey*, I, Halle, 1804, p. 110; reprodus şi în «Magazinu istoricu pentru Dacia», V, Bucureşti, 1847, p. 37).

[4] Observaţia noastră — *E.V.*

Intrînd apoi în biserică, noul judeţ jura, în faţa altarului, că va conduce treburile oraşului cu credinţă faţă de legi şi cu dreptate, priveghind la apărarea drepturilor orăşenilor. Protopopul încheia solemnitatea spunînd de trei ori: « Vrednic este ! », la care cei de faţă răspundeau: « Vrednic ! ».

Ieşind din biserică, pîrgarii îl ridicau pe braţe, strigînd de trei ori: « Să trăiască jupan judeţul ! »; iar mulţimea răspundea: « Să trăiască ! ».

(Judeţul catolic depunea jurămîntul la biserica respectivă, adică — începînd din secolul XVII-lea, — la biserica franciscană a sf. Iacob (Bărăţia)[1].

În vuietul clopotelor şi în aclamaţiile orăşenilor: « Să trăiască jupan judeţul ! »; precedat de slujitori, înconjurat de cei 12 pîrgari şi urmat de orăşeni, judeţul pleca în piaţa oraşului, la *Crucea Jurămîntului*[2]. Aici, în faţa crucii şi a obştii orăşenilor, judeţul repeta jurămîntul din biserică, şi apoi era din nou ridicat de trei ori pe umerii pîrgarilor, în întreita strigare a obştii: « Să trăiască jupan judeţul ! »...

Începînd de atunci, judeţul intra în funcţiune, mai ales că pîrgarii, după ce primiseră mai înainte, de la fostul judeţ, însemnele conducerii oraşului: sigiliul, hrisoavele, condicile şi catastişele (arhiva), le încredinţau, la Crucea Jurămîntului, noului judeţ. Iar sigiliul, « cînd se încredinţa judeţului, în ziua alegerii, se băga într-o cîrpă groasă, legată cu sfoară şi sigilată de pîrgari <cu sigiliile lor personale> şi numai în prezenţa lor îl putea scoate judeţul şi face uz de dînsul »[3].

Povestirea de mai sus, întemeiată — în mare parte — pe informaţiile adunate de C. D. Aricescu, la mijlocul secolului al XIX-lea[4], este confirmată, într-o anumită măsură: în ceea ce priveşte sigiliul oraşului, de două cărţi domneşti de « judeţie », adică de întărire a judeţului nou ales; una dată la 14 august 1785, de Mihail Suţul voievod, pentru a întări ca judeţ pe Sterie sin Nicolae; a doua, dată la 20 noiembrie 1791, de la acelaşi domn, pentru întărirea aceluiaşi judeţ. La 14 august 1785, voievodul porunceşte, între altele, ca hrisoavele oraşului să se păstreze de judeţ, « aşezate supt pecetea epistatului şi a judeţului şi a trei patru din fruntaşii mahalalelor; cît şi pecetea oraşului, asemenea să se ţie de judeţ. Care pecete, fiindcă este, cum zicem, a

---

[1] Observaţia noastră — *E. V.*

[2] Crucea Jurămîntului cuprinde, săpat în piatră, textul hrisovului dat de Duca Vodă, în anul 1674, pentru întărirea privilegiilor oraşului (D. I. Băjan, *Monumentele Cîmpulungului. Crucea Jurămîntului*, Cîmpulung, 1929, p. 9—15). Astăzi, în piaţa oraşului este şi o replică a acestei cruci, făcută între 1787—1790 (*ibidem*, p. 27). Documentele săpate pe piatră sînt foarte rare în diplomatica Ţării Romîneşti şi a Moldovei. Un act privind mănăstirea Rădăuţi, dat de Bogdan cel Orb, este săpat în piatră, în altarul mănăstirii, pe peretele din dreapta jertfelnicului şi poartă data: 8 decembrie 1515/7023 (reprodus la E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 111—113).

[3] Această grijă şi precauţie deosebită pentru păstrarea şi folosirea sigiliului municipal este, în altă formă, preocuparea tuturor municipalităţilor. Ştim de pildă că, la 1328, oraşul Salzburg păstra sigiliul închis sub cinci încuietori şi el nu se putea întrebuinţa decît în prezenţa şi cu consimţămîntul posesorilor celor cinci chei (E. v. Berchem, *Siegel, mit 152 Abbildungen*, Berlin, 1918, p. 27).

[4] C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului prima residenţă a Romîniei*, I, Bucureşti, 1855, p. 131—136, 139. Informaţiile de aici au fost reproduse sau folosite la G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, 1899, p. 734—735; C. Rădulescu-Codin, *Cîmpulungul Muscelului istoric şi legendar — Privire asupra trecutului — Cu hărţi, figuri şi numeroase vederi. Insoţit de călăuza vizitatorului celor mai de seamă locuri şi monumente istorice din oraş şi din împrejurimi*, Cîmpulung-Muscel, 1925, p. 176—177, 101—102; Ioan Răuţescu, *Cîmpulung Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung, 1943, p. 142—144; vezi şi R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, II, Gotha, 1907, p. 397 şi urm.

orașului, ce se metahirisește numai la pricina și treaba obștiei orașului, pentru aceea poruncim ca să nu aibă voie judeţul numai de sineşi a o metahirisi, ci la trebile și pricinile obștei orașului, cînd va fi trebuință, atunci cu știrea epistatului i a părgarilor și a câte un fruntaș din toate mahalalele orașului, față fiind cu toții, să se pecetluiască cartea sau scrisoarea, în vederea lor. . . »[1]

În cartea de la 20 noiembrie 1791 se repetă aceleași dispoziții, cu deosebire că hrisoavele orașului se vor păstra de judeţ numai sub sigiliul lui (nu și al epistatului) și a trei patru din fruntașii mahalalelor; iar sigiliul orașului, păstrat tot de județ, să fie folosit de acesta cu știrea și a cîte unui orășean din toate mahalalele orașului (ne mai amintindu-se nimic de epistat și de pîrgari)[2].

Din amîndouă aceste cărți domnești reiese limpede că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sigiliul orașului Cîmpulung era păstrat de județ, dar în așa fel, încît el însuși să nu se poată servi de sigiliu decît în fața unor martori anume calificați. Aceasta ne convinge că înfășurarea sigiliului într-o cîrpă groasă, legată cu sfoară și sigilată cu sigiliile pîrgarilor — după cum afirmă C. D. Aricescu — era o realitate[3], constituind modul de păstrare a sigiliului acestui oraș, dar nu și modul de păstrare a sigiliilor altor orașe și tîrguri din Țara Romînească și Moldova, într-o anumită epocă.

La cele de mai sus adăugăm în sprijin și alte informații, sigure, contemporane. Astfel franciscanul Bonaventura Andreini afirmă, la 1779, că, pînă la ultimul război ruso-turc (1769—1774), județii Cîmpulungului fuseseră aleși numai din catolici, aceștia alcătuind majoritatea locuitorilor din acel oraș[4]. La aceasta se adaugă o știre documentară deosebit de prețioasă, din care rezultă în chip lămurit că, pînă spre sfîrșitul domniei lui Șerban Cantacuzino (1688), sigiliul orașului a fost păstrat de catolici[5]. Această relatare contemporană este confirmată de un act din 1735, care precizează în mod solemn că pînă în timpul judeției lui Lațcu județ (1713—1715)[6], sigiliul și hrisoavele orașului se păstraseră la biserica catolică a sf. apostol Iacob (Bărăția), în grija egumenului acestei biserici franciscane[7]. Cîteva din aceste hrisoave au fost luate atunci de la această mănăstire, de judeţul Lațcu, spre a fi păstrate de oraș; iar celelalte hrisoave care mai rămăseseră, împreună

---

[1] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, seria 1774—1786, I, București, 1891, p. 331.

[2] *Ibidem*, seria 1786—1800, II, București, 1892, p. 76—77.

[3] Încă o confirmare găsim într-o hotărîre privind moșia Cîmpulungului, dată de Divanul Judecătoresc la 11 iulie 1833: « S-a întrebat la cine se păstrează pecetia orașului <Cîmpulung> și s-a răspuns că vechiul obicei este: cînd se orîndueşte judeţ la acel oraș, merg orășenii cu toții și cu 12 pîrgari ai mahalalelor, cari luînd pecetia și pecetluind-o, o dau în mîna judeţului, împreună și cu hrisoavele domnești, și la orice trebuință de a se pune pecetia, tot numiții vin de o pun și iarăși o dau pecetluită în mîna judeţului » (reprodus la I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 381).

[4] Fr. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Viena, 1782, p. 631—632; semnalat la Al. Lăpĕdatu, *O nouă narațiune a luptelor dintre Movilești — 1606—1607 — și sigiliile Romanului și Cîmpulungului muntean*, p. 9.

[5] Relația lui Del Monte spune: *Hi <catolicii din Cîmpulung> usque ad hanc diem <1688> conservant sygillum communitatis, licet pro illo apud omnes succesive principes acrissime litigatum est* (I. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, Halle, 1804, p. 115; reprodus și în *Magazinu istoricu pentru Dacia*, V, București, 1847, p. 62).

[6] Lista judeților dată la D. I. Băjan, *Vechile Așezăminte ale Cîmpulungului*. . ., p. 59; același, *Monumentele Cîmpulungului*, p. 17; cu întregiri la I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 146—147.

[7] Un rol oarecum asemănător are și preotul Bisericii Domnești din Gherghița, care păstra hrisovul orașului, în timp ce orășenii păstrau celelalte sineturi (Arhivele statului, *Mitropolia București*, V/50).

cu sigiliul oraşului, au fost luate, la 15 februarie 1735, de Iorga judeţul, în scopul ca să aibă cu ce apăra drepturile vechi ale oraşului, « văzînd că să pricinuiaşte pagubă oraşului şi noriiaşilor catolici, fiind hamnici orăşani de aici ».

Dar, după cum se ştie, Bărăţia apare documentar la mijlocul secolului al XVII-lea, ceea ce arată că, pînă atunci, sigiliul oraşului a fost păstrat la străvechea mînăstire sf. Maria, numită şi « cloaşter » (astăzi distrusă), acolo unde, în 1300, a fost îngropat comitele « Laurentius de Longo-Campo »[1]. După distrugerea acestei mănăstiri, sigiliul a trecut la biserica nou clădită a sf. Iacob (Bărăţia).

De primirea hrisoavelor şi a sigiliului, judeţul Iorga dă o carte, la 25 februarie 1735, din al cărei cuprins se dovedeşte că, în realitate, ceremonia alegerii judeţului în aşa numita « Piaţa judeţului », din faţa porţilor mănăstirii Cîmpulung, ca şi jurămîntul prestat de el în biserica mănăstirii, aşa cum povesteşte Aricescu, au fost posibile numai după ce hrisoavele şi sigiliul oraşului ies din păstrarea preoţilor franciscani şi trec în păstrarea directă a judeţului, adică de la începutul anului 1735. Şi că, pînă atunci, deşi ceremonia a putut fi relativ aceeaşi, ea nu se desfăşura la mănăstirea ortodoxă, ci la biserica catolică a sf. Iacob şi apoi în piaţa oraşului, iar egumenul franciscan juca un rol deosebit; era, încă de la început, păstrătorul hrisoavelor şi al sigiliului oraşului Cîmpulung. De-abia după ce sigiliul şi hrisoavele au trecut în păstrarea directă a judeţului s-au putut face alegeri alternative, adică într-un an alegerea unui judeţ ortodox şi în anul următor alegerea unuia catolic, cu tot ceremonialul respectiv, la biserica fiecărei confesiuni[2]; şi tot de atunci, locul din faţa porţilor mănăstirii Cîmpulung a putut primi numele de « Piaţa Judeţului ». Iar după scrisoarea lui Bonaventura Andreini, reiese că acesta s-a întîmplat în realitate numai după 1769, adică după începerea războiului ruso-turc.

În sfîrşit, din faptul că Bărăţia apare documentar la mijlocul secolului al XVII-lea, reiese că, înainte de această dată, ceremonia alegerii judeţului s-a desfăşurat la biserica sf. Maria, adică în vechea mănăstire catolică a Cîmpulungului.

Păstrarea sigiliului municipal de către mănăstirea sf. Maria şi apoi de biserica sf. Iacob, amîndouă catolice, dovedeşte şi folosirea lui în acelaşi fel. Aceasta arată, că, pînă la începutul secolului al XVIII-lea, conducerea oraşului a fost în mîna elementele catolice locale, în primul rînd saşi şi unguri, care moşteniseră şi practicau această religie. În al doilea rînd, aceasta mai arată că superiorul mănăstirii — la început, apoi preotul bisericii, făcea obligatoriu parte din conducerea oraşului, avînd îndatorirea de a fi păstrătorul sigiliului *(conservator sigilli)* şi, totdeodată, şi sigilatorul *(sigillator)*. Întrunirea acestor calităţi în persoana căpeteniei spirituale a comunităţii catolice implica — pentru acesta — şi calitatea de secretar-scriitor — notar al municipalităţii respective. La originea acestei situaţii stătea mai puţin calitatea de *loca credibilia*, pe care mănăstirea catolică a putut-o avea încă de la

---

[1] Despre această biserică, vezi I. Răuţescu, *op. cit.*, p. 338—339; vezi şi Ion Hurdubeţiu, *Din trecutul catolicilor la Cîmpulung-Muscel*, Cîmpulung, 1941, p. 5.

[2] Ceva asemănător întîlnim în Ungaria medievală, unde, în oraşele cu populaţie amestecată, judeţul şi pîrgarii erau aleşi într-un an din mijlocul unei naţionalităţi, iar în anul următor din mijlocul unei a doua naţionalităţi (Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs-und Rechtsgeschichte...*, p. 722).

fundarea ei, pe linia diplomaticii transilvănene, cît mai ales faptul că, în timpul feudalităţii, ştiinţa de carte era concentrată în general în jurul bisericii, iar caracterul de permanenţă al acestei instituţii asigura păstrarea şi întrebuinţarea sigiliului municipal în condiţii bune, din toate punctele de vedere.

Cartea dată de judeţul Iorga, la 25 februarie 1735, în care arată trecerea hrisoavelor şi a sigiliului, de la preoţii franciscani la păstrarea lor de către oraş, prezintă, prin unicitatea ei, un interes excepţional şi socotim necesar s-o reproducem în întregime:

« † Iorga, judeţul oraşului Cămpulungului, denpreună cu toţi oroşanii.

« Dat-am şi mărturisim cu această a noastră credincioasă şi adevărată carte, la măna preoţilor franţiscani de la bisérica sfăntului Iacov apostolul, de aici den Cămpulungu, pentru ca să să ştie că den vechile obicéiuri, ce au avut acest oraş de la toţi răposaţii creştini domni, cu hrisoave domneşti, precum să văd, fost-au de la început a fi aceste hrisoave supt paza acestii mănăstiri, ce scriem mai sus.

« Iar cănd au fost mai în trecuţii ani, în zilele popi lui Bogdan, fiind egumen la această zisă sfăntă mănăstire, şi Laţcul judeţul fiind judeţ pe acéle vremi, au fost mereu cu rugăciune la părintele popa Bogdan, de i-au dat cătevaş hrisoave, zicănd că ştie lucrurile şi obicéiurile oraşului. Care hrisoave nu i-au mai întorsu înapoi, ce pănă astăzi sănt în măinile noastre, fiind de folosul şi trebuinţa a oraşului, şi pe acéste hrisoave s-au păzit acest oraş de alte orănduiale, ce au fost pentr-alte părţi.

« Iar acum, în zilele prea luminatului nostru domnu Ion Grigorie Ghica voevod, auzind şi noi că, den porunca mării sale, pe ţară <au> să să facă alte rănduieli, şi ca să nu cază oraşul acesta întru rănduiala ţărăi, am mersu la preoţii ce scriem mai sus, întrebăndu-i: pe lăngă hrisoave ce sănt la noi, dar de au mai rămas şi alte hrisoave, în urmă, la mănăstire.

« Deci, într-această vréme fiind egumen părintele L<aurentie> împreună cu părintele Ştefan definitor, văzănd că să pricinuiaşte pagubă oraşului şi noriiaşilor catolici, fiind hamnici oraşani de aici, au căutat întru toate cărţile ce sănt la mănăstire, şi s-au aflat 6 hrisoave < date > de milostivi răposaţi domni . . . Care aceste hrisoave le-am luat în măinile noastre, de le-am alăturat lăngă celelalte hrisoave.

« Pentru carele şi noi adevărăm, cu această carte a noastră, cum că toate hrisoavele — şi céle de întăiu şi aceste de acum — *încă şi pecétea oraşului, păn< ă > la < o > seamă de vréme fost-au întru buna paza a preoţălor baraţi, precum le-au şi fost obicéiu;* iar acum, toate acestea, ce scriem mai sus, sănt şi se află în măinile noastre, şi de cătră nimeni preoţii baraţi învăluială să nu aibă.

« Întărind şi noi această carte cu pecétea oraşului şi cu iscălitura noastră, ca să să crează.

Fevruar 25 dni, 7243 »[1].

★

La 1774 constatăm că judeţul Cîmpulungului depinde direct de marele postelnic[2]. Dar o dată cu punerea în aplicare a Regulamentului Organic

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, Bucureşti, 1901, p. 292—293.

[2] Fraţii Tunusli, *Istoria politică şi geografică a Ţărei Romăneşti de la cea mai veche a sa întemeere pănă la anul 1774...* trad. G. Sion, Bucureşti, 1863, p. 176.

(1831—1832), instituţia judeţului şi a pîrgarilor, instituţie datînd dinainte de închegarea statală a Ţării Romîneşti, dispare şi este înlocuită prin maghistrat. Soarta tiparului sigilar al oraşului Cîmpulung urmează, într-o anumită măsură, soarta acestei instituţii, a judeţului şi pîrgarilor, şi merită să reţină atenţia noastră. Dispărînd atunci vechea organizare a oraşului, sigiliul şi hrisoavele ajung în seama deputatului Ioan Ciolan, în aşteptarea întocmirii unui nou sigiliu. Dar deputatul Ioan Ciolan nu înţelege să mai păzească vechile reguli şi restricţii privind punerea sigiliului, astfel că orăşenii moşneni se plîng de acest fapt conducerii oraşului: Maghistratul, arătînd că se nesocotesc vechile lor drepturi, deoarece deputatul Ioan Ciolan întrebuinţează în chip abuziv şi în interes personal, sigiliul oraşului, fără ştirea tuturor celor în drept: «Şi să rugară a să depune pecetea în Maghistrat, dimpreună cu hrisoavele şi, pecetluind-o cu toţii, să se scoaţă numai la trebuinţă». Din porunca Departamentului dinlăuntru, vechiul sigiliu se şi ridică din mîna deputatului Ioan Ciolan [1] şi se depune, în 1838, la Arhivele Statului din Bucureşti [2]. Tiparul sigilar rămîne aici pînă la 18 decembrie 1880 [3], cînd este luat de B. P. Hasdeu — directorul Arhivelor Statului — şi depus la Academia Romînă, unde V. A. Urechia îl ştia existînd în anul 1891 [4], dar de unde este evacuat în 1916, fără să ne rămînă altă reproducere decît cea dată, insuficient, de C. D. Aricescu, în 1855—1856. Din această cauză, nu ştim dacă într-adevăr tiparul sigilar era numai din fier, cum spune Aricescu; nu ştim ce fel de mîner avea; nu cunoaştem exact ductul literelor şi nici nu putem aprecia dacă era într-adevăr din timpul lui Mircea voevod sau Vlad Ţepeş, cum pare că se susţine tot de Aricescu.

Dar chiar în lipsa tiparului sigilar, trebuie totuşi să ne punem întrebarea privind vechimea lui. Am văzut că cea mai veche întipărire a acestui sigiliu pe un document datează din 1637; neîndoios, folosirea lui datează de mai înainte. Iar faptul că sigiliul Cîmpulungului are legenda în limba şi cu litere latine ne dovedeşte peremptoriu că întrebuinţarea lui în această formă şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea se întemeia pe o veche tradiţie sigilară, pe care n-a putut-o înfrînge nici exclusivitatea întrebuinţării limbii slave în administraţia Ţării Romîneşti, în secolele XIV—XVII (prima jumătate); şi nici — mai tîrziu — faptul că limba slavă a fost total şi definitiv înlocuită cu limba romînă. Existenţa acestei străvechi tradiţii sigilare a oraşului Cîmpulung este confirmată, pe de o parte, de faptul că, pînă la mijlocul secolului al XV-lea, sigiliile domneşti ale Ţării Romîneşti au — aproape toate — legenda în limba latină; iar pe de altă parte, de faptul că sigiliul Cîmpulungului este singurul sigiliu municipal din Ţara Romînească prevăzut cu legenda în limba latină, cunoscut pînă acum (în Moldova există încă două asemenea sigilii: sigiliul oraşului Baia şi cel al oraşului Roman, a căror întrebuinţare, şi în secolul al XVII-lea, răspundea tot unei străvechi tradiţii sigilare municipale).

---

[1] C. D. Aricescu, *Istoria Câmpulungului...*, I, p. 140 n; II, p. 42.

[2] Adresa nr. 1658/1838.

[3] Figurează la nr. 1 al inventarului sigiliilor jud. Muscel, cu menţiunea: «Sigiliul oraşului Cîmpulungu, făcut pe timpul lui Mircea voevod; depus cu adresa nr. 1658 din 1838» (Arhivele statului, *Inventarul sigiliilor administrative*, I, f. 41). Tot aici este menţiunea că a fost cerut de B. P. Hasdeu, « spre a fi pus în bibliotecă », la 18 decembrie 1880.

[4] V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie romînească* <Extras din « Revista literară », Bucureşti, 1891, nr. 8, 9, 10, 11, 13>, p. 17.

Cercetînd întipărirea sigilară însăşi, de pe actele Cîmpulungului, observăm:

1. În chip normal, legenda sigiliilor merge de la stînga spre dreapta, începînd de la semnul cruce-ajută(†): aşa este legenda la toate sigiliile domneşti şi municipale din Ţara Romînească şi din Moldova; excepţia este constituită tocmai de acest sigiliu al Cîmpulungului, a cărui legendă merge de la dreapta spre stînga, de un sigiliu renovat al Rîmnicului, ca şi de sigiliul tîrgului Siret.

2. În aceeaşi legendă, litera S de la cuvîntul *Si<gilium>* este gravată pe dos: ; litera majusculă I — care urmează — are un punct la dreapta sus: , punct care nu aparţine, propriu-zis literei I, ci este un simplu semn indicator pentru a marca în limba latină prescurtarea prin siglă simplă sau compusă: în legenda de faţă, punctul marchează prescurtarea cuvîntului *Sigillum;* punctul de prescurtare are locul normal la baza literei I, deci ar fi trebuit gravat : sau deoarece reprezintă o prescurtare, formînd o siglă compusă, urmată în chip firesc de un punct.

3. Mai departe, cuvîntul *Campo* are toate literele răsturnate şi aceasta se constată nu numai la litera = *P*, dar şi la literele A şi M, gravate: şi . De altfel, înseşi actele menţionate mai înainte, pe care se află toate întipăririle cunoscute ale acestui sigiliu, reprezintă, nu numai sigilar, dar şi prin formula de coroborare, autoritatea oraşului Cîmpulung, iar tradiţia orală adunată de C. D. Aricescu vine să confirme dovezile documentare.

Dacă însă răsturnăm textul legendei, adică dacă facem un clişeu negativ, găsim cheia enigmei: literele cu aspect ciudat îşi regăsesc forma lor obişnuită, iar lectura devine posibilă şi, în acelaşi timp, sigură. Constatăm acum că legenda îşi reia aproape pentru toate literele orientarea normală, adică începe tot de la stînga la dreapta; că litera capitală S are aspectul obişnuit şi că punctul aflat sus, la dreapta literei capitale I, se regăseşte tot la dreapta aceleiaşi litere, dar jos, adică reprezintă semnul de prescurtare din paleografia latină, folosit îndeosebi pentru siglele simple şi compuse. Acum se poate ceti cu certitudine: *Si <gillum>* † *Campo* † *Longo* † . Această lectură sigură înlătură peremptoriu o lectură propusă cîndva de Al. T. Dumitrescu: *S<edes> i<n> † Campo* † *Longo* †[1], lectură care transforma

[1] Părerea aceasta, susţinută de Al. T. Dumitrescu, *Pecetea latinească a Cîmpulungului (O ipoteză)*, în « Secolul », Bucureşti, VIII (1907), nr. 2222 din 9 ianuarie, a fost discutată şi combătută, pe alte argumente, şi de Al. Lapedatu, *Un mănunchiu de cercetări istorice*, Bucureşti, 1915, p. 48—49. Adăugăm şi faptul că o mărturie în limba italiană, dată la 22 iulie 1650, de comunitatea catolică a Cîmpulungului, despre viaţa şi

fără justificare, sigiliul *oraşului* .Cîmpulung în sigiliul unui *ţinut* al Cîmpulungului.

Aceste constatări, coroborate una cu alta, ne dau definitiv convingerea că tiparul sigilar al oraşului Cîmpulung, aşa cum se prezintă în întipăririle sigilare începînd din întîia jumătate a secolului al XVII-lea (1637) şi mergînd pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea (1838), este un tipar sigilar relativ nou, refăcut după un altul mai vechi şi este ceea ce se numeşte un sigiliu renovat. Această renovare a sigiliului s-a făcut într-un moment pe care nu-l putem determina cu precizie, dar care trebuie situat din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pînă spre începutul secolului al XVII-lea; iar tiparul sigilar iniţial, a cărui legendă a fost gravată în litere gotice epigrafice, pare să fi fost făcut în secolul al XIV-lea, la începutul secolului, sau chiar la sfîrşitul secolului al XIII-lea [1], de un gravor din Transilvania (Braşov).

Fiind deci dovedită renovarea acestui sigiliu, probabil în secolele XVI—XVII, este, necesar să ne întrebăm, cărei cauze se datoreşte: pierderii, degradării, tiparului sau unei schimbări suferite de oraş: schimbare în situaţia politică şi economică, schimbare în stemă, sau altei cauze? [2].

Din constatarea că renovarea sigiliului s-a făcut cu păstrarea integrală a vechii inscripţii circulare şi — neîndoios — şi cu păstrarea emblemei — cu toate accesoriile ei, prin schimbarea numai a orientării generale a legendei şi emblemei, putem considera că renovarea sigiliului s-a datorit mai degrabă pierderii tiparului sigilar, într-o împrejurare pe care n-o cunoaştem; totuşi, această ipoteză nu exclude nici posibilitatea ca renovarea să fie datorită degradării tiparului sigilar.

B. Sigiliul Tîrgoviştei. Sigiliu rotund, diametrul 3,8 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † сътвори се сїи печатникъ къ дни благовѣрн.го iwна нѣгое воевод [† Făuritu-s-a acest tipar sigilar în zilele drept credinciosului Ion Neagoe voievod].

În cîmp, Maica Domnului Rugătoarea (orantă), avînd sus, la dreapta şi la stînga capului, tetragrama МР/ѲѴ < Μήτηρ θεοῦ = maica domnului >[3], inscripţii însoţite, dedesubt, de cîte o stea. Maica domnului are în

---

purtarea preotului Francesco Maria Spera de Narni, care a funcţionat cinci ani ca preot la biserica sf. Iacob din acel oraş, este întărită şi de judeţul oraşului: Gherghina Alfocano, *governatore de la città con li dodeci consiglieri*, prin punerea sigiliului: *il solito sigillo della città* (actul dat la Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 48—49).

[1] Dacă avem în vedere inscripţia comitelui Laurentius de Longo Campo, de la 1300, putem fi convinşi că oraşul Cîmpulung era întemeiat şi organizat, din punct de vedere municipal, încă din secolul al XIII-lea (vezi şi Al. Lapedatu, *Un mănunchiu de cercetări istorice*, Bucureşti, 1915, p. 15). În acelaşi timp, permisiunea acordată franciscanilor de a clădi mănăstiri « în oraşele lui Basarab » la 16 iunie 1372, de papa Grigorie IX şi la 17 iunie 1379, de papa Urban VI, se referă, neîndoios, la alte oraşe decît cele unde existau deja asemenea locaşuri religioase (actele menţionate la C. Auner, *Episcopia catolică a Severinului*, în « Revista Catolică », II (1913) p 54). Sau, poate, la faptul că vechea permisiune fusese dată dominicanilor, care clădiseră mănăstirea sf. Maria (« cloaşterul ») încă din secolul al XIII-lea.

[2] Faptul că Stoica Hurduzău, judeţ de Cîmpulung, dînd o mărturie către judeţul Braşovului, într-o pricină a jupînului Neacşu, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, pune un sigiliu mic, oval şi anepigraf, în ceară naturală (I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ungaria...*, Bucureşti, 1902, p. 309—310), arată numai că judeţul avea şi un sigiliu personal.

[3] Greşit afirmase Hasdeu că « sigiliul Tîrgoviştei era un vultur bizantin » (*Archiva istorică*, I, Bucureşti, 1865, p. VIII). Vulturul bicefal era, cum vom vedea, emblema Argeşului. Iar St. Nicolaescu afirmă următoarele: « Că Neagoe Basarab avea de patron pe sf.

faţă pe pruncul Iisus, însoţit la dreapta şi la stînga capului de tetragrama I͠C / X͠C < Ἰησοῦς Χριστός = Iisus Hristos >.

Sigiliul este timbrat în ceară neagră, ce abia se poate vedea sub un timbru mobil cusut cu un fir de in, pe o carte dată de Chirfote judeţul cu 12 pîrgari, la 3 decembrie 1597 (7106). Cartea începe cu invocaţia verbală foarte dezvoltată: † În numele tatălui şi al fiului şi al sfîntului duh şi <al> sfintei troiţe de o fiinţă şi nedespărţită, acum şi pururea şi în vecii vecilor, amin ![1] ». Se găseşte de asemenea pe o carte dată de Vintilă judeţul cu 12 «purgari », la 13 mai 1615 (7123)[2], şi pe o altă carte, dată de acelaşi judeţ, la 6 aprilie 1619 (7127), cartea aceasta din urmă fiind scrisă pe pergament şi avînd un timbru mobil foarte mare, cusut tot cu un fir de in[3].

Acelaşi tipar este aplicat în fum pe o carte dată de Neagoe judeţul, la 24 iunie 1639 (7147)[4].

Acelaşi sigiliu, timbrat cu ceară neagră şi timbru mobil — cusut cu un fir de mătase roşie, se găseşte pe o carte dată de Lazăr judeţul cu 12 пѹргар ѡт кароuı ѡт тръговище, la 19 iunie 1631 (7139), pentru întărirea unor locuri de case cumpărate de Dumitraşco, mare vistier, ca să fie « de nimeni nelegănat în veci »[5].

Tot acelaşi sigiliu a fost aplicat în fum la 24 decembrie 1649 (7158)[6].

Observăm că din însuşi textul legendei reiese că tiparul sigilar a fost făcut în zilele lui Neagoe Basarab (1512—1521). Dar, în ceea ce priveşte emblema sigiliului, constatăm că Maica Domnului Rugătoare nu-şi are corespondent în hramul nici unei biserici vechi ortodoxe din Tîrgovişte. Pentru a regăsi legătura dintre emblema din sigiliu şi oraş, este necesar să avem în vedere că Tîrgoviştea apare din acte ca un oraş aproape tot atît de vechi ca şi Cîmpulungul, avînd o veche colonie de acelaşi fel de locuitori de limbă germană şi religie catolică (saşi, în al doilea rînd şi unguri). Este deci normal să admitem că oraşul a avut şi o străveche organizare municipală, identică întru

---

Nicolae, se vede şi din pecetea cu chipul acestui sfînt, întrebuinţată pînă tîrziu de judeţu şi pîrgarii din Tîrgovişte. Iată legenda ei: † сътвори се сии печатник < ѡт > г͠дн благовѣрнн іѡна нкгое воевод [† Făcutu-s-au această pecetie de bine credinciosul domn Ion Neagoe voievod] (*Documente slavo-romîne*, Bucureşti, 1905, p. 268; *ibid.*, p. 335, reproducerea sigiliului; legenda redată încă o dată la p. 336; vezi şi prefaţa, p. IV).

În realitate, legenda sigiliului este cea dată în descifrarea noastră, iar emblema este Maica Domnului, nu sf. Nicolae.

[1] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 1623; textul actului în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 298—299.

[2] Arhivele statului, *Mănăstirea sf. Apostoli*, IV/1; se cunoaşte o întipărire sigilară similară din ceară neagră, diametrul 3,5 cm, pe un act dat de Mitrea judeţul cu 12 pîrgari, la c. 1530—1545, din a cărui legendă se distinge numai:, ... въ дн<н> ... воевод (I. Bogdan, *Documente şi regeste* ...., p. 310). Cam din aceeaşi epocă trebuie să fie şi întipărirea în ceară neagră, în parte sfărîmată, diametrul 3,7 cm, care timbrează cartea, nedatată, dată în limba slavă de judeţul Toma cu 12 pîrgari, pentru a întări lui Ratea postelnic stăpînirea unui loc (Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 194; în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol I, p. 92, actul este datat din domnia lui Neagoe Basarab, « după legenda peceţii », fără să se ţină seama că tiparul sigilar amintit a fost întrebuinţat pînă tîrziu în secolul al XVII-lea).

[3] Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, XXXV/4; alt exemplar, căzut, pe cartea dată de Gherghe judeţul cu 12 « purgari », la 4 april 1620 (7128) (*ibid.*, *M-rea Hurez*, XXIX/1).

[4] Arhivele statului, *M-rea Hurez*, XXIX/1 bis. La fel pe un act din 31 mai 1634 (Academia R.P.R., XX/89).

[5] Actul, cu sigiliul în foarte bună stare, în colecţia Al. Budişteanu.

[6] Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, LV$^{1}/_{2}$.

totul celei de la Cîmpulung, iar cei care au condus oraşul, în primele timpuri, au putut fi tot catolicii. Putem astfel admite că sigiliul oraşului a avut o emblemă religioasă care corespundea cu hramul celei mai vechi şi importante biserici catolice din oraş, mănăstirea Sancta Maria Gratiarum, aşezată în mijlocul oraşului, clădită pare-se în secolul al XIV-lea, dar aflată în ruină încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea (1581) [1]. Străvechiul sigiliu al Tîrgoviştei, pe care nu-l cunoaştem, a putut avea, din această cauză, legenda în limba latină, asemeni Cîmpulungului, fiind păstrat şi folosit — probabil — tot în condiţii similare. Mai tîrziu, în domnia lui Neagoe Basarab, după zidirea mănăstirii de la Argeş, acesta mută, de la Argeş, mitropolia la Tîrgovişte. Clădirea mitropoliei din Tîrgovişte e începută în 1518, iar tîrnosirea se face la 17 mai 1520, hramul fiind Înălţarea Domnului [2].

Dar pentru motive şi în împrejurări pe care nu le cunoaştem, acest sigiliu al oraşului a fost schimbat desigur cu prilejul mutării mitropoliei, acolo. La renovare i s-a păstrat, ca emblemă, vechea emblemă, dar textul legendei a fost în'ocuit, introducîndu-se numele lui Neagoe Basarab şi a fost scris în limba slavă. Acest sigiliu, astfel organizat în timpul lui Neagoe Basarab, a continuat să fie folosit pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea şi, desigur, şi mai tîrziu [3].

C. Sigiliul Argeşului. Sigiliu rotund, diametrul 3 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † сьпикорє сію пєчєпиє ѡт Арџишꙋ [† Făcut < u-s-au > acest sigiliu de la Argiş].

În cîmp, o acvilă bicefală.

Aplicat în fum pe un zapis din 24 februarie 1632 (7140), cînd semnează ca martor şi Stanciul judeţul cu cei 12 pîrgari ai oraşului [4].

În schimb, la 23 martie 1639, judeţul de la Argeş cu cei 12 pîrgari pune un sigiliu mic din ceară verde, care nu se poate descifra [5].

Alt sigiliu, asemănător sigiliului din 1632, tot în fum, este aplicat pe un zapis, unde semnează ca martor şi Albul judeţul, la 12 martie 1665 (7173) [6].

Alt sigiliu, tot rotund (3,6 cm) şi tot în fum, aplicat de Dumitru judeţul, pe un zapis, la 30 decembrie 1680 (7189), are legenda: † сътвори † сю † пєчєтє ѡт Арџишꙋ ★ [† Făcut<u-s-au> acest sigiliu de la Argişu]. În cîmp, acvila bicefală, deosebită de reprezentarea ei din celelalte sigilii [7].

Un altul, rotund (3,6 cm), în fum, aplicat de Oprea judeţul la 28 februarie 1690 (7198), are legenda: · сътвори · сю · пєчєтє … Аргишь [· Făcut<u-s-au> acest sigiliu … Arghiş]. În cîmp, acvila bicefală, cu o cruce între capete [8].

---

[1] J. Hering, *Schematismus Archidioceseos romano-catholicae bucarestiensis*…, Bucureşti, 1933, p. 14.

[2] V. Drăghiceanu, *Mitropolia Tîrgoviştei* …, Bucureşti, 1933, p. 5.

[3] Pentru perioada începînd de la 17 mai 1520, adică de la inaugurarea mitropoliei din Tîrgovişte, emblema din sigiliul oraşului (Maica Domnului Rugătoarea) trebuie pusă în directă legătură cu noul hram protector al oraşului, dată cînd se făceu alegerea şi instalarea conducerii municipale anual aleasă. Acest nou hram a putut fi Înălţarea domnului, dar şi Întîmpinarea domnului.

[4] Arhivele statului, *Episcopia Argeş*, VI/7; un tipar sigilar cu legenda şi emblema identică, dar avînd diametrul 5,9 cm, aflat la Arhivele statului (*Sigilii*, nr. 5994), nu este decît o reproducere modernă, în zinc, a întipăririi sigilare din 1632).

[5] Loc. cit., VII/3.

[6] Loc. cit., XXXVII/11.

[7] Loc. cit., IX/11.

[8] Loc. cit., IX/16.

Un alt sigiliu, diametrul 4 cm, apare la 2 martie 1710 (7218), aplicat în fum pe o carte dată de Badea judeţul, cu Stanciul fost judeţ şi alţi orăşani, avînd, între două cercuri liniare legenda: † сътикори сиии печетеа аркџииишлѹи [† Făcut<-u-s-au> acest sigiliu al Argişului].

În cîmp, aceeaşi acvilă bicefală, mai îngrijit lucrată [1].

Alt sigiliu, diametrul 3,3 cm, aplicat cu fum, pe o carte dată de Oprea judeţul «cu toţi oroşanii», la 6 octombrie 1712 (7221), are legenda: † сътвори· сию · печепие ю · арџииш [† Făcut< u-s-au > acest sigiliu de la Argeş].

În cîmp, acvila bicefală, ca lucru şi amănunte deosebită de celelalte [2].

Un alt sigiliu, deosebit mult de cele de mai sus, cu diametrul 3,9 cm, are, între un cerc liniar în afară şi două cercuri liniare înăuntru, legenda: † сътвори · сию · печате ю Ѧрџиш [† Făcut<u-s-au> acest sigiliu de la Argeş].

În cîmp, o acvilă bicefală, artistic lucrată, avînd o cruce latină între cele două capete.

Aplicat în fum pe o carte de mărturie către domn, dată la 28 ianuarie 1745 (7253), de preoţii şi orăşanii din Argeş, în apărarea locuitorilor din satul Stroieşti (Argeş) [3].

În legătură cu sigiliul Argeşului observăm următoarele:

1. Forma romînească Ѧрџииш din legendă este încadrată într-un text slav şi arată că sigiliul este relativ nou, cam din cea dintîi jumătate a secolului al XVII-lea, cînd această formă era întrebuinţată şi în actele scrise în limba slavă. Deşi întîlnim şi forma arhaică Ѧргишь, întru-un sigiliu din 1690.

2. Lăsînd deoparte alte forme de limbă slavă greşite, din legendele sigiliilor amintite, menţionăm în sigiliile din 1712 şi 1745 numai forma ю, greşit gravată pentru ѿ. Această formă, împreună cu celelalte, ne arată că toate sigiliile Argeşului, date mai sus, sînt sigilii renovate după un prototip mult mai vechi, dar pe care nu-l cunoaştem. Dacă raportăm textul legendei: сътворе сию печате ѿ Ѧркџиш, din cel mai vechi sigiliu (1632), la textul legendei din sigiliul Tîrgoviştei: † сътвори се сїи печатникъ въ дни благовѣрнаго іѡна нѣгое воевод, observăm că, prin comparaţie şi întregire, legenda din sigiliul Argeşului capătă sensul şi întregirea necesară. Înţelegem astfel că legenda din sigiliul Argeşului este numai partea de la început din legenda care va fi fost prezentă în vechiul sigiliu, înainte de renovare. Şi că, în acel vechi sigiliu, legenda arăta desigur că a fost făurit în zilele lui Neagoe voievod, ca şi legenda din sigiliul Tîrgoviştei, fără ca neapărat să fi fost imitată după sigiliul Tîrgoviştei. Astfel, şi pe această cale ajungem la convingerea că renovarea sigiliului de la Argeş a avut loc la începutul secolului al XVII-lea, cînd s-a prescurtat şi textul legendei, care a putut fi — la început — identic textului din legenda sigiliului Tîrgoviştei.

3. Prezenţa acvilei bicefale ca emblemă a oraşului trebuie pusă în directă legătură cu acvila bicefală bizantină de pe portretul lui Mircea cel Bătrîn, zugrăvit la Cozia, ceea ce arată că, spre a putea primi această marcă sau emblemă, Argeşul a fost vechea capitală a lui Mircea cel Bătrîn, cum se şi ştie.

[1] Arhivele statului, *Episcopia Argeş*, XXXVII/16; nu am întîlnit încă un sigiliu al Argeşului din 15 martie 1709, cu legenda: «Pe <č> at oraşului ot voreei», menţionat de N. Iorga (*Studii şi documente*, VII, Bucureşti, 1904, p. 37); credem că este mai degrabă o lectură greşită şi incompletă a sigiliului folosit şi în 1710, a cărui legendă am dat-o în text.

[2] Arhivele statului, *Episcopia Argeş*, VII/54.

[3] Loc. cit., *M-rea Bistriţa*, *Netreb.*, II/128.

Iar crucea, adausă mai tîrziu în emblema oraşului, poate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, simbolizează prezenţa în Argeş a mănăstirii întemeiate de Neagoe Basarab, mănăstire care a jucat — cum se ştie — un rol deosebit în viaţa oraşului. Neagoe Basarab, întemeind-o şi inaugurînd-o la 15 august 1517 [1] (hramul Adormirea maicii domnului), între alte danii dă egumenului mănăstirii privilegiul de a exercita dreptul de judecată asupra orăşenilor, « fie mic, fie mare » (сѹждєніє кароишолок), pe care drept Neagoe l-a luat, fără nici o justificare, din mîna judeţului şi a pîrgarilor. Mihai Viteazul, Matei Basarab, Gligorie Ghica, Radu Leon, Constantin Brîncoveanu, confirmă la rîndu-le, mănăstirii, acest drept de judecată, dîndu-i în acelaşi timp nu numai o mare parte din veniturile oraşului, dar chiar şi moşia oraşului [2]. Este, deci, foarte explicabilă apariţia crucii amintite în marca oraşului.

4. S-ar putea ca sigiliul oraşului, cam pînă pe la 1745, să fi fost păstrat de călugării de la mănăstirea Argeş, aşa cum sigiliul Cîmpulungului a fost păstrat, pînă cam în acelaşi timp, la biserica franciscană sf. Iacob din acel oraş (şi cum, probabil, sigiliul Tîrgoviştei a fost păstrat cîtva timp de călugării de la mănăstirea dominicană, apoi franciscană, Sancta Maria Gratiarum din acelaşi oraş). Ni se pare că putem deduce această situaţie dintr-un procedeu de ordin diplomatic întrebuinţat la mărturia dată la 28 ianuarie 1745, pentru apărarea locuitorilor din satul Stroieşti (Argeş) de asuprirea mănăstirii Bistriţa, a cărui egumen le cerea, pe nedrept, clacă şi dijmă; această mărturie poartă două semnături colective: în stînga: « † Smeriţii rugători de sănătaate mării tale, preoţii din oraşu mării tale, Argeş »; în dreapta: « † Robii mării tale, oroşani din oraşu Argeş »; iar sigiliul oraşului este aplicat, în fum, nu la mijlocul locului alb de dedesubtul textului şi nici în partea dreaptă, unde semnează orăşanii, ci în partea stîngă, în directă şi imediată legătură cu semnătura colectivă a preoţilor, semnătură preeminentă faţă de cea a orăşanilor, mai puţin prin locul ocupat, cît mai ales prin prezenţa, alături, a sigiliului orăşenesc. Aceasta ne face să admitem că sigiliul, fiind în păstrarea călugărilor, a fost aplicat pe act acolo unde semna partea bisericească, tocmai pentru acest motiv, mai ales că mănăstirea primise de la Neagoe Basarab şi dreptul de a judeca pe orăşenii Argeşului. Este o interpretare ce rămîne a fi verificată documentar.

D. Sigiliul Rîmnicului. Un sigiliu al Rîmnicului ne este arătat ca fiind pus la plicuirea (închiderea) unei scrisori a judeţului şi pîrgarilor acelui oraş, adresată sibienilor, la sfîrşitul secolului al XV-lea. Dar sigiliul — desigur, din ceară — e rupt, iar editorul actului nu ne mai dă nici o altă informaţie, de nici un fel, astfel că nu ştim cum era [3].

Un alt sigiliu, rotund, în ceară neagră, diametrul 3,5 cm, cu « o figură ce nu se poate distinge bine », iar legenda avînd, descifrabil: † пєчатник ... со<в>ор ... Бw < ? >, este pus ca sigiliu de închidere pe o scrisoare a lui Ştefan judeţul Rîmnicului, adresată la c. 1506, judeţului şi pîrgarilor din

[1] V. Drăghiceanu, *Mitropolia Tîrgoviştei* ..., Bucureşti, 1933, p. 5.

[2] *Idem*, *Curtea domnească din Argeş*, în « Bul. Com. Mon. Ist »., X—XVI (1917—1923), Bucureşti, 1923, p. 28—30; vezi şi I. Ionaşcu, *Din relaţiile mînăstirii Curtea-de-Argeş cu orăşenii argeşeni*. Extras din « Revista istorică romînă », vol. XIV, fasc. IV, Bucureşti, 1945.

[3] S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Sibiul în secolii XV şi XVI*, Bucureşti, f. a., p. 74—75.

Braşov. Ioan Bogdan consideră că este, «probabil», sigiliul oraşului Rîmnic[1].

Cunoaştem însă un sigiliu de mai tîrziu, bine păstrat, un sigiliu rotund, diametrul 3 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † сію печатк ѡт рѣмникь [† Acesta <este> sigiliul de la Rîmnic].

În cîmp, pe o terasă din nori boltiţi, trei personaje cu capetele nimbate privesc din faţă, ţinînd fiecare în mîna dreaptă o cruce lungă (latină); personajul din mijloc şi cel din dreapta ţin fiecare, cu mîna stîngă, crucea personajului de alături, iar personajul din stînga poartă în mîna stîngă un fel de paner (coş); în sfîrşit, personajul din mijloc are sus, la dreapta capului, o lună în crai nou, însoţită — în afară — de o stea; iar la stînga capului este un soare.

Sigiliul este aplicat în fum pe o carte dată de Oprea judeţul împreună cu Daniil judeţul, Ghinea judeţul, Stanciul săpunarul, Stanciul croitorul, Stoica cizmarul şi alţi orăşani, la 21 martie 1649 (7157)[2].

Acelaşi sigiliu este aplicat şi la 1686 (7194), după cum arată V. A. Urechia, care socoteşte că emblema reprezintă trei sfinţi în picioare, iar deasupra lor sînt o stea, o lună şi un soare[3].

Acelaşi sigiliu, de aceeaşi mărime, cu aceeaşi emblemă şi legendă, aceasta din urmă orientată de la dreapta spre stînga şi gravată pe dos, se află aplicat cu cerneală spălăcită pe o scrisoare fără dată, alcătuită de orăşenii din Rîmnic, spre a mărturisi despre stăpînirea unei moşii de către judeţul Bratul din Rîmnic. Legenda şi emblema fiind gravate pe dos, ne arată un sigiliu renovat, probabil în timpul administraţiei austriace a Olteniei (dacă este să judecăm după o însemnare din dosul actului, care îl datează)[4].

Emblema sigiliului prezintă dificultăţi în ceea ce priveşte identificarea reprezentării. Nu sînt cei trei sfinţi: Ioan, Vasile şi Grigore, nici cei trei apostoli mai importanţi: Petru, Ioan şi Iacob (cei doi fii ai lui Zevedei); ci, într-un mod cu totul deosebit, reprezintă Treimea, care se recunoaşte după următoarele:

a) cele trei personaje au nimb, chip îngeresc şi sînt aşezate pe o terasă de nori;

b) personajele sînt toate trei înfăţişate la fel, dar personajul din mijloc este Tatăl care, ca «făcător al cerului şi al pămîntului» are, la dreapta şi la stînga capului, luna şi soarele;

c) la dreapta este Fiul;

d) la stînga este Duhul sfînt, care se recunoaşte după panerul cu daruri pe care îl poartă în mîna stîngă[5].

---

[1] I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, I, Bucureşti, 1905, p. 305.

[2] Arhivele statului, *Mănăstirea Dintrun lemn*, XXIX/16.

[3] V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie romînească*, <Bucureşti, 1891>, p. 17; sigiliul nu este reprodus.

[4] Arhivele statului, *Episcopia Rimnic*, XXXIX/83.

[5] Reprezentarea ortodoxă obişnuită a Treimii este cea numită Xenodohia, înfăţişînd trei îngeri veniţi în casa lui Avraam: ei au acelaşi chip, port şi stat şi sînt aşezaţi în jurul unei mese, aşa cum se vede scena şi într-o icoană din secolul al XVII-lea (publicată la N. Iorga, *Icoanele de la muzeul Sinaii*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», XXIV (1931), p. 61). Pentru înfăţişarea Treimii în timpurile mai vechi, vezi Alfred Hackel, *Die Trinität in der Kunst. Eine ikonographische Untersuchung*, Berlin, 1931.

E. SIGILIUL BUCUREŞTILOR. Cunoaştem mai multe sigilii şi tipuri sigilare ale oraşului Bucureşti.

1. Sigiliu rotund, diametrul 2,5 cm, timbrat în ceară de albine, ceară naturală, dar sfărîmat şi căzut; din întipărirea uleioasă, rezultată prin împăturirea actului, se vede a fi avut o legendă, al cărei text nu este vizibil; în cîmp, are ca emblemă Maica Domnului Indurătoarea ('Ελεοῦσα), cu pruncul Iisus în braţe.

Pus pe o carte în limba slavă, dată de Necula Boban judeţul şi cu cei 12 pîrgari, la 13 mai 1563 (7071) [1].

2. Sigiliu rotund, diametrul 3,5 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † сию печете ѡ<т> вароши бꙋкꙋрещи ... [† Acesta <este> sigiliul oraşului Bucureşti...].

În cîmp, Maica Domnului Îndurătoarea, cu pruncul Iisus în braţe ('Ελεοῦσα); jos, la dreapta şi la stînga, în locul dintre legendă şi emblemă, cîte o floare. Întipărirea, insuficientă, nu ne îngăduie să constatăm dacă este prezentă şi tetragrama: МР / ΘΥ < Μήτηρ θεοῦ = Maica domnului >.

Timbrat în ceară (de albine ?), pe o carte în limba slavă, dată de Stan judeţul cu 12 pîrgari, la 26 mai 1577 (7185) [2].

Cunoaştem încă două exemplare din acest sigiliu: unul pus la 9 ianuarie 1578 (7086) [3], iar altul la 5 iulie 1578 [4], pe cîte o carte în limba slavă, date tot de Stan judeţul cu 12 pîrgari. Amîndouă sigiliile sînt din ceară de albine, amestecată cu un colorant care o face maro închis spre roşu.

3. Sigiliu rotund, diametrul 3,5 cm, timbrat în ceară neagră, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † сию печете ѡ<т> вароши бꙋкꙋ · ре < щи... > [5] [† Acesta <este> sigiliul oraşului Bucureşti ...].

În cîmp, Maica Domnului Îndurătoarea ('Ελεοῦσα) cu pruncul Iisus în braţe; jos, la dreapta şi la stînga, în spaţiul dintre legendă şi emblemă, cîte o floare. Întipărirea sigilară fiind lipsită pe alocuri de relieful necesar, nu ne îngăduie să observăm dacă este prezentă şi tetragrama: МР / ΘΥ < Μήτηρ θεοῦ = Maica domnului >.

Pus pe o carte în limba slavă, dată la 28 noiembrie 1580 (7089), de Caloian judeţul cu 12 pîrgari [6].

4. Sigiliu rotund, diametrul 3,7 cm, timbrat în ceară de albine, dar sfărîmat şi căzut; din întipărirea uleioasă nu se poate distinge nici legenda, nici emblema.

Pus pe o carte în limba slavă, pe pergament, dată de Vlăcan (Vîlcan) judeţul cu 12 pîrgari, la 15 februarie 1590 (7098) [7].

5. Sigiliu rotund, diametrul 3 cm, timbrat în ceară, a cărei culoare nu se poate distinge de sub timbrul mobil cusut cu un fir de mătase roşie. Este, probabil, ceară neagră. Legenda nu se poate descifra, întipărirea fiind insu-

---

[1] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 722, fost *M-rea Bradu-Hanu Greci*, LIV/2.

[2] I. Ionaşcu, *Documente bucureştene privitoare la proprietăţile mănăstirii Colţea*, Bucureşti, 1941, p. 4 şi n; în facsimilul dat (I) nu se poate descifra legenda (redată la p. 4).

[3] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 1053, fost *M-rea Cotroceni*, XXV/1.

[4] Loc. cit., nr. 1073 fost *M-rea Cotroceni*, XXV/2; facsimil la G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, 1899, p. 724.

[5] Sfărîmat.

[6] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 1167, fost *M-rea Cotroceni*, XXV/3.

[7] Loc. cit., nr. 1423, fost *M-rea Bradu-Hanu Greci*, LIV/3; un sigiliu identic a fost pus pe o altă carte, a aceluiaşi judeţ, din 14 aprilie 1590 (textul dat la I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 7).

ficientă. În cîmp, scena Întîmpinarea domnului: în dreapta, Fecioara Maria; în stînga, sf. Simeon; de o parte și de alta, în locul dintre emblemă și legendă, ornamente florale; pare să se distingă și tetragrama: І͠С / Х͠С [Iisus Hristos].

Pus pe o carte dată de Dumitru judeţul cu 12 pîrgari, la 23 aprilie 1619 (7127) [1].

6. Sigiliu rotund, diametrul 3,3 cm, timbrat în ceară neagră (?), dar sfărîmat și căzut; din întipărirea uleioasă nu se poate distinge nici legenda, nici emblema.

Pus pe o carte dată de Ianiu judeţul cu 12 pîrgari, cu preoţii și cu toţi bătrînii, la 17 iulie 1624 (7132) [2].

7. Sigiliul rotund, diametrul 2,8 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † печепе де ѡрашь де бокȣреще ✳ [† Pecete de orașŭ de Bocoreşte].

În cîmp, scena Întîmpinarea domnului: în dreapta Fecioara Maria; în stînga, sf. Simeon; între ei, pruncul Iisus; de o parte şi de alta a scenei, tetragrama І͠С/ Х͠С [Iisus Hristos].

Timbrat în ceară de albine şi cu timbru mobil, romboidal, pe o carte în limba slavă, dată de Vlad judeţul cu 12 pîrgari, la 18 iulie 1628 (7136) [3].

8. Sigiliu rotund, diametrul 3,3 cm, avînd, între două cercuri perlate, legenda: † печеапе бȣкȣрещилорȣ [† Pecete Bucureștiloru].

În cîmp, emblema — rudimentar lucrată — vrea să înfăţişeze scena Buneivestiri: în stînga, Fecioara Maria; în dreapta, arhanghelul Gabriel; personajul din stînga este așezat pe o bancă şi ţine în mîna stîngă o floare (sau un ghem de lînă); sus, în dreapta, soarele; în stînga, luna, cu o stea între coarne; jos, la dreapta şi la stînga, în locul dintre emblemă și legendă, cîte un lujer de floare.

Aplicat cu fum pe o carte dată în 1631/1632 (7140) — fără lună şi zi, de Gherghe judeţul cu cei 12 pîrgari [4]; alt exemplar pe o carte dată la 23 decembrie 1631 (7140), de Dumitru judeţul «cu 12 părgare şi cu preoţii şi cu toţi bătrănei oraşului, de oraş de Bucureşte» [5]; alt exemplar, aplicat pe o carte dată tot de Dumitru judeţul cu cei 12 pîrgari, la 20 mai 1634 (7142) [6].

9. Sigiliu rotund, diametrul 4,5 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † герьгина жȣдецȣль кȣ вї пьрьгари ·˙̣· лт ₓзрнв [† Gherghina judeţulu cu 12 părgari ·˙̣· leat 7152 ‹1643/1644›].

În cîmp, scena Bunavestirii: în dreapta, arhanghelul Gabriel pășind; în stînga, Fecioara Maria cu furca de tors în mînă; sus, între capetele celor două personaje, slovele: Б/Ц ‹ Б/Ц = Богородица = Maica domnului›.

---

[1] Arhivele statului, *M-rea Radu Vodă*, X/6.

[2] Loc. cit., XXXIV/10.

[3] Loc. cit., *Mitropolia București*, *Netreb.*, LXIX/1; facsimil la G. I. I. Gion, *Istoria Bucurescilor*, p. 725; vezi și la Academia R.P.R., CCCC/2.

[4] Arhivele statului, *M-rea Stavropoles*, XII/5; facsimil la G. I.I. Gion, *Istoria Bucurescilor*, p. 727.

[5] Arhivele statului, *M-rea Plumbuita*, X/1.

[6] Arhivele statului *M-rea Cîmpulung*, LXIII/12.

Aplicat cu fum pe o carte dată de Gherghina judeţul cu 12 pîrgari, la 14 octombrie 1653 (7162) [1]; pe o carte din 6 noembrie 1657 (7166) [2], ca şi pe o carte dată de Gherghina judeţul cu toţi preoţii şi orăşanii şi neguţătorii, la 30 martie 1661 (7169) [3].

Appi pe o carte a aceluiaşi judeţ, dată la 27 aprilie 1664 (7172) [4] şi pe un zapis din 26 februarie 1666 (7174) [5].

În sfîrşit, este timbrat în ceară verde pe o carte dată tot de Gherghina judeţul cu cei 12 pîrgari, la 27 februarie 1666 (7174) [6].

Faptul că, în cîmp, cele două slove sînt săpate pe dos: Ц/Б, în loc de Б/Ц < Богородица = Maica domnului >, ne îndreptăţeşte să admitem că acest sigiliu poate să copieze un alt sigiliu mai vechi — pe care nu-l cunoaştem, adică este ceea ce se numeşte un sigiliu renovat.

10. Sigiliu rotund, diametrul 4,6 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † днсь спасенію нашемꙋ начело и вѣчние тание < † днесь спасенїю нашемꙋ начело и вѣчнїе таине = † Acum este începutul mîntuirii noastre şi al veşnicei taine >.

În cîmp, scena Bunavestirii: în planul din faţă, un dalaj cu două rînduri de lespezi dreptunghiulare, mari; în dreapta, arhanghelul Gabriel păşind, cu mîna dreaptă ridicată şi două degete întinse înainte, iar în mîna stîngă ţinînd o floare; în stînga, Fecioara Maria, cu mîna dreaptă ridicată în faţă, cu stînga în jos, ţinînd furca de tors; amîndouă personajele sînt despărţite printr-o fîntînă; iar sus, între capetele personajelor, cuvîntul: бл҃го/вещие < благовещение = Bunavestire >.

Aplicat cu fum pe o carte dată de Gherghina judeţul cu cei 12 pîrgari, cu preoţii şi cu toţi bătrînii oraşului, la 12 decembrie 1666 (7175) [7].

11. Sigiliu rotund, diametrul 4,5 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † днсь. спасенію. нашемꙋ. начело. и вѣчние таине < † днесь. спасенїю. нашемꙋ. начело. и вѣчнїе таине = † Acum este începutul mîntuirii noastre şi al veşnicei taine >.

În cîmp, scena Bunavestirii: în dreapta, arhanghelul Gabriel, cu mîna dreaptă ridicată, avînd două degete întinse înainte, şi în mîna stîngă ţinînd o floare; în stînga, Fecioara Maria, cu mîna dreaptă ridicată şi palma întoarsă, iar mîna stîngă adusă la piept; sus, între capetele lor, cuvîntul: благо/вещ/ни/е < благо/вещ/ение = Bunavestire >.

Aplicat în fum pe cîte o carte dată de Dragotă judeţul cu 12 pîrgari, din 2 iulie 1667 (7175) [8], 25 august 1667 [9], 12 iunie 1668 [10] (7176), 15 iunie

---

[1] Arhivele statului, *M-rea Cotroceni*, XXV/8.
[2] Academia R.P.R., XX/91.
[3] Arhivele statului, *M-rea Radu Vodă*, XXXIV/25.
[4] I. Ionaşcu, *Documente bucureştene privitoare la proprietăţile mînăstirii Colţea*, Bucureşti, 1941, facsimil II; *ibid.*, p. 15, editorul descifrează din legendă numai: ... вї пьрьгари.
[5] Arhivele statului, *M-rea Cotroceni*, XXV/13.
[6] Loc. cit., XXV/14.
[7] Loc. cit., *M-rea Sf. Ioan din Bucureşti*, XII/2.
[8] Loc. cit., *M-rea Bradu-Hanu Greci*, LIV/6.
[9] Loc. cit., *M-rea Cotroceni*, XXV/8.
[10] Loc. cit., *M-rea Radu vodă*, XXIII/14; facsimil la G. I.I. Gion, *Istoria Bucurescilor*, p. 730.

1669 (7177)[1], 18 iunie 1669[2], 1 august 1669[3], 8 mai 1670 (7178)[4], 15 mai 1670[5]. 30 mai 1670[6], 8 iulie 1670[7], 20 noiembrie 1670 (7179)[8], 27 ianuarie 1672 (7180)[9].

12. Sigiliu rotund, diametrul 4,5 cm, avînd legenda şi emblema întru totul la fel cu sigiliul folosit de Dragotă judeţul (nr. 11).

Aplicat cu fum pe o carte dată de Toma judeţul cu 12 pîrgari, cu preoţii şi cu bătrînii oraşului, la 15 februarie 1677 (7185)[10].

13. Sigiliu rotund, diametrul 4,4 cm, avînd, între două cercuri liniare, legenda: † днсь спасню ншмꙋ начаток· и еже ѿ вѣка таинствꙋ ꙗвлꙗтис < † днесь спасению нашемꙋ начаток, и̓ еже ѿ вѣка таинствꙋ ꙗвлꙗтисѧ [= † Acum este începutul mîntuirii noastre şi care din veac se arată ca taină >.

În cîmp, scena Buneivestiri: pe un dalaj romboidal, care merge pînă în planul din faţă, sînt, în dreapta, arhanghelul Gabriel păşind, cu mîna dreaptă întinsă, iar cu mîna stîngă ţinînd suliţa; în stînga, Fecioara Maria, cu mîna dreaptă ridicată şi palma întoarsă, în timp ce mîna stîngă, ţinînd furca de tors, atîrnă de-a lungul veşmîntului; în spatele Mariei, o bancă şi, mai departe, spre dreapta, un zid cu o fereastră zăbrelită; între arhanghel şi Fecioara Maria, o fîntînă şi pe ea o glastră cu o floare; în planul din fund, sus, deasupra capetelor, două clădiri împodobite cu cruce: în dreapta, biserica din Nazaret; în stînga, o a doua biserica, în care — după tradiţie — se cuprindea înlăuntru şi casa lui Iosif; la mijloc, între ele, raze puternice de soare, care străbat pînă aproape de mîna dreaptă a Fecioarei Maria[11].

Aplicat în fum pe o carte dată de Şărban judeţ, la 17 iulie 1698 (7206)[12].

Sigilii iconografice de mari dregători din Moldova şi Ţara Romînească[13]. Vechile sigilii boiereşti, atît de diferite între ele ca formă, mărime, emblemă şi inscripţie, sînt foarte puţin cunoscute pînă acum şi constituie pentru noi o preocupare de viitor. Dar, pînă atunci, vom prezenta aici o categorie din aceste sigilii şi anume sigiliile boiereşti prevăzute cu portrete de dregători.

Cu ani în urmă, Constantin Moisil a publicat şi descris cîteva sigilii iconografice ale unor mari vornici din Ţara Romînească, din secolele al XVII-lea, şi al XVIII-lea: Radu Creţulescu (1675), Badea Bălăceanul (1678), Iordache Creţulescu (1724), Ştefan Văcărescu (1758), Preda Brîncoveanu (1652), Radu Popescu (? 1670), Alexandru Alexianu (1694) şi Şerban Can-

---

[1] Arhivele statului, *M-rea Cotroceni*, XXV/20.

[2] Reproduse, actul şi sigiliul, la I. Ionaşcu, *op. cit.*, facsimil III; *ibid.*, p. 23, se dă legenda sigiliului, cu deosebiri faţă de lectura noastră.

[3] Sigiliul « cu cei doi sfinţi tutelari », spune N. Iorga (*Studii şi documente*, V, p. 70—71; originalul la Academia R.P.R., XLIV/139).

[4] Arhivele statului, *M-rea Stavropoles*, XIV/1.

[5] Loc. cit. *M-rea Radu vodă*, XXIII/15.

[6] Loc. cit. *M-rea Radu vodă*, XXXIV/29; facsimil la G. I. I. Gion, *Istoria Bucurescilor*, p. 731.

[7] Academia R.P.R., *Fotografii*, XXIX/27.

[8] Semnalat la I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 32.

[9] Arhivele statului, *M-rea Cotroceni*, XXV/23.

[10] Loc. cit., *M-rea Sf. Ioan din Bucureşti*, XII/7.

[11] Descrierea scenei clasice a Buneivestiri la Gabriel Millet, *Recherches sur l'Iconographie de l'Evangile aux XIV-e, XV-e et XVI-e siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macédonie et du Mont Athos* ..., Paris, 1916, p. 88—91.

[12] Arhivele statului, *M-rea Radu vodă*, XXIII/36; facsimil la G. I. I. Gion, *Istoria Bucurescilor*, p. 731.

[13] Capitol publicat întîi, cu deosebiri, în « Studii şi cercetări de istorie medie », I (1950), p. 140—180.

tacuzino (1708), reproducînd pe cele patru dintîi[1]. Numai incidental, unele din acestea mai fuseseră publicate de alţii, cu mult timp înainte, dar în chip rudimentar, fără descrieri, sau însoţite de descrieri insuficiente[2].

Sîntem, acum, în măsură să îmbogăţim, cu un număr neaşteptat de mare, seria acestor sigilii iconografice, adăugînd, astfel, o contribuţie la patrimoniul unui izvor istoric foarte puţin sau aproape de loc folosit pentru cercetarea trecutului romînesc. Un izvor istoric care va putea servi, în primul rînd, la fixarea cîtorva elemente ale vieţii administrative a ţărilor romîneşti din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Prin studierea şi lămurirea unora din influenţele ce s-au exercitat asupra sigilografiei romîneşti, se vor putea deduce sau confirma şi anumite influenţe exercitate asupra vieţii noastre administrative, în epocile respective. De asemenea, se vor putea determina astfel şi elementele specifice ale costumului boierilor în funcţiune, însemnele lor speciale, în calitatea de mari bani ai Craiovei, mari vornici etc., aceste sigilii fiind în măsură să servească totdeodată şi ca elemente de control, verificare şi completare pentru unele izvoare. Instructiv în acest sens ar fi de întreprins o comparaţie între costumul boieresc — astfel cum reiese din aceste sigilii iconografice, şi între costumul boieresc astfel cum se găseşte reprezentat în frescele contemporane[3].

Aceste sigilii mai pot servi la determinarea dregătorilor emitenţi ai unor acte în care, uneori, sînt omise titulatura şi semnătura, aşa încît actul a ieşit din cancelaria respectivă prevăzut numai cu sigiliul iconografic al dregătorului emitent, sigiliu care, chiar avînd textul legendei indescifrabil, poate fi uşor identificat, după tipul iconografic în care se încadrează.

În sfîrşit, ele mai pot servi pentru ilustrarea elementelor caracteristice ale unei epoci.

Vom preciza de la început că unele izvoare descriptive conţin, pentru Ţara Romînească şi pentru secolul al XVII-lea, preţioasa ştire că marele ban al Craiovei, ca şi marii vornici, îşi pun pe cărţile date de ei sigiliul propriu, prevăzut cu însemnele lor[4]. Dar ştirea nu arată şi ce anume însemne aveau aceşti boieri, şi nici dacă figurau şi portretele lor în sigilii. Despre acestea, însă, vorbesc sigiliile înseşi, după cum se va vedea mai departe.

Marele ban al Craiovei şi marele vornic purtau toiege (hasdrane sau hazrane, după numele lor turcesc)[5], la paradă şi la divan, în faţa domnului.

---

[1] C. Moisil, *Studii de sigilografie romînească*, în « Revista arhivelor », II (1927), nr. 4, p. 126—136.

[2] V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie romînească*, ‹Bucureşti, 1891›; idem, *Memoriu asupra perioadei din Istoria Romînilor de la 1774—1789 însoţitu de documente cu totul inedite de* . . . Extrassu din «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria II, t. XII, Bucureşti, 1893 (Academia Romînă); idem, *Miron Costin, Opere complete*, I—II, Bucureşti, 1886—1888; G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, 1899.

[3] Inventariind izvoarele pentru istoria costumului romînesc, Marcel Romanescu nu cunoaşte şi deci nu înregistrează şi sigiliile iconografice ca izvor posibil de documentare în acest sens (vezi Marcel Romanescu, *Introducere la istoria costumului romînesc*. Extras din « Revista istorică romînă », vol. XIV, fasc. IV, Bucureşti, 1945).

[4] Fraţii Tunusli, *Istoria politică şi geografică a Ţerei Romanesci de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774, dată mai antaiu la lumină în limba grecêsca la anul 1806 de . . . ,tradusă de George Sion*, Bucureşti, 1863, p. 22; Dionisiu Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei Ţerei Muntenesci şi a Moldovei, de . . . . ,traducere de George Sion*, Bucureşti, 1859, III, p. 266 (numai pentru marele ban).

[5] Fraţii Tunusli, *op. cit.*, p. 22 (pentru marele ban şi vornic; D. Fotino, *op. cit.*, III, p. 268, 270).

Ne aducem aminte că, la intrarea în funcţiune, boierii primeau de la domn aceste toiege, ca însemn al numirii şi al dregătoriei respective. Apoi, la ieşirea lor din dregătorie, toiagul trebuia neapărat înapoiat domnului. În acest sens, la dovezile cunoscute pînă acum adăugăm un alt document, mai mult literar, şi anume cîteva versuri dintr-o poemă inedită, scrisă de un contemporan asupra răscoalei de la 1821, în Moldova:

... Curtea voind ca să facă pe Roznovanul în loc,
Şi auzind, de mînie m-am făcut pară şi foc;
Eu i-am poruncit anume ca *toiagul* să nu-l dea,
Căci a i-l lua cu sila, aceasta nu se credea...

În principiu şi în chip normal, boieriile în funcţiune se reînnoiau în preajma Anului Nou, cînd toţi boierii în funcţiune trebuiau să-şi depună toiegile la Curtea Domnească, unde acestea rămîneau pînă cînd domnul lua o hotărîre: sau le înapoia foştilor lor purtători, şi aceştia rămîneau mai departe în posturile lor; sau le retrăgea definitiv, încredinţîndu-le altor boieri. Iată şi în acest sens o mărturie puţin cunoscută, privitoare la Ţara Romînească, din ianuarie 1824: « După obicei, cu cîteva zile înainte de Anul Nou, boierii cu dregătorii au înapoiat domnului toiegele lor; deoarece, în general, schimbările se fac în această epocă. Domnul a înapoiat toiagul marelui logofăt Nestor de la Departamentul streinilor pricini » [1].

Toiegele, ca însemne ale boierilor în funcţiune, existau de mult în Moldova şi Ţara Romînească, avînd forme, culori şi material variabile, după diferitele boierii. Astfel, Miron Costin arată, pentru Moldova, că unele toiege erau roşii împletite cu aur (hatmanul de divan), verzi cu bule aurii-galbene (marele logofăt), albastre împletite cu aur (marii vornici); postelnicul purta toiag din argint masiv [2], iar vornicii de poartă, toiege vopsite. Dimitrie Cantemir arată că logofătul, hatmanul şi vornicii aveau toiege aurite, pe cînd postelnicul, toiag de argint. Iar pentru Ţara Romînească, Fraţii Tunusli şi Dionisie Fotino arată că banul purta toiag împodobit cu baga şi sidef; vornicul, toiag de abanos argintat, sau chiar de argint; logofătul, toiag de argint, iar postelnicul, toiag de argint masiv, cu măciulie la capăt. În sfîrşit, D. Fotino precizează că boierii de primul rang, şaisprezece la număr, de la ban la agă, purtau, toţi, toiege de argint.

Informaţiile de pînă aici au, totuşi, nevoie de anumite confruntări şi precizări. Astfel, din confruntarea lor cu sigiliile iconografice, un punct poate fi considerat ca definitiv cîştigat: prezenţa sigură, obligatorie, a toiagului ca însemn de dregătorie a boierului în funcţiune. Deocamdată, pe temeiul

---

[1] Kreuchely către von Miltitz, la 27 ianuarie (st. n.) 1824: *D'après l'usage, quelques jours avant la nouvelle année, les boyars en charge renvoyèrent leurs bâtons au Prince, car c'est pour l'ordinaire à cette époque que les changements se font. Il fit rendre le bâton à M. Nestor, grand-logothète au Département des Causes Etrangères* (*Hurmuzaki*, X, p. 263, nr. CCCXLIV; semnalat întîi la Andrei Rădulescu, *Doi pravilişti romîni, Logofătul Nestor Craiovescu. Andronache Donici*, Craiova, 1893, p. 19 (*Biblioteca juridică*, nr. 14). Celelalte mărturii sînt date la C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1925, p. 33; semnalate şi la C. Moisil, *op. cit.*).

[2] În descrierea călătoriei pe care o face la Iaşi, în 1653, Paul de Alep vorbeşte şi de « marele postelnic, care poartă toiagul de argint dinaintea domnului; sub el sînt un al doilea şi al treilea, stînd necontenit cu toiegele lor în faţa domnului »; la fel şi în Ţara Romînească, unde Matei Basarab voievod iese din biserică precedat de postelnicul, avînd toiagul de argint în mînă (vezi Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarchului Macarie de Antiochia în Ţările Romîne, 1653—1658*, Bucureşti, 1900, p. 46, 137).

sigiliilor iconografice găsite pînă acum, această confirmare este valabilă numai pentru marii bani ai Craiovei, ispravnicii scaunului Craiovei, marii vornici, aga, paharnicul, .toţi din Ţara Romînească. Iar în Moldova numai pentru vornicii de poartă. Şi aceasta, în amîndouă ţările, numai pentru secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, lipsind încă elementele iconografico-documentare pentru o generalizare mai largă.

*

Din cercetarea mai îndeaproape a sigiliilor iconografice vedem că cele mai multe toiege boiereşti sînt foarte lungi şi destul de simplu lucrate. Unele din ele sînt otova, iar altele sînt mai subţiri în partea inferioară, îngroşîndu-se treptat spre partea superioară. În sfîrşit, unele se termină în partea superioară printr-o măciulie, iar altele sînt împodobite, în spaţiul dintre cele două extremităţi, cu un fel de noduri, sau, poate, ferecături în metal, ceea ce ar corespunde cu bulele de care pomenea Miron Costin şi care, altfel, apar destul de enigmatice.

Pe de altă parte, în aceste sigilii iconografice unii boieri sînt înfăţişaţi în picioare, avînd toiagul în mîna dreaptă — cei mai mulţi, sau în mîna stîngă; concomitent, mîna lor liberă este, aproape totdeauna, adusă în faţa pieptului, schiţînd astfel, cu palma deschisă înainte, un fel de gest solemn şi impersonal, ca un atribut hieratic şi obligatoriu al funcţiunii. Dar spre deosebire de relativ-regula de mai sus, Matei Basarab, paharnic (1618) şi agă (1628), nu este înfăţişat în picioare, ci şezînd pe un jilţ, avînd, însă, ca de obicei, toiagul în mîna dreaptă, iar mîna stîngă prezentînd-o în poziţia solemnă arătată mai sus. De acest tip deosebit de reprezentare, adică boierul înfăţişat stînd în jilţ, cu anumite deosebiri, se mai pot lega încă două sigilii, mai recente ca dată, în raport cu celelalte: sigiliul marelui vornic Iordache Creţulescu (1728) şi al marelui vornic Ştefan Văcărescu (1758). În amîndouă, marele vornic este înfăţişat şezînd pe un jilţ, dar, de astă dată, în faţa unei mese, ţinînd în mîna dreaptă toiagul şi, în mîna stîngă, pravila deschisă.

*

În ceea ce priveşte costumul oficial al boierilor în funcţiune, reproducerile după sigiliile de faţă nu sînt toate destul de în măsură să ne prezinte, integral, felul şi calitatea acestui costum; dar şi aşa, ele nu sînt lipsite de interes. În primul rînd, observăm că aproape totdeauna este folosit caftanul fără mîneci (sau conteşul) [1] cu guler lat, de blană. La cei doi mari vornici amintiţi puţin mai sus: Iordache Creţulescu şi Ştefan Văcărescu, distingem în locul caftanului un fel de giubea sau antereu cu mîneci largi şi cu foarte multe cute. Iar la îmbrăcămintea marelui ban Mareş Băjăscu (1669) se distinge în amănunţime şi stofa din care este lucrat caftanul: brocart, adică o stofă brodată cu flori, frunze şi arabescuri [2]. De altfel, portretul în întregime

[1] După cum îl numeşte Dionisie Fotino (*op. cit.*, trad. G. Sion, III, p. 268, 270), vorbind de marele ban şi de marii vornici de Ţara de Sus şi de Ţara de Jos.

[2] Pentru a se vedea interpretarea şi descrierea variabilă a unui costum boieresc, iată, de pildă, ce « amănunte » dădea V. A. Urechia despre costumul lui Radu Creţulescu: « Fiecine poate distinge în acest sigil pre un mare vornic în aparatul demnităţii sale. El are bastonul vorniciei la o mînă şi în cealaltă ţine crucea, vechiul simbol al vorniciei. Acest vel vornic, care ne dă o bună idee de costumul său, de comanacul său de oaie, de caftanul său fără de mîneci, este Radul Creţulescul marele vornic al domnitorului muntean Duca vodă » (V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere complete*, II, Bucureşti, 1888, p. 567).

al marelui ban Băjăscu este foarte artistic lucrat, iar toiagul său, spre deosebire de al celorlalţi dregători, este împodobit cu trei noduri (respectiv trei bule). Cronicarul însuşi scoate în relief nota de grandoare şi fast din purtarea personajului nostru: « În vreme ce s-au dus Mareş banul la Craiova, nu s-au dus ca alţi bani de mai naintea lui, smeriţi, ci cu mare pompă s-a gătit, cu slujitori mulţi, den Bucureşti, cu grapă (adecă steag bănesc; aşa să zice: grapă), cu trîmbiţe, tobe, surle, şi, după dînsul, gloată şi cîţiva copii din casă, cu suliţe; iar înainte, cîţiva povodnici împodobiţi, şi altele ca acestea... » [1].

*

Cît despre acoperămîntul pentru cap, Dionisie Fotino menţionează că boierii de starea întîia poartă căciulă de samur; în schimb, cei de starea a doua poartă căciulă înaltă şi rotundă [2]. În continuare, Fotino aduce şi precizarea că marele ban al Craiovei şi marii vornici de Ţara de Sus şi de Ţara de Jos poartă căciulă de samur [3]. Consultînd reprezentările din sigiliile iconografice, atît cît se poate distinge şi cît se poate preciza nuanţa, găsim şi confirmarea celor de mai sus, ca şi unele deosebiri. Cînd dregătorul este îmbrăcat ca ostaş, de pildă marele ban al Craiovei Ianache Catargi (1619), el poartă pe cap o căciulă cu surguci. În schimb, foarte mulţi din dregătorii îmbrăcaţi « civil » poartă un fel de cuşmă (căciulă) de blană fin lucrată, avînd la bază o mică manşetă întoarsă în afară, iar vîrful cuşmei este teşit. Alteori, dregătorul poartă o calotă mică, sferică, un fel de mic işlic. În sfîrşit, sigiliile iconografice ale vornicilor de poartă din Moldova secolului al XVII-lea înfăţişează pe dregătorul respectiv cu toiag, caftan şi, ca element foarte caracteristic, avînd cucă pe cap, adică acel işlic voluminos, popularizat îndeosebi de portretele prea cunoscute ale boierilor Costache Conache şi Alexandru Beldiman. Pe de altă parte, observăm, ca o regulă absolut riguroasă — şi pentru Ţara Romînească şi pentru Moldova — că nici o dată dregătorul: marele ban sau marele vornic, nu este înfăţişat, în sigilii, cu capul descoperit, sau ţinînd işlicul, respectiv cuşma (căciula), în mînă. Astfel, şi cu chipul acesta se adevereşte constatarea că portretul din sigiliu reprezintă pe dregător îmbrăcat în costumul şi împodobit cu însemnele cu care îşi îndeplineşte funcţiunea respectivă şi că, o dată mai mult, reprezentarea de pe sigiliu nu are nimic convenţional, în afară de ceea ce vine din lipsa de măiestrie a gravorului.

Încălţămintea, în general, nu se poate distinge bine. Deosebim, totuşi, că boierii poartă un fel de cizme, uneori cu vîrful ascuţit, alteori cu vîrful rotund.

---

[1] N. Iorga, *Istoriile domnilor Ţării Romăneşti cuprinzînd istoria munteană de la început pînă la 1688. Compilate şi alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu. Publicate din nou de...*, Bucureşti, 1902, p. 165. De altfel, în aceasta, Mareş Băjăscu nu făcea decît să urmeze unei vechi tradiţii, despre independenţa şi puterea banului, pe care unii boieri olteni le vor invoca la 1822, în sprijinul autonomiei Olteniei. Iată acest text, extras dintr-un memoriu anonim inedit îndreptat către Serascherul trupelor turceşti din Ţara Romînească, la 1822: « ... Din vechime aceste cinci judeţe să otcîrmuia de banul Craiovei, carele erea supus domnului Ţării Romîneşti, dar avea desăvârşită stăpânire asupra acestor cinci judeţe, fără a să amesteca la cea mai mică treabă boerii Bucureştilor, ci toate răspunderile la domnie să săvîrşea prin mîna şi puterea banului, având şi divan la Craiova, întocmai ca divanul din Bucureşti, cu aceeaşi orânduială şi nezam la toate ».

[2] Dionisie Fotino, *op. cit.*, *III*, p. 256 n.

[3] *Ibidem*, p. 268, 270.

Spre a încheia precizările acestea portretistice, adăugăm că dregătorii — marii bani şi marii vornici — sînt înfăţişaţi cu barbă mare şi mustăţi, portul boieresc atît de cunoscut mai ales din portretele ctitoriceşti.

Menţionăm totdeodată că unele din aceste sigilii iconografice conţin şi piese de mobilier heraldic, desigur steme familiare ale unora din marii dregători portretizaţi, mărind prin aceasta valoarea documentară a sigiliilor şi atestînd, în acelaşi timp, folosirea heraldicei de către boierimea Ţării Romîneşti încă din timpuri destul de vechi.

S-a afirmat că portretele de pe sigiliile iconografice constituie, în marea lor majoritate, numai nişte simple reprezentări convenţionale, simbolice, şi că singurele portrete propriu-zise sînt de considerat numai cele ale marilor vornici Iordache Creţulescu şi Ştefan Văcărescu [1]. În realitate, studiind portretele de dregători din sigiliile de faţă, constatăm, aproape la toate, prezenţa unei anumite expresivităţi, precum şi diferenţieri capitale la chip, expresie şi ansamblu, de la un portret la altul, astfel încît ne îngăduim să vedem, în aceasta, calităţi portretistice remarcabile. De aceea, în afară de foarte rari cazuri, care privesc mai ales sigiliile iconografice inelare — prin însăşi natura lor — mai generice, mai puţin specifice, portretele de pe sigilii nu au un caracter convenţional, ci, dimpotrivă, unul foarte personal. Şi dacă nu reuşesc toate a deveni portrete autentice ale dregătorilor numiţi, lipsa acestor calităţi portretistice trebuie căutată — cum am mai spus — numai în nedibăcia gravorilor, iar nu în oarecare canoane, opredişti sau insuficienţe principiale ale sigilografiei timpului. Exemplul impresionant în acest sens ni-l pun la îndemînă sigiliile iconografice ale vornicilor de poartă Andrei Săpotianul şi Grigoraşco Cîrlig, din Moldova secolului al XVII-lea, sigilii ale căror portrete nu izbutesc să depăşească valoarea unei simple şi naive reprezentări convenţionale: o lucrare primitivă, aproape caricaturală; deşi gravorul s-a căznit mult ca să redea un portret întovărăşit de caracterele specifice ale dregătoriei, dar arta gravării şi talentul artistului au rămas mult mai prejos de intenţie. Aceste două sigilii iconografice moldoveneşti ne arată că arta gravării în Moldova celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea nu depăşise un anumit nivel. Şi, desigur, şi din această cauză nu apar multe sigilii iconografice în Moldova, în cursul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea.

În schimb, sigiliile iconografice din Ţara Romînească dovedesc un stadiu mult mai înaintat pentru arta gravării, acolo, ca gust şi ca fineţe de execuţie. Aceasta ar putea explica astfel şi numărul mare de sigilii iconografice şi heraldice care apare în cursul celor două secole în Ţara Romînească. Adăugăm, totuşi, corectivul că unele din aceste sigilii vor fi fost lucrate în Transilvania; proporţia şi care anume dintre ele, acestea constituie o problemă de viitor.

Legenda sigiliilor iconografice este, în general, circulară (orbiculară) şi merge de la stînga la dreapta. Începe cu «cruce ajută» (†, invocaţia simbolică), continuă aproape totdeauna cu numele de botez al dregătorului, precedat de titulatura «jupan» şi urmat de numele dregătoriei. În continuare

---

[1] C. Moisil, *op. cit.*, p. 129.

se adaugă, de cele mai multe ori, anul cînd dregătorul a intrat în funcția respectivă. Uneori, numele de botez al dregătorului este întregit cu numele de familie (de pildă la vornicii Mareș Băjăscu și Radul Popescul); alteori, anul intrării în funcțiune este urmat de precizarea lunii și a zilei. Două sigilii: al lui Iscrul vornic (1623) și al lui Radul Popescul mare vornic (1669), amîndouă foarte artistic lucrate, conțin data și numele dregătorului așezate amîndouă în cîmpul sigiliului, nu circular — dispoziție adoptată, pare-se, din cauza lipsei de suficient spațiu circular (Radul Popescul); și din cauză că sigiliul, inelar, fiind în formă octogonală, textul legendei nu putea intra decît tot în cîmpul sigiliului (Iscrul vornic).

Cele mai multe din sigiliile iconografice sînt sigilii destul de mari, de cancelarie, și numai cîteva sînt simple sigilii mici și inelare. Tot astfel, cele mai multe sînt timbrate, în ceară verde, prevăzută sau nu deasupra cu un romb de hîrtie (timbru). Așa se întîmplă cu toate sigiliile marilor bani ai Craiovei și cu sigiliile ispravnicilor acestui scaun. Totdeodată, deși marii vornici ai Țării Romînești își pun, în general, sigiliile lor tot cu ceară verde, observăm, că, încă din secolul al XVII-lea, sigiliile lor sînt mai rar timbrate și mai des aplicate, cu tuș verde sau albastru. Uneori, tușul acesta, din cauza unei îndelungate folosiri și a amestecării cu alte cerneluri, nu și-a păstrat culoarea inițială, așa încît se ajunge ca întipărirea cu tuș a sigiliului pe acte să aibă, cîteodată, culoarea aurie.

Pe de altă parte, sigiliile celor doi vornici amintiți mai sus (Iscrul și Radul Popescul), deși tot din secolul al XVII-lea, sînt aplicate constant numai cu tuș negru. Tot cu tuș negru este aplicat constant și sigiliul inelar al lui Matei Basarab, paharnic și agă, între 1618—1628.

Sigiliile iconografice sînt aplicate pe « cărți ». Cel mai vechi, al lui Preda Buzescul mare ban al Craiovei (1602—1607), este aplicat pe o « carte » (книга) scrisă în limba slavă. O mare parte din aceste « cărți », deși este redactată în limba romînă, păstrează formula finală în slavonește: *Inaco da nest po moa reč*, sau *Inaco da nest po naş rečniia* etc., formulă slavă care dispare o dată cu începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, locul fiindu-i luat, în general, de traducerea ei în romînește, sau de o formulă mai simplă: *Într-alt chip să nu fie*; sau: *Aceasta scriem*; etc.

La descrierea sigiliilor — așa cum urmează — am adăugat totdeauna, în rezumarea actelor folosite, aceste formule, uneori adăugînd și formulele din protocolul inițial. Atunci cînd textul actelor ni s-a părut deosebit de important pentru istoria instituțiilor care aplicau sigiliile iconografice: bănia Craiovei, marea vornicie etc., textul acesta a fost redat în întregime, spre a se ajuta, astfel, înțelegerea cît mai desăvîrșită a sigiliilor respective și valoarea lor ca simbol expresiv al instituțiilor specificate.

Din punctul de vedere al diplomaticii, unele din actele folosite sînt lipsite de întitulare *(intitulatio)* și încep direct cu *adresa*. Altele au, pe lîngă sigiliu, și semnătura dregătorului emitent. În sfîrșit aproape toate sînt prevăzute la sancțiune *(sanctio)* cu formula de amenințare *(imprecatio)*.

Emițînd « cărțile » lor, marii bani ai Craiovei, ca și marii vornici, nu amintesc și nu se referă la autoritatea domnului. Dimpotrivă, de cele mai multe ori, hotărîrea pe care o dau apare ca un act de autoritate proprie dregătorului și, prin aceasta, dregătoriei de la care pornește, ignorînd — aparent — dacă

putem spune astfel, autoritatea domnului. Adăugăm că, foarte adese ori, această putere proprie de a judeca este transmisă, *expressis verbis*, prin însăşi cartea respectivă, către diferite persoane, civile sau eclesiastice. În sfîrşit, formula finală slavonească, amintită mai sus, reprezintă, prin ea însăşi, această mare autoritate a dregătorului şi dregătoriei, dacă o comparăm cu formula aproape similară aflată pe actele emanate direct din cancelaria domnului, deoarece formula dregătorului sună asemeni celei domneşti: *Inaco da nest po naş reč* etc., adică: *Altfel să nu fie după spusa noastră*, etc. Un dregător (Radul Popescul vel dvornic) spune, la 1669: *Tolico pisah* [*Atîta am scris*], adică foloseşte întocmai o altă formulă finală din poruncile domneşti ale timpului şi de mai tîrziu.

Dintr-o « carte » dată în limba slavă de « jupan Teodosie, mare ban al Craiovei », la 25 iulie 1546 (7054), surprindem documentar, pentru întîia oară, unele mari apropieri între actul bănesc şi actul domnesc. Întărind mănăstirii Bistriţa o moşie dată de Badea clucer din Hotărani, marele ban emite « cartea » sa la Craiova, în scaunul băniei, şi pune la mărturii şapte boieri locali: pe jupan Stoican ban şi fratele lui, Preda stolnic, Tudor din Curtişoara, Dragul comis, Stănislav din Creţeşti, Nicola din Livezi şi Verzea vătaf.

Actul se încheie cu sigiliul timbrat al marelui ban: o gemă romană înfăţişînd un luptător şi este prins la act prin sistemul pe care îl putem numi: *cu coadă*, adică prin tăierea în unghi ascuţit a hîrtiei actului, îndoirea ei înăuntru şi turnarea deasupra a cerii sigilare[1].

Tot dintr-o « carte », dată de jupan Dobromir mare ban al Craiovei, la 22 iulie 1569 (7077), surprindem şi mai bine apropierile între actul banului şi cel domnesc. Actul amintit întăreşte popii Ioica din Tismana nişte ocine cumpărate şi este emis în satul Stăneşti, ceea ce ne arată că, asemeni domnului, şi marele ban este itinerant. Asemănarea se mai continuă şi prin faptul că actul bănesc menţionează « mărturiile » banului, aşa cum actul solemn emis de domn (hrisovul) menţionează « mărturiile » domnului. Formula care le precedă este aproape identică. Banul spune: « Iată şi martori am pus eu »; iar domnul: « Iată şi martori am pus domnia mea ». Martorii actului bănesc sînt « boierii bătrîni de la Jiu », unsprezece la număr, şi anume trei logofeţi, trei postelnici, patru fără nici o boierie, al unsprezecelea fiind « vătaful marelui ban de la curte »[2].

În concluzie, putem spune că marele ban al Craiovei era itinerant şi în călătoriile sale era însoţit de boierii care îi alcătuiau divanul şi de o cancelarie menită să transforme, la faţa locului, în acte, hotărîrile marelui ban şi ale divanului său. Concomitent luăm cunoştinţă de existenţa « curţii » marelui ban, care imită şi în aceasta pompa domnească, după cum mărturisea şi cronicarul, vorbind de banul Mareş Băjescu.

Toate aceste constatări documentare îşi găsesc o confirmare concludentă în mărturia adusă de un călător, care vorbeşte, la 1657, despre procesul de decădere a puterii Marelui Ban al Craiovei. Iată ce notează Paul de Alep, căci el ne consemnează această mărturie: « Ban, un fel de al doilea domn, care exercita autoritatea de a confisca şi a omorî, şi care dădea ordine şi interdicţii

---

[1] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 521; textul publicat în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. II, p. 343–344; vezi şi facsimil, p. 515.

[2] Actul publicat în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 320–321.

fără deosebire de domn, pînă mai tîrziu, cînd Constantin voievod <Şerban> i-a luat rangul şi drepturile sale, în urma corupţiei şi abuzului la care ajunsese »[1].

Nu toţi dregătorii din aceeaşi funcţiune şi, oarecum, contemporani posedă sigilii iconografice. Sau, dacă sînt mai mulţi dregători care au astfel de sigilii, mărimea, forma şi cuprinsul lor sînt diferite. Aşadar, nu există o regulă fixă în ceea ce priveşte atributul sigilografic al dregătoriei, iar dregătoriile în parte nu au o reprezentare specifică în sigilii. În afară de prezenţa toiegelor, ca atribut generic al oricărei mari dregătorii, specificul sigiliilor vine nu numai de la dregătoria pe care o deţine boierul reprezentat în ele, ci şi de la persoană şi de la instituţie. Singura caracteristică pentru reprezentarea instituţiilor stă în faptul că, dacă vornicii pot fi reprezentaţi, uneori, în sigilii, ţinînd în mînă pravila (de pildă Iscrul vornic, Iordache Creţulescu, Ştefan Văcărescu), marii bani nu sînt, niciodată, figuraţi în acest fel. În schimb, se întîmplă ca Ispravnicul Scaunului Craiovei să emită o poruncă în numele său, dar să aplice pe ea, drept întărire, sigiliul marelui ban titular al scaunului. Este oare aceasta o consecinţă a lipsei unui sigiliu propriu, sau reprezintă un moment cînd dregătoria de mare ban al Craiovei ajunsese mai mult o figuraţie, iar îndatoririle, reale dar reduse, erau exercitate de subaltern, de ispravnic, adică de locţiitor? Sau, poate marele ban lipsea din Craiova? Nu avem încă elemente suficiente pentru a ne pronunţa cu certitudine.

Şi nici despre originea sigiliilor iconografice la noi nu putem încă spune ceva sigur. Observăm numai că cel mai vechi sigiliu de acest fel apare în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la Zotu Ţigara, mare hatman şi ginere al lui Petru Vodă Şchiopul; dar nu ne sînt cunoscute acte interne pe care acest sigiliu să fi fost aplicat şi din această cauză nu poate fi folosit pentru determinările de caracter general.

Pe de altă parte, observînd că cele mai vechi şi mai numeroase sigilii iconografice apar în Ţara Romînească; apariţia unora dintre ele: ale marilor bani şi ale marilor vornici, înseamnă, desigur, expresia unui moment deosebit de forţă şi înălţare a clasei boiereşti în epoca feudală. Dar iarăşi nu putem determina precis nici cînd începe ridicarea, nici cînd începe decăderea.

*

În ceea ce priveşte posibilitatea unei clasificări generale a acestor sigilii, ne însuşim, pentru moment, clasificarea după tipurile iconografice, formulată de Const. Moisil[2], adăugînd, însă, încă un tip de sigiliu la cele propuse şi introducînd unele modificări şi precizări, aşa cum ni s-a părut că reiese din considerarea sigiliilor prezentate acum pentru întîia oară. Determinăm, astfel:

Tipul I. Dregătorul reprezentat în întregime, în picioare.

Tipul II. Dregătorul bust trei sferturi pînă la genunchi.

Tipul III. Dregătorul bust propriu-zis.

Tipul IV. Dregătorul şezînd simplu pe un jilţ; sau — uneori — şezînd pe un jilţ în faţa unei mese şi avînd, în mîna stîngă, pravila deschisă; alteori, el este reprezentat tot astfel, dar fără masă şi fără pravilă. În această categorie

---

[1] Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarchului Macarie de Antiochia în Ţările Romîne, 1653—1658*, p. 194.

[2] C. Moisil, *op. cit.*, p. 128.

intră sigiliile marilor vornici Iordache Creţulescu şi Ştefan Văcărescu, precum şi sigiliile lui Matei Basarab, paharnic şi agă.

Pentru a da o privire generală asupra sigiliilor iconografice, atîtea cîte cunoaştem pînă acum, am prezentat aici şi sigiliile iconografice cunoscute, dar folosind, în general, alte exemplare, încă inedite.

La sigiliile iconografice propriu-zise am adăugat şi sigiliul lui Dobromir, mare ban al Craiovei (1577), deşi nu este un sigiliu iconografic, fiind confecţionat dintr-o gemă antică. Am făcut acest adaus cu gîndul de a încerca să surprindem, cît de vag, momentul cînd se pregăteşte introducerea sigiliilor boiereşti iconografice în Ţara Romînească, prin folosirea în acest scop a unei imagini umane în reprezentarea sau emblema din sigiliu, orice fel de imagine umană, şi chiar fără nici o cît de slabă legătură cu instituţia sau cu dregătorul pe care avea să-l reprezinte simbolic.

În acelaşi timp, am lăsat la o parte numeroase alte sigilii iconografice, încă inedite, deoarece exemplarele cunoscute nouă pînă în prezent nu permit studierea lor, întipărirea lăsată pe acte fiind cu totul amorfă. Ne propunem să le semnalăm cu alt prilej.

Trecem acum la descrierea amănunţită a fiecărui sigiliu în parte.

A. MARI BANI AI CRAIOVEI. 1. *Sigiliul lui Dobromir mare ban al Craiovei* (1577). Sigiliu rotund, diametrul 2,4 cm, timbrat, iar timbrul cusut cu un fir de mătase la act, avînd, dedesubt, ceară verde.

C î m p u l: O gemă antică, înfăţişînd un cap de nobilă romană, în profil spre dreapta. Gema este incastrată într-un cerc de metal, în care se cuprinde şi legenda. Din aceasta sînt vizibile multe litere, dar se poate reconstitui cu certitudinenumai: ... печать добро ...[.. sigiliul lui Dobromir...].

Sigiliul este pe cartea *(cniga)* scrisă pe hîrtie în limba slavă, la 28 iulie 1577/7085, prin care jupan Dobromir « velichii ban craliuvschiu » întăreşte lui Calotă banul stăpînirea peste ocina din satul Lipovul [1].

2. *Sigiliul lui Preda Buzescul mare ban al Craiovei* (1602—1607). Sigiliu inelar rotund, diametrul 1,8 cm, timbrat pe ceară verde şi conservat destul de imperfect.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele ban al Craiovei, în picioare, jumătate profil spre dreapta, îmbrăcat într-un fel de antereu, ţine în mîna dreaptă toiagul, iar mîna stîngă se sprijină în faţă, la cingătoare. Personajul este însoţit: la dreapta de un arbore, la stînga, de ceva asemănător, sau de o mobilă heraldică indescifrabilă (pare un leu, ridicat în două labe, avînd în laba dreaptă un baltag), desigur, stema personală a marelui ban Preda Buzescul. Pe margine, între două cercuri liniare, foarte deteriorată,

L e g e n d a: ...бан... [...ban...].

Sigiliul este pus pe cartea *(cniga)* scrisă pe hîrtie, în limba romînă, prin care, la 23 august (fără an <1602—1607>), Preda marele ban al Craiovei întăreşte mănăstirii Tismana stăpînirea peste moşia Erghevița (Mehedinţi).

Incipit: † Pişet jupan Preda velichi ban cralevschi siiu cniga...
Explicit: Aşa am scris. Aimentrile să nu fie preste zisa me [2].

---

[1] Arhivele statului, *Secţia istorică*, nr. 1032, fost *M-rea Zlătari*, VI/9. La Academia R.P.R. (I/27) se găseşte un facsimil executat spre sfîrşitul secolului trecut după acest act, fără nici o indicaţie asupra autorului, datei şi scopului acestui facsimil. Pentru Dobromir se poate vedea Alexandru Ştefulescu, *Documente slavo-romîne relative la Gorj (1406—1665)*, Tîrgu Jiului, 1908, indice.

[2] Arhivele statului, *Mănăstirea Tismana*, XI/4.

Acelaşi sigiliu, tot în ceară verde, este timbrat pe cartea *(sie moa cniga)* scrisă în întregime slavoneşte, prin care, la 22 august 1604/7112, jupan Preda vel ban cralevschi întăreşte mănăstirii Tismana stăpînirea peste o parte din balta Bistreţul. *Explicit*: *Inaco da nest po moe reč* [1].

Acelaşi sigiliu, tot în ceară verde, pare să fi fost pus pe două cărţi din 21 august (fără an), date tot de Preda velichi ban cralevschi. Ceara sigiliilor este spartă şi căzută [2].

3. *Sigiliul lui Ianache Catargi mare ban al Craiovei* (1619). Sigiliu oval (2,5 × 3,3 cm), timbrat direct pe hîrtia actului (timbru fix), prevăzută, dedesubt, cu ceară verde.

C î m p u l: Un scut oval, despicat. În primul cartier, un personaj ostăşesc, în picioare, înclinat uşor spre stînga, privind din faţă, îmbrăcat într-o tunică încheiată la 3 nasturi şi purtînd pantaloni ostăşeşti, cizme în picioare, iar pe cap o cuşmă cu surguci la dreapta; în mîna dreaptă ţine un toiag, pe cînd mîna stîngă o ţine în şold, lîngă mînerul unui hanger, ce-i atîrnă la cingătoare. Al doilea cartier este tăiat în două: în cîmpul superior un leu ieşind, spre dreapta, ţine în laba dreaptă un hanger; în cîmpul inferior, o stea cu şase raze. Pe margine, între două ovale liniare,

. L e g e n d a: † ıанаке велики бан ... кралевски ‹ † Ianache velichi ban ... cralevschi = † Ianache marele ban al Craiovei ›.

Sigiliul este pus pe cartea lui jupan Ianachi velichi ban cralevschi, dată mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti, la 17 ianuarie 1619/7127, pentru stăpînirea satului Hodopeni. *Explicit*: *Inaco da nest po naş reč* [3].

4. *Sigiliul lui Ioan Catargi mare ban al Craiovei* (1619). Sigiliu oval, diametrul 2,2 × 2,8 cm, timbrat direct pe hîrtia actului (timbru fix), prevăzută, dedesubt, cu ceară verde.

C î m p u l: Un scut oval, avînd în mijloc un personaj boieresc, marele ban al Craiovei, în picioare, privind din faţă; poartă pe umeri un caftan cu guler de blană, iar pe cap un fel de cuşmă; în mîna stîngă ţine toiagul, ce merge îngroşîndu-se spre partea superioară; în mîna dreaptă, lăsată în jos, de-a lungul corpului, pare să ţină un buzdugan, sau o armă albă. Sub picioarele personajului, servindu-i ca un fel de terasă, se găseşte un scut mic, înlăuntrul căruia se distinge un om căzut spre dreapta, privind din faţă şi ţinînd în mîna dreaptă o sabie, pe cînd mîna stîngă e ridicată în sus; dedesubt, un alt personaj, căzut spre dreapta, ţinînd şi el o sabie într-o mînă, probabil dreapta. Scutul acesta mic cuprinde stema personală a marelui ban Ioan sau Ianache Catargi, deci acelaşi personaj cu posesorul sigiliului precedent.

Pe margine, în interior, un oval liniar, alte două ovale liniare în exterior, între ele

L e g e n d a: † іωан велики бан кралевски [† Ioan marele ban al Craiovei] .

Sigiliul este pus pe o carte scrisă în romîneşte, din 30 iulie 1619/7127, din care se păstrează numai fragmentul de la sfîrşit. *Explicit*: *Inaco da nest po moa reč* [4].

---

[1] Arhivele statului, *Mănăstirea Tismana*, LXIV/7.

[2] Loc. cit., *Secţia istorică*, sub dată, fost *Mănăstirea Tismana, Netrebnice*, VIII/16, 17.

[3] Loc. cit., *M-rea Radu vodă*, III/1.

[4] Loc. cit., *Şcoala Obedeanul*, XI/1.

O carte din 6 septembrie 1616 7125 a fost semnalată de Gh. Ghibănescu, care o descrie astfel: « Original la Bibl. V. A. Urechia, Galaţi. Poartă iscălitura în greceşte a lui Ianachi Catargiul ban: Ἰωάννης μπάνος [Ioan banul], iar pecetea e în ceară neagră, sfărîmată în parte, că nu se poate citi bine inscripţia. În pecete se vede un boier ţinînd cîrja în mîna stîngă, simbolul băniei de Craiova »[1].

Alt exemplar, cu ceara căzută, din 1612[2].

Pe o carte din 21 iulie 1619/7127, dată de « jupan Enachi vel ban cralevschi », este aplicat, tot pe ceară verde, un alt sigiliu inelar, rotund, dar, din nefericire, ceara este căzută[3].

5. *Sigiliul lui Radul Buzescul fost mare ban* (1633). Sigiliu rotund, diametrul 1,7 cm, aplicat cu tuş negru.

C î m p u l: Un personaj boieresc = fostul mare ban, în picioare, jumătate profil spre stînga, avînd pe umeri caftan, în cap pălărie, şi ţinînd în mîna stîngă un toiag, în timp ce mîna dreaptă este sprijinită în faţă, la cingătoare; personajul este însoţit, la dreapta, de două ornamente, care par a fi luna în crai nou. Pe margine, între două cercuri liniare,

L e g e n d a: † радоулꙋ бꙋзескоулꙋ [† Radulu Buzesculu].

Sigiliul este pus pe zapisul scris în Bucureşti de Preda logofăt, la 15 decembrie 1633/7142, prin care Avram cu feciorii lui: Pătru, Barbul şi Gheorghe, se vînd rumîni lui Dragomir vel armaş, împreună cu moşia lor din satul Vaideei, drept 100 de ughi. Între martorii amintiţi în zapis este şi « jupan Radul Buzăscul ij biv vel ban » (« care a fost mare ban »), acesta punîndu-şi numai sigiliul, fără semnătură, alături de ceilalţi martori[4].

6. *Sigiliul lui Dragomir mare ban al Craiovei* (1641). Sigiliu rotund, diametrul 3,8 cm, timbrat direct pe hîrtia actului (timbru fix), prevăzută, dedesubt, cu ceară verde.

C î m p u l: Un personaj boieresc = marele ban al Craiovei, în picioare, privind din faţă, avînd pe umeri caftan cu guler de blană, pe dedesubt îmbrăcat cu un fel de antereu închis-la piept cu un rînd de nasturi şi cu cingătoare la mijloc, iar pe cap purtînd pălărie; în mîna dreaptă ţine toiagul, terminat în partea superioară cu un fel de măciulie; în mîna stîngă, adusă la piept, pare că ţine o cruce, şi este însoţit: la dreapta, de un brad; la stînga, de trei brazi. Pe margine: în interior, un cerc liniar, un cerc perlat, un alt cerc liniar, iar în exterior, un cerc perlat, între ele,

L e g e n d a: † жоупанъ драгомиръ великыи банъ кралевскы кат ҂зрмѳ [† Jupan Dragomir marele ban al Craiovei, văleat 7149 < 1640/1641 >.

Sigiliul este pus pe cartea dată de Dragomir vel ban cralevschi, la 12 iunie 1643/7151, mănăstirii Tismana, spre a-şi ţine un rumîn. Cartea este scrisă chiar la Tismana şi se încheie cu formula: *Inaco nest po naşem receniiu*[5].

7. *Sigiliul lui Mareş Băjăscu mare ban al Craiovei* (1669). Sigiliu rotund, diametrul 3,8 cm, timbrat direct pe hîrtia actului (timbru fix), prevăzută, dedesubt, cu ceară verde.

---

[1] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, Iaşi, 1914, p. 254.
[2] Academia R.P.R., CXXVI/99.
[3] Arhivele statului, *M-rea Cimpulung*, XXVIII/4.
[4] Loc. cit., *M-rea Bistriţa*, VIII/6.
[5] Loc. cit., *Secţia istorică*, sub dată, *fost M-rea Tismana;* actul publicat la B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, Bucureşti, 1899, col. 2407—2408. Alt exemplar, prevăzut cu un romb de hîrtie (timbru), la Arhivele statului, *Mitropolia*

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele ban al Craiovei, în picioare, jumătate profil spre stînga, avînd pe umeri caftan din brocart, stofă brodată în arabescuri și flori, cu guler de blană, iar sub caftan un antereu încheiat la un rînd de nasturi; pe cap are cușmă, în mîna stîngă ține un toiag cu trei noduri și măciulie la capătul superior, pe cînd mîna dreaptă este adusă în față, în dreptul pieptului. Pe margine, între două cercuri liniare,

L e g e n d a: † жѹпань мареш кел бань кралевскии лѣт ҂зрої [† Jupan Mareș marele ban al Craiovei, leat 7177 <1668,1669>].

Dedesubt, semnătura autografă: *Mareș vel ban.*

Sigiliul este pus pe cartea dată în «scaunul Craiovei» de Mareș vel ban, la 21 iulie 1669/7177, mănăstirii Govora, ca să-și stăpînească a patra parte din Cerneți (Mehedinți). *Explicit*: *Inaco da nest po naș rečniia* [1].

. Alt exemplar, bine păstrat, pe cartea dată la 23 iulie 1669/7177, lui Tudosie de la Băndălui, ca să-și țină moșia de la Sălcuța, cumpărată, pentru 6 ughi, de la Tudor nepotul Butăresii. *Explicit*: Cu bună pace, de niminilea val sau băntuială să n-aibă, preste această carte a noastră. Aceasta scriem [2].

Alt exemplar, pe cartea dată, la 24 august 1669/7177, lui Stanciul de la Făinești, ca să-și ție o vie la Rîmnic. Sigiliul, pus direct pe ceară verde, este stricat și se păstrează numai întipărirea uleioasă dublă obținută întîmplător prin îndoirea hîrtiei actului, îndată după aplicarea sigiliului. *Explicit*: Aceasta scriem. *Inaco da nest po naș rečnia* [3].

Alt exemplar, păstrat în aceleași condiții, pe o carte din 29 august 1669/7177, dată mănăstirii Bistrița, ca să-și ție toți «slobozianii» din slobozia mănăstirii de la Costești (Vîlcea). *Explicit*: ca mai sus [4].

Pe o carte din 1 martie 1670/7178, fără numele nici semnătura emitentului, adresată către șase megieși adeveritori ai lui Mircea armașul din Stroești (Gorj), de o parte, și ai lui Dan și frații săi: Bărca și Novac, de altă parte, pentru un vad de moară, este pus un sigiliu rotund de ceară verde, diametrul 3,8 cm, cu totul deteriorat [5]. În schimb, s-a păstrat dubla întipărire uleioasă obținută prin apăsarea unei părți din hîrtia actului îndoit. Din legendă se disting aici unele litere neconcludente, iar în cîmpul sigiliului se distinge, aproape bine, personajul boieresc, avînd un toiag în mîna stîngă. Sigiliul acesta a fost identificat de Constantin Moisil ca fiind al vornicului Radul Popescu [6]. În realitate, avînd pe de o parte în vedere anul emiterii documentului (1670), iar pe de altă parte asemănarea izbitoare cu sigiliul, descris mai sus, al lui Mareș Băjăscu vel ban cralevschi, socotim că avem în față

București, CLXXIII/35. Alt exemplar, pus pe un act din 9 iunie 1642 (7150), la Arhivele statului, *Mănăstirea Cozia*, XXIV/13.

[1] Arhivele statului, *M-rea Govora*, XIII/14.

[2] Academia R.P.R., XC/71.

[3] Arhivele statului, *M-rea Dintrun lemn*, XXIX/5.

[4] Loc. cit., *M-rea Bistrița, Netrebnice*, I/11; o altă carte, din 4 septembrie 1669 (7178), are același sigiliu în ceară verde, dar spart și căzut; în schimb, întipărirea uleioasă este foarte descifrabilă (Arhivele statului, *Mănăstirea Brîncoveni*, XXII/41).

[5] În legătură cu această pricină cunoaștem cartea dată la 7 octombrie 1660/7169, de «jupan Preda vel ban», lui Mircea armașul din Stroești, ca să-și stăpînească moara făcută pe locul său și pe care o cere Bărca. «Iar de va păre cu stră<m>bul, să vii de față nainte noastră. Aceasta <am> amu scres. Într'altu chip să nu fii». Cartea este prevăzută cu un sigiliu rotund (c. 3,1—3,3 cm), timbrat pe ceară verde, căzută, și total indescifrabil (Academia R.P.R., CLXXXV/61).

[6] Academia R.P.R., CLXXXV/65; vezi și C. Moisil, *Studii de sigilografie romînească*, în «Revista arhivelor», nr. 4 (1927), p. 130—131.

tot acest din urmă sigiliu, mai ales că sigiliul vornicului Radul Popescul, din 1669, este cu totul altul ca tip.

Pe o carte din 10 ianuarie 1673/7181, fără titulatura nici semnătura emitentului, se găseşte un sigiliu în ceară verde, căzută. Se arată aici jurătorii (6) lui Novac din Stroeşti (Gorj), care să jure, împreună cu cei şase jurători ai lui Mirce armaşul, pentru stăpînirea unei vii: « Şi zio de acum duminecă înainte o săptămînă, să vie aici, să juri ! ». După mărimea sigiliului, ceara verde şi regiunea unde se exercită autoritatea emitentului, înclinăm a crede că este vorba de o carte întărită tot cu sigiliul lui Mareş Băjăscu mare ban al Craiovei [1].

8. *Sigiliul lui Manea stolnic, ispravnicul scaunului Craiovei* (1675). Sigiliu rotund, diametrul 3,8 cm, timbrat pe ceară verde, căzută. În schimb, s-a păstrat întipărirea lui uleioasă dublă pe hîrtia actului, dar imaginea — atît cît ni s-a păstrat — este de o valoare mediocră.

În cîmpul sigiliului se distinge un personaj boieresc, în picioare, privind din faţă, avînd pe umeri caftan şi toiagul în mîna dreaptă.

Din legendă sînt mai clare: invocaţia simbolică (†) şi cîteva litere disparate, fără să se poată restabili un text.

Actul prevăzut cu acest sigiliu, din 22 octombrie 1675/7184, prezintă interes şi pentru acest motiv îl redăm mai pe larg:

« † Manea stolnicul ispravnicul scaunului Craiovei, scriim cartea noastră » către Preda căpitan Cepleanul. « Cătră aceasta-ţi facem în ştirie că aice, naintea noastră şi a boiarilor măriei sale lu Vodă, jălue-se » egumenul Iftimii de la m-rea Strîmba, pentru un ţigan, pe care Preda i-l ţinea « în legătură şi în opreală ». Dacă a făcut ceva, sau a furat, să-l aducă la judecată, iar pentru alte socoteli să-i dea drumul, pînă se vor judeca cu toţii. « Iar mai mult den capitili voastre se nu mai faceţi ! Că voi nu înblaţi boiriştii, ci faceţ nişti lucrurii nibunişti ». Iar de nu va asculta, « bini să ştiţi că vom trimite cu treapăd şi <vă> vor aduce fără dă voia voastră. Di aceasta vă scriim. Într-altu chip să nu faciţi » [2].

Acelaşi sigiliu rotund (cca 3,8—4 cm), timbrat tot pe ceară verde, căzută, şi complet indescifrabil, credem că se găseşte pe cartea din 19 octombrie 1675/7184, pentru orînduirea boierilor judecători ai Nicolii Măgălii, Dumitraşco postelnic şi cumnata sa, Rocsa, toţi din Copăceni, ca să judece dacă au ţinut cu toţii moşia şi celelalte averi rămase de la Stămatii paharnic. După ce-i vor aşeza, « să li facă scrisorii la mănili lor şi să ni scrii şi nouă, ca să ştim precum i-au aşăzat. Di aceasta am scris » [3].

9. *Sigiliul lui Radul Năsturel mare ban al Craiovei* (1681). Sigiliu rotund, diametrul 3,7 cm, timbrat direct pe ceară verde; căzînd ceara, s-a păstrat întipărirea dublă uleioasă pe hîrtia împăturită a actului.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele ban al Craiovei, în picioare, jumătate profil spre dreapta, avînd pe umeri caftan cu guler de blană şi cuşmă în cap, ţine în mîna dreaptă toiagul, în timp ce mîna stîngă este adusă în faţa pieptului, cu palma întinsă. Pe margine, între două cercuri liniare,

Legenda: † радꙋл ✳ нъстꙋрел ✳ вел ✳ бан [† Radul ✳ Năsturel ✳ vel ✳ ban].

---

[1] Academia R.P.R., CLXXXV/59.
[2] Loc. cit., XC/86.
[3] Loc. cit., XXIX/289.

Sigiliul este pus pe cartea din 27 mai 1681/7189, dată de Iane căpitanul, ispravnicul scaunului Craiovei, și adresată către șase boieri, pentru alegerea unei moșii cumpărate de mănăstirea Brîncoveni de la Ioana Popînzălescul. *Explicit*: Aceasta vă scriim [1].

B. MARI VORNICI AI ȚĂRII ROMÎNEȘTI. 10. *Sigiliul lui Vintilă Corbeanul mare vornic* (1621). Sigiliu inelar oval, diametrele 1,6. × 1,7 cm, aplicat cu tuș negru.

Cîmpul: un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, jumătate profil spre dreapta, îmbrăcat cu caftan și pe cap cu un ișlic mic, rotund, ține în mîna dreaptă toiagul, în timp ce mîna stîngă se sprijină în față, la cingătoare. Pe margine, între două ovale liniare — în interior, și un oval liniar, în exterior, urmează

Legenda: † ʜинтилѣ... дворник [† Vintilă... dvornic].

Dedesubtul sigiliului, semnătura autografă: † Ventilă vornic. Sigiliul are o greșală de gravare: H în loc de N, la cuvîntul Vintilă. Este pus pe cartea dată de jupan Ventilă vel dvornic și alți boieri, la 1 iulie 1622/7130, lui Necula vel spătar, ca să-și ție satul Călugăreni, pe Neajlov, fost al mănăstirii Cotmeana; judecata a avut loc înaintea domnului, a divanului și a arhiereilor. *Explicit*: *Inaco da nest po naș rečnie* [2].

Alt exemplar pe zapisul lui Ivașco, fecior lui Dărmoș din Vlădeni, dat la 5 decembrie 1621/7130, pentru un rumîn al lui Necola biv vel vistier, scris dinaintea «deregătorilor domnu nostru: jupan Ventilă vel dvornic», etc [3].

11. *Sigiliul lui Iscrul vornic* (1623). Sigiliu inelar octogonal: 1,45 × 1,4 cm, aplicat în tuș negru.

Cîmpul: În dreapta, un personaj boieresc, vornicul Iscrul, în picioare, din față, îmbrăcat cu caftan, poartă în mîna stîngă toiagul — prevăzut cu mai multe noduri. Mîna dreaptă este adusă în față, la piept, și ține o carte închisă (pravila); pe cap, pălărie cu margini drepte, mari. În partea stîngă a sigiliului, pe două rînduri verticale,

Legenda: † искрȣ / ворникȣ [† Iscru vornicu].

Deasupra sigiliului, foarte înghesuită de textul actului, semnătura autografă: *Iscrul biv dvornic*.

Sigiliul este pus pe zapisul de vînzare a unor mori în apa Prahovei, la Dlăbănești <Dălbănești>, din 16 ianuarie 1623/7131. Pentru pitorescul și interesul pe care îl prezintă clauza finală a acestui zapis, îl reproducem în întregime. Semnalăm că același sigiliu, neîntovărășit de semnătură, îl găsim într-un zapis din 14 februarie 1627/7135, pentru vînzarea unei ocine la Țigănești. Și aici, vornicul Iscru este tot martor. Iată zapisul din 1623:

† Eu Radul logofăt de Dlăbănești și popa Radul și Stan și Stoica i Stoica i Oancea i Dobrin și Neagoe și tot satul mėgiiașii de în Dlăbănești, scris-am acesta al nostru zapis, să fie la măna jupănului Neculei vistiiarul, cum să să știe că i-am văndut doa rotė de mori în apa Praovei, ci să chiamă în vadul de mijloc; și le-amu văndut pentru prețu 64 de galbeni gata și le-aamu vîndut de a noastră bună voie, cu știre boerilor și a mėgiiașilor de înprejuriul locului, de în sus și dă în jos. Că aceste mori, cė sănt mai sus scrise, nui

[1] Arhivele statului, *M-rea Brîncoveni și Mamul*, XI/36.
[2] Loc. cit., *M-rea Glavacioc*, XXXIV/19.
[3] Academia R.P.R., XLI/120.

le-aamu fost văndut mai nainte lu Miriţă Cojocariul; apoi noi le-aamu răscu-<m>părat şi le-aamu văndut jupănului Neculei vistiiarul.

« Şi căndu amu făcut această tocmeală, mărturie amu pus: jupănul Ivaşco vornicul de Băleni şi jupănul Gligorie comisul şi banul Pătru şi Ghione ginérele Saveii de în Trăgovişte şi Ghinea Mustachi şi Sima logofăt ot Trăgşor şi Gherghe vătaf ot Trăgovişte i Moga logofăt de Căptăreşti i Radul prăcălabul de Stoineşti, ca să-ii fie acesté mori moşie în veciia veacului adevărat.

« Pis az Dumitru logofăt, mesiţa ghinarie 16 dni.

« Însă şi cu *loc înprejurul morilor căt arunci cu toporu* [1].

« U varoş Trăgovişte, văleat 7131.

« Ivaşco vornic <L. S.>, Iscrul biv dvornic <L. S.>, Gligorie comis <L. S.>, <L. S.>, <L. S.>[2], † Sima logofăt <L. S.>, Moga <L. S.>, Dumitru logofăt <L. S.>, Radul părcălab <L. S.>[3].

12. *Sigiliul lui Papa Greceanul mare vornic* (1626). Sigiliu rotund, diametrul 3 cm, timbrat pe ceară verde.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, jumătate profil spre dreapta, ţine în mîna dreaptă toiagul; ceara fiind căzută, nu se mai pot distinge alte amănunte pe întipărirea uleioasă rezultată din împăturirea actului. Pe margine, între două cercuri liniare,

Legenda: † жѹпан ... келчки дворник лѣт ӡрлд [† Jupan ... mare dvornic, leat 7134 <1625/1626>].

Sigiliul este pus pe cartea dată la 15 iulie 1627/7135, ca să se ştie «megeiaşii satului Stăneştilor», orînduiţi ca să adevereze pentru nişte galbeni cheltuiţi şi pentru nişte oameni, dacă s-au « scumpărat de rumănie ... să caute să-i tocmească cum vor afla cu dereptul, cu sufletele lor »[4].

13. *Sigiliul lui Dragomir mare vornic* (1648). Sigiliu rotund, diametrul 3,8 cm, timbrat direct pe hîrtia actului (timbru fix), prevăzută, dedesubt, cu ceară verde.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, privind din faţă, cu caftan pe umeri şi un antereu pe dedesubt, iar pe cap pălărie cu margini largi; ţine în mîna dreaptă un toiag, pe cînd mîna stîngă se sprijină în faţă, la cingătoare; el este însoţit: la dreapta, de un brad; la stînga, de trei brazi, de mărimi diferite. Pe margine, între două cercuri liniare,

Legenda: † д ... ки дворчик лѣт ... [† ... Dragomir mare dvornic, leat ...].

Dedesubtul sigiliului, semnătura autografă: † *Dragomir vel dvornic.*

Sigiliul este pus pe cartea dată în Tîrgovişte, de « jupan Dragomir velichii dvornic », la 5 noiembrie 1648/7157, lui Stoian, feciorul lui Lepădat din Săcueni (Dîmboviţa), ca să-şi stăpînească siliştea Obroceasca. Cartea este scrisă la Tîrgovişte şi se încheie cu formula: *Inaco da nest*[5].

---

[1] Sublinierea ne aparţine. Aceasta este o clauză generală pentru secolul al XVII-lea. Astfel, în 1655/7163, Constantin Şerban confirmă mănăstirii Viforîta « o moară în apa Ialomiţii şi cu un loc în jurul ei cît aruncă voinicul cu toporul în toate părţile » (Arhivele statului, *Mănăstirea Viforîta*, III/6).

[2] Sigiliu inelar mic, avînd în cîmp textul: ΠΕ/ΤΡΟΣ ΓΓ/И [Petru Gheorghi], deci sigiliul « banului Pătru ».

[3] Actul original la Muzeul Bucureştilor.

[4] Academia R.P.R., XLII/35.

[5] Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, CLXXIII/35.

Alt exemplar, cu ceara căzută, pe cartea lui Dragomir velichii dvornic dată m-rii Glavacioc, la 2 aprilie 1651/7159, pentru stăpînirea unei case din Tîrgoviște, pe care o pretindea Ghinea cupețul. Cartea se încheie: Pentru că așa iaste învățătura noastră, că au rămas Ghinea dă judecată dănaintea noastră. *Inaco de nest po reč našem. I<spravnic> sam reč našemu* [1].

14. *Sigiliul lui Preda Brîncoveanul mare vornic* (1652). Sigiliu rotund, diametrul 2,5 cm, timbrat direct pe hîrtia actului (timbru fix), prevăzută, dedesubt, cu ceară verde.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, privind din față, avînd pe umeri caftan cu guler de blană, pe dedesubt un antereu, pe cap, cușmă; în mîna dreaptă ține un toiag cu trei noduri, în timp ce mîna stîngă se sprijină în față, la cingătoare; el este însoțit, la dreapta și la stînga, de cîte un arbore (brad ?).

Pe margine, între două cercuri liniare,

Legenda: † прѣда ... бѣнѹл велики дворникъ [† Preda Brăncoveanul mare dvornic].

Dedesubtul sigiliului, semnătura autografă: † *Preda vel vornicu.*

Sigiliul este pus pe cartea din 3 iulie 1652/7160, dată de «jupan Preda vel dvornic» lui Dumitrașco postelnic din Cepare, cu jupîneasa lui, Caplea, pentru a-și ține un țigan pe care li-l reținuse jupîneasa Călina stolniceasa a Barbului stolnic Brădescul, deoarece țiganul furase doi cai de la m-rea Crețești, ai Barbului stolnic și fusese prins de vornicul Stanciul din Sălătruc, fost pe atunci «ispravnic la casele domnești la Brîncoveni». Pentru țigan, Dumitrașco postelnic și jupîneasa Caplea «au plătit 2 gloabe de cai, preț de ughi 40, șă patru colace, ughi 5», și încă un cal, ughi 6. «Noi am judecat împreună cu mulți boiari șe am dat cartea noastră . . . șă de nemenele opreéală să n-aibă preste cartea noastră, pentru că au rămas jupăneasa Călina de lege și de judecată, denaintea noastră. *Enaco da nest po naș reč* [2].

15. *Sigiliul lui Barbul Poenarul mare vornic* (1659). Sigiliu rotund, diametrul 2,6 cm, timbrat pe ceară verde.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, în profil spre stînga, avînd caftan pe umeri și cușmă pe cap, ține în mîna stîngă toiagul, iar mîna dreaptă este sprijinită în față, la cingătoare. Pe margine, între două cercuri liniare,

Legenda: † жѹпанѹ барбѹлѹ вел ворник [† Jupanu Barbulu vel vornic].

Dedesubtul sigiliului, semnătura autografă: *Barbul vel vornic.*

Sigiliul este pus pe cartea dată de «jupan Barbul vel vornic», la 26 iunie 1659/7167, lui Radul logofăt și fraților lui: Ioan și Avram, feciorii Stoicăi logofăt de la Bătiești (Muscel), ca să țină jumătate din moșia lui Ion sin Radul Cojocariul, deoarece Ion se vînduse rumîn, cu moșia, la tatăl lui Radul logofăt, în vremea lui Matei Vodă. Judecarea acestei pricine se face înaintea marelui vornic, în fața căruia una din părți rămîne «de lege și de judecată». *Explicit:* Într-alt chip să nu fii [3].

---

[1] Arhivele statului, *M-rea Glavacioc*, XXXIV/31. Alte exemplare, din 12 mai 1645 și 15 iunie 1650, la Arhivele statului, *Mănăstirea Cîmpulung*, LX/ 7, LX/28.

[2] Academia R.P.R., XC/55. Semnalat și descris întîi la C. Moisil, *op. cit.*, p. 130. Găsim semnătura, fără sigiliu: «Preda vel vornic Brăncovenul», ca marturie pe un act din 1 februarie 1653/7161, la Academia R.P.R., CLXXXI/80.

[3] Arhivele statului, *Mitropolia București*, XCIII/38.

Alt exemplar, pe o carte din 25 iunie 1659/7167, dată tot în pricina de mai sus. *Incipit*: † Jupan Barbul vel vornic scris-am cartia noastră» lui Drăguş de la Bătieşti (Muscel)... Acţul încheie: «Iar să vă mai vini a doilea rănd, să ni spui cum nu asculţi de judecata noastră şi nu-l laş să-ş ţăi moşiia, frăţăni-tău <Ion>, voi să trimiţ să te aducă cu treapăd şi cu bou de soroc. Iar să va fi lucrul într-altu chip, tu să vii de faţă. Într-alt chip să nu fii *po recinno naş*» [1].

În sfîrşit, un alt exemplar, cu totul stricat, este pe o carte din 22 ianuarie 1659/7167, interesantă şi pentru delegarea de către marele vornic a puterii de a judeca, carte pe care o reproducem în întregime:

«† Jupan Barbul vel vornic, scriş-am cu bucurii la sfinţiia ta, părinti igumen Vărlam de la mănăstiri di la Argiş, ci iasti hramul Maica Precista, metanii şi blagoslovenii trimitim sfinţii tale.

«Aşijderili facim di ştiri sfenţii tale că aici, înnaintea noastră, spus-au acest niguţător Calciul di la Curtea-di-Argiş, cum au fost cumpărat nişti moşii de la nişti oamini din Virnişti, ci au fost ii chizaş pri Tatul postelnic, de 13 galbini, şi i s-au fost tămplat moarti, di au murit. Iar acist niguţător Calciul, alt nimic n-au avut ci-i lua pintru datorii, ci au apucat pri chizaşi, iar chizaşii au dat nişti moşii a lui. Iar cînd iasti acum, să scoală acii oamini iar cu pără ş-au vinit di faţă dinaintea noastră. Dici noi, încă am judicat ş-am dat ca să-ş ia nişti migiiaş şi boiari dinaintea sfinţiii tali, ca să-i judicaţ cum viţ afla mai cu diriptul. După ci viţ judica, să faci scrisoar<e> la măna noastră, să ştim în ci chip aţ judicat, şi voi videa iu cini nu să va ţănia di judicata noastră şi a sfinţii tali. Într-alt chip să nu fii.

<L.S.> Pis ghinarie 22 dni, vleat 7167» [2].

16. *Sigiliul lui Mareş Băjăscu mare vornic* (1668). Sigiliu rotund, diametrul 3,3 cm, timbrat direct pe hîrtia actului (timbru fix), prevăzută, dedesubt, cu ceară verde.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, privind din faţă, avînd caftan pe umeri şi cuşmă pe cap; ţine în mîna dreaptă un toiag, iar mîna stîngă se sprijină în faţă, la cingătoare. Pe margine, un cerc liniar, în exterior, două cercuri liniare, în interior, între ele,

L e g e n d a: † мареш бж вел вw... ₓзрод [† Mareş Băjăscu vel vornic 7174 <1665/1666>].

În dreapta sigiliului, semnătura autografă: *Mareş vel dvornic*.

Sigiliul este pus pe cartea de judecată din 13 mai 1668/7176, dată de Mareş vel dvornic, m-rii Tismana, spre a-şi stăpîni moşia Ergħiaviţa (Mehedinţi); judecata avusese loc din porunca domnească [3].

Pe o altă carte de judecată, dată la 12 iunie 1667/7175, Mareş vel vornic îşi pune numai semnătura, fără sigiliu [4].

17. *Sigiliul lui Radul Popescul mare vornic* (1669). Sigiliu rotund, diametrul 3,8 cm, aplicat cu tuş verde.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, bust mare pînă la genunchi, jumătate profil spre dreapta, dar privind din faţă, are pe umeri

---

[1] Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, XCIII/37.

[2] Loc. cit., *Episcopia Argeş*, VII/27.

[3] Loc. cit., *M-rea Tismana*, XI/14. Alt exemplar la Arhivele statului, *Mănăstirea Cîmpulung*, LX/50.

[4] Academia R.P.R., LXX/13.

caftan fără umeri, cu guler de blană, iar pe cap cuşmă; în mîna dreaptă ţine toiagul, în timp ce mîna stîngă este adusă în faţă, în dreptul pieptului; el este însoţit, la dreapta şi la stînga respectiv, de următorul text: 16/69//п / п < 1669 / Popescul >. Pe margine, între două cercuri perlate,

L e g e n d a: † жѹпанъ · радѹлъ · великии · дворникъ · [† Jupanŭ · Radulŭ · mare · dvornicŭ ·].

Sigiliul este pus pe cartea din 14 noiembrie 1669 7178, adresată lui Stoica din Sibiceiu. *Incipit*: « † Radul Popescul vel dvornic, scris-am această carte a noastră . . . » Arată apoi că s-a jeluit Borce, pentru 20 de taleri luaţi ca să-i dea miere, şi acum nu-i dă nici mierea, nici banii. În continuare, aceeaşi poruncă se adresează lui Dobrotă, Niagoe şi Marin, cu soţiile lor, să vină să stea faţă cu Borce, pentru două vaci. *Explicit*: « Iar de nu veţ veni, bine să ştiţ că voi trimite cu triapăd. *Tolico pisah* »[1].

18. *Sigiliul lui Radul Creţulescul mare vornic* (1675). Sigiliu rotund, diametrul 3,9 cm, aplicat cu tuş verde.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, în picioare, jumătate profil spre dreapta, avînd caftan cu guler mare de blană pe umeri şi işlic mare pe cap, ţine în mîna dreaptă toiagul, ce pare că merge îngroşîndu-se spre extremitatea superioară; mîna stîngă este ridicată la piept, deasupra cingătorii; el este însoţit, la dreapta, de o biserică, iar la stînga de o inimă străpunsă de o săgeată, stema personală a vornicului Radul Creţulescul[2]. Pe margine, între două cercuri liniare,

L e g e n d a: † радѹл· крецѹлескѹлъ· вел· дворникъ [† Radul· Creţulesculŭ· vel dvornicŭ].

Sigiliul este pus pe cartea dată de Radul Creţulescu mare vornic lui Dănăilă, la 28 mai 1675 7183, ca să-şi aducă zapisele moşiei de la Teşila, pentru care are pricină Iacov cu Tudoran iuzbaşa. Cartea încheie: Aceasta scriiem[3].

Pentru întîia oară, sigiliul acesta a fost reprodus, într-un desen insuficient pe alocuri, de V. A. Urechia, încă din 1886, după un act din 20 noiembrie 1675. Iată cum îl descrie: « Fiecine poate distinge în acest sigil pre un mare vornic în aparatul demnităţii sale. El are bastonul vorniciei, la o mînă şi în cealaltă ţine crucea, vechiul simbol al vorniciei. Acest vel vornic, care ne dă o bună idee de costumul său, de comanacul său de oaie, de caftanul său fără de mănici, este Radul Creţulescul marele vornic al domnitorului muntean Duca Vodă . . . »[4]

---

[1] Academia R.P.R., CXXVI/90.

[2] Părerea aceasta, emisă de V. A. Urechia (*Miron Costin*, *Opere complete*, I, Bucureşti, 1886, p. 682), o socotim justă, între altele, şi pentru faptul că în multe din sigiliile iconografice ale marilor bani şi marilor vornici se constată prezenţa stemei personale a dregătorului respectiv.

[3] Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, XVII/20; alte exemplare: *ibidem*, XVII/21 (din 2 iulie 1675/7183, pentru orînduirea jurătorilor lui Tudoran iuzbaşa de la Teşila); Academia R.P.R., XLV/13 (din 2 martie 1675/7183: carte către Drăguş şi alţii, ca să tragă moşiile cumpărate de Tudor portar şi Mihăilă săpunar. Explicit: Aceasta am scris.); *ibid.*, CLXXXV/233 (din 30 mai 1675/7183).

[4] V. A. Urechia afirmă (*op. cit.*, II, p. 567) că sigiliul acesta n-ar fi decît « reproducerea amendată » a unui sigiliu de vornic de poartă moldovean, părere care nu se poate susţine. Sigiliul este reprodus, fără descriere, la V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din Istoria Romînilor de la 1774/1786 însoţitu de documente cu totul inedite de* . . . Extrassu din « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., Seria II, t. XII, Bucureşti, 1893, p. 1064, fig. 2, (Academia Romînă). De aici este reluat şi de G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*,

Dar reproducerile de pînă acum ale acestui sigiliu nu lasă să se întrevadă nici o cruce în mîna stîngă, aşa cum credea a distinge V. A. Urechia.

19. *Sigiliul lui Badea Bălăceanul mare vornic* (1678). Sigiliu rotund, diametrul 4 cm, aplicat cu tuş verde închis.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele vornic, bust pînă la genunchi, jumătate profil spre dreapta, avînd pe umeri caftan cu guler de blană şi un işlic mic pe cap, ţine în mîna dreaptă toiagul, în timp ce mîna stîngă este adusă în faţă, în dreptul cingătorii. Pe margine, între două cercuri liniare,

Legenda: † жѹпан бадѣ бъ ѣченѹлѹ вел дворник лѣт ҂зрпѕ [† Jupan Badea Bălècenulu vel dvornic, leat 7186 <1677 1678>].

Sigiliul este pus pe cartea din 8 iunie 1679/7187, dată de Badea Bălăceanul vel vornic către logofătul Moise de la Chiojd, Cuţi şi Dragomir Predeleanul, ca să jure pentru moşia de la Bohor, în pricina dintre Stanca — fata lui Constandin din Bohor şi mănăstirea Isvorani. Cartea încheie: Aceasta scriim[1].

Al doilea exemplar, care ne este necesar pentru completarea lipsurilor celui dintîi, este pus pe o carte din 21 noiembrie 1679/7188, către Voicel sin Radul Nebunul din Drăgăneşti şi feciorilor Oncei, în pricina de moşie cu Iachim călugărul sin Popei Badei din Cioceni. Încheie: « Iar dacă va părea lucrul într-alt chip, să veniţi de faţă; că nelăsându-i moşia în pace şi neviind de faţă, bine să ştiţi că vom mâna om cu trepăd, de vă vor aduce fără voia voastră. Aceasta am scris »[2].

20. *Sigiliul lui Ghinea Rustea mare vornic* (1688). Sigiliu rotund, diametrul 4,1 cm, aplicat cu tuş verde deschis.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele vornic, văzut pînă la genunchi, jumătatea profil spre dreapta, avînd pe umeri caftan cu guler de blană şi un işlic mic pe cap, ţine în mîna dreaptă toiagul, ce merge îngroşîndu-se spre partea superioară, iar mîna stîngă este adusă în faţă. Pe margine, între cîte două cercuri liniare,

Legenda: † жѹпан ... вел дворник лѣт ҂зрчѕ [† Jupan ... vel dvornic leat 7196 <1687 1688>].

Sigiliul este pus pe cartea adresată, la 29 aprilie 1688/7196, lui Barbul căpitan de margine. *Incipit*: « Ghinea Rustea vel vornic, scriem cartea noastră... Mai departe: « Înaintea noastră » au avut « întrebăciune » Vălcul părcălabul de la Stălpu şi cu Nedelco dărăbanţul de la Podul lui Momce, pentru o datorie de bani. Se porunceşte lui Barbul căpitan de margine să cheme pe împricinaţi şi pe « împrejureni », care vor cunoaşte faptele, « să stea di faţă înaintea dumitale, să le iei seama pre amăruntul, să-i dovedişti şi să-i adiverezi precum va fi cu dreptul, ca să li se facă carti cu aşezământ, să nu mai fie gălceavă intri dănşii di acum înainte. Aceasta scriem ». Cei doi datornici amintiţi mai sus fugiseră în Moldova şi acum, înapoiaţi, erau chemaţi la plata datoriei[3].

21. *Sigiliul lui Alexandru Alexianu mare vornic* (1694). Sigiliu rotund, diametrul 3,1 cm, aplicat cu tuş verde deschis.

Bucureşti, 1899, p. 67, 732, fără vreo nouă precizare. În sfîrşit, tot după V. A. Urechia (*Miron Costin*, I, p. 682), este reprodus şi descris la C. Moisil, *op. cit.*, p. 131—132.

[1] Arhivele statului, *M-rea Mihai Vodă*, I/13.

[2] Academia R.P.R., CXCVII/94; reprodus şi descris întîi la C. Moisil, *op. cit.*, p. 132. Alt exemplar la Arhivele statului. *Mănăstirea Cîmpulung*, LX/69.

[3] Academia R.P.R., CXXVII/140.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, văzut pînă la genunchi, jumătate profil spre stînga, avînd pe umeri caftan cu guler de blană şi antereu pe dedesubt, iar pe cap un işlic mic, ţine în mîna stîngă toiagul, ce merge îngroşîndu-se spre partea superioară, în timp ce mîna dreaptă se sprijină în faţă, la cingătoare. Pe margine, între două cercuri liniare,

L e g e n d a: † жЅпан алеѯандрЅ вел дворник лѣт , ҂зсг [† Jupan Alexandru vel dvornic, leat 7203 <1694 1695>].

Sigiliul este pus pe cartea către Voicilă sin Radului Nebunul de la Drăgăneşti şi feciorilor Oncii, ca să-l lase pe călugărul Ichim să-şi stăpînească moşia cumpărată la Cioceni. «Că nelăsându-i moşia să şi-o ţie în pace şi neviind de faţă, şi va mai veni a doua oară cu jalbă, bine să ştiţi că vă vom trimete om domnescu, di vă vor aduce aicea fără di voe voastră şi veţ da şi treapăd. Aceasta scriem»[1].

22. *Sigiliul lui Stroe Leurdeanul mare vornic* (1704). Sigiliu rotund, diametrul 4 cm, aplicat cu tuş verde.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, văzut pînă la genunchi, privind din faţă, cu caftan pe umeri, dar fără să se poată distinge, din pricina întipăririi insuficiente, dacă are ceva pe cap; pare, totuşi, să aibă un mic işlic ; în mîna dreaptă ţine toiagul, iar mîna stîngă şi celelalte amănunte nu se pot distinge. Pe margine, între două cercuri liniare,

L e g e n d a: † жЅпан строе леЅрданЅл ✳ вел ворни... [† Jupan Stroe Leurd<e>anul ✳ vel vornic . . .].

Sigiliul este pus pe cartea de judecată din 1704/7212 (fără lună, nici zi), dată de Stroe vel vornic, mănăstirii Cotroceni, pentru stăpînirea moşiei din Brătiiani. Cartea încheie: Aceasta scriem[2].

23. *Sigiliul lui Şerban Cantacuzino mare vornic* (1708). Sigiliu rotund, diametrul 4 cm, aplicat cu tuş verde spălăcit.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, bust pînă la brîu, privind din faţă, avînd pe umeri caftan cu guler de blană, pe cap un işlic mic, în mîna dreaptă ţine toiagul, iar mîna stîngă şi celelalte amănunte nu se pot distinge. Pe margine, între două cercuri liniare,

L e g e n d a: † жЅпан шербан кантакЅзино вел корник лѣт ҂зсгї [† Jupan Şerban Cantacuzino vel vornic, leat 7213 <1704 1705>].

Sigiliul este pus pe o carte de judecată din 5 mai 1708/7216, dată de Şerban Cantacuzino în pricina dintre Crăciun Gărdescul — feciorul lui Vişan, şi Ivan Străulescul, socru-său, cu care a avut « întrebăciune de faţă, înaintea noastră », pentru moşia numită Urez, cumpărată de Crăciun de la nepoţii săi, Oancéa şi Nan. Cartea încheie: Aceasta scriem[3].

24. *Sigiliul lui Pană Negoescul mare vornic* (1718). Sigiliu rotund, diametrul 3,5 cm, aplicat cu tuş auriu.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, bust pînă la brîu, jumătate profil spre stînga, avînd pe umeri caftan cu guler de blană, pe cap

---

[1] Academia R.P.R., CXCVII/100; semnalat şi descris întîi la C. Moisil, *op. cit.*, p. 132—133.

[2] Arhivele statului, *M-rea Cotroceni*, V/37; este vorba în act şi de jurămîntul cu mîinile pe evanghelie. Alt exemplar, mai puţin distinct, din 26 iulie 1698/7206, la Academia R.P.R., CXXVIII/153. Alt exemplar, pus pe ceară verde, la închiderea unei cărţi din 15 aprilie (f. a.), la Arhivele statului, *Mănăstirea Cîmpulung*, LXIII/155.

[3] O descriere a acestui sigiliu, dar fără reproducerea lui, la C. Moisil, *op. cit.*, p. 133. Actul, fost în colecţia dr. G. Severeanu, este acum la Muzeul Bucureştilor.

un işlic mic şi ţinînd în mîna stîngă toiagul. Pe margine, între două cercuri perlate.

L e g e n d a: † панѣ нєго... [† Pană Negoescul . . .].

Sigiliul este pus pe cartea prin care, la 25 aprilie 1718/7226, Pană Negoescul mare vornic face, pe un Gherghe, vătaf de plaiu în judeţul Buzău. Cartea aceasta prezintă un interes deosebit întrucît, «nefiind domnia aici», adică în lipsa de domn, marele vornic face numirea unui vătaf de plaiu, numire care reprezenta, în general, un privilegiu domnesc şi era făcută de obicei prin pitac domnesc. Reproducem în întregime actul:

«† Pană Negoescul vel vornic. Dat-am carte noastră lui Gherghe, pre care l-am făcut vătaf de plai ot sud Buzău: că nefiind domniia aici, i-am dat carte noastră, să aibă a fi vătaf şi purtătoriu de grija plaiului şi de toate altele ce ar fi trebile şi poruncile domnii, ca să nu să facă niscareva blestemăţii pentru plaiul lui, că apoi va păţi mare nevoe.

«Aşăjdirea vă poruncim şi voao, tuturor plăiaşălor de acolo, căţ sănteţ supt ascultarea aceştii vătăşii, să căutaţ să ascultaţ de vătaful ce s-au rănduit, să fie de toate cele ce vă va porunci, ca să nu să facă niscareva blestemăţii, pentru nepaza şi neascultarea voastră. Că apoi voi veţ plăti cu capetile. Şi încă i-am dat şi voe vătafului, ce scrie mai sus, oricarele den voi n-ar asculta, să-i facă certare, după vina lui. Aşăjdirea să aibă a judeca pe plăiaşi şi pe toţ oamenii de acolo den satele plăişăşti, pentru <*rupt* = orice g>ălcevi ar avea între dănşăi şi să aibă a-i luarea şi vitele ce să vor găsi de pripas pe la acei oameni, pre seaama lui. Şi pentru alte hoţii şi curvii, iar el să-i judece şi să-i globească pe fieştecarele, după cum a fost obiceiul şi mai înainte şi să fie şi el scutit de dăjdi şi de alte rănduiale, după cum au avut obicei. Mai mult val să n-aibă. Aceasta scriem.

<L.S.> Aprilie 25 dni, leat 7226»[1].

25. *Sigiliul lui Radul Popescul, mare vornic* (1720). Sigiliu rotund, diametrul 4 cm, aplicat cu tuş verde-auriu.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, văzut pînă la genunchi, privind din faţă, avînd pe umeri caftan, iar în mîna dreaptă un toiag cu măciulie la capătul superior. Întipărirea sigiliului fiind imperfectă, nu se pot distinge alte amănunte. Pe margine, între două cercuri liniare,

L e g e n d a: † радѹл попєскѹл ⚹ . . . [† Radul Popescul ⚹ . . .].

Sigiliul este pus pe o carte de judecată dată de Radul Popescul vel vornic, la 1 februarie 1720/7228, lui Dumitran şi Barbul, pentru viile Prodanei de la Mărunţiş şi moşiile Cătuneasca, Inoteasca, Călmăţuiasca şi Crîngul (Saac). Prodana murise de ciumă şi pentru averea ei certîndu-se cei doi de mai sus, ies cu judecată la Divan, la Io Nicolae Voievod, şi «măria sa i-au rănduit asupra noastră, ca să cercăm lucrul mai bine». Cartea încheie: «Aceasta scriem»[2].

26. *Sigiliul lui Iordache Creţulescul mare vornic* (1728). Sigiliu rotund, diametrul 4,4 cm, aplicat cu tuş verde.

C î m p u l: Un personaj boieresc, marele vornic, şezînd, spre stînga, pe un scaun cu spetează şi braţe, în faţa unei mese dreptunghiulare; el poartă

---

[1] Academia R.P.R., LXXXVII/97.

[2] Arhivele statului, *Mitropolia Bucureşti*, LIX/9. Nu aparţine însă lui Radul Popescul, sigiliul care i se atribuie la C. Moisil, *op. cit.*, p. 130—131. Acest sigiliu aparţine lui Mareş mare ban al Craiovei (vezi mai înainte, descrierea acestui sigiliu).

un caftan fără mîneci, sub care se vede un antereu, încheiat în faţă cu un rînd de nasturi; are pe cap un işlic rotund, mic, iar în mîna dreaptă, rezemată pe braţul scaunului, ţine un toiag, ce merge îngroşîndu-se spre capătul superior; în mîna stîngă, rezemată pe masă, ţine pravila, deschisă. Pe margine, între două cercuri liniare,

Legenda: † Іωрдаке : кретзлескзлъ : велъ : дворникъ : генаріе зсЛв [† Iordache : Creţulesculŭ : velŭ : dvornicŭ : ghenarie 7232 <1723 1724>].

Sigiliul este pus pe o carte dată de Iordache Creţulescul vel dvornic, la 1 aprilie 1728/7236, mănăstirii Cotroceni, prin care « face în ştire » unor oameni să vină cu zapisele la judecata cu mănăstirea Pîrliţi, pentru moşia Micşani. Cartea încheie: « Bine să ştiţi, că va veni om domnescu şi vă va aduce aici, fără de voia voastră, şi veţi da şi treapăd. Aceasta vă scriem »[1].

După desenul publicat de G. I. Ionescu-Gion, în 1899[2], reprodus şi descris de Const. Moisil[3], am completat descrierea de faţă, acolo unde exemplarul folosit aici a fost defectuos (avînd, totuşi, avantajul autenticităţii nemijlocite).

27. *Sigiliul lui Ştefan Văcărescul mare vornic* (1758). Sigiliu rotund, diametrul 5,3 cm, aplicat cu tuş albastru.

Cîmpul: Un personaj boieresc, marele vornic, şezînd pe un jilţ, lîngă o masă dreptunghiulară, priveşte din faţă; este îmbrăcat într-un caftan cu mîneci, larg, cu nenumărate increţituri, avînd şi guler de blană, iar pe cap poartă cuca; în mîna dreaptă ţine toiagul, ce merge îngroşîndu-se spre partea superioară, pe cînd cu mîna stîngă, rezemată pe masă, ţine pravila, deschisă. Pe margine, între cîte două cercuri liniare,

Legenda: : щефан вѫкѫрескзл вел дворнек : февраріе кѕ 1758 [: Ştefan Văcărescul vel dvornec: Fevruarie 26, 1758].

Sigiliul este pus pe o carte de judecată dată de Ştefan Văcărescul vel vornic, la 2 mai 1758, în pricina dintre Sanda, soţia Micului de la Găleteni (Vlaşca) şi Dumitraşcu, fratele Hrizii din Odivoaia, pentru răscumpărarea a 350 stînjeni de moşie din Ludăneşti şi Zărna (Teleorman). *Explicit*: « Hotărăm ca Sanda să întoarcă banii pe moşia lui Dumitraşco, fratele Hrizii, şi moşia aceia să rămăe supt stăpănirea ei şi a copiilor săi. Aceasta scriem »[4].

Comparînd puţinele cărţi de judecată pe care le cunoaştem de la marele vornic Ştefan Văcărescu, observăm că toate se prezintă în acelaşi fel: sus, în mijlocul hîrtiei, data: luna, ziua, anul; apoi urmează expunerea pricinei şi susţinerile celor două părţi, aşezate faţă în faţă, pe două coloane; la sfîrşit, încheierea şi hotărîrea marelui vornic se înfăţişează ca o sinteză clară şi concisă. Hotărîrea aceasta este urmată de formula: Aceasta; sau: Aceasta scriem. Urmează din nou data, ca mai sus, apoi sigiliul marelui vornic, pus cu tuş albastru şi, jos, în stînga, o însemnare prescurtată: T. Cd. Şt., care trebuie cetită: Trecut în condică (ss) Ştefan, acestea fiind siglele condicarului care a

---

[1] Arhivele statului, *M-rea Cotroceni*, LVII/50.

[2] G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, 1899, p. 183, 305.

[3] C. Moisil, *op.cit.*, p. 134. De acest sigiliu aminteşte şi N. Iorga, *Istoria comerţului romînesc, Epoca veche*, Bucureşti, 1937, p. 310: « Iordachi vornicul, acel boier căruia-i plăcea să se facă reprezentat pe peceţile dregătoriei sale, purtînd în mînă toiagul distinctiv şi işlicul cel mare pe cap ».

[4] Arhivele statului, *Depunerea Safta Castrişoaia*, III/9; alte două exemplare, în aceeaşi chestiune, din 3 şi 4 mai 1758, *ibid.*, III/10, 11; un exemplar similar, din 28 iulie 1758, la Academia R.P.R.,LXXX/41; sigiliul vornicului Ştefan Văcărescu a fost reprodus şi descris întîi la C. Moisil, *op. cit.*, p. 134—136.

redactat, scris şi transcris hotărîrea în condica păstrată de Vornicie şi, mai ales, de marele vornic.

C. Alte sigilii. 28. *Sigiliul lui Matei Basarab, paharnic şi agă* (1618—1630).

a) Paharnic. Sigiliu inelar, oval (1,6 × 1,7 cm), aplicat cu tuş negru.

Cîmpul: Un personaj boieresc, Matei Basarab, în profil spre dreapta, şezînd pe un jilţ cu speteaza înaltă: un fel de strană sau tron, terminată printr-o volută şi împodobită, în partea dreaptă, cu o cruce. Matei este îmbrăcat cu caftan, pe cap poartă pălărie, iar cu mîinile amîndouă ţine un toiag, care se termină printr-un mîner drept. În partea superioară a sigiliului,

Legenda: мѣт/єю <Mateiu>. Pe margine, două cercuri: un cerc perlat, spre exterior şi unul liniar, spre interior. Slova a este făcută pe dos.

Dedesubt, semnătura autografă: *Eu Mateiu paharnic.*

Sigiliul este pus pe cartea de alegerea hotarelor satului Marmurile, subscrisă — la 20 aprilie 1618/7126, împreună cu Gorgan stolnicul. Iată cuprinsul acestei hotărnicii, interesantă pentru activitatea lui Matei Basarab înainte de a ajunge domn:

« † Să să ştie semnile hotarului a satului Marmurilor, de cătră Nidiia pri unde iaste, pricum am căutatu şi am adivăratu cu oamini buni şi bătrâne, cari au ştiutu semnili hotarălor, căndu am fostu eu Gorganu stolnicul şi Matii păharnicul, căndu am căutat sėmnili hotarălor a satilor di pri baltă, cărora pri unde mirgu hotarăle şi am făcutu şi scrisori la fişticari satu, să să ştii sėmnili hotarălor.

« Aşijderea şi la satul Marmurili dispri Nedeia, din malul Dunării îndeṛiptu pri Măgurile Lupului, pri în gărle în bălţi, de aciia prin capul Ucibucului, di acolea îndeṛiptu pri în capul Ţincuşilor, di acolo îndeṛiptu la cămpu, pri în Băşicuţă, alăturea cu Măgura lu Rade, pri din sus dispri Marmure, di acolea îndeṛiptu prin grindu dispri Marmure, pănă unde să înpriună Calea Marmurilor cu Calea Comoştenilor, iar pri din susu, dispri Măcişăl, din malul Dunării diriptu pri Măgura-cu-Doriul, di cii prin grindul Infundatie, de cii pri în Topoliţi îndeṛiptu, prin Grindul-cu-Mărăcinii, di acolo pri în Piscul Marmurilui, di acolo pre în Măgura-cu-Stupii, de ciia îndeṛiptu la Măgura de priste Drumulu Diiului, di acolo la Măgura-cu-Pietrişul, la Piscu, di acolo pri din sus di Cal<ea> Hurizilor, 2 răndure de agre de locure, di acolo îndeṛiptu la Ciuta, unde să loviescu hotarăle cari vinu de la baltă dinpriună cu céli de la Jăiu, prinu vărhul cămpului, alăturea cu hotarul Comoştenilor, pănă iar să înpriună cu alu Nidiianilor.

Acista am scris, ca să se ştii.

Pis Aprilii 20 dni, leat 7126.

<L.S.> <L. S.>

† Eu Gorgan stolnic. Eu Mateiu peharnic »[1].

b) Aga. Sigiliu inelar rotund, diametrul 1,6 cm, aplicat cu tuş negru.

[1] Arhivele statului, *M-rea Hurezi*, XIII/1.

Cîmpul sigiliului şi legenda sînt identice cu cele din sigiliul precedent, deosebindu-se numai prin nici amănunte de execuţie; de pildă, Matei aga ţine altfel mîinile decît Matei paharnic; forma toiagului, a jilţului şi a crucii diferă la cele două sigilii, precum şi stilul gravării; şi alte mici deosebiri la pălărie, linia corpului, etc.

Dedesubtul sigiliului, semnătura autografă: † *Eu Matei aga.*

Sigiliul este pus pe zapisul din 14 decembrie 1628/7137, în care Matei aga semnează şi pune sigiliul ca martor [1].

Un alt exemplar din acest sigiliu, aplicat, împreună cu semnătura, tot ca mărturie, într-un zapis din 26 iulie 1622/7150 [2], întregeşte descifrarea întipăririi anterioare, defectuoasă pe alocuri.

D. MARELE SPĂTAR <HATMANUL> al MOLDOVEI. 29. *Sigiliul marelui-spătar Zotu Ţigara* (după 1587).

O. Tafrali a publicat un tipar sigilar aparţinînd lui Zotu Ţigara, ginerele lui Petru Vodă Şchiopul. Este o agată fină, gravată la amîndouă capetele [3], cu următoarele dimensiuni: lungime 5,3 cm; la un capăt: lăţimea 1,5 cm, înălţimea 2 cm; la cellalt capăt: lăţimea 1,7 cm, înălţimea 1,9 cm. La unul din capete este gravat portretul lui Zotu Ţigara: sigiliu oval, avînd în cîmp un personagiu-bust, privind din profil-trei sferturi; poartă mustăţi, barbă tăiată scurt, iar în cap o cuşmă de blană, cu o podoabă rotundă în faţă. Este îmbrăcat într-o haină cu fireturi şi broderii, iar mîinile amîndouă sînt aduse în faţă, la cingătoare; aici, lîngă mîna stîngă, este prins un stilet (pumnal). în timp ce, cu mîna dreaptă, ţine mînerul unei spade. Deasupra hainei poartă un fel de caftan fără mîneci, răsfrînt în faţă şi încheiat la gît printr-o agrafă rotundă.

Pe marginea sigiliului, un filacter — care începe din dreapta cuşmei şi se termină în partea opusă, la aceeaşi înălţime, poartă o legendă în limba franceză, cu caractere latine cursive: *Zoty de Cigara grand spat de Valachie* < Zoty de Cigara grand-spatar de Valachie = Zotu de Ţigara mare spătar al Ţării Romîneşti > [4].

Judecînd după legendă, ca şi după prezenţa celor două arme tăioase, putem deduce că felul cum este îmbrăcat Zotu Ţigara reprezintă costumul

---

[1] Arhivele statului, *M-rea Bistriţa*, XXIV/11. Tot în zapise şi tot ca martor semnează şi pune sigiliul la 17 noiembrie 1628/7137 (loc. cit., *Mitropolia Bucureşti*, *Netrebnice*, LXXXIII/1) şi la 14 mai 1630/7138 (loc. cit., *Mitropolia Bucureşti*, *Netrebnice*, CXXIV/2).

[2] Arhivele statului, *M-rea Cîmpulung*, XLVI/1.

[3] O. Tafrali, *O pecete interesantă a lui Zoty de Cigara*, *ginerele lui Petre Şchiopul (sec. XVI)*, în «Arta şi Arheologia», fasc. 7—8 (1931—1932), Iaşi, 1933, p. 75; de aici luăm şi dimensiunile tiparului sigilar.

[4] La O. Tafrali *(op. cit.*, p. 75), legenda este cetită: *Zotu de Cigară ipat de Valachie*, însoţită de următorul comentariu: «Cuvîntul *ipat*, rău ortografiat de gravor, vine de la ὕπατος: prea înalt, excelenţă. Nu pare să fi corespuns unei dregătorii reale. Din *hypatos*, prin iotacizarea, care e proprie pronunţării neo-grece, s-a ajuns la forma *ipat*».

În continuare, rezumatul francez al articolului aduce unele precizări care lipsesc în textul romînesc: *Ce titre* <ὕπατος> *se rencontre, selon notre connaissance, pour la première fois chez nous. Ipat provient certainement du mot grec* ὕπατος, *titre que les Byzantins donnaient, d'après l'exemple des Romains, aux premiers siècles de l'empire, aux consuls et ensuite à quelques membres de la famille impériale.* O. Tafrali încheie cu certitudinea că Petru Şchiopul *a donc honoré de ce titre «de très haut», son propre gendre.*

În realitate, după lectura pe care o dăm mai sus, se vede limpede că nu este vorba de «ipat», ci de «grand-spat» <ar>, adică de marele hatman al Moldovei, demnitate cu care Petru Şchiopul a putut onora, într-adevăr, pe ginerele său, Zotu Ţigara. Lectura greşită vine, în mare măsură, din omiterea — în descifrare — a cuvîntului: grand.

unui mare spătar sau, mai bine spus, costumul unui mare hatman al Moldovei, în a doua jumătate a sec. XVI.

Al doilea capăt al tiparului sigilar are gravat un scut oval similar celui dintîi; în cîmp, un braţ spre dreapta, îmbrăcat în armură şi purtînd o spadă ascuţită, înclinată ca să lovească; iar de jur împrejur, ornamente geometrice, dreptunghiulare şi pătrate; scutul este timbrat de un coif cu viziera zăbrelită.

Ştiind că Zotu Ţigara moare la 11 aprilie 1599 şi este îngropat la biserica grecească din Veneţia [1]; ştiind că socrul său, Petru Vodă Şchiopul, iese din domnia Moldovei în 1591 [2], reiese că acest sigiliu a fost făurit îndată după căsătoria lui Zotu Ţigara cu Maria — fiica voievodului moldovean, la o dată pe care o putem cunoaşte: nu mult după decembrie 1587, cînd are loc căsătoria [3] şi cînd acest neguţător grec din Ianina a primit şi boieria de mare spătar, de la socrul său, atunci încă domn al Moldovei.

Pentru a înţelege bine chipul înfăţişat şi legenda din sigiliu ne este de mare folos o comparaţie cu portretul lui Zotu Ţigara, gravat cînd acesta avea vîrsta de 37 ani; această foarte bogată şi bine lucrată gravură, făcută în Italia, probabil la Veneţia şi publicată postum — la 1637, în fruntea cronografului lui Dorothei al Monembasiei, tipărit la Veneţia [4], în limba greacă — ne dovedeşte că sigiliul a avut ca model gravura, pe care o urmează întru totul; dar, în acelaşi timp, sigiliul este lipsit de calităţile artistice ale stampei. Din această cauză, pentru înţelegerea multor amănunte din sigiliu, trebuie să-l studiem în comparaţie cu stampa. De asemenea, pentru un motiv pe care nu-l cunoaştem, legenda din sigiliu arată că Zotu Ţigara este mare spătar al Ţării Romîneşti («Valachie»), deşi legenda stampei, în limba greacă, arată că Zotu Ţigara este ginerele lui Petru Vodă domnul Moldovei [5] şi, prin aceasta, nu putea fi decît mare boier moldovean, hatman al Sucevei, echivalentul marelui spătar din Ţara Romînească.

Adăugăm că nu cunoaştem nici o întipărire sigilară contemporană făcută cu acest tipar şi din această cauză nu ştim dacă a fost întrebuinţat şi în actele care intrau în competenţa lui Zotu Ţigara ca mare hatman al Moldovei; sau dacă a fost întrebuinţat numai în actele lui particulare, mai ales în cele privind relaţiile sale de negoţ cu alte ţări; legenda în limba franceză ar îndreptăţi această din urmă părere.

Oricum ar fi, putem spune în concluzie că sigiliul iconografic al «marelui spătar» Zotu Ţigara este cel mai vechi sigiliu dregătoresc iconografic

---

[1] Sigiliul este reprodus, după publicaţia lui O. Tafrali, la D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*..., I, Bucureşti, 1939, pl. 8; aici (p. 69) se dă ştirea privind data morţii lui Zotu Ţigara.

[2] *Ibidem*, p. 41.

[3] Data căsătoriei la St. Nicolaescu, *Petru Vodă cel Tînăr şi Petru Vodă Şchiopul. O chestiune controversată din istoria romînilor. Îndreptări, lămuriri şi întregiri cu privire la filiaţiunea şi domniile lor*. Bucureşti, 1915, p. 26; vezi şi Vasile Grecu, *Probitatea ştirilor contemporane din cronograful lui Doroteiu al Monembasiei*, în «Codrul Cosminului», II-III, 1927, p. 550.

[4] Portretul lui Zotu Ţigara este reprodus la D. Russo, *op. cit.*, pl. 7. O reproducere în peniţă, aflată în fruntea unui manuscris despre afurisenie, închinat lui Vodă Brîncoveanu, este dată la Marcu Beza, *Urme romîneşti la Atena şi Ierusalim*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secţ. Ist., seria III, t. IX, nr. 3, Bucureşti, 1939, pl. VI.

[5] D. Russo, *op. cit.*

pe care îl cunoaştem. Iar materialul, lucrătura şi limba inscripţiei dovedesc că a fost făcut în afara Moldovei[1].

E. VORNICI DE POARTĂ DIN MOLDOVA. 30. *Sigiliul lui Andrei Săpotianul vornic de poartă* (1676).

a) Sigiliu inelar rotund, diametrul 1,5 cm, aplicat cu tuş negru spălăcit.

Cîmpul: Un personaj boieresc, vornicul de poartă, în picioare, jumătate profil spre stînga, avînd pe umeri caftan cu guler de blană, pe cap un fel de pălărie şi ţinînd în mîna stîngă toiagul, pe cînd mîna dreaptă este adusă în faţă, lîngă stînga; el este însoţit, la dreapta şi la stînga, de următorul, text, dispus pe două rînduri: ан / д / ре / і [Andrei]; totul este mărginit, spre exterior, de două cercuri liniare.

Sigiliul este pus pe zapisul încheiat în Iaşi, la 1 mai 1676/7184, prin care Pătraşco din Baloşăşti vinde lui Dumitraşco mare paharnic, 20 de pămînturi la Iatrineşti (Neamţ), pămîntul cîte 2 $^1/_2$ lei. Între martori, menţionaţi şi în text, semnează Gligoraşco Cărlig şi Andrei Săpotianul vornici de poartă punîndu-şi şi sigiliile[2].

b) Alt sigiliu, tot rotund, diametru 1,7 cm, aplicat cu tuş negru şi încadrat de semnătura: † *Andrei vornic.*

Cîmpul: Un personaj boieresc = vornicul de poartă, în picioare, jumătate profil spre stînga, avînd pe umeri caftan, ţine în mîna stîngă toiagul, iar mîna dreaptă este adusă în faţa pieptului; el este însoţit la dreapta de un arbore (?), iar la stînga de o stea; totul închis în trei cercuri liniare concentrice, spre exterior. Sigiliul acesta seamănă, în componentele generale, cu sigiliul precedent, dar are altă mărime şi este lipsit de inscripţie. Este pus pe zapisul prin care, la 20 iunie 1678/7186, Neculai — feciorul Ioanei din Păşcani, vinde un sfert dintr-un stîlp din Păşcani (Hîrlău), lui Toderaş Iordachie mare vistier, pentru 20 de lei bătuţi. Între martori sînt amintiţi Ghiorghi Făsiita şi Andrei, vornicî de gloată, din care numai cel de al doilea îşi pune şi sigiliul[3].

c) Alt sigiliu, tot rotund, diametrul 1,5 cm, aplicat cu tuş negru şi încadrat de semnătura autografă: † *Andrei Săpotianul vornic.*

Cîmpul: Un personaj boieresc, vornicul de poartă, în picioare, privind din faţă, ţine în mîna dreaptă toiagul, iar mîna stîngă este sprijinită în şold; el este însoţit, la dreapta şi la stînga, de cîte o stea cu cinci raze; totul închis în două cercuri liniare; inscripţie sau legendă nu este.

Sigiliul se află pus pe mărturia dată la 19 iunie 1686/7194, de Tudose Dubău mare logofăt, Miron Costin fost logofăt şi alţii, privitoare la cumpărăturile de moşie de la Vitolteşti şi apa Elanului (Fălciu), făcute de Io Constantin voevod, domnul Moldovei, pe vremea cînd era boier. Între martori semnează şi următorii vornici de poartă: Andrei Săpotianul, Buta, Ghiorghi Beblia <*sic*>, Murguleţ, Pahomii, Măgurianul şi Dona. Dintre aceştia, patru îşi pun şi sigiliile, dar de tip iconografic este numai sigiliul lui Andrei Săpotianul[4].

Acelaşi sigiliu, aplicat tot cu tuş negru, se găseşte şi pe următoarele zapise:

---

[1] O. Tafrali spune că « pare executată de un gravor francez », afirmaţie care ni se pare justă, dar pe care n-o putem verifica întru totul, neavînd la îndemînă sigiliul original, ci numai desenele (trei) publicate de O. Tafrali.

[2] Academia R.P.R., LXXVI/113.

[3] Loc. cit., CXI/195.

[4] Loc. cit., CCXXX/207; publicînd, parţial, acest act şi datîndu-l: 19 iunie, nu 18 iunie, Gh. Ghibănescu arată că Andrei Săpotianul vornic are, pe sigiliul său, « un om cu băţ în mînă » (vezi Gh. Ghibănescu, *Istoria unei moşii din secolul al XV-lea şi pînă astăzi*, în « Arhiva », Iaşi, I (1890), p. 411).

a) 29 noiembrie 1679/7188: vînzare de moşie la Tonguziani (Vaslui). Între martori semnează şi trei vornici de poartă: Andrei Săpotianu, Ghiorghie Beblia şi Pahomie, dar numai cel dintîi îşi pune şi sigiliul, însoţit de semnătură: † *Andrei Săpotescul* <?> *vornic*, *martur* [1].

b) 5 aprilie 1680/7188: dăruire de moşie către Miron Costin mare logofăt, la Feleşti (Neamţ). Între martori este amintit şi Andrei Săpotianul, care îşi pune şi semnătura: *Andrei vornic.* Sigiliul acesta pare puţin deosebit, ca mărime şi lucrătură, de sigiliul prototip [2].

c) 18 februarie 1681/7189: vînzare de moşie la Hultureşti, etc., către căpitanul Gavril Luca. Între martori este amintit şi Andrei Săpotanul <*sic*>, care îşi pune şi semnătura: † *Andrei vornicul* [3].

d) 13 mai 1681/7189: vînzarea unei moşii, ½ de stîlp, la Păşcani, către Toderaşco Iordachie mare vistier. Între martori este numit şi Andrei Săpotianul vornic de gloată, care semnează: † *Andrei Săpotianul vornic* [4].

31. *Sigiliul lui Grigoraşco Cărlig vornic de poartă* (1676). Sigiliu rotund, diametrul 2,1 cm, aplicat cu tuş negru.

Cîmpul: Un personaj boieresc, vornicul de poartă, în picioare, privind din faţă, avînd pe umeri caftan fără mîneci şi cuca pe cap, ţine în mîna stîngă toiagul, iar mîna dreaptă este adusă în aceeaşi direcţie, în faţa cingătorii; el este însoţit, la dreapta, de un arbore. Pe margine, între cîte două cercuri liniare,

Legenda: † Грнгорашко кръанг · ворникв [† Grigoraşco Crălig vornicŭ]. Cu o greşală de gravare la ultimul cuvînt: в în loc de ь.

La dreapta şi la stînga, semnătura autografă: *Cărlig vornic.*

Sigiliul este pus pe zapisul prin care, la 22 aprilie 1676/7184, în Iaşi. Eftemii şi soţia sa Alexandra, cu Toader şi Nastasia, frate şi soră, din Bărgăoani, vînd 20 de pămînturi, la Iatrineşti, lui Dumitraşco marele paharnic, cu un leu pămîntul. La tocmeală, între martori, sînt: Cărlig, Abăza, Andrei, vornici de poartă [5].

Un exemplar este pe zapisul prin care, la 10 martie 1676/7184, Cerna, fata lui Maxim vătavul din Glăvăneşti, vinde marelui vistier Toderaşco Iordache un sfert din stîlpul de jos de la Glăvăneşti, adică 100 stînjeni, pentru 120 lei bătuţi. Între martori este şi Grigorii Cărlig vornicul de gloată [6].

Alt exemplar pe zapisul încheiat în Iaşi, la 30 decembrie 1676/7185, prin care Radul şi feciorii lui vînd o cincime din stîlpul Popeştilor din satul Oprişăşti (Tecuci), marelui logofăt Miron Costin, pentru 20 lei bătuţi [7].

De asemenea, pe zapisul pentru vînzarea a 20 de pămînturi la Iatrineşti, către marele paharnic Dumitraşco, la 1 mai 1676/7184, pămîntul cîte 2 ½ lei [8].

---

[1] Academia R.P.R., CLXV/54.

[2] Loc. cit., CLXV/38. Textul actului este publicat în « Miron Costin », Bîrlad, III (1915), nr. 8, p. 126, unde se descrie acest sigiliu, neidentificat, ca avînd « un sfînt cu toiag, între două stele ».

[3] Loc. cit., CCXXXI/346.

[4] Loc. cit., CXI/216. Pentru vornicul de gloată Săpotianul, la 1670, vezi Teodor Bălan, *Vornicia în Moldova*. Extras din « Codrul Cosminului », VII (1931), p. 131. Testamentul lui, din 30 ianuarie 1680/7188, este dat la Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*. . . . V, Iaşi, 1908, p. 98—99.

[5] Academia R.P.R., LXXVI/112.

[6] Loc. cit., CLXXXVI/61.

[7] Loc. cit., LXXV/4.

[8] Loc. cit., LXXVI/113.

În sfîrşit, un exemplar pe zapisul prin care, la 21 martie 1679 (7187) Ion şi Vasilie, feciorii lui Grigorie din Romîneşti pe Bahlui (Cîrligătura), vînd moşia lor de acolo marelui logofăt Miron Costin, pentru 8 lei bătuţi. Între martori este şi Cărlig vornic de poartă [1].

Menţionăm totodată că V. A. Urechia semnalează şi reproduce, de pe un act din 20 aprilie 1684/7192 — pe care nu-l cunoaştem — un sigiliu identic, dar îl consideră drept sigiliul « părcălabului » Grigoraşco Cărlig. Aceasta fără temei, întrucît reproducerea lui V. A. Urechia este perfect identică, legenda şi imaginea, cu sigiliul studiat aici [2].

Sigiliul . . . deget. Pentru garantarea îndeplinirii unei obligaţii contractuale, ca şi pentru garantarea autenticităţii actului respectiv încheiat între părţile contractante, acesta era validat, între altele, şi prin subscrierea emitentului şi a martorilor. Cînd aceştia, toţi sau numai unii din ei, nu ştiau carte, scriitorul actului le scria numele în josul textului, acolo unde ar fi trebuit să figureze subscrierea lor autografă. Apoi: deasupra, dedesubtul sau în mijlocul numelui — despărţit, pentru circumstanţă, în două părţi — tot el trăgea cu pana semnul crucii, peste a cărui cerneală, încă umedă, neştiutorul de carte îşi apăsa degetul cel mare al mînii drepte, la numele respectiv. Acest fel de validare era anunţat în eshatocolul actului, printr-o formulă care, cu mici variaţii, este cea următoare:

« Şi am rugat pe scriitor de ne-au scris numele mai jos, ca să se crează ».

Într-adevăr, se scria numele însoţit de semnul crucii. Rareori, se adăuga şi precizarea pe care o întîlnim într-un zapis din 16 iunie 1649 (7157); + degetul x lu Vlad »[3]; sau + degetul x Radului »[4]. În amîndouă cazurile, « degetul » era al emitentului.

Uneori, destul de des, scriitorul nici nu mai scria numele neştiutorului de carte, ci îl făcea pe acesta să-şi pună numai degetul peste semnul crucii, ceea ce se întîmpla în deosebi atunci cînd toţi subscriitorii: emitenţi şi martori, nu ştiau carte.

Cu timpul, validarea unui act capătă un conţinut mai bogat, în sensul că lîngă subscriere se adaugă şi punerea sigiliului — de cele mai multe ori, inelar — al celor în drept. Iar formula generală de validare a actului se adaptează precedînd sau urmînd acestui uz nou, incluzînd în ea şi anunţarea sigiliului:

« Şi mi-am pus mai jos numele şi pecetea, ca să se crează ».

Însă neştiutorul de carte n-a urmat totdeauna evoluţia formulei de validare, deoarece, neposedînd decît rar un sigiliu inelar, a continuat în general să valideze actul ca şi mai înainte, adică prin subscrierea numelui de către scriitor şi prin punerea degetului propriu, deşi actul era investit cu formula de validare în care apărea ca prezent şi sigiliul.

Întrebuinţarea sigiliului personal ajunge totuşi o modă foarte răspîndită şi, în acelaşi timp, aproape o obligaţie, ceea ce duce la o nouă modificare

---

[1] Academia R.P.R., LIX/106.

[2] V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie romînească*, ‹Bucureşti, 1891›, p. 17. În altă lucrare, apărută la 1893, V. A. Urechia îşi schimbă părerea şi-l consideră drept « sigiliu de vornic de poartă » din secolul al XVII-lea (V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria Romînilor de la 1774-1786 însoţitu de documente cu totulu inedite de*. . . Extrasu din « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secţ. Ist., Seria II, t. XII, Bucureşti, 1893, p. 1074, fig. 38. Academia Romînă).

[3] Arhivele statului, *Episcopia Buzău*, L/12.

[4] Loc. cit., *Episcopia Buzău*, L/11: zapis din aceeaşi zi ca şi cel precedent.

a formulei de validare pentru actele neştiutorilor de carte, în conformitate cu realitatea pe care trebuia şi vroia s-o exprime, ajungîndu-se astfel la formula:

«Şi mi-am pus mai jos degetul, *în loc de pecete*, ca să se crează ».

Sau altfel: « Şi pentru credinţă ne-am pus şi degetele, *în loc de peceţi*, să să ştie »[1].

Pentru plasticitatea, pitorescul şi raritatea ei, reproducem şi o formulă aproape similară, de la mijlocul secolului al XIX-lea (1866):

« Noroind cu degetul la numele nostru, în loc de pecete, ca să se creaze »[2].

« În loc de pecete » constituie dovada cea mai concludentă că folosirea sigiliului personal ajunsese un fapt comun, de care a trebuit să ţină seama şi formularul actului privat. În acelaşi timp, formula arată că întrebuinţarea sigiliului era, oarecum, obligatorie.

Sau altfel, cînd mătuşa Lupa din Brîncoveni, pe zapisul prin care, la 24 aprilie 1650 (7158), vinde un ţigan voievodului Matei Basarab, îşi pune degetul, care este anunţat astfel în coroborare: « Pentru mai adeverită credinţă ne-am pus şi degetul »; în jurul acestuia, ca să-i dea înfăţişarea unui sigiliu, grămăticul îi scrie şi numele în cerc: «Eu Lupa fămee lu Dumitru Lungu ot Brăncoveni »[3].

Pe de altă parte, cînd emitentul sau martorul posedă sigiliu, dar nu-l are la îndemînă în clipa întocmirii unui act, el se simte dator să facă menţiune despre acest fapt în act, în formula de validare, sau la semnătură. Iată, de pildă, ce scrie la 21 decembrie 1636 (7145), pe un zapis, la semnătura emitentului: « Eu Preda spătar, nepotul Predei banul. Însă pecetea nu me-aau fost aici, să pui la zapis, ci au fost la Bucureşti, la tata; ci am scris eu cu măna mea, de mărturisescŭ, ca să să crează ».

Glosarea acestei precizări a fost considerată de Preda spătar cu atît mai necesară cu cît Dumitru, scriitorul, încheiase zapisul ca din partea emitentului Preda spătar, cu formula obişnuită de validare prin sigiliu: «. . . Şi ales, pentru mai mare credinţă, mai jos pusu-mé-am pecétea şi cu măna mea iscălit-am, ca să să crează »[4].

Chiar dacă n-au avut niciodată sigiliu, unii emitenţi se simt obligaţi să specifice şi ei lipsa sigiliului. Astfel, la 23 martie 1629, Erina — ştiutoare de carte — arată că n-are sigiliu şi pune, în schimb. . . . degetul cel mic: «† Eu Erina n-am avut pecete, ce am <pus> degetul cel mic »[5].

---

[1] Cum se exprimă un zapis moldovenesc din 27 octombrie 1601 (7110), la care figurează şase puneri de deget (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VII, Iaşi, 1912, p. 168; menţionat şi la V. Sava şi A. Sava, *Origina semnăturei prin « punere de deget » la Romîni*. Extras din «Revista de medicină legală», an. III (1938—1939), nr. 1—2, Bucureşti, 1938, p. 7 n, unde se semnalează şi alte acte, din 1674, 1685, 1686, 1691, 1692).

[2] Arhivele statului, *Copii*, nr. 889/1937: copie păstrată după un zapis din 6 februarie 1866, scris în com. Negoeşti; semnează, prin punerea degetului, Stan şi Vasile Licăreţ zet Gheorghe Sprînceană din Padeş (Mehedinţi) (semnalat la Emil Vîrtosu, *Chirilicale. Note de paleografie romînească*, Bucureşti, 1940, p. 12, n. 4. (Extras din « Arhiva Romînească », IV).

[3] Arhivele statului, *Mănăstirea Brîncoveni*, XXII/14.

[4] Academia R.P.R., LXXIV/190; loc. cit., LXXIV/192, găsim sigiliul inelar al lui Preda, aplicat la 6 iunie 1642 (7150), sigiliu pe care scrie numai: прѣда [Preda]. Este vorba de Preda spătarul din Cepturoaia, fiul lui Teodosie banul.

[5] Arhivele statului, *Mănăstirea Stavropoleos*, XII/2: zapisul dat de « Erina muiarea lui Iamin roşul », pentru vînzarea unui loc din Bucureşti.

Un alt zapis din 24 ianuarie 1644 (7152), dat de Stanciul din Cîmpulung, feciorul părcălabului Neacşul, aduce o precizare similară privind sigiliul: «Eu Stanciul, inel n-am avut, ce me-m pus degetul cel mic»[1].

Iată însă şi un alt caz, cînd emitentul, neavînd sigiliu, se simte totuşi obligat să pună un sigiliu, şi, în acest scop, desenează cu cerneală pe act un sigiliu închipuit. Acesta este cazul schitului Peştera, ai cărui călugări, în 1805, cerînd, de la Hagi Pop din Sibiu, milă şi ajutor, pe actul respectiv desenează o pecete închipuită a schitului[2].

*

Cîteodată, în acte se întîlneşte pusă şi mîna, pentru credinţă, oarecum « în loc de pecete ». Astfel, la un înscris din 22 aprilie 1642, formula de validare este următoarea: « Pentru credinţa pusu-me-m şi mîna ». Şi într-adevăr, în locul subscrierii, înscrisul are desenată o mînă, mîna dreaptă, cu toate degetele deschise: degetul mare tocmai îşi lasă întipărirea pe act, pe cînd alături, spre dreapta, se întind întipăririle lăsate de punerea efectivă a tuturor celorlalte degete. Această punere a mîinii însăşi se găseşte pe actul scris de Stan logofătul, în numele lui Ghinciul sin Dobrotă, rumîn al mănăstirii Plumbuita[3]. În aceste condiţii, am putea admite că punerea mîinii reprezintă numai o formulă folosită pentru un neştiutor de carte, echivalentă, în fond şi formă, formulei prin care neştiutorul de carte pune degetul « pentru credinţă ». Dar o explicaţie definitivă nu vom obţine decît după ce vom cerceta şi alte cazuri similare. Astfel, la 4 august 1583, Petru Şchiopul, domnul Moldovei, dărueşte mănăstirii sf. Sava de lîngă Ierusalim nişte case domneşti din Iaşi, cumpărate personal de domn. Este deci un act personal, de danie, scris în limba slavă, de un diac al cancelariei domneşti, care încheie textul cu formula obişnuită în actele oficiale: « Însuşi domnul a poruncit ». Caracterul de act privat se vede însă nu atît din obiectul şi felul daniei, cît mai ales din faptul că domnul, după ce îşi pune pe act sigiliul inelar timbrat cu un timbru romboidal, scrie cu propria-i mînă, dedesubtul sigiliului: « Pus-am mena domniia mele », formulă nefolosită niciodată în actele oficiale, chiar neînsoţită şi de punerea efectivă a degetului sau a mîinii. Pe lîngă aceasta, actul amintit are şi patru martori, ale căror subscrieri figurează alături de însemnarea voevodală; la stînga: Stroici — marele logofăt şi Andrei — logofătul al treilea; la dreapta: Teofan — mitropolitul Moldovei şi Gheorghe — episcopul de Rădăuţi. După semnătură, cel dintîi adaugă: « martor şi mîna mea aici »; al doilea: « martor şi mîna mea aici »; iar mitropolitul şi episcopul adaugă, tot după subscrierea autografă: « mărturisesc despre aceasta şi mîna proprie »[4].

Este evident că, în cazul de faţă, punerea mîinii — doar ca formulă — nu ar putea reprezenta numai un gest echivalent cu punerea degetului de

---

[1] Muzeul Bucureştilor, doc. inv. nr. 1737 D.

[2] N. Iorga, *Contribuţii la istoria literaturii romîne la începutul secolului al XIX-lea*, III, p. 27, în « Anal. Acad. Rom. », Mem Secţ. Lit., seria II, t. XXIX (1906—1907), Bucureşti, 1907.

[3] Arhivele statului, *Mănăstirea Plumbuita*, XVI/7; înscrisul se află pe fila a doua a unei hîrtii care, pe fila întîia, cuprinde cartea a 6 boieri, din 21 mai 1642, prin care se arată că Dobrotă şi alţii sînt drepţi rumîni ai mănăstirii Plumbuita, apucaţi aşa de « legătura lui Mihai vodă ».

[4] Loc. cit., *Secţia istorică Moldova*, sub dată; publicat, text şi facsimil — parţial, la B.-P. Hasdeu, *Archiva istorică*, I, Bucureşti, 1865, p. 127, n. 185; numai traducerea în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. III, p. 274—275; facsimil *ibid.*, p. 554.

către neştiutorii de carte; cu atît mai mult cu cît toţi subscriu personal, iar adaosul privind punerea mîinii îl fac în aceleaşi condiţii. Tot astfel şi formula similară a voievodului nu reprezintă numai o simplă formulă prin care să se arate că actul, nefiind scris de însuşi emitentul lui, este recunoscut de acesta prin subscrierea autografă. Punerea mîinii este echivalentă cu *manus*, adică este simpla subscriere din diplomatica apuseană. Totuşi, în actul de faţă, formula: «şi mîna mea aici», sau «şi mîna proprie» reprezintă mai mult decît numai subscrierea, cel puţin pentru cei patru importanţi martori ai actului voievodal, ale căror semnături autografe precedă formula amintită. Este mai mult o formulă de sigilare şi reprezintă un mod deosebit de întărire a actului, încheierea şi consfinţirea unui legămînt într-o formă cît mai solemnă, prin aplicarea simbolică şi verbală pe act a unui fel de sigiliu cu totul deosebit (un *sigiliu viu* [1] — dacă ne putem exprima astfel). Formula se întîlneşte cu acest sens în unele acte private, după cum vom vedea mai departe.

Reluînd, în lumina acestor constatări, discuţia asupra înscrisului din 22 aprilie 1642, analizat mai înainte, considerăm că nu putem interpreta în acelaşi fel punerea mîinii, verbal şi efectiv, de către Ghinciul sin Dobrotă, rumînul mănăstirii Plumbuita, pentru că trebuie să ţinem seama şi de faptul că Ghinciul era neştiutor de carte. Aici, punerea verbală şi efectivă a mîinii simbolizează în primul rînd subscrierea şi sigilarea actului, şi numai în al doilea rînd întărirea lui concomitentă printr-un legămînt solemn.

În schimb, sensul de consfinţire a unui legămînt îl are prezenţa unei mîini gravate pe inelul sigilar de aur al Doamnei Neaga, soţia lui Mihnea voevod, inel de care aceasta s-a folosit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi primul sfert al celui de al XVII-lea [2].

Acelaşi caracter de consfinţire a unui legămînt solemn îl are punerea mîinii şi în folclor. Cunoaştem o poveste, culeasă în Moldova, de Tudor Pamfile, din care se vede că în popor s-a păstrat legenda că Adam şi-a pus cîndva mîna pe un fel de cărămidă încă umedă, întipărindu-şi-o pe lutul proaspăt; cărămida a fost apoi arsă în cuptor de Scaraoţchi, şi de aici a ieşit în lume zapisul cu semnătura şi sigiliul obţinute prin punerea degetului [3].

★

În zapise, formula de validare prin sigiliu îşi continuă evoluţia şi capătă conţinut nou; uneori şi forme noi de punere în aplicare.

Iată formula de validare a unui zapis din 30 mai 1592 (7100), din Ialomiţa:

---

[1] Un sigiliu unic, un adevărat sigiliu viu, găsim la o plîngere îndreptată către stăpînire de Neacşu Duică, birnicul din Făgeţel (Olt). Învinuit a fi luat parte la răscoala din 1821, acesta arată că a fost bătut «pe zi de cîte trei ori ,pînă mi-au căzut carnea după picioare, care să poate vedea faţă». Şi pînă astăzi, cîteva fîşii din carnea lui Neacşu Duică, «birnicul» din Făgeţel, atîrnă, ca un sigiliu acuzator, la jalba lui, scrisă la 9 ianuarie 1822 şi păstrată la Arhivele statului (*Achiziţii Noi*, MMDCCXIX/41).

[2] Un inel sigilar orizontal, din aur, pe care se află gravată «o mînă întinsă, parcă ieşind dintr-o semilună». Pe inel se află şi următorul text: † † госпожда нег<а> [† Doamna Neaga] (Publicat la Virg. N. Drăghiceanu, *Săpăturile din Buda, Lapoş şi Tisău-Buzău*. Extras din «Bul. Com. Mon. Ist.», fascicula 70, octombrie-decembrie 1931, Vălenii-de-Munte, 1931, p. 18 şi fig. 33).

[3] Legenda este publicată în «Ion Creangă», Bîrlad, XI (1918), p. 8—10; vezi şi N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura romînească*, I, Bucureşti, 1929, p. 53—59: zapisul lui Adam.

« Şi peîntru mai adevărată credenţa pusu-ne-am şi peceţile noastre, ca să să crează »[1].

În fapt, diacul pune subscrierile, iar ceilalţi îşi pun numai degetele.

La fel, un zapis din 16 august 1592, din Putna: « Şi pentru credinţa ne-am pus peceţili »[2]. Şi aici se pun numai degetele.

În schimb, un zapis din 6 mai 1680 (7188), din Moldova, spune lucrurilor pe adevăratul lor nume:

« Şi pentru credinţa, eu Vasilie ficiorul lui Andronic şi cu soru-mia Frăsina, pus-am peceţile noastre, degetele, la acesta adevarat de la noi zapis; şi noi, cum mai sus sîntem scrişi martori, pus-am peceţili noastre,degetele »[3].

Cam la fel spun şi butnarii din Piatra (Moldova), la 7 mai 1665: « Şi pentru mai mare credinţă au iscălit aceşti boiari şi şoltuzul au pus pecetea oraşului şi popa Iuraşco iscălitura şi noi toţi degetele, ce să cheamă peceţi, să să ştie »[4].

E foarte frecvent cazul cînd formula de validare aminteşte de punerea sigiliilor, iar pe act vedem că nu figurează decît întipăririle digitale. Iată în acest sens formula de sigilare a unui zapis muntean, din 9 iunie 1647: « Şi păntru adăvărata credinţă pusu-ne-am piciţăle »[5]. Dar, în loc de sigilii, pe act sînt aplicate 12 degete.

Acest fel de a sigila trece şi în secolul al XVIII-lea, după cum arată un zapis moldovenesc din 16 august 1732: « Ne-am scris numele şi am pus peceţile »[6]; acestea sînt, în realitate, tot numai puneri de deget.

Încheierea vine de la sine: neştiutorul de carte n-a avut decît foarte rar la dispoziţie un sigiliu personal. Garantarea îndeplinirii unei obligaţii contractuale a făcut-o prin punerea degetului peste semnul crucii (*invocatio symbolica*). Generalizarea întrebuinţării degetului drept semnătură şi sigiliu a dus la substituirea lui în locul sigiliului personal, inexistent. Această substituire a fost uneori expresă, inclusă în formula de validare a actului. Alteori, substituirea a fost tacită, vizibilă numai prin punerea efectivă a degetelui, deşi formula de validare cuprindea menţionarea punerii sigiliului.

În felul acesta, pentru neştiutorul de carte, degetul mare al mîinii drepte a jucat rolul de sigiliu strict personal, aplicarea lui ajungînd a fi considerată drept o formă diplomatică şi juridică de validare a actelor.

Monede... sigilare. Întrebuinţarea unui sigiliu personal ajunge un uz comun, dar nu numai pentru neştiutorii de carte, la care sigiliul personal reprezenta şi o nevoie reală, satisfăcută foarte adesea prin formula de sigilare specifică: « Şi am pus degetul, *în loc de pecete*, ca să se crează ».

Cunoaştem şi cazuri, foarte rare, cînd, în secolul al XVII-lea, în Moldova, unii din semnatarii unui zapis, uneori însuşi emitentul lui — neştiutori de carte — folosesc drept sigiliu inelar personal, pe care nu-l au în realitate, o monedă străină, întipărind-o în fum sau cerneală.

Astfel, într-un zapis scr's la Doljoc, înainte de 4 aprilie 1622[7], de către diacul Eremia Bilava, cînd Gligorie şi Frăsîna vînd lui Miron Barnovschi, părcălab de Hotin, o cincime din satul Căbiceni şi cinci vecini, sînt aplicate şase sigilii

[1] I. Bianu, *Documente romîneşti...*, I, Bucureşti, 1907, p. 2, nr. 2.
[2] *Ibidem*, p. 3; *ibid.*, p. 18, un zapis similar din 15 iulie 1612, scris la Iaşi.
[3] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, Iaşi, 1908, p. 165—166.
[4] B. P. Hasdeu, *Archiva istorică*, I, Bucureşti, 1865, p. 80.
[5] Arhivele statului, *Mănăstirea Nucet*, XX/20.
[6] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, Bucureşti, 1904, p. 277.
[7] Pentru această datare vezi la Academia R.P.R., CCCCXXVI/17.

ınelare cu cerneală ruginie (sau rădăcinie), fără să aibă scrise alăturat şi numele posesorilor lor. Unul din aceste sigilii, poate chiar sigiliul vînzătorului Gligorie, este aversul unei monede, un troiac polon, purtînd legenda: SIG III DG REX POI O MDL < SIGISMUNDUS III, DEI GRATIA, REX POLONIAE, MAGNUS DUX I ITHUANIAE >. Zapisul cuprinde şi formula obişnuită: «Şi pre mai mare credinţă ne-am pus şi peceţile »[1].

Prezenţa acestei monede, în formă de sigiliu, pe un act ne arată — şi pe altă cale decît a tezaurelor monetare — circulaţia unei monede de argint a regelui Sigismund al III-lea al Poloniei (1587—1632) în Moldova.

Un alt zapis, scris în Coşeşti, la 25 iulie 1625 (7133), prin care Ionaşco din Ivăneşti vinde jupînului Coşescului partea sa din satul Ivăneşti, poartă un sigiliu aplicat în fum, care « pare a fi o monetă romană »[2]. Aici moneda vine dintr-un tezaur monetar, de a cărui existenţă aflăm numai pe această cale.

Al treilea caz: o monedă întipărită pe un zapis din 26 noiembrie <1641>, scris în Ţara Romînească. Pentru moment, nu ne-au fost cu putinţă descifrarea sau identificarea monede.[3].

Al patrulea caz. Varvara fata lui Gangur, sora lui Gherman din Zmiiani, vinde lui Simion portarul din Greci, pentru 30 de florinţi, ocina sa din Păuleşti, cu o moară pe apa Smilei. Drept semnătură şi sigiliu sînt puse, cu fum, aversul şi reversul unei monede. Zapisul nu este datat, dar după scris, topice şi onomastice, este scris în Moldova, pe la 1640[4]. Pe avers, moneda poartă o inscripţie circulară în litere latine, care se poate descifra: LA·TEVPL· / S·M·VEN <ETI> || D || V || X ||.

Ne aflăm în faţa unui ducat sau matapan veneţian de argint de la Lorenzo Tiepolo (1268—1275)[5]. Pe avers, în dreapta, sf. Marcu, în picioare, încredinţează dogelui, tot în picioare, steagul. Pe revers, mîntuitorul pe tron, iar sus, la dreapta şi la stînga aureolei, iniţialele: IC, XC < IISUS HRISTOS >. Moneda fiind întipărită pe act pe ambele feţe, rezultă că una din reproduceri reprezintă « sigiliul » ad-hoc al Varvarei, emitenta zapisului, iar a doua reprezintă « sigiliul » fratelui său Gherman, care a fost faţă la încheierea vînzării şi a actului.

Ca tehnică, observăm că moneda a fost întîi acoperită cu fum la lumînare, pe o parte, apoi deasupra ei a fost aplicată hîrtia (cel două file ale zapisului) şi, prin apăsarea puternică exercitată asupra hîrtiei, partea acoperită cu fum s-a imprimat în negativ; la fel s-a procedat şi cu a doua faţă a monedei. Ambele imagini ale monedei au fost reproduse aproape perfect, moneda fiind şi în foarte bună stare de conservare.

Posesorul acestei monede veneţiene de argint, bătută în secolul al XIII-lea, o avea, desigur, dintr-o descoperire monetară, un tezaur găsit în Moldova, într-un loc pe care nu-l putem preciza. Faptul în sine atestă circulaţia vechilor monede veneţiene în Moldova.

Existenţa unor monede-sigilii în secolul al XVII-lea, în Moldova şi în Ţara Romînească, aduce încă o dovadă — dacă mai era nece-

---

[1] Academia R.P.R., CCCCXXVI/15; întipărirea monedei are 2 cm diametru şi reproducerea pe act este negativă (pe dos).

[2] După cum arată M. Costăchescu, cel care a văzut şi copiat actul de la un anticar (Arhivele statului, Iaşi, CCCL).

[3] Academia R.P.R., CXCVI/88.

[4] Academia R.P.R., CXXXIX/85.

[5] Vezi *Corpus nummorum italicorum*, VII, Roma, 1915, p. 41, nr. 19 şi pl. II, nr. 13.

sară — în sprijinul constatării că sigilarea efectivă reprezintă, în actele private, o acţiune simbolică, de aceeaşi natură ca aplicarea degetului pe semnul crucii, drept semnătură, de către neştiutorii de carte, şi aceasta începînd din orînduirea feudală şi pînă în zilele noastre. Iar lipsa semnăturii de lîngă aceste monede-sigilii arată şi mai limpede că monedele au fost folosite drept sigilii de către neştiutorii de carte, în locul subs rierii.

Falsuri sigilare în acte particulare. Despre falsificarea unor tipare de sigilii boiereşti ne vorbeşte Del Chiaro, care a trăit destui ani la curtea lui Constantin Brîncoveanu voievod. După bătălia de la Stănileşti (1711), duşmanii lui Brîncoveanu au căutat să-l compromită definitiv la Poartă, spre a-l face să-şi piardă tronul. În acest scop, o persoană înaltă, refugiată în Transilvania, dar al cărei nume nu ni se dă, specificîndu-se doar că nu este din Ţara Romînească, informa pe Vizir de toate faptele, reale şi închipuite, ale lui Brîncoveanu. Iar ca să poată întocmi plîngeri împotriva lui, aceeaşi persoană, sub cuvînt că răspunde unei cereri a marilor boieri munteni, a pus să se facă, la Braşov, sigilii de ale acestora, trimiţînd astfel la Poartă arzuri ca din partea lor şi întărite cu sigiliile respective[1]. Autorul acestui fals pare a fi Dumitraşcu Racoviţă, refugiat atunci la Braşov, ginere al spătarului Cantacuzino şi frate al viitorului domn Mihail Racoviţă[2].

Informaţia lui Del Chiaro este confirmată şi de cronicarul Radul Popescu. Acesta, arătînd acţiunea Cantacuzinilor contra lui Brîncoveanu, spune: « Şi au început a scrie cărţi la Împărăţie şi le-au pecetluit cu peceţele făcute la Braşov, ale tuturor boiarilor ţării, în taină luîndŭ izvod de toate peceţile şi o seamă de boieri nu ştia de aceasta nicicum, şi cu acele arzmazare l-au pârît la Împărăţie »[3].

Din cronica lui Nicolae Costin luăm cunoştinţă de procedura folosită într-un anumit moment de cancelaria Moldovei, spre a face să se pună sigiliile boierilor pe un act colectiv îndreptat către Poartă: se strîng sigiliile la cancelarie şi se aplică pe act, fără prezenţa titularilor. Faptele sînt acestea: Iusuf aga, venit cu mazilia lui Mihail Racoviţă voievod, la 14 octombrie 1710, cînd unii boieri pleacă în pribegie, porunceşte să se adune la cancelaria domnească sigiliile boierilor rămaşi şi trimite la Poartă o jalbă ca din partea lor, precum că birul datorat Porţii de fostul domn rămîne asupra ţării. Mai tîrziu se dovedeşte că cererea către Poartă era un fals făcut din porunca lui Iusuf aga şi întărit cu sigiliile autentice ale boierilor, folosite dolosiv.

Dăm şi textul cronicii:

«Au fost făcut mărturie acel agă <Iusuf>, cu peceţile boierilor acelora, ce se tîmplase pre acea vreme..., cum birul ce era să-l dea Mihai vodă la Inpărăţie au rămas asupra ţării.

---

[1] Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*... Veneţia, 1718, p. 173: *Colui che dava tutte queste notizie al Visir era persona di alta sfera: erasi rifugiato nella Transilvania, giacché le circonstanze di quel tempo non gli permettevano di potere stare nel proprio paese. Non era Valaco e il di lui nome si passa sotto silenzio. Riceveva della Valachia tutte le necessarie istruzioni per ordir la tela dell'infame suo tradimento. Fece intagliar (sotto pretesto di averne avuto commissione) alquanti sigilli de'pricipali nobili di Valachia: de quali poi servissi per autenticare le seguenti accuse contro del povero principe Brancovani*...

[2] N. Iorga, *Viaţa şi domnia lui Constantin-Vodă Brîncoveanu. (Cu aproape 100 de ilustraţii în text)*, Bucureşti, 1914, p. 204 (*Studii şi documente*, XXV).

[3] *Magazinu istoricu pentru Dacia*, IV, Bucureşti, 1847, p. 26.

« Care pe urmă, venind Nicolai vodă domn, au cercat cu cadii şi nu se aflasă asupra ţării; ce acel Iusuf aga, vrînd să-şi îndrepteze acele mărturii, că s-au făcut drepte, de au rămas ţara datoare cu acel bir din zilele lui Mihai vodă şi Buhuş logofătul pricind, cum ei n-au mărturisit atuncea, nice ştiu nimică; eară de le sînt peceţile, atunce au strîns peceţi cu porunca lui, pomenind că face alte mărturii, să se ştie cine din boieri au rămas nepribegiţi în Ţara Leşească şi cine sînt rămaşi neduşi din ţară; eară de altele nu ştie să fie mărturisit; eară peceţile lor, de le-au luat, cine ştie la ce fel de mărturii le-au pus »[1].

Sîntem în faţa unui abuz de putere, care confirmă, odată mai mult, valoarea probatorie a sigiliului.

În legătură cu problema falsului se iveşte un caz specific actelor particulare, unde un acelaşi sigiliu este, cîteodată, aplicat de mai multe ori, spre a reprezenta — în lipsa subscrierilor — participarea efectivă a martorilor anunţaţi în formula de validare. Astfel, la 18 februarie 1632 (7140), unchiaşul Stan Tebeică din Bădeni (Muscel) zălogeşte fiastrului său Dragomir o livadă în Vasiia, pentru trei ughi şi jumătate. Întărirea zapisului spune: « Pus-am şi mărturii pre nume: Milea vameşul *şi* Coman *şi* Papoe *şi* Necula al Jăngăi *şi* Ion al lu Dumitru *şi* Ultatu *şi* popa Stoica. Şi am scris eu popa Stoian. *Scris luna* fe<v>r<uarie>, 18 *zile*, *în anul* 7140 <1632> »[2].

Nici emitentul, nici martorii acestui zapis nu subscriu actul, ci se aplică, de şapte ori, drept semnături, acelaşi sigiliu inelar octogonal, care înfăţişează două păsări stilizate stînd de o parte şi de alta a unui personaj în picioare. Sigiliul este aplicat în două feluri: primele patru întipăriri sînt răsturnate, a cincea este dreaptă (normală), a şasea răsturnată, a şaptea dreaptă. Cu toate acestea, actul nu poate fi considerat drept fals, deşi mai are încă un viciu de formă: poartă data de 18 februarie 1632 (7140), însă filigrana este a morii de hîrtie din domnia lui Matei Basarab (1632—1654). Este autentic zapisul pentru că:

1. Numărul privind cronologia (7140) este scris prea în marginea hîrtiei, omiţîndu-se, din această cauză, unităţile chirilice (зрм . . .); prezenţa acestor unităţi, absente circumstanţiat, ar arăta că actul este dat chiar în domnia lui Matei Basarab, nu mai înainte.

2. Aplicarea de şapte ori, într-un fel sau altul, a aceluiaşi sigiliu inelar, reprezintă o formulă de sigilare corespunzătoare timpului respectiv, cînd sigiliul particular era mai puţin o proprietate strict personală şi mai mult un simbol, sinonim cu subscrierea neştiutorului de carte prin facerea cu cerneală a crucii şi aplicarea, deasupra, a degetului, sau chiar şi a tuturor degetelor unei mîini: « Pentru credinţa pusu-m-em şi mîna »[3].

Întîlnim de asemenea, pe un zapis din 1 februarie 1642, din Cîndeşti (Buzău), dat de Dragomir Turcul, două sigilii inelare aplicate de cîte două ori, deci la patru nume de martori[4]; sau, la un zapis din 1651, un acelaşi sigiliu inelar aplicat de trei ori[5].

Altă dată, tot în secolul al XVII-lea şi tot în Ţara Romînească, întîlnim sigiliul inelar octogonal al lui Vlad Cocorăscul, spătar şi apoi vistier, aplicat

---

[1] La M. Kogălniceanu, *Letopisiţile ţării Moldovei*, II, Iaşi, 1845, p. 96—97.
[2] Arhivele statului, *Mănăstirea Cîmpulung*, LXIII/9.
[3] Cum găsim pe un act muntean din 22 aprilie 1642.
[4] Academia R.P.R., CXCVI/89.
[5] Arhivele statului, *Mănăstirea Sf. Apostoli*, II/8; vezi şi *ibidem*, II/9.

drept sigiliu al unui alt boier [1]; sau sigiliul lui popa Borcea, eclisiarhul Curţii Domneşti (Curtea Veche), folosit, după moartea sa, de soţie, drept sigiliu personal şi pus alături de numele ei.

Aceasta era practica timpului, cînd se putea folosi orice sigiliu, afară de cel domnesc, drept sigiliu personal, de oricine vroia, fără să se gîndească nimeni dintre contemporani a-i tăgădui valabilitatea, adică puterea de validare a actului respectiv.

ADDENDA

După perfectarea lucrării am luat cunoştinţă de tezaurul restituit de la Moscova, ca şi de următoarele lucrări: B. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 40 n. 3, p. 93 n. 2,3; C. Cihodariu, *Forme de proprietate feudală în Moldova*, în « Studii şi cercetări ştiinţifice », S. III, nr. 3—4, anul VI (1955), Iaşi; D. Ciurea, *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia, ibidem*, p. 31—50; Lia Lehr, *Organizarea administrativă a oraşelor din Ţara Romînească în anii 1501—1650*, în « Studii », IX (1956), nr. 2—3, p. 57—75.

[1] Sigiliul are inscripţia: влад/ъл спат [Vladul spatar] şi, la 23 august 1626, este aplicat de Vlad însuşi, care semnează, alături, ca vistier (Arhivele statului, *Mănăstirea Radu Vodă*, IV/33; zapise cu acelaşi sigiliu, din 1625, 1628, 1629, sînt date la I. Bianu, *Documente romîneşti*, I, Bucureşti, 1907, p. 100, 155, 162, 165). Iar peste aproape douăzeci de ani, Ghioni portar se foloseşte de acelaşi sigiliu pe un act scris la 3 ianuarie 1644 (Academia R.P.R., XLIII/55).

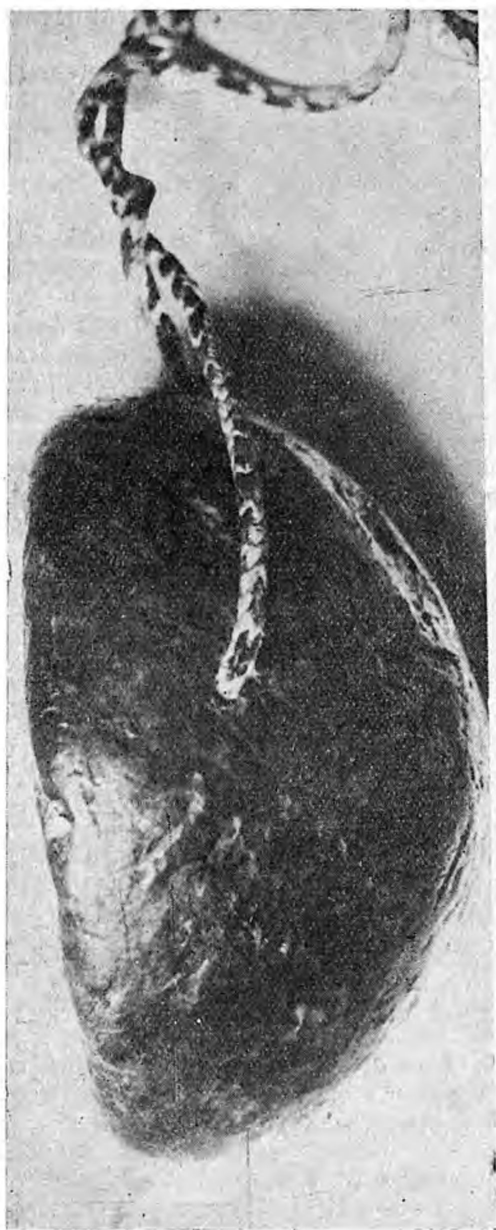

Fig. 1. — Cel mai mare sigiliu atîrnat (1639, Țara Romînească).

Fig. 2. — Sigiliu atîrnat cu fundul plat (1640, Țara Romînească).

Fig. 3. — Sigiliu atîrnat, lucrătură deosebită (1666, Țara Romînească).

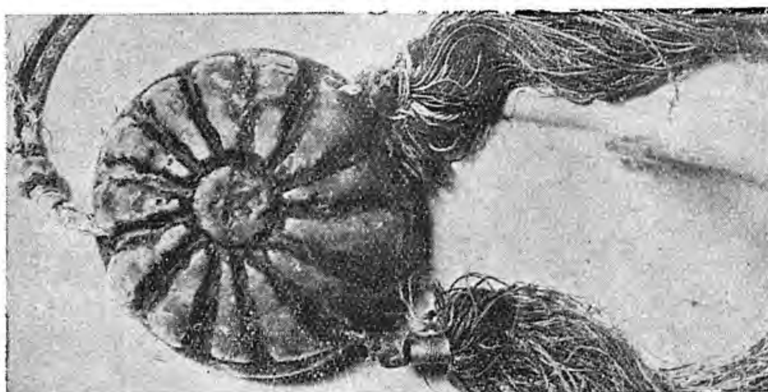

Fig. 4. — Același sigiliu, văzut din spate.

Fig. 5. — Sigiliu atîrnat, turnat în formă (1691, Țara Romînească).

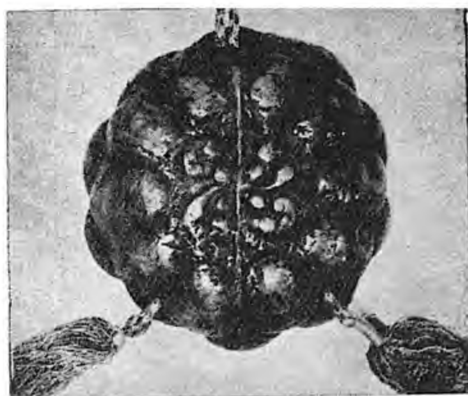

Fig. 6. — Același sigiliu văzut din spate.

Fig. 7. — Sigiliul mic atîrnat al lui Radu Pleşuvul (1431, Ţara Romînească).

Fig. 8. — Sigiliul atîrnat cu legenda în limba latină, al lui Vlad Ţepeş (1476).

Fig. 9. — Sigiliu inelar cu brăţară de ceară (1621, Ţara Romînească).

Fig. 10. — Sigiliu atîrnat fals, atribuit lui Ştefan cel Mare.

Fig. 11. — Sigiliu inelar cu brățară de ceară și scamă de bumbac (1625, Țara Romînească).

Fig. 12. — Sigiliu timbrat, timbru mobil cusut (sec. XV, Țara Romînească).

Fig. 13. — Sigiliu timbrat, timbru fix (1654, Țara Romînească).

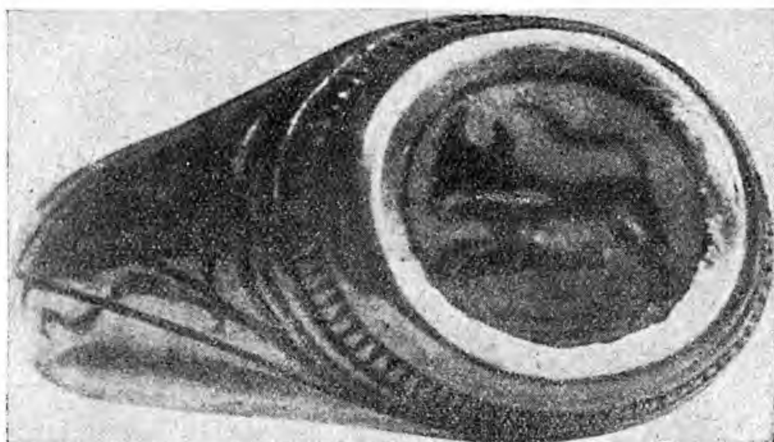

Fig. 14. — Inelul sigilar anepigraf al lui Bogdan vv. (1504—1517).

Fig. 15. — Emblema inelului sigilar anepigraf al lui Bogdan vv.

Fig. 16. — Inelul sigilar al lui Petru vv. (sec. XVI, Ţara Romînească).

Fig. 17. — Sigiliu inelar al lui Mihai Viteazul.

Fig. 18. — S.giliul atîrnat al lui Vlad Dracul (1437).

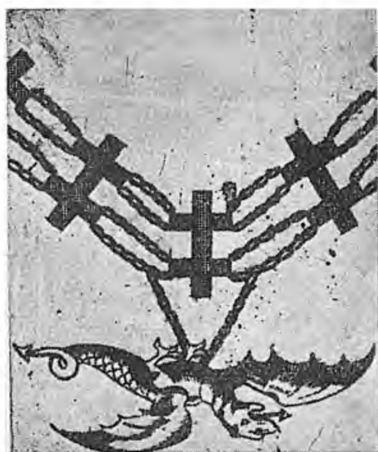

Fig. 19. — Colanul Ordinului Balaurului (sec.XV).

Fig. 20. — Însemnele Ordinului Balaurului din sigiliul lui Vlad Dracul (1437).

Fig. 21. — Act cosigilat extern din Ţara Romînească (1507).

Fig. 22. — Act cosigilat extern din Țara Romînească (1511).

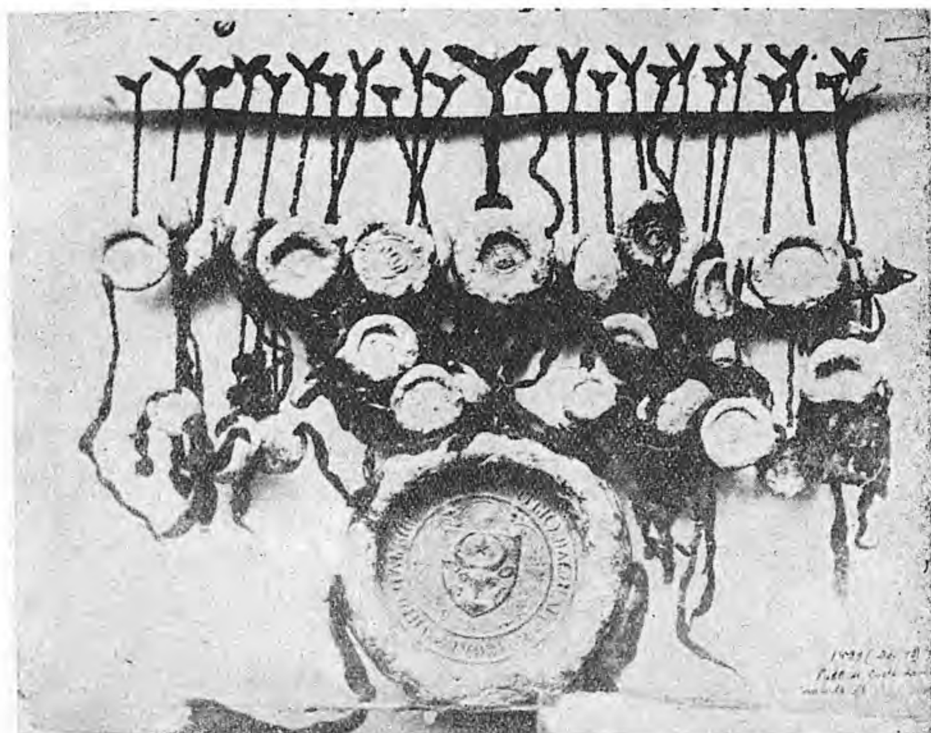

Fig. 23. — Act cosigilat de la Alexandru cel Bun (1421).

Fig. 24. — Act cosigilat extern de la Ştefan cel Mare (1467).

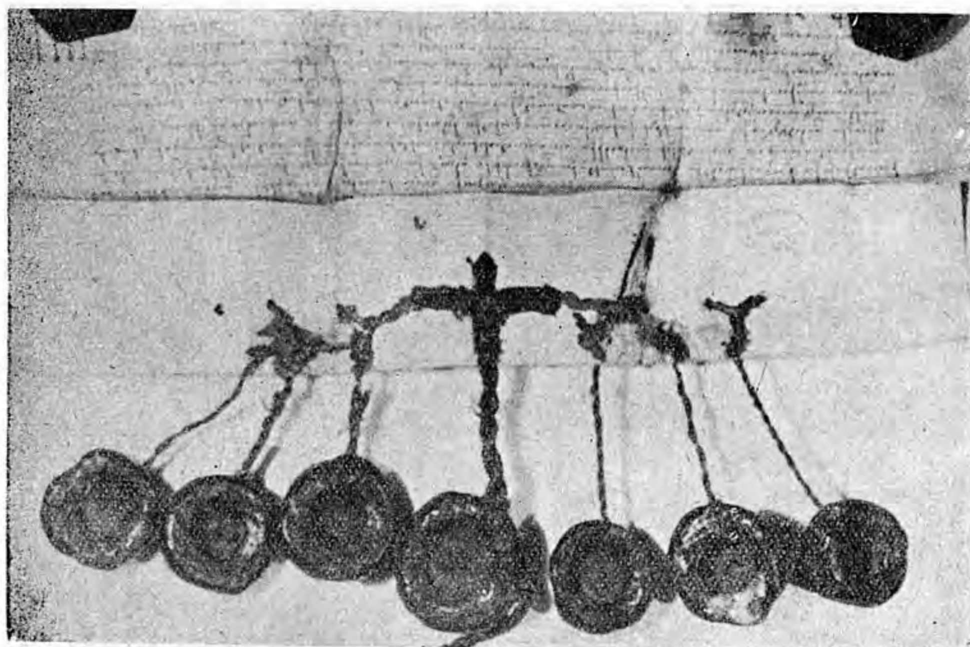

Fig. 25. — Act cosigilat intern de la Ştefan cel Mare (1472).

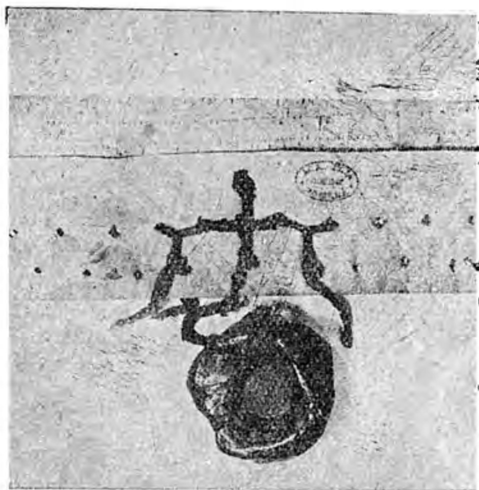

Fig. 26. — Act cosigilat intern de la Ştefan cel Mare (1461).

Fig. 27. — Act cosigilat intern de la Ştefan cel Mare (1479).

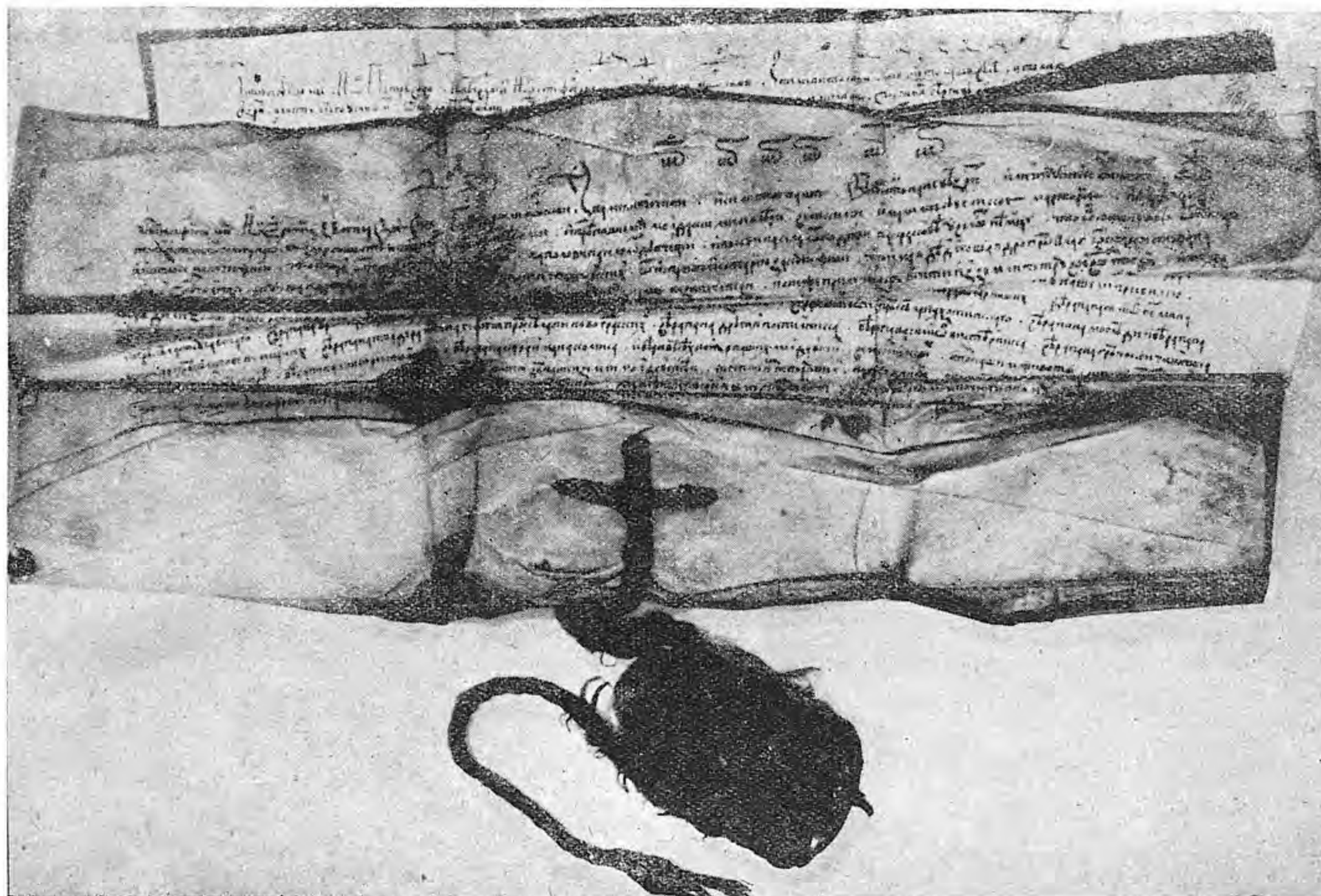

Fig. 28. — Două acte întărite cu același sigiliu atîrnat (1608).

Fig. 29. — Sigiliul Romanului (sec. XV).

Fig. 30. — Sigiliul Băii (sec. XV).

Fig. 31. — Sigiliul Siretului (sec. XVII)

Fig. 32. — Sigiliul Bucureştilor (1578).

Fig. 33. — Sigiliul Bucureştilor (1580).

Fig. 34. — Sigiliul Bucureştilor (1619).

Fig. 35. — Sigiliul Bucureştilor (1628).

Fig. 36. — Sigiliul Bucureştilor (1631/1632).

Fig. 37. — Sigiliul Bucureştilor (1650).

Fig. 38. — Sigiliul Bucureştilor (1666).

Fig. 39. — Sigiliul Bucureştilor (1670).

Fig. 40. — Sigiliul Bucureştilor (1678).

Fig. 41. — Sigiliul Bucureştilor (1698).

Fig. 42. — Sigiliul Argeşului (1632).

Fig. 43. — Sigiliul Argeşului (1680).

Fig. 44. — Sigiliul Argeşului (1745).

Fig. 45. — Sigiliul Rîmnicului (1649).

Fig. 46. — Sigiliul Tîrgoviştei (1639).

Fig. 47. — Sigiliul Tîrgoviştei (1619).

Fig. 48. — Sigiliul lui Zotu Ţigara (sec. XVI, Moldova).

Fig. 49. — Acelaşi sigiliu, a doua faţă.

Fig. 50. — Acelaşi sigiliu, mînerul.

Fig. 51. — Sigiliul marelui ban al Craiovei, Dobromir (1577).

Fig. 52. — Sigiliul marelui ban al Craiovei Preda Buzescu (1602—1607).

Fig. 53. — Sigiliul marelui ban al Craiovei Ianache Catargi (1619).

Fig. 54. — Sigiliul marelui ban al Craiovei Ioan Catargi (1619).

Fig. 55. — Sigiliul inelar al lui Matei Aga (1618).

Fig. 56. — Sigiliul marelui ban al Craiovei Mareş Băjăscu (1669).

Fig. 57. — Sigiliul marelui vornic Radul Popescul (1669).

Fig. 58. — Sigiliul marelui vornic Badea Bălăceanul (1678).

Fig. 59. — Sigiliul marelui vornic Ştefan Văcărescu (1758).

Fig. 60. — Sigiliul marelui vornic Pană Negoescu (1718).

Fig. 61. — Sigiliul vornicului de poartă Andrei Săpotianul (1676).

Fig. 62. — Sigiliul vornicului de poartă Grigoraşco Cărlig (1676).
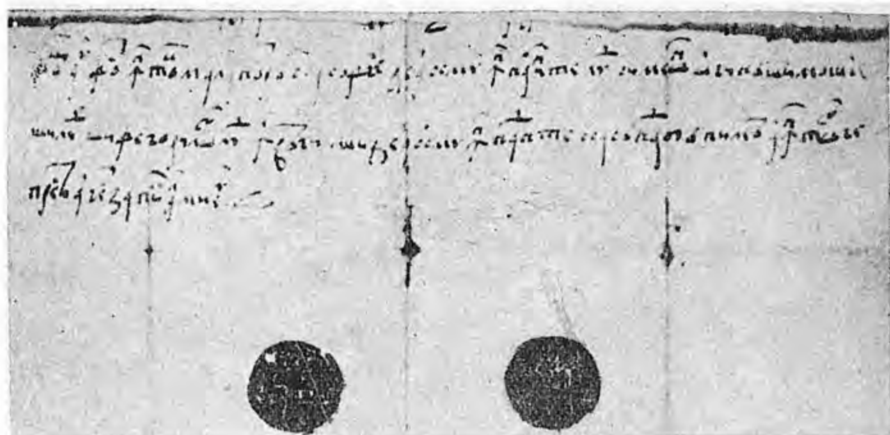

Fig. 63. — Zapis cu două monede...sigilii (sec. XVII, Țara Romînească).

Fig. 64. — Moneda...sigiliu de pe zapisul de mai sus, monedă venețiană din sec. XIII: aversul.

Fig. 65. — Moneda...sigiliu de pe zapisul de mai sus, monedă venețiană din sec. XIII: reversul.

Fig. 66. — Zapis cu o monedă...sigiliu poloneză din sec. XVI.

SIGILOGRAFIA CU REFERIRE LA TRANSILVANIA (PÎNĂ LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XV-LEA)

DE

S. JAKÓ

Introducere. Începuturile îndepărtate ale sigilografiei trebuie căutate şi în Transilvania în acele cercetări de un caracter ocazional şi empiric, pe care le făceau încă din evul mediu autorităţile competente pentru a verifica autenticitatea documentelor suspecte. Aceste verificări de peceţi însă nu erau făcute niciodată izolat, pentru ele ins˘şi, ci totdeauna în legătură cu documentele, în vederea stabilirii valorii juridice a acestora. În asemenea condiţii este explicabil că sigilografia ca disciplină ştiinţifică s-a format în cadrul diplomaticii, ca o parte a acesteia, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor (Mabillon, 1681; Heineccius, 1709) şi că ea a rămas şi în cursul dezvoltării ei ulterioare în raporturi strînse cu diplomatica.

Dar în acelaşi timp, sigilografia se împletea şi cu heraldica. Pecetea şi stema aveau aproape aceeaşi semnificaţie juridică şi socială în epoca feudală. De altminteri, prin stemele pe care le înfăţişează, peceţile constituie grupul cel mai important din materialul heraldic privitor la Transilvania medievală. Ţinînd seama de acest fapt, am putea presupune un anumit paralelism şi o anumită proporţionalitate între dezvoltarea sigilografiei şi a heraldicei. Totuşi, în ciuda raporturilor strînse dintre aceste două discipline, lucrurile stau altfel. Într-adevăr, în timp ce heraldica a început să fie studiată în Transilvania încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea (în 1695 a apărut la Cluj *Ars heraldica*, opera cunoscutului profesor din Aiud, Francisc Pàriz Pàpai), iar de la sfîrşitul secolului al XIX-lea această disciplină a atins chiar rezultate considerabile, în schimb sigilografia a apărut cu o întîrziere de un veac şi jumătate şi în multe privinţe ea se luptă şi azi cu greutăţile debutului. Această disproporţie se explică fără îndoială prin faptul că heraldica a fost cultivată în trecut nu atît în interesul ştiinţei istorice, cît mai de grabă pentru satisfacerea şi slujirea vanităţii claselor stăpînitoare. Chiar şi peceţile au început să fie studiate de istoriografia transilvăneană, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, ca nişte izvoare preţioase ale heraldicei, concepţie care a stăruit în general pînă în zilele noastre, neglijîndu-se de obicei cercetarea întrebuinţării peceţii ca parte constitutivă a emiterii documentelor.

Ca o manifestare timpurie a interesului pentru studierea peceţilor se poate considera dorinţa polihistorului Iosif Benkő, care voia să se ocupe de ele în partea a doua a marii sale lucrări *Transsilvania* (apărută la Viena în 1778). Drept urmare, guvernul transilvănean a ordonat, în 1791, tuturor autorităţilor, ca să pună la dispoziţia lui Benkő schiţele « Stemelor şi peceţilor localităţilor celor mai de seamă » de pe teritoriile din raza de acţiune a acestor autorităţi [1]. Este adevărat că partea aceasta a operei lui Benkő n-a

[1] Arhivele statului (prescurtat: Arh. stat.) Cluj, arh. jud. Turda, 850/1791, nr. gub. 8651/8 oct. 1791.

putut să vadă niciodată lumina tiparului, dar preocupările de natură academică trezite sub influenţa iluminismului au dat un imbold, de acum înainte, cel puţin pentru culegerea de materiale sigilografice. Activitatea aceasta de colecţionare a fost favorizată şi de o acţiune oficială organizată pe întregul cuprins al imperiului habsburgic în cel de-al doilea deceniu din secolul al XIX-lea în vederea completării colecţiei de steme şi peceţi a moştenitorului tronului. Astfel, amintitul guvern a ordonat, în 1819, comitatelor, scaunelor, oraşelor şi tuturor familiilor nobile de a prezenta autorităţilor mulaje de ceară după peceţile lor [1]. Se constată că în aceste decenii adunarea reproducerilor de peceţi a devenit în întreaga Transilvanie o adevărată modă în cercul celor ce se interesau de studiile istorice. Dintre colecţiile particulare, mai mari sau mai mici, care s-au născut cu acest prilej, cea mai importantă, ca valoare ştiinţifică şi ca mărime, este probabil colecţia de reproduceri de peceţi, în cinci volume, a pasionatului colecţionar Iosif Kemény [2]. Ea a devenit, timp de decenii, sursa cea mai des folosită de către cercetătorii transilvăneni care au studiat stemele şi peceţile voievozilor, principilor, comitatelor, scaunelor şi familiilor feudale mai importante.

Dar oricîtă consideraţie ar merita străduinţele colecţionarilor din veacul trecut, stăruie şi azi, ca una din principalele dificultăţi în calea studierii materialului sigilografic din Transilvania, faptul că nu dispunem de colecţii de reproduceri care să fie întocmite cu sistematizarea cuvenită şi cu exigenţa de a întruni un număr de piese cît mai complet cu putinţă. Microfilmul şi tehnica dezvoltată a mulajului din zilele noastre ar permite institutelor de cercetări ale Academiei R.P.R. şi Arhivelor statului rezolvarea cu puteri unite, odată pentru totdeauna, a acestei importante sarcini ce nu mai poate fi amînată. Fireşte, noua acţiune de colecţionare, spre deosebire de cele precedente, ar trebui să cuprindă şi peceţile orăşenilor, precum şi ale satelor.

În lipsa acestei baze sigure, cercetările de sigilografie transilvăneană ar putea depăşi cu greu faza simplelor descrieri de peceţi. În schimb, dacă ar dispune de această bază, ele ar fi în măsură să ofere un ajutor incomparabil mai mare decît pînă acum atît diplomaticii, cît şi istoriei instituţiilor juridice şi administrative. În sfîrşit, ele ar putea să valorifice unele puncte de vedere ale istoriei artelor în interpretarea materialului sigilografic transilvănean. În afară de acestea, sigilografia, cercetînd peceţile ca simboluri ale relaţiilor dintre popoare şi culturi, ar putea valorifica şi pentru istoria civilizaţiei patriei noastre mărturia acestei categorii de izvoare condamnată pînă acum la tăcere.

În ceea ce priveşte progresele ulterioare ale ramurii transilvănene a sigilografiei noastre, credem că ele sînt condiţionate de două premise. E vorba, pe de o parte, de adunarea cît mai completă, cu ajutorul tehnicei moderne, a materialului sigilografic, iar pe de altă parte, de sistematizarea rezultatelor atinse de cercetările de pînă acum. Lucrarea de faţă îşi propune să fie o contribuţie modestă la rezolvarea celei de-a doua sarcini, prin schiţarea capitolelor privitoare la sigilografia Transilvaniei medievale (pînă la perioada principatului).

---

[1] *Ibidem*, Presid. 54/1819, nr. gub. Presid. 67/1 martie 1819. Cf. rev. « Turul », Budapesta, 1887, p. 93—94.

[2] *Erdélyi pecsétek gyűjteménye* [Colecţia peceţilor din Transilvania], I-V, mss. în Arhiva istorică a Filialei Acad. R.P.R. din Cluj (prescurtat: Arh. ist.), colecţia Kemény.

PECETEA, ORIGINEA ŞI EVOLUŢIA ÎNTREBUINŢĂRII PECEŢII, CONCEPTUL PECEŢII AUTENTICE

Sensurile cuvîntului pecete. Cuvîntul pecete (*sigillum*, σφραγίς) poate să aibă două înţelesuri: pe de o parte, o reprezentare negativă, gravată în metal sau în alt material dur şi care de obicei se numeşte *tiparul* sau matricea peceţii; pe de altă parte, *pecetea* poate să însemne amprenta lăsată de acest tipar în ceară, în metal sau în alt material. Pecetea e simbolul voinţei posesorului ei şi exprimă (într-o formă limpede chiar şi pentru neştiutorii de carte) adeziunea sa la acţiunea consemnată în scris sau mărturia lui cu privire la aceasta. Tocmai faptul că rostul său putea fi înţeles de oricine, explică de ce pecetea — care de altfel fusese cunoscută şi în civilizaţiile antice — s-a bucurat de cea mai largă întrebuinţare în timpul evului mediu [1].

Începuturile folosirii peceţii în Ungaria medievală. Pecetea, ca un mijloc vădit de adeverire şi de întărire pentru necunoscătorii scrisului, era folosită în noile state din centrul şi răsăritul Europei, încă înainte de a se putea vorbi aici de o practică documentară. Pe baza datelor privitoare la cehi şi slavii din sud se poate presupune că şi slavii aşezaţi în Transilvania cunoşteau obiceiul trimiterii peceţii pentru chemări în judecată. Acest obicei a fost adoptat mai tîrziu de regatul feudal maghiar [2]. Legile din secolul al XI-lea amintesc de uzanţa trimiterii peceţii pentru chemări în judecată ca de un obicei îndeobşte cunoscut şi acceptat [3]. Aceste peceţi metalice, reprezentînd figura regelui [4] cu care bilochii (judecătorii regali trimişi în comitate) dovedeau că ei procedau în numele şi din voinţa acestuia, au trezit în chip firesc atenţia societăţii asupra puterii juridice probatorii a peceţilor [5].

Prin mijlocirea peceţilor societatea feudală din Transilvania a ajuns să aprecieze şi documentele, valoarea juridică a acestora [6]. Dar vreme îndelungată se bucurau de această consideraţie numai documentele întărite cu pecetea

---

[1] Wilhelm Ewald, *Siegelkunde*, München-Berlin, 1914, în *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*, publ. de G. v. Below şi F. Meinecke (prescurtat: Ewald), p. 27—50; Theodor Ilgen, *Sphragistik*, Leipzig, 1912, în *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, vol. I, secţia 4, publ. de A. Meister, (prescurtat: Ilgen), p. 5—10, 49—57.

[2] Šuflay Milan, *Az idézöpecsét a szláv forràsok világánál* [Pecetea de citaţie în lumina izvoarelor slave], în « Századok », 1906, p.293—312. Rezumat în limba germană în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1907, p. 515 şi urm.

[3] Ewald, p. 29—31; Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930, în *A magyar történettudomány kézikönyve* [Manualul ştiinţei istorice maghiare], vol. II, fasc. 3 (prescurtat: Szentpétery, *Oklt.)*, p. 46.

[4] A se vedea reproducerea peceţii de acest fel a lui Andrei I (1046—1060): Jakubovich Emil, *Das Ladungssiegel König Andreas I*, în «Ungarische Jahrbücher», XV (1935), p. 1—28. Cf. Idem, *I. Endre király törvénybeidézö ércbilloga* [Sigiliul metalic folosit pentru chemări în judecată de regele Andrei I] în, « Turul », 1933, p. 56—74.

[5] De altminteri obiceiul citării cu pecete a continuat şi mai departe, şi anume în practica comitatelor şi a decanatelor săseşti, ea prelungindu-se în epoca modernă. De exemplu, în statutele capitlului de Sibiu din anul 1351 figurează dispoziţia ca decanul să nu poată cere mai mult decît trei dinari banali pentru folosirea peceţii în scopul chemării în judecată. Cf. doc. 24 octombrie 1351, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V; Mályuss Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár* [Colecţia documentelor din epoca lui Sigismund], Budapesta, 1951 (prescurtat: Mályusz), vol. I, nr. 1931, 2139, 4787, 5223, 5535, 5767.

[6] Perényi József, *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására* [Influenţa şcolilor franceze asupra formării practicii diplomatice maghiare], Budapesta, 1938, p. 7.

regală[1]. De aceea, în practica documentară, care a început să ia avînt în secolul al XII-lea, se căuta să se obţină şi în cazul actelor privind tranzacţii de drept privat, care n-au fost emise în numele regelui, întărirea cu pecetea acestuia, ca semn al încuviinţării sale în calitate de for suprem.[2] Dar interesul crescînd al societăţii pentru documente a făcut necesară încă de la începutul veacului următor, creşterea numărului emitenţilor de acte şi totodată *lărgirea domeniului de întrebuinţare a peceţii.* Astfel, pecetea a devenit treptat simbolul autorităţii persoanelor şi forurilor emitente de documente, simbol acceptat de dreptul obişnuelnic ca un mijloc de adeverire ce se bucura de « autenticitate », adică de autoritate sau încredere publică, simbol în sfîrşit din care izvora valoarea juridică a documentelor.

Conceptul peceţii autentice. Răspîndirea rapidă a întrebuinţării peceţii a fost promovată în mare măsură de acea teorie a dreptului canonic — introdusă prin Ungaria în Transilvania, de scriitorii de documente care şi-au făcut studiile în Franţa şi în Italia — potrivit căreia documentul primeşte o valoare juridică deplină numai datorită *peceţii autentice*[3]. După Szentpétery se numea autentică pecetea a cărei autoritate publică era recunoscută în general în cauzele cu caracter juridic sau măcar în acelea care ţineau de jurisdicţia posesorului peceţii, care avea deci putere probatorie şi în cauze privind persoane străine, nu numai în cele de drept privat ale posesorului[4]. La început se considerau drept autentice peceţile persoanelor înzestrate cu o jurisdicţie eclesiastică sau laică, căci această jurisdicţie provenea de la rege, iar dreptul lor de a emite documente se întemeia indirect tot pe autoritatea regală. După această concepţie izvorul autenticităţii peceţii era puterea regală, care putea să acorde sau să recunoască dreptul la pecete autentică, după cum putea să-l şi retragă sau să-l îngrădească[5]. Pe această bază Ludovic I a poruncit în 1353 ca să fie prezentate la Buda peceţile autentice ale tuturor capitlurilor şi conventurilor, folosite de acestea în calitatea lor de locuri de adeverire, pentru a fi verificate acolo[6]. Tot pe acest temei articolul XVIII al legii din

---

[1] Trebuie să observăm aici că studierea peceţilor transilvănene din epoca voievodatului (deci înainte de 1541) este îngreunată foarte mult de faptul că cercetătorul trebuie să aibă în vedere mereu şi practica generală a regatului feudal ungar. Într-adevăr, emitenţii documentelor privind Transilvania erau în multe cazuri din afara teritoriului acesteia şi uzanţele observate de ei au exercitat o influenţă puternică asupra întrebuinţării locale a peceţii. Acest fapt, precum şi caracterul sărăcăcios al literaturii noastre sigilografice cu privire la Transilvania ne-a impus să culegem din literatura de specialitate apărută în limbi străine tot ce ar putea promova cercetările noastre sigilografice din viitor. Fără cunoaşterea datelor extrem de împrăştiate, cuprinse în literatura de specialitate ungară şi săsească, n-ar putea fi valorificat în chip satisfăcător nici bogatul material sigilografic publicat în seria noastră de documente privitoare la Transilvania.

[2] Szentpétery, *Oklt.*, p. 47—50.

[3] Kumorovitz Bernát Lajos, *Az autentikus pecsét* [Pecetea autentică], Budapesta, 1936. Extr. din « Turul », 1936 (prescurtat: Kumorovitz, *Autentikus pecsét)*, p. 2.

[4] Szentpétery, *Oklt.*, p. 119—120. După ce s-a diferenţiat folosirea peceţii şi unii emitenţi de documente au început să aibă mai multe peceţi, pecetea cea mare se numeşte în formula de coroboraţie a documentelor *sigillum authenticum*, spre deosebire de peceţile mici. Cf. Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 23.

[5] Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és a vegyes-házi királyok alatt* [Organizarea judecătorească şi dreptul procesual maghiar în timpul regilor din dinastia arpadiană şi din cea mixtă], Budapesta, 1899 (prescurtat: Hajnik, *Bírósági szerv.)*, p. 348; Szentpétery, *Oklt.*, p. 119.

[6] *A zichi és vásonkeöi gróf Zichy-család idösb ágának okmánytára* [Documentele ramurii mai vechi a familiei conţilor Zichy de Zich şi Vásonkeö], ed. Nagy Imre şi Véghely Dezső, Pesta, 1872 (prescurtat: Zichy), II, p. 509.

1471 a conferit regelui dreptul de patronat asupra tuturor bisericilor şi mănăstirilor care aveau asemenea peceţi [1]. În felul acesta a putut regele să retragă pecetea autentică a conventului din Sîniob, pe care mai tîrziu însă i-a restituit-o [2]. Dar nu numai autenticitatea peceţii locurilor de adeverire, ci şi limitele acestei autenticităţi depindeau de rege [3].

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea însă, s-a produs o schimbare în ceea ce priveşte interpretarea rolului peceţii, a valorii probatorii a acesteia. În opoziţie cu concepţia dreptului canonic adoptată îndeobşte, în Ungaria medievală s-a format, începînd de la mijlocul veacului al XIII-lea, *principiul imparţialităţii* potrivit căruia nimeni nu poate fi un for competent în propria sa cauză, deci nu poate să emită nici documente pe seama lui însuşi [4]. În virtutea acestui principiu, în pricinile privind propriile sale moşii, chiar şi regele trebuia să se adreseze unui loc de adeverire. De asemenea şi în cauzele locurilor de adeverire, de obicei, proceda un alt for care avea pecete autentică. O mărturie interesantă a acestei concepţii se întîlneşte în procesul dintre capitlul din Alba-Iulia şi diacul Lucaci de Beldiu, din 1392, în care acesta din urmă a invocat argumentul că nici episcopul Transilvaniei nu putea elibera un act de posesiune cu valoare juridică în favoarea propriului său capitlu [5]. Prin afirmarea şi răspîndirea acestei concepţii, s-a făcut o serioasă triere, în primul rînd, a peceţilor eclesiastice. În consecinţă, se recunoştea fără nici o rezervă numai autenticitatea peceţilor locurilor de adeverire, în afară de acelea ale regelui, reginei şi marilor judecători ai regatului (palatinul, judele curţii regale, voievodul Transilvaniei, marele vistier, baronii regatului) [6]. De altminteri, această concepţie era o piedică pentru dezvoltarea practicii documentare şi a folosirii peceţii, atît a comiţilor din fruntea comitatelor, cît şi în general a particularilor, într-un ritm similar aceluia din apusul Europei. În felul acesta se explică specificul materialului documentar din Transilvania, care în marea lui majoritate are un caracter oficial, provenind de la autorităţi publice şi de la locuri de adeverire.

Interpretarea specifică a conceptului peceţii autentice nu s-a putut impune fără a înlătura din cale unele dificultăţi. Într-adevăr, clerul căuta să afirme concepţia dreptului canonic. O dovadă deosebit de semnificativă a luptei dintre concepţia laică şi canonică e procesul dintre capitlul din Alba-Iulia şi decanatele săseşti din 1309, în cursul căruia s-a discutat între altele şi problema de a se şti ce anume se putea considera, pe baza concepţiilor juridice locale, ca act public, din mărturiile scrise, înfăţişate cu acest prilej [7]. Depoziţiile divergente ale martorilor, care au fost ascultaţi în acel proces, ne arată că atunci încă nu era definitiv constituită amintita concepţie specifică despre pecetea autentică. Acest lucru a avut însă loc la jumătatea aceluiaşi secol al XIV-lea. De aici înainte, dreptul laic n-a mai lărgit, ci mai de grabă a îngrădit cercul persoanelor şi corporaţiilor înzestrate cu pecete autentică. Dimpotrivă, în temeiul dreptului canonic, peceţile arhiepiscopilor, episcopilor,

---

[1] *Corpus iuris Hungarici — Magyar Törvénytár, 1000—1526, évi törvénycikkek* [Colecţia legilor maghiare din anii 1000—1526], Budapesta, 1899 (prescurtat: *Corpus iuris Hungarici*), p. 366.

[2] *Ibidem*, p. 600 (art. XI al legii din 1498).

[3] Hajnik, *Bírósági szerv.*, p. 346.

[4] Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 16.

[5] Mályusz, I, nr. 2414.

[6] Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 22.

[7] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 103, p. 92—160.

prepoziţilor, abaţilor, vicarilor episcopali şi chiar ale parohilor mai importanţi trebuiau considerate autentice. Totuşi aceste două criterii deosebite de interpretare ale sistemului juridic bisericesc şi laic n-au provocat în practică încurcături mai serioase, fiindcă actele emitenţilor eclesiastici puteau să se bucure de o autenticitate deplină şi în faţa forurilor laice dacă erau transcrise sub pecetea autentică a locurilor de adeverire.

. Deşi această interpretare riguroasă a conceptului peceţii autentice a influenţat întrebuinţarea peceţii în ansamblul ei, totuşi, după amploarea luată de dezvoltarea scrierii printre particulari, ea n-a putut să împiedice răspîndirea ulterioară a folosirii peceţii. Cu toate că întrebuinţarea peceţii în Transilvania medievală n-a atins proporţiile celei din occident, nu e mai puţin adevărat că pînă la mijlocul secolului al XVI-lea ea a cuprins, pe lîngă nobilime, şi păturile cele mai largi ale populaţiei orăşeneşti [1].

TIPARELE DE PECEŢI

Gravorii tiparelor de peceţi. Amprentele de peceţi se făceau cu ajutorul unor istrumente numite tipare *(typarium)* sau matrice, care reprezentau negativul imaginii peceţii. Aceste tipare erau gravate de argintari. Planul imaginii peceţii era întocmit uneori de artişti destoinici, în general însă, mai ales în cazul comenzilor mai modeste, el era desenat de înşişi meşterii argintari. După marea răspîndire luată de folosirea peceţii (în secolele al XV-XVI-lea) erau, în cadrul breslelor de argintari ale oraşelor mai mari, unii meseriaşi care se ocupau mai ales cu *gravarea peceţilor*. De exemplu, în anii 1470—1480 e amintit la Sibiu un meşter cu numele Hannis Sigylhawer al cărui nume derivă desigur din această ocupaţie [2]. Îndeosebi în oraşele care pot fi socotite ca centre ale meşteşugului argintarilor: Cluj, Braşov, Oradea, Baia Mare etc., trebuie să fi lucrat gravori iscusiţi, de vreme ce la începutul veacului al XVI-lea se menţionează astfel de meşteri chiar în localităţile cu mult mai puţin importante în ceea ce priveşte giuvaergia [3].

Gravarea de peceţi cerea argintarului nu numai o bună pregătire profesională şi multă atenţie, ci şi unele calităţi artistice. Era o muncă pretenţioasă şi de încredere, deosebit de apreciată şi foarte bine plătită de societatea feudală. Bunăoară în 1331 Carol Robert a dăruit un domeniu lui Petru, fiul lui Simion, argintarului său de curte, de origine din Siena (Italia) — care între timp ajunsese vicecomite — pentru gravarea noii sale peceţi de maiestate [4]. În 1344 Ludovic I l-a răsplătit de asemenea din plin pe gravorul său Gheorghe, fiul lui Sebastian Csói, care a sculptat tiparele sale de peceţi [5]. Nivelul superior de dezvoltare atins de gravarea peceţilor din Ungaria medievală e atestat nu numai de reputaţia de care s-a bucurat meşteşugul argintarilor din această

[1] Vezi materialul documentar din secolul al XVI-lea, aflător în arhivele oraşelor Cluj şi Bistriţa, în Arh. stat., Cluj.

[2] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, în *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, Sibiu, 1880, vol. I, (prescurtat: *Rechnungen)*, p. 42—43, 70, 72.

[3] « Turul », 1911, p. 23—24.

[4] *Ibidem*, 1907, p. 45.

[5] Derc ényi Dezső, *Nagy Lajos kora* [Epoca lui Ludovic cel Mare], Budapesta, f.a., p. 126; Varjú Elemér — Höllrigl József, *Ernst Lajos magyar történeti gyűjteménye* [Colecţia istorică maghiară a lui Ernst Lajos], Budapesta, 1932, p. 28.

ţară în ochii contemporanilor [1], dar şi de tiparele înseşi ce ni s-au păstrat, începînd cu jumătatea secolului al XIV-lea. În ceea ce priveşte tiparele de peceţi, ajunge să cităm, ca lucrări excelente, acelea ale oraşelor Baia Mare şi Cluj, gravate în secolul al XIV-lea. Ele se datoresc fără îndoială unor meşteri iscusiţi din ţară [2]. Dar în afară de meşterii localnici, se făceau uneori comenzi şi la gravori vestiţi din străinătate, în năzuinţa de a avea peceţi cît mai frumoase. De exemplu, în 1417, regele Sigismund a pus să i se facă tiparul peceţii sale mari la Paris, de către Arnoul de Boemel [3]. Fireşte, atunci cînd folosirea peceţii a devenit generală, cei cu o situaţie mai modestă făceau comenzi la meşteri mai simpli, şi în consecinţă calitatea execuţiei peceţilor a suferit mult. Se poate constata acest lucru mai ales în legătură cu peceţile nobilimii de la ţară. Totuşi, arta gravării peceţilor, luată în ansamblu, a fost înfloritoare pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Materialul tiparului peceţii. Se deosebea după destinaţia acestuia, şi anume după cum se intenţiona întrebuinţarea lui pentru imprimarea de peceţi în metal sau în ceară. Astfel tiparul bulei, asupra căruia trebuia să se exercite prin izbire o presiune mai mare, se făurea din fier, oţel sau bronz [4]. În schimb, marea majoritate a tiparelor destinate peceţilor de ceară se fabricau din metale preţioase. Dar şi în acest caz — al peceţilor de ceară — se întîlnesc imagini de peceţi săpate în piatră sau fier, oţel ori bronz. Spre deosebire de meşteşugul argintarului, gravarea în piatră era destul de puţin dezvoltată în Transilvania cu toate că în centrele mai mari existau meşteri şlefuitori de pietre scumpe [5]. Tocmai din acest motiv marea majoritate a peceţilor de gemă şi a peceţilor inelare gravate în piatră erau importate din străinătate, mai ales din Italia. Peceţile inelare şi în general tiparele mici erau fabricate de obicei din materiile mai moi arătate mai sus, iar cele de dimensiuni mari se făceau de preferinţă din materiile mai dure, amintite şi acestea. Bunăoară, tiparele de peceţi ale oraşelor Baia Mare şi Cluj din secolul al XIV-lea menţionate mai înainte au fost fabricate din argint.

a) În ceea ce priveşte *tehnica gravării*, imaginile de peceţi se transpuneau de obicei prin *gravare* pe tipar. Mai întîi se făcea desenul prin zgîriere, apoi el se săpa, adică se grava, folosindu-se o tehnică specială, caracterizată de linii destul de adînci, pentru ca desenul peceţii, conturul acesteia, să iasă prin imprimare bine în relief şi să se obţină o imagine clară, care să prezinte totuşi trăsături uşoare. Din descrierea lui Benvenuto Cellini se ştie că argintarul făcea uneori modelul tiparului peceţii, apoi pregătea un mulaj, pe care după

---

[1] «Századok», 1879, p. 245—246; *A magyar nemzet története* [Istoria naţiunii maghiare], publ. sub direcţia Szilágyi Sándor, Budapesta, 1896 (prescurtat: *Magy. Tört.)*, IV, p. 647—648.

[2] Schönherr Gyula — Czákó Elemér, *A nagybányai typarium* [Tiparul peceţii oraşului Baia Mare], în «Turul», 1906 (prescurtat: Schönherr-Czákó), p. 10—12; Ráth György, *Az iparmüvészet könyve* [Manual de artă industrială], Budapesta, 1902, III, 78; Balogh Jolán, *Márton és György kolozsvári szobrászok* [Sculptorii clujeni Martin şi Gheorghe], în «Erdélyi Múzeum», 1934 (prescurtat: Balogh), p. 120—125; K. Sebestyén József, *Kolozsvár szabad királyi város cimere* [Stema oraşului liber regesc Cluj], în «Kolozsvári Szemle», 1944 (prescurtat: K. Sebestyén), p. 268, Cf., p. 55—57 ale lucrării de faţă.

[3] Ewald, p. 139.

[4] *Ibidem*, p. 117—118; Ilgen, p. 16—19.

[5] Gyárfás Tihamér, *A brassói ötvösség története* [Istoria giuvaergiei de la Braşov], Braşov, 1912, p. 84; D. Vendel Mária-Koch Sándor, *A drágakövek* [Pietrele preţioase], Budapesta, 1935.

aceea îl cizela, dîndu-i forma definitivă [1]. Prin acest procedeu tehnic a fost făurit, de pildă, tiparul cel mai vechi al oraşului Baia Mare, meşterul folosindu-se în acest scop de un model de ceară [2].

b) Forma tiparelor de peceţi era aceea dictată de necesităţi. Forma cea mai simplă şi cea mai răspîndită a tiparului era inelul [3]. Acesta era nu numai cazul peceţilor inelare mici care se puteau purta pe deget, ci şi acela al tiparelor de mărime mijlocie. În cazul din urmă, pe reversul plăcii metalice, în care era gravată imaginea peceţii, se suda un mîner, pentru a înlesni astfel şi a da mai multă siguranţă imprimării imaginii în ceară. Alteori, acest mîner se învîrtea pe o mică balama, ca de exemplu în cazul tiparului oraşului Cluj, făcut în 1480 [4]. Se mai obişnuia ca pe reversul aceleiaşi plăci metalice să se sudeze o mică ieşitură, în forma unui neg prin gaura căruia se petrecea un lanţ sau un şnur, spre a se putea atîrna şi purta tiparul la gît. Tiparul oraşului Baia Mare, din secolul al XIV-lea prezintă atît un mîner cît şi ieşitura amintită [5].

Pentru imprimarea peceţilor duble sau în formă de medalii se întrebuinţa un instrument, adică un tipar, mai complicat. Într-adevăr, desenul, de pe aversul şi de pe reversul peceţii se grava pe două plăci sau lamele metalice deosebite, care cu ocazia pecetluirii se îmbinau cu ajutorul unor şuruburi sau cuie mici puse în colţuri şi se presau în ceara aşezată între plăci. Pentru reprezentarea ornamentelor sau a legendei de pe aversul sau muchia peceţii se întrebuinţa un arc făcut dintr-o bucată separată de metal. Acest tipar seamănă în multe privinţe cu acel al peceţilor metalice, deşi bunăoară, cancelaria papală folosea pentru bule şi instrumente în formă de cleşte [6].

Paza tiparului. Importanţa deosebită ce se acorda de către societatea medievală peceţii ca mijloc de adeverire impunea cea mai mare grijă în *paza tiparului*, pentru ca acesta să nu ajungă în mîinile unor oameni neautorizaţi, care l-ar putea folosi pentru întărirea unor garanţii juridice false. De aceea, tiparul era păzit fie de posesorul său, fie în cazul regelui sau al marilor demnitari, de oamenii lor de încredere, ei înşişi dregători cu vază. Modul de pază a tiparului era reglementat de dispoziţii precise. Din precauţie s-a ajuns ca fiecare pecete să fie încredinţată în paza unei persoane deosebite. Posesorii mai multor peceţi au întocmit sisteme foarte complicate cu privire la mînuirea tiparelor.

a) Peceţile regilor Ungariei feudale — peceţi cu care e întărită o mare parte a documentelor privitoare la Transilvania medievală — erau păzite pînă la sfîrşitul secolului al XII-lea — cînd nu se închegase încă organizarea cancelariei regale — de către comitele capelei *(comes capelle)*, şeful capelanilor de la curte [7]. În schimb, în veacul al XIII-lea tiparul bulei de aur era încredinţat spre pază cancelarului, iar acela al peceţii duble de ceară se afla în grija vicecancelarului. Acesta purta mereu asupra sa placa de dinainte sau

---

[1] Ewald, p. 141—142; Áldásy Antal, *A pecsétek* [Peceţile], în Ráth György, *Az iparművészet könyve* [Manual de artă industrială], Budapesta, 1902, I (prescurtat: Áldásy, *A pecsét)*, p. 344—348.

[2] Schönherr-Czakó, p. 11—12.

[3] Pentru formele de inel care erau la modă vezi Hlatky Mária, *A magyar gyűrű* [Inelul maghiar], Budapesta, 1938 (prescurtat: Hlatky), passim.

[4] Vezi schiţa la K. Sebestyén, p. 270.

[5] Schönherr-Czákó, p. 1—12.

[6] Schiţele deosebitelor tipare la Ewald, pl. I—IV.

[7] Szentpétery, *Oklt.*, p. 56—57, 69—70.

aversul tiparului. Pecetea de inel a regelui era în paza notarului său special, numit şi notar-secretar [1]. După ce, în perioada angevină, cancelaria regală s-a împărţit în două, pecetea dublă *(sigillum duplex)* era păzită de cancelarul suprem, şeful cancelariei mari, iar pecetea simplă *(s. simplex)* de către cancelaria regală secretă [2]. Mînuirea celei de-a doua peceţi inelare a fost încredinţată de Ludovic I unui slujbaş deosebit: păstrătorul peceţii de inel *(conservator sigilli annularis)* [3]. Pecetea mijlocie *(s. mediocre)*, numită uneori şi secretă, era păstrată de la începutul secolului al XIV-lea de către comitele capelei [4]. Pecetea judiciară *(s. judiciale)*, care a început să fie folosită în cursul veacului al XV-lea, se găsea la locţiitorul prezenţei personale a regelui *(personalis presentie locumtenens)* [5]. Cu privire la această repartizare complicată a peceţilor regale a intervenit, în urma reformelor din timpul lui Matiaş Corvin, o schimbare în sensul că la cotitura de la veacul al XV-lea la cel de-al XVI-lea toate peceţile regale au fost puse sub controlul conducătorului efectiv al cancelariei, care probabil le încredinţa secretarilor de cancelarie [6].

Tiparul peceţii regale se preda cancelarului în cadrul unor formalităţi solemne şi publice. Cînd era vorba de un tipar nou, odată cu predarea acestuia, tiparul vechi se declara anulat [7]. Din momentul predării, persoana căreia i se încredinţa era aceea care răspundea de paza tiparului. În legătură cu furtul peceţii de maiestate a lui Ludovic I, întîmplat în 1363 cu prilejul campaniei din Bosnia, ştim că Nicolae Keszei, cancelarul regal, dăduse ambele plăci ale tiparului acestei peceţi «familiarilor» săi spre a le păzi în propriul său cort, şi că hoţii au fost chiar aceştia şi ei au vîndut tiparul unui argintar de la Bistriţa [8].

Peceţile palatinului, judelui curţii regale, voievodului Transilvaniei şi altor mari dregători erau păstrate de protonotarii sau secretarii lor [9].

b) Se acorda o atenţie specială *pazei peceţilor locurilor de adeverire*, întrucît cea mai mare parte a actelor de proprietate ale nobilimii erau întărite

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 87; Pentru practica de la începutul secolului al XVI-lea a se vedea Szilágyi Loránd, *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban, 1458—1526* [Rolul cancelariei regale maghiare în guvernarea statului, 1458—1526], în «Turul», 1930 (prescurtat: Szilágyi, *Kancellária)*, p. 53.

[2] Kumorovitz L. Bernát, *A magyar királyi egyszerű és titkos pecsét használatának alakulása a középkorban* [Evoluţia folosirii peceţii simple şi a celei secrete ale regilor Ungariei în evul mediu], Budapesta, 1937. Extras din *A bécsi Magyar Történetkutató Intézet évkönyve* [Anuarul Institutului istoric maghiar de la Viena], vol. VII (prescurtat: Kumorovitz, *Titkospecsét)*, p. 31.

[3] *Ibidem*, p. 23—25; «Turul», 1902, p. 112, 118.

[4] Szentpétery, *Oklt.*, p. 194—196.

[5] *Ibidem*, p. 196—197.

[6] Szilágyi, *Kancellária*, p. 47—50.

[7] Schwandtner Martinus, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini* [Scriitorii vechi şi autentici ai istoriei Ungariei], Trnava, 1765, II, p. 94. Cf. Kumorovitz Bernát, *A magyar pecséthasználat története a középkorban* [Istoria folosirii peceţii în Ungaria medievală], în *A gödöllöi gimnázium 1943/1944 —i évkönyve* [Anuarul gimnaziului din Gödöllő pe 1943/1944], Gödöllő, 1944 (prescurtat: Kumorovitz, *Pecséthasználat)*, p. 361.

[8] Küküllei János (Ioan de Tîrnava), *Nagy Lajos király viselt dolgairól* [Despre faptele regelui Ludovic cel Mare], în *Középkori krónikások* [Cronicari medievali], V, Braşov, 1906, p. 141; doc. 30 mai 1364, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI.

[9] Nyers Lajos, *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században* [Activitatea judecătorească şi de emitent de documente a palatinului în secolul al XIV-lea], Kecskemét, 1934 (prescurtat: Nyers), p. 41; Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526—ig* [Activitatea judecătorească şi de emitent de documente a voievozilor Transilvaniei pînă la 1526], Budapesta, 1940 (prescurtat: Janits), p. 97—98.

cu asemenea peceţi. Pentru paza peceţii autentice obţinute de la rege răspundea nu numai persoana încredinţată cu mînuirea ei directă, ci întreaga obşte a membrilor capitlului sau conventului respectiv [1]. După statutele din secolul al XIV-lea ale capitlului din Oradea peceţile acestuia se ţineau în sacristia catedralei, într-o cutie, iar aceasta era pusă într-o ladă, ţinută tot timpul închisă şi pecetluită. Cînd actele emise de capitlu trebuiau întărite cu pecete, era nevoie cel puţin de prezenţa a şase canonici, în vîrstă matură şi cu moravuri ireproşabile, ca să fie rupte peceţile ce închideau lada şi să se scoată tiparul peceţii de întărire. După ce în faţa aceloraşi canonici se punea pe documente pecetea, tiparul acesteia era pus imediat la loc şi lada se sigila din nou cu pecetea fiecăruia dintre canonicii prezenţi [2].

c) Despre uzanţele în legătură cu *paza peceţilor orăşeneşti* ne informează cel mai bine regulamentul din 1488 al oraşului Cluj [3]. Potrivit acestui regulament, peceţile erau ţinute împreună cu documentele şi registrele oraşului într-un loc sigur, care nu putea fi deschis decît în prezenţa a cel puţin opt cetăţeni juraţi. În faţa acestora trebuia citit documentul care urma să fie pecetluit şi numai după aceea, tot în prezenţa lor, se punea pecetea. Corporaţiile de obicei îşi păstrau tiparele de peceţi sub control comun. De exemplu, pecetea decanatului din Ţara Bîrsei — după cum se vede într-un act din 1379— se ţinea închisă cu mai multe chei, din care fiecare se afla la un alt preot [4].

d) Scopul *distrugerii unor tipare de peceţi* scoase din uz dintr-un motiv oarecare (moarte, schimbare de dregătorie etc.), precum şi acela al schimbărilor sau modificărilor de peceţi era preîntîmpinarea abuzurilor. Zdrobirea tiparelor după moartea posesorului nu se practica, desigur, atît de sistematic în cancelaria regală ungară, ca de pildă la curia papală, totuşi ni s-au păstrat unele date concrete în această privinţă. Astfel, în 1437, după moartea regelui Sigismund, în cadrul unei slujbe religioase care a avut loc a doua zi, cancelarul a pus în chip solemn pe un meşter argintar să spargă, în faţa demnitarilor curţii, tiparele peceţilor monarhului decedat [5]. De asemenea, se ştie că după moartea regelui Matiaş Corvin au fost distruse oficial şi tiparele peceţilor acestuia [6]. Uneori, tiparul era înmormîntat împreună cu posesorul său. În cazul schimbărilor intervenite în situaţia marilor demnitari (palatinul, voievodul Transilvaniei etc.), se deteriora probabil numai imaginea peceţii, ca aceasta să nu mai poată fi folosită sau ea se întrebuinţa ca material la fabricarea unui alt tipar, necesar exercitării noii funcţii. Aceasta poate fi explicaţia faptului că dintre tiparele peceţilor marilor demnitari nu ni s-au păstrat (cu excepţia peceţilor inelare) decît foarte puţine.

e) Avem date mai numeroase despre *schimbările de peceţi*, mai ales despre cele regale. În cazul pierderii tiparului sau dacă se ivea o cît de mică bănu-

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 129.

[2] Statutele capitlului din Oradea (din 1374), partea I, titlul VII, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII.

[3] Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez* [Documente privitoare la istoria Clujului], Buda, 1870 (prescurtat: Jakab, *Oklt.)*, I, p. 282—283; Auner Mihály, *Az erdélyi szászok oklevelei a XV szd. kezdetéig* [Documentele saşilor din Transilvania pînă la începutul secolului al XV-lea], Bistriţa, 1912 (prescurtat: Auner), p. 27—28.

[4] Doc. 1 sept. 1379, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[5] Ewald, p. 107—108.

[6] Kumorovitz, Bernát Lajos, *Mátyás király pecsétjei* [Peceţile regelui Matiaş], Budapesta, 1932. Extr. din «Turul», 1932 (prescurtat: Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*), p. 10.

ială că acesta ar fi fost folosit în chip abuziv de cineva sau dacă titlurile posesorului au suferit unele modificări ori tiparul s-a uzat din pricina îndelungatei sale folosiri etc., instrumentul peceţii trebuia schimbat sau cel puţin modificat. Într-adevăr, cîteodată se făceau doar unele modificări parţiale în desenul peceţii, de exemplu i se adăuga un trandafir, o stea sau unele litere etc.; alteori, însă, trebuia înlocuit vechiul tipar cu un altul, complet nou. În acest caz se distrugea instrumentul vechi, bine înţeles dacă acesta nu s-a pierdut. De pildă, Andrei al II-lea şi-a schimbat de două ori pecetea sa de maiestate, iar pecetea sa dublă, numai odată; Bela al IV-lea- şi-a schimbat de asemenea pecetea sa dublă odată (placa de revers însă a înlocuit-o şi separat, între 1237—39); Ladislau al IV-lea şi-a schimbat aceeaşi pecete de cinci ori. Carol Robert şi-a schimbat pecetea în 1330 în urma dezastrului de la Posada, în care i s-a pierdut tiparul. Acelaşi lucru a trebuit să facă Sigismund în 1397 după înfrîngerea sa de la Nicopole [1]. Schimbarea peceţii reginei Maria a devenit necesară, în 1387, în urma faptului că în timpul cît a stat în captivitatea magnaţilor rebeli, nu şi-a putut exercita liber drepturile ei suverane [2]. Cît priveşte pe regele Sigismund, el a pus, la sfîrşitul anului 1410, să i se distrugă vechile tipare, fiindcă titlurile lui s-au lărgit după alegerea sa ca rege al romanilor [3]. Din acelaşi motiv şi-a schimbat pecetea Matiaş Corvin, după încoronarea sa ca rege al Ungariei, precum şi după alegerea lui ca rege al Cehiei [4].

Marii dregători (palatinul, judele curţii regale, voievodul Transilvaniei etc.) îşi schimbau peceţile numai în cazul pierderii tiparelor dintr-un motiv oarecare, în timpul dregătoriei lor. De altminteri se cunoaşte numai un singur caz, din 1339, în legătură chiar cu voievodul Transilvaniei (e vorba de Toma Széchényi), care se pare că, după numirea sa ca locţiitor al marelui vistier, a pus să i se facă un nou tipar de pecete, în timp ce însă continua să folosească şi vechiul tipar [5].

Avem informaţii mai bogate despre *schimbările de peceţi ale locurilor de adeverire*. Ele au fost determinate fie de teama unor abuzuri, fie din pricină că instrumentele vechi de pecetluire s-au uzat în urma întrebuinţării lor prea îndelungate (în unele cazuri după folosirea lor timp de mai multe veacuri). Bunăoară, capitlul din Oradea a primit în anul 1291 două peceţi autentice noi, pentru a-şi înlocui tiparul devenit inutilizabil din cauza vechimii [6]. Pecetea conventului din Cluj-Mănăştur a fost distrusă oficial la începutul secolului al XV-lea şi înlocuită cu una nouă, fiindcă s-au ivit bănuieli că s-ar fi comis abuzuri cu vechiul tipar [7]. Capitlul din Alba-Iulia şi-a schimbat tiparul peceţii,

---

[1] Doc. 2 noiembrie 1332, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, nr. 116.

[2] *Hazai okmánytár* [Documente privitoare la istoria patriei], ed. Ipolyi-Nagy-Véghely, Győr, 1873 (prescurtat: *Hazai okmt.)*, V, p. 183; doc. 26 febr. 1406, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, ed. Fr. Zimmermann—C. Werner — G. Gündisch, Sibiu, 1892—1937 (prescurtat: *Ub.)*, III, p. 386—387.

[3] Doc. 24 iulie 1414, *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltárá* [Documentele familiei Teleki de Szék, comiţi ai sfîntului imperiu roman], ed. Barabás Samu, Budapesta, 1895 (prescurtat: Teleki), I, p. 400; Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 39.

[4] Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*, p. 2, 5. Pentru înşirarea schimbărilor de peceţi ale regilor Ungariei a se vedea Szentpétery, *Oklt.*, p. 113, 197.

[5] Janits, p. 94.

[6] Statutele capitlului din Oradea (din 1374), partea I, titlul VII, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

[7] Doc. 13 martie 1418, Teleki, I, p. 431.

după ce vechea sa pecete s-a pierdut cu ocazia devastării catedralei de către saşi în 1277. Peceţile locurilor de adeverire, care au fost scoase din uz, nu erau totdeauna distruse, ci uneori numai deteriorate, în aşa fel ca să nu mai poată fi folosite la pecetluire [1]. În cazul pierderii peceţilor se dispunea înfăţişarea documentelor date sub aceste peceţi şi întărirea lor cu noua pecete, pentru a împiedica pe cel ce ar fi găsit vechiul tipar de a putea întocmi, cu ajutorul acestuia, documente false. Dispoziţii asemănătoare au fost luate în cazul amintit al capitlului din Alba-Iulia sau în acela—menţionat şi acesta— al furtului peceţii lui Ludovic I la 1363. În sfîrşit, se mai poate aminti un caz similar din 1405, după terminarea luptelor interne din Ungaria [2].

Falsificările de peceţi. Aceste măsuri de precauţie deseori nu şi-au atins scopul, dovadă numeroasele falsificări de peceţi. Fiindcă tocmai pecetea era chezăşia cea mai sigură a « autenticităţii » documentului (în sensul că acesta era un act adevărat, iar nu fals) şi în consecinţă cercetarea critică a autorităţilor medievale se îndrepta în primul rînd asupra peceţii, de aceea, falsificatorii aveau tot interesul să înlăture cu ajutorul ei o eventuală bănuială cu privire la plăsmuirile lor [3].

Metoda cea mai simplă de falsificare era scoaterea iscusită a peceţii — cu un cuţit încălzit sau cu un fir de păr de cal uns cu terebentină — de pe un document autentic al emitentului, pe numele căruia se întocmea actul fals, şi transpunerea ei pe această plăsmuire. În acest caz, descoperirea falsificării documentelor (dacă am folosi numai criterii sigilografice) este tot atît de grea ca şi în cazul cînd tiparul original ajungea — prin furt sau pierdere — în mîini neautorizate sau cînd un slujbaş mituit aplica el însuşi pecetea adevărată pe actul fals.

O altă metodă consta în fabricarea unui tipar după amprenta originală a peceţii pe care falsificatorul căuta s-o imite, fie cu ajutorul unui mulaj, fie că punea pe un giuvaergiu îndemînatic să-i graveze un tipar nou pe baza amprentei originale.

Deşi falsificarea de peceţi, ca parte integrantă a falsificării de documente, era considerată drept o « vină a necredinţei » *(nota infidelitatis)*, fiind pedepsită cu moartea şi cu pierderea averii, totuşi ni s-au păstrat date numeroase despre asemenea falsificări [4]. De exemplu, în 1333 Ioan de Cehăluţ a încercat să obţină un transumpt de la conventul din Dealul Orăzii [5] La sfîrşitul veacului al XIV-lea, Ştefan diacul, notarul conventului din Cluj-Mănăştur, făcîndu-şi o copie după pecetea acestui loc de adeverire, a folosit-o la pecetluirea unei serii întregi de documente false. De aceea, el a fost pedepsit de către voievodul Ladislau cu moartea pe rug, ca unul « care a săpat şi făurit peceţi false, şi a întocmit şi scris scrisori false » [6]. Unul dintre falsificatorii cei mai vestiţi ai Transilvaniei, diacul Gabriel de Zomlin, executat în 1448, a putut, datorită

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 133—134.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 326; doc. 30 mai 1364, *ibid.*, C, XIV, vol. VI; *Ub.*, III, p. 386—387. Cf. « Turul », 1913, p. 159.

[3] Cf. Bojničič Iván, *Az oklevélhamisitás a középkorban* [Falsificarea documentelor în evul mediu], Zagreb, 1880 (prescurtat: Bojničič), passim; Horváth Sándor, *XIII—XIV századi pecséthamisitok* [Falsificatori de peceţi din sec. XIII—XIV], în « Turul », 1907 (prescurtat: Horváth S.), p. 82—83.

[4] Szentpétery, *Oklt.*, p. 249—251; Ewald, p. 225—234; Ilgen, p. 57—58. Cf. Mályusz. I, nr. 1671, 2223, 2227, 2562.

[5] Doc. 11 martie 1333, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, nr. 132.

[6] Menţionat în doc. 17 ian. 1399. Mályusz, I, nr. 5671.

poziţiei sale oficiale, ca slujbaş al cancelariei regale, să întărească cu pecetea secretă a regelui Sigismund numeroase documente falsificate de el şi să contrafacă peceţile mai multor regi, din vremurile mai vechi, precum şi ale unor locuri de adeverire [1]. Magistrul Toma de Nireş, notarul capitlului din Alba-Iulia între anii 1490—1515, a fost mai norocos, deoarece falsurile sale, întărite cu pecetea autentică a capitlului — falsuri cu care a reuşit să redobîndească trei moşii ale familiei sale — au fost descoperite abia de critica modernă [2].

Datele documentare amintesc numai despre acele abuzuri sau falsificări de peceţi pe care le-au descoperit chiar cercetările contemporane lor. Cercetărilor critice viitoare le revine sarcina ca, folosind în acelaşi timp metodele moderne ale diplomaticii şi ale sigilografiei, să stabilească ce anume a mai rămas inutilizabil, sub formă de falsuri, pentru istoriografie, din meterialul documentar medieval. De altminteri, cercetările medievale privitoare la autenticitatea documentelor acordau atenţia principală tocmai peceţilor şi din acest punct de vedere pot fi ele considerate mai temeinice. Întrucît tehnica medievală era rudimentară, falsurile rareori erau atît de reuşite, ca o comparaţie cu peceţile adevărate, păstrate în arhiva cancelariei emitente, să nu poată descoperi înşelăciunea. Cercetarea — după cum rezultă dintr-o cerere adresată de voievodul Frank conventului din Cluj-Mănăştur — privea ceara, gravura (imaginea) şi legenda peceţii [3]. În 1379, capitlul din Oradea, transcriind un act al său din 1284, adevereşte autenticitatea acestuia, între altele, prin compararea peceţii sale cu aceea a altor documente din arhiva capitlului, care purtau aceeaşi pecete veche a capitlului [4].

PUNEREA PECEŢII

Punerea peceţii ca act final al emiterii documentului. Punerea peceţii era de obicei actul final al emiterii documentului [5]. Constituiau o excepţie doar foile de pergament nescrise şi pecetluite anticipat [6]. Se putea întîmpla însă ca, din pricina absenţei tiparului peceţii sau în urma altor piedici, să fi existat un interval mai mare de timp între întocmirea documentului şi întărirea lui cu pecetea. Din acest motiv pot fi cîteodată contraziceri aparente între datele din textul documentului şi cele privitoare la sigilarea sa, contraziceri în privinţa cărora cercetătorul trebuie să fie lămurit. Astfel, în timpul absenţei din ţară a unor regi — de exemplu Ludovic I sau, mai ales, Sigismund — cancelaria din reşedinţa regală continua să emită documente în numele lor, îndeosebi acte judiciare. Cancelarul suprem şi secretarul-cancelar, apoi locţiitorul prezenţei personale a regelui puteau să emită în numele regelui documente, chiar şi în lipsa acestuia, despre pricinile ce se dezbăteau în faţa lor, sub pecetea regală încredinţată în paza lor. De aceea, studiile scrise pînă acum

---

[1] Verbőczy, *Tripartitum*, partea a II-a, titlul 14, art. 50—82.

[2] Tagányi K. în « Századok », 1893, p. 49—51. Cf. Fr. Pall, *Diplomatica latină*, în volumul de faţă (prescurtat: Pall, *Diplomatica*), p. 318 (94).

[3] Doc. 8 mai 1394, Arh. ist., LXXXII.

[4] Doc. 12 ian. 1379 *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII; cf. « Turul », 1913, p. 158—163; Szentpétery, *Oklt.*, p. 251; Mályusz, I, nr. 2802; « Turul », 1902, p. 54—59 şi Pall, *Diplomatica*, în vol. de faţă, p. 314 (90).

[5] Ewald, p. 52—59; Ilgen, p. 27—28.

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 88.

despre intinerariile regilor Ungariei trebuie folosite cu precauţie [1]. De altfel, cancelaria regală a eliberat acte în numele lui Vladislav I chiar şi după ce acesta căzuse în bătălia de la Varna (1444), întrucît multă vreme după această înfrîngere nu se ştia încă precis în ţară de moartea regelui [2].

Sigilarea nu putea să aibă loc decît după ce emitentul documentului s-a convins că hotărîrea lui a fost consemnată în scris potrivit voinţei sale. Făcînd acest lucru, emitenţii mai simpli de documente sau slujbaşii lor puteau să întărească cu pecete documentul complet terminat, fără a mai recurge la altă formalitate. Dar în cazul cancelariilor mari emitentul (sau însărcinatul său) dădea numai ordinul de pecetluire păstrătorului tiparului, iar acesta îndeplinea actul de punere a peceţii pe document, al cărui text fusese aprobat.

În cancelaria regală textul definitiv ajungea pentru sigilare la cancelar, la vicecancelar sau la secretarul-cancelar, după felul peceţii cu care trebuia întărit documentul. Ordinul de punere a peceţii se dădea de cele mai multe ori verbal, uneori însă el era comunicat în scris [3]. Probabil că se folosea această din urmă modalitate atunci cînd tiparul peceţii nu era la îndemînă sau dacă porunca sigilării nu era mijlocită de persoana obişnuită şi în consecinţă se simţea nevoia fixării răspunderilor în scris.

Importanţa punerii peceţii este subliniată de faptul că ea avea loc atît în cancelaria regală, cît şi la locurile de adeverire şi la oraşe, în faţa mai multor martori [4]. Uneori se nota de către cancelaria numele celor care au fost prezenţi la sigilare [5]. Probabil că aceste persoane erau totodată şi mijlocitorii ordinului de punere a peceţii. În cazuri excepţionale, documentul era întărit cu pecete chiar în faţa sfatului regal [6].

Procedee nereglementare în punerea peceţii. Din cauza deplasărilor dese ale curţilor şi cancelariilor medievale se întîmpla uneori — chiar şi în cazul emitenţilor regali — ca pe document să nu fie pusă pecetea emitentului, ci a unei alte persoane. Cînd emitentul folosea mai multe tipare, puteau să se ivească şi cazuri că actul nu se întărea cu pecetea menţionată în text. Dar în asemenea împrejurări se preciza totdeauna motivul acestui procedeu nereglementar [7], şi anume, în primul caz se făcea acest lucru chiar în formula de punere a peceţii, iar în cazul al doilea sub forma unei adăugiri sau însemnări ulterioare [8].

---

[1] Ráth Károly, *A magyar királyok hadjáratai, utazási és tartózkodási helyei* [Campaniile, călătoriile şi locurile de şedere ale regilor Ungariei], Győr, 1861; Sebestyén Béla, *A magyar királyok tartózkodási helyei* [Locurile de şedere ale regilor Ungariei], Budapesta, f. a.

[2] Szentpétery, *Oklt.*, p. 180.

[3] Pentru formulele folosite cu acest prilej a se vedea Szentpétery, *Oklt.*, p. 180—181; Szilágyi, *Kancellária*, p. 49, n. 19 şi 29.

[4] Statutele capitlului din Oradea (din 1374), partea I, titlul VII, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII; Szentpétery, *Oklt.*, p. 232.

[5] Doc. 2 noiembrie 1373, *Ad propriam commissionem regine sigillatum est presentibus Ladislao episcopo Vesprimiensi et magistro Georgio Bebek* [S-a pus pecetea, potrivit poruncii însăşi a reginei, fiind de faţă Ladislau, episcopul de Vesprim, şi magistrul Gheorghe Bebek], *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. Cf. şi doc. 6 martie 1496, Arh. ist., VI. Vezi şi Szentpétery, *Oklt.*, p. 181.

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 181.

[7] *Ibidem*, p. 202—203.

[8] De exemplu, pe actul din 4 octombrie 1468, adresat de Ioan Kis de Zerdahel oraşului Bistriţa, se adăuga sub text: *Presentes autem litteras nostras, absente sigillo nostro, sigillo Pauli de Kenys consignari fecimus* [Neavînd la îndemînă pecetea noastră, am pus să se întărească această scrisoare a noastră cu pecetea lui Pavel Chinezul], Arh. stat., arh. oraşului Bistriţa.

a) Motivul cel mai frecvent al *folosirii unei peceți străine* era faptul că slujbașul încredințat cu paza tiparului (cancelarul, protonotarul, « păstrătorul peceții ») lipsesc împreună cu instrumentul respectiv în momentul întocmirii documentului. În cazul absenței cancelarului și a tiparului, regii Ungariei întrebuințau de obicei pecetea de inel a aceluiași cancelar, pe care acesta era dator s-o lase totdeauna la curte, atunci cînd pleca în altă parte [1]. Cancelaria palatinală imita întocmai acest obicei al cancelariei regale. Într-adevăr, dacă protonotarul, care păzea pecețile palatinului, lipsea împreună cu tiparele acestor peceți, se punea pecetea lui personală, pe care o lăsa înainte de plecare locțiitorului său, pe documentele eliberate în numele palatinului. Nu erau însă rare cazurile — dacă dintr-un motiv oarecare nu era la îndemînă nici pecetea protonotarului — cînd pe actele palatinale se punea pecetea vreunui alt demnitar aflător la curte (banul Dalmației și Croației, voievodul Transilvaniei etc.) [2]. Folosirea altor peceți se poate observa și în practica documentară a voievozilor din Transilvania [3].

b) O pecete deosebită de cea menționată în formula de pecetluire era pusă pe document numai atunci cînd tiparul, care în timpul întocmirii documentului se aflase încă la îndemînă lipsea în momentul înmînării, iar documentul trebuia înmînat foarte urgent, fără nici o amînare. Bunăoară, în textul unui act din 22 mai 1478 al regelui Matiaș Corvin (adresat unui destinatar din Ungaria) se amintește pecetea secretă a regelui Ungariei, deși pe act figurează pecetea lui Matiaș ca rege al Cehiei. Acest procedeu nereglementar este însă justificat prin iscălitura autografă a regelui. [4] Sînt mai dese cazurile cînd regele, din motivele arătate mai sus, nu putea să-și pună pecetea pe care o reclama natura juridică a documentului respectiv. Dar această iregularitate se specifica de asemenea în formula de pecetluire [5]. Firește, destinatarii documentelor nu erau bucuroși de nici o iregularitate — fie ea cît de ușoară — în domeniul întrebuințării peceților, de teama ca valoarea juridică a documentelor să nu fie în felul acesta primejduită. Concepția societății feudale din Ungaria e ilustrată, cu privire la aceasta, de următorul caz: pe un act din 11 decembrie 1478 al lui Matiaș, eliberat unui destinatar din Ungaria, cancelaria a atîrnat tot pecetea regală cehă; în 1480 însă, la cererea destinatarului de a i se schimba pecetea de pe document, Matiaș a poruncit cancelarului său Petru, prepozitul bisericii Transilvaniei — care ordonase pecetluirea amintită din 1478 — ca să înlocuiască acea pecete cu cea pe care o folosea ca rege al Ungariei [6].

c) Se cunosc și cazuri — deși neobișnuite — cînd documentul se întărea, în afară de pecetea emitentului, și cu pecețile altora [7], avînd, în cazul acesta, o pecete multiplă. De exemplu, începînd cu secolul al XIII-lea, regii Ungariei dădeau dispoziții ca actele lor, date în favoarea cancelarilor lor, să fie întărite, pe lîngă pecetea regală, cu acelea ale mai multor înalți demnitari [8]. Astfel se

---

[1] ...*Propter absentiam ... cancelarii et sigillorum nostrorum erga ipsum habitorum, sigillo eiusdem fecimus consignari* [... din pricina lipsei... cancelarului și a peceților noastre, care se află la el, am pus să se întărească cu pecetea sa], Zichy, VI, p. 289; doc. din 1427, Arh. ist. CXCVIII.

[2] Nyers, p. 41.

[3] Janits, p. 97. Cf. p. 45 a lucrării de față.

[4] Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*, p. 14.

[5] Vezi o asemenea formulă, din 1472, *ibid.*, p. 13—14.

[6] *Ibidem*, p. 6.

[7] Kumorovizt, *Pecséthasználat*, p. 355—358.

[8] Szentpétery, *Okl.*, p. 113—114, 203—204.

căuta să se preîntîmpine orice bănuială care s-ar fi putut naşte în legătură cu păstrătorul peceţilor regale. După consolidarea feudalismului, pe documentele regale privitoare la chestiuni importante de stat se puneau deseori peceţile unora din vîrfurile nobilimii (aşa-zişii baroni) în parte ca semn al consimţămîntului lor, în parte spre o mai mare chezăşie a cuprinsului acestor acte. Asemenea *diplome regale cu peceţi multiple* ni s-au păstrat mai ales din timpul anarhiei feudale de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi a reacţiunii oligarhice care a precedat domnia lui Matiaş Corvin. De exemplu, pe un act al lui Andrei al III-lea din anul 1299 se aflau atîrnate 10 peceţi, pe tratatul de succesiune din 1402 al lui Sigismund de Luxemburg şi Albert de Habsburg 112, pe un document din 1447 al lui Ioan de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, şi al stărilor acestei ţări, 25 şi în sfîrşit pe un act comun din 1452, al stărilor Ungariei şi Austriei, 92 de peceţi [1]. Petru, episcopul Transilvaniei, a cerut ca un document eliberat de el în 1295 să fie întărit, spre mai multă siguranţă, şi cu peceţile priorilor dominicanilor şi eremiţilor din Alba-Iulia, precum şi aceea a preceptorului casei cavalerilor ospitalieri din Turda [2].

Din punct de vedere juridic nu pot fi considerate *documente cu peceţi multiple* nici actele emanate de la comitate, nici cele voievodale sau vicevoievodale din epoca în care Transilvania avea în acelaşi timp doi voievozi, respectiv vicevoievozi cu drepturi egale, în ciuda faptului că şi aceste documente poartă mai multe peceţi [3]. Într-adevăr, peceţile vicecomitelui şi ale juzilor nobililor numai împreună confereau o valoare juridică deplină actelor emise de comitate [4]. Tot aşa şi cei doi voievozi, respectiv vicevoievozii exercitau în comun jurisdicţia voievodală care era indivizibilă.

d) În ceea ce priveşte *controlul pecetluirii şi răspunderea pentru respectarea procedeului legal de sigilare*, unele date lasă să se presupună că regele — cel puţin pînă la secolul al XIII-lea — controla şi personal pecetluirea legiuită a documentelor, înainte de înmînarea lor. Ca semn al aprobării sale, el îşi imprima pecetea inelară în cîmpul peceţii de maiestate [5]. În cursul dezvoltării ulterioare însă *răspunderea pentru respectarea procedeului legal de sigilare* îi revenea şefului cancelariei, încredinţat cu paza tiparului, respectiv slujbaşului *(conservator)* delegat de acesta. Pe la mijlocul veacului al XV-lea se însemna deja frecvent sub pecete numele slujbaşului responsabil pentru pecetluire [6].

Slujbaşii sigilatori. Aceşti slujbaşi se mărgineau de obicei să verifice punerea peceţii, operaţiunea propriu-zisă — cu excepţia doar a unor cazuri mai simple — fiind îndeplinită probabil de alţi angajaţi, mai mici, ai cancelariei.

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 114. *A Hédervάry-család oklevéltára* [Documentele familiei Hédervάry], ed. Radvánszky Béla şi Závodszky Levente, Budapesta, 1909, I, p. 251—255 (cu facsimile); «Turul», 1887, p. 1 — 11 (cu facsimile); Ujházy László, *Monumenta Historiae Hungaricae Diplomatica* [Monumente diplomatice privitoare la istoria Ungariei], Budapesta, 1914 (prescurtat: Ujházy), facsim. nr. 12, 27; cf. Áldásy, *A pecsét*, I, p. 337.

[2] Mályusz, I, nr. 2414.

[3] Doc. 31 martie 1408, Ar. ist., CLXIII; doc. din 1442, *ibidem*, CXXVIII.

[4] Facsim., I/1, 6, 7. Szentpétery, *Oklt.*, p. 120—121.

[5] La aceasta fac aluzie şi unele formule de coroboraţie: într-un document din 1181 al lui Bela al III-lea şi în altul, din 1198, al lui Emeric (Szentpétery, *Oklt.*, p. 69—70, 199). Cf. şi Ewald, p. 64. Facsimile în *Magyar müvelödéstörténet* [Istoria civilizaţiei maghiare], publ. sub direcţia lui Domanovszky Sándor, Budapesta, f. a. (prescurtat: *Müvelödéstört.*), I, p. 129—135.

[6] Szilágyi, *Kancellária*, p. 49; Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*, p. 9.

Puterea probatorie a peceții reclama ca amprenta să apară limpede, cu conturul precis și ca ea să fie bine fixată de document. Or, o bună execuție tehnică a acestei operații pretindea, în cazul peceților duble de ceară avînd mari dimensiuni sau în acela al bulelor metalice, o mare deprindere și unele cunoștințe speciale. La locurile de adeverire și în cancelariile marilor dregători, de această execuție trebuie să se ocupe probabil notarul sau un scrib al acestuia [1]. De altfel, nici în cancelaria regală nu s-a constituit din *sigillatori* o categorie deosebită de slujbași, cum erau bulatorii în cancelaria papală [2]. Totuși, ni s-au păstrat unele date, începînd de la jumătatea secolului al XIV-lea, din care rezultă că și în cancelaria regală se aflau unul sau doi slujbași, a căror sarcină principală era tocmai pecetluirea. E vorba, desigur, de așa-zișii *sigillatores* [3]. Aceștia însă nu trebuie confundați în nici un caz cu sigilatorii amintiți în documentele din secolul al XII-lea [4], căci ei în acea epocă — în care cancelaria regală nu era încă o instituție organizată — erau identici cu slujbașii care se ocupau efectiv de emiterea actelor regale [5]. La pecetluirea cu bula de aur — operație, se pare, deosebit de pretențioasă — cancelariile simțeau uneori nevoia să facă apel la ajutorul unor argintari destoinici [6].

Taxele de pecetluire. Între problemele care vor trebui lămurite de cercetările viitoare se află și aceea a taxelor de pecetluire. Analogiile străine ne arată că, originar, taxa p ntru pece e era suma plătită posesorului peceții autentice de către destinatari pentru sigilarea documentelor lor, pe care i le înfățișau scrise anticipat cu grija lor [7]. Mai tîrziu, după ce cancelariile, o dată constituite, se ocupau nu numai de întărirea cu pecete a documentelor, ci și de scrierea lor, originea deosebită a taxei de pecetluire a început să cadă în desuetudine, căci destinatarul plătea această taxă într-o singură sumă cu aceea cuvenită pentru redactarea actului. Cu toate acestea cancelariile continuau și mai tîrziu să facă o oarecare distincție cu privire la taxele de sigilare. Într-adevăr, cu acest titlu [8] din sumele încasate după documente se defalca o parte considerabilă în favoarea slujbașului care răspundea pentru păstrarea peceții și a aceluia care îndeplinea efectiv operația pecetluirii. Bunăoară, la capitlul din Oradea, canonicului-lector i se cuveneau cu acest titlu două treimi din taxele percepute după scrisorile închise și cele deschise, iar după privilegii o treime. În schimb, « păstrătorul peceții » cancelariei regale mici căpăta 10 florini după un singur act de sentință, eliberat în procese de silnicii, scribul aceluiași document alegîndu-se abia cu 2 florini [8]. Slujbașul care făcea ope-

[1] Cu privire la cancelaria palatinală vezi Nyers, p. 41; asupra cancelariilor locurilor de adeverire cf. Kumorovitz Bernàt Lajos, *A leleszi konvent oklevéladó müködése 1569-ig* [Activitatea de emitent de documente a conventului din Leles], Budapesta, 1928. Extras din « Turul », 1928 (prescurtat: Kumorovitz, *Lelesz*), p. 11.

[2] Ewald, p. 61.

[3] Szentpétery, *Oklt.*, p. 181, Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*, p. 9.

[4] Szentpétery, *op. cit.*, p. 69—70.

[5] « Păstrătorii peceții » *(conservatores sigilli)* care păzeau efectiv tiparul acesteia nu puteau fi slujbași inferiori, de vreme ce lor le revenea cea mai mare parte din taxele de pecetluire *(Corpus iuris Hungarici*, p. 466; legea din 1486, art. 76, paragr. 20; Szilágyi, *Kancellária*, p. 48, 51, n. 63).

[6] Ewald, p. 61.

[7] *Ibidem*, p. 68—72; Ilgen, p. 28—30.

[8] ...*Que proveniunt ex sigillis nostris* [veniturile din pecețile noastre], spun statutele capitlului din Oradea, partea II, titlul V. Cf. *Documente privind istoria Rominiei*, C, XIV, vol. VII.

[8] *Ibidem*, partea I, titlul VII și partea II, titlul VIII. Cf. decretul II din 1435, art. 20, paragr. 20 *(Corpus iuris Hungarici*, p. 267).

rațiunea sigilării primea și el o parte din venituri, dar relativ puțin [1]. De obicei pecetluirea avea loc — după cum ne arată statutele capitlului din Oradea [2] — abia după plata taxelor. Fiindcă legile, în care se vorbește de tariful taxelor de cancelarie, nu specifică înăuntrul acestor taxe cotele cuvenite pentru sigilare, se poate numai presupune că suma ce se plătea pentru pecetluire putea să varieze și după felul peceții [3]. Pentru lămurirea definitivă a acestor chestiuni a fi necesar să se continue studierea listelor de taxe pe care le încasau locurile de adeverire pentru documente și peceți [4].

CATEGORIILE DE PECEȚI ȘI MODURILE DE FIXARE A PECEȚILOR

Bule metalice și peceți de ceară. Peceţile pot fi împărțite în două grupe principale, după cum sînt de metal *(bulle)* sau de ceară *(sigilla)*. Totuși nu se poate vorbi despre o distincție riguroasă în folosirea acestor termeni, care deseori erau confundați [5].

a) Pentru bulele metalice se întrebuința în evul mediu aurul, argintul sau plumbul. Folosirea bulelor metalice s-a răspîndit în Europa atît sub influență bizantină directă, cît și prin mijlocirea cancelariei papale. Bule de aur foloseau numai suveranii, dar și aceștia doar în împrejurări cu totul deosebite și pentru întărirea unor documente excepțional de solemne [6]. În majoritatea cazurilor bula de aur era goală înăuntru, fiind compusă din lamele, adică plăci subțiri de aur, care se îmbinau în forma unei cutii. Pentru ca aceasta să nu se strivească, interiorul ei se umplea cu ceară sau cu plumb sau lamelele, pe care se imprima anticipat imaginea peceții, se fixau pe un schelet făcut din sîrmă. Erau însă și bule masive de aur, mai ales în evul mediu tîrziu [7]. Acestea, însă din cauza scumpetei materialului se foloseau mai rar și aveau dimensiuni mai mici decît cele de mai sus. Astfel erau bulele de aur ale regelui Matiaș Corvin [8]. În practica documentară din Ungaria feudală, Géza al II-lea (1141—1162) a fost cel dintîi care a folosit bula de aur [9]. *Bula de argint* era întrebuințată îndeosebi în Bizanț și în teritoriile asupra cărora acesta și-a exercitat influența [10]. Nu se cunosc pînă acum date care să ateste folosirea ei și în Transilvania.

---

[1] Probabil că pentru operațiunea efectivă a sigilării a primit notarul conventului din Leles sumele citate de Kumorovitz (*Lelesz*, p. 18, 37, n. 619).

[2] Partea I, titlul VIII, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII.

[3] Szentpétery, *Oklt.*, p. 184, 217—218. În legătură cu taxele mențiunea ... *de sigillis privilegiis* (!) din statutele capitlului din Oradea, în ciuda acestei formulări, nu poate fi raportată numai la peceți. Practica observată la Conventul din Leles (Kumorovitz, *Lelesz*, p. 17—18) arată că și în cazul capitlului din Oradea e vorba de taxe complete de cancelarie, în care se cuprindea deci și cota cuvenită pentru scrierea documentelor.

[4] Cf. Kumorovitz B. Lajos, *A leleszi konvent pecsételési és oklevéltaxa lajstromai* [Listele taxelor de pecetluire și de eliberare de documente ale conventului din Leles], în « Levéltári Közlemények », 1929, p. 312—325.

[5] Ewald, p. 144; Ilgen, p. 20—27.

[6] Ewald, p. 145—151.

[7] *Ibidem*, p. 175.

[8] Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*, p. 4.

[9] Szentpétery, *Oklt.*, p. 68, 69; Bartoniek Emma, *Az Árpádok ércpecsétjei* [Bulele metalice ale Arpadienilor], în « Turul », 1924, p. 12—25. Pentru facsimilile bulelor de aur ale regilor Ungariei cf. *Művelődéstört.*, I, p. 116, 137, 143 și *Magy. Tört.*, II, p. 325, 344, 450—451.

[10] Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, ed. a II-a (prescurtat: Bresslau), II, 2, p. 558; Ewald, p. 148, 151.

b) Tot Bizanţul a fost adevărata patrie şi a *bulei de plumb*, care a avut însă o răspîndire cu mult mai mare decît bula de argint. Ea era întrebuinţată mai ales în ţările sudice ale Europei, în locul cerii mai puţin rezistente în clima caldă din acele părţi. Se folosea mult şi în Franţa, mai rar în Germania şi sporadic chiar în Ungaria feudală, după cum dovedeşte bula de plumb ce s-a păstrat de la Géza al II-lea [1]. Totuşi, cancelaria papală a fost centrul cel mai important — încă din evul mediu — în ceea ce priveşte întrebuinţarea bulei de plumb în zona diplomaticii latine. Întrucît şi documentele seriei Transilvania, care poartă acest semn de întărire, sînt de provenienţă papală, se cuvine ca bula de plumb să fie prezentată aici sub acest din urmă aspect.

Bula papală, întocmai ca şi celelalte bule sau peceţi de plumb, este masivă. De obicei ea poartă amprente pe ambele părţi *(bulla integra)*. În mod excepţional se întîlnesc şi bule cu amprenta numai pe o singură parte *(b. dimidia, defectiva)*. Această formă era întrebuinţată în cazul cînd, după alegerea unui nou papă, trebuiau sigilate unele documente fără întîrziere, înainte ca tiparul cu numele său să fi fost gata. Tipul definitiv al bulei papale s-a statornicit în secolul al XII-lea. De acum începînd, pe o parte a bulei figurează capetele bărboase ale apostolilor Petru şi Pavel, precum şi forma prescurtată a numelui lor, despărţite printr-o cruce; pe partea cealaltă se poate citi numele papei şi ordinalului său, adică numărul arătînd rangul său în seria pontificilor cu acelaşi nume [2]. Regulamentele de cancelarie determinau precis numărul punctelor care trebuiau să compună cercurile marginale de pe ambele părţi ale bulei, precum şi părul şi barba creaţă a sf. Petru etc. O cît de mică abatere de la aceste prescripţii putea să atragă după sine punerea la îndoială a autenticităţii bulei. De la mijlocul secolului al XIV-lea pe partea cu numele papei se află uneori şi motive heraldice împrumutate din stema familială a pontificelui respectiv [3].

c) În timp ce bulele metalice se foloseau rar în ţările aşezate mai la nord, deci şi în Transilvania, în schimb *peceţile de ceară* se întîlnesc în număr extrem de mare şi în formele cele mai variate în aceleaşi ţinuturi. La început se întrebuinţa de obicei ceară naturală, incoloră (zisă şi albă), amestecată cu smoală albă şi cu ulei de in sau cu terebentină, ca să devină mai rezistentă, mai trainică. După proporţia în care sînt reprezentate aceste substanţe ceara e mai cenuşie, mai gălbuie sau mai albă. Din secolul al XII-lea însă se folosea şi ceara colorată.

Începînd cu secolul următor, *întrebuinţarea cererii colorate* s-a răspîndit treptat în Transilvania [4]. Mai întîi se folosea ceara roşie, apoi cea verde şi în mai mică măsură cea neagră. Totuşi, ceara naturală, incoloră, era mult mai des folosită în epoca îmbrăţişată de materialul seriei Transilvania. Laicii utilizau încă din secolul al XIV-lea ceara verde şi neagră, dar ceara roşie nu era întrebuinţată, în afară de rege, decît de prelaţi [5]. Începînd cu a doua

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 69. Facsim. în *Müvelődéstört.*, I, p. 123.

[2] A se vedea reproduceri de bule papale la Alain de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale. Album*, Paris, 1929 (prescurtat: Boüard, *Album*), pl. XLI; Ewald, pl. 35—36; Fejérpataky László-Áldásy Antal, *Pápai oklevelek* [Documente papale], Budapesta, 1926, în *A magyar történettudomány kézikönyve* [Manualul ştiinţei istorice maghiare], vol. II, fasc. 4 (prescurtat: Fejérpataky-Áldásy), pl. IV-V; *Magy. Tört.* vol. II—IV, passim.

[3] Ewald, p. 214—215; Bresslau, II, 2, p. 609—612; Fejérpataky—Áldásy, p. 12—17.

[4] Szentpétery, *Oklt.*, p. 112.

[5] *Ibidem*, p. 238.

jumătate a secolului al XIV-lea, folosirea cerii roşii era considerată un drept special, care se acorda printr-o concesiune regală [1]. Cei care posedau *prerogativa peceţii roşii* puteau să folosească această pecete, ca pe una autentică, la emiterea de scrisori de împuternicire [2]; de exemplu, în 1453 Ioan de Hunedoara a dobîndit de la regele Ladislau al V-lea, împreună cu titlul de comite perpetuu al Bistriţei, dreptul de a folosi ceara roşie în pecetluirea actelor sale [3]. În 1483 Nicolae Bánffy a obţinut de la regele Matiaş Corvin, împreună cu dreptul folosirii peceţii roşii, şi privilegiul ca actele sale, pe care le va întări cu această pecete, să aibe o putere de adeverire — adică o valoare juridică — egală cu aceea a peceţilor folosite de comiţii perpetui *(comites liberi et perpetui)* [4]. Totuşi, întrebuinţarea peceţii roşii n-a rămas privilegiul exclusiv al acestor comiţi, ci de acest drept s-au împărtăşit şi mai multe oraşe. Peceţile lor aveau deci o putere de adeverire mai mare decît acelea ale oraşelor care nu foloseau ceara roşie [5]. Sibiul a primit în 1453 de la Ladislau al V-lea, şi Braşovul în 1461 de la Matiaş Corvin, iar Clujul în 1502 de la Vladislav al II-lea prerogativa întrebuinţării cerii roşii [6].

d) Ceara, fiind un material plastic, a făcut posibilă modelarea unor variate *forme de peceţi.* Astfel se puteau reproduce şi în ceară peceţi duble sau peceţi în formă de medalii *(sigillum duplex)*, asemănătoare bulelor. E vorba de peceţi atîrnate, al căror avers şi revers sînt de aceeaşi mărime, purtînd amîndouă amprentele unor imagini. Prima pecete dublă de ceară, cunoscută pe teritoriul Ungariei feudale, este a lui Andrei al II-lea, din 1213 [7]. Începînd de la mijlocul veacului al XIII-lea, pecetea mare regală (pecetea de maiestate) va avea totdeauna această formă [8]. Pe lîngă regi, aceeaşi formă dublă a peceţii de ceară era folosită şi de palatin [9].

Mai timpurie şi mai larg răspîndită era pecetea simplă *(s. simplex)*, atîrnată de act, avînd amprentă numai pe o singură parte. Pînă în secolul al XIII-lea pecetea mare regală prezintă această formă, care în cazul peceţilor marilor dregători şi ale locurilor de adeverire a rămas tot timpul cea obişnuită [10]. Reversului peceţii simple şi atîrnate i se dădea — fie cu mîna, fie mai tîrziu, cu ajutorul unui instrument — forma unei calote sferice [11]. În felul acesta au luat naştere aşa-zisele «peceţi de forma pîinii» *(sigillum panniforme)* [12]. Cîteodată, greutatea acestora e considerabilă, căci, la începutul secolului al XIII-lea, se găsesc printre ele şi unele care au diametrul de 14—15 cm. Aceste peceţi foarte mari se compuneau, mai tîrziu, din două părţi distincte: dintr-un bul-

---

[1] Ifj. Szentpétery Imre, *A vörös viaszpecsét bizonyitóereje a középkorban* [Valoarea probatorie a peceţii de ceară roşie în evul mediu], în *Szentpétery Emlékkönyv* [Omagiul lui Szentpétery], Budapesta, 1938 (prescurtat: Ifj. Szentpétery), p. 440—453.

[2] Hajnik, *Birósági szerv.*, p. 353. Cf. Verbőczy, *Tripartitum*, partea a II-a, titlul 13 art. 6.

[3] Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon* [Epoca Huniazilor în Ungaria], Pesta, 1853, X, p. 354. Doc. 27 iunie 1502, Arh. ist., CXC.

[4] *Ibidem*, Pesta, 1857, XII, p. 238—240.

[5] Ifj. Szentpétery, p. 450—451.

[6] Georg Daniel Teutsch, *Geschichte der siebenbürger Sachsen*, Leipzig, 1874, ed. a II-a, I, p. 185.

[7] Facsim., II/1—2, III/1—2. Cf. Szentpétery Imre, *II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából* [Peceţile regelui Andrei al II-lea din punct de vedere al criticii diplomatice], în «Turul», 1916, p. 1—12.

[8] Szentpétery, *Oklt.*, p. 112. Reproduceri: *ibid.*, pl. VI—IX.

[9] Nyers, p. 52—53, 59.

[10] Szentpétery, *Oklt.*, p. 112, 133; Janits, p. 94.

[11] Facsim., IV/3.

[12] Facsim., IV/2,4.

găre de ceară scobit în formă de cuib şi din imaginea peceţii adîncită în acesta [1]. Primul era din ceară brută şi incoloră, în cavitatea căruia se turna o ceară mai fină şi de obicei colorată, în care se presa apoi tiparul peceţii. Sînt cazuri —fiind vorba de peceţi atîrnate—cînd se întrebuinţa în acest scop chiar pecetea inelară. În această privinţă primul exemplu cunoscut îl avem din cancelaria regelui Ladislau al IV-lea (1272—1290). Obiceiul acesta a devenit însă frecvent abia în secolele următoare [2]. Pecetea simplă şi atîrnată are o variantă de tranziţie spre pecetea dublă, şi anume se imprima pe dosul celei dintîi tiparul unei alte peceţi mai mici, numite contrapecete *(contrasigillum)* [3]. Dar marea majoritate a peceţilor e constituită de cele aplicate şi fixate în materialul de scris, despre care vom vorbi în legătură cu modurile de fixare a peceţilor [4]. Notăm însă că şi pentru lămurirea problemei formelor şi dimensiunilor acestor peceţi sînt necesare cercetări noi.

Peceţile de ceară, atît cele simple (aplicate sau atîrnate) cît şi cele duble, pot să aibă, la rîndul lor, formele cele mai variate: rotundă, ovală, ogivală, triunghiulară sau poligonală etc., după conturul exterior al tiparului [5]. Deşi obişnuinţa sau moda au contribuit şi ele la constituirea, pe baza criteriului formei, a unor grupe de peceţi, totuşi nu se poate vorbi de reguli precise în această privinţă. Cele mai frecvente erau *peceţile rotunde*, folosite de regi, de marii dregători, de nobili şi de oraşe. Se întîlnesc însă şi numeroase excepţii, ceea ce arată că forma peceţii era determinată mai ales de gustul schimbător al posesorului [6].

În privinţa formei, o constatare de valoare mai generală este aceea că aşezămintele şi feţele bisericeşti întrebuinţau de obicei *peceţi ovale*, mai precis în formă de migdală [7]. Aceasta se explică prin practica generală şi conservatoare a bisericii catolice, după care se conducea şi clerul din Transilvania. Cu toate acestea, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, episcopii de Oradea preferau peceţile rotunde, respectiv peceţile poligonale de inel [8]. De asemenea şi locurile de adeverire foloseau cînd forme rotunde, cînd ovale [9]. De pildă, în 1291, capitlul din Oradea a pus să i se facă două peceţi autentice noi, din care una era rotundă, iar cealaltă, ovală [10].

Fixarea peceţii de document. Era condiţionată de materialul peceţii, de natura juridică a actului, precum şi de uzanţele epocii şi ale locului. În evul mediu se foloseau două moduri principale de fixare: atîrnarea şi aplicarea.

---

[1] Facsim., IV/2.
[2] Facsim., VII/9; Szentpétery, *Oklt.*, p. 98.
[3] Ewald, p. 90—91.
[4] Vezi mai jos, p. 25.
[5] Ewald, p. 181.
[6] Janits, p. 101; Darvasy Mihály, *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése* [Originea şi evoluţia stemelor oraşelor noastre medievale], Budapesta, 1942 (prescurtat: Darvasy), facsim., nr. 5.
[7] Facsim., V/5, VI/2.
[8] Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története alapitásától a jelenkorig* [Istoria episcopiei de Oradea de la întemeierea ei pînă în epoca prezentă], Oradea, 1883 (prescurtat: Bunyitay, *Váradi püspökség*), I, p. 255, 292, 298, 343, 409.
[9] Facsim., V/1—4, 6—8. Vezi şi reproducerile la Jerney János, *A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története* [Istoria capitlurilor şi conventurilor din Ungaria, ca locuri de adeverire şi vrednice de crezare], în « Magyar Történelmi Tár», II, Pesta, 1856 (prescurtat: Jerney).
[10] A se vedea figurile: facsim., V/3,6 şi Bunyitay Vince, *A váradi káptalan legrégibb statutumai* [Cele mai vechi statute ale capitlului din Oradea], Oradea, 1886 (prescurtat: Bunyitay, *Statutumok*), p. 26.

Dintre cele două procedee, cel mai vechi era acesta din urmă. Dar în cursul secolului al XII-lea s-a introdus şi procedeul atîrnării peceţii de act [1].

Răspîndirea *peceţii atîrnate* a avut loc în legătură cu aceea a întrebuinţării bulelor metalice, sub influenţa cancelariei papale. La început pecetea era suspendată cu ajutorul unei cureluşe petrecute printr-o gaură făcută în mijlocul pergamentului sau atîrna de o fîşie îngustă tăiată chiar în marginea de jos a pergamentului pe care era scris documentul [2]. De la sfîrşitul secolului al XII-lea, începînd, peceţile erau suspendate de partea inferioară a actului mai ales cu un şnur de mătase, fie de o singură culoare, fie cu unul împletit din mai multe culori (de obicei din trei) sau cu un şnur de cînepă. Fixarea se făcea astfel ca pecetea să nu poată fi scoasă de pe document fără deteriorarea acestuia sau a peceţii însăşi [3]. Acest procedeu a devenit apoi general, deşi se mai întîlneşte des, pînă la începutul secolului al XIV-lea, şi atîrnarea peceţii cu bentiţă de pergament, uzanţă care a fost chiar reluată în prima jumătate a veacului următor.

Spre deosebire de cancelaria papală, în practica din Transilvania nu se poate observa nici o reglementare care să fi stabilit folosirea şnurului de mătase, respectiv al celui de cînepă după anumite categorii de documente. Într-adevăr, se întrebuinţa felul de şnur care se găsea tocmai la îndemînă. Cu toate acestea, în comparaţie cu şnurul de mătase, cel de cînepă se întîlneşte atît de rar, încît am putea vorbi chiar de o rezervă hotărîtă faţă de întrebuinţarea acestuia din urmă.

a) Atîrnarea peceţii de document se făcea în modul următor: în partea inferioară a documentului, în majoritatea cazurilor chiar pe text, şi anume la dreapta şi la stînga de mijlocul părţii inferioare, se practicau două incizii orizontale, prin care se treceau capetele şnurului, spre a le prinde apoi laolaltă în pecetea suspendată de ele [4]. Întrucît peceţile atîrnate erau de obicei grele, marginea de jos a pergamentului se împăturea în două (formînd aşa-zisa *plicatură*), iar şnurul era trecut prin ambele părţi ale acestei îndoituri [5]. Privilegiile trebuiau să fie eliberate totdeauna sub pecete atîrnată. Spre deosebire de cancelaria pontificală, în practica transilvăneană nu cunoaştem exemple din care să rezulte folosirea peceţii atîrnate pentru închiderea documentului cu ajutorul şnurului, deci întrebuinţarea ei ca pecete de închidere. De altfel, pecetea atîrnată se folosea numai în cazul actelor pe pergament, căci hîrtia nu putea rezista la greutatea acestei peceţi suspendate. Totuşi în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, se întîlnesc uneori, mai ales în practica provincială (spre deosebire de aceea de la curtea principelui Transilvaniei) exemple de documente scrise pe hîrtie şi întărite cu pecete atîrnată [6].

b) Un alt procedeu de fixare era *aplicarea cerii*, muiate prin încălzire, pe materialul de scris, peste care se presa apoi tiparul peceţii (în germ. *aufgedrücktes Siegel*) [7]. O variantă a acestui procedeu este *pecetea aplicată* prin presarea cerii în tăietura materialului de scris (în ung. *átnyomott pecsét*) şi

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 66, 69.

[2] Ewald, pl. 5, nr. 6; pl. 6, nr. 1, 2; pl. 9; Boüard, *Album*, pl. XLIV—XLVIII; *Művelődéstört*, I, p. 121, 125, 127.

[3] Szentpétery, *Oklt.*, p. 68.

[4] Facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, nr. 200, 306, 451, 468, 471; XIV, vol. I, nr. 34, 52, 129, 222, 226.

[5] Facsim., I/1, pl. III, nr. 1 anexa lucrării Pall, *Diplomatica*.

[6] Szentpétery, *Oklt.*, p. 17.

[7] Facsim., I/1.

anume se făcea în aceasta din urmă o incizie în formă de cruce, colţurile rezultate erau ridicate în sus, iar ceara moale se presa prin această deschizătură, aşa încît prin aplicarea tiparului pe faţa actului, ceara presată se întindea sub forma unui strat şi pe dosul său, pecetea fixîndu-se astfel mai bine. Sistemul acesta de pecetluire se obişnuia înainte de secolul al XIII-lea. Într-o altă variantă, tîrzie (din secolele al XV-lea şi al XVI-lea), se practicau în hîrtia actului mai multe incizii triunghiulare, dispuse vertical, şi se căuta să se asigure o cît mai bună aderenţă a cerii de material de scris prin împingerea colţurilor triunghiulare de hîrtie spre faţa actului [1]. Dar acest sistem poate fi socotit şi ca o variantă a procedeului celui mai răspîndit în Transilvania, în secolul al XIV-lea şi al XV-lea şi anume a fixării peceţii în document.

c) Fixarea peceţii în document (*eingehängtes Siegel*) căuta să pună în valoare atît tehnica peceţii atîrnate cît şi a celei aplicate după procedeul de mai sus. În materialul de scris se făceau două incizii mici (de cîţiva milimetri) şi paralele, prin care se treceau nişte benzi înguste de pergament sau mai rar de hîrtie, capetele lor fiind presate apoi în ceara peceţii [2]. În felul acesta ceara se lipea mai bine de document, iar capetele benzii o împiedicau să cadă chiar şi după ce pecetea se deslipise de act, ca urmare a împăturirii acestuia. Sistemul acesta era preferat de cancelaria regală, de locurile de adeverire, de emitenţi laici şi eclesiastici, atît în cazul peceţii inelare [3], cît şi în acela al peceţii de maiestate de pe scrisorile deschise [4], atît sub pecete cît şi pe verso. De asemenea el se întrebuinţa pentru închiderea actelor din categoria *littere clause* (scrisori închise).

d) O modalitate deosebită a sigilării sub forma peceţii de închidere *(zum Verschluss aufgedrücktes — eingehängtes — Siegel)* era pecetluirea zisă *cum capite sigilli* (cu capătul peceţii). Rostul ei era, pe de o parte, să închidă din nou documentul odată deschis în cursul acţiunii, ca cei neîndreptăţiţi să nu poată lua cunoştinţă de cuprinsul său, iar pe de altă parte să arate că documentul a fost deschis în chip legal, fără a se pune o nouă pecete întreagă pe el; spre a nu provoca vreo confuzie sau îndoială cu privire la autenticitatea documentului, întrucît rolul acestui procedeu era mai de grabă adeverirea închiderii documentului, decît atestarea autencitităţii lui, tiparul peceţii se imprima în ceară numai parţial [5]. E vorba de un mod de sigilare care îşi are obîrşia încă în acele vremuri, cînd regii Ungariei întăreau cu pecetea lor mare chiar şi scrisorile lor închise. Dar fiindcă această pecete era prea mare pentru bucăţile mai înguste de pergament, se aplica pe document numai partea principală şi caracteristică a tiparului: figura sau bustul regelui, crucea dublă a stemei etc. [6].

e) Începînd de la mijlocul secolului al XIV-lea, posesorii de peceţi foloseau — atît în cazul celor fixate în document, cît şi al celor aplicate, la început chiar şi în acela al peceţilor atîrnate — o *hîrtie protectoare (custodia)* pentru apărarea imaginii peceţii, iar mai tîrziu pentru accentuarea efectului estetic al acesteia [7]. Bucăţica aceasta de hîrtie are de obicei forma unui romb, dar

---

[1] Facsim., I/3; doc. 9 septembrie 1439, Arh. ist., LXXXII, doc. din 1446, *ibid.*, CXCVIII.

[2] Facsim., I/5.

[3] Facsim., II/3.

[4] Facsim., IV/1.

[5] Facsim., I/4; Szentpétery, *Oklt.*, p. 222.

[6] Facsim., IV/1. Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 4.

[7] Ewald, p. 168; Szentpétery, *Oklt.*, p. 202. Rezultatele cercetărilor noastre nu par să confirme afirmaţia lui D.P.Bogdan (în « Rev. Ist. Rom. », 1938, p. 110—111) care vede

încă din secolul al XIV-lea se cunoaşte şi hîrtia tăiată în formă de roză [1]. E adevărat că amprenta tiparului există şi pe hîrtia protectoare, totuşi dintr-o cercetare mai atentă rezultă că în majoritatea cazurilor amprenta tiparului se imprima separat pe această hîrtie, care era apoi aşezată peste pecete [2]. Aşa se explică de ce aceste hîrtii protectoare, care acopereau peceţile documentelor din secolele al XIV-lea şi al XV-lea au căzut, în cea mai mare parte, pînă în zilele noastre.

IMAGINILE DE PE PECEŢI

Felurile de reprezentări. În general se pot distinge pe peceţi două feluri de reprezentări: imaginea peceţii şi inscripţia, care se pot întîlni însă şi separat, prin excluderea uneia sau a celeilalte. Aceste reprezentări sînt izvoare importante nu numai pentru sigilografie, ci şi pentru istoria artelor şi a costumelor, deci ele sînt şi surse iconografice. Într-adevăr pecetea, în afară de faptul că este un semn de autentificare, apare totodată şi ca o creaţie artistică, deoarece în evul mediu gravarea peceţilor era una din ramurile cele mai grele ale meşteşugului argintarilor, ea deschide şi calea gravurii în aramă de mai tîrziu. Între secolele al XII-lea şi al XV-lea arta minoră a făuririi peceţilor şi marile arte plastice se aflau în raporturi strînse, după cum dovedeşte mai ales exemplul sculptorilor clujeni Martin şi Gheorghe. Sculptura lor din Praga, reprezentînd pe sf. Gheorghe, trebuie pusă în legătură cu tipurile ecvestre ale peceţilor contemporane, după cum au arătat cercetările mai noi [3]. Dar imaginile de pe peceţi, cercetate din punct de vedere al istoriei artelor, pot furniza date nu numai pentru dezvoltarea plasticii mari, ci pot fi utilizate cu bune rezultate şi pentru critica diplomatică, mai ales atunci cînd, în problema autenticităţii unui document, pecetea joacă un rol decisiv [4]. Varietatea

---

o influenţă a cancelariilor din Ungaria asupra practicii documentare slavo-romîne în cusutul hîrtiei protectoare a peceţii de document sau în acoperirea peceţii cu un strat de bumbac scămoşat. Într-adevăr, ambele aceste procedee erau necunoscute în cancelariile din Ungaria. Obiceiul de a coase hîrtia protectoare a peceţii, după cîte am observat nu se întîlneşte de loc în arhivele din Ungaria, iar în cele din Transilvania se cunosc doar cazuri cu totul excepţionale, în această privinţă. Dar chiar şi în aceste cazuri e vorba de documente emise dincolo de Carpaţi sau în Secuime. După părerea noastră hîrtia protectoare nu se cosea de document în cancelarie, ci acest lucru se făcea ulterior de către destinatar (sau de urmaşul său juridic) pentru a opri deteriorarea, odată începută, a peceţii. Pe de altă parte, întrebuinţarea bumbacului nu ni se pare probabilă nici pentru faptul că înainte de secolul al XVIII-lea el era aproape necunoscut în Ungaria. În realitate, printre peceţile aplicate sau fixate în document, care au fost examinate de noi, se găsesc cîteva, la care se văd nişte fire presate în ceara peceţilor respective, (de exemplu, doc. 28 mai 1359, Arh. ist., VI, fasc. J, nr. 6; 11 iunie 1379, *ibid.*, fasc. S, nr. 20, 21). Acestea însă, după părerea noastră, nu pot fi puse în legătură cu apărarea peceţii, căci e vorba fără îndoială de fire de lînă rămase din materialul cu care se întindea ceara pe document înainte de operaţia pecetluirii. Totuşi, pentru rezolvarea definitivă a acestor probleme tehnice ar fi necesară studierea din nou şi după original a actelor citate de D.P.Bogdan.

[1] Facsim., I/1, II/5, VI/4, 6, 8, VII/6. — Cf. şi doc. 21 decembrie 1381, Arh. ist., CCVI, 24 mai 1403, *ibid.*, CXC.

[2] Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 19.

[3] Balogh, p. 120—125.

[4] A se vedea Kumorovitz Bernát, *A pecséttan eredményeinek értékesítése a történetkutatásban* [Valorificarea rezultatelor sigilografice în cercetarea istorică], Gödöllő, 1940. Extras din *A gödöllői gimnázium 1939/1940-i évkönyve* [Anuarul gimnaziului din Gödöllő pe 1939/1940], passim (prescurtat: Kumorovitz, *Pecséttan*), unde se dau şi

reprezentărilor de pe peceţi întrece chiar şi multiplicitatea formelor acestora din urmă. Lăsînd la o parte deosebitele scheme de clasificări ale tratatelor de sigilografie [1], este suficient să amintim aici doar tipurile principale ale imaginilor de peceţi, cu exemplificări concrete din materialul sfragistic privitor la Transilvania.

a) Un grup caracteristic e constituit de *peceţile de portret (Porträtsiegel)* înfăţişînd pe posesorii peceţilor respective. Din această categorie fac parte aşa-zisele « peceţi de maiestate », ale regilor *(Majestätsiegel; type de majesté)*, precum şi peceţile mari ale vîrfurilor societăţii feudale, mai ales ale membrilor clerului superior. Reprezentările acestea nu pot fi însă considerate ca portrete autentice, adevărate, ale posesorilor de peceţi. Într-adevăr, ele sînt mai de grabă imagini idealizate, oglindind felul cum îşi închipuiau contemporanii pe regi, pe cavaleri sau pe prelaţi. Totuşi, sînt cazuri cînd gravorul căuta să redea unele trăsături mai mult sau mai puţin individuale ale posesorului [2]. Portretul poate să-l reprezinte pe acesta în forme variate: cap, bust, figura întreagă. În cazul din urmă el poate fi înfăţişat în picioare, şezînd sau în genunchi, călare, cu însemne, cu stemă etc.

În materialul sigilografic privind Transilvania peceţile de maiestate ale regilor Ungariei sînt acelea care ne oferă exemplarele cele mai frumoase ale peceţilor de portret [3]. Începînd cu secolul al XI-lea, regii Ungariei multă vreme erau reprezentaţi şezînd pe un tron cu taburet, purtînd pe cap coroana, iar pe umeri o mantie greacă, avînd într-o mînă sceptrul, care în extremitatea superioară se termină în formă de crin, iar în cealaltă mînă ţinînd globul cruciger. Din secolul al XIV-lea desenul tronului apare tot mai împodobit şi mai încărcat, devenind o construcţie gotică, ornată cu stemele deosebitelor ţări, peste care domneşte regele, ceea ce îi dă un aspect deosebit de solemn [4]. O variantă interesantă a peceţilor de portret este pecetea dublă a lui Ştefan al V-lea, din vremea cînd era « rege tînăr » (1257—1270), adică asociatul la tron al tatălui său, Bela al IV-lea. Aversul acesteia îl reprezintă pe rege aşezat pe tron, iar reversul îl înfăţişează călare, cu coif în cap ţinînd în mîna dreaptă un steag, iar în stînga un scut triunghiular [5]. În afară de regi, ştim despre palatini că foloseau, în secolul al XIV-lea, peceţi de tipul ecvestru [6].

Peceţile de portret erau mai frecvente în rîndurile clerului superior. Se poate afirma că arhiepiscopii, episcopii şi abaţii întrebuinţau, pînă la mijlocul veacului al XV-lea, în chip sistematic, acest tip de pecete [7]. De obicei posesorul e reprezentat într-o nişă gotică, în odăjdiile arhiereşti, în majoritatea

---

referinţele bibliografice; Idem, *A szfragisztika multja* [Trecutul sfragisticei], Gödöllő, 1941. Extr. din *A gödöllői gimnázium 1940/1941-i évkönyve.* Cf. îndeosebi P. Kletler, *Kunst im österreichischen Siegel* [Arta sigilelor austriace], Viena, 1927. Cu privire la raporturile dintre arta gravării de peceţi şi aceea a medaliilor sau monetelor vezi indicaţiuni utile la Horváth Henrik, *A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban* [Istoria artistică a monetăriei din Buda în evul mediu tîrziu], în « Numizmatikai Közlöny », XXX-XXXI (1931—1932), p. 14—40.

[1] Referitor la aceste scheme vezi Ewald, p. 182.

[2] *Ibidem*, p. 185—186.

[3] Facsimile în *Művelődéstört.*, I, p. 109, 115, 117, 123, 125, 129, 135, 137, 139, 143. Cf. şi materialul ilustrativ din *Magy. Tört.*, vol. II—IV.

[4] Facsim., II/1, III/1. Reproduceri în *Magy. Tört.*, III, p. 222, 421, 439, 619; IV, p. 191.

[5] Reproduceri în « Turul », 1917, p. 30. Kumorovitz, *Pecséthasználat*, pl. I.

[6] Nyers, p. 63—64, 66.

[7] Ewald, p. 216—218.

cazurilor figurînd şi stema sa [1]. Peceţile clerului superior din Transilvania prezintă deseori şi varianta următoare: în partea superioară a imaginii se află încadrată într-o nişă de altar biserica respectivă sau figura sfîntului, patron al acesteia, iar în partea inferioară e înfăţişat în dimensiuni mai mici posesorul în genunchi, îmbrăcat în odăjdii, avînd uneori şi blazonul său familial. În privinţa aceasta se poate cita, pe lîngă pecetea — din secolul al XIV-lea — a lui Cenadin, arhiepiscopul de Strigoniu, şi seria peceţilor folosite de episcopii Orăzii [2].

b) Un al doilea grup, chiar mai variat decît cel precedent, e alcătuit de *peceţile care reprezintă semnul distinctiv al posesorului*, stema sa, ori vreo altă figură în legătură cu aceasta (oraş, clădire, o scenă oarecare etc.). Fireşte toate acestea pot să aibă trăsături foarte particulare. Mai mult conformism se constată în cazul aşezămintelor bisericeşti, care puneau să fie înfăţişaţi pe peceţile lor de obicei sfinţii patroni ai lor sau simbolurile acestora. De exemplu, pecetea capitlului din Alba-Iulia reprezintă pe arhanghelul Mihail omorînd balaurul, pe aceea a conventului din Cluj-Mănăştur e înfăţişată fecioara Maria [3].

Imaginile peceţilor orăşeneşti în cea mai mare parte reprezintă de asemenea un sfînt, considerat ca patron al oraşului, sau vreo temă religioasă [4]. Se întîlnesc însă şi cazuri frecvente de reprezentare panoramică a oraşelor [5]. Dar, pe de o parte, o astfel de reprezentare constituia o problemă prea grea pentru tehnica medievală, iar, pe de alta, se prefera o reprezentare simbolică în locul celei realiste. Din aceste motive se căuta să se reducă imaginea doar la un zid de cetate sau la o poartă cu turn, spre a accentua deosebirea dintre aşezarea orăşenească şi mediul înconjurător feudal. De pildă, pecetea Clujului şi acceea a Ocnei Sibiului înfăţişează amîndouă nişte porţi cu turnuri [6]. Alteori oraşul punea accentul pe felul său de viaţă deosebit de mediul agrar, adoptînd pentru pecetea sa drept simbol unealta meşteşugărească ce reprezenta ocupaţia majorităţii locuitorilor săi. Exemplul cel mai frumos în această privinţă este imaginea ades amintită a tiparului peceţii oraşului Baia Mare, din secolul al XIV-lea, care ilustrează foarte plastic şi realist munca minerilor [7]. Pe pecetea orăşelului Trascău, vestit în toată Transilvania pentru minele sale de fier şi pentru fabricarea uneltelor agricole, figurează două fiare de plug, ca simbol al ocupaţiei locuitorilor săi [8].

Tipul heraldic de pecete. Se întîlneşte, în chip firesc de cele mai multe ori, căci nu numai înalţii demnitari laici şi eclesiastici, ci chiar şi nobilii feudali, ca simpli particulari, foloseau pe tiparele lor de peceţi, în primul rînd, blazoanele lor familiale [9]. Cercetînd acest tip, sigilografia intră de fapt în domeniul

---

[1] Végh Gyula, *Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez* [Note cu privire la stemele episcopilor din Ungaria], în « Turul », 1935, p. 1—4, 66—70; 1936, p. 30—32.

[2] Facsim., VI/2. Cf. şi Bunyitay, *Váradi püspökség*, I, p. 223, 241; *Ub.*, I, pl. 2, nr. 8, pl. 4, nr. 14—15, II, pl. 4, nr. 15—16.

[3] Facsim., V/1—9, VI/2. Cf. şi facsimilele în anexele lucrării lui Jerney; *Ub.*, I, pl. 2, nr. 7, pl. 4, nr. 16; II, pl. 3, nr. 11, 13, pl. 4, nr. 17.

[4] Darvasy, p. 10—16, cu reproduceri.

[5] *Művelődéstört.*, I, p. 200—201, 212.

[6] Darvasy, p. 18—19; « Turul », 1904, p. 113—117, cu figuri.

[7] Schönherr-Czakó, p. 1—5, Cf. şi p. 56—57 ale lucrării de faţă.

[8] Reproducere în « Erdély Muzeum », 1944, p. 158.

[9] Facsim., VI/6—7, VI/1, 3—9, VII/1 — 9. Cf. *A magyar királyi Országos Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója* [Indicatorul peceţilor păstrate în secţia diplomatică a Arhivelor statului ungar], Budapesta, 1889; (prescurtat:

heraldicii. Va trebui deci să facem aici apel la această disciplină, care de altfel utilizează ca izvoare — pe lîngă reprezentările de blazoane ale peceţilor — şi diplomele de blazon sau de stemă *(littere armales)*, precum şi imaginile heraldice de pe pietrele funerare, precum şi de pe monumentele de arhitectură, de pictură şi de sculptură. [1]

a) Folosirea blazoanelor a fost introdusă prin Ungaria şi în Transilvania, din apusul Europei [2]. Vîrfurile societăţii feudale s-au grăbit să adopte acest obicei şi astfel au apărut mărturiile cele mai vechi ale heraldicii ungare: blazoanele de neam. La acestea se observă influenţa heraldicii clasice; în cazul lor podoaba de coif *(Helmschmuck, cimier)* este totdeauna identică cu aceea din scutul heraldic. Figurile lor, fie motive geometrice *(Heroldstücke, figures héraldiques)*, fie naturale, sînt foarte simple. Încă de la început, heraldica din Ungaria feudală, respectiv Transilvania, se caracterizează în general printr-o tendinţă naturalistă. Deseori vîrfurile societăţii feudale, cînd purtau demnităţile mari îşi combinau blazoanele lor de neam cu o parte a stemei regatului, ca simbol al autorităţii [3]. Uneori, acest simbol înlocuieşte cu totul blazonul familial în imaginea peceţii oficiale a marilor demnitari. Majoritatea nobilimii însă, pînă la sfîrşitul secolului al XIV-lea n-avea blazon, ci folosea numai figuri simbolice alese de ea însăşi [4]. Dovezi în acest sens sînt atît peceţile inelare ce ni s-au transmis, cît şi amprentele de peceţi ale juzilor nobililor. Într-adevăr, ele reprezintă, de obicei într-un cadru rotund sau oval, figuri simple, inspirate din natură sau alte « mobile » heraldice: de exemplu, semnul crucii, luna, stele, flori, săgeţi, săbii etc. [5]. Abia în secolul al XVI-lea s-au transformat aceste semne distinctive — chiar şi fără vreo donaţie regală, doar prin simpla şi îndelungata lor folosire — în blazoane familiale.

b) Deşi *donaţiile de blazon* au început încă în prima jumătate a secolului al XIV-lea (cel dintîi act de danie în acest sens, transmis nouă, fiind emis de Carol Robert, în 1326), totuşi ele au devenit mai frecvente numai de la începutul secolului al XV-lea [6]. Nobilii care se duceau des şi în mare număr în străinătate în suita regelui Sigismund nu voiau să rămînă în urma feudalilor apuseni nici în această privinţă. Asupra heraldicii din timpul amintitului monarh s-au exercitat influenţe germane — Sigismund stăpînind şi în Germania — care au fost însă adaptate gustului local. Bunăoară, heraldica Ungariei feudale, respectiv a Transilvaniei, spre deosebire de cea germană,

---

Pecsétek mutatója), pl. II—VIII; Czobor Béla, *Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecsételnek jegyzéke* [Catalogul peceţilor publicate ale forurilor laice şi eclesiastice din Ungaria], Pesta, 1873.

[1] Lucrări mai importante privitoare la heraldica din Transilvania: Bárczay Oszkár, *A heraldika kézikönyve* [Manual de heraldică], Budapesta, 1897; Nyáry Albert, *A heraldika vezérfonala* [Călăuza heraldicii], Budapesta, 1886 (prescurtat: Nyáry); Csoma József, *A magyar heraldika korszakai* [Perioadele heraldicii maghiare], Budapesta, 1913 (prescurtat: Csoma, *Heraldika*); Csoma József, *Magyar nemzetségi címerek* [Blazoanele familiilor ungureşti], Budapesta, 1903; Fejérpataky László-Áldásy Antal, *Magyar cimeres emlékek* [Monumente heraldice maghiare], Budapesta, 1901—1926, I—III (prescurtat: Fejérpataky, *Cimeres emlékek*); Áldásy Antal, *Címertan* [Heraldica], Budapesta, 1923, în *A magyar történettudomány kézikönyve* [Manualul ştiinţei istorice maghiare], vol. II, fasc. 6 (prescurtat: Áldásy, *Címertan)*. Cf. şi Vernei-Kronberger Emil, *Magyar középkori siremlékek* [Monumente funerare ungare din evul mediu], Budapesta, 1939.

[2] Pentru cele ce urmează a se vedea Áldásy, *Cimertan*, p. 38—54.

[3] Facsim., IV/5.

[4] Csoma, *Heraldika*, p. 17.

[5] Facsim., 6/7. Cf. Teleki, I, p. 111, 132, 264.

[6] Cf. Csoma, *Heraldika*, p. 29—38.

era mai mlădioasă în aplicarea regulilor heraldice și îndeosebi în stilizare; în consecință ea folosește figuri simple și în forme naturale, între care cele mai frecvente sînt: vulturul, leul, peștele, grifonul, cîinele, lupul, cocorul, cerbul, ursul, figuri umane. Nu prea se întîlnesc figuri geometrice. Dar chiar și în acest caz, ele apar împreună cu figuri naturale [1].

Forma scutului — element esențial al reprezentărilor heraldice — este foarte variată. Se întîlnesc scuturi triunghiulare, altele cu baza rotundă, precum și scuturi convexe. Sînt însă numeroase exemple de peceți, în care reprezentarea heraldică, fără scut, încadrată într-un cerc sau poligon, umple cîmpul întreg al imaginii. În secolul al XIV-lea se prefera foarte mult pecetea cu motivul de coif *(Helmsiegel)* [2]. Lamvrechinelor sau panglicelor heraldice *(Decke)* nu li se acorda o atenție deosebită. Printre podoabele de coif figurează des, începînd cu același veac, brațul atît de caracteristic pentru heraldica tîrzie a Ungariei feudale, implicit și a Transilvaniei.

Pînă la domnia lui Matiaș Corvin (1458—1490) blazoanele aparțin stilului gotic matur. După aceea, însă, s-a format, mai ales în diplomele de blazon, un stil mixt, care a cedat treptat locul stilului Renașterii și manierei italiene. Blazoanele executate sub influența italiană sînt în general creații artistice frumoase. Dar fiindcă, în majoritatea cazurilor, nu țin seamă de regulile heraldice, ele înseamnă deja o decadență din punct de vedere heraldic [3]. Folosirea blazoanelor a luat proporții foarte mari în societatea feudală din Transilvania numai de la mijlocul veacului al XVI-lea, deci chiar în epoca acestei influențe. Astfel se explică marele număr de blazoane care încalcă în epoca feudală tîrzie regulile heraldice.

c) Deși pe peceţile inelare cele mai frecvente imagini sînt blazoanele sau motivele heraldice, totuși uneori aceste peceți sînt împodobite cu pietre gravate (geme) reprezentînd figuri sau capete antice. La început *pecețile de gemă (Gemmensiegel)* au fost întrebuințate și în Transilvania de clerul superior. Dar de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, probabil sub influența italiană, la care s-a adăugat apoi cea umanistă, ele au început să fie folosite tot mai mult și de nobilime [4]. Totuși această clasă s-a statornicit în cele din urmă, după cum am văzut, la întrebuințarea tipului heraldic de pecete, iar sigiliile de gemă au început, din prima jumătate a veacului al XVI-lea să fie la modă între orășeni. Cu privire la aceste peceți amintim pe aceea a lui Alexandru, episcopul de Oradea (1219—1230), care reprezintă bustul soției împăratului Constantin cel Mare, săpat într-un safir albastru, încadrat în aur [5]. Dumitru, episcopul Transilvaniei, întărește un act al său din 1374 cu o pecete tot de gemă, a cărei imagine arată un luptător înarmat cu un arc și cu o lance ridicată, gata să străpungă o altă figură, pe care a doborît-o [6].

Inscripțiile peceților. Al doilea grup principal de reprezentări îl constituie *inscripțiile peceților* [7]. Ele pot fi dispuse în jurul imaginii pe un rînd sau pe mai multe (inscripție circulară sau legendă) ori chiar în cîmpul peceții lîngă imagine, ca o lămurire a acesteia, dar uneori ele pot să înlocuiască ima-

---

[1] Cf. Áldásy, *Cimertan*, p. 46—48.
[2] Facsim., II/4, IV/7, VI/7—9.
[3] Cf. Csoma, *Heraldika*, p. 80 —111; Áldásy, *Cimertan*, p. 52.
[4] Cf. «Turul», 1887, p. 55.
[5] Reproducere în Bunyitay, *Váradi püspökség*, I, p. 98.
[6] Reproducere în Teleki, I, p. 176.
[7] Ewald, p. 221—225; Ilgen, p. 48—49.

ginea însăşi. Inscripţia deseori, mai ales în cazul peceţilor particulare de inel, se reduce la monograma posesorului. Cînd e vorba însă de peceţi oficiale şi îndeosebi de cele autentice, legenda reproduce exact numele, titlul şi uneori deviza posesorului [1]. Legenda specifică uneori şi întrebuinţarea juridică a tiparului peceţii : *sigillum maius*, *s. secretum*, *s. ad causas* [pecetea mare, pecetea de taină, pecetea pentru pricini].

Inscripţiile peceţilor timpurii sînt în general laconice. Mai tîrziu însă, în tendinţa de a oferi elemente mai numeroase, ele au devenit tot mai ample. În cazul peceţilor duble, legenda e dispusă de obicei pe ambele feţe, inscripţia de pe revers fiind uneori în cea mai strînsă legătură cu cea de pe avers. Bunăoară, legenda peceţii de maiestate a lui Matiaş Corvin are următorul text pe avers: *Sigillum maiestatis Mathie dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Galitie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarie regis* [pecetea de maiestate a lui Matiaş din mila lui dumnezeu regele Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei, Ramei, Serbiei, Galiţiei, Lodomeriei, Cumaniei, Bulgariei], iar pe revers: *Sigillum secundum Mathie dei gratia regis Hungarie et aliorum regnorum in altero pari sigillo expressatorum etcetera* [pecetea a doua a lui Matiaş din mila lui dumnezeu regele Ungariei şi al celorlalte ţări arătate pe cealaltă pecete, la fel cu aceasta etc.] [2].

Începutul legendei se indica de cele mai multe ori cu un semn, de obicei cu o cruce, iar uneori cu un arabesc, de exemplu cu stilizări de frunză. Cuvintele sînt despărţite între ele prin puncte, stele sau frunze stilizate [3]. Dar cîteodată din lipsă de spaţiu se scriau împreună chiar mai multe cuvinte. În general pentru inscripţiile peceţilor se foloseau litere majuscule. Se întrebuinţau însă uneori şi minuscule [4]. Limba inscripţiilor sigilare aproape totdeauna e latina [5].

PECEŢILE PRINCIPALILOR EMITENŢI DE DOCUMENTE PRIVIND TRANSILVANIA ŞI ÎNTREBUINŢAREA LOR

Diferenţierea în folosirea peceţii. A fost o consecinţă firească a formării deosebitelor categorii de documente, deşi ea a urmat după aceasta cu oarecare întîrziere [6]. În întreaga zonă a scrierii latine pînă la sfîrşitul secolului al XII-lea, în general nu se întrebuinţa decît o singură pecete de fiecare emitent. De atunci însă, în urma avîntului luat de practica documentară şi ca o consecinţă a dezvoltării juridice, a început să apară o distincţie între activitatea de donator, de « milostivire » *(de gratia)* şi cea judiciară *(de justitia)* a emitentului. Apoi a sporit, îndeosebi în acest din urmă domeniu al vieţii juridice, tot mai mult numărul actelor de mai mică importanţă, care priveau mai ales fazele tranzitorii ale pricinilor. De aceea, emitenţii au început să folosească — în afară de pecetea lor cea mare, autentică, pe care o păzeau cu multă grijă — o altă

---

1 De pildă, pe bula de aur a regelui Matiaş: *Dominus Deus adiutor meus* [domnul dumnezeu, ajutorul meu], în Kumorovitz, *Máthyás pecsétjei*, p. 4.
2 *Ibidem*, p. 4—5.
3 Facsim., IV/6.
4 Áldásy, *A pecsét*, I, p. 338; Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*, p. 4—5.
5 Varju Elemér, *Magyar körìratú pecsétek a XIV. és XV. században* [Peceţi cu legende maghiare din sec. al XIV-lea şi al XV-lea], în « Turul », 1899, p. 75—82. Cf. « Századok », 1880, p. 483—485.
6 Ewald, p. 73—104.

pecete, mereu la îndemînă, numită spre deosebire de prima: pecete mică sau secretă *(sigillum minus, s. secretum, s. memoriale, s. ad causas)*. În cancelariile suverane, pe lîngă grupul alcătuit de pecetea mare sau autentică, de cea mică sau secretă şi de cea mijlocie *(s. mediocre)*, juca un important rol auxiliar pecetea de inel *(s. anulare)*.

Folosirea deosebitelor peceţi a fost reglementată de uzanţe care s-au schimbat după epoci şi cancelarii. Studierea acestor schimbări constituie o problemă însemnată pentru cercetările viitoare nu numai în sine, ci şi pentru faptul că ea va face posibilă lămurirea unor momente de seamă din dezvoltarea forurilor emitente de documente. Rezultatele excelente, atinse pînă acum de cercetările privitoare la întrebuinţarea peceţilor în domeniul istoriei constituţionale, juridice şi administrative, reclamă imperios şi fără întîrziere continuarea şi lărgirea acestor studii [1].

Întrebuinţarea peceţii de regii Ungariei. Regii Ungariei — de la care provine o bună parte din documentele privind Transilvania medievală — au persistat în practica de mai înainte (în ceea ce priveşte întrebuinţarea peceţii) în tot cursul secolului al XIII-lea şi — pe lîngă bula de aur şi pecetea inelară — foloseau în chip sistematic numai un singur tipar de pecete.[2] Dinastia arpadiană (997—1301) n-a introdus întrebuinţarea peceţii mici nici după formarea deosebitelor categorii de documente, ci folosea tot timpul pecetea dublă pentru întărirea documentelor emise. Lipsa peceţii mici era suplinită prin întrebuinţarea în forme variate a peceţii duble potrivit categoriilor de documente. Şi anume în privilegii se folosea pecetea dublă şi atîrnată, în timp ce pe scrisorile deschise şi pe cele închise se aplica aversul acestei peceţi (ca *sigillum simplex*), iar pe mandatele închise numai o parte din avers (aşa-zisul *caput sigilli*) [3]. Diferenţierea peceţilor folosite de regii Ungariei feudale a început în timpul dinastiei angevine (1308—1386), sub influenţa franceză şi în esenţă ea s-a încheiat în deceniul al optulea din secolul al XIV-lea, prin înfiinţarea cancelariei regale secrete. În cele ce urmează prezentăm sumar această evoluţie pe specii de peceţi, potrivit cercetărilor lui Szentpétery şi Kumorovitz.

a) Pentru pecetluirea actelor solemne se întrebuinţa, în cazuri cu totul excepţionale, bula de aur, în general însă pecetea mare sau de maiestate imprimată în ceară *(sigillum maius, s. magnum, s. maiestatis)* [4]. Începînd cu anul 1213— de cînd se cunoaşte primul caz de folosire a peceţii duble — această pecete mare era de obicei dublă şi atîrnată de document. Pe privilegiile simple (şi anume, aproape fără excepţie, pe actele privind politica externă), ea se întîlneşte şi ca pecete simplă şi atîrnată: la început, sub Arpadieni, mai rar, apoi din secolul al XIV-lea pînă în deceniul al treilea

---

[1] Cf. Kumorovitz, *Pecséthasználat*, passim; Idem, *Pecséttan*, p. 11—14; Idem, *A magyar szfragisztika multja* [Trecutul sfragisticei maghiare], în *Szentpétery Emlékkönyv* [Omagiul lui Szentpétery], Budapesta, 1938, p. 251—311 (vezi şi bogata bibliografie citată acolo).

[2] Cu privire la cele de mai jos, a se vedea Szentpétery, *Oklt.*, p. 112 —115, 193—204; Kumorovitz, *Pecséthasználat*, p. 317—319, 337—346; Idem, *Titkospecsét*, p. 1—2.

[3] Facsim., XXIX/1.

[4] Bula de aur de sigur n-a fost folosită decît foarte rar după perioada arpadiană, căci începînd din secolul al XIV-lea nu ni s-au păstrat în original asemenea bule — de aur masiv — decît de la regele Matiaş (Kumorovitz, *Mátyás pecsétjei*, p. 4). Facsim., II/1—2 III/1—2.

din veacul următor, mai des [1]. Ca o continuare a tradiţiei arpadiene, reversul peceţii mari se folosea, sub formă de pecete aplicată sau fixată în document, pe scrisorile deschise, iar în timpul lui Sigismund (1387—1437) şi pe mandatele judiciare (pe mandatele închise sub forma de caput sigilli) [2]. Această întrebuinţare a peceţii mari s-a terminat o dată cu domnia amintitului rege, cînd i-a luat locul pecetea secretă [3]. Începînd de pe la mijlocul secolului al XV-lea această din urmă pecete se folosea atît de mult în locul celei mari, încît Vladislav I (1440—1444), apoi Ludovic al II-lea (1516—1526), dar chiar şi Matiaş Corvin (în răstimpul 1458—1464) n-aveau pecete mare, ci îşi întrebuinţau peceţile lor secrete drept pecete principală [4].

b) Pecetea secretă (sigillum secretum, s. secretum anuleum, s. secretum et rotundum, s. minus) se folosea la început numai pentru întărirea scrisorilor, deschise sau închise (mandate, acte de adeverire) emise pentru danii sau milostiviri *(de gratia)* mai puţin importante, iar mai tîrziu, în special de la domnia lui Sigismund se întrebuinţa tot mai des în acte de danii, în general, precum şi în diplome de blazon. Ea se întîlneşte îndeosebi sub forma aplicată, dar uneori şi sub cea atîrnată [5]. Valoarea juridică a acestei peceţi era mai redusă decît aceea a peceţii de maiestate. Din acest motiv cei interesaţi căutau să obţină acte privilegiale întărite cu pecetea mare, prin care să li se confirme daniile sau milostivirile dobîndite mai înainte prin documente sigilate cu pecetea secretă. Dar din a doua jumătate a secolului al XV-lea această deosebire începe să dispară, căci numai astfel puteau unii regi — după cum am arătat — să folosească pecetea secretă drept pecetea lor principală [6].

Pecetea secretă apare în cancelaria regală maghiară pentru întîia dată în 1331, sub formă de contrapecete, pe un act al lui Carol Robert privind legăturile sale de politică externă. În această epocă ea era încă destinată, ca de altfel şi pecetea inelară, uzului personal al regelui [7]. În schimb, în timpul lui Ludovic al II-lea pecetea secretă era deja încredinţată unui organ de cancelarie din anturajul imediat al monarhului. Prin unificarea acesteia cu un alt organ de cancelarie, care întrebuinţa pecetea inelară, s-a născut în deceniul al optulea din secolul al XIV-lea aşa-zisa cancelarie secretă (care folosea pecetea secretă a regelui).[8] De pe la mijlocul secolului al XV-lea, în urma întrebuinţării ei largi, pecetea secretă a fost recunoscută şi ea ca autentică de către societatea feudală.[9] Peceţile secrete ale regilor

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 112, 193—194; Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 6—9, 12; Idem, *Autentikus pecsét*, p. 23, nr. 5.

[2] Facsim., I/4.

[3] Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 2, 11—12. Facsim., IV/1.

[4] *Ibidem*, p. 32 — 43; Idem, *Mátyás pecsétjei*, p. 3. Vezi lista peceţilor de maiestate (împreună cu indicarea facsimilelor, cînd e cazul), la Szentpétery, *Oklt.*, p. 114, 199—200.

[5] Facsim., II/4, III/3, Szentpétery, *Oklt.*, p. 194—195.

[6] Kumorovitz, *Titkospecsét*, passim. Idem, *A király kápolnaispán oklevéladó müködése. A királyi kancellária fejlödése a XIV. és a XV. század fordulóján* [Activitatea de emitent de documente a comitelui capelei regale. Evoluţia cancelariei regale la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea], în «Regnum», <Budapesta>, 1942/43 (prescurtat: Kumorovitz, *Kápolnaispán)*, p. 479—483.

[7] Gárdonyi Albert, *I. Károly király nagypecsétjei* [Peceţile mari ale regelui Carol Robert], în «Turul», 1907, p. 44; Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 3, 17.

[8] Kumorovitz, *op. cit.*, p. 28—32.

[9] *Ibidem*, p. 32—33.

Ungariei erau în tot cursul evului mediu de formă rotundă — cu excepţia celei de-a doua peceţi secrete a lui Sigismund, care era octogonală — şi ele erau totdeauna de ceară roşie[1].

c) Dintre peceţile regale mai mici trebuie să amintim *pecetea mijlocie (sigillum mediocre)* a cărei întrebuinţare a fost introdusă în cancelaria regală de Carol Robert în 1317[2]. Ea a fost încredinţată comitelui capelei regale, şeful locului de adeverire, care s-a înfiinţat în acea vreme la curtea regală, după exemplul aşezămintelor similare mai vechi din ţară[3]. Comitele capelei emitea în numele său pînă la 1374, documente în chestiuni asemănătoare cu locurile de adeverire din provincie, întărindu-le cu această pecete. Potrivit reformelor de cancelarie care au avut loc cam pe la acea dată, slujba comitelui capelei s-a transformat într-un organ pentru primirea plîngerilor *(audientia)*, în legătură cu activitatea forurilor judiciare de la curtea regală. De acum înainte activitatea lui se desfăşura tot sub pecetea mijlocie, dar în numele regelui, prin emiterea de acte (privitoare la cercetări, puneri în stăpînire, chemări în judecată, oprelişti etc.), în legătură cu procesele judecate de forurile de la curte, mai ales de judele curţii regale[4]. Epoca de cea mai intensă întrebuinţare a acestei peceţi o constituie primele trei decenii din secolul al XV-lea. O nouă reformă judiciară, care a avut loc între 1430—1435, a desfiinţat activitatea de emitent de documente a comitelui capelei şi cu aceasta a încetat folosirea peceţii mijlocii în cancelaria regală[5]. Materialul acestei peceţi era totdeauna ceara naturală. Ea se întrebuinţa, potrivit categoriei de documente fie în formă atîrnată (cu şnur de mătase sau cu bandă de pergament), fie aplicată[6].

d) În ceea ce priveşte *pecetea inelară (sigillum anulare)*, deşi întrebuinţarea ei e atestată şi în perioada arpadiană[7], folosirea ei a devenit sistematică abia sub Angevini[8], şi anume în timpul lui Carol Robert, care, sub influenţa franceză, întărea cu această pecete nu numai mandatele sale închise, ci şi pe cele date în formă deschisă, iar uneori chiar şi acte de danii[9]. *Folosirea peceţii de inel* s-a intensificat şi mai mult la începutul domniei lui Ludovic I — cînd pecetea secretă avea încă o întrebuinţare restrînsă — ca ea să culmineze în deceniul al şaptelea din veacul al XIV-lea. De altfel, Ludovic I întrebuinţa deja două feluri de peceţi inelare în acelaşi timp: pe una o purta mereu pe deget, cealaltă, în schimb, era încredinţată unui slujbaş special, *conservator sigilli anularis domini regis* [păstrătorul peceţii de inel, a domnului rege][10]. După organizarea cancelariei regale secrete, prin folosirea peceţii secrete s-a redus dintr-o dată în mod considerabil întrebuinţarea peceţii inelare. În secolul al XV-lea aceasta nu se mai utiliza

---

[1] *Ibidem*, p. 19. Lista peceţilor secrete, împreună cu facsimilele celor inedite şi cu indicarea publicaţiilor în care au apărut facsimilele celor edite, *ibid.* 33—34.

[2] Szentpétery, *Oklt.*, p. 195—196; Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 3, 17.

[3] Kumorovitz, *Kápolnaispán*, passim.

[4] *Ibidem*, p. 462—465, Facsim., III/4.

[5] Ultimele documente cunoscute, emise sub această pecete, sînt din 1433 *(ibid.*, p. 465).

[6] *Ibidem*, p. 491. Seria peceţilor mijlocii regale (cu reproduceri), *ibid.*, p. 493 — 497.

[7] Szentpétery, *Oklt.*, p. 112.

[8] Cu privire la întrebuinţarea europeană şi locală a peceţii inelare vezi Grünn Albert, *I. Károly király gyűrűpecsétjei* [Pecetea inelară a regelui Carol Robert], în « Turul », 1902, p. 54—60, 112—120, 183—189; Hlatky, passim.

[9] Facsim., II/3; Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 5, 16.

[10] Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 5, 16.

decît excepţional, deşi toţi regii Ungariei continuau să aibă pecete de inel, pe care o şi foloseau uneori. Bunăoară, ni s-au transmis cinci peceţi de acest fel de la Matiaş Corvin [1].

De obicei locul peceţii de inel este sub text, mai rar pe dosul actului. Ca mod de fixare, ea se prezintă de cele mai multe ori sub forma peceţii aplicate pe document sau fixate în document; în cazuri excepţionale, ea se folosea ca pecete de închidere, ba uneori şi ca pecete atîrnată [2]. În chip de pecete de control, ea a fost folosită numai de Carol Robert , prin imprimarea inelului său în stratul de ceară roşie picurat pe pecetea lui Andrei al III-lea [3]. Forma peceţii regale de inel este foarte variată, rotundă, pătrată, octogonală. Uneori ea are înfăţişarea unui scut. Tiparul peceţii inelare se presa totdeauna în ceară roşie.

e) Creşterea extraordinară a numărului de pricini judecate de forurile de la curtea regală a făcut necesară crearea, la mijlocul secolului al XV-lea, a *peceţii regale judiciare (sigillum judiciale, s. juridicum)* [4]. Aceasta se întrebuinţa în primul rînd la sigilarea sentinţelor aduse de forul «prezenţei regale personale» *(personalis presentia regia)*, respectiv de acela al «prezenţei regale speciale» *(specialis presentia regia)*, dar cu ea se întăreau şi alte documente (învoieli, adeveriri) eliberate de aceleaşi foruri. Înainte de introducerea acestei peceţi, actele judiciare emanate de la forurile regeşti se întăreau fie cu pecetea regală (mare. mijlocie, secretă), fie cu aceea proprie a cancelarului [5]. Sistemul — destul de inconsecvent în aparenţă — după care au fost folosite aceste peceţi pe actele judiciare de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor a fost lămurit prin cercetările lui Kumorovitz [6].

Toate peceţile regale, cu excepţia bulelor metalice, erau de ceară naturală sau de ceară roşie. Se cunosc puţine cazuri de folosire a cerii verzi, dar şi atunci numai pentru « cuiburi » de peceţi atîrnate [7].

Folosirea peceţii în cancelaria palatinului şi a judelui curţii regale. După peceţile regale, diferenţierea cea mai pronunţată a intervenit în folosirea peceţilor cancelariei palatinului. Cea mai veche pecete palatinală ce ni s-a transmis este din 1224 [8]. Încă din secolul al XIII-lea se cunosc peceţi atîrnate, duble şi simple ale palatinilor, după cum se menţionează, de altfel, şi pecetea lor inelară [9]. Întrebuinţarea peceţilor mici a fost sistematizată deja la începutul veacului următor, în cancelaria palatinală — prin anticipare faţă de cea regală — în timpul palatinilor din familia Drugeth, de origine franceză (1322—1334). De aici înainte palatinii foloseau, în afară de pecetea mare şi de cea inelară pe cea mijlocie şi mică [10].

---

[1] Idem. *Mátyás pecsétjei*, p. 8, 10. A se vedea seria peceţilor regale de inel, cu indicarea facsimilelor publicate după ele, în Szentpétery, *Oklt.*, p. 114, 200.

[2] Facsim., I/5, III/3; Szentpétery, *Oklt.*, p. 196, cf. mai sus, p. 24 în lucrarea de faţă.

[3] Szentpétery, *op. cit.*

[4] *Ibidem*, p. 196—197.

[5] Facsim., III/4.

[6] Kumorovitz Bernát, *A specialis praesentia regia pecséthasználata Zsigmond korában* [Folosirea peceţii de către forul prezenţei regale speciale în epoca lui Sigismund], în *Domanovszky Emlékkönyv* [Omagiul lui Domanovszky], Budapesta, 1937, passim.

[7] Cu privire la reprezentările de pe peceţile regale maghiare, în afară de indicaţiile bibliografice şi facsimilele citate, a se vedea Szentpétery, *Oklt.*, p. 200—204.

[8] Reproducere în Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, figurile 15 şi 18.

[9] Szentpétery, *Oklt.*, p. 142, 225; Nyers, p. 6.

[10] Facsim., IV/5; Nyers, p. 53, 63—64.

În utilizarea acestor peceţi nu se poate recunoaşte un sistem mai deosebit, cel puţin în secolul al XIV-lea, care a fost cercetat pînă acum. Cînd palatinul se ducea în provincie pentru ţinerea adunărilor generale, el lua cu sine una din peceţile sale, lăsînd pe cealaltă la dispoziţia vicepalatinului, la Buda. În acest caz, atît documentele eliberate de cancelaria palatinală ambulantă, cît şi cele emanate de la Buda erau întărite — toate fără deosebire — cu pecetea palatinală care se afla la îndemînă. Înainte de 1342 se emiteau documente palatinale uneori sub pecetea vicepalatinului, iar după acest an şi sub aceea a protonotarului cancelariei palatinale. Deseori, pe documentele date cu ocazia adunărilor generale pecetea palatinului e înconjurată de acelea ale juzilor nobililor[1].

Forma peceţilor palatinale este rotundă, dar între cele vicepalatinale şi protonotariale se întîlnesc şi unghiulare. În ceea ce priveşte materialul peceţii, de obicei se folosea ceara de culoare naturală, în cazuri foarte rare însă se poate vorbi şi de ceară albă, neagră, verde sau roşie[2].

Intrebuinţarea peceţii de către judele şi vicejudele curţii regale se făcea probabil în aceleaşi condiţii ca şi în cazul palatinului, respectiv al vicepalatinului, dar ea trebuie încă studiată[3].

Folosirea peceţii de voievozii Transilvaniei. Intrebuinţarea peceţii de către voievozi e amintită în coroborarea celor mai vechi documente pe care le cunoaştem de la aceşti dregători, şi anume începînd de pe la mijlocul secolului al XIII-lea[4]. Deşi ni s-au păstrat peceţi — întregi sau fragmentar — abia din prima jumătate a veacului următor, totuşi menţiunile anterioare nu pot fi considerate ca simple formule stereotipe. Într-adevăr, încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea folosirea peceţii s-a generalizat pe documentele persoanelor laice înzestrate cu autoritate publică şi avem un material bogat care dovedeşte că alţi mari dregători (ca palatinul sau judele curţii regale), asemănători ca importanţă cu voievodul, au emis acte sub pecetea lor proprie[5]. De altminteri, utilizarea efectivă a peceţii de către voievod e atestată şi de urmele de pecete care se văd pe documentele lor originale, începînd cu ultimul sfert al secolului al XIII-lea[6].

Dar, după cum rezultă din cele amintite, ne izbim încă de la început de o dificultate, care poate fi socotită ca cea mai serioasă, în studierea peceţilor folosite de voievozii şi vicevoievozii Transilvaniei: *distrugerea şi dispersarea extremă a materialului.* Pierderile mari suferite de arhive după evul mediu şi felul nu tocmai satisfăcător în care au fost păstrate mai tîrziu peceţile în arhive au decimat atît de mult această grupă importantă de izvoare sigilografice, încît azi sînt adevărate rarităţi amprentele întregi de peceţi voievodale sau vicevoievodale. E o sarcină urgentă de viitor ca cercetarea materialului necesar publicaţiei de documente medievale a Academiei să fie însoţită din partea arhivelor de măsuri pentru conservarea peceţilor şi a fragmentelor de peceţi, precum şi pentru reproducerea fotografică a stării lor actuale de conservare. Aceasta e o

---

[1] Nyers, p. 52, 56—57, 60. Cf. doc. 5 august 1351, Arh. ist., LXXXII.

[2] Nyers, p. 51. Lista peceţilor palatinale, împreună cu bibliografia şi facsimilele lor, *ibid.*, p. 62—74 şi facsim.

[3] Facsim., IV/6,7, Szentpétery, *Oklt.*, p. 142—143, 225—226.

[4] Doc. din 1248, 1271, 1274, 1276, *Documente privind istoria Romîniei,* C, XI-XIII, vol. I, nr. 289; *ibid.*, vol. II, nr. 136, 177, 198.

[5] Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 141; Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 11—12.

[6] De exemplu, doc. din 1283, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 276; 21 dec. 1284, *ibid.*, nr. 304. Originalele acestor documente se află în arhiva oraşului Dej, păstrată la Arhivele stat., Cluj.

condiție preliminară pentru ca cercetările de specialitate să poată încerca, prin folosirea materialului fie chiar fragmentar, o descriere a pecetilor tuturor voievozilor și vicevoievozilor Transilvaniei, și să poată stabili regulile observate în întrebuințarea lor. Atîta timp cît nu vom dispune de o situație precisă a întregului material ce ni s-a păstrat, cunoștințele noastre cu privire la folosirea peceții de către voievozi și vicevoievozi nu vor avea o bază mai sigură decît astăzi [1].

a) În ceeace privește *numărul pecetilor*, la început și voievozii întrebuințau un singur tipar de pecete pentru întărirea tuturor documentelor emanate în numele lor. Dar la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui următor s-a ajuns la o *diferențiere și în practica lor de sigilare*. Poate nu e întîmplător faptul că tocmai Ladislau din neamul Kán (1294—1315), care a tins la transformarea demnității voievodale într-un principat cu caracter teritorial, a fost cel dintîi voievod al Transilvaniei care a utilizat două peceți deosebite. Într-adevăr pe documentele emise de el între 1305—1308 se poate observa urma unui tipar mai mic și rotund și a altuia mai mare cu extremitatea rotunjită. N-avem însă nici o indicație, care să ne arate că între aceste două peceți ar fi fost vreo deosebire în ceea ce privește valoarea lor juridică. Împrejurarea aceasta a putut să contribuie la încetineala cu care măsura în discuție a lui Ladislau s-a încetățenit în cancelaria voievodală. Rezultă chiar și din puținele date pe care le cunoaștem că urmașii săi timp de decenii n-au folosit consecvent două feluri de peceți. E adevărat că se recurgea uneori la inelul sigilar al voievodului, totuși nu se poate vorbi, înainte de mijlocul secolului al XIV-lea, de întrebuințarea sistematică a unei peceți deosebite, mai mici, cu o valoare probatorie redusă, alături de pecetea mare considerată ca autentică. De la voievodatul lui Nicolae Kont (1352—1356) pînă la începutul secolului al XV-lea se constată folosirea regulată a unui tipar mai mare și altuia mai mic, în ciuda faptului că voievodul Dionisie Lackfi (1359—1367) folosea trei peceți, pe cînd despre urmașul său imediat Nicolae tot Lackfi (1368—1369) se știe că întrebuința o pecete mare și una inelară [2].

De la începutul secolului al XV-lea numărul pecetilor voievodale se ridica la trei. De atunci înainte întrebuințarea a trei peceți a devenit o regulă, deși au fost și voievozi de la care se cunosc numai două. A treia pecete a fost folosită de voievozi de sigur sub influența peceții regale mijlocii din aceeași epocă [3]. De altfel, aceste peceți mijlocii trebuie încadrate și după dimensiunile lor între cele două specii de sigilii mai vechi (pecetea mare și cea mică). De exemplu, pecetea mică a voievodului Iacob Lackfi de Santău (1403—1409) avea diametrul de circa 2 cm, cea mijlocie circa 2 1/2 cm, iar cea mare peste 6 cm [4]. În deceniile următoare ale secolului al XV-lea, prin folosirea tot mai intensă a peceții inelare, a crescut numărul pecetilor voievodale. În ceea ce privește numărul pecetilor inelare se constată o mare variație în cancelaria voievodală. În timp ce unii voievozi foloseau doar un singur inel pentru sigilare, voievodul Petru de Szentgyörgy (1499—1510) întrebuința nu mai puțin de cinci peceți deosebite [5].

---

[1] Expunerea care urmează se întemeiază, în afară de materialul sigilografic foarte lacunar ce se află la Cluj, mai ales pe rezultatele cuprinse în lucrarea citată a lui Janits, întrucît din cercetătorii de pînă acum el a utilizat materialul cel mai bogat.

[2] Facsim., VII/1, 3—4.

[3] Cf. Kumorovitz, *Kápolnaispán*, p. 462—465.

[4] Facsim., VII/8; Teleki, I, p. 309, 326; Janits, p. 97.

[5] Janits, p. 96.

b) Materialul peceților voievodale era, în toate cazurile, ceara. Sigilii metalice nu ni s-au păstrat de la voievozii Transilvaniei și nu avem nici date indirecte despre întrebuințarea lor. În cursul secolului al XIV-lea se sigila în general cu ceară naturală de culoare albă, cenușie sau gălbuie, cu nuanțe variate potrivit proporției de amestec a substanțelor componente. Întrebuințarea cerii colorate a fost introdusă în practica de sigilare a voievozilor ardeleni de Frank Szécsényi (1393—1395). Pe un document al său din 6 decembrie 1393 apare pentru întîia dată *ceara verde*, atît de preferată mai tîrziu[1]. Voievozii o foloseau la început într-o măsură redusă, apoi din ce în ce mai frecvent. Stibor, în timpul primului său voievodat (1395—1401) întrebuința ceara verde numai în scrisorile sale deschise, pentru sigilare sub text. Voievozii Nicolae Csáki și Nicolae Marcali (1401—1402) o utilizau și pentru închiderea misivelor lor, iar Iacob Lackfi și Ioan Tamási (1403—1409) imprimau în ea tiparul peceții lor mici, de altfel tot pentru închiderea actelor emise de ei. În curs de două decenii, folosirea cerii verzii s-a încetățenit atît de mult în Transilvania, încît începînd cu cel de al doilea voievodat al lui Stibor (1410—1414), voievozii întrebuințau acest material în chip sistematic și consecvent. De acum înainte pecețile de sub textul actelor și de pe dosul misivelor sînt imprimate totdeauna în ceară verde, dar în scrisorile deschise această uzanță se întîlnește numai sporadic. În schimb, pentru scrisorile deschise, pecetluite pe verso, se utiliza totdeauna ceara naturală necolorată[2].

Cît privește cerile colorate, voievozii sigilau și cu *ceară roșie*, mai ales aceia care, prin poziția lor înaltă de membri ai vîrfurilor feudale, se bucurau de acest privilegiu. Astfel, dintre voievozi, prin calitatea lor de baroni liberi și de comiți perpetui, Ioan (1465—1467) și Petru de Szentgyörgy (1499—1510), precum și Ioan Zápolya (1510—1526) sigilau consecvent cu ceară roșie. De asemenea, ni s-au păstrat peceți atîrnate și inelare de ceară roșie de la voievodul Bartolomeu Drágfi (1495—1499), care se trăgea și el dintr-o familie de mari feudali[3].

c) În ceeace privește *materialele pentru atîrnarea peceților*, voievozii foloseau de obicei *șnur de mătase*, împletit din fire colorate. În alegerea culorii șnurului nu se poate observa nici o regulă. Aceasta se explică probabil și prin faptul că șnurul era adus deseori chiar de destinatarii documentelor. El poate fi împletit din fire de o singură, de două sau de mai multe culori. Printre cele monocrome sînt frecvente șnururile de culoare naturală, albă, verde, roz, roșie, purpurie, galbenă, violetă, maron închis, iar în împletirile policrome întîlnim mai ales culorile verde-roz, verde-violetă, verde-roșie[4]. Dar voievodul Ștefan Báthory (1479—1493) folosea șnur albastru-galben-roșu; Petru de Szentgyörgy (1499—1510) alb-verde-albastru și alb-verde-roșu, iar Ioan Zápolya (1510—1526) albastru-verde-roșu[5].

În afară de șnurul de mătase, folosit de obicei, practica voievodală ne arată și cazuri de peceți atîrnate cu ajutorul benzilor de pergament, după moda vremii. În felul acesta era fixată pecetea documentului emis în 1271 de voievodul Matei din neamul Csák[6]. Uzanța aceasta se întîlnește

---

[1] *Ub.*, III, p. 65.
[2] Janits, p. 100.
[3] *Ibidem.*
[4] Documente din 10 iunie 1368, Arh. ist., CXC; 2 august 1366, *ibid.*, VI; 31 martie 1408, *ibid.*, CLXIII.
[5] Janits, p. 99.
[6] *Documente privind istoria Romîniei*, C,XI—XIII, vol. II, nr. 136. Cf. *Ub.*, I, p. 111.

mai ales în secolul al XIII-lea și începînd de la mijlocul secolului al XV-lea. În prima din aceste perioade folosirea *benzii de pergament* era mai frecventă, în cea de-a doua ea era mai rară, deși acum, în comparație cu secolul al XIV-lea, acest mod de fixare a cîștigat teren. Și mai puțin obișnuită era fixarea peceții cu *șnur de cînepă*, atestată de unele exemple din prima jumătate a secolului al XV-lea: din timpul celui de-al doilea voievodat al lui Stibor (1410—1414) și din voievodatul lui Emeric Bebek (1446—1448) [1].

Pentru pecețile fixate în document se întrebuințau deopotrivă *benzile de pergament și de hîrtie*. Întrucît acestea se tăiau de obicei din documente al căror text a fost ratat, din concepte sau resturi de materiale de scris, pentru ele se utiliza totdeauna materialul care se găsea tocmai la îndemînă în cancelarie, fără a se putea constata o regulă în această privință. Cel mult se poate observa că pentru documentele scrise pe pergament și în general pentru privilegii se recurgea pe cît posibil la benzi tot de pergament. În orice caz, acestea păreau cele mai potrivite pentru fixarea peceții, fiind mai rezistente.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, benzile de hîrtie care serveau pentru *închiderea misivelor* se obțineau chiar din materialul acestora, în felul următor: se împăturea misiva și în partea ei superioară (partea stîngă a actului împăturit), cam la un cm. de margine, se făcea de jos în sus o tăietură lungă, fără ca fîșia de hîrtie rezultată în felul acesta să fie despărțită de misivă; banda aceasta era apoi aplicată pe partea cealaltă a misivei, așezînd deasupra pecetea [2].

d) Hîrtia protectoare (custodia), care servea la apărarea integrității imaginii de pe peceți, trebuia să se fi încetățenit de timpuriu în cancelaria voievodală, deși primul exemplu cunoscut pînă acum, de astfel de hîrtie, care ni s-a păstrat, e cel de pe un document al lui Emeric Bebek (1392—1393) [3]. Într-adevăr, ea se întrebuința mai întîi, peste tot în scrisorile deschise pentru apărarea peceților aplicate sub text, în timp ce în cazul documentului amintit al lui Bebek o găsim pe dosul acestuia, ca o dovadă a unei practici complet dezvoltate. Ținînd seama că folosirea hîrtiei protectoare este atestată cu decenii mai de vreme pe documentele vicevoievodale, trebuie să presupunem că ea era întrebuințată și de voievozi cu mult înainte de exemplul citat, iar dacă nu cunoaștem deocamdată cazuri mai vechi, faptul se explică prin căderea acestor hîrtiuțe de pe documente și prin lipsurile cercetărilor de pînă acum. De la mijlocul secolului al XV-lea hîrtia protectoare nu se mai folosește exclusiv pe scrisorile deschise, ci pînă la începutul veacului următor ea se generalizează treptat și în celelalte moduri de pecetluire.

e) În ceea ce privește *forma peceților*, pecețile voievodale sînt de obicei rotunde, dar între pecețile mijlocii și îndeosebi mici sau inelare se întîlnește și forma pătrată, hexagonală sau octogonală. De exemplu, pecetea mică a voievodului Iacob Lackfi de Santău are formă hexagonală [4]. Pecețile atîrnate ale voievozilor sînt simple, în toate cazurile, avînd amprenta numai pe o singură parte a bucății de ceară. Reversul peceților atîrnate servea numai la apărarea imaginii de pe avers. În acest scop, potrivit obiceiului epocii, reversul bucății de ceară se rotunjea cu mîna (în cazul « peceților de forma

[1] Facsim., VI/5; Janits, p. 99.
[2] Janits, p. 93.
[3] Doc. 13 aprilie 1393, *Ub.*, III, p. 53; Janits, p. 100.
Janits, p. 95.

pîinii »), iar la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui următor i se dădea, cu ajutorul unui model, o formă de farfurioară sau de cuib [1]. Această variantă mai nouă a peceţilor atîrnate a luat locul vechilor « peceţi de forma pîinii ». În acest *cuib protector de ceară*, avînd culoarea naturală, se introducea amprenta — în ceară colorată — a unui tipar de pecete (în general al celei mari), pe care voievodul respectiv îl folosea pe celelalte documente emise de el [2]. În felul acesta, pecetea propriu-zisă e verde sau roşie, după culoarea întrebuinţată de obicei. Pecetea atîrnată de ceară avînd culoarea naturală, după constatarea lui Janits, se întîlneşte cu totul rar [3]. Cercetările noastre arată însă că ceara naturală se întrebuinţa în cazul peceţilor atîrnate nu numai înainte de încetăţenirea cerilor vopsite, ci se întîlneşte destul de des chiar şi după aceea, deşi într-o măsură din ce în ce mai redusă. Amintim ca exemple peceţile de pe unele documente ale voievozilor Dionisie (1359—1367) şi Nicolae (1368—1369), amîndoi din familia Lackfi, precum şi Ladislau de Losoncz (1376—1391), Iacob Lackfi de Santău şi Ioan Tamási (1403—1409) [4].

f) În ceea ce priveşte *reprezentările de pe peceţi*, pe peceţile voievozilor Transilvaniei se găseşte gravat, în general, *blazonul lor familial* (sau mai înainte cel de neam). Dar pînă la sfîrşitul secolului al XIV-lea, mulţi dintre ei au urmat obiceiul magnaţilor purtători de demnităţi înalte, care combinau pe tiparele peceţilor, ca simbol de autoritate, blazoanele lor familiale cu un detaliu din stema regatului. De exemplu, în cîmpul rotund, fără scut, al peceţii din 1336 a voievodului Toma Szécsényi din neamul Kacsics (1322—1342), se observă emblema strămoşească a neamului: leul, peste care se suprapune o stemă completă cu scut, pe care figurează fîşii împrumutate din stema regatului şi egreta de pene de păun din podoaba de coif, adoptată din aceeaşi stemă [5]. În schimb, pe pecetea din 1304 a voievodului Laurenţiu din neamul Vîgman blazonul familial lipseşte cu desăvîrşire şi pe scutul care umple cîmpul imaginii sînt reprezentate fîşii şi podoaba de coif, deci elementele amintite din stema regatului [6].

Legenda peceţilor voievodale menţionează totdeauna această demnitate importantă a posesorului tiparului peceţii, cu excepţia doar a peceţilor inelare, pe care figurează cel mult iniţialele numelui lor. De exemplu, pe pecetea amintită a voievodului Toma citim: *Sigillum Thome voyvode Transsilvani et comitis de Zonuc* [pecetea lui Toma, voievodul Transilvaniei şi comite de Solonc] [7], iar pecetea mică a voievodului Ladislau de Losoncz (1376—1391) poartă inscripţia: *Sigillum Ladislai vaivode Transsilvani* [pecetea lui Ladislau, voievodul Transilvaniei] [8]. Pe pecetea tot mică a voievodului Iacob Lackfi de Santău se întîlneşte legenda mai scurtă: *Sigillum Iacobi vayvode* [9].

g) În ceea ce priveşte *regulile întrebuinţării deosebitelor peceţi* voievodale, stabilirea lor e aproape cu neputinţă în stadiul actual al cercetărilor. De alt-

---

[1] Facsim., IV/2—4.
[2] Facsim., VII/3—4, 8.
[3] Janits, p. 98.
[4] Facsim., VII/1, 3, 8,: doc. 17 aprilie 1391, *Ub.*, III, p. 22.
[5] Imaginea în *Pecsétek mutatója*, pl. II, fig. 7.
[6] Facsim. în Kumorovitz, *Pecséthasználat*, pl. VI, fig. 43. Cf. « Turul », 1893, p. 52—53.
[7] *Magy. Tört.*, III, p. 131, 650.
[8] Teleki, I, p. 231.
[9] *Ibidem*, p. 309. Cf. şi facsim., VII/1—4, 6—8.

minteri, e de presupus că sistematizarea folosirii peceților a rămas mult în urma statornicirii speciilor de documente abia după definitivarea organizării cancelariei voievodale [1]. Într-adevăr, încă și în primii ani ai secolului al XVI-lea se pot cita date care ilustrează inconsecvența care persista în domeniul întrebuințării peceților. Bunăoară, două documente adresate, în 1503 și 1505, de voievodul Petru de Szentgyörgy locurilor de adeverire în chestiuni similare poartă două feluri deosebite de pecete, iar alte trei acte cerînd puneri în posesie sînt întărite cu trei peceți diferite [2]. Firește, se pot face anumite constatări încă de pe acum cu privire la întrebuințarea peceții, dar ele vor trebui verificate prin cercetări ulterioare care să îmbrățișeze întreg materialul sigilografic.

O asemenea constatare se referă la *perioada de înflorire a întrebuințării peceții atîrnate voivodale*, care cuprinde secolul al XIV-lea și începutul celui următor. Începînd cu anii 40—50 ai acestui din urmă secol, cînd dregătoria voievodală era deținută de mari feudali care stăteau foarte rar în Transilvania, numărul documentelor voievodale, mai ales al celor întărite cu pecete atîrnată, s-a redus extrem de mult. Între documentele voievodale locul privilegiilor îl iau acum în parte scrisorile deschise, care poartă pecetea de regulă sub text [3]. Pînă la începutul secolului al XV-lea voievodul emitea privilegii numai sub pecetea sa cea mare. Dacă nu o avea pe aceasta la îndemînă, el elibera o scrisoare deschisă, întărită cu pecetea sa mică, făgăduind însă în același timp, într-o clauză finală, că la cererea părților le va elibera actul oricînd, în formă de privilegiu [4]. Mai tîrziu însă, voievozii obișnuiau — tot după o uzanță generală a epocii — să folosească și pecetea lor mică în formă atîrnată. De acest fel sînt pecețile atîrnate ale unor privilegii emise de voievozii Ladislau Csáki (1426—1436) și Bartolomeu Drágfi (1495—1499) [5].

În ceea ce privește *întrebuințarea peceții mari și a celei mici a voievozilor Transilvaniei* se mai poate observa încă o regulă, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Ea nu se poate explica însă printr-o diviziune a treburilor de cancelarie, ci desigur prin considerente de ordin practic. Într-adevăr, cînd voievodul se găsea în Transilvania, el își folosea paralel pecetea sa mică și cea mare, dar mai ales pe aceasta din urmă. Dacă emitea documente în afara Transilvaniei, el își întrebuința de cele mai multe ori pecetea mică. Aceasta se explică probabil prin faptul că pecetea cea mare a voievodului era păstrată de protonotar, care însă nu-l însoțea totdeauna pe stăpînul său în drumurile acestuia dinafara Transilvaniei, ci în absența sa rezolva treburile împreună cu vicevoevodul. De aceea, voievodul, cînd nu se afla în Transilvania, era nevoit să-și folosească pecetea sa mare sau cea inelară, pe care o păstra probabil notarul său special sau chiar el însuși. În sprijinul acestei păreri se poate cita o mărturie din 1391, potrivit căreia voievodul Ladislau de Losoncz și-a întărit un document cu pecetea vice-voievodului său, deoarece tiparul peceții sale proprii nu-l avea la îndemînă, ci se găsea la protonotar, care era absent [6].

---

[1] S. Jakó, *Organizarea cancelariei voievodale ardelene la începutul secolului al XVI-lea*, în « Hrisovul », VI (1946), p. 120—131.

[2] Janits, p. 96.

[3] *Ibidem*, p. 90.

[4] De exemplu, doc. 16 iulie 1364, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI.

[5] Doc. 30 martie 1430, *Ub.*, IV, p. 421; Janits, p. 97.

[6] *Ibidem.*

Dacă cercetăm *uzanțele observate la pecetluirea deosebitelor categorii de documente*, constatăm că în veacul al XIV-lea voievozii emiteau mandatele lor în forma de srisori închise sau deschise, în cazul întîi folosind pecete de închidere, în cazul al doilea pecete fixată în document, pe dosul acestuia, fixarea făcîndu-se cu ajutorul unei benzi de hîrtie sau de pergament. În mandatele întocmite în formă deschisă, începînd cu ultimii ani ai veacului amintit, pecetea în loc de a mai fi pusă pe dosul actului, se așeza pe prima față, sub text. Uneori, pecetea era fixată în document cu o bandă, dar de cele mai multe ori cu ajutorul cîtorva tăieturi mici făcute în materialul de scris. Ba chiar, se întîlnește tot mai frecvent pecetea aplicată direct pe document [1]. Documentele voievodale emise în chestiuni care erau de competința locurilor de adeverire (întîmpinare, zălogire, învoială, transcriere etc.), erau eliberate tot ca scrisori în formă deschisă, în genere însă pecetluirea lor nu se făcea sub text, ci, potrivit vechiului obicei, pe verso. Pecetea de închidere era aplicată de cancelaria voievodală, în afară de misive, și pe deosebitele cereri adresate locurilor de adeverire, ca și pe actele judiciare de o valoare provizorie.

h) Se știe că în secolul al XV-lea Transilvania a avut, în mai multe rînduri, doi sau chiar trei voievozi în același timp. Ei puteau să emită documente fiecare deosebit sau împreună, în cazul din urmă ele fiind întărite cu pecetea amîndurora [2]. Firește, aceste documente nu pot fi considerate acte cu peceți multiple decît din punct de vedere strict formal, fiindcă cei doi voievozi exercitau jurisdicția voievodală în chip indivizibil, cu o autoritate egală. Ni s-au păstrat multe *documente cu două peceți* mai cu seamă de la Iacob Lackfi de Santău și Ioan Tamási (1403—1409), care sînt de fapt precursorii instituției dublului voievodat [3]. Mai tîrziu însă s-a format obiceiul ca fiecare dintre voievozi să-și emită deosebit documentele sub pecetea sa proprie, făcînd aluzie doar în intitulație la colegul său.

i) Cînd voievozii se găseau în Transilvania, ei întrebuințau numai în chip excepțional tiparele altor posesori de peceți, *tipare străine*, căci în acest caz personalul de cancelarie și tiparele peceților lor le stătea de obicei la dispoziție. Dacă se întîmpla totuși ca să nu aibă la îndemînă pecețile lor, ei se foloseau de tiparul peceții vicevoievodale. Așa au procedat bunăoară Ladislau de Losoncz în 1391 și Stibor în 1412 [4]. Dar voievozii erau nevoiți să folosească tipare străine mai ales atunci cînd lipseau din Transilvania, aflîndu-se, în majoritatea cazurilor, la curtea regală. În asemenea cazuri, cînd trebuiau să întărească cu pecete acte urgente care nu puteau fi amînate, ei întrebuințau tiparul peceții vreunui mare demnitar, care se afla la curte. De exemplu, Ladislau de Losoncz a închis cu pecetea lui Iacob de Zips, judele curții regale, mandatul său din 28 ianuarie 1380, adresat din scaunul său de judecată de la curtea regală către capitlul din Alba-Iulia [5].

Folosirea peceții de vicevoievodul Transilvaniei. În ceea ce privește întrebuințarea peceții de către vicevoievozii Transilvaniei, se constată imitarea întru totul a practicii voievodale. Ținînd seama că obiceiul emiterii actelor de către vicevoievozi s-a format tot în a doua jumătate a secolului

---

[1] Facsim., I/3,5; Janits, p. 91—92.
[2] Doc. 31 martie 1408, Arh. ist., CLXIII. Cf. facsim., VII/7—8.
[3] Doc. 11 aprilie 1404, 21 aprilie 1406, 10 martie 1407, 5 oct. 1407, 11 martie 1408, Teleki, I, p. 297, 309, 320, 326, 331.
[4] Janits, p. 98.
[5] *Ub.*, II, p. 517.

al XIII-lea, într-o vreme cînd în Transilvania pecetea a devenit semnul exclusiv al autenticității documentelor, este cu totul firesc ca pecetluirea să fie menționată și în formula de coroborație a celui mai vechi document vicevoievodal ce ni s-a păstrat, cel din 1282 [1]. Dar, în afară de această probă indirectă, avem și dovezi nemijlocite care ne arată că la sfîrșitul secolului al XIII-lea vicevoievozii dispuneau efectiv de tipare de peceți. Într-adevăr, comitele Benedict, locțiitorul vicevoievodului Ladislau, și-a întărit actul din 8 mai 1291 cu tiparul peceții stăpînului său, pe care i l-a lăsat acesta pentru validarea documentelor ce trebuiau eliberate în deosebite pricini [2].

a) În ceeace privește *numărul pecеților*, vicevoievozii aveau și ei la început numai un singur tipar de pecete. Dar statornicirea folosirii peceții mici voievodale a atras după sine fără întîrziere întrebuințarea celei de-a doua peceți a vicevoievodului. Astfel, cel dintîi care a folosit două peceți a fost Ștefan Ravasz (1352—1355), vicevoievodul lui Nicolae Kont (1352—1356), adică al acelui voievod al Transilvaniei care a încetățenit definitiv pecetea mică voievodală . Această a doua pecete vicevoievodală era însă atît de mică — diametrul ei fiind totdeauna cam de 2 cm — încît e de presupus că ea trebuia să fi fost o pecete inelară [3]. Nici mai tîrziu n-au folosit vicevoievozii decît două peceți [4]. Vicevoievozii întrebuințau în tot timpul dregătoriei lor un singur tipar. Cunoaștem însă cazuri cînd o persoană devenind vicevoievod pentru a doua oară, a pus să i se graveze un tipar nou. Așa a procedat bunăoară Petru de Oarda, care în timpul primului său vicevoievodat (1344—1349) folosea un tipar în formă de scut, iar sub cel de-al doilea vicevoievodat al său (1360—1368) tiparul peceții sale avea forma rotundă [5].

b) Materialul pecеților vicevoievodale era totdeauna ceara, și anume pînă la începutul secolului al XV-lea aceasta avea culoarea naturală, nefiind vopsită. Între nuanțele ei sînt însă destul de frecvente culorile închise, care par aproape negre. Odată cu răspîndirea modei cerilor vopsite, culoarea verde a fost cea mai preferată și de vicevoievozi. Aceasta a fost folosită mai întîi în chip sistematic, într-un număr mare și variat de documente, de către vicevoievodul Lorand Lépes (1415—1438). De la el ni s-au păstrat peceți verzi în formă atîrnată sau fixată în document (sub text) ori, în sfîrșit, aplicată pentru închiderea misivelor [6]. Apoi, după acest vicevoievod, se constată o oarecare restrîngere în folosirea peceții verzi, dar din a doua jumătate a secolului al XV-lea, începînd cu vicevoievodul Gheorghe, fiul lui Ricolf de Tarkö (1451—1458), întrebuințarea ei devine din nou frecventă

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 266.

[2] *Ibidem*, nr. 406.

[3] Janits, p. 102—103. După o știre din 1412, — dacă lectura este exactă — una din pecețile vicevoievodale (probabil cea mică) se numea *sigillum secretale* [pecete de taină]. Cf. Wenzel Gusztáv, *Stibor vajda* [Voievodul Știbor], în *Ertekezések a történeti tudományok köréböl* [Comunicări din domeniul științelor istorice], tom. IV, nr. 2, Budapesta, 1874, p. 155.

[4] Trebuie să rectificăm o afirmație mai veche (Teleki, I, p. 188) potrivit căreia vicevoievodul Ioan Temes (1376—1389) ar fi folosit trei feluri de peceți: două mai mari avînd cam același diametru, și una mai mică, inelară. E vorba de o confuzie, care se explică prin faptul că cercetătorii mai vechi îi considerau pe vicevoievozii Ioan Lepeș (1369—1372) și Ioan Temes, una și aceeași persoană, deoarece sînt amintiți în documente numai cu numele lor de botez (Janits, p. 103—104).

[5] Doc. din 13 ianuarie 1346, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV. Cf. Teleki, I, p. 121.

[6] Janits p. 104—105.

pe actele vicevoievodale. Pînă la începutul veacului următor ea ajunge precumpănitoare, încît de aici înainte toţi vicevoievozii foloseau pecete verde. Ceara roşie n-a fost utilizată de ei niciodată, desigur din cauza poziţiei lor subordonate şi a originii lor sociale din rîndurile mai modeste ale nobilimii feudale[1].

c) Ca *materiale pentru atîrnarea peceţilor* vicevoievozii foloseau şi ei la început *benzi de pergament*, iar mai tîrziu *şnururi de mătase*. Acest şnur, dacă era monocrom, avea în majoritatea cazurilor una din culorile următoare: verde, roşie, roz sau albastru. Dacă în schimb era împletit din mai multe fire, el prezintă fie culorile roşu-verde, fie roşu-galben-verde. *Şnurul de cînepă* se folosea foarte rar pe documentele emise de vicevoievozi[2].

d) În ceea ce priveşte întrebuinţarea *hîrtiei protectoare* în cazul acestor documente, primul exemplu cunoscut e acela de pe un act din 1366 al vicevoievodului Petru de Oarda[3]. S-ar părea la prima vedere că vicevoievozii au introdus acest obicei în emiterea documentelor lor cu un sfert de veac mai de vreme decît voievozii. Acest lucru însă nu e verosimil dacă ţinem seama de legătura strînsă dintre practica documentară voievodală şi vicevoievodală. Pare mai probabil ca această diferenţă cronologică să fie cu totul întîmplătoare prin căderea de pe document şi pierderea în masă a acestor bucăţele de hîrtie. În cursul secolului al XV-lea le întîlnim însă tot mai des pe documentele vicevoievodale, uzanţa aceasta generalizîndu-se la sfîrşitul aceluiaşi veac şi la începutul celui următor.

e) Ca *formă a peceţilor*, pecetea vicevoievodală este totdeauna simplă, adică cu amprente pe o singură parte. Ea are de cele mai multe ori *forma* rotundă, uneori însă e în formă de scut sau e poligonală. Mai des în cazul peceţii mici sau inelare întîlnim forme deosebite de cea rotundă. De exemplu, se cunoaşte o pecete de inel octogonală a vicevoievodului Ştefan de Tileagd (1487—1493)[4]. Reversul cerii peceţilor atîrnate se rotunjea la început în aşa fel ca să capete forma unei pîini în miniatură, iar mai tîrziu ia înfăţişarea unei farfurioare. În majoritatea cazurilor culoarea peceţii imprimate în « cuib » este verde.

f) În privinţa *reprezentărilor de pe peceţi*, peceţile vicevoievozilor reprezintă totdeauna *blazonul* lor familial şi ele poartă o *legendă*, care cuprinde numele posesorului şi arătarea dregătoriei acestuia. De exemplu, inscripţia peceţii lui Ioan de Svercz (1396—1401): *Sigillum Johannis Swertz vicevoyvode Transsilvani* [Pecetea lui Ioan de Svercz, vicevoievodul Transilvaniei][5]. În legendele peceţiilor vicevoievodale din secolul al XV-lea deseori figurează numai numele posesorului, fără indicarea funcţiei. Bunăoară, pecetea vicevoievodului Nicolaie de Ocna Sibiului (1439—1446) are inscripţia: *Sigillum Nicolai de Uizackna* [Pecetea lui Nicolaie de Ocna Sibiului[6]]. Peceţile lor inelare n-au nici o legendă, ele poartă cel mai mult iniţialele vicevoivozilor respectivi.

g) Ca *reguli de întrebuinţare a deosebitelor peceţi, întrebuinţarea peceţii mici şi a celei mari*, întocmai ca şi în cazul voievozilor, nu era reglementată de cuprinsul documentului. Dacă totuşi se poate constata un oarecare sistem

---

1 Janits, p. 105.
2 *Ibidem*, p. 104.
3 *Ibidem*, p. 105.
4 *Ibidem*, p. 104.
5 Facsim., VII/5: Teleki, I, p. 258.
6 Teleki, II, p. 29. cf. facsim. VI/7—9, VII/9.

în ceea ce priveşte această întrebuinţare, el e în legătură mai de grabă cu locul de reşedinţă al vicevoievodului. Într-adevăr, cînd acesta emitea documente de la Sîntimbru de pe Mureş (localitate ce poate fi considerată ca reşedinţa sa permanentă) sau cu prilejul adunărilor generale *(congregationes)*, ori atunci cînd se afla în anturajul voievodului sau în oraşe mai mari, folosea de obicei pecetea sa mai mare. Aceasta se explică probabil prin faptul că în asemenea ocazii era de faţă slujbaşul de cancelarie care avea în pază pecetea sa. Cînd se afla însă pe drum sau pe domeniile sale familiale mai îndepărtate, vicevoievodul întrebuinţa în general pecetea sa mai mică (se pare, de inel), pe care o purta cu sine, eventual chiar pe deget. De exemplu, documentele emise de către vicevoievodul Anton de Chendru (1477—1478) de pe moşia sa Chendru, sînt întărite totdeauna cu pecetea lui inelară [1]. Întrucît în secolul al XV-lea, în urma absenţelor frecvente şi îndelungate ale voievozilor, vicevoievozii erau aceia care emiteau acte cu privire la o bună parte din treburile ţinînd de jurisdicţia şi de competinţa acelora, eventualele reguli de întrebuinţare a peceţilor vicevoievodale urmează să fie stabilite prin cercetarea materialului documentar, mai bogat, de după 1438.

h) Documente cu două peceţi găsim şi în cazul vicevoievozilor. Între anii 1402 şi 1472 dregătoria vicevoievodală era ocupată de obicei de doi inşi, uneori chiar şi atunci cînd demnitatea de voievod era purtată numai de o singură persoană. Uzanţele observate de *cei doi vicevoievozi* în pecetluirea actelor lor erau întru totul asemănătoare cu cele pe care le-am amintit mai sus în legătură cu peceţile voievodale.

i) Nu avem date care ar atesta că vicevoievodul, în absenţa peceţii sale, ar fi fol sit *tipare străine.* Ni s-au păstrat în schimb ştiri care ne arată că vicevoievodul nou intrat în slujbă sigila cu tiparul peceţii predecesorului său înainte de confecţionarea unui tipar propriu. Astfel, în documentele vicevoievozilor Sigismund Sartvany şi Farkas de Miercurea, precum şi Benedict Gebhart de Şintereag, din primăvara anului 1459, respectiv din ianuarie 1460, figurează o clauză, în care se arată că ei folosesc tiparul înaintaşilor lor în această slujbă, potrivit unei hotărîri a stărilor privilegiate ale ţării [2].

Întrebuinţarea peceţii de către comiţii secuilor. Unii cercetători afirmă că secuii, ca unul din popoarele privilegiate ale Transilvaniei feudale, ar fi posedat în analogie cu saşii, încă de timpuriu o pecete specială, pe care o foloseau în calitatea lor de popor privilegiat [3]. Dar actul secuilor din Odorhei, din 1280, care e citat ca cea mai veche mărturie pentru întrebuinţarea peceţii pe documentele comiţilor secuilor, dovedeşte, după părerea noastră, tocmai contrariul, şi anume că la sfîrşitul secolului al XIII-lea secuii nu aveau pecetea lor proprie de stare privilegiată [4]. De fapt, secuii, după cum ne arată formula coroboraţiei, au aşezat pe documentul amintit pecetea saşilor din Sibiu (sau mai de grabă din provincia Sibiului), iar nu pecetea lor proprie. Este adevărat că una din părţile interesate era constituită de saşi, totuşi ar fi greu de presupus

---

[1] Janits, p. 102.
[2] *...Presentes vero, propter sigilli nostri carentiam, sigillo precedentium vicevaivodarum, ex deliberatione regnicolarum fecimus consignari.... (ibid.*, p. 101*)*.
[3] Jakab Elek, *Az erdélyi országos czimérek története* [Istoria blazoanelor regnicolare din Transilvania], în « Századok », 1867, p. 339; Kumorovitz, *Pecséthasználat*, p. 332.
[4] Wenzel, IV, p. 231.

că secuii ar fi întărit cu o pecete străină actul întocmit în numele lor, dacă ei ar fi dispus în acel timp de o pecete proprie. Tot ceea ce se știe despre practica documentară din secuime nu face plauzibilă, din capul locului, presupunerea că ar fi existat o pecete folosită de secui în calitatea lor de popor privilegiat. Într-adevăr, datele cunoscute ne arată că actele cu caracter local, emise în pricinile secuilor, au fost eliberate sub pecetea comiților secuilor. Asemenea peceți ni s-au și păstrat [1]. Ele înfățișează, la rîndul lor, blazonul familial al comiților, iar legenda de pe ele arată numele sau măcar inițialele acestora.

Întrebuințarea peceții de către locurile de adeverire. În ceea ce privește locurile de adeverire, originea activității acestora nu trebuie căutată în autenticitatea peceților lor, deoarece, după unele indicii, la început erau și cazuri cînd corporațiile bisericești eliberau acte avînd caracterul celor emanate de la locurile de adeverire, fără a le întări cu pecete. Mai tîrziu însă, tocmai pecetea înzestrată cu credibilitate — adică autencitate — publică a devenit baza și simbolul activității acestor așezăminte [2]. După consolidarea locurilor de adeverire, adică din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, aceste instituții posedau de obicei două peceți [3]. Prima era pecetea mare *(sigillum maius)*, folosită pentru privilegii; cea de-a doua, pecetea mică *(sigillum minus, s. memoriale, s. ad causas)* se întrebuința pentru actele eliberate în legătură cu formele procedurale observate în deosebitele pricini [4]. În perioada timpurie, în cazul documentelor emanate de la conventuri, se întîmpla uneori ca abatele să pună pe act și pecetea sa proprie, lîngă cea autentică a locului de adeverire. Pecețile locurilor de adeverire erau totdeauna simple, avînd forma ovală sau rotundă. Imaginea peceții reprezintă de obicei pe sfîntul socotit patron al așezămîntului respectiv.

Cît privește locurile de adeverire care au existat pe teritoriul R.P.R., *capitlul din Oradea* folosea înainte de 1291 numai o singură pecete, în formă ovală, care reprezintă pe fecioara Maria, patroana acestui capitlu [5]. Pecetea aceasta poartă următoarea legendă: *Sigillum capituli Waradiensis ecclesie* [Pecetea capitlului bisericii de Oradea]. La data amintită, această pecete, devenită inutilizabilă din pricina vechimii, a fost înlocuită prin alte două, pe care le-a întrebuințat în tot restul evului mediu. Dintre acestea, pe cea mare și rotundă se vede figura înarmată a sf. Ladislau, regele Ungariei, iar cea mică și ovală reprezintă pe fecioara Maria [6]. Legenda celei dintîi: *Sigillum maius capituli Waradiensis ecclesie ad privilegia* [Pecetea cea mare pentru privilegii a capitlului bisericii de Oradea]. Cea de-a doua poartă inscripția: *Sigillum*

---

[1] De exemplu, în 1418 și 1493 (Teleki, I, p. 339, II, p. 191). Potrivit materialului cunoscut de noi, cea mai veche informație, care s-ar putea raporta eventual la pecetea proprie a secuilor ca stare privilegiată, datează de la începutul secolului al XVI-lea. Pe dosul unui document din 22 ianuarie 1503, adresat de *universitas siculorum trium generum septem sedium* [obștea secuilor, aparținînd celor trei neamuri din cele șapte scaune] orașului Bistrița se pot observa urmele unei peceți mai mari de închidere, imprimată în ceară verde, care, ținînd seama de cuprinsul scrisorii, cu greu ar putea fi considerate drept pecete a comitelui secuilor (Arh. Stat., arh. orașului Bistrița, nr. 418).

[2] Szentpétery, *Oklt.*, p, 122.

[3] Știrea cea mai veche, ce ni s-a transmis cu privire la folosirea peceții mici de către locurile de adeverire, datează din 1243, în legătură cu capitlul din Strigoniu (Kumorovitz, *Titkospecsét*, p. 1).

[4] Szentpétery, *Oklt.*, p. 133.

[5] Facsimil la Bunyitay, *Váradi püspökség*, I, p. 133; *Magy. Tört.*, II, p. 348.

[6] Facsim., V/3, 6. Cf. și la Bunyitay, *Statutumok*, p. 24—25.

minus capituli Wardiensis ecclesie ad causas [Pecetea cea mică pentru pricini a capitlului bisericii de Oradea]. *Conventul din Dealul Orăzii* întrebuința numai un singur fel de pecete, din care se cunosc însă două variante, de altfel ambele rotunde şi înfăţişînd pe sf. Ştefan, cel dintîi martir, patron al acestui aşezămînt[1]. Legenda celei dintîie: † *Sigillum conventus sancti Stephani prothomartyrs* [† Pecetea conventului sf. Ştefan cel dintîi martir]. Inscripţia celei de-a douae: *Sigillum capituli sancti Stephani prothomar yris de promontorio Waradiensi* [Pecetea capitlului sf. Ştefan, cel dintîi martir, din Dealul Orăzii]. *Conventul din Sîniob*, care făcea parte dintre locurile de adeverire mai mici (*conventus minuti* [conventuri mărunte]), utiliza două peceţi, amîndouă — atît cea mare cît şi cea mică — fiind ovale şi reprezentînd mîna dreaptă a sf. Ştefan, regele Ungariei[2]. Legenda peceţii sale mari: *Sigillum conventus monasterii sancti regis Stephani de Zentjog* [Pecetea conventului mănăstirii sf. rege Ştefan din Sîniob]. În schimb, inscripţia peceţii sale mici e următoarea: *Sigillum conventus ecclesie sancti Stephani regis de Sentiog* [Pecetea conventului bisericii sf. rege Ştefan din Sîniob]. *Capitlul din Arad* avea o singură pecete, de formă ovală, pînă la 1514, cînd ea s-a pierdut cu ocazia răscoalei de sub conducerea lui Doja. Ea purta legenda: *Sigillum capituli Orodiensis* [Pecetea capitlului din Arad] Noua pecete, care a înlocuit-o era rotundă. Pe aceasta se poate citi inscripţia: *Sigillum novum capituli ecclesie Orodiensis* [Pecetea nouă a capitlului bisericii de Arad]. Ambele îl înfăţişează pe sf. Martin, patronul capitlului[3]. În ceea ce priveşte capitlul din Cenad, se cunoaşte o singură pecete, mare şi rotundă, care reprezintă pe sf. Gheorghe călare omorînd balaurul[4]. Legenda: *Sigillum ecclesie Cenadiensis* [Pecetea bisericii Cenad]. *Capitlul din Alba-Iulia* folosea o pecete ovală pentru privilegii, iar pentru actele de mai mică însemnătate o pecete rotundă, ambele înfăţişîndu-l pe sf. Mihail, patronul bisericii Transilvaniei în luptă cu balaurul[5]. Ambele poartă inscripţia: *Sigillum capituli ecclesie Transsilvane* [Pecetea capitlului bisericii Transilvaniei]. *Conventul din Cluj-Mănăştur* avea o singură pecete, rotundă, a cărei cea mai veche variantă prezintă tipul unei monede din vremea lui Bela al III-lea[6]; variante de mai tîrziu (chiar şi după reînnoirea gravurii ei, la începutul secolului al XV-lea) înfăţişează pe fecioara Maria, patroana conventului, în cadrul unui altar gotic[7]. Legenda: *Sigillum conventus beate Marie virginis de Colosmonustura* [Pecetea conventului fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur].

Întrebuinţarea peceţii de provincii, comitate, scaune, districte, oraşe, tîrguri şi sate. În privinţa aceasta ştirile cunoscute sînt în cea mai mare parte de pe teritoriul săsesc. La saşi, colonişti veniţi din Europa apuseană, existau premise mult mai favorabile pentru aprecirea valorii probatorii a peceţii decît printre ceilalţi locuitori ai Transilvaniei, care şi-au dat seama abia în cursul

---

[1] Facsimil la Bunyitay, *Váradi püspökség*, II, 214, 390; Jerney, fig. 97, 98.
[2] Facsimil la Bunyitay, *Váradi püspökség*, II, p. 332, Jerney, fig. 90—92.
[3] Facsim., V/8—9. Cf. şi la Juhász Coloman, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter* [Ctitoriile diecezei Cenadului în evul mediu], Münster, 1927, fig. 26—27; Jerney, fig. 1—2; Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad város monografiája* [Monografia comitatului şi a oraşului Arad], II, 1, Arad, 1892, p. 170.
[4] Facsim., V/7. Cf. şi Borovszki Samu, *Csanád vármegye története* [Istoria comitatului Cenad], II, Budapesta, 1896, p. 93; *Ub.*, III, pl. 4, nr. 11; Jerney, fig. 13.
[5] Facsim., V/1—2; Jerney, fig. 28—29; Bánffy, I, p. 114.
[6] Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, fig. 4.
[7] Facsim., V/4; Jerney, fig. 78.

secolului al XIII-lea de importanța scrisului. Datorită relațiilor juridice aduse de ei din patria lor de origine şi organizării lor aparte, saşii au început de vreme să emită documente în pricini din cadrul vieţii lor provinciale. Paralel cu această activitate, s-a încetăţenit de timpuriu şi se afla în neîntreruptă creştere întrebuinţarea peceţii în sînul societăţii săseşti.

După cum se ştie, autonomia săsească s-a dezvoltat treptat. Mai întîi s-au organizat în unităţi teritoriale satele locuite de saşi. În felul acesta, s-au constituit aşa-numitele provincii, şi anume provincia Sibiului (pămîntul crăiesc), format din cele şapte scaune, provincia Braşovului (Ţara Bîrsei), a Bistriţei (Nösen) şi cele « două scaune » din părţile Mediaşului [1]. Din unirea acestor provincii s-a născut apoi în a doua jumătate a secolului al XV-lea autonomia saşilor ardeleni.

Ca şi această autonomie, *întrebuinţarea peceţii la saşi* s-a constituit separat, pe provincii. Dar pînă la mijlocul veacului amintit, întrebuinţarea acestor peceţi de provincie a fost tot mai mult limitată de aceea a peceţii oraşului, devenit centrul ţinutului respectiv, iar în cele din urmă de folosirea peceţii de « naţiune », care s-a format din sigiliul provinciei Sibiului. Peceţile provinciilor au apărut, cu excepţia Sibiului, de la începutul secolului al XIV-lea, după cum ne arată crinul angevin, care figurează pe fiecare din ele, precum şi ordinea cronologică a apariţiei lor. Perioada de înflorire a întrebuinţării acestor peceţi se încheie cu prima jumătate a secolului al XV-lea.

a) Prezentarea peceţilor provinciale trebuie s-o începem cu aceea a provinciei Sibiului, căci aceasta a precedat în timp, aproape cu un veac, pe toate celelalte. Pecetea aceasta datează de la începuturile cele mai depărtate ale autonomiei săseşti. Într-adevăr, cînd regele Andrei al II-lea în 1224, prin reunirea saşilor din ţinutul Sibiului sub cîrmuirea unui singur comite regal, a iniţiat procesul de formare a unităţii săseşti, el le-a îngăduit, printre altele, ca o expresie a unităţii lor, « să aibă o singură pecete, care să fie cunoscută de noi şi de magnaţii noştri în chip lămurit » [2]. După toate probabilităţile, pecetea, ce ni s-a păstrat pe un document din 1302, este amprenta tiparului care a fost confecţionat cu acel prilej, în 1224 [3]. Ea reprezintă, pe un soclu în formă de trepte, patru bărbaţi care ridică deasupra capetelor lor o coroană în formă piramidală, asemănătoare unui acoperiş de turn sau bastion, avînd în colţuri nişte turnuleţe. Legenda peceţii: *Sigillum Cibiniensis provincie ad retinendam coronam* [Pecetea provinciei Sibiului pentru păstrarea coroanei]. Ultima amprentă cunoscută a acestui tipar e din 1359 [4]. În schimb, în 1372, provincia Sibiului folosea un tipar cu totul nou, care nu ne-a păstrat din cel vechi decît legenda [5]. Imaginea acestuia prezintă un contur cu patru loburi *(Vierpass)*, în ale căror colţuri exterioare se află cîte un crin stilizat (angevin). Cîmpul peceţii înfăţişează o coroană împodobită cu crini, sub care sînt dispuse pe două rînduri; mai întîi, stema Ungariei şi aceea a Poloniei, regate stăpînite de angevini, apoi, dedesubt, stema nouă a provinciei Sibiului. Aceasta din urmă reprezintă trei frunze stilizate fixate pe un triunghi.

---

[1] G. E. Müller, *Stühle und Distrikten als Unterteilungen der siebenbürgisch-deutschen Nationsuniversität, 1141—1876*, Sibiu, 1941, p. 3—5, 181—195.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, nr. 157, p. 209.

[3] Facsimil în *Ub.*, vol. I, pl. IV, n. n.11—13; vol. II, pl. I, nr. 4, pl. II, nr. 6 pl. III, nr. 12.

[4] *Ub.*, II, p. 173—174.

[5] Doc. 12 martie 1372, *Ub.*, II, p. 373. Facsimil, *ibid.*, pl. VI, nr. 23.

E vorba de un motiv care va deveni în veacul următor simbolul întregii « națiuni » săsești. Această stemă va fi păstrată de pecetea universității săsești chiar și după ce stările privilegiate ale Transilvaniei au pus, cu ocazia dietei din 1659, să se graveze în pecetea națiunii săsești motivul celor șapte bastioane, întruchipînd cele șapte orașe înconjurate cu ziduri aflate pe teritoriul ei [1]. Pe la mijlocul secolului al XV-lea provincia Sibiului dispunea și de o pecete mai mică [2]. Amprenta ei cea mai veche, pe care o cunoaștem, e din 1460, reprezentînd stema cu motivul celor trei frunze, pe care provincia o întrebuința din 1372. Legenda: *Sigillum minus septem sedium Saxonicalium* [Pecetea mai mică a celor șapte scaune săsești] [3].

Pecetea specială a provinciei Brașovului (Țara Bîrsei) apare mai întîi la la 1353 [4], cu legenda *Sigillum comitatus de Braschow* [Pecetea comitatului Brașov]. Această legendă e o mărturie interesantă a faptului că Țara Bîrsei (întocmai ca și Bistrița) se afla, pînă la începutul secolului al XV-lea, în raporturi cu totul laxe cu autonomia săsească pe cale de constituire sub conducerea Sibiului. În calitate de comitat deosebit, ea se găsea de obicei sub administrația comitelui secuilor [5]. Între anii 1353—1368 a fost făurit noul tipar comun al orașului și ținutului Brașov [6]. Pe scutul împodobit cu coroană al acestuia se vede crinul stilizat, împrumutat din stema angevină [7]. Legenda: *Sigillum civium et provincialium de Braschow* [Pecetea orășenilor și a locuitorilor provinciei Brașovului]. Se cunosc din deceniile următoare mai multe variante ale acestei peceți, care prezintă însă numai deosebiri neînsemnate, în ceea ce privește dimensiunile și imaginile lor [8]. În cursul secolului la XV-lea Brașovul și-a depășit ca importanță atît de mult ținutul său înconjurător, încît și în pricinile acestuia se întrebuința de obicei pecetea — devenită între timp proprie, specială — a orașului.

Pecetea provinciei Bistrița (Nösen) apare mai întîi în 1367 împreună cu pecetea specială a orașului Bistrița [9]. Registrul superior al cîmpului rotund al acestei peceți provinciale reprezintă un zid de cetate, în mijlocul căruia se înalță un turn; în registrul inferior se poate observa un motiv vegetal: patru plante (probabil crin natural). Legenda: *Sigillum provincialium de Bistza* [Pecetea locuitorilor provinciei Bistrița]. La începutul secolului al XV-lea, cînd orășenii au luat în mîinile lor conducerea și în aceste părți, pecetea provinciei a devenit una și aceeași cu a orașului Bistrița.

Pecetea provincială a « celor două scaune » este amintită prima oară în 1356 [10]. Judecînd după amprentele ei de mai tîrziu, ea înfățișează o palmă

[1] Sebestyén József, *Erdély cimere* [Stema Transilvaniei], în « Turul », 1917, p. 41—42.

[2] Franz Zimmermann, *Das Wappen der Stadt Hermannstadt*, în « Vereinsarchiv », XVII (1883) (prescurtat: Zimmermann, *Hermannstadt*), p. 345.

[3] Albert Arz von Straussenburg, *Die historischen Wappen der ehemaligen siebenbürgisch-deutschen Gebietskörperschaften*, în « Vereinsarchiv », XLIX (1936—1938) (prescurtat: Arz), p. 15—16, 45.

[4] Facsimil în *Ub.*, vol. II, p. II, nr. 9.

[5] Cf. G.E. Müller, *Die Grafen des Kronstädter Distriktes, bzw. des Kronstädter Provinzialverbandes*, în « Vereinsarchiv » XLII (1925), p. 307—312.

[6] Fr. Zimmermann, *Die mittelalterlichen Siegel der Stadt Kronstadt und des Burzenländer Distriktes*, în « Korrespondenzblatt », <1878> (prescurtat: Zimmermann, *Kronstadt*), p. 108.

[7] Facsimil în *Ub.*, vol. II, pl. V, nr. 20.

[8] *Ibidem*, nr. 21; *ibidem*, vol. III, pl. III, nr. 7.

[9] *Ibidem*, vol. II, pl. I, nr. 3.

[10] Doc. 1 oct. 1356, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V; cf. *Ub.*, vol. II, p. 122

deschisă, îndreptată în jos, avînd deasupra degetului gros o stea, iar lîngă degetul mic un crin stilizat angevin [1]. Ea poartă legenda: *Sigillum provinciale iudicum et iuratorum seniorum duarum sedium* [Pecetea provincială a juzilor şi a bătrînilor juraţi ai celor două scaune] [2].

b) Intrebuinţarea peceţii de către comitate a fost puternic îngrădită pînă la începutul secolului al XVI-lea de concepţia specifică, locală, despre pecetea autentică [3]. Ţinînd seama că în secolul al XIV-lea peceţile comiţilor, folosite frecvent mai înainte, au fost înlăturate din rîndul peceţilor recunoscute ca autentice, comitatele şi-au dobîndit foarte tîrziu peceţi speciale, proprii, în general abia pe la mijlocul secolului al XVI-lea [4]. Începînd însă cu secolul al XIV-lea, cîrmuirea centrală nu se putea dispensa de colaborarea scrisă a autorităţilor provinciale,care devine deci mai intensă. Spre deosebire de obiceiul din veacul al XIII-lea, autenticitatea actelor emise de comitate, în aceste condiţii noi nu mai era întărită prin pecetea comitelui, ci de aceea folosită în comun de reprezentanţii nobilimii din comitat, şi anume de vicecomite şi juzii nobililor. Legea din 1435 recunoaşte caracterul oficial al peceţii judelui nobililor şi cere în consecinţă ca aceasta să poată fi distinsă uşor (să fie cognoscibilă) [5]. Dreptul consuetudinar pretindea ca documentul să poarte, pe cît posibil, peceţile tuturor juzilor nobililor din comitat sau măcar ale majorităţii lor. Pe documentele emise de comitatele aflate sub jurisdicţia voievodală figurează de obicei, alături de pecetea comitelui, respectiv a vicecomitelui, cele două peceţi ale juzilor nobililor, în schimb în comitatele apusene se întîlnesc patru asemenea peceţi, adică în raport de numărul juzilor amintiţi.

Fixarea acestor peceţi în document în secolul al XIV-lea şi al XV-lea se făcea după un procedeu particular. În comitatele de sub jurisdicţia voievodală aceasta consta în mai multe tăieturi paralele făcute în materialul de scris, prin care se petrecea o singură bandă, iar pe aceasta se imprima în ordine orizontală pecetea vicecomitelui şi acelea ale celor doi juzi ai nobililor, care o încadrau [6]. Cît priveşte comitatele apusene (din aşa-zisul *Partium*), pecetea vicecomitelui este aşezată în mijlocul unui pătrat format de peceţile mai mici ale celor patru juzi [7]. Aceste peceţi reprezintă emblema sau stema posesorului şi poartă legende care cuprind numele său întreg [8], în general însă într-o execuţie primitivă [9].

Dar sigilarea cu peceţile particulare, de o factură foarte simplă, ale juzilor nobililor, ce se schimbau anual, putea da naştere uşor la abuzuri şi falsuri. De aceea, se simţea tot mai mult necesitatea ca însăşi comitatele să aibă peceţile lor proprii şi permanente. Un început în acest sens îl constituia obiceiul de a repartiza literile componente ale numelui comitatului pe mai multe (în general pe patru) peceţi mici, parţiale, care serveau împreună la întărirea actelor emise de comitate. Fiecare din aceste sigilii erau încredin-

---

[1] Facsimil la Arz, p. 18.
[2] *Ibidem*, p. 46
[3] Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 22. n. 11.
[4] Idem, *Pecséthasználat*, p. 331, 347—348.
[5] Szentpétery, *Oklt.* p. 236—237.
[6] Cf. facsim., I/7.
[7] Facsim., I/6. Cf. doc. din 1354, Arh. ist., CLIX, 1404 şi 1420, *ibid.*, CXCVIII.
[8] De exemplu, *Petrus* (*filius*) *Galli* (doc. 24 aprilie 1398, Teleki, I, p. 264).
[9] Facsim., I/6—7; Teleki, I, p. 132.

țate în paza a cîte unuia din juzii nobililor[1]. Primul exemplu cunoscut pentru această modalitate de pecetluire datează din 1475 (dacă informația este exactă), el provenind din comitatul Maramureșului[2]. Sigilarea cu asemenea peceți parțiale era însă tot atît de greoaie ca și aceea cu pecețile particulare ale juzilor nobililor și nu prea oferea mai multă siguranță față de abuzuri decît acestea. De aceea, la sfîrșitul secolului al XV-lea se observă tendințe în sensul ca însăși comitatele să aibă pecetea lor unitară, proprie și cu stemă. Cea mai veche pecete din această categorie este a comitatului Hunedoara. În cîmpul acesteia se află o stemă în formă de scut, cu figura unui corb ținînd un inel în cioc (deci cunoscutul blazon familial al Huniadeștilor[3]). Legenda: *Comitatus Huniad. Anno 1490* [Comitatul Hunedoara. Anul 1490]. Dar asemenea peceți unitare de comitat vor rămîne încă multă vreme o raritate, comitatele continuînd și mai departe să-și emită documentele fie sub peceți parțiale, fie sub pecețile particulare ale juzilor nobililor.

c) Întrebuințarea peceții de către districtele romînești pare în esență identică cu aceea a comitatelor. Totuși, uzanța observată în această privință în Țara Făgărașului nu se poate încadra în dezvoltarea generală. Într-adevăr, cunoaștem pecetea «Țării Făgărașului» *(terra Fugrasch)* din 1413, care reprezintă, după cum se poate observa în stadiul actual al cercetărilor, o stemă în formă de scut, cu figuri semănînd cu niște pești[4]. Cînd se va publica acest monument prețios și pînă acum inedit, și cînd el va putea fi interpretat în lumina tuturor datelor care privesc această problemă, va trebui explicat de ce Țara Făgărașului, care aparținea comitatului Alba, a ajuns să aibă o pecete proprie mai de vreme decît toate comitatele și districtele romînești. Azi nu se cunoaște nici măcar răstimpul cît s-a întrebuințat tiparul acestei peceți. În asemenea condiții n-am putea deocamdată să facem decît doar o presupunere, și anume că întrebuințarea surprinzător timpurie a peceții Făgărașului trebuia să fi apărut în legătură cu stăpînirea acestui ținut de către voievozii Țării Romînești. Acești voievozi care posedau Făgărașul începînd cu 1369, căutau probabil și în acest fel să scoată în evidență situația deosebită a ducatelor lor față de teritoriile învecinate săsești sau aparținînd comitatelor.

Împrejurările în care s-a format obiceiul întrebuințării peceții de către celelalte districte romînești se deosebește de acela din Făgăraș, după cum de altfel și constituirea lor a avut loc în condiții diferite. La început, pe cît se poate stabili pe baza datelor cunoscute pînă acum, documentele eliberate în numele districtelor, despre pricinile dezbătute în scaunele lor de judecată, erau întărite cu pecetea castelanului sau a comitelui din ținutul respectiv[5]. Mai tîrziu, în secolul al XV-lea, pe măsură ce în urma diferențierii sociale, pătura militară a cnezilor s-a transformat într-o nobilime funciară, s-a constituit și autonomia acestor districte. Dar aceste autonomii slujeau în primul rînd interesele cnezilor deveniți nobili feudali, care căutau să canalizeze dezvoltarea districtelor în direcția cea mai favorabilă lor, după modelul comita-

---

[1] Szentpétery, *Oklt.*, p. 237; Nyary, p. 85.
[2] Ioan Mihályi, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 528. Este de notat că Szentpétery (*Oklt.*, p. 238) își exprimă îndoiala în legătură cu această mențiune prea timpurie.
[3] Facsimil, la Nyáry, p. 86.
[4] Doc. 30 septembrie 1413, *Ub.*, III, p. 577—578; Nyáry, p. 86
[5] Cf. facsim., VI/4, 6.

telor. Drept urmare, actele districtelor erau întărite în secolul al XV-lea cu peceţile fruntaşilor lor, şi la fel ca în cazul comitatelor, vreme îndelungată nu se simţea încă necesitatea unor peceţi speciale ale districtelor.

Cu privire la uzanţele generale de pecetluire observate de districte, dispunem de ştiri amănunţite din districtul Sebeşului (Caransebeşului). De exemplu, nobilii şi cnezii acestui district emit în 1439 un raport sub peceţile a patru nobili, în lipsa peceţii districtului *(propter carentiam sigilli)* [1]. Că această menţiune nu trebuie luată doar în sensul că tiparul peceţii districtuale n-ar fi fost la îndemînă în momentul eliberării documentului, ne arată lămurit un act de sentinţă emis de acelaşi district în 1448, care afirmă că documentul din urmă a fost întărit cu peceţile a patru nobili, întrucît districtul nu avea pecete proprie (. . . *districtus vero proprio sigillo carens*) [2]. Situaţia a rămas neschimbată şi în 1478 [3]. Nobilimea districtului Haţeg a eliberat, în 1513, un act sub peceţile a şapte nobili, fără îndoială din acelaşi motiv ca şi cea din Caransebeş [4]. Peceţile din urmă prezintă particularitatea interesantă că sînt de ceară roşie, material considerat ca un privilegiu cu totul special, rezervat vîrfurilor feudale. În aceste districte ca şi în cazul comitatelor s-a ajuns la întrebuinţarea unor peceţi proprii abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

d) Întrebuinţarea peceţii de scaunele săseşti a început cu mult mai de vreme decît din partea comitatelor şi a districtelor romîneşti. Într-adevăr, aceste unităţi administrative provinciale s-au orientat de la început întru totul după obiceiul care era în vigoare la oraşe, după constituirea universităţii săseşti *(Nationsuniversität)* ele ajungînd de altfel în mod definitiv sub conducerea oraşelor. Acest proces se oglindeşte în identificarea completă a peceţii scaunului cu a oraşului, care avea rolul conducător. Numai în acele cazuri nu s-a ajuns la această identitate, cînd în fruntea scaunului se afla un tîrg mic, care nu prea se distingea de celelalte sate. De aceea, afară de cîteva excepţii, nici nu se poate vorbi de peceţile scaunelor săseşti deosebit de *peceţile oraşelor săseşti*. Aşadar, o dată cu prezentarea sigiliilor folosite de scaunele săseşti trebuie să ne ocupăm în parte şi de acelea ale oraşelor din scaunele respective. Vom vorbi mai întîi despre acele scaune, ale căror peceţi nu s-au identificat cu ale oraşelor sau tîrgurilor din fruntea lor.

e) Pecetea scaunului Şeica Mare este amintită într-un act din 1329, deşi imaginea şi legenda ei le cunoaştem numai de la începutul secolului al XV-lea [5]. Această pecete reprezintă un scut triunghiular, tăiat în lungime, care înfăţişează în partea dreaptă făşi, în partea stîngă crini stilizaţi, iar deasupra

---

[1] Pesty Frigyes, *A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek* [Districtele romîneşti de odinioară din comitatul Severinului], în «Értekezések a történeti tudományok köréből» [Comunicări din domeniul ştiinţelor istorice], tom. V, nr. 3, Budapesta, 1876, p. 5.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor], Budapesta, V, 1913, p. 41. Mai înainte, după cît se pare, districtul Haţegului folosea pe documentele emise de el pecetea oraşului Haţeg, centrul aceluiaşi district. Acest fapt rezultă cu multă probabilitate din următoarele două menţiuni ale documentului din 16 februarie 1411, emis de scaunul chenezial din Haţeg: 1) *litteras nostras privilegiales sigillo nostro (!) communitatis consignatas* [scrisoarea noastră privilegială, întărită cu pecetea obştei noastre]; 2) *sigillo nostrae civitatis* [cu pecetea oraşului nostru], *Ahunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1881 (II) évkönyve* [Anuarul societăţii de istorie şi arheologie a comitatului Hunedoara pe, 1881], Arad, 1884, p. 27, 32.

[5] Doc. din 1329, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, nr. 522; 30 septembrie 1413, *Ub.*, III, p. 577—578.

scutului se vede o coroană şi un crin. Prin urmare pecetea reprezintă stema ungară din epoca angevină, ceea ce ne arată că originea ei trebuie căutată pe la mijlocul secolului al XIV-lea. Legenda: *Sigillum de sede Schenk* [Pecetea scaunului Şeica][1]. Se cunoaşte şi o pecete mai tîrzie (poate mai mică) a acestui scaun, care purta inscripţia următoare, dacă informaţia este exactă: *Sigillum sedis Schenk*, 1448, [Pecetea scaunului Şeica][2].

Pecetea veche a scaunului Cohalm (Rupea) apare după o însemnare din secolul al XVIII-lea — pe un document din 1444, înfăţişînd o cetate cu trei turnuri, încadrată de două scuturi mici[3]. Legenda ei ar fi fost aceasta: *Sigillum sedis dicte Kooz* [Pecetea scaunului zis Cohalm][4].

Cu privire la *peceţile scaunelor Nocrich, Orăştie şi Miercurea* nu se cunosc deocamdată ştri dinainte de sfîrşitul secolului al XV-lea[5].

Trecînd acum la problema peceţilor scăunale, care s-au contopit cu timpul cu peceţile oraşelor din fruntea lor, trebuie să vorbim mai întîi despre Sibiu. *Oraşul şi scaunul Sibiu* nu dispuneau la început de peceţi speciale, ci pînă la mijlocul secolului al XIV-lea se întrebuinţa tiparul provinciei Sibiu[6] şi în treburile care ţineau de oraşul şi scaunul Sibiu[7]. Prestigiul mare al Sibiului a împiedicat scaunul să aibă o pecete proprie, deosebită de aceea a oraşului. Aşadar, scaunul a putut să ajungă numai împreună cu oraşul la o pecete distinctă de sigiliul provinciei. Cel mai vechi exemplu cunoscut cu privire la această pecete a oraşului (şi a scaunului) datează din 1367[8]. Aceasta reprezintă două săbii încrucişate cu vîrfurile îndreptate în jos, deasupra cărora planează o coroană, iar jur-împrejur se văd şase stele. Legenda: *Sigillum civium de villa Hermanni* [Pecetea orăşenilor din Sibiu][9]. Stema aceasta a fost combinată mai tîrziu cu aceea a provinciei Sibiu, adoptînd de aici motivul celor trei frunze stilizate şi triunghiul[10]. E vorba de o contopire herladică pe care o cunoaştem încă de la 1404, după cum ne arată pecetea judiciară a oraşului[11].

Trebuie să observăm că motivul celor două săbii din stema sibiană se întîlneşte deja în 1323, în cazul peceţii lui Godescalc, notarul scaunului de judecată al Sibiului[12]. După cum a dovedit în mod convingător Auner, săbiile împlîntate în pămînt erau originar embleme specific săseşti ale puterii judiciare, şi ca atare ele au ajuns în stema oraşului şi scaunului, după ce regele Carol Robert, pe la sfîrşitul deceniului al treilea din secolul al XIV-lea, transformase comitatul Sibiului într-un scaun săsesc, care, împreună cu oraşul, a moştenit în consecinţă jurisdicţia comitelui[13].

---

[1] Descrierea peceţii în *Ub.*, III, p. 577; facsimil la Arz, p. 35.

[2] Arz, p. 53.

[3] *Ibidem*, p. 34, 54.

[4] Numele săsesc al acestui scaun derivă de la pîrăul Kozd, care trece prin teritoriul său.

[5] Cf. Arz, p. 37—40.

[6] A nu se confunda scaunul Sibiu cu provincia Sibiu. Aceasta se compunea din şapte scaune, scaunul Sibiu fiind doar unul din ele.

[7] De exemplu, doc. 24 iunie 1292, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 432.

[8] Facsimil în *Ub.*, II, pl. V, nr. 19.

[9] Fr. Zimmermann, *Das älteste Siegel der Stadt Hermannstadt*, în « Korrespondenzblatt », I (1878), p. 2—5.

[10] Arz, p. 25.

[11] Facsimil în « Vereinsarchiv », XVII (1883), p. 346.

[12] Facsimil în *Ub.*, I, pl. IV, nr. 18.

[13] Michael Auner, *Das Wappen von Hermannstadt*, în « Korrespondenzblatt », XXXVI (1913), p. 69—75.

Dat fiind faptul că pecetea descrisă mai sus este numită în documente pecete mai mare şi autentică, este de presupus că oraşul (şi scaunul) aveau şi o pecete mai mică, care era probabil identică cu pecetea judiciară, menţionată mai înainte [1], purtînd legenda: *Sigillum judicii de Cibinio* [Pecetea judiciară a Sibiului] [2].

Oraşul şi districtul Braşov aveau la început, după cum am arătat, o pecete comună, a cărei imagine are la bază crinul adoptat din stema dinastiei angevine [3]. Această reprezentare a dat naştere primei peceţi speciale a oraşului, ale cărei exemplare cele mai vechi se cunosc din perioada 1396—1408 [4]. Orăşenii din Braşov au omis de pe acest tipar crinul dinastiei angevine, stinsă între timp. Au păstrat însă motivul coroanei regale împodobite cu crini, care figura şi pe tiparul peceţii comune de mai înainte şi şi-au făcut din acest motiv o « stemă grăitoare » (germ. *Namenwappen)*. Într-adevăr, numele german şi latin *(Kronstadt, Corona)* al Braşovului e în legătură cu coroana regală. Legenda acestei peceţi: *Sigillum civium de Corona civi<tate>* [Pecetea orăşenilor din cetatea Braşov]. Se cunoaşte şi o variantă mai nouă a acestui tipar, întrebuinţată între 1429—1557 [5]. Cît priveşte întrebuinţarea unei peceţi mai mici, cele mai vechi date cunoscute sînt din 1507. Inscripţia acesteia: *Sigillum civitatis Braschouiensis* [Pecetea oraşului Braşov] [6].

Pecetea oraşului Bistriţa apare mai întîi împreună cu sigiliul provinciei, pe un document din 1367 [7]. După ce, pe la sfîrşitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor, pecetea specială a provinciei încetează de a mai fi folosită, instrumentul de pecetluire al oraşului va fi întrebuinţat şi în treburile districtului. Pe acest tipar, în mijlocul cîmpului, într-un scut triunghiular apare stema ungară a angevinilor. Alături, în dreapta, figurează un struţ cu coroană în cap, ieşind dintr-un coif şi purtînd o potcoavă în cioc [8]. Legenda: *Sigillum civium de Bistricia* [Pecetea orăşenilor din Bistriţa]. Figura struţului cu potcoavă în cioc mai poate fi întîlnită pe mai multe peceţi ale regelui Ludovic I şi ca pază de scut (germ. *Schildhalter)* pe pecetea cea mare a reginei Maria din 1384 [9]. De altfel, şi un document emis de Ioan de Hunedoara, în 1453, aminteşte că bistriţenii şi-au dobîndit peceţile lor de la regii din vechime [10]. Cazul oraşului Bistriţa arată deci cît se poate de lămurit că motive atît de frecvente în stemele scaunelor şi oraşelor săseşti, cum sînt crinii, fîşii şi alte elemente, au fost împrumutate din stema regilor angevini şi de aceea aceste motive au o semnificaţie cronologică, măcar aproximativă. Variante ale aceleiaşi steme figurează şi pe peceţile de mai tîrziu ale oraşului Bistriţa. Astfel, noul tipar, care apare la sfîrşitul secolului al XV-lea reprezintă un scut cu capul de struţ ridicîndu-se din coroană şi avînd o potcoavă în cioc [11].

---

[1] Cf. Zimmermann, *op. cit.*, în « Korrespondenzblatt », I, (1878), p. 3.
[2] « Vereinisarchiv », XVII (1883), p. 345.
[3] Joseph Sebestyén, *Das Wappen von Kronstadt*, Braşov, 1937. Extras din *Mitteilungen des Burzenländer-sächsischen Museums*, II, 1937.
[4] Facsimil în *Ub.*, vol. III, pl. III, nr. 10.
[5] Zimmermann, *Kronstadt*, în « Korrespondenzblatt », I (1878), p. 116.
[6] *Ibidem*, p. 118.
[7] Doc. 6 ian. 1367, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI. Cf. *Ub.*, II, p. 282—283.
[8] Facsim., VI/1; *Ub.*, vol. II, pl. 1, nr. 2.
[9] Arz, p. 34; Darvasy, p. 32.
[10] Arz, p. 32, 52.
[11] Facsimil la Darvasy, fig. nr. 27.

Pe pecetea mică, a cărei cea mai veche amprentă cunoscută e din 1523, nu se mai vede decît capul de struţ[1]. În 1545 oraşul dispunea de două peceţi mai mici[2].

În ceea ce priveşte *pecetea oraşului şi scaunului Sighişoara*, amprenta ei cea mai veche o cunoaştem din 1509, ea înfăţişînd o cetate cu trei turnuri şi cu poarta deschisă, purtînd legenda următoare: *Sigillum civium castri Segesch* [Pecetea locuitorilor cetăţii Sighişoara][3]. Aceeaşi « stemă grăitoare » se găseşte gravată şi pe uşa cioplită a bisericii evanghelice *(Bergkirche)* din cetatea Sighişoarei, uşă pe care se poate citi data de 1498[4].

Stema originară a oraşului şi scaunului Mediaş (după cum arată cea mai veche pecete a oraşului, care se întîlneşte pe un document din 1492), era identică cu imaginea peceţii provinciei celor « două scaune »[5]. Inscripţia ei, dacă informaţia este exactă, glăsuieşte în felul următor: *Sigillum oppidi Medies*, 1448 [Pecetea tîrgului Mediaş, 1448][6].

Cea mai veche amintire despre *pecetea oraşului şi scaunului Sebeş* datează din 1303. Contextul însă se poate raporta mai ales la pecetea scaunului[7]. În schimb, o menţiune din 1345 se referă neîndoios la pecetea oraşului[8]. Reprezentările de mai tîrziu (din secolul al XVI-lea) atît ale peceţii oraşului, cît şi ale scaunului arată un leu încoronat[9].

e) Despre intrebuinţarea *peceţii celorlalte oraşe şi tîrguri* amintim în cadrul limitat al acestei introduceri doar ceea ce este necesar ca, împreună cu exemplele amintite mai sus în legătură cu localităţile de pe teritoriul săsesc, să ne ofere o bază suficientă pentru a face cîteva constatări generale privitoare la întrebuinţarea peceţii de oraşele din Transilvania.

Cea mai veche amprentă cunoscută a tiparului *peceţii oraşului Cluj* e din 1369[10]. El reprezintă un zid de cetate, construit din pietre cioplite şi avînd o cornişă în imaginea superioară, iar în mijloc, o poartă. Din marginea superioară a zidului se ridică trei bastoane cilindrice, cel din mijloc fiind mai înalt şi mai gros. Bastioanele sînt încoronate şi ele cu cornişe. Legenda: *Sigillum civium de Cluswar* [Pecetea orăşenilor din Cluj][11]. Imaginea peceţii caută desigur să interpreteze plastic numele oraşului *(Kolozsvár, Klausenburg)*, devenind în mod firesc emblema orăşenilor, prin formarea autonomiei orăşeneşti, fără ca să fi intervenit vreo danie din partea forurilor superioare. Abia în 1377 a obţinut oraşul confirmarea regală a peceţii sale, pe care o întrebuinţa dintr-o epocă îndepărtată[12]. Trebuie să rectificăm aici afirmaţia lui Auner[13], care se înte-

---

1 Facsimil la Darvasy, fig. nr. 28.

2 Fr. Zimmermann, *Die mittelalterlichen Siegel der Stadt Bistritz*, în « Korrespondenzblatt », V (1882), p. 98; Arz, p. 32—34.

3 Arz, p. 26, 49.

4 *Ibidem*, p. 26.

5 Vezi mai sus, p.45—46; facsimil la Darvasy, fig. nr. 26, Cf. figurile de peceţi publ. de Andreas Gräser, *Umrisse zur Geschichte der Stadt Mediasch*, Sibiu, 1862.

6 Arz, p. 31.

7 *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 103, p. 99. Cf. *Ub.*, I, p. 243.

8 Doc. 24 iunie 1345, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, nr. 319.

9 Arz, p. 35.

10 Facsimil în Jakab Elek, *Kolozsvár törtenete világositó rajzai* [Desemne ilustrînd istoria Clujului], Budapesta, 1888 (prescurtat: Jakab, *Rajzok*), pl. VI, fig. nr. 1.

11 Sebestyén József, *Kolozsvár cimere* [Stema Clujului], în « Kolozsvári Szemle », 1944, p. 266—267.

12 Doc. 18 mai 1377, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

13 Auner, *Az erdélyi szászok oklevelei a XV. szd. kezdetéig* [Documentele saşilor pînă la începutul secolului al XV-lea], Bistriţa, 1912, p. 33, nr. 95.

meiază de altfel pe o datare greşită făcută înainte de el [1], şi anume că ni s-ar fi transmis un document din 1323, emis de sfatul oraşului Cluj şi întărit cu pecetea acestuia. De fapt, actul acesta, după cum rezultă din menţiunile de persoane pe care le cuprinde, datează din 1423 [2].

Clujul trebuia să fi dispus încă înainte de 1369 şi de o pecete mai mică, deoarece formula de coroborare a documentului din acest an califică drept « mai mare » pecetea atîrnată a acestui act. Azi însă nu mai cunoaştem decît tiparul peceţii mai mici, făurit după confirmarea regală. Imaginea şi legenda acestuia sînt însă identice cu ale peceţii mai mari [3], amintită mai sus. E verosimilă presupunerea că acest tipar de argint, de o execuţie foarte fină, care exista pînă la cel de-al doilea război mondial, a fost opera unuia din cei doi sculptori clujeni de renume mondial din secolul al al XIV-lea: a lui Martin sau Gheorghe din Cluj [4]. Vechea pecete mare a oraşului fiind uzată, în anul 1476 a fost scoasă din folosinţă. Noul tipar al peceţii autentice, care s-a păstrat de asemenea pînă mai anii trecuţi, a fost confecţionat în acelaş an conform concesiei regale. Imaginea noii peceţi se deosebeşte de a celorlalte doar prin faptul că în ea bastioanele apar de formă pătrată [5]. Legenda: *Sigillum consulum civitatis Coluswar* [Pecetea sfatului oraşului Cluj].

Pecetea cea mai veche a oraşului Baia Mare o cunoaştem după tiparul ei de argint, care s-a păstrat în original pînă în zilele noastre [6]. Ea reprezintă un miner care lucrează cu tîrnăcopul şi un altul cu sapa în faţa unei gropi de mină, care se deschide sub poalele unei stînci acoperite de vegetaţie, iar deasupra stîncii se poate distinge figura sf. Ştefan, regele Ungariei şi patron al oraşului [7]. Legenda: *Mutuus amor civium optimum est civitatis firmamentum. † S⟨igillum⟩ d⟨e⟩ R⟨ivulo⟩ D⟨ominarum⟩* [Dragostea reciprocă a orăşenilor este tăria cea mai puternică a oraşului. † Pecetea Băii Mari]. Prin pitorescul imaginii, prin perspectiva atît de reuşită, prin naturalismul şi tehnica reliefului său, acest tipar face parte dintre realizările cele mai frumoase ale orfevrăriei noastre din secolul al XIV-lea. Făuritorul său poate fi considerat mai mult decît un meşteşugar desăvîrşit în variatele procedee tehnice ale orfevrăriei: el apare ca un adevărat artist, a cărui lucrare depăşeşte cu mult pe oricare alta din materialul nostru sigilografic. Printre particularităţile acestei peceţi trebuie să relevăm proporţiile ei foarte mari (74 mm), forma ei octogonală, care sînt elemente caracteristice pentru peceţile oraşelor miniere. Tendinţa spre o reprezentare naturalistă o deosebeşte, de asemenea, de imaginile de peceţi pe care le cunoaştem pînă acum din această epocă, imagini care preferă motivele heraldice. Tot astfel, în materialul sigilografic cunoscut apare fără precedent faptul că legenda acestei peceţi este o deviză, care pe deasupra nu are nici măcar un caracter religios, cum se întîlneşte de obicei pe foarte puţinele noastre peceţi cu devize. În

[1] *Ub.*, I, p. 377—378 (după Jakab E.).
[2] Cf. Makkai László, *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron* [Societate şi naţionalitate în Clujul medieval], în « Kolozsvári Szemle », 1943, p. 109, 209. Data doc. publ. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, nr. 226, trebuie deci îndreptată în acest sens.
[3] Sebestyén, *op. cit.*, p. 267; Jakab, *Rajzok*, pl. VI, fig. nr. 12.
[4] Sebestyén, *op. cit.*, p. 268.
[5] *Ibidem*, p. 270—271; Facsim. VI/3, Jakab, *Rajzok*, pl. VI, fig. nr. 8. Arh. stat., arh. oraşului Cluj, Div. 5, D.S. LXXXV.
[6] Schönherr Gyula — Czakó Elemér, *Nagybánya város XIV-szd-i pecsétei* [Peceţile oraşului Baia Mare din ecolul al XIV-lea], în « Turul », 1906, p. 1—12.
[7] Facsimil în « Turul », 1906, p. 2, 5.

sfîrșit, o altă particularitate a acestei peceți constă în aceea că deviza nu lasă loc pe tipar pentru numele posesorului însuși, adică al orașului [1]. Într-adevăr, acest tipar întruchipează cu vrednicie bogăția unui oraș, devenit înfloritor sub regii angevini prin minele sale de metale prețioase.

E semnificativ pentru viața juridică dezvoltată a orașului Baia Mare faptul că el întrebuința încă de pe la 1360 și o pecete mai mică [2]. Desenul mai simplu al acesteia reprezintă într-un cadru lobat un munte, de o parte și alta a căruia e înfățișat cîte un miner la muncă, iar la intrarea unei mine săpate la poalele acelui munte se vede figura unui al treilea miner [3]. Legenda: *Sigillum minus civitatis de Rivulo Dominarum* [Pecetea mai mică a orașului Baia Mare]. Imaginea reprezentată de această pecete minoră se repetă pe pecetea mare, mai nouă, a orașului. Aceasta din urmă poartă inscripția: *Sigillum Rivuli Dominarum*, 1483 [Pecetea Băii Mari, 1483] [4].

Prima mențiune a *peceții mai mari a Dejului*, devenit oraș datorită negoțului său cu sare, e din 1349 [5]: Din această mențiune rezultă că Dejul trebuia să fi avut încă de pe atunci și o pecete mai mică. În materialul cunoscut de noi nu figurează însă decît amprentele unui singur tipar. În cîmpul rotund al acestuia se vede o biserică cu turn, iar deasupra acestuia figura unui miner care își ridică tîrnăcopul cu amîndouă mîinile [6]. Legenda: *Sigillum de Deswar* [Pecetea Dejului!].

Orașele Satu Mare și Mintiu întrebuințau de timpuriu și într-o formă dezvoltată pecetea, după cum ne arată unele informații indirecte încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor. În materialul publicat nu s-a păstrat însă nici o amprentă întreagă, care să ne permită reconstituirea precisă a pecetilor acestor două orașe contopite mai tîrziu. Dar se poate stabili că Satu Mare avea deja în 1323 și o pecete mai mică [7], pe scutul rotund al căruia figurează probabil niște căpriori (fr., *chevron*; germ., Sparren) [8]. Legenda: *Sigillum minus de Sothmar* [Pecetea mică a Sătmarului] [9]. Din anul 1433 s-a păstrat și o amprentă a peceții mai mari, care n-a fost nici pînă azi publicată [10]. Cunoaștem un exemplar fragmentar al peceții Mintiului din jurul anului 1299 care înfățișează o biserică cu două turnuri (sau poate un zid de cetate) [11].

Nici *pecețile medievale ale Orăzii și Olosigului* (cartier al primei localități) n-au fost studiate pînă acum în chip satisfăcător. Ca cele mai vechi amprente

---

[1] Schönherr-Czakó, *op. cit.*, p. 3—4. Cf. Faller Jenő, *Bányászati vonatkozású magyar városcímerek* [Steme ale orașelor ungare în legătură cu mineritul], extr. din *Bányászati és Kohászati Lapok* [Foile mineritului și a metalurgiei], 1942.

[2] Schönherr-Czakó, *op. cit.*, p. 7—8.

[3] Facsimil în « Turul », 1906, p. 8.

[4] Facsimil în Morvay Győző (red.), *Schönherr Gyula dr. emlékezete* [În amintirea dr-ului Schönherr Gyula], Budapesta, 1910, p. 91.

[5] Doc. 1 ian. 1349, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, nr. 674. cf. Géresi K., *A gróf Károlyi család okleveltára* [Documentele familiei conților Kórolyi], Budapesta, 1882 (prescurtat: Károly'), I, p. 179.

[6] Facsimil în Kádár József—Tagányi Károly, *Szolnok-Doboka vármegye monográphiája* [Monografia comitatului Solnoc-Dobîca], III, Dej, 1900, p. 164; Entz Géza, *A dési középkori templomok legrégibb ábrázolásai* [Cele mai vechi reprezentări ale bisericilor medievale din Dej], în « Erdély Múzeum », 1945, p. 34.

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol, II, nr. 162.

[8] Facsimil la Nyàry, p. 79.

[9] Anjou, II, p. 72.

[10] Kàrolyi, II, p. 146, 232.

[11] *Hazai okl.*, VII, p. 277. Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, nr. 508.

sînt considerate în cazul Orăzii cea din 1470, iar în acela al Olosigului cea din 1515[1]. Ele s-au păstrat însă într-o stare atît de fragmentară, încît imaginea şi legenda lor nu pot fi stabilite precis. Pecetea Orăzii reprezintă un cap încoronat, iar a Olosigului un baltag şi un alt obiect, care seamănă cu un cleşte. După toate probabilităţile, ambele reprezentări sigilografice trebuie puse în legătură cu sf. Ladislau, regele Ungariei, prezentînd analogii cu amintita imagine a peceţii capitlului din Oradea[2]. Această presupunere e cu atît mai verosimilă, cu cît stăpînii feudali ai celor două oraşe erau episcopia şi capitlul din Oradea, care îl cinsteau pe sus-zisul rege ca ctitor şi patron al lor.

Vorbind de Oradea, am şi ajuns la grupul oraşelor care nu erau regale, ci se aflau sub dependenţă feudală particulară. Autonomia acestor *oraşe mai mici sau tîrguri* era considerabil îngrădită, în consecinţă practica lor documentară şi întrebuinţarea peceţii erau cu mult mai puţin dezvoltate decît ale oraşelor mari. Datele sporadice, care s-au scos pînă acum la iveală, arată însă că, de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, se poate constata folosirea peceţii şi în aceste aşezări semirurale. Tîrgurile îşi făceau, unul după altul, tipare de peceţi, cu care sigilau, fără a face vreo deosebire, actele lor emise în fel şi fel de pricini.

Cea mai veche dintre peceţiile cunoscute ale tîrgurilor noastre este a Pîncotei (raionul Arad, regiunea Arad). Amprenta ei, în foarte bună stare, ne-a păstrat-o un document din 26 iulie 1396[3]. Imaginea ei reprezintă într-un cîmp rotund figura stilizată a unui vultur cu aripile întinse, privind spre dreapta. Legenda: *Sigillum hospitum de P<ankota>* [Pecetea oaspeţilor din Pîncota]. Trebuie să observăm în legătură cu aceasta că, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, domeniul cetăţii Pîncota se afla în stăpînirea unor feudali de origine străină (franceză sau italiană). Influenţa probabilă a actelor emise de aceştia sub pecete proprie (spre deosebire de practica locală)[4] explică, măcar în parte, apariţia relativ timpurie a peceţii proprii a unei aşezări de altfel neînsemnate, cum era aceea de lîngă cetatea Pîncota. De altminteri, imaginea însăşi a peceţii reflectă o înrîurire străină. Într-adevăr, în timp ce vulturul e înfăţişat foarte frecvent pe peceţile apusene, în Transilvania (ca şi de altfel pe întregul teritoriu al Ungariei feudale), el e o figură heraldică atît de rară, încît în afară de cazul amintit, nu-l întîlnim decît într-o singură stemă orăşenească[5].

Lipova a devenit o localitate însemnată în perioada angevină, datorită faptului că era piaţa principală a negoţului cu sarea transportată din Transilvania pe Mureş, era sediul unei cămări şi un loc important de trecere. Ea a început să folosească pecetea tot din această vreme, deşi tiparele ei cele mai vechi nu datează, desigur, dinainte de primul sfert al secolului al XV-lea. Dar de acum înainte acest tîrg regal, care depăşea ca importanţă chiar şi Aradul, emitea documente, după pilda adevăratelor oraşe, sub o pecete mare şi una mică. Poate că amîndouă au fost confecţionate în acelaşi timp. În cîmpul lor rotund se vede o luntre, din mijlocul căreia se înalţă, între două stele, o cruce cu extremităţile în formă de lună, iar

---

[1] Darvasy, p. 30—31.
[2] Cf. lucrarea de faţă, mai sus, p. 42
[3] Varjú E., *Oklevéltár a Bánffy család történetéhez* [Documente privitoare la istoria familiei Bánffy], Budapesta, 1908 (prescurtat: Bánffy), I, p. 476, cu facsimil.
[4] Doc. 15 febr. 1363, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI. Cf. Bánffy, I, p. 244—245.
[5] Darvasy, p. 28—29.

din cele două capete încovoiate în sus ale aceleiași luntri se ridică, pe dreapta, o figură asemănătoare cu o pasăre de pradă, iar pe stînga a unui animal ce aduce cu lupul[1]. Legenda amîndurora: *Sigillum civitatis de Lipova* [Pecetea orașului Lipova].

Pecetea Ocnei Sibiului, localitate vestită pentru exploatarea sării, se întîlnește mai întîi pe un document din 1466 și înfățișează un zid vărgat de cetate din care se ridică un turn[2]. *Pecetea tîrgului Sic* (raionul Gherla, regiunea Cluj), locuit tot de lucrători în ocnele de sare, se întîlnește mai întîi într-un act din 1516[3]. În timpul ei — pe cît se poate distinge în urma deteriorării sale — figurează niște cruci (sau poate tîrnăcoape de miner)[4].

Pecetea tîrgului Sf. Gheorghe din Secuime, gravată în 1509, reprezintă un cap de bărbat. Legenda: *Est mia* ⟨!⟩ *Christus spes. Sigillum oppidi Sepsi Sz. György. Anno 1509.* [Nădejdea mea este Hristos. Pecetea tîrgului Sf. Gheorghe. Anul 1509][5]. Din această deviză cu caracter religios s-ar putea deduce că s'giliul înfățișează, în această formă neobișnuită, portretul sfîntului al cărui nume îl poartă localitatea amintită. Despre *pecetea tîrgului Biertan* (raionul Mediaș, reg. Stalin) cele mai vechi date se cunosc începînd cu anul 1406[6].

În ceea ce privește pecețile localităților care aveau un caracter cu totul rural, putem cita *tiparul Episcopiei Bihorului* din 1475. Aceasta e în același timp cea mai veche pecete sătească de la noi, care poartă cifre arabe[7]. Imaginea ei reprezintă figura unui sfînt în picioare, cu mantie pe umeri; probabil sf. Ladislau, patronul părților bihorene[8]. Legenda: *Sigillum de Pispiki*, 1475 [Pecetea Episcopiei, 1475].

Din exemplele citate mai sus în legătură cu sigiliile orașelor și tîrguri'or se poate stabili că primele au început să folosească pecetea la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, iar cele din urmă la finele secolului al XIV-lea și începutului secolului al XV-lea. Întrebuințarea peceții în ambele cazuri s-a încetățenit destul de repede, ea diferențiindu-se în general pe la mijlocul veacului al XIV-lea, în sensul că orașele mai importante foloseau, pe lîngă pecetea mare, și o pecete mai mică (poate judiciară). E surprinzător că în această privință orașele săsești au cam rămas în urmă, probabil fiindcă în cazul lor întrebuințarea peceții se împletea cu aceea a provinciilor și scaunelor respective. În sfîrșit, se mai poate face constatarea că în timp ce pecețile orășenești, în ceea ce privește execuția lor, se situează pe treapta sigiliilor marilor dregători ai regatului, ba chiar a celor regale (ca în cazul orașelor Baia Mare, Cluj, Bistrița), în schimb, tiparele tîrgurilor se pot asemăna cu aceea, mai rudimentară, a juzilor nobililor, ale nobililor mai săraci și în general ale dregătorilor provinciali.

---

[1] Facsimil în Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad város monográfiája* [Monografia comitatului Arad și a orașului Arad], II, 1, Arad, 1892, p. 183.

[2] Szentkatolnai Bakk Endre, *Vizakna város címére és pecsétje* [Stema și pecetea orașului Ocna Sibiului], în «Turul», 1904, p. 117.

[3] Darvasy, p. 16.

[4] Facsimil la Darvasy, fig. nr. 6.

[5] Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása* [Descrierea secuimii], III, Pesta, 1869, p. 39; Darvasy, p. 31.

[6] Doc. 25 aprilie 1406, *Ub.*, III, p. 410.

[7] Darvasy, p. 13.

[8] Majláth Béla, *Püspöki és Nagysarló község pecsétje* [Pecetea Episcopiei și a comunei Nagysarló], în «Turul», 1886, p. 168—169.

Peceţile demnitarilor şi instituţiilor bisericeşti. Am depăşi prea mult limitele acestui studiu sumar, dacă am stărui aici asupra peceţilor unor emitenţi de documente, care în epoca îmbrăţişată de materialul publicaţiei noastre nu jucau încă un rol important. În această privinţă, cercetările viitoare vor trebui să se ocupe mai ales cu peceţile demnitarilor bisericeşti (episcopi, vicari, abaţi, prepoziţi) şi ale instituţiilor eclesiastice (mănăstiri, decanate sau « capitluri » săseşti) [1]. Acestea din urmă au început să folosească peceţi începînd de pe la mijlocul secolului al XIV-lea. De exemplu, pecetea capitlului din Sibiu apare la 1343, aceea a Braşovului la 1380, aceea a conventului şi abatelui din Cîrţa la 1430 [2]. De la începutul secolului al XV-lea s-au păstrat peceţi şi de la canonici, ba chiar de la simpli preoţi săteşti. Bunăoară, din 1423 cunoaştem pecetea lui Toma, parohul din Moşna (raionul Mediaş, regiunea, Stalin) [3]. Toate aceste peceţi prezintă forma obişnuită a sigiliilor bisericeşti [4].

Peceţile breslelor. În sfîrşit, mai observăm că din epoca anterioară anului 1438 nu s-au păstrat peceţi ale breslelor din Transilvania, deoarece majoritatea breslelor s-au organizat în a doua jumătate a sec.al XV-lea şi probabil fiindcă în pricinile breslelor documentele erau emise, spre a le accentua importanţa, în numele şi sub pecetea oraşului [5].

Peceţile particulare. Persoanele particulare îşi confecţionau peceţi proprii — în chip exclusiv pînă la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi încă o bună bucată de vreme chiar mai tîrziu — numai dacă aveau şi o calitate oficială, fie şi provizorie. Înainte de a se cristaliza, în cursul secolului XIV-lea concepţia specifică a peceţii autentice din Ungaria (potrivit căreia pecetea nimănui nu putea să aibă o putere de adeverire publică în cauză proprie), întîlnim relativ mai des sigilii ale particularilor laici. De exemplu, comitele Nicolae de Tălmaci emite în 1323 un document sub pecete proprie [6], dar spre mai multă siguranţă pune să se întărească actul şi cu pecetea notarului scaunului de judecată din Sibiu. Aşadar, nu numai comitele Nicolae, ci şi notarul avea pecetea sa proprie [7]. Totuşi, în urma răspîndirii treptate a ştiinţei de carte, această concepţie riguroasă nu putea să frîneze mult timp extinderea întrebuinţării peceţii. În cursul secolului al XV-lea, particularii au început deci din nou să emită documente , dar acum pe o bază socială mult mai largă decît în veacul al XIII-lea şi, ca urmare, în proporţii incomparabil mai mari [8]. Într-adevăr, în secolul al XV-lea întîlnim şi în rîndurile orăşenilor emitenţi de documente şi alte acte: învoieli de tot felul, chitanţe, misive, testamente, care toate aveau nevoie de întărirea peceţii. Chiar şi atunci cînd aceasta nu era o pecete autentică (în accepţiunea de mai sus, juridică, a termenului), totuşi ea exprima, pentru părţile interesate, într-o formă mai categorică voinţa posesorului decît o simplă scriere. De aici, nu mai lipsea decît un pas pînă la întrebuinţarea în masă a peceţii, lucru la care s-a ajuns în Transilvania pe la mijlocul secolului al XVI-lea.

---

1 Kumorovitz, *Pecséthasználat*, p. 322—327.

2 Facsimil în *Ub.*, vol. II, pl. III, nr. 11, 13; pl. IV, nr. 17; vol. III, pl. V, nr. 16; vol. IV, pl. II, nr. 5—6.

3 Facsimil în *Ub.*, vol. IV, pl. II, nr. 4.

4 Cf. mai sus în lucrarea de faţă, p., 23, 27 urm.

5 Doc. 24 martie 1369, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI. Cf. Szücs Jenö, *Városok és kézmüvesség a XV. szd-i Magyarországon* [Oraşele şi meşteşugurile din Ungaria în sec. al XV-lea], Budapesta, 1955, p. 116—121.

6 *Ibidem*, vol. II, nr. 167.

7 Facsimilele amîndurora: *Ub.*, vol. I, pl. IV, nr. 17—18.

8 Facsim., VI/4, 6.

La început se constată o mare varietate mai ales în forma peceţilor private şi în reprezentările acestora, ceea ce se datoreşte în primul rînd pregătirii meşteşugăreşti, diferite după regiuni, a făuritorilor de tipare [1]. Mai tîrziu, prin răspîndirea blazoanelor s-a ajuns la o oarecare uniformitate. Forma cea mai veche a peceţilor private era pecetea de inel. Dar prin sistematizarea emiterii documentelor inelul e înlocuit, începînd din secolul al XIV-lea, cu tipare mai mari, ale căror dimensiuni cresc treptat pînă la mijlocul veacului următor, cînd se impune din nou moda peceţilor inelare. Prelaţii şi baronii folosesc numai astfel de peceţi în afara demnităţilor, respectiv dregătoriilor pe care le ocupau, în treburile lor private, pentru întărirea scrisorilor lor, iar nobilimea mai săracă şi orăşenii le preferau aşa zicînd de la început [2]. Pe peceţile marilor dregători, uneori şi pe ale urmaşilor lor, se adoptă la început în mod frecvent embleme ale puterii din stema regală (de exemplu, faşe, cruce). Figurile de heralzi, care se încetăţenesc pe peceţile cu reprezentări heraldice pe la mijlocul secolului al XIII-lea, se datoresc influenţei franceze [3].

Răspîndirea atît de largă a peceţii în evul mediu se explică prin faptul că societatea feudală iubea simbolurile. Într-adevăr, pecetea exprima plastic personalitatea posesorului ei, îi arăta numele, funcţia, emblema, blazonul său. Ea suplinea deci scrierea. Pecetea întruchipa prin ea însăşi voinţa posesorului şi slujeşte pentru întărirea autenticităţii documentelor emise de el. De aceea, spre sfîrşitul secolului al XV-lea fiecare om cu vază avea pecetea sa proprie [4]. Dar din a doua jumătate a veacului următor, pecetea începe să fie împinsă pe planul al doilea de semnătura autografă. Cu toate acestea, ea va stărui ca un element complementar al întăririi actelor pînă la sfîrşitul epocii feudale.

---

[1] Kumorovitz, *Pecséthasználat*, p. 328—329, 332.
[2] *Ibidem*, p. 347.
[3] *Ibidem*, p. 333—334.
[4] Kumorovitz, *Pecséthasználat*, p. 361.

PLANŞA I

1) Peceţi aplicate: doc. 24 mai 1403, dat de « baronii » regatului Ungariei. Exemplu în acelaşi timp pentru peceţile multiple. Sub textul scris pe hîrtie: patru peceţi inelare în ceară roşie şi cinci în ceară verde, însă ceara a căzut, la fel şi hîrtia protectoare. Lungimea orig. a rîndului de peceţi : 215 mm, foarte micş. în facsimil (Arh. ist., CXC).

2) Pecete de închidere pe doc. 1 mai 1364 al lui Petru, vicevoievodul Transilvaniei. Materialul de scris: hîrtie. Banda de fixare : perg. (după cum se poate vedea pe alocuri sub pecetea căzută). Ceara peceţii : neagră. Diametrul orig. al peceţii: 31 mm, puţin micş. în facsim. (Arh. ist., CXC).

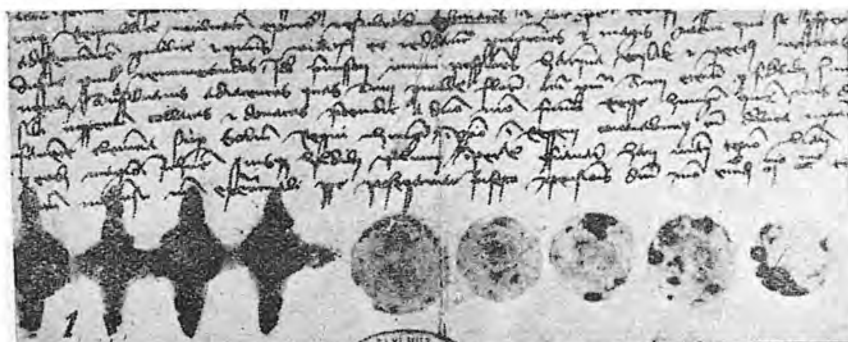
3) Incizii pentru fixarea peceţii aplicate : doc. 29 iulie 1484, dat de sfatul oraşului Orăştie. Mărime orig.: 23 mm, puţin micşorat în facsimil (Arh. ist., CXCVIII, facs. 3, nr. 259).

4) Pecetluirea zisă *cum capite sigilli* : doc. 29 august 1333 al capitlului din Alba Iulia, perg. Pecetea rotundă e cea de închidere a capitlului, aplicată la început de acesta. Cele două *capita sigilli*, care se văd mai sus, arată că documentul a fost închis din nou de două ori. Banda de fixare în cele trei cazuri: perg. Ceara peceţilor de culoare naturală. Mărime orig. a părţii fotografiate : 74 × 53 mm, puţin micşorat în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. R., nr. 11).

5) Locul peceţii imprimate în ceară roşie şi fixată în doc. 27 iulie 1368 al lui Ludovic I, regele Ungariei, perg. Banda de fixare: perg. Sub locul peceţii însemnare pe cancelarie de tipul *relatio*. Mărime orig. : 44 × 23 mm, puţin micşorat în facsimil Arh. ist., LXXXII).

6) Exemplu de pecetluire a documentelor emise de comitatele din *Partium* : doc. 24 octombrie 1450 al comitatului Ung. Benzile de fixare : hîrtie. Ceara de culoare închisă, necolorată. Mărime orig. : 55 × 36 mm, puţin micşorat în facsimil (Arh. ist., CXCVIII, facs. 3, nr. 203).

7) Exemplu de pecetluire a documentelor emise de comitatele din Transilvania: doc. 27 martie 1414 al comitatului Dăbîca. Benzile de fixare : hîrtie. Ceara naturală de nuanţă deschisă. Mărime orig. : 57 × 21 mm, puţin micşorat în facsimil (Arh. ist., CCI, facs. IX, nr. 2).

Num : Z. Lit H.

PLANŞA 11

1) Aversul peceţii duble de maiestate: doc. 8 decembrie 1310 al lui Carol Robert, regele Ungariei. perg. Şnurul peceţii: mătase violetă. Materialul peceţii: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig.: 110 mm. Grosimea peceţii: 9 mm, puţin micşorat în facsimil (Arh. ist., CXC).

2) Reversul peceţii precedente.

3) Pecete inelară fixată în doc. pe dosul actului 6 mai 1339 al lui Carol Robert, regele Ungariei, perg. Banda de fixare: perg. Diametrul orig: 12 mm. Material: ceară roşie. Pecetea e puţin mărită în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. R., nr. 17).

4) Pecetea inelară fixată în doc. 21 martie 1366 al lui Ludovic I, regele Ungariei, sub text. Sub pecete: însemnare de cancelarie de tipul *relatio*. Banda de fixare: perg. Diametrul orig: 24 mm. Material: ceară roşie. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CCI, fasc. VII, nr. 1).

5) Pecete inelară fixată în document din 21 decembrie 1382 al reginei mame Elisabeta a Ungariei, perg. Sub pecete: însemnare de cancelarie de tipul *commissio*. Urmele de ceară arată forma de stea a hîrtiei protectoare, căzute. Banda de fixare: perg. Diametrul orig: 16 mm. Material: ceară roşie. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CCVI).

1

3

4

2

5

PLANŞA III

1) Aversul peceţii duble de maiestate: doc. 20 august 1465 al lui Matiaş, regele Ungariei, perg. Şnurul peceţii e împletit din fire verzi şi roze de mătase. Material: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig.: 120 mm. Grosime: 12 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. S, nr. 33).

2) Reversul peceţii precedente.

3) Pecete secretă în formă atîrnată: doc. 14 noiembrie 1402 al lui Sigismund, regele Ungariei, perg. Banda de atîrnare: perg. Material: ceară roşie, « Cuibul » peceţii: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig. 33 mm, iar al « cuibului »: 62 mm: Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh., stat., arh. oraşului Cluj, fasc. J, nr. 11).

4) Pecete de închidere a forului zis *specialis presentia regia:* doc. 2 iunie 1421, act judiciar eliberat în numele regelui, hîrtie. Banda de fixare: perg. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă. Diametrul orig.: 24 mm. Mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 10).

PLANŞA IV

1) Aversul peceţii duble de maiestate, folosit ca pecete simplă, fixată în dosul documentului din 2 noiembrie 1349 al lui Ludovic I, regele Ungariei, perg. Banda de fixare: perg. Diametrul orig.: 115×65 mm. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 27).

2) Fixarea cerii pecetii în « cuib » prin incizii pe document din 22 iunie 1498 al lui Vladislav al II-lea, regele Ungariei. Diametrul orig. al « cuibului » 106 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., XVI, fasc. 202, nr. 1).

3) Reversul « cuibului », modelat cu ajutorul unei matrice, pe doc. 7 februarie 1511 al capitlului din Alba-Iulia. Material: ceară naturală. Diametrul orig.: 81×57 mm, foarte micşorat în facsimil (Arh. ist., VI).

4) Reversul unei peceţi de forma pîinii *(panniforme)*. Identic cu reversul peceţii din facsim. V/4. Foarte micşorat în facsimil.

5) Pecetea lui Dionisie, palatinul Ungariei şi comite de Solnoc pe documentul său din 1239. Crucea dublă e simbolul autorităţii împrumutat din stema regală. Banda de atîrnare: perg. Material: ceară naturală. Diametrul orig.: circa 66 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., LX, fasc. 26, nr. 12).

6) Pecete de tip heraldic în formă de scut pe document din 23 martie 1340 al lui Pavel, judele curţii regale. Şnurul peceţii: mătase verde. Materialul peceţii: ceară naturală de nuanţă deschisă (la fel şi « cuibul »). Diametrul original al peceţii: 54×46 mm, iar al « cuibului »: 66×61 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CCVI).

7) Pecete familială de tip heraldic pe documentul din 2 aprilie 1353 al lui Toma Szécsényi, judele curţii regale fost voievod al Transilvaniei. Şnurul peceţii: mătase verde. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă. Diametrul orig.: 66 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., LX).

1

2

3

4

5

6

7

PLANŞA V

1) Pecetea privilegială a capitlului din Alba-Iulia pe documentul său din 25 ianuarie 1387. Şnurul peceţii: mătase roşie. Material: ceară naturală, necolorată (tot aşa şi mat. «cuibului», deteriorat al peceţii). Mărime orig.: 40×57 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. C, nr. 6).

2) Pecetea «pentru pricini» *(ad causas)* a capitlului din Alba-Iulia pe documentul său din 4 mai 1342, fixată în doc. ca pecete de închidere cu ajutorul unei benzi de perg. Material: ceară neagră. Diametrul orig.: 43 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 20).

3) Pecetea «pentru pricini» *(ad causas)* a capitlului din Oradea, pe documentul său din 21 februarie 1338. Banda de fixare: perg. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă. Mărime orig.: 58×35 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., LXXXII).

4) Pecetea conventului din Cluj-Mănăştur pe documentul său din 26 septembrie 1382. Şnurul peceţii: mătase verde. Materialul peceţii: ceară naturală de nuanţă deschisă. Materialul «cuibului»: ceară naturală de nuanţă mai închisă. Diametrul. orig.: 57 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. C, nr. 5).

5) Pecetea lui Mihail, arhidiaconul de Tăşnad pe documentul său din 1 mai 1402. Şnurul peceţii: lînă albastră. Materialul peceţii: ceară roşie. Materialul «cuibului»: modelat cu ajutorul unei matrice, ceară naturală de nuanţă deschisă. Mărimea orig. a peceţii: 39×21 mm, iar a «cuibului»: 52×38 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., VI).

6) Pecetea privilegială a capitlului din Oradea pe documentul său din 24 mai 1321. Şnurul peceţii: cînepă albă. Materialul peceţii: ceară de un roz palid. Materialul «cuibului» rupt: ceară naturală. Diametrul orig.: 47 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CCVI).

7) Pecetea capitlului din Cenad pe documentul său din 3 mai 1344. Şnurul peceţii: mătase roză. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă (tot aşa şi materialul «cuibului» deteriorat). Diametrul orig.: 49 mm (Arh. ist., CCVI).

8) Pecetea mai veche a capitlului din Arad pe documentul său din 18 mai 1451. Şnurul peceţii e împletit din fire verzi şi albastre de mătase. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă (tot aşa şi materialul «cuibului» peceţii). Mărime orig. a peceţii: 53×29 mm, iar a «cuibului» 59×39 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CXXVI, fasc. XXI, nr. 627).

9) Pecetea mai nouă a capitlului din Arad pe documentul său din 8 iulie 1525. Şnurul peceţii: cînepă albă. Material: ceară naturală de nuanţă închisă. Materialul «cuibului»: ceară naturală de nuanţă deschisă. Diametrul orig. al peceţii: 47 mm, iar al «cuibului»: 63 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., CXXVI, fasc. XX, nr 643).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

PLANŞA VI

1) Pecetea oraşului Bistriţa pe documentul său din 10 iunie 1413, emis de sfatul oraşului. Banda de atîrnare: perg. Materialul peceţii: ceară verde de nuanţă închisă (materialul « cuibului »: ceară naturală de nuanţă închisă). Diametrul orig. al peceţii: 45 mm, iar al « cuibului »: 58 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Bistriţa, nr. 59).

2) Pecetea capelanului Ioan, delegat regal în Transilvania, pe documentul său din 20 iulie 1381. Şnurul peceţii: mătase roşie. Materialul peceţii: ceară roşie. Materialul « cuibului »: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig. al peceţii: 59×33 mm, iar al « cuibului »: 68×42 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Cluj, fasc. M, nr. 12).

3) Pecetea privilegială a oraşului Cluj pe documentul din 18 august 1515, emis de sfatul oraşului. Şnurul peceţii e împletit din fire verzi şi galbene de mătase. Materialul peceţii: ceară roşie. Materialul « cuibului »: ceară naturală de culoare închisă. Diametrul orig. al peceţii: 44 mm, iar al « cuibului »: 78 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., VI).

4) Pecetea lui Nanko Tallóczi, banul Severinului, pe documentul său din 16 martie 1439. Pecete aplicată, acoperită cu hîrtie protectoare în bună stare. Material: ceară de culoare castanie închis. Diametrul orig.: 23 mm. Mărime orig. (Arh. stat., arh. oraşului Dej, nr. 33).

5) Pecetea lui Ştefan Bánffy de Losoncz pe documentul său din 6 decembrie 1443. Şnurul peceţii: cînepă nevopsită. Materialul peceţii: ceară verde. Materialul « cuibului »: ceară naturală. Diametrul orig. al peceţii: 32 mm, iar al « cuibului »: 52 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. UU, nr. 8).

6) Pecetea, fixată în document şi acoperită cu hîrtie protectoare, a lui Ioan Koroghi, comite de Timiş şi Caransebeş pe documentul său din 25 august 1404, perg. Banda de fixare: perg. Material: ceară verde. Diametrul orig.: 23 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CXXVI, fasc. XXVI, nr. 831).

7) Pecetea inelară fixată în documentul lui Ioan, vicevoievodul Transilvaniei pe dosul documentului său din 31 ianuarie 1379. Banda de fixare: hîrtie. Material: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig.: 18 mm. Mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. J, nr. 8).

8) Pecetea, fixată în document şi acoperită cu hîrtie protectoare, a lui Ioan, vicevoievodul Transilvaniei, pe dosul documentului său din 8 noiembrie 1369, perg. Banda de fixare: perg. Material: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig.: 30 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. 58, nr. 1).

9) Pecetea de închidere a lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, pe documentul său din 16 mai 1419, hîrtie. Banda de fixare: perg. Material: ceară naturală. Diametrul orig.: 29 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CCI, fasc. IX, nr. 3).

1

2

3

4

7

9

5

6

8

PLANŞA VII

1) Pecetea lui Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, pe documentul său din 10 iunie 1368. Şnurul peceţii: mătase violetă. Material: ceară naturală de nuanţă închisă (tot aşa şi materialul « cuibului »). Diametrul orig.: 69 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., CXC).

2) Pecetea lui Dionisie Lackfi, voievodul Transilvaniei, pe documentul său din 2 august 1366. Şnurul peceţii e împletit din fire verzi şi roze de mătase. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă (materialul « cuibului » are o nuanţă ceva mai închisă). Diametrul orig.: 68 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. S, nr. 14).

3) Pecetea lui Iacob Lachk, voievodul Transilvaniei, pe documentul său din 31 martie 1408. Şnurul peceţii e împletit din fire verzi şi roze. Materialul peceţii: ceară naturală de nuanţă deschisă (materialul « cuibului » are o nuanţă ceva mai închisă). Diametrul orig. al peceţii: 59 mm, iar al « cuibului »: 74 mm. Pecetea e foarte micşorată în facsimil (Arh. ist., CLXIII, fasc. V, nr. 11).

4) Pecetea inelară fixată în documentul lui Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, pe documentul său din 17 noiembrie 1368, hîrtie. Banda de fixare: hîrtie. Material: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig.: 26 mm. Mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

5) Pecetea fixată în documentul lui Ioan de Svercz, vicevoievodul Transilvaniei, pe dosul documentului său din 15 septembrie 1399, hîrtie. Banda de fixare: hîrtie. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă. Diametrul orig.: 26 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CLXIII, fasc. A, nr. 4).

6) Pecetea fixată în documentul lui Andrei Lackfi, voievodul Transilvaniei, pe dosul documentului său din 11 august 1359, hîrtie. Banda de fixare: hîrtie. Material: ceară naturală de nuanţă deschisă. Diametrul orig.: 54 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CCI, fasc. XIII, nr. 5).

7) Pecetea mare fixată în documentul lui Stibor, voievodul Transilvaniei, pe documentul său din 21 iulie 1412, perg. Banda de fixare: perg. Material: ceară verde. Diametrul orig.: 52 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. stat., arh. oraşului Bistriţa, nr. 56).

8) Pecetea voievodului Transilvaniei Ioan, fiul lui Henric, pe documentul său din 31 martie 1408. Şnurul peceţii e împletit din fire verzi şi roze de mătase. Materialul peceţii: ceară naturală de nuanţă deschisă (materialul « cuibului » are o nuanţă ceva mai închisă). Diametrul orig. al peceţii: 37 mm, iar al « cuibului »: 53 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., CLXIII, fasc. V, nr. 1).

9) Pecetea lui Ladislau Nadabi, vicevoievodul Transilvaniei, pe documentul său din 14 octombrie, 1413. Şnurul peceţii e împletit din fire verzi şi roşii de mătase. Materialul peceţii: ceară verde. Materialul « cuibului »: ceară naturală de nuanţă închisă. Diametrul orig. al peceţii: 26 mm, iar al « cuibului »: 41 mm. Pecetea e puţin micşorată în facsimil (Arh. ist., arh. oraşului Cluj, fasc. N, nr. 14).

1

2

4

5

6

7

8

9

CUPRINSUL

Diplomatica slavo-romînă
de DAMIAN P. BOGDAN

Diplomatica latină cu referire la Transilvania
(sec. XI—XV)
de FRANCISC PALL

Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Romîneşti

de EMIL VÎRTOSU

Sigilografia cu referire la Transilvania
(pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea)

de SIGISMUND JAKÓ

T. 2425

Dat la cules 21.03 1956 Bun de tipar 14.11 1956 Tiraj 2500 Hîrtie semivelină 65 g. m² Format 16/70×100 Coli editoriale 59,6 Coli de tipar 40. A. 0336/1956 Indicele de clasificare pentru biblioteci mari : 9(498) (001—2) ; 902 (021)=59 : 9 (498) Indicele de clasificare pentru biblioteci mici : 902 : 9 (R)

Tiparul executat sub com. nr. 404 la Întreprinderea poligrafică nr. 4. Calea Şerban Vodă nr. 133—135, Bucureşti, R.P.R.